د یوه پاچا بېرته راتګ

د افغانستان له پاره جګړه

لیکوال: ویلیم ډلریمپل

ژباړه: عبدالکریم رحیمزی

ویلیـم دالرېمپـر د دغـه کتابونـو چـې ډېـر خـرڅ شـوي لیکـوال دی: پـه زنـدو کـې (یـو د هوسـاینې او عـشرت ښـکلې خـای. ژبـاړن)، د پېریانـو ښـار، لـه سـپېڅلي غـره څخـه، د کالي پېـر (کالي پـه هنـدو مذهـب کـې یـو خـدای دی. ژبـاړن)، سـپین مغـول، ورسـتی مغـول او پـه دې وروسـتیو کـې نهـه دمـې یـا نهـه ژونـده.

In Xanadu, City of Djinns, From the Holy Mountain, the Age of Kali, White Mughals, The Last Mughal, Nine Lives.

نوموړي دغه جایزې ګټلې دي:

د تامس بوک ټرول بوک اوارډ (د تامس کوک یون لیک جایزه)

Thomas Cook Travel Book Award

سنډې ټایمز یانګ بریټېش رایټر اف د یر (د سنډې ټامیز برتانوي ځوان لیکوال کلنۍ جایزه)

The Sunday Times Young British Writer of the Year Award

فرېنچ دي اسټرولېب جایزه

French d Astrolabe

د ولفسن پرایز فار هېسټري (د تاریخ له پاره د ولفسن جایزه)

The Wolfson Prize for History

د دف کوپر مېموریل پرایز

The Duff Cooper Memorial Prize

د اېشیا هوس اوارډ فار اېشن لېټرېچر (د اسیایي ادبیاتو له پاره د د اسیا کور جایزه)

The Isia House Award for Asian Literature

د وډافون کراسورډ اوارډ

.The Wodafone Crossword Award

او درې ځلې د سمول جانسن Samual Johnson جایزې ته د نوماندو په نوملړ کې راغلی. په ۲۰۱۲ کې په پرېنسټن پوهنتون Prinston University د وېټني جې کېټس د مېلمه ښوونکي/ پلټونکي په توګه ومنل شو .Whitney J. Qates

د یوه پاچا بېرته راتګ

د افغانستان له پاره جګړه

هغه کتابونه چې سمسور ووبپاڼې پرلیکه کړې او یا يې پر لیکه کوي، نور څوک يې پر لیکه کول اجازه نه لري

www.samsoor.com

لیکوال

Villiam Dalrymple ویلیم ډلرېمپل

بلومزبريBloomsbury

لندن ډهلي نيويارک سيدني

لمړی په ۲۰۱۳ کال په لندن کې چاپ شو

د کاپي حق © ۲۰۱۳ د ويليم ډلرېمپل

نقشې او د څېرکو انځورونه : اولېويه فرېزر

قومي شجرې: ابم ال ديزاين

د ليکوال معنوي حقونه خوندي دي.

پرته د خپرونکي له ليکلې اجازې د دغه کتاب له هرې برخې په هره بڼه کار اخيستنه يا بيا چاپونه منع ده. په کره کتنو کې د کتاب له منځپانګې لنډ نقل قول مستثنی دی.

په هره مناسبه توګه هڅه شوې چې د هغه څېزونو د چاپ حق څښتن ومومنل شي چې په دغه کتاب کې بيا خپاره شوي. خو که په تېروتنه چا ته پام نه وي شوی، د کتاب خپروونکی به خوښ شي چې دوی اړيکې ورسره ونيسي. له حقوقي اړخه، په ف پاڼه کې کورودانی د چاپ د حق يوه برخه جوړوي.

د بلومزبري مطبعه

Bloomsbury Publishing PIC

50 Bedford Square

London

WC1B 3DP

د بلومزبري مطبعه لندن، ډهلي، نيويارک، سيدني

د دغه کتاب اخځليک په برتېش کتابتون British Library کې ثبت شوی

زما ګران ادم

او څلورو هغو کسانو ته چې له تاریخ سره يې زما مينه وزيږوله:

ورانيکه ټلفر Veronica Telfer

ايډوارډ کاربورلډ Fr. Edward Corbould OSB

لوسي وورک Lucy Warrack

او

ايلسي ګيبس Elsie Gibbs

د ژباړن يادښت

د *يوه پاچا بېرته راتګ* ليکوال، ويليم ډلرېمپل، يو وتلی تاريخپوه دی چې کتابونه يې په تېره بيا په لوېديځ کې د ډېرو خلکو خوښ دي. دغه کتاب د افغان-انګليس د لمړۍ جګړې په هکله دی چې د جګړې د پيل لامل، د لوبې لوبې پيل، د اشغال بهير، د انګرېزانو پر ضد پاڅون، د دوی ماته او د جګړې په اړه ډېرې نورې پېښې په ډېر تفصيل او مستنده بڼه په کې بيان شوې دي. سربېره پر دې، په جګړه کې د ښکېلو خواوو مشـــران په پوره تفصـــيل انځور شـــوي او دا په کې ځرګندېږي چې د بېلګې په توګه په افغان لوري کې څوک د هېواد پالنې له کبله په جګړه کې ښکېل وو، څوک د پيسـو وږي او څوک د واک تږي وو. ليکوال د دې کتاب د ليکلو په موخه ډېرې پلټنې نه يوازې په انګلنډ بلکې په افغانسـتان، پاکسـتان، روسـيه او هند کې ترسـره کړې دي او داسـې سرچينې يې موندلې چې تر اوسه راسپړل شوې نه وې.

ډېری هغه کتابونه چې تراوســه په انګلســتان کې د افغان-انګليس جګړو په اړه ليکل شـــوي، يو اړخيزه دي، پېښـې د انګرېزانو په ګټه بيانوي او افغانانو ته په کې د تنګ نظرو او معتصـبو په سـترګه کتل شـوي. د *يوه پاچا بېرته راتګ* ليکوال يوازې په انګرېزي سـرچينو بسـنه نه کوي او له افغان سـرچينو سـربېره له ډېرو نورو سـرچينو څخه په کار اخيسـتنې يې په ډېره مفصـله او ناپيلې توګه پېښـې بيان کړې دي او دا يې لوسـتونکو ته جوته کړې چې افغانان هغسـې نه دي لکه په نورو انګرېزي تاريخونو کې چې ياد شـــوي. په دې اړه ليکوال په خپل يادښــت کې ليکلي: «بله ډېره مهمه خبره دا ده چې د افغان سـرچينو په برکت د افغان مقاومت مشـران ناڅاپه داسې سم سړي ځرګند شول چې له خپلو ټولو حواسو سره ښه انسانان وو چې خپل انفرادي اندونه او انګېزې يې درلودې، خو انګرېزي سـرچينو په ټوليزه توګه يوازې د ړيرورو تنګ نظرو او متعصـبو په سـترګه ورته کتلي.»

ســـربېره پر دې، په دې کتاب کې د افغان-انګليس لمړۍ جګړې بېلابېل اړخونه په افغانســـتان کې د اوســـنۍ جګړې سـره پرتله شـوي او په حيرانوونکې توګه د دوی ورته والی جوت شـوی. ليکوال په خپل يادښـت کې دغه وړاندوينه کړې او داســې يې ليکلي: «...دا يقيني برېښــي چې په دغه هېواد کې د لوېديځ څلورمه جګړه به له دومره لږو سـياسـي ګټو سـره پای ته ورسـېږي لکه مخکنۍ درې جګړې (د افغان-انګليس درې تېرې جګړې) او لکه همدغه تېرې جګړې، وروســـته له شـــرموونکې ماتې څخه به په ســـپکاوي ځواکونه ترې وايســـتل شـــي، افغانسـتان به يو ځل بيا په قومي ګډوډيو کې پرېښـودل شـي او دا به ډېره شـونې شـي چې هغه څوک بيا واک ترلاسه کړي چې د پرځولو په موخه يې جګړه پيل شوه.» په حيرانوونکې توګه، داسې ښکاري چې د ليکوال دغه وړاندوينه اوس په پېښېدو ده. زه چې همدا اوس دغه يادښت ليکم، د افغان-انګليس د لمړۍ جګړې د بهير يوه برخه اوســـنيو هغو پېښـــو ته کټ مټ ورته ده چې په دې ورځو کې په افغانســـتان کې تکرارېږي. هغه وخت انګرېزانو د امير دوسـت محمد واکمني ړنګه کړه او پر ځای يې خپل لاسـپوڅی شـاه شـجاع پر تخت کښېناوه، خو کله چې انګرېزان له ماتې سره مخ کېدل، شاه شجاع ته يې شا واړوله او بېرته يې د دوست محمد واکمنۍ

ته لاره هواره کړه. په اوســـني پېر کې امریکایانو د طالبانو واکمني ړنګه کړه او پر ځای یې د خپلې خوښــې حکومت جوړ کړ. اوس چې د ماتې په مورګه کې دي، هغه حکومت ته یې شـــا کړه چې دوی یې ملاتړ کولو او د هغه چا واک ته د رسولو هڅې کوي چې واکمني یې دوی پرځولې وه.
دا کتاب ما ته ډېر په زړه پورې ښکاره شـو او دا هیله راته پیدا شـوه چې افغانان هم دې ته لاس رسی ولري. لکه څنګه چې اوس د خدای ج په فضل ډېر کتابونه په پښتو ژبه خپرېږي، دا پوښتنه راته پیدا شـوه چې دغه کتاب به ژباړل شـوی وي او که نه. کله چې پوه شـوم چې تراوسـه نه دی ژباړل شـوی، نو که څه هم مسـلکي ژباړن نه یم، ما یې د ژباړې تکل وکړ او دا دی له څه باندې یو کال وروسته خپرېدو ته چمتو شو.
ما هڅه وکړه چې په ژباړه کې له سوچه پښتو کلیمو څخه کار واخلم، خو دا کار راته ډېر ستونزمن شو؛ نو په دې هڅه کې بریالی نه شـوم. سـتونزه دا وه چې د ځینو انګرېزي کلیمو سـیالې کلیمې مې په پښـتو ژبه نشـوای موندلی او کله یې چې په موندلو بریالی کېدم، ډېرې یې دومره نااشـنا او عجیبه راته برېښـېدې چې ما یې کارولو ته زړه نه شواى ښه کولی؛ نو دې ته اړ کېدم چې د یوې انګرېزي کلیمې د سم مفهوم له پاره یوه بشپړه غونډله ولیکم او یا د بلې ژبې کلیمې وکاروم. دا ډېر د خواشـینۍ ځای دی چې سـره له دې چې په پښـــتو کې د ډېرو څیزونو له پاره سـمې کلیمې شـته، خو زموږ د لیکوالانو او قلم خاوندانو له وجې چې په خپلو لیکنو او خبرو کې له پردیو کلیمو څخه کار اخلي او همدې ته ورته د هغه پښـــتنو له وجې چې زموږ د دري ژبو وطنوالو په سـیمو کې مېشـت دي او د دري ژبې اغېز پرې کړی، اوس پردۍ کلیمې د بې شـمېره پښـتو کلیمو ځای نیولی او دغسـې پښـتو کلیمې اوس دومره نااشـنا شـوې دي چې په لیکلو او ویلو کې ډېرې عجیبې ښـکاري. د بېلګې په توګه، په پښتو کې وړه شته خو پر ځای یې اقتصاد کارول کېږي، پخلنځی شته، خو اشپزخانه، اکاړ شته خو مستبد، پاڅکی شته خو مفتخور کارول کېږي. که دا کار دوام وکړي، پښتو ژبه به هسې د نورو ژبو یوه ګډوله شي. هیله من یم چې هر پښتون په دې اړه د مسولیت احساس وکړي او د پردیو کلیمو له کارولو ډډه وکړي. د دې کتاب په ژباړه کې هغه کلیمې چې ما ته څه ناڅه نااشـنا ښـکاره شـوې، د پاڼې په حاشـیه کې مې په ګډوډه پښتو مانا ورته لیکلې چې د کتاب په لوستلو او پوهاوي کې اسانتیا راشي.
په دې کتاب کې د خوشـحال خان او رحمن بابا له څو بیتونو سـرېېره له اکبرنامې، جنګ نامې او شـجاع له ژوند لیک څخه ځینې شـعرونه په انګلیسي ژبه ژباړل شـوي. ما هڅه وکړه چې د دغه شـعرونو اصلي متن پیدا کړم ځکه چې له انګلیســي څخه یې بېرته ژباړه به بې وزنه او بې قافیې وي. د رحمن بابا بیتونه مې زده وو او د خوشـحال خان بیتونه مې د دوسـتانو په مرسـته وموندل، خو د نورو شـعرونو په موندلو بریالی نه شـوم که څه هم حتی د دغه کتاب د لیکوال سـره مې اړیکه ونیوه. هغه راته وویل چې د شـعرونو اصلي متنونه د ژباړن سره په هند کې دي او دی به هڅه وکړي چې زه لاس رسی ورته پیدا کړم، خو دې هڅې څه پایله ونه زېږوله؛ نو زه دې ته اړ شـوم چې ویې ژباړم. ژباړه یې اصلي مفهوم افاده کوي، خو د شعر په څېر وزن او قافیه نه لري.
بل دا چې په انګلیســي ژبه کې تره او ماما ته یوه کلیمه کارول کېږي. همدې ته ورته، ښـــینې او وربنداره، وراره او خورېږ، وربره او خورځه، امۍ او تروری ته. چېرته چې زه په ژباړه کې له داســې کلیمو سـره مخ شـــوی یم، دواړه ماناوې مې څنګ تر څنګ لیکلې.

په پای کې د دغه کتاب په ژباړه کې غواړم له لاندې کسانو څخه د زړه له کومې مننه وکړم
ښاغلی ویلیم ډلرېمپل چې په لیکلې بڼه یې د ژباړې اجازه راکړه.

- ښاغلی عبدالحبیب صالح چې څه نا څه درې میاشتې کابو هر ماخوستن لږترلږه یو ساعت یې د تیلفون په وسیله د ژباړې د سمون او د مناسبه پښتو کلیمو د کارولو په هکله له ماسره مرسته وکړه.
- ښاغلی هېواد رفعت چې ما به د هر څپرکي ژباړه ځو ځلې ولوسته او اصلاح به مې کړه، خو کله به مې چې ده ته ورولېږه، په خپلو څکو سترګو او بشپړه ځیرکتیا به یې بیا هم ډېرې تېروتنې په کې پیدا کړې.
- ښاغلی عبدالمالک بېکسیار چې په ورین تندي یې زما غوښتنه ومنله چې د ژباړې وروستۍ کتنه یې په غاړه واخیسته او ډېرې تېروتنې یې اصلاح کړې.

د دغه کتاب ژباړه خپل کړېدلي ولس ته ډالۍ کوم.

په درناوۍ

عبدالکریم رحیمزی

لویو شاهانو تل د خپل سلطنت پېښې ثبت کړې دي. ځینو ته چې خدای استعداد ورکړی، په خپله یې د خپل سلطنت په دوران کې پېښې لیکلې، خو ډېرو دغه دنده لیکوالانو او تاریخ پوهانو ته سپارلې ده چې دغسې ټولګې د تاریخ په حافظه کې پاتې شي.
نو د مهربان خدای په دربار کې دغه عاجز بنده، سلطان شجاع الملک شجاع دراني، هوډ وکړ چې د خپل سلطنت د دورې جګړې او پېښې ولیکي څو د خراسان تاریخ پوهان د دغه پېښو او جګړو په رښتیني تفصیل پوه وي او مفکر لوستونکي له دغو بېلګو څخه درس واخلي.

شاه شجاع، د شاه شجاع واقعیت

لیکلړ

نقشې .... ب

د شخصیتونو نوملړ........ ث

افغانان........ ث

سدوزي .... ث

بارکزي .... ح

د مقاومت نور مشران .... د

انګرېزان .... ر

نور کسان........ ض

سدوزي او بارکرزي .... ع

کورودانی........ ف

د حاکمیت له پاره اسانه ځای نه دی 1

یو نارامه ذهن........ 21

د لوېي لوبې پیل 51

د دوزخ خوله 99

د جهاد جنډه 150

مور د خپلې نادانۍ له امله ناکامېږو........ 187

ټول نظم په ختمېدو دی 213

د بېګلو کوکې........ 268

د یوه پاچا مړینه 291

د ناښنده موخې له پاره یوه جګړه........ 316

د لیکوال یادښت 360

اخځلیک 370

نقشې

پر افغانستان باندې یرغل ۱۸۳۹ - ۱۸۴۲

کابل ۱۸۳۹ - ۱۸۴۲

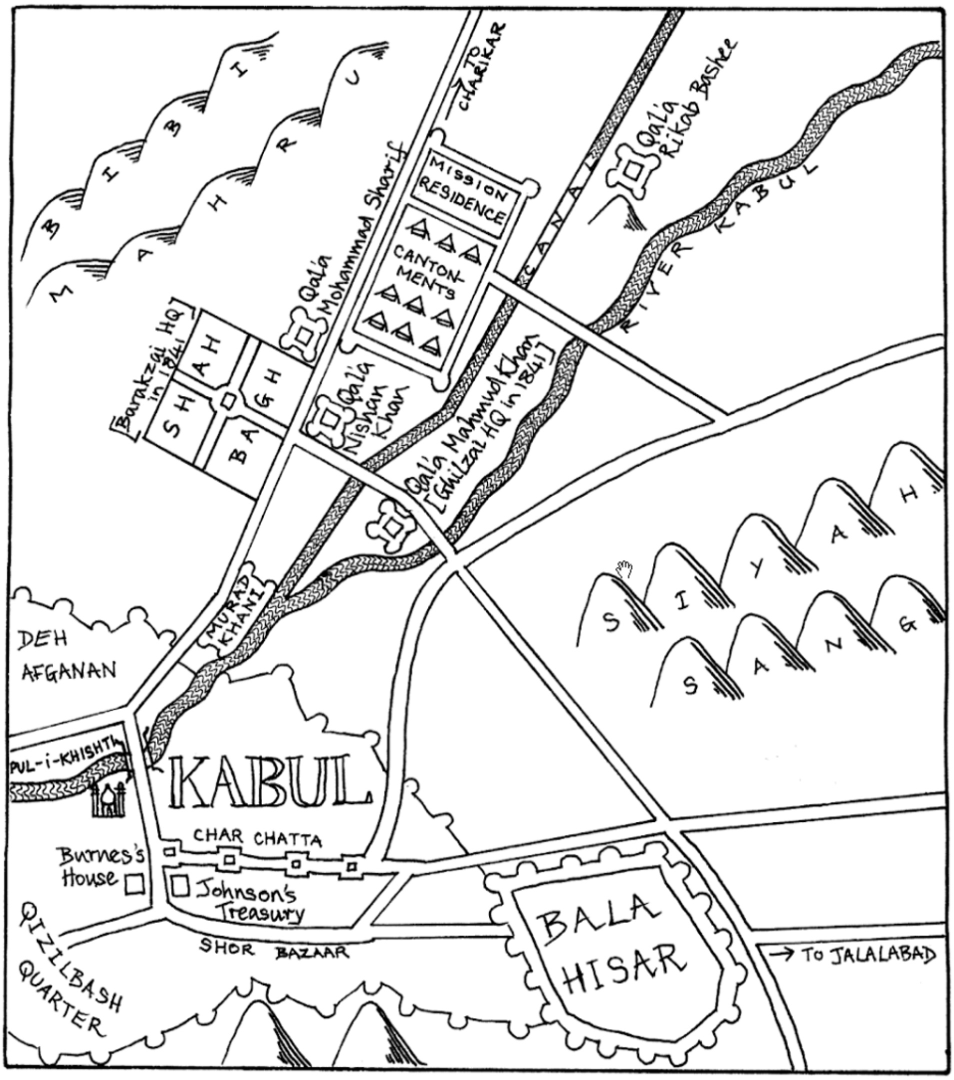

د شاتګ تګ لوری ۱۸۴۲

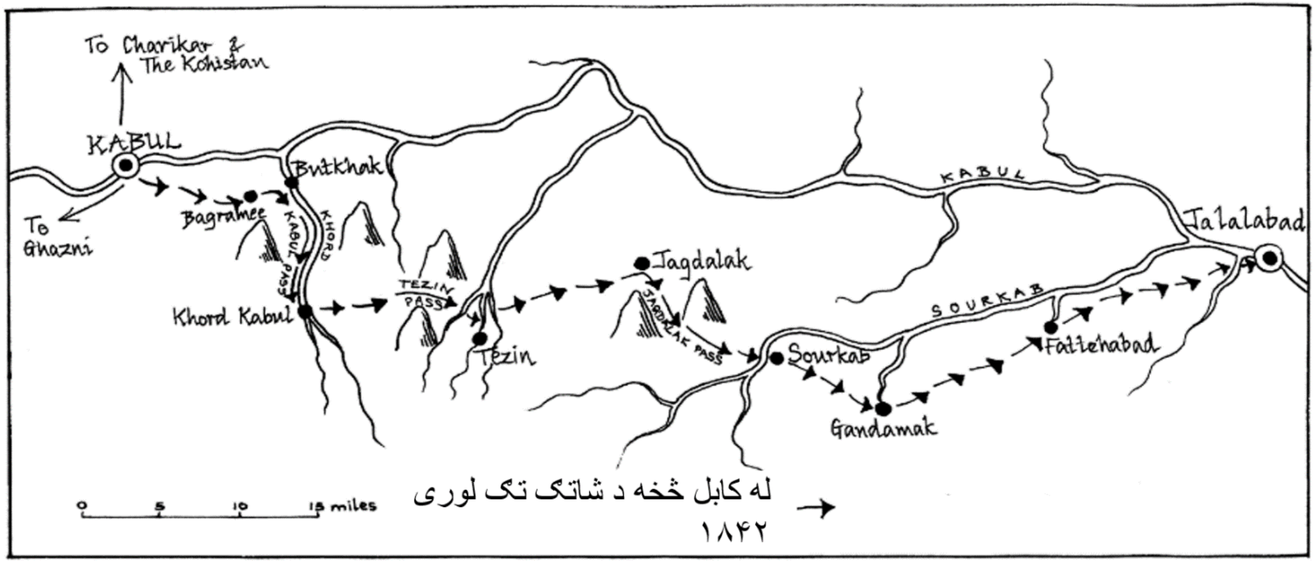

د شخصیتونو نوملړ
افغانان

سدوزي

احمدشاه ابدالي (۱۷۲۲-۱۷۷۲): په ملتان کې زېږدلی او د پارس جنګسالار نادرشاه په چوپړ کې یې واک تر لاسه کړ. د نادرشاه له مرګ څخه وروسته احمد شاه د کوه نور د الماس په ګډون، د شاه د مغولي ګانو صندوق خپل کړ او له دې څخه یې د خراسان، کابل او لاهور د فتحې د تمویل له پاره کار واخیست، بیا یې په هند کې یو شمېر ګټور یرغلونه ترسره کړل. د دراني (د ملغلرو ملغلره) لقب په ترلاسه کولو، احمدشاه دراني شمال ته د ازبکانو، سوېل ته د مغلو او لوېدیځ ته د پارس د صفویانو له درې رنګو امپراتوریو څخه یوه امپراتوري جوړه کړه. دغه امپراتوري په خپل اوج کې د اوسني ایران له نیشاپوره تر افغانستان، پنجاب او له سند څخه تر کشمیره او د مغول ډهلي تر لمنې وغزېده. احمدشاه ابدالي وروسته له دې چې یو تومور یې پزه له منځه یوړه او مغزو ته یې سرایت وکړ مړ شو.

تیمورشاه (۱۷۷۲-۱۷۹۳): د احمدشاه ابدالي زوی او د شاه محمود، شاه زمان او شاه شجاع پلار و. تیمور شاه چې پلار یې د درانیو امپراتوري ورته پرېښې وه، په بریالیتوب سره افغان خاوره وساتله، خو د پارس او هند پولې یې له لاسه ورکړې. تیمورشاه پلازمېنه له کندهاره کابل ته یوړه چې په دې توګه د پښتني سیمو له اړودوړ نه په امان کې وي. وروسته له مړینې یې د ۲۴ زامنو تر منځ په وراثت داسې ترخې شخړې جوړې شوې چې د دراني امپراتوري یې په کورنۍ جګړو واړوله.

شاه زمان (سلطنت ۱۷۹۳-۱۸۰۰، مړینه ۱۸۴۴): د خپل پلار، تیمور شاه ځای ناستی شو او هڅه یې وکړه چې د خپل نیکه دراني امپراتوري له ړنګېدو وژغوري خو بریا یې محدوده وه. په ۱۷۹۶ کال کې کله چې په هندوستان باندې د یرغل په هڅه کې پاتې راغی، د خپلې واکمنۍ کنټرول یې له لاسه ورکړ او د ۱۸۰۰ کال په ژمي کې د غبرګو دښمنانو، د بارکزي قبیلې او میرني ورور شاه محمود، له خوا اسیر او ړوند کړل شو. کله چې شاه شجاع په ۱۸۰۳ کال کې واک ته ورسېد، شاه زمان یې له بند څخه ازاد کړ. ده په کابل کې ژوند کاوه، خو په ۱۸۰۹ کال د نیملې Nimla له ماتې وروسته هندوستان ته په تېښته اړ شو. په ۱۸۴۱ کال کې بېرته کابل ته راغی او د لنډې مودې له پاره د شاه شجاع سره د کابل د پاخون په بهیر کې یو ځای شو. یو کال وروسته کله چې ورور یې ووژل شو، شاه زمان د تل له پاره افغانستان پرېښود او په لودیانه Ludhiana کې یې د تبعید ژوند پیل کړ. دی په ۱۸۴۴ کال کې مړ او د سرهند Sirhind په صوفي زیارت Shrine Sufi کې خښ کړل شو.

شاه شجاع (۱۷۸۶-۱۸۴۲): شاه شجاع هغه وخت نومور شو چې مشر ورور یې شاه زمان په ۱۸۰۰م کال دښمنانو اسیر او ړوند کړ. شاه شجاع د نیول کېدو له وېرې غرونو ته وتښتېد او پټ ژوند یې کولو. کله چې په ۱۸۰۳ کال په کابل کې فرقه ییزه بلوا روانه وه، دی کابل ته لاړ او هلته یې واک خپل کړ. د ده واکمني بیا هغه وخت پای ته ورسېده چې په ۱۸۰۹ کال کې بارکزیو او میرني ورور یې د نیملې په جګړه کې ماته ورکړه. دی څو کاله د هند په شمال کې د فراري په څېر ګرځېده، شتمني یې ترې واخیستل شوه او په ۱۸۱۳ کال کې تر ټولو ګرانبیه شتمني (د کوه نور الماس) هم ترې واخیستل شو. په ۱۸۱۶ کال کې د ختیځ هند برتانیوي کمپنۍ په لودیانه کې پناه ورکړه. شاه شجاع درې

ناکامې هڅې وکړې چې د پاچاهۍ تاج بیا پر سر کړي. په څلورمه هڅه کې بریالی شو، خو دا ځلې د ختیځ هند برتانوي کمپنۍ خپلو ستراتیژیکي موخو ته د رسېدو له پاره، دی د ګوډاګي په څېر واک ته ورساوه. کله چې شاه شجاع د یوې ازادې واکمنۍ هڅه وکړه، انګرېزانو سمدلاسه سپک او څنډې ته کړ. د ۱۸۴۱ کال د نومبر په میاشت کې کله چې په کابل کې پاڅون مخ په پیلېدو و، شاه شجاع ته د پاڅون د مشرۍ وړاندیز وشو، خو ده رد کړ او د انګرېزانو برعکس چې د خپلو اډو په ساتلو کې بریالي نه شول، شاه شجاع په بالاحصار کې خپله اډه په بریالیتوب وساتله. د ۱۸۴۲ کال د فبرورۍ په میاشت کې، کله چې انګرېزانو شاه شجاع یوازې پرېښود او دوی د خپلې تباهۍ په لور روان شول، داسې انګېرنه کېده چې شاه شجاع به له بېلابېلو مخالفو ګروپونو سره د معاملو په وسیله خپل تخت وساتلی شي، خو د اپرېل په پنځمه، نوموړی هغه چا ووژه چې ده زوی بللی و. د شاه شجاع له مړینې سره د سدوزیو واکمنۍ پای ته ورسېده او د بارکزیو حکومت پیل شو.

شاه محمود (سلطنت ۱۸۰۰-۱۸۰۳، ۱۸۰۹-۱۸۱۸؛ مړینه ۱۸۲۹): شاه محمود ورورسته له دې چې خپل مېړنی ورور، شاه زمان اسیر او بیا ړوند کړ، په ۱۸۰۰ کال کې یې کابل تر خپل واک لاندې راوست. د شاه محمود سلطنت د ده بل میړني ورور شاه شجاع په ۱۸۰۳ کال کې نسکور کړ. شاه شجاع ونه غوښتل چې شاه محمود ړوند کړي؛ نو یوازې یې بندي کړ. شاه محمود په ۱۸۰۸ کال کې له بالاحصار څخه وتښتېد او د خپل ورور بارکزي سیالانو سره یو ځای شو. ده د شاه شجاع پر ضد په بریالیتوب د مخالفینو مشري وکړه او په ۱۸۰۹ کال کې یې وکولای شول چې شاه شجاع ته د نیملې په جګړه کې ماته ورکړي. نوموړي د دراني امپراتورۍ په پاتې سیمو تر ۱۸۱۸ کال پورې واکمني وکړه. کله چې ده خپل واکمن وزیر فتح خان شکنجه، ړوند او بیا ووژه، د فتح خان ځاځمنو* وروڼو دی له کابله وشاړه. شاه محمود په هرات کې خپله واکمني تر خپل مرګه وساتله او په ۱۸۲۹ کال کې مړ شو. ځای ناستی یې خپل زوی شهزاده کامران شاه سدوزی شو چې تر ۱۸۴۲ کال پورې یې واکمني وکړه. شهزاده کامران د خپل ځواکمن وزیر، یارمحمد الکوزي (د واکمنۍ کلونه ۱۸۴۲-۱۸۵۱) له لوري له واک څخه ګوښه او ورپسې په ۱۸۴۲ کال کې پانسي شو.

شهزاده تیمور، شهزاده فتح جنګ، شهزاده شاپور او شهزاده صفدر جنګ: دا ټول د شاه شجاع زامن وو چې لمړني درې یې له وفا بېګم څخه وو. له دوی څخه یوه هم د پلار د واک تنده او یا د مور ځیرکتیا نه درلوده. شهزاده تیمور په بې خونده مزاج کې نوم درلود. د شهزاده فتح جنګ نوم یوازې په همنوري* او په کندهار کې د خپلې چونۍ پر غرو په جنسي تېري یادېده. ده د شاه شجاع له مرګ نه وروسته په کابل کې پنځه میاشتې حکومت وکړ، خو کله چې پوه شو چې انګرېزان د ده د واک ساتلو له پاره نه پاتې کېږي، واک یې خپل ورور، شهزاده شاپور ته په ۱۸۴۲ کال کې پرېښود. د شهزاده شاپور واکمني له یوې میاشتې څخه لږ دوام وکړ او د وزیر اکبر خان په غوښتنه د خپلو اشرافیانو په وسیله له واک څخه وشړل شو. د شاه شجاع توربخون ښایسته زوی صفدر جنګ چې د لودیانې له یوې بازینګرې څخه زېږدلی و، دومره اغېزمن نه و. څلور واړه شهزادګانو چې ونه شو کړای د انګرېزانو له تګ وروسته د پادشاهۍ تاج وساتي، په لودیانې کې په تبعید کې مړه شول.

---

* ځاځ: غوسه
ځاځمن: په غوسه
* همنوري: هم جنسي

بارکزي

حاجي جمال خان (مړینه ۱۷۷۱): لمړی د احمدشاه ابدالي سیال او وروسته یې توپچي باشي یا د توپچي قوماندان و. د نادر افشار له مرګ وروسته یې د احمدشاه مشرۍ هغه وخت ومنله چې علماوو د احمدشاه مشري تایید کړه او ده خپل ملاتړ له احمدشاه ابدالي څخه په پوځ کې د قوماندانۍ د څوکۍ په بدل کې څرګند کړ.

پاینده خان (واکمني ۱۷۷۴-۱۷۹۹): د حاجي جمال خان زوی او د تیمور خان په دربار کې تر ټولو واکمن اشرافي و. دا پاینده خان و چې په ملاتړ یې شاه زمان وکولای شول قدرت ته ورسیږي. دوی دواړه هغه وخت بدوردي• شول چې شاه زمان هڅه وکړه د میراثي اشرافیت واک محدود کړي او کله چې پاینده خان د شاه زمان پر ضد د کودتا هڅه وکړه. شاه زمان په ۱۷۹۹ کال پاینده خان اعدام کړ. د دې پر ځای چې د بارکزیو واک پای ته ورسوي، دغه اعدام د شاه زمان د نسکورېدو او د پاینده خان د ۲۱ زامنو د واکمنۍ لامل شو، په ځانګړې توګه د پاینده خان د مشر زوی وزیر فتح خان او د ده کشر ورور او متحد، دوست محمد خان. د پاینده خان وژنې د سدوزیو او بارګزیو تر منځ داسې د وینې دښمني پیل کړه چې تر نیمې پېړۍ یې خپل سیوری په سیمه اچولی و.

وزیرفتح خان (۱۷۷۸-۱۸۱۸): د پاینده خان تر ټولو مشر زوی و. د پلار له اعدام وروسته، فتح خان وکولای شول ایران ته وتښتي. ده په راتلونکو کلونو کې له سدوزیو څخه خپل غچ واخیست. لمړی یې د شاه زمان د میرني ورور شاه محمود په وسیله د شاه زمان واکمني نسکوره کړه او شاه زمان یې ړوند کړ او بیا یې شاه شجاع ته د نیملې په جګړه کې ماته ورکړه. فتح خان ترهغه وخته د شاه محمود تر ټولو واکمن وزیر و چې په هرات کې د ده په مرسته په ۱۸۱۷ کال کې د سدوزیو په حرم تېری وشو. وروسې شاه محمود هغه ړوند کړ، د سر پوستکی یې ترې واېسته، شکنجه یې کړ او په ۱۸۱۸ کال کې یې اعدام کړ. دغه اکاړې• وژنې بیا د سدوزیو او بارکزیو تر منځ دښمني تازه کړه او سیمه له افغانستان څخه د وروستي سدوزي تر شړلو وېشلې پاتې شوه.

دوست محمد خان (۱۷۹۲-۱۸۶۳): دوست محمد خان د پاینده خان اتلسم زوی و چې له یوې ټیټ پوړې قزلباشې ښځې څخه یې زیږېدلی و. دی په لمړي ځل د خپل مشر ورور وزیر فتح خان په وسیله واک ته ورسېد او د فتح خان له مرګ څخه وروسته د ده خپلې بېرحمه چالاکۍ او اغېزمنتیا دی واک ته ورسولو. دوست محمد له ۱۸۱۸ کال څخه واک ته تر رسېدو یعنې ۱۸۲۶ کال پورې کرار کرار خپل واک مضبوط کړ او په ۱۸۳۵ کال یې د سېکانو پر ضد جهاد اعلان او خپل ځان یې په رسمي توګه امیر اعلان کړ. دی د الکساندر برنز Alexander Burnes ډېر خوښ و او په خپلو راپورونو کې به یې تل د دوست محمد خان د عدالت او ګرانښت ستاینه کوله، خو د الکساندر برنز له هڅو سره سره، کلکتې په دوامداره توګه ده ته د برتانیې د ګټو د دښمن په سترګه کتل. کله چې دوست محمد د روسیې استازی، ایوان ویتکېویچ Ivan Vitkevitch په ۱۸۳۸ کال کې خپل حضور ته ومنلو، لارډ اکلنډ Lord Auckland پرېکړه وکړه چې د دوست محمد اصلي سدوزی سیال، شاه شجاع د ده ځای ناستی کړي. کله چې انګرېزانو کابل ونیو، دوست محمد اتلس میاشتې په تېښته تېرې کړې مخکې له دې چې د ۱۸۴۰ کال د نومبر په څلورمه سېر ویلیم مېکناټن

• بدورده کېدل: مخالف کېدل

• اکاړ: ظالم

ته تسلیم شي. له تسلیمۍ وروسته دوست محمد هند ته تبعید شو. د شاه شجاع له وژل کېدلو او وروسته په ۱۸۴۲ کال کې له افغانستان څخه د انګرېزانو له وتلو وروسته، دوست محمد ازاد شو او اجازه ورکړل شوه چې بېرته کابل ته لاړ شي. د خپلې واکمنۍ په راتلونکو ۲۱ کلونو کې په دې بریالی شو چې خپله واکمني د هېواد تر اوسنیو پولو وغځوي. دوست محمد د هرات له فتحه کولو څخه لږ وخت وروسته په ۱۸۶۳ کال کې مړ شو.

نواب جبار خان (۱۸۵۴-۱۸۸۲): د پاینده خان اووم زوی او د خپل کشر ورور، دوست محمد خان نږدې متحد و چې له انګلستان سره یې خاصه مینه درلوده. که څه هم له لوېدیځې ژوند او ډېرو انګرېزي مامورینو سره یې ناتې• درلود، نواب جبار خان خپل ورور دوست محمد خان ته وفادار و. هغه د ۱۸۳۸ کال د انګرېزي یرغل په وړاندی ودرېد او د دوی پر ضد مقاومت کې یې نوم درلود.

وفا بېګم (مړینه ۱۸۳۸): د پاینده خان لور او د فتح خان او دوست محمد خان میرنۍ خور وه چې له شاه شجاع سره یې هغه وخت واده وکړ کله چې نوموړي د ۱۸۰۳ کال څخه لږ وروسته د خپلې پاچاهۍ په لمړۍ دوره کې د سدوزیو او بارکزیو په منځ کې د دښمنۍ د نرمښت هڅه کوله. لکه څنګه چې انګرېزانو د هغې د ارامه طبیعت او زړورتیا ستاینه کوله، وفا بېګم په دې وتوانېده چې په ۱۸۱۳ کال کې رنجیت سېنګ ته د کوه نور الماس په بدل کې خپل مېړه، شاه شجاع په کشمیر کې له بند څخه ازاد کړي او د ځینې سرچینو پر بنسټ، وفا بېګم په ۱۸۱۵ کال کې د شاه شجاع سره له لاهور څخه په دویم ځل تېښته کې مرسته وکړه. کله چې لودیانې ته ورسېده، وفا بېګم انګرېزان په دې قانع کړل چې هغې ته پناه ورکړي او په دې توګه یې سدوزیو ته یوه داسې اډه جوړه کړه له کومې څخه چې دوی به یو وخت بېرته د پاچاهۍ تخت ترلاسه کړي. وفابېګم په ۱۸۳۸ کال کې مړه شوه او له مرګ څخه یې وروسته ځینې خلک د شاه شجاع د پالیسو د ناکامۍ وجه، د وفابېګم د ښو مشورو نه شتون ګڼي.

وزیر محمد اکبر خان (۱۸۱۶-۱۸۴۷): د دوست محمد خان څلورم او تر ټولو وړ زوی چې له پوپلزۍ ښځې څخه یې زېږدلی و. وزیر محمد اکبر خان د یو پېچلي او پوه کرکټر خاوند و او په کابل کې ورته د مقامت تر ټولو زړور او بې باکه مشر په سترګه کتل کېدل. په اکبر نامه کې په تفصیل د ده د واده د تخت خوند تشریح شوی. وزیر محمد اکبرخان ته هغه وخت د خلکو پام شو چې ده په ۱۸۳۷ کال کې د جمرود په جګړه کې د سېک جنرال هري سېنګ Hari Singh په ماته کې مرسته وکړه. د ځینې سرچینو پر بنسټ، وزیر اکبر خان په خپله سېک جنرال مړ او اندامونه یې ټوټې ټوټې کړل. کله چې د ده پلار په ۱۸۴۰ کې انګرېزانو ته تسلیم شو او دی په خپله د بخارا له بند څخه ازاد شو، د انګرېزانو پر ضد یې په هندوکش کې د مقاومت په جوړلو پیل وکړ. وزیر اکبر خان د ۱۸۴۱ کال د نومبر په پنځه ویشتمه کابل ته ورسېد او د انګرېزانو پر ضد پاځون ته یې بدلون ورکړ. نوموړي د انګرېزانو د وتلو په اړه له انګرېزانو سره د خبرو اترو مشري کوله. د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په درویشتمه د کابل رود غاړې ته څېرمه د خبرو اترو په ترځ کې، شخصاً په خپله وزیر اکبر خان د انګرېزانو استازی سېر ویلیم مېکناټن ووژه. ورپسې ده د جلال اباد د کلابندۍ مشري وکړه. د ۱۸۴۲ کال د سپتمبر په دیارلسمه کله چې پالک Pollock د کابل د بېرته نیولو هڅه وکړه، نوموړي د هغه افغان ځواکونو قومانده هم کوله چې د دغه هڅې مخنیوی یې کاوه. د انګرېزانو له وتلو وروسته، وزیر اکبر خان بیا پلازمېنه ونیوله او د خپل پلار دوست محمد خان تر بېرته راتګ ، د ۱۸۴۳ کال د اپریل تر میاشتې پورې،

• ناتې: علاقه

تر ټولو واکمن کس و. وزیر اکبر خان څلور کاله وروسته مړ شو. ځینې وايي چې ده ته دوست محمد خان زهر ورکړل څکه چې هغه يې خپلې واکمنۍ ته ممکنه ګواښ ګاڼه.

نواب محمد زمان خان بارکزی: د دوست محمد خان وراره او نږدې سلاکار و. دی د دوست محمد خان په دوره کې له ۱۸۰۹ کال څخه تر ۱۸۳۴ کال پورې د جلال اباد والي و او له دوست محمد خان سره په ۱۸۳۹ کال کې له کابل څخه وتښتېد، خو موهن لال کشمیري Mohan Lal Kashmiri له تبعید څخه د هغه د بېرته راتګ لاره هواره کړه او په ۱۸۴۰ کال کې د شاه شجاع په دربار کې ومنل شو. د پاځون په پیل کې یې له انګرېزانو څخه د ملاتړ نښې نښانې وښودې، خو ډېر ژر دې ته قانع کړل شو چې د پاځون مشري په غاړه واخلي. که څه هم دی په شتمن کوچې نومور و او د یو اطرافي په سترګه ورته کتل کېدل، د سپتمبر په میاشت کې ده ته د امیر لقب ورکړل شو، خو کله يې چې د تره زوی ، وزیر اکبر خان د ۱۸۴۱ کال په نومبر میاشت کې کابل ته راغی، هغه يې څنډې ته کړ. د ۱۸۴۲ کال په فبرورۍ کې، نواب محمد زمان خان بارکزي د شاه شجاع سره ائتلاف وکړ او د وزیر دنده يې واخیسته، خو له نایب امین الله خان لوګري سره د ده د سیالۍ له کبله او د زمان خان د زوی په پرتله د لوګري پر زوی، نصرالله باندې د شاه شجاع د پام او مهربانۍ له امله دغه ائتلاف مات شو. د زمان خان زوی، شجاع الدوله بارکزی خپل پلار ګڼلی، شاه شجاع وواژو.

د مقاومت نور مشران

نایب امین لله خان لوګري: امین الله خان یو یوسفزی پښتون Pathan او له یوې متواضع کورنۍ څخه و. د تیمور شاه په دوران کې د امین الله خان پلار د کشمیر د والي معاون و او ده د خپلې ورتیا او سدوزیو ته د وفادارۍ له امله پرمختګ وکړ. په ۱۸۳۹ کال کې، که څه هم هغه ډېر زوړ و، خو د خپلې ملېشې د قوماندانۍ سربېره، د ډېرو مالي سرچینو او له ستراتیژیکي پلوه د زیاتو مهمو ځمکو اداره هم د ده په لاس کې وه. امین الله خان که څه هم د سدوزیو شاهي کورنۍ ته کلک وفادار و، خو په خپله خاوره کې يې د انګرېزي ملحدینو په شتون سخته نیوکه کوله او کله چې یو ټیټ پوړي انګرېز افسر، کپتاین ټرور Captain Trevor هغه ته سپکاوی وکړ او د اوچتې شوې مالیې د نه ورکولو له امله يې ځمکه له لاسه ورکړه، نوموړی له عبدالله خان اڅکزي سره یو ځای د مقاومت د مشرۍ یو مهم مرکز وګرځېد. په خرد کابل کې د انګرېزانو له ستولو څخه وروسته، امین الله خان بېرته د شاه شجاع چوپړ ته لاړ او د شاه شجاع له مرګ وروسته، بېرته بارکزیو ته ورغی. کله چې دوست محمد بیا واک تر لاسه کړ، نوموړی اړودوړ ته د سوله منو خلکو د پارولو په تور بندي شو او د بالاحصار په تل خونې زندان کې مړ شو.

عبدالله خان اڅکزی (مړینه ۱۸۴۱): عبدالله خان اڅکزی یو اشرافي جنګیالی او په سیمه کې له یوې ډېرې واکمنې او عزتمنې کورنۍ څخه و. د درانیو د امپراتورۍ په لمړیو کې د هغه نیکه د دوست محمد خان د نیکه سیال و او اڅکزي هېڅ کله د بارکزیو مینه وال نه وو. عبدالله خان اڅکزی هم لکه ملګری يې، نایب امین الله خان لوګري په څېر په افغانستان کې د انګرېزي پوځ د شتون سخت مخالف و او کله چې الکساندر برنز د ده د معشوقه جنسي عمل ته لېشه• کړه او کله چې ده د هغې د بېرته راوستلو هڅه وکړه او په ده ملنډې ووهل شوې، د انګرېزانو پر ضد يې

• لېشه: (جنسي) ترغیب

مقاومت ته مخ کړ او د مقاومت له دوو مهمو او اصلي مشرانو څخه یو دی شـو. په ۱۸۴۱ کال د جګړې په پیل کې ، عبدالله خان اڅکزی د انګرېزانو پر ضـــد د جګړې عمومي قوماندان وګمارل شـــو او تر مرګه د انګرېزي ځواکونو د ماتو اصلي طراح و. نوموړی د نومبر په درویشتمه د بي بي مهرو د غونډۍ په جګړه کې مړ شـو. یو قاتل ادعا وکړه چې عبدالله خان اڅکزی یې د شا له خوا په ډزو وویشت څو هغه انعام تر لاسه کړي چې موهن لال کشمیري د مخالفینو مشرانو د وژلو په سر ایښی و.

محمد شـاه خان غلجی: د وزیر محمد اکبر خان خسـر او د لغمان د غلجیو د ببرک خیلو ځواکمن مشـر و. کله چې شاه شجاع په ۱۸۳۹ کال کې بېرته راوګرځېد، محمد شاه خان غلجی دې ته قانع کړل شو چې د شاه شجاع په محکمه کې کار وکړي او د شـاه د جلات مشـر اعزازي څوکۍ ورکړل شـوه. په ۱۸۴۱ کال د اکټوبر په میاشـت کې کله چې سـېر ویلیم مېکناټن پر غلزیو اعانه بنده کړه، هغه د انګرېزانو پر ضد مقاومت سره یوځای شو. هر پاچا د لارې او هند ته د روان پوځي او سوداګریزو لښکرو د ساتنې په بدل کې غلزیو ته پیسې (راه داري) ورکولې، خو مېکناټن غلزي مشـرانو ته خبر ورکړ چې دغه هوکړه لغوه کوي. په ۱۸۴۱ کال کې کله چې اکبر خان بېرتـه راوګرځېد، محمد شـــاه خان د انګرېزانو د شاتګ په وخت کې د دوی د سټولو مشري کوله، خو په ۱۸۴۳ کال کې د دوست محمد خان بیا واک ته له رسېدو سـره، محمد شـاه خان غلزی هم لکه د مخالفینو نور مشـران څنډې ته کړل شـو او په تبعید کې د کافرانو په منځ، نورستان کې مړ شو.

میر مسجدي (مړینه ۱۸۴۱) او میر حاجي: د کوهستان دغه دوه ځواکمن او درانه وروڼه د نقشبندیه میراثي شېخان وو. میر مسـجدي په پل خشـــتي جومات کې د جمعې د لمانځه میراثي امام، د کابل د علماوو مشـــر او د عاشـــقان او عارفان زیارت د شېخانو مشر هم و. وېډ Wade په ۱۸۳۹ کال کې دغه دوه وروڼو ته د لوی رشـوت ژمنه وکړه؛ نو دوی د دوسـت محمد خان پر ضد د خپلو تاجکو توکموالو مشـري وکړه او د شـاه شجاع پر تخت کښېنولو کې یې مهم رول ولوباوه، خو یو کال وروسـته هم دوی ته له ژمنې سـره سـم پیسـې ورنه کړل شـوې؛ نو دوی د شـاه شجاع او د هغه د انګرېزي ملاتړو پر ضـد پورته شـول. میر مسـجدي نږدې و چې انګرېزانو ته تسـلیم شـي، خو د ټولو خبرو برعکس، انګرېزانو د ده پر کلا یرغل وکړ او د ده کورنۍ یې ووژله او څمکه یې د دښمنانو په منځ کې ووېشل شوه. له دغې پېښې وروسته، دواړه وروڼه د انګرېزانو نه پخلاکېدونکي دښمنان شول او د سدوزي ـ انګرېزي رژیم پر ضد یې لمړی د نجراو په دره کې او ورپسې په چاریکار او کابل کې د کوهستان د تاجکو مشري وکړه. د نومبر په درویشتمه میر مسجدي د بي بي مهرو په غونډۍ کې ووژل شـو، خو میر حاجي د انګرېزانو پر ضـد د کابل د اوسـېدونکو پارولو ته دوام ورکړ. دا د انګرېزانو پر ضد په جلال اباد کې د میر حاجي د جهاد ناره وه چې شاه شجاع یې بلاخره په ۱۸۴۲ کال د اپریل په پنځمه له بالاحصار څخه په وتلو او مرګ ته د ورتګ په لور اړ کړ.

انګرېزان

مونټسټورټ الفنسټون (۱۷۷۹-۱۸۵۹) Mountstuart Elphinstone. د لولند Lowland (کوز سکاټلنډ.ژباړن) د سيمې سکاټلنډي روڼ اندی و چې لارډ مينټو Lord Monto په افغانستان کې د لمړني پلاوي د مشرۍ له پاره په ۱۸۰۹ کال کې غوره کړ. که څه هم په پېښور کې يې د شاه شجاع تر کلا وړاندې تګ ته زړه ښه نه کړ، ده د افغانستان په هکله يو خارق العاده او نومور کتاب، د کابل د سلطنت بيان (An Acount of the Kingdom of Caubul) چاپ کړ چې د څو نسلونو له پاره په انګرېزي ژبه د سيمې په هکله د پوهې سرچينه وګرځېد.

تورن جنرال ويليم الفنسټون (۱۷۸۲-۱۸۴۲) Major- General William Elphinstone د مونټسټورټ مشر د تره زوی او مخکې له دې چې په کابل کې د خپل عمر په اته پنځوس کلنۍ د عمومي قوماندان دنده ترسره کړي، په واټرلو Waterloo کې د ۳۳ پلي غونډ قوماندان و. ويليم الفنسټون په پنځه پنځوس کلنۍ کې وروسته له دې چې په کلونو يې په نيمايي تنخوا ژوند وکړ، په ۱۸۳۷ کال کې بېرته پوره چوپړ ته وګرځېد چې خپل زياتېدونکی پور خلاص کړي. د ده د ملګرو لکه لارډ اکلنډ Lord Auckland په اند، ويليم الفنسټون جذاب شخصيت درلود، خو د هند يا هندي عسکرو د مشري کولو دومره مينه وال نه و او خپل سپاهيان يې توران Negroes ګڼل (Negro تور پوستي سړي يا ښځې ته وايي، خو د دوی په دغه نوم يادول دوی ته سپکاوی دی .ژباړن). نوموړی هغه وخت کابل ته ورسېد چې د روماتيزم په ناروغۍ اخته و او حالت يې په چټکۍ سره په خرابېدو و. جنرال ناټ Nott نوموړی يو «وړ» سړی نه بللو. د ناټ دغه ارزونه هغه وخت بيخي سمه ثابته شوه کله چې ويليم الفنسټون د پاڅون په پيل کې هېڅ اقدام ونه کړ او ورپسې يې په خپګان کې د نه پټېدونې حالت ته مخه کړه. هغه له کابل څخه د شاتګ په بهير کې ټپي شو او له درېيو مياشتو وروسته د ۱۸۴۲ کال د اپرېل په درويشتمه د خپلو ټپونو، روحي خپګان او اسهال له وجې مړ شو.

سرويليم هې مېکناټن (۱۷۹۳-۱۸۴۱) Sir William Hay Macnaghte : مېکناټن د السټر Ulster يو په کتاب مين روڼ اندی، ژبپوه او پخوانی قاضي و چې له محکمې څخه يې د کمپنۍ د اداري چارو مشرۍ ته وده وکړه. ا يملي ايډن Eden Emily مېکناټن داسې تشريح کړی و: «زموږ لارډ پامرسټن Lord Palmerston يو وچ او معقول سړی دی چې ډېرې غټې چشمې په سترګو کوي.» نوموړي ته د هغه د هوښيارۍ په وجه ډېر درناوی کېده، خو ډېرو د ده خانتماتوب نه خوښېده او ځينې نورو به د والي د سترسلاکار څوکۍ ته د دغه «اداري کارکونکي يا د مېز شاته تل ناست سړي» ورتيا تر پوښتنې لاندې راوسته. دا مېکناټن و چې لارډ اکلنډ ته يې وويل چې دوست محمد خان ته د برتانوي ګټو د دښمن په سترګو وګوري. هغه د کلاډ وېډ Claude Wade سره په همکارۍ په کابل کې د رژيم د بدلولو کار پيل کړ چې شاه شجاع بېرته په تخت کښېنوي. د يرغل د پاليسۍ له جوړلو څخه وروسته، مېکناټن کابل ته د لېږلو غوښتنه وکړه چې دغه پاليسي هلته عملي کړي، خو اداره يې په کابل کې بريالۍ نه وه او په خپله دې ته اړ شو چې لارډ اکلنډ ته په افغانستان کې د دروغو خوشبينانه او د پوره ارامۍ پيغامونه ولېږي په داسې حال کې چې د افغانستان له بېلابېلو برخو څخه د نوموړي مامورينو له اندېښنو څخه ډک راپورونه ورلېږل. د ۱۸۴۱ کال د نومبر د مياشتې د پاڅون په ترڅ کې مېکناټن خپلو جنرالانو ته د يوه کارنده عمل په لاربښونه کې پاتې راغی. نوموړی د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په درويشتمه له اډې څخه بهر د خبرو اترو په ترڅ کې د اکبر خان په لاس ووژل شو.

جګړن کلاډ وېډ (۱۸۶۱-۱۷۹۴) Major Claude Wade: په بنګال کې زېږېدلی، یو پارس پوه و چې په لودیانه کې د برتانوي اجنټ په توګه یې دنده ترسره کوله. د نوموړي دنده یوازې د رنجیت سېنګ د دربار سره د اړیکو ساتل وو، خو دغه څوکۍ یې په یوه داسې ځارګرې شبکې واړوله چې تر همالیا او منځنۍ اسیا غزېدلې وه. په دغه توګه نوموړی په دې وتوانېد چې په اغېزمنه توګه د لویې لوبې The Great Game د ځارګرې ادارې لمړنی مشر شي. دا وېډ و چې له شاه شجاع څخه په کار اخیستنې یې په کابل کې د رژیم بدلولو وړاندیز وکړ او تر یوې کچې یې له الکساندر برنز سره چې له دوست محمد سره د ائتلاف پلوی و د سیالۍ له کبله هغه پالیسي پر مخ بېوله چې د سدوزیو پاچاهۍ د بېرته اعاده کولو له پاره ترې کار اخیستل کېده. د ۱۸۳۹ کال د یرغل په بهیر کې د خیبر د نیولو په موخه پلان داسې و چې وېډ به د کمپنۍ د عسکرو او د رنجیت سېنګ د پنجابي مسلمانانو د یوې ګډې قوې مشري وکړي، خو په دې بریالی نه شو چې له څو پنجابیانو پرته، پنجابي مسلمانان راټول کړي، بیا هم هغه وکړای شول چې د جولای په درویشتمه خیبر ونیسي. کله چې رنجیت سېنګ مړ شو، وېډ د سېک خالصانو Khalsa سره په ناندریو شو؛ نو سېکانو له اکلنډ څخه وغوښتل چې نوموړی بدل کړي او بل څوک یې پر ځای وګماري. مخکې له دې چې تقاعد شي او د وېټ په ټاپو کې Isle of Wight هستوګن شي، وېډ د خپل ماموریت وروستي کلونه د اینډور په هستوګنځي Resident in Indore کې په لړ حساسه موقفونو کې تېر کړل.

سېر الکساندر برنز (۱۸۴۱-۱۸۰۵) Sir Alexander Burnes : د های لنډ Highlands (بر سکاټلنډ .ژباړن) تکړه، نوښتګر او د لوړې روحیې ځوان سکاټلنډی و چې د ژبې وړتیا یې په چټکه وده کې ورسره مرسته وکړه. له ۱۸۳۰ کال څخه تر ۱۸۳۲ کال او بیا له ۱۸۳۶ کال څخه تر ۱۸۳۸ کال پورې نوموړي افغانستان او منځنۍ اسیا ته د دوه څېړنیزو یونو مشري وکړه. دغه یونونه په نامه سوداګریز خو په حقیقت کې سیاسي او کمپنۍ ته د ځارګریزه مالوماتو راټولول وو. په خپل دویم یون کې الکساندر برنز خبر شو چې په کابل کې روسي پلاوی هم د کابل دوست محمد خان ته نږدې کېدل غواړي. هغه کلکتې ته ټینګار وکړ چې له دوست محمد سره د دوستۍ تړون لاسلیک کړي، خو مشورې ته یې چا پام ونه کړ او لارډ اکلنډ دغه مشورې ته د پام پر ځای پرېکړه وکړه چې نرم خویه شاه شجاع د دوست محمد ځای ناستی کړي. برنز د دغه تګ لوري سخت مخالفت وکړ، خو کله چې هغه ته د بارونټ Baronet لقب د ورکولو او د انګرېزي استازي، سېر ویلیم مېکناټن، د مرستیال څوکۍ وړاندیز وشو، له دغه پرېکړې څخه یې خپل ملاتړ څرګند کړ. لکه څنګه چې مېکناټن په کابل کې د ادارې ټول کنټرول په خپل لاس کې واخیست، د برنز استعداد هسې ضایع شو او په پایله کې یې د افغانستان په ښځو پسې د ګرځېدو لاره خپله کړه. له همدې کبله نوموړي تر نن پورې خپل ځان افغانانو ته د کرکې څېره وګرځولو او د افغانانو د بیان پر بنسټ، د برنز همدغه کړنې په کابل کې وروستۍ خونړۍ پاڅون پیل کړ او د نومبر پر دویمه د نوموړي د بېرحمانه وژنې لامل شو.

چارلس مسون (۱۸۵۳-۱۸۰۰) Charles Masson : په ۱۸۲۶ کال د بهارتپور د کلابندۍ پر وخت کې یې چې کله ځان مړ واچاوه او له غونډ څخه وتښتید، نوموړی له اباسین څخه تېر او افغانستان ته یې په پښو یون وکړ. هغه لمړنی لوېدیځوال و چې د افغانستان په لرغونپوهنه کې یې پلټنې وکړې او د لوی باختري ښار پاتې شونې یې په بګرام کې وموندې او بودایي زیارت یې له خاورو څخه را وسپړو. کلاډ وېډ څه نا څه د مسون په اصلي هویت او له عسکرۍ څخه یې په تېښته خبر شو او لږ وخت وروسته یې د بربنډولو په ګواښ جاسوسۍ ته اړ کړ؛ نو په دغه وسیله کلاډ

وېش کړه راپورونه په منظمه توګه له افغانستان څخه تر لاسه کول. په ۱۸۳۷ او ۱۸۳۸ کلونو کې مسون له برنز سره مرسته وکړه چې له دوست محمد سره خبرې وکړي، خو د دې سره سره چې د ټولو انګرېزانو په پرتله د افغانستان په هکله د مسون پوهه ډېره وه، د برنز برعکس، هغه ونه شو کړی چې د وروستني یرغل او اشغال پر وخت کومه څوکۍ تر لاســه کړي. په پای کې نوموړی بېرته انګلنډ ته لاړ او په ۱۸۵۳ کال کې د یوې نامالومې مغزي ناروغۍ له کبله د بېوزلۍ په حال کې په پاټرز بار Potters Bar کې مړ شو.

د څلورڅلوېښــتمې پلي فرقې برید جنرال جان شــلټن (مړینه ۱۸۴۴) Brigadier General John Shelton: یو قهرجن، لړاک• او بې نزاکته سړی و چې خپل ښی لاس یې د پېنېسلر وور Peninsular War (د ټاپووزمې په جګړه کې. ژباړن) له لاســه ورکړی و. هغه یو کلک انضــباطي او پر خپلې فرقې باندې په ظلم نوموړ و. کله چې کابل ته راغی، سمدلاسه یې ځان ته په اډه کې کرکه پیدا کړه او له نرم خویه تورن جنرال الفنسټون سره یې هم اړیکې خرابې شوې. تورن جنرال وروســته لیکي: «د راتګ له لمړۍ ورځې څخه، جان شــلټن د بې اطاعتۍ چلند درلود. هغه هېڅ کله ما ته مالومات او یا کومه مشــوره نه راکوله، خو په هر څه کې یې عیب پیدا کولو.» د قوماندانانو دغه ناکاره جوړې ونه کړای شول چې د ۱۸۴۱ کال د نومبر میاشتې پاڅون له پاره په یوه ستراتیژۍ هوکړې ته ورسېږي، خو په پای کې جنرال جان شلټن خپل مطلب ترلاسه کړ او د هغه په وړاندیز د کابل انګرېزي پوځ د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په شپږمه له خپلې اډې څخه په واورینو درو کې د خپلې تباهۍ په لور ووت. شلټن اسیر شو او وروسته ورباندې پوځي محکمه جوړه شوه خو په عزت برائت ورکړل شــو. کله چې نوموړی په ۱۸۴۴ کال له خپل اس څخه ولوېد او مړ شــو، د ده لاس لاندو په خوشحالۍ یوه لیکه جوړه او بیا یې د مارش په حالت کې د خوښۍ درې نارې وکړې.

کالن مکنزي (۱۸۰۶-۱۸۸۱) Colin MacKenzie : په اصل کې د پردشیر Perthshire و او په هندي پوځ کې تر ټولو ښایسته ځوان افسر پېژندل کېده. په پېښور کې د سیاسي اجنټ د مرستیال په توګه نوموړی په ۱۸۴۱ کال کې کابل ته لاړ او هلته په پاڅون کې بند پاتې شـــو. دی یو له هغه څو انګرېزي افســرانو څخه و چې د جګړې په وخت کې یې خپله هوښــیاري او زړورتیا وښــوده. په پای کې اکبر خان نوموړی یرغمل ونیو، له جګړې څخه ژوندی ووت او په سرحد کې یې د سېکانو یو غونډ جوړ او د هغه قومانده یې پر غاړه واخیسته.

جورج لارنس (۱۸۰۴-۱۸۸۴) George Lawrence : د دوه خورا نومورو څېرو، هېنري او جان لارنس مشــر ورور و. دوی دواړو وروسته د راج Raj د اتلانو په توګه نومیالتوب ترلاسه کړ. جورج د السټر Ulster یو هوښیار ځوان و چې مېکناټن د چټکې ارتقا په ورکولو سره خپل پوځي سکرتر کړ. نوموړي د ۱۸۳۹ کال په یرغل کې او همدا راز د دوست محمد په لټون کې برخه اخیستې وه او د ۱۸۴۰ کال د نومبر په څلورمه د دوست محمد په تسلیمۍ کې حاضر و. هغه درې ځله له حتمي مرګ څخه بچ شو: د ۱۸۴۱ کال د نومبر په پاڅون کې، د ډسمبر په درویشتمه د مېکناټن د وژنې په وخت او له کابل څخه د شاتګ په بهیر کې کله چې نوموړی یرغمل ونیول شو. هغه له دغې جګړې څخه ژوندی ووت او وروسته په ۱۸۴۶ کال کې د سېک او انګرېزانو په جګړه کې اسیر شو.

• لړاک: بې ادبه

الډرېډ پاټېنګر(۱۸۱۱-۱۸۴۳) Eldred Pottinger : پاټېنګر د بوج Bhuj د څارګرې ادارې د مشر او د برنز د پخواني رېس، سېر هنري پاټېنګر Sir Henry Pottinger وراره/ خورېږ و. د پارسیانو له خوا د هرات د کلابندۍ په وخت کې ۱۸۳۷-۱۸۳۸ په بدله څېره په هرات کې د پاټېنګر شتون خورا تصادفي و او انګرېزانو ته یې د اړتیا وړ مالوماتو سلسله برابره کړې وه. د انګرېزي لیکنو پر بنسټ، پاټېنګر د هراتیانو د هوډ په ټینګښت کې چې له هرات څخه دفاع وکړي، پوره برخه درلوده، خو د افغانانو او پارسیانو په ډېرو لیکنو او د کلابندۍ د پېښو په بیان کې داسې څه نه لیدل کېږي چې د پورتنۍ خبرې پخلی وکړي. د ۱۸۴۱ کال د نومبر د میاشتې د پاڅون په پیل کې پاټېنګر د دویم ځل له پاره د کابل په شمال، چاریکار کې کلابند شو او نږدې له ټولې چونۍ څخه یوازې نوموړي وکولای شول چې د کابل اډې ته ځان ژوندی ورسوي. کله چې د هغه د مشورې برعکس، پاڅون کوونکو ته تسلیمي پیل شوه، نوموړی د نورو اسیرانو په ګډون د اکبر خان اسیر شو او نهه میاشتې یې په بند کې تر هغه وخته تېرې کړې چې جنرال پالک د ۱۸۴۲ کال د سپټمبر په میاشت کې کابل بېرته ونیو. وروسته پرنوموړی باندې پوځي محکمه جوړه شوه. که څه هم په بشپړ ډول په محکمه کې برات ورکړل شو، خو په افغانستان کې یې د خپل چوپړ په بدل کې کوم انعام ترلاسه نه کړ او په کمپنۍ کې یې له خپل کار څخه استعفا وکړه. الډرېډ د خپل تره/ ماما سره د اوسېدو له پاره هانکانګ ته لاړ او هلته په ۱۸۴۳ کال کې مړ شو.

جنرال ویلیم ناټ (۱۷۸۲-۱۸۴۵) :General William Nott : یو سپین ګویه او د ولش Welsh د پولې د یو بزګر زوی و چې په ۱۸۸۰ کال کې هند ته ورسېد. نوموړي په تدریج ځان د کمپنۍ تر ټولو لوړې جنرالي رتبې ته ورسولو. یو ځیرک کس و چې خپلو سپاهیانو- تکړه زړورو عسکرو ته تل وفادار او له دوی سره یې ډېره مینه درلوده - خو هغه له خپلو امرینو سره په چلند کې دومره استعداد نه درلود. د لارډ اکلنډ په اند نوموړی نازک طبیعته، ناخوښ او د یو ښاغلي له شخصیت څخه ډېر لیرې کس و. له همدې کبله هغه ته څو ځله په کابل کې د اعلی سرقوماندان څوکۍ وړ نه کړل شوه. بلاخره هغه ته د کندهار قوماندانې ورکړل شوه او په داسې حال کې چې په ټول افغانستان کې پاڅونونه کېدل، نوموړي وکړای شول چې کندهار ارامه وساتي. ناټ په انګرېزي پوځي قوماندانانو کې تر ټولو اغېزمن ثابت شو او د ۱۸۴۲ کال د اګسټ په میاشت کې یې د افغانستان له یوه سره تر بله پورې مارش وکړ او ټول هغه ځواکونه یې مات کړل چې د نوموړي پر ضد لېږل شوي وو او د سپټمبر په اولسمه، دوه ورځې وروسته چې جنرال پالک د کابل ښار بیا ونیو، کابل ته ورسېد. هغه د جلال اباد له لارې بېرته هند ته لاړ او په افغانستان کې د چوپړ په پار، په هند کې د برتانیې د استازي څوکۍ د انعام په توګه ورکړل شوه.

دویم بریدمن هنري راالېنسن (۱۸۱۰-۱۸۹۵) Lieutenant Henry Rawlinson : یو با استعداده د منځني ختیځ او سوېلي اسیا پېژندونکی و چې د لرغوني پارس د میخي نسخو په پوهاوي کې یې مرسته وکړه. په پارس کې د انګرېزي پوځي ماموریت د یوې برخې په توګه، دا رالېنسن و چې انګرېزان یې د روسي ماموریت په هکله چې ویتکېویچ یې مشري کوله خبر کړل. نوموړي، ویتکېویچ او ورسره مل قزاقان د پارس او افغانستان ترمنځ په نانددریزه سیمه کې تصادفي ولیدل. هغه وروسته کندهار ته بدل شو او له جنرال ناټ سره یې د سیاسي اجنټ په توګه دنده ترسره کوله. نوموړي او ناټ په شریکه وکولای شول چې په سیمه کې ډېره کارنده اداره جوړه کړي. د ۱۸۴۲ کال د اګسټ په میاشت کې له ناټ سره په ټول افغانستان کې په مارش یا لښکرایستنه کې مل و او په کابل او استالف کې یې د انګرېزي عسکرو د

جنګي جرمونو په لیدلو سخت ټکان وخوړ. هغه د خیبر له لارې بېرته هند ته لاړ، خو خپل پاتې کاري ژوند یې په پارس او عربي نړۍ کې تېر کړ.

سېر رابرټ سېل (۱۷۸۲-۱۸۴۵) :Sir Robert Sale : د کمپنۍ جنګ لیدلی و چې خپلو افرادو یې د جګړمار باب په نامه پېژنده ځکه نوموړي نه غوښتل چې د لیکو تر شا پاتې شي او تل به په شدیده تن په تن جګړو کې ښکېل کېدو. سېل د غزني په جګړه کې برخه واخیسته او په ۱۸۴۰ کال کې کوهستان ته د نوموړي د جزاوو او له تاوتریخوالې ډک عملیات تر ډېرې کچې د دې لامل شول چې تاجکان د سدوزي - انګرېزي رژیم پر ضد متحد کړي. د ۱۸۴۱ کال د اکتوبر په پای کې نوموړی بېرته ډهلي ته وغوښتل شو او په لاره کې یې غلزیو ته د دوی د مقامت له امله د جزا هوډ درلود، خو کله چې د هغه ځواکونه د خرد کابل او تیزین په غاښیو کې پر مخ روان وو، دوی له یو لړ بریالیو غلچکي بریدونو سره مخامخ شول. داسې باور کېده چې دغه عملیات به قومي خلکو ته جزا ورکړي، خو په تنګو درو کې دغه عملیات د بل ډول قربانیانو په لرلو پای ته ورسېدل. ښکاریانو په داسې حالت کې ځان وموند چې دوی په خپله ښکار کېدل. سېل له خپلو پاتې ځواکونو سره چې له غلچکي بریدونو څخه ژوندي ووتل، د نومبر په دولسمه جلال اباد ته ورسېد. هلته د نوموړي غونډ تر هغه وخته په کلابندۍ کې پاتې شو تر څو چې د ۱۸۴۲ کال د اپریل په اوومه د نوموړي ځواکونو کلابندي ماته او همدا راز اکبر خان ته یې ماته ورکړه. نهه ورځې وروسته د پالک کساتي• ځواکونو د سېل د ځواکونو ځای ونیو او ورپسې هغوی د پالک د ځواکونو سره یو ځای کابل ته لاړل. سېل د سپتمبر په اتلسمه له خپلې تکړه مېرمنې، فلورنسیه مېرمن سېل Florentia Lady Sale سره یو ځای شو. دغه مېرمن له کابل څخه د انګرېزانو له شاتګ څخه ژوندۍ ووته او بیا نهه میاشتې د اکبر خان سره یرغمل پاتې وه. درې کاله وروسته په ۱۸۴۵ کال کې جګړه مار باب د انګرېزانو او سېکانو په جګړه کې ووژل شو. کونډې مېرمن سېل سوېلي افریقا ته مهاجرت وکړ او په ۱۸۵۳ کال کې په کېپ ټون Cape Town کې مړه شوه.

سېر جورج پالک (۱۷۸۶-۱۸۷۲) Sir George Pollock : د کمپنۍ یو دقیق، بې رحمه او په اغېزمنتوب کې استقامت لرونکې جنرال و. نوموړي په هند کې له دېرشو کلونو څخه ډېر وخت تېر کړی و کله چې په جلاداباد کې له کلابندۍ انګرېزي چوڼۍ سره د مرستې امر ورکړل شو. پالک په محتاط پلان جوړولو او په دقیق لوجیستیک کې نوم درلود او هېڅ کله یې بې وخته عمل نه کولو. کله یې چې په ډېر پام په پېښور کې خپل اکمالات پوره کړل، له خپل کساتي پوځ سره خیبر ته ننوت او بلاخره د اپرېل په شپاړسمه د جلال اباد مرستې ته ورسېد. هلته بیا د مهماتو او د ترانسپورتي اکمالاتو د پوره کولو له وقفې څخه وروسته، نوموړي خپل پرمختګ ته دوام ورکړ او اکبر خان ته یې د تیزین په غاښي کې ماته ورکړه او د سپتمبر په شپاړسم یې کابل بېرته ونیو. وروسته له دې څخه چې استالف یې وران او د کابل ډېرې برخې یې وسوځولې، نوموړی له افغانستان څخه ووت او د ۱۸۴۲ کال د ډسمبر په نولسمه لارډ ایلېنبوره Lord Ellenborough په فېروزپور کې ښه راغلاست ورته وویل.

• کسات: غچ .... کساتي: غچ اخیستونکی

لارډ اکلنډ (۱۷۸۴-۱۸۴۹) :Lord Auckland : جورج ایډن لارډ اکلنډ یو هوښـــیار خو ځان راضـــي وېګ* Whig اشـرافي و. نوموړی ۵۱ کلن جره و چې کلکتې ته ورسـېد، خو د هند د تاریخ او تمدن په هکله یې دومره مالومات نه لرل او نه یې په دې هکله د پوهې هڅه وکړه. هغه د افغانســـتان په هکله لا دومره پوهه نه درلوده چې په ۱۸۳۸ کال کې د هغه جګړه غوښتونکو سلاکارانو نوموړی یو بشپړ غیر ضروري یرغل ته وهڅولو چې شاه شجاع د امیر دوست محمد خان ځای ناســتی کړي. که څه هم دغه د کرکې وړ اشــغال ته یې اړینې ســرچینې نه برابرولې، خو نوموړی راتلونکې انګرېزي ماتې ته هېڅ چمتو نه و. لکه څنګه چې ایملي ایډن یاده کړې، د کابل پوځ بشــپړې تباهۍ غریب جورج په لسو ســاعتونو کې لس کاله زوړ کړ او داســې ښــکارېده چې هغه کوم ډول ســکتې یا فلج وهلی وي. کله چې لارډ اېلېنبوره د نوموړي ځای ناستی شــو، هغه په څه نا څه نیمه ســپکاوي کې په کېنزنګټن کې Kensington ژوند تېر کړ او په ۱۸۴۹ کال کې په څلورشپېته کلنۍ مړ شو.

لارډ اېلېنبوره (۱۷۹۹-۱۸۷۱) : Lord Ellenborough : د وارن هېسـتنګز Warren Hastings د دفاعي وکیل زوی او یو مســتعد خو ســخت بدرنګه کس و. د هغه فزیکي څېره دومره بې خونده وه چې داســې ویل کېږي چې څلورم جورج George IV یې په اړه ویلی وو چې د اېلېنبوره څېرې ته کتل یې ناروغه کوي. اېلېنبوره خپل مســلک ته په روس - کرکه Russofobia کې وده ورکړه او تر ډېرې کچې د لوبې لوبې پلار و - د روس او انګرېز د امپریالیسـتي سیالۍ، جاسـوسۍ او فتوحاتو لوبه چې روسان او انګرېزان په اسیا کې د خپلو امپراتوریو تر رڼګېدو پورې په کې ښکېل و. هغه د ۱۸۴۱ کال د اکتوبر په میاشــت کې د لوی والي په توګه د اکلنډ ځای ناســتی شــو او هند ته په داســې ښــه وخت کې ورســېد چې نوموړي وکولای شـول د کساتي پوځ بریا په خپل نامه کړي - هغه بریا چې انګرېزي پوځ وکړی شـول له افغانستان څخه پرته له دې چې تر یوې کچې د دوی پوځي نومیالتوب زیانمن شي، ووځي. یو کتونکي لیکي چې اېلېنبوره په نورو چارو کې بې پروا او له ادارې څخه وتلی کس و، خو د ټولو پوځي چارو ســخت کازمن• و او خپل پام او ناټ یې پر همدغه چارو متمرکز کړی و.

نور کسان

کونټ وســیلي الېکســیویچ پېروفســکي (۱۷۹۴-۱۸۵۷) Count Vasily Alekseevich Perovsky : په اورنبورګ Orenburg کې د روســي پوله ییزې شــاګۍ Russion Steppe Frontier د چوڼۍ والي او د کلاډ وېډ روســي ســیال و چې غوښــتل یې په منځنۍ اســیا کې د روســي څارګریز عملیاتو کچه د انګرېزانو د څارګریز فعالیتونو له کچې ســره برابره کړي. نوموړي دا هیله درلوده چې ایون و یتکېویچ به په افغانســتان کې د «الکســاندر برنز رول ولوبوي». وروســته له دې چې دا خبره ښکاره شـوه چې انګرېزان پر افغانسـتان یرغل کوي، په سـیمه کې د روسـي پرسـتیژ د بیا اعاده کولو په هوډ پېروفسکي د ترکمن خانات خېوې Turkman Khanate Khiva د اشغال له پاره د ملاتړ پیدا کولو سمدستي هڅې پیل کړې. پر خانات خېوې باندې د روسانو یرغل په داسې تباهۍ پای ته ورسېد لکه له کابل څخه د انګرېزانو شاتګ.

---

* Whig په ۱۶۸۰ - ۱۸۵۰ کلونو کې په برتانیې کې د یو سیاسي ګوند نوم و چې وروسته په نولسمه پېړۍ کې په لبېرال ګوند بدل شو. (ژباړن)

• کازمن: شایق

پېروفسکي خپل نیمايي اوښـان او نږدې نیمايي پوځیان له لاسـه ورکړل. دغه ماتې د یو نسـل له پاره د روسـیې موخې بېرته تر پوله یېزه شاکۍ پورې محدودې کړې. خېوه تر ۱۸۸۲ کال پورې د روسي پوځ تر کنټرول لاندې رانغله.
ایون ویتکېویچ (۱۸۰۶-۱۸۳۹) Ivan Vitkevitch: یو کاتولیک پولنډی اشـرافي چې په ولنیس Vilnius کې چې اوس د لېتوانیا پلازمېنه ده زېږدلی او اصلي نوم یې ین پراسپر ویتکېویچ Jan Prosper Witkiewicz و. ین د یوې پټې ټولنې چې نوم یې «تور ورونه» و، په جوړولو کې مرسته وکړه. دا یو ملي انقلابي د مقاومت خوځښت و چې پولنډي زده کوونکو د روسـیې له لوري د دوی د هېواد د اشـغال پر ضـد د جګړې په نیت جوړ کړی و. روسـانو ین او د دغه کړۍ پنځه نور مشـران ونیول، له دوی څخه یې تحقیقات وکړل، اشـرافي رتبې او القاب یې ترې واخیسـتل او د قزاق په شـاکۍ کې یې بېلابېلو پوځي اډو ته ولېږل. له نیولو څخه لږ وخت مخکې، ویتکېویچ د خپلې زوکړې ځوارلســمه کلیزه نمانځلې وه. هغه خپل قسمت ته ځان تسلیم کړ او هوډ یې وکړ چې له خپل اوسني حالت څخه ګټه پورته کړي؛ نو قزاقي او ترکي چاګتای ژبې یې زده کړې او د خپل نوم د داسـې بدلولو هوکړه یې وکړه چې روسـي نومونو ته ورته و، ایون وېکتورویچ ویتکېویچ Ivan Viktorovitch Vitkevitch. نوموړي دومره وده وکړه چې په لویه لوبه کې د روسـانو لمړنی لوبغاړی شـو. ین دوه ځلې بخارا ته پلټنیز یونونه وکړل او وروسته کابل ته ولېږل شو چې له دوست محمد سره ائتلاف جوړ کړي. دلته نوموړی له خپل انګرېزي سـیال الکسـاندر برنز څخه مخکې شـو، خو کله چې د ین مشـرانو دغه ائتلاف لغوه کړ او انګرېزانو پر افغانسـتان یرغل وکړ، هغه ســن پیټرزبورګ ته لاړ او هلته د ۱۸۳۹ کال د مې میاشــتې په اتمه په یوه هوټل کې مړ وموندل شو، ظاهراً ځان وژنه یې کړې وه.
محمد شاه دویم قاجار (۱۸۰۸- ۱۸۴۸): د پارس قاجاري حاکم و چې د روسـانو په پلوۍ یې ائتلاف ته غېږه خلاصه کړه او هڅه یې کوله چې افغان پوله یېز لانجمن ښــار، هرات بېرته ونیســي. د نوموړي دغه کړنې انګرېزانو تـه یو خبرداری و او انګرېزان یې دې ته ولمسول چې پر ۱۸۳۹ کال کې پر افغانستان یرغل وکړي.
مهراجا رنجیت سېنګ (۱۷۸۰-۱۸۳۹) Maharaja Ranjit Sing : یو مستعد او چالاک سېک حاکم و چې په پنجاب کې یې یوه ځواکمنه، منظمه او د ښـې واکمنۍ پاچاهي جوړه کړه. په ۱۷۷۹ کال د افغانانو د بېرته تګ د اړودوړ په ترڅ کې، رنجیت سـېنګ له شـاه زمان سـره د هغه توپونو په خلاصـون کې مرسـته وکړه چې د جیلم د سـیند په ختو کې بند پاتې وو. که څه هم هغه یوازې نولس کلن و، شـاه زمان د پنجاب د ډېرو برخو مسـولیت وروسـپاره. رنجیت سـېنګ له خپل پخواني بادار څخه په ځو راتلونکو کلونو کې، کرار کرار د دراني امپراتورۍ ګټور ولایتونه ونیول او په پنجاب کې یې د یو واکمن ځواک په توګه د هغه ځای ونیو. په ۱۸۱۳ کال کې یې له شـاه شجاع څخه کوه نور واخیسـت او په کور کې یې نظر بند کړ، خو شـاه شـجاع یو کال وروسـته په تېښـته بریالی شـو. رنجیت سـېنګ له سـر ویلیم مېکناټن سـره د خبرو په ترڅ کې په خپله چالاکۍ وکړای شـول هغه پلان چې سېکان به افغانسـتان ته د انګرېزانو په ګټه ځي، په داسې پلان بدل کړ په کوم کې چې انګرېزانو د ســېکانو په ګټه پر افغانســـتان یرغل وکړ. کله چې انګرېزان د هغـه د لوی دښمن، دوست محمد پر خاوره د یرغل په نیمايي که وو، نوموړی په ۱۸۳۹ کال کې مړ شـو.
موهن لال کشـمیري (۱۸۱۲-۱۸۷۷) Mohan Lal Kashmiri : د برنز ارزښـتمن منشي یا سکرتر او نږدې سـلاکار و. شل کاله مخکې د هغه پلار هم د الفنسټون په ماموریت کې منشي و. کله چې له ماموریت څخه بېرته راوګرځېد، موهن لال یې د نوي ډهلي په کالج کې شـامل کړ چې د انګرېزي درسـي نصـاب پر بنسـټ تدریس په کې کېده. موهن لال یو له

څو هلکانو نه و چې په شـــمالي هند کې يې په لمړي ځل په نوموړي کالج کې زده کړې وکړې. دی يو هوښـــيار او هوډمن کس و او په انګرېزي، اردو، کشميري او پاړسي ژبو يې په فصاحت خبرې کولې. هغه له برنز سره د بخارا په يون کې مل و او له دغه يون څخه يې وروســـته، څه وخت په کندهار کې د جاســـوس په توګه وبډ ته کار وکړ. نوموړي برنز ته د ممکنه پېښـــېدونکي پاڅون په هکله خبرداری ورکړ، خو برنز هغه ته غوږ ونه نيو او دا کار يې نېغ د مرګ لامل شـــو. د پاڅون او کلابندۍ په بهير کې موهن لال د مېکناټن په ګټه په خپل نوم لوی پورونه واخيســـتل او په ۱۸۴۲ کال کې يې نور پور د يرغملو د ازادولو له پاره بيا واخيسـت، خو نوموړي ته دغه د پور پيسـې چې په ټوله کې ۷۹۴۹۶ روپۍ کېدې بېرته ورنه کړل شـــوې او ټول عمر پوروړی پاتې شـــو. هغه د خپل حق د ترلاســـه کولو له پاره برتانيې ته لاړاو هلته د کمپنۍ له مشرانو سره د کتنو سربېره، سکاټلنډ ته لاړ او په مانټروز Montrose کې يې د برنز ژورنالونه د هغه کورنۍ ته وروسپارل. کله چې په برتانيه کې و، موهن لال منځنۍ اسيا ته له برنز سره د خپلو يونو يادښـتونه خپاره کړل او د دوســـت محمد خان ژوند ليک يې په يو لوی نهه ســـوه مخيزه دوه ټوکه کتـاب کې خپور کړ. نوموړي حتی د ملکې وکټوريا Queen Victoria ســره هم ليدنه وکړه، خو افغان جګړې تل دردولو او په عملي توګه يې د ده کاري ژوند ته د پای ټکي کېښود.

سدوزي او بارکرزي

سدوزي

محمد زمان خان

احمدشاه ابدالي

وروسته د احمدشاه دوراني په نوم وپيژندل شو

د زېږېدو ځای: ملتان   د زېږېدو کال: ۱۷۲۲

واکمني: ۱۷۴۷ــــ۱۷۷۲

تيمورشاه

واکمنی: ۱۷۷۲ــــ۱۷۹۳

مشره ښځه

کشره ښځه

حاجي فېروزالدين

شاه زمان

واکمني: ۱۷۹۳ــ۱۸۰۰

مړينه: ۱۸۴۴

قيصر ميرزا

شاه شجاع

د زېږېدو کال: ۱۷۸۶

واکمني: ۱۸۰۳ــ۱۸۰۵، ۱۸۳۵ــ۱۸۴۲

وفا بېګم

مړېنه: ۱۸۳۸

شهزاده تېمور

شهزاده فتح جنګ

شهزاده شاپور

د لوديانې

نڅاګره

شهزاده صفدرجنګ

شاه محمود

واکمنی: ۱۸۰۰-۱۸۰۳، ۱۸۰۹-۱۸۱۸

شهزاده کامران

د هرات شاه

واکمني:۱۸۲۹ــ ۱۸۴۲

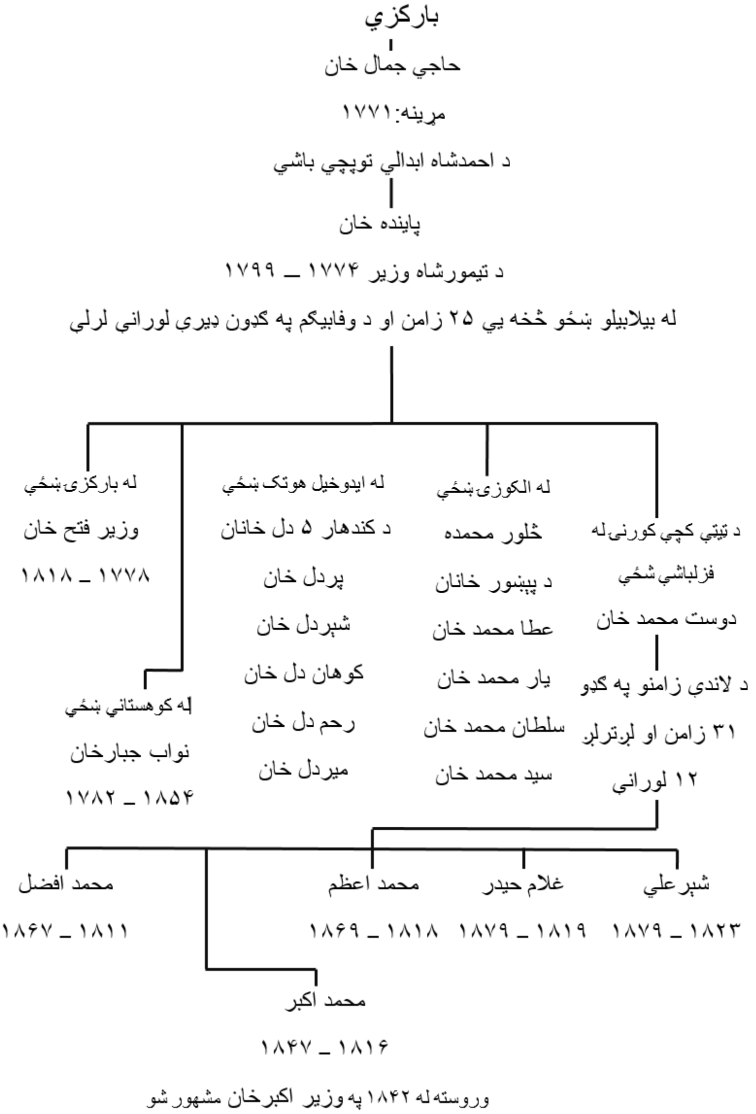
بارکزي
حاجي جمال خان
مړینه: ۱۷۷۱
د احمدشاه ابدالي توپچي باشي
پاینده خان
د تیمورشاه وزیر ۱۷۷۴ ــ ۱۷۹۹
له بیلابیلو ښځو څخه یې ۲۵ زامن او د وفابیګم په ګډون دیرې لوراني لرلي
له بارکزۍ ښځې
وزیر فتح خان
۱۷۷۸ ــ ۱۸۱۸
له ایدوخیل هوتک ښځې
د کندهار ۵ دل خانان
پردل خان
شېردل خان
کوهان دل خان
رحم دل خان
میردل خان
له الکوزۍ ښځې
څلور محمده
د پېښور خانان
عطا محمد خان
یار محمد خان
سلطان محمد خان
سید محمد خان
د ټیټې کچې کورنۍ له
قزلباشې ښځې
دوست محمد خان
د لاندې زامنو په ګډو
۳۱ زامن او لږترلږ
۱۲ لوراني
له کوهستانې ښځې
نواب جبارخان
۱۷۸۲ ــ ۱۸۵۴
محمد افضل
۱۸۱۱ ــ ۱۸۶۷
محمد اعظم
۱۸۱۸ ــ ۱۸۶۹
غلام حیدر
۱۸۱۹ ــ ۱۸۷۹
شېرعلي
۱۸۲۳ ــ ۱۸۷۹
محمد اکبر
۱۸۱۶ ــ ۱۸۴۷
وروسته له ۱۸۴۲ په وزیر اکبرخان مشهور شو

کورودانی

کېدای شي د تاریخ د یو کتاب د څېړنې له پاره د افغانستان او پاکستان په پرتله اسانه ځایونه پیدا شي، خو دغسې ځایونه به لږ د تمې خلاف د لیکونو، متنونو او نسخو د لټون په تګ لوري کې بدلون راولي. په دې لاره کې زه د یو شمېر ملګرو د لوی احسان پوروړی شوم. دوی د دغه کتاب له پاره د اومو موادو د راټولولو په بهیر کې زه له فزیکي او رواني اړخه خوندي وساتلم.

په افغانستان کې: رای ستیورټ Roy Stewart په کابل کې ما ته په خپله کلا کې د هستوګنې له پاره ځای راکړ چېرته چې د فېروزکوه په بنسټ کې هر یوه زما درنه پالنه وکړه - شوشانه کوبرن کلارک Shoshana Coburn Clark، تلایه کېنیدي Thalia Kennedy، ویل Will او لوسي بهرل Lucy Beharel. سیري ټرنګ خلسه Siri Trang Khalsa د یوې اونۍ په پای کې د استالف او چاریکار لیدو ته بوتلم او هغې په کندهار کې د وطن Watan سره په اړیکه کې کړم. میچ کرایټس Mitch Crites مې ډاډمنه ملتیا وکړه او د شوني او ناشوني په هکله یې عالمانه مشورې راکړې. په همدې توګه د برتانیې په قونسولګرۍ کې د پاول سمېټ Poul Smith له مشورو څخه برخمن شوم. دا هرکله نه پېښېږي چې د څارګرې ادارې یو مشر ستا اثار په خیر لوستي وي. زه د کرزي د هغه وخت له ملي امنیت مشر امرالله صالح نه مننډوی یم چې په وروستي مغول The Last Mughul یې کلکه ګوتنیونه وکړه (د هغه په اند ظفر یو کرغېړن کمزوری کس و چې د هېواد پالنې مینه یې نه لرله؛ نو هېڅ د خواخوږۍ ارزښت نه لري) او په خاصه توګه دا چې زه یې جګدلک ته وروپېژندم. د جګدلک تر ساتنې لاندې ما وکړای شول چې د شاتګ تګ لوری تعقیب کړم. انورخان خپل ژوند په خطر کې واچولو او خپل کلي یې ماته وښود. زه تر ابده د هغه مننډوی یم.

همدا راز د نجیب الله رزاق د احسان ډېر پوروړی یم چې ماسره جګدلک، جلال اباد او هرات ته لاړ. کله به چې هلته د ناڅاپي سره مخ شوو، هغه ما ته د ارامه لارښونې خزانه و. زه به هېڅ کله دا هېر نه کړم کله چې موږ دواړه یوځای په هرات کې ښکته شوو موږ ته جوته شوه چې د ۱۹۵۰ کلونو د هوایي ډګر ترمینل کولپ دی څکه د چا سره چې کلی وه، د ماسپښین لمانځه له پاره تللی و. له دې څخه مخکې، د کابل په هوایي ډګر کې د حاضري ورکولو check in په وخت کې ما ته د کابل - ریاض سپرلۍ کارت Boarding pass راکړل شو. کله چې ما وویل زه خو هرات ته ځم، د هوایي شرکت مامور راته وویل پروا نه کوي، دوی به په هر حال تا ته په الوتکه کې اجازه درکړي. کله چې په هرات کې یو زوړ تراکتور راورسېد او زموږ بکسونه یې د ترمینل په څنډه کې واچول، د لاس ګاډي په نه شتون کې نجیب الله سمدستي دوه کوچني هلکان چې کراچۍ ورسره وې پیدا کړل او زموږ بکسونه یې پر چرو د لګېدلو ګاډو لیکي ته ورسول. له دغه ګاډو څخه د هرات د ټکسیانو په توګه کار اخیستل کېده. نجیب الله د هرات په جهاد موزیم کې هم یو ښه لارښود و. په دغه موزیم کې د بېلابېلو څېزونو یوه ټولګه وه چې له هغه بهرنیانو څخه پاتې وو چې په څېنتوب• یې د افغانستان د اشغال هڅې کړې وې. د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې له انګرېزي توپونو څخه نیولې تر روسي ټانکونو، جېټ الوتکو او جنګي هلېکوپټرو پورې په دغه موزیم کې وې. سرې په ډاډ ویلی شي چې ډېر وخت به تېر نه شي چې دغه ټولګې ته امریکایي هموي او انګرېزي لنډرور ور زیات شي.

•څېنتوب: حماقت..... څېن: احمق

سېر شررډ کوپر کولز Sir Sherard Cowper-Coles د برتانیې ځانګړی استازی، د خپلې مخه ښې مېلې له پاره پنجشیر ته بوتلم چېرته چې موږ په نري باران کې د سیند پر غاړه د ولو لاندې پر قالینو ناست او د بادرنګ ساندویچ او په پلاستیکي پیالو کې د واین سره عجیبه انګرېزي غرمنۍ وکړه. که سړی د هغه د ساتونکو څک ډله، د دوی د لاسي مخابرو شغاری او ډزو ته چمتو ټوپک او همدا راز د روسي ویجاړ زرهپوشه او لوېدلې جنګي هلیکوپټرې په پام کې ونه نیسي، دغه ځای کاټسوډس Cotswolds ته ورته و. هلته شررډ د سیاسي وضعیت په هکله او همدا راز افغان لمړۍ جګړې ته د دغه وضعیت د ورته والي په هکله لنډ مالومات راکړل. هغه ما ته په مفصل ډول امنیتي مشوره راکړه او یوه کوچنۍ د لوړې تکنالوژۍ د څرک اله یې هم د احتیاط له پاره راکړه چې که ګندمک ته د تګ په لاره کې وتښتول شم، له هغې کار واخلم. که زه د دغه الې د خطر تڼۍ ووهم؛ نو زما موقعیت به ښکاره کړي او زما غږ به چې زه باید تښتونکي په کې په ګوته کړم د څو ثانیو له پاره ثبت کړي. اله مې ځان سره واخیسته، خو خوښ شوم چې اړتیا ورته پیدا نه شوه او بېرته مې ورکړه.

برید جنرال سایمون لوي Simon Levey د شاتګ د تګ لوري یوه ډېره کارنده د ستلایټ نقشه راکړه. جاینت پره ساد Jayant Prasad او ګوتم موکوپتیایو Gautam Mukhopadhaya دواړه د هند په سفارت کې بې کچې مېلمه پال وو. سعد محسني Saad Muhseni او تامس روټیګ Thomas Ruttig دواړو ګټورې مشورې راکړې او له کارنده خلکو سره یې زما اړیکې ټینګې کړې. د یان لي اندرسن Jon Lee Anderson، یان بون Jon Boone، حیات الله حبیبي، اېکرت شیویک Eckart Schiewek، او سمر کواېش Summer Coish په ګډون، زه له ډېرو ملګرو چې په کابل کې مو یو بل سره وپېژندل ډېر مننډوی یم.

ډاکتر اشرف غني یو پوه تاریخپوه او د مالیې پخوانی وزیر د پارسي او افغان سرچینو په موندلو کې ارزښتمنه مرسته راسره وکړه. جوان شېر راسخ د کابل د کتاب پلورنځیو بازار، جوی شیر ته بوتلم چېرته چې ما ډېرې سرچینې وموندې. د یونسکو اندي مېلر Andy Miller بالاحصار ته د تګ په اجازه کې راسره مرسته وکړه او د پلټنې په ترڅ کې یې له روسي مینونو څخه د ځان ساتنې لارښوونه راته کوله. سید مخدوم رهین او ډاکتر عمر سلطان د کابل ارشیف ته بوتلم او غلام سخي منیر په ارشیف کې د ننه مرسته راسره وکړه. د فرانسې د لرغونپوهنې د ماموریت بې کچې ښه سړی، فېلیپ مارکي Philip Marquis خپل کتابتون ته پرېښودم او ګالیکي Gallic ښه خندا، پنیر او په افغانستان کې تر ټولو ښه سره واین یې راباندې ولورول.

جولاین لېسلي Jolyon Leslie په خپله پوهه او تجربه کې سخي و او زه یې د تیمورشاه مقبرې او په هرات کې د اختیارالدین کلا ته بوتلم. دواړه، د تیمورشاه مقبره او نوموړې کلا یې د اغاخان په مالي مرسته ښایسته بیا رغولې وې. د خاورې د لېږد له پاره یې دومره ډېر خلک ګمارلي وو چې شمېر یې په انجیلي فلمونو کې له خواري کښو څخه ډېر ښکارېده او په پایله کې یې د تیموریانو ښایسته زینتي کاشي چې په پېړیو تر خاورو لاندې وو راسپړلي وو. د دغه بیا رغونې په ترڅ کې، جولاین ډېر غیر فعاله د روسي توپونو او دافع هوا وسلو د نصب ځایونه لیرې کړي وو او سیمه یې له هغه بې ضرره څیز ته ورته بمونو څخه پاکه کړې وه چې روسانو د تګ په وخت کې هرات ته د مخه ښې ډالۍ پرېښې وو. د ژوندیو ګولیو یو جال د دیارلسمې پېړۍ د یوه مسدس برج پر سر د ټانک د یوې زړې بطرۍ سره نښلول شوی و؛ له دغو برجونو څخه چې لمړۍ د منګولي لښکرو پر وړاندې د هرات د دفاع له پاره جوړ شوي وو څه د پاسه دوه

لسيزې مخکې روسانو د مجاهدينو پر وړاندې د دفاع له پاره کار واخيست. مهربانه او زړه ورې ننسي هچ دوپرې Nancy Hatch Dupree د کابل اډې او د بي بي مهرو غونډۍ ته بوتلم او نوره ډېره مرسته يې راسره وکړه. څلور څلوېښت کلنه ننسي په دوه کورونو کې چې يو په پېښور او بل کابل کې دی ژوند کوي. کله ناکله په ګاډي کې چې په خپله يې چلوي او کله بيا د سره صليب په الوتکه کې دغه دوو کورونو ته تګ راتګ کوي. کله چې په تېر نږدې وخت کې د کابل په هوايي ډګر کې ورسره مخ شوم، هغې راته وويل: «زه ډېرى وخت په دغه الوتکه کې سفر کوم». کابل ته زما د څېړنې په لمړي سفر کې زما يوه ډېره ښه خاطره په ګندمک هستوګنځي کې ننسي ته د ماښامنۍ له پاره بلنه ورکول وو. د ننوتنې د دهلېز په منځنۍ برخه کې ناڅاپه د ماشينګنو د ډزو غږ پورته شو، ټول خلک چې سرسخته ګڼل کېدل سمدلاسه د مېزونو لاندې پټ شول. يوازې ننسي په خپل ځای ناسته پاتې شوه او ويې ويل چې د خپلو چپسو خوراک ته به دوام ورکوي.
په کندهار کې حضرت نور کرزي زما پالنه وکړه، الېکس سټريک فان لېنشوتن Alex Strick Von Linschoten تليفوني او حبيب ظاهوري مخامخ مشورې راکړې. د وطن د خطر ادارې Watan Risk Management کارکونکو ، مارک اکټن Mark Acton ، ويليم جيفس William Jeaves او ډېو برون Dave Brown زما امنيتي ساتنه وکړه او په سخاوتمندۍ يې ما ته د دغې ادارې په بنګله کې هستوګنځای راکړ. چا به دا حدس وهولو چې له پخوانيو سکاټلنډي ساتونکو څخه ډکه بنګله به په ترينګلي وضعيت کې په اونيو له شرابو څخه ډډه وکړي، خو زه يې ډېر منندوی يم. کندهار داسې ځای نه دی چې څوک يې پرته له لږ مرستې ليدنه وکړي.
په پاکستان کې: له په زړه پورې احمد رشيد سره د خبرو او د هغه له لوی کتابتون څخه زما د ليدنې په ترڅ کې زه پوه شوم چې اوسنی وضعيت د ۱۸۲۹-۱۸۴۲ کلنو حالاتو ته څومره ډېر ورته دی. کله چې ما په لاهور کې څېړنې کولې، محسن او زهره حميد راته د پاتې کېدو له پاره ټينګ شول او خوندور پنجابي ماښامنۍ او ساعتيرى يې راته برابر کړل. د محسن له پلار څخه په ځانګړې توګه مننه کوم چې خپله د مطالعې کوټه يې زما د خوب له پاره خوشې کړه. په لاهور کې زما د هستوګنې په وخت کې عجازالدين، علي سيټي، شعيب حسين شېرزي او د پنجاب په ارشيف کې ښاغلي عباس په سخاوتمندۍ مشورې راکړې او ما ته يې د اسنادو او نويو اردو او پارسي سرچينو لاسرسی برابر کړ. فرخ حسين د مبارک حويلۍ په پيدا کولو کې مرسته راسره وکړه او د تای خانې په هکله يې مالومات راکړل. د نومورې نيکونو له تای خانې څخه د شاه شجاع سره په تېښته کې مرسته کړې وه.
په هند کې: زما ګاونډۍ ژا مري لفنت Jean Marie Lafont د سېکانو تاريخ او په فوج خاص Fouj-e-Khas کې د فرانسوي جنرالانو ونډه راته تشريح کړه. مايکل اکسواردي Michael Axworthy د قاجاريانو په اړه درس راکړ او جېمز استېل James Astill ارزښتمنه افغانانو ته وروپېژندم. درونډ پروفيسر بي اېن ګاسوامي B N Goswamy په چنديګار کې د پام وړ انځورونه پيدا کړل او د چاپ له اجازې وروسته يې ما ته په جې پي جي فارمټ کې ولېږل. رضا حسيني په ډېر سخاوت ما ته په ملي ارشيف کې د خپلې ارزښتمنې موندنې په هکله وويل چې د محاربه کابل و کندهار Mubaraba Kabul wa Kandaha د پارسي قلمي نسخې يوه کاپي وه او بل دا چې ما ته يې د ۱۸۵۱ کال د کنپور Kanpur يوه چاپي ګڼه راوړه. فضل الرحمن او سچېن مولجي Suchin Mulji دواړو په زړه پورې مواد په ملي ارشيف کې وموندل. پيام يزدانجو د جنګنامې په ژباړه کې

مرسته راسره وکړه. لوسي ډېوسن Lucy Davison په کشمیر باندې د پیر پنجال د لوړو غاښیو له لارې د شاه شجاع له مصیبت څخه ډکو یرغلیزه هڅو د تګ لوري د څېړنې له پاره د سفر لوجستیکي مواد راته برابر کړل.
په انګلستان کې: ډېوېډ لاین David Loyn، جېمزفرګسن James Furguson، فېل ګوډوېن Phil Goodwin او زما دترور/تره زوی انتوني فیټزربرټ Anthony Fitzherbert ټولو په اوسني افغانستان کې د ګرځېدنې په هکله مشورې راکړې. چارلس الن Charles Allen، جان کې John Leat، بېن مکېنټایر Ben Macintyre ، بېل وډبرن Bill Woodburn او سول ډېوېډ Saul Devid د افغانستان د تاریخ په هکله ارزښتمن مالومات راکړل او په دې یې وتوانولم چې نوې سرچینې پیدا کړم. د سېلک روډ له کتابتون څخه فرخ حسین د وېکتوري دورې له خوا د جګړې د شرحې په هکله پرله پسې پارسلونه راولېږل او د پام وړ مواد یې د شاهي جغرافیایي ټولنې په ارشیف او د ملي پوځ په موزیم کې وموندل او لیکلې بڼې ته یې واړول. پیټر Peter او کټ هاپکرک Kath Hopkirk هغه څوک چې د لوبې لوبې په اړه د دوی افسانوي اثر زه او زما د نسل ډېر خلک له افغان انګلیس جګړې سره اشنا کړل، د الکساندر برنز په هکله یې مرسته راسره وکړه. د برنز په هکله د هغه د ژوند لیک لیکونکي ګرېګ مري Graig Murray چې راتلونکی اثر یې د دغه ترټولو عجیبه څېرې د بیا ارزونې په هکله دی، هم مالومات راکړل. سارا ولېنګټن Sara Wallington او مریم فېلپاټ Maryam Philpot په برټېش کتابتون کې British Library او پېپ ډاډ Pip Dodd په ملي پوځ موزیم کې ګټورې سرچینې وموندې. سو ستړانګ Sue Stronge په V&A کې او په برټېش کتابتون کې جان فلکونر John Falconer زیار وایست چې خپلو هنري اثارو ته زما لاسرسی برابر کړي. زه یو ماسپښین له الېزابت ارېنګټن Elizabeth Errington سره هغه خوښې خاطرې لرم کله چې موږ د برټېش موزیم په ساتنخونو کې د افغانستان په هکله د چارلس مسون Charles Massing په ځېر کتلاک شوې او په ښایسته بکسونو کې اېښودل شوې موندنې څېړلې.
په مسکو کې ډاکټر الکساندر مورېسن Alexander Morrison او اولګا بېرنارډ Olga Bernard په بریالیتوب د اېون ویتکېویچ وروستي ورک ځارګریز راپورونه راته وموندل. یو شمېر پوهانو د اردو او پارسي سرچینو سره زما د ستونزو په حل کې مرسته راسره وکړه. بروس ونل Bruce Wannel څو اونۍ په ډهلي کې زما په باغچه کې په یوه کېږدۍ کې تېرې کړې چې ماسره په واقعیت شاه شجاع، محاربه کابل و قندهار او نواې معرکه Naway Ma'arak کار وکړي. عالیه نکوي Aliyah Naqvi د اکبر د دربار په هکله خپل تېزس ته وقفه ورکړه او له ما سره یې د یو بل اکبر په اړه مرسته وکړه. نوموړې د مولانا حمید کشمیري د اکبرنامې په اړه هم راسره مرسته وکړه. ټامي وایډ Tommy Wide په جنګ نامه او عین الوقایع کار وکړ او له ما سره یې د تیمورشاه د مقبرې د ننه او په شاوخوا کې د بېلابېلو سدوزیو د قبرونو د پېژندنې په بیا پخلي کې مرسته وکړه. دانش حسین او مور یې استاده سیده بلقیس فاطمه حسیني، دواړو په ګډه په تاریخ سلطاني او د امین الله خان لوګري په لیکونو کار وکړ. زه په ځانګړې توګه د رابرټ مکچسزني Robert McChesney مننډوی یم چې په خپل سخاوت یې ماته د سراج التواریخ ژباړه راولېږه. یو شمېر ملګرو د کتاب څو بېلابېلې برخې ولوستې او ګټورې کره کتنې یې وړاندې کړې، له دوی څخه لاندې ملګري د یادونې وړ دي: کرېس بېلي Chris Bayly، عایشه جلال، بېن هاپکېن Ben Hopkins, ، رابرټ نېکولز Robert Nichols الکساندر مورېسن Allexander Morrison، اشرف غني، انتوني فیټزربرټ Anthony Fitzherbert، چیکي سرکار Chili Sarkar او ناندیني مهتا- په پینګوین انډیا Penguin India کې ذکي او مستعد ټیم - اکاش کپور، فلوخ زېویرFleur Xavier، ډېوېډ ګارنر David Farmstead مونیشا راجېش Monisha Rajesh، جېمز کرون James Caring، جوان شېر راسخ، مه یه جزنوف Maya Jasanoff، جونو والټرز Jono Walters، سم مېلر Sam Miller، جولاین لسلي Jolyon Leslie، جیاني ډوبیني Gianni Dubbini، سلوي دومینیک Sylvia Dominique، پېپ ډاډ

Pip Dodd، ټامي وايډ Tommy Wide، نایل ګرین Nile Green، کریستین نوول Christine Noelle، مایکل سېمپل Michael Semple او شاه محمود حنیفي. لي Lee په اونیو په ډېر ځیر د دغه کتاب لمړني جوړښت ته یادښتونه، نظرېې او تبصرې ور زیاتې کړې او زه یې د پاڅون په پېچلي محرکاتو چې له ما څخه پاتې وو پوه کړم. یوه له څو په زړه پورې او ګټورو ورځو څخه چې ما د دغه کتاب په لیکلو کې لرله، په نیوزیلاند کې له لي سره زما لیدنه وه چې د اکلنډ په شمال کې د ژمي په موسم کې د توپاني سمندر په غاړه د ګام وهلو په ترڅ کې نوموړي د افغان قومي پېچلتیا تاریخ راته تشریح کړ.

زه نیک بخته یم چې د تل په څېر بېساری اجنټ لکه ډېوېډ ګاډوېن David Godwin لرم او همدا راز په بلومزبري Bloomsbury کې زما د اثارو اصلي خپروونکي مایکل فیشویک Michael Fishwick، الکساندره پرېنګل Alexandra Pringle، نایجل نیوټن Nigel Newton، رېچرد چارکېن Richard Charkin، فېلېپ بېرسفرډ Philip Beresford ، کېټي بانډ Katie Bond، لورا بروک Brooke Laura، ټرم ای ډون Tram Anh Doan، ډېوېډ من David Mann، پاول نشPaul Nash، امنده شېپAmenda Shipp، انه سېمسن Anna Simpson، الېکسه فن هېرسبرګ Alexa Von Hirschberg اېکس اي شا Xa Shaw او دیيا حازره Diya Hazra ټولو په ډېر ناټ او زیاته انرژۍ په دغه پروژه کار وکړ. همدا راز د پیټر جېمیز Peter James، کترینه بېسټ Catherine Best، ماټین براینټ Martin Bryant، کرسټوفر فېپس Christopher Phipps نه هم مننه کوم. په ناف Knopf کې د سوني مهېتا Sonny Mehta، ډایینه کولیینیسي Diana Coglianese، ایرین بي هارټمن Erinn B Hartman څخه او په بوچېټ چېستېل Buchet Chastel کې د وېره میخلسکي Vera Michalski او په ایټالیا کې د بې انډوله روبرټو کله سو RobertoCalasso په اډلفي Adelphi کې مننه کوم. زه له رېچارډ فارمن Richard Foreman څخه د ټولو هغه څه له پاره مننه کوم چې د وروستي مغول راهیسې یې زما کتابونو ته کړي.

یو لیکوال له هر څه ډېر د خپلې کورنۍ په مینې او حوصلې متکي دی. الېو Olive، ایبيIbby، سم Sam او ادم Adam په داسې حال کې ډېر خواره وو چې د مېړه او پلار ټول حواس یې د کتاب په لیکلو متمرکز وو او په هندوکش کې لالهانده ګرځېده، خو کله چې بېرته کورته راغی، بیا یې هم د باغچې په وروستي سر کې د کمپیوټر تنۍ وهلې او روحاً له خپلې کورنۍ او ژوندانه څخه لیرې او د ۱۸۴۰ مو کلونو په ستونزو او کړکېچونو کې ډوب و. بښنه او مننه.

دغه کتاب زموږ ګران وروستي او کشر زوی ادم ته چې تر اوسه په ډهلي کې اوسېږي، ډالۍ کوم.

١

د حاکمیت له پاره اسانه ځای نه دی

د شاه شجاع الملک له پاره ۱۸۰۹ کال په نېکمرغۍ پیل شو. د مارچ میاشت وه او افغان لنډ پسرلی په پیلېدو و. د یخجنې منظرې رګونو ته چې تر ملا پورې په واوره کې پټه وه، ورو ورو نبض بېرته راګرځېده. اوس د استالف د زنبق خوشبویه ګلانو خپله لاره په یخ وهلې ځمکه کې ایستله، د خوشبویه ګلانو پر ډنډرونو پرته پرخه پر ویلې کېدو وه او غلزي کوچیانو خپل لمور پسونه له ژمني شپولونو خوشي کول، خپلې د سنیو کېږدۍ یې ټولولې او رمې یې د پسرلي لمرني لېږد ته د لوړو شنو څړځایونو په لور تیارولې. دا ټیک هغه وخت و، هغه د نرمۍ او خوښۍ وخت چې شاه شجاع دوه ښه خبرونه ترلاسه کړل - داسې خبرونه چې د نوموړي د ستونزمنې واکمنۍ په دوران کې یې ډېره قحطي وه.[1] لمړی خبر د هغه د کورنۍ د ورکې شوې شتمنۍ موندنه وه. په نړۍ کې تر ټولو لوی الماس، کوه نور یا د رڼا غر له څه باندې لسو کلونو راهیسې ورک و، خو د وخت کړکېچن حالات داسې وو چې د موندلو له پاره یې هېڅ هڅه نه وه شوې. د شاه زمان په هکله چې د شاه شجاع مشر ورور او د افغانستان پخوانی پاچا و، ویل کېدل چې لږ وخت مخکې له دې چې د خپلو دښمنانو له لوري اسیر او بیا ړوند کړل شي، نوموړي دغه الماس چېرته پټ اېښی و. په همدغه وخت کې د فخراج په نوم یو بل لوی هندي یاقوت هم ورک شوی و؛ نو شاه شجاع خپل ړوند ورور راوغوښت او له هغه څخه یې د خپل پلار د تر ټولو نومورو کاڼو په هکله وپوښتل: «ایا دا رښتیا ده چې ته پوهېږې دغه کاڼي چېرته دي؟» شاه زمان وویل مخکې له دې چې نهه کاله مخکې اسیر شي، فخراج یې د خیبر غاښي ته څېرمه په یوه ویاله کې تر یوه کمر لاندې کېښود. لږ وخت وروسته یې کوه نور د کلا د هغې کوټې د دېوال په چاک کې واچاوه، په کومه کې چې هغه ونیول او وتړل شو. وروسته د دربار یوه تاریخپوه لیکلي: «شاه سمدلاسه خپل څو تر ټولو اعتباري خلک د دغه ګران بیه کاڼو د موندلو له پاره ولېږل او ورته وېې ویل چې په هر صورت چې کېږي دغه کاڼي به پیدا کوي. دوی کوه نور له یوه شینواري شېخ سره وموند چې په بې خبرۍ یې د خپلو رسمي کاغذونو له پاره د کاغذ وزن (هغه ډېره یا کوم بل څیز چې د کاغذونو پر سر اېښودل کېږي.) په څېر ترې کار اخیسته او فخراج یې له یوه طالب سره چې په یوه ویاله کې یې د خپلو جامو د مینځلو په وخت کې موندلی و، پیدا کړ. هغوی دواړه کاڼي ضبط کړل او پاچا ته یې راوړل.»[2]

دویم خبر د یو مخکني دښمن ګاونډي د پلاوي د راتګ په هکله و چې پاچا ته په عملي توګه بالقوه ګټور برېښېده. شاه شجاع اوس یوازې په څلورویشت کلنۍ کې د خپلې واکمنۍ په اووم کال کې و.. نوموړی فطرتاً یو متفکر، د جګړې او کمپاین په پرتله د لوست، پوهې او شاعرۍ ډېر شوقي و. دا به د نوموړي په برخلیک کې وو چې په زلمیتوب کې ورته د دراني پراخه امپراتوري په میراث پاتې شي. د هغه نیکه، احمدشاه دراني دغه امپراتوري له درېیو ړنګو امپراتوریو څخه جوړه کړې وه، شمال ته د ازبکانو، سوېل ته د مغلو او لوېدیځ ته د پارس د صفویانو. دغه امپراتوري په پیل کې د

اوسني ایران له نیشاپوره تر افغانستان، بلوچستان، پنجاب او له سند څخه تر کشمیره او د مغول ډهلي تر لمنې غځېدلې وه، خو اوس د خپل نیکه له مړینې یوازې دېرش کاله وروسته، پخپله د دراني امپراتوري مخ په نړېدو وه.
دا په حقیقت کې د حیرانتیا خبره نه وه. که د افغانستان یا خراسان چې د تېرو شلو پېړیو راپه دېخوا افغانانو د دغه سیمې خاوره بللې ده، لرغوني تاریخ ته وګورو، دغه هېواد ډېر لږ وخت سیاسي او اداري یووالی درلود[۳] او ډېری وخت د دوه متضادو ځایونو په منځ کې و- د نانددریزه غرونو ماتې لړۍ، تیټې پرتې سیلاب وهلې هوارې ځمکې او دښتې دغه هېواد له خپلو ګاونډیانو چې ډېر منظم دي، جلا کوي. ولایتونو یې ځینې وخت د سیالیو او په نښتو کې د ښکېلو امپراتوریو د جګړو وروستۍ پولې جوړولې. ډېر لږ داسې پېښ شوي چې د دغه هېواد ټوټې سره راټولې شي او د خپل حق درلودونکی یو منظم او یو موټی هېواد شي.
هر څه د دغه هېواد د اوچتېدلو پر ضد په هر وخت کې په توطیه بدل شوي: د دې جغرافیه، توپوګرافي او په ځانګړې توګه د هندوکش لوی ډبرینه اسکلېټ، چې د تورو تېږو شېونده شېلې یې د یخ وهلو شوډیارو او واورینو څوکو مخته پرتې دي، هېواد داسې وېشلی لکه د سینې د قفس پښتۍ.
په همدې توګه، بېلابېل قومي، توکمیز او ژبني درزونو افغان ټولنه ټوټه ټوټه کړې: د تاجک، ازبک، هزاره او دراني او غلزي پښتنو تر منځ سیالي، د شیعه او سوني تر منځ بېلتون او په ځانګړې توګه پخپله د قومونو او قبیلو د ننه د کورنیو تر منځ د وینې دښمنۍ چې له بدنیتۍ سره له یو نسل څخه بل نسل ته پاتې کېږي، د هېواد د عدلي سیستم د ناکارۍ سمبول ښيي. په ډېرو ځایو کې دښمني نړدې په داسې ملي سرګرمۍ بدله شوې لکه د برتانوي ښارګوټو د کرکټ لوبې افغان معادل. دغه دښمنۍ ډېری د سختو وژنو لامل ګرځي. یوه کتونکي لیکلي چې د شاه شجاع یو جګپوړي مشر د پخلاینې په پلمه خپلو شاوخوا شپېتو تربرونو ته د ماښامنۍ بلنه ورکړې وه. لکه څنګه چې د مخه یې د کوټې لاندې د باروتو کڅوړې پر ځای کړې وې، د ډوډۍ خوړلو پر وخت نوموړی په یوه پلمه بهر ووت او ورپسې یې دوی ټول په باروتو والوزول؛ نو په دغسې هېواد کې کېدای شي یوازې په مهارت، ستراتیژۍ او ډکه خزانه حکومت وکړل شي.
نو د ۱۸۰۹ کال په پیل کې کله چې شاه شجاع ته له پنجابه داسې خبرونه رارسېدل چې د ډهلي له شمال څخه د ختیځ هند کمپنۍ یو پلاوی را روان دی او له ده سره ژر تر ژره د یو ائتلاف جوړول غواړي، نوموړی ډېر خوښ و. دغه کمپنۍ درانیو ته پخوا لوی سرخوږی وه ځکه چې د ښه دسپلین د سپاهیانو پوځ یې پر هندوستان باندې هغه ګټور یرغلونه ناشوني کړي وو چې په پېړیو د افغانستان د عاید اصلي سرچینې وو. اوس داسې برېښېدل چې کمپنۍ له افغانانو څخه د کومې مرستې په تمه وه. د شاه خبر لیکونکو نوموړي ته ولیکل چې پلاوی له اباسین څخه تېر شو او د پېښور په لور چې د شاه ژمنۍ پلازمېنه وه، روان دی. دغه نه یوازې پاچا ته له معمولي کلابندیو، نیونو او ترټونکو عملیاتو څخه دمه ورکوله، بلکې نوموړي ته یې یو داسې بالقوه ځواکمن متحد هم ورپه برخه کاوه چې سخته اړتیا یې ورته لرله. له دې څخه مخکې، افغانستان ته هېڅ کله کوم انګرېز پلاوی نه و تللی او دغه دوه ملتونه یو بل ته کابو نا اشنا وو؛ نو دا چې دا لمړی ځل و چې انګرېزي پلاوی افغانستان ته ځي، شاه شجاع یې ښه مېلمه پالنه وکړه. هغه په خپل یادښت کتاب Memoir کې لیکلي: «موږ د شاهي دربار چوپړیالان چې په چلند او ښه والي کې یې نوم درلود، د دوی د لیدو او مېلمه پالنې له پاره وګمارل او ورته وویل شول چې له دوی سره په ادب، پام او هوښیارۍ چلند وکړي.»[۴] کوم راپورونه

چې شاه شجاع ته راتلل له ډېرو ډاليو سره د انګرېزانو د راتګ څرګندوی وو: «پيلان له طلايي زينونو سره، يوه ډولۍ د جګې چترۍ سره، په سرو زرو ښکلې شوي ټوپک، داسې ښايسته او تخليقي اوه ډزې تومانچې چې هېڅ کله مخکې نه وې ليدل شوې، دېوالي يا ميزي ساعتونه، لرکوتونه، ښايسته ښيښې چې نرۍ يې هماغسې ښودله لکه څرنګه چې وه، په الماسو ښکلي شوي ځراغونه، په چين او ايټاليا کې جوړ شوي لوښي او ګلدانۍ چې له سرو زرو څخه په کې کار اخيستل شوی و، ونې ته ورته شمع دانۍ او نورې داسې ګران بيه او ښايسته ډالۍ چې ظرافت يې تصور نه شو څرګندولای».[5] کلونه وروسته شاه شجاع يوه ډالۍ ياده کړه چې ډېر ورته خوشحاله و: «يو لوی بکس چې غږ ته ورته شور يې کولو، داسې سازونه او نغمې يې غږولې چې په غوږ ډېرې ښې لګېدی».[6] دغه ماموريت افغانستان ته خپل لمړنی ارګان (د ساز اله) راوړ.

شاه شجاع په خپل ژوندليک کې په دې اړه څه نه دي ويلي چې ايا هغه ته د دغه انګرېزي ډاليو په اړه کوم اړنګ• پيدا شو، خو کله چې نوموړي د خپل عمر په وروستۍ نيمايي کې په دې هکله څه وليکل، هغه پوه شوی و چې له انګرېزانو سره دغه ائتلاف د نوموړي د ژوند بهير او په دې توګه د افغانستان هم د تل له پاره بدل کړ.

افغانستان ته د برتانيې د لمړني پلاوي لېږلو اصلي وجه د هند او هندوکش له غاښيو څخه ډېره ليرې پرته وه. د دې ريښه د شاه شجاع ، د دراني امپراتورۍ او حتی د هندوستان له ستر او پېچلي سياست سره هېڅ تړاو نه درلود. د دغه پلاوي د لېږلو د موخې اصلي ريښه د شمال ختيځ پره شا Prussia او د نيمن سيند River Nieman تر منځ له يوې جالې څخه رامنځته شوې وه.

دلته، اتلس مياشتې وړاندې، ناپليون چې د خپل قدرت په اوج کې و، له روسي امپراتور، دويم الکساندر Alexander II سره د سولې د تړون په هکله د خبرو له پاره وکتل. دغه ليدنه د روسانو له هغه ماتې څخه وروسته ترسره شوه چې د ۱۸۰۷ کال د جون په څورلسمه د ناپليون توپچي ځواکونو ۲۵۰۰۰ روسان د فريدلند Friedland جګړې په ډګر کې ووژل. دا روسانو ته يوه لويه ضايعه وه، خو دوی وتوانېدل چې خپلو پولو ته په ښه نظم شاتګ وکړي. اوس دغه دوه پوځونه د نيمن د سيند د کږلېچونو او ګرداونو په دواړو خواوو کې سره مخامخ شوي وو په داسې حال کې چې روسي پوځ په دوه نورو فرقو غښتلی شوی و او ۲۰۰۰۰۰ ملېشې يې دغه سيمې ته څېرمه د بالتيک په اوبغاړو کې تم وې.

رکود هغه وخت مات شو کله چه روسانو ته وويل شول چې ناپليون نه يوازې د سولې بلکې د ائتلاف هيله هم کوي. د جولای په اوومه دغه دوه امپراتورانو د سپين کلاسيکه چتر لاندې چې لوی N پرې ليکل شوی و په يوه جاله کې مخامخ د سولې د تړون په هکله چې وروسته د تېلسټ تړون په نوم وپېژندل شو، د خبرو له پاره يو له بل سره وکتل.[7] د تړون ډېری فقرې د جګړې او سولې په هکله وې - د ټولستای Tolstoy د خورا غوره ناول لمړی ټوک، چې «له تېلسټ نه مخکې Before Tilsit» نوم ورکړل شوی و، هسې بې ځايه نه و. - د خبرو ډېره برخه د فرانسې تر اشغال لاندې

• اړنګ: شک...... بې اړنګه: يقيناً، بې شکه

اروپا د برخلیک په اړه وه، په ځانګړې توګه د پره شا په هکله چې پاچا یې په خبرو کې له ګډون څخه محروم شوی و او په اندېښنو یې د سیند په غاړه ښکته پورته ګامونه اخیستل. نوموړی تم و چې د غونډې په پای کې به خپله پاچاهي ولري او کنه.

خو د تړون د ټولو عامه مادو په منځ کې، ناپلیون څو پټو فقرو ته هم ځای ورکړې و چې هغه وخت یې بربنډې نه کړې؛ نو دې پر هند باندې چې ناپلیون د برتانیې د شتمنۍ سرچینه ګڼلو، د فرانسې او روسیې د ګډ یرغل بنسټ کېښود. هند بې اړنګه د هغه د دښمن تر ټولو غني ملکیت و. د هند اشغال، چې ناپلیون د برتانیې د کمزورۍ او د وټه یېزه• ودې او غښتلتیا د ماتې وسیله ګاڼه، د نوموړي او د څو نورو مخکنیو ستراتیژستانو له پخوا څخه لوی هوس و.
کابو نهه کاله مخکې، د ۱۷۹۸ کال د جولای په لمړۍ نېټه ناپلیون خپل عسکر په الکساندریه کې ښکته کړل او د قاهرې په لور مخته لاړ. ناپلیون لیکلي: «موږ به د مصر له لارې پر هند برید وکړو او د سوس Suez زوړ تګ لورې به بیا جوړ کړو.» ناپلیون د می سور Maysore ټیپو سلطان Tipu Sultan د لیک په ځواب کې چې د انګرېزانو پر ضد یې د مرستی سوال په کې کړی و، نوموړي ته له قاهرې څخه ولیکل: «ته به اوس خبر وې چې زه له یو نه ماتېدونکي پوځ سره په دې ارمان چې تا له اوسپنیز انګرېزي غږ څخه ازاد کړم، د سره سمندر څنډو ته ورسېدم. خدای دې ستا ځواک ډېر او دښمنان دې تباه کړي.»[8]

خو د اګست په لمړۍ نېټه د نیل په جګړه کې د سمندري ځواکونو لوی قوماندان نېلسن Admiral Nelson نږدې ټولې فرانسوي بېړۍ ډوبې کړې او په دې توګه یې د ناپلیون لمړنی پلان شنډ کړ چې له مصر څخه به د یوې خوندي اډې په څېر کار واخلي او له همدې ځایه به پر هند برید وکړي. ناپلیون اړ شو چې خپله ستراتیژي بدله کړي، خو هېڅ کله یې پر هند باندې چې د برتانیې د وټه یېز ځواک د سرچینې په سترګه یې ورته کتل، خپل د یرغل هوډ بدل نه کړ. هند برتانیې ته داسې و لکه یو وخت هسپانیا ته د لاتین امریکا د انکه او ازټېک Inca and Aztec سره زر چې وو.

نو دا ځل ناپلیون د افغانستان او پارس له لارې پر هند باندې د یرغل پلان جوړ کړ. د پارس له سفیر سره لا د مخه په یوه تړون هوکړه شوې وه چې داسې په کې لیکل شوې وو: «که چېرې اعلحضرت د فرانسې امپراتور وغواړي خپل پوځ د ځمکې له لارې په هند کې د برتانیې په مستعمرو د یرغل له پاره ولېږي، اعلحضرت د پارس امپراتور به د یو ښه او وفادار متحد په توګه لاره ورکړي.»

د تېلسټ په پټو فقرو کې په مفصله توګه دغه پلان څرګند شوی و. ناپلیون به له لوی الکساندر سره په انډول د ستر فرانسوي پوځ پنځوس زره عسکر د پارس له لارې پر هند باندې د یرغل له پاره وخوځوي او روسیه به د سوېل په لور د افغانستان له لارې روانه شي. جنرال ګاردېن Gardane پارس ته د شاه سره د ګډ کار او همدا راز هلته د یرغل تګ لوري ته د نقشې جوړولو له پاره ولېږل شو* او دا دنده هم ورکړل شوه چې دا جوته کړي چې کوم بندر د شل زره عسکرو له پاره د اوبو او نورو اکمالاتو ځای برابرولی شي. په عین حال کې، جنرال کولن

• وټه: اقتصاد... وټه یېز: اقتصادي

*د ناپلیون په هغه بکس کې چې له مسکو څخه د نوموړي د شاتګ په وخت کې ونیول شو، یوه داسې دوسیه وه چې له راپورونو، نقشو او هغه تګ لورو څخه ډکه وه چې جنرال ګاردېن د ناپلیون په غوښتنه پر هند باندې د یرغل له پاره کاږلي وو، ناپلیون د روسانو له تابع کولو وروسته هم د دغه پلان د عملي کولو نیت درلود. NIA، Foreign، Secret Consultation، 19 August 1825، .nod 3-4

کورټ Caulaincourt ته چې په سن پیټرزبورګ St Petersburg کې د ناپلیون سفیر و، دستور ورکړل شو چې له روسانو سره د دغه نظر په هکله وغږیږي. ناپلیون ورته لیکلي وو: «هر څومره چې دغه نظر تخلیقي وبرېښي، همدومره به یې د اجرا د هڅو دېرښت انګرېزان وډار کړي، په هند کې به وېره او په لندن کې به مغشوشتیا خپره کړي (فرانسه او روسیه په ګډه څه نه شي کولای؟). څلوېښت زره فرانسویان به، چې پارس به د کانستن تینوپل له لارې د تېرېدو اجازه ورکړي، د قفقاز له لارې د راروانو څلوېښت زره روسانو سره یو ځای شي. په ډاډمنه توګه دغه پوځ بس دی چې اسیا په ډار کې واچوي او فتح یې کړي.»[9]

خو انګرېزان له دې څخه بې خبره پاتې نه شول. ځارګرې ادارې هلته خپل یو جاسوس چې یو ناهیلی اشرافي روسی و، ساتلی و. نوموړي د کښتۍ لاندې په یخنۍ کې په داسې حال کې چې ښنګري یې په اوبو کې ځېډل وتوانېد چې ټولې خبرې واوري او ژر تر ژره لندن د دغه پلان له مهمو ټکو خبر کړي. بیا یوازې شپږ اونۍ وروسته انګرېزي ځارګرې ادارې وکولای شول چې د پټو فقرو ټول متن ترلاسه کړي. دغه متن یې په چټکۍ هند ته ولېږه او ورسره یې د هند لوی والي لارډ مېنټو Lord Minto ته دستور ورکړ چې د هند او پارس په منځ کې ټولو هېوادونو ته له دغه خطر څخه خبرداری ورکړي او له دوی سره پر هند باندې د فرانسې او یا روسیې او فرانسې د یرغل پر ضد د ائتلاف په جوړولو خبرې وکړي. بېلابېلو انګرېزي سفارتونو ته هم دستور ورکړل شو چې په سیمه کې ستراتیژیک او ځارګرېز مالومات راټول کړي چې انګرېزان وکړای شي په سیمه کې د انګرېزي نقشې تشې ډکې کړي. په عین وخت کې به په انګلنډ کې تقویتي پوځ د تیارسئ په حالت کې وساتل شي چې کله له فرانسوي بندرونو څخه د پوځ د خوځښت نښې ولیدل شي، دغه تقویتي قوه به هند ته ولېږل شي.[10]

لارډ مېنټو د ناپلیون دغه پلان خیالي ونه ګاڼه: «هغه انرژي او استقامت ته په کتو سره چې د فرانسې اوسنی حاکم له نورو څخه بېلوي، د پارس له لارې پر هند باندې یرغل له کچې څخه وتلې خبره نه ده.» نوموړي دغه خبره هغه وخت ولیکله چې په پارس کې یې د هغه فرانسوي فعاله پالیسۍ پر ضد د ځوابي عمل پلان بشپړ کړ چې په ځیرکۍ د هندوستان تر درباره د توطیې د وسیلو په لټون کې وه.[11]

په پای کې مېنټو څلور جلا پلاوي وګمارل چې له خورا ډېرو ډالیو سره هغه واکمنیو ته لاړ شي چې د ناپلیون په لاره پرتې وې څو دوی ته خبرداری ورکړي او همدا راز د دوی ملاتړ تر لاسه کړي. یو پلاوی تهران ته ولېږل شو چې د پارس قاجار فتح علی شاه د خپل نوي متحد د بې وفایۍ او مکارۍ په هکله پوه کړي. دویم پلاوی له رنجیت سینګ او سیکانو سره د ائتلاف په موخه لاهور ته او درېیم د سند امیرانو ته ولېږل شو. د شاه شجاع او افغانانو د خپلولو دنده د کمپنۍ په چوپړ کې یو پرمختګ کوونکي ځوان ستوري، مونټسټورټ الفنسټون ته ورکړل شوه.

الفنسټون د کوز سکاټلنډ و چې په ځوانۍ کې یې له فرانسې سره د پام وړ مینه پیدا کړې وه. هغه د اېډنبوره Edinburgh په مانۍ کې، چېرته یې چې پلار والي و، د فرانسوي جنګي بندیانو په څنګ کې لوی شوی و او همدلته یې د دوی انقلابي سندرې زده کړې وې او له خپلو ایډیالانو سره د همدردۍ له کبله یې خپل تاو او طلایي وېښته د جاکوبین Jocobin په ډول تر ملا پورې پرېښي وو.[12] نوموړی په ډېر کم عمر یعنې څورلس کلنۍ هند ته ولېږل شو څو بې لارې نه شي. هلته یې پارسي، سانسکریت او هندوستاني ژبې زده کړې او ژر په یو هڅاند دیپلومات، لېوال پوهاند او تاریخپوه بدل شو.

کله چې الفنستون د خپل لمړني ماموریت له پاره د پونې Pune په لور روان شو، یو پیل یوازې د نوموړي د کتابونو ته بېل کړل شو. د پارسي شاعرانو د یو شمېر ټوکونو سربېره، د نورو لیکوالانو او شاعرانو کتابونه هم ورسره وو لکه هومر Homer، حارس Horace، هرادتس Herodatus، تیاکرټس Theocritus، سفو Sappho، اپلاتون Plato، بیبیووالف Beowulf، مکیولي Machiavelli، ولټېر Voltaire، حارس والپول Horace Walpole، ډرایډن Dryden، بېکن Bacon، بازوېل Boswell او تامس جفرسن Thomas Jefferson.[۱۳] الفستون له همغه وخت څخه له ارتېر ولزلي سره Arthur Wellesley چې د ولېنګټن راتلونکی ډیوک* و، خوا په خوا په منځني هند کې د مهاراتا په جګړو کې وجنګېد او ډېر د وخته له خپل ایډیال اند څخه چې د بشري مساواتو غوښتنه وه، تېر شوی و. نوموړي لیکلي: «لکه څنګه چې د کابل دربار خانتما و، پرېکړه وشوه چې کابل ته زموږ ماموریت باید په ډېر پرتمین ډول وي چې کېدای شي په دې وسیله د اروپایي ملتونو ځان غوښتونکی نظر ومني.»

په افغانستان کې د لوېدیځ قدرتونو لمړنی پلاوی د کمپنۍ له ډهلي اډې څخه د ۱۸۰۸ کال د اکتوبر په دیارلسمه د افغانستان په لور روان شو. له سفیر سره په دغه ماموریت کې ۲۰۰ اسوال او ۴۰۰۰ پلي عسکر، دوولس پیلان او لږ تر لږه ۶۰۰ اوښان مل وو. دا لوی حیرانوونکی ماموریت و، خو له دغې هڅې څخه په وضاحت ښکاره کېدل چې انګرېزانو غوښتل افغانان په دې پوه کړي چې دوی د ځان په خاطر د شاه شجاع د ملګرتیا خپلولو ته نه وو راغلي بلکې د دوی یوازینۍ موخه د خپل امپریالیستي سیال د پلان شنډول وو. د لوېدیځ په دیپلوماسۍ کې افغانانو ته د سطرنج دانو په سترګه کتل کېدل. چې هر وخت وغواړي، ښکېل او یا قرباني یې کړي. دا یوه داسې کړنه وه چې په راتلونکو کلونو او لسیزو کې ډېرو نورو قدرتونو تکرار کړه او هر ځل افغانانو وښوده چې دوی پخپله له خپلې خاورې څخه په داسې اغېزمنه توګه دفاع کولی شي چې د دوی (ممکنه) دوکه بازانو یې تصور نه شو کولای.

معمولاً داسې ګڼل کېږي چې د شاه شجاع نیکه، احمد شاه ابدالي په ۱۷۴۷ کال کې د مدرن افغانستان د بنسټ تېږه کېښوده. د هغه کورنۍ د پنجاب له ملتان څخه راغلې وه او له مغولو سره یې د چوپړ اوږده سابقه درلوده؛ نو له دې کبله دا مناسبه وه چې د نادرشاه له وژل کېدو څخه یوازې یو ساعت وروسته، احمد شاه د مغولو هغه له غمیو څخه ډکه خزانه تر خپل واک لاندې راولې چې د نادرشاه لوټمارانو شپیته کاله مخکې د ډهلي له سرې کلا څخه چور کړې وه.* هغه له دغې خزانې څخه د خپل پوځ په غښتلتیا کې کار واخیست؛ نو هېڅ کله یې کومه جګړه ونه بایلله، خو نوموړي ته په پای کې یو داسې دښمن ماته ورکړه چې د هر بل پوځ په پرتله جګړه ورسره خورا سخته وه. ده خپل مخ د داسې یوه مرض له امله له لاسه ورکړ چې ځینې افغان سرچینې یې خسمار بولي، کېدای شي دا جزام او یا کوم

Duke * پخوا په اروپا کې د یو کوچني ازاد هېواد مشر ته ویل کېدل او اوس په انګلستان کې یو اعزازي لقب دی. (ژباړن)

*د نادرشاه له لوټ څخه چې څه پاتې دي، د ایران د ملي بانک په ساتنخونه کې ساتل شوي. په دې کې د دریای نور یا د رڼاوو سیند، چې د کوه نور خور بلل کېږي، هم شامل دی.

ډول ســرطان و. احمد شــاه د خپل قدرت په اوج کې، وروســته له دې چې د لوېديځ هند پر هوارو يې اته پرله پســې يرغلونه وکړل، په پای کې وتوانېد چې د موراتز Marathas لويو لښــکرونو ته په ۱۷۶۱ کال کې د پانیپت په جګړه کې ماته ورکړي. په دغه وخت کې د نوموړي پزه مرض پوره خوړلې وه او پر ځای يې يوه جوړه شـوې پزه چې د الماسـو غمي په کې ايښـودل شـوي وو، ايښـودله. په داسې حال کې چې د هغه د پوځ شمېر ۱۲۰۰۰۰ کسـانو ته ورسېد او امپراتوري يې پراخه کېدله، د هغه تومور هم مخ په غځېدو و چې له امله يې مغز ته زيان ورساوه، د بدن غړي يې له کاره ولوېدل او مرض يې سينې او ستوني ته ورسېد.[۱۴] دی د شفا له پاره په زيارتونو وګرځېد، خو يو يې هم هغه شفا چې د نوموړي هيله وه، ده ته ور نه کړه. په ۱۷۷۲ کال کې په داسې حال کې چې له رغېدو څخه ناهيلی شـوی و، احمد شـاه خپل کټ ته لاړ او يو افغان ليکوال په دې هکله داسـې ليکلي: «د هغه د خرما د ونې پاڼې او مېوه په ځمکه وغورځېدې او له کوم ځای څخه چې راغلی و، بېرته هلته لاړ.»[۱۵]

د دراني امپراتورۍ لويه غمیزه دا وه چې بنســټ ايښــودونکی يې مخکې له دې چې د خپل هېواد پولې جوتې کړي یا يوه کارنده اداره جوړه کړي او یا خپلې نوې فتحې مضبوطه کړي، مړ شـو.

تيمور شاه، چې په جسـه کې د احمد شاه کوچنی زوی و، وکولای شـول چې له پلار څخه ورته د پاتې امپراتورۍ اساسي برخې وسـاتي. نوموړي پلازمېنه له کندهار څخه کابل ته ولېږدوله چې د پښـتني اصلي سـيمو له جنجالونو څخه يې په امان کې وساتي او له قزلباشـو څخه يې خپل شـاهي ګارد جوړ کړ- قزلباش هغه کډوال وو چې په لمړي ځل د نادر شـاه له پوځ سـره يو ځای له پارس څخه افغانسـتان ته لاړل - د سـدوزيو واکمنه کورنۍ لکه قزلباش پارسـي ژبې او د کلتور له اړخه پارسي شـوې وه. لکه څنګه چې رابرټ بايرن Robert Byron تيموري شـاهان ختيځ ميډيچي Oriental Medici نومولي، تيمور شــاه د خپلو کلتوري ماډلونو له پاره تيموري شــاهانو ته مخ کړی و. ده په دې اړه په خپل ناټ ويار کولو. نوموړي د بالاحصار په کلا کې رسـمي باغونه چې په لمړي ځل د شاه جهان په پېر کې د کابل والي، علی مردان خان جوړ کړي وو، بيا ورغول او په دې هکله يې د خپلې مشــرې ښــځې له نکلونو الهام اخيســتی و. نوموړي د مغولو يوه شهزادګۍ وه او د هند په سره کلا کې چې حويلۍ يې تيندکې• او د سيوري له پاره مېوه لرونکې ونې لرلې، لويه شوې وه. لکه مغول خســرخيل يې، تيمورشــاه په پرتم ښـودنه کې اسـتعداد درلود. هغه خپل حکومت د لويو واکمنانو په څېر جوړ کړی و. د دربار په ورسـتني تاريخ *سـراج التواريخ* کې ليکل شـوي: «تيمور شـاه به يو داسـې ګل په خپل دسـتار کې ټومبلی و چې د الماسـو غمي په کې ايښـودل شـوي وو، په ګاڼو پټ دسـمال به يې په اوږه و او په ګران بيه تيږو ښـکلی شـوی کوټ به يې په تن و. کوه نور به يې په ښـي مړوند او فخراج ياقوت به يې په کيڼ مړوند کې اچولی و. اعلحضـرت تيمورشـاه به د خپل اس په ټنډه هم د ګاڼو يو ګل ځړولو. لکه څنګه چې هغه په ونه ټيټ و، پر اس باندې د سـپرېدو له پاره په ګاڼو يو ښکلې شوی پاټکی هم ورته جوړ شوی و.»[۱۶]

که څه هم تيمورشـاه د خپل پلار د امپراتورۍ پارسـي سـيمې له لاسـه ورکړې، خو هغه وکولای شـول چې په سـختو جګړو د امپراتورۍ افغان هســته وســاتي: په ۱۷۷۸-۱۷۷۹مو کلونو کې هغه وکولای شــول چې د خپل پلار د زوکړې

• تيندکه: فواره

ځای، د پنجابي ملتان یاغي ښار بېرته ونیسي او په اوښانو بار د څو زره یاغي سېکانو له سرونو سره بېرته راوګرځي. وروسته د بریا د نښې په څېر دغه سرونه ننداري ته کېښودل شول.[۱۷]

تیمورشاه څلورویشت زامن لرل. د هغه له مړینې وروسته، د وروڼو تر منځ د واکمنۍ پر سر شخړې را منځ ته شوې. دغه شخړې تر دې کچې ورسېدې چې د واکمنۍ مدعیانو په خورا قوت د یو بل په نیولو، وژلو او عیبي کولو لاس پورې کړ او په دې توګه یې د دراني واکمنۍ د کمزورتیا بهیر پیل کړ. د تیمورشاه د ورستي ځای ناستي، شاه زمان په دوره کې دراني امپراتوري ړنګه شوه. په ۱۷۹۷ کال کې، شاه زمان لکه پلار او نیکه یې د خپلې شتمنۍ د ډېرولو او د خزانې د بیا ډکولو له پاره پرهندوستان د لوی یرغل امر وکړ- دا د پیسو د بحران د حل له پاره زوړ افغاني دود و - نوموړی د ټیپو سلطان بلنې وهڅاوه چې د خیبر له هسکو ټیټو څخه ښکته د لاهور زړې او د دوبي باران وهلې کلا په لور ستون شي او د لوېدیځ هند په شتمنو هوارو د برید پلان جوړ کړي، خو په ۱۷۹۷ کال کې سیمې ته یو وېروونکی اجنبي ننوتلی و. دا د ختیځ هند کمپنۍ وه چې اوس یې هند تر خپلې ولکې لاندې راوستی و. د غورخاوڼ لوی والي، لارډ ولزلي Lord Wellesley د ولېنګټن د راتلونکي ډیوک مشر ورور تر مشرۍ لاندې، کمپنۍ له خپلو ساحلي فابریکو څخه په وچه کې د ننه په چټکۍ په پراخېدو وه او سیمې یې تر خپلې ولکې لاندې راوستې. په پای کې د ولزلي هندي کمپاین د ناپلیون د اروپایي ټولو فتوحو په پرتله ډېره خاوره ونیوه. هند نور د افغانانو له پاره د پخوا په څېر د لوټ اسانه سرچینه نه و او ولزلي په ځانګړې توګه یو مکار دښمن و.

هغه پرېکړه وکړه چې د شاه زمان مخه ونیسي، خو په مخامخ جګړه نه، بلکې په ډیپلوماتیک چل. په ۱۷۹۸ کال کې یې یو ډیپلوماتیکي پلاوی پارس ته ولېږه. پارس ته یې د وسلو او روزنې د ورکړې وړاندیز وکړ او وېې هڅاوه چې د شاه زمان پر بې دفاع سیمو یرغل وکړي. شاه زمان اړ شو چې بېرته راوګرځي او په دې ترڅ کې یې د لاهور ولایتي چارې یو تکړه او قدرت ته هوسي سېک ځوان، رنجیت سېنګ ته ورکړې. د افغانانو د بېرته تګ د اړودوړ په ترڅ کې، رنجیت سېنګ له شاه زمان سره د هغه توپونو په خلاصون کې مرسته وکړه چې د جیلم د سیند په ختو کې بند پاتې وو. نوموړي په خپل اغېزمنتوب د شاه پام ځان ته واړاوه؛ نو که څه هم هغه یوازې نولس کلن و، د پنجاب د ډېرو برخو مسولیت یې وروسپاره.[۱۸] په څو راتلونکو کلونو کې، په داسې حال کې چې شاه زمان د خپلې ټوټې ټوټې امپراتورۍ د ساتلو له پاره په لښکرکشۍ او د هغه پر ضد د نورو لښکرکشیو پر وړاندې په جګړه بوخت و، رنجیت سېنګ له خپل پخواني بادار څخه کرار کرار د دراني امپراتورۍ ګټور ختیځ ولایتونه واخیستل او په پنجاب کې یې د یو واکمن قوت په توګه د هغه ځای ونیو.

میرزا عطا محمد چې د شاه شجاع د وخت یو تر ټولو هوښمنو لیکوالانو څخه و، لیکلي: «د خراسان افغانان په یو شي کې پخوانی نوم لري، هر کله چې د قدرت څراغ روښانه بل وي، دوی لکه بوراګانې پرې ټولېږي او هر کله چې دسترخوان ډک وي، دوی لکه مچان پرې غونډ شي.»[۱۹] خو د دغه خبرو معکوس هم رښتیا وو. کله چې د هند له لوټولو څخه د شاه زمان مخه ونیول شوه او بېرته راوګرځېد او سېکانو، انګرېزانو او پارسیانو ساحه پرې تنګه کړه، سلطه یې ورو ورو په کمېدو شوه. د ده خپلوان، اشرافیان او حتی میرني ورونه یې یو په بل پسې د هغه پر ضد ودرېدل.

د شاه زمان د واکمنۍ پای هغه وخت راورسېد چې د ۱۸۰۰ کال په ساړه ژمي کې، ده ته کابلیانو د کابل دروازه خلاصه نه کړه. نوموړي د ژمي په یوه سړه شپه کې، په داسې حال کې چې بنو یې نرمه واوره نیولې وه، له توپاني واورې څخه د جلال اباد او خیبر تر منځ یوې کلا ته پناه یوړه. شینواري کوربه یې دی بندي کړ، د کلا دروازې یې کولپ کړې، ساتونکي یې ووژل او وروسته یې په سره ستن ړوند کړ. میرزا عطا لیکلي: «د ستنې څوکې یې سمدلاسه د لید شراب د هغه د سترګو له پیالو توې کړل.»[۲۰]

ویاړمن او په کتاب مین شاه شجاع یوازې څورلس کلن و چې مشر ورور یې ړوند او له واکه وغورځول شو. دی په دوامداره توګه په هر وخت کې د شاه زمان د لاري مل و. د کودتا په ترځ کې په ده پسې عسکر ولېږل شول چې دی ونیسي، خو نوموړي وکولای شول چې له دوی څخه ځان پټ کړي. وروسته له خپلو څو ملګرو سره په لیرې پرتو لارو، له سپېدار، نانګه او څېړیو نه ډکو شېلو څخه نیولې، د واورې تر بلوري کرښو پورې په لوړو درو او غرونو کې لالهانده ګرځېده. ورځ یې سرګردانه او خوب یې په بېدیا کې، ده د خپل بخت د بیا ویښېدو په تمه شپې او ورځې تېرولې. شاه شجاع یو هوښیار، نرم خویه او لوستی زلمی و. له تاوتریخوالي څخه بې، چې تر ده چاپېره وه، کرکه لرله او په سختو وختو کې یې په شاعرۍ کې راحت مونده. په دغه وخت کې یې داسې لیکلي: «کله چې له ستونزو سره مخ شوې، مه ناهیلی کېږه.» په داسې حال کې چې د خپلو وفاداره قومي کسانو تر ساتنې لاندې یې د غره په لمنو کې، کله په یوه کلي او کله په بل کې شپې او ورځې تېرولې،«توري وربځې پرته له ځنډه ږنه باران ته لاره ورکړه.»[۲۱]

د مغلو لمړني امپراتور بابر په څېر، شاه شجاع هم خپل ژوندلیک ډېر ښایسته لیکلی او د هغه ورځو په هکله یې لیکلي چې دی بې کوره د سپین غر په لمنو کې لالهانده ګرځېده، د شین غر او فیروز کوه د لوړو پرتو چوپ او کرارو ډنډونو په غاړه یې کښناسته ګامونه اخیستل او د خپل ذاتي حق د بېرته تر لاسه کولو په موخه، د ښه فرصت له پاره تم و او پلانونه یې جوړول. هغه لیکلي: «په دغه وخت کې قسمت موږ ډېر وکړولو، خو موږ د توفیق دعا کوله څکه چې د بریا او پاچاهۍ ډالۍ یوازې له خدای سره ده. د خدای په فضل، دغه زموږ نیت و چې له هغه شېبې څخه چې پر تخت کښېناستو، موږ به پر خپل رعیت په عدالت او مهربانۍ حکومت کوو او دوی به زموږ د خوندي وزرو لاندې په خوښۍ ژوند کوي ځکه چې د پاچاهۍ موخه په خلکو پام او له ظلم څخه د کمزورو خلاصول دي.»[۲۲]

درې کاله وروسته په ۱۸۰۳ کال کې هغه فرصت چې شاه شجاع یې په تمه و، هغه وخت راورسېد چې فرقه ییزه بلوا پیل شوه: شاه شجاع لیکلي: «د کابل خلکو زما د ورور، زمان نرم او سخي حکومت په یاد و او د لړاک زورواکي او د هغه له ډانګه یې عسکرو سره یې پرتله کړ. دوی ته نور زغم نه و پاتې؛ نو د یو بدلون راوستلو له پاره یې مذهبي شخړو ته مخ کړ. د سني او شیعه تر منځ اخ او ډب بیا پیل شو او سمدستي د کابل په واټونو کې بلوا پیل شوه.»[۲۳]
د یوې افغان سني سرچینې پر بنسټ، جګړه د شیعه قزلباشو او د دوی سني ګاونډیانو تر منځ پیل شوه.

یو لوچک قزلباش یو سني هلک چې په کابل کې یې ژوند کولو بې لارې کړ او خپل کور ته یې بوت. دغه قزلباش څو نورو چوربازانو• ته هم بلنه ورکړې وه چې په دې ناولې کړنه کې برخه واخلي. دوی پر دغه بې وسه هلک جنسي تېری وکړ. څو ورځې وروروسته په داسې حال کې چې هغه ته یې په دوامداره توګه مخدره مواد او شراب ورکړي وو، نوموړی یې په سړک کې واچاوه. دغه هلک کور ته لاړ او خپل پلار یې د پېښې په هکله خبر کړ. پلار یې د عدالت غوښته وکړه ... د هلک کورنۍ د جمعې په ورځ په لوڅ سر او پښو په داسې

• چورباز: بچه باز

حال کې چې د جامو جیبونه یې چپه را ایستلي وو د پل خشتي جومات سره راټول شول. دوی هلک د منبر لاندې ودراوه او پر مشر امام یې غږ وکړ چې د دغه کرکجن عمل جبران ورکړي. وروسته امام د قزلباشو پر ضد د جګړې اعلان وکړ.[۲۴]

د افغانانو کلکې دښمنۍ ډېری د هغو خلکو تر منځ دي چې یو بل سره یې وینه ګډه وي. په دغه قضیه کې زورواکی د شاه شجاع پردی شوی میړنی ورور، شاه محمود و. کله چې شاه محمود د زورورو قزلباشو چې د نومړي د ساتونکو او اداري نخبه ګانو پوړ ترې جوړ و، مجازات رد کړل، ځاځمن سني قومي خلک له شاوخوا غونډیو څخه پر کابل راښکته شول او د قزلباشو دیوال محاطه هستونګنځي یې کلابند کړل. په دغه اړودوړ کې شاه شجاع له پېښور څخه لکه د سنیانو اتل کابل ته ورسېد، یو ورور یې، شاه زمان له بند څخه ازاد او بل یې، شاه محمود د هغه پر ځای بندي کړ. د شینواري قبیلې له هغه مشر څخه پرته چې شاه زمان یې ړوند کړی و، شاه شجاع ټول هغه خلک وبښل چې د ده د ورور پر ضد یې بغاوت کړی و. افسرانو دغه مجرم او د هغه ملاتړي ونیول او کلا یې ورته له خاورو سره برابره کړه. د دوی هر څه یې لوټ کړل او دغه کس یې د شاه شجاع دربار ته حاضر کړ. بیا یې د نومړي خوله له باروتو څخه ډکه کړه او سړی یې د باروتو په چولو مړ کړ. د نومړي ملاتړي یې زندان ته واچول او سخته بېرحمه شکنجه یې ورکړه چې هغو خلکو ته چې د زړورتیا او سختې جزا د زغملو د توان ادعا کوي، یو درس پاتې شي.[۲۵] د محمد خان دراني د وینا پر بنسټ، په پای کې دوی د مجرم ښځه او بچیان د شاه شجاع پر توپ وتړل او بیا یې والوزول.[۲۶]
د کورنیو او په کورنیو کې د خپلمنځي جګړو په ترڅ کې، دراني افغانستان په چټکۍ د انارشۍ لور ته لاړ. په دغه پېر کې ځینې مغلو افغانستان د هند په پرتله خورا متمدن ګڼلو، خو اوس چې د خپل مدرن تاریخ په زیاته برخه کې د زده کړې او هنر یو پرمختللي مرکز و، په چټکۍ سره په یو مات، جګړه ځپلي او شاته پاتې هېواد مخ په بدلېدو شو.
د شاه شجاع سلطنت لا هماغه وخت د هغه واکمنۍ یو نیمګړی انځور و چې یو وخت یې پلار درلوده. په هرات کې ستر کالجونه لکه د ګوهر شاد بېګم کالج، د کمیت او نومورتوب له اړخه مخ په کمښت وو. شاعرانو، هنرمندانو، خطاطانو، میناتورانو، مهندسانو او کاشي جوړوونکو، چې د تیموریانو په وخت کې یې خراسان ته لوی نوم ورکړی و، د سویل-ختیځ په لور لاهور، ملتان او د هندوستان ښارونو او د لوېدیځ په لور پارس ته مهاجرت ته دوام ورکړ. افغانانو لا هماغه وخت هم ځانونه د هنر او پوهې خاوندان ګڼل. میرزا عطا، د هغه وخت یو فصیح لیکوال، کله چې د افغانستان په هکله په ویاړ غږېږي، د بابر په څېر ښکاري، هغه وایي: «افغانستان د سند په پرتله چېرته چې څوک علمي خبرې او سپینه ډوډۍ نه پېژني، ډېر مهذب او متمدن دی.» بل ځای د خپل هېواد په هکله داسې وایي: «داسې هېواد چې څلورڅلوېښت ډوله انګور لري او نورې مېوې لکه مڼې، انار، ناک، رواشې، توت، خوږې هندوانې، موشکي خټکي، خوباني، شفتالو او ډېر نور ډولونه په کې پیدا کېږي او داسې سړې اوبه لري چې د هند په هوارو کې نه شته. هندوستانیان، نه د ډوډۍ په خوراک پوهېږي او نه په دې پوهېږي چې څرنګه جامې واغوندي.- خدای دې ما د دوی د دال له اوره او بې خونده چپاتي څخه وساتي.»[۲۷]
خو حقیقت داسې و چې د تیموریانو د لوی کلتور او پارسي د تهذب ورځې په چټکۍ مخ په ورکېدو وې. په افغانستان کې په دغه پېر کې کابو ټولې میناتوری او نقاشۍ روغې پاتې نه شوې، خو برعکس په پنجاب کې د ټول هند ځینې تر ټولو ښایسته هنري شاهکارونه جوړ شول. د هرات لوی او ښایسته ښار اوس په چټلۍ او مرداری کې ډوب و. داسې ښار چې څو ځله کولرا وځپلو او په ژوندي تاریخ کې یې د هستوګنو شمېر له سل زرو څخه څه کم څلوېښت زرو ته

ټیټ شو.[۲۸] د دراني امپراتوري چې له سخت اداري کمزورۍ سره مخ وه، زوال ته نږدې کېده. د شاه شجاع واکمني په ډېرۍ ځایونو کې له هغه تاڼو څخه چې د نوموړي د ملاتړو کوچنیو ډلو درلودې، د یوې ورځې مزل وړاندې ځایونو ته نه غځېدله. دغه ګډوډۍ او بې ثباتۍ قافلو ته ورځ تر بلې ډېرې ستونزې رامنځ ته کړې. د مرکزي واکمنۍ په نه شتون کې به د قبیلو مشرانو له منځنۍ اسیا څخه تلونکو او راتلونکو لویو کاروانونو څخه پخپله خوښه مالیه او حق العبور اخیستل او یا به یې لوټول. دغه به په خپل وار هغه رګونه بندول په کوم کې چې د هېواد د ژوند وینه بهېده او د افغانستان سیاسي وټه یې تر کلک ګواښ لاندې راوسته، خو افغانستان تر اوسه هم دا توان درلود چې ټولې سیمې ته درې ګټور محصولات (مېوه، څرمن او اسونه) ورکړي. په اسیا کې د کشمېر د اوبدلو کارخانو تر ټولو ښه شالونه تولیدول او د زعفرانو له بوټیو یې د ښه کیفیت زعفران حاصل کېدل. ملتان د رنګینه ټوکر په تولید کې نوم درلود. په ښو کلونو کې به د هغه سوداګریزو کاروانو څخه مالیه اخیستل کېده چې د افغانستان په لاره یې له منځنۍ اسیا څخه هند ته وربښم، د ډېګ مساله او اوښان او له هند څخه منځنۍ اسیا ته مېوه، چای، نیل، تمباکو، چرس او تریاک وړل، خو ډېرو لږو قافله چیانو د شاه زمان او شاه شجاع د سیاسي ناکراریو له کبله دې ته زړه ښه کولو چې د افغانستان له خطرناکې لارې خپل مال ولېږدوي.[۲۹] افغانانو د تېرو نسلونو برعکس، کتل چې خپل هېواد یې د ببوزلۍ په لور روان دی. څه موده وروسته د شاه شجاع ځای ناستي د افغانستان په هکله داسې وویل: «یو داسې هېواد چې له سرېو او تیږو پرته یې نور تولیدات خورا لږ دي.»[۳۰]

دا چې د مالیې او حق العبور له لارې عاید ډېر لږ شوی و، د شاه شجاع یوازېنۍ رښتینې شتمني د هغه د وفادار ږوند ورور، شاه زمان او د خپلې ښځې، وفا بیګم چې ځینو د تخت اصلي واکداره ګڼله، مشورې وې. د کورنۍ بله شتمني چې په چټکۍ مخ په کمښت وه د مغولي غمیو خزانه وه.

نو د شاه شجاع له پاره د انګرېزي کمپنۍ سره ائتلاف ډېر ارزښت درلود. نوموړی په دې هیله و چې دغه ائتلاف به له ده سره د داسې سرچینو په لاسته راوړنه کې مرسته وکړي چې په وسیله یې خپله ماته امپرتوري بیا متحده کړي.

په پای کې انګرېزانو په رښتیا وکولای شول چې افغانان د یو حاکم تر واکمنۍ لاندې متحد کړي، خو د افغانانو د یووالي دغه ډول له هغه بڼې څخه چې د شاه شجاع په پلان کې وه، توپیر درلود.

د ۱۸۰۸ کال د اکتوبر په پای کې، الفنسټون له سفارتي کاروان سره د شخاوټي Shekjawti له لارې د بیکانېر Bikaner په لور روان و. د کمپنۍ دغه دوه میله اوږد د اسونو، اوښانو او پیلانو کتار د کمپنۍ تر واکمنۍ لاندې سیمو څخه د تار د دښتې Thar Desert باد ځپلو سیمو په لور چې برتانیې ته نا اشنا وې،«د ریګ پرله پسې داسې غونډیو ته ورسېد لکه د سمندر څپې او باد د غونډیو ځمکه داسې کړې وه لکه باد وړې واوره... د سمې لارې په نه شتون کې، زموږ اسونه تر زنګنو پورې په ریګ کې ډوب شول.»[۳۱] «د بې سارو شاړو دښتو له لارې، له دوه اونیو سخت مزل وروسته د بیکانر ښار برجونه او دېوالونه زموږ تر سترګو شول. دغه ښار د دښتې په منځ کې یو ښایسته ښار دی.»[۳۲]

له بیکانر څخه وړاندې د شـاه شـجاع تر واکمنۍ لاندې د دراني امپراتورۍ پاتې سـیمې پرتې وې. دومره وخت تېر نه و چې د الفنسټون ډلې په لمړي ځل افغانان ولیدل. «په خالي بېدیا کې، پراوښانو سپره د عسکرو یوسل او پنځوس کسیزه ډله د دوی په لور خوځېدله». «پرهراوښ دوه کسـه سـپاره وو او هر یو یې اوږد ځلانده چقمقي ټوپک درلود.»[۳۳] کله چې الفنسټون او ورسره مل ډله د درانیو له دېره اسمعیل خان اډې څخه تېر شـول، الفنسټون ته د شاه شجاع له لوري یو د ښه راغلاست لیک او یوه جوړه اعزازي جامې ورکړل شـوې. شاه شجاع د دوی مخې ته د اسوال عسکرو سل کسیزه ډله چې د پارسیانو په څېر رنګه جامې یې په تن، موزې یې په پښـو او ټیټې قره قلۍ یې پر سر وې ولېږله. د ۱۸۰۸ کال د فبرورۍ میاشتې په وروستیو کې دغه پلاوی له کوهاټ څخه تېر شـو او په لیرې واټن کې یې د سپین غر په واورو پټې څوکې ولیدې. په ټیټو غونډیو کې د کلاو په شاوخوا کې د الفنسـټون ډېرو لوټمارانو ته پام شـو «... خو زموږ د اسبابو ښه ساتنه کېده او لوټول یې د دوی له توان څخه وتلی کار و؛ نو دوی اړ شـول چې په خپل ځای کرار کښېني او زموږ ننداره وکړي. دوی د تېرېدونکو اوښانو کتار ته په حسرت کتل.»
دلته درې داسـې لوړانده او بلندویه وې لکه غونډۍ چې ځنګلي او سـرکښـه وې. پلاوي په اوږده نېغه لاره خپل مزل وهلو. داسې لاره چې د چنار او توت ونې یې پر غاړه ولاړې او د اوبو ویالې ترې تېرې راتېرې وې او داسې پلونو نښلولې چې کمانونه یې له مغولي نرۍ خښتو څخه جوړ او په کاشي پټ وو. کله کله به یې د ښکاریانو یوه ډله ولیده چې د سرېو په لاس کې به بازان او له پښو سره یې ښکاري سپي وو او کله به یې د سرېو یوه بله ډله ولیده چې مرز یا زرکان به یې نیول. لږ وخت وروسته دغه پلاوی له یوې داسې سیمې څخه تېرېده چې له باغونو څخه یې دېوالونه چاپېر وو او ونې او بوټي یې اشنا ښکارېدل، د ځنګلي شاتوت او تورتوت بوټي ... د الو، شفتالو او سپېدار ونو، د جړاند ولو او حتی مرغانو یې پلاوي ته د خپل وطن یادونه ژوندي کړل. د پلاوي ځینې ښـاغلو فکر کاوه چې دوی چټکی او توره تورانۍ ولیدل او غړونه یې واورېدل.»[۳۴]
پېښـور په هغه وخت کې لوی، ګڼ مېشـته او موړ و او نه یوازې د دراني افغانستان ژمنۍ پلازمېنه بلکه د پښتون کلتور یو لوی مرکزهم و.[۳۵] د تېرې پېړۍ په ترڅ کې، پېښـور د دوه تر ټولو لوی پښـتون شـاعرانو ټاټوبی و. الفنسـټون د دواړو اثار لوستي وو. رحمن بابا د پښـتو ژبې یو لوی صـوفي شـاعر و او د سـرحد رومي بلل کېږي. هغه لیکلي: «کر د ګلو کړه چې سـیمه د ګلزار شـي، اغزي مه کره چې پښـو کې به دې لاړ شـي. ادم زاد په معنا واړه یو صـورت دي، څوک چې بل ازاروي هغه ازار شي.» خو د الفنسـټون منطقي زړه ته، خوشـحال خان چې لږ ډېر دنیوي و، نږدې و. خوشـحال خان یو قومي مشـر و چې د مغول امپراتور اورنګزېب پر ضـد یې پاڅون وکړ. د اورنګزېب پوځ په خوشـحال خان پسې د هندوکش په درو کې ګرځېده خو په نیولو یې بریالی نه شو. الفنسټون نوموړی له وېلیم ولېس William Wallace سره چې د منځنیو پېړیو سکاټلندی ازادي غوښـتونکی جنګیالی و، پرتله کړی: کله کله به د شاهي پوځ په تباه کولو کې بریالی شـو او کله کله به یوازې په غرونو کې ګرځېده، خو د ولېس برعکس، خوشحال خان یو تکړه شاعر هم و:

ادم خېلې اپرېدۍ دي سرې او سپینې
په کې شته ښایسته په رنګ رنګینې
که د باز غوندې مې ګشت په غرونو کېږي
ښکار مې هم شوې ښایسته زرکې ثمینې

مینه واړه کار د اور لړي خوشحاله
که لمبه يې پټوې لوګی يې وينې [۳۶]
او یا داسې بې باکه:
د سیند په هغه غاړه یو هلک دی، کونه يې لکه شفتالو
خو افسوس چې لامبو مې زده نه ده [۳۷]
(دغه له انګرېزي بیت څخه نېغه ژباړه ده. په ۳۷ اخځلیک کې لیکوال لیکلي چې که څه هم دغه بیت خوشـحال خان ته منسوبېږي، خو ډېر پوهان د دې پر رښتیاوالي شک څرګندوي. ژباړن)
پلاوی له ډهلي نه د حرکت څخه شـپږ میاشـتې وروسـته پېښـور ته ورسـېد او له اصـلي بازار څخه وتلې په یوه لویه حویلۍ کې يې واړول. کله چې له شـاه شـجاع سـره د الفنسـټون د لیدنې وخت راورسـېد، په کومه بڼه يې چې دنیوي زده کړې هغه ته د افغان شـاعرۍ په ورانډې د غبرګون لاره بنـودلې وه، په همدغه بڼه يې له خپل هغه تصـور څخه کار واخیسـت چې د درانیو واکمنۍ په هکله يې له خپلو مطالعاتو څخه جوړ کړی و. کله چې د پېښـور په لور روان و، الفنسـټون له رومي امپراتورۍ سـره د جرمني قومونو د مخامخ کېدو په هکله د تسـېټس Tacitus کتاب په لوسـتلو کې ډوب و او په یادلیکچه diary کې يې دغه کرښه خپل اوسني حالت ته بدله کړه. هغه داسې تصور کاوه چې افغانان به د جرمني وحشـي قبیلو په څېر وي او برعکس «عیاش پارسـیان» به نرم او بې لارې رومیان وي، خو کله چې الفنسـټون د شـاه شـجاع حضـور ته ومنل شـو، دی هک پک شـو چې د ده د تمې خلاف، چې شـاه به یو ځاځمن ځنګلي مشـر وي، شاه شجاع څومره با کلتوره و. الفنسټون لیکلي: «د کابل پاچا یو ښیالی سړی و.»

شاه غنمرنګه و او توره ګڼه ږیره يې درلوده. د معظمه او فرحت ښـونکي ونګې او صاف غږ څېښتن او خطاب يې شاهانه و. موږ لمړی فکر وکړ چې شاه شجاع د ګاڼو زغره په تن کړې، خو چې لږ نږدې ورته ځیر شـوو، پوه شـوو چې دا د هغه رښتینې جامې دي چې د سرو زرو لوی ګلونه او غمي پرې ټومبل شـوي وو. له دوی څخه پاس یو لوی له الماسـو جوړ د سینې ډال و چې د دوه هوارو نښـانونو بڼه يې درلوده. همدغه ته ورته یوه ګاڼه يې پر هر ورون او د زمردو لوی وښي يې پر مټو او ډېرې نورې ګاڼې يې پر بېلابېلو ځایو کې وې. په یوه وښي کې يې کوه نور اېښـودل شـوی و... دا به څوک ډېر لږ باور وکړي چې یو ختیځي سـلطان، په داسې حال کې چې د مېلمنو د خوښۍ اندېښنه ورسره وه، څومره ډېر د یو ښاغلي چلند درلود او څومره ښه يې خپل عزت او درنښت ساتلی و.[۳۸]

خو د انګرېزانو او افغانانو د لمړنۍ لیدنې تر ټولو ښـه او بې اړنګه بشـپړ یادښـت الفنسـټون نه، بلکې د هغه یو ټیټ پوړي مامور لیکلی. ویلیم فرېزر William Fraser د اېنورنېس Inverness یو پارس پوه و چې په بر سـکاټلنډ کې يې خپل مور او پلار ته په اسـتولي لیک کې د شـاه له لوري د دوی په ښـه راغلاسـت بې حیرانتیا څرګنده کړې وه. په دغه لیک کې نوموړي د شـاه شـجاع چې د خپل قدرت په اوج کې و، یو واضح او په بشپړه توګه محسـوس انځور بیان کړی دی. فرېزر یوه پرتمینه تشـریفاتي ډله چې د چرمو شـااوړد کوټونه يې پر تن وو، یادوي چې انګرېزان يې د پېښـور په واټونو کې بدرګه کړل او نارینه افغانان چې چپنې يې په تن او تورې قره قلۍ يې پر سـر وې او ښـځې چې د مخ لوځو کلیوالي بزګرو ښځو برعکس، اوږدې سپینې بورقې يې اغوستې وې، د واټونو په غاړه ورته ولاړ وو.
انګرېزان د پېښـور له لوېې کلا چې (لکه په کابل کې) بالاحصـار نومېږي د بهرني انګړ له لارې غونډ کړل شـول. دوی د پاچا د پیل او پړانګ له څنګ څخه چې کېدای شي د مانۍ د انګړ تر ټولو ښـه ځېژ وبلل شي، تېر کړل شـول او د کلا په

اصلي انګړ کې د نندارچیانو د تالار مخې ته لاره وروښودل شوه. د انګړ په منځنۍ برخه کې درې تیندکې وې چې په درېیو بېلابېلو پوړونو کې یې اوبه د نري ګرد په ډول خورا اوچتې شیندلې. د انګړ په وروستۍ برخه کې یوه دوه پوړیزه ودانۍ وه چې سروه ونې پرې انځور شوې وې. پورتنی پوړ یې پرانیستی او په ستنو ولاړ و چې په منځنۍ برخه کې یې د ګومبزې غرفه وه او د زرینه ګومبزې لاندې، شاه پر یو کثیرالاضلاع اوچت تخت ناست و. دوه حاضرباشو د اس له لکۍ څخه جوړ مچ شړوني په لاس کې نیولي وو، چې د اسیايي پاچاهیو سمبول و. فرېزر لیکي: «حالت داسې و لکه ذهن چې د ښاپیریو او یا فولکلوري کیسو د لوستلو په لړ کې انځور مجسم کړي. کله چې ننوتلو، موږ د اړینه درناوي له پاره درې ځلې له سر نه خولۍ لیرې کړې او وروسته مو لاسونه داسې لپه کړل لکه اوبه چې سړی په کې نیسي او بیا مو مخامخ د مخ ښکتنۍ برخې ته ونېول او شونډې مو داسې وښورولې لکه دعا چې کوو. په پای کې مو لاسونه پر ږیره تېر کړل.» نیمايي وسلوال عسکرو ته د تګ امر وشو چې په انګړ کې په دوه مخامخ لیکو کې درېدلي وو. دوی په لنډو ګامو او سوکه منډه په داسې حال کې انګړ پرېښود چې د سینې او اوږو زغرې یې یو له بل سره لګېدې. د تګ په بهیر کې دوی چې څومره کولای شول همدومره یې د سینې او اوږو د زغرو کړنګاری او د کلکو ګامو ترپاری اوچت کړ. کله چې دوی لاړل، د دربار مامور د الفنسټون مخ ته ودرېد او په داسې حال کې چې پاچا ته یې کتل په لوړغږ یې وویل: «دا ښاغلی الفنسټون بهادر فرنګی، استازی دی. خدای د خیر ورکړي.» ورپسې د سټرېچي Strachey مخ ته ودرید او غږ یې کړ: «دا ستراجي بهادر ...» په همدې ډول یې په کتار کې ولاړ د پلاوي غړي یو په بل پسې معرفي کړل، خو نوموړي زموږ د عجیبه نومونو لکه کنینګهم Cunnighame مکارټني McCartney، فیټزجرلډ Fitzgerald په اخیستلو کې سخته ستونزه درلوده او کله چې د لیکې پای ته نږدې شو، کابو د هر نوم په اخیستلو کې یې تېروتنه کوله.

کله چې د نوم اخیستنې لړۍ خلاصه شوه، دیپلوماتان یوه دقیقه په بشپړه چوپتیا درېدلي وو تر څو چې شاه شجاع په صاف غږ له پاسه غږ کړ: «خوش آمدید» (ښه راغلاست). ورپسې شاه شجاع له خپل اوچت زرین تخت څخه جګ شو او د دوه خواجه ګانو په مرسته له تخت څخه ښکته شو او د تالار په ګوټ کې یو ټیټ تخت ته لاړ. کله چې شاه کښېناست، دیپلوماتان په داسې لاره چې دواړو خواوو ته یې د سروو ونې وې، په ګومبزې پټ د نندارچیانو تالار ته ننوتل. «د ننوتلو په ترڅ کې موږ د ودانۍ په اوږده اړخ کې لیکه شوو. د ودانۍ غولۍ په بهترینو قالینو فرش و.» چوپتیا هغه وخت ماته شوه چې شاه د انګرېزي اعلحضرت، د انګرېزستان پاچا او د هغه د ملت د احوال په هکله وپوښتل او وې ویل چې برتانیه او ملت یې تل په ښه وضعیت کې دي او باور لري چې په راتلونکې کې به هم همداسې وي. الفنسټون په ځواب کې وویل: «که د خدای رضا وه.»

ورپسې شجاع ته د لوی والي لیک ورکړل شو. الفنسټون د خپل ماموریت وجه او موخه بیان کړه. پاچا په خوښۍ الفنسټون ته له سخاوت او ستاینې څخه ډک ډاډ ورکړ. وروسته انګرېزي مېلمنو ته اعزازي چپنې ورکړل شوې او دوی په همدغه چپنو کې بېرته د کور په لور ستانه شول.

په همدغه شپه فرېزر خپل مور او پلار ته د شاه شجاع په هکله خپله انګېرنه داسې لیکلې: «په خاصه توګه د هغه د بڼې درنښت او ښایسته ختیځي وقار او شخصیت پر ما اغېز وکړ.» فرېزر خپل لیک ته داسې دوام ورکوي:

پاچا پرته له تکیې نبغ او په زنګنو ناست و. دواړه لاسونه یې په ورنو ایښې وو او څنګلې یې مخ ته را ایستلې وې. دا د ناستې هغه بڼه ده چې معمولاً ازاد او پر ځان باورمن خلک یې نیسي. دوی پر څوکۍ کښېني، مخې ته تکیه کوي او په خپلو ټینګاریزه اصولي خبرو

حاضـرین تر خپل اغېز لاندې راولي. په ولسـي جرګه کې ما [چارلس جېمز فاکس Charles James Fox] لیدلی دی چې له خپل ځای څخه د جګړو په حال کې پر فاسدو وزیرانو د سختې ګوت نیونې تیاري نیسي. په کوم ځای کې چې موږ درېدلي وو، هغه ځای و چېرته چې د شاه بیعت د هغه حضور ته د عاجزۍ او تعظیم سر ټیټوي، چېرته چې د هغه عامه غوښتنې عملي کېږي او چېرته چې عدالت د هغه منظوري اخلي، خو چېرته چې شاهي استبداد په چټکۍ اطاعت تر لاسه کوي ... ما سترګې ښکته ځمکې ته نیولې وې: په ځمکه د وینو داغ و.

کله چې شاه شجاع له تخت څخه ښکته شو او د نندارچیانو د تالار په لور روان شو، فرېزر د هغه ونه د پنځه فوټه او شپږ اینچه په شااوخوا کې وارزوله او د مخ بڼه یې داسې بیان کړه: «په پوست غنم رنګه خو ځلا او سرخي یې نه درلوده، ږیره یې تکه توره او په بیاتي لږ لنډه شوې، وروځې یې اوچتې خو سیخې او لږ پورته یې ربونده ارغاړۍ• درلود خو په ګوټ کې بېرته تاو شوې وې. بانه او د جېږمې• څنډې یې په رانجو تورې وې، وروځې او ږیره یې هم په سینګار تور شوي وو.» فرېزر د شاه غږ اوچت او دروند بیان کړی.
د هغه جامې اعلی، تاج یې عجیبه او په غمیو ښکلی شوی و. زه فکر کوم چې تاج یې شپږ ګوټه و او په هر ګوټ کې یې د ډینګ د بڼکو یوه ګڼه ګېډۍ ایښودل شوې وه... دا د خپلواکۍ نښان او په ځمکه کې د خدای غوره کړل شوي نښه ده. د تاج چوکاټ به د تور بخمل و، خو بڼکو او سرو زرو داسې پټ کړی و چې ما ټول ګران بیه غمي په کې ونه پېژندل، خو یاقوت، زمرد او مرغلرې په کې له ورایه ښکارېدل چې په ښایست او جسه کې بې ساري وو.[۳۹]

د شاه شجاع او انګرېزانو تر منځ د ائتلاف په هکله خبرو څو اونۍ دوام وکړ. شاه شجاع له کمپنۍ سره د ائتلاف لېوال و او د خپل هېواد په ساتنه کې چې ناپلیون پارسیانو ته وعده ورکړې وه، د انګرېزانو د مرستې هیله من و، خو پېښور ته له هر لوري د بدو خبرونو رارسېدنې د هغه پام بلې خواته اړولو. د شاه شجاع د دربار د عظمت برعکس، د نوموړي واکمنې په هغه کچه چې انګرېزانو فکر کاوه خورا ډېره کمزورې وه. الفنستون او فرېزر دواړو ته ژر په دې هکله اړنګ پیدا شو. د شاه شجاع د خپل دربار له برم څخه ډک دغه تیاتر تر یوې کچې د نوموړي هغه هڅه وه چې غوښتل یې خپل کمزوری موقف پټ کړي.
د شاه شجاع ستونزې تر یوې کچې له خپل نیت څخه زېږېدلې وې چې غوښتل یې افغان سیاست ته یو نوی حرمت ورکړي. کله یې چې په ۱۸۰۳ کال کې واک تر لاسه او شاه زمان یې له بند څخه ازاد کړ، هغه ونه غوښتل چې د معمول په څېر خپل مغلوب میړنی ورور(شاه محمود) ړوند کړي. شاه شجاع پخپله یادلیکچه کې لیکلي: «موږ د غچ په پرتله په بښـنه کې ډېر خواږه مومو؛ نو د بښـنې په هکله د پاک قران د ارشاداتو پر بنا او زموږ د بښـونکي او نرم مزاج په

• ارغاړۍ: مخ پر ښکته ځای
• جېږمه: د سترګې هغه برخه چې بانه په کې دي

غوښتنه او همدا راز د دغه پوهاوي پر بنسټ چې انسان د تېروتنو او بې پامۍ یو ترکیب دی، مونږ په عدل د هغه عذر او بهانو ته غوږ ونیو او په دې باور مو وبښه چې بیا به داسې بې وفا کار نه تکراروي.»[۴۰]

نو شاه محمود یې د بالاحصار پر سر په ماڼۍ کې نظر بند کړ. د دغې پالیسۍ بده اغېزه هغه وخت څرګنده شوه چې شاه محمود په تېښته بریالی شو او د شاه شجاع له سخت دښمن (بارکزیو قبیلې) سره یې لاس یو کړ. د بارکزیو او سدوزیو تر منځ دښمني لا د مخه ترخه او خونړۍ وه او اوس دغه دښمنۍ ژر داسې کړکېچ رامنځ ته کړ چې هېواد یې ویجاړ کړ، قومونه یې ووېشل او ګاونډ هېوادو ته یې د لاس وهنې فرصت برابر کړ. دغه کړکېچ د نولسمې پېړۍ په لمړیو کې بې ځنډه د افغانستان په اساسي شخړې بدل شو.

د بارکزیو مشر پاینده خان د شاه شجاع د پلار(تیمور شاه) اعلی وزیر و. کله چې تیمور شاه په ۱۷۹۳ کال کې مړ شو، پاینده خان، شاه زمان پر تخت کښېناوه. په لمړیو کې پاینده خان یو وفادار وزیر و، خو شپږ کاله وروسته د دغه دواړو تر منځ سخت اختلاف پیدا شو.[۴۱] څو میاشتې وروسته شاه زمان خبر شو چې پاینده خان په ماڼۍ کې د کودتا پلان جوړوي څو د زړو اشرافیانو ګټې خوندي وساتي. وروسته، د شاه زمان تېروتنه دا وه چې نه یوازې وزیر پاینده خان چې دی یې پر تخت کښېنولی و، ووژلو بلکې د کودتا په پلان کې ټول ښکېل کسان چې ډېری یې قومي مخور سپین ږیري وو هم تر تېغ تېر کړل. د شاه بله تېروتنه دا وه چې د پاینده خان یوویشت زامن یې بندي نه کړل؛ نو په دې توګه، شاه زمان د بارکزیو ګواښ په شنډولو کې پاتې راغی او عملاً یې یو پېچلي وضعیت ته لاره هواره کړه او د دوه مهمو افغان کورنیو تر منځ یې د دښمنۍ په پیلولو د افغانستان په سیاسي پوړ کې داسې درز رامنځ ته کړ چې ډېر ژر د کورنۍ جګړې کندې ته پراخه شو.

د پاینده خان مشر زوی فتح خان د بارکزیو د مشر په توګه د پلار ځای ناستی شو، خو ورو ورو دا څرګنده شوه چې د بارکزیو د دغه کورنۍ په هلکانو کې تر ټولو ګواښوونکی او هوډمن کس د فتح خان کشر ورور، دوست محمد خان و چې له قزلباشې مور زېږدلی و. دوست محمد خان یوازې اووه کلن و چې د وزیر د چای باشي دنده یې درلوده او په دربار کې یې د خپل پلار اعدام په خپلو سترګو ولید. داسې ښکاري‌دل چې دغه هیبتناکه پېښې نوموړی د تل له پاره اغېزمن کړ.[۴۲] دی د شاه شجاع تر ټولو خطرناک دښمن شو او په ۱۸۰۹ کال کې چې نوموړی اوولس کلن و تر ټولو ځیرک جنګیالی او همدا راز د ماهر او سنجوونکي ستراتیژست په توګه پېژندل کېده.

کله چې شاه شجاع په لمړي ځل په ۱۸۰۳ کال کې واک ته ورسېد، هڅه یې وکړه چې له بارکزیو سره دښمني ختمه کړي او دوی ته بېرته په دربار کې برخه ورکړي. بارکزي ورونه وبښل شول او دربار ته لاره ورکړل شوه. شاه شجاع د دغه نوي اتحاد د ټینګښت له پاره، د دوی له خور، وفا بېګم سره واده وکړ. په لمړیو کې حالات ښه برېښېدل، خو بارکزي یوازې یو فرصت ته په تمه وو چې د خپل پلار غچ واخلي. له بالاحصار څخه د شاه محمود له تېښتې وروسته، فتح خان او دوست محمد خان سمدلاسه د هغه په ملاتړ له مخالفینو سره یوځای شول.

پېښور ته د الفنسټون د ډلې له رسېدلو څخه لږ وخت وروسته، شاه محمود او بارکزیو مخالفینو د افغانستان سوېلي پلازمېنه کندهار فتح کړ. یوه میاشت وروسته د ۱۸۰۹ کال د اپریل په اوولسمه، ټیک هغه وخت چې شاه شجاع له الفنسټون سره د ترون په متن وروستۍ خبرې کولې، مخالفینو کابل هم تر خپل واک لاندې راوست. ورپسې یې په پېښور کې پر شاه شجاع باندې د یرغل تیاري پیل کړه. وضعیت ډېر نازک شو ځکه چې د شاه شجاع د پوځ لویه

برخه په کشمیر کې د یو بل پاڅون سره په جګړه بوخته وه او د مخالفینو له لوري د کابل د فتحې له خبر سره سم، د کشمیر د جګړې په هکله هم بد خبرونه رارسېدل: هغه دوه اشرافیان چې د جګړې د اداري دنده ورکړل شوې وه، یو یې د یوې خپلمنځي شخړې په پایله کې مخالفینو ته اوښتی و.

لکه څنګه چې د پاچا پام دغه پېښو ته اړول شوی و، الفنسټون خپلې موخې ته خوشې و او د ځارګریزو مالوماتو په ټولولو یې پیل وکړ. دوی به د افغانستان په ګوټ ګوټ کې له سوداګرو او عالمانو څخه د افغانستان د جغرافیې، تجارت او د قومونو د دود په هکله پوښتنې کولې او د پیسو په بدل کې به یې خلک بېلابېلو سیمو ته د مالوماتو راټولونې له پاره لېږل. د بېلګې په توګه، د ملا نجیب په نوم یو کس ته یې پنځوس روپۍ ورکړې چې په کافرستان کې، چې ویل کېږي د لوی الکساندر د یوناني پوځ له اولادې څخه دي، د سیاه پوش په هکله مالومات ټول کړي. الفنسټون ته د شاه شجاع منشي یا سکرتر د مالوماتو یوه بډایه سرچینه برېښېده. هغه لیکلي دي: «یو داسې کس چې د کوټه ناستی او مطالعې عادت یې درلود او په رښتیا یو نابغه و چې د پوهې ستره تنده یې لرله، خو په میټافیزیک او په هېواد کې د پېژندل شوو اخلاقي علومو په هکله یې پوهه ډېره ښه وه. هغه له ریاضي سره مینه لرله او د سانسکرېټ په زده کړه هم په دې موخه بوخت و چې وکولای شي د هندي پوهې خزانه وسپړي.» په دربار کې نور مفکران او روڼ اندي هم وو چې د هېواد په هکله یې ډېره پوهه درلوده... ملایان، ځینې یې پوهاند، ځینې دنیوي، ځینې د ربوبیت پلویان، ځینې په کلکه د محمد پلویان او ځینې د صوفیت د باطني عقیدې په پوهه کې بې ساري وو.[۴۳]

الفنسټون او ډلې ته یې شاه اجازه ورکړې وه چې له تفریحي بڼ څخه کار واخلي. دوی به وختي پاڅېدل چې خپلې پلټنې وکړي او له غرمې وروسته به یې د شاه زمان په بڼ کې دمه کوله. «په بڼ کې د مېوې ونې دومره ګڼې ایښودل شوې وې چې د لمر وړانګې ځمکې ته نه رسېدې او د دمې له پاره یې سوړ ځای برابرولو... له غرمې وروسته به موږ یوې غرفې ته چې پر قالینو فرش وه لاړو. دلته مو خپل وخت د هغه ګڼ شمېر بیتونو په لوستلو تېرولو چې پر دېوال لیکل شوي وو: ډېری بیتونو د بخت بې ثباتۍ ته اشاره کوله، ځینې بیتونو د شاه له اوسني حالت سره ډېر سمون درلود.»[۴۴]

دلته به الفنسټون ناست و، په یاد لیکچه کې یې په لیکنه هڅه کوله چې له تناقضاتو څخه ډک په افغان کرکټر باندې ځان پوه کړي. هغه لیکلي: «د دوی عیبونه غچ، کینه، بې ساری حرص او سرتمبګي دي، خو له بلې خوا دوی د ازادۍ مینوال، خپلو ملګرو ته وفادار، په خپلو لاس لاندو مهربان، مېلمه پال، زړور، زغمن، صرفه کوونکي، خواریکښ او هوښیار خلک دي.[۴۵] الفنسټون دومره ځیرک و چې دلته په دې پوه شوی و چې په افغانستان کې د جګړې بریا په مخامخ جګړه کې په دومره کچه نه ترلاسه کېږي لکه په بریالۍ توګه په قومونو کې د بدلېدونکي بیعت او ملاتړ په جوړښت کې چې لاره پیدا کړي. الفنسټون لیکلي: «په جګړه کې بریا معمولاً هغه وخت تر لاسه کېږي چې کوم مشر د دښمن لوري ته واوړي او وریسې د پوځ لویه برخه یا د دغه مشر په پله لاړه شي او یا تېښتې ته مخه کړي.»[۴۶] *

شاه شجاع اوس د خپل نظام د پایښت له پاره په خبرو بوخت و. هغه لیک چې ویلیم فرېزر له پېښور څخه کور ته لېږلی، ښيي چې څومره ژر د پلاوي خوشبیني په اندېښنه بدله شوه. فرېزر په ۲۲ د اپریل داسې لیکلي: «نني خبرونه زموږ د خوار ملګري، شاه شجاع الملک له پاره خورا بد دي. ویل کېږي چې مخالفینو کابل او غزنی دواړه نیولي او پوځ

*په هند کې هم ډېری وخت دغه حالت و. په پلسي Plassey او بوکسر Buxar کې د کلایف Clive برياوې د انګرېزي بانکرانو او هندي متنفذینو تر منځ د خبرو پایلې وې، نه هغه څه چې وروسته امپریالیستي پروپاګند په جګړو کې د زړورتیا او کارنامو پایلې بللې دي.

په کشـمیر کې مخ په ماتېدو دی. دا په ښـار کې اوازې دي، خو پخلی یې په عمومي توګه شـوې دی او زه هم وېرېږم چې رښتیا دي؛ نو دا سړی نور پاچا نه دی، یا باید وتښتي او یا خپل هر څه په یوه وروستۍ جګړه وتړي.»[۴۷]

انګرېزان ورو ورو په دې پوهېدل چې افغانسـتان د حاکمیت له پاره اسـانه ځای نه دی. دلته په تېرو دوه زره کلونو کې یوازې څو لنډې مودې وې چې ټولو قومونو یوازې د یوه حاکم حاکمیت منلی و او یو ځواکمن حکومت شــته و. همدا راز ټولې هغه شـېبې ډېرې لنډې وې چې هېواد یې د یو واحد سـیاسـي سـیسـتم په لور خوځولو. افغانسـتان د دولت په پرتله له قومي سـیالیو څخه جوړه د حکومتونو یوه بدلېدونکې ټولګه وه چې د ملکانو او وکیلانو له لوري اداره کېده. دغه حکومتونه چې بیعت او وفاداري په کې یوازې شخص ته وه، باید د خبرو له لارې راخپل شوي وای او له پام څخه نه وای غورځول شـوي. د قومونو دودونه په مسـاواتو ولاړ او ازاده وو او دوی یوازې د خپلو شـرطونو په منلو یو واک ته بیعت کولو. مالي ډالیو د دوی همکاري خپلوله، خو هېڅ کله یې وفاداري نه شـوی تضـمین کولی. یو عسـکر تر ټولو وړاندې خپل سیمه ییز مشر ته چې هغه ته یې ارتقا او پیسې ورکولې، وفادار و، نه یو دراني پاچا ته چې لیرې به په کابل یا پېښــور کې ناســت و. حتی کله کله پخپله قومي مشـرانو ته اطاعت نه کېده ځکه چې د دوی صـلاحیت ډېر ګونګ و. لکه څنګه چې ویل کېدل: «د هرې وړې غونډۍ شاته یو امپراتور ناست دی او یا هر سړی خان دی.»[۴۸]

په داسې نړۍ کې، حکومت هېڅ کله په واک انحصـار نه درلود او پخپله حکومت یو له هغه شـمېر څخه و چې د بیعت په ادعاو کې یې سیالي کوله. یو متل و چې ویل یې: «یو افغان امیر د مېږیانو په ډومبسکه• خوب کوي.»[۴۹] په داسې حال کې چې د شاه شجاع واکمني مخ په نړېدو وه، الفنسټون په دغه حالت پوه شو. هغه لیکلي: «د قومونو کورنی دولت له خپله اړخه دومره ښه بسیا دی چې د شاهي دولت ستره ګډوډي هم د دوی په کارونو کې خنډ کېدای نه شي او نه هم د خلکو په ژوند کې مزاحمت جوړوي.»[۵۰] دا د تعجب ځای نه دی چې افغانانو خپل غرونه په ویاړ یاغستان نومول.[۵۱]

ګن شـمېر قومونو په پېړیو ګاونډ امپراتوریو ته د خپل چوپړ د سیاسـي معادل پیسـو په بدل کې همکاري کړې: د بېلګې په توګه، حتی د مغول امپراتورۍ په اوج کې، په ډهلي او اګره Agra کې امپراتوران پوهېدل چې له افغان قومونو څخه د مالیې اخیسـتنې په هکله د یوې هڅې حتی فکر کول هم بې مانا وو؛ نو پرځای یې، یوازېنۍ لاره چې دوی وکولای شـي د مغلو لـه پلرني هېوادونو سـره په منځنۍ اسـیا کې خپلې اړیکې وسـاتي، قومونو ته د لویې کلنۍ اعانې ورکړه وه. د اورنګزېب د واکمنۍ پر وخت، د مغلو خزانه دار په کال کې ۶۰۰۰۰۰ روپۍ افغان قومي مشـرانو ته د دوی د وفادارۍ د تضـمین په موخه ورکولې، ۱۲۵۰۰۰ روپۍ یوازې افریدي قوم ته ورکول کېدې، خو سـربېره پر دې، حتی د مغلو په ښـو حالاتو کې، پر افغانسـتان باندې د دوی کنټرول وقفه یې و. حتی بریمن نادرشـاه چې په ۱۷۳۹ کال کې د ډهلي له لوټ څخه تازه راغلی و، قومي مشـرانو ته یې د خیبر له لارې د تګ او راتګ د اجازې د ورکړې په بدل کې ډېرې پیسـې ورکړې،[۵۲]* خو دلته نور بدیلونه هم وو: کېدای شــوی نادرشـــاه افغانان د لوټ او غنیمت د یوې څلورمې برخې د ورکړې په بدل کې د یوه مشر حاکمیت منلو ته هڅولي وای لکه څنګه چې دواړو، احمد شاه ابدالي او تیمورشـاه دغه کار کړی و،[۵۳] خو د یوې ډکې خزانې له حاکم څخه پرته او یا د ذیعلاقه ګروپونو د یووالي له پاره د لوټ له تمې پرته،

• ډومبسکه: راټوله شوې خاوره چې یوه کوچنۍ غونډۍ غونډې ښکاري

*انګرېزانو وروسته د مغلو لاره تعقیب کړه. د یوه بې خونده امپریالیسـتي سـند پر بنسـټ، دغه د انګرېزانو پالیسـي شـوه چې: «سـندیان ځپه، له بلوڅانو سره ملګرتیا جوړه کړه، خو پټان ته پیسې ورکړه.»

افغانستان نړدې تل ټوټه کېدو ته ګروهنه• درلوده. که په هېواد کې کوم وخت لنډ مهالی یووالی و، هغه د پوځ د برياوو له کبله و، نه د اداري برياوو له امله.

د شاه شجاع او د هغه د نیکه د پاتې امپراتورۍ حالات هم بې اړنګه همداسې وو. د ۱۸۰۹ کال د مې په میاشت کې چې د الفنسټون له راتګ څخه دوه میاشتې تېرې وې، د هغه ناورین بشپړه کچه څرګندېده چې شاه شجاع ورسره مخ و. فرېزر لیکلي: «لارې بې ثباته دي. ټولو قبیلو او مشــرانو هغه لږ کنټرول چې درلود له لاســه ورکړی او یو له بل ســره شخړې، جګړې او لوټول کوي.»

په کشمیر کې د شاه پوځ په بشپړ ډول له منځه لاړ. له ۱۵۰۰۰ کسانو څخه یې یوازې ۳۰۰۰ بېرته راغلل، پاتې یې یا ووژل شول او یا دښمن ته واوښتل.... په عین وخت کې، شاه شجاع له بریده زیاته هڅه کوله چې له هرې ممکنه لارې څخه پیسې ټولې کړي، له ځینو څخه په ستاینه او له ځینو څخه په نرمښــت قانع کولو او له نورو څخه په ژمنو. نوموړي د بل لوري له ســردارانو یا قوماندانانو سره هم په پټه د معاملو هڅه وکړه او د یو اندېښمن او زړور پاچا په څېر یې د وياړمنو او ازادو اشرافیانو سره په تشه خزانه او په مات او خواره پوځ هر څه وکړل او هره قرباني یې ورکړه.[54]

شاه له ډېرې ناهیلۍ او وارخطايي نه د خیبر له قبیلو څخه یو بل پوځ جوړ کړ او د مې میاشت یې هر څومره چې کولی شــول هغومره یې پوځ ته د خلکو په جلب کې تېره کړه. له کشــمیر څخه د مات پوځ د لږ شــمېر عسـکرو پلې لړۍ خلع سـلاح، د سـپرلي اسـانتیاوې ترې اخیسـتل شـوې او څه نا څه په لوخ تن را رسـېده.[55] په پېښـور کې اوازه شـوه چې د انګرېزي پلاوي ډله له مخالفینو سـره په اړیکه کې ده او شـاه د دوی د لوټولو امر کړی دی. ترینګلتیا دومره ډېره شـوه چې د خلکو یوه ځاځمنه او پاربدلې ډله د انګرېزي پلاوي د هســتونګځي مخ ته راټوله شــوه.[56] لکه څنګه چې د پلاوي خوندیتوب په خطر کې و او لارې هم ورځ تر بلې خطرناکه کېدې، د جون په دوولسمه دغه پلاوي له شاه سره خدای په اماني وکړه او د سوېل-ختیځ په لور ډهلي او کلکتې ته روان شو.

شاه شجاع د مقاومت له پاره تیاري نیوه. د تاریخ سلطاني په کتاب کې سلطان محمود دراني لیکلي: «که څه هم شاه شجاع ته له هر لوري بد خبرونه راتلل او په بې وسۍ یې کتل چې بد قسـمت یې پر اداري سـیورۍ غوړوي، اسـتقامت یې له لاســه ورنه کړ، وېره یې پرېنښــوده چې پر ده برلاسې شي او پر ځای یې د شــاه محمود د برید مقابلې ته لښـکر وایسته.»[57]

له یوې اونۍ څخه لږ وخت وروسـته، انګرېزان په اټک کې د اباسـین کیڼې غاړې ته د اکبرخان د کلا دېوال څنګ ته تم شـول. دلته دوی یو په دوړو پټ شاهي کاروان د سیند په شمالي غاړه کې ولید چې له سیند څخه د تېرېدو تیاري نیسي. دا د ړانده شــاه زمان او وفابېګم کاروان و چې د ســدوزیو حرم یې خوندي ځای ته لېږدولو. فرېزر لیکلي: «که زموږ پر ذهن باندې د دغه لیدنې د خپګان اغېزه درته بیان کړم، موږ ډېرو کسانو خپلې اوښکې نه شـوای پټولای. ړوند شاه پر یو ټیټ کټ ناست و... په لږ منځني واټن کې داسې نه ښکارېدل چې ستړګې یې څه عیب ولري، یوازې داسې ښکارېدې لکه چې په هره یوه کې یې یو خال وي او سطحې یې لږ غیر منظمې وې. کله چې موږ کښېناستو، هغه د معمول په توګه

• ګروهنه: تمایل

موږ ته ښه راغلاست ووېل او یوازې دومره یې ووېل چې د شاه شجاع په اوسني قسمت خپه دی او که د خدای رضا وه بیا به ده ته هر څه سم شي.»[۵۸]

شاه زمان د یو بد خبر سره راغلی و. د شاه شجاع ماته حتمي شوې وه. د شاه شجاع پوځ له جلال اباد څخه د کابل په لور حرکت کړی و او د پوځ مخکښه برخه یې چې څنګه په نیمله کې د مغولي بڼ سروو ته ورسېده، د شاه په ستړي او اندېښمنو ځواکونو غلچکی برید وشو. په نېزو او خیبري چړو سمبال، په اس سپاره د دښمن جنګیالي د شاه شجاع پر ځواکونو چې تر اوسه په لاره لیکه روان وو راپورته شول او په شور او غوغا یې د چړو، نېزو او ټوپکو په کنداغونو، په وهلو پیل وکړ. د شاه په چړو غوځ او په نېزو سوري عسکر پرله پسې په ځمکه غورځېدل. ورپسې د دښمن جنګیالي ښکته شول او د مړیو د بدن د غړو په را ایستلو او د دوی د تنو په سپکاوي یې پیل وکړ. دوی به د مړیو د بدن تناسلي غړي غوځ او په خوله کې به یې ورکړل. د څو دقیقو په ترڅ کې د شاه جنرال ووژل شو او د پوځ نویو جلب شوو عسکرو تېښتې ته مخه کړه. د اشرافیانو ډېره برخه چې فتح خان بارکزي رشوت ورکړی و، له دښمن سره یو ځای شول.[۵۹] شاه شجاع چې د کاروان په وروستۍ برخه کې و، له غلچکي برید څخه داسې وخت خبر شو چې هر څه پای ته رسېدلي وو. د شاه نوی پوځ منحل شوی و او د بیړنۍ تېښتې په اړودوړ کې پاچا له خپلو ساتونکو څخه بېل شو. وروسته د شاه مات پوځ په تندریز ماښام کې له توپان سره مخ شو. د ستړو اسونو له سپېرو کوښو څخه د اوبو لاندې غبر راپورته کېده. په تاریخ سلطاني کې لیکل شوي: «د اسمان غضب په سیندونو کې باران په سیلاب بدل کړ او له سیند څخه تېرېدل نږدې ناشوني وو، خو شاه شجاع په خدای توکل وکړ او پر اس سیند ته ور ګډ شو. لمړی د تېرېدو په بهیر کې د اس سینې اوبه بېلولې او پښې یې د کابل سیند په شګلن تل لګېدې، خو شجاع د سیند تر نیمايي تللی و چې یوه څپه پرې راغله او له اس څخه ولوېد. په پای کې شاه او اس یې په ډېره سختۍ وکړای شول چې د سیند بلې غاړې ته په لامبو ورسېږي، خو پوځیانو یې نه غوښتل چې له سیند څخه تېر شي. په دې توګه شاه خپلو درباریانو او چوپړیالانو یوازې پرېښود چې هلته شپه تېره کړي.[۶۰] شاه شجاع پخپله په دې هکله په ډېر صراحت لیکلي: «لکه په اړانه* کې یو ګران بیه غمی، موږ یوازې بې ساتندویانو پرېښودل شوو.»[۶۱]

پاچا چې کال یې ډېر بختور پیل شوی و او یوازې څو اونۍ مخکې یې د غوښ واک یوه پرتمینه ننداره جوړه کړې وه، یو ځل بیا لکه په زلمیتوب کې یوازې فراري شو او لکه ړوند د افغان ولایتونو په تورو شپو کې پر اس سپور ګرځېده.

* اړانه: په ګانه کې هغه ځای چې غمی په کې ایښی وي، چوکاټ

۲
یو نارامه ذهن

شاه شجاع د نیملې له ماتې وروسته، د تحقیر او تبعید اوږده موده تېره کړه. لکه څنګه چې هغه له ځان سره د نړۍ تر ټولو ارزښتمن کاڼی ګرځولو، لاڵهانده ګرځېدل یې نور هم خطرناک وو. شاه شجاع څو میاشتې د خپلو متحدینو له درباره لیدنه کوله او له دوی څخه یې غوښتل چې د شاه محمود او د بارکزیو د ګوښه کولو او بېرته د ده واک ته د رسېدو په موخه یو کمپاین په لاره واچوي. یوه شپه یوه پخوانی درباري، عطا بلنه ورکړه چې د اټک په هغه لویه کلا کې پاتې شي چې د اباسین له سیند څخه د تېریدنې اصلي لاره یې ساتله. میرزا عطا په دې اړه داسې وېلي:

هغوی شاه شجاع ته بلنه ورکړه چې په یوه ځانګړې مېلمستیا کې برخه واخلي. دوی خوړې هندوانې وخوړې او وروسته یې په ساتېرې د هندوانو پر پوټکیو یو بل ویشتل، خو دغه ساتېري ورو ورو په سپین سترګي او سپکاوی بدله شوه او سمدلاسه یې شاه شجاع ونیولو. لمړی یې په اټک کې وساتلو، وروسته یې له کلکې ځارنې لاندی کشمیر ته ولېږدولو او هلته یې په یوه کلا کې بندي کړ. د هغه سترګو ته په وار وار نشتر ونیول شو. یو ځل یوه ساتونکي لاس تړلی د اباسین سیند ته بوت او په سملاسي مرګ یې وګواښه که چېرې تر ټولو مشهور الماس ورنه کړي.[۱]

په عین حال کې وفا بېګم د شاه شجاع د خلاصون له پاره په وفادارۍ کار کولو. د خپل مېړه له ماتې وروسته لاهور ته لاړه او هلته یې د سېک سرچینو پر بنسټ، پخپله د سېک مهاراجا رنجیت سېنګ سره د خپل مېړه د خلاصون له پاره خبرې وکړې او رنجیت سېنګ ته یې د کوه نور د ورکړې ژمنه وکړه که چېرې هغه له زندان څخه د شاه شجاع په ازادولو کې مرسته وکړي.[۲] رنجیت سېنګ یې شرط ومنلو او د ۱۸۱۳ کال په پسرلي کې یې یو لښکر کشمیر ته ولېږه. د ده لښکر هغه والي ته ماته ورکړه چې شاه شجاع یې د یوې کلا په تل خونه کې بندي کړی و. بیا یې شاه شجاع ازاد کړ او لاهور ته یې راوست. رنجیت سېنګ شاه شجاع له خپل حرم څخه بېل نظر بند کړ او ورته وېې ویل چې د خپلې ښځې ژمنه د کوه نور په ورکړې پوره کړي. شاه شجاع په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «زموږ د حرم ښځینه یې په یو بل کور کې مېشت کړې او په ډېرې خواشینۍ سره موږ ته د ورتګ اجازه نه راکول کېده. ډوډۍ او د اوبو څېره به لږ او پرته له کوم دلیل څخه رابانديې بنده شوه. زموږ چوپړیالانو ته به ښار ته د تګ اجازه کله ورکړل شوه او کله نه.» شاه شجاع دغه د مېلمه پالنې له قانون څخه سرغړونه وګڼله اود خپل یو سترګي اسیر نیوونکي په غندنه یې داسې لیکلي: «دا په ځبنه توګه د بد چلند ښودنه وه، سوډریزه او ظالمانه او همدا راز بد رنګه او خسیسه.»[۳]

رنجیت سېنګ کرار کرار په شاه زور ډېر کړ. شاه شجاع هغه وخت د خپل بخت د نزول وروستنۍ ټیټې کچې ته ورسېد چې په یو قفس کې واچول شو. په خپله د شاه شجاع د بیان پر بنسټ، د هغه مشر زوی شهزاده تیمور ته یې

د شاه شجاع په مخ کې تر هغه وخته شکنجه ورکړه څو چې نوموړي د خپلې تر ټولو ارزښتمنې شتمنۍ ورکړه ومنله.[۴]
د ۱۸۱۳ کال د جون په لمړۍ نېټه رنجیت سـینګ په خپله ښـار ته چې دېوالونه ترې چاپېر وو، راغی او له خپلو څو چوپړیالانو سره د مبارک په حویلي Mubarak Haveli کې چې د ښار په زړه کې پرته وه، شجاع ته تم شو.* شجاع په ډېر درنښت ستړي مشي ورکړل:

دواړه کښېناستل او ورپسې داسې یوه وقفه او بشپړه چوپتیا راغله چې نږدې یو ساعت یې دوام وکړ. رنجیت چې بې حوصلې شو، د خپل یو چوپړیال په غوږ کې وپسېد چې شاه ته د الماس یادونه وکړي. شاه ځواب ورنه کړ، خو یو خواجه (خسي) ته یې په سترګو اشاره وکړه. ورپسې خواجه لاړ او بېرته له یوه کوچني رول سره راغی او پر قالینه یې داسې ځای کښېښود چې شاه او رنجیت ته یې مساوي واټن درلود. رنجیت سـینګ خپل خواجه ته وویل چې رول پرانیزي. کله چې الماس ښکاره او وپېژندل شو، رنجیت سېنګ واخیست او لاړ.[۵]

شاه په هغه ژمنه او هوکړه چې وفابېګم کړې وه، وفا وکړه او په دغه شـېبه کې هغه څه چې رنجیت سـینګ غوښتل ترلاسه یې کړل، خو له ژمنې سره سم یې شاه خوشې نه کړ. رنجیت سېنګ ته د شاه د الماس سربېره پخپله شاه یوه بالقوه ارزښتمنه شتمني و؛ نو دغه مهاراجا، شاه په کور کې نظر بند وساتو، خو کله کله یې تر کلکې څارنې لاندې د شـالیمار په بڼ کې د مېلې اجازه ورکوله. شـجاع لیکلي: «زموږ تر منځ د هوکړې یا تړون په نېغ ټکر کې، اوس داسې ښکارېدل چې هر کله موږ د هواخورۍ له پاره بڼ او یا زیارت ته تللو، جاسوسـان به په پټه هر ځای په موږ پسې وو، خو موږ په خپل وقار دوی ته هېڅ پام نه اړولو.»[۶]
شجاع ته لږترلږه دغه اجازه ورکړل شوې وه چې د لاهور شاعران راټول او د ده سـات تېر کړي. د وخت یوه پېژندل شوي شاعر، رکن الدین لاهوري مکمل، په خپل یادښت کتاب کې لیکلي چې شجاع ده ته د مبارک حویلۍ ته د ورتګ بلنه ورکړه. کله چې د نوموړي د شعر یوې مصرعې شجاع ته تېر یادونه ور په یاد کړل، شجاع له ډېرې ژړا نه خپلې اوښکې نه شوای درولی. هغه مصرع دا ده: «اې باده، تا زما د معشوقې په زلفو څه وکړل؟» شجاع په ځواب کې په عین نظم داسې وویل:

تا زما د زړه سکون واخیست
د زړه مرغه مې د وطن د یادونو ویرکوي
دغه بلبل له خپل بڼ نه د جدایی ویر کوي[۷]

رنجیت سېنګ څو میاشتې وروسته له شاه شجاع څخه د هغه څه د اخیستلو پرېکړه وکړه چې په خزانه کې یې پاتې وو. شجاع ته بلنه ورکړل شوه چې پر پېښور باندې د سېکانو په یو یرغل کې برخه واخلي، چېرته چې د هغه پردی شوی

*مبارک حویلی تر اوسـه د لاهور په زاړه ښـار کې شـته او په انارکلي کې، چېرته چې د دغه کتاب له پاره تر ټولو ډېرې پلټنې تر سـره شـوې، د پنجاب له موزیم څخه د پنځو دقیقو د پښو مزل لري او تر اوسه همغسې پاتې ده لکه د شاه شجاع په وخت کې چې وه. دغه حویلۍ د یو شمېر نورو څنګ تر څنګ حویلیو سره چې حکاکي شوې د لرګي ارکې (پنجرې) او برنډې لري د استوګنې تر کورونو رسېږي. د افغان لمړۍ جګړې وروسته، انګرېزانو دغه حویلۍ د کابل تبعید شوو قزلباش مشرانو ته ورکړه چې تر اوسه د شیعه ګانو د فعالیتونو مرکز دی او په وروستي انګړ کې خپله ځانګړې عاشورخانه لري. کله چې زه په وروستي ځل هلته وم د حویلۍ څخه بهر هغه وخت بم چاودنه وشوه چې د شیعه محرم لاریون له حویلۍ ووت. اوس دغه حویلي د پولیسو تر کلکې ساتنې لاندې ده.

اوښی، فتح خان بارکزی د خپلې واکمنۍ په مضبوطولو بوخت و. شاه شجاع لیکلي: «که څه هم زه د ستوني په سخت درد اخته وم، مونږ خپلې ښځینه د شالیمار بڼ په کمپ کې پرېښودې او له سېک لښکر سره مو د جبري یوځای کېدو له پاره حرکت وکړ.» کله چې شجاع په دغه پلمه له لاهور څخه وایستل شو، یرغل په مرموزه توګه لغوه شو، ظاهراً له دې کبله چې فتح خان بېرته کابل ته شـــاتګ کړی. کله چې شـــجاع بېرته لاهور ته روان و، په نیمه شـــپه کې یوې لوټمارې ډلې د ده پر کمپ یرغل وکړ او شـاهي کېږدۍ یې لوټ کړې. د شـاه یو افغان سـاتونکي یو لوټمار ژوندی ونیو. هغه اقرار وکړ چې د رنجیت سېنګ له پاره کار کوي. شاه شجاع لیکلي: «مونږ د دغه جاهل او بې وقوفو سېک سپیانو په بې احسـاسـه او بې شـعوره خیانت هک پک شـوو.» بیا یې رنجیت سـېنګ ته ولیکل: «دا څه ډول چلند دی؟ هرې هغه کړنې ته چې ته دسـیسـې جوړوې، بهتره ده چې په ښکاره یې وکړې - خو دغه مکار او غیرعادلانه ځورول بس کړه. دا شرم دی.»په راتلونکي ماښام، غلا شوي بکسونه بېرته کمپ ته راوړل شول. شجاع په ډېر خپګان وویل:

په ډېر شـورماشـور، زمونږ سـېک بدرګه کوونکو، بکسـونه، د قالینو کڅوړې او د خزانې صـندوقونه زمونږ شـاهي حضـور ته بېرته راوړل. له څو جوړو بې ارزښـته زړو جامو پرته، هر څه لاړل. له ځلېدونکو مرغلرو څخه ډک صـندوق، د طلايي لیکو لرونکي عثماني او سـندي ټوپک، ظریفه پارسـي توري، په ګاڼو پټې زرینې تومانچې، د سـپینو او سـرو زرو له سـکو څخه ډک صـندوقونه، ښـایسـته کشمیري او د ورېښمو شالونه، دا ټول لاړل او دا منحوس بیا د راتګ جرات کوي او وايي: «دغه دی مونږ ستاسې مال، چې مونږ په ټول توان له لوټمارانو څخه وژغوره، راوړ! اعلحضـرت دې دغه مال معاینه کړي څو ډاډه شـي چې څه شـی کم نه دي! داسـې بې شـرمه لوټماري! او بیا داسې سپین سترګې د وفادارۍ ښودنه! دا ټولې کړنې د کرکې وړ دي. خدای د مونږ له داسې کړنو وساتي.»

شـجاع پوهېده چې د دغه لوټ تر شـا رنجیت سـېنګ و، هغه لیکلي: «مونږ روحاً دغه ټول غلا شـوي مالونه لکه یو خیال یا بد خوب له خپل ذهن څخه وایسـتل... په وار وار له خیانتونو وروسـته ، له مونږ سـره د دغه بلاوو له خوا د مرسـتې هیله نه وه پاتې، خو دا چې زمونږ ښـځینه او زمونږ ناموس په لاهور کې یرغمل نیول شـوي وو، د سـختې کرکې سـره سـره، مونږ اړ وو چې غاړه کېږدو او راتلونکې پنځه میاشـتې مو د کلکې ځارنې لاندې تېرې کړې چې داسـې بې کچې ځوروونکې وې لکه په سره ګرمۍ کې ډېرې تنګې جامې. د استقامت پښـو خپلې ګوتې د ستم په کاڼي خوړولې، خو مونږ به یوازې خپله سینه وهله چې د خپل زړه درد پرې ارام کړو.»[8]

خو شاه شجاع داسې سړی نه و چې څومره د چا خوښه وي، هغومره یې بندي وساتي؛ نو په کم وخت کې یې د تېښتې یو پلان جوړ کړ. لکه له ماتې وروسـته، د شـاه لمړنۍ کړنه د خپلو ښـځینه خوندي سـاتل وو؛ نو له خپلې تېښـتې څخه مخکې یې پرېکړه وکړه چې خپل حرم په قاچاقي ډول له لاهور څخه وباسي. شـجاع دغه کار د یو پښـتون اس پلورونکي او یو داسې لاهوري پلورونکي په مرسـته وکړ چې د شـاه پر حرم یې د ورځنیو اړتیاوو توکي خرڅول. په سـراج التواریخ کې د لیکنو پر بنسټ:

شـاه د هغه هندي ښـځو په وسـیله څو د اس واکونونه پېرودل چې له دوی سـره یې هغه وخت لیدلي وو کله چې د ده کور ته د توکو د خرڅلاو له پاره راتلې. په څلور ځله سـفر کې چې په هر ځل کې لس ښـځې وې، قاچاقبرو ټولې ښـځې لودیانه ته د کمپنۍ د واک د پولې د ننه چېرته چې شـاه ویلي وو ورسـولې. د تګ په وخت کې به ښـځو هندي جامې په تن کړې وې او داسې به ښکارېدې چې دوی سـیند ته لکه د هندوانو چې دود دی، د لامبو له پاره ځي او یا د ښار اطراف ته د چکر له پاره روانې دي.[9]

کله چې رنجیت سېنګ د وفابېګم او نورو ښځو په تېښتـه خبر شـو،«د حیرانتیا ګوته یې د افسـوس په غاښـو ټینګه ونیوه» او د ساتونکو شمېر یې څلور زره کسانو ته اوچت کړ. ساتونکي یې د ښار په ټولو دروازو کې «په هره کوڅه، په هره حویلۍ حتی په پخلنځي او تشناب کې او زموږ د خوب خونو سره ودرول. ساتونکو به تېل ګرم کړل او موږ به یې په شـکنجه ګواښـلو. دوی به موږ ته ویل: «ګانې مو موږ ته راکړئ او کنه د دغه اېشـېدونکو تېلو سـوی به درته ښـکاره شي.»» هر کله به یې چې زړه و، شاه شجاع به یې په انګړ کې د وسپنې په یو قفس کې واچولو. «هر چېرته به چې زه تلم حتی د اودس له پاره، دوی به زما څارنه کوله. نړۍ ما ته او په کور کې زما کســـانو ته ورځ تر بلې تنګېده او موږ نور د دغه لړاکو او کم اصله سېکانو د کړنو له کتو څخه ستړي وو». شـاه او کسـانو یې د قران دغه ایت لوسـتلو ته مخه کړه: «موږ له ظالم قوم نه خلاص کړه.»

زموږ د نیمو شپو نهېلو چیغو په ځواب کې دغه نظر د هدایت په څېر راته پیدا شـو: زموږ د خوب د کوټې لاندې د شـاهي کالیو الماری او د وفادار چوپړیالانو د هستوګنې ځای و. موږ دوی ته هدایت ورکړ چې د لاندینۍ کوټې په چت کې زما د کټ لاندې یو سوری وباسي چې ساتونکي یې ونهویني او د خاورو په کیندلو او د دېوالونو په سوري کولو له لاندینۍ کوټې څخه یو تونل د هغه اوو څنګ تر څنګ کورونو لاندې وکیندي چې موږ کرایه کړې وو. د درېیو میاشـتو په بهیر کې دوی اوه دېوالونه سـوري کړل څو چې تونل بازار ته څېرمه د یوه اړخ لښتي ته ورسېد. *

د شـاه په کټ کې یې یو وفادار پلوی پرېوت او پخپله شـاه ملنګ ته ورته جامې واغوسـتې: «ما خپل ځان او مخ په ایرو وموښـــه او وېښـــته مې د ملنګانو په څېر غټ غټ کوڅې او تور پټکی مې پر ســـر کړ.» شـــجاع د تونل له لارې له دوه مرسـتیالانو سـره وتښـتید. بیا د ښـار په منځ کې د «کافر سـاتونکو او بدنیتو کسـانو له څنګ څخه چې خدای کانه او رانده کړل، تېر شـوو.»

بلاخره موږ د کلا د تخلیې اصلي لښـتي ته ورسـېدو چې په دغه موسـم کې وچ و. دا تنګ، تیاره و او تېریدل په کې خورا سـخت وو، خو موږ هوډمن وو چې ووځو؛ نو ځانونه مو خدای ته وسـپارل. په تېریدو کې مو د بدن ببلابېلې برخې وګرېدې او وینې شـوې. بلاخره موږ هغه سـیند غاړې ته ورسـېدو چېرته چې زموږ چوپړیالان له مناسـبو جامو سـره موږ ته تم وو. دوی تر مخه مانوګانو ته د دوی او د کښـتۍ له پاره پیسې ورکړې وې؛ نو سـمدلاسـه مو حرکت وکړ او لیرې د سـیند بلې غاړې ته واوښـتلو. موږ کله سـواره او کله په پښـو، یوه شېبه هم د لارې د ربړو او خطر په فکر کې نه وو او نه مو لوږه او یا تنده په فکر کې وه.

نو په دې توګه موږ له لاهوره وتښـتېدو*، خو زموږ سـره هېڅ شـی، پیسـې او اکمالاتي توکي نه وو او له دې کبله زموږ حالت ژر ناهیلۍ ته نږدې شـو.[۱۰]

---

*مبارک حویلي یوه لویه د ځمکې لاندې سـره خونه لري چې ظاهراً د همغه وخت ده. کېدای شي دغه خونې د دوی تېښـته چې لمړی سخته ښـکاریده، ډېره شـونې کړې وي.

*د افغان جګړې انځورګر د خپل مشهور افغان لېتوګراف lithograph په نوټ کې ادعا کوي چې شاه شجاع نه، بلکې وفا بېګم خپل او د شجاع د تېښتې پلان جوړ کړ او نوموړې د هغې دغه کړنې په سـختو حالاتو کې «د ارامتیا او زړورتیا بېلګې» بللې دي. دا احتمالي نه برېښـي چې وفا بېګم به حتی د تونل او د کښـتۍ پلان د کمپنۍ د پولې په بله غاړه په لودیانه کې جوړ کړی وي، خو دا د وفابېګم د افســانو د پراختیاوو کچه ښـیي چې دغه خبره د هغې له مړینې ډېرش کاله وروسته رټرې Rattray ته وویل شوه. دغه وګورئ James Rattray، The costumes of the Various Tribes، Portraits of Ladies of Ranks، Celebrated Princes and Chiefs، Views of the Principal Fortress and Cities and Interior of the Cities and Temples of Afghanistan، London، 1884، p.29

شــاه شـجاع له خپلې تېښــتې څو میاشــتې وروســته، د خپل تخت د بیا نیولو له پاره لمړنۍ هڅه وکړه. ده د پنجاب په غونډیو کې له ناراضه راجاګانو سره چې د رنجیت سېنګ دښمنان وو همغږي جوړه کړه او پلان یې درلود چې یو کوچنی لښکر جوړ او پر کشمیر یو نابېره یرغل وکړي څو د کشمیر دره تر خپل واک لاندې راولي. دا یو هوښیار حرکت و او کېدای شــول چې د خپلې پاچاهۍ د بېرته نیولو له پاره یې دغه ځای یوه ښــه اډه وای ځکه لکه څنګه چې وېلیم فرېزر لیکلي: «شجاع تر اوسه هم د یو پاچا په څېر د خپل نرمښت، مهربانۍ او لېبرالتوب په وجه ګرانښت درلود.»[۱۱] سربېره پر دې، د یرغل له پاره وخت هم ډېر مناسب و: وروسته له دې چې رنجیت سېنګ د شجاع د ازادولو په موخه پر کشمیر یرغل وکړ، دغه دره د یو واضح حاکم تر واکمنۍ لاندې نه وه بلکې بېلابېلو واکمنانو پرې دعوا درلوده، خو یو شی چې شـاه شجاع په دوامداره توګه په خپل پرځنګ• کې نه درلود هغه څه و چې ناپلیون د یوه جنرال له پاره ډېر مهم ګڼل او هغه بخت و.

د شـاه شـجاع لمړنی ناورین هغه وخت پېښ شـو کله یې چې غوښـتل د یرغل مالي اړتیا پوره کړي. ده یو کس لاهور ته ولېږه چې هغه ۱۵۰۰۰۰ روپۍ راوړي چې له یوه سیمه ییز صراف سره یې ایښې وې. رنجیت سېنګ د خپلو جاسوسانو په وسـیله له دغه پلان څخه خبر شــو، د ســړي لاره یې ونیوه، پیســې یې ترې واخیســتې او په خپله خزانه کې یې کېښودې.[۱۲] د نورو پیسو پیدا کول د ځنډ وجه شوه او په دې توګه د کشمیر والي ډېر وخت درلود چې خپلې چوپړۍ او نورې تولې هغه ممکنه لارې مضبوطې کړي چې شـاه به د یرغل له پاره کارولې وای. کله چې شـاه شـجاع د هغه ګانو په بدل کې چې وفابېګم په پټه له لاهور څخه لودیانه ته وړې وې، د خپل لښـکر د تمویل له پاره پوره پیسـې پیدا کړې او بیا یې لښــکر ته د خلکو جلب او د هغوی جنګي روزنه وکړه، راز بربنډ شــوی او د جګړې موســم هم تېر شــوی و. خو شجاع دغه مشورې ته چې تر پسرلیه صبر وکړي پام ونه کړ او له نوي جوړ شوي لښکر سره د جاټ Jot د غاښې له لارې د چمبه Chamba درې ته تېیک هغه وخت لاړ چې د همالیا د غرونو څوکې د ژمي لمړنۍ واورې ګردجنې کړې وې. شـاه شـجاع په دې نیت چې په داسـې لار کشـمیر ته لاړ شي، چې مقابل لوري یې تمه نه کوله او مضبوطه کړې یې نه وي، پرېکړه وکړه چې خپل لښکر د پیر پنجال د لوړو په لور ستون کړي. دلته په بربنډه او د خوشبویه ځنګله له تورو څوکو څخه په اوچتو غونډیو کې چې سرینګر ته یوازې د څو ورځو مزل پاتې و، دوی د واورې له توپان سره مخ شول. د شجاع لښکر د غاښې له سر نه لږ لاندې په سړه هوا کې واورو بند پاتې کړ. شجاع وروسته لیکلي: «هلته د پرمختګ او یا شـاتګ لاره نه وه او اوبه او ډوډۍ مو مخ په خلاصېدو وو. هندوسـتاني عسـکر چې له یخنۍ او واورې سـره بلد نه وو، له یخنۍ مړه کېدل.» لږ وخت تېر نه و چې دا کوچنی لښــکر نږدې ټول تباه شــو. یوازې شــاه شـجاع او څو نورو کسـانو وکړای شـول چې د غاښـې سـر ته او بېرته هوارو ته ښـکته شي.[۱۳] کله چې د برتانیې یو لیکوال دغه خبر واورېد، هغه ولیکل: «داسې ښـکاري چې بد بخت د دغه شـهزاده په پله روان دی، هغه له بل څه سـره نه، یوازې له خپل بخت سـره په جګړه دی ځکه چې په وار وار یې ډېرې داسـې سـتونزې زغملې دي چې ډېر کم خلک ورسـره مخامخ کېږي.»[۱۴]

• پرځنګ: مبارزه

اوس شجاع له ناهیلی څخه ډک او په بد حالت کې و. ده یو ځل بیا په بدله څېره له خپلو څو تنو چوپړیالانو سره په پېچلې او اوږده غرنیزه لاره مزل وکړ تر څو بلاخره د ۱۸۱۶ کال په پشکال• کې په سوباتو Subbathu کې انګرېزي پوله ییزې تانې ته ورسېد. هلته یوې کوچنۍ ډلې بدرګه کړ او ورپسې لودیانې ته ستون شو چېرته چې د ده حرم په یوه د منځنۍ کچې حویلۍ کې اصلي بازار ته څېرمه اوسېده. شجاع لیکلي: «اوس موږ د خپل ځان د خوندیتوب په هکله اندېښنه هېره کړه. د خدای شکر مې وکړ چې موږ یې د دښمنانو له منګلو خلاص کړو او په واوره کې یې موږ ته د دوستانو په لور لارښوونه وکړه. موږ د لمړي ځل له پاره پرته له وېرې په راحت شپه تېره کړه.»[۱۵]

په ۱۸۱۶ کال کې لودیانه د کمپنۍ په شمال لوېدیځ پوله کې د انګرېزانو د چاونۍ ښارګوټی و، چېرته چې د برتانوي والي د هستوګنځي د بیرغ له لکۍ څخه وروستنی برتانوي بیرغ د برتانیې د هندي ملکیت او په سن پیټرزبرګ کې د برتانیې د سفارت ترمنځ رپېده.

د شاه شجاع له راتګ څخه مخکې، لودیانه پر انسان باندې د سوداګرۍ په مرکز نوموره وه. د پنجاب د غونډیو د ایالت او د کشمیر ښځې چې په سیمه کې یې د ښایست نوم درلود، د وینځو په څېر خرڅېدې او د سپکانو تر کنټرول لاندې به پنجاب او هندوستان ته لېږل کېدې.[۱۶] د شاه شجاع او د هغه د دربار له راتګ سره سم، لودیانې د مریېتوب له مرکز څخه د سیاسي دسیسو او د جاسوسۍ په مرکز د بدلون پړاو پیل کړ. په راتلونکو لسیزو کې لودیانه په پنجاب، همالیا او منځنۍ اسیا کې د برتانیې ځارګریز مرکز وګرځېده: داسې ځای چې له دوکه بازانو، ناراضه جلا شوو، اجیرو پوځیانو او جاسوسانو څخه ډک و او د دسیسه جوړونکو او د افغانستان، د رنجیت سینګ تر واکمنۍ لاندې د پنجاب، د کشمیر ناندریزه درې او د کمپنۍ تر تسلط لاندې د مخالفانو د مجلسونو ځای شو.[۱۷]

په بوستان Boston کې زېږېدلی، چلمي او پای جامه اغوستونکی سپېر ږېرور اکټلوني Sir David Ochterlony په لودیانه کې لمړنی انګرېزي اجنټ و. ده په لودیانه کې له رنجیت سینګ سره د کمپنۍ دقیقې پولې مشخصې کړې. له دغې پولې څخه د اسونو یوې غیر رسمي لوا ساتنه کوله چې د اکټلوني د ملګري جېمز سکېنر James Skinne ملکیت وه. سکېنر یو تکړه راجپوتي سکاټلنډی جنګسالار و چې په هنسي Hansi او د لودیانې په خپلو دوه غبرګو اډو کې، کمپنۍ د ده له ژېړرنګه کسانو څخه د شمال لوېدیځ پولو لمړنی ځواک جوړ کړ چې د هر هغه څه په وړاندې چې د خیبر او سوتلیج Sutlej له لوري راتلل لمړنی دفاعي لیکه شي.[۱۸] د یوه کتونکي د لیکنې پر بنسټ، د سکېنر دغه کسان چې سرې لونګۍ یې پر سر، د نقره یي ځنډو کمربندونه یې په ملا او روښانه ژېړ ختونه یې په ځان کې وو، له تورو او ډالونو سره تر ټولو رنګینه او جذابه سپره پوځي ډله ښکارېده.

کله چې په ۱۸۱۲کال کې وفا بېګم مخکې له مخکې خپل یو خواجه د پناه غوښتنې له پاره انګرېزانو ته ولېږو، د

• پشکال: د اوړي باراني موسم

اکټلوني او همکارانو تر منځ يې د چپه شوې پاچاهۍ د پاچا کورنۍ ته د پناه ورکولو په هکله د نظر مخالفت و. د ډهلي والي چارلس مېټکف Charles Metcalfe په کلکه د پناه ورکوني پر ضد و. نوموړی هغه انګرېز و چې له رنجیت سېنګ سره يې هغه وخت د لمړني تړون په هکله خبرې کړې وې کله چې ناپلیون پر هند د یرغل پلان درلود. هغه ویل چې دا کار به کمپنۍ ته دومره ګټور نه وي او د دوی اړیکې به له یو مهم متحد سره خرابې کړي. مېټکف لیکلي: «داسې یوه کړنه چې له ناراحتۍ، شرمېدنې او ممکنه مالي لګښت څخه ډکه وي، په لویه کچه بهتره ده چې ترسره نه شي. د هغې مقام او بد بخت ته دې درناوی په پام کې ونیول شي، خو په هره ممکنه وسیله باید د دغه کار مخنیوی وشي.»[۱۹]
اکټلوني له دغسې اعتراضونو څخه یو هم نه درلود. هغه د خپلې شخصي تجربې پر بنسټ پوهېده چې یو مات کړل شوی مهاجر په څه حالت کې وي. د نوموړي پلار د برسکاټلنډ و چې مسېچوسېټس Massachusetts ته کډه شوی او د امریکایي انقلاب په وخت کې يې د برتانیا په پلوۍ جګړه کوله. کله چې د واشنګټن وطنپالو، انګرېزانو ته ماته ورکړه، د اکټلوني کورنۍ په کانادا کې مهاجرت ته اړ ایستل شوه. اکټلوني له کانادا څخه د برتانيې له لارې په ۱۷۷۷ کال کې د کمپنۍ پوځ ته ورغی. هغه د خپلو هم پېرو په پرتله د مسلمانو ښځو د ساتنې په ادابو ډېر پوهېده. په ډهلي کې د اوازو پر بنسټ، نوموړي لږترلږه دیارلس هندي ښځې لرلې. کله چې په ډهلي که استوګن و، هغه به هر ماښام ټولې ښځې چې هره یوه به پر یو ځانګړي پیل سپره وه، د سرې کلا د دېوالونو او سیندغاړې تر منځ په چکر بوولې.[۲۰]
نو ښځو ته د ده د معمول درناوي سره، اکټلوني د وفابېګم موضوع په خپله غاړه واخیسته او مېټکف يې د رڼګې پاچاهۍ ملکې ته د اجازې په نه ورکولو په بې رحمۍ تورن کړ. هغه لیکلي: «بېګم په یو بدمرغه او بې وسه حالت کې وه... یوه بېرنۍ، پردۍ او په اصیله کورنۍ کې زېږدلې ښځه چې له خواشیني کوونکي حالت سره مخ ده، له داسې دولت څخه د ساتنې او پناه غوښتنه کوي چې په بشردوستۍ او سخاوت کې نوم لري. د دغه دولت د یو اجنټ په توګه، زه ډېر لېوال یم چې عدالت په ښه بڼه ترسره کړم.» هغه بیا په صراحت یاده کړې: «انګلنډ له ډېر وخت راهیسې د شهزادګانو د ساتنې او پناه ورکولو توان لرلی او ډېرو نابېره انقلابونو دوی بېرته په داسې حالاتو کې په تخت کښېنولي چې د شاه شجاع په پرتله د پاچاهۍ اعاده کېدل يې ډېر ناشوني ښکارېدل چې په پایله کې يې د شهزادګانو منندويي عادي خبره نه وه. کېدای شي د برتانوي دولت مېلمه پالنه موږ ته په داسې سیمه کې یو ملګری راکړي چې یوه ورځ به موږ ورته اړتیا ولرو.»[۲۱] د اکټلوني دلیلونو د هند لوی والي قانع کړ چې بېګم ته پناه ورکړي. د ۱۸۱۴ کال د ډسمبر په دویمه، بېګم او ورسره مل ښځې له لاهور څخه لودیانې ته ونګوښېدې. په دغه ورځ په ښار کې یو انګرېز افسر د دوی د ګډ وډ او په دوړو پټ راتګ په اړه راپور ورکړ او داسې يې لیکلي: «دوی چې پاسپورټ نه درلود، په اندېښنه کې وو چې له پولې څخه د تېرېدو اجازه به ورکړل شي او که نه. ما فکر وکړ چې په دې هکله به زه د دوی اړنګ او اندېښنه په څو خبرو لیرې کړم؛ نو دوی ته مې وویل چې امنیت يې دلته خوندي دی او اندېښنه دې نه کوي. زه ښه غواړم چې تاسو ته مې د استوګنې له پاره له دغه خېمې څخه پرته، ښه ځای برابر نه شو کړی. دوی د مهربانه ښه راغلاست په اړه خپل کوروداني څرګند کړ او هیله يې وکړه چې زه د دوی له پاره نور ځان په عذاب نه کړم او ویې ویل چې له برتانوي دولت څخه د دوی یوازېنۍ غوښتنه د پناه ورکړه وه.»[۲۲]
د څو میاشتو په بهیر کې چې د هغې د راتګ خبر هرې خواته خپور شو، په بېګم پورې د اړوند کسانو شمېر۹۶ ته اوچت شو او نوموړې یوې نیمه رڼګې حویلۍ ته چې اکټلوني ورته پیدا کړې وه، کډه وکړه. لکه څنګه چې د تمویل

کومه وسیله یې نه لرله، اکټلوني په لمړیو کې له خپل جیب څخه د هغې د خرڅ پیسې ورکولې، خو وروسته یې وکړای شول چې له دولت څخه د یو کوچني کلني خرڅ له پاره پیسې ورته واخلي.
شاه شجاع دوه کاله وروسته له وفابېګم سره د یوځای کېدو نیت اعلان کړ. د اعلان په یوه برخه کې یې داسې لیکلي وو: «د خپلې ملکې د مینې او خپلو معززو انګرېز ملګرو د لیدلو هوس لرم.» دلته د اکټلوني د سخاوت او ستراتیژیکي بصیرت ترکیب یو ځل بیا د مېتکف احتیاط تر پښو لاندې کړ او خپل مرستیال، وېلیم فرېزر یې د شاه د ښه راغلاست له پاره پولې ته ولېږه.[۲۳]
فرېزر په چټکۍ هغه بدلون چې د دوي له لمړنۍ لیدنې راهیسې په شاه کې راغلی و حس کړ. پر شاه باندې د ماتې، تحقیر، شنکجې او زندان اوو کلونو خپل اغېز ایښی و او دا واضح ښکارېدل چې دی زیانمن، نه قانع کېدونکی او په روحي خپګان اخته شوی و. هغه نږدې لکه ناروغ، نیت درلود چې د خپل شاهي دریځ بنه وساتي حال دا چې اوس، لکه څنګه چې اکټلوني ویلي وو، پرته له یو معزز فراري څخه بل څه نه و او یوازې یو مهاجر و چې د خپل پخواني متحد په خیرات یې ډډه وهلې وه، خو که فرېزر دا فکر کولو چې شاه اوس یو مات او ناهیلی سړی و؛ نو په دې هکله به په خپله تېروتنه ژر پوه شوی وي. فرېزر، اکټلوني ته ولیکل: «شاه په خپلو غوښتنو او تمو کې بې کچې شاهانه دی. لکه څنګه چې اعلحضرت ته دا یوه دودیزه کړنه وه، ده ستا سکرتر ور وغوښت او ورته ویې ویل چې د سیمې خلک باید له ده څخه خپل نیم کلیومتر واټن وساتي.» لکه مخکني مغول، کله چې امپراتوري یې له لاسه ورکړه، د ده دربار د ځان غوښتنې او ځان پالنې مرکز شو. څومره یې چې واک کمېده، هغومره یې له خلکو څخه د خپل شاهي دریځ منل غوښتل، خو له ټولو ادعاوو سره سره، د هغه رښتینی وضعیت له ناهیلۍ ډک و.

نوموړی اوس پنځوس وسلوال چوپړیالان نه لري. هغه د تېر ځل راهیسې چې موږ ورسره ولیدل، خورا ډېر بدل شوی دی. په جسه ډېر غټ شوی او بې روحه څېره یې خپله کړې. ډېر هغه کسان ترې لاړل چې له ده سره راغلي وو او ما یو له څو چوپړیالانو څخه چې تر اوسه ورسره پاتې دي ونه پېژانده چې د کابل ماموریت په ترځ کې زما پام ورته اړول شوی وي او یا مې مخکې لیدلی وي. ما ته دغه صحنه دردوونکې وه. د بخت چپه کېدل، پرته له دې چې احسان دې خلک هېر کړي او یوازې پرېښودل شې، بل څه نه دي چې پایله یې بې اړنګه یوه خواشینوونکې صحنه ده. بخت هغه څه دی چې ټول یې غواړي او تمه یې کوي، خو د چپه بخت دردوونکی فطرت به حتی تر ټولو ښه فلسفه له بنسته ولړزوي.[۲۴]

شجاع له خپلو ښځو څخه نږدې دوه کاله وروسته د ۱۸۱۶ کال د سپټمبر په پای کې لودیانې ته ورسېد. ده له پیل څخه په واضح توګه دا څرګنده کړه چې کوم هستوګنځی چې ده ته برابر شوی و، د ده اړتیاوې یې نه پوره کولې. هغه د یو پاچا او په ترون باندې د یو متعهد په توګه له انګرېزي دولت څخه غوښتنه کوله چې ده ته د پناه او خرڅ د ورکړې سرېېره نور څه هم برابر کړي: هغه ته باید د اوچتو دېوالونو یو مستور کور ورکړل شي څو کوم خلک چې په پیلانو سپاره د کور تر څنګ په لاره تېرېږي، د ده ښځینه ونه لیدی شي. شجاع دا هم څرګنده کړه چې نه غواړي په ښار کې د ډېر وخت له پاره پاتې شي او په دې هلکه یې په یو لیک کې اکټلوني ته لیکلي وو: «زما دلته د پاتې کېدو څه ګټه

شــته؟»[۲۵] شــاه ډېر عیبونه لرل، خو په هغه کې هېڅ کله پر ځان نه باور او د انرژي نشــتوالی نه وو. د شــاه ماتو د ده مخنیوی ونه شــو کړای او د تبعید له لمړۍ میاشــتې یې د یو نوي لښــکر د جوړولو په پلان کار پیل کړ څو خپل تخت بېرته ونیسي. ده لیکلي: «د خراسان د سلطنت د بیا ترلاسه کولو خواره خوبونه وینم.» همدارنګه شجاع په خپل کتاب کې لیکلي چې څنګه یې د نورو هغه شــاهانو له بیلګو راحت موندلو چې ســلطنت یې له لاســه ورکړی و او وروســته یې بېرته واک تر لاسه کړ. شجاع لیکلي: «په معاصرو شاهانو کې، امیر تیمور [لنګ] دولس ځله له سمرقنده وشړل شو او په لرغونو شاهانو کې، افراسیاب له کیخسرو سره په جګړو کې اویا ځله په وار وار مات کړل شو، خو هېڅ کله یې هوډ بدل نه کړ. په همدغه بنه، [د مغول امپراتور] همایون ته د هند ولایتونه په میراث پاتې شول، خو شېرشاه تېښتې ته اړ کړ او په ایران کې یې له شاه عباس صفوي څخه د مرستې غوښتنه وکړه. په حقیقت کې، که خدای ونه غواړي هېڅ شی به بریالي نه شي، خو که خدای غوښتل مور به بې اړنګه بریالي شو.»[۲۶]

په دغه وخت کې د شاه طبیعت په چټکۍ له خوښۍ نه خپګان او خیالي حالت ته بدلېده. یوه ورځ به یې لکه څنګه چې اکټلوني ویلي، «له بصیرت څخه ډک» د پلانونو خوب لیده چې د واورینو غرونو او تبت Thibet له لارې افغانســتان ته لاړ شي او په خپلو دښمنانو نابېره یرغل وکړي.[۲۷] بله ورځ به چې پوه شو چې دغسې کار عملاً ناشونی دی، د خپګان حالت ته به لاړ. د لودیانې یو افســر لیکلي: «د شــاه شــجاع ذهن په نارامه او ناکراره حالت کې دی. زه ډېر وخت ګورم چې بوختیا ته د ده لېوالتیا او اوسنی نه فعالتوب د نوموړي له ترخې بېوسۍ سره سمون نه لري.» دغه افسر زیاتوي:

دا زما دنده وه او دنده به مې وي څو هر څومره چې کولای شــم د شــاه نارامه ســینه مالش کړم. زه له هر هغه څه نه چې ما ته قانع کوونکی دلیل برېښي کار اخلم چې شاه له غیرعملي خیالونو څخه واړوم، لکه د خپل تخت په بیا نیونه کې له انګرېزانو څخه د مرستې غوښتنه، کلکتې ته د تګ هیله او یا د انګرېزي واکمنۍ د ننه، په بله سیمه کې د اوسېدو لوی هوس. ما حتی د شاه سلاکارانو ته اشاره وکړه چې د شاه ذهن به پرته له کابله، بل هېڅ ځای چې د شاه هیلې پوره کړای شي ارامتیا ونه لري.[۲۸]

خو شجاع له راتګ څخه یو کال وروسته خپل عملي پلانونه بشپړ کړل او له شاه سره د خدمت له پاره لودیانې ته پر اسونو د سپرو ډلو لړۍ د رارسېدو په هکله کلکتې ته اندېښمن راپورونه رسېدل. حکومت له اکټلوني بېړنۍ غوښتنې وکړې چې اعلحضرت وهڅوي څو په ارامۍ له خپلې کورنۍ سره په هغه اسانتیاوو چې دوی ته برابرې شوې، ژوند ته دوام ورکړي.[۲۹] خو هر چا ته واضح وو چې شجاع به دا ونه مني.

په کشمیر باندې د ژمني برید له ناکامه هڅې وروســته، شــاه دا ځل په پوره پاملرنه وخت غوره کړ. په ۱۸۱۷ کال کې د ســدوزیو او بارکزیو د دوه لویو کورنیو تر منځ بیا د دښــمنۍ اور بل شــو چې وجه یې د ســدوزیو یوې شــهزادګۍ ته د بارکزیو سپکاوی و. شاه محمود او د هغه زوی شهزاده کامران سدوزی، د بارکزیو دوه مخکښ ورونه، وزیر فتح خان او دوست محمد د یو ماموریت سرته رسولو له پاره د افغانستان په لوېدیځ کې تر ټولو ښایسته ښار، هرات ته ولېږل. دوی ته دنده ورکړل شــوې وه چې په نابېره یرغل د اختیارالدین لویه کلا له یو یاغي والي چې پارســیانو ته یې د کلا د ســپارلو دســیســه جوړوله، بېرته ونیســي. دوی دا کار وکړ، خو د کلا له بېرته نیولو څخه وروســته، د لوټ په بهیر کې دوســت محمد او د هغه پلویانو د حرم په لوټولو پیل وکړ چې په ترځ کې یې د یاغي والي د ښــځې په ګانو ښــکلې شــوی پرتوګانې هم واخیســت.[۳۰] هغه څه چې دوی ورته پام نه و کړی دا وو چې دغه شــهزادګۍ د شــاه محمود خورځه/وریره وه.

شهزاده کامران یوه اونۍ وروسته هرات ته لاړ او هلته له حرم څخه یو پلاوی ورته راغی چې د خپل عزت د بېرته اعاده کولو غوښتنه وکړي. کامران هم د شاه زمان په څېر، د بارکزیو په ډېرېدونکي واک لا ترمخه اندېښمن و؛ نو د سدوزیو دغه د حرم سپکاوی یې یو فرصت وګڼلو.
دغه شهزاده هرات ته له خپل راتګ وروسته، له کلا څخه بهر په شاهي بڼ کې د یوې مېلمستیا اعلان وکړ او فتح خان او ورونو ته یې بلنه ورکړه چې له ده سره د دوی د هرات فتحه ولمانځي. میرزا عطا لیکلي: «نڅاګر او سازنده د مېوې د ونو په منځ کې راټول شوي وو، د کباب لوی غوري، له سرو واینو څخه ډکې د ښیښې صراحۍ اېښودل شوې وې او د ناچ (یو ډول نڅا. ژباړن) nautch مېلمستیا ورو ورو ګرمېدله.»

کله چې وزیر او د هغه ورونه بڼ ته ننوتل، دوی پرله پسې جامونه څښل، کباب یې خوړلو او خپل ځانونه یې د هرات ښایسته بازینګرو د نڅا او ساز په تعجب کې ورک کړل. دومره وخت تېر نه و چې دوی له کچې وتلې دومره ډېر نېشه شول چې د وزیر له مغزو د حواسو مرغۍ الوتلې وه او بې حسه پروت و. کامران د مخه ټول تیاری نیولی و؛ نو په یوه اشاره د مېلمستیا ټولو ګډون کوونکو وزیر ونیولو، لاس او پښې یې وتړل او ورپسې یې د هغه په ړوندولو پیل وکړ، د خنجر څوکه یې پرسترګو کېکاږله؛ نو د وزیر د سترګو رڼې اوبه د ړوندوالي په توره ځمکه وبهېدې.[۳۱]

وروسته د فتح خان د ککرۍ پوستکی وایستل شو او په بېرحمۍ شنکنجه شو. کله کله به په داسې حال کې چې وینې ترې بهېدې، یوې خېمې ته چې دښمنان یې په کې ناست وو یوړل شو. فتح خان ته به وویل شول چې په یو لیک کې پر دوست محمد د تسلیمي غږ وکړي. کله به چې فتح خان وویل؛ هغه یو ناتوانه او بې واکه ړوند اسیر دی، شکنجه کوونکي به پرې راټول شول. یو اشرافي، عطامحمد چې شاه شجاع یې بندي او د اباسین په سیند کې یې په ډوبولو ګواښلی و او پلار یې فتح خان په توطیه تورن او ورپسې اعدام کړی و، په داسې حال کې چې د پلار وژنه یې یادوله، د فتح خان غوږ یې غوڅ کړ. یو بل کس د خپل شکایت په یادولو، د فتح خان بل غوږ غوڅ کړ، دریم کس یې پزه غوڅه کړه. یو لاس او ورپسې بل لاس یې غوڅ کړل شول. له فتح خان څخه وینې بهېدې او هر یو اشرافي به چې د ده بدن په چاړه غوڅولو، دغه غوڅونې ته به یې د خپل غچ نوم ورکړ؛ نو«په دې توګه یې فتح خان له هغه لوړې روحي ډاډګېرنې څخه محروم کړ چې تر شکنجې لاندې یې سړی په ذهن کې لري - او هغه له تېرې څخه پاک وجدان دی».
وزیر پرته له شکایته شکنجه وزغمله، خو چې ږیره یې پرې غوڅه شوه، په ژړا شو. کله چې د فتح خان دواړه پښې قطع کړل شوې، عطا محمد خان یې په پای کې په ستوني چاړه کش کړه.[۳۲]
مخکې شاه زمان یوازې د فتح خان پلار پاینده خان مړ کړی و، خو د بارکزیو د مشر وژنه یو څه دي او د ټولې ډلې راټولول بیخي بل څه دي. د فتح خان څو ورونه په بڼ کې له مېلمستیا څخه په تېښته بریالي شول او په جګړو یې له هرات څخه ځانونه واېستل. دوو نورو ورونو یې چې په حمام کې عشرت کولو، «له خبرېدو سره سم له بخار خونې څخه په چټکۍ ووتل او وتښتېدل. دوی په پټ بازار کې د سوداګرو پر دوو اسونو سپاره او د کندهار په لور ستانه شول، د وزیر له مور سره د نادعلي په کلا کې یوځای شول او د خپل ورور د غچ اخیستنې هوډ یې وکړ».[۳۳] فتح خان خو ووژل شو، خو پاتې ډلې د شاه محمود او شهزاده کامران پر ضد د جګړې اعلان وکړ او د واکمنۍ په سیمو کې یې خلک پاڅون ته وهڅول. کله چې بغاوت پراخه شو، د قومي مشرانو له خوا شاه شجاع ته په لودیانه کې بلنې رارسېدلې

چې خپل تخت بېرته ترلاسه کړي او هېواد ته نظم راولي. دا هغه شېبه وه چې شاه شجاع ورته په تمه و. شاه شجاع د وفابېګم په مرسته وسلې پېرودې او د امریکایي «جنرال» جوسایه هارلن Josiah Harlan په ګډون یې ګډوډ اجیر عسکر راټول کړل، خو په ټوله لار کې یو انګرېزي جاسوس کپتان راس Captain Ross او د هغه دوه مرستیالان د قرغزانو په جامه کې په پټه په دوی پسې وو. شجاع د سند بانکي مرکز شکارپور ته ورسېد.[۳۴] هلته یې د هندي پور ورکوونکو څخه پیسې پور* کړې.

ده په چټکۍ یې یو لښکر جوړ او د شمال په لور وخوځېد. د څو اونیو په ترڅ کې یې خپله د پېښور پخوانۍ اډه بېرته ونیوله.

خو د ده بریا لنډ مهاله وه. د شجاع ځانمن• چلند او پر زړو دستورونو او ادابو ټینګار د سیمې قومي مشران ناراضه کړل؛ نو«د ده بې وخته شاهانه برم او په شاهي دودیزه ادابو ټینګار، د شجاع او د هغه د بلونکو تر منځ جګړه رامنځ ته کړه».[۳۵] په دغه کړکېچن وخت کې د شاه د باروتو په زېرمه یوه مرمۍ ولګېده او یوه لویه چاودنه یې رامنځ ته کړه چې د شاه ګڼ شمېر عسکر یې ووژل. شجاع لیکلي: «د لوګي یوه لویه لړه اسمان ته پورته شوه او پښې، لاسونه، لېچې، او تنې په هر لوري کې خواره شول. دښمن پر خپل یرغل زور واچولو؛ نو موږ د خیبر غره ته پناه یوړه.»[۳۶]
یو ځل بیا شجاع شاتګ ته اړ شو. بارکزي ځواکمنو وروڼو دی په شا وتمبولو او اوس نوموړي پرته له دې چې بېرته د کمپنۍ تر واکمنۍ لاندې سیمو ته لاړ شي، بله چاره نه لرله. په سره دوبي کې د بېرته تګ په بهیر کې، شجاع د شکارپور او جایسلمېر تر منځ په شګلنه دښته کې له رېګي توپان سره مخ شو او نورعسکر یې دلته له لاسه ورکړل. ده د سند بانکرانو ته پور بېرته ادا نه شو کړای او دغه بانکرانو قسم وکړ چې بیا به ده ته پور ور نه کړي ځکه چې د میرزا د یو پارسي متل په بنا: «مار چیچلی له رسۍ نه هم وېرېږي.»[۳۷]
د ۱۸۱۸ کال په اکتوبر کې وروسته له دې چې په اجمیر کې د صوفي زیارت ته لاړ او په ډهلي کې یې د مغول امپراتور، دویم اکبرشاه سره ولیدل، شاه لودیانې ته لاړ چې د خپل راتلونکي اقدام پلان جوړ کړي.

شجاع د اوږده تبعید له منلو پرته بله چاره نه لرله او اړ شو چې په لودیانې کې د خپل دربار جوړولو ته غاړه کېږدي. خو بیا یې هم په تشریفاتي او د دربار په برم او پرتم کې جوړجاړی نه غوښت. په حیرانوونکي ډول، اکټلوني په دغه موضوع کې بیا ځان ښکېل کړ؛ نو کمپنۍ دغه د تیاتر ننداره ومنله او د تمویل له پاره یې په کال کې ۵۰۰۰۰ روپیو ته حاضره شوه. شاه او ورسره مل کسانو یې یو لوی هستوګنځي ته کډه وکړه او د ده دغه د تیاتر اسرافي ننداره د لودیانې ګردجن بازار ته د راغلو خلکو په نصیب کېده. امریکایي اجیرعسکر جوسایه هارلن لیکلي: «اعلحضرت به

* د سند شکارپوري د پور ورکړې کمیټې له ډېره وخته د جګړو په تمویل او د وسلې په سوداګرۍ کې تخصص درلود او دغه دود تراوسه شته: په دغه سوداګرۍ کې نن ورځ په شکارپور کې تر ټولو وتلې د هندوجا وروڼو کمپنۍ ده چې د ډېرو نورو معاملو سربېره، ویل کېږي چې په ۱۹۸۰ کلونو کې د راجیف ګاندي حکومت ته د بوفرس Bofors وسلو د ورکړې په نانډریزه معامله کې ښکېله وه.

• ځانمن: مغرور، کبرجن

کابو هره ورځ لودیانې ته نږدې په شاهي برم اوپرتم کې لیدل کېده. یو ګڼ مارش به په بې روحه باد او بې خلکو لارو کې د شاه د راتګ داسې چیغې وهلې لکه چې شاه د خپل بیعت د لوېې ګڼې ګوڼې په منځ کې وي. د ځان ښودنې درنې او ژورې چیغې چېرته چې د اطاعت هېڅوک نه وو.»[۳۸]

د شړل شوي شاه یو عجیب دربار و. ملا شکور اسحاقزی د دربار مشر و. هارلن لیکلي: «ملا شکور په ونه ټیټ او چاغ سړی و چې لوېې لونګۍ یې د خپل موقف د ځانګړتیاوو ځرګندویه وه او هغه یې په بنه پوره ګرد ښودلو. له لونګۍ یې لوېې ولول سپینې تورې څنې په اوږو پرتې وې.» څنې یې د یوې ځانګړې موخې له پاره پرېښې وې: چې د خپلو غوږونو نشتوالی پټ کړي. نوموړي ته د شاه شجاع په امر په یوه جګړه کې د نه زړورتیا له وجې د غوږونو په غوڅولو جزا ورکړل شوې وه، خو د هارلن د لیکنو پر بنسټ، ملا دلته یوازې نه و ځکه چې دا د شاه عادت ګرځېدلی و چې د دربار یو کارکوونکی به چې په کوم کار کې پاتې راغی، شاه به د هغه د بدن یو غړی غوڅولو. د شجاع دېر چوپړیالان په بېلابېلو وختو کې له غوږونو، ژبو، پزو او تناسلي غړو محروم شوي وو چې په پایله کې د پخواني پاچا په چوپړ کې د ګونګیانو او خسي شوو یوه د بې غوږو خلکو ټولګه جوړه شوې وه.

ویل کېږي چې یو بدبخته خواجه [خسي شوی] مشر، خواجه مېکه Mika چې یو افریقایي مسلمان و هغه وخت خپل نارینتوب له لاسه ورکړ چې د وفا بېګم او د شجاع د نورو ښځو د ستر له پاره پرده، د باد یوې ناڅاپې سیلۍ یوړه، خو هارلن لیکلي: «خسي کوونکی په زړه نرم سړی و او د خواجه مېکه د تناسلي غړي په لاندې برخو یې غرض ونه کړ.» له دغه وروسته نوموړي خپل غوږونه هم له لاسه ورکړل، خو خواجه مېکه ته دا یوه وړه ضایعه وه. برعکس د ملا شکور، نوموړی به په خرېيلي سر ګرځېده او په دې توګه یې له وېرې پرته د شاه دغه نیکي خلکو ته ښودله.[۳۹]

هغه چا چې د شاه سره لیدنه کوله، د شاه جذابیت، چلند او درنښت به اغېزمن کړل. د بېلګې په توګه، په سوېلي اسیا کې مخکښ یونی، ګاډفري وینې Godfrey Vigne لیکلي: «شجاع د ښه طبیعت لرونکی او ... داسې نه ښکارېده لکه یو سلطان چې خپل سلطنت له لاسه ورکړی وي بلکې لکه یو ښاغلی چې څه جایداد یې له لاسه ورکړی وي.»[۴۰]

سربېره پر دې، شجاع خپلو اړوندو کسانو ته له خپل عصر نه مخکې ښوونځي جوړ کړي وو: په ۱۸۳۶ کال کې شاوخوا درې زره هلکانو په ښوونځیو که زده کړې کولې،[۴۱] خو د لودیانې اېجنسۍ اسناد چې تر اوسه په بشپړ ډول د لاهور په ارشیف کې ساتل شوي، د هارلن د اشارتي ارزونې پخلی کوي چې شجاع په نورو برخو کې د خپل اړوند کسانو له پاره په پنجاب کې دومره روڼ اندی نه و: د بېلګې په توګه، د هغه وینځې په وار وار تښتېدلې وې، ښایي د شاه له جزا څخه د خلاصون په وجه، خو کله کله دوی د لودیانې په ښارګوټي کې د انګرېزي چوڼۍ ښایسته افسرانو ته هم د ساتنې له پاره تښتېدلې چې بې اړنګه د شاه او د انګرېزانو تر منځ به یې دیپلوماتیکي شخړې رامنځ ته کړې.[۴۲]

د اکټلوني له مړینې وروسته په ۱۸۲۵ کال کې، هغه کس چې د داسې شخړو په هکله باید اقدام وکړي، د لودیانې اجنټ کپتان کلاډ مارټین وېډ Captain Claude Martin Wade و.

وېډ په بنګال کې زېږېدلی، پارس پوه او د فرانسوي پوځي اجیر کلاډ مارټین Claude Martin زوی بللی و، هغه څوک چې د کلاډ بې وزله پلار ته یې پیسې پور ورکړې وې او کلاډ د هغه په نوم نومول شوی و؛ نو همدغه د کلاډ فرانسوي اړیکې وې چې نوموړی یې د سېک دربار ته هغه وخت ورسولو چې رنجیت سېنګ یو د پام وړ ۸۵۰۰۰ کسیزه له سېک خالصانو څخه جوړ پوځ درلود. د رنجیت سېنګ پوځ ته پخوانیو فرانسوي او ایټالوي ناپلیوني افسرانو روزنه ورکوله. دغه ټولو په سیمه کې ودونه کړي وو او لوېې نیمه پنجابي کورنۍ یې جوړې کړې وې. دغه پخواني ناپلیوني افسران د کلاډ په وسیله انګرېزانو ته د منځنۍ اسیا په هکله د مالوماتو ارزښتمنه سرچینه وګرځېدل.* وېډ هڅه کوله چې له دوی سره ملګرتیا ولري. یو منندوی فرانسوي یونۍ د ده په هکله داسې ویلي: «د پولې پاچا او یو ډېر ښه ملګری... یو هوښیار او یوه کس چې ملګري یې هم په همدغه کچه ګټوره او خوندوره ده.»[۴۳] خو د ده خپلو مامورینو د نوموړي یو پېچلی انځور کاږلی و: بې اړنګه وېډ خوش خلقه و، خو رند، وچ، پرېکنده او بدګمانه هم و. که چېرې ورسره هم انده نه وې، هغه نازک طبیعته، د خپل حریم ساتندوی او د هرې هڅې پر وړاندې چې د سېکانو او افغانانو سره د انګرېزانو د اړیکو په کنټرول کې د نوموړي انحصار مات کړي، کلک مقاومت کوونکی و.

وېډ ښار ته د خپل راتګ راهیسې، په ۱۸۲۳ کال کې د هغه پراخه خبر لیکنو او څارګرو شبکو په بیا را ژوندي کولو کار وکړ چې الفنسټون له پېښور څخه د خپل راتګ وروسته پرېښي وو. کله چې د ناپلیون د یرغل ګواښ تېر شو، دغه شبکې له پامه غورځېدلې وې؛ نو وېډ خپله یوه د خبریالانو شبکه جوړه کړه چې تر پنجاب، افغانستان او د پنجاب او افغانستان له لارې تر خېوې، بخارا او نوره هم وړاندې غځېدلې وه چې «د سیمه ییز جاسوسانو، په ځانګړې توګه له لېږل شوو سیمه ییز جاسوسانو څخه یې مالومات راټولول».[۴۴] دغه مالومات به راغونډ، چاڼ او وشنل شول او بیا به وېډ خپل مشر ته په کلکته کې ولېږل. په دغه وخت کې د خبریالانو «څارګرو» او رسمي جاسوسانو تر منځ پوله ډېره نرۍ وه، وېډ عملاً د هغه دورې یو له دوه څارګرو مشرانو څخه و چې راتلونکو نسلونو د لوېې لوبې نوم ورکړ. لویه لوبه د دوه امپراتوریو د لوېې سیالۍ، جاسوسۍ او فتحو هغه پېر یادېږي چې لمړني خوځښتونه یې په همدغه وخت کې پیل شول او برتانیه او روسیه په دې لوبو کې تر هغه وخته ښکېل وې څو چې د دوی اسیایي امپراتورۍ ړنګې شوې.[۴۵]

په دغه کار کې د وېډ لوی سیال یو ایرلنډی - انګرېز سرتمبه سړی، د سېر هېنري پاټېنګر په نوم و چې د بمبې Bombay ریاست په استازیتوب یې په کوچ Kutch کې له یو ګجراتي ښار، بوج Bhuj څخه څارګریز عملیات ترسره کول او پر سند، اباسین دلتا، بلوچستان او سیستان یې ځانګړی تمرکز درلود. پاټېنګر په ځلمیتوب کې پارس او هند ته د یو مسلمان سوداګر په جامه کې سفر کړی و او نه یوازې په سیمه کې بلد و بلکې د کمپنۍ له مامورینو سره یې هم بلدتیا درلوده. نوموړی د کلاډ وېډ په څېر د خپل صلاحیت د حریم کلک ساتندوی و.

دا چې وېډ د شجاع په نمایشي دربار کې د خپل رول لوبولو ستونزې درلودې؛ نو په دغه وخت کې یې د خپلو ډېرېدونکو جاسوسانو د مالوماتو او اوازو له معماو څخه د حل ټوټې راټولولې: نوموړي هندي کاتبان، سوداګر، ګرځنده اجیر نظامیان او انګرېزانو ته خواخوږي اشرافیان د مالوماتو او د بازار ګپ شپ د راټولولو له پاره ګمارلي وو. ښایي وېډ

---

*د ۱۸۲۰ کلونو په بهیر کې، د ختیځ هند انګرېزي کمپنۍ ډېرې پیسې، ۵۰۰۰ روپۍ ولګولې چې د یو افسر، جنرال کلاډ اګسټ کورټ General Claude August Court هغه ژورنال وپېري چې په افغانستان کې یې د خپل یون په هکله لیکلی و.

ته د مالومات ورکولو تر ټولو ګټوره ســرچينه يو د پام وړ انګرېز، جېمز لېويس James Lewis و. نوموړی يو پوځي و چې په کمپنۍ کې له خدمت څخه کابل ته تښتېدلی و او هلته يې د چارلس مسون په نوم ژوند کولو.
چارلس مســون يو کازمن تجســسي لندنی و چې په ۱۸۲۶ کال د بهارتپور د کلابندۍ پر وخت يې ځان مړ واچولو او له غونډ څخه وتښتېد. نوموړی د شمالي هند له لارې له اباسين څخه تېر او افغانستان ته يې په پښو يون وکړ او هلته يې د يو لالهاند ملنګ په څېر ژوند کولو. د لوی الکساندر اريايي ژوند Arrian's Life of Alexander the Great د کتاب يوه کاپي په لاس کې او د الکســاندر په پله روان، دی لمړنی لوېديځوال و چې د افغانســتان په لرغونپوهنه کې يې پلټنې وکړې او د لوی باختري يوناني ښــار پاتې شــونې يې په بګرام کې وموندې او په نورو ســيمو کې يې په مېتوديکې ډول بودايي زيارت او د کوشــانيانو مانۍ له خاورو نه را وســپړل. هغه خپل مســوليت ته په پام ســره، د خپلو موندنو ارزښتمنې برخې په ډهلي کې نوې اسيايي ټولنې ته لېږلې. کلاد وېډ څه نا څه د مســون په اصلي هويت او د عسکری څخه يې له تېښتې خبر شــو؛ نو نوموړی يې لږ وخت وروســته د برېښېدلو او اعدام په ګواښ او يا د بښــنې په ژمنو جاسوسۍ ته اړ کړ؛ نو په دغه وسيله کلاد وېډ په لمړي ځل په منظمه توګه له افغانستان څخه کره راپورونه تر لاسه کول.

څارګره پراخېدونکې شبکه د جيوپولېټيک د ګرندي بدلون په وخت کې جوړه شوه. اوس د ناپليون ګواښ نه و، خو پر ځای يې په ۱۸۲۰مو کلونو کې روسيې پر خپل ځمکني پرمختک کمپنۍ اندېښمنه کړې وه.
روسيې د ناپلېون له ماتولو وروسته، په ۱۸۱۲ کال کې خپله پوله د ختيځ او سوېل په لور په داسې چټکۍ غځوله لکه وېلزلي چې د شمال او لوېديځ په لور خپله د کنټرول ساحه پراخوله؛ نو په لندن کې ناست ستراتيژستانو ته ورو ورو دا جوتېده چې- دغه دوه امپراتورۍ به د ســوېلي اســيا په کوم ځای کې ټکر وکړي. د کمپنۍ د کنټرول بورډ مشــر او د برتانيې په کابينه کې د هندي چارو وزير لارډ اېلېنبوره لمړنی کس و چې دغه ډېرېدونکې اندېښــنه يې په حکومتي عامه پاليسۍ واړوله. هغه په خپل يادښت کتاب کې ليکلي: «په اسيا کې زموږ پاليسي بايد يوازې يو تګ لورى ولري او هغه د روسيې د واک محدودول دي.» نوموړي وروسته بيا ليکلي: «که دښمن له خېوې حرکت وکړي، څلور مياشتې وروسته به په کابل کې وي. په دې هکله مشــران په وېره کې دي، خو زه داډمن يم چې موږ به په اباســين کې د روســانو پر ضــد جګړه وکړو او زما په زړه کې له ډېر وخت راهيســې داســې ګرځي چې زه به هلته له دوی ســره مخامخ شــم او يوه لويه جګړه به وکړم.»[۴۶]
اېلېنبوره د وارن هېستنګز Warren Hasting د دفاعي وکيل زوی او يو مستعد خو نه قانع کېدونکی او په څېره بدرنګه کس و. يوه کټونکي هغه وېروونکی ګرې لاک* Grey Lock بللی و. د هغه فزيکي څېره دومره بې خونده وه چې ويل کېږي څلورم جورج يې په اړه ويلي وو چې د اېلېنبوره څېرې ته کتل يې ناروغه کوي. نوموړی هغه وخت له سخت تحقېر سره مخ شو کله چې ښايسته خو ځيرسترګې ښځې يې (جېن ډيګبي Jane Digby) پرېښود او بيا يې له پرله پسې ميناتو سره

*ګرې لاک چې يوه بې خونده څېره يې لرله، په ۱۶۷۰کال کې زېږېدلی، د امريکا اصلي استوګن او د انګرېزي ښکېلاک پر ضد د جنګاليو مشر و. (ژباړن)

وخت تېر کړ. لمړی له اطریشي شهزاده شوارزنبنبرګ Schwarzenberg سره چې الېنبوره په یو ډوول* Dual کې ورسره جنګېدلی و. ورپسې په لنډه موده کې د بوېریا Bavaria او یونان د پاچاهانو او البانیوي جنرال سره او وروسته یې د یو کوچي شېخ سره په پالمایرا Palmyra کې واده او د خوبنې ژوند تېر کړ. دغه سپکاوي د الېنبوره په کرکټر کې د تل له پاره خپل اغېز پرېښود او د غرور او هوډمنو هیلو په لور یې سیخ کړ، خو نوموړی که خانتما هم و، د ډېرې انرژۍ خاوند او هوښیار سړی هم و او لمړنی انګرېز سیاستوال و چې خپل مسلک ته یې د روسي امپریالېزم په مخالفت کې وده ورکړه.[47]

الېنبوره د انګرېزانو تر کنټرول لاندې هندي سیمو ته د روسي ګواښ په هکله مبالغه کړې وه. دا رښتیا وو چې روسانو د عثماني ترکې او قاجاري ایران پر وړاندې کلک تعرضي چلند کولو، خو سن پیټرزبورګ په حقیقت کې هلته پر انګرېزانو د یرغل هېڅ پلان نه درلود. د ناپلیون له شاتګه یو کال وروسته، په ۱۸۱۲ کال کې له مسکو څخه د روسانو توپچي ځواکونو د فتح علي شاه قاجاري پارسي پوځ ستړ کړ او د سوېلي ارمنستان او ګرجستان عېسویانو ازادي یې اعلان کړه. وروسته روسانو د اوسني ارمنستان او اذربایجان لوېې برخې چې په قفقاز کې د پارسي امپراتورۍ سیمې وې، له ځان سره مدغم کړې. په تهران کې د برتانېې سفیر په دې هکله لیکلي: «پارس لاس او پښې تړلی، د سن پیټرزبورګ دربار ته وسپارل شو.»[48]

دا د عثمانیانو او پارسیانو د ماتو د اوږدې لړۍ پیل و چې د سوېل په لور د روسانو د بې رحمه پرمختګ څرګندونه یې کوله.[49] دا چې انګرېزان د خپل پارسي متحد په مرسته کې پاتې راغلل او پارسیان یې له روسانو سره په جګړه کې یوازې پرېښودل، وضعیت نور هم ترینګلی شو. په ۱۸۲۶-۱۸۲۷ کلونو کې پارسیان له روسانو سره په یو لړ جګړو کې له ستوونکو ماتو سره مخ شول او د قفقاز د پارسي امپراتورۍ ټولې پاتې برخې، د ټولو هغه غابښیو په ګډون چې اذاربایجان ته یې لاره کنټرولوله، له لاسه ورکړې.[50]

که روسان له عثمانیانو سره په جګړو بوخت نه وی؛ نو د تسلیمۍ شرطونه به نور هم سخت وو، خو روسانو په عین وخت کې ترکانو ته داسې ویجاړوونکې ماتې ورکولې چې د برتانېې صدراعظم باور درلود چې «دغه ماتې عثماني امپراتورۍ ته مرګونی ګوزار او د عثماني واک د نابودۍ پیلامه دي».[51] د ۱۸۲۰ لسیزې په پای کې داسې برېښېدل چې روسانو ته د تهران او قسطنطنیې نیول او د تزاریانو تر ساتنې او کنټرول لاندې د پارس او ترکیې راوستل یوازې د لږ وخت خبره وه. په چېچنیا او داغستان کې روسي جزایي لښکرې په عامه وژنو، د کلیو په لوټولو، د ښځو او ماشومانو په وژنه، د ځنګلونو په وهلو او د حاصلاتو په سوځولو بوختې وې.[52] وړاندې سوېل ته په بیت المقدس کې یو انګرېز قونسل د «روسي اجنټانو» د ډېروالي راپور ورکړ چې «د مقدسې ځمکې اشغال» ته تیاری نیسي؛ نو د روسانو یاد شوی نیت چې دوی به د عثماني امپراتورۍ له ړنګو څخه د بېزن ټاین Byzantine زړه امپراتوري بیا جوړوي، لړترلړه د بهرنیو چارو جګړه پالو پالیسي جوړوونکو ته ډېر شونی ښکارېده.[53]

د روسانو پرله پسې او چابکې بریاوې او په هغه هېوادونو کې چې تر واک لاندې یې وو، د دوی ظلمونو، په لندن کې هغه سیاستوال ولړزول چې د ناپلیون له مړینې وروسته یې د هند خوندیتوب د برتانوي نړیوال قدرت د موقف له پاره

*د دوو کسانو تر منځ مخامخ جګړه. (ژباړن)

حیاتي ګڼلو. کله چې په ۱۸۲۳ کال کې د همالیا پلټونکي ویلیم مورکرافت William Moorcroft رنجیت سـېنګ ته د روسـیې د بهرنیو چارو وزیر کونټ نیسـل روډ Count Nesselrode لیک کشـف کړ، داسـې بریښـېدل چې دغه لیک د هغه څه پخلی وکړ چې پالیسي جوړوونکو ورڅخه وېره لرله. دغه وېرې او ورڅخه زېږېدلې سیاسي وسوسې د برتانیې او برتانوي هند په مطبوعاتو کې یو لړ روس‌کرکه رامنځ ته کړه چې روسـان یې په کې ځناور، مستبد او ازادۍ او تمدن ته ګواښ بلل.

د ډګروال ډي لسي ایون De Lacy Evan یو پېچلی مغرضانه کتاب «پر برتانوي هند د یرغل شـونتیا» دغه وېرې ته نور تحرک ورکړ. په دغه کتاب کې یوه داسـې سـناریو انځور شـوې وه چې ۶۰۰۰۰ روسـي عسـکر به پر هندوکش مارش وکړي، هرات به ونیسي او بیا به د خیبر د غاښي لاندې راښکاره شي او هرڅه چې په لاره مخې ته ورځي، له ځمکې سره به یې هوار ي. په حقیقت کې دا په هغه وخت کې یوه داسې خیالي سناریو وه لکه د شاه شجاع پلان چې د تبت له لارې به پر کابل یرغل کوي. په دغه کتاب کې د روسي یرغل د ګواښ په اړه لویه مبالغه شوې وه. کابل خو پرېږده، په منځنۍ اسـیا کې یوازې لږ شـمېر روسـان وو، هغه هم له بخارا څخه ۱۰۰۰ میله لیرې، خو د لندن په سـیاسـي کړیو کې دغه کتاب په پراخه کچه لوسـتل کېده او که څه هم دغه ډګروال هېڅ کله هند او حتی دغه سـیمې ته نه و تللی، کتاب یې د یو روس‌کرکې نسل له پاره د انجیل ارزښت پیدا کړ.[۵۴] په ځانګړې توګه د الېنبوره دغه کتاب ډېر خوښ و ځکه چې د ده د اوسنی بدګمانۍ پخلی یې کولو.

په هغه ماښـام چې الېنبوره د کتاب لوسـتل خلاص کړل، نوموړی د خپلې مطالعې کوټې ته لاړ او د لندن صـدراعظم ته یې ولیکل چې اباسـین ته د رسـېدو په موخه به روسـیه په یرغل او یا په خپل نفوذ پارس خپل کړي. الېنبوره په راتلونکې ورځ د دغه کتاب کاپي تهران او بمبیي ته ولېږله او په کتاب کې یې هغه مشـوره یادښـت کړه چې یو اجنټ دې په بخارا کې وګمارل شـي څو د روسـي یرغل په هکله ترمخه خبرداری راولېږي. هغه په خپل یادښـت کتاب کې لیکلي: «موږ باید له کابل، بخارا او خیوې څخه بشپړ مالومات ولرو.»[۵۵]

په راتلونکو اونیو کې ایلېنبوره د روسـیې د نور پرمختګ د مخنیوي له پاره مخکې له مخکې پلانونه جوړ کړل. هغه د هند لوی والي ته ولیکل: «موږ د روسي له رښتیني یرغل څخه دومره وېره نه لرو لکه:»

شـمالي هند ته د روسـانو نږدې کېدل به زموږ د بیعت او شـهزاده متحدینو په مورال اغېز وکړي. دا زموږ دنده ده چې د روسـانو له اوسـنیو پولو څخه د دوی د خوځښـت د مخنیوي له پاره اقدام وکړو، خو د دغه اقدام اغېزمنتوب به یې په چټک ترسره کولو پورې اړه ولري او تاسې ته به د هر هغه څه په هکله خبر درکول کېږي چې له روسي پولې څخه تېرېږي.[۵۶]

د الېنبوره د څارګریز ماموریت لېږنې پراخه پاېلې وزیږولې، خو په دغه پړاو کې د ګواښ ډېره برخه چې د شـنډولو هڅه یې کېده، له بې کچې تودو انګرېزي خیالونو څخه پرته بل څه نه وو. په منځنۍ اسـیا کې د یو لوی څارګریز پروګرام جوړونې، لوبې لوبې ته ډېر تحرک ورکړ- روسـانو وروسـته پر دغه لوبه د «سـیورو تورنمنټ» نوم کېښـود.- او د روسـانو او انګرېزانو تر منځ یې په همالیه کې سـیالي رامنځته کړه، چېرته چې یوه هم مخکې شـتون نه درلود. دغه پروګرام وېړ، پاتېنګر او د پولو سـاتونکو ته لوبې سـرچینې په واک کې ورکړې؛ نو ځوان پوځي افسـران او سـیاسـي اجنټان به کله په بله جامه او کله د ښکار د رخصتۍ په پلمه پر له پسې همالیا، هندوکش او پامیر ته لېږل کېدل چې

ژبه او قبیلوي دودونه زده کړي، د سیندونو او غاښیو نقشې وکاږي او په غرونو او دښتو کې د لارې ارزونه وکړي.[۵۷]
په راتلونکو کلونو کې امپریالیستي سیالي د لوبې په پرتله په خورا جدي ځېز بدله شوه چې پایلې یې په لوړه کچه مړینې، جګړې، یرغلونه او د مستعمرو جوړونې شوې او د افغانستان او منځنۍ اسیا د زرګونو اوسېدونکو ژوند یې په ژوره توګه بدل کړ. دغه وضعیت په ډېره چټکۍ انګرېزانو ته د شاه شجاع ارزښت ډېر کړ. نور انګرېزانو ته پخوانی پاچا د خپلو خیالي نظریو سره د یوه ګوښه شوي متحد په څېر نه و چې دوی د وجیبې له مخې ځای او خرڅ ورکړي. انګرېزانو ته نوموړی ناڅاپه د روسانو د تېرې پر وړاندې او د دوی د هغه هیلې کلی شو چې په افغانستان کې یو متحد واکمن ولري؛ نو په دې توګه انګرېزانو ته شجاع یوه ستراتیژیکه شتمني وګرځېد. د الېنبوره د څارګریزه ماموریت د لېږنې په پایله کې دوه پټې څارګرې عملیاتي ډلې وګمارل شوې.
د تورن ارتر کانولي Arthur Conolly په مشرۍ یوه ډله وګمارل شوه چې له مسکو څخه برتانوي هند ته د پلي تګ شونتیا وازمويي . کانولي په اورنبورګ کې د روسانو پولې ته لاړ او له هغه ځای څخه په بدله څېره د بخارا او افغانستان له لارې هرات او اباسین ته لاړ. دغه یون وښوده چې د برتانوي هند پولو ته تګ په بشپړه توګه شونی دی - لږترلږه یوه هوډمن سړي ته - او د هغه څه په پرتله چې کانولي یې تصور کړی و، په کراره تګ یې له یو کال څخه لږ وخت ونیو او ډېر اسانه و.
دویمې ډلې ته له دقت او تفصیل څخه ډکه او په بدله څېره دنده ورکړل شوه. دغه ډله به په مخالف لوري ځي او د اباسین سیند په هکله به مالومات راټولوي. الېنبوره باور درلود چې لکه د ګنګا سیند چې انګرېزي سوداګرۍ ته یې د هند زړه خلاص کړی و، اباسین به هم منځنۍ اسیا ته د دوی ترانسپورټي تګ لوری شي.
الېنبوره هم لکه د خپل نسل ګڼپالان، د سوداګرۍ پر تمدني طبیعت کلک باور درلود: «د سوداګرۍ هره بسته چې زموږ له بندرونو څخه لېږدول کېږي، دوی له ځان سره د لږ شاته پاتې ټولنو غړو ته ذکاوت او ګټور فکرونه وړي.»[۵۸]
هغه دا تصور درلود چې انګرېزي تولیدات به د روسې د پرمختګ پر وړاندې د دفاع لمړۍ کرښه وي - سکاټلنډي سنۍ او د مانچستر د پنبې بستې به له البیین Albion څخه د پوهې په خپرولو کې مرسته وکړي او تر یوې کچې به د سن پیټرزبورګ د تزاري استبداد پر وړاندې د افغانانو د مقاومت تکل ټینګ کړي؛ نو نوموړي وړاندیز وکړ چې یوه کښتۍ چې په بدله بڼه کارټوګرافر او د تخنیکي رسم او سمندري او پوځي سروې کارپوهان په کې وي اباسین ته ولېږل شي چې د سیند غاړې نقشه وکاږي، د سیند ژوروالی جوت کړي او په اباسین کې د انګرېزي انګوټ• د چلېدو شونتیا وارزوي.
اېلېنبوره هیله درلوده چې په دغه وسیله به د منځنۍ اسیا په سوداګرۍ د برتانوي تسخیر پیل برابر کړي، خو د اصلي موخې د پټولو له پاره، باید کښتۍ پوښ کړل شي او په رسمي توګه وویل شي چې په کښتۍ کې رنجیت سېنګ ته داسې نفیسې سیاسي ډالۍ دي چې لېږد یې له وچې لارې خوندي ونه ګڼل شو.
لکه څنګه چې مهاراجا له ښو اسونو سره کابو لېونی مینه لرله، اېلېنبوره دغه چل ته هوکړه وکړه چې له سفک Suffolk څخه د بګۍ او باربرۍ غټو اسونو یوه ډله چې داسې نسل مخکې په هند کې هېڅ کله لیدل شوی نه و، راولېږل شي. یوازې له دې امله چې که رنجیت سېنګ امر وکړي چې اسونه دې د ځمکې له لارې ورولېږل شي، ډالیو ته

• انګوټ: بخاري بېړۍ

یوه درنه زرینه بګۍ هم ور زیاته شوه. وروسته هوکړه وشوه چې دغه ماموریت پراخه کړل شي، هغه دا چې د سوداګر په بڼه دې یو انګرېز ځارګر افسر د افغانستان له لارې بخارا ته لاړ شي او په منځنۍ اسیا کې دې د انګرېزي محصولاتو د وړاندې کولو او د افسر به د لارې په اوږدو کې پټ نوټ اخلي، نقشې به کاږي، د منځنۍ اسیا په ارامه ښارونو کې به د روسانو نفوذ ارزوي او له امو څخه د قزاقي عسکرو د تېرېدنې او بیا د افغانستان له لارې هند ته د دوی د رسېدنې په اسانتیا به راپور جوړوي.[۵۹]

د دغه ډلې د مشرۍ له پاره چې باید یو تکړه او محتاط افسر وي، د اېډنبوره لمړۍ خوښه د ویلیم فرېزر ورور بېلي فرېزر Baillie Fraser و چې یو ارټیست، لیکوال او جاسوس و. نوموړی لسیزې مخکې په پراخه کچه په پارس کې ګرځېدلی و، له شاه سره یې ملګرتیا جوړه کړې وه او پارسي ژبه یې ښه زده وه،[۶۰] خو فرېزر په هغه وخت کې په اېنورنېس کې د خپل ملکیت په ژغورنه بوخت و. هغه خپل کور ډېر پراخه کړی و چې پارسي شهزادګان ورسره شې وکړي؛ نو اېډنبوره یو بل ناپېژندل شوی خو د پرمختګ لېوال ځوان ویشت کلن ژېړوه او د پاتېنګر لاس لاندې زده کړیال الکساندر برنز د دغه ډلې د مشرۍ له پاره خوښ کړ. د الکساندر ډالریمپل Alexander Dalrymple د ۱۷۸۳ کال د مشهور چارت راهیسې، الکساندر برنز د اباسین د خولې لمړنی نقشه کاږی و او د دې له پاره انعام هم ورکړل شو.

د شېږو میاشتو سمندري یون څخه وروسته د ۱۸۳۰ کال په دوبي کې، پنځه سپین خاله-خړ رنګه د بګۍ اسونه د بمبي بندر ته ورسېدل. له شپږو اسونو څخه یوه اسپه د سمندر په لاره کې مړه شوه. پاتې پنځه، وروسته له دې چې د ماله بار Malabar د غونډیو په څرځایونو کې یې خپل سبک بېرته واخیست، دوی بیا د یوې لویې بګۍ په ګډون د لېږد له پاره د اباسین د خولې په لور په کښتۍ کې روان کړل شول. بندر ته د ننوتلو د اجازې اخیستلو په انتظار کې، یوې توپاني سیلۍ کښتیو ته سختې جټکې ورکړې چې د دوه کښتیو ستنې یې بې ځایه کړې او د درېیمې کښتۍ چې برنز په کې ناست و بادوان یې دوه ټوټې کړ. اسونو چې اوس له څپو سره بلد شوي و، ځه زیان نه و لیدلی، خو بګۍ سخته زیانمنه شوې وه او له بیا جوړېدو وروسته هېڅ کله خپل لمړني حالت ته رانغله.[۶۱] دغه سمندري یون دوه ځله ستون شو، خو د سند امیرانو به د تېرېدو اجازه نه ورکوله؛ نو دوی به بېرته راوګرځېدل. وروسته له دې چې رنجیت سېنګ د سندي امیرانو پر ضد د انګرېزانو له خوا وپارول شو او ده امیرانو ته ځانمن ګواښ وکړ، بلاخره کښتیو ته اړینه اجازه ورکړل شوه او د لاهور په لور ستنې شوې چې له دغه ځای څخه یې ۷۰۰ میله واټن درلود. د لارې په اوږدو کې به برنز په پټه د اوبغاړو او شاوخوا سیمو مفصل انځورونه کاږل او د سیمو د خلکو او سیاست په هکله یې نوټونه اخیستل. په عین وخت کې د برنز ملګرو په احتیاط د غربزه الو په وسیله د سیند د ژوروالي او د قوې یا وزن پر وړاندې د توان اندازه اخیستله، د اوبو سرعت یې اندازه کولو، په تفصیل یې د بهانده اوبو چارت جوړولو او نقشې یې کاږلې. د تمې خلاف د سیند د ژوروالي کچې وښوده چې سیند دومره ژور نه و چې لکه په ګنګا کې له انګوټونو څخه په کې کار واخیستل شي؛ نو په دې هکله د اېډنبوره نظریه له شوونتیا څخه لېرې

وبرېښېده، خو دغه یون وښوده چې په اباسین سیند کې هغه کښتۍ چې هوار تل ولري کولای شي تر لاهور پورې لاړې شي؛ نو غټې جالې کولای شي انګرېزي محصولات د سبک تر پلازمېنې ورسوي. وروسته به دغه مالونه د ځمکې له لارې افغانستان او منځنۍ اسیا ته ولېږدول شي، خو دلته یوازې سیاسي خنډونه وو.

الکســـاندر برنز چې د دغه ماموریت د مشـــر په توګه ګمارل شـــوی و، یو کلک، د لوی مورال خاوند او مخور برسکاټلنډی و. دی د مانټروز Montrose د ښاري شورا د مشر څلورم زوی و او پلن مخ، لوړه تنده، غټې ژورې سترګې او تجســـي خوله یې لرله چې د ده د پلټونکې او ظریف مزاج څرګندونه یې کوله. نوموړی په دغه ځانګړتیاوو کې خپل د تره زوی رابي برنز Burnes Robbie ته ورته و.[۶۲]

د مانټروز په اکاډمۍ کې چېرته چې برنز او ورور یې زده کړې کړې وې، برنز په زړوره او بې باکه سرښندنه کې نوم درلود، خو له علمي اړخه یې کومه لاســـته راوړنه نه لرله. نوموړي په کلاسـیکه زده کړه کې له لوی الکســـاندر ســـره ډېره مینه درلوده او همدغې مینې افغانستان او اباسین ته وهڅولو.[۶۳]

برنز له خپل مشر ورور جېمز سره په شپاړس کلنۍ کې هند ته لاړ او اوس په شپږویشت کلنۍ یې یوه لسیزه په هند کې تېره کړې وه او په ډاډمنه توګه یې په پارســـي او هندي ژبو خبرې کولې. ده په نثر کې هم یوه واضـــح او ژوندۍ بنه خپله کړې وه او په تاریخ کې یې خپلې مینې ته وده ورکړې وه. د ده لمړنۍ لیکنه چې د «په اباســـین کې On the Indus» تر ســـرلیک لاندې وه، د بمبۍ جغرافیوي ټولنې په خپرونه ' Transaction of the Bombay Geographical Society ' کې چاپ شوه چې د وخت د سیاست په پرتله، ډېره د یوناني تاریخ په هکله وه.

لکه له ده څخه وروســـته د لوېې لوبې ډېر نور لوبغاړي، د برنز ځیرکتیا او په ژبه کې وړتیا ده ته په چټکۍ وده ورکړه. که څه هم دی د ســـکاټلنډ په لیرې پرته برخه کې د څه نا څه منځنۍ شـــالید څخه و، خو د خپلو بډایو او د ډېرو اړیکو درلودونکو هم پېرو په پرتله یې په لږ وخت کې لوړې رتبې تر لاســـه کړې. له ده ســـره د ورور ســـپارښـــتنو او د دوی دواړو پراخه اړیکو چې په فري مېسنس Freemasons کې یې د خپل نومیالیتوب له وچې ټینګې کړې وې، هم مرسته وکړه.*

ډنګر خو غښـــتلی او په ونه اته فوټه او نهه انچه برنز، یو د پرمختګ لېوال او هوډمن ســـړی و چې په بېړني حالاتو کې د ارامه فکر خاوند و. د برنز ملګرو د ده خیالي انځور او فکري چټکتیا خوښـــېده: یو ملګري یې لیکلي: «برنز پرېکنده، چابک، چټک پرېکړه کوونکی، واضح او د بصیرت خاوند و.» په دغه یون کې نوموړي له خپلې ځیرکتیا او ټوکو څخه د کار اخیستنې لوی فرصت درلود، په ځانګړې توګه کله چې د پنجاب له پولې تېر شو او د ده باروړونکو اسونو د رنجیت

---

*دا یو کتاب دی چې جېمز برنز James Burnes لیکلی «د مقدساتو اسوالو ساتونکو د تاریخ لنډه شرح (۱۸۴۰) (1840) A Sketch of the History of the Knight's templars»

چې په لمړي ځل د فري مېسن تړاو د دغه ساتونکو او الهنبوره ته څېرمه د روزلن کلیسا سره ښیي. دغه کتاب د عامه شوو اپلتو لکه «مقدسې وینې Holy Blood، مقدسه پیاله Grail Holy او دا وینچي کود The Vinci Code» د مردارۍ پلار دی.

ســـېنګ د مامورينو په منځ کې يوه هنګامه جوړه کړه. برنز ليکلي: «د لمړي ځل له پاره له باروړونکي اس څخه د منډې او چارګام او د ټولو هغه ځانګړتياوو تمه وشوه ، چې يو ګړندی څاروی يې لري.»
برنز او ملګرو ته يې د ۱۸۳۱ کال د جولای په اتلسـمه په ښـه توګه هرکلی وويل شـو. پر اسـونو سـپره د تشـريفاتو يوه ډله او يوه پلې لوا د دوی د ښـه راغلاسـت له پاره لېږل شـوي وو. برنز ليکلي: «له موږ څخه مخکې روان ګاډی ښـايسـته ښکارېده او د بار وړونکو اسونو شاته موږ پر پيلانو سواره وو او د مهاراجا د افسر سره تر هغه روان وو تر څو چې د ښـار له دېوالونو څخه تېر او لاهور ته د مانۍ له دروازې څخه ننوتو. د لارې په غاړه پر اسـونو سـپاره عسـکر، توپچي او پلي ځواکونه، کتار ولاړ وو او کله يې چې له څنګه تېرېدو، موږ ته به يې سـلامي يا رسـم تعظيم وکړ. د خلکو ګڼه ګونه ډېره زياته وه. دوی د کورونو په بالکونو کې په درناوي چوپ او ارامه ناسـت وو.» انګرېزي ډلې ته د مغول زړې کلا د باندني انګړ له لارې، د ښـه راغلاسـت کوټې يا ديوان خاص ته چې دروازې يې د مرمر طاق درلود لارښـوونه وشـوه. برنز بيا ليکلي: «زه ټيټ شـوم چې خپل بوټ وباسـم، ناڅاپه يو کوچني زاړه سـړي کلک په غېږ کې ونيوم.»[۶۴]
دا د پنجاب زمری رنجيت سېنګ و. وروسته رنجيت سېنګ له برنز سره لاس په لاس دربار ته ننوت او ټول اعلحضرت ته مخامخ د سپينو زرو په څوکيو کښېناستل. رنجيت سېنګ دېرش کاله مخکې واک ته رسېدلی و. دا هغه وخت و چې له شاه زمان سره يې د هغه توپونو په خلاصون کې مرسته وکړه چې د جيلم د سيند په ختو کې بند پاتې وو او اوس د رنجيت سېنګ له جبري مېلمستيا څخه د ښـار د لښتيو له لارې د شاه شجاع له تېښتې ديارلس کاله تېر شـوي وو. د همغه وخت راهيسې رنجيت سـېنګ د افغان کورنۍ جګړې له فرصت څخه په کار اخيسـتې، د اباسـين سـوېل ته د داراني امپراتورۍ ډېرې سـيمې تر خپل واک لاندې راوسـتې او پر ځای يې يو شـتمن، ځواکمن، مرکزي او د ښې ادارې دولت جوړ کړ. ســرېېره پر دې چې نوموړي خپل پوځ ته روزنه ورکړه، خپله بېروکراســي يې هم عصــري کړه او يوه غښتلې څارګره شبکه يې جوړه کړه چې کله کله به يې په لوديانه کې له ويډ سره راپورونه شريکول.
د انګرېزانو اړيکې په عمومي توګه له رنجيت سـېنګ سره ښې پيل شـوې وې، خو دوی هېڅ کله هېر نه کړل چې په هند کې وروستی ځواک چې کېدای شي له کمپنۍ سره جګړه پيل کړي، د رنجنيت سـېنګ پوځ دی: د ۱۸۳۰ لسـېزې په بهير کې انګرېزانو د بنګال پوځ کابو نيمه برخه چې شـمېر يې ۳۰۰۰۰ کسـانو ته رسـېدو، د پنجاب په پوله کې ځای پرځای کړې وه؛[۶۵] نو دا ډېره مهمه وه چې برنز له رنجيت سېنګ سره ښې اړيکې ټينګې کړي.
لاهور تـه د برنز لـه رسـېـدو څخـه يوازې څو مياشـتې مخکې، فرانسـوي ګرځـنـدوی وېکټور جخـه مون Victor Jacquemont د رنجيت سـېنګ په هکله په زړه پورې خبرې کړې وې. هغه رنجيت سـېنګ يو هوښـيار او جذاب تېرايستونکی انځور کړی - څومره چې رنجيت سـېنګ په خپلو خصـوصـي کړنو کې د کرکې وړ دی، همدومره په عامه کړنو کې د ګرانښـت وړ دی. وېکټور ليکلي: «رنجيت سـېنګ يو زوړ ګيدړ دی، که چېرې زه خپل تر ټولو دوکه باز ديپلومات ورسره پرتله کړم؛ نو زموږ دغه ديپلومات راته ډېر بې ګناه برېښـي. له ده سـره مجلس يو افت دی. هغه نږدې لمړنی هندي کنجکاو دی چې زه ورسـره مخ شـوی يم، خو د نوموړي دغه تجسـس له ده سـره د ټول ملت د بې پروايۍ جبران دی. هغه له ما څخه سـل زره پوښـتنې وکړې، د هند په هکله، د اروپا، د انګرېزانو، د ناپليون او ټولې کورنۍ په هکله او په عمومي توګه د ټولې نړۍ په هکله او بلې خواته د دوزخ او جنت، د روح، خدای، شـيطان او په

زرګونو نورو څيزونو په هکله...» رنجيت سـېنګ خپه و چې اوس ده ته ښـځې دومره خوند نه شـي ورکولای لکه د بڼ ګلونه يې چې ورکوي.

رنجيت سـېنګ پرون غوښـتل د خپل خپګان وجه راته وښـيي. موږ د ټولو درباريانو تر منځ يا په بل عبارت په خلاص انګړ کې چې څو زره عسـکر رانه چاپېر وو، پر قالينه د پښـو په سـر ناسـت وو چې ناڅاپه دغه عشـقي بوډا هک او پک کړم. ده له حرم څخه پنځه ځوانې نجونې راوغوښتې او ورته وې ويل چې ما ته مخامخ کښېني. بيا يې په خندا راڅخه وپوښتل چې زه د دوی په هکله څه فکر کوم. ما په پوره صداقت ورته وويل چې زما په اند دوی ډېرې ښايسته دي خو زما دغه خبرې زما د رښتيني اند يوې لسمې ته هم نه رسېدې.

له اس سـره د رنجيت سـېنګ نږدې لېونۍ مينې ته د جخه مون هم پام شـوی و. په ګاونډ ايالتونو کې رنجيت سـېنګ ګرانې او خونړۍ جګړې د هغه اسـونو د لاسـته راوړنې له پاره کړې وې چې د ده خوښ وو خو څښتـنو يې نه غوښـتل چې خرڅ يې کړي... هغه يو بې شـرمه تېراېسـتونکی هم دی چې د خپلو ناولو کړنو داسې غورې کوي لکه زموږ په هېواد کې چې درېيم هېنري Henri III کولې... رنجيت په وار وار د خپل ښه لاهوري رعيت په وړاندې له يوې مسلمانې فاحشې سره پر پيل سپور او بې حيايي به يې ورسره کوله...[۶۶]

برنز ته د جخه مون په څېر رنجيت سېنګ هم په زړه پورې وبرېښېد او دوی دواړه په لږ وخت کې کلک ملګري شول. برنز ليکلي: «هېڅکوک د مهاراجا ښې طبعې ته نه شي رسېدی. هغه زموږ سره په يونيم ساعته مرکه کې مجلس پرته له وقفې ګرم وساته: ده په ځانګړې توګه د اباسين سيند د ژوروالي او په کې د بېړۍ چلولو د شونتيا په هکله وپوښتل.» ورپسې يې د باربرۍ اسونو او بګۍ کتنه وکړه. د اسونو ننداره يې تعجب وپارولو او د دوی غټ والی او رنګ يې ډېر خوښ شو. کله يې چې اسونه يو پر بل پسې له مخې تېرېدل، رنجيت سېنګ وويل چې دوی واړه پيلان دي او نورو سردارانو او افسرانو ته يې غږ کړ چې خپله خوښي ورسره شريکه کړي.[۶۷] دی دغه ډاليو او د اېلېنبوره ليک ته دومره خوشحاله و چې د توپچي ځواک شپيته توپونه يې ډزو ته چمتو او په هر توپ يې شل ځله ډزې وکړې چې د لاهور خلکو ته د خپل نوي متحد په هکله خپله خوښي څرګنده کړي.

رنجيت سېنګ د دوو مياشتو له پاره برنز ته بېلابېلې سرګرمۍ برابرې کړې، د بازينګرو ګډا، پوځي تطبيقات، د هوسيو ښکار، د يادګاري ځلو ليدنه او مېلمستياوې. برنز حتی د رنجيت سېنګ د اومو الکولو ترخه کورني شراب وڅښل چې ترياک، د مرغلرو پوډر، مشک، غورمه او مسالې په کې ګډ کړل شوي وو. د دغه شرابو دوه پيالو تر ټولو لوی برتانوي شرابي چپه کولو، خو رنجيت سېنګ برنز ته د ده د اسهال د علاج له پاره د دغه شرابو سپارښتنه کوله. برنز او رنجيت سېنګ، يو سکاټلنډی او بل سېک پوه شول چې دوی د قوي شرابو په څښلو کې ګډه وجه لرله. برنز ليکلي: «رنجيت سېنګ له هره اړخه يو فوق العاده سړی دی. ما واورېدل چې فرانسويانو ويلي رنجيت سېنګ له قسطنطنيې څخه نيولې تر هند پورې سارى نه لري.»[۶۸]

رنجيټ سېنګ په وروستۍ ماښامنۍ کې برنز ته کوه نور وښود. برنز ليکلي: «سړی د دغه اعلی کاڼي په پرتله د بهتره څيز تصور نه شي کولی. بشپړ خالص الماس چې د نيمې هګۍ په اندازه غټ او درې نيمې روپۍ درونډ دی. ما ته وويل شـول چې دغه الماس درې نيم ميليونه ارزښت لري.»[۶۹]

وروسته رنجیت سېنګ برنز ته دوه بشپړ جړاو• اسونه ډالۍ کړل. پر اسونو ګران بیه کشمیري شالونه پراته وو، په غاړو کې یې د عقیقو غاړۍ وې او د ډېنګ بنګې یې له تندي څخه پاس درولې وې. په داسې وخت کې چې برنز له رنجیت سېنګ څخه مننه کوله، د باربرۍ یو اس چې د چرمو زرین جالوغ• پرې اچول شوی او د پیل زین پرې ایښودل شوی و د رنجیت سېنګ د معاینې له پاره د دوی له مخې تېر کړل شو.[۷۰]

برنز هم لکه رنجیت سینګ ډېر جذابیت درلود چې په وار وار یې ډېر ترینګلي حالات ښېرته سم کړي وو. رنجیت سېنګ چې معمولا هر چا ته یې د شک په سترګه کتل، له برنز سره د مخه ښې په ورځ یې لوی والي ته ولیکل: «د ارزښتمنو او مناسبو خبرو دغه مرغۍ له خوندور مجلس څخه او د فصاحت او بلاغت د بڼ بلبل سره مې له لیدو او ناستې ولاړې ډېر خوند واخیست.» وروسته له دې چې لوی والي برنز ته صلاحیت ورکړ چې افغانستان ته لاړ شي، افغانان هم د برنز په لیدو خوښ وو: کله چې برنز د اباسین سیند د افغان پولې پر رودغاړه کې پښه کېښوده، لمړني افغان قومي مشر چې دی ورسره مخ شو، ورته وویل چې نوموړی او ملګري یې دې هلته ځان داسې خوندي احساس کړي لکه هګۍ چې له چرګې لاندې خوندي وي. یوه میاشت وروسته برنز هم دغه مهربانۍ ته د خواب په اړه خپلې مور ته په مانېزوز کې ولیکل: «ما د کابل له لیدو څخه مخکې فکر کولو چې پېښور خوندور ځای و خو کابل په رښتیا جنت دی... زه دوی ته د انګوټونو، پوځونو، کښتیو، دارو او په اروپا کې د ټولو عجایبو په هکله خبرې کوم او دوی په بدل کې زما ذهن د خپل هېواد د دودونو، تاریخ، دولتي ارګانونو، سوداګرۍ او ...په اړه روښانه کوي.»[۷۱] برنز له دغو خلکو سره «چې مهربانه او مېلمه پال دي، د رښتینې مینې احساس وکړ. دوی نه د عیسویانو او نه زموږ د ملت پر وړاندې تعصب درلود. کله به چې دوی له ما څخه پوښتنه وکړه چې ایا زه د خنځیر غوښه خورم، زه به په رښتیا ولړزېدم او ورته وبه مې ویل چې یوازې کم اصله خلک دغه کرکجن کار کوي. خدای د ما ته ښنه وکړي ځکه زما ښکن* ډېر خوښېږي او کله چې زه دغه کلیمه لیکم، خوله مې اوبه کوي.»

د برنز کابل خوښ و، د کابل خلک یې خوښ وو، د دوی له شاعرۍ او د کابل له منظرو څخه یې خوند اخیست او واکمنو ته یې په درنه سترګه کتل. ده خپل بارکزی کوربه، دوست محمد خان چې د ده یې تود هرکلی کړی و، د کابل په واکمنۍ کې د رفعت پر لور روان تر ټولو ګړندی بللی او په ډېره رښتینولۍ یې په خبرو اترو کې د هغه د ځلانده ذکاوت په اړه خبرې او په بالاحصار کې د هغه د ماڼۍ بڼ او مېوه لرونکو ونو د ښایست یادونې کړې دي؛[۷۲] نو که برنز، دوست محمد او افغانان ځان ته جذب کړل، دوی هم برنز ځان ته جذب کړی و.

• جړاو: په ګاڼو سمبال

•جالوغ: د اس د زین لاندې لمڅۍ

*د خنزیر د ملا او یا ځنګونو نیمه وچه یا مالګینه او یا په لوګي وهل شوې غوښه. (ژباړن)

خو پر یو کس چې د برنز جذابیت اثر نه کولو، د شاه شجاع ساتونکی او د لودیانې د څارګرې ادارې مشر کلاډ وېډ و چې هېڅ کله یې څوک د خپل صلاحیت په حریم کې نه خوښېدل او دغه حریم یې داسې ساتلو لکه د کوچیانو سپی چې خپله کاسه ساتي. وېډ دا نه شو زغملی چې لوړ موقف ته د رسېدو یو څوویشت کلن ځوان له ده څخه مخکې شي او د افغانستان په اړه د لوی والي غوره سلاکار شي. که څه هم د اېنبوره مکتوب د وېډ واک زیات کړ او په همالیا کې یې د څارګریزو مالوماتو د راټولولو له پاره نور اجنټان او سرچینې ورزیاتې کړې، خو نومړي د وېډ د مسوولیت په سیمه کې هم د داسې عملیاتو امر ورکړ چې نه یوازې وېډ پرې هېڅ کنټرول نه درلود بلکې په بوج کې د ده د سیال، پاټېنګر پر اېجنسۍ تړلي وو او له سیال ولایت، بمبیي څخه رهبري کېدل. وېډ پوه شو چې برنز د ده موقف ته یو لوی ګواښ دی او کله چې له کابل څخه د برنز د راپورونو شمېر زیاتېده او څرنګوالی یې ښه کېده، مخکې له دې چې دغه راپورونه د لودیانې له لارې اړونده ادارو ته ولېږل شي، وېډ به لوستل او ملنډیزه او امرانه تبصرې به یې پرې کولې. که به یې په راپورونو کې کومه تېروتنه ترسترګو شوه، ده به په ډېره خوښۍ په ګوتو کوله.۷۳

وېډ پوهېده چې دی یوازې د مېز تر شاه افغانستان پوه دی او افغانستان یې هېڅ کله نه دی لیدلی، خو کله چې د انګرېزي ګټو په هکله د نومړي د اېجنسۍ موندنې د ده د ځیرک او ځوان سیال، برنز له پایلو سره توپیر درلود، زړه یې نور هم وېرېسېد. وېډ رنجیت سېنګ ته تل په شمالي هند کې د کمپنۍ د اصلي متحد په سترګه کتل او په کلکه یې باور درلود چې سېکان په سیمه کې تر ټولو ځواکمن پوځ لري. وېډ د ۱۸۲۰ مې لسیزې په بهیر کې ډېر وخت د سېکانو په دربار کې تېر کړی و؛ نو په حقیقت کې نږدې و چې د دوی د داعیې پلوی شي. په دې هکله د نومړي مشران پوه او اندېښمن وو. نومړي له افغانستان سره دومره ناټ نه درلود. له هغه څه نه یې کرکه درلوده چې د دوست محمد په هکله یې اورېدل او په لودیانه کې یې خپل ګاونډي او ملګری، شاه شجاع که چېرې اړتیا ورته پیدا شوه، په کابل کې د انګرېزانو د بالقوه ګوډاګي په څېر په خپل ذهن کې انځورولو.

خو د وېډ اند له بدلېدونکو حقایقو شاته پاتې و. د تخت د بېرته نیولو له پاره د شاه شجاع د ورستۍ ناکامې هڅې راهیسې، شاه محمود مړ شوی و او افغانستان کابو په بشپړه توګه د بارکزي ورونو تر واکمنۍ لاندې راغلی و. یوازې په هرات کې د شاه محمود زوی، شهزاده کامران د سدوزیو مورچل ساتلو، خو وېډ د شاه شجاع په څېر بارکرزیو ته د ځانپاله او بې اصوله زورواکانو په سترګه کتل. برنز چې په تازه سترګو دغه موضوعګانو ته کتل، بل نظر درلود. له رنجیت سېنګ سره له مخه ښې وروسته او مخکې له دې چې افغانستان ته لاړ شي، برنز لودیانې ته د لوی والي د لیدو له پاره لاړ او هلته یې د شاه شجاع له دربار څخه هم لیدنه وکړه، خو د شاه شجاع په لیدنه دومره مثبت اغېزمن نه شو، که څه هم نومړي ورته ویلي وو:«که ما په افغانستان کې خپله پاچاهي درلودی، زه به په کابل کې د یو انګرېز په لیدو ډېر خوښ وای او د کابل او هند تر منځ به مې لاره جوړه کړې وای.» خو برنز قناعت ونه کړ او په یو لیک کې یې لیکلي وو: «زه باور نه لرم چې شجاع تخت ته د رسېدو پوره وس ولري او که خپل تخت ترلاسه هم کړي، هغه دومره وړتیا نه لري چې د داسې سختو حالاتو تر عهدې ووځي.» برنز په خپل ډېر خرڅ شوي کتاب «په بخارا کې یونونه» چې خپل راپورونه یې په کې په یون لیک اړولي وو، بیا په عین موضوع کې داسې لیکلي: «په شجاع الملک کې د پاچاهۍ وړتیا هر وخت شکمنه ښکارېده.»

د هغه چلند او خبرې په رښــتیا ډېرې ســیقل شــوي دي، خو قضــاوت یې له منځنۍ کچې څخه اوچت نه دی. که دغه خبره برعکس وای، مخکې له دې چې پنځوس کلن شـي، اوس به یې پرته له کومې هیلې چې په تخت به بیا کښېني، له شـلو کلونو راهیسـې له خپل هېواد او خپل تخت څخه لیرې په تبعید کې ژوند نه کولای... د دغه کورنۍ بشــپړ زوال د وروســتیو پاچاهانو د بې ځایه ویاړ او غرور له کبله دی چې اوس افغانان د دوی په زوال هېڅ خواخوږي نه ښيي. شـجاع به بې له دې چې له دې چې خپل تخت بیا ترلاسـه کړی وای، خو مخکې له دې چې خپل واک مضــبوط کړي، په بیړه یې د یو ځواکمن پاچا له کړنو او صــلاحیتونو څخه کار واخیســت. افغانان د یو واکمن کس پر وړاندې خپل د حســد احســاس نه شـي پټولی: په تېرو دېرشــو کلونو کې څوک په خپل مرګ مړه شــوي دي؟ دوی هغه وخت خوشحاله دي چې د یو مطلق واکمن تر واکمنۍ لاندې ژوند وکړي او یا په ډېرو جمهوریتونو ووېشل شي.[۷۴]

برنز په کابل کې یو مطلق واکمن وموند. هغـه د خپل یون په بهیر کې ټول بـارکزي وروڼـه ولیـدل، خو ده تـه بې له دې چې دوست محمد خان تر ټولو اغېزمن ښکاره شـو. دوسـت محمد اوس د کابل او غزني مطلق واکمن و او د خپل کم عمر او د وروڼو د حسـادت برعکس، د خپلې کورنۍ د مشـر په توګه د پېژندنې په درشـل کې و. برنز په وضـاحـت د دوسـت محمد خان سـتاینه کړې: هغه په خپل یون لیک کې لیکلي: «یوه یوني ته د دوسـت محمد نومیالیتوب مخکې له دې چې هېواد ته یې د ننه شي څرګند شـو.»

هېڅوک د داسـې کرکټر لیاقت نه لري چې دوســت محمد خپل کړی. هغه ورځنیو چارو ته په بشــپړ ډول پاملرنه کوي او هره ورځ په قضایي او اداري ودانۍ کې حاضر وي...دغسې کړنې د خلکو ډېرې خوښېږي. نوموړی سوداګرې ډېره هڅوي او ټولې پرکړې د ده د عدل سـتاینه کوي: بزګران د اسـتبداد له نه شـتون څخه خوند اخلي، وګړي د خپلو کورونو د خوندیتوب په هکله اندېښـنه نه لري، سوداګر د پرېکړو په مساواتو او د دوی د شتمنیو له ساتنې څخه خوښ او عسکر د منظمې او پر وخت تنخوا په ترلاسه کولو راضي دي. له دې نه زیاته د یو واکمن ستاینه نه شي کېدای. دوست محمد تر اوسه څلوېښت کلن نه دی. مور یې [قزلباشه] پارسیوانه وه او همدغه خلکو روزنه ورکړې چې پوهه او درک یې د نورو وروڼو په پرتله تېز شـو. سـړی د نوموړي د پوهې، ځیرکتیا او کنجکاوۍ او همدا راز د هغه له چلند او خبرو څخه اغېزمن کېږي. دی بې له دې چې په افغانسـتان کې تر ټولو ځواکمن مشـر دی او په داسې وړتیا او توان چې دی یې لري، کېدای شي په خپل هېواد کې لا زیات پرمختګ وکړي.[۷۵]

برنز لیکلي چې ده اورېدلي دوسـت محمد په زلمیتوب کې وحشي او عیاش و، خو کله چې د واک څښـتن شـو، خپل ځان یې اصلاح کړ. د شـراب څښـل یې پرېښـودل، لوسـت او لیک یې زده کړل او پرهېزګاري او په جامه او چلند کې یې سـاده ګي خپله کړه. هر چا کولای شــول چې له ده ســره وګوري او د عدالت غوښــتنه وکړي. برنز نه یوازې له دوسـت څخه کلک اغېزمن شـوی و، بلکې نوموړی یې په افغانسـتان کې د انګرېزانو د نفوذ تر ټولو ښـه شـونی بدیل ګڼلو. د هغه په اند د سـدوزیو وخت نور تېر و او دا چې دوسـت محمد د انګرېزانو خوا ته ګروهنه درلوده؛ نو پرته له دې چې له عامه بودیجې څخه لوی لګښـت وشي، له ده سـره د یو ائتلاف جوړول شـوني وو.[۷۶] دغه سـتراتیژۍ په رادیکاله توګه له هغه سـتراتیژۍ څخه توپیر درلود چې وېډ کلکتې ته وړاندې کړې وه. اوس وېډ دوه خوښـې درلودې، لمړی دا چې د دغه ځوان نظر ومني، چې په سـیمه کې یې لږ وخت تېر کړی و خو د ده برعکس، کابل یې لیدلی و او دویم دا چې د سـیمې په اړه د شـل کلنې پوهې د خاوند په توګه په خپل دریځ ولاړ پاتې شي او په سیمه کې د انګرېزانو تر ټولو ښې شتمنۍ په توګه، د شـاه شـجاع ملاتړ ته دوام ورکړي. وېډ دویمه خوښـه غوره کړه او په داسـې حال کې چې برنز لا په کابل کې و، د ۱۸۳۲ کال د مې په میاشـت کې یې داسې ولیکل: «خلک له جګړې او ډلو څخه سـتړي دي. دوی د پخوانۍ [سـدوزي] واکمنۍ د بیا جوړونې هیله کوي او دا د ارامۍ یوازېنۍ لاره ګڼي.»[۷۷] دغه خبرو د برنز له راپورونو سـره چې له کابل څخه یې لېږل

سـمون نه درلود. وېړ خپله قضـیه جوړه کړه او په دې ډاډمن شـو چې دلایل به یې په کلکته کې ومنل شي، خو مخکې له دې چې د دغه قضـیې پر وړاندې کولو پیل وکړي، ده تر هغه وخته صـبر وکړ تر څو چې له کابل څخه د شـمال په لور پر هندوکش د تېرېدو لارې له پوځي اړخه وڅېړي.

د افغانستان په لوېدیځ کې پېښو له وېډ سره مرسته وکړه. پارسیانو د سدوزیو د ورستي پاتې مورچل هرات، کلابندي نږدې بشپړه کړې وه. لکه څنګه چې انګرېزانو په ۱۸۲۶- ۱۸۲۷مو کلنو کې له پارسیانو سره د روسانو پر ضد جګړه کې مرسته ونه کړه او وېې نه غوښتل چې له روسانو سره په مخامخ جګړه کې د ایران په ګټه ښکېل شي، پارسیانو دا بهتره وګڼله چې روسانو ته غېږه خلاصه کړي. اوس پارسیانو د هرات د بیا نیولو پلان درلود او په کلکته کې ستراتیژي جوړوونکو ګمان کولو چې دا په اصـل کې د پارس په نوم د روسانو نوښـت دی او د تزاري هغه پلان یوه برخه ده چې غوښـتل یې له افغانسـتان څخه د خپل پرمختګ له پاره د اډې په څېر کار واخلي: پنځه کاله مخکې د تړون یوې مادې سـن پیټرزبورګ ته حق ورکولو چې که پارس کوم وخت هرات تر خپل واک لاندې راولي، روسـان کولی شـي خپله قونسـولګري هلته پرانیزي، خو په حقیقت کې د انګرېزانو دغه وېره بېځایه وه - په ۱۸۳۲ کال کې روسانو حتی هڅه وکړه چې د پارس شـهزاده عباس میرزا قانع کړي چې پر هرات یرغل ونه کړي، خو وېډ له دغه وېرې څخه په کار اخیستنې لوی والي ته ولیکل چې د خلکو باور پر داسې نظریه چې په دې کار کې روسان لاس لري مخ په زیاتېدو دی ... [۷۸] که چېرې په دې هکله څه ونه شي او شجاع بېرته پر تخت کښېنول نه شي، روسیه به هرات ونیسي او له هغه څخه به د خپلې اډې په څېر کار واخلي چې پر هند یرغل وکړي. د لیک سربېره، وېډ د شاه شجاع په لاس یو لیکلی سند چې شجاع په کې له انګرېزانو څخه په افغانستان کې د روسانو د لاسوهنې پر وړاندې مرسته غوښتې وه، لوی والي ته ولېږه. شاه شجاع ورته لیکلي وو چې اوس یې له رنجیت سېنګ سره کینه له زړه ایستلې ده او حاضر دی چې د پارس او روس د ګواښ پر ضد په افغانستان کې د مقاومت مشري وکړي. رنجیت سېنګ به پر پېښور یو انحرافي یرغل وکړي او په عین وخت کې به د ده خپل ځواکونه د سوېل له لارې کندهار کلابند کړي. شجاع د خپلې لیکنې په دوام کې داسې لیکلي وو: «زما د هېواد فتحه یو اسانه کار دی. زه ډاډه یم چې زه به په افغانستان کې په شـېږ لکه روپیو بیا واک تر لاسه کړم... افغانان زما د راتګ هیله کوي، پر ما به راټول شي او بل هېڅ مشر به ونه مني... او بارکزي داسې خلک نه دي چې افغانان یې تر شا ودرېږي... که زه حتی دوه درې لکه پور پیدا کړم، زه باور لرم چې زه به خپلې موخې ته ورسېږم». [۷۹]

وېلیم فرېزر د ۱۸۳۲ کال د ډسمبر په لمړۍ نېټه چې لږ موده مخکې د انګرېزانو په ډهلي نمایندګۍ کې ګمارل شوی و، د خپلو اجنټانو له خوا راپورونه تر لاسه کړل چې افغانان په ښار کې په لویه پیمانه وسلې او مهمات پېري. دا څرګنده نه وه چې دغه پېرودنه مشروع او د چا له پاره وه؛ نو فرېزر پېرودونکي ونیول او څه یې چې پېرودلي وو ورڅخه ضبط کړل. وروسته یې کلکتې ته ولیکل چې له دوی سره څه وکړي. [۸۰]

فریزر ته له لوی والي لارډ بېن تېنګ Lord Bentinck څخه نېغ ځواب راغی چې دغه پېرودونکي د شــاه شــجاع اجنټان دي. دوی ډهلي ته لېږل شــوي چې دان پور ټوپک، مهمات، یونیفورم، بکرۍ•، نښــانونه، او د کارتوســو کڅوړې وپېري چې خپله پاچاهي بېرته ونیسي. دا ټول د لوی والي په پټه خوښه او مرسته ترسره شول او شجاع د بېن تېنګ په پټه خو نېغه منظورۍ د یرغل له پاره تابیا پیل کړه.

د ۱۸۲۸ کال په وروســتیو کې لوی والي له شــاه شــجاع ســره حتی د لیدو غوښــتنې رد کړې وې، خو اوس هرات ته د پارســیانو ګواښ او د روســانو پر وړاندې د الېنبوره د مقاومت هوډ ســیاســي ارزونې بدلې کړې وې. بېن تېنګ امر وکړ چې د انګرېزانو رســمي دریځ به ناپېیلتوب وي، خو له شــاه شــجاع ســره به په پټه مرســته کېږي او د څلورو میاشــتو میاشتنی خرڅ دې چې په ټوله کې ۱۶۰۰۰۰ روپۍ کېږي مخکې له مخکې ورکړل شي.[۸۱]

په عین میاشت کې او په داسې حال کې چې بېن تېنګ دوستانه لیکونه دوست محمد ته لېږل او نه یوازې له هغه څخه یې د برنز د مېلمه پالنې له پاره مننه کوله بلکې د دغه دولتونو تر منځ یې د ملګرتیا او اتحاد د جوړونې په هکله خپله ژوره هیله څرګندوله، د بېن تېنګ نوي سکرتر، ویلیم مېکناټن په پټه فرېزر ته دستور ورکړ چې نه یوازې د شاه شجاع د وسلو پېرودونکي له زندان څخه ازاد کړي بلکې په ډهلي کې د دوی ټول پېرودي توکي د ګمرک له تعروفو څخه معاف کړي؛ نو په دې توګه به د بارکزي دولت پر ضد د سدوزي انقلاب سره مرسته وشي.[۸۲]

مېکناټن چې د دغه پټو عملیاتو تر شــا و، د الســټر Ulster یو په کتاب مین روڼ اندی، ختیځپوه او پخوانی قاضــي و چې له محکمې څخه یې د کمپنۍ د بیروکراســۍ مشــرتابه ته وده کړې وه. په پیل کې مېکناټن د هنري رســل Henry Russell د سکرتر په توګه کار کولو. هنري رسل په حیدراباد کې د انګرانزانو یو ښوی او ځانپال مشر و. مېکناټن ته د ده د هوښــیارۍ په وجه ډېر درناوی کېده، خو ډېرو د ده د خانتما لېونتوب نه خوښــېدو او نورو به د دغه «اداري کارکوونکي یا تل د مېزشاته ناست سړي» د والي سکرتر او ستر سلاکار څوکۍ ته ورتیا تر پوښتنې لاندې راوستله، خو مېکناټن په خپلو ورتیاوو کې هېڅ اړنګ نه درلود او د سیاسي توطیو او دسیسو جوړولو د استعداد خیالونه یې پالل. هغه د افغانستان په هکله دومره پوهه نه درلوده لکه څومره یې چې باور درلود که څه هم د دغه سیمې څېړمو ځایونو ته هم نه و تللی. د ده ټولو مالوماتو د وېږ د اجنټانو د راپورونو له لوســتلو څخه ســرچینه اخیســته. کېدای شــي مېکناټن هم لکه وېږ د برنز په چټکه وده حسـادت کولو. لکه یو زېږېدلی بیوروکرات، د مېکناټن هر وخت دا غوښـتنه وه چې هر څه باید پروتوکول ته په پام سره ترسره شي او د برنز دغه ورتیا یې نه خوښېده چې خپل غږ په نېغه د لوی والي غوږ او د لندن کابینې ته پرته د معموله چینلونو ورسوي. ده وېږ هم له ډېرو کلونو راهیسې پېژندلو او لکه وېږ په خپل قضاوت یې باور درلود او د خپل فکر او کار دودیزه بڼه یې خوښېده.

په دې توګه په خطرناک ډول د افغانســتان له پاره د انګرېزانو یوه متناقضــه او دوه مخې پالیســي وزېږېده. برنز له دوست محمد او بارکزیو سره د دوستۍ پیلامه جوړوله، خو د دولت یو بل مټ په پټه د دوی پر ضد د یو پاڅون ملاتړ کولو. لکه څنګه چې وخت وښوده دغه تګلاره نه یوازې دوه مخې او غولوونکې وه بلکې د داسې مصیبت لارښونه وه چې د پېښېدو سیلۍ یې ډېر ژر د هر ښکېل کس په مخ ولګېده.

• بکرۍ: یو ډول تیره چې له بلې تیزې سره په موښولو سپرغۍ بادوي او اور پرې لګول کېږي

شاه شجاع له خپلې مخکنۍ هڅې څخه لس کاله وروسته، خپل خلک د ډهلي په نویو وسلو سمبال کړل او د ۱۸۳۳ کال د جنورۍ په اته ویشتمه، د یوې ورې اسواڼې قوې په سر کې له لودیانې څخه ستون شو. هغه د خراسان تخت د بیا ترلاسه کولو له پاره د خپلې دریمې هڅې په بریا ډاډمن و او په خپل یادښت کتاب کې یې لیکلي: «ما هېڅ کله د ستونزو او سختیو په زغملو کې د خپل سلطنت د بیا ترلاسه کولو له پاره اړنګ ونه کړ.»

د درد یوه خزانه انعام دی

خو د دغه خزانې کلی له الله سره ده

تر هغه وخته چې ژوند او اس شته، پرې سپور شه اې شجاع

هېڅ کله هیله له لاسه مه ورکوه چې اس ملونی• کړې

که د سل ځله زړه مات شي

بیا هم دوام ورکړه اې شجاع

د خدای په مهربانۍ او عظمت سپور شه

ځکه چې خدای ته هېڅ شی ناشوني نه دي[۸۳]

شاه شجاع د ویلیم کمبل William Campbell په نوم یو تکړه او هوډمن انګرېز اصله هندي وګماره چې د ده عسکرو ته روزنه ورکړي او مشري یې وکړي. د شجاع لمړی منزل بیا د پنجاب او سند په پوله د شکارپور مالي مرکز و. انګرېزانو شجاع ته یوازې د هغه پیسو یوه کوچنۍ برخه ورکړې وه چې ده ورته د جګړې له پاره اړتیا لرله. دا ځل هغه هوډمن و چې دومره بې رحمه به وي لکه څومره چې ورته اړتیا وي چې بیا ناکام نه شي؛ نو څنګه چې د انګرېزانو له خاورې ووت، خپل دغه نیت یې ثابت کړ. هغه د یو تجارتي کاروان مخه ونیوه چې د سند په لور روان و او مالونه یې ترې واخیستل.[۸۴] اوس چې شاه شجاع پیسې پیدا کړې، ملاتړي یې په چټکۍ په ډېرېدو شول.

وېډ چې د شجاع په لښکر پسې له لیرې روان و، د شاه شجاع د پرمختګ په هکله یې خوشبینه راپوروونه لېږل. هغه لیکلي وو: «شجاع اوس د معززو خلکو ۳۰۰۰ کسه راټول کړي، څلور خوځنده سپاره توپونه لري او دوه لکه روپۍ یې په خزانه کې دي.» وېډ باور درلود چې دا ځل د شاه په بریا کې اړنګ ډېر لږ دی او پرته له دې چې د چا نوم یاد کړي، ده د برنز پر هغه اند چې بارکزي په افغانانو کې ګرانښت لري، مسخرې کولې. نوموړي لیکلي: «هغه اروپایان چې په دې وروستیو کې یې په افغانستان کې یونونه کړي، په دې اند دي چې افغانان د خپل پخواني پاچا د بیا راتګ په اړه، که مخالف نه دي، لږترلږه بې پروا خو دي، خو دا باید په پام کې ونیول شي چې دغه مسافر د واکمنې کورنۍ [بارکزي] مېلمانه او اشنایان دي او واکمنه کورنۍ هم د دوی په خوښ ساتلو غواړي د دوی اند د ځان په ګټه بدل کړي.»[۸۵]

شجاع د مې میاشتې په نیمایي کې له اباسین څخه تېر شو او پرته له کوم مخالفت څخه شکارپور ته ننوت. ورپسې یې د شکارپور له بانکرانو څخه مالیه ټوله کړه، خپل صندوقونه یې د دوی له پیسو څخه ډک کړل او د عسکرو روزنه یې

• ملونه: قیزه

پيل کړه. شپږ مياشتې وروسته د ۱۸۳۴ کال د جنورۍ په نهمه د کمبل عسکرو د بلوڅانو يو يرغل شاته وتمباوه. د بلوڅانو دغه لښکر د سند امير لېږلی و چې شاه شجاع ونيسي. ميرزا عطا په دې هکله ليکلي: «د بلوڅانو يوې ډلې د تورې سره په نڅا جګړه پيل کړه.»

دوی په خپلو تورو د شاهي پوځ ډېر سرونه غوڅ کړل او د جګړې نغارې يې تر خپلې وژنې پورې وهلې، خو افسوس د دوی تکتيکي ناپوهۍ ته! دوی د جګړې په منځ کې له خپلو اسونو څخه ښکته شول او په داسې حال کې چې تورې يې ګډولې او پېريانو غوندې چيغې يې وهلې، په پښو يې غونډۍ ته په منډه پيل وکړ. مخکې له دې چې د غونډۍ سر ته ورسېږي، د دښمن ګوليو به په ځمکه وغورځول؛ نو په دې توګه ډېر پياوړي او کمزوري بلوڅان مړه شول او د ژوند درمند يې د نابودي باد يووړ.
کله چې شاه شجاع د دوی له ماتې خبر شو، امر يې وکړ چې هېڅوک بايد پرې نه ښودل شي چې له سيند څخه تېر شي او ټولې کښتۍ يې بايد ضبط شي؛ نو بلوڅان چې د اور او اوبو تر منځ بند پاتې شول، وار يې خطا شو. هغوی چې قوماندان ته يې د بېرته ورتګ جرات نه درلود، ځانونه يې سيند ته واچول، ډېرو يې د ډوبېدو په حال کې ماهو ګانو ته د ژغورنې چيغې وهلې او نورو يې خپل اسونه تر لکۍ نيولي و تر هغه چې دوی له اسونو سره يو ځای اوبو يووړل.[۸۶]

شاه شجاع ته اوس بريا، بريا زېږوله. کله چې يوه مياشت وروسته د شمال په لور ستون شو، د نوموړي د پوځ شمېر ډېرش زره کسانو ته ورسېد او شجاع هم ښه روحيه درلوده. هغه په خپل يادښت کتاب کې ليکلي: «کله چې د خپل پوځ ګڼ شمېر ته ګورم؛ نو دا پوښتنه راته پيدا شي چې کوم پاچا به داسې لوی پوځ کوم وخت تر خپل توغ لاندې درلود؟ او که يې درلود؛ نو داسې څوک به وو چې د هغه پر وړاندې ودرېږي؟»[۸۷] شاه شجاع د سند امير ته چې تر اوسه يې د ده پر ضد د نوي پوځ د جوړولو هڅه کوله، يوه ځانباوره ننګونه ولېږه: «لعنتي سپيانو، ان شاءالله زه به داسې سبق درکړم چې ټولې نړۍ ته يوه بېلګه پاتې شي. د لېوني سپي سره يوازېنی چلند د هغه په غاړه کې د رسۍ اچول دي. که غواړې چې پر موږ بريد وکړې؛ نو د ټول ځواک سره دې راځه. زه له تا وېره نه لرم. هر څه د خدای په رضا کېږي. ملک به د فاتح په نصيب شي.»[۸۸]
د اپريل په مياشت کې شجاع خپل لښکر د بولان د غاښې په لور روان کړ او له هوکړې سره سم، رنجيت سېنګ له خپل خالصه پوځ سره له لاهور څخه د شمال لوېديځ په لور روان شو چې په اټک کې له اباسين څخه تېر او پر پېښور انحرافي بريد وکړي. د بارکزيو عسکر چې اوس په دوه جبهو ووېشل شول، په يوه جبهه کې يې هم اغېزمن مقاومت نه شو کولای. بلاخره اوس شاه شجاع ته هر څه له پلان سره سم روان وو. هغه د بريا په ژبه چې خپله خوشحالي يې نه شوی پټولی او د سند د امير په هکله يې ملنډې وهلې، وېې ته وليکل: «دغه لنډورو• خلکو هېر کړي چې زه د خدای له ځانګړې ساتنې لاندې يم.» او خوشبيني يې څرګنده کړه چې د بارکزيو پر ضد يې بريا نږدې ده: «د خدای په خوښه، بريا به زما پر مخ خپلو دروازو پرانيستلو ته دوام ورکړي.»[۸۹]
خو د ۱۸۳۴ کال د مې په مياشت کې کله چې د شجاع پوځ بلاخره د کندهار رغيانو• ته ورسېد، د ده بخت بيا په چپه کېدو شو. بارکزيو د شجاع د بريد پر وړاندې د تياري له پاره ډېر وخت درلود. کله چې د هغه پوځ د ښار دېوالونو ته ورسېد، بارکزيو خپل اکمالات پوره کړي وو او د ښار دفاعي پوځ د يوې اوږدې کلابندۍ پر وړاندې د مقاومت له پاره

• لنډور: لنډ فکر

• رغيانه: په دښته کې هغه ځای چې څو ونې او اوبه ولري

چمتو و. سربېره پر دې، د شجاع پوځ په جنګي کلابندۍ کې لږ تجربه لرله او دوی نه یوازې دومره روزل شوي نه وو بلکې پوره توپچي څواک او نور وسایل یې نه درلودل چې د ښار پر دېوالونو وروخېږي. میرزا عطا لیکلي: «کلابند کوونکو څواکونو پر ښار باندې د ډېرو مرګ ژوبلو په زغملو یو ناکامه برید وکړ.»

دوی هڅه وکړه چې په زینه پر دېوالونه وروخېږي؛ نو په پټه او بشپړه چوپتیا یې زینې په تیاره کې د دېوالونو تر بېخه ورسولې او تم وو چې څارونکي ویده شي څو دوی یې خلع سلاح کړي او بیا به پر کلا یرغل وکړي. خو خوب لمړی په شاهي کلابند کوونکو لاس بری شو...شاه تر لمر خاته پورې ناکراره د یرغل د پیل خبر ته تم و، خو چې له کلا څخه یې د چیغو او هیاهوی غږ تر غوږ نه شو؛ نو د ویښېدنې توپ د ډز له پاره یې امر وکړ. کلابند کوونکي ناڅاپه له خوب څخه ویښ شول او ګوري چې لمر په ختو دی. د کلا ساتونکي له خوب څخه ویښ شوي وو او د خطر زنګ یې ووهلو، خو د اعلحضرت له ډاره کلابند کوونکو یرغل ته مخ کړ، زینې یې پر دېوالو ودرولې او پر دېوال ختل یې پیل کړل. پر دوی باندې سمدلاسه د ډزو داسې باران پیل شو چې دوی یې د ژوند له زینې څخه د مرګ لښتي ته غورځول.[۹۰]

دوه میاشتې وروسته چې کلابندي له بندښت سره مخ شوه او دواړه لوري په خپلو ځایونو کې کلک ولاړ وو، د دوست محمد په هکله خبر راورسېد چې له شل زره بارکزیو سره راروان دی چې د خپل میرني ورور سره د کلابندۍ په ماتولو کې مرسته وکړي. که څه هم د پوځ د شمېر له پلوه شجاع برلاسی و- ځینې اټکلونه د نوموړي د پوځ شمېر اتیا زره ښيي - ده اندېښنه لرله چې دوست محمد به د ده پر پوځ اوبه بندې کړي؛ نو نوموړي خپل پوځ د ښار دېوال ته مخامخ له خوندي موضع څخه شمال سوېل ته وخوځولو او د ارغنداب په سیندغاړه باغونو کې چېرته چې اوبه پرېمانه وې ځای پر ځای شو. دوست محمد چې دا خبر واورېد، یوازې په اس سپور شو څو په خپله د دغه خبرې پخلی وکړي. میرزا عطا په دې هکله لیکلي: «کله چې پر دوست باندې د دغه شاتګ باد ولګېد، له خپل ښه بخت څخه خوښ شو او په بدله ځېره ستون شو څو په خپله د دغه اوازې پخلی وکړي.»

دی چې هلته ورسېد، ګوري چې شاهي عسکر په دې فکر چې د کابل لښکر تر اوسه په میلونو لیرې دی، له سیوري لاندې پراته دي؛ نو بیا دوست محمد یوازې خپل درې زره تکړه عسکر ځان سره په چټکۍ بېرته راوستل او په باغونو کې خپاره شاهي عسکر یې تر برید لاندې ونیول. د سختې جګړې په بهیر کې شیخ شاه اغاسي چې د دوست محمد په دستور څو ورځې مخکې شاه شجاع ته اوښتی و، چیغه ګډه کړه: «پاچا وتښتېد، پاچا وتښتېد.» او ورپسې یې له دغې جوړې کړې سربدالۍ څخه په کار اخیستنې، د شاهي پوځ د ننه په برېد پیل وکړ. د شجاع عسکر د ماتې د چیغې په اورېدو او د شېخ د لوټماریۍ په لیدو هک پک شول. په داسې حال کې چې د توپونو او ټوپکو لوګې اسمان ته جګېدلو، کمبل او بلوک یې په ټینګه له خپلو مورچلونو څخه دفاع کوله، خو د کابل ځوانانو هېڅ وېره نه درلوده... او د توپ پر موضع یې ورمنډه کړې، کمبل یې ټپي کړ او بیا یې ژوندی ونیو او ټوله توپخانه یې تر خپل واک لاندې راوسته. د شجاع پوځ اوس وارخطا شو. هر چا تېښتې ته مخ کړ. پوځ هرې خواته په دښتو او غونډیو کې ورک شو. شجاع چې دغه حال ولید، پرته له تېښتې یې بله چاره نه لرله او دی هم وتښتېد.[۹۱]

یوځل بیا شجاع شاتګ ته اړ شو. د کندهار په باغونو کې هرې خواته د پرتو توکو په منځ کې چې د دوست محمد د پوځ لاس ته ورغلي وو، د وېډ داسې ملاتړلیکونه هم وو چې په دغه ناکامه کودتا کې یې د انګرېزانو لاس ثبوتولو. وېډ هڅه کوله چې دغه پایلې ته یوه ښه وجه پیدا کړي او ویل یې چې د دغسې پایلې هېڅچا وړاندوینه نه شوای کولای، خو اوس ډېر داسې برېښېدل چې د بارګزیو د ګرانښت او اغېزمنتیا په هکله د برنز خبرو حقیقت درلود او وېډ له ډېر وخت راهیسې د یو پرله پسې بایلونکي ملاتړ کولو.

په افغانستان کې د انګرېزي پالیسۍ د ماتې د شننې په اړه د لوی والي په دستور د جوړ شوي راپور په پایله کې په واضح او لنډو کلیمو لیکل شوي وو: «شاه شجاع په یو شمېر بد قسمته هڅو کې د خپل تخت د بیا ترلاسه کولو له پاره ښکېل و.» په پایله کې د نوموړي څلور لویې ماتې یادې شوې وې: لمړۍ ماته یې د نیملې په مغولي باغونو کې د ده پر پوځ غلچکي برید، دویمه یې د کشمیر په واورو کې د ده د پوځ یخنۍ وهنه، درېیمه یې په پېښور کې د نوموړي د باروتو د زېرمې چاودنه او اوس څلورمه یې د کندهار په باغونو کې د هغه پر پوځ نابېره برید. «شاه شجاع د یرغل په تیاري او ترسره کولو کې لویه سپکمنتیا او زوړورتیا او په ماته کې لوی زغم له ځانه ښودلی دی، خو د بد بخت له کبله، د ده زړه په کړکېچنو چارو کې هر وخت مات شوی.»[٩٢]
اوس حتی وېډ منلې وه چې زده کړیال یې له کاره وتلی او وخت یې تېر شوی، خو له جنګي اجېر جوسایه هارلن سره په شخصي خبرو کې وېډ ویلي وو چې یو شی کېدای شي شجاع بېرته صحنې ته راولي: «شاه شجاع یوازې هغه وخت بل فرصت لري چې د کابل په هکله د روسانو ظاهراً رښتیا پالیسي بربنډه شي.»[٩٣]
که روسان د بارکزیو په مرسته نبغ په افغانستان کې ښکېل شي، شاه شجاع به بیا د انګرېزانو د ځانپالنې له پاره اړین ارزښت پیدا کړي.

۳

د لوېي لوبې پیل

د ایران او افغانستان د نانندریزه پولې په شنډو تیټو پرتو غونډیو کې دې څوک په شپه کې نه ورکېږي. حتی اوس هم دا سیمه یوه شاړه بېدیا ده چې یوازې تېپوسان یې په هوا کې الوتنې کوي، د ژمي لېوان یې پر څمکه ګرځي او د تریاکو قاچاقبر یې د کاروانونو پر زاړه تګ لوري تېرېږي. په دغه پراخه لمر سېځلې منظره کې څېرې وړې او سوکه خوځېږي. دوه سوه کاله مخکې دا داسې سیمه وه چې مسافرو به حتی د ورځې په کې یون ته زړه نه ښه کولو. په جګړه کې د ښکېلو پاچاهیو تر منځ د دغه نانندریزه سیمې درې او غابښي د شوکمارانو کارځایونه او پټنځایونه وو. د ۱۸۳۷ کال د اکتوبر ګرمې ورځې وې او د دویم بریدمن هنري رالېنسن له پاره د یوې اوږدې اونۍ پای و. نوموړي له درېیو کلونو راهیسې په لوېدیځ پارس کې، کرمانشاه ته څېرمه په لیرې پرتو بارکونو کې د پارسي پوځ یوې نوې لوا ته روزنه ورکوله. په دغه موده کې نوموړی د هغه درې ژبې نسخو سخت مینوال شو چې د هخامنشیانو پاچا داریوش په امر په بهستان کې حجاري شوې وې؛ نو رالېنسن چې په دغه لرغوني پارسي روزېته تیږې• Rosette Stone مین و، هر ماښام به په خورا سختۍ د کابو عمودي کمر پر مخ وختلو او بیا به یې بېرته ځان د کالیو ټوکرۍ ته ور ټیټ کړ چې د نسخې چاپونه واخلي. وروسته به خپلې کېږدۍ ته لاړ او په خپلو بېسارو بریالیو هڅو به یې دغه مبهې نسخې بې رمزه کولې،[1] خو کله چې د یو بیړني ماموریت له پاره د پارس شمال سوېل ته ولېږل شو، د ده شنې ودرېدې او له هغه وخت راهیسې چې ده په تهران کې د انګرېزي سفیر له مرستیال څخه د دغه ماموریت د ترسره کولو امر ترلاسه کړ، په شپږو ورځو کې یې پر اس ۷۰۰ میله مزل وکړ. په نورماله توګه له تهرانه تر مشهد پورې، چې افغان پولې ته څېرمه د زیارتونو ښار دی د پوځي لارې په اوږدو کې په پرتو کاروانسرایونو کې ډېر کرایي اسونه د مسافرو له پاره شته وو، خو د پارس شاه د هرات د کلابندۍ په لور روان و؛ نو دربار ته او له درباره د استونو شمېر دومره ډېر و چې رالېنسن نور اسونه پیدا نه کړل او اړ شو چې یوازې پر یو اس دومره مزل وکړي.

د رالېنسن سره مل کسان او اسونه سخت ستومانه وو او په توره تیاره کې کله وینښ او کله ویده، دوی لاره ورکه کړه. په دغه شېبه کې، ټیک کله چې سپېدې د شاه جهان د غرونو په غاښورو څنډو کې وچاودې، رالېنسن د سپېدو د رڼا په څرک کې پر اسونو یوه بله سپره ډله ولیده چې دوی ته نږدې کېده. نوموړي وروسته لیکلي : «ما له دوی سره د

•روزېته تیږه په ۱۷۹۹ کال په منف کې وموندل شوه چې په ۱۹۶ کاله له میلاد څخه مخکې د وخت د پاچا یو فرمان په درېیو ژبو ورباندې لیکل شوی (ژباړن)

خبرو وېره نه لرله، خو کله چې د دوی له څنګه په ډګ ډګ تېرېدم، په حيرانتيا مې داسې سړي چې قزاقي جامې يې په تن وې وليدل او زما يو مرستيال د روسي ماموريت يو چوپړيال وپېژانده.»[۲]

رالېنسن سمدلاسه پوه شو چې دلته څه خبره وه. د قزاقو يوه وسله واله ډله چې له داسې ليرې بيديايي لارې د افغانستان د پولې په لور ستنه وه، بې دليله نه شي کېدای او په تېره بيا په دغسې ځانګړې شېبه کې د انګرېزي څارګرې اداري يو کارکوونکي د افغانستان په پوله کې هر راز روسي فعاليت ته د شک په سترګه کتل. لارېنسن په هند کې له خپلې لوا څخه په نوې څارګره څانګه کې ګمارل شوی و او په ځانګړې توګه د روسي نفوذ د مخنيوي له پاره ايران ته لېږل شوی و. نوموړي په ايران کې درې کاله تېر کړي وو او د يوې سنجولې ستراتيژۍ د يوې برخې په توګه چې ايران بېرته د برتانيې غېږې ته راولي، پارسي پوځ ته يې ګڼ شمېر وسلې ورکړې او دوی ته يې روزنه ورکوله. پارس ته له راتګ څخه څو مياشتې وروسته، رالېنسن پوه شو چې هغه او ملګري يې د روسانو له کلکې څارنې لاندې دي. د ۱۸۳۴ کال د اکتوبر په مياشت کې يې په خپل راپور کې ليکلي و: «يو روسي افسر چې د برَن فون روزن Baron Von Rosen [په قفقاز کې روسي نايب] ځانګړی مرستيال و، نن کمپ ته راورسېد. هغه د خپل جنرال له خوا رالېږل شوی چې د امير ليدنه وکړي، خو اصلي موخه يې په پوځ کې زموږ د موقف، د پارسي پوځ د وضعيت او نور د داسې څه جوتول دي چې پر روسي ګټو اغېزه لري.»[۳]

په ۱۸۳۰ مو کلونو کې د برتانيې او روسيې تر منځ په سړه جګړه کې پارس په ځانګړې توګه انګرېزانو ته نور هم هغه وخت سوړ شو کله چې د ۱۸۳۳ کال د مارچ په مياشت کې تهران ته په ځان باورمن کونټ ايون سيمونېچ Count Ivan Simonitch ورسېد. لکه فرانسوي افسران چې د رنجيت سېنګ دربار ته تللي وو او هغه ته يې کار کولو، سيمونېچ هم د ناپليون پخوانی افسر و چې د واټرلو له ماتې او د ناپليون له تبعيد څخه وروسته يې غوښتل نوې فرصتونه ومومي. نوموړی په اصل کې د زاره Zara و چې د اوسنۍ کرويشاه Croatia د سمندرغاړې ټرايسته Trieste ښار سوېل ته پروت دی. دی پر روسيې باندې له يرغل څخه لږ وخت مخکې د ناپليون لوی پوځ ته ورغلی و او لکه د ناپليون ګڼ شمېر نور پوځيان، له مسکو څخه د ژمي په نيمايي کې د مصيبت ځپلې شاتګ په بهير کې تزاري ځواکونو اسير ونيو. کله چې دی له بنده ازاد شو، د ده هېواد په اطريشي-هنګري امپراتورۍ کې منحل شوی و؛ نو ده پرېکړه وکړه چې روسانو ته واوړي او هلته له روسي پوځ سره يوځای شو. ده ته د جګړن رتبه ورکړل شوه او په ګرجستان کې ځانګړې يرغليزه لوا ته ولېږل شو. نوموړي د روس او پارس په جګړو کې په زړورتيا برخه واخيسته. وروسته له دې چې د پارس پر ضد د ټوپکو او برچو په يو مخامخ يرغل کې سخت ټپي شو، نوموړي ته د ده د زړورتيا او په کلکه د خپل سنګر د ساتلو په وياړ د تورن جنرالۍ رتبه ورکړل شوه او لږ وخت وروسته يې په ګرجستان کې له يوې اتلس کلنې تر ټولو ښايسته کونډې شهزادګۍ، اوبيلاني Obeliani سره واده وکړ او په کمه موده کې په تبليسي کې د روسي اداري يوه مخکښه څېره وګرځېد.[۴] کله چې تهران ته د سفير په توګه بدل شو، سيمونېچ په کلکه هڅه کوله چې له خپل انګرېزي سيال سېر جان مکنېل Sir John McNeil څخه مخکښ وي. سېر مکنېل له روسانو څخه دومره کرکه درلوده لکه څومره چې سيمونېچ په ډېره سرتمبګۍ د انګرېزانو پر ضد و.

د رالېنسن او د هغه د پوځي ماموريت د راتګ راهيسې، سيمونيچ وتوانېد چې د شاه باور خپل کړي او د مکنېل په پرتله يې ډېر لاس رسی او نفوذ ترلاسه کړ. مکنېل چې په اصل کې د هېبرېډيز Hebrides له يوې څنډې و او پخوا يې د

سفیر د ډاکټر دنده درلوده، یو ارامه کس و چې د ستراتېژۍ او پوهې له اړخه د سیمونیچ کچې ته نه رسېده. په ۱۸۳۷ کال کې سیمونیچ د نوي پر تخت ناست شاه په هڅولو کې مرسته وکړه چې په انګرېزي وسلو سمبال، له خپل پوځ څخه پر نانندریزه ښار، هرات باندې د یرغل له پاره کار واخلي او شاه ته یې ترغیبي د سرو زرو پنځوس زره تومنو د ورکړې او د پور بښلو وړاندیز د هغه ژمنې په بدل کې وکړ چې کله یې هرات فتح کړ، شاه به روسانو ته په هرات کې د سفارت جوړولو اجازه ورکوي. دا یو هوښیار ګوزار و. د شاه ځانپالنه یې په داسې بنه پاروله چې په هند کې یې د انګرېزانو ګټې ګواښلې او انګرېزي روزل او وسلواله شوې لوا یې نېغه د خپلو مربیانو او د وسلو مرسته کوونکو د ګټو پر ضد واړوله. په دغه وسیله، سیمونېچ هیله درلوده چې شاه د تزار په ګټه وکاروي، خو په حقیقت کې نوی شاه، دویم محمد Mohammed II له پخوا څخه د هرات د بیا نیولو تلوسه درلوده - نوموړي دغه یادونه حتی د پاچا په توګه په خپله لمړنۍ وینا کې د شاهي تاج پر سر ایښودلو نمانځنه کې کړې وه؛ نو د هرات د بیا نیولو له پاره یې دومره روسي لمسون ته اړتیا نه درلوده.[۵]

سیمونیچ د شاه او په کندهار کې د دوست محمد د میرنیو وروڼو تر منځ له یو بل څخه د دفاع له یو وړاندیز شوي تړون روسي ضمانت هم وکړ. هغه پوهېده چې دغه به د انګرېزانو پر وهم ځومره اغېزه ولري. څلور کاله وروسته په ۱۸۴۱ کال کې نوموړي د خپلې دغه بریا په هکله په خپل یادښت کتاب کې غوړې کړې چې له پارس څخه داسې یوه اروا جوړه شوه چې د لندن له کابینې څخه یې خوب تښتولی و ځکه چې دوی پوهېدل چې روسان به له هرات څخه په اسانۍ یرغل وکړي او په هندوستان کې به اور بل کړي. هغه لیکلي: «روسانو هند ته د اور اچولو له پاره پرته له نیت څخه هر څه درلودل.»[۶]

مکنېل پرته له دې چې په تهران کې ناست وي او یو اعتراضي کتاب ولیکي بله چاره نه درلوده. نوموړي دغه کتاب «په سویل کې د روسیې پرمختګ او اوسنۍ موقف» بې نومه خپور کړ. د کتاب په یوه برخه کې یې لیکلي: «په اروپا کې یوازینۍ ملت چې د خپلو ګاونډیانو په بیه د ځان پیاوړي کولو هڅې کوي، روسیه ده. یوازې روسیه د تختونو د چپه کولو، د امپراتوریو د کمزورولو او د ازادو هېوادونو ځانته د مطیع کولو ګواښونه کوي... د پارس بشپړتیا او خپلواکې د هند او اروپا امنیت ته اړینه ده او هره هغه هڅه چې یو کمزوری کوي، بل ته یو ګوزار دی - او د انګلنډ پر وړاندې د دښمنۍ یوه ښکاره کړنه ده.» دغه زورور لفظي یرغل هغه څرګند حقیقت له پامه غورځولی و چې په هند کې برتانوي ښکېلاک د نولسمې پېړۍ په ټوله لمړۍ نیمایي کې پرته له کومې وقفې مخ په پراختیا و او برتانیې په لوی حرص د روسیې د ټولو لاسته راوړنو په پرتله ډېر تختونه چپه کړي وو، خو دغه کتاب په لندن کې ډېر لوستونکي پیدا کړل او د وېسټ مېنسټر Westminister (د برتانیې ملي شورا. ژباړن) زیاتېدونکی باور یې چې په پارس او افغانستان کې د روسیې او برتانیې تر منځ یو لوی ټکر په پېښېدو دی، نور هم ډېر کړ.[۷]

خو په دې هکله د مکنېل خبره سمه وه ځکه چې په سن پیټرزبورګ کې تزار نېکولس Nicholas او وزیرانو یې که هر څومره محتاطې نظرېې لرلې، سیمونیچ بې اړنګه ستراتیژیکې هیلې درلودې. د نوموړي یوه هیله چې د ده د ټولو هیلو هسته یې جوړوله، په هرات کې د روسیې د اډې جوړول وو چې په لودیانې کې له برتانوي پولې څخه یې د شپږو اونیو مزل درلود. په وروستیو وختو کې د مکنېل جاسوسانو په تهران کې د روسي سفارت په هکله مغشوشونکي راپورونه ورکول - د یو مسکوي شهزاده په هکله مبتذلې کیسې - د نوموړي په هکله ویل کېدل چې د یوې ۱۰۰۰۰ کسیزې ډلې په

مشرۍ د پارس پولې ته ستون شوی چې د هرات په کلابندۍ کې له پارسيانو سره مرسته وکړي. د دغسې څارګريزو مالوماتو تفصيل شکمن برېښېده، خو دغه مالوماتو د پارس په وسيله پر افغانستان باندې د ځينې روسي خوځښتونو شتون ته اشاره هم کوله. لارنېسن پوه شو چې هغه ژېړ وېښته افسر چې د يوې قزاقي ډلې مشري يې کوله او دی يې تر ځنګ تېر شو «کېدای شي همغه کس وي چې يادونه يې کېږي... بې اړنګه زما کنجکاوي وپارول شوه. دغسې وضعيت چې د هرات له کلابندۍ څخه مخکې و، حتی يو روسي ښاغلي ته چې په خراسان کې يې يون کولو د شک په سترګه کتل کېدل، خو په دغه بل حالت کې په وضاحت د پټ ساتنې نيت شته و او ما دا خپله دنده ګڼله چې دغه رمز وسپړم.»[9]

نو رالېنسن له خپلې ډلې سره بېرته وګرځېد: «موږ د لوړې لارې په اوږدو کې په دوی پسې وو او په يو ځه واټن کې مو دوی تعقيبول. لږ وخت وروسته دوی په غونډېو کې يو تنګي ته ننوتل. هلته زه له دغې ډلې سره چې د يوې رڼې چينې پرغاړه د سباناري له پاره ناست وو، مخ شوم. دا کس چې د افسر ځېره يې لرله، په تن کوچنی او په رنګ ډېر سپين، روښانه سترګې او ډېر سېکمن ښکارېده.» رالېنسن زياتوي:

زه پر اس سپور دوی ته ورنږدې شوم، روسی جګ شو او ما ته يې د تعظيم سر ټيټ کړ. ما په فرانسوي خبرې ورسره پيل کړې - په سوبل کې د اروپايانو تر منځ فرانسوي عامه ژبه وه - خو روسي سر وخوځاوه چې نه پوهېږي. بيا ما په انګرېزي ژبه خبرې وکړې او ده په روسي ژبه ځواب راکړ. کله چې ما په پارسي خبرې وکړې، هغه داسې ښکاره شو چې حتی يوه کليمه هم پوه نه شو. بلاخره هغه زږه نا زږه په ترکمني يا ازبکي - ترکي خبرې وکړې. زه په دغه ژبه دومره پوهېدم چې د يوې ساده محاورې ترعهدې وتلم، خو کنجکاوي مې په کې نه شوای کولی او دا هغه څه وو چې دغه افسر غوښتل. کله چې دی پوه شو چې زه په چغتايي ژبه کې تکړه نه يم، په ترکي ژبه يې چې ځومره کولی شول دومره ډېر ګړندی وغږېد. زه يوازې دومره پوه شوم چې نوموړی په رښتيا يو روسي افسر و چې د روسي [امپراتور] ډالۍ يې د پارس[امپراتور] محمد شاه ته وړلې. هغه له دې څخه زيات څه ونه ويل. وروسته له دې چې يو بل پيپ مې ورسره وڅکولو، زه په خپل اس سپور شوم او ترې لاړم.[9]

د لوبې لوبې کېم Kim،The Great Game په نوم د راډيرډ کيپلېنګ Rudyard Kipling په ناول کې يوه نوموړه صحنه کاږل شوې چې د راج د څارګرې ادارې مشر ډګروال کرايټن Creighton کېم ته روزنه ورکوي چې د لوبې جزيات په ياد وساتي، کومه چې وروسته د کېم لوبه ونوموله شوه. نوموړي ته به لږ وخت ورکړل شو چې په يو پتنوس کې بېلابېل څيزونه په ياد وساتي. بيا به يې برېښنا ورته مړه کړه، پتنوس به يې ترې ليرې کړ او ورته وبه ويل شول چې د څيزونو بشپړ نوملړ له ټولو جزياتو سره وليکي. دا به هېڅ کله ځرګنده نه شي چې رالېنسن به کله داسې روزنه ليدلې وي، خو نوموړي د دغه مرموز افسر په اړه د پام وړ او مفصل توضيحات ليکلي وو او وروسته يې کلکتې ته ولېږل او ورسره ويې ليکل: «که کچېرې په بدله جامه کې دغسې ځوک هند ته د ننوتو هڅه وکړي؛ نو دا به همغه افسر وي چې زه ورسره مخ شوم.»

دغه افسر منځنی تنه، ټيټه غاړه، جګې او پراخې اوږې او نرۍ ملا لري. په رنګ بيخي ډېر سپين دی او بارخو يې هېڅ رنګ نه لري. نوموړی پراخ تندی، ځلانده سترګې چې له يوبل څخه ډېرې جلا دي، ښه جوړه پزه، لنډه پاسنۍ شونډه او خوشحاله خوله لري. ږيره او برېت يې پرېښې او خامه نصواري رنګ لري. برېتونه يې لنډ او ځوکې يې پورته تاو کړې، خو لنډې او ګڼې ږيرې يې د بارخو لاندينۍ برخې او ټوله زنه پټه کړې ده... د هغه پر سر سپينه قزاقي خولۍ ايښې وه، تياره زرغون ګرجستانی کوټ يې اغوستی و او په سينه يې

نرۍ سپینه زرینه کتاروزمه ترلې وه چې په کینه خوا کې یې د ګرجستانیانو په ډول کارتوس تومبل شوي وو. په پولادي تیکي کې پرته توره یې له تور کمربند څخه چې ساده سپین زرین سګک یې درلود، ځړېده. ده تیاره خړ شلوار اغوستی او ښې جوړې شوې روسي موزې یې په پښو وې. نوموړي دوه ښایسته لوی خړ اسونه لرل چې پر یوه یې سپور او بل یې په لمړني اس پسې ترلی و. په ساده ایراني زین ناست و چې توره توټه او لنډ تور جالوغ وربانديې پروت و. د تومانچې پارسي کاش یې درلود او لاستی یې چې ترکي برېښېده د ابنوس له لرګي څخه و چې سپین زر په کې کارول شوي و. ده فصیح پارسي خبرې کولې خو لنډ او تېره بهرنی ګردود یې درلود او هېڅ کله یې (a) داسې بشپړ او پراخه نه شوای ویلی لکه پارسیان یې چې وایي او په چغتایي ترکي ژبه یې پوره حاکمیت درلود خو د قسطنطنیې او پارسي لهجه په کې نه وه.[10]

راليېنسن له نیشاپور څخه وړاندې په تیاره کې د پارسیانو کمپ ته ورسېد او له شاه سره یې د یوې سملاسي مرکې غوښتنه وکړه. شاه نوموړی خپلې کېږدۍ ته ومنلو او ده د هغه روسانو کیسه ورته وکړه چې په لاره کې ورسره مخ شوی و. راليېنسن هغه دلیل چې روسي ده ته د خپل ماموریت په هکله ویلی و، شاه ته تکرار کړ. شاه په حیرانتیا وویل: «ما ته ډالۍ راوړي! زما له هغه سره هېڅ کار نه شته. دی د [روسیې] امپراتور له خوا په کابل کې دوست محمد ته نېغ لېږل شوی او له ما څخه یوازې غوښتنه وشوه چې له دوی سره په یون کې مرسته وکړم.»[11]

راليېنسن سمدلاسه د شاه د خبرو په ارزښت پوه شو: دا د هغه څه لمړنی ثبوت و چې انګرېزانو له اوږدې مودې راهیسې ورڅخه وېره درلوده: روسان هڅه کوي چې له دوست محمد او بارکزیو سره د ائتلاف جوړولو په وسیله په افغانستان کې ځان ته ځای پیدا کړي او له دوی او پارسیانو سره په هرات کې د شاه شجاع د سدوزي کورنۍ د وروستي سنګر په ماتولو کې مرسته وکړي. راليېنسن په دې هم پوه شو چې له دغو مالوماتو سره په چټکۍ بېرته تهران ته لاړ شي.

روسان له لږ ځنډ وروروسته په خپله د پارسیانو کمپ ته ورسېدل. روسي افسر د پوځ عادي پارسیانو ته ځان سني مسلمان وروپېژانده او خپل مسلمان نوم یې عمر بېک وښود. هېچا په کمپ کې د ده په مسلمانۍ شک ونه کړ. هغه خبر نه و چې راليېنسن د دوی د ماموریت په اصلي موخه خبر دی. اوس یې خپل نوم «کپتان ویتکېویچ وښود ... او زما سره یې ناڅاپه په ښه فرانسوي خبرې پیل کړې او زموږ مخکنۍ لیدنې ته په اشارې، هغې یوازې دومره په موسکا وویل: «له پردي سره په بېدیا کې ډېره اشنايي ښه نه ده.»»[12]

وروسته راليېنسن په دوه څېزونو نومیالی شو. لمړی د میخي خط په بې رمزه کولو کې او دویم د ارتر کانولي Arthur Conolly په ګډون د «لوبې لوبې The Great Game» د اصطلاح په موندلو کې، خو اوس په اس ځغلولو کې د هغه وړتیا ډېره ګټوره ثابته شوه. د نوموړي پلار د ځغاستې اسونو نسل اخیستنه او روزنه کوله او راليېنسن له زین او اسونو سره ستر شوی و؛ نو دغه وړتیا یې باید درلودی. دی له فزیکي اړخه هم ډېر پیاوړی و. شپږ فوټه یې ونه وه او پراخه اوږې، غښتلی اندام، ښې عضلې او وژې یې لرلې.[13]

راليېنسن په همدغه شپه بېرته نېغ د تهران په لور روان شو. ۸۰۰ میله مزل یې په ریکارډ وخت کې وکړ او د ۱۸۳۸ کال د نومبر په لمړۍ نېټه یې مکنېل ته د افغانستان له پاره د روسي پلاوي د شتون خبر ورکړ. مکنېل په خپل وار سمدلاسه یو چابک ځړی•، لارډ پامرستن ته په لندن کې او بل په کلکته کې د هند نوي لوی والي، لارډ اکلنډ ته ولېږه.

•ځړی: قاصد

مکنېل لیکلي وو: «روسانو په رسمي توګه له کابل سره دیپلوماتیکې اړیکې پرانیستې. ما ته خبر راکړل شوی چې کپتان وېکوویچ یا بیکوویچ چې د عمر بېک په نوم هم یادېږي او د روسیې سني محمدي دی، د شارژدافیر په توګه د امیر دوست محمد خان له پاره ګمارل شوی.» په دغه لیک کې مکنېل د یاد افسر په اړه د رالېنس مفصل توضېحات او همدا رنګه لږ نور توضیحات چې د ده استازي په کمپ کې راټول کړي وو، اضافه کړل: «هغه وویل چې د امپراتور ځانګړی سکرتر دی، خو زه پوه شوم چې هغه په حقیقت کې په اورنبورګ کې د والي پوځي سکرتر و. نومړي دوه کاله مخکې د روسي دولت رسمي مامور په توګه څه وخت په بخارا کې تېر کړ او چغتایي ترکي او پارسي ژبې یې په بخارا او اورنبورګ کې زده کړې.»[۱۴]

داسې برېښېدل چې د ویتکېویچ په هکله د رالېنسن کتنې د هغه د مشرانو بې ساري وېره توجیه کوله. مکنېل، لارډ الینبوره او نورو انګرېزي پالیسي جوړوونکو له ډېر وخت راهیسې وېره درلوده چې روسان به افغانستان ونیسي او د اډې په څېر به کار ترې واخلي چې پر انګرېزي هند یرغل وکړي. د ویتکېویچ په اړه د رالېنسن څرګندونې سمدلاسه انګرېزي څارګرو مامورینو ته په پېښور، خیبر درې او نورو هغه ځایونو ته ولېږل شوې چې هند ته د اوښتو په لارو کې پرتې وې څو که چېرې نوموړی هند ته د اوښتو او یا رنجیت سینګ ته د خبرو له پاره د تګ هڅه وکړي، انګرېزي څارګر مامورین به یې وپېژني.

خو دغه مرموز افسر هند ته نه و روان . د هغه ماموریت د تزار او دوست محمد تر منځ د ائتلاف جوړول او په افغانستان کې د انګرېزي ګټو کمزوري کول وو.

د دغه افسر په هکله د رالېنسن یوه یا دوې انګېرنې سمې وې، خو ډېرې نورې یې تېروتنې وې. هغه نه مسلمان او نه روسی و، د اورنبورګ د پولې په اړه کې د والي پوځي سکرتر نه و او نه یې نوم بیکویچ یا وېتکویچ و. نوموړی په حقیقت کې د ین پراسپر ویتکېویچ په نوم یو کاتولیک پولنډی اشرافي و چې په ولنیس کې چې اوس د لېتوانیا پلازمېنه ده زېږدلی و. کله چې ین په ښوونځي کې زده کړه کوله، هغه د یوې پټې ټولنې چې نوم یې «تور ورونه» و، په جوړولو کې مرسته وکړه. دا د مقاومت یو ملي انقلابي خوځښت و چې پولنډي او لېتوانیایي زده کوونکو د روسیې له لوري د دوی د هېوادونو د اشغال پر وړاندې د جګړې په نیت جوړ کړی و. په ۱۸۲۳ کال کې کله چې دغې ډلې د ښوونځي مدیر او ښوونکو ته روسي ضد لیکونه واستول او د ښار پر نومورو عامه ځایونو او ودانیو یې انقلابي شعارونه ونښلول، دوی روسانو ته بربنډ شول. روسانو ین او د دغه کړی پنځه نور مشران ونیول، له دوی څخه یې تحقیقات وکړل او د ۱۸۲۴ کال د فبروری په شپږمه، د دې له پاره چې نور پولنډي زده کوونکي د دموکراسۍ هیلې او غوښتنې په سر کې ونه پالي، درې کسه یې په مرګ محکوم کړل او پاتې درې یې په دورو وهلو او ورپسې په شاګۍ کې په دایمي تبعید محکوم کړل. ویتکېویچ په هغه وخت کې، مخکې له دې چې ونیول شي، د خپلې زوکړې یوازې څورلسمه کلیزه لمانځلې وه.

په وروستیو شېبو کې د پولنډ نایب الحکمه ګرنډ ډیوک پاولوویچ Grand Duke Pavlovitch په مداخلې، د مرګ سزا دایمي بند او د بابرووېسک په کلا Bobruisk Fortress کې سخت جبري کار ته ټیټه شوه چېرته چې یو له دغه هلکانو

ځخه لېونی او ورپسې مړ شـو. له ویتکېویچ او دوه نورو ځخه یې خپلې اشـرافي رتبې او القاب واخیسـتل او دوی یې د قزاق په شاګیو کې بېلابېلو کلاوو ته د عادي عسکرو په څېر ولېږل. د ترفیع حق یې نه درلود، تر لسو کالو یې له خپلو کورنیو سـره اړیکې نه شـوای نیولی او ځنځیرونـه یې پـه پښـو، پـه اوږده مزل سـوېـل تـه پلي ولېږل شـول.[۱۵]
ین له رسېدو ځخه وروسـته، له خپل «تور ورونه» ملګري الایزي پېسـلي اک Aloizy Peslyak سـره د تېښـتې یو پلان جوړ کړ او غوښـتل یې د هندوکش له لارې هند ته وتښـتي، خو دغه پلان بربنډ شـو او دوی ته سـخته سـزا ورکړل شـوه.[۱۶] په راتلونکو کلونو کې د ین یوه ملګري ځان وژنه وکړه او پېسـلي اک هم نږدې ځان ویشـتلی و، خو ویتکېویچ خپل قسـمت ته ځان تسـلیم کړ او هوډ یې وکړ چې له خپل اوسـني حالت ځخه ګټه پورته کړي؛ نو قزاقي او چغتایي ترکي ژبې یې زده کړې او د خپل نوم د داسـې بدلـولو هوکړه یې وکړه چې روسـي نومونو ته ورته و یعنی ایون وېکتورویچ ویتکېویچ. د ویتکېویچ یوه وروستي پالونکي وروسته لیکلي:

کله چې د اورنبورګ د پولې یوې لیرې پوځۍ چاونۍ ته تبعید شـو، ویتکېویچ لس کاله د یو عسـکر دنده د شـرابي او عیاشـو افسـرانو ترلاس لاندې ترسـره کړه. هغه وتوانېد چې نه یوازې خپله پاکي او شـرافت وسـاتي بلکې زده کړې یې وکړې او ځان ته یې د پوهې له پلوه وده ورکړه. ده سـوېلي ژبې زده کړې او له سـیمې سـره دومره اشـنا شـو چې سړی په ډاډ ویلی شي چې د اورنبورګ له جوړښـت راهیسـې داسـې ځوک نه شـته چې د ویتکېویچ په پرتله د قزاقو په اړه ډېره پوهه ولري... ټول قزاق د ده صـداقت، زغم او سـرسـخت توب ته درناوی لري چې په وار وار یې د قزاق په شاګیو کې د یون پر مهال له ځانه ښودلي.[۱۷]

دومره وخت نه و تېر چې ویتکېویچ ټول قران حفظ کړ. نوموړي به قزاقي کوچي مشـرانو ته بلنه ورکوله، دوی ته یې چای، پلو، او د پسه غوښـه پخوله او له دوی ځخه یې د دوی د دود، د ژوندانه ډول او د دوی د ژبې غني اصطلاح ګانې زده کولې. هغه به په ځانګړې توګه د سیمې او د یونو په هکله کتابونه لوستل او همدغه پوهه په روسي پوځ کې د ده د ودې وجه شوه.
له ادبیاتو سـره د ویتکېویچ مینې د یورال Ural له سـیند سـره د اورسـک Orsk د اډې قوماندان پام ځانته واړولو او ویتکېویچ ته یې بلنه ورکړه چې د هغه بچیانو ته سـبق ورکړي. په ۱۸۳۰ کال کې دغه قوماندان یو نومیالي جرمن ګرځندوی کشـاف الکسـاندر فون هومبولټ Alexander Von Humboldt ته مېلمسـتیا کړې وه. کله چې هومبولټ خپل وروسـتی کتاب Tableaux de la Natur چې په لاتینه امریکا کې د ده د یون په هکله و، د میز پر سـر ولید، په حیرانتیا یې وپوښـتل چې دا کتاب هلته څه کوي. قوماندان د ځوان پولنډي په اړه ورته وویل او زیاته یې کړه چې هغه د لویو ګرځندویانو د کتابونو یوه ټولګه لري. هومبولټ یې د لیدنې غوښتنه وکړه؛ نو دی یې ورته راوست:

سـربېره پر دې چې ځوان ویتکېویچ شـډل عسـکري کوټ اغوسـتی و، د ده په زړه پورې بڼې، دروند چلند او پوهې دغه نومیالی پوهاند اغېزمن کړ. کله چې هومبولټ د سـایبریا له یون ځخه بېرته اورنبورګ ته راغی، سـمدلاسـه یې د ویتکېویچ د ربړوونکي حالت په هکله والي کونټ پاوېل سوختلېن Count Pavel Suhktelen ته وویل او ترې وې غوښتل چې د دغه ځوان پېټی سپک کړي. کونټ، ویتکېویچ راوغوښـت، افسـری ته یې ارتقاع ورکړه، د خپلو امرونو اجرایوي مشـر یې وټاکلو، او قزاقي اورنبورګ ته یې بدل کړ. وروسـته ویتکېویچ د قرغز په ځانګه کې وګمارل شو.[۱۸]

دومره وخت نه و تېر چې له نوموړي ځخه د ژباړن کار اخیسـتل کېده او وروسـته په قزاقي سـیمو کې په بېلابېلو ماموریتونو ولېږل شـو. ویتکېویچ کار او شـغل پیدا کړ خو له روسي امپریالسـتي ماشـین سـره د یو ځای کېدو په بیه.

هغه ماشين چې دی يې په کرکه کې ستر شوی و او وروسته يې په ايمانداری د داسې دولت چوپړ وکړ چې د ده ژوند يې تباه کړی و او داسې انګېرنه کېده چې ده په دې اړه ترخه احساسات په زړه کې ساتل. هومبولټ، ويتکېويچ ته د پرمختګ لاره پرانيسته، خو هغه څوک چې تر ټولو زيات يې نوموړي ته په لاشعوري توګه د پرمختګ لاره هواروله، الکساندر برنز و. کله چې برنز له بخارا څخه بېرته راغی، ده يو کتاب د «په بخارا کې يون» په نوم وليکه چې برنز يې خورا نوميالی کړ. نوموړي ته بلنه ورکړل شوه چې لندن ته لاړ شي او د لارډ اېنبوره او پاچا سره ليدنه وکړي. د بېلابېلو ټولنيزو مېلمستياوو کوربه والو له نوموړي څخه زمری او نوميالی جوړ کړ. ده شاهي جغرافيايي ټولنې ته لکچرونه ورکړل. د ګڼونوالو شمېر به دومره ډېر و چې د څوکيو د کمښت له وجې به خلکو په ولاړه غوږ ورته نيولی و او دغه ټولنې ده ته د سرو زرو مډال ورکړ. کله چې د ده کتاب په فرانسوي ژبه خپور شو، دغه کتاب بيا تر ټولو ډېر خرڅ شو او دی فرانسې ته د نورو مډالونو او انعامونو له پاره وروغوښتل شو. د دغه کتاب فرانسوي ژباړې د روسانو پام د برنز يون ته واړولو. د برنز د يون موخه په بخارا او افغانستان کې د ۱۸۳۰ مو کلونو په پيل کې د روسي فعاليتونو په اړه د مالوماتو راټولول په داسې وخت کې وو چې په حقيقت کې دغه دواړو سيمو ته د روسيې هېڅ پام نه و او ټوله پاملرنه يې پر قفقاز او پارس متمرکزه وه، خو اوس برعکس داسې برېښېدل چې د برنز دغه کتاب د روسانو پام افغانستان، بخارا او روسي پولو ته نږدې د انګرېزانو د دسيسو مخنيوي ته واړولو. لکه څنګه چې ډېر وخت په نړيوالو چارو کې له ليرې ممکنه ګواښونو څخه د پاليسي جوړوونکو وېره کټ مټ داسې يوه بلا جوړه کړي چې وېره ورڅخه کېږي، د اورنبورګ په شاګيو کې د روسيې د پوله ييزه چاونۍ والي، وي اې پېروفسکي د لوی درستېز د څرګندونو پر بنسټ، سن پيترزبورګ له منځنۍ اسيا څخه د ځارګريزو مالوماتو د کمښت په اړه دومره نارامه و لکه لندن چې د نارامۍ احساس کولو. نوموړي هم انګرېزي انګېرنو ته انعکاس ورکړی او ليکلي يې دي: «کوم مالومات چې روسانو تر لاسه کول، مبهم او ډېر لږ و او داسې اسيايانو دغه مالومات برابرول چې يا د ناپوهۍ او يا د وېرې له وجې يې د ګټورو مالوماتو د راټولولو توان نه درلود.»

موږ کره مالومات درلودل چې د ختيځ هند انګرېزي کمپنۍ اجنټان په دوامداره توګه په خېوه او يا بخارا کې ښکاره کېدل. موږ په دې هم خبر وو چې دغه کمپنۍ خورا ډېرې سرچينې په خپل واک کې درلودې او هڅه يې کوله چې نه يوازې خپل سوداګريز نفوذ په ټوله اسيا کې خپور کړي بلکې په اسيا کې خپلې مستعمرې هم زياتې کړي... نو په دې اساس په ۱۸۳۵ کال کې پرېکړه وشوه چې روسي اجنټان منځنۍ اسيا ته ولېږل شي چې د انګرېزي اجنټانو څارنه او د دوی هڅې شنډې کړي. په دې موخه دويم برېدمن ويتکېويچ منځنۍ اسيا ته د اجنټ په څېر ولېږل شو...[۱۹]

ويتکېويچ دوه ځله بخارا ته ولېږل شو. لمړی ځل يې له قرغزي سوداګرو سره په بدله جامه کې اوه لس ورځې په ډېرو واورو کې او په يخ وهلي امو سيند باندې مزل وکړ. هغه يوه مياشت هلته پاتې شو، خو لکه څنګه چې برنز «د ختيځ د عجايبو کور» نومولی و، ويتکېويچ ته دغه ځای دومره په زړه پورې ښکاره نه شو. هغه بېرته اورنبورګ ته وليکل: «زه بايد يادونه وکړم چې برنز په خپل چاپ شوي کتاب کې کومې کيسې چې د بخارا په اړه کړې دي، له هغه څه څخه چې ما يې د ليدو فرصت درلود ډېر توپير لري. نوموړي هر څه ته د شان او شوکت په سترګه کتلي، خو هغه څه چې زه يې وينم يوازې او يوازې بدرنګه، د کرکې وړ، ربړن او يا مضحک دي. برنز يا په لوی لاس د بخارا د په زړه پورې توب په اړه مبالغه کړې او يا دا چې هغه مخکې له ليدو څخه د دغې سيمې په هکله خپل قضاوت انځور کړی و.»[۲۰] خو د

ویتکېویچ له کرکې سره سره، هغه په پټه د ښار د نقشو خاکې وکاږلې. د ویتکېویچ په اړه یې یو مینوال لیکلي: «هېچا، حتی د بخارا سخت دریځو ونه شو کړای چې په قرغزي جامو کې یو اروپایي عیسوي، چې په قزاقي یې خبرې کولې او قزاقي دود او چلند یې خپل کړی و، وپېژني. سربېره پر دې، هغه په ښایسته تورو سترګو، ږیرې او لنډو وېښتانو داسې ښکارېدلو لکه یو اسیایي او یو مسلمان.»[۲۱]

په دویم ځل ویتکېویچ بخارا ته په ښکاره ډول د یو روسي افسر په توګه لاړ چې د هغه روسي سوداګرو د خلاصون غوښتنه وکړي کوم چې د بخارا امیر بندیان کړي وو. د کاروانونو ښار ته له رسېدو سره سم له ده څخه وپوښتل شول: «ته اسکندر پېژنې؟ ما فکر وکړ چې د دوی مطلب لوی الکساندر دی خو په حقیقت کې د دوی مطلب الکساندر برنز و.» د انګرېزي نفوذ دغه لمړنیو نښو ویتکېویچ سمدلاسه وهڅاوه چې مخنیوی یې وکړي او په څو اونیو کې وتوانېد چې د جاسوسۍ هغه شبکه چې برنز هند ته د مالوماتو د لېږلو له پاره جوړه کړې وه برېنډه کړي. نوموړي سن پیټرزبورګ ته لیکلي:

انګرېزان په بخارا کې خپل کس لري. هغه د نظام الدین په نوم یو کشمیري دی چې د څلورو کلونو راهیسې د سوداګرۍ په پلمه په بخارا کې ژوند کوي... نوموړی یو هوښیار سړی دی، له هر چا سره اړیکه نیسي او د بخارا اشرافیانو ته مېلمستیاوې کوي. دی لږترلږه په اونۍ کې یو ځل په کابل کې د مسون په نوم یو انګرېز ته د ځري په وسیله لیک لېږي او هغه یې په خپل وار اړونده ځای ته استوي، خو په زړه پورې خبره دا ده چې دوست محمد د مسون په کاروبار خبر دی. خان حتی د مسون لیکونه ګیر کړل، خو جاسوس یې له لیکونو سره بېرته پرېښود او ویې ویل: یو کس ما ته زیان نه شي رسولی. ظاهراً دوست محمد په عمومي توګه اروپایانو ته د درناوي له مخې نه غواړي دوی خپه کړي او مسون ته هم غبر نه کوي. دغه کس په کابل کې د لرغونو سکو د موندنې په پلمه ژوند کوي. نظام الدین په بخارا کې یو خپلوان لري چې ده ته ټول کاغذي کارونه کوي. دوی په سیمه ییزه کچه د کوچبیګي په کاروان سرای کې برمناک ژوند کوي او اشرافیانو ته مېلمستیاوې کوي. نظام ښایسته جامې اغوندي خو په رنګ دومره ښایسته نه دی. د هغه ملګری ډېر هوښیار دی او له چلند څخه یې داسې برېښي چې د ده ترلاس لاندې دی، خو په وضاحت ښکاري چې ټولې چارې دی مخته وړي. دوی خپلې پیسې له هندي بانکرانو څخه ترلاسه کوي. کله چې زه راورسېدم، نظام الدین سمدلاسه زما لیدنې ته راغی او له ما څخه یې ډېرې پوښتنې وکړې، د نووالکساندروسک Novo Alexandrovsk او نیولاین New Line په اړه او همدا راز له خېوې سره زموږ د اړیکو په هکله. لکه څنګه چې زه له مخکې خبر کړل شوی وم، ما ده ته واضح ځوابونه ور نه کړل او نوموړي د دغې ورځې په سبا کابل ته یو لیک ولېږه.[۲۲]

د ویتکېویچ دویم یون نوموړي ته د لوی پرمختګ دروازه خلاصه کړه. له بخارا څخه د نوموړي لیدنې په تصادفي توګه بخارا ته د افغان استازي له رسېدنې سره سمون وموند. میرزا حسین علي د دوست محمد خان له خوا تزار نېکولاس ته په یو ماموریت لېږل شوی و. کله یې چې شاه شجاع ته په ۱۸۳۴ کال کې له کندهار څخه بهر ماته ورکړه، دوست محمد د وېډ لیکونه وموندل چې افغان مشران یې د شاه شجاع په مشرۍ د سدوزي سلطنت د بیا اعادې ملاتړ ته هڅول. له شاه شجاع سره د انګرېزانو مرستې دوست محمد ته ټکان ورکړ ځکه چې دی په دې باور و چې له انګرېز لوی والي سره ښې اړیکې لري؛ نو په ځواب کې نوموړي له روسانو څخه د دیپلوماتیک تضمین غوښتنه وکړه که چېرې انګرېزان په افغانستان کې نوره لاسوهنه وکړي. هغه تزار ته لیکلي وو: «د برتانوي واکمنۍ پراختیا د افغانستان خپلواکي ګواښي او دغه پراختیا روسي سوداګرۍ ته په منځنۍ اسیا کې او سوېل ته یې پرتو هېوادونو ته هم ګواښ

دی. که چېرې افغانستان ته د انګرېزانو پر ضد په یوازې جګړه کې ماته ورکړل شي؛ نو دا به له بخارا سره د روسي سوداګرۍ د پای په مانا وي.»[۲۳]

ویتکېویچ له میرزا حسین سره هغه وخت مخ شو چې دوی دواړو په یوه کاروانسرای کې هستوګنه غوره کړه. هغه ځانته دغه ښه فرصت وګڼلو؛ نو میرزا حسین ته یې وړاندیز وکړ چې دی به یې په خپله لمړی تر اورنبورګ پورې او بیا تر سن پیټرزبورګ پورې بدرګه کړي. ویتکېویچ په خپل راپور کې په خوښۍ ولیکل: «دوست محمد، د کابلستان حاکم د روسي ملاتړ غواړي او زموږ هرې غوښتنې ته چمتو دی.» خو ویتکېویچ لمړی باید له بخارا څخه ځان وباسي ځکه چې امیر ناڅاپه د ده په هستوګنځي عسکر چاپېر ودرول، د ده اوښان یې ضبط کړل او ده ته یې د وتلو اجازه نه ورکوله. ویتکېویچ وروسته لیکلي وو:

ما خپلو تومانچو ته لاس کړ او تر کمربند لاندې مې تېرې کړې. کوټ مې په اوږو واچولو، د یون پښمي خولۍ مې پر سر کړه او د کوشبیګي په لور مې منډه کړه. کله چې زه د ننه لاړم، که څه هم ما سم غوږ ونه نیولو، خو زه پوه شوم چې دوی زما او زما د تګ په هکله خبرې کولې. ما په نېغه کوټې ته منډه وکړه...[او و مې ویل:] «زه د وروستي ځل له پاره بیا درته وایم چې که زه خپل ژوند د لاسه هم ورکړم، زه دلته نه پاتې کېږم. که هر څوک زما مخه نیسي او زما د تګ په هکله پوښتنه کوي، لکه څنګه چې ما تا ته او په سلګونو نورو ته چې ما په دې هکله ځوروي وویل، هر څوک چې زما مخې ته درېږي؛ نو دغه ځواب به تر لاسه کوي.» دلته ما د خپل کوټ څنډه پورته کړه او تومانچو ته مې ګوته ونیوه. کوشبیګي داسې هک پک و چې نه پوهېده څه ووایي. ما له هغه څخه وغوښتل چې ما ته د سفر جواز چې د ده ټاپه پرې لګېدلې وي راکړي چې څوک مې د درولو جرات ونه کړي، خو هغه ماته دغه جواز رانه کړ او راته ویې ویل چې لاړ شم. ما له ده سره مخه ښه وکړه او ووتم او یو ځل بیا مې وویل چې که هر چا زما مخه ونیوله، زما ځواب به مرمۍ وي. کوشبیګي خپله د ځاځ ښکارونه ونه شوی ساتلی او راته ویې ویل: «ګورو به» خو هغه زما په وتلو خوښ ښکارېده.[۲۴]

ویتکېویچ او حسین علي په راتلونکو میاشتو کې کرار کرار د شاګۍ له لارې اورنبورګ ته ورسېدل او بیا سن پیټرزبورګ ته روان شول. حسین علي په لاره کې د پېچ په مرض اخته شو، خو ویتکېویچ یې پالنه وکړه او ده ته یې تسلیت ورکولو. د ناروغۍ د اوږدې مودې د دمې او ارامتیا پر مهال، ویتکېویچ له حسین علي څخه په فصاحت د دري ژبه زده کړه. دوی دواړه بلاخره د ۱۸۳۷ کال د مارچ په میاشت کې پلازمېنې ته ورسېدل. ویتکېویچ څلور کاله مخکې په ځنځیرونو تړلی بندي له اروپا څخه ایستل شوی و. خو دا ځل په خپله تزار نېکولاس ښار ته د رارسېدو مبارکي ورولېږله او د لمړي برېدمن ترفیع یې ورکړه. نوموړی نېغ د بهرنیو چارو وزیر او د چانسلر مرستیال، کونټ نېسلروډ Count Nesselrode دفتر ته بدرګه شو.

د میرزا حسین علي د ماموریت خبر ټول هغه روسي مامورین چې په راتلونکې لوبې لوبې کې ښکېل وو خوشحاله کړل. کونټ سیمونیچ په تهران کې له روسي سفارت څخه ولیکل: «دغه فرصت باید ضایع نه شي. په پارس کې انګرېزي نفوذ مخ په کمېدو دی او اوس د دې وخت رارسېدلی چې روسیه له پارس او کابلستان سره یو درې ګونی ائتلاف جوړ کړي؛ نو په دغه وسیله به له کابل څخه تر تېرېزه د روسي نفوذ یوه لیندۍ ته ورته کرښه جوړه شي. په افغانستان کې د

روسيې برلاسی به برتانيه شاتګ ته اړ باسې او په اباسين کې به د خپل موقف د ساتنې هڅې وکړي. بيا به دوی د دې فرصت ونه لري چې د روسي طبيعي نفوذ په سيمو کې سرخوږی جوړ کړي. سربېره پر دې، په افغانستان کې د روسيې سياسي نفوذ به د روسي محصولاتو له پاره افغان مارکيټ پرانيزي.»[۲۵] د اورنبورګ والي له سيمونيچ سره په دې اړه همغږی و. هغه ليکلي:

دا بيخي اړينه ده چې د کابل مشر [دوست محمد خان] ملاتړ وکړو ځکه که چېری شجاع چې انګرېزان يې ملاتړ کوي واک ترلاسه کړي، افغانستان به د انګرېزي نفوذ لاندې شي؛ نو بيا به انګرېزان د يو ګام په اخيستلو بخارا ته ورسېږي. ټوله منځنۍ اسيا به د انګرېزي نفوذ لاندې راشي او له اسيا سره به زموږ سوداګري په ټپه ودرېږي. انګرېزان به اسيايي ګاونډ هېوادونه ځواکمن کړي، دوی ته به پيسې، وسلې او مهمات ورکړي او زموږ پر ضد به کار ترې واخلي. که روسيه د دوست محمد ملاتړ وکړي، هغه به ځان زموږ د احسان پوروړی وګڼي او بې اړنګه به له موږ سره ښه ملګری او د انګرېزانو به دښمن شي. دی به منځنۍ اسيا د انګرېزانو پر مخ وتړي او د دوی د سوداګرۍ ځواک ته به خنډ جوړ کړي.[۲۶]

والي دا هم وويل چې ويتکېويچ دې افغان استازی بېرته تر کابله بدرګه کړي ځکه چې دی يو کارنده او هوښيار سړی دی، په خپله دنده پوهېږي، په طبعه د عمل سړی دی، د ليکلو او خبرو په پرتله يې عمل او کړنې خوښېږي، په شاګ کې بلد دی او هستوګن يې د هر مړي او ژوندي په پرتله ډېر پېژني.[۲۷] په سن پيټرزبورګ کې د دوست محمد ليک په ځير وڅېړل شو او جوته شوه چې په ليک کې هر څه د دوی له هيلې سره سم وو. دوست محمد ليکلي وو چې انګرېزان د ټول هند اشغال ته نږدې شوي او که کچېرې ده ته د پيسو او وسلو داسې مرسته وشي لکه له پارس سره چې کېږي، دی کولای شي چې په يوازيتوب د دوی پرمختګ ودروي: «موږ هيله من يو چې په هغه بېسارې کچه چې تاسو د سخاوت باران پر پارس جوړ کړی، په افغان دولت او زموږ د کورنۍ په سلطنت به هم دغسې باران جوړ کړئ چې ستاسې د لويې امپراتورۍ په سخاوت به بېرته خپل پخواني مطلوب حالت ته اوچت شمي.»[۲۸] نو نېسلروډ، افغانستان ته د يو سوداګريز او ډيپلوماتيک پلاوي د لېږلو سپارښتنه تزار ته وکړه. هغه ليکلي وو: «که هر څومره دغه هېوادونه [افغانستان او هند] زموږ څخه ليرې دي او که هر څومره زموږ پوهه او مالومات د دوی په هکله لږ دي، خو له دې څخه انکار نه شي کېدی چې د سوداګريزه اړيکو هر راز پراختيا به موږ ته ګټوره وي.»[۲۹] خو يوازېنۍ ستونزه د ميرزا حسين علي نه رغېدنه وه؛ نو وروسته له ډېرو غونډو پرېکړه وشوه چې ويتکېويچ به له افغان استازي څخه مخکې لاړ شي ځکه چې ميرزا حسين علي دومره ناروغه و چې د تګ توان يې نه درلود او لږ تر لږه يوې مياشتې ارامتيا ته يې اړتيا درلوده.

د ۱۸۳۷ کال د مې مياشتې په څورلسمه ويتکېويچ ته په ليکلې بڼه يو شمېر حکمونه له دوست محمد سره د سوداګريزو اړيکو د پرانيستلو په هکله ورکړل شول. د يوې روسي سرچينې پر بنسټ، ويتکېويچ ته يو شمېر پټ ګړني حکمونه هم ورکړل شوي وو او هغه دا چې له روسانو څخه د دوست محمد د بشپړ ملاتړ په بدل کې به له ده سره د دوو ميليونو روبلو مالي مرسته وشي چې دی به د رنجيت سېنګ پر ضد ترې کار واخلي او همدا راز د پوځي اکمالاتو ژمنه دې هم ورسره وشي چې خپله ژمنۍ پلازمېنه، پېښور بېرته تر خپل واک لاندې راولي چې په ۱۸۳۴ کال د شاه شجاع له ناکامې هڅې راهيسې له لاسه وتلې وه.[۳۰] ويتکېويچ دې سربېره پر دې هڅه وکړي چې په کندهار کې د دوست محمد ميرني ورونه هم په دغه نوي ائتلاف کې ګډ کړي او په کابل کې له خپل ورور دوست محمد سره د دوی په يووالي

ټینګار وکړي. ده ته وویل شول چې دا بیخي اړینه ده چې د افغان واکمنانو تر منځ سوله راولي... او دوی د یووالي او ښو اړیکو په ګټه پوه کړي، نه یوازې شخصاً دوی ته د یووالي په ګټو بلکې تر خپل واک لاندې سیمو کې چې دوی به د بهرني یرغل پر وړاندې ترې ښه دفاع وکړای شی او د کورني اړدوړ په ارامه کولو کې به اغېزمن وي. ویتکېویچ به د خپلې لیدنې په ترڅ کې مفصل نوټونه اخلي او له بېرته راتګ سره به د افغانستان د اوسني وضعیت په اړه، د سوداګرۍ، پوځ، مالي حالت او د انګرېزانو په هکله د افغان واکمنانو د اند په اړه یو بشپړ راپور لیکي.[۳۱]
ویتکېویچ د قفقاز له لارې یون وکړ. له ده سره کپتان ایون بلرمبرګ Ivan Blaramberg هم مل و. نوموړی په تهران کې د سیمونویچ د اداري مرستیال په توګه نوی ګمارل شوی و.[۳۲] په تبلیسي کې له دمې وروسته، دوی باید په بدله جامه او په پټه او ډېر پام د تهران په لور روان شي. ویتکېویچ ته وویل شول: «کله چې تهران ته ورسېدی، ته به د سیمونویچ تر لاس لاندې وې او هغه ته به راپور ورکوې. افغانستان ته ستا د تګ او د نه تګ پرېکړه به دی کوي. که د سیمونویچ په اند، د پارس اوسني سیاسي وضعیت ته په پام سره، ستا تګ افغانستان ته مناسب نه وي او یا د کوم بل دلیل له وجې ستا تګ هلته شونی نه وي؛ نو هغه به افغانستان ته ستا تګ لغوه کړي. سیمونویچ به د افغان استازي میرزا حسین علي د بعدي یون د تیارۍ په اړه هم پرېکړه کوي.»[۳۳] د لیکلي حکمونو په پای کې کونټ نېسلروډ، ویتکېویچ ته لیکلي وو: «اړینه نه ده چې موږ یې تا ته یاده کړو چې ټول پورتني حکمونه په کلکه محرم دي او په تهران کې زموږ له پلاوي، سیمونویچ او برون فن روزن Baron Von Rosen څخه پرته، نور هېڅوک باید د دغه حکمونو په اړه پوه نه شي. احتیاط دا غوښتنه هم کوي چې کله افغانستان ته تللې، ته باید ټول حکمونه له سیمونویچ سره پرېږدې. دا ځکه چې که چېرته په لاره کې څه پېښ شي؛ نو هېڅوک به ستا د ماموریت په اړه په څه پوه نه شي.» نېسلروډ دا ټینګار هم وکړ چې په ځانګړې توګه دا اړین دي چې انګرېزان له دغه پلان څخه خبر نه شي او نوموړي ته په ضمني ډول وویل شول چې که انګرېزان د ده په هکله خبر شي، روسیه به د روسي افسر په توګه د ده له شتون څخه انکار وکړي.
د ویتکېویچ له مرموزې مړینې څخه وروسته، د نوموړي د یون نوټونه ټول وسوځول شول خو د کپتان بلرمبرګ یون لیک پاتې دی. هغه لیکي: «کله مې چې دوه میاشتې په سن پیټرزبورګ کې تېرې کړې او ټولې لاړښوونې راکړل شوې، ما د تګ له پاره تیاری پیل کړ، خو له دې څخه مخکې مې د لارې ملګري، لمړی بریدمن ویتکېویچ سره لیدنه وشوه. هغه یو اته ویشت کلن په زړه پورې پولنډی ځوان او د ښې پوهې خاوند او سپکمن کس وخوت... دی ټولې هغه اړینې ځانګړتیاوې لري چې په اسیا کې د الکساندر برنز رول ولوبوي.»[۳۴]
دغه دواړو د سوېل په لور خپل یون پیل کړ. دوی د پارس او افغان مامورینو له پاره د ډالیو او رشوتونو څخه یوه ګاډۍ ډکه کړې وه. کله چې تبلیسي ته ورسېدل، دوی له سر قوماندان برون فن روزن سره وکتل او د کونټېس سیمونویچ (د سیمونویچ مېرمن. ژباړن) سره یې هم لیدنه وکړه. نوموړې به ډېره هلته تلله او د هغې ښایسته لورانې خپلې حیرانوونکې مور ته ډېرې ورته وې.
دوی چې هر څومره د سوېل په لوري تلل، همدومره منظرې ښایسته کېدې. دغه دوه مسافر به تر ستورو لاندې ویده کېدل او له کوچیانو سره به یې شپې تېرولې. بلرمبرګ لیکي:

موږ د جولای په یولسمه د یرېوان Yerivan ولایت له پولې څخه تېر شوو او ډېرې ګرمۍ موږ اړ ایستو چې یوه نږېدلې جومات ته لاړ شو. دا هغه ځای و چې موږ په لمړي ځل د ارارت Ararat ښایسته غر ولید چې په ځلانده واورو غبرګو پټو ځوکو یې په سوېل کې له هوارو څخه سر اوچت کړی و. په دیارلسم موږ د غره په وروستۍ موړه وختلو او د ارس Aras درې ته ښکته شوو. ورځ ډېره ښایسته وه او اسمان تک شین و. موږ له ونو لاندې په سیوري کې د یوه بهانده لښتي ترڅنګ کښېناستو او د ښایسته ارارت Ararat له ننداري مو خوند اخیست. زموږ ارمني چوپړیال خوندوړ پلو راته پوخ کړ او موږ چې ساعت مو تېر و، یو بوتل مدېرا* مو تش کړ.۳۵

کله چې دوی د پارس له پولې تېر شول، د ویتکېویچ ژربدلېدونکی مزاج خراب شو. بلرمبرګ لیکلي: «په پارس کې زموږ د یون په بهیر کې به ویتکېویچ ډېر وخت د خپګان حالت درلود او ویل به یې چې له ژوند څخه یې زړه تور دی.» یوازې کله چې دوی تهران ته ورسېدل، د ویتکېویچ مزاج بېرته سم شو. ځکه چې سیمونویچ دی له دوه ځارګریزه مالوماتو څخه چې دغه پولنډی یې په اوربدو ډېر کازمن شو، خبر کړ. لمړی خبر چې وروسته دروغ وختوت دا و چې انګرېزي استخبارات د میرزا حسین علي په ماموریت شکمن شوي وو او دوی له کابل څخه په دغه دوو مسافرو پسې وو او د دوی ځار یې کولو چې اوس له دې وجې کېدای شي ویتکېویچ د انګرېزانو د دسیسو او پاروني ښه وګرځي، خو دې خبرې هم حقیقت نه درلود - انګرېزان په دغه مهال کې تزار ته د افغان ماموریت د تګ په هکله هېڅ خبر نه وو- د روسي ماموریت د خوندي ساتلو له پاره په تهران کې روسي سفارت، ویتکېویچ ته قزاقي ساتونکي ورکړل چې د نیشاپور له لارې په هرات کې د شاه تر کمپه یې بدرګه کړي؛ نو دغه بدرګه وه چې انګرېزي استخبارات یې ځک کړل - رالېښسن دوی ته د ویتکېویچ د ماموریت شتون بربنډ کړ.

دویم خبر ویتکېویچ ته ډېر په زړه پورې و. په افغانستان کې د سیمونویچ جاسوسانو نوموړي ته خبر ورکړ چې ویتکېویچ به په کابل کې یوازې نه وي ځکه چې الکساندر برنز منځنۍ اسیا ته په خپل دویم ماموریت هم په همغه لور ستون و. ده ته هم د ویتکېویچ غوندې ځانګړي حکمونه ورکړل شوي وو چې د دوست محمد خان ملاتړ خپل کړي. ویتکېویچ چې برنز یې له نږدې څارلو او تر یوې کچې یې د هغه موډل له ځان څخه جوړ کړی و، اوس یې له ده سره منزل او ماموریت کټ مټ یو ډول و. دغو دوو کسانو په رښتیا ډېرې ګډې وجې درلودې. دوی څه نا څه همزولي وو، دواړه د خپلو امپراتوریو له لیرې پرتو ولایتونو څخه وو، دواړو له ممتاز پوړ سره تړاو نه درلود، اسیا ته دواړه د څو میاشتو په درشل کې لاړل او دواړو په خپله زړورتیا او لیاقت او په ځانګړې توګه په ژبو کې د وړتیا له وجې اوچت مقام ترلاسه کړی و. اوس به دوی په کابل کې یو بل سره مخامخ کېږي او د دوی د سیالۍ پایله به نه یوازې د افغانستان بلکې د منځنۍ اسیا نږدې راتلونکې تعریف کړي. لویه لوبه پیل شوه.

* په مدېرا Medeira کې جوړ شوي واین. (ژباړن)

الکسـاندر برنز د ۱۸۳۷ کال د اکتوبر په میاشـت کې پېښـور ته ورسـېد. له پېښـور څخه د نوموړي له وروسـتۍ لیدنې راهیسـې کوم بدلون چې په پېښـــور کې راغلی و پر ده باندې ښـــه اغېز ونه کړ. کله چې شـــاه شـــجاع په ۱۸۳۴ کال پر کندهار یرغل وکړ، رنجیت ســـېنګ پېښـــور فتح کړ. هغه د دربېو کلونو په ترڅ کې د خپل پوځ نیمه برخه پېښـــور ته لېږدولې وه او د درانیو دغه ژمنۍ پلازمېنه یې په لویو پنجابي بارکونو بدله کړې وه. د بالاحصـــار پر نندارځایونو او د ښـایسته باغ پر ځای یې، چېرته چې په ۱۸۰۹ کال کې شـاه شجاع الفنسـټون ته ښـه راغلاسـت ویلې وو، د خښـتو لویه کلا جوړه کړې وه او د خیبر په خوله، جمرود کې یې یوه بله لویه کلا چې له توپونو څخه ډکه وه جوړه کړې وه. برنز لیکلي وو: «د رنجیت سـنګ یو افسـر، پاولو اویتبېلې Paolo Avitabile چې پخوانی ناپلیوني افسـر دی، اوس پېښـور اداره کوي. سېکانو هر څه بدل کړي: په ښار کې ډېر ښـایسته باغونه په عسکري قشلو بدل شـوي، ونې وهل شوې او ټوله سیمه یو لوی کمپ ته ورته ده. د مسلمانانو دود او دسـتور ورک شـوی. د سـاز او ګډا غږ هر وخت له هر ځای څخه اورېدل کېږي.»[۳۶]

برنز دا هم لیکلي وو چې په پېښـــور کې د رنجیت ســـېنګ له لوی اشـــغالي پوځ ســـره ســـره، دوی ته د ســـیمې پښـــتون مخالفینو سـختې سـتونزې جوړې کړې وې او د دوی پر ضـد دومره ډېر قومي پاڅونونه، وژنې او بلواوې کېدې چې د پېښـور اشـغال د سـېکانو د سـرچینو د لګښـت لویه برخه جوړوله. برنز پوه شـو چې په حقیقت کې دا د نوموړي د ماموریت له پاره ښـه خبر دی ځکه چې دغه وضـعیت به رنجیت سـېنګ په دې راضـي کړي چې د پېښـور د راتلونکې په اړه له دوسـت محمد سـره جوړجاړی وکړي او که چېرې له برنز سـره بخت یاري وکړه، دوی دواړه به پخلا او د برتانیې متحدین کړي.

کابل ته د برنز د لېږلو پرېکړه نوي لوی والي کړې وه. نوموړی د مکنېل هغه راپور وهڅولو په کوم کې چې په پارس کې د روسي فعالیت د ډېرښت او د هرات او پاتې افغانستان په هکله د روسانو د ناټ ادعا شوې وه. په دغه مهال کې اکلنډ نوی کلکتې ته راغلی و او د ســـیمې په هکله یې دومره پوهه نه لرله، خو دوه کاله مخکې نوموړي په یوه مېلمســـتیا کې برنز چې د خپل بریالي کتاب په هکله په دوره بوخت و، په بووډ Bowood کې لیدلی و؛ نو نوموړی یې د دغه ماموریت له پاره مناسـب وګڼلو او برنز د دویم ځل له پاره د اباسـین په لور ولېږل شـو چې لمړی د اباسـین هر اړخیزه څېړنه وکړي او په اوبو او ځمکه کې د بېړۍ چلونې شـناختې، نښې او ځلي کېږدي او بیا به افغانستان ته ځي چې د افغان او پارس د واکمنانو د نویو اړیکو په هکله، د روســانو او په ســیمه کې د دوی د فعالیت په اړه د افغانانو د ذهنیت او په منځنۍ اسیا کې د سوداګرۍ د پراختیا له پاره د روسـي د اقداماتو په هکله څارګریز مالومات ټول کړي - د برنز دغه دنده، د نېســـلروډ لـــه خـــوا ویـــتـکـېـویـــچ تـــه ورکـــړل شــــوې دنـــدې تـــه ډېـــره ورتـــه وه.[۳۷]

په عین حال کې، په کابل کې د بارکزي حاکمانو ناڅرګند ذهنیت ته په پام او د کلکتې رســـمي نظر ته په کتو ســـره چې بارکزیو په زور د افغانستان د رښتیني پاچا، شاه شجاع په تخت خېته اچولې، د اکلنډ سیاسي سکرتر ویلیم مېکناټن چې تل له پروتوکول سـره سـم د کړنو غم ورسـره و، امر وکړ چې د ماموریت وټې ته کلکه پاملرنه وشي او ډېر لګښـت دې نه کېږي؛ نو دا ځل د برنز ماموریت د الفنسـټون د ماموریت په پرتله ډېر بې دبدبې او له خورا لږو ډالیو سـره و. هغه ته په حقیقت کې یوازې یوه تومانچه او یو تلسـکوپ د دوسـت محمد له پاره ډالۍ ورکړل شـول. د الفنسـټون د ماموریت شـان اوشـوکت او د بې شـمېره ډالیو په اړه د افغانانو قوي حافظې ته په کتو سـره، د برنز د دغه ماموریت

بریا دومره شونې نه برېښېده او له بلې خوا په داسې وخت کې چې برنز خیبر ته چې د جګړې لمړی کرښه وه ستون و، د افغانانو او سېکانو تر منځ د سختې جګړې د پیل خبر د دغه ماموریت بریا ته ښه زېری نه و. د ۱۸۳۷ کال د اپرېل په دېرشمه، د رنجیت سېنګ له لوري د پېښور د اشغال پر سر د جمرود جګړه د افغانانو او سېکانو تر منځ د درېیو کلونو د شخړو او تاوتریخوالي ثمره وه. په ۱۸۳۴ کال کې وروسته له دې چې د شاه شجاع یرغل یې له ماتې سره مخ کړ، دوست محمد سمدلاسه خپل پام د افغان ژمنی پلازمېنې ازادولو ته واړولو. د تقوا، یا د ستراتېژۍ له مخې او یا د دواړو له مخې، د کابل علماوو د ۱۸۳۵ کال د فبروری په میاشت کې دوست محمد ته د امیرالمومنین لقب ورکړ. میر وزیر چې تر ټولو مشر سني عالم و، د کابل ښار په څنډه، عیدګاه کې د دوست محمد په لونګۍ کې د وربشو تازه وړي کېښودل.* دا د هغه مراسمو ازانګه وه په کومو کې چې یو بزرګ صوفي، احمدشاه ابدالي، د شاه شجاع نیکه ته د ۱۷۴۷ کال د جنورۍ په میاشت کې تقدس ورکړ. لکه څنګه چې په سراج ته التواریخ کې یاد شوي:

دوست محمد د شاوخوا سیمو خلک کابل ته وغوښتل او د جهاد اعلان یې وکړ چې پنجاب، پېښور او نورې سیمې به بېرته نیسي. مذهبي پوهانو چې جهاد فرض ګڼلو، او د دین په لار کې یې وژل او وژل کېدل د ښه ژوند وسیله بلل، په خوښۍ راټول شول او اعلان یې وکړ: «د جهاد ناره د امیر په شتون او د امارت په جوړېدلو ترلې ده. هر څوک چې د هغه فرمان او نهې نه مني، دا په دې مانا دي چې هغه د خدای او رسول احکام نه مني. دا په مطلق ډول اړینه ده چې خلک د ده اطاعت وکړي او هغه چا ته چې د ده له امر څخه سرغړونه کوي جزا ورکړي.» دغه اعلان له دوست محمد سره د خپل امارت په بنسټ ایښودلو کې مرسته وکړه او په لنډ وخت کې یې هر څه برابر کړل. نوموړی په تخت کښیناست، سکه د ده په نوم جوړه شوه او د جمعې خطبه د ده په نوم کېده. په سکه کې دغه بیت لیکل شوی و.

امیر دوست محمد د جهاد هوډ وکړ
او چې سکه جوړه کړي - خدای دې بریا ورکړي

کله چې دوست محمد په تخت کښیناست، هغه د جهاد هوډ وکړ او له ۶۰۰۰۰ کسیز پوځ سره چې له شاهي سپرو، پلي او قومي ځواکونو څخه جوړ و، د پېښور په لور روان شو.[۳۸]

د سېکانو پر ضد د جهاد اعلان د دوست محمد واک ته مشروعیت ورکړ. نوموړي هېڅ کله د سدوزیو د شاهي لقب ادعا ته زړه نه و ښه کړی او تر دغه مهال پورې د نوموړي مشروعیت په قدرت او عدالت کې د ده په نومیالتوب کې پروت و، خو اوس هغه لوړې قراني مرجع ته په رجوع او د یو ښه مسلمان په څېر د کفارو پر ضد د جهاد د وجیبې په ادا کولو یې مشروعیت ترلاسه کړ- او په تیورۍ کې- په پرهېزګارۍ او دین دارۍ کې یې یوه بله زرینه اسلامي دوره په دغه زریزه (۱۰۰۰ کاله. ژباړن) کې پیل کړه. په عین وخت کې دوست محمد د جهاد له مشرۍ څخه ولس مشرۍ ته د رسېدو له پاره کار واخیست، هغه لوی والي ته ولیکل: «دغه خلک زما د ملت قومونه دي او له دوی څخه ملاتړ او د دوی ساتنه پر ما فرض او زما دنده ده. سوچ وکړه او دا ارزونه وکړه چې افغانان به ظلم او استبداد ته پرته له کوم

*دغسې لقب د طالبانو ملا عمر هم ترلاسه کړ. نوموړي په ۱۹۹۶ کال کې له دوست محمد څخه په الهام اخیستنې د افغانستان اسلامي امارت جوړ کړ.

مقاومت څخه چوپه خوله پاتې شي؟ تر هغه وخته چې زما په ځان کې سـا چليږي، زه له خپل ملت څخه او ملت له ما څخه جلا کېداى نه شي.»[۳۹]

دوسـت محمد د همدغه مياشـې په پاى کې پر پېښـور خپل لمړنى ناکام بريد وکړ. نوموړي د جهاديانو رنګ رنګ ډلې راغونډې کړې وې. جوسايه په دې هکله ليکلي: «له ليرې پرتو غرونو څخه اکاړان چې ډېرى يې څورب• او غښتلي وو او په ګډو وډو وسلو لکه تورو، ډالونو، غشو او لنديو، ټوپکو، تومانچو او نېزو سمبال وو، د خداى او رسول په رضا د پنجاب بې علمه کفارو د وژلو، چور او تباهۍ له پاره چمتو وو.» دغه ګډ وډ پوځ د سـېکانو له ښـه روزل شـوي او با دسـپلينه خالصـه پوځ سـره نه شـوى پرتله کېدى او پرته له دې چې په پېښـور کې د ځاځمنو سـېکانو له خوا د مسلمانانو عامه وژنه وپاروي، کومه د پام وړ لاسته راوړنه يې نه درلوده، خو دغه بريد دوست محمد ته فرصت ورکړ چې په ارامۍ، وردګ او غزني چې کابل يې د خيبر او سـېکانو له پولې بېلولو، په خپله واکمنۍ کې مدغم کړي؛ نو د هغه وخت په پرتله چې يوولس کاله مخکې دوسـت محمد په کابل کې واک تر لاسـه کړ، اوس يې له مالې څخه عوايد پنځه برابره ډېر شـول او بې اړنګه په هېواد کې تر ټولو پياوړى واکمن شـوى و. د ۱۸۳۷ کال د فبرورۍ له پاى وروسـته، امير يو ځل بيا له سېکانو سره شخړه راپورته کړه. هغه د رنجيت سېنګ جنرال او په پېښور کې د سېکانو د پوځې ځواکونو مشـر، هري سـېنګ ته وليکل: «سـتاسـې له لوري د جمرود اشـغال چې د خيبر په پوله پروت دى او زما د رعيت، خيبريانوملکيت دى، خلک ډېر په غوسـه کړي او دوى به هرهغه څه ترسـره کړي چې له وسـه يې پوره وي څو د دغه اشـغال مخنيوى وکړي. زما زوى، اکبرخان هم له دوى سـره د مرسـتې له پاره هر څه ته چمتو دى ... که ته هڅه وکړې چې مهاراجا سـره خبرې وکړې چې پېښـور ماته وسـپاري، زه به هغه ته د دغه سـيمې اسـونه او نورې ډالۍ ورولېږم. که چېرې ته په دغه پرېکړه اغېز کولى شـې، زه به سـتا هره غوښـتنه ومنم او که داسـې ونه شـي، بيا خو ته زما په ځواب پوهېږې.»[۴۰]

سـېکانو دغه ليک ته پام ونه کړ او دوه مياشـتې وروسـته کله چې رنجيت سـېنګ له پېښـور څخه اروپايي روزل شـوى ځواک لاهور ته وروغوښته چې د شاهي کورنۍ په واده کې د تشريفاتي پوځ دنده ترسره کړي، شل زره افغان سپره قوه پر خيبر ښکته شـوه او وتوانېده چې د جمرود نوې کلا ته څېرمه هري سېنګ کلابند کړي. په دې اړه په سـراج التواريخ کې ليکل شـوي: «اکبرخان او هري سېنګ د سختې جګړې په ترڅ کې يو له بل سـره مخ شـول. دوى پرته له دې چې يو بل وپېژني، پر يو بل يې تر هغه وخت پورې ګوزارونه کول تر څو چې اکبر خان برلاسـى شـو او هري سـېنګ يې پر ځمکه چپه او مړ کړ. دا چې قوماندان يې ووژل شـو او د اسـلام لښـکر د دوى په لور لکه د سـېلاب څپې روان و، سـېکانو د جګړې ډګر پرېښود. سرداران تر هغه وخته په دوى پسې وو تر څو چې سېکان د جمرود کلا ته ننوتل او هره لاره يې په ځان پسې وتړله.»[۴۱] د سېکانو ځانګړى پوځ بېرته په چټکۍ راوګرځيد او د دوو اونيو په ترڅ کې يې افغانان شـاتګ ته اړ کړل، خو دې د دوست محمد حيثيت ډېر اوچت کړ او دا د اکبر لمړنى بريا وه او ده وښـودله چې څومره يې د خپل پلار د جګړې وړتيا خپله کړې وه. له دغه وخت څخه د اکبرخان نه تر ټولو پياوړى قوماندان جوړ شو.

برنز اباسين ته تر نيمې لارې رسېدلى و کله يې چې د جګړې خبر واورېد. تر يو وخت پورې دا څرګنده نه وه چې دغه

• څورب: د غټې تنې څښتن

تاوتريخوالي به افغانستان ته د نوموړي د تګ مخنيوی وکړي او ماموريت به يې لغوه شي، خو هر څه چې کېدل، دغه جګړې برتانيه په يو ببخونده موقف کې واچوله په داسې حال کې چې برتانيې هڅه کوله د جګړې له دواړو خواوو سره متحده پاتې شي، خو کله چې برنز پېښور ته ورسېد او په خپلو سترګو يې وليدل چې سېکان د پېښور په ساتلو کې له څومره ستونزو سره مخ دي او سېکانو ته دا ناشونې وه چې په سيمه کې نظم راولي، دی په دې پوه شو چې سېکانو ته دغه اشغال دومره ستونزمن او ګران بيه دی چې ده ته د شخړې د حل له پاره د خبرو اترو ځای شته. برنز په تهران کې مکنېل ته په يو ليک کې خپله نظريه ياده کړې وه او هغه دا چې پېښور به د رنجيت سېنګ تر مړينې د سېکانو تر واک لاندې وي او بيا به افغانستان ته وسپارل شي.۴۲

کله چې برنز د اګسټ په دېرشمه د خيبر درې په لور روان شو او له هغه سيمې تېر شو چې د دواړو خواوو تر واک لاندې سيمو تر منځ پرته وه، نوموړي باوري هيله درلوده چې دی به د افغانانو او سېکانو تر منځ يوه جوړه روغه راوستی شي. برنز ليکلي:

موږ له پېښور څخه روان شوو او اويتبېلې تر جمروده پخپله ګاډۍ کې ورسولو. جمرود د افغانانو او سېکانو تر منځ د وروستۍ جګړې ډګر و ... وضعيت په هېڅ ډول سم نه برېښېده. هغه ډله چې موږ يې تر خيبره بايد بدرګه کړي وای، تر اوسه نه وه رارسېدلې او که څه هم له جګړې څخه څو مياشتې تېرې شوې وې، د مړو له جسدونو، سرېو او اسونو څخه تورم• خوا ګرځن و. د اوښانو څو ساتونکي چې زموږ د راتګ په ورځ د څو عسکرو په بدرګه روان شوي وو، د افريدي غروالو تر بريد لاندې راغلل. افريديانو اوښان وشړل او د دوو کسانو سرونه يې غوڅ کړل. د دوی غوځې تنې بېرته کمپ ته راوړل شوې... [خيبر ته د لارې په نيمايي کې] سړک ته څېرمه، دوی بې شمېره ورې غونډۍ موږ ته وښودلې چې د خپلې وروستۍ بريا په ترڅ کې يې د سېکانو سرونه په کې خښ کړي وو. په ځينو دغه غونډيو کې د دوی وښته تر اوسه ښکارېدل.

برنز او ورسره مل کسان به چې د هر قوم له پولې څخه تېرېدل، دوی به په لويه او وړه لاره کې ودرول شول. دغه پلاوی کرار کرار د دوست محمد تر واک لاندې سيمې ته ورسېد. څو ورځې وروسته، کله چې برنز په نيمله کې (چېرته چې دوست محمد، شاه شجاع ته په ۱۸۰۹ کال کې ماته ورکړې وه) د شاه جهان لوی مغولي بڼ له لوړو چنارو او سروو څخه تېر شو، نوموړی له دوو داسې کسانو سره مخ شو چې د ده په راتلونکي ژوند کې يې مهم رول لوبولی.

د دغه دوو کسانو لمړنی کس چې د برنز کمپ ته لاړ، له پوځي چوپړ څخه تښتېدلی او په جاسوس بدل شوی يو انګرېز او لرغونپوه، چارلس مسون و. نوموړي د کابل او جلال اباد په شاوخوا کې د باختري يونانيانو او کوشاني بودايانو ځايونه راسپړلي وو او له دې کبله يې په هندوستان کې لوی نوم موندلی و. برنز له مسون سره په ليدنې خوښ شو او له هغه څخه يې په خپل يادښت کتاب کې د لرغون توکو يو تکړه او نومیالي انځورګر په توګه يادونه کړې او په ليکوالی که يې د ده د برياوو، په افغانستان کې د هغه د اوږدې اوسېدنې او د خلکو او پېښو په هکله د نوموړي د پوهې ستاينه کړې ده.۴۳ خو مسون چې افغانستان له ډېر وخت څخه له نږدې پېژانده او د دوست محمد باور يې خپل کړی و، د پرمختګ لېوال او ځانپال نوميالي مبلمه ته دومره خوشحاله نه و. د نورو په څېر، د مسون هم بخارا ته په يوازې يو يون د برنز تر لاسه کړی نوميالتوب نه خوښېده او د هغه په ډيپلوماتيکه وړتيا او د جغرافيې له اړخه د نوموړي په پوهه ډېر شکمن و. مسون وروسته ليکلي و: «زه منم چې د برنز چلند او اند ته په کتنې، ما د نوموړي د ماموريت د

• تورم: بد بوی

بريا په اړه ډېر ګونګ استدلال وکړ، خوهغه فکر کوي چې له افغانانو سره د ماشومانو چلند کېداى شي.»[۴۴] خو په يوه موضوع دوى دواړه همغږي وو: سېکانو ته د پېښور اشغال يو مالي مصيبت او د رنجيت سېنګ له پاره د خطر زنګ يوه دوامداره او د روحي نارامۍ سرچينه دى. اوس د دې وخت رارسېدلى چې سېکان، افغانان او کمپنۍ په يو ائتلاف کې راوستل شي چې د روسي او پارسي دسيسو مخنيوى وکړي. مسون دې پايلې ته رسېدلى و چې افغان چارو ته د حل لاره شته او اوس د شخړې حل د دوى په واک کې دى.[۴۵]

دويم کس چې د برنز کمپ ته لاړ، يو د برم ځښتن چې پر پيل سپوراو تر شا يې يوه منظمه افغان اسواله پوځي ډله وه، په ماښام کې کمپ ته ورسېد. دا د دوست محمد څلورم زوى محمد اکبر خان و چې په چټکۍ د ډېر واک خاوند کېده او نومياليتوب ته يې لاره هغه وخت پرانيستل شوه چې هري سېنګ يې دوه مياشتې مخکې ووژه. اکبر خان په ځان پياوړى، په تنه مظبوط ځوان او مخ يې د باز په څېر و. هغه په زړورتيا، جذابيت، د زړه په کلکوالي او په ستراتيژيکي وړتيا کې خپل پلار ته ورته و. نوموړى له ټولو دغه ځانګړتياوو سره د يو اتل په څېر په افغان حماسي سندرو او شعرونو کې داسې ستايل شوى چې د شاه ارتر King Arthur، اکېلېس Achilles او رولند Roland ټولې ځانګړتياوې راټولې شي او په دري حماسي شعرونو کې يوازې د اکبر په ستاينه کې يادې شي.[۴۶]

کله چې زړور اکبر، د تورې استاد
د غليم قواوې وځپې او کړل يې دوى مات
کله يې چې په تونده له دښمن سره جګړه کړه
تنکى ځوان و خو جرأت يې و د سهراب
هغه يو ځواکمن اتل شو او ډېر مېړنى
په ټوله خاوره کې شهرت يې لکه پياوړى رستم
کله يې چې موسم د ځوانۍ راغى
ښايسته او په ونه لوړ لکه سرو
عالم شو په هر علم کې
تکړه شو په هر کسب کې
ځلانده ونکه• يې روښانه کړې د الهي نور
دى لايق دى د تاج او تخت
ټول جهان کتل د ده مخ ته
ټولې سترګې وې ده ته اوښتې[۴۷]

بې اړنګه، د اکبر دومره ښايست و چې په ۱۸۳۰ مو کلونو کې په کابل کې د مينې سمبول وګرځېد. د اکبرنامې ليکوال او د اکبرخان په ستاينه کې د لمړني حماسي شعر ليکونکي مولانا حميد کشميري څو پاڼې د اکبرخان د واده د شپې په اړه او د خپلې ښايسته ناوې، د محمدشاه غلزي لور سره د هغه د وصال په هکله ليکلې دي:

• ونکه: صورت، بڼه

دغه حوره د جنت، داسې رڼا لکه لمر
چې د اسمان ستوري او سپوږمۍ ورنه شرمېږي.
هیله او هوس د دواړو پارېدلي
احساسات په لمبه شول چې دواړه یو بل ته نږدې شول
د حجب او حیا پرده دواړو لیرې کړه له مخه
د جامو پرده دواړو لیرې کړه له ځانه
دواړه دومره نږدې شول یو بل ته
لکه عطر ګلاب ته، لکه رنګ غاټول ته
یو بل سره پراته وو په خوند او خوشحالۍ
ځان پرځان، مخ پر مخ، شونډې پر شونډې
ګوتې به ولګېدې پر سپوږمۍ او زومبک ستورو کله کله
لاس به اوږد شو د مینې مشک ته کله کله
خوږو مچو یې دی ډېر کړ پارولی
دواړو غېرګې کړې خپلې هڅې انعام ته
پرله پسې غمې ځلېدل، ده وکړل تخمونه
یوې مرغلرې وشنل د بدخشان یاقوت[۴۸]

اکبر په وضاحت د ټول دغه شان او شوکت درلودلو سربېره، یو پېچلی او هوښیار سړی او د پلار په پرتله لږ ډېر احساساتي و. نوموړی په ښکلا او ظرافت کې هم حساس و. مسون او اکبر له یو بل سره ښه پېژندګلوي درلوده او حتی اکبر نوموړی تر خپلې ساتنې لاندې راوستی و. د نورو افغانانو په پرتله، اکبر له هغه یوناني ګندهاري بودایې مجسمو سره ډېر ناټ درلود چې مسون په جلال اباد کې د کوشانیانو له عبادت ځایونه څخه راسپړلې وې. مسون په خپل یادښت کتاب کې لیکلي:

د اکبر دوه د ښځو سرونه ډېر خوښ شول او افسوس یې کولو چې د مجسمو دغسې ښایست په ژوندیو کې نه شي موندل کېدای. له دغه مهال څخه زموږ تر منځ اشنایي پیل شوه. دغه ځوان سردار به هر وخت په ما پسې سړی رالېږل او زه به په وار وار د هغه د چای مېلمه کېدم. ما له اکبر خان څخه یو امر واخیست چې یو شمېر ملکانو ته په کې لیکل شوي وو چې زما سره په هر راز پلټنو کې مرسته وکړي. زه په هغه کچه چې د ده منندوی شوم هغومره حیران هم شوم چې دغه ځوان سردار څومره ښه زما د پلټنو په ارزښت پوهېږي. نوموړي هغه چا ته چې ویل یې زه کېدای شي په خزانو پسې ګرځم وویل چې زما موخه یوازې د علم پرمختګ دی. کله چې زه بېرته خپل هېواد ته لاړ شم؛ نو له دې وچې به ماته هلته درناوی وشي. اکبر دغه یادونه هم وکړه چې په درانیو کې جنګیالیو ته درناوی کېږي، خو په اروپا کې د علم خاوندانو ته.[۴۹]

یو بل اروپایي ګرځندوی، ګاډفري وینې Godfrey Vigne هم په اشرافیانو کې اکبر خان تر ټولو مترقي، ځیرک او هوښیار بللی و. هغه له وینې څخه د خوګ د غوښې چې په مسلمانانو کې یې خوړل منع دي، د خوند په اړه پوښتنه

کړې وه او له تنګ نظرۍ څخه دومره لیرې و چې څو ځلې یې نوموړي ته له خپلې پیالې څخه اوبه ورکړې وې. دا داسې وخت و چې ډېرو افغانانو نه غوښتل له عیسویانو سره یو ځای ډوډۍ وخوري او یا اوبه وڅښي.[۵۰]
اکبر خان د دغه ورځې پر سبا، برنز پر پیل سپور کابل ته راوست. په دې اړه برنز لیکلي: «موږ ته په ډېر برم او پرتم ښه راغلاست وویل شو. اکبر ما ته دومره عزت راوښلو چې زه یې پر هغه پیل کښېنولم پر کوم چې دی راغلی و. زه یې د خپل پلار دربار ته بوتلم او هغه هم له ما څخه تود هرکلی وکړ. د کابل په بالاحصار کې، مانۍ ته څېرمه په یو لوی بڼ کې موږ ته هستوګنځای برابر شوی و.»[۵۱]
د راتلونکې ورځې پر سهار، برنز ته د خپل پخواني ملګري، دوست محمد له خوا په ډک دربار کې ښه راغلاست وویل شو. د پخوا په څېر، د برنز جاذبې بیا د دوست محمد پام خپل کړ. که څه هم دوست محمد له شاه شجاع سره د انګرېزانو د مرستې او د رنجیت سېنګ له خوا د پېښور د اشغال د پلان په اړه د دوی د مخکنۍ خبرتیا له کبله انګرېزان په دوه مخې تورن کړل، خو هغه دا پرېښودل چې د ده او برنز تر منځ د ملګرتیا خنډ وګرځي. سربېره پر دې، دوست محمد دا ارزونه کړې وه چې پر رنجیت سېنګ باندې د برلاسي تر ټولو ښه لاره له انګرېزانو سره د ډیپلوماتیکو اړیکو پرانیستل وو. دومره موده نه وه تېره چې د دوی ملګرتیا د پخوا په څېر بیا توده شوه. برنز چې د خپل کورنۍ همغسې ستاینده‌وی و لکه په ۱۸۳۱ کال کې، د دوست محمد په اړه یې بیا لیکلي: «واک ډېری خلک له لارې باسي، خو داسې ښکاري چې نه د واک ډېرښت او نه د امیر نوي لقب دوست محمد زیانمن کړی دی او برعکس اوس د تېر ځل په پرتله چې ما لیدلی و ډېر څک او ځیرک دی.» کله چې برنز د دوست محمد کتنخونې ته بیول شو او نوموړي په رسمي توګه خپل اعتبارلیک او نهیلې کوونکې ډالۍ وړاندې کړې، دوست محمد په درناوي ومنلې. برنز دغه لیدنې ته وروسته داسې انعکاس ورکړی:

ما وویل چې اعلحضرت ته مې د اروپا لړمونده ډالۍ راوړي دي. هغه سمدلاسه په ځواب کې وویل چې تاسې پخپله لړمونده یاست او د ډالیو په لیدو خوشحاله شو.[۵۲] د دوست محمد پوهاوی ډېر چټک دی، د کرکټر په هکله ډېره پوهه لري او اوږدمهاله دوکه کېدای نه شي. دی هر عارض ته په داسې لوی صبر او پراخه حوصله غوږ نیسي چې په دې اړه یې د انصاف او عدالت په پرتله ډېره ستاینه کېږي...تر اوسه دا څرګنده نه ده چې د نوموړي مذهبي جګړې د هغه له کلکې عقیدې څخه سرچینه اخلي او یا له ځان پالنې څخه... [په افغانستان کې] حکومتولي بدلون نه دی کړی. که حکومت د سدوزیو او یا بارکزیو وي، پایښت یې پر دې تړلی چې د قبایلو حقوق خوندي وي او دوی پرېښودل شي چې له خپل دود سره سم خپلې چارې ترسره کړي.[۵۳]

د دوست محمد او برنز به یو له بل سره جوړه وه، خو له یو شمېر افغان سرچینو څخه داسې شواهد موندل شوي چې حتی له پیل څخه ځینې درباریانو، اشرافیانو او مشرانو له خپل امیر سره د پرنګي کافر ډېرېدونکې ملګرتیا نه خوښېده. ځینې په عقیده ټینګ کسان د دغه ائتلاف په هکله اندېښمن وو او پوښتنه ورته پیدا کېده چې د اسلام د دښمنانو پر ضد د امیر د جهاد اعلان له دغسې ائتلاف سره څرنګه سمون درلودای شي.
په افغان سرچینو کې برنز د یوې شیطاني جاذبې څښتن، یو ټګماره دوکه باز، په زړنګۍ یو غوړه مال او خاین کس یاد شوی. عجیبه دا ده چې همدغه څه د چالاکه ختیځوالو په اړه انګرېزي کلیشې وې. په نوای معرکه Naway Ma'areka کې میرزا عطا د برنز په اړه داسې لیکلي:

برنز د سـند او خراسـان د وضـعیت په اړه د څارګریزو مالوماتو په راټولولو کې د خپلې افلاطوني هوښـیارۍ پر مټ بریالی و. برنز پوه شـو چې د سیمې دولتونه په لړزانده بنسټ جوړ شـوي او یوازې یوه سیلۍ یې نسکورولی شي. کله چې خلک غونډ شـول چې بهرنیانو ته په څیر وګوري، دی له خپلې کېږدۍ راووت او په ټوکه یې وویل: «راشئ زما لکۍ او ښـکر وګورئ.» ټولو وخندل او یو چا غږ کړ: «سـتا لکۍ تر انګلنډ پورې غځېدلې او ښکر به دې ډېر ژر په خراسان کې ښکاره شي.»[۵۴]

په ۱۸۴۴ کال کې مولانا کشـمیري په اکبر نامه کې د برنز انځور په لاندې ډول کاږلی دی. په دغه شـعر کې د اکبر سخت دښمن، برنز د ټولو دوه مخو صلیبي خیانتونو او دوکه بازیو بیا راژوندی شوی شیطاني کرښمه دی.

د پرنګیانو یو د لوړ موقف اشرافي
نوم یې برنز و او سکندر ورته ویل کېدل
د سوداګرۍ ټول اړین څیزونه یې راټول کړل
او د سوداګر په څېره کې روان شو
کله چې په ډېره بېړه د کابل ښار ته ورسېد
له نومیالیو خلکو سره د اشنایي په لټون شو
له ډېرو ډالیو سره او د ښېګڼو په څرګنده ښودنه
نو د هر چا په زړه کې یې ځان ته ځای جوړ کړ او هر یو یې په سحر خپل اسیر کړ
امیر په خپله مهرباني او ذاتي درنښت
له ده سره یې لکه تر ټولو درونډ مېلمه چلند وکړ
دی یې تر ټولو ډېر اوچت کړ
او هره نښه د عزت یې ده ته ورکړه
خو برنز په شاتو کې زهر ګډ کړل
له لندن څخه یې د سپینو او سرو زرو غوښتنه وکړه
په تور جادو او تېر ایستلو یې یوه کنده وکینده
ډېر سړي تر ستوني ونیول او ور وغورځول شول

کله چې برنز، خانان د سـرو زرو په ځنځیر کې بند کړل، دوی ټولو ده ته د وفادارۍ سـوګند وکړ. بلاخره یو چا امیر ته خبرداری ورکړ:

اې زمرۍ وژونکیه د لوی نوم څښتنه!
د پارونې د تخم کروند ګر برنز- ستا دښمن دی
په ظاهر کې سړی ښکاري، خو په باطن کې سم شیطان دی
د دغه شیطان په اړه ځان خبر ساته – چې دښمني خپروي
د سعدي نصیحت دې په یاد نه دی؟
ښه ده چې له بېګانه څخه ځان لیرې وساتې
څکه دښمن د دوست په جامه کې پیاوړی دی

ته شپه او ورځ دغه دښمن پالي
ورځخه لیرې شه مخکې له دې چې خیانت درسره وکړي[۵۵]

د یو شمېر افغان سرچینو پرېنسټ، د ایران قاجاري شاه، محمد شاه، دوست محمد ته په یو لیک کې د برنز شیطاني پلانونو په هکله خبرداری ورکړی و. دغه لیک په سراج التواریخ کې یاد شوی او په هکله یې داسې لیکل شوي: «د ملګرتیا او دوستانه اړیکو په هکله خبرې لا نه وې پیل شوې چې د محمد شاه یو استازی له یوه لیک سره راورسېد. په لیک کې د ایران شاه د الکساندر برنز د دوه رنګۍ په اړه خبرې کړې وې او په صداقت یې لیکلي وو چې تر هغه وخته به سوله رانه شي تر څو چې دغه دوه مخی غولوونکی رسوا نه شي.»[۵۶] د دغه لیک په اړه مولانا حمید کشمیري پوره شرح ورکړې:

یوه ورځ دغه مصیبت غوښتونکی، مغرور او نېشه ناست و
لکه څنګه یې چې عادت ګرځېدلی و د دربار په معتبر ځای کې
د ښه بخت نېکمرغه امیر
د ده په لاس کې یې یو زرین لیک ورکړ
ورته وېې ویل چې پرته له ځنډه یې په اوچت غږ ولولي
برنز لیک پرانیست او لوستل یې پیل کړل
وروسته د شاه د ډېرې مینې له څرګندونې
په لیک کې یو خبرداری و، ما اورېدلي اې لوی حاکمه
چې د افت کروندګر شیطان برنز
راغلی او ستا په دربار کې شپه او ورځ ناست وي
د مینې په سلو نښو دې ده ته زوی وویل
او د یو معزز مېلمه په څېر دې لوړ ځای ورکړ
پوه شه چې دی په پرنګیانو کې ښسارۍ دی
که زیان رسونه، مکاري، غولونه او یا بې وفايي ده
د ده په پټ لاس ډېر خلک وژل شوي دي
ډېر زړونه تپي شوي په هغه غېښي چې د ده له لیندۍ خوشي شوی دی
ولې دې پر ده د سرو زرو باران جوړ کړی د دې پر ځای چې وینې یې توې کړې؟
پوه شه او د ده له جنجال څخه وېره وکړه
دی مړي بغاوت ته پارولی شي
دغه پرنګی حتی د ګور په ارامتیا برید کوي
په پرنګیانو کې ننګ او وفاداري نه شته
دوی پرته له غولونې او تېرایستنې بل ابدیال نه لري

زما خبرو ته غوږ ونيسه او په دغه ګوتنيونو ښه سوچ وکړه
زما نصيحت واوره، څک اوسه، څک اوسه

مولانا کشميري دې ته هم اشاره کړې چې برنز نه يوازې د نارينه بلکې د کابل د ښځو بې لارې کولو ته هم ناټ پيدا کړی و. په دې څو بيتونو کې، برنز ښيي چې د پرنګيانو پاچا ته غړېږي:

په ښايست کې د کابل خلک
لکه د جنت حورې او غلمان دي
د هغه هېواد ښځې
د ډېرې زړه وړونکې ښکلا درلودونکې دي
سل پرنګيان يې وژل کېږي
د دوی د کونټيو په قوت باندې[57]

د برنز په اړه دغسې خيالونه ظاهراً يوازې د مولانا کشميري نه وو. مسـون هم دې ته ورته اندېښـنه څرګنده کړې وه چې برنز د کابل ښـځو ته دومره ناټ ښـود چې يو معتبر ديپلومات ته نه ښـايېدل. مســون ليکلي وو چې امير د برنز د «عياشۍ» په اړه (د مولانا کشميري په خوله د کابل د ښايسته حورو سره د عياشۍ په اړه) خبر ساتل کېده او نوموړی داسـې ښـکارېده لکه چې د هغه دنده او ماموريت پرته له سـياسـي ماهيت څخه بل هر څه کېدای شـوای. د برنز د دغسې اشتها له کبله، دومره وخت نه و تېر چې د دوست محمد وزير، ميرزا سمع خان د مسون ليدو ته لاړ او هغه ته يې وړانديز وکړ چې د خپل نامي مشر په پله لاړ شي او خپل کور له تور سترګو پېغلو څخه ډک کړي. مسون ليکلي: «ما ورته وويل چې زما کور دومره لوی نه دی، خو په هر صورت، زه به دا پېغلې له کومه کړم؟ هغه په ځواب کې راته وويل چې زه په هر چا کولای شـم لاس کېږدم او راوسـتل يې بيا په هغه دي. ما ورته وويل چې هر څومره چې سـتا د پېرزوينې سـتاينـه وکـړم، بـيـا هـم کـمـه ده، خـو زمـا پـه هـمـدغـه زړه لار پـه چـوپـتـيـا تـګ ښــه دی.»[58]
خو د مسـون دا يوازېنۍ اندېښـنه نه وه. د برنز په چلند کې د داسې اخلاقو چې د برتانوي ماموريت سـره ښـايېدل د نشـتوالي سـربېره، مسـون د برنز پر ديپلوماتيکي شـعور هم اندېښـمن و ځکه چې د ده په اند نوموړی امير ته له بريد څخه وتلی تابع و او په غوړمالۍ يې د امير هره خبره پر داسې کليمو ور ګرځوله لکه *اې غريب نوازه* او *زه ستاسې عاجز چوپړيال* يم.[59] مسون دا اندېښـنه هم لرله چې برنز د انګرېزانو د منځګړيتوب له لارې امير ته په بشپړ ډول د پېښـور د ورسپارلو هيله ډېروله په داسې حال کې چې دا څرګنده نه وه چې رنجيت سېنګ به دغه کار ته غاړه کېږدي او يا کلکته حاضـره ده چې په دې اړه پر رنجيت سـېنګ زور واچوي او بل دا چې ايا دغه ځوان اسـتازي ته د روغې جوړې له پاره د خبرو اترو واک ورکړل شوی او کنه.
برنز کابل ته له رسېدو څخه يوازې لس ورځې وروسته، د اطراف په لور يوې چټکې تفريح ته مخه کړه. نوموړی د خپل ماموريت په اړه ډېر خوشبين و او لوړه روحيه يې درلوده. هغه د خپلې خوښې په منظرو کې بيا ګرځېدنې خورا مست او خوشحاله کړی و او د دغه ورځې په سبا يې د شمالي له هوارو څخه په خوښۍ ليکلي و: «د باغونو ښايسته منظرې د څلوېښت ميلو په اوږدو کې پرتې دي او په هندوکش چې څوکې يې پر واورو پټې دي ختمېږي. د هرې غونډۍ په سوېلي اړخ کې انګور باغونه ليدل کېږي.»

برنز ته د ښایسته منظرو او په استالف کې د مغولو امپراتور، بابر د خوښې په باغ کې د یوې اونۍ دمې په پرتله لا ډېر خوشحاله کوونکی د نوموړي دغه باور و چې اوس یې د روسانو ضد ائتلاف تر ګوتو کړی دی. ده له استالف څخه خپل اوښي ته داسې لیکلي وو:

زموږ له ټولو نظریو سره د دوست محمد خوښه ده. زما په اند اوس وضعیت دا ښيي چې موږ له رنجیت سینګ سره د خبرو اترو په درشل کې شو. د خبرو بنسټ به له پېښور څخه د رنجیت سینګ د ځواکونو وتل جوړوي او همدا راز پېښور به د لاهور له خوا بارکزیو ته د ډالۍ په توګه سپارل کېږي. د کابل مشر به خپل زوی د ښځې له پاره ولېږي. اه! د دوست محمد په اړه په خپلو ادعاوو باندې [د وېډ او مېکناټن] ټینګار ته اوس ته څه وایې! زه ډاډه یم چې رنجیت به دغه پلان ومني. ما د دولت په استازولۍ ومنله چې د دوی تر منځ منځګړیتوب وکړم. دوست محمد هم له پارس او روسیې سره خپلې ټولې اړیکې وشلولې او د شاه استازی یې چې اوس په کندهار کې دې خپل حضور ته ونه منلو.[۶۰]

برنز خبر نه و چې حتی د پورتني لیک د لیکلو پر مهال، سوېل ته د سلګونو میلو په واټن کې د نوموړي د ماموریت د شنډولو له پاره داسې هڅې روانې وې چې په جګړه کې د دغه دوو ښکېلو خواوو تر منځ جوړجاړی هېڅ شونتیا ونه لري او ده خو هېڅ دا ګمان نه کولو چې هغه کس چې د دغه ماموریت په ناکامۍ پسې یې لستوني بډ وهلي وو، هغه څوک و چې برنز یې د دغه ماموریت د ترسره کولو له پاره لېږلی و، نوی لوی والي لارډ اکلنډ.

په عین وخت کې چې برنز له استالف څخه له خوښۍ ډک د بریا لیک لیکلو او ویتکېویچ او ورسره قزاقان د هرات په سوېل کې د افغان له پولې په ډک ډک تېرېدل، په کلکته کې د لوی والي د ودانۍ او د هغه زینو تر منځ چې څپانده سیند ته ورښکته کېدې، پر اس سپرو تشریفاتي عسکرو په هوګلي Hooghly کې یوه سره لیکه جوړه کړې وه.
لارډ اکلنډ له بنګال څخه بهر په خپل لمړني یون له کلکتې څخه په وتلو و. د ده د امپریالستي پرمختګ جوړ شوي پلان ده ته د دې فرصت ورکړی و چې په هندوستان کې د هغه لوږې او قحطۍ وهلو سیمو کتنه وکړي کومې چې د اواد Avadh د سلطنت او د برتانيې تر واک لاندې ولایتونو تر منځ پرتې وې. نوموړی د لوی والي په ځانګړې جاله کې چې پر انګوټ پسې تړل شوې وه تر بنارس پورې لاړ او له هغه ځای څخه په ګاډي، ډولۍ او پیل باندې د پنجاب له لارې په شېمله Simla کې د غونډۍ پر سر نوې جوړې شوې اډې ته ورسېد.
جورج ایډن لارډ اکلنډ یو هوښیار او تکړه خو په ځان قانع او یو بې علاقې وېګي اشرافي و. دی په ځان ډنګر یو ۵۱ کلن بکر و خو لس کاله ځوان ښکارېده او د هلکانو غوندې مخ، نرۍ شونډې او اوږدې او ښایسته ګوتې یې لرلې. نوموړي له بورژوازي ملکي چوپړیالانو څخه خپله ناخوښي او له مجبوریته له هندي بې کچې تابع او غوړه مالو راجا ګانو سره له ناستې ولاړې څخه خپله ستړیا نه پټوله. اکلنډ چې د انګرېزي سیاست په اړه د ناپوهۍ له وجې پر ځان بې باوره او یو بد ویناوال و، د لوی والي څوکۍ یې ځکه ومنله چې بله اداري څوکۍ ده ته نه شته وه که څه هم د هندي تاریخ او تمدن په اړه یې پوهه او ناټ نه درلود او هند ته له تګ وروسته یې هم په دې اړه ځان پوه نه کړ. په سمندري

اداره کې، چېرته یې چې مخکې دنده لرله، دی پر خپلو کارکوونکو باندې د ډېر وهلو له امله نوم درلود، خو کله چې هند ته لاړ، دغه ډېره وهنه یې سخته زیانمنه تمامه شوه. هغه د حکومتولۍ له پاره لېږل شوی و، خو په دې هکله په هیڅ نه و خبر؛ نو نوموړی د یوې هوښیارې خو بې تجربې جګړه مارې او روس کرکجنې سلاکارې ډلې لاس ته ولوېد - د ډلې مشر مېکناټن و- هغه څوک چې په ۱۸۳۴ کال کې یې په پټه له شاه شجاع سره په جګړه کې مرسته کوله - او په ډله کې دوه نور کسان هنري ټورېنز Henry Torrens او جان کالوېن John Colvin د اکلنډ اداري سکرتر وو. لکه څنګه چې د هغه د شورا یو غړي، توبي پرېنسېپ Thoby Prinsep لیکلي: «اکلنډ یو ښه اداري سړی و، په بشپړ پام به یې ټول کاغذونه په ځیر لوستل او مسودې یې په ډېر احتیاط منظورولې، خو دی په چټکو پرېکړو کې ډېر سست و او له مسوولیت څخه یې خورا زیاته وېره درلوده چې له کبله یې کوم حکمونه چې هغه صادرول دومره بې خونده وو چې د نوموړي اجنټان به اړ شول چې په سختو حالاتو کې د کړنې پرېکړې په خپله وکړي. هغه خپل اداري سکرتر، جان کالوېن ته ډېره غاړه اېښې وه. کله به چې اکلنډ د شورا غړي د مشورې له پاره راټول کړل، ټولې خبرې به کالوېن کولې او لارډ اکلنډ به په څوکۍ ناست و، سر به یې په لاسونو شاته تکیه کړی و او غوږ به یې ورته نیولی و. نوموړي کالوین ته دومره د چارو واکې ورکړې وې چې اداري کارکوونکو هغه ته د لارډ کالوېن ستاینوم ورکړی و.»[61]
د چکر پر دغه یون کې، له اکلنډ سره یې دوه ژبورې خو ګلالۍ خویندې، ایملي او فني ایډن Fanny Eden هم مل وې. په دغه چکر کې د نوموړي خانتما او ستونزغاړی سیاسي سکرتر، مېکناټن او د اداري ګڼ شمېر نور مامورین، استازي، ښځې، بچیان او په حکمرانۍ او نه رضایت نوموره د مېکناټن ښځه، فرنسېز او د هغې پارسي پیشو، ګلابي طوطي او پنځه وینځې هم وې.
د تګ په سهار هوا پاکه او تازه وه. د مېکناټن ملګری، تامس ببېنګټن مکولي Thomas Babington Macaulay، سهار وخته پاڅېد چې له دوی سره مخه ښه وکړي. ایملي ایډن په خپل یون لیک کې چې وروسته د هغه وخت خورا نومیالی یون لیک شو لیکلي: «کارکوونکو د مخه ښې ښه تشریفات جوړ کړي وو. د لوی والي له ودانۍ څخه د سیند تر غاړې پورې د عسکرو لیکې جوړې وې.»[62] ایملي وروسته په ماښام کې له لوی والي سره د مل کسانو د شمېر په حیرانوونکې کچه یوه شوه. هغې خپلې بلې خور ته چې په انګلنډ کې وه لیکلي: «موږ په پیلانو سپاره شوو او ښکته لاړو چې د کمپ د مخکښو ساتونکو تېرېدل وګورو. په رنګ سور ختیځه اسمان و، د سیندغاړه سوروره او رېګجنه وه او سیند پر ورو کښتیو پوښلی و. د سیند د غاړې په اوږدو کې کېږدۍ، اوښان، د ځایي اوسېدونکو د پخلي له پاره بل نغري وو او ۸۵۰ اوښان، ۱۴۰ پیلان، په سلګونو اسونه، د ساتونکو یوه لوا او نور مل کسان د دوی له پاره تم وو چې په ټوله کې په دغه چکر کې ۱۲۰۰۰ کسانو برخه اخیستې.»[63]
د لوی والي د اداري دغه کچې د اکلنډ د موقف عجیب ارزښت څرګندولو. لکه څنګه چې د هغه وراره/ خورېړ او پوځي سکرتر کپټان ویلیم اسبورن Captain William Osborne یادونه کړې وه: «د برتانوي هند د لوی والي ژوند، د انساني ژوند له هره اړخه تر ټولو ځلانده او مستثنی ژوند دی. یو ځانګړی ښاغلی انګرېز او د یوې ګډې سهامي کمپنۍ [د انګرېزانو د ختیځ هند کمپنۍ] چوپړیال د خپلې لنډې حکمرانۍ پر مهال، په نړۍ کې د لویې امپراتورۍ ګمارل شوی واکمن و. دی د ۱۰۰ میلیونه سړیو حکمران و چې په تاریخ کې دغه موقف ته ورته څه نه شته.»[64]
خو له ټولو دغه شان او دبدبې، بېشمېره چوپړیالانو، د ګنګا ښایست او د پشکال پر باران مینځل شوو بنګالي سیمو

ســـره ســـره، دا يوه خوشـــحاله ډله نه وه. ايملي له پيل څخه نه غوښـــتل چې هند ته لاړه شـــي. کله چې په کښـــتۍ کې کښـــېناســـته، د ســـختې نهيلۍ احســـاس يې وکړ او له هغې ورځې څخه يې خپل نوی کور خوښ نه و کله چې د نومووړې کښـــتۍ د بنګال له ابنا څخه هوګلي ته ننوتله او هلته د باد د نه شـــتون له کبله درېدلې پاتې وه. هغې حتی کلکتې ته مخکې له رســـېدو څخه په غوســـه ليکلي وو: «ما فکر کولو چې دا ځل به موږ له ښـــه بخت ســـره کور ته راځو، خو ... بلاخره د ډېر صبر او ډېر لږ باد په مرســـته کور ته ورســـېدو. زموږ چاپېر کښـــتۍ له تورو خلکو ســـره ولاړې وې او دغه خلکو په عجيبه تېروتنې هېر کړې وو چې جامې واغوندي.»[۶۵] وروررســـته نوموړې د لوی والي د کور تشـــريفاتي او رســـمي چلند او همدا راز د چوپړيالانو ګڼ شمېر، چې د هغې چوپړ يې کولو، حيرانه کړې وه. هغې ليکلي وو: «زه په بشپړه توګه په سربداله حالاتو کې ژوند کوم· [ما ته داسې ښکاري] چې زما چاپېريال د تياتر دوامداره ننداررو نېولی وي.»[۶۶]

په عين وخت کې فني، مېکناټن په غوسه کړې وه. حتی د برتانوي هند دولت ستېنډرډ ته په کتو سره، هغې د خپل وررور ســـياســـي عينکي ســـکرتر يو تروش او په جزياتو او قاعدو مين ســـړی ياد کړی. کله چې په بوکســـر کې اکلنډ د کښـــتۍ د درېدو غوښـــتنه وکړه چې د هغه جګړې ډګر وګوري چېرته چې انګرايزانو په لمړي ځل مغولو ته ماته ورکړې وه، ايملي داسې ليکلي: «مېکناټن ځاځمن شـــو او له ډېرې غصې د کښـــتۍ پر غولي پورته پورته غورځېده او ويل يې چې دغه کار د پروتوکول د ماتولو په مانا دی.»[۶۷] او په دې هکله فني ليکلي: «ښـــاغلی ټورېنز او ښـــاغلی مېکناټن نږدې بېخوده شـــوي وو ځکه چې جورج پرته له مخکني پلان له کښـــتۍ څخه وچې ته ووت.» د دغې ورځې په ســـبا په غازي پور کې د ايډن کورنۍ مېکناټن ته بيا هغه وخت يو بل ټکان ورکړ کله چې دوی پرته له کوم ســـکرتر او پرته د لوی والي له بل مامور څخه وچې ته ووتل. فني ليکلي: «کله چې موږ کمپ ته ورســـېږو، بيا به ځان ســـم اصـلاح کړو او ســـم چلند به کوو، خو ما ته اوس داسې ښـــکاري چې د طاووس د بڼکو د ورېځو، له زرينو چترېو او ســـاتونکو ســـره زموږ د کښـــتۍ يون بې پايه دی.»[۶۸] خو له ټول خانتماتوب او باريک بينۍ ســـره ســـره، ايملي منلې وه چې مېکناټن يو هوښـــيار مرســـتيال و او له هغه څخه يې داسې يادونه کړې وه: «زموږ لارډ پامېلسټن، يو وچ حساس سړی دی، لوېې شنې عينکې پر سترګو کوي... هغه د انګليسي په پرتله په پارسي ژبه په ډېر فصاحت خبرې کوي، عربي يې تر پارسي ښـــه ده، خو په اشـــنا خبرو اترو کې په سانسکرېت خبرې غوره ګڼي.»[۶۹]

په عين وخت کې اغلې مېکناټن په دې هڅه بوخته وه چې پارســـي پيشـــو يې طوطي ونه خوري - يوه وينځه يې يوازې د طوطي د ســـاتنې او پالنې له پاره ګمارلې وه - نوموړې له دې څخه هم وېره درلوده چې پلي غله به په شـــپه کې د دوی کښـــتۍ ته په پټه ورپورته شي او له دوی څخه به هر څه غلا کړي - تېر کال د اغلې مېکناټن کېږدۍ ته غله ننوتلي وو او د هغې ټولې جامې يې پټې کړې وې؛ نو مېکناټن هغې ته له کمپلې څخه خت جوړ کړ چې بنارس ته يې د نويو جامو د پېرودلو له پاره بوځي.[۷۰] په رســـمي مېلمســـتياوو کې چې د ســـيند په غاړه به کله کله نيول کېدې، فني، مېکناټن او د ده مېرمن نه زغملېدونکي بللي:

د دغه چارو يوازېنۍ په زړه پورې برخه د مېکناټن د خبرو په هره کليمه کې افراطي جديت او ټينګار دی په داسې حال کې چې د هغه د نه خوځېدونکي مخ حتی يوه عضـــله هم نه خوځېږي. هغه وايي: «زما عاليقدره، تاســـې عاليقدر زما پلار، زما مور، زما تره، زما ترور، تاسې زما شپه او ورځ ياستۍ، زه پرته له تاسې بله تکيه نه لرم چې ډېډه پرې ولګوم.» دی ټولې مېلمستياوې په يو ډول درناوي او جديت ترسره کوي. دغه سړی دغسې چارو ته زيږېدلی دی.

وروروسته، د یوې زړې هندي ملکې د لیدنې په ترځ کې «مېکناټن په ډېره پرتمینه او درنه بڼه په خوب کې داسې وویل: «عالیقدره، ملکه وایي چې دا په بشپړه توګه ناشونې ده چې خپله له تصور څخه وتلې خوښي د هغې کور ته ستاسې عالیقدر په راتګ څرګنده کړي او نوموړې د پیل په حضور کې د ملخ احساس کوي...» اغلې مېکناټن چې په حقیقت کې په داسې ژبه نه پوهېده، [فني او ما ته یې] د ژباړن رول لوبولو. اه ګرانې، دا څرنګه ښځه ده، دا به ما مړه کړي.»[71] که څه هم دوی ته هسې ساتېری و، خو له پیل څخه لارډ اکلنډ، د ده خویندې او مېلمنانه له بېسېکه کوونکې امپریالېستي زړه تنګی څخه ځوربدل، داسې زړه تنګي چې پرهغه لیرې پرتې مستعمرې باندې چې دوی په کې روان وو، له خانتما مهربانۍ او سپکاوي څخه زېږېدلې وه. ایملي په دې اړه لیکلي: «د یون په دویمه ورځ زموږ ټول اشرافي مېلمانه موږ غوندې ذهناً دومره ستومانه شوي وو چې په اتو بجو کټ ته لاړل. دغه ستومانۍ جورج تر مرګه رسولی.» ایملي یوه اونۍ وروسته بیا لیکلي: «جورج له ډېرې کرکې تک ژېړ شي.»[72] په دې هکله فني هم له ایملي سره همغږې وه: «موږ د اټکل خلاف ډېر سوکه روان وو. جورج چې له خپلو کاغذونو، دفتر او د شورا له غړو څخه لیرې شوی، اوس د یو معزول شوي لوی والي احساس کوي او دې ډېر بې حوصلې کړی دی. د کېږدۍ ژوند یې ورځ تر بلې په غوسه کوي او هر سهار مې ښکنځي ځکه چې منظرې ښایسته نه دي.»[73] خو څو راتلونکو مېلمستیاوو ته تمې او هیلې، دغه دوه خویندې خوشحاله کولې. فني بیا لیکلي: «برید جنرال رېچرډز Richards موږ ته د نڅا مېلمستیا بلنلیک رالېږلی. زما خیال دی چې دا به تر همالیا پورې د دوامداره نڅا پیل وي... زما په اند دا به مناسبه وي چې جورج هم له مېنیوېټ دې له کوېور Minuet De la court نڅا زده کړي. زه او ایملي به په وار د ستېښن له مشر جنرال سره نڅا کوو.» په عین وخت کې د اعاشې په څانګه کې څه ستونزه پیدا شوې وه: «نن ماښام جنرال کېسمېنټ Casement او مېکناټن کښتی ته راوختل. زموږ په اند د منې په جبلې کې چې دوی سهار خوړلې وه څه خرابی و. مېکناټن په دې اړه یوه مرموزه اشاره وکړه، خو جنرال کېسمېنټ سمدلاسه غلی کړ.»[74]

نو د دغسې اندېښنو پر مهال لارډ اکلنډ اړ کړل شو چې خپل پام افغانستان ته واړوي. افغانستان یو داسې هېواد و چې اکلنډ یې په اړه حتی د هند په پرتله لږ پوهه درلوده او لږ ارزښت یې ورکولو. نوموړي له پیل څخه د دغه هېواد تر ټولو ځواکمن حاکم، دوست محمد خان سره خپله ښکاره دښمني وښوده. برعکس، دوست محمد هڅه وکړه چې د نوي لوی والي ملاتړ خپل کړي. هغه په یو لیک کې اکلنډ ته لیکلي: «زما د هیلو بڼ چې مخکې ژمنۍ سیلۍ وهلی و، ستاسې عالیقدر د خوشحاله راتګ سره اوس د جنت بڼ ورسره رخه• کوي... زه هیله من یم چې تاسې عالیقدر ما او زما هېواد خپل وګڼئ.»[75] دوست محمد بیا اصلي موضوع ته راګرځېدلی و. نوموړي له اکلنډ څخه غوښتنه کړې وه چې د ده په استازیتوب له رنجیت سېنګ سره خبرې وکړي او له خپل نفوذ څخه په کار اخیستنې پېښور بېرته افغانستان ته وسپاري؛ نو په دې وسیله به سیمې ته سوله راشي.

• رخه: کینه

خو مېکناټن په چټکۍ لارډ اکلنډ وډومارلو• چې له امیر سره د هر راز تړون مخالفت وکړي. اکلنډ وروسته له دې چې د امیر لیک یې ترلاسه کړ، سمدلاسه په یو یادښت لیک کې ولیکل: «له دوست محمد سره د ممکنه ائتلاف پایله به د نورو قدرتونو د سپکاوي او بدنیتۍ له پارونې پرته بل څه نه وي.»[۷۶] هغه د دوست محمد لیک ته څو میاشتې ځواب ورنه کړ، خو کله یې چې ځواب ورکړ، لیک یې دوستانه خو نهیلی کوونکی و. هغه لیکلي چې دی خوشحاله دی چې امیر له کمپنۍ سره د ښو اړیکو غوښتونکی دی، خو خپه دی چې دی نه شي کولای د ده او رنجیت سېنګ تر منځ په شخړه کې لاس وهنه وکړي او هیله من دی چې دوی دغه لانجه په خپل منځ کې په خپله حل کړي. هغه د افغانستان له پاره د پرمختګ او یو متحد ملت او له پراخې سوداګرۍ څخه د ګټې هیله څرګنده کړې وه. اکلنډ خپل لیک ته په داسې کلیمو پای ورکړ چې ډېر ژر دروغ وختې: «ملګریه، ته پوهېږې چې د خپلواکو ملتونو په چارو کې لاسوهنه د برتانوي حکومت کار او پالیسي نه ده او بل دا چې زه نه پوهېږم چې زما حکومت به ولې ستا په ګټه چېرته لاسوهنه وکړي.»[۷۷]

د دغه بندښت ریښې په ځانګه ییزه سیاست او بدنیتۍ کې پرتې وې. اکلنډ ته ټول مالومات د مېکناټن او ویډ له خوا ورکول کېدل چې له دوی څخه یوه هم هېڅ کله افغانستان نه و لیدلی. د برنز مشورو او له کابل څخه د ده استونو به په هېواد کې د واک د رښتیني انډول په اړه کره ارزوني وړاندې کولې، خو اکلنډ ته به هغه وخت ورسېدې چې لمړی به په ځیر د مېکناټن د عینکو د دوه ځلې کړو شوو غبرګو شیښو له چاڼ څخه تېرې شوې او ورپسې به ویډ ملنډییزه تبصرې ورباندې وکړې. دغه دواړو غوښتل چې د برنز وړاندیزونه کمزوري وښيي. کومې لمړنۍ استونې چې برنز له کابل څخه کړې وې، په یوه کې یې د امیر د واکمنۍ د ثبات او پیاوړتیا ستاینه کړې وه، ویډ له دغې استونې سره یوه لنډیز پاڼه مل کړه چې په سپکه بڼه یې داسې په کې لیکلي وو: «د دوست محمد واکمني په واقعیت کې په ډاډمنو ستنو نه ده ولاړه. کله کله هلته عامه اړدوړ پیل شي چې دوست محمد یې له بیا ارامولو سره ستونزې لري... زما د مالوماتو سرچینې ما په دې باور کوي چې د امیر واکمني په هېڅ وجه د رعیت خوښه نه ده... د هغه د سرتېرو لویه برخه ناراضه او سرغړوونکې ده. دوی که څه هم په وسلو ښه سمبال دي، خو په دوی کې په عمومي ډول د هغه ځانګړتیاوو کمښت شته چې یو ښه سرتېری یې باید ولري.»[۷۸]

په دغه توګه به ویډ او مېکناټن، لارډ اکلنډ ته د دې باور ورکولو چې د دوست محمد په هکله د برنز ارزونې ناسمې دي: دوی به ټینګار کولو چې امیر په ولس کې ګرانښت نه لري او د واک ناروا غاصب دی چې په خورا کمزورو منګولو یې د ساتې هڅه کوي. د هغه څه برعکس چې د برنز په استونو کې لیکل شوي وو، دوی په خپله ادعا ټینګ ولاړ وو چې دوست محمد د افغانستان په حاکمانو کې تر ټولو کمزوری دی، په کندهار کې د خپلو میرني ورونو په پرتله یې نفوذ لږ دی او همدا راز په هرات کې د «تر ټولو دروند او معزز حاکم» کامران شاه سدوزي په پرتله چې د شاه شجاع کمزوری د تره زوی و لږ نفوذ لري. په واقعیت کې دا یوه خبره هم رښتیا نه وه او په تېره بیا په اوس مهال کې یې هېڅ حقیقت نه درلود. - دوست محمد له هندوکش څخه تر خیبر پورې واکمني درلوده او وروسته له دې چې خپل میرني ورونه یې د شاه شجاع له کلابندۍ څخه خلاص کړل، دوی هم د هغه مشري منلې وه. بل دا چې اوس دوست محمد ته د امیر لقب ورکړل شوی و او د افغان جهاد مشر نومول شوی و. د برنز خبرې رښتیا وې: په افغانستان کې دوست

• ډومارل: (په استدلال) هڅول

محمد برلاسی حاکم و او که کلکتې یوازې خپله لاره بدله کړې وای او هغه ته یې غېږ خلاصه کړې وای، دوست محمد به د برتانیې د کمپنۍ شمال ته یو بالقوه ځواکمن متحد وای.
برنز خپله په سیمه کې و؛ نو د هر بل برتانوي مامور په پرتله یې له نږدې د بېلابېلو واکمنیو د ځواک په اړه کره ارزونه کولای شوی، خو د مېکناټن دغه د پرمختګ لېوال ځوان سکاټلنډی هېڅ کله نه خوښېده او په دې باور و چې هغه ساده او بې تجربې دی او نومورې ته د خپلې وړتیا په پرتله اوچت مقام ورکړل شوی دی؛ نو ځکه یې اکلنډ هڅولو چې د برنز پر ځای د لودیانې د څارګرې ادارې پر کارپوه مشر، وېډ باور ولري. مېکناټن اکلنډ ته لیکلي وو: «چېرته چې د دوی د نظریو تر منځ توپیر وي، زه به د کپتان وېډ نظر غوره وګڼم ځکه چې د ده استدلال او پایلې پر حقایقو ولاړې دي. داسې برېښي چې د برنز استدلال د نورو کسانو په نظریو ولاړ دی او یا د نومورې پایلې له لیدلې وضعیت څخه په خپل ذهن کې له جوړ شوي انځور څخه سرچینه اخلي چې په واقعیت کې به دغه وضعیت دومره غیرمعمولي نه وي چې له حالاتو څخه د ده انګېرنې ته حقانیت ورکړل شي.»[۷۹]
په عین وخت کې، وېډ د تېر په څېر اکلنډ هڅولو چې شاه شجاع بېرته لوبې ته د ننه کړي. نومورې اکلنډ ته دغه مشوره ورکړه: «که چېرې شاه شجاع ته د خپل سلطنت په بیا اعاده کولو کې اسانتیاوې برابرې شي، د خلکو ذهنیت او له نورو واکمنیو سره به زموږ اړیکې دومره زیانمنې نه شي لکه د امیر واکمنۍ ته د افغانانو په اړ ابستلو کې. له رنجیت سېنګ سره له وروستۍ نښتې وروسته، په کابل کې د ډلو تر منځ ترینګلتیا دومره ډېره شوې وه چې که شاه شجاع په هېواد کې ښکاره شوی وای، زما د مالوماتو پر بنسټ، هغه به په دوو میاشتو کې کابل او کندهار خپل کړی وای.»[۸۰]
له دغو تحریفونو سربېره، داسې ښکارېدل چې نه مېکناټن او نه وېډ د پېښور په اړه لارډ اکلنډ ته مالومات ورکړي وو چې رنجیت سېنګ پېښور څرنګه اشغال کړ او افغانانو ته چې پېښور یې خپله دویمه پلازمېنه ګڼله، دغه ځای څومره ارزښت درلود؛ نو له دې وجې اکلنډ د ناسمو مالوماتو پر بنسټ داسې دریځ خپل کړ چې پېښور بې اړنګه د سېکانو د واکمنۍ سیمه ده او دوست محمد ناښندهٞ او تېریګر دی چې بېرته یې غواړي؛ نو نومورې په دوامداره توګه برنز هڅولو چې د اوسني وضعیت د بدلون له پاره کومه هڅه ونه کړي.
د دې پرځای چې له دوست محمد سره د واک پر مضبوطولو کې مرسته وکړي او د خپل یو متحد په څېر یې ومني، اکلنډ هم د وېډ اند خپل کړی و چې د افغانستان ټوټې ټوټې پاتې کېدل د رنجیت سېنګ او په دې توګه د انګرېزانو په ګټه دي. هغه لندن ته لیکلي: «زموږ په پوله کې د یو پیاوړي محمدي هېواد شتون به د دوامداره پارونې او حتی د لوی خطر سرچینه وي، خو له بل پلوه، ملوک الطوایفي به په خپل منځ کې اندېول ساتلی وي. دوی به وضعیت او د خپل موقف د ساتنې لېوالتیا دې ته وهڅوي چې زموږ د ملګرتیا له پاره تلوسمن شي. دغسې ګاونډې به موږ ته ګواښ نه پېښوي او موږ یې غوره ګڼو.» له ټولو شواهدو سره سره، لارډ اکلنډ باور نه درلود چې د پارسیانو له لوري هرات په خطر کې دی او بارکزي به د پارس له شاه سره ائتلاف جوړ کړي. هغه لیکلي وو: «دغه افغانان له پارسي حکومت سره کومه ذاتي خواخوږي نه لري او که په خپلو اوسنیو واکمنییو کې خوندي پاتې شي، دوی به له پارس سره نږدې اړیکې

ٞ ناښنده: نامناسبه

ونه پالي.»[۸۱] دا د وضعیت یوه بشپړه ناسمه ارزونه وه. لارډ اکلنډ او د هغه جګړه پالو مشاورینو د دوست محمد واک کمزوری وګڼلو. دوی په افغانستان کې د هندوکش سوېل ته د دوست محمد د واک د پراخېدو په اړه او همدا راز د افغانانو او رنجیت سېنګ تر منځ د واک د بدلېدونکي انډول په هکله ناسم پوهاوی درلود. همدارنګه دوی د دې اټکل هم کم کړی و چې سیمونویچ په څومره ځیرکی له مسکو څخه د ورکړل شوو احکامو په پرتله ډېرې کړنې سرته رسولې او په ډېره هوښیاری د روسانو تر مشری لاندې په ټوله سیمه کې د انګرېزانو پر ضد د داسې یو ائتلاف په جوړولو بوخت و چې نه یوازې افغانستان او پارس به په کې ګډون ولري بلکې بخارا او خېوه به یې هم غړي وي.[۸۲] دغه تېروتنو په خپل وار ناسمو قضاوتونو ته لاره پرانیسته.

د برنز بله ستونزه دا وه چې لارډ اکلنډ د بیړې احساس نه کولو. اکلنډ خپل ډېر پام خپلې یونلارې او په هندوستان کې هغه قحطۍ او لوږې ته اړولی و چې قربانیان یې هر سهار د ګنګا پر بل لوري د هغه د کښتۍ له څنګه تېربدل. یوازې برنز په کابل کې وپوهېد چې د اکلنډ بې پروايي به یو لوی ډیپلوماتیکي ناورین وزېږوي. هغه په حقیقت کې پوهېده چې که انګرېزان د بارکزیو د ملګرتیا د لاسته راوړلو له پاره چټک عمل ونه کړي؛ نو بیا به روسان او پارسیان دا کار وکړي. که داسې وشي، برتانیه به دا فرصت له لاسه ورکړي چې افغانستان تر خپل نفوذ لاندې راولي او خپلو سیالانو ته به تیاره مړۍ په خوله کې ورکړي؛ نو ځکه هغه په نه باوری او حیرانتیا د اکلنډ پر له پسې لیکونه لوستل چې ده ته یې امر ورکولو چې دوست محمد ته د څه شي ژمنه ورنه کړی او د پېښور په اړه د منځګړیتوب رول ونه مني.

برنز په یوه هڅه کې چې د اکلنډ اند بدل کړي، د نومبر په پای کې کلکتې ته د «کابل سیاسي وضعیت» په اړه یو اوږد راپور ولېږلو. په دغه راپور کې نوموړي په ډېمارونکې توګه د دوست محمد د واک ټینګولو او پراخولو له پاره استدلال کړی و او دا یې له افغانستان څخه د روسانو د لیرې ساتلو تر ټولو ډاډمنه لاره بللې وه. هغه بیا ټینګار کړی و چې اړینه نه ده چې برتانیه د خپل متحد په توګه د کمپنۍ له اوږدمهاله متحد، رنجیت سېنګ او دوست محمد څخه یوازې یو خوښ کړي: د پېښور په اړه به په لړ نوښت او چټک عمل انګرېزانو ته دا شونې شي چې له دواړو لوریو سره ملګرتیا جوړه کړي، خو برنز نه پوهېده چې مېکناټن په عین وخت کې په کلکته کې وېډ ته د خپلې مخالفې پالیسۍ په اړه لیک لېږلو. داسې لیک چې په ځانګړي ډول د رنجیت سېنګ په پلوۍ و. په لیک کې یې پېښور د رنجیت سېنګ ملکیت بللی و او د پېښور شمال ته یې د یو وېشلي ګاونډي په اړه پلان جوړولو. همدا راز یې په لیک کې لیکلي و چې په کابل کې به د امیر پر ځای، کمزوری شاه شجاع پر تخت کښېنوي.[۸۳]

له بلې خوا اکلنډ ورځ تر بلې د دوست محمد په اړه د دښمنۍ عجیبه افراطي دریځ خپلولو. هغه لندن ته لیکلي: «دوست محمد باید خوشحاله وي چې ارامه پرېښودل شوی او له رښتیني یرغل څخه ژغورل شوی، خو نوموړی یو بې پروا او عجیب په زړه پورې سړی دی. د ده چوپ ساتل به سخت کار وي...دا د ډیپلوماسۍ او دسیسو یو پېچلی حالت دی... »[۸۴]

په داسې حال کې چې افغان ژمي د ډسمبر په پیل کې لمړنۍ واورې ورولې، کابل ته داسې بد خبرونه رسېدل چې برنز یې سخت اندېښمن کړی و.

داسې راپورونه ورکول کېدل چې پارسیان په خپل ټول ځواک په خوځېدو دي چې په هرات کې د تیموریانو له کلکو دېوالونو سره خپل زور وازمايي. د دې تمه کېده: پارسیانو له پخوا څخه د هرات دعوا درلوده. هرات یې په ۱۸۰۵ کال کې اشغال کړی و او په ۱۸۳۲ کال کې یې پر هرات د یو بل یرغل دسیسه جوړه کړې وه. دغه وروستی پارسي یرغل له څو کلونو راهیسې په پلان کې و او په حقیقت کې یې د روسې فشار او یا هڅونې ته اړتیا نه درلوده، خو د لوېدیځ افغانستان د پلازمېنې د نیولو په موخه، د پارسي لښکر غټ والي - دېرش زره کسه - او په لښکر کې د ګڼ شمېر روسي سلاکارانو شتون برنز ته ټکان ورکړ.

د دې دلیل چې برنز ولې په هرات کې د پېښو په اړه ډېر مالومات درلودل دا و چې په دغه مهال کې یو ځوان انګرېز افسر او د لوېې لوبې یو لوبغاړی، لمړی بریدمن اېلدرېډ پاټېنګر تصادفاً په هرات کې اوسېدلو. دی لمړی د اسونو د یو مسلمان سوداګر او وروسته د یو سید په جامه کې هلته مېشت و. نوموړی د بوج څارګرې ادارې د مشر او د برنز د پخواني مشر، سېر هېنري پاټېنګر وراره/ خوربې و. کېدای شي په هرات کې د ده شتون ډېر تصادفي و، خو انګرېزانو ته یې د هرات د کلابندۍ په اړه د مالوماتو ډېره اړینه لړۍ برابره کړې وه. په برتانوي روایتونو کې «د هرات اتل» ونډه (چې پاټېنګر، د موډ ډایور Maud Diver په وطنپاله ناول کې نومول شوی و) د هراتیانو د هوډ په ټینګښت کې چې له هرات څخه دفاع وکړي ډېره ارزښتمنه بللې ده او وايي چې هغه تر یوې کچې په یوازېتوب وکړای شول چې پارسیان له هرات څخه لیرې وساتي، خو د دغو روایتونو پخلی د پارسیانو او افغانانو په پېښلیکونو کې نه کېږي. دلته دغه کلابندي د دوه ملتونو، شیعه او سني، تر منځ یو لوی پرځنګ بلل شوی او د هراتي مدافعینو زړورتیا چې له سختې لوږې او نورو محرومیتونو سره مخ وو د افغانانو د زړورتیا او مقاومت یوه بېلګه انځور شوې. د وخت دوو مهمو افغان تاریخ لیکونکو، چې په هغه وخت کې یې ژوند کولو، د هرات د کلابندۍ په اړه دومره پانې بېلې کړې وې لکه چې دوی د انګرېزانو راتلونکي یرغل ته بېلې کړې. دغه دواړو پېښو ته د خراسان خپلواکۍ ته د ګواښ په سترګه کتل کېدل.

د افغان سرچینو پر بنسټ، کله چې د هرات په لور د پارسیانو د حرکت خبر هرات ته ورسېد، شاه کامران سمدلاسه امر وکړ چې غله او واښه د ننه راوړل شي او له دېوالونو څخه بهر باغونو د مېوې ټولې ونې دې ووهل شي. له سدوزي، ازبک او هزاره متحد قومونو څخه جنګیالي غونډ کړل شول او د ښار د ختیو لوی دېوالونه ورغول او نور هم مظبوط کړل شول. همدا راز د اختیارالدین د لوېې کلا دېوالونه هم ورغول شول چې د هرات د ښار د دوه پر درېیمې اندازې سیمه یې نیولې وه.[85] د نومبر په دیارلسمه د پارسي پوځ مخکښه ډله د غوریانو پوله ییزې کلا ته ورسېدل. هراتي پېښلیکونکي، ریاضي Riyazi په عین الوقایع کې لیکلي چې څرنګه پارسیانو د خپلې برتانوي روزل شوې توپچي قوې په مرسته دغه لویه کلا د دوولسو ساعتو په ترځ کې ونیوه: «د غوریانو کلا په دومره ډېرو توپونو وویشتل شوه چې درې خواوې یې په بشپړ ډول ورانې شوې. په دغه وسیله د جګړې پلټې ته اورلګیت ووهل شو او په پارسې پوځ کې پر هرات باندې د یو لوی یرغل تابیا پیل شوه.»

ځو ورځې وروسته د دېرش زره کسیز پارسي پوځ لمړنی فرقې د هري رود د درې له لارې د هرات د دېوالونو په لور وخوځېدې او په اسانی یې د اسوالو جنګیالو هغې ډلې شاته وتمبولې چې د دوی پر ضد د جګړې له پاره لېږل شوې وې. فیض محمد لیکلي: «ښته پیل شوه او ډېر سرې مړه شول، خو کله چې ګڼ شمېره پارسي پوځ تر سترګو شو، هراتیان ونه توانېدل چې جګړې ته دوام ورکړي؛ نو ښار ته یې شاتګ وکړ... دا چې د جګړې په غوړېدلي ډګر کې د پارسیانو پر ضد مقاومت شونی نه و، کامران خپلې ټولې هڅې په دفاعي چارو متمرکزې کړې. د شاه ځواکونه لکه د سمندر ځپې پر ښار له ځلورو خواوو راتاو شول.»[۸۶]

دوه ورځې وروسته دغه بد خبر د ډسمبر په نولسمه د سې شنبې په سهار کابل ته ورسېد. برنز او مرستیالان یې په خپل بالاحصار هستوګنځي کې له هرات څخه ځري ته سترګې په لار وو چې د هرات په هکله وروستي خبرونه راوړي. برنز هیله درلوده چې وروسته له دې چې اکلنډ د ده اوږد راپور ولولي، نوموړی به د افغانستان په اړه خپل دریځ بدل کړي. هغه په ډېره تلوسه غوښتل دوست محمد ته یو ښه خبر ورکړي. د هرات د کلابندۍ له خبر راهیسې، د برنز د دښمن یا د نوي رارسېدلي پارسي پلاوي نفوذ ورځ تر بلې په ډېرېدو و او برنز پوهېدو چې دی د برتانیې د ګرانښت او پرستیژ لوړولو ته سخته اړتیا لري او دا کار کېدای شي یوازې په دې شونی وي چې افغانانو ته د پېښور په بېرته ورکړه کې انګرېزان منځګړیتوب وکړي.

خو پر ځای یې د دوست محمد له خوا برنز ته پیغام ورکړل شو چې له هغه سره لیدنه وکړي. امیر نوموړي ته په رسمي دربار کې تر ټولو بد خبر ورکړ. د تزار له خوا یو روسی اجنټ چې غواړي له افغانستان سره دیپلوماتیکي اړیکې پرانیزي، غزني ته رارسیدلی او تمه کېږي چې په همدغه اونۍ کې کابل ته راورسېږي. د دغه اجنټ نوم لمړی بریدمن ایون ویتکېویچ و.[۸۷]

برنز لږ وخت وروسته خپل اوښې جګړن هالند ته ولیکل: «موږ دلته په ګډ او وډ حالت کې یو. هرات کلابند شوی او ښایي سقوط وکړي. د روسیې امپراتور کابل ته یو پلاوی رالېږلی چې دوست محمد ته د پیسو د ورکړې وړاندیز وکړي چې د رنجیت سېنګ پر ضد جګړه کې یې ولګوي. زه په خپلو سترګو او غوږو هېڅ باور نه کوم. دغه اجنټ چې نوم یې ویتکېویچ دی له تاوده او درې فوټه اوږد لیک سره رالېږل شوی او سمدلاسه یې زما د لیدو غوښتنه وکړه. ما طبعاً ومنله او د ماښامنۍ بلنه مې ورکړه.»[۸۸]

دغه دواړو سرسخته سیالانو د ۱۸۳۷ کال د کرېسمس په ورځ یو ځای ماښامنۍ وکړه - دا د لویې لوبې په تاریخ کې د سیالو لمړنی لیدنه وه - دغه دوه اجنټانو چې اوس استازي وو یو له بل سره ولیدل. د دوی تر منځ دغه لیدنه ښه تېره شوه او یو بل یې خوښ شول. دوی یو له بل سره ډېرې ګډې وجې درلودې، خو په تفصیل په دې اړه ډېر لږ مالومات لرو چې دوې د څه په هکله خبرې وکړې، څه یې اغوستي وو، څه یې وخوړل او یا ویتکېویچ څومره د خپل رېښن پخواني ژوند په هکله خبرې وکړې. برنز یوازې دغه لیکلي:

دغه پولنډی ښاغلی خوش طبعه سړی و. نوموړی شاوخوا دېرش کلن و او په فرانسوي، ترکي او پارسي یې په فصاحت خبرې کولې. هغه د قزاقي افسر جامې په تن وې چې په کابل کې اشرافي ښکارېدې. نوموړی بخارا ته تللی و؛ نو موږ د خبرو له پاره ګډه موضوع درلوده او په سیاست کې هېڅ ونه غږېدو. هغه هوښیار سړی و، د شمالي اسیا په اړه یې ډېر مالومات درلودل او په صداقت یې وویل چې دا د روسیې دود نه دی چې د خپلو څېړنو پایلې نړۍ ته خپرې کړي لکه څنګه یې چې فرانسه او انګلنډ کوي.

برنز ورپسې لیکلي وو: «بیا مې ویتکېویچ هېڅ ونه لید، که څه هم موږ یو بل ته له درنښت څخه ډک ښېلابېل پیغامونه ولېږل، خو زه په خواشینۍ وایم لکه څنګه چې زما دولتي دندې د کلکې څارنې غوښتنه کوله، ما ونه شو کړای چې د هغه په اړه زما د شخصي ملګرتیا د احساس اصولو ته پام وکړم.»[۸۹] دا ریښتیا وه، ځکه چې برنز ځو ځلې له سن پیټرزبورګ څخه پارس ته او له پارس څخه سن پیټرزبورګ ته د خپلې ماښامنۍ ملګري لیکونه کشف کړل.

برنز په راتلونکو اونیو کې هڅه کوله چې خپل ډېرېدونکی نارامه وضعیت دومره بد ونه ګڼي. هغه پوهېدو چې ماموریت یې بربادۍ ته ډېر نږدې دی ځکه چې تر اوسه په ځانګړې توګه داسې نښې نه لیدل کېدې چې لارډ اکلنډ په کابل کې د پېښو په جدیت پوه شوی وي او یا په دې پوه وي چې هغه نږدې دی چې افغانستان او پارس روسانو ته بایلي. لکه څنګه چې ښکاره وه، برنز د ویتکېویچ له ډالیو سره چې پر دوست محمد یې وروړلې، سیالي نه شوای کولی. برنز د ۱۸۳۸ کال د فبرورۍ په اتلسمه داسې لیکلي: «کپتان ویتکېویچ امیر ته خبر ورکړ چې هغه ته د امپراتور استول شوې ډالۍ د شپېتو زرو روبلو په ارزښت دي. او مخالفې ډلې دا له هغه څو ډالیو سره په زغرده پرتله کولې چې ما امیر ته وړاندې کړې وې او دا یې د داسې یو ملت د بې پروایۍ ثبوت یادولو چې په سخاوت کې نوم لري... دغه ټولو حالاتو ته په کتو سره، دا طبیعي ده چې زه څومره په اندېښنې سره د لوی والي دستور ته په تمه یم چې زما لارښوونه وکړي.»[۹۰]

خو کلکتې ته د لیک رسېدل له درېیو تر څلورو اونیو وخت نیولو او د برنز د لیکونو په ځواب کې د کلکتې پاتې راتلل او همدا راز برنز له هرات څخه د بدو خبرونو د رارسېدلو له کبله پرېکړه وکړه چې په خپل نوښت یو عمل وکړي. هغه د کندهار بارکزیو ته د ۳۰۰۰۰۰ روپیو ژمنه وکړه چې که هرات سقوط وکړي او د شاه پوځ د افغانستان په لور وخوځېږي، له دوی سره به دغه پیسې د پارسیانو پر وړاندې د کندهار په دفاع کې مرسته وکړي.

هغه دا پرېکړه هم وکړه چې پروتوکول مات کړي او له وېډ او مېکناټن څخه پرته، یو له ژورو احساساتو څخه ډک لیک نېغ لارډ اکلنډ ته ولېږي او هغه ته عذر وکړي چې په حالاتو ځان پوه کړي چې څه په خطر کې دي. هغه دا هم ورته ولیکل چې تر اوسه د داسې یوې معاملې شونتیا شته چې پرته له ډېر لګښت څخه د برتانیې ټولې ګټې تضمین کړي او د روسانو او پارسیانو د پلانونو مخنیوی وکړي. نوموړي سېکان په تېرې، د پېښور په اشغال او په جمرود کې د کلا په جوړولو ګرم کړل او ټینګار یې وکړ چې که څه هم د دوست محمد غوښتنې څو ځله په سپکه توګه رد شوې، هغه تر اوسه له انګرېزانو سره د ائتلاف هیله لري. برنز دا یادونه هم وکړه چې د سېکانو له خوا د پېښور اشغال، دوست محمد دې ته اړ کړ چې نورو ځایونو ته د ائتلاف له پاره مخ واړوي. ده په سملاسي خطر چې ویتکېویچ جوړ کړی و او د پېښور پر ناحل شوې موضوع زور واچولو چې که دغه حالت دوام وکړي، دا به د انګرېزانو دروازو ته تاوتریخوالی راولي او که دغه موضوع حل نه شي، انګرېزانو ته به د ځریو پر ځای دښمنان ورشي. برنز خپل لیک ته داسې پای ورکړی: «د هغه کړنو په پرتله چې حکومت یې هیله او یا تصور کوي او یا یې تراوسه سرته رسولې، په دغه سیمه کې د روس او پارس د توطیو د شنډولو له پاره خورا پیاوړو کړنو ته اړتیا ده. دا بې اړنګه درسته ده چې رنجیت سېنګ زموږ

پخوانی او وفاداره متحد دی، خو دغسې ائتلاف نه شي کولای چې لوی قدرتونه له موږ څخه لیرې وساتي او موږ ته د ائتلافونو پایله چې زموږ په هېواد او پولو کې سوله او نېکمرغي ده، تر لاسه کړي.»[۹۱]
برنز تر اوسه هم د قطعې تر ټولو ښه پر په لاس کې درلود. دوست محمد په وضاحت ویلي وو چې هغه د روسیې په پرتله له برتانیې سره ائتلاف غوره ګڼي او دا خبره یې ثابته هم کړه. ویتکېویچ یې تر اوسه د نظر بند په څېر د خپل وزیر، میرزا سمع خان په حویلۍ کې ساتلی و چې د برنز د هستوګنځي په پرتله دومره مجلله نه وه او تر اوسه یې خپل حضور ته نه و منلی. ټولې خبرې د دوی دواړو تر منځ د وزیر په وسیله کېدې او ویتکېویچ یې له دوامداره څارنې لاندې نیولی و. ویتکېویچ په یو لیک کې سیمونیچ ته لیکلي وو چې دوست محمد له ده سره ډېر سوړ چلند کوي او برنز په دې اړه خپل یو محرم ته داسې لیکلي وو:

امیر نبغ ما ته راغی او ویې ویل چې هر څه چې زما زړه غواړي، هغه کولای شم – زه کولای شم دی [ویتکېویچ] وشړم او یا بل هر څه مې چې زړه وي هغه وکړم. ما ورته وویل چې داسې کار ونه کړئ، خو هغه لیکونه چې دغه اجنټ له ځان سره تا ته راوړي، ما ته راکړه. امیر سمدلاسه ټول ما ته تسلیم کړل. ما یو بېړنی محرم لیک په خپله لوی والي ته ولېږه. په لیک کې مې ولیکل چې ګوره، مخکنیو لویو والیانو پر تا څه حال راوستی او ورته ومې ویل چې وروسته له دې زه نه پوهېږم چې څه به پېښ شي او اوس په دې لوبه کې روسان زموږ کچې ته رارسېدلي دي.[۹۲]

د برنز د پرله پسې زاریو په ځواب کې هغه حیرانووکی او غیر دیپلوماتیکي لیک چې لارډ اکلنډ برنز ته لېږلی و د جنورۍ په یوویشتمه لیکل شوی و او کابل ته ټیک یوه میاشت وروسته ورسېد. لارډ اکلنډ په یو وار د برنز ټولې کارنټیاوې او هیلې له خاورو سره برابرې کړې . مېکناټن د لیک په لنډیزپانه کې د برنز ټولې اندېښنې رد کړې وې او لیکلي یې وو چې باور نه کوي چې هرات د روسانو او یا پارسیانو له خوا په رښتیا په خطر کې وي. مېکناټن په حیراوونکي ډول لیکلي و چې عالیقدر لارډ اکلنډ روسي ماموریت ته دومره ارزښت نه ورکوي. برنز ته دا هم لیکل شوي وو چې نوموړی د دې صلاحیت نه لري چې د بارکزیو کندهار ته د پیسو او یا ائتلاف وړاندیز وکړي او د دوی د ملاتړ د خپلولو په اړه د نوموړي نوښت انګرېزان خپل نه ګڼي او فسخ دی.
اکلنډ په ځانګړې توګه په دوامداره توګه له کابل سره د ائتلاف د جوړولو په هکله مینه نه ښودله او نوموړي، امیر ته په خپل لیک کې لیکلي وو چې هغه باید پېښور هېر کړي او په دغه سیمه باندې د واکمنۍ له نظریې تېر شي. امیر باید له پارس، روسیې او ترکمنستان سره هر ډول کړنې ودروي او په بدل کې به برتانیه، چې د اکلنډ په اند عادلانه کړنه وه، له سېکانو څخه هېله وکړي چې پر افغانستان یرغل ونه کړي او په دې توګه به امیر له یوې وړانوونکې جګړې څخه وژغورل شي. اکلنډ د خپل لیک په دوام کې داسې لیکلي وو: «رنجیت سېنګ په خپل وار په مهربانۍ زما غوښتنه د اخ اوډب د درونې په هکله ومنله که چېرې ته له هغه سره بل ډول چلند ونه کړې. تا ته اړینه ده چې د هغه کړنې په پایلو ژور فکر وکړې په کومه کې چې ته له داسې پیاوړي شهزاده سره د پخلاینې سرغړونه وکړې. له دغه شهزاده سره زما ملت د ملګرتیا د نېغو اړیکو په وسیله متحد دی او داسې هیلې پرېږده چې عملي کېدل یې ناشوني وي.» په پای کې یې یو ګواښ هم لیکلې و: که چېرې دوست محمد خپلې بې لارۍ ته دوام ورکړي او له پارس او روسیې سره خپلې اړیکې وساتي، هندي دولت به د افغانستان په لور د سېکانو د واکمنۍ د پراختیا څخه ملاتړ وکړي او کپتان برنز ... به له کابل څخه راوغوښتل شي ځکه چې په هغه وخت کې به په کابل کې د نوموړي شتون څه ګټه ونه لري.[۹۳] په دغه لیک

کې د دوست محمد مشروع اندېښنو او هیلو ته د جوړې هېڅ اشاره نه وه شوې. اکلنډ په حقیقت کې د امیر پر ضد خپل دریځ نور هم ټینګ کړ. هغه امیر ته وویل چې د برتانیې له اجازې پرته له روسیې او پارس سره اړیکې نه شي نیولی او د پېښور او کشمیر په اړه باید له خپلو ټولو ادعاوو څخه تېر شي او تر ټولو نه منونکې او ترخه خبر یې دا وه چې امیر باید له رنجیت سېنګ څخه بښنه وغواړي.

برنز ته سخته وه چې له دغسې ځان زیانمنو احکامو څخه څه شی وژغوري، په ځانګړې توګه په داسې وخت کې چې روسیه د ډېر څه ورکړې ته چمتو وه: نه یوازې ملګرتیا او ملاتړ ته بلکې دوه میلیونو نغدو روبلو ته چې دوست محمد یې د سېکانو پر ضد د لښکر په جوړولو کې وکاروي - دا ټول هغه څه وو چې دوست محمد یې هیله کوله. اکلنډ ظاهراً د خپلې بې پامۍ له امله په یو وار یوه لویه تراډه، له پارس څخه نېولې تر منځنۍ اسیا او افغانستان پورې روسانو ته وروسپارله. دا هغه څه وو چې ویتکېویچ هم وروسته له دې چې د دغه لیکونو د منځپانګې په اړه یې واورېدل، سمدلاسه ورباندې پوه شوی و. هغه لیکلي وو: «انګرېزان له ډېر وخت راهیسې په دغه سیمه کې د نفوذ د بیا ترلاسه کولو هیلې بایلوي.»[۹۴]

برنز برباد شوی و. د هغه ټولې نظریې له پامه غورځول شوې وې. لکه څنګه چې مسون لیکلي وو: «برنز د یو وخت له پاره ځان ناهیلی ته سپارلی و. هغه به خپل سر پر لانده لاسپاک وتړلو او بوین بوتل به یې راواخیستل. د داسې صحنې او د دغسې لیونتوب لیدل ډېر د شرم ځای و.»[۹۵] خو برنز څو اونۍ وروسته بېرته په حال راغی او یوه زړوره دفاعي جګړه یې پیل کړه. هغه د خپلو هدایاتو منځپانګه راوسپړله چې کومه تشه یا ګونګتیا په کې پیدا کړي څو په وسیله یې ویتکېویچ لیرې وساتي.

برنز له برتانوي پلوه اشرافیانو سره خبرې وکړې چې که دوی دوست محمد وډوماري چې د انګرېزانو له خوا یوازې د دفاع یا ساتنې ژمنه ومني. داسې ښکاري چې د دغه خبرې د ملاتړ له پاره نوموړي پیسې هم شیندلې وې. دا هغه څه دي چې په ټولو افغان سرچینو کې یې یادونه شوې ده. میرزا عطا لیکلي: «برنز د لویو اشرافیانو او د کابل د مشرانو په لیدو پیل وکړ. دغه ټولو یوازې یوه لویه مینه درلوده، د پیسو مینه او د سرو زرو د سکو د کړنګاري مینه؛ نو هغه په چټکۍ وکړای شول دغه خلک په رشوت بې لارې او د دوی ملاتړ تر لاسه کړي.»[۹۶] خو د دې پایلې تر اوسه بې ثمره وې. د دوست محمد انګرېز دوسته ورور چې خپل زوی یې لودیانې ته لېږلی و چې د وېډ له خوا تعلیم ورکړل شي هڅه وکړه چې دغه دوه لوري سره نږدې کړي، خو د اکلنډ د لیکونو سپکې او خانتما بڼې او په همدې ډول د لیکونو منځپانګې یوه جوړه ناشونې کړې وه. لکه څنګه چې امیر ویلي وو، یو شی چې هغه یې هېڅ کله له پامه نه شي غورځولی، عزت دی. هغه برنز ته وویل: «دا اکلنډ دی چې افغانان یې پرېښودل، ما انګرېزان نه دي پرېښي.»[۹۷]

په هرات کې پېښو د روسانو لاس پیاوړی کړی و، خو په عین وخت کې انګرېزانو خپل دریځ په خپله کمزوری کولو. د ښار کلابندي مخ په تنګېدو وه. اېلډرېډ پاټینګر برنز ته لاندې راپور ورکړی:

د راتلونکي کال له پاره د اطراف سیمې په بشپړه توګه ورانې دي. هلته اوس د کرلو له پاره نه تخم شته او نه غوایه چې تخم پرې وکرل شي. زه په رښتیا وېره لرم چې [په ښار کې] شیعه ګان به په ډلو ډلو د مریتوب له پاره خرڅ شي... د ښار خلک ډېر اندېښمن او خپه دي ځکه چې دوی فکر کولو چې کلابندي به یو څو اونۍ دوام وکړي... په ښار کې اوس پسونه نږدې هېڅ نه شته او د اوبو رسونه درېدلې ده. د اوبو عامه زیرمتونونه او ذخیرې دومره بوینې شوې چې د کار اخیستنې نه دي.[۹۸]

ها خوا کونټ سیمونیچ اوس د شاه کمپ ته رسېدلی و او د ښار د کلابندۍ د عملیاتو په لارښوونه کې یې ډېرېدونکې کارنده برخه اخیستله. لکه څنګه چې مکنېل راپور ورکړی و: «برتانوي ګټو ته د زیان په موخه د روسانو او پارسیانو تر منځ د همغږۍ شواهد سم روښانه دي او زما په ارزونې د دغه ښار کچه چې مورږ پرې ګواښول کېږو ډېره ستره ده.»[۹۹]

د دوست محمد وزیر، میرزا سمع خان د مارچ په شلمه د نوروز په مېلمستیا کې ویتکېویچ ته د اعزازي مېلمه بلنه ورکړه. برنز ته په لوی لاس هغه وخت بلنه ورکړل شوه کله چې مېلمستیا لږ وخت مخکې پیل شوې وه. ده مېلمستیا ته له تګ څخه ډډه وکړه، خو نوموړي له خپل هندي مرستیال، موهن لال کشمیري څخه غوښتنه وکړه چې د ده پر ځای لاړ شي. موهن لال د اوو کلونو راهیسې د برنز ارزښتمن منشي او سلاکار و. دوی په ۱۸۳۱ کال کې په ډهلي کې له یو بل سره په لمړي ځل لیدلي وو کله چې موهن لال یوازې شل کلن و. شل کاله مخکې د نوموړي پلار د الفنستون په ماموریت کې د منشي دنده درلوده او کله چې بېرته له ماموریت څخه راوګرځید، موهن لال یې د نوي ډهلي په کالج کې شامل کړ چې د انګرېزي درسي نصاب پر بنسټ تدریس په کې کېده. موهن لال یو له څو هلکانو څخه و چې په شمالي هند کې یې په لمړي ځل په نوموړي کالج کې زده کړې وکړې. نوموړی یو هوښیار او هوډمن کس و او په انګرېزي، اردو، کشمیري او پارسي ژبو یې په فصاحت خبرې کولې. هغه له برنز سره د بخارا په یون کې مل و او له دغه یون څخه وروسته یې څه وخت په کندهار کې د جاسوس په توګه وېډ ته کار وکړ. دی ډېری له مسون سره په اړیکه کې و چې په کابل کې یې د منشي دنده لرله. برنز پر نوموړي پوره باور درلود او په خپل کار کې یې پر ده باندې تکیه کوله. د ۱۸۳۴ کال د ډسمبر په میاشت کې د نوموړي کشمیري پنډېټ ټولنې، دی په مذهب کې د شک په اړه په ښکاره ویناوو او د طبقاتي ټولنې له اصولو څخه په وار وار د سرغړونو په تور له ټولنې څخه شړلی و. اوس یې اجازه نه درلوده چې د دوی په پیالو کې له دوی سره چای یا اوبه وڅښي «... دوی زه له خپلې ټولنې څخه وشړلم... اوس زه په خپله پلرنۍ سیمه، ډهلي کې نه ملګري لرم او نه د هستوګنې ځای.»[۱۰۰]

موهن لال وروسته د خپل یون په اړه په انګرېزي ژبه یو د پام وړ کتاب ولیکه او په دوه ټوکو کې یې په علمي بڼه د دوست محمد ژوند لیک هم ولیکه. په وروستي یاد شوي کتاب کې نوموړي د نوروز په مېلمستیا کې د ویتکېویچ سره د لیدنې په اړه لیکلي:

کله چې میلمستیا ته ننوتم، ګورم چې وزیر او ویتکېویچ د نورو په پرتله په لږ اوچت ځای کې ناست دي. وزیر په دغه کړنه غوښتل ویتکېویچ ته قدر او درناوی ورکړي... زه د روسي استازي تر څنګ کښېناستم. ساز چالان او وزیر به کله له ویتکېویچ او کله له ما سره په سیاست کې غږېده. هغه زما څخه په لودیانې کې د انګرېز عسکرو د شمېر په اړه او په کرنال Kurnal میروت Meerut او کنپور Kanpur کې د پوځي فرقو تر منځ د واټن په اړه پوښتنه وکړه. همدا راز ده وپوښتل چې د پوځ لویه برخه محمدیان جوړوي او یا راجپوتیان او ځایي هندیان، د لوی تېمور [مغلو] ورستېدونکي کور په اړه څه احساس کوم. په کومه بڼه چې له ما څخه دغه پوښتنې کېدلې، زه پوه شوم چې هره پوښتنه په هغه توګه راڅخه وپوښتل شوه په کومه چې مېلمستیا ته زما له راتګ څخه مخکې جوړه شوې وه...

خبرې اترې وروسته د روسیې او کشمیر تر منځ مخ پر ودې سوداګرۍ ته واوښتې. دلته ویتکېویچ له افغانانو سره د مرستې هیله ښرګنده کړه چې دوی له رنجیت سېنګ څخه کشمیر بېرته ونیسي. نوموړي دا ادعا هم وکړه چې ده ته

صلاحیت ورکړل شوی چې مهاراجا رنجیت سېنګ ته ووايي چې که له افغانانو سره دوستانه چلند ونه کړي، روسیه به کابل ته بې اړنګه ... پیسې ولېږي چې د سېکانو پر ضد لښکرې جوړې کړي او خپله خاوره بېرته تر خپلې واکمنۍ لاندې راولي. هغه زیاته کړه چې له روسي پوځي فرقو څخه پنځوس زره پوځیان چمتو دي چې استراباد Astarabad ته ښکته شي... او بیا د پنجاب په لور مارش وکړي. دغسې خوځښت به د هند ناراضي مشران د پاڅون له پاره وهڅوي او انګرېزان چې په اصل کې سرتېري نه بلکې سوداګر دي، پوهېږي چې د روسې جګړه مار ملت د افغانانو ملاتړ کوي؛ نو دوی به له رنجیت سره مرستې ته زړه ښه نه کړي.[١٠١]

ویتکېویچ د کابل په سیالۍ کې د بریا په مورګه• و. دوست محمد د مارچ په درویشتمه د وروستۍ لیدنې له پاره برنز ته ورغی. هغه هیله له لاسه ورکړې وه او خپل ملګري ته یې وویل: «زه له انګرېزانو پرته د بل چا د ملاتړ هیله نه کوم، خو تاسې هېڅ راز ژمنې ته حاضر نه یاست او هېڅ شی زما له پاره نه کوئ.»[١٠٢] په عین وخت کې دا انګېرنې مخ په ډېرېدو وې چې پارسیان او د دوی روسي متحدین به ژر هرات ونیسي او د افغانستان په لور به مارش وکړي. له بلې خوا د کابل په واټونو کې پارس توکمي شیعه قزلباشان په بریمنه او ډاډمنه توګه ګرځېدل. برنز لیکلي: «یوه پېښه چې زړو هستوګنو ته به بیخي نوې وي، مذهبي اړودوړ به رامنځته کړي.»[١٠٣]

بلاخره یوه میاشت وروسته د اپریل په یوویشتمه دوست محمد، ویتکېویچ وروغوښت او د نوموړي پوځي اسوالې ډلې هغه د کابل په واټونو کې بدرګه کړ. دوست محمد په بالاحصار کې نوموړی په بشپړو تشریفاتو خپل حضور ته ومانه. په داسې حال کې چې برنز د بالاحصار په بل اړخ کې یوازې په خپله کوټه کې ناست و. ویتکېویچ په رسمي غونډه کې دوست محمد ته وویل چې روسیه د سېکانو له خوا د افغان خاورې اشغال په رسمیت نه پېژني او د روسې په اند، پېښور، ملتان او کشمیر تر نن پورې د افغانستان خاوره ده. هغه وویل: روسیه د یو پیاوړي او متحد افغانستان د لیدو هیله کوي چې روسیه به یې په منځنۍ اسیا کې د برتانې د پراختیا په لار کې د یو نه ماتېدونکي خنډ په څېر ډیپلوماتیکي ساتنه وکړي. هغه دا ومنله چې روسیه ډېره لیرې پرته ده چې په لنډه خبرتیا د پوځ استونه ترسره کړي، خو روسیه ژمنه کوي چې د رنجیت سېنګ پر ضد دوست محمد ته د جګړې له پاره پیسې ولېږي. د موهن لال په قول، ویتکېویچ د انګرېزانو په اړه پرته له ستاینې نور هر څه دوست محمد ته وویل. په ځواب کې دوست محمد وویل چې هغه به خپل زوی، محمد اعظم خان له هرات څخه وتلي د پارسیانو کمپ ته ولېږي چې له کونټ سیمونیچ سره وګوري او هغه ته مخامخ له روسې سره د تل پاتې دوستانه اړیکو په هکله د امیر نیت تصدیق کړي.

د برنز له پاره هر څه پای ته ورسېدل: ویتکېویچ وګټله. اوس په کابل کې د دغه سکاټلنډي له پاره د پاتې کېدو څه دلیل نه و پاتې. هغه او دوست محمد د اپریل په ۲۵ یو بل ته د مخه ښې خواشیني یادښتونه ورکړل او سبا ته برنز، موهن لال او مسون له کابل څخه ستانه شول. مسون لیکلي وو چې له کابل څخه د دوی ناڅاپي تګ، تېښتې ته ورته و او مولانا حمید کشمیري په اکبر نامه کې برنز د خپل ژوند له پاره په تېښته یاد کړی.

د ده غومبوري ژېړ لکه زعفران وو
په باطن کې د خپل ژوند څخه تېر و

• مورګه: ژۍ

د بریا په مورګه: بریا ته نږدې

امیر وویل: «جګ شه او ورځه! له دغه ځای څخه وځه»
یون دې په بیړه پیل کړه
د پیسو او خزانې له پاره ستا له حرص څخه وېره په کار ده
زه به تا وربړوم او جزا به درکړم
زه له خپلو اصولو څخه دا ډېر لیرې ګڼم
چې چا ښېګڼه راته څرګنده کړې وي او بیا یې ووژنم
زه نه غواړم د پیسو په بدل کې خپل عزت بایلم
چې زه خپل یو مېلمه بل ته په لاس ورکړم
سکندر [برنز] چې د ژوند هیله یې نه درلوده
د داسې خبرو تصور یې نه کولو
هغه له کابل څخه د هند په لور روان شو
لکه یو پسه چې له غورهارن زمري څخه تښتي
هر ګام یې چې پر لاره اخیسته، شا ته یې کتل
له دې وېرې چې بیا یې باز ګیر نه کړي[۱۰۴]

خو په حقیقت کې له کابل څخه د برنز تګ دومره بد هم نه و لکه افغانانو یې چې یادونه کړې. د امیر کشر زوی، غلام حیدر خان دغه انګرېزان د ښار تر پولې بدرګه کړل او د شخصي ملګرتیا د وروستۍ نښې په توګه، دوست محمد د میرزا سمیع خان په وسیله درې اسونه ورولېږل. نوموړي د برنز ډلې ته په بت خاک کې چې له کابل څخه ۱۲ میله لیرې دی ورسېد او اسونه یې وروسپارل. برنز او دوست محمد درې کاله له یو بل سره ونه لیدل خو کله یې چې بیا سره ولیدل، حالاتو بیخي ډېر توپیر درلود.
له جلال اباد څخه مخکې، برنز په جاله کې د کابل سیند له لارې پېښور ته لاړ. په دغه مهال کې ویتکېویچ د کندهار په لور روان و. دا د نوموړي د ماموریت دویم پړاو و چې د دوست محمد میرنې ورونو سره یو تړون لاسلیک کړي. دوی چې انګرېزانو رد کړي وو، اوس له دوست محمد، پارسیانو او روسانو سره د ائتلاف او د هرات په کلابندۍ کې هوکړه وکړه. په افغانستان کې هرات د ویتکېویچ وروستۍ منزل و او د نوموړي ملتیا د کابل او کندهار بارکزي شهزادګانو کوله. سیمونیچ د جون په نهمه د پارسیانو په کمپ کې نوموړي ته په بریمنه توګه ښه راغلاست وویل. ویتکېویچ روسیې ته داسې لاسته راوړنې ور په برخه کړې چې مشرانو یې حتی د هیلې جرات هم نه کولو.[۱۰۵] د پارس شاه لږ وخت وروسته نوموړي ته د زمري او لمر Order of the Lion and the Sun اعزازي نښان ورکړ.[۱۰۶]
برنز دغه مهال په پېښور کې نورو احکامو ته تم و او په عین وخت کې یې خپل زړه جګړن هالند ته تشولو. هغه نوموړي ته لیکلي وو: «خبره خلاصه ده. روسانو وروستۍ ګوزار راکړ او زه نور په کابل کې پاتې کېدای نه شوای؛ نو اوس مې په پېښور کې اړولي دي. زموږ حکومت هېڅ ونه کړل. روسي استازي په زغرده د مرستې او پیسو د ورکړې ژمنې

کولې، خو ما دا صــلاحیت نه درلود چې د هغه د ژمنو پر وړاندې، دې ته ورته څه وړاندې کړم؛ نو زه طبعاً شــاته شوم.»۱۰۷

خو برنز شېملې ته په خپلو لیکونو کې ډېر دیپلوماتیک و. دی پوه شو چې د نوموړي د ماموریت ناکامي برعکس په دې مانا هم ده چې اوس تر ټولو ډېر یو افغان پوه ته اړتیا پیښېږي. هغه په دې هم پوهېده چې اوس کېدای شي او یا حتی امکان لري چې له کابل ســره جګړه پیښــه شــي. د برتانیې د پالیســۍ په اړه د نوموړي له ټولو اړنګونو ســره ســره، د پرمختګ لېوال برنز بیا هم غوښتل چې د هر هغه څه په سر کې وي چې اکلنډ په پلان کې نیولي وو.

برنز پېښــور ته لا نه و رســېدلی چې د کمپنۍ د ماشــینونو څرخونه د دوســت محمد د بدنامولو او د اکلنډ په انګېرنې د هغه د ضــدیت له امله د جزا له پاره په څرخېدو وو. اکلنډ په بشــپړه غلطه توګه لندن ته لیکلي وو: «دوســت محمد وښــوده چې دومره ناخوښ او ځانپاله دی چې موږ د قناعت وړ اړیکي نه شــو ورســره جوړولی.»۱۰۸ که امیر د اکلنډ د غوښــتنو پر بنســټ عمل ونه کړي، بیا نو باید شــاه شــجاع د هغه ځای ناســتی شــي، هغه څوک چې د اکلنډ په باور معقول کس و او هغه څه یې کول چې ورته ویل کېدل، خو اکلنډ تر اوســه پرېکړه نه وه کړې چې دغه کار به څرنګه او په کومه بڼه سرته ورسوي.

اوس اکلنډ او خویندې یې شــېملې ته رســېدلي او هندي یون یې پای ته رســېدلی و. شــېمله په هند کې لمړنی ځای و چې د دوی خوښ شــو. ایملي د دغه ســیمې په اړه لیکلي وو: «د دغه ځای هوا مســتانه او د برتانیې اقلیم ته ورته ده. ډېر ښــایســته ځای دی او په دې ټولو ســتړیاوو ارزي. په لوېدیځ اړخ کې د رســامۍ له کوټې ژورې درې او د خوړنځې پلو ته، چېرته چې زما کوټه هم ده د غرونو په واورو پټې څوکې ښکاري.»۱۰۹

په دغه پېر کې په خپله د شــېملې شــتون په هند کې د انګرېزانو د ځانمنۍ او بې پروایۍ څرګندونه کوله. کمپنۍ به په کال کې اووه میاشــتې د نړۍ یوه پر پنځمه برخه وګړي له یوه همالیایي کلي څخه اداره کول چې د تبت پوله لاندې ترې ښــکارېده. دغه کلي ته یو نری ســړک تېر شــوی و چې له څره لارې• څخه لږ ســورور و. دلته د څه باندې دوو لسیزو راهیسې کله چې کپتان چارلس کېنیدي Charles Kennedy دغه سیمه کشـف کړې وه، کمپنۍ په یوه اوږده او نرۍ غونډۍ کې د خیالونو کوچنی انګلنډ جوړ کړی و. دې تـه یې د خپلو خیـالونو یو ډول وېکتوریـایي بڼـه ورکړې وه او ګوتیکي Gothic* کلیساوې، نیمه له چارتراشو څخه جوړې شوې جونګړې او سکاټلنډي اشرافي مانۍ یې په کې ودانې کړې وې. شېملې په وطن پسې خپګان او یادېدنه په سړې هېرول. دا له سرې ګرمۍ څخه د پناه او په ضمني توګه له هند څخه د تېښتې ځای و. لکه څنګه چې یو مامور په غندنې ویلي وو: «د هند په نورو ځایونو کې به پارونې، بلواوې او

• څره لار: د پلیو لاره، پیاده رو

*ګوتیک د مهندسۍ یوه بڼه ده چې په دولسمه میلادي پېړۍ کې د فرانسې په شمال کې رامنځته شوه او تر شپاړسمې پېړۍ په ټوله شمالي اروپا کې خوره شوه. (ژباړن)

حتی وژونکي بغاوتونه روان وي، خو په شېمله کې به د پولو Polo او اس ځغاستې د پايلو او د کرکېټ د تورنمنټونو په اړه تودې خبرې کېږي.»

د ټول تېر وخت په پرتله بلاخره اکلنډ دلته اوس د افغانستان پېښو ته ډېر پام واړولو. نوموړي په تېرو دوو مياشتو کې په جدي توګه د ويتکېويچ او روسانو له خوا جوړ شوی ګواښ کم ګڼلی و. اوس يې چې له هرات او پېښور څخه ځارګريز راپورونه ولوستل، دی په يو ناوخته اندېښمن وضعيت کې ډوب شو او د يو لوی منفي غبرګون خواته يې زنګېدل پيل کړل. د دې يو لامل دا و چې ده د مکنېل له خوا د راپورونو يوه ويجاړوونکې لړۍ تر لاسه کوله. مکنېل له هرات څخه بهر د پارسيانو په کمپ کې و او د اعتراض په ډول له کمپ څخه په وتلو و ځکه چې شاه نوموړی او کارکوونکي يې له پامه غورځولي او سپک کړي وو. له دې څخه سيمونيچ ډېر خوند اخيست. مخکې له دې چې له پارس سره ديپلوماتيکې اړيکې وشلوي او عثماني ترکيې ته لاړ شي، مکنېل پر اکلنډ د جګړې غږ وکړ: «لارډ اکلنډ بايد اوس يوه پرېکنده لاره غوره کړي او بايد اعلان وکړي چې هر هغه څوک چې له موږ سره متحد نه دي، زموږ پر ضد دي او د دښمن چلند به ورسره وشي. که شاه هرات ونيسي، موږ بايد يوه شېبه هم له لاسه ورنه کړو او زما په اند هېڅ کله زموږ دومره ګټې په خطر کې نه وې لکه اوس چې دي... موږ بايد افغانستان خپل کړو.»[۱۱۰]

لارډ اکلنډ د لمړنی کړنې په توګه، د بېړيو يوې وړې قوې ته امر وکړ چې له بمبيي څخه د پارس خليج ته لاړه شي او د شيراز سوېل لوېديځ ته د خارګ ټاپو اشغال کړي څو شاه ته دا يو خبرداری شي. وروسته په داسې حال کې چې د رسامۍ د کوټې په يو ګوټ کې ايملي اماتوري ډرامې جوړولې - «شپږو کسانو په دې کې د هغه خلکو په ګټه برخه اخيستې وه چې په اګره کې له لوږې سره مخ وو»- لارډ اکلنډ د کوټې په بل ګوټ کې خپل پام په افغانستان کې د واکمنۍ بدلولو ته اړولی و.

د نوموړي لمړۍ هيله دا وه چې شاه شجاع او رنجيت سېنګ به دغه جنجالي امير ليرې کړای شي او دی به په خپله د دغه عمل له اجرا څخه خلاص شي. لکه څنګه چې ايملي خپلې خور ته چې په انګلنډ کې وه ليکلي وو: «که موږ وغواړو، د يو ګاونډي د ويرولو له پاره ببلابېل خلک ګمارلی شو چې ښه چلند ته اړ کړل شي. د ځېنو سترګې ايستل شوې، د ځينو بچيان يرغمل دي او د ځينو په خپله غاصبين د دوی خپل ورونه دي او يا دوی د بېلابېلو محروميتونو لاندې ژوند کوي، خو دوی بيا هم د خير د کار له پاره چمتو دي. موږ يو شاه شجاع لرو چې پر دوست محمد به ورټوپ کړي که چېرې هغه په لاره سم لاړ نه شي او رنجيت سېنګ چمتو دی چې په داسې کړنو کې زموږ ملتيا وکړي ...»[۱۱۱] اکلنډ په لږ ډېره ديپلوماتيکي او رسمي بڼه دغه خبره په يو ليک کې خپلو مشرانو ته په لندن کې وليکله: «د يو داسې اند ارزونه کوم چې موږ له شاه شجاع سره په ختيځ افغانستان کې د خپلې واکمنۍ په بېرته ترلاسه کولو کې د رنجيت سېنګ په خوښه په داسې بڼه مرسته وکړو چې د سېک حاکم غوسه پای ته ورسېږي او پر تخت کښېنول شوی پاچا زموږ د ګټو ساتلو ته ژمن کړل شي.»[۱۱۲]

نو مېکناټن د مې په لسمه، د لارډ اکلنډ له وراره/خورېږ او پوځي سکرتر، کپتان ويليم اسبورڼ سره يو ځای لاهور ته ولېږل شو چې د پنجاب د زمري اند مالوم کړي. دوی چې له تېرې تجربې درس اخيستی و، دا ځل يې په ډاليو صرفه ونه کړه او له ځان سره يې په سخاوت ډېرې ډالی يووړې - «يوه توره چې په ډېر ښه استعداد جوړه شوې ده، دوه د پېژندلي انګرېزي نسل د ځغاستې اسونه، او دې ته مې دوه تومانچې ور زياتې کړې چې اعلی سرقوماندان خوښې کړې او هغه

ویل چې ستاسې عالیقدر به خوښې شي.» سربېره پر دې، اکلنډ د شرابو شوقي مهاراجا ته په څو اوښانو بار شراب ولېږل. د ایملي په قول: «نوموړي له اکلنډ څخه غوښتي وو چې د خپل هر راز واین نمونې هغه ته ور ولېږي او اکلنډ دا کار وکړ. اکلنډ چې د رنجیت سېنګ د شرابو په عادت پوهېده، د احتیاط له پاره یې ویسکي او د سرکیو برندي هم ورولېږل. د نوموړي ویسکي ډېر خوښ شول او مېکناټن ته یې وویل په دې نه پوهېږي چې ولې لوی والي د واین په اووه یا اته پیالو څښلو ځان ستړی کوي حال دا چې د ویسکي یوازې یوه پیاله عین کار کوي.»[113] په لاره کې پنجابي غلو د شرابو څو کرېټونه او په ډله کې د مرستیال رنځورپوه له بکس څخه ببلابېل څېزونه غلا کړي وو: کله چې د غلا په اړه ایملي واورېدل، داسې یې ولیکل: «غلو د ګېډې پمپ ټوټې ټوټې کړی و- دا پر درباریانو باندې د غلو مهرباني وه ځکه چې رنجیت سېنګ پر خپلو درباریانو راز راز طبي تجربې کوي. چې په دې به یې درباریان څرنګه پمپ کول!»[114]

د مې په شلمه مېکناټن د رنجیت سېنګ تر واک لاندې سېمې ته ننوت. رنجیت سېنګ له خپل دود سره سم په ادینګرAdinagar کې د خپلې خوښې په مانۍ کې دغه پلاوي ته ښه راغلاست وویل. اسبورن دوی ته د رنجیت سېنګ د ښه راغلاست په اړه داسې لیکلي:

په زرینه څوکۍ کې ناست، یوه پښه یې پر بله اېښې وه. ساده سپینې جامې یې اغوستې او پرته د لویو ملغلرو له یو مزي څخه چې تر ملا یې تاو کړی و، نورې ګاڼې یې په تن نه وې. نومور کوه نور یې پر مټ بند کړی و. دغه ګاڼې په روښانتیا کې د اور د هغه سپرغیو سره سیالي کوله چې د نوموړي له یوازېنۍ سترګې څخه ورېدلې چې په ناکرارۍ شاوخوا غړېده. د رنجیت لوړپوړي کسان د هغه تر څوکۍ تاو په ګونډو ناست وو او د هغه مشر زوی، دیېن سېنګ Dheean Singh یې شاته درېدلی و. که څه هم نوموړی پخپله ښایسته څېره نه لري، خو داسې برېښېدل چې پر دې ویاړ کوي چې ښایسته خلک ترې تاو دي. زه باور نه کوم چې په اروپایي او یا ختیځي دربارونو کې داسې ښایسته خلک وي لکه د شاه اصلي سرداران چې دي.

لکه څنګه چې د رنجیت عادت و، هغه له خپلو مېلمنو څخه پلټنې پیل کړې. اسبورن په دې هکله لیکلي:

زموږ وخت په لویه کچه د رنجیت سېنګ د بې شمېره پوښتنو په ځوابونو کې تېر شو، خو د نوموړي د کنجکاوۍ تنده ماته نه شوه. دا سخته ده چې د ده د بې پایه پوښتنو بېړ او یا یې د بې کچې ببلابېلو څېزونو په اړه د پوښتنو بشپړ انځور جوړ کړم: تاسې واین څښئ؟ څومره؟ د هغه واینو مزه مو وڅکه چې ما پرون درولېږل؟ څومره مو وڅښل؟ کوم توپونه مو ځان سره راوړي؟ مرمۍ مو هم ورسره راوړي؟ څومره؟ د اس سپرلۍ د خوښېږي؟ د کوم هېواد اسونه دې خوښېږي؟ ته په پوځ کې یې؟ کوم یو دې ډېر خوښېږي، پلي که سپاره؟ لارډ اکلنډ واین څښي؟ څو پیالې؟ واین د سهاره څښي؟ د کمپنۍ د پوځ قوت په څه کې دی؟ دوی ښه دسپلین لري؟» له څه باندې یو ساعت خبرو څخه وروسته، رنجیت سېنګ له دود سره سم ولاړ شو، موږ ته یې غېږ راکړه چې نږدې یې د چنډر لرګي د غوړیو له بوی څخه زموږ نفس ایستلی و. بیا یې موږ ته د تګ اجازه راکړه.[115]

رنجیت سېنګ له یو شي سره چې ډېر ناټ درلود، د انګرېزانو خصوصي ژوند و. کله چې په اصلي موضوع خبرې اترې پیل شوې، ښایسته اسبورن به کله نا کله د رنجیت سېنګ د جنسي ترجیحاتو د پوښتنو له باران لاندې راغی:

«زما کشمیري نجونې دې لیدلې دي؟ خوښې دې شوې؟ دوی د هندوستاني ښځو په پرتله ښایسته دي؟ دوی د انګرېزي ښځو په څېر ښایسته دي؟ ستا کومه یوه خوښه شوه؟» ما ورته وویل چې دوی ټولې زما ډېرې خوښې شوې او د دوو نجونو نوم مې واخیست چې زما په اند ښایسته وې. هغه وویل: «هو، دوی ښایسته دي، خو زه نورې هم لرم چې تر دوی ډېرې ښایسته دي او زه به یې نن ماښام درولېږم . ته کولای شي چې کومې د خوښې شوې، ځان سره یې پاتې کړې.» ما د هغه له دغه بې کچې سخاوت څخه مننه وکړه؛ بیا یې په ځواب کې راته وویل: «زه ډېرې نورې لرم.» بیا یې د خبرو موضوع اسونو ته واړوله.[116]

د رنجيت سېنګ له کنجکاوۍ څخه د لارډ اکلنډ طبيعت هم خلاص نه و:

«لارډ اکلنډ واده کړی؟

- نه

- څه! هغه هېڅ ښځې نه لري؟

- نه، يوه هم نه لري.

- ولې واده نه کوي؟

- زه نه پوهېږم.

- ته ولې واده نه کوې؟

- زه يې وس نه لرم.

- ولې؟ انګرېزي ښځې ډېرې ګران بيه دي؟

- هو، ډېرې.

ما هم ځانته څه موده مخکې يوه وغوښتله او ستاسې دولت ته مې په دې هکله وليکل، خو دوی راونه لېږله.»[117]

د رنجيت سېنګ د دغسې مسخرو موخه تر يوې کچې د انګرېزانو نرمول او همدا راز په مذاکراتو کې په خپل سياسي ذکاوت د پردې اچول وو. اسبورن په دغه پردې پوه شوی و: «په رنګ داسې ژېړ ښکاري لکه هرومرو چې ناروغه وي. د رنجيت سېنګ د مخ ونګه هر سړی د يو خارق العاده سړي په فکر کې اچوي... د ډېرې هوښيارۍ په لرلو او د هغه ناکراره او هرې خوا ته لالهانده او اور غوندې سره سترګه تا دې ته هڅوي څو په دې باور شې چې په نوموړي کې عقل او جديت هېڅ وده نه ده کړې.»

د رنجيت سېنګ د مذاکراتو وړتياوو ژر ځان څرګند کړ او دومره وخت نه و تېر چې د سېکانو دغه سيانه• مشر له نبغ مېکناټن څخه کرۍ تاو کړه. يو همکار يې په دې اړه داسې ليکلي: «خوارکی مېکناټن بايد خپل د سکرتريت دفتر نه وای پرېښی. هغه د خلکو په هکله ناخبره دی، حتی د عادي خلکو په هکله. دی په بشپړه توګه په اداري چارو کې ناتوانه دی. ښايي قضايي چارې ده ته مناسب شغل وي، هغه هم يوازې د استيناف په محکمه کې د ليکل شوو شواهدو قضايي چارې.»[118]

په لمړيو کې اکلنډ فکر نه کولو چې انګرېزي عسکر د دوست محمد په پرځولو کې ښکېل کړي. ده هيله درلوده چې جګړه به رنجيت سېنګ او شاه شجاع پر مخ بيايي او لکه د شاه شجاع په وروستۍ هڅه کې، انګرېزان به دوی ته مورال، پيسې او وسايل ورکوي او ديپلوماتيکي ملاتړ به يې کوي، خو دې ته په کتو سره چې رنجيت په پېښور کې د خپلې واکمنۍ په ټينګولو کې ستونزې لرلې، نوموړی د اکلنډ بلنې ته چې پر کابل يرغل وکړي دومره خوښ نه و؛ نو دا چې له دوست محمد څخه د ځان خلاصولو او همدا راز په دغه بهير کې د خپلې شتمنۍ د ډېرولو تلوسمن و، خو نه يې غوښتل چې د افغانستان په جنجال کې ځان بند کړي، ده په ډېره زرنګۍ خپل رول ولوبولو. مېکناټن د جون په پيل کې په ښېلي راپور ورکړ چې رنجيت «پر کابل باندې د يرغل خيال نه لري.»[119] خو مهاراجا کرار

•سيانه: چالاکه او خودغرض

کرار هوکړې ته تیاری څرګند کړ. هغه په رموز څرګنده کړه چې که ده ته د شکارپور مالي مرکز، خیبر او جلال اباد ورکړل شي، د نوموړي څواکونه به له جزايي لکښر سره یو ځای شي چې خپل پخوانی افغان دښمن وځپي او له واک څخه يې ليرې کړي. مېکناټن دغه خبره ونه منله او د دوه اونيو له پاره په خبرو اترو کې هېڅ پرمختګ ونه شو. په واقيعت کې، ښايي رنجيت سېنګ دغه غوښتنې یوازې د چنې وهلو له پاره کړې وي ځکه کله چې د دوست محمد پر ضد جګړې ته حاضر شو، ويې ويل چې یوازې غواړي د پېښور او کشميرتل پاتې څښتن وپېژندل شي، انګرېزان دې ۲۰۰۰۰ پونډه ورکړي او د سند اميران دې هم يو لوی شمېر نغدې پيسې ورکړي. سربېره پر دې، شاه شجاع به له کلني باج سربېره، پنځوس د ښه نسل او د منل شوي رنګ او ځغاستې اسونه، د څو اوښانو بار مشکي او خوږې خربوزې او ۱۰۱ پارسي غالۍ هم ورکوي. مېکناټن سمدلاسه دغه غوښتنې ومنلې او ژمنه يې وکړه چې پر شاه شجاع او اميرانو به دغه غوښتنې ومني. خبرې اترې ورو ورو پر مخ روانې وې. لمړی داسې پلان و چې د سېکانو يرغل به د انګرېزانو په ګټه وکارول شي، خو د څو اونيو خبرو اترو په ترڅ کې د خبرو اصلي ټکي ورو ورو د سېکانو په ګټه د انګرېزانو په يرغل بدل شو.

کله چې د جون په پای کې خبرې اترې لاهور ته ولېږدول شوې او وروسته له دې چې مسون او برنز له انګرېزي پلاوي سره يو ځای شول، د دې پخلی وشو چې رنجيت حاضر دی چې له انګرېزي پوځ سره چې د څواک لويه برخه يې جوړوله، يو ځای شي څو شاه شجاع پر تخت کښېنوي. مېکناټن رنجيت ته وويل: «تاسې اعلحضرت څه موده مخکې [په ۱۸۳۴ کې] له شاه شجاع الملک سره يو تړون کړی و. تاسې فکر کوئ چې دا به تر اوسه ستاسې په ګټه وي چې د تړون دوام اعتبار ولري او ستاسې خوښه ده چې برتانيه هم د دغه تړون يوه برخه شي؟»

رنجيت سېنګ په ځواب کې وويل: «دا به شيدو ته د بورې اچولو په څېر وي.»[۱۲۰]

تر دغه وخت پورې هېچا دا فکر نه و کړی چې شاه شجاع ته خبر ورکړي چې ډېر ژر به بېرته په تخت کښېنول شي او مېکناټن چې له ډېر وخت راهيسې يې د شاه شجاع بيا واک ته د رسولو هلې ځلې کولې، حتی تر اوسه شاه شجاع ليدلی هم نه و.

شجاع اوس په لوديانې کې د تبعيد دېرش کاله تېر کړي وو، خو هېڅ کله يې حتی د يوې دقيقې له پاره هم خپل هېواد ته د بېرته ستنېدو او د خپلې واکمنۍ د بيا ترلاسه کولو هيله نه وه هېره کړې. دی په دې اند و چې پر دغه هېواد باندې واکمني خدای ورکړې وه. څه موده مخکې يې خپله د پام وړ ښځه، نه ماتېدونکې وفا بېګم له لاسه ورکړې وه او درد يې هغه وخت نور هم زيات شو چې افراطي اکالي Akali سېکانو د نوموړې مقبرې ته له جوړېدو څخه وروسته چې شاه شجاع په سرهېند کې د درګاه په زيارت کې ورته جوړه کړې وه، سمدلاسه سپکاوی وکړ.[۱۲۱] مېکناټن د ۱۸۳۸ کال د جولای په څورلسمه لوديانې ته لاړ او خوښ و چې بلاخره له رنجيت سېنګ سره يوې هوکړې ته ورسېد. شاه شجاع ته د خپلو جاسوسانو او څرو له خوا خبر ورکول کېده او ښه پوهېده چې د يوه ګوډاګي چلند ورسره کېږي - يا د افغانانو په خبره، د مولۍ چلند. نوموړي ته په ځانګړې توګه دا لوی سپکاوی و چې د هغه څه په

اړه چې نوموړی د دربیو لســیزو راپه دېخوا ورته تم و، د ده په غیاب کې ورته تابیا نیول کېږي او له ده څخه حتی یوه پوښتنه هم نه کېږي چې دا کار به څرنګه ترسره شي. که څه هم په تړون کې د باج پر ځای اعانه لیکل شوې وه، شجاع په دې خوښ نه و چې رنجیت ته به باج ورکوي. داســې چا ته چې د هغه زوی یې شــکنجه کړی و او د نوموړي تر ټولو ارزښتناکه شتمني یې اخیستې وه.
په جنګ نامه کې چې د انګرېزانو د یرغل په اړه لمړني حماسي شعرونه لیکل شوي، د انګرېزانو او شـاه شـجاع تر منځ ناســته داســې انځور شــوې چې مېکناټن (چې ناپاک او له لوګي څخه ډک زړه لري) او برنز (منافق ســړی) له خپلو شـیطاني غوړه مالیو او جذابیت څخه کار واخیسـت چې د یو ګوډاګي په څېر افغانسـتان ته د بېرته تګ په اړه د شـاه (پست شجاع) اړنګ لیرې کړي:

دوی وویل، اې شجاع، موږ ستا چوپړیالان یو!
موږ په تواضع ستا حکم ته سر ټیټوو
کله چې شاه د دوی خبرو ته غوږ ونیو
د خبرو د کولپ کلی را ښکاره شوه
ده ورته وویل: اې زما ملګرو!
راځئ چې د امیر په سلطنت کې ستونزې جوړې کړو
زه به د ده هېواد او تاج ونیسم
زه به یې په غاړه کې د پانسی کړۍ واچوم
زما د تورې له سپرغۍ څخه به چېرته تښتي
دی به بې اړنګه ما ته خپل تخت راکړي
بیا به د کابل سلطنت سمدلاسه
ستاسې، بهرني صاحبانو ملکیت شي
دغه لټ [لارډ یعنی مېکناټن]، دغه هوښیار او مکار سړي
چې دغه خبرې واورېدې
احساساتي شو او وې ویل،
اې شاه! په بخت دې برکت شه
که دا دې خوښه وي
ځېزونه دې راواخله چې ځو کابل ته
زما یوازېنۍ وېره دا ده چې د کابل خلکو ته
به زما شربت تریخ ښکاره شي
خو اوس د تعقیب وخت دی
بیا به څه وخت داسې ښکار درته پیدا شي؟[۱۲۲]

خو حقیقت لږ بل ډول و. د مېکناټن د څه د پاسه شپېته کلن شجاع وقار خوښ شو او «د دغه زاړه مدعي له برم او پرتم څخه ډکې بڼې او په ځانګړې توګه د ده پر سینه پرتې اوږدې توري ږیرې وربانديې اثر وکړ... چې خپل برخلیک ته چې بیا به یې په تخت کښېنوي په زغم، تم ناست و.»[۱۲۳] خو شاه شجاع نه غوښتل چې د سدوزیو حساسیتونه یې پلان وځنډوي او سدوزي په داسې دریځ کې هم نه وو چې لکه رنجیت سېنګ چنې ووهي. شجاع ته په لړاکۍ د دغه پلان په هکله په لنډه توګه خبر ورکړل شو او د هغه محدودیتونو په اړه ورته وویل شول چې نوموړي ته به د څه ناڅه سکنېل شوي او توپې کړل شوي افغانستان د واکمنۍ اجازه ورکړي. انګرېزانو ده ته څه ډاډ هم ورکړ چې دوی به پرته د ده له اجازې څخه د نوموړي په کورنۍ او کورنیو چارو کې لاسوهنه نه کوي او وروسته له فتحې څخه به له هغه سره د افغانستان د بیا رغونې او د ده د واکمنۍ د ټینګولو له پاره مالي مرسته وکړي. په لودیانه کې د وینځو د تېښتې په اړه تل پاتې ستونزې ته په کتو سره، د مذاکراتو په هکله په خپله د شاه شجاع د بیان پر بنسټ، ده غوښتنه وکړه چې په تړون کې دې یوه فقره ور زیاته شي څو د دې تضمین وکړي چې «هغه وینځې چې له یوه هېواد څخه بل هېواد ته تښتي باید تبادله او بېرته ورکړل شي. دا ناشونې ده چې یو پاچا پرته له وینځو څخه ویاړ او حرمت ولري.»[۱۲۴] نوموړي ته دا ډاډ هم ورکړل شو چې انګرېزان به د ده له لښکر څخه وروسته روان وي او هغه به د خپل لښکر په سر کې افغانستان ته په هغه لاره ننوځي په کومه چې په ۱۸۳۳-۱۸۳۴ کلونو کې هلته ته تللی و، نه داسې چې هغه به د انګرېزي فرقو شاته روان وي او پر تخت کښېنول شي. شاه شجاع ته د اضافي بسپنې ژمنه وشوه څو لکه په تېرو جګړو کې خپل پوځ ته روزنه ورکړي.
شاه شجاع یوازې ۴۸ ساعته وروسته چې له مېکناټن سره یې لمړنۍ لیدنه وشوه، د جولای په شپاړسمه، دغه تړون لاسلیک کړ چې وروسته د درې ګوني ائتلاف په نوم پېژندل کېده.

د ایملي په اند د شېملې موسم ډېر ښه پیل شوی و. هغې په لندن کې خپلې خور ته په خوشحالۍ لیکلي: «موږ د ماښامنۍ له پاره راز راز مېلمستیاوې او کله کله د نڅا محفلونه جوړوو او داسې څه مو وموندل چې د خلکو ډېر خوښېږي. زموږ د ساز ډله په اونۍ کې یو ځل په یوه غونډۍ کې سازونه غږوي او موږ اورېدونکو ته یخ او عصریه ورلېږو. دا په لږ زحمت یوه ښه بیا راغونډېدنه ده.» د هغې یوازېنۍ سرټکونه له انګوټ، سمېرېمېس Semiramis څخه وه چې باید د هغې لیکونه یې لندن ته وړي وای، خو پر ځای یې دغه بېړۍ په خلیج کې د خارګ ټاپو په لور ولېږل شوه چې سمندري پوځي ځواک هلته ورسوي او اوس د هغې لیکونه په بمبیي کې بند پاتې وو. ایملي بیا لیکلي: «موږ هر راز هڅې وکړې. یو انګوټ پشکال له کاره غورځولی او دا بل له ټولو هغه لیکونو سره چې موږ په خوښۍ فکر کولو چې اوس به په لندن کې وي بېرته دلته را روان دی. بیا موږ د یوې عربي بېړۍ په وسیله د لیکونو د لېږلو هڅه وکړه، خو زه باور لرم چې دغه بېړۍ به لالهانده روانه وي او ماڼوګان به یې د کافي په څښلو او د نورو بېړیو په شکولو اخته وي.»

په عین وخت کې، د هغې ورور په خپل همالیایي هستوګنځي کې پر افغانستان باندې د انګرېزي پراخه او هر اړخیز یرغل پلانونه بشپړول، خو تر اوسه زړه نا زړه و او وسوسو ځورولو. له بلې خوا نوموړی هغه نیوکېزه لیکونو هم اېتر او اندېښمن کړی و چې له زاړه هند څخه یې تر لاسه کول. چارلس مېټکف Charles Metcalfe چې د اکلنډ تر راتګ پورې سرپرست لوی والي و او د ډېرو په اند باید د اکلنډ پر ځای هغه ته د لوی والي څوکۍ ورکړل شوې وای، د اکلنډ افغان پالیسیو په هکله یې داسې لیکلي: «موږ په بې پروايي او غیر ضروري توګه په داسې ستونزو او شرمونو کې ځان واچولو چې هېڅ کله به ځان ترې خلاص نه شو کړای مګر دا چې په بې حرمتۍ شاتګ وکړو. زموږ اصلي موخه د روسانو د نفوذ پر ضد مقاومت دی، خو زموږ کړنې به بې اړنګه دغه نفوذ ته لاره هواره کړي. حتی له لمړنۍ بشپړې بریا سره سره، یوازېنۍ حتمي پایله به تلپاتې شرم او سیاسي او وټه یېزې ستونزې وي ...» مخکښ انګرېز افغانپوه، مونټ سټیورټ الفنسټون هم په همدې کچه شکمن و: «که ته د بولان له لارې ۲۷۰۰۰ عسکر د کندهار (زما د مالوماتو پر بنسټ لکه څنګه چې پلان دی) په لور وخوځوې او اعاشه ورکړای شې، زه هېڅ اړنګ نه لرم چې کندهار او کابل به ونیسې او شاه شجاع به پر تخت کښېنوې، خو زه په زغرده وایم چې په یو بې وزله، سرسخته او پیاوړي هېواد کې او د داسې توپاني وګړو په منځ کې لکه افغانان، د نوموړي ساتنه ناشونی کار دی. که ته بریالی هم شې، زه وېره لرم چې خپل دریغ به د روسانو پر وړاندې کمزوری کړې. افغانان بې پلوه وو او د تېرې کوونکو پر وړاندې به یې ستا د مرستې هر کلی کړی وای. دوی به اوس په غوسه شي او له هر تېري کوونکي سره به ستا د شړلو له پاره لاس یو کړي.»[127]

د کمپنۍ سیمه ییزو متحدینو هم باور نه درلود چې دغه یرغل به اسانه کار وي. د بهاولپور نواب خپله ژوره اندېښنه څرګنده کړې وه. دغه اندېښنه د نوموړي درباریانو هم انګرېزي مامورینو ته ښودلې وه. یو له دغه مامورینو څخه چې نواب خان ته د خبرو اترو له پاره تللی و چې انګرېزي لښکر ته د نوموړي له واکمنۍ لاندې سیمې څخه د تېرېدو اجازه واخلي، داسې لیکلي:

دوی په دغه هېواد باندې د یرغل په ستونزو او د سختو لارو او غاښیو په اړه زموږ د بې خبرۍ په هکله خبرې وکړې. دوی وویل، داسې ښکاري چې دغه یرغل انګرېزي دولت اسانه ګڼلی، خو په ډېر وهم یې له یرغل سره د غیر معمولي او سختو ستونزو د تړاو یادونه وکړه. د شاه شجاع په هکله یې هم ښه نظر نه درلود. د دوست محمد خان په هکله عمومي نظر دا و چې هغه به هېڅ کله د چا غوښتنو او شرطونو ته تر هغه وخته تابع نه شي تر څو چې ټولو یوازې نه وي پرېښی او ټولې دروازې یې پر مخ نه وي تړل شوې.[128]

برنز د جولای په شلمه په شېمله کې د لوی والي کارځای ته د مشورې له پاره وغوښتل شو. هغه ته تر مخې وویل شول چې اکلنډ سربداله نه کړي او د هغه د اند د بدلولو هڅه ونه کړي. مسون په دې هکله وایي: «کله چې برنز شېملې ته ورسېد، ټورنز او کالوین په منډه ورغلل او په زاریو یې ترې غوښتنه وکړه چې داسې څه ونه وايي چې د لوی والي ذهن مغشوش کړي ځکه چې دوی په ډېر زحمت دغه کار ته راضي کړی او حتی اوس هم په یوه پلمه پسې ګرځي چې یرغل فسخ کړي.»[129] اکلنډ تر اګست پورې د پلانونو تر منځ زنګېده او بېلابېلې لارې چارې یې څېړلې. خو کرار کرار د پلان ټولې برخې په بشپړېدو وې. د لوی والي له اندېښنو او اړنګونو سره سره، مېکناټن او نورو جنګپالانو په دغه اداره کې په چټکۍ د یرغل پلان پر مخ وړلو.[130] هره ورځ به د یرغل کچه او په یرغل کې د انګرېزانو

ونډه ورو ورو ډېرېدله. په پای کې پر ۲۰۰۰۰ انګرېزي عسکرو پرېکړه وشوه چې په يرغل کې به برخه اخلي: دا په دوه لسيزو کې د کمپنۍ تر ټولو لوی پوځي عمليات وو او څلوېښت کاله مخکې د ټيپو سلطان له ماتې راهېسې لمړنۍ لويه شخړه وه.

د سپټمبر په لسمه د سفر برۍ امر ورکړل شو: لارډ اکلنډ په رسمي ډول له خپل سرقوماندان څخه غوښتنه وکړه چې د يرغل له پاره يو لښکر غونډ کړي. په ټول هند کې ويدې پوځي اډې په خوځېدو شوې. په لنډر Landour کې کپتان وېليم ډني William Dannie په خپل يادښت کتاب کې داسې ليکلي: «موږ د يو خورا مهم او برخليک ټاکونکي څيز په مورګه کې يو. دوی وايي چې موږ به د روسانو او يا پارسيانو پر ضد جګړه وکړو.»[۱۳۱] برنز په همدغه ورځ ولېږل شو چې د سند له لارې لښکر ته د تګ لاره برابره کړي. نوموړي هالنډ ته وليکل: «شل زره عسکرو ته امر ورکړل شو چې هغه څه تر لاسه کړي چې په يوه کليمه لاسته راوړل کېدای شوای او په ميليونو روپۍ به هم په هغه څه خاورې شي چې ما يې د کړنې له پاره يوازې دوه لکه غوښتې وې.»[۱۳۲] خو برنز خپه نه و: هغه ته په يو پاکټ کې اعزاز ليک راغی چې سېر الکساندر برنز پرې ليکل شوي وو. ده لمړی فکر وکړ چې تېروتنه شوې. کله يې چې پاکټ خلاص کړ، پوه شو چې د نايټهوډ Knighthood اعزازي لقب ورکړل شوی دی. که برنز خپل ماموريت ناکامه ګڼلو او که مېکناټن ته د دغه پوځي عملياتو سياسي څوکۍ ورکړل شوه چې برنز يې هيله کوله، خو مشرانو يې د ده قدرداني وکړه ځکه چې ده په خپله خوښه په ښکاره د داسې پاليسۍ ملاتړ وکړ چې د هغه د خوښې او مېلمه پال واکمن پر ضد وه او ده يې تل مخالفت کولو او بل دا چې مخکې له دې چې د ملي شورا د کلني راپورنو په شنه کتاب* The Blue Book کې چاپ شي، نوموړی له کابل څخه د خپلو هغه استونو په اړه چوپ پاتې شو چې په داسې ډول به تحريف شوې وې چې په هغوی کې به يې د شاه شجاع د بيا پرتخت کښېنولو په اړه د نوموړي همېشنی ملاتړ څرګندولو. برنز د څو مياشتو په بهير کې له ډېرې نهيلۍ څخه د ستومانۍ سره سره، چوپ پاتې شوی و، اوس د دغه چوپتيا له پاره انعام ورکړل شو او ستوری يې لا په ختو و.

اکلنډ د اکتوبر په لمړۍ نېټه يوه اعلاميه چې د شېملې اعلاميه يادېږي خپره کړه. په دغه اعلاميه کې نوموړي په رسمي توګه د جګړې اعلان وکړ او څرګنده يې کړه چې برتانيه به شاه شجاع په زور پر افغان تخت کښېنوي. ايملي خپل تره/ ماما، پخواني لوی والي لارډ مېنټو ته چې الفنستون يې لمړی افغانستان ته لېږلی و، وليکل: «په طبيعت ارامه خوارکي جورج جګړه پيل کړه. دغه کړنه د هغه له کرکټر سره نېغه په ټکر کې ده.»[۱۳۳]

د اکلنډ اعلاميه تر لږ او ډېرې کچې سوچه پروپاګند وه- د څارګريزو مالوماتو په لوی لاس يو ښکاره تحريف - او سمدلاسه هندي رسنيو دغه اعلامې ته «د حقايقو تر ټولو غيرعادلانه تحريف» نوم ورکړ. په دې اړه يو هندي ملکي مامور يادونه کړې وه چې په اعلاميه کې له «عدالت»، «اړتيا» او «پولې» کليمو څخه کار اخيستل شوی و او د شاهي برتانيې مستعمرو ته د «امنيت» او «ملي دفاع» خبرې په داسې بڼه ليکل شوې وې چې له نېکه مرغه په انګرېزي ژبه کې يې ببلګې نه وې.

*له ملي شورا څخه د جګړې د منظورۍ د ترلاسه کولو په موخه د برنز د استونو له تحريفولو وروسته يوه لويه رسوايي جوړه شوه. دا د هغه وخت يوه «بې اعتباره او انحرافي دوسيه» وه . نور مالومات دلته لوستی شئ:

pp. 229-259، no. 3، vol. XV،G. R . Alder.' The Garbled Blue Book of 1839' Historical Journal

اکلنډ په اعلاميه کې دوست محمد پر دغه کړنو تورن کړی و: «دوست محمد په ناښنده پلمو ټينګار کوي او په ښکاره د خپل واک د پراختيا او خپلو هيلو د تر سره کولو داسې نقشې جوړوي چې د هند پوله يېزو سيمو د امنيت له پاره زيانمنې دي» او د دغه نقشــو د پلي کولو په بهير کې «ده په وضــاحت ګواښ وکړ... چې په خپل توان به له هر بهرني هېواد څخه مرســته وغواړي» او نوموړي «پرته له کومې پاروني زموږ پر تل پاتې متحد، مهاراجا رنجيت ســـېنګ بريد وکړ». دوست محمد يې پر دې هم تورن کړ چې «په ښکاره د پارسيانو د پلانونو ... ملاتړ کوي څو د دوی د نفوذ سيمه د اباسين تر غاړې او حتی وړاندې وغځوي». اکلنډ ادعا کړې وه چې د دغه جګړې موخه «زموږ په شمال لوېديځ پولو باندې د يرغل پر وړاندې د تل پاتې خنډونو جوړول دي». دغه ټولې ادعاوې بې اړنګه دروغ او د حقايقو پر تحريف ولاړې وې، خو اوس د اکلنډ له پاره ډېر نا وخته و چې خپل دريځ بدل کړي حتی که هغه غوښــتي هم وای ځکه چې تر نوموړي جګړه پاله خلک چاپېر وو او اوس پېښو په خپل خوځښت کې قوت اخيستی و.

د اعلامې په دوام کې ليکل شــوي وو چې د شـــاه شـجاع نوميالتوب «ټولو د نظر خاوندانو عاليقدر لارډ اکلنډ ته په قوت تاييد کړی» نو برتانيه به د کابل مشروع حاکم سره مرسته وکړي چې له خپلو عسکرو سره بېرته افغانستان ته لاړ شي. دا خبره هم له حقيقت څخه ليرې وه. وروسته له دېرش کاله اسوده ژوند څخه، څه کم شپېته کلن شاه اوس په خپله ځلورمه هڅه غوښــتل خپل تخت بيا ترلاســه کړي، خو دا ځل نوموړی د برتانوي هندي پوځ په ســر کې د برتانې د کټو له پاره ستون شو او انګرېزي مامورينو به له نږدې څارلو.

دا په هيڅ وجه هېواد ته داســې بېرته تګ نه و چې نوموړي يې په لســيزو خوبونه ليدل، خو په دغه عمر کې يې شـــاه شــجاع پروا نه لرله. د شـــاه شـجاع او د هغه د درباريانو په اند، پر يو خپلواک هېواد د انګرېزانو دغه يرغل غير ضروري، نا حقه، پرته له کومې پاروني او غيرعادلانه نه و بلکې دا د يو پاچا بېرته راتګ و.

۴

د دوزخ خوله

د خپل تخت د بېرته نیولو له پاره د شــاه شــجاع څلورمه هڅه چې انګرېزي تاریخ پوهان یې د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې پیل بولي، داسې په ګډوډۍ او بې نظمۍ پیل شوه لکه د هغه مخکنۍ هڅې.

د یرغل پلان په اصـولو کې سـم و. لمړی به د پنجاب په فېروزپور کې د مخه ښـې تشـریفاتي غونډه جوړېږي چې د درې ګوني ائتلاف لاسلیکوونکي به یې ګډونوال وي. بیا به لکه پنځه کاله مخکې چې شـاه شـجاع یرغل وکړ، پر افغانسـتان به له دوو خواوو برید وشي. یو لښـکر به د شـاه شـجاع د زوی، ولیعهد شـهزاده تیمور تر مشـرۍ لاندې او د ډګروال وېډ او رنجیت سـېنګ د پنجابي مسلماني فرقې په مرسته شمال ته د پېښـور او خیبر د درې له لارې د جلال اباد په لور خوځېږي. د لمړني لښکر په پرتله به دویم لښکر ډېر لوی او تش په نامه د شاه شجاع تر مشرۍ لاندې وي. مېکناټن به یې څارنه کوي او د کمپنۍ د بنګال او بمبیي پوځونه به ورسره مرسته کوي. لکه څنګه چې رنجیت سېنګ انګرېزي پوځ منع کړی و چې د نوموړي تر واکمنۍ لاندې خاورې له لارې د سـوېل په لور مارش وکړي، دویم لښـکر به د سـوېلي پنجاب په خوا کې مارش کوي او مخکې له دې چې غزني ته ورسېږي، د بولان د درې له لارې به له کندهار څخه ښـکته پر سوېلي افغانستان یرغل کوي. وروسته به دواړه لښکرې په کابل کې یو ځای شي چې شاه شجاع بېرته په بالاحصار کې پر تخت کښېنوي. په عین وخت کې به په افغانسـتان کې د شـاه شـجاع لېوال متحدین د هغه په ګټه پاڅون وکړي او د واک «غاصب» دوست محمد به وشړي. وېډ، اکلنډ ته ډاډ ورکړی و چې: «مخکې له دې چې شاه شجاع افغانستان ته ننوځي، نږدې هر مخور مشر به هغه ته خپله وفاداري څرګنده کړي.»[1]

خو له پیل څخه نږدې هر څه له پلان سره سم مخته لاړ نه شول. د شېملې په اعلامیه کې په صراحت لیکل شوي وو چې شـاه شجاع به له «خپلو عسکرو سره» افغانستان ته ننوځي. ستونزه دا وه چې شـاه شـجاع په دغه وخت کې هېڅ عسکر نه لرل پرته د ګوتو په شمار له څو هغو درباري معیوبو چوپړیالانو څخه چې د بدن یو یا بل غړی یې یا غوږ او یا ژبانمن شـوی و؛ نو لمړی باید شـاه شـجاع ته له نویو جلبیانو څخه یو پوځ جوړ شـوی وای. د ۱۸۳۸ کال د اوړي په اوږدو کې لودیانې ته جلبیان رارسېدل. له دوی څخه یې ځینې د روهېلایي نسب هندي افغانان وو چې نیکونو یې د ګنګا ژورې ته په اتلســمه پېړۍ کې هجرت کړی و، خو د جلبیانو لویه برخه ســیمه ییزو هندوانو ... او د کمپنۍ د پوځي اډو ملکي کارکوونکو جوړوله. دغه جلبیان دومره خام، ځبن، او بې نظمه وو چې پرېکړه وشــوه په فېروزپور کې د جګړې د پیل په پرتمینه نمانځغونډه کې د دوی پرېښ مناسـب نه و.[2] لکه څنګه چې یو برتانوي افسـر په یوه لیک کې لیکلي، بله

ستونزه دا وه چې دغه په ښکاره یو«خیال دی چې «شاه به له خپلو عسکرو سره یو ځای افغانستان ته ننوځي» حال دا چې د دغه حقیقت پټول ناشوني دي چې له دوی سره حتی یو رعیت او یا افغان هم نه شته.»[۳]

نو شاه شجاع د اګسټ په پای کی له خپلې پوځي ډلګۍ سره یو ځای په کراره د فېروزپور له لارې شکارپور ته روان شو چې هلته خپلې ډلې ته چټکه پوځي روزنه پیل کړي، خو دومره وخت تېر نه و چې دغه ډله له خپلې اصـلي موخې څخه واوښته او لړکانه* Larkana یې لوټ کړه.[۴] دغه کړنې په سند کې د هغه تاوتریخوالي او نارواوو یاد بیا ژوندی کړ چې د شجاع په وروستۍ هڅه کې د نوموړي پوځ د اباسین په اوږدو کی جوړې کړې وې او د سند د امیرانو ګروهنه یې د پخوا په پرتله لړ کړه چې له هغه سره مرسته وکړي. وضعیت هغه وخت لا ډېر پېچلی شو چې د بمبیي لمړني عسکر د اوبو له لارې کراچۍ ته نږدې شول. په دې وخت کې سندیانو د سمندرغاړې له څراغ برج څخه د سلامۍ له پاره د توپ یو ډز وکړ، خو د بمبیي عسکرو خیال وکړ چې پر دوی باندی برید پیل شو؛ نو په ځوابي ډزو یې د هغه سندیانو د اوبغاړې اصلي کلا له خاورو سره برابره کړه چې دوی خپل متحدین ګڼل.

دا یوازینۍ ستونزه نه وه. له بده مرغه د شاه شجاع سر ته د بخت ویښېدنې لاره موندلې وه؛ نو نوموړي چې ښه مزاج یې د اوږد مهاله بدمرغۍ دوړو وهلی و، په لږ وخت کې یې له برتانوي افسرانو سره خپلې اړیکې خرابې کړې. دوی یې په خپل خانتما او حاکمانه چلند له ځان څخه لیرې کړل او له دوی څخه یې غوښتل چې د هغه په شتون کې باید ولاړ پاتې شي.[۵] همدا راز نوموړي خپلو انګرېزي پالونکو ته هغه وخت ټکان ورکړ چې خپل راتلونکی ټول رعیت، افغانان یې د سپیو یوه ډله وبلل.[۶] په غوسه شوي مېکناټن په دې هکله وویل: «موږ باید هڅه وکړو چې کرار کرار د شاه اند د خپل رعیت په اړه نرم کړو.» ها خوا، شهزاده تیمور لا تر اوسه له لودیانې څخه حرکت نه و کړی. پلار یې له شکارپوره وېږ ته په لودیانه کې د خپلو لیکونو د لړۍ په یو ځاځمن لیک کې ولیکل: «دغه شهزاده دومره بېړا دی چې تر اوسه له لودیانې څخه حتی یو انچ هم نه دی خوځېدلی.»[۷]

نو د اکلنډ د جګړې له پاره د مخه ښې تشریفاتي غونډه د هغه چا او یا د هغه د کورنۍ په نه شتون کې ترسره شوه د چا په نوم چې لښکرې لېږل کېدې. د سدوزیو پر ځای د ایډنز کورنۍ له شېملې څخه د پشکال په موسم کې حرکت وکړ. ایملي د خپل همالیایي استوګنځي په پرېښودلو هېڅ خوشحاله نه وه. وروسته له ستنېدو څخه کله چې هوارو ته ورسېده، هغې سمدلاسه ولیکل: «ناشونې ده چې په کمپ کې د یوې مردارې باراني ورځې رېږې بیان کړم.»

چوپړیالان لانده خیشته او په بدحال دي. د دوی د پخلي دېګونه له مخکني کمپ څخه را ونه رسېدل. کېږدۍ مو له هرې خوا څڅېږي، چېرته چې چاک دی، هلته سېلاب دی... اوښان ښکته ښویږي او مري، بګۍ په سیند کې بندېږي. هوساینه هېڅ نه شته! د هرې کېږدۍ شاوخوا ورې ویالې بهیږي او سرې هر وخت په ختو کې ښوییږي... زه له چترۍ لاندې له خپلې کېږدۍ څخه د جورج کېږدۍ ته ځم. موږ په ډولۍ کې د ډوډۍ کېږدۍ ته له یوې خوا ورل کېږو او له بلې خوا ډوډۍ په ډولۍ کې د ډوډۍ کېږدۍ ته راوړل کېږي.[۸]

په لاره کې، دوی په لودیانه کې ودرېدل چې له شهزاده تیمور سره چې تر اوسه پېښور ته نه و ستون شوی لیدنه وکړي. فني لیکلي: «موږ د جګړن وېږ په هستوګنځي کې لویه ماښامنۍ وکړه او ټول ښار په ځایي بڼه د کوچنیو څراغونو په کتارونو روښانه کړل شوی و. د شجاع زوی ته هم بلنه ورکړل شوې وه. هغه نه پیل او نه شاهي تخت درلود؛ نو د

* د راتلونکي بوټو کورنۍ ټاټوبی

راوستلو له پاره يې زما پيل ورولېږل شو.»[9] په عين وخت کې مېکناټن د تګ په اړدوړ کې خپل قابونه، کاشوغې او پنجې ورکې کړې وې. دا په ټولنيزو ادابو مين مېکناټن ته د سرخوږۍ لويه وجه وه. فني بيا ليکلي: «له دې کبله دلته په کمپ کې سخته وېره خپره ده. که هلته مېکناټن په دې اړه ناکراره او وارخطا وي؛ نو شاه شجاع چې په ګوتو ډوډۍ خوري، د هغه په هکله به څه فکر کوي.»[10]

د پشکال په موسم کې د لوی والي دغه لوند يون په ټول شمالي او لوېديځ هند کې د يو لوی لښکرکوټ يوه برخه و. پوځي فرقې د بمبيي په باران کې د اوبغاړې په لور رواني وې چې له هغه ځای څخه په کښتيو کې د توپاني سمندر له لارې کراچۍ، ټهټه Thatta او د اباسين په خوله کې نورو اوبغاړو ته ورسول شي. له ډهلي موړې څخه ښکته په پوځي اډو کې نوي ازموينتي روزل شوي ګرځنده پوځي واحدونه چې په اوښانو بار د هاوان او د کانګرېو Congreve راکټونو ګرځنده سيستمونه يې اداره کول د سرتمبه اوښانو د ملونې کولو په جنجال کې وو. په هنسي Hansi کې ډګروال جېمز سکېنر هڅه کوله چې احتياطي قوه د هاريانا Haryana له سېلاب وهلو څړځايونو څخه راوغواړي او خدمتي ساتونکو د پوځيانو د اوسپنې زنګ وهلې خولۍ او زغرې پالش کولې. په داسې حال کې چې په مېروټ Meerut او روړکي Roorkee کې اډې په ختو کې پټې وې، سپاهيانو خپلې سفربرۍ چمتو او د ګرنډ ټرنک Grand Trank په لاره د کرنال Karnal او فېروز پور په لور روان وو او د دوی باران وهلې او په ختو ککړې ښځې او معشوقې په خوړګه• کې ورپسې رواني وې.

وېليم ناټ د پشکال په ختو کې د يوې رواني فرقې مشري کوله. دی يو سپين ګويه د وېلش په پوله کې د يو بزګر زوی و چې څلوښت کاله مخکې هند ته تللی و. نوموړی چې تازه له کرنرون Caernarvon څخه راغلی و په تدريج يې ځان د کمپنۍ تر ټولو لوړې جنرالي رتبې ته ورسولو. دی له خپلو سپاهيانو سره - تکړه زړور عسکر چې په ده ګران وو - له ډهلي اډې څخه کرنال ته ستون شو چېرته چې لنډه موده مخکې يې خپله ګرانه د شلو کالو ښځه، لتېشيه Letitia خښه کړې وه. هغه ليکلي: «لاره پر خزانې، عسکرو، ټوپکو، د ګرځنده وسلو په بګيو او مهماتو پټه وه. سپړيو او اسونو بايد د زغم په ګاللو د بګيو او د جګړې د اکمالاتو په منځ کې خپله کېره وړه لاره ايستلې وای.» که څوانو پوځيانو هيله درلوده چې جګړه به دوی ته عظمت، ترفيع او لوټماري ور په برخه کړي، خو د ناټ يوازېنۍ هيله د تېرو وختونو هېرونه وه. نوموړي د هغه ورځې په شپه چې کرنال ته ورسېد، خپلو لورانو ته وليکل: «د تېرو وختونو او پر ما باندې د ګرانو خلکو په يادونو مې بده ورځ تېره کړه.» وروسته يې بيا ليکلي وو: «عجيبه ده، د جګړې په هکله سوچ مې پام غلط کړ او لږ ارامتيا يې راکړه.» خو په جګړې سخت خواشينی و او د پاڼې په حاشيه کې يې ليکلي: «څه وخت به يو انسان د بل تباهي بس کړي؟»[11] نوموړی هغه وخت لږ ارامه شو کله يې چې بلاخره تورن جنرالي ته ترفيع وکړه. که يې د قدرت خاوندانو ته سپينې خبرې نه کولای هغه ته بايد دغه ترفيع ډېر د مخه ورکړل شوې وای. هغه داسې سړی نه و چې د هر راز محسوس سپکاوي پر وړاندې چوپ پاتې شي. دا يې اوس هم ځانته

• خوړګه: پسته ځمکه چې تګ په کې سخت وي

سـپکاوی ګڼلو چې په هند کې د برتانوي پوځ نوي اعلی سـرقوماندان ته لمړیتوب او ترجیح ورکړل شـوه. که څه هم دغسې خلک چې بډای وو او د کمپنۍ د نورو افسرانو په پرتله یې ډېرې اړیکې درلودې، هندوستاني خبرې یې نه شوای کولای او په هند کې یې د جګړې تجربه نه درلوده. ناټ داسـې اوازې اورېدلې وې چې اعلی سـرقوماندان، سـېر جان کین Sir John Kaene د کمپنۍ څو سـپاهي فرقې د جنرالانو له کنټرول څخه اخلي؛ نو نوموړي بیا د دغه موضـوع په اړه ناندریو ته ځان چمتو کولو. هغه خپلو لورانو ته ولیکل: «په حقیقت کې اعلی سـرقوماندان د ملکې جنرال دی او زه د کمپنۍ جنرال یم. زه کلک باور لرم چې د ملکې یو داسې جنرال که هر څومره استعداد هم ولري، د کمپنۍ د پوځ د قوماندې له پاره وړتیا نه لري.»

دغه پوځ چې د «اباسـین پوځ» باعظمته نوم ورکړل شـوی و، کله چې د نومبر په پیل کې د فېروزپور په هوارو کې راغونډ کړل شـو، د باران درېدنه د هر چا د خوښۍ وجه وګرځېده. رنجیت سېنګ ۶۰۰ باغوانان کمپ ته ورولېږل چې پرته له مخکنې پلان څخه د افسرانو د کېږدیو شاوخوا ته د ګلاب ګلونه کښېنوي چې د کمپ فضا ژوندۍ او خوشحاله کړي، خو اوس د راغونډ کړل شـوي پوځ مخې ته یو لوی خنډ پیدا شـو چې د اکلنډ د شـرم وجه هم وګرځېد. د یرغل له پاره د ټولو تیاریو په منځ کې داسې خبرونه راورسـېدل چې د انګرېزي سـمندري پوځ له خوا د خارګ ټاپو له اشـغالولو سـره پارسیانو د خطر احسـاس وکړ او په ناڅاپه توګه یې د هرات کلابندي پرېښـوده او مشـهد ته یې شـاتګ وکړ. لږ وخت وروسـته د دې پخلی هم وشـو چې په سـن پیټرزبورګ کې کونټ نسـلروډ د برتانیې د بهرنیو چارو وزیرلارډ پامرسـټن، دیپلوماتیکي فشـار ته غاړه کېښـوده. کونټ سیمونیچ چې په افغانسـتان او پارس کې پر انګرېزانو د برلاسۍ په موخه د دیپلوماتیکي کمپاین طراح و، د دغه غاړې ایښـودنې قرباني شـو او په پارس کې د روسـې د سـفیر له دندې ګوښـه کړل شـو ځکه چې نوموړي له ورکړل شـوو هدایاتو څخه زیاتی کړی و.* ویتکبویچ چې په کندهار کې د روسانو او بارکزیو د ائتلاف په ټینګښـت او د دوسـت محمد میرني ورونو ته د انګرېزانو د ممکنه یرغل پر وړاندې د پوځي مرسـتو په ژمنو بوخت و، هم له کندهار څخه سن پیټرزبورګ ته وروغوښتل شو.

اوس مهال د اکلنډ د جګړې لمړنۍ دواړه پلمې له منځه لاړې. روسـان او پارسـیان دواړه بېرته شـاته شـول؛ نو که د برتانوي هند له پاره کوم وخت ګواښ شـتون درلود، اوس له منځه لاړ. اوس تر ټولو ښـه وخت و چې له دوسـت محمد سره خبرې اترې بیا پیل کړل شوې وای او په دې وسیله به پرته له کوم ډز څخه د جګړې ټولې موخې ترلاسه شوې وای. او بل دا چې په شمالي هند که لا تراوسه سخته قحطي وه او په لس ګونو زره او حتی ډېره شونې وه چې په سلګونو زره خلک له لوږې مړه شوي وي - په دې اړه رسمي احصایې نه شته - دغه وضعیت په لویه کچه د انګرېزانو هغه هڅونې نور هم خراب کړ چې د غلې پر ځای دې کوکنار وکرل شي. د دې شـونتیا هم وه چې اکلنډ به د کوکنارو د ځمکو پر سـر چې یو وخت د غلې لوی حاصلات ترې اخیسـتل کېدل، د تیري دویمه نامشـروع جګړه په یوه بله جبهه کې - دا ځل له چین سـره - پیل کړي چې د کمپنۍ د تریاکو ګټوره سـوداګري خوندي وسـاتي. له بلې خوا په افغانسـتان کې د شـاه

*لږ تر لږه دا هغه څه دي چې نېسـلروډ، پامرسـټن ته ویلي وو. په حقیقت کې دا څرګنده وه چې سـیمونیچ چمتو و چې بېرته د خپل ښـایسـته شـهزادګۍ اوربلیاې او د دوی لسـو ماشـومانو سـره په تفلس کې یو ځای شـي. په ایران کې د مخکني روسـي اسـتازي ګریبایدوف Griboyedov له وژل کېدو را په دېخوا، په تهران کې د اسـتازي مېرمن او ماشـومان خوندي نه ګڼل کېدل لکه اوس چې د امریکا او برتانیا د سـفارت د کارکوونکو کورنۍ خوندي نه ګڼل کېږي. ګرجستان ته د سیمونیچ له تګ څخه وروسته د نوموړي ځای ناستي دوهمل Duhamel سیمونیچ ته ورته دیپلوماتیکي لاره تعقیب کړه.

شجاع د هرکلي په اړه هم ابهام شتون درلود او دغه پوښتنې ته چې انګرېزان به نوموړی په کابل کې پر تخت وساتلی شي، لا تراوسه ځواب نه و، خو په ډېره حیرانتیا، داسې نه برېښېدل چې په فېروزپور کې به چا له دوست محمد سره د خبرو اترو د بیا پیلولو په اړه یوه شېبه هم سوچ کړی وي او پر ځای یې، اوس چې په افغانستان کې د قزاقي او یا پارسي امپراتورۍ له پوځ سره د انګرېزي پوځ د مخامخ کېدو خطر له منځه تللی و، اعلان وشو چې د اباسین له پوځ څخه به څو فرقې کمې شي او یو کوچنی ځواک به د جګړې له پاره ولېږل شي. اکلنډ په کلکه یوه اعلامیه خپره کړه چې اوسنی پلان به په بشپړ قوت ترسره کوي. هغه ټینګار کړی و چې «د دغې تګلارې د عملي کولو په مشروعیت کې هېڅ مناسب اړنګ نه شته. زموږ خوندیتوب دا غوښتنه کوي چې موږ د افغانستان له قانوني واکمن سره د خپل تخت په بیا ترلاسه کولو کې مرسته وکړو.» شاه شجاع به درې ګوني ترون ته په درناوي سره، د خپلو «نیکونو پر تخت» بیا کښېنول شي.

بلاخره د نومبر په ۲۷ د سېکانو او انګرېزانو پوځونه د فېروزپور په هوارو کې سره راغونډ شول. د لارډ اکلنډ خودغرضه پوځي سکرتر وېلیم اسبورن د دغه غونډې کچې ته حیران پاتې شو. هغه یادونه کړې: «لارډ اکلنډ له هندي ځواک سره په بشپړ عظمت راښکاره شو. که څه هم د برتانيې د لوی والي په یونیفورم کې یې برم او پرتم د سېک د سردارانو ګاڼو او زغرو پیکه کړی و، خو د لوی والي خورا لوی مل پلاوي او د ۱۵۰۰۰ کسیز پوځ بدرګې یې د پنجاب د سلطان سره انډول برابرولو.»[12] ایملي هم په غیر معمولي ډول دغه ننداري ته حیرانه وه: «زموږ تر شا د پیلانو د سرخلاصي تیاتر په ډول زموږ خپله لویه صحنه وه. دوی ته مخامخ د رنجیت سېنګ په زرګونو ملاتړي په ژېړو او سرو ساټن جامو کې ولاړ وو او په همدغه کچه اسونه چې زرین او سپین زر رنګه جالوغونه یې لرل، له دوی سره ولاړ وو او ټول په ګاڼو کې ځلېدل. ما هېڅ کله دغسې یوه صحنه نه وه لیدلې. درې یا څلور دغسې سېکان به داسې ښکاره شي لکه له استلي Astley سرکس څخه چې څه شی خوشې شي، خو د دوی دغسې لویه کچه د احساساتي ډرامو له ورته والي څخه د دوی عظمت سپموي.»[13] خو نورو کسانو ته یې دومره خوند نه و ورکړی. د افغان جګړې راتلونکی تاریخ پوه سېر جان کې Sir John Kaye چې په هغه مهال د توپچي ځوان افسر و، د لارډ اکلنډ او رنجیت سېنګ لمړنی لیدنه یې یوه له «بیان څخه وتلې د سربدالۍ او ګډوډۍ صحنه» یاده کړې. په رښتیا، د جار وهونکو پیلانو د دوو لیکو د ټکر په ترځ کې او ورپسې هغه ګڼه ګوڼې چې په دواړو مشرانو پسې یې د دربار کېږدۍ ته د تګ هڅه کوله لوی ګړبړ جوړ کړ. سېک پوځیان شکمن شول چې انګرېزانو د دوی د ګران مشر پر ضد کومه توطیه جوړه کړې او غواړي له منځه یې یوسي؛ نو دوی [اورلګیتونه راوایستل او خپلې وسلې یې ډزو ته تیارې کړې او] خپلو وسلو ته یې د بې باورۍ او ځاځ په ګډه فضا کې لاس کړ.[14] لارډ اکلنډ چې دغې لویې ګڼې ګوڼې احساساتي کړی و د رنجیت سېنګ د ښه راغلاست وینا ته یې له پرتم څخه ډک ځواب ورکړ او ویې ویل: «دغه دوه متحد پوځونه به نړۍ فتح کړي». فني خپلې خور ته په انګلنډ کې ولیکل: «زما په ګمان ته به یې په لیدو سخته حیرانه شې چې دوی دواړه لاس په لاس مارش وکړي او ماټکوم Motcombe ونیسي.»[15]

د دغه شپې په مېلمستیا کې فني د رنجیت سېنګ څنګ ته ناسته وه. نوموړي ته رنجیت سېنګ په زړه پورې ښکاره شو او د هغه په اړه یې ناټ ولیکل. رنجیت سېنګ په سپینه پای جامه او کرتۍ کې مېلمستیا ته لاړ. یوازې یوې ګاڼې (کوه نور) یې پر مټ ځلا کوله. که دې ته پام وشي چې هغه کوه نور څرنګه ترلاسه کړی و، نو ښایي په داسې موقع کې

یې ښکاره کول ناښنده وو. ده د ماښامنۍ ډېر وخت پر فني تېر کړ چې د خپل کورني شرابو څښلو ته یې رضا کړي. فني وروسته لیکلي: «هغه څه ته چې ده واین ویل، د سره اور په څېر او د برندي په پرتله ډېر ترخه وو.»

لمړی دی خوښ و چې جورج او سېر ویلیم کاټن Sir W Cotton د ده شراب څښي. بیا یې ما ته ټینګار پیل کړ چې زه یې شراب چې زرینه پیاله ترې ډکه وه وڅښم. یو څه وخت مې ځان ښه ترې خلاص کړی و. ما به داسې وښودل چې شراب مې وڅښل، خو ډکه پیاله به مې بېرته ساقي ته ورکړه. وروسته شکمن شو، پیاله یې راواخیسته، خپلې یوې سترګې ته یې پورته کړه، په ځیر یې په کې وکتل او سر یې وخوځولو او بیا یې پیاله بېرته ما ته راکړه. وروسته یې پیاله راواخیسته او یوه ګوته یې په کې کړه چې پوه شي ما څومره وڅښل. ما له جګړن وېډ څخه وغوښتل چې ورته ووایي چې په انګلنډ کې ښځې دومره ډېر شراب نه څښي. رنجیت تر هغه وخته صبر وکړ تر څو چې جورج مخ بلې خواته واړولو، بیا یې تر خپل مړوند لاندې ما ته بله پیاله راکړه. هغه فکر کولو چې جورج دومره ظالم دی چې ما له شراب څښلو څخه منع کوي.[۱۶]

په عین وخت کې جورج هڅه کوله چې د رنجیت د دوامداره پوښـــتنو له ځواب څخه ځان تېر کړي. هغه پوښـــتل چې جورج ولې حتی یوه ښځه هم نه لري. ایملي لیکلي: «جورج په ځواب کې ورته وویل چې په انګلنډ کې یوازې د یوې ښځې درلودل اجازه شته او که چېرې هغه ښځه بده وخېژي، بیا نو ځان ترې خلاصول ډېر سخت کار دی. رنجیت وویل چې دا ډېر بد دود دی. سېکان د ۲۵ ښځو اجازه لري او دوی د بدۍ جرات نه شي کولای ځکه که دوی بدې شي، هغه به یې ووهي. جورج ځواب ورکړ چې دا خو تر ټولو ښـــه دود دی او کله چې انګلنډ ته لاړ، هڅه به وکړي چې هلته هم دغسې دود خپور کړي.»

سبا ته سېکانو د خپلو پوځي روزنو یوه ننداره جوړه کړه. دوی خپل متحدین په خپل ښه دسپلین اغېزمن کړل او په ځانګړې توګه یې وښودل چې دوی د توپچي نښو په ویشتلو کې څومره وړتیا لري. وروسته د انګرېزانو وار راغی. جان کې لیکلي: «انګرېزي قوماندان خپله پوره وړتیا پر یو خیالي دښـــمن باندې په یو یرغل کې وښـــوده او همدا راز په همدغه وړتیا او پوره زړورتوب یې دښـــمن ته ماته ورکړه. هغه بې اړنګه په هوارو کې ډېر ښـــه وجنګېد او یوازې دا یې غوښـــتل چې د ده مخ ته یو بل پوځ درېدلی وای چې ده ته یې یوه بشپړه او رښتیني بریا ور په برخه کړې وای.»[۱۷]

له پوځي نندارو، ویناوو او څو نورو مېلمستیاوو څخه دوه ورځې وروسته، پوځ بلاخره د جګړې په لور روان شو. د پلې او سپرو فرقو د کتارونو په سـر کې اسـوال نېزه لرونکي پوځیان وو چې تکې سـرې چپنې یې پر تن او ګردې او اوچتې خولۍ یې پر سـر وې چې بنکې پرې نېغې ټومبل شـوې وې. دوی د شـکارپور په لور، چېرته چې د بمبې له پوځ او د شـاه شجاع له ډلې سره یو ځای کېدل مارش وکړ. سېکانو په عین وخت کې د شمال په لور لاهور ته حرکت وکړ.

د شاه شجاع له ۶۰۰۰ جیره خورو پوځیانو څخه پرته، د اباسین پوځ له شاوخوا ۱۰۰۰ اروپایانو او د سوېلي هند د کمپنۍ له ۱۴۰۰۰ سپاهیانو څخه جوړ و او له دوی سره لږ تر لږه ۳۸۰۰۰ په کمپ پورې تړلي ملکیان مل وو. د دغه کسانو بکسونو ته ۳۰۰۰۰ اوښان ګمارل شوي وو چې د همدغه موخې له پاره د بیکانېر Bikaner جاسلمېر Jaisslmir او د هاریانا په کلا Haryana Hisar کې د کمپنۍ د اوښانو له روزنتون څخه راټول شوي وو.

هېڅ‌چا د سپک تګ پلان نه درلود. یو جنرال د خپلو څېزونو د لېږد له پاره پنځوس اوښانو ته د اړتیا ادعا کړې وه. جنرال ناټ ۲۶۰ اوښان خپل ځانته بېل کړي وو او ۳۰۰ اوښان د واین ساتنخونو د لېږد له پاره بېل شوي وو. حتی د ټیټې رتبې افسرانو تر څلوېښتو چوپړیالان - له اشپز څخه نیولې تر جارو کښو او سقاو پورې له ځان سره اخیستي وو.[۱۸] تورن جنرال ناټ خپل پوځي موقف ته پرته د چا له ملاتړ، اړیکو او یا پیســو څخه وده ورکړې وه او د ملکي د فرقې ځوانو افســرانو ته یې د ځاځ په ســترګه کتل. د نوموړي د خبرې پر بنســټ دغه پوځ مناســب جدیت نه پلی کولو. د ټیټې رتبې ډېری افسرانو پر جګړې داسې خیال کولو لکه دوی چې د ښکار ساتېري ته ستانه وو. یوې فرقې د ګېډر د ښکار سپي له ځان سره جبهې ته راوستلي وو. ناټ لیکلي: «که چېرې دوی د لږ بار لېږد ته اړ کړل شوي وای، ډېرو ځوانو افسرانو به د خپل عطر، وېنډېســر Windsor صــابون، کولنیا او کالیو بکس پر ځای د خپلو تورو او دوه میله تومانچو پر پرېښودو فکر کړی وای. یوې فرقې پر دوو اوښانو تر ټولو ښه د منېلا Manila سیګار لېږدول او پر نورو اوښانو مربا، اچار، بې فلتره سګرټ، له هوا څخه عایق شوې غوښه، کوفته شوي پاخه کبان، قابونه، ګیلاسونه، د پخلي سامان، شمعې، دسترخوانونه او داسې نور بار وو.»[۱۹]

نه یوازې دغه وضــعیت بلکې د اباســین پوځ د بېلابېلو ډلو تر منځ د اړیکو نه شــتون د جنګي قوې اغېزمنتیا ته ښــه علامه نه وه. اوس باید الکساندر برنز د سند له امیرانو سره خبرې اترې بشپړې او له دوی څخه یې اجازه ترلاسه کړې وای چې پوځ له ســیند څخه تېر شــي او د دوی تر واکمنۍ لاندې خاورې له لارې مخ ته لاړ شــي، خو حتی مخکې له دې چې د دوست محمد پر ضد جګړه پیل شي، د لړکانې لوټ او همدا راز پر کراچۍ برید د انګرېزانو او سندیانو تر منځ نږدې یوه بله جګړه پیل کړې وه. سندیانو نه غوښتل چې انګرېزي پوځ د دوی د خاورې په منځ کې تېر شي - چې تر ډېرې کچې د پوهاوي وړ کړنه وه؛ نو دوی د اجازې په ورکولو کې ناغېړي کوله او وېې نه منل چې د بمبۍ عســکرو ته اوښــان او نور باروړونکي څاروي برابر کړي. دغه عسکر د اباسین په ملاریاجنې دلتا کې وچې ته شوي وو او همله بند پاتې وو. وضــعیت مخکې له دې چې ښــه شــي ډېر خراب شــو. په راتلونکې اونۍ کې مېکناټن هڅه کوله چې بېرته پوځ ته ځان ورسوي. نوموړي تر لاهوره د سېک مشر ملتیا کړې وه چېرته چې ایملي او فني هم د رنجیت سېنګ له «یو شمېر غوره شــوو ښــځو» ســره لیدنه وکړه. په لاره کې مېکناټن یو ټکان ورکوونکی خبر واورېد. جنرال ســېر وېلبي کاټن Sir Willoughby Cotton پرته له دې چې امر ورته وشــي، د غونډېدو له ځای څخه چې مخکې پرې هوکړه شــوې وه، له افغانســتان څخه لیرې د ســوېل په لور ســتون شــوی و او نږدې و چې پر ســندي پلازمېنې، حیدراباد یو غیرقانوني یرغل وکړي. مېکناټن له ناچارۍ شــېملې ته ولیکل: «بې اړنګه، کاټن لاره ورکه کړې ده. داســې برېښــي چې هغه په داســې تګ لوري روان دی چې هېڅ لاره نه لري. زه وېره لرم چې هغه به ژر چېرته په ځنګله کې ورک شي. که وضعیت داسې وي؛ نو زموږ د افغان عملیاتو برخلیک به څنګه وي؟» میرزا عطا چې ښــکاري د شــاه شــجاع له ډلې ســره مل و، په ســدوزي کمپ کې یې د یوې اوازې یادونه وکړه او هغه دا چې کاټن داسې لاره ورکه کړې چې یوازې یوه معجزه به یې بېرته لارې ته سم کړي. هغه لیکلي: «له پوځ څخه د بوټیو په ځنګله کې لاره ورکه شوې وه او ډېر وخت سربداله او وارخطا لالهانده ګرځېدل تر څو چې لکه خضر پیغمبر یو د سپیني ږېرې بوډا سړی پیدا شو او دوی ته یې د سیند پر غاړه د کمپ لاره وښوده.»[۲۰]

مېکناټن په نهیلی کاټن ته د چټکو اوښـــانو په وســـیله یو لړ پر له پســـې لیکونه ولېږل او له هغه څخه یې په ټینګه غوښـتنه کوله چې برید ونه کړي. دغه جنرال زړه نا زړه یوازې څو ساعته مخکې له پلان شـوي وخت څخه برید فسخ کړ خو یوازې هغه وخت چې امیران په بشپړه ډول ورته تسلیم شـول. میرزا عطا په دې هکله داسې لیکلي: «دغه امیران د بداخلاقو او مخربو یوه ډلګی ده او هر وخت جګړې ته لېوال دي. کله چې دوی لکه د ســـمندر پرله پســـې څپې او یا لکه د جوړېدونکي توپان تورې وربځې د انګرېزي عســـکرو پر له پســـې څپې ولیدې چې د اوبو او وچې له لارې دوی ته نږدې کېږي، وډار شـول او د تسلیمی سرونه یې ټیټ کړل.»[21] خو په دغه پېښه کې عسکرو ته د جنرال مخ پاتې نه شـو ځکـه چې عســـکرو یې د دغـه ښـــار د لوټولو هیلـه درلوده چې پـه غـالـب ګمـان ډېره شـــتمني پـه کې وه. د مېکناټن او د ده د یوه مهم جنرال بیا لیدنه له خوښـی څخه ډېره لیرې شـېبه وه. مېکناټن، کالوېن ته شـکایت وکړ: «سېر وېلبي په ښکاره ما او اعلحضرت ته د بې واکه کسانو په سترګه ګوري. زما د هرې مشـورې پر وړاندې چې زه یې په هر څومره ارامی او درناوي ورکوم، له ښـــاخ• او لاســبرۍ څخه ډک چلند کوي. ما ته یې په وضـــاحت وویل چې زه هڅه کوم د پوځ قوماندې په خپل لاس کې واخلم او زیاته یې کړه چې هغه پرته له اعلی سرقوماندان سېر جان کې څخه بل امر نه پېژني او نه غواړي چې په کار کې یې څوک لاســـوهنه وکړي. دا ټولې خبرې هغه وخت راپورته شـــوې چې ما د شـجاع او د ده د پوځ له پاره د ۱۰۰۰ اوښـانو غوښـتنه وکړه.»[22] دغه غوښـتنه د بار وړنکو څارویو په اړه زیاتېدونکې ستونزې ته یوه اشاره وه. ستونزه هغه وخت نوره هم ډېره شـوه کله چې د شاه شجاع نیمایي اوښـان د یو ډول سـندي زهري ګیاه چې پېروتې ته ورته یو ګل و د خوړلو له کبله مړه شـــول؛ نو لکه د پوځ هغه برخه چې د اباســـین په توده او مرطوبه هوا کې بنده پاتې وه، شاه شجاع هم د څارویو د نشتوالي له امله چېرته نه شـوای خوځېدی.

د شـجاع او مېکناټن تر منځ اړیکو هم ښـه پیل نه درلود. مېکناټن لیکلي: «په خواشـینی سـره غواړم ووایم چې هر ځل کله چې له هغه ســره کتنه کوم، دی په بې عقلی ما ته وایي چې د ده تر واکمنی لاندې خاوره به ډېره محدوده وي او په وار وار وایي چې په لودیانې کې یې پاتي کېدل ډېر غوره وو. که یې دا ځل په دې اړه خبره یاده کړه، زه به د سعدي شعر ور په یاد کړم: «که یو پاچا اووه ســیمې فتح کړي، بیا به هم د یوې بلې ســیمې فتحې ته لېوال وي.»» مېکناټن بیا زیاته کړې: «خو له بده مرغه، په راتلونکې کې به د شـــاه شـجاع د خرڅ له پاره د میاشـــتې ۵۰۰۰۰ روپۍ بســـنه ونه کړي.»[23]

د مېکناټن او برنز تر منځ هم د تل په څېر ترینګلتیا وه او بې اړنګه نوره هم هغه وخت ډېره شـــوه کله چې مېکناټن ته داسې څوکۍ ورکړل شـوه چې برنز غوښـتله او برنز ته هغه اعزازي لقب ورکړل شـو کوم چې خانتما مېکناټن یې لېوال و؛ نو مېکناټن به هر وخت له برنز ســـره چې د ده په اند له وړتیا څخه یې لوړه رتبه درلوده، داســـې چلند کولو چې په ظاهر کې مهربانه خو په باطن کې سـپکاوی برېښـېده په داسـې حال کې چې برنز، مېکناټن ته د «بې تجربې» په سـترګه کتل او د ده په اند له «ځایي خلکو ســـره د چلند وړتیا نه لري. هغه د پلانونو په جوړولو او بیا یې په پرېښـــودلو کې خورا چټک دی.»[24]

نو له دې کبله د یرغل له پلان شـوي پیل څخه پوره درې میاشـتې وروسـته، دغه ناراضـه او بې اتفاقه پوځ بلاخره په شـــکارپور کې د ۱۸۳۹ کال د فبرورۍ په پای کې غونډ شـــو. یوازېنی خلک چې له اباســـین پوځ څخه اغېزمن شـــوي وو،

• ښاخ: غرور

افغانان وو، خو دوی د پوځ له دسپلین، همغږۍ او مخکني پلان د نه شتون او یا د قوماندانانو تر منځ له شخړو خبر نه وو. افغانانو یوازې د انګرېزي پوځ د لویې کچې او ستر ځواک په هکله مبالغوي کیسې اورېدلې وې چې د دوی په لور روان وو. په کندهار کې د دوست محمد میرني بارکزي ورونو په ځانګړې توګه د زیانمنېدونکو احساس کولو: دوی به د بولان له لارې لکه په ۱۸۳۴ کال کې پر افغانستان د یرغل لمړنۍ نښه وي او اوس چې ویتکېویچ شاته شو او د روسېې پوځي ژمنې فسخه شوې، دوی ښه پوهېدل چې د مېړنه، ښه روزل شوي او ښه سمبال شوي ښکېلاکي پوځ پر وړاندي پوره چمتوالی نه لري. کلونه وروسته، د هېواد حماسي شاعرانو د هغه اوازو یادونه کړې چې لوی انګرېزي یرغلګر لښکر د دوی د غرونو او درو په لور روان وو:

په ټاکل شوې ورځ، په ټاکل شوي ساعت
ښه سمبال او د لوی شمېر پوځ د کابل په لور روان شو
کله چې دغه لویه ډله له هغه سیمې په خوځېدو شوه
ځمکه له خپل بنسټ څخه په لړزېدو شوه
د شاه ملتیا یې د سند له لارې کوله
یو لک او پنځوس زره یو یو غوره شوي عسکر وو
په بله لاره تیمور، وېډ او ډاکټر لارډ
له پنځه زره نورو عسکرو سره را روان وو
دوه ځاځمن سیندونه، له دوو لورو
له لودیانې څخه د کابل په لور په بهېدو وو
د هرې سیمې او هر ولایت حاکمان
شاه ته داسې تابع وو لکه موم چې د مهر د ګوتې له پاره وي
اسونه په ترپاري د سند غرونو ته ورسېدل
او د هند دښتو ته ننوتل
خولې او دروند باره اوښان
د غرونو په لاره لکه سیلاب روان وو
توپونه او پیلان یو ځای په مارش وو
لکه غرونه له خپل ځای څخه د نیل سیند د قوت په څېر روان وو.[۲۵]

کله چې په شکارپور کې کمپ او ساتنځې جوړ شو، د نورو اوښانو د نه شتون له کبله د جګړې اکمالات، مهمات او خوراکي توکي په چټکه راغونډېتل شوو جالو کې په اباسین کې ښکته ولېږدول شول. د پلې قوې یو ځوان افسر، تامس

سيټن Thomas Seaton چې د جالو د يو اکمالاتي کاروان قومانده يې په غاړه وه، وېلې: «د جالو تل هوار او ډېر ژور و. شــاتنۍ برخې يې د مخې په پرتله ســوروري وې او پاســنۍ څوکې يې له اوبو څخه شــاوخوا څلور متره اوچتې وې. د دغه عجيبه کاروان شاوخوا ټولې پنځوس جالې يو ډول وې. په هره جاله کې يوه د پوزي دوه کوټه ييزه کوډخه جوړه وه. دغه کاروان په ســيند کې داسې ښکارېده لکه يو بهانده کلی.»[26] د فبروري په پای کې ټول مهمات شکارپور ته ورسېدل او د بمبيي وروستي عسکر هم راغلل.

اوس يوازې يو پله ته اړتيا وه. ســيند له ۹۰۰ مترو څخه ډېر ســورور و او اوبه يې داســې چټکې بهېدې لکه د ژرندې د وياله. په پيل کې انجنيرانو يوازې اته کښتۍ لرلې او دوی ته څرمه، پرته له يو کوچني کلي بل څه نه وو... ارکېدي جېمز براډفوټ Orcadian James Brodfoot چې د پل د جوړولو مشري کوله، وېلې:

لمړی مو په ډېر زيار ۱۲۰ کښــتۍ قبضــه کړې. بيا مو ډېرې ونې ووهلې او دســتک مو ترې جوړ کړل. رســۍ نه وې، خو موږ له يو ډول عجيبه وښــو څخه چې له دغه ځای څخه په سـل ميله ليرې ســيمه کې شــنه کېږي، پنځه ســوه کېبل جوړ کړل. وړې ونې مو له يو بل سـره وتړلې او پنځه سـوه کيلو ګرامه تيږې مو په کې واچولې چې د لنګرونو کار ترې واخلو. سـمدلاسـه مو په همدغه ځای کې مېخونه جوړ کړل. وروســـته مو په ســـيند کې کښـــتۍ په يوه ليکه داســـې لنګر کړې چې د هرې يوې تر منځ دوولس فوټه واټن و. بيا مو قوي دسـتک په کښـتيو او د کښـتيو ترمنځ کېښـودل او د دسـتکو پر سـر مو تختې مېخ کړې؛ نو په يوولس ورځو کې مو پل بشـپړ کړ. تر اوسه هېڅ کله دومره لوی پوځي پل نه و جوړ شوی. اوس په خپله فکر وکړئ چې موږ به په يوولس ورځو کې څومره خواري کړې وي[27]

يرغلګر لښـکر بلاخره له اباسـين څخه د فبرورۍ په وروسـتۍ ورځ تېر شـو. مېرزا عطا د پل په جوړولو سـخت اغېزمن شـوی و: «د انګرېزي پوځ حيرانوونکې تخنيکي وړتيا ته به سـقراط او اپلاتون شـرمېدلي وای. په يقين سـره هر څوک چې دغه پل ووينې، هک پک به شـي.»[28] خو د انګرېزي وړتيا کچه په راتلونکو ورځو کې ښـه واضح شـوه. وروسـتـه له دې چې له اباسـين څخه تېر شـول او د شـکارپور او بولان د درې تر منځ يوسـل او پنځوس ميله خاره او مالګينه سـيمې ته ننوتل، مېکناټن او د هغه جنرالانو ته جوته شـوه چې دوی په رښـتيا څه شی په غاړه اخيسـتي: داسې يو کمپاين چې د دوی له خپلې خاورې څخه ډېر ليرې ترسـره کېدو او د خورا لږ او کمزورو اړيکو سـره په ناوړه، وچ او بې نقشـې ځای کې چې له هرې خوا بې باوره او بې ګروهنې متحدين ترې تاو وو.

د ځنډ له کبله اوړی رانږدې کېده او دښـــته په چټکۍ په تودېدو وه؛ نو په دغه بيديا کې به دوی د شـــپې مزل کولو. مخکې له ټاکل شـــوي تګ لورې څخه، د اوبو او نورو اکمالاتو د نيمګړې ســـروې له کبله هېڅوک نه پوهېدل چې څومره خوراکي توکو او اوبو ته اړتيا وه او نه هم چا داسې ګرمۍ ته تابيا درلوده. سيټن ته له پيل څخه هر څه له زغم څخه وتلي ښکاره شـول. له شکارپوره له ستنېدو څخه يې دوه ورځې وروروسـته ليکلي: «موږ به مزل په لمرلوېدو کې پيل کړ. وروروسـته له دې چې موږ دښـتې ته ننوتو، سـمدلاسـه باد پيل شـو. لمړی نرم و، خو وروسـته تود او تېز شـو. د پوډر په څېر دوړې په هر څه کې ننوتلې او په داسې حال کې چې ګرمي له ځمکې څخه لا تر اوسـه اوچتېده، د نه زغملو تنده يې رامنځ کړه.» هغه زياتوي:

په دغه مارش کې ســپاهيانو دروند بار درلود. هر ســپاهي يو دروند ټوپک، شــپېته مرمۍ، جامې، د اړتيا وړ توکو څخه ډکه چانته، د اوبو پټک او نور ضروري څېزونه ځان سره لېږدول. د دوی د کتان تنګ يونيفورم له دغسې درانده بار سره د دوی ربړه نوره هم زياته کړې وه. په دغسې وضعيت کې د هر يو حالت د زړه سواندۍ وړ و او هره دقيقه يې ځورېدنه ډېرېده. په پټکو کې يې اوبه په خلاصېدو

وې. د شپې په نیمايي کې سخت ستړي شول. وروسته یې په زګېروي پیل وکړ. بیا چیغې پیل شوې، «اوبه - اوبه!» د دوی ډېری نیمه اله ګوېي کوله... یو سـپاهي په داسې بد وضـعیت کې و چې ما کله خبرې ورسـره وکړې، ځواب یې نه شـو راکولای. په خوله کې یې ژبې ګړنجاری کولو او د ده ټول مخ له ډېرې ربړې څخه کوږ شوی و.

یوازې د سپاهیانو دغسې ربړن وضعیت نه و:

د لښـکر خوارکي ملکیان چې درانده بارونه ورسـره وو او ځینو یې خپل ماشـومان هم لېږدول، لا په ډېر بد حالت کې وو. د کوچنیو ماشـومانو چیغې زړه دردوونکې وې. تکړه خلک چې درنو بارونو سـخت سـتړي کړي وو په ځمکه خواره پراته وو، زګېروي یې کول او خپل ټټر یې وهل... په کمپ کې له یوه ځایي افسـر سـره خپله یوازېنۍ کوچنۍ لور وه. مور یې مړه شـوې وه. هغه یوه ښـایسـته، خوش خویه او شـوخه شـپږ کلنه نجلۍ وه او په هر چا ډېره ګرانه وه. ما به هر کله لیدله، له پلار سـره یې ما مجلسـونه کول، د اور په بلولو او ډوډۍ پخولو کې به مې مرسته ورسره کوله او په عین وخت کې د دغه ښایسته کوچنۍ نجلۍ خبرو او چلند ډېره خوښي رابښله. ما نوموړې په لسـو بجو جوړه روغه ولیده، خو په درېیو بجو مړه پرته وه او د ښـخولو له پاره یې تیاروله... [کله چې دوی په لمرخاته کې کمپ ته ورسېدل]، له هغه دوه دېرشـو څاه ګانو څخه چې په یوه تنګۍ کې کیندل شـوي وو، یوازې شـپږو یې اوبه لرلې. په یو څا کې چې یو څاروی لوېدلی و، اوبه زهرجنې شوې وې. په نورو پاتې پنځو څاه ګانو کې اوبه داسې ترخې او تروې وې چې سړیو وویل د دوی پتکونه [چې له ژېړو څخه جوړ وو] دغه اوبو تک تور کړل.[۲۹]

له بلې خوا د بلوڅ لوټمارانو برېدونه مخ په ډېرېدو وو. د نیمګړې دیپلوماسـۍ، د زورواکۍ او برلاسـۍ احسـاس او له سیمه ییزو مشرانو سره د نه همغږۍ له کبله، د سیمې قبیلو پر انګرېزي ژبانمنوونکو کتارونو باندې برېدونه مناسب ګڼل. په عمومي توګه، په عسـکرو باندی چا غرض ونه کړ، خو د کمپ بې دفاع ملکي خلک هره ورځ لوټ او وژل کېدل.

نوېل چمبرلېن Neville Chamberlain چې د اسـوالو ځواکونو یو ځوان افسـر و، د شـکارپوره له سـتنېدو څخه یوه اونۍ وروسـته د یوه ډنډ تر څنګ خپلې لمړنۍ مرګ ژوبلې ولیدې: «یوه ښـځه - خوارکۍ بنده - د اوبو پر څنډه پرته وه. د هغې تور اوږده وېښـته د اوبو څپو ښـکته پورته کول». سـتونی یې له یو غوږ څخه تر بل پورې غوڅ شـوی و. ورپسـې نورې مرګ ژوبلې هم پېښـې شـوې. «مړي په لاره کې پرېښـودل شـول او مخ په خوسـا کېدو وو. په هغه ړنا کې چې سـپوږمۍ کوله، نه یوه ونه، نه یو بوټی او نه د وښـو یو تار لیدل کېده. سـر تر پایه رېګ و او په دغه دښـته کې یوه مرغۍ هم نه وه او حتی شـغال هم نه و- دا ځکه وایم چې موږ له اوښـانو سـره په ډېرو سـختو ځایونو کې مزل کړی او چېرته به چې شـغالان وو، اوښـان به یې خامخا پیدا کول. زموږ اوښـانو د خوراک له پاره څو ورځې هېڅ نه لرل او له هغوی څخه ۴۵ یوازې په یوه شپه کې له لوږې مړه شول.»[۳۰]

د مزل دغسې ګرمې او په سپوږمۍ ړنا شپې وې چې عسکرو - د ډېرو له پاره په لمړي ځل - هغه کس ولید چې دوی یې له پاره خپل ژوند په خطر کې اچولی و. چمبرلېن لیکلي: «شاه شجاع یو زوړ سړی دی، شاوخوا شپېته کاله عمر لري. ږیره یې تر ټټر پورې رسـېږي او سـپینه ده، خو چې خپل ځان ځوان وښـيي، هغې ته تور رنګ ورکوي. نوموړی په یو ډول سرخلاصې ډولۍ کې ناست وي چې دوولس کسه یې لېږدوي او په اس سپاره، پلي، اوښان، اسونه او سل سپاهیان یې په چوپړ کې دي.»

شــجاع ظاهراً د مارش ربړن وضــعيت دومره بد نه ګڼلو، خو د نورو په څېر هغه هم د پلان د نه شــتون، د بلوڅ شـوکمارانو د ډېرېدونکو سـتونزو او د بار وړونکو اوښـانو د مړينې په هکله اندېښـمن و. نوموړی په دې هم اندېښـمن و چې له خپل راتلونکي رعيت څخه يې د خپلې هغه غوښـتنې په اړه سـوړ ځواب ترلاسـه کړ چې د ده ملاتړ وکړي. له هغه ورځې څخه چې مېکناټن نوموړي ته واک ته د رسولو خبر ورکړ، په ټول قوت يې په خپله زړه واکمنۍ کې بېلابېلو قومي مشـرانو ته ليکونه واسـتول او «د خپلې کورنۍ د دود پر بنسـټ يې دوی ته بلنه ورکوله چې راپورته شي او ده ته بيعت وکړي او خپل پخواني حقوق او ځمکې د تل له پاره خوندي کړي»، خو د ده ليکونو ته ځواب يوه کنبوونکې چوپتيا وه. يوازې د غلزيو او خيبر يو شمېر مشرانو په ځواب کې پيسې ترې وغوښتې.[۳۱]

د هغو مشـرانو چوپتيا هم د اندېښــنې وړ وه چې سـيمو ته يې انګرېزان ور روان وو.- لکه د قلات محراب خان. پخوا محراب خان تر ډېرې کچې د شـاه شـجاع پلوی و او ده ته يې پنځه کاله وړاندې کله چې نوموړی په کندهار کې له ماتې څخه وروسـته په تېښـته و، پناه ورکړې وه، خو محراب خان په کلکه د انګرېزانو د لاسـپوڅي په توګه د شـاه شـجاع واک ته رسېدل نه خوښېدل.

کله چې برنز محراب خان ته ولېږل شـو چې د ده ملاتړ خپل کړي او له ده څخه د عسکرو له پاره ۱۰۰۰ پسـونه وپېري چې اوس د ځيرې نيمايي برخه ورکول کېده، محراب خان په صـداقت څرګندونه کړه چې دی دغې پاليسۍ ته د بې فکرۍ او بې پلانۍ په سـترګه ګوري او دغه پاليســي له سـتراتيژيکي اړخه په غلطه لاره روانه ده. برنز ويلي: «محراب خان په بشپړ صداقت د هغه څه په اړه وضاحت ورکړ چې موږ په ذمه اخيستي او وېې ويل چې دا خورا لويه مړۍ ده او تېرول يې اسانه کار نه دی.»

هغه وويل د دې پر ځای چې پر افغانانو ډېرې ولګوي، زموږ حکومت دوی څنګ ته ووهل او هېواد مو په بېړني عســکرو ډک کړ. که زموږ موخه دا وي چې په افغانســتان کې ځان ته ځای پيدا کړو او شـاه شـجاع ته هسې په نامه د کابل او کندهار واکمني ورکړو؛ نو موږ پر غلطه لاره روان يو. ټول افغانان له شـاه شـجاع څخه ناراضـه دي او د لښـکرو په تېرېدنه ټول محمديان څک او پارول شـوي دي. که چېرې د شاه شجاع خپلې غلطۍ ور په ګوته نه کړو موږ به په بد حالت کې ځان ومومو او د کابل مشر(دوست محمد) د توان او استعداد څښتن دی. که څه هم موږ کولی شـو حتی په خپل اوسني پلان، شاه شجاع د هغه ځای ناستی کړو، خو موږ به هېڅ کله پر افغان ملت بريالي نه شو.[۳۲]

دا يوه هوښــياره مشــوره وه. برنز ونه کړای شــول چې د پوځ د اړتيا وړ څه وپېري او يا د محراب خان يوه کوچنۍ ذره ملاتړ خپل کړي. په داسـې حال کې چې هغه د تګ له پاره چمتو کېده، د ده کوربه په خپل بصـيرت هغه ته وروسـتی

خبرداری ورکړ. هغه وویل: «تاسې دغه هېواد ته خپل پوځ د ننه کړ، خو په دې مو فکر کړی چې بېرته به یې څنګه وباسی؟*»[۳۳]

د دادور Dadur له مالګینو او سپینو ړندوونکو دلدلونو• څخه، د هوارې دښتې ځلانده تاوده خوپ• کرار کرار د غونډیو شېبونده لمنو ته لاره وکړه او دې په خپل وار د سوېلي افغانستان د لویو غرونو په لیرې پرتو موړو کې سپینو زرینو کرښو ته لاره ایستلې وه چې د دوبي د توپان له دوړو جوړې شوې وې. سیمه او شاوخوا یې همدغسې سپېره وو. رنګ یې د ابرو په شان و او د مخکنیو سیمو په څېر وچه وه، خو پېچومي یې ورو ورو تر هغه وخته ستوغ او شېبونده کېدل تر څو چې ناڅاپه د عسکرو مخې ته د بولان غاښې توره خلاصه خوله ښکاره شوه. د اویا میلو په اوږدو کې د څلورو لمریو غاښیو لاره دومره تنګه وه چې یوازې به یو اوښ په کې تېرېدی شوی. اوس چې اسونو په سختۍ په داسې لاره ګامونه اېښودل چې تیرې به لاندې ورځخه د وچ سیند تل ته غورځېدې، د قوماندانانو غلطیو د مرګ ژوبلې شمېر څو برابره کړ. د دوبي په هوا کې په ستغه لاره د ختلو له پاره د پلي ځواکونو ساه تنګوونکی د ژمي یونیفورم له کچې وتلی ګرم و او که څه هم جګو ګړنګونو سپاهیان د لمر له وړانګو څخه ساتل خو له کمرونو څخه د تودوخې انعکاس د دوی پر مخ داسې لګېدو لکه د تنور تاو. د کېږدۍ په دوېچنه هوا کې ترمامیتر د تودوخې درجه ۱۱۹ درجې ښوده (د سانتي ګرېټ ۴۸،۳۳ درجې. ژباړن).

سړکونه سم نه وو سروې شوي او نه هم پوځي انجنیرانو څه ښه والی په کې راوستی و؛ نو د توپونو لېږد نږدې ناشونی و. په لمریو کې به اته اسونه پر یو توپ پسې وتړل شول او د سپاهیانو څو لیکو به په رسۍ له اسونو سره یو ځای کش کول، خو کله چې لاره نوره هم ستغه او ډبرینه شوه، توپونه به پرزه پرزه شول او په لاس کې به لېږدول کېدل. جګړن ویلیم هو William Hough لیکلي: «نه یوازې هر توپ، بلکې هره کراچۍ، هره بګۍ او داسې نور پرزه پرزه شول او لاس په لاس به لېږدول کېدل. لاره دومره ستغه شوه چې ځینو نه غوښتل چې سپاره لاړ شي. یو څو اوښان چې ولوېدل، شاته یې نور کرار ودرېدل... د غاښې په سر کې [بلوڅانو] په پوره قوت زموږ پر بار برید وکړ. په ۴۹ اوښانو بار غله یې راڅخه یوړه. شاتنې عسکرو په لاره کې د کمپ د ملکیانو توټې توټې مړي ومونډل.»[۳۴]

*دا یوه مهمه جمله وګرځېده او حتی تر نن پورې په پراخه کچه په یاد پاتې ده. په ۲۰۰۳ کال کې ماته همدغه جمله جاوید پراچه تکرار کړه. دی یو تکړه وکیل دی چې په بریالیتوب یې د پېښور په ستره محکمه کې د القاعدې له شکمنو څخه دفاع وکړه. په کوهاټ کې چېرته چې ازادې قبایلي سیمې د پاکستان او افغانستان تر منځ د ډال کمربند جوړوي، نوموړي په خپل کلا ورته مضبوط کور کې ټپي طالب جنګیالیو - او د دوی یخ وهلو ښځو او موشومانو ته چې په توره بوره کې د امریکا له ۱۵۰۰۰ پونډه Daisy Cutter بمونو څخه په غرونو کې تښتېدلي وو، پناه ورکړې وه او دوه ځله د دېرې اسمعیل خان په بدنامه زندان کې بندي شوی و. دی ادعا کوي چې د سي ای اې مستنطقینو شنکجه ورکړې. که څه هم د غربي وسلو له توان او ورتیا څخه له نږدې خبر و، په خپل تاریخ پوهېده او هېڅکله په دې باور نه و چې ناټو به د افغانستان په اشغال کې بریالۍ شي. وروسته له دې چې کرزی د جمهور رئیس په توګه واک ته ورسول شو، زه ژر له ده سره د مرکې له پاره کوهاټ ته لاړم. د یو بل پوپلزي واک ته د رسولو د هڅو د ناکامۍ په اړه، ده همدغه د محراب خان خبره د ثبوت له پاره راته وکړه.

• دلدل: اوبجنه ځمکه

• خوپ: ګرد، غبار

د شپې له خوا به د اوښانو او په کمپ کې د ملکیانو د زګېروېو او ځانکدن شورماشور و: ډېر سپاهیان به چپه شول. نرۍ، وچه او ګرمه هوا به یې زبېښله او اوبه به یې غوښتې، خو دوی ته به په خوب کې ویل کېدل چې اوبه نه شته. سربېره پر دې، سیټن لیکلي: «د مړو اوښانو تورېږم د زغملو نه و. زه نه شم کولای د ګرمۍ، دوړو، د دښتې باد او د مچانو د ګلې عذاب بیان کړم. د ټول کمپ داسې بوی لګېده لکه د مړستون. په هرو درې ګامو کې به یو سړی او یا یو څاروی مړ پروت و.»[۳۵]

د خوراکي توکو د کمښت له امله، ځېره له نیمایي څخه یو پرځلورمې برخې ته کمه کړل شوه. د کمپنۍ ملکیانو«په غوړو کې سره شوې د پسه څرمن، د څارویو ټینګې خټه شوې وینې او د بوټیو رېښې چه هلته موندل کېدې خوړلې».[۳۶] د اکاړ تاوتریخوالي ناڅاپه پیښو په دوامداره توګه هر یو په وېره کې اچولی و. ویلیم هو د اپرېل په درېیم په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «د توپچي ډلګۍ دوه مشرانو په داسې حال کې چې د پزې نصوار یې کول، په سرونو کې یې مرمۍ غار جوړ کړ او ورپسې ټوټې ټوټې کړل شول.»[۳۷] هغه اسونه چې له ډېرې کمزورۍ څخه نور د تګ نه وو په ګڼ شمېر وویشتل شول او له کبله یې ډېر بارونه وسوځول شول چې د بلوڅانو لاس ته ور نه شي.[۳۸] سپاهي سیتارام ویلي:

دا د دوزخ خوله وه. اوبه ترخې وې. هر څه، حتی د سوڼ لرګي باید په اوښانو لېږدول شوي وای. اوس بلوڅانو د شپې له خوا پر موږ بریدونه کول او د اوښانو اوږده کتارونه به یې له ځان سره وړل. د ګرمۍ له امله ډېر مړه شول. په یوه ورځ کې پنځه دېرش کسه د ګرمۍ قرباني شول. په دې وخت کې د کمپنۍ د پوځ سپاهیان نږدې بېرته هند ته تللي وو او په ډېرو فرقو کې د بلوا او پاڅون نښې لیدل کېدې، خو د شاه شجاع لوېي سخاوتمنې ژمنې له یوې خوا او له بلوڅانو څخه وېرې له بلې خوا چې شمېر یې ورځ تر بلې ډېرېده، پوځ خپل مارش ته دوام ورکړ. ډېر خلک د دغه قبیلې د خلکو له لاسه ووژل شول. هر وخت چه دوی ته فرصت برابرېده، په وژنه به یې لاس پورې کړ او لوی لوی کمرونه به یې له غره څخه لاندې راخوشي کړل.[۳۹]

میرزا عطا لیکلي چې د شاه شجاع ډلې ځان نېک بخته ګڼلو چې د بلوڅانو په غلچکي بریدونو کې د مرمیو له باران څخه ژوندي پاتې شول. کله به چې د دوی پر کتار ډزې پیل شوې، دوی به د کمرونو په چولو کې او د کمرونو شاته پټ شول. میرزا عطا زیاتوي:

پوځ د بولان غاښي تنګي ته ننوت. غاښی ډېرین او ډېر هسک او ټیټ و. د غرونو هسکې څوکې ترې چاپېر وې. پوځ په وېره څک څک کتل او د بلوڅي قبیلې غرني خلکو له پټو ځایونو څخه په ډزو او لوټ کې ځنډ نه کولو. په زرګونو د بار څاروي لکه اوښان، اسونه او پیلان له بار سره ورک شول. له غاښي څخه تېرېدنه بې کچې سخته وه. انګرېزانو دوه میاشتې وړاندې دوه توپونه او په زرګونو پر خرو بار باروت غاښي ته لېږلي وو چې لاره وساتي. توپونه یې جلا جلا په رسیو پورته کش کړي وو. نور اکمالات هم په همدغه توګه د ډېرو اوښانو، اسونو او غویو د مړینې په بیه ډېر په سختۍ ولېږدول شول. ګڼ شمېر عسکر له لوږې او تندې مړه او ډېر پوځي وسایل لوټ شول. دوی په دغه دوزخ ته ورته او بې اوبو تنګي کې درې ورځې او شپې تېرې کړې. خوراکي توکې دومره لږ وو چې نیم من اوړه حتی د سرو زرو په یوه روپۍ نه پیدا کېدل.[۴۰]

له غاښي څخه شجاع، وېړ ته ولیکل چې دی به «په مناسب وخت کې» د دغه سیمې د قبیلې سریو ته د «دوی د جنایتکاره چلند» له کبله جزا ورکړي. نوموړي خپله دا اندېښنه هم ورته لیکلې وه چې د واک غاصبین به د پوهانو او علماوو په وسیله خلک د ده پر ضد وپاروي او اړودوړ به جوړ کړي.[۴۱] د شجاع دغه اندېښنه د توجبه وړ وه: له کافرو

پرنګیانو سره د ده تړاو د نوموړي تر ټولو زیانمنېدونکی ټکی و. مذهبي تعصب د ده د بارکزي رقیبانو په وسله تون کې تر ټولو غښتلې وسله وه.

له بولان څخه بر کوټې پرته وه چې په هغه وخت کې یوازې یو خوار ۵۰۰ کوره کلی و. له دې څخه وروسته یو بل سخت غاښی، خوجک Khojak و چې د بولان په پرتله لنډ او لږ ستغ خو ډېر وچ و. میرزا عطا لیکلي: «دوی شپه په تنده کې تېره کړه. چېرته به چې اوبه وموندل شوې، چټلې او خوسا به وې. مړه څاروي به په کې پراته وو. چا به چې دغه اوبه وڅښلې، سمدلاسه به یې په ګېډه درد شو او د لمنې به شول. دوی د اوبو له نشتوالي څخه دومره وځورېدل چې دوه ورځې انسانان او څاروي داسې لړزېدل لکه ولې.»[۴۲] د کمپ ملکیانو سره ډوډۍ نږدې په بشپړه توګه خلاصه شوې وه. یو افسر په خپل راپور کې لیکلي: «داسې کسان ولیدل شول چې د مړو څارویو په خوسا غوښه کې یې ګوتې خښې کړې وې او د څارویو له خوشایو څخه یې د جوارو دانې راټولولې. ما یوه ورځ د لارې پر غاړه یو مړی ولید چې کله یې د مړه غویي وژې پر خوله شکولې، مړ شوی و.»[۴۳] پوځ مخکې له دې چې یوازې له یو افغان سره جګړه وکړي، سخت زیانمن شوی و.

خو لږ وړاندې یې د ارامۍ سا وکښله. یرغلګر پوځ د خوجک په لیرې اړخ کې داسې ځړځایونو ته ورسېد چېرته چې ځای ځای د ځېړۍ ونې هم ولاړې وې. کله کله به د کوچیانو د لمړو پسونو او بېرو نصواري وزو رمې ولیدل شوې چې په ونه جګو سرېو به پوولې. د دوی به سپینې لونګۍ پر سر او بانجاني جامې په تن وې . له دوی سره به د کوچیانو یو لوی سپی هم و. سیمه تر اوسه وچه وه او تود باد هم لګېده، خو چېرته به چې اوبه وې، هلته به د سپېدارو سوړ سیوری هم و چې له ځینو څخه به پېروتې تاو وې.*

اوس دغه پوځ د بلوڅانو د خاورې له نامالومې پولې څخه تېر شوی او د پښتنو خاورې ته ننوتی و. له غلچکي بلوڅي شوکمارانو څخه وروسته، د اڅکزي قوم د اړوند کسانو زړورتیا پر ناټ اغېزه وکړه. دوی په ډېر ویاړ د دغه خاورې د څښتن په توګه د انګرېزانو کمپ ته ګامونه واخیستل او خپل ممکنه راتلونکي ښکېلاکیان یې تر پوښتنو لاندې ونیول. ناټ خپلې لور ته لیکلي: «دوی بې اړنګه ډېر ښه ښکارېدل، سم لکه د ښاغلو په څېر.» کله چې یو افغان له ده څخه پوښتنه وکړه چې انګرېزان ولې راغلي، ناټ ځواب ورکړ چې شاه شجاع بېرته راغلی چې خپل مشروع میراث ترلاسه کړي او دوست محمد د تخت حق نه لري. افغان په ترخه بڼه په ځواب کې ورته وویل: «تاسې د بنارس او ډهلي څه حق لرئ؟ ولې، همدغسې دوست محمد د کابل حق لري او هغه به خپل حق خوندي وساتي.» له دغه خبرو څخه وروسته، ناټ د شاه شجاع د راتګ په اړه د خلکو د غبرګون په هکله ډېر اړنګ درلود: «زه د حکومت او نورو سره همغږی نه یم او زه په رښتیا باور لرم چې د افغانستان خلک به پرته له جګړې خپل هېواد له لاسه ورنه کړي. زه پوهېږم، ځکه چې که زه د دوی پرځای وای، ما به هم همدغسې کړي وای.»[۴۴]

نورو افسرانو یو بل سره دې ته ورته خبرې کولې. د تورن تامس ګیسفورډ Thomas Gaisford له یو هندي چوپړیال

---

*اوس دغه سیمه چې د کندهار سوېل ته د غرونو له لمنې، سپین بولدک څخه غځېدلې، دومره وچه ده چې نږدې په یوه دښته بدله شوې. هلته د پسرلي څړځایونه او د ځېړۍ ونې یوازې د غره په ارغاړو کې محدودې دي، خو لکه نوم یې، چمن چې اوس د افغانستان او پاکستان تر منځ پوله ده، د اباسین د پوځیانو څرګندونې دغه سیمه شنه بیانوي.

څخه یو پښتون وپوښتل: «تاسې په رښتیا دغه پرنګیانو ته صاحب وایئ؟»[۴۵] هغه دغه پوښتنه په داسې بڼه وکړه لکه د ده په اند «د یو کافر سپي» یادونه به دوی ته یوه مناسبه کلیمه وه. یو تکړه افسر، جورج لارنس چې لږ مخکې مېکناټن ورته د خپل سکرتر ترفیع ورکړې وه، لیکلي: «په ښو جامو پټ او پر اس سپور یو افغان زموږ مخې ته راغی. هغه چې زموږ کمپ او زموږ عسکر ولیدل، ما ته یې په ډېر سپکاي وویل: «تاسې د کېږدیو او د اوښانو پوځ یاست. زموږ پوځ له اسونو او سرېو څخه جوړ دی.» هغه زیاته کړه: «تاسې څه شي هڅولي یاست! چې زموږ غونډې یو داسې ډبرین او بې وزله هېواد ته چې اوبه او داسې نور څه نه لري، په خپل راتګ سره په کروړونو روپۍ ضایع کوئ چې د پاچا په توګه یو بدبخته سړی پر موږ وتپئ؟ داسې یو پاچا چې څنګه ستاسې ورته شا شوه، زموږ خپل پاچا، دوست محمد به یې بېرته را وپرځوي.»»[۴۶] د وخت په تېرېدو سره به د دغه افغان وړاندوینه بیخي سمه وخېژي او کله چې پاڅون پیل کېږي، د همدغه افغان د سیمې اټکزي به د پاڅون په سر کې وي.

افغانانو پر ناټ باندې اغېز وکړ، خو هغه له خپلو همکارانو څخه دومره خوښ نه و. په دغه مهال اعلی سر قوماندان سېر جان کې کمپ ته رارسېدلی و او د ناټ پر ځای، چې مشر او د تجربې خاوند و، د «ملکي افسر» جنرال وېلشر Willshire ته یې د ټولې کمپنۍ د بمبيي د پلي سپاهیانو قومانده په لاس ورکړه. که څه هم ده له پخوا څخه انګېرل چې دې ته ورته څه به پېښ شي، خو اوس دغه کړنې په دې وځورولو چې د ده د نسب له وجې او د انګرېزي منظم پوځ په پرتله د کمپنۍ د فرقې د پرستیژ د نه شتون له مخې هغه له پامه وغورځول شو؛ نو نوموړی سخت ځاځمن و. دی سمدلاسه له اعلی سرقوماندان سره د خبرو له پاره د هغه کېږدۍ ته لاړ. دغه مرکه ډېره لنډه او ډېره بده پای ته ورسېده.

ناټ وویل: «زه پوهېږم چې له دې امله قرباني شوم چې زه تصادفاً د ملکي د افسرانو په پرتله جګپوړی یم.»

جان کین په ځواب کې وویل: «بې خونده نظر! ته زما صلاحیت او پرېکړې ته په ټیټه سترګه ګورې. زه چې تر څو ژوندی یم، تا به په دغه چلند هېڅ کله ونه بښم.» ناټ ځواب ورکړ: «عالي جنابه، چې داسې ده؛ نو تا ته ښه شپه غواړم.»[۴۷]

دغه شخړه ناټ ته ډېره ګرانبیه تمامه شوه. که څه هم د اباسین په پوځ کې هغه تر ټولو وړ، نومور او د اوږدې تجربې جنرال و، له دې څخه وروسته یې له خپلو مشرانو سره د تند مزاجۍ نوم پیدا کړ او اوس اکلنډ او جان کین دواړه په دې باور وو چې نوموړی د ډېرې ستونزغاړۍ او بې ډیپلوماتیکۍ له امله د بشپړې قوماندانۍ له پاره وړ کس نه و. دغه اند د یو شمېر خورا بدو ګمارنو سبب شو په کومو کې چې ناټ په وار وار د لږ وړ کسانو په ګټه له پامه وغورځول شو او لږ وخت وروسته یې د اشغال له پاره ډېرې مرګونې پایلې درلودې.

د اباسین پوځ اوس خپلې لمړنۍ جدي ننګونې ته چې د کندهار نیول وو نږدې کېده. داسې ګنګوسې وې چې د بارکزیو اسواله ځواک په نږدې سیمو کې له پوځ څخه راتاو شوې او برید ته چمتو دی. یوه شپه د یو غلط راپور له مخې چې برید پېښېدونکی دی، عسکر په کېږدیو کې له خوب څخه ویښ کړل شول او پوځ په بېړه دفاعي لیکې جوړې کړې. دوی

تر لمر ختو پورې ګوته په ماشـــه ویښ پاتې شـــول. په ســـیمه کې په مرموزه توګه د مېکناټن د دوه پیلانو ورکېدل او همدارنګه د شپې له خوا د هغه ویالې د اوبو بل لور ته اړول چې کمپ ته یې اوبه ورکولې، داسې شک رامنځته کړ چې یوه پټه دښمنه قوا دلته شته او د یرغل له پاره ښه فرصت ته تم ده.

د پوځ له پاره دا ډېر ښــه وشــول چې افغانانو په خپل بشــپړ قوت پر دوی یرغل ونه کړ ځکه چې په غاښــیو کې اوږده مزل، پوځ څه نا څه له سېکه ایستلی و. تامس ګیسفورډ لیکلي: «موږ په دغه مهال کې هېڅ د جګړې ورتیا نه لرله. هر سړي د بیا سېک اخیستنې له پاره دمې ته اړتیا درلوده او اسونه هم نور د تګ نه وو. د کمپ ملکیان له لوږې سره مخ وو او په اکمالاتو کې هم نږدې څه نه وو پاتې. موږ په رښتیا د یو لښکر د برید پر وړاندې ناتوانه او عاجز وو.»[48]

د اپرېل په شـلمه د سـهار شـاوخوا لس بجې وې چې د اباسـین پوځ خپله رښـتینې لمړنۍ لاسـته راوړنه ومونده. د برنز د ځارګرې څانګې مشر، موهن لال کشمیري کېږدۍ ته یو ځړی راغی او ویې ویل چې د دوست محمد یو مخور اشرافي له کمپ څخه لر وړاندې له ۲۰۰ ملاتړو سره ولاړ دی او غواړي چې شاه شجاع ته بیعت وکړي.[49] بلاخره د شاه شجاع له لېږلو لیکونو څخه یوه یې پایله وزېږوله.[50] موهن لال د دغه اشـرافي د بدرګې له پاره ولېږل شـو چې د شـاه کېږدۍ ته یې بدرګه کړي.

حاجي خان کاکړ حتی په نولسمه پېړۍ کې د افغاني سیاست د معیار پر بنسټ، یوه ښویه، ځانپاله او بې اصوله څېره و. د هغه نیکونو د پخوا راهیسې په سیمه کې د واک په وېشلو او پاچا جوړولو کې رول لوبولی و. نوموړی چې د دوست محمد په چوپړ کې لمړی د بامیانو والي وګمارل شـو او وروسـته د دوسـت محمد د ځانګړې اسـوالې قوې د قوماندان دنده ورکړل شوې وه، دوه ځله یې دوست محمد یوازې پرېښی و، په وروستي ځل په ۱۹۳۷ کال د جمرود په جګړه کې، خو ده به تل خپله د قطعې پره ښـه لوبوله. هغه وتوانېد چې د لوري بدلولو له پاره ځان ته مناسـب وخت وټاکي او د پرله پسې خیانت په وسـیله په واک او ارزښـت کې اوچت مقام ترلاسـه کړي. مولانا حمید کشـمیري په اکبر نامه کې نوموړی «پردی، خاین او د درغلۍ اسـتاد» بللی چې «زهر به یې له شـکرې سـره ګډول» او په غوړه مالۍ او درغلۍ به یې خپلې سیانه موخې ترلاسـه کولې. اوس په داسې مهم پړاو کې پر انګرېزي پوځ باندې د یرغل په پلمه نوموړي له فرصت څخه په کار اخیسـتنې له خپلو ملاتړو سـره یوځای خپل پلو په دې هیله بدل کړ چې له شـتمنو او سـاده انګرېزانو څخه ګټه ترلاسـه کړي او د شـجاع د لیکلي وړاندیز پر بنسـټ په حکومت کې لوړه څوکۍ خپله کړي. په دغه پړاو کې نوموړي د اوښتنې بهیر پیل کړ او د کندهار د دفاعیانو نیمګړی مورال یې مات کړ.

د یرغلګر پوځ د لوږې او وران وضــعیت څخه ناخبره کندهاري اشــرافیان په راتلونکو څلورو ورځو کې په ډېرېدونکي شـمېر شـاه شـجاع ته واوښـتل او راتلونکي پاچا ته یې خپله وفاداري بېرته څرګنده کړه. د شـجاع له پاره دا یوه داسې معجزه وه چې ده یې نږدې هېڅ هیله نه درلوده. د دوســت محمد دوه میړني ورونو پرته له دې چې په ښهلۍ د ډېرېدونکو اوښتنو ننداره وکړي، بل څه نه شوی کولای:

په سربدالۍ کې لکه لېوني پیلان
دوی بې کچې ځاځ سخت په عذاب کړي وو

هغه دوه ځاځمنو زمریانو یوازې دا غوښتل
چې د غچ او دښمنۍ توري له تېکیو• راوباسي
خو دوی ملګري نه لرل او پوځ یې کوچنی و
وروسته د حاجي کاکړ له خیانت څخه
دوی د کلا د کلوپې دروازې شاته ناست وو
د دغه بخت له چپه کېدو څخه یې زړونه مات وو
کله چې دوی په خپلو لیکو کې بېلتون ولید
په خاصه توګه د شاه په پوپلزي قبیله کې
نو دوی بله لار و نه مونده
پرته له دې چې بل هېواد ته لاړ شي
په شپه کې یې خپلوان او عزیزان ټول کړل
او د ایران په لور روان شول[51]
په عین وخت کې د شیطان حاجي په لیدو د شاه شجاع زړه خوښ و
او د دښمن له وېرې څخه یې ځان خلاص ولید
هغه پر کرغېړن حاجي د شتمنیو باران جوړ کړ
او داسې برېښېدل چې هغه یې د سرو زرو په تېرو ویشته

پنځه ورځې وروسته د ۱۸۳۹ کال د اپرېل په ۲۵مه کله چې شاه شجاع په اس سپور د غنمو او وربشو په پټیو او همدارنګه د کندهار په څنډو کې له باغونو او باغچو څخه په بریا تېرېده، حاجي خان یې کیڼې خوا ته روان و. په لاره کې د نوموړي مخې ته د ښار بېلابېل پلاوي راغلي وو چې ده ته ښه راغلاست ووایي. برنز لیکلي: «خوارکیو، د ده شاوخوا ته ګڼه ګونه جوړه کړې وه، ګلان یې ورکول او د شاه په لاره یې شیندل. هر سړي، جګ او ټیټ، هڅه کوله چې څنګه خپل اخلاص او خوښي د سدوزیو بیا واک ته په رسېدو وښیي.»[52] شاه شجاع چې د خپلو نږدې ملاتړو یوې ورې ډلې بدرګه کولو او شا ته یې مېکناټن او برنز روان وو، پرته له ساتندویانو د کندهار په واټونو کې روان او له خلاصو دروازو څخه تېرېده. کندهار هغه ښار و چې یوازې پنځه کاله مخکې یې په بریالیتوب د ده پر ضد مقاومت کړی و.

لرغونی کندهار د شاه شجاع نیکه، احمد شاه ابدالي بیا رغولی و. هغه نوی ښار وروسته له دې اباد کړ چې زوړ ښار په ۱۷۳۸ کال کې نادرشاه وسوځولو او ویجاړ یې کړ. نوموړي خپل قبر په یوه ظریفه مقبره کې خوښ کړی و چې د همدغه ښار په زړه کې له مغولي ودانیو څخه په الهام جوړه شوې ده. شجاع تر هر څه لمړی د همدغه مقبرې بڼ ته لاړ، خپلې د سپرلۍ موزې یې له پښو وایستلې او یوازې د ګومبزې کوټې ته ننوت. وروسته له دې چې هلته یې لمونځ وکړ او له خپل نیکه څخه یې د برکت دعا وغوښته، څېرمه ودانۍ ته لاړ، هغه ودانۍ ته چې ابدالي د افغانستان تر ټولو

•تېکی: د توري پوښ

سپېڅلي توکي ته جوړه کړې وه - د وړيو خرقه چې ويل کېږي د پيغمبر محمد وه. شجاع په دواړو لاسونو راواخيسته او په داسې حال کې چې اوښکې يې تر سترګو روانې وې، په خپل ټټر کې يې ونيوه او غېږ يې ترې چاپېره کړه. درې کاله مخکې دوست محمد دلته راغلی و چې د سيکانو پر ضد جهاد اعلان کړي او د اميرالمومنين لقب ترلاسه کړي. يوسل او پنځوس کاله وروسته په ۱۹۹۶ کال کې ملا عمر هم دغه ځای ته راغی چې پښتانه علما همدغه لقب ورکړي او هغه همدلته ځان د محمد په خرقه کې راونغښت چې مذهبي صلاحيت ورکړل شي څو د افغانستان خلک د طالبانو تر واکمنۍ لاندې راولي. اوس شاه شجاع په همدغه جامه کې ځان ونغښت چې د خپل ورور، پلار او نيکه خانداني تخت ته د پاچا په توګه خپل بېرته راتګ ته مشروعيت ورکړي. دی څه باندې دېرش کاله مخکې کله چې د نيملې په جګړه کې ماته ورکړل شوه دغه تخت له لاسه ورکړی و، خو هېڅ کله نهيلی نه شو که څه هم څلور هڅې يې وکړې چې د پاچاهۍ تخت بېرته ترلاسه کړي. اوس خپل هېواد ته بېرته راغلی و او د خپل اوږدمهاله بارکزي دښمنانو د ماتې په مورګه کې و.

تامس ګيسفورډ يوه اونۍ وروسته په يوه ليک کې داسې ليکلي وو:

دا ډېر خوشحالوونکی ځای دی. منظرې ډېرې عاشقانه دي. هوا ښه ده او مېوه په څرنګوالي کې دومره ښه، پرېمانه او ارزانه ده چې ته به يې تصور هم ونه شې کړی. تر ټولو ښه شفتالو، چې ګرد نهه نيم تر لس نيم انچه اندازه لري، په شپږ پولۍ penny پېرودل کېږي، ګلابي مڼې په نيم پولۍ. وچ شفتالو، خوبانۍ، مميز، الو او توت پرېمانه دي. يخ شربت، کباب، ډوډۍ، پتاسې او نور په زړه پورې خواړه په هر ګوټ کې بيخي ارزانه پلورل کېږي. يوه وړې لښکر ته هېڅ کله د مړښت له پاره داسې ځای نه و لکه دغه ځای چې دی، خو څه نه وو چې موږ دغه ځای ته د راتګ له پاره ونه زغمل! کندهار ته زموږ دوه درې سوه ميله مزل کېدای شي پرته له مسکو څخه د فرانسويانو له شاتګ سره، له بل هېڅ شي سره پرتله نه شي.[53]

له ډېرو ستونزو سره سره، د اباسين پوځ تر کندهاره ورسېد. د دوی ښه بخت او د شمېر او ځواک په هکله له مبالغې څخه ډکو راپورونو له کبله چې دښمنان يې وارخطا کړل، دوی وکړای شول چې د سوېلي افغانستان لرغونې پلازمېنه پرته له کوم ډز ونيسي. اوس په ځانګړې توګه مېکناټن ډېر خوشحاله و. هغه خپل ګوتنيوونکي مات کړل او د ده په اند شاه شجاع ته د خلکو له خوا ښه راغلاست د نومورې د ګرانښت مانا درلوده. مېکناټن له پنځو کالو راهيسې کله چې له لوی والي سره يې کار پيل کړ د شاه شجاع پلوي کوله. هغه باور درلود چې دی له پيل څخه پر سمه لار روان و او برنز برعکس تل پرغلطه. شاه شجاع مشروع او ګران پاچا و او بارکزي د کرکې وړ غاصبين وو. د کندهار له مانۍ څخه يې د بريا له احساس څخه ډک ليک اکلنډ ته ولېږه او څرګنده يې کړه چې کندهار ته تګ داسې و لکه چې پوځ ناڅاپه «جنت ته ننوځي... زه په خوښۍ راپور درکوم چې د کندهار ښار او سيمه په بشپړ ډول په يو ارامه او هوسا وضعيت کې دي. دا د خوښۍ ځای دی چې په داسې ګڼ مېشته ښار کې کوم جدي اړودوړ پېښ نه شو. د شاه شجاع واکمني کرار کرار په ټول هېواد کې ټينګېږي.»

مېکناټن زیاته کړې چې شاه شجاع اوس لږ نرم شوی او چلند یې هم ارامه او ډېر حاکمانه او خانتما نه دی. «زه اوس په خوښــۍ دا هم وایم چې له شـــاه شــجاع ســـره زما د تېرو څلورو یا پنځو میاشـــتو تجربې زه په دې باور کړم چې اعلحضرت د ښه کرکټر خاوند دی.»

د خپلې پاچاهۍ په بیا تر لاسـه کولو کې کومې ماتې چې اعلحضـرت وزغملې خلک دې انګېرنې ته وهڅول چې د ده داعیه محبوبیت نه لري او یا دی په روحیه او توان کې بشپړ نه دی، خو داسې خلک هغه سخت او ستونزمن وضعیت ته پام نه کوي په کوم کې چې دغه هڅې وشـوې. ډېرو لږو خلکو به په دغسـې وضـعیت کې داسـې هڅو ته زړه ښـه کړی وای کومې چې ده وکړې... شـاه لږترلږه په هوډ او توان کې کمښـت نه لري. زما په اند هغه د نرم، انسـاني، هوښـیار، عادل او ټینګ کرکټر خاوند دی. تشې یې ښـاخ او سـوګتې دي. د نوموړي ښـاخ په ښـکاره د هغه بارکزي غاصـبینو له چلند سـره په ټکر کې دی کوم چې د واک سـاتلو په موخه یې خپل چلند د خپلو پلویانو له کچې سره برابر کړی.

مېکناټن وویل داسې وجه شته چې نوموړی په دې هیله من کوي چې «د اعلحضرت ښاځمن چلند به کرار کرار لږ شي او یا به یې رعیت د خپل پاچا له تشریفاتي او سوړ چلنډ سره عادت شي». سوګتې یې «په اوسني کړکېچ کې بېځایه ده، خو د دې د دفاع له پاره ډېر دلیلونه شته. د هغه مالي سرچینې ډېرې محدودې دي او سخاوت یې ډېرو خلکو ته ښکاره دی».[۵۴]

لس ورځې وروسته د مې په اتمه کله چې د پوځ شاتنی د بمبیي لښکر له ښار څخه بهر کمپ ته ورسېد، مېکناټن شاه شجاع ته یو پرتمین دربار په دې نیت جوړ کړ چې د شاه شجاع واک ته بیا رسېدنه اعلان کړي او د کندهار خلکو ته فرصـت ورکړي چې په رسـمي توګه ده ته بیعت وکړي. د ښـار له دېوالونو بهر په عیدګاه کې یې یو شـاندار چترلرونکی تخت ورته جوړ کړ او له ختو څخه پر جوړ ستېج یې کېښود. د تخت مخ سرپوزې ته و چېرته چې د چل زینې او د بابر د دالان لاندې د زاړه ښـــار رنګې پرتې وې - دا پنځه کاله مخکې ټیک د شــاه د ماتې ځای و. شــاه په کلا کې د مانۍ له تیموري طاقونو څخه مېکناټن بدرګه کړ. مېکناټن له فرصــت څخه په کار اخیســتې په لمړي ځل خپلې نوې د نایب الحکومه جامې واغوستې. یو افسر ویلي: «د مېکناټن په بشپړه توګه درباري جامې پر تن وې، ټیک هغسې جامې چې په انګلنډ کې له ملکې سره د لیدنې پر مهال د مامورینو پر تن وې.»

سېر الکساندر برنز په ساده دریشي کې په دوی پسې روان و. د ده شاوخوا ته نور افغان مشران هم روان وو او داسې ښکارېدل چې له دوی سره په تودو او دوستانه خبرو اترو لګیا وو. نوموړي په خپله خندا او مودبه چلند تر یوې کچې د دوی پام ځانته داسې خپل کړ چې هېڅ بل اروپایي به یې ونه شـي کړی... کومې د برم او دبدبې جامې چې د مشـــرانو پر تن وې، بېســـارې وې. د دوی په لونګیو او ټوپکو کې ګرانبیه غمي ټومبل او ابښودل شوي وو او پر ښایسته او بې عیبه اسونو سپاره وو.[۵۵]

د حاجي خان کاکړ او نورو هغه مشـــرانو شـــاته چې شـــجاع ته یې خپل ملاتړ څرګند کړی و، کین، کاټن، ناټ او نور بېلابېل انګرېزي قوماندانان روان وو. دوی د هرات له دراوزې او د لارې په دواړو غاړو کې د شجاع د شېلو عسکرو له کتار څخه تېر شـول. د شپېلیو او بېګلو په غږ سره، چې انګرېزي ترانه یې - خدای د پاچا وساتي - غږوله، شاه شجاع په تشـریفاتو د افغانسـتان د پاچا په توګه پر تخت کښـېنول شـو. د خلکو وړې ګڼې ګوڼې ته چې د دغه ننداري د لیدو له پاره راغلي وو سـلامي وکړل شـوه او د دوې په منځ کې د هندي پیسـو کڅوړې وشـیندل شـوې. د هرات یو سـوداګر،

محمد حسين چې د شجاع يو مينه وال ملاتړی و او د شاه له مرګه وروسته يې د نوموړي لمړنۍ بيوګرافي ليکلې، داسې ليکلي:

هر سړی بېدای شـو. اعلحضـرت امر وکړ چې دوه لکه روپۍ دې بې وزلو ته ووېشـل شي. هغه خلکو چې د بارکزيو په وخت کې خر نه درلود، اوس يې د اسـونو او اوښـانو د ښـايسـته زينونو توان درلود. د دوی کڅوړې د سـپينو زرو له سـکو څخه ډکې شـوې. زړونو يې اندېښنې نه لرلې. پيسې دومره پرېمانه وې چې ماشومانو به په کوڅو کې د سرو او سپينو زرو له سکو سره لوبې کولې؛ نو اعلحضرت او انګرېزان پر عسکرو او کروندګرو داسې مهربان وو.[56]

خو د شاه د ملاتړو له ټولو خوشبينيو سره سره، له دربار جوړونې څخه وروسته سمدلاسه يوه پېښه وشوه چې په انګرېزي سرچينو کې هېڅ ياده شوې نه ده. د ټولو افغان سرچينو پر بنسټ، دغه پېښې د شاه د نوي رعيت تر منځ د ده د بدنامۍ په پيلامه کې بنسټيز رول درلود. محمد حسين هراتي د دغه پېښې لمړني او بشپړ توضيحات ورکړي.هغه ليکلي:

په دغه وخت کې يوه بدمرغه پېښه وشوه. کله چې د يوې ښې کورنۍ يوه نجلۍ په خپل کار پسې وتلې وه، يو نېشه بهرني عسکر يې لاره ونيوه، لاس يې ور واچولو، څېرمه وياړلې څنګ ته يې کش کړله او د هغې بکارت يې مات کړ. د نجلۍ چيغې د لارويو تر غوږ شـوې او دوی په منډه د هغې کورنۍ خبره کړه. د سـيدانو او ملايانو په ګډون ډېر خلک راغونډ شـول او ټول په ګډه اعلحضـرت ته د عدالت غوښـتنې له پاره لاړل. که څه هم ښـنې وغوښـتل او خواشـينۍ څرګندې شـوې، افغانان چې د ناموس په دغسې ټکو کې ډېر حساس دي، په زړه کې سخت په غوسه وو. دوی ويل :«که د دغه اشغال په پيل کې داسې کرغېړنه کړنه د يوې شريفې کورنۍ پر نجلۍ شوې وي او که اوسنۍ وضعيت همداسې دوام وکړي؛ نو بيا د هېچا عزت او ناموس خوندي نه دی! دا اوس جوته کېږي چې اعلحضرت يو ګوډاګی او هسې په نوم پاچا دی.»

هراتی زياتوي:

د کندهار خلک تل په خپله زړورتيا او د خپل عزت په ساتلو وياړي او دغه پېښه يې يوازې په ښـنه هېره نه بلله. که څه هم انګرېزانو د خپل ځواک په ښـودنه د نجلۍ کورنۍ او ملاتړي چوپتيا ته اړ ايسـتل، د درانيو کورنۍ له غوسې څخه په جوش وې ځکه چې د دوی په عزت تېری شـوی و او وينې يې په رګونو کې اېشـېدې. شـرم او سپکاوی يې په مخونو کې له ورايه ښکارېده. حتی د شاه وفاداره دراني خانان لکه حاجي خان کاکړ وښـوده چې دغه سپکاوی دوی دردوي او که څه هم دوی خپله غوسـه کابو کوله، ناراضتيا يې په چلند کې ښکاره کېده.[57]

په سـراج التواريخ کې دغه پېښـه لنډه خو واضـح بيان شـوې: «د غچ تخم د غيرتي افغانانو په ناموس پاله سـينو کې وکرل شـو او دغه تخم سـونځ• حاصـل ورکړ. قومي مشـران په دې اند شـول چې پاچا پرته له دې چې خپل ښـه نوم وسـاتي، يوازې د زورورو له پيالې واين څښـي. دغه پېښـې دراني خانان له شـاه څخه پردي کړل او په پټه يې د يو ښـه فرصت تر راتګ پورې خپل ګرج• پاللو.»[58]

يو له دغه خانانو څخه يو مخکښ د ځمکو خاوند، امين الله خان لوګری و. نوموړی د يوسفزيو يو څه نا څه ټيټ

• سونځ: وېرروونکی

• ګرج: کينه

نسبي سپينږيري پښتون و. د هغه پلار د تيمورشاه په وخت کې د کشمير د والي مرستيال و- او ده د سدوزيو په چوپړ کې وده کړې وه. په کندهار کې د ډېرو نورو خلکو په څېر، ده هم د شـاه په بېرته راتګ کوم اعتراض نه درلود، خو په دې سخت خوابدی و چې هغه د بهرني کافر لښکر په مټ راغلی و. د جنسي تېري له پېښې وروسته، امين الله خان کابل ته لاړ او په نواب باغ کې مېشت شـو. نوموړی هلته د هم انده کسانو د يو اتحاد جوړولو په «فرصت پسې ګرځېده چې انګرېزان له هېواد څخه وشړي».[59]

د انګرېزانو پر ضد د مقاومت لمړنی کړني لږ وخت وروسته پيل شوې. د سپرې نېزه لرونکې شپاړسمې ډلې دوه افسران د ارغنداب رودغاړې ته د کب نيونې له پاره تللي وو. د بېرته راتګ پر مهال پر دوی باندې د درانيو يوې ډلې بريد وکړ، يو يې په چاړه ووهل شو او وروسته مړ شو. د خواجک غاښې د لارې په اوږدو کې پر انګرېزي پوځيانو باندې يرغلونه مخ په ډېرېدو او همدارنګه د دوی پر څرو او ډاګيانو باندې هم بريدونه زيات شول. د کمپ دوه سوه ملکي کارکوونکي چې بېرته هند ته روان وو، په لاره کې وغولول شـول، بې وسـلې کړل شـول او ورپسـې ووژل شـول. د خزانې، مهماتو او اکمالاتو کاروانونـه بـه پـه هر غـاښـې کې لـه جګړې سـره مخ شـول او ځاني او مالي زيـانونـه بـه يې ګاللل.[60]

د سپاهي سيتارام په اند، په دوو مياشتو کې چې انګرېزانو په کندهار کې دمه کوله، وضعيت بدل شوی و. هغه ليکي:

په لمړيو کې خلک د پاچا په بېرته راتګ خوښ ښکارېدل، خو داسې ويل کېدل چې دوی په خپلو زړونو کې له ده څخه کرکه لرله او له انګرېزانو سره يې راتګ ځان ته سپکاوی ګڼلو. دوی به ويل چې نوموړي د دوی د هېواد لاره انګرېزانو ته ښوده او دومره وخت به تېر نه وي چې انګرېزان به يې هېواد تر خپلې سـلطې لاندې راولي. بيا به د هندوسـتان په څېر کار ترې واخلي او خپل کرکجن قانون او قاعدې به پلې کړي؛ نو له دې امله دوی په غوسه وو او ويل يې چې که شاه يوازې د خپل لښکر سره راغلی وای، هر څه به سم وای، خو کله چې دوی پوه شـول چې انګرېزان بېرته نه ځي، غوسـه يې نوره هم زياته شـوه... که څه هم دوی ته په وار وار وويل شـول چې انګرېزان د دوی د هېواد د نيولو له پاره نه دي راغلي، دوی د هندوستان کيسه نه هېروله.[61]

دومره وخت نه و تېر چې انګرېزي عسـکرو او سـپاهيانو ته «پرته له دې چې ډله ييز او په وسـلو ښـه سـمبال» وي، له کمپ څخه د نه وتلو امر وشـو.[62] له ټولو هغه ادعاوو سـره سـره چې دوی د سـولې د راوسـتلو له پاره افغانسـتان ته راغلي او د هېواد د مشـروع پاچا په بلنه هلته مېشـت دي، انګرېزان ښـه پوهېدل چې له دوی څخه کرکه کېږي او که چېرې له خپلې اډې څخه بهر ګام کېږدي، همغه شېبه به يې په ستونې چاړه تېره شي.

وروسـته له دې چې شـاه شـجاع پر تخت کښـېنول شـو، د دغسـې ډېرېدونکو بريدونو په ځواب کې، لارډ اکلنډ په افغانسـتان کې د انګرېزي پوځ د پاتې کېدو مرګونې پرېکړه وکړه. هغه لندن ته وليکل: «موږ بايد د يوې مودې له پاره دې ته چمتو وو چې د شاه ملاتړ، چېرته مو چې واک ته رسولی، وکړو.»[63]

کله چې شاه په کندهار کې پر تخت کښېنول کېده، په پېښور کې وېډ او شهزاده تيمور ډېر لږ پرمختګ کړی و. که څه هم وېډ څه باندې ۵۰۰۰۰ روپۍ په رشـوت ولګولې، خو داسـې نښـې نه ليدل کېدې چې د خيبر قومونه به د شـاه

ځواکونو ته د تېرېدو اجازه ورکړي. دوی دې ته هم نه وو حاضر چې د وېش په وړاندېز له دوکې څخه په کار اخيستنې د خيبر غاښـي لاندې د علي مسـجد کلا ونيسـي او يا «پر جلال اباد يرغل وکړي او هلته د بارکزيو شـتمنۍ او ملکيتونه چور او ويجاړ کړي».[۶۴] يو مشـر رټ ځواب ورکړ چې لکه څنګه چې اوس شـاه د کافرانو ملګری شــو، «حتی که ټول بارکزي ووژل شي، دی به د خپل دين په خاطر جګړې ته مخ کړي».[۶۵]

لکه د کلات محراب خان، افريدي او د پولې نور قومونه د شــاه شـجاع وفاداره ملاتړي وو او کله چې نوموړي د خپل ژوند سـختې ورځې شــې تېرولې، دوی يې په وار وار ســاتنه کړې وه. لږترلږه يو کس، د ملک الدين خېل د قبيلې خان بهادر خان له شـاه شـجاع سـره نږدې خپښـې لرله، خو ټول له کافرو انګرېزانو او سـېکانو سـره د هغه په اتحاد کې شکمن وو. دا هغه څه وو چې دوست محمد ښه ګټه ترې واخيسته او هر يوه ته يې پيغام ولېږه چې «که ته نورې پيسې غواړې، راته ووايه، خو په ياد ولره چې ته يو افغان او مسـلمان يې او اوس شــاه د کافرانو غلام دی».[۶۶] که څېرې د افغانيت او اسـلاميت دغه نارې پوره اغېز ونه کړي، دوسـت محمد د احتياط له پاره په ټولو سـرکښـه ملکانو پورې تړلي خلـک پـه کابـل کې پـه پـاملـرنـه تـر خپـل څنـګ يرغمـل وســاتـل چې د دوی ملاتړ تضــمين کړي.

شـهزاده تيمور يو جذاب او کرزماتيک کس نه و. د وارخطا او بې اغېزې وليعهد شـهزاده د لېږنې موخه دا وه چې د خيبر مشـرانو ته تمه پيدا شي، خو تيمور يو طبيعي مشـر نه و- د هغه د مخ انځور ښـي چې يو نری او د اندېښـمنې څېرې څښـتن و.- وېل ده ته يو دربار جوړ کړ چې دی په پېښـور کې ور وپېژني، خو په دربار کې د ده نابلدتيا او تېروتنې هم ښه شاګوم نه درلود. يو کتونکي ليکلي: «کله چې د دربار کېږدۍ ته ننوتلو، خوارکی شهزاده چې په هغه شاهي چلند چې بايد کړی يې وای، بلد نه و، د درناوي له پاره ولاړ شـو... د جګړن وېډ په يو حرکت ده سمدلاسـه خپله تېروتنه په خورا ډېر ناټ سمه کړه او پر خپل تخت په شاهي ځوکۍ کښېناست.» خو ده ژر له دغسې تشـريفاتو سره مينه له لاسه ورکړه او «خپل دريځ ته په بېشـمېره بې پامۍ او شاوخوا ته يې له هر څه سـره په بې پروايۍ چلند کولو... په دې وروستيو کې د نسبي ورکنومۍ څخه را ايسـتل شـوی او د پرديو له ځير سـره د نه بلدتيا له امله به په عامه ناسـتو ولاړو کې د خپل عظمت په ښکارونه کې له ورايه نارامه برېښېدلو».[۶۷]

له بلې خوا تر اوسـه د سـېک پوځ چې رنجيت سـېنګ يې د يرغل له پاره ژمنه کړې وه، کومې نښې نه ليدل کېدې. د تېرو دوو مياشـتو راهيسـې دا ښـکاره شـوه چې وروسـته له دې چې لاړ اکلنډ بېرته شـېملې ته سـتون شـو، سـيانه مهاراجا سـمدلاسـه تر خپلې وسې هڅه کوله چې خپلې ښې له هغه ژمنې څخه وباسي چې ده د عسـکرو او تدارکاتو د برابرولو په اړه کړې وه. وېډ د ۱۸۳۹ کال د مارچ په ۱۹مه مهاراجا ته په خواشـينۍ وليکل چې د مسـلمان پوځ او يو مسـلمان قوماندان ګمارنه تر اوسـه نه ده ترسره شوې» او له ده يې وغوښـتل چې «دغه موضوع ته سملاسي خپل پام واړوي».[۶۸] وېډ دوه ورځې وروسـته بيا مهاراجا ته وليکل چې اوس څلور مياشـتې کېږي چې د اباسـين پوځ له فېروزپور څخه حرکت کړی، خـو تـر اوســـه يوازې د رنجيـت ســېـنـګ د دوو اشــرافيـانو کورني عســکـر د دنـدې لـه پـاره راغلي.[۶۹]

کله چې پسـرلی په ګرم دوبي بدل شـو، د سـرټکونو لړۍ پيل شـوه: سـېک مامورينو په اټک کې همکاري نه کوله چې د شـهزاده تيمور ځواکونه له اباسـين څخه په جالو کې تېر کړي. نور مامورين د عسـکرو، هسـتوګنځې، خوراکه توکو او وښو په برابرولو کې پاتې راغلل. عسـکر لا تراوسـه نه وو رارسـېدلي. وېډ په وار وار وليکل: «د مسلمان عسکرو چوپړ ته

سملاسي اړتیا ده.» یوه میاشت وروسته یې بیا سر وټکاوه چې «کوم پوځ چې په پېښور کې ګمارل شوی، لوېې ستونزې لري ځکه چې د عسکرو تنخوا لا تر اوسه نه ده ورکړل شوې».[۷۰]

بلاخره د اپرېل په پای کې، په پېښور کې د رنجیت والي جنرال اویتبېلې ته امر وشو چې له ځایي مسلمانانو څخه یوه فرقه جوړه کړي چې په یرغل کې مرسته وکړي.[۷۱] د مې په نیمايي کې کله چې شاه شجاع او د پوځ اصلي برخې د کندهار په شفتالو، خوبانیو او منو خېټې پړسولې، یوازې د غیر منظمه سپرو یو ۶۵۰ کسیز کنډک پېښور ته راغلی و.[۷۲] د مې په ټوله میاشت کې، د خیبر مشرانو د پېشکي پیسو او ډالیو غوښتنې کولې. یو مشر لیکلي وو: «ما د خپلې غونډۍ خلک قانع کړل او اوس ۲۰۰۰۰ روپیو ته اړتیا ده.» په همدې وخت کې رنجیت سېنګ، وارخطا وېډ ته یو پیغام ولېږه چې بېړې ته اړتیا نه شته او ایا کولای شي لاهور ته د پلان شوي یرغل په اړه د خبرو اترو له پاره ورشي؟[۷۳] وېډ یوه میاشت وروسته تراوسه تر ټولو بد خبر ترلاسه کړ. رنجیت سېنګ له ناڅاپي بې هوښۍ څخه وروسته اوس په کټ کې پروت دی. نوموړی په ۵۸ کلنۍ د جون په ۲۷ مړ شو. د هغه وروستنۍ کړنه د یو شمېر لویو صدقو وېشنه وه. ویلیم اسبورن په راپور کې لیکلي: «له مرګ څخه دوه ساعته مخکې، هغه خپلې ټولې ګاڼې ور وغوښتې او خپل نوموړ الماس یې چې د رڼا غر نومېده، یو معبد ته، د ملغلرو ښایسته غاړکۍ بل ته، او د هغه د خوښې ټول اسونه له ټولو زینتي توکو سره درېیم معبد ته ورکړل. د هغه څلورو ښایسته ښځو او پنځو کشمیري وینځو د ده له مړي سره سم ځانونه وسوځول... ډېرې هڅې وشوې چې د دې مخنیوی وکړي خو څه پایله یې ورنه کړه.»[۷۴]

ایملي دغه مهال د کندهار فتح لمانځله - زموږ د نڅا مېلمستیا به ډېره له خوښۍ څخه ډکه وي. ما همدا اوس نورو رڼاوو ته مخامخ یو لوی «کندهار» سرېښ کړ.- دې د رنجیت سېنګ ښځې څو میاشتې مخکې لیدلې وې او اوس د دوی پر برخلیک باندې سخته په لړیکه• شوه. هغې لیکلي: «دوی ډېرې ښایسته او خوشحاله وې. د دغه خوارکیو مړینه ډېره خواشینوونکې ده. دوی یو خوشحاله مخلوق و او په بېساري زړورتیا مړې شوې. داسې ښکاري چې د یوې ښځې د لرلو په پرتله د «سلو ښځو» د درلودلو سیستم ښه دی. دوی ډېرې مینه ناکې او وفاداره وې.»[۷۵]

وېډ سمدلاسه پر افغانستان باندې د یرغل په جدي پایلو پوه شو. د رنجیت سېنګ په ژوند کې وېډ ته دا ډېره سخته وه چې له ژمنې سره سم له هغه څخه یو لښکر ترلاسه کړي. اوس چې هغه مړ شو، دغه کار نږدې ناشونی برېښېده. د رنجیت سېنګ یوازې څو اشرافیان له انګرایزانو سره د ائتلاف په اړه له ده سره همغږي وو او اوس به د ده د ځای ناستي پر سر د شخړې او د کورنۍ جګړې د ممکنه پیل له وجې ډېر وخت ونیسي چې انګرېزي ډیپلوماسي د مړه مهاراجا پر ځای ناستي وتپل شي.

بله لویه ستونزه د اباسین پوځ ته د خوراکه توکو او تدارکاتو رسونه وه: په داسې حال کې چې په هغه پنجابي هوارو کې د اړودوړ پیل نږدې حتمي ښکاره کېده کومې چې یرغلګر پوځ یې په برتانوي هند کې له خپلې اکمالاتي اډې څخه بېلولو؛ نو افغانستان ته د خوراکه توکو، وسلو، پیسو او تازه دمو ځواکونو د لېږلو له پاره به کوم فرصتونه وو؟ د اباسین پوځ چې همدا اوس په تجرید کې و، د پنجاب د لارې په بندېدو سره نور هم یوازې برېښېده. په عین وخت کې، دغه پوځ د منځنۍ اسیا په غرونو کې نور هم د ننه روان و چې تدارکاتي تګ لورې یې لا اوږد، حساس او زیانمنوونکې

• لړیکه: اندېښنه، لړزه

کېده او پرته له مرستې، د هېڅ کار سم پرمختګ شونی نه و نو یو سخت یرغل، چې بریا یې نامالومه وه، نور هم سخت شو.

د ۱۸۳۹ کال د جون په ۲۷مه ، کومه ورځ چې رنجیت سینګ د مرګ په حالت کې و، د اباسین پوځ له کندهار څخه د کابل په لور وخوځید. دغه ځواک اوس په درې برخو ووېشل شو او په ثابته توګه یې د ورځې شاوخو ۱۵ میله مزل کولو. دغه مارش د مخکنې په پرتله لږ چټک و ځکه چې جان کین پرېکړه وکړه چې د کلابندۍ درنې وسلې چې په مخکنې مارش کې یې ډېرې ستونزې رامنځته کړې وې، په کندهار کې پرېږدي. ده دغه پرېکړه د هغه مشورو پر بنسټ وکړه چې د غزنې او کابل استحکامات دومره غښتلي نه دي او شجاع ده ته ډاډ ورکړی و چې پوپلزي به د پوځ له رارسېدو سره سم واک په خپل لاس کې واخلي او د غزني دروازې به پوځ ته خلاصې کړي. په کندهار کې یوه ۳۰۰۰ کسیزه چونۍ د شجاع د یو کشر زوی، شهزاده فتح خان د تش په نامه واکمنۍ لاندې پاتې شوه، خو په حقیقت کې دغه چونۍ د تورن جنرال ناټ تر قوماندې لاندې وه. د درانیو ډېری اشرافیان چې شجاع ته یې بیعت کړی و، هم په کندهار کې پاتې شول. یوازې حاجي خان چې د لوړ مقام هیله یې درلوده، له پوځ سره مل شو.

په کندهار کې دوه میاشتنۍ دمه وروسته له دې پای ته ورسېده چې په لوېدیځ کې له هرات څخه او په ختیځ کې له غزني څخه اندېښمنوونکي ځارګریز راپورونه راورسېدل. په هرات کې وزیر یارمحمد الکوزي ځان د هغه احسان پوروړی نه ګڼلو کوم چې انګرېزانو یې پرهرات باندي د پارسي ویجاړوونکي یرغل د پای ته رسولو په بدل کې تمه کوله او پر ځای یې، د پارسي پوځ له شاتګه یوازې څو اونۍ وروسته، نوموړي له انګرېزي استازي اېلډرېډ پاټېنګر سره چې لږ موده مخکې یې ۳۰۰۰۰ پونډه د خیریې په توګه په ښار کې لګولي وو، شخړه وکړه، د هغه د یو چوپړیال لاس یې غوڅ کړ او په خپله یې د پاټېنګر د وژلو هڅه وکړه. وروسته دغه وزیر د پارس له محمد شاه سره چې پوځ یې تر دې وروستیو پورې د ده د ښار مخې ته کمپ جوړ کړی و، په پټه خبرې اترې پیل کړې او څرګنده یې کړه: «زه په خدای قسم کوم چې زه د شاهانو شاه [د پارس شاه] غضب د یو میلیون انګرېزانو د مهربانۍ په پرتله غوره بولم.»[۷۶] مېکناټن ډاډه نه و چې د اړیکو د شلېدو پړه پر یار محمد وه او یا د ډېرې تجربې پر خاوند، پاټېنګر؛ نو ده پرېکړه وکړه چې یو پلاوی هرات ته ولېږي چې هرات بېرته خپل کړي. مېکناټن له برنز څخه وغوښتل چې د دغه پلاوي مشري وکړي، خو نوموړي په هوښیارۍ دغه غوښتنه ونه منله ځکه چې ده غوښتل چې په کابل کې وي او هلته کله چې مېکناټن بېرته لاړ شي، د هغه ځای ناستی شي او بل دا چې، لکه څنګه چې وروسته څرګنده شوه، د دغه پلاوي د ماموریت بریا ناشونې برېښېده؛ نو مېکناټن د ده پر ځای ډارسي ټاډ D'Arcy Tidd چې پارسي یې خبرې کولای شوې او په تهران کې د برتانیې په پوځي ماموریت کې د هېنري لارنسن همکار و، هرات ته ولېږه. برنز خپل یو ملګري ته ولیکل: «ځوان پاټېنګر غواړي چې د وژنې د ګواښ له امله ښښه تري وغوښتل شي. تورن ټاډ سبا ته د هرات په لور ستنېږي او زه له وړاندې وایم چې هېڅ به ونه شي کړی ځکه چې له دوی سره هېڅ نه شي کولای.»[۷۷]

ټاټ ته ورکړل شــوی دســتور ســاده و: یار محمد دې خپل ملګری کړي، د ایران په پوله پروت هرات دې د انګرېزانو متحد کړي او د شاه شجاع د واکمنۍ پوله دې ورسره مالومه کړي، خو دومره وخت نه و تېر چې ټاټ په وېرجنه بڼه د یارمحمد په هکله یو لیک ولېږه او لیکلي یې وو چې یارمحمد ته به چې هر څوک په لاس ورغلل، په زور او جبر به یې په ظالمانه توګه پیسې ترې اخیستې چې د هرات خزانه پرې بېرته جوړه کړي:

کوم سړی چې غوره شوی و، په عامه توګه یو خان و چې خلکو به ډالۍ ورکولې؛ نو له دې کبله داسې انګېرل کېدل چې شتمن به و او یا د مرګ د سزا یو ترسره کوونکی و چې د خپلې دندې په نه ترسره کولو د شتمنۍ په ټولولو تورن شوی و. وروسته دغه تورن تر شکنجې لاندې راوستل شو. د شکنجې تر ټولو عامه بڼه په کرار اور باندې په اوبو کې د تورن اېشول او یا وریتول او پخول وو. په دغسې وخت کې له کومو ډارونکو نابغوي جزاوو څخه چې کار اخیستل کېده دومره کرکجنې وې چې هېڅ د یادولو وړ نه دي. له ډېر درد څخه تاو راتاو سړي کرار کرار خپله شتمني بربنډه کړه او مخکې له دې چې مړ شي، هغه پوه شو چې ښځې او لوڼې یې په ترکمنانو خرڅې شوې او یا د ده د وژونکو د چوپړیالانو او جاروکوونکو تر منځ ووېشل شوې. له دوو وروستني قربانیانو څخه یو یې نیم کباب او بیا په ډېرو وړو ټوټو غوځ کړل شو، دویم یې په جوش اوبو کې خوړین او وروسته پوخ کړل شو.[78]

هرات انګرېزانو ته یوه داسې معضله پیدا کړه چې دوی د اشغال په پېر کې ښه ورسره بلد شول او وروسته نور ښکېلاکي ځواکونه هم ورسره مخ شول. لکه څنګه چې ټاټ په یو لیک کې مېکناټن ته لیکلي وو: ایا باید هڅه وشي چې «د انسانیت ګټو ته وده ورکړل شي». د ټولنیزو اصلاحاتو ملاتړ وشي او داسې دودونه منع کړل شي لکه د زناکارو ښځو سنګسار؟. په ځارګره ځانګه کې یوازې وېره، کله چې له دغې پوښتنې سره مخ شو، په وضاحت وویل چې دوی د ملت جوړونې او یا د ښځې او نر د حقوقو د اصلاحاتو له پاره هلته نه دي تللي. هغه لیکلي: «زموږ د بنسټونو د فضیلت په اړه له هغه اوچت باور څخه پرته چې موږ ورسره اشنا یو او په یوه نوې او نه ازمویل شوې خاوره کې د دوی په پلي کولو کې زموږ د اندېښنې له څرګندونې څخه پرته، بل هېڅ داسې څه نه شته چې وېره ترې وشي او یا له هغوی څخه خوندي وساتل شي. دغسې لاسوهنه، که له تاوتریخوالي څخه ډک غبرګون نه زېږوي؛ نو لږ تر لږه به تل ترخې شخړې رامنځ ته کړي.»[79]

په عین وخت کې په کابل او غزني کې د وېره ځارګرو د دوست محمد په اړه راپورونه ورکول چې په اغېزمنه توګه او په بشپړه سېکمنتیا د انګرېزي پوځ د پرمختک پر ضد خپل پوځ جوړوي او دفاعي کرښې بیا رغوي. هغه د کابل سیند له لارې جلال اباد ته په لویه کچه اکمالات وکړل او د کابل له علماوو څخه یې د شاه شجاع پر ضد د جهاد فتوا ترلاسه کړه. نوموړي په یوه هڅه کې ایران ته هم ولیکل چې محمد شاه وډوماري چې د جګړې ډګر ته لاړ شي، «اعلحضرت ته یې ټینګار وکړ چې پرته له ځنډه د ده سره مرسته وکړي» او څرګنده یې کړه چې اوس به دا د ده وروستی فرصت وي مخکې له دې څخه چې انګرېزان په افغانستان کې ځان ته ځای پیدا کړي. هغه لیکلي وو: «د یوې چینې خوله پر یوه ستن هم بندېدی شي، خو چې یو ځل یې اوبو سر وکړ، بیا یې پیل هم مخه نه شي نیولای.»[80] د دوست محمد د ټولو کړنو په هکله ځارګریزه راپورونه انګرېزي کمپ ته د جون په ۲۰ مه ورسېدل او پرېکړه وشوه چې هر څومره ژر پر دوست محمد برید وشي همدومره به ښې پایلې ولري.

له کندهار څخه تر غزني پورې د انګرېزي پوځ د ۲۰۰ میلو مزل په اوږدو کې، دوی لمړی د ارغنداب له حاصل خېزه

درې څخه تېر شــول چې خړې اوبه په کې بهېدې او ســپينزر رنګه ولې په کې ولاړې وې او د پنې• ويالې د انار، انګور او ســرو توتو د باغونو له ليکې څخه چې د ختې دېوالونه ترې چاپېر وو بهېدې، خو له دې څخه وړاندې، څومره چې پوځ د ارغنداب له غاړې او د پنې ويالو له شــبکې چې د درې تر لمنې د ختکو تر پټيو غځېدلې وه، ليرې کېده، همدومره به وچې سيمې ته ننوت. د قلات غلزی Qalat e-Ghizai شـاوخوا سـپينې ځمکې چې سـپين واښــه يې باد رپول، کرار کرار ډبرينو غونډيو ته لار خلاصـوله. دغه سـيمې يوه ګوښــه د پرښــو او بکرو منظره جوړوله چې ځای ځای به د ســپينو کوکنارو پټي او بانجاني څخ• په کې ليدل کېدل. انګرېزي لښکر اوس د غلزيو سيمې ته ننوت. ويليم ټېلر ليکلي:

دا يوه وچه، غرنيزه او طبيعي ســيمه وه. لارې يې ډېرې ســختې او کله کله تک پرې نږدې ناشــونی و. غلزي زموږ په ليدو ســره د ختو بې‌شـمېره کلاوو ته، چېرته چې ډېرې غونډۍ دي، وتښــتېدل. دوی زموږ لارې نيولو ته هېڅ زړه ښــه نه کړ. په هســتوګنځايونو کې چې دوی پرېښــي وو، موږ يو څو بدرنګه زړې ښــځې او ســپي وليدل. دوی دواړو موږ ته يو شــانته په غوراري ښــه راغلاســت وکړ... موږ نېکبخته وو چې د غلې او وښــو زېرمې مو وموندې. ځايي خلکو زموږ د راتګ په اورېدو غلې خښــې کړې وې. د اوبو کمښــت مو هم نه درلود ځکه چې په ســيمه کې له هر لوري ويالې او ســيندونه تېر وو، خو د دغه ښــکنبو انډول د ملخو ځوروونکو ګلو برابر کړی و. د دوی دومره ډېرې ګلې وې چې اســمان يې ســم تياره کړی و او په دوامداره توګه يې زموږ په غوړونو کې بنګاری جوړ کړی و. داســې ښــکارېدل چې ملخ د ســيمه ييزو خلکو په زړه پورې خوراک و. دوی به ملخ په کرار اور ډاډه کړل او په ناڅ به يې په چټکۍ وخوړل، خو موږ ونه شو کړای چې دغه خوراک ته زړه ښه کړو که څه هم زموږ ځېره دومره خوندوره او او ډېر ډوله نه وه.[۸۱]

کين د جولای په ۱۸مه دوه څارګريز خبرونه تر لاســه کړل. لمړی، د پوپلزيو دســيســه چې د ښــار دروازې به پرانيزي بربنډه شوې او د شاه شجاع د وفادارو پر ځای غلزي چې بارکزيو ته وفاداره وو ګمارل شوي وو او دويم خبر، د غزني په شاوخوا کې بارکزي د کلک مقاومت له پاره تابيا نيسي. محتاط کين پرېکړه وکړه چې تر هغه وخته تم شي چې د شاه شجاع په مشرۍ د پوځ منځنۍ برخه او د وېلشر په مشرۍ د پوځ وروستنۍ برخه ور ورسېږي.[۸۲] کله چې ټول ځواکونه غونډ شــول، دوی په داســې حال کې چې پوځي ډلې يو بل ته نږدې رواني وې، مخ پر وړاندې مارش پيل کړ. د جولای په ۲۰مه د لمر ختو پر مهال د غزني منارونه د بوټيو پر سر ښکاره شـول او له دوی څخه وړاندې داسې يوه لويه کلا تر سـترګو شـوه چې په مرکزې اسـيا کې يوه تر ټولو لويه او نه ماتېدونکې کلا وه. کين ليکلي: «د راپورونو پر بنسـت، د دې پر ځای چې دغه کلا ډېره کمزورې او د مقاومت توان ونه لري، يو دويم جبرل الطارق مو مخې تـه څرګند شــو. يو اوچت او سم رغول شوی دېوال چې د يوې ستوغې غونډۍ پر سر جوړ شوی و او په هر لوري کې يې بې‌شمېره برجونه درلودل. ګرد را ګرد يې ښــه پاټکي او د اوبو خندقونه جوړ وو. چې لنډه يې ووايم، موږ هک پک شــوو.»[۸۳] د دغسـې نه ماتېدونکو دفاعي کلاوو شـــتون د انګرېزي څارګرې ادارې ناکامي ښــودله او اوس مالومه نه وه چې څه بايد وشــي. د کلابندۍ درنې وسلې ۲۰۰ ميله شاته له ناڅ سره په کندهار کې پرتې وې. يرغلګرو ته وړاندې تګ شونی نه و ځکه چې که غزني همداسې پرېږدي، د دوی د اړيکو لړۍ به وګواښـي او د پوره تدارکاتو د نه شـتون له امله، دوی نه شـا ته تګ کړلی شوای او نه يې اوږد مهاله کلابندي جوړولی شوای.

لکه څنګه چې وېره کېده، د انګرېزانو په نږدې کېدو سره افغانانو په کلکه مقاومت پيل وکړ. د دوی اسوالې ډلې د

• پنه: اوبونه، خړوبونه

•څخ: يو ډول اغزن سارايي بوټی دی چې بانجاني رنګ او تار ته ورته ګل پانې لري.

سپاهیانو مخکښې لیکې تر بریدونو لاندې ونیولې او کله چې یرغلگرو هڅه وکړه چې د کلا شاوخوا ته سنگر ونیسي، دوی د کلا له دېوالونو څخه پر دغه یرغلگرو د مرمیو باران جوړ کړ او پرې برلاسي شول. سیتا رام لیکي: «دښمن په ډېر قوت را ښکاره شو او سختې ډزې پیل شوې. افغانانو د دغه کلا په قوت باور درلود. دېوالونه ډېر اوچت وو او ختل پرې شوني نه وو او زموږ پر اس باندې ایښو سپکو توپچې وسلو پر دوی هېڅ اغېز نه درلود. افغانستان ته له راتگ راهیسې، دا لمړی ځل و چې موږ له جگړې سره مخ شوو.»[۸۴]
دلته افغانانو هم په لمړي ځل د خپل اوږد میله تور ټوپکو کره توب وښوت، د ۱۹ پېړۍ لېرنښې ټوپک. کله چې نښه وېشتونکو انگرېزي پوځیان د خپلو ټوپکو د اعظمي واټن د ننه وموندل، دوی به ډز وکړ او په دې توگه یې گڼ شمېر سپاهیان چپه کړل. میرزا عطا لیکلي: «هره مرمۍ به چې له کلا څخه فیر شوه، پر انگرېزي عسکرو به لکه د الهي جزا په څېر ولگېده. عسکر وړې پاتې شول او ځاروي له اوږده مزل څخه ستړي وو او تر ماښام پورې یې بارونه تر هغه وخت پورې پر شا پاتې وو تر څو چې د لنډمهاله سنگرونو او مورچلونو تر شا کمپ جوړ شو. له کلا څخه د یو لوی توپ چې زبرزن نومېده ډز وشو او اوښان، عسکر او اسونه داسې په هوا شول لکه کاغذ باد.»[۸۵]

په دغه شپه، انگرېزانو له کلا څخه د شنو رڼاوو اشارې ولیدې او دوی ته د سوېل په غرونو کې په نورو رڼاوو ځواب ورکړل شو. د دغه اشارو موخه انگرېزانو ته تر هغه وخته څرگنده نه شوه تر څو چې سهار وختي پر دوی باندې له شا څخه یوې اسوالې ۲۰۰۰ کسیزه د ځاځمن سترگو غازیانو ډلې برید وکړ. وروسته له دې چې سپېدې وچاودې، دوی سمدلاسه د کمپ شاته د جهاد له شنو جنډو سره په لوړو ځمکو ښکاره شول. کله چې د خطر بېگل وغږول شو، د جهادیانو مخکښې برخې وکړې شول چې د دفاعي خندقونو څخه تېر او نېغ د شاه شجاع د کمپ منځ ته ورسېږي په داسې حال کې چې د الله اکبر نارې یې وهلې او د ځان وژنې په زړورتیا یې تر هغه وخت جگړه وکړه تر څو چې کلابند شول.
په پای کې یوازې ۵۰ کسه تسلیمۍ ته حاضر شول او حتی دوی کله چې شجاع ته کش کړل شول، ده ته یې په سپکاوي «په زړه کې کافر او د کافرانو ملگرۍ» وویل.[۸۶] په داسې وخت کې چې شجاع د غوسې پزه کش کوله، یو غازي په پټه یو خنجر راوایست او د شاه د وهلو هڅه یې وکړه. وروسته له دې چې دغه کس په ډېرو کسانو کابو او ووژل شو، د شجاع ساتونکو سمدلاسه د دغه اسیرانو له ټولې ډلې څخه سرونه غوځ کړل چې مېکناټن ته یې سخته لړېکه ورکړه. داسې راپور ورکړل شوی چې د شجاع کسانو په خندا او ټوکو دغه کم بخته خوارکي «په چړو او تورو ټوټې ټوټې کول». لکه څنگه چې بندیان پراته او لاسونه یې تر شا تړلي وو، موهن لال لیکلي: «انگرېزي کمپ ته څېرمه د بې‌شمېره بندیانو وژنې، زموږ په کړنو یوه بې خونده رڼا واچوله. په یقین سره، هېڅ هېواد به په بې کچې ظالمانه او وحشیانه توگه د ۵۰ کسانو وژنه د یو کس د سپکاوي په بدل کې ونه مني او نه به یې منظور کړي؟»[۸۷]
په راتلونکو ساعتونو کې موهن لال د انگرېزانو په ژغورنه کې له هغه انجړ بنجړ څخه چې دوی په خپله ځان ته جوړ

کړی و، اړین رول ولوبولو. یوه ورځ مخکې کله چې انګرېزان کلا ته نږدې کېدل، د بارکزیو یو مشر شهزاده او د دوست محمد سیال، عبدالرشید خان د جګړې له کرښې تېر او موهن لال ته یې ځان تسلیم کړ. نوموړي موهن لال د منشي توب له وخته پېژنده کله یې چې په ۱۸۳۰ مو کلونو کې له وېړ سره د ځارګر په څېر په کندهار کې کار کولو. عبدالرشید د موهن لال په کېږدۍ کې ده ته وویل چې دغه کلا یوه لویه نیمګړتیا لري. د انګرېزانو په نږدې کېدو سره د کلا ډېرې دروازې په خښتو پټې شوې وې، خو د کابل دروازه پرانیستې پاتې شوه چې له دوست محمد سره دوامداره اړیکې وساتل شي. کله چې برنز دغه مالومات کین ته ورکړل، اعلی سر قوماندان پرېکړه وکړه چې پرته له دې چې همغه شپه برید وکړي، بله چاره نه لري او هیله من و چې دغه نابېره برید به د پلان او ځارګرېزو مالوماتو د نه شتون تلافي وکړي.

یو پلان په چټکۍ جوړ شو. د توپچي پرله پسې ډزې او پر سوېل باندې یو انحرافي برید به انجنیرانو ته مهلت ورکړي چې د کابل دروازې ته وښښېږي او هلته چاودنیز توکي کېږدي څو دروازه والوزوي. پر دې پسې به یو ډله ییز یرغل چې توپک به په برچو سمبال وي پیل شي. هنري ډیورنډ چې په خپله خوښه د چاودنې ډلې مشرۍ ته حاضر شو، لیکلي: «دغسې عملیات له خطر څخه ډک وو او حتی بریا یوازې د ډېرې مرګ ژوبلې په زغملو اټکل کېدای شوی.» کله چې ډیورنډ دغه خبره له کین سره مطرح کړه، اعلی سر قوماندان ځواب ورکړ چې بله چاره نه شته ځکه چې یوازې د دوه یا درې ورځو له پاره په زېرمتون کې ډوډۍ پاتې ده.[۸۸]

پاتې ورځ په ځار تېره شوه. کین او انجنیران پر اسونو د کلا د بهرني دېوالونو شاوخوا د خوبانیو او چارمغزو د باغونو د دېوالونو تر شا چې د کلا په تیرکشو کې له تورتوپکو نښې ویشتونکو څخه په امان وو، وګرځېدل. له نیمې شپې څخه لږ مخکې، امر ورکړل شو چې عسکر باید په څلورو بجو راغونډ شي او د خپلو خولیو سپین پوښونه لیرې کړي چې له کلا څخه په اسانۍ ونه لیدل شي. مېکناټن د شپې په دوو بجو شجاع یوې غونډۍ ته بوتلو چې د کابل دروازې ته مخامخ او اوچته پرته وه. د هغه د بیوګرافي لیکونکي، محمد حسین هراتي د خبرو پر بنسټ: «مېکناټن ته دا عزت په برخه شو چې شاهي حضور ته لاړ شي او اعلحضرت ته بلنه ورکړي چې د هوښیار صوفي بهلول د زیارت غونډۍ ته لاړ شي چې له هغه ځای څخه د غزني پر کلا د یرغل لیدنه وکړي. وروسته له دې چې اعلحضرت پر خپل ځای کښېناست، سمدلاسه د توپونو اورجنې ډزې پیل شوې.» (۸۹) شاه شجاع په خپل برېنډ موقعیت کې له کلا څخه د سختو ډزو لاندې راغی، خو له دښمنۍ څخه په خپله ډکه زړورتیا له ځایه ونه خوځېد. نوموړي په دې کار خپل انګرېزي پالونکي اغېزمن کړل چې د ده په هکله د درواغو کیسې ورته ویل شوې وې چې د جګړې له ډګره له وخت څخه مخکې وځي.

سیتا رام د انحرافي قوې یوه برخه و. هغه لیکلي: «امر راکړل شو چې سور اور بل کړو چې د غازیانو پام بلې خوا ته واړوو. په دغه شپه ډېر باد لګېده او له دورو څخه جوړو ورېځو هر څه د معمول په پرتله تیاره کړي وو. کله چې ډزې پیل شوې، موږ غازیان ولیدل چې له مشالونو سره یې منډې وهلې او سمدلاسه ټول ځای داسې ښکارېده لکه دېوالي پوجا Diwali puja.»[۹۰]

په سوېل کې د ډزو د درزاري برعکس، د کلا په شمالي اړخ کې چوپه چوپتیا وه کله چې ډیورنډ او نورو انجنیرانو په تیاره کې د دېوال په لور ښښېدل پیل کړل. دوی اندېښمن وو ځکه چې بریا د محرمیت په ساتلو تړلې وه او مېکناټن د شجاع کارکوونکو ته د یرغل پلان ښودلی او د جګړې په ټولو طرحو د شجاع کمپ خبر شوی و، خو دغه پلان د مدافعینو غوږو ته نه و رسېدلی. د سپېدو له چاودو مخکې، ډیورنډ د کلا د دروازې تر ۱۳۷ متره وښښېد چې ناڅاپه د

یو پېره دار له خوا وننګول شــو. هغه وروســته لیکلي: «یو ډز او یوې چیغې وویل چې ډله ولیدل شــوه، ســمدلاســه افغانان ځک شــول، ټوپکوالو له دېوال څخه په چټکۍ د خطر زنګ وواهه او ناڅاپه په کلا کې د مورچلونو له پاســه شــنه رڼا خپره شـوه او دروازې ته نږدې ځایونه یې ښـه رڼا کړل. د کلا له لاندنۍ برخې څخه په لنډ واټن کې زموږ د لیکې پر اوږدو باندې ډزو به ټول انجنیران او نور کسـان هلاک کړي وای، خو په تعجب سره د کلا له هر تیرکش څخه ډزې روانې وې، خو زموږ لیکـه پرتـه لـه دې چې د کلا لـه لانـدینۍ برخې څخـه حتی یو ډز پرې وشــي، تېره شـــوه.» د باروتو کڅوړې کېښودل شوې او پلتې ته اور ولګول شو. په داسې حال کې چې دفاعیان له تیرکش څخه د لید او ډزو د محدویت څخه په تنګ شـول، دوی به پر دېوال ودرېدل، ښـکته د دېوال بېخ ته به یې په ډزو د تیږو او خښـتو ټوټې والوزولې او بېرته به د دېوال شـاته شـول. کله چې یوه لویه چاودنه وشـوه، انجنیرانو د خندق په اوبو کې غوټه ووهله او بلې خواته سـمدلاسـه د پرمختګ بېګل ووهل شـو.[91] د دروازې په لور د عسـکرو مشـري ویلیم ډني William Dennie کوله او په دوی پسې له لږ ځنډ وروسته، د جنرال رابرټ سېل په مشرۍ یوه ډله روانه وه. رابرټ سېل د خپلو کسـانو په منځ کې جګړه مار باب نومېده ځکه چې ده نه غوښــتل د کتار په شـــا کې پاتې شــي او تل به په تن په تن جګړو کې ښکېل و.

محمد حسـین هراتی د شـاه شـجاع ترځنګ د غونډۍ له سـر څخه ننداره کوله. هغه لیکلي: «د کلا دروازې والوزول شــوې او انګرېزانو تن په تن جګړې ته منډه کړه. دوی تر هغه وخته وجنګېدل تر څو چې د تسـلیمۍ چیغې اســمان ته اوچتې شـــوې. «ال امن، موږ مه وژنئ» او افغان عســکرو خپلې وســلې پر ځمکه واچولې. د هغه چا چې اجل پوره و، ووژل شـول. ځینې نور، ښـځې او نارینه، اسـیر ونیول شـول او د دوی مال، شـتمني او څاروي شـوکمارۍ ته پرېښـودل شـول.»[92] میرزا عطا د دفاعیانو په اړه خپله ژوره خواخوږي ښودلې. ده لیکلي:

کله چې دوی باروتو ته پلتې ولګولې، دروازه له ډېرو سوریو څخه په غلبیل بدله شوه او پر ځمکه ولوېده. چاودنې هوا د دوړو له توپان څخه ډکه کړه او هېڅ شـی نه ښـکاره کېدل. د شـاه عسـکرو په منډه پر کلا یرغل وکړ او د ۳۰۰ غازیانو یا د خپل ایمان له پاره له جنګیالیو ســره مخامخ شـــول. غازیانو خپلې تورې را وایســتلې چې د خپل دین د دفاع له پاره وجنګېږي او درې ځلې یې انګرېزان له دروازې څخه بهر شـاته وتمبول. عسـکر دې ته اړ شـول چې شـاتګ وکړي او د زر فوټه په واټن کې یې ډزې کولې، خو جنرال سـېل او اعلی سـر قوماندان بیا عسـکر راغونډ کړل. دوی کلا ته ننوتل او غازیان یې له پښـو وغورځول. د بنګال پوځ یو ځل بیا پر کلا یرغل وکړ او د کلا قوماندان، نواب غلام حیدر خان [د دوســت محمد زوی چې یو کال مخکې یې برنز له کابل څخه د وتلو پر مهال بدرګه کړی و] خپلو خاینو ملګرو یوازې پرېښـــود چې خپل ځانونه وژغوري او چټل انګرېزي ســره زر تر لاســه کړي. دوی انګرېزي رشــوت ومانه، مخونه یې په خیانت تور شـول او له جګړې څخه وتښـتېدل. پاتې غازیان د جنت له ویالو څخه د شـهادت جام تر څښـلو پورې وجنګېدل او د جنت بڼ ته چې لاندې یې ســیندونه بهېږي یوړل شـــول. خدای دې د دوی پر روح رحمت و اوروي. یوازې د غازیانو له مړینې وروسته، انګرېزانو د غزني کلا ونیوله او بریا یې ترلاسه کړه.[93]

په داسـې حال کې چې د کلا په ښـکتنۍ برخه کې لوټماري روانه وه، پورته د کلا په پاسـنۍ برخه کې مقاومت په زړوتیا روان و. جورج لارنس لیکلي: «افغانانو په باتورۍ په تورو جګړه کوله، حتی هغه وخت یې هم زموږ یو شـمېر خلک ټپي کړل چې دوی زموږ د ټوپکو په برچو ســوري شـــوي وو.»[94] د ده د ملګري، نوېل چېمبرلېن د انګرېزي عســکرو چلند خوښ نه شـــو. وژنې او بې رحمۍ اوس ټول ځایونه نیولي وو. نوېل لیکلي: «عســکر به د لوټمارۍ په موخه کورونو ته

ننوتل، په دغه توګه ډېر خلک ووژل شــول...زه نه غواړم هغه ظلم او وحشــت درته بيان کړم کوم چې ما په هغه ورځ وليد ځکه چې زه ډاډه يم چې ستا به له بشـريت څخه کرکه وشي: خو زه خوشحاله يم چې ډېر لږ ښځې او ماشـومان مړه شــول او دا هم د حيرانتيا ځای دی ځکه چې لـه هرې کوټې څخـه بـه چې د چـا د خوځېدو غږ واورېدل شـــو، سـمدلاســه به لس، دوولس ډزې پر کوټه وشـوې او له دې وچې ډېر بې‌ګناه خلک ووژل شـول.»[٩٥] د سـپېدو له چاودو سره، د دفاعيانو تېښته پيل شوه. تامس ګيسفورډ ليکلي:

يو شمېر دښمنان وليدل شول چې له کلا څخه په پرېو ښکته کېږي. ځينې يې په ښکته کېدو کې وويشتل شول او ځينې چې په ښکته کېدو بريالي شـول، په پټيو کې سـپرو عسـکرو په تورو ووهل. وروسـته له دې چې ټوله کلا زموږ لاس ته راغله، هغه ډلو چې په کورونو کې يې دروازې پر ځانونو پسې تړلې وې لا تر اوسـه په عسـکرو ډزې کولې. هغه کسـان چې تسـليم شـول، يو ځای به وسـاتل شـول، خو مشـران او نور هغه کسـان چې زموږ ډېر سـرې يې د کلا له نيولو څخه ډېر وخت وروسـته ووژل، ځای په ځای به وويشـتل شـول. هر څه چې په کرار شـول، له يو کور څخه يوه ډله راووتله چې ځان ته د تېښتې لاره پيدا کړي، په دغه هڅه کې يې ډېر سـرې ټپيان کړل.

ګيسفورډ زياتوي:

دغه ګڼ شمېر ظالمانه وژنې ډېرې ويرونکې وې. په يوه دهليز کې، چې زينې ورڅخه د کلا سر ته ختلې وې، دېرش، څلوېښت مړي پراته وو او ډېری يې نيمه سوځېدلي او اور پرې بل و... ځينې اغېز کوونکې صحنې د مړيو په ايستلو کې رامنځته شوې. يوې ډلې چې يو مړی يې له يوه کور څخه وايست، ګوري چې مړی بېرته شاته کش کړل شـو، کله چې دوی شاته وکتل، يوه ښځه او يو ماشـوم همدغه مړي ته په ژړا ناسـت وو. هر کور او هره هټۍ لوټ او زيانمنه شـوه او داسې کور نه موندل کېده چې پر هغه به د وينو داغونه نه وو. ۵۰۰ تر ۶۰۰ مړي په کنده کې وشـمېرل شـول او ښـايي په ټوله کې لږترلږه ۱۰۰۰ کسـه وژل شـوي وي. ټپيان په بد حالت کې وو او په ښـار کې زموږ تر شـــتون پورې يې پالنه کېده... ځينې ســـوځېدلي، ځينې په مرمۍ يا برچې ټپيان، د نورو د بدن غړي ټوټې ټوټې او حتی ديارلس کسه د توپ په يوه چاودنه کې الوتي وو.

د کلا حاکم، د دوست محمد زوی حيدر خان د يوې دروازې پر سر په يو برج کې وموندل شو او وروسته له دې چې د ژوند تضمين يې وشو، خپله توره يې تسليم کړه.[٩٦]

د سهار په ۹ بجو، مقاومت پای ته ورسېد او اوس د غنيمت وېش کارکوونکي په سيستماتيک ډول د لوټ شوو مالونو په راټولولو لګيا شـول چې د عسـکرو ترمنځ يې ووېشي. دغه کار پنځه ورځې ونيوې چې ټول لوټ شـوی مال راوباسي. د ميرزا عطا د ليکنو پر بنسټ: «دوی خپل ساتنځای ته ۳۰۰۰ د ترکي، عربي او ايراني نسل اسونه؛ ۲۰۰۰ کابلي، بلخي، بخاري او بغدادي اوښـان بوتلل او اصـفهاني او تهراني د تورو لاسـتي، په سـلګونو د پشـمينې کشـميري شـالونه، په زرګونو د مميزو، بادامو، مالګينې پسـتو، کوچو، وريجو او اوړو ډېرۍ او په زرګونو تومانچې يې راټولې کړې وې.» روڼ اندی ميرزا عطا د غنيمت په څېزونو کې له يو څېز سـره چې د انګرېزانو ورته پام شـوی نه و، مينه درلوده: د کندهار مانۍ کتابتون - «په پارسـي او عربي ژبه څو زره ګټور او بې جوړې کتابونه چې د ټولو علمونو، منطق، ادبي نقد، د قانون تيوري، فلسفې، نحوې او پښوېي• په اړه وو.»[٩٧]

دا يوه لويه بريا وه: انګرېزانو د غزني نه ماتېدونکې کلا له لمړي ځل ليدو څخه ۷۲ ساعته وروسته تر خپل واک لاندې

• پښوېي: ګرامر

راوسته. همدا راز ۱۰۰۰ کسه یې ووژل، شاوخوا ۳۰۰ افغانان ټپي شول او ۱۵۰۰ کسه اسیر ونیول شول. برعکس، د انګرېزانو تلفات یوازې ۱۷ کسه وو او شاوخوا ۶۵ کسه ټپي شوي وو.[۹۸]

لکه څنګه چې وروسته ډیورنډ ورته اشاره کړې، دغه بریا یوازې د ښه بخت له وجې وه. په کندهار کې د کلابندۍ توپونو په پرېښودو او پرته له پوره اکمالاتو څخه د غزني په لور په ستنېدو سره، کېن «لویه پوځي تېروتنه وکړه، خو لکه د انسان په پاملرنه او بصیرت باندې د ملنډو په توګه، جګړې کله کله داسې بېلګې رامنځته کوي په کومو کې چې تېروتنې په توکلي توګه د په زړه پورې او حیرانوونکې بریا وجه ګرځي. او دغه تېروتنې پورتنۍ خبره ثبوت کړه».[۹۹]

که انګرېزان له ټولو نیمګړتیاوو سره سره بریالي شول، خو افغانانو هم ځان و نه شرمولو. دوی خپله جنګي وړتیا وښوده او د دفاعیانو زړورتیا حتی په هغه وخت کې چې هر څه یې له لاسه تللي وو افسانې جوړې کړې چې سمدلاسه یې وده وکړه. میرزا عطا چې د نورو افغانو په څېر د وفادارۍ د اوښتنې احساس وکړ لیکلي چې ډېر خلک په دې باور وو چې وژل شوو ته پرښتې راغلې. ده لیکلي:

لکه د کربلا شهیدان، مړه غازیان پرته له قبر او کفن څخه د جګړې په ډګر کې پرېښودل شول او سره له دې چې پرهېزګاره مسلمانانو په مناسبه توګه د دوی د خښولو غوښتنه په عاجزۍ وکړه، انګرېزانو اجازه ورنه کړه، خو د لوی خدای څخه شکر، د شپې په بهیر کې د شهیدانو ټول مړي ترې تام شول او حتی د دوی د وینو یو څاڅکی په ځمکه کې پاتې نه و. یوه بله عجیبه کیسه د یو غازي وه چې د کلا په یو برج کې درې ورځې پاتې شوی و او هر څوک چې نږدې ورتلل، غوځول او وژل به یې - د کمپنۍ ۷۰ عسکر یې ووژل، بیا ناڅاپه ورک شو ـ او هېڅوک پوه نه شول چې چېرته لاړ. د غزني کلا د ننه، د ځمکې لاندې ډېر تونلونه دي او انګرېزان څو میاشتې تر هغه وخته ورباندې خبر نه وو چې ویل کېږي شاوخوا ۸۰۰ بکرې نجونې او ماشومان، ۳۰۰ اسونه او ۵۰۰ نارینه افغانان ناڅاپه راښکاره شول او له کلا څخه لاړل. د یرغلګرو حتی یو عسکر هم هڅه ونه کړه چې دوی ودروي او یا وننګوي؛ نو بیا انګرېزي واکمني پر غزني خوره شوه.[۱۰۰]

دوست محمد ته په کابل کې د ۴۸ ساعتو څخه په لږ وخت کې د غزني د سقوط خبر ورسېد. ده ۳ میاشتې په هېواد کې د تر ټولو لوې کلا په بیا رغونې او ټینګولو کې تېرې کړې وې، خو په ۳ ساعتو کې د کافرانو لاسته ولوېده. په راتلونکو څو ورځو کې دوست محمد ته نور بد خبرونه هم ورسېدل چې نه یوازې د ده باور یې زیانمن کړ بلکې د ده د ملاتړو هوډ یې هم کمزوری کړ.

لمړی او تر ټولو زیانمنوونکی خبر د ده ګران او تر ټولو اغېزمن زوی اکبر خان په اړه و. اکبرخان چې د خیبر د ساتنې او د وېښ او شهزاده تیمور د پرمختګ د درولو له پاره دوست محمد ګمارلی و، ناڅاپه ناروغ شوی و. داسې ګنګوسې وې چې زهر ورکړل شوي وو. هغه دوه ورځې د مرګ په مورګه کې پروت و. د افغان سرچینو پر بنسټ، دغه خبر تر هر څه ډېر د دوست محمد په روحیه اغېز وکړ: «کله یې چې خپل زوی، چې د ځیګر ټوټه یې وه، ولید، د غم درد یې زړه ټوټې ټوټې کړ او خپل سر یې د ناچارۍ پر لاسونو ووهلو».[۱۰۱]

د اکبر خان ناروغۍ بلاخره وېډ ته هغه فرصت ورکړ چې دی ورته سترګې په لار و. په دغه سربدالۍ کې ده پرېکړه وکړه چې پر خیبر د یو برید خطر په ځان ومني که څه هم دی وتوانېد چې یوازې له ۵۰۰۰ کسانو څخه لږ عسکر راټول

کړي او هغه هم داسې خلک چې د عسکرۍ وړتیا یې نه درلوده. د برید پر وړاندې نه یوازې ځایي افریدیو بلکې د محمد شاه خان قومي خلکو، د ببرک خیل غلزیو سخت مقاومت وکړ. محمد شاه خان د اکبر خان د ناوې چې په ښایست کې یې نوم درلود پلار و، خو د جولای په ۲۶مه وېډ د خیبر د غاښې لاندې علي مسجد ونیو او لږ وخت وروسته یې د جلال اباد په لور، له کوم ځای څخه چې یې سبکه اکبر خان په بیړه په کټ کې بل ځای ته یوړل شو، مارش پیل کړ. په ۴۸ ساعتونو کې د غزني او علي مسجد سقوط نور ناراضه قومي خلک وهڅول. له کابل څخه ۳۵ میله بر په استالف کې تاجک کوهستانیان د دوی د مذهبي مشر، نقشبندي پیر او د پل خشتي جمات میراثي امام میر حاجي تر مشرۍ لاندې د بارکزیو پر ضد ودرېدل او خپل بارکزی والي، د دوست محمد مشر زوی سردار شېرعلي خان یې وشړلو. دوی په نوموړي پسې تر چاریکاره، چیرته چې هغه خپلې ودانۍ ته چې د ختو دېوالونه ترې چاپېر وو راغلل او دی یې هلته کلابند کړ،«د پانسي کړۍ یې په غاړه کې ورتنګوله ».[۱۰۲] په ځوانۍ کې کله چې دوست محمد د خپل مشر میرني ورور، فتح خان له پاره سیمه اداره کوله، ده دېر کوهستاني ملکان وژلي وو. کله چې وېډ، میرحاجي ته د پیسو وړاندیز وکړ، میرحاجي خپل خلک د پاڅون له پاره وهڅول او د هغه غچ اخیستلو غږ یې پرې وکړ چې دوی شل کاله ورته تم وو.[۱۰۳]

دا چې له یوې خوا د غزني له لوري یو لښکر د کابل په لور د پرمختک په حال کې و او له بلې خوا د جلال اباد له لوري بل لښکر او ها خوا کوهستانیانو پاڅون کړی و، د دوست محمد غوراوي په چټکۍ مخ په کمښت وو؛ نو د ده لمړنی غبرګون، د ماتې پر وړاندې د پښتون دودېزه ځواب، خبرې اترې و. د کابل په اشرافیانو کې نواب جبار خان تر ټولو ډېر انګرېز پلوی و: هغه د برنز کوربه توب او د چارلس مسون د لرغون کیندنې مالي تضمین کړی و. همدارنګه، نوموړي خپل زوی لودیانې ته لېږلی و چې د وېډ په ښوونځي کې په انګرېزي سیستم زده کړې وکړي. سربېره پر دې، د ویتکیویچ د لیدنې په بهیر کې ده هڅه وکړه چې خپل ورور د انګرېزي داعیې په ګټه وهڅوماري؛ نو جبار خان غزني ته له یوه وړاندیز سره ولېږل شو- شاه شجاع تخت ته بېرته راګرځېدی شي، خو په دې شرط چې د سدوزیو په پاچاهۍ کې دوست محمد د وزیر دنده ولري، هغه دنده چې د وراثت ادعا یې د لرلو حق ورکوي. هغه دا چې د ده میرنی ورور، فتح خان د شاه زمان وزیر و او پلار یې، پاینده خان د شجاع د پلار، تیمورشاه وزیر و. د پښتون په اند، دا د ستونزې یوه دودیزه او واضح د حل لاره وه، خو د انګرېزانو له خوا په حاکمانه ډول د دغه وړاندیز ردونې جبار خان ګځ ګول کړ. دی د خپل دویم وړاندیز په ردونې هم هک پک شو: «د خپلې خورځې/ ورېرې ورسپارل، د حیدر خان ښځه». لکه څنګه چې د یوه ځوان انګرېزي افسر ورته پام شو: «جبار خان له بریده وتلې د غوسې احساس وکړ.»[۱۰۴] خو یوازې موهن لال چې د پت په اړه یې د افغانانو د مفکورې او انګېرنې په هکله اوږده تجربه درلوده، پوه شو چې دغه ردونه څومره لوی سپکاوی و. ده لیکلي:

دا هېڅ اړینه نه وه چې په داسې مهم وخت داسې ارزښتمن ملګری لکه جبار خان له لاسه ورکړل شي. ده په رښتیا هیله او پر موږ باندې باور له لاسه ورکړ. د خبرو اترو په ترڅ کې چې موږ درلودې، کله چې موضوع د شاه شجاع الملک په اړه شوه چې موږ یې نوم په ډېر درناوي واخیست، ده موسکا وکړه او استازي ته یې وویل: «که شاه شجاع رښتیا پاچا دی او د خپلو نیکونو سلطنت ته راغلی؛ نو ستاسې پوځ دلته څه کوي؟ هغه تاسې د خپل پوځ او پیسو په وسیله افغانستان ته راوست او تاسې له ده سره له هر اړخه دوستانه او لېبرال چلند کړی دی. اوس یې موږ افغانانو ته پرېږدئ او دی پرېږدئ چې که کولی شي پر موږ د واکمني وکړي.» موږ ته داسې سپینې

خبرې خوندورې نه وې... او ښــه نواب خان چې زموږ په ترخه چلند ناهيلی او خپه شــوی و، زموږ له کمپ څخه د جولای په ۲۹مه د غرمې په شاوخوا کې لاړ. ما ته وويل شـول چې زه نوموړی تر خپل حريم پورې بدرګه کړم. په لاره مو د څو ښځو چيغې واورېدې چې د غزني په کلا کې نيول شـوې وې، نواب خان ماته مخ کړ او سـر يې وښـورولو... د بېرته تګ په وخت کې، زموږ سـره د نواب د خبرو بنه ترخه وه[۱۰۵]

لکه څنګه چې خبرې اترې ناکامه شــوې، دوســت محمد ته يوازې يوه بله لاره پاتې وه: نوموړي خپل ملاتړي په هغه بنې کې را غونډ کړل چې د تيمورشاه له نابشپړې مقبرې څخه چاپېر و. هلته يې يوه احساساتي وينا وکړه چې څو برخې يې تر اوســه شــته. هغه خپلو ملاتړو ته وويل: «تاسـې تېر ديارلس کاله زما نمک وخوړ، زما د اوږد مهاله مهرباني، سـولې او نېکمرغۍ په بدل کې له ما سره يوازې يوه نيکي وکړئ. ما ته د وياړلي مړينې توان راکړئ. د فتح خان له ورور سره ودرېږئ چې د پرنګي سـپيانو پر سـپاره لښـکر خپل وروسـتنی ګوزار وکړي. که چېرې په جګړه کې زه مړ شـوم، بيا تاسې په خپله خوښه چې له شاه شجاع سره څه کوئ هغه وکړئ.»[۱۰۶] دغه غوښـتنه له بشـپړې چوپتيا سـره مخ شـوه. مولانا حميد کشـميري په اکبر نامه کې د دې پوره بيان ليکلی دی چېرته چې دوسـت محمد د خپل مشـروعيت په اړه له خپلو ملاتړو سره خبرې اترې کولې. امير ادعا کړې چې د اسلامي قانون او عدالت اسـتازيتوب کوي، خو د ده پلويانو چې درنې تلې ته يې سـترګې وې، ځواب ورکړ چې يو مشـروع پاچا چې په سـر يې د پاچاهۍ تاج وي لمړی د وفادارۍ حق لري، نه امير؛ نو په دغه دليل يې د دوسـت محمد هغه خبره رد کړه چې له پرنګي کافرانو سـره د اتحاد له وجې شـاه شـجاع خپل قانوني خونديتوب له لاسه ورکړی. دوست محمد پوښتنه وکړه: «دا زمانه اوس څرنګه بدله شوه؟»

چې په سل ملګرو کې يو ملګری پاتې نه شو
چې نارينه د ښځينه په پرتله بې ايمانه شول
نو بيا د ښځو ايمان ولې په بد نوم يادېږي
زه وېرېږم چې هېواد به د پرنګيانو لاسته ولوېږي
او بيا به دوی خپل قانون، دين او مذهب دلته پلی کړي
د هېچا پت به بيا خوندي نه وي
نه به د چا په رېړه د رحم په سترګه کتل کېږي
دوی په ځواب کې ورته وويل: «اې د دغه غونډې مشره
موږ په دغه جګړه کې ستا مرستندويه نه يوو
ځکه چې د پاچا پر ضد پاڅون خدای منع کړی دی
د امير او پاچا تر منځ ډېر توپير شته
موږ د ده پر ضد د توري ايستلو ته زړه نه کوو
پرېږده، هر څه چې پېښېږي، پېښ دې شي »
امير ځواب ورکړ: «د پاچا اطاعت حق دی
که پاچا د شرعيت پر سمه لار روان وي

نه داسې پاچا چې بې ایمانه شو
د ده اکاړي به په هېواد کې مصیبت جوړ کړي
اوس د کافرانو په مرسته
هغه له لوی پوځ سره ځان چمتو کړ
د احادیثو پر بنسټ، د کافرانو مرستندویان
نجس، بدکاره او کافرېږي
د دغسې نجس پاچا وژل برحق دي
له ده سره مرسته ناحقه او ناسمه ده»

دوست محمد ته د قزلباشو مشر، خان شرین خان ځواب ورکړ. دوست محمد قزلباشه مور درلوده او هیله من و چې دوی به د ده تر څنګ ودرېږي او د ده په پلوۍ به جګړه وکړي، خو لکه نورو خلکو دوی هم درنې تلې ته کتل.

چوپ شه [شرین خان ځواب ورکړ] دومره سپکې سپورې مه وایه
ځکه چې نورهېڅ نه وي، موږ د پاچا نمک خوړلی
خپل بې ځایه ښاخ پرېږده، ستا د پلمو وخت تېر دی
ستا د غرور او لېونتوب وخت اوس تېر دی
کله چې شپه شوه، په ډېره ښاځمنۍ او ډېرې بدوردۍ
قزلباشان او نور چې د پانسي وړ وو
لکه بې ډاره غله، دوی خزانه چور کړله
ډېره شتمني یې په لوټ ځان سره یوړه
بیا د یوې شپې په ترخ کې لکه باد
والوتل چې له پرنګیانو سره یو ځای شي
د امیر، چې خپلو ځواکونو خیانت ورسره وکړ، زړه مات شو.
د ده ټول ملګري ده ته پردي شول
او خپلې داعیې ته په اندېښنو کې ډوب شو
لکه څنګه چې سعدي وایي: هرکله د چې ملګري درسره بد شول
له ډګر څخه د تېښته خپله بریا بوله
نو ده له خپل زړه څخه د جګړې ټول سوچونه وایستل
د وسلو، مهماتو څخه او هر څه چې ورته ګران وو
دومره یې واخیستل چې ځان سره یې وړلای شوی
بیا یې د تګ ډول ووهو او جنډه یې پورته کړه
دی د خپل قوم له ۱۵۰۰ کسانو سره ستون شو
د بامیانو له لارې خلم ته[۱۰۷]

د دوست محمد د تګ خبر انګرېزي کمپ ته د ۱۸۳۹ کال د اګست په ۳مه ورسېد. درې ورځې وروسته انګرېزي پوځ کابل ته خپل ځو میله پاتې مارش وکړ. له فبروز پوره له حرکت څخه ۸ میاشتې وروسته، د اګست په ۷مه انګرېزي پوځ چې شاه شجاع یې په سر کې و، بلاخره کابل ته ننوت. د شاه شجاع «ځلانده تاج پر سر، په غمیو پټ کمربند یې پر ملا او وښي یې پر لاسو وو». مېکناټن هم له شجاع څخه کم نه و. د ده پر سر انګرېزي «خولۍ وه چې د اوښمرغه په بڼکو ښکلې شوې وه او د څنګ دواړه ژۍ یې پورته اړول شوې وې. شین دوه ټټریزه کوټ یې په تن و چې اوچته تنۍ یې درلودې، ورغندی• او لستوني یې ګڼ ګلدوزي شوې وو او د اوږو پر سر نښانونه یې په پرتم کې له مارشال څخه کم نه وو. د ده د پرتوګ څنډو اوږده او سورووره زرینه فیته درلوده». دېرش کاله کېدل چې شاه شجاع د بالا حصار چې د کابل نږدې یو پر ځلورمه برخه یې نیولې وه، پر لوی کمر باندې خپله پرتمینه تیموري ماڼۍ نه وه لیدلې. د کابل واټونه په چوپه ګڼه ګوڼې ډک وو. کله چې شاه د دوی له مخې تېرېده، دوی به ودرېدل او کله به چې په شاه پسې انګرېزي مامورین دوی ته ور ورسېدل، بېرته به کښېناستل، خو د خوشالۍ چیغې نه وې. د جورج لارنس د خبرو پر بنسټ، کابلیانو [د شاه په راتګ] «خپله بشپړه بې پروایي وښوده او شاه ته یې د ښه راغلاست هېڅ کومه اشاره ونه کړه او نه یې د ده بیا واک ته په رسېدو کومه خوښي څرګنده کړه. د دوی زړونه او مینه په ښکاره له خپل مخکني واکمن سره وه چې اوس د هندوکش هاخوا لالهاند ګرځېده.»[١٠٨] یو بل ځوان افسر وایي: «په پلازمېنه کې خپل تخت ته د یو شاه بیا راتګ د جنازې د بدرګې په څېر و.»[١٠٩]

یوازې شاه خپله خوښي او احساسات څرګند کړل. جګړن هو لیکلي: «اعلحضرت مخکې او نور وریسې ماڼۍ او بڼ ته ننوتل. په تیرو دېرشو کلونو کې ماڼۍ دومره زړه او خرابه شوې وه چې سپینږیري شاه په ژړا خپلو ملسیانو او کورنۍ ته د دغه ماڼۍ پخوانۍ ښکلا او پرتمین توب بیانولو.» په داسې حال کې چې د ماڼۍ لوړ پوړ ته په اشنا زینو کې ختلو، لاندې یې ولیدل چې کابل څپور پروت دی. دا چې د نوموړي خپل دېرش کلن خوب بلاخره رښتیا شو، روحیه یې جګه شوه: «کله به چې په ښایسته زینو کې پورته شو، دی به لکه ماشوم د ماڼۍ د شاهي استوګنځي له یو دالان څخه بل دالان ته په منډه شو او په اوچت غږ به یې له ماڼۍ سره بې پروایي او ورته اوښتي زیانونه چې هر ځای لیدل کېدل، غندل. ده په ځانګړې توګه له شش محل څخه د هیندارو په لیږي کولو خپل خپګان څرګند کړ».[١١٠] خو له ټولو دغه سرټکونو سره سره، شاه خوشحاله و. هغه بلاخره خپل کور ته راغلی و.

• ورغندی: چپه ګردن

شاه شجاع د احمد شاه ابدالي لمسی او د سدوزي قبیلې مشر د خپل نیکه پر پاتې امپراتوري یې په ۱۸۰۳ کال کې واکمني پیل کړه. نوموړي لیکلي: «دغه زموږ نیت و چې له هغه شیبې څخه چې په تخت کښېناستو، موږ به پر خپل رعیت په عدالت او مهربانۍ حکومت کوو او دوی به زموږ د خوندي وزرو لاندې په خوښۍ ژوند کوي.» د ده له واکمنۍ شپږکاله تېر شوي نه وو چې بارکزي دښمنانو یې ماته ورکړه او تېښتې او بیا په هند کې تبعید ته اړ شو.

دوست محمد خان د پلار اتلسم زوی و چې له يوې تيتې پورې ښځې څخه يې زېږېدلی و. دا د ده خپله بېرحمه چالاکي او اغېزمنتيا وه چې دی يې واک ته ورسولو. دوست محمد کرار کرار خپل واک تر هغه وخت پورې مضبوط کړ چې په ۱۸۳۵ کال کې يې د سېکانو پر ضد جهاد اعلان او خپل ځان يې په رسمي توګه امير اعلان کړ

اکبرخان (پورته او ښی خوا
ته) د دوست محمد (لاندې
انځور) په زامنو کې تر
ټولو هوښيار او اغېزمن و.

د افغانستان خلک

د کافرستان یوه کورنی (کیڼ پورتنی انځور)، یو خروتی غلزی (ښی پورتنی انځور) او (لاندې) د اسونو پښتانه سوداګر. افغانستان یو داسې هېواد و چې په قومي، توکمي او ژبني ژورو درزونو وېشلی و.

در ي افغان درباري اسوال
چې په ۱۸۰۹ کال کې د
الفنستون په ماموريت کي يو
ارتېست انځور کړي دي.

يو دراني ښاغلی

سيکان

رنجيت سينګ، سيک ټول واک او د دوست محمد سخت دښمن چې په پنجاب کې يې يوه ځواکمنه پاچاهي جوړه کړه.

رنجیت سېنګ، «د پنجاب زمری» او د ده اشرافیان

سیک اسوال

د رنجیت سېنګ د مدرن فوج خاص د
لوا دوه پلي عسکر. دغه لوا د ناپلیون
پخوانیو افسرانو روزلې وه.

د لویې لوبې لوبغاړي

ادوارډ لارډ الینبوره لمړی اېرل (اېرل اعزازي لقب دی. ژباړن) لمړنی کس وو چې د روسیې په هکله یې اندېښني په عامه پالیسۍ بدلي کړې. ده په خپله یادلیکچه کې لیکلي: « په اسیا کې زموږ پالیسي باید یوازې یو تګ لوری ولري او هغه د روسیې د واک محدودول دي.»

سېر کلاډ وېډ په بنګال کې زېږېدلی یو پارس پوه او د لویې لوبې یو له لمړنیو او اصلي څارګرو مشرانو څخه و. لویه لوبه د امپراتوریو د جاسوسۍ او فتحو هغه لویه سیالي وه چې برتانیې او روسیې په دغه پېر کې پیل کړه او تر هغه وخت پورې په کې ښکېل وې تر څو چې د دوی اسیایي امپراتورۍ ونړېدې.

مکنېل په ایران کې د برتانیې روس کرکجن سفیر و چې دغه استونې یې « روسیې په رسمي توګه د کابل سره دیپلوماتیکي اړیکي پرانیستي» انګرېزان دې ته قانع کړل چې دوست محمد باید له واک څخه لیرې او پر ځای یې بل څوک کښېنول شي. نوموړي د مشورې په توګه داسې لیکلي: « لارډ اکلنډ باید یو پټېیلی تګ لوری ونیسي او اعلان وکړي چې هر هغه څوک چې زموږ سره نه دي، نو زموږ پر ضد دي. موږ باید افغانستان خپل کړو.»

جګړن الدرېډ پاټېنګر د وېډ لوی سیال هنري پاټېنګر وراره/خورېږ و چې د مسلمان او د اسونو د سوداګر په جامه کې هغه وخت په هرات کې و کله چې د قاجار پارسي لښکر پر هرات یرغل وکړ.

د لويي لوبي سکاټلندی اجنټ الکساندر برنز په دغه انځور کې يې په افغانستان کې افغاني جامې اغوستې دي. ده تل سرتېکاوه چې دغه نومور انځور هيڅ ده ته ورته نه دی

موهن لال کشميري د الکساندر برنز نامتو هندي مرستيال او د څارګري اداري مشر و چې د هر انګرېز په پرتله د افغانستان په هکله ډېر پوهېده. تر هغه وخت پورې چې انګرېزانو د ده مشورو ته غوږ نيوه، هر څه سم مخته روان وو.

ايون ويتکېويچ يو ځوان پولندی اشرافي و چې د قزاق په شاګيو کې د خپل تبعيدي ژوند په بهير کې د هغه ترکيک کلتور سره مينه پيدا کړه چې سيمه يې اوس د ازبکستان، قزاقستان او تاجکستان په هېوادونو وېشل شوي. دی تر ټولو وړ څارګر و او د دې توان يې درلود چې برنز وننګوي. دغه جوړې وروسته له دې چې ډېره موده د يو او بل په پله روان وو، د ۱۸۳۸ کال د کرېسمس په مابنامنی کې يې په کابل کې سره وليدل

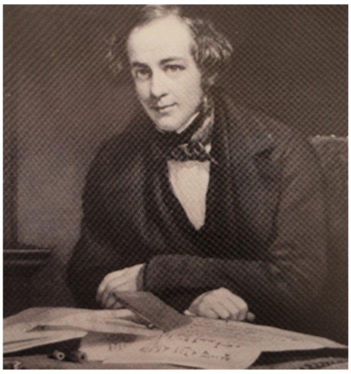

هنري لارنسن د سپېدو په نيمه رڼا کې تصادفي د ويتکېويچ له قزاقانو سره هغه وخت مخ شو چې د پارس او افغانستان په پوله کې يې لاره ورکه کړې وه. له مشهد څخه تهران ته پر اس باندې نوموړي په ريکارډ ماتوونکې مزل وکړی شول چې افغانستان ته د روسي پټ ماموريت خبر ورسوي. لارنسن د انګرېزي اشغال په بهير کې په کندهار کې سياسي اجنټ و.

الکساندر برنز یو تکړه سکاټلنډی څارګر افسر و. دی ختيځ ته ولېږل شو چې د یو داسې ګواښ په هکله مالومات راټول کړي چې هېڅ نه شته و. کله چې ختيځ ته د خپل یون په اړه لیکلی کتاب یې نومور شو، روسان چې د دغه کتاب فرانسوي ژباړه یې ولوسته وهڅېدل چې دوی هم د څاګریزه مالوماتو په راټولولو پیل وکړي؛ نو ویتکېویچ یې لمړی بخارا او بیا کابل ته ولېږه چې له امله یې په لندن کې د جګړه پالو بدګمانۍ هغه ګواښ رامنځته کړ چې ډېره وېره ترې کېده؛ نو په دې توګه لویه لوبه وزېږېده.

دلته سېر ویلیم هې مېکناټن د خپلو نومورو کمرنګه شنو عینکو سره لیدل کېږي. دی د السټر Ulster یو په کتاب مین پخوانی قاضي و چې له محکمې څخه یې د کمپنۍ د اداري چارو مشرۍ ته وده وکړه. نوموړی د اکلنډ یو روس کرکجن او په پروتوکول مین سیاسي سکرتر شو. د برنز د چټکې ودی سره حسادت دې ته وهڅاوه چې د هغه نظریې ملاتړ وکړي چې شاه شجاع یې د دوست محمد ځای ناستی کولو. دا هغه نظریه وه چې برنز یې په کلکه مخالفت کولو. دغه دوه کسان چې هېڅ کله یو بل سره جوړ نه شول، په افغانستان کې د یوې ناکاره اداري مرکزي برخه وګرځېدل.

د ایډن کورنۍ

ایملي ایډن د لارډ اکلنډ یوه بکره خور وه. نوموړې په هند کې د انګرېزي واکمنۍ د ځینو توکماره او بوږنوونکو لیکونو لیکواله هم وه.

جورج ایډن لارډ اکلنډ د انګرېزي هند لوی والي یو هوښیار خو ځان راضي سړی و چې د هند په هکله یې لږ پوهه درلوده.

لارډ اکلند د مېکناټن او وېډ په چاڼ شوو څارکریزه راپوروونو ډډه ووهله؛ نو په دې کې پاتې راغی چې له سیمې څخه د برنز سمو او رښتیا استونو ته پام واړوي او دې ته قانع کړل شو چې دوست محمد د انګرېزانو ضد دریځ لري. د نوموړي خور ایملي لیکلي: «ګران او خوارکی سوله من جورج په جګړه کې ځان ښکېل کړ. دا د ده د کرکټر سره په ټکر کې دی.»

د ۱۸۳۸ کال د جولای په میاشت کې مېکناټن په لودیانې کې د شاه شجاع دربار ته لاړ او د ده سره یې وليدل. شاه شجاع ته یې په لنډه توګه خبر ورکړ چې له دېرش کلن تبعيد وروسته به دی د انګرېزانو په مرسته بیا پر تخت کښېنول شي.

په تبعيد کي د شاه شجاع دربار. له کیڼي خوا ښخه ښي لوري ته: شهزاده تیمور، شاه شجاع، شهزاده صفدرجنګ او ملاشکور اسحاقزی.

جګړې ته تیاری

د باجوړ یو تورټوپکوال

د بنګال بومي پلې قوا دوه سپاهیان

د کابل پلې پوځیان

انګرېز-هندي د اباسین پوځ د ختیځ په لور روان دی

د سکېنرز هارس اسواله قوا جګړې ته ستنه ده

۵

د جهاد جنډه

د ۱۸۳۹ کال د مې د اتمې په سهار چې شاه په بريا د کندهار له دروازو تېرېده، د پاکارۍ يوې مېرمنې يو څه د پاسه دېرش کلن سړی مړ وموند. دغه مړی د سن پيټرزبورګ په ورانو فرعي واټونو کې د پاريس مېلمستون د پاسني پوړ په يوه کوټه کې شوی و. داسې برېښېدل چې دغه سړي په ځان پسې ور کولپ کړی و او بيا يې خپل ماغزه په ډز باد کړي وو.

د پېښې لنډ او له احساساتو څخه تش يو نوټ د مړي تر څنګ پر يو ميز پروت و چې داسې په کې ليکل شوي وو:

داسې ښوک نه شته چې زما د برخليک پروا ولري؛ نو ما ته د دې ويل بسنه کوي چې زه په خپله خوښه خپل ژوند پای ته رسوم. لکه څنګه چې زه اوس مهال د بهرنيو چارو د وزارت په اسيايي څانګه کې مامور يم، زه په عاجزۍ له نوموړې څانګې څخه بېړنۍ غوښتنه کوم چې د ارنبورګ له غونډ څخه زما دوه کلنۍ تنخوا په لاندې توګه ووېشي: ۱. د افسرانو د يونيفورم د توکو د پارچې ادا کول چې په تېوله کې شاوخو ۳۰۰ روبله کېږي؛ ۲. ۵۰۰ روبله، درزي مارکوويچ Markevitch ته د هغه کميس له پاره ورکړۍ چې ما فرمايش ورکړ خو وا مې نه خيست؛ ۳. زما چوپړيال ديمتري Dmitry ته اجازه ورکړۍ چې له هر هغه څه څخه چې زه يې اوس لرم کار واخلي. ما د خپل مځکني يون ټول کاغذونه وسوځول؛ نو د دوی د موندنې له پاره د لټون ټولې هڅې به بېځايه وي. ما د پاريس مېلمستون له څښتن سره حساب د مې تر اووم پرې کړی، خو که هغه کومه بله غوښتنه ولري، زه له څانګې څخه په عاجزۍ هيله کوم چې له پورتنيو پيسو څخه يې غوښتنه پوره کړي. د ۱۸۳۹ کال د مې ۸ سهار درې بجې.. ويتکېويچ.[1]

د ايون وېکتورويچ ويتکېويچ د داوستويفسکي* Dostoyevskian مرګ په هکله هېڅ کومه خبره نه شوی توجيه کېدای او کابو له هغه شپې وروسته چې مړی يې وموندل شو، د روسانو د لوبې لوبې د لمړني اجنټ د مرموزه مړينې په هکله ګنګوسې پيل شوې. انګرېزانو دا د تزاري مطلقه واکمنۍ د هغه استبداد او بې رحمۍ ګواهي بلله چې دوی ترې وېره درلوده. ويتکېويچ په وحشيانه توګه له خپل پلرني هېواد څخه په ۱۴ کلنۍ په جزايي توګه په شاګۍ کې ليرې پرتې اډې ته ولېږل شو. بيا، کله چې د ډېرو سختيو له ګاللو سره سره، ده خپل ځان ته وده ورکړه، يو تکړه څارګر ترې جوړ شو، پر خپل سيال، برنز برلاسی شو او بارکزي يې خپل کړل، روسي مشرانو يې په بې رحمۍ له ده سره د تړاو څخه انکار وکړ او وې شړلو.

په سن پيټرزبورګ کې انګرېزي سفير، پامرسټن ته وليکل: «ويل کېږي چې د ويتکېويچ د مړينې وجه دا وه چې د دې پر ځای چې انعام او ترفيع ورکړل شي لکه څنګه چې ده يې تمه درلوده، روسي دولت په افغانستان کې د ده له بېسارو

*داوستويفسکي يو روسي ليکوال و. دلته د ويتکېويچ مړينه داسې ښودل شوې لکه هغه مرموزې مړينې چې د داوستويفسکي په داستانونو کې راغلې. (ژباړن)

کړنو څخه انکار وکړ.»[۲] د روسـيې د مهاجرینو او جلاوطنۍ د ادارې پر بنسـټ چې سـېر جان کې Sir John Kaye د ۱۸۴۰مو کلونو په پای کې په دې اړه اړیکه ورسره ونیوه، ویتکېویچ پلازمېنې ته «راورسېد او په ښه توګه د ورسپارل شوې دندې د ترسره کولو په بدل کې یې ډېرې هیلې درلودې». خو کونټ نېسلرود د ده له لیدو څخه انکار وکړ او کله یې چې ځان وزارت ته ور وپېژندو، ده ته د ننوتو اجازه ورنه کړل شـوه. وروسـته کونټ یو پیغام ولېږه چې «پرته له یو ګرځندوی څخه چې نوم یې ویتکېویچ و، په دغه نوم بل څوک نه پېژني او د راپورونو پر بنسټ، دغه ګرځندوی پرته له دې چې صلاحیت ورکړل شي، په خپل سر په کابل او کندهار کې په ځینو دسیسو کې ښکېل و». ویتکېویچ «سمدلاسه د دغه پیغام په خورا ناوړه مانا پوه شـو ځکه چې نوموړی د خپل دولت په کرکټر ښـه پوهېده». لکه څنګه چې هغه پوهېده چې پر افغانســتان باندې د انګرېزانو په ظاهراً بریالي یرغل کې، برنز نوموړی چک او مات کړی و، اوس «په وضـاحت پوه شـو» چې سـربېره پر پورتنۍ ماتې، دی هغه سـیاسـتوالو«قرباني کړ» چې ده یې په پوره ایمانداری او اغېزمنتوب چوپړ کړی و.[۳]

په بخارا کې انګرېزي اجنټ او خبر لیکونکی، نظیر خان الله، په جلا او ازاده توګه د پورتنۍ څرګندونې پخلی له منځنۍ اسـیا څخه په یوې پټې اسـتونې کې کړی دی. ویتکېویچ دا احساس وکړ چې مشـرانو یې خیانت ورسـره وکړ. دوی له بارکزیو سـره د پوځي مرستې په ژمنه کې پاتې راغلل او بارکزي یې انګرېزانو ته یوازې پرېښـودل. نظیر خان خپل مدیر، برنز ته لیکلي: «یو روسي اجنټ چې زما اشـنا دی وویل، کله چې ویتکېویچ له کابل څخه روسـیې ته راغی، روسي اړوند ادارو ته یې وویل چې دوی ته یې ګڼ شـمېر داسې لیکونه ولېږل چې د پوځي او مالي مرستې غوښـتنې یې په کې کړې وې، خو دوی هېڅ ځواب ور ونه لېږه چې له کبله یې د ده کار وځنډېد او دی یې په کابل او کندهار کې دروغجن وښــود؛ نو ځکه یې د بې عزتۍ احســاس وکړ او کله یې چې له ســن پیټرزبرګ څخه ځواب ترلاســه کړ، خپل ځان یې وواژه.»[۴]

خو د ډېرو روســي کتونکو په اند، د ویتکېویچ پر مرموز مرګ او د افغانســتان په اړه د ده د اســنادو پر مشــکوکه ورکېدنه د انګرېزانو د ناولې لوبې ټاپې لګېدلې او دا څرګنده وه چې د ویتکېویچ په کاغذونو کې په منځنۍ اسـیا کې د انګرېزي څارګرو او خبري شبکو په اړه چې نوموړی په بریا ورننوتلی و، په تفصیل مالومات نغښتي وو. د اسیایي څانګې مدیر، اېل جي سینیاوین L G Sinyavin په دې اړه لیکلي:

د دې پر ځای چې اسـناد موږ ته وسـپاري، ویتکېویچ ټول وسـوځول. په دغه اسـنادو کې ډېرې داسې کتنې وې چې له ده سـره یې د افغانسـتان د وضـعیت په اړه د راپور په جوړولو کې مرسته کړې وه او همدا راز له ده سره په افغانسـتان کې بېلابېلو کسـانو ته د انګرېزي اجنټانو د استونو کاپي وې. د نوموړي د پام وړ استعداد ته او په څار او کتنو کې یې وړتیا ته په کتو سره، موږ پوره باور لرو چې دا ټول اسناد به اوس موږ ته ډېر ارزښتمن او ګټور مالومات وای. هغه څه چې ده په شخصي توګه ما ته بیان کړي، څرګند دي.[۶]

ټولو پورتنیو څرګندونو دغه ګنګوسې ته لاره خلاصـه کړه چې د ویتکېویچ وژنه د انګرېزي اسـتخباراتو د اجنټانو یوه پټه کړنه وه. ځکه چې د ویتکېویچ د ځان وژنې له پاره هېڅ دلیل نه و- په دې هکله د روســیې د رسـمي څرګندونو پر بنسـټ - ده ته په عزت ښـه راغلاسـت وشـو، ورته وویل شـول چې مډال به ورکړل شـي او د مړینې په سـهار یې د تزار نیکولس ۱ Tsar Nicholas I سره د لیدنې وخت درلود؛ نو د خپل ژوند د جلال په شـپه کې به ولې یو سړی ځان وژني؟ سـینیاوین هک پک و. نوموړي په ارنبورګ کې د ویتکېویچ ملاتړي، پېرافسـکي Perovsky ته ولیکل: «ویتکېویچ یوازې اته ورځې مخکې سـن پیټرزبورګ ته راورسېد. وزارت په ډېره ښـه بنه ده ته ښـه راغلاسـت وویل او د مړینې په شـپه یې

یو راپور راورسېد چې ګارد ته دې بدل کړل شي. سربېره پر دې، ترفېع، اعزاز او پیسو ته هم نومول شوی و.» سینیاوین دوام ورکوي:

له ده سره زما د لیدنې په ترڅ کې، ما ستا یادونه وکړه چې څومره پرې پام کوې. کله چې تاسې واورېدل چې دی څبوې ته تللی و او هلته ووژل شو [چې درواغ وو] تاسې څومره غمجن وی او مخکې له دې چې لاړ شي، د داسې ستونزمن یون په بدل کې تاسې په ځانګړې توګه ما ته سپارښتنه وکړه چې یو مناسب انعام ورته برابر کړم. هغه ډېر راضي او خوښ ښکارېده او له مړینې څخه یې یوه ورځ مخکې ما په تیاتر کې ولید چې ټول ماښام یې له شهزاده سالتیکوف Prince Saltykov سره بنډار کولو. د همغې ورځې په نیمایي کې چې شپې ته یې مړ شو، دوی بیا نوموړی خوشحاله ولید. ماښام ته یې له کونټ سیمونیچ سره وکتل... دا ډېره عجیبه ده.[۶]

د همدغه روسي څرګندونو پر بنسټ، ویتکېویچ سن پیټرزبورګ ته د خپل ټول یون په بهیر کې خوشحاله و. په ارنبورګ کې د ویتکېویچ ملګری، کې بک K Bukh وېلي چې څرنګه هغه سهار دوی سره یو ځای شول او «په ټاپو کې پر اس چکر ته لاړل»، بیا یې د کمېنوسټروسکي په تیاتر کې یوه ننداره ولیده. بک لیکلي: «په ویتکېویچ کې د خپګان هېڅ نښې نه لیدل کېدې. د غمجنې مړینې په شپه یې زه د لیدو له پاره ورغلم. دی د جرمني په یوه خبرپاڼه کې د کومې مقالې په اړه چې له ده څخه په کې یادونه شوې وه، ډېر خوشحاله و. ما ته یې د ژوند شتمنې، خپل ټوپک او تومانچې وښودې چې په ختیځ کې یې پېرودلې وې. هوټل ته د تګ پر وخت خوشحاله و او غوښتنه یې وکړه چې په نهو بجو ویښ کړل شي.»

د ځان وژنې عجیبه لنډ او وچ وصیت یې هم ګونګوسې وزېږولې: ولې په وصیت کې یې د مور، ورور او یا د کوم ملګري یا همکار یادونه نه وه شوې؟ لمړنی کس چې خپل شک یې په لیکلې بڼه ښکاره کړ، تزار پوځي تاریخپوه ابم اې ټرنټییوف M. A. Terntyev و. هغه لیکلي: «پلټنې هېڅ پایله نه درلوده، خو په دې باور ګران دی چې یو سړی چې ډېر زیار یې وایست چې په خپل رسمي ژوند کې وده وکړي، د خپلو لېوالو هیلو له ترسره کېدو څخه یوازې یوه شپه مخکې هر څه ته نه ووایي... ډېرو په دې مرموزه پېښه کې د انګرېزانو په ښکېلتیا شک کولو... له انګرېزانو څخه پرته بل چا د ویتکېویچ له اسنادو سره ناټ درلود؟ له انګرېزانو څخه پرته د برنز په ناکامۍ څوک زیانمن شول او څوک پر ویتکېویچ په غوسه وو؟ د ویتکېویچ مړینې موږ د افغانستان په اړه له مهمو ځارګرېزو مالوماتو څخه بې برخې کړو. کوم ترون چې ده له دوست محمد سره لاسلیک کړی و هم ورک شو.» د پېښو دغه څرګندونې د سړې جګړې په پیر کې د لوېې لوبې تاریخپوه، ان اې خالفین N. A. Khalfin، بې اړینګه خوښېدې. هغه پوښتلي: «نو بل به څه و؟ یوه وژنه، چې د سن پیټرزبورګ په زړه کې د یوه بهرني قدرت په دستور ترسره شوه؟»[۷]

خو د پاریس په مېلمستون کې د پېښو په اړه درېیمه څرګندونه هم شته چې د ویتکېویچ په پلرني هېواد کې په ټولیز ډول باور ورباندې کېږي او ښایي ډېره رښتیا وبرېښي ځکه چې په ارنبورګ کې د ویتکېویچ د یو همکار د وینا پر بنسټ، له مړینې څخه یوه شپه مخکې ویتکېویچ - یا جان پراسپر ویتکېویچ - چې پولنډي ملګرو یې په دغه نوم پېژانده، په تیاتر کې د ویلنیس Vilnius له یوه پخواني ملګري، توشکویچ Tyshkevitch سره مخ شو. دغه ملګري یې دی په ځاځ تر نیوکې لاندې ونیو او ورته وېې ویل چې دی یو وخت د خپل پلرني هېواد له پاره د ځان قربانۍ ته حاضر و، خو اوس یې خپل ټول ابدیالونه هېر کړي او د ځانغوښتنې په پار یې خپل تر ټولو ګران اصول پرېښي دي. د دغه سرچینو تر ټولو لمړني نوټونه د ډګروال پي ای سنګوروف P. I. Sungurov دي. نوموړي په ارنبورګ کې دېرش

کاله چوپړ کړی و او ويتکېويچ يې ښه پېژانده. د سنګوروف د ليکنې پر بنسټ، له تياتر څخه وروسته ويتکېويچ بېرته مېلمستون ته لاړ چې خپل کاغذ او بېلابېل نوټونه سره راټول کړي او له تزار سره سبا ته د ليدنې تياری ونيسي. د شپې ناوخته توشکويچ د ويتکېويچ کوټې ته د ده د ليدنې له پاره لاړ. د کوټې ور يې وټکولو، ويتکېويچ په خپله کوټه کې ناست او ژورنالونه او کاغذ يې شاوخوا پراته وو. د خپلو يونو، روسانو ته د خپل لوی چوپړ او همدارنګه د خپل راتلونکي څوبمن• رسمي ژوند په اړه د ويتکېويچ خبرو د توشکويچ ځاځمن ځواب وپارولو: «ته وشرمېږه، پن ويتکېويچ... ته د خپل ماموريت په اړه داسې خبرې کوې لکه چې يوه سپېڅلې لاسته راوړنه وي.. ته چې له غلامۍ څخه د خپل پلرني هېواد د ازادولو له پاره د خپل ژوند، شتمنۍ او موقف قرباني ته حاضر وې... اوس غلامۍ ته د خپلواکو ملتونو په اړ ايستلو کې مرسته کوې. تا چې له جاسوسانو او خاينانو څخه کرکه درلوده، اوس په خپله له دوی څخه يو شوې...» توشکويچ چې خپل ملګري ته له سبق ورکولو څخه خلاص شو، ويتکېويچ پرېوتو، غونج، ګروم او خپه شو او له ځان سره يې په پس پسې وويل: «خاين، هو، خاين. بلا دې په ټولو پسې شي.» وروسته له دې چې توشکويچ لاړ، پښېمانه ويتکېويچ سمدلاسه اور بل کړ، خپل کاغذونه يې وسوځول، د کوټې په غولي کې يې له بکس څخه تومانچه راواخېسته په خوله کې يې ونيوه او ورپسې يې ماشه کش کړه.[8]

روحي خپګان يا د وېکتورياياانو خبره ماليخوليا چې شرم او د ګناه احساس وزېږوله او د ويتکېويچ د مرګ وجه شوه، همغه څرګندونه وه چې د ويتکېويچ يون ملګري، ايون بلرمبرګ Ivan Blaramberg سمه بلله. نوموړی له ويتکېويچ سره وروستۍ څو مياشتې يو ځای و. ده په خپل يادښت کتاب کې ليکلي:

د اپرېل په مياشت کې موږ د خپل ملګري د ځان وژنې خواشينوونکې خبر ترلاسه کړ. دا د داسې ځوان له پاره د ژوند غمجن پای و چې ښايي زموږ د حکومت له پاره نور هم ګټور وای ځکه چې ده يې توان، استعداد او ټولې هغه اړينې وړتياوې درلودې چې په اسيا کې يې د الکساندر برنز په رول کې ولوبوي. پارس ته زموږ د يون او استوګنې په بهير کې به د ده ډېر وخت طبيعت خراب و او ويل به يې چې له ژوند څخه يې زړه تور دی. يو ځل يې جاغورلرونکې بېرټرنۍ Bertran تومانچې ته اشاره وکړه او ويې ويل: «په دغه تومانچه به زه يوه ورځ خپل ماغزه والوزوم.» ده همداسې وکړل او په همدغه تومانچه يې د ژور خپګان په شېبو کې ځان وويشت.[9]

د ويتکېويچ ځان وژنه، افغانستان ته د شاه شجاع د بېرته راتګ يوازې يوه له ډېرو پراخو او ناوړه پايلو څخه وه. په ارنبورګ کې د ويتکېويچ اتل، کونټ پېرافسکي هوډ درلود چې په منځنۍ اسيا کې به روسان د انګرېزي دسيسو په وسيله له صحنې څخه نه ايستل کېږي. وروسته له دې چې پر افغانستان باندې د انګرېزانو د يرغل هوډ څرګند شو، پېرافسکي سمدلاسه د ترکمني خاناتې خېوې د اشغال په هکله د ملاتړ خپلولو له پاره هڅې پيل کړې چې د روسې پرستيژ بيا ژوندی کړي. دا هغه څه وو چې نوموړي له ۱۸۳۵ کال راهيسې پرې ټينګار کولو. د خېوې خلکو به هغه مزدور بزګران له ډېرو کلونو راهيسې پېرودل چې قزاقانو د روسې له پولې تښتول او مريتوب ته يې اړ ايستل. په

• څوبمن:له هيلو، لېوالتيا او ناب څخه ډک

منځنۍ اسیا کې انګرېزي پرمختګ، پېرافسکي ته هغه پلمه جوړه کړه چې ده یې د خپل یرغل پلان د عملي کولو له پاره هیله کوله. نو په سن پیټرزبورګ کې یوه کمېټه جوړه شوه چې د نوموړي وړاندیز وڅېړي. دوی پرېکړه وکړه چې دغه یرغل به «په منځنۍ اسیا کې د روسیې نفوذ مضبوط کړي، د خېویانو له جزا څخه پخوانی معافیت به کمزوری کړي او په ځانګړې توګه، په سیمه کې به د انګرېزي دولت د هغه هڅو ثبات مات کړي، چې زموږ د صنعت او سوداګرۍ په زیان خپله برلاسي پراخه کوي. نو دغه ټکو ته په کتو سره، کمیټه په بشپړه توګه د وړاندیز پلي کول اړین بولي».[١٠]
په عین وخت کې، په لندن کې خوښي وه چې د ملکې ویکتوریا د پېر لمړني پوځي عملیات پرته له ډېرو هڅو په بریالۍ توګه ترسره شول. د لندن په ټولنه کې یوې نوې چابکې نڅا ته د «غزني یرغل» نوم ورکړل شو او د دغه موسم ډولي نڅا وګرځېده.[١١] ځواني ملکې ته یې سیاستوالو ډاډ ورکړ چې اوس څوک د ختیځ څښتن دي، روسیه که برتانیه؛ نو نوموړې په خپل یادښت کتاب کې ولیکل چې دغه یرغل «پر منځنۍ اسیا باندې د واکمنۍ له پاره یو ګام و». له هغه ورځې څخه چې شاه شجاع بالاحصار ته بېرته راوګرځېد، د برتانیې صدراعظم د افغانستان اصلي پاچا مېکناټن ګڼلو[١٢] او حکومت هم مېکناټن، وېډ او کین د بارونېټ Baronet او اکلنډ د اېرل Earl په لقب ونازول.
ها خوا، د جګړې د بهیر ښه ترسره کېدل شېملې ته سکون وروباښه. ایملي ایډن لیکلي: «د بریا د لمانځنې په ویاړ د لوی والي مېلمستیا په بریالیتوب ترسره شوه، په شېمله کې چې څوک مېشت وو، ټول راغلي وو. په رڼو پلاستیکونو د غزني د نیونې انځورونه کښل شوي وو او اکلنډ په هر لوري کې د ګلانو طاقونه او په ګلانو پوښ برنډې جوړې کړې وې. عالي جناب ته د قطعو یو مېز هم اېښودل شوی و.»[١٣]
په کابل کې هم لمانځنې وې، لږ تر لږه د سدوزیو د شاهي ملاتړو او د هغه چا په منځ کې چې له اشغال څخه یې ګټه پورته کوله او ترفیع یې کولې. شاه شجاع په بالاحصار کې مېشت شو او خپل زوړ دربار یې بېرته جوړ کړ. په لودیانه کې خپل وفادار مرستیال، ملا شکور ته یې د ادارې د ریاست څوکۍ ورکړه او خپل اوږد مهاله اتل، وېډ یې راوغوښت چې یوه ځانګړې اعزازي چپنه ورکړي. په ناسته کې راټول شوو اشرافیانو ته یې د افغانستان له پاره د یو نوي او تازه پیل اعلان وکړ: دی به خپل دښمنان وبښي او له انګرېزانو سره به د خپلو ژمنو درناوی وکړي. انګرېزانو په داسې وخت کې د ده پالنه وکړه چې ده هر څه له لاسه ورکړي وو.د نوموړي وفاداره ژوند لیک لیکونکي په دې اړه لیکلي:

اعلحضرت به ډېر ځلې ویل چې دی د انګرېزانو ډېرش کاله مېلمه و او له دوی څخه یې پرته له مهربانۍ او درناوي بل څه نه دي لیدلي؛ نو دا د دې غوښتنه کوي چې نه یوازې دی بلکې د ده وارثان او راتلونکي نسلونه دوی ته په بشپړه توګه وفاداره وي. ده خپله قضیه له امپراتور همایون سره پرتله کوله. نوموړي په ایران کې د صفویانو دربار ته پناه وړې وه او د خپلې پاچاهۍ په بېرته ترلاسه کولو کې یې مرسته ترلاسه کړې وه. شجاع په دربار کې له عامه خلکو سره په لیدنه کې په زغرده وویل چې هغه بارکزي خانان به وبښل شي او مال به یې بېرته ورکړل شي کوم چې خپل کورونه یې پرېښي او تښتېدلي که چېرې دوی بېرته کابل ته راشي: ځینې داسې خلک لکه نواب زمان خان، زامن، وروڼه او ټول خپلوان او ټبروال یې له دغه بیا پخلاینې وړاندیز څخه ګټه پورته کړه او دوی ته بېرته خپل پخواني موقفونه ورکړل شول.[١٤]

په عین حال کې انګرېزي عسکر او سپاهیان په خوښۍ د مانۍ چاپېر په پانېرږه بنونو او د کابل په باغونو کې چې له مېوو څخه ډک وو ګرځېدل او نور به «ډله ډله کله دلته، کله هلته پر اسونو سپاره تلل چې د هغه عجایبو لیدنه وکړي چې دوی ته یې په هکله توضېحات ورکړل شوي وو».[١٥] دوی له دوست محمد څخه کابل داسې وخت ونیو چې

ښار د ښېرازۍ په اوج کې و او ۷۰۰۰۰ خلک په کې مېشت وو. په ۱۸۳۹ کال کې کابل ښايي په ټوله منځنۍ اسيا کې تر ټولو لوی د سوداګرۍ بندر او د سيمې د کاروانيزه سوداګرۍ مرکز و. کوم امنيت چې دوست محمد په خپله واکمنۍ کې راوستی و او کوم نرمښت چې ده د مذهبي لړکيو پر وړاندې ښودلو، دې ته لاره هواره کړې وه چې کابل د سندي هندو سوداګرو په تېره بيا د سندي بانکونو د پلازمېنې، شکارپور د سوداګرو په مرکز بدل شي. همدا راز په کابل کې د يهودي، ګرجستاني او ارمني سوداګرو مخ په وده ټولنې هم وې.[۱۶]

تنګو واټونو د بډای سوداګرو د خټو کورونو ته او د قومي مشرانو او زميندارو ځو پوړيزه او ځنګ پر ځنګ کورونو ته لاره ايستله او له لارې څخه به ښايسته حکاکي شوې دروازې او د بالاخانو حکاکي کړکۍ او ارګنې ښکارېدې. د کورونو له دېوالونو څخه به د توت ونو سر پورته کړی و. که چېرې به د کوم کور ور پرانيسی و؛ نو د لاروي به په لوی انګړ سترګې ولګېدې چې د برنډې په منځ کې به د اوبو تيندکو دارې وهلې او شاوخوا به يې قالينې غوړېدلې، بالښتونه به پرې ايښي وو او د مېوې ونو به سېوری پرې جوړ کړی و. محراب ته ورته د طاقچو نني دېوالونه په ښايسته او ډېره پېچلې توګه سيم ګل شوي وو. دلته به د ماښامه مشرانو د چيلې لاندې ډډې وهلې وې، چلم به يې څکول او ربابيانو او يا شاعرانو ته به غوږ وو چې ښايسته حماسي شعرونه به يې ويل.

د لويو کورونو ترمنځ د ځو ميلو په اوږدو کې له ګڼې ګوڼې څخه ډک بازارونه غځېدلي وو چې هر څه بېل بازار درلود. د شالونو سوداګر په يوه کوڅه کې، د ديګ مسالې او د ګلابو د اوبو سوداګر په بله کې. همدې ته ورته، د بخارا ورېښمن، روسي چای، لکنهوي نيل، تاتاري پوست، چيني لوښي او د اصفهان نومور خنجر ځان ته د سوداګرۍ کوڅې درلودې. يو ځوان افسر، جېمز رټرې James Rattray چې وروسته يې د کابل ښايسته انځورونه کاږلي، ليکلي:

د هټيو کړکۍ پرانيستې او تر ځمکې رسېږي. ډېر توکي لکه ميوه، مرغان او سارايي ځاروي، زغرې، کاچوغې، پنجې او چاړې داسې پرېمانه ننداړې ته ايښودل شوې وې چې بيان يې ناشونی دی. دغه توکي په فوق العاده توګه منظم ايښودل شوي او له غولي څخه تر چت پورې انبار دي. د هرې هټۍ مخې ته يو کسبګر ناست وي او د پرېمانه توکو له منځ څخه پېرودونکو ته سر راپورته کړي. واټونه دومره تنګ دي چې د بار اوښانو يو کتار ساعتونه وخت نيسي چې د داسې دوامداره خوځېدونکې او بدلېدونکې ګڼې ګوڼې په منځ کې تېر شي چې ټوله ورځ واټونه ترې ډک وي... ښځې، چې کفن ته ورته حجاب يې پر تن وي، پر اس سپرې د اسانه لارې په لټه کې خپله لار په ګڼه ګوڼه کې وباسي... د پلي عسکرو له خوا د خلکو ګڼه ګوڼه ناڅاپه ځنګ ته پورې وهل شي. دغه عسکر د کوم لوی مشر مخکښ ساتونکي وي. مشر په ډېر وياړ پر اس سپور تېرېږي او سپاره عسکر چې ځلانده ګلدوزي چپنې او جامې يې پر تن وي په داسې حال کې پسې روان وي چې خپل ټوپک او نېزې يو خوا بل خوا خوځوي... بيا د شاه پيلان په لنډو ګامو کاږه واږه راروان وي او له بامونو څخه راوتلي د اوبو نلونه مات کړي او يا د يخ يا د مېوې هټۍ په لوري شا ته حرکت وکړي.[۱۷]

د شور ماشور او ګڼې ګوڼې له منځه به د ژېړو پيالې او د اوبو له مشک سره د اوبه پلورونکي چيغه واورېدل شوه «اوبه! اوبه!»، د ړندو سوالګرو له ليکو څخه به د خيرات ناره پورته شوه او د دوبي په پای کې به، د پېنۍ پلورونکو د«شاباش پېنۍ» نارې وهلې.

د ډېرو سختيو له ګاللو څخه وروسته، انګرېزي عسکر خوشحاله او حتی لږ هک پک شوي هم وو: ميرزا عطا د انګرېزانو په اړه هغه په ګومبزې پټ مارکېټ ته په اشارې سره ليکلي چې د شاه جهان والي، علي مردان خان په ۱۶۴۰مو کلونو کې هغه وخت چې تاج (تاج محل. ژباړن) جوړېده، جوړ کړی و:

دوی د پټ بازار په ليدو ګوته په غاښ شول او د لامبو د حوضونو او د اوبو د مخزنونو ښايسته سنګاري، جنت ته ورته باغونه، د پلازمېنې ښايسته ودانۍ او ډکې هټۍ يې خوښې شوې... انګرېزي عسکر، چې لکه د سمندر څپې ګڼ شمېره وو، د خراسان پر لاره ډېرې سختۍ وزغملې. اوس په کابل کې دمه جوړوي او غوښې، وريجې، د بادام حلوا، فالوده، تندوري او کباب او رنګارنګ مېوې لکه د صاحبي او خليلي انګورو ډولونه، او تر ټولو ښه يې، د خايې غلامان khaya-e-ghulaman خوري. وروسته له دې چې په بېخونده هندي مرچو، دال او چپاتي نيم ګېډي هم نه وو، اوس دوی مميز دانه دانه خولې ته اچوي او چاغ شوي. لکه څنګه چې عسکر په بې کچې توګه د خپل شهوت پر اس شپه او ورځ کښېناستل، هغه متل چې «د کابل ټولې ښځې وينده لري» داسې په چټکۍ په ثبوت ورسېد لکه «د پېښور د غنمو اوړو سره د جوارو د اوړو ګډول».[۱۸]

کله چې د لوا د کليساګۍ خوش طبيعته ملا، ج. ر. ګليګ G. R. Gleig د هغه نارينه کړنو په هکله په خپل يادښت کتاب کې خبرې کړې، کومې چې انګرېزي عسکر يې په کابل کې بوخت ساتلي وو، نوموړي په پورتنۍ څرګندونې پرده اچولې. ده ليکلي:

هر چېرته به چې انګرېزان تلل، دوی به څه ژر او يا څه وروسته خلکو ته راز راز نارينه سپورتي لوبې ورپېژندلې. دواړه، د اس ځغاستې او د کرېکټ لوبې کابل ته څېرمه پيل شوې او مشرانو او خلکو ورسره مينه پيدا کړه. په خپله شاه شجاع يوه ګرانبيه توره د جايزې په توګه کېښوده چې جکړن ډېلي Daly د څلورمې سپکې سپرې ډلګۍ غړي وګټله. دغه لوبه دومره په زړه پورې وه چې ځايې ښاغلو هم په کې ګډون کولو، خو د کرېکټ لوبه افغانانو ته دومره خوندوره نه وه. دوی چې په خپله بنه لوی جوارګر دي، د انګرېزي لوبغاړو توپ او ډنډه وهلو ته يې په حيرانتيا کتل، خو داسې نه برېښېدل چې دوی به دې ته وهڅول شي چې خپل څادر او لوی دستارونه يوې خوا ته کېږدي او لوبې ته د سيالۍ له پاره ور د ننه شي. مګر برعکس، زموږ وطنوال د دوی د چرګانو، مرزو او نورو ژوو جنګ ته ورتلل، شرطونه يې وهل، او روپۍ به يې په ډېره په زړه پورې توګه ګټلې او يا بايللې.[۱۹]

تر ټولو د حيرانتيا وړ د افغانانو په اړه د ګليګ دغه ادعا ده چې افغانانو د اماتوري تياتر سره مينه پيدا کړې وه. ده بيا ليکلي:

انګرېزي افسرانو څو ډرامې جوړې کړې. د تياتر يوه ودانۍ جوړه کړل شوه، ستېژ جوړ شو، جامې جوړې شوې او ډېرې ښې ډلګۍ لوبې ته حاضرې وې. په ټوله کې، خوښې کړل شوې ډرامې کميډي وې، لکه «ايرلنډي سفير» او دې ته ورته داسې نورې. د نندارچيانو ډرامې ډېرې خوښې شوې ځکه چې د ډرامو پر مهال برنز ژباړه کوله او د لوبغاړو او د دفترونو نومونه داسې بدل شوي وو چې افغانان پرې پوه شي. افغانان خوشحاله خلک دي او له مسخرو او طنزونو څخه خوند اخلي. لکه څنګه چې ژباړن په سمه توګه د لوبغاړو ټوکې ژباړلې، نندارچيانو به خپله خوښي د خندا په کرسارې ښودله.[۲۰]

د دوبي پای په مني بدل شو او شپې اوږدې او سړې کېدې؛ نو عسکرو ته د پسه د څرمن جامې، تاوده لاس ماغو او برستنې ورکړل شوې. اوس دغه وخت د ښکار موسم ګڼل کېده. هغه ښکاري سپي چې د بولان د غاښې او لوړې څخه ژوندي پاتې شوې وو او د کمپ خلکو نه وو خوړلي، اوس يې د شغال د ښکار له پاره ايستل. د چينچلغزي او هيلۍ ښکار او همدا راز لږ وخت وروسته لخشک skating او د واورې سړيو جوړول مشهوره مشغولتيا وګرځېده. تامس سيټن ليکلي: «موږ د لخشک بوټونه چې موږ پخپله جوړ کړي و په پښو کړل او په يخ مو لخشک ووهلو. د کابل خلکو چې داسې ننداره هېڅ کله نه وه ليدلې، په منډو راغونډ شول چې زموږ ننداره وکړي. دوی ته يې ډېر خوند ورکړ او سات يې تېر شو. موږ له ژمي څخه دومره خوند واخيست څومره چې حالاتو اجازه ورکوله - ښکار، د واورې توپ ويشتنه، د

واورې سرې جوړونه او ډنډ ته د مېلې له پاره تګ، ځکه چې هوا ډېر وخت خوندوره وه. څومره صاف، څومره شين او څومره له ورېځو څخه پاک اسمان و!»

په عين وخت کې شجاع د بالاحصار په بيا رغولو بوخت و. ده هڅه کوله چې بالاحصار ته بيا داسې جلال ورکړي لکه څنګه چې د ده په ځوانۍ کې يې درلود او داسې يوه ماڼۍ ترې جوړه کړي چې د ده د پاچاهۍ له لوړو خيالونو سره سمون ولري. اوچت دېوالونه او برجونه چې له لوی کمر څخه تاو شوي وو، په ښه وضعيت کې وو، خو د ماڼۍ د هغه ودانيو ميده کاري يې په طبعه برابره نه وه چې برندې ته ځېرمه وې؛ نو ده د دربار له سالون څخه کار پيل کړ. نوی يې فرش کړ، پلستر يې له سره رنګ کړ، کتارې او طاقونه يې ورغول. په مغول باغ کې نوې ونې کېښودل شوې او يو حرمسرای له بنسټ څخه نوی ډيزاين شو او له لودياني څخه د ده د ښځينه له راتګ څخه مخکې جوړ شو. په عين وخت کې د دربار تشريفاتي اصول د سدوزيو د دربار ډېرې رسمي بڼې ته چې بارکزيو پرېښې وو، بېرته بدل کړل شول. د دولت پخواني دفترونه بېرته فعال کړل شول او يو داسې پېچلې او په پام جوړ يونيفورم ته رسميت ورکړل شو چې انګرېزي کتونکي ورته هک حيران شول. انځورګر جېمز رټري ليکلي: «د دربار مامورينو ته دې د څو سل کسيزه ډلې په څېر وکتل شي. سرې ګلابي رنګه کورتۍ يې پر تن، له هره اړخه ډېرې په زړه پورې او اوچتې خولۍ يې پر سر. پر ځينو يې اوږده غوړونه لکه د خره او يا نېښونه لکه د شکنه ګنډل شوي وو او ځينو نورو يې د وزې او ګاومېښې د ښکر بڼې درلودې. د خوليو ډېری يې د مخروط، فنر او يا د ګونګړې بڼې درلودې چې ټولې يې لړ يا ډېرې په انځورونو او نورو ځيزونو ښکلې شوې وې. ځينو يې د نېزو څوکې لرلې چې د لوړې رتبې نښه وه.»[21] په رسمي دربار کې په خپله شجاع هم د پام وړ جامې اغوستې. يوه اوږده چپنه به يې په اوږو پرته وه چې ژۍ يې په ګاڼو ښکلې شوې وې او ايټالوي والي ته ورته خولۍ يې د بخمل څنډې درلودې چې ګاڼې په کې ټومبل شوې وې. هغه به له عارضينو سره د کټو پر مهال پر خپل اتځنډه او له سپين مرمر څخه جوړ تخت ناست و او يوازې به تر ټولو لوړ پوړه انګرېزي مامورينو ته ودرېد. په دغسې موکه کې به يې د هوسۍ پر يوه اوږده او کاږه واږه ښکر تکيه کړې وه، «د مخ بڼه يې مدبره خو له اندېښنو څخه ستومانه ښکارېده».

کله چې ژمي خپلې منګولې خښې کړې، ورځې لا نورې سړې شوې. له واورو څخه ډکې درنې او ټيټې ورېځې نه ورېدې. په دې وخت کې شجاع پرېکړه وکړه چې ځينې ځانګړو افسرانو ته په خپل نوښت جوړ شوی مډال ورکړي. دا د دراني امپراتورۍ مډال و چې بڼه او جوړښت يې د فري مېسن Freemason مډال ته ورته و. د فري مېسن مډال درلودونکي د ګولفين Guelphian اعزازي مقام ته رسېدل. الکساندر برنز ته هم له بخارا څخه د بېرته راتګ وروسته دغه مډال ورکړل شوی و.[22] کله چې د انګرېزانو لمړنۍ لوا مخکې له دې چې د ژمي لمړنۍ بادورېي د واورو انبارونه جوړ او لارې بندې کړي، بېرته هند ته ستنه شي، د دغه مډالونو د لمړنۍ ورکړې بهير پيل شو. لکه څنګه چې د مېکناټن ځوان سکرتر، جورج لارنس يادونه کړې: «مډالونه يوازې انګرېزي افسرانو ته ورکړل شول ځکه چې شجاع له خپلو مامورينو څخه هېڅوک د دغه مډال لايق نه وو ګڼلي.»[23]

د نومبر په پای کې بېرته ستنېدونکې لمړنۍ لوا شېملې ته ورسېده. ايملي لېکلي: «دوی ډېر تندرست ښکاري او اوس د خپل هغه ربړن حالت ښکارندويي نه شي کولی چې په هکله يې ليکنې شوې دي. دوی ډېرې ستونزې او ناخوالې زغملې،

خو په غیر معموله توګه ټول ډېر چاغ ښکاري. د لارډ اکلنډ ساتونکی، کپتان ډاکېنز Dawkins خو بېرته داسې راغی چې حتی له فالستېف Falstaff څخه هم ډېر چاغ برېښي.»[۲۴]

په داسې حال کې چې شاه شجاع په بالاحصار کې پر تخت کښېنول کېده، د دغه ځای مخکنی اوسېدونکی، دوست محمد خان د شمال په لوري په چټکۍ په تېښته و. دېرش کاله مخکې، د نیملې له جګړې څخه وروسته د شاه شجاع په څېر، د واک بایلل دوست محمد ته سمدلاسه هر څه بدل کړل او ده ته یې یو لړ سپکاوي رامنځته کړل چې نږدې یې د تباهۍ او مرګ لامل شوي وو.

بارکزي په سختۍ په کنګلي درو کې له هغه انګرېزي څارونکو څخه په تېښته کې و چې د دوی د نیولو له پاره استول شوي وو په داسې حال کې چې دوست محمد په پوره چټکۍ تګ نه شو کولای ځکه چې له ده سره یې «خپلې مېرمنې، کوچني ماشومان، ورونه، زامن او چوپړیالان مل وو».[۲۵] سربېره پر دې، د ده وارث، اکبر خان چې ظاهراً په خیبر کې او ښايي د وېډ په امر زهر ورکړل شوي وو، لا تر اوسه پوره روغ شوی نه و. لکه څنګه چې نوموړي پر اس د سپرلۍ توان نه درلود؛ نو په کټ کې وړل کېدو. د دوست محمد تېښته حماسي شاعرانو په دومره خواخوږۍ یاده کړې ده لکه سکاټلنډي شاعرانو چې د کولاډېن Culloden له ماتې څخه وروسته باني پرېنس چارلي Bonnei Price Charlie افسانوي کړی دی. په جنګ نامه کې غلام کوهستاني لیکلي:

نو زړور سلطان مخ پر وړاندې روان و
او زړکسیزه زړوره سپره ډله ورسره وه
له خپل زاړه دود سره سم
خپل حرم یې تر شا روان و
ورپسې یې خپل مال او زر وو
او څک سرتېري یې ښه بیدار وو
د دوی پر پله، په ګامونو لکه برېښنا
غچ غوښتونکي پسې روان وو
شپه او ورځ دوی سپاره روان وو
لکه وریځې چې په اسمان کې په بیړه وي[۲۶]

د تعقیبوونکي ډلې مشري جېمز اوټرم James Outram او جورج لارنس دوو سرسختو او هوښیارو ځوانو افسرانو کوله. د دوی د لارښوونې او ساتنې له پاره حاجي خان کاکړ او د شجاع پوځي زرکسیزه سپره ډله ګمارل شوې وه. په خپل چټک تګ سره دوی ته سخته نه وه چې د بارکزیو سوکه کاروان ته ځان ورسوي، خو د دوی له هڅو سره سره، د اوټرم ډله د امیر په نیولو کې هېڅ کله بریالۍ نه شوه او دا ژر څرګنده شوه چې حاجي خان د معمول په ډول دوه

مخېزه لوبه پیل کړې وه. نوموړي په لوی لاس انګرېزان په غلطه لاره بېول او تر خپلې وسې یې د دوی پرمختګ سوکه کولو.
دوه اونۍ وروسته د بارکزیو بوی د لټون ډلې تر سرېمو شو. دوی د دوست محمد د ساتونکې ډلې له څو تښتېدلو سره مخ شول او ورته وویل شول چې د دوی او دوست محمد تر منځ یوازې د یوې ورځې واټن دی. سټرې لارنس لیکلي:

د حاجي له اعتراض سره سره، چې په ستوغه او خطرناکه لاره کې د شپې له خوا د مزل د ناښندۍ په پلمه یې نه غوښتل مخ ته لاړ شي، موږ د سهار په پنځو بجو خپل مزل پیل کړ.* دا ښه څرګنده وه چې دغه عملیاتو ته د نوموړي زړه نه و. د ده اعتراضونو ته غوږ ونه نیول شو او موږ په خورا بده لاره په جګو غونډیو او د غرونو په وچو ویالو کې لس میله مخ ته لاړو او بیا مو د خپلو اسونو تر څنګ دمه وکړه. له پنځوسو څخه لږ افغانان زموږ سره یو ځای دغه ځای ته ورسېدل او پاتې یې د ورځې په بهیر کې راورسېدل. دلته موږ ته ځارګریز راپور راغی چې دوست محمد د یوک Youk په نوم یو ځای کې دی چې یوازې یو مزل لیرې پروت دی. حاجي خان یو ځل بیا په وړاندې تګ کې خپل زړه نازړه توب وښود او اوټرم ته یې زارۍ کوله چې هملته تم شي څکه چې دوست محمد دوه زره کسیزه سپره ډله لري، خو اوټرم ډلې ته امر وکړ چې د مازیګر په څلورو بجو حرکت وکړي او کله چې افغانان راغونډ کړل شول، د دوی شمېر یوازې ۳۵۰ کسانو ته ورسېد او خورا بد تجهیز شوي وو.[۲۷]

په راتلونکو ورځو کې دغه ځنډوونکو تکتیکونو دوام وکړ. حاجي ټینګار کولو چې دوی باید تقویتي قوا ته تم شي، خو کله چې اوټرم د شپې له خوا مزل پیل کړ «د تېروتنې او یا چل له امله، موږ څلور میله مخته نه وو تللي چې زموږ لارښوونکي، چې د حاجي خان د کسانو تر امر لاندې وو، وتښتېدل. دغه مهال تور تم و او موږ د داسې بې پایه درو په منځ کې یوازې پرېښودل شوو چې حتی یوه نرۍ لاره هم په کې نه تر سترګو کېده؛ نو موږ پرته له دې چې تر سهاره تم شو بله چاره نه لرله».[۲۸] راتلونکی ماښام کله چې انګرېزانو په تګ ټینګار کولو، حاجي خان اوټرم تر مټ ونیو او«په جګ غږ یې ماته عذر وکړ چې مخ ته لاړ نه شم او بیا یې ګواښ راته وکړ چې په زور به مې ونیسي، خو د څرګندې تباهۍ په لور تګ ته به اجازه رانه کړي». او ده بې اړنګه اوټرم ته په رښتیا ډرکه• ورکړه:

که ته له دوست محمد سره مخامخ شوې، هېڅ افغان به د هغه پر ضد توره را ونه باسي او زه به د دې مسوول هم نه وم چې په جګړه کې دوی ستاسې پر ضد ودرېږي... کله چې زموږ د هوډ په کمزوري کولو کې پاتې راغی، حاجي خان زما له کېږدۍ څخه څو متره لیرې کښېناست او په تیاره کې یې له خپلو درېیو یا څلورو مشرانو سره له یو ساعت څخه زیات په ټیټ غږ خبرې کولې. دغه کسانو حاجي خان له پرنګیانو سره په مرسته کې چې دوست محمد ونیسي، ګرم کړ او ترې وېې پوښتل چې امیر څه بد ورسره کړي... او حاجي خان په ټولو هغه څه اعتراف وکړ چې دوی ورته یاد کړل.[۲۹]

سبا ته یې په داسې حال کې چې واوره ورېدل پیل شول، افغان ډله په ډېرېدونکې توګه بغاوتي کېده. اوټرم لیکلي: «موږ پوه شوو چې زموږ افغانان خاینان دي او هېڅ باور نه شي پرې کېدای.» نو اوټرم او لارنس پرېکړه وکړه چې په داسې ماموریت لاړ شي چې نږدې ځان وژنې ته ورته و. دوی له یوازې دیارلس انګرېزي افسرانو سره د واورې په توپان کې د

---

*په حقیقت کې حاجي رښتیا ویل. د حاجي کګ غابنی حتی په دوبې کې او د ورځې له خوا هم ډېر ګران دی. سربېره پر دې، نوموړي د احتیاط له پاره ښه دلیل درلود څکه چې دغه غابنې د هزاره ګانو تر واک لاندې و. ده څو کاله مخکې دغه هزاره ګان ځپلي وو او په دې کې یې اړنګ نه درلود چې دوی به له دغه فرصت څخه په کار اخیستنې له خپل پخواني ځپونکي څخه غچ واخلي.

•ډرکه: ګواښ

دوست محمد د نیولو له پاره لاړل. په دغه شپه اوتږم په پلنه واوره کې ویده شو. دی پوهېده چې ښايي سبا ته به مړ وي، خو کلک هوډ یې درلود چې تر خپل وس پورې به هڅه کوي چې امیر یا ژوندی ونیسي او یا یې ووژني. وروسته د ده یاد ته ورغلل چې «سهار ته د یوې پرتمینې هڅې په تمه، دی هېڅ کله دومره خوشحاله نه و لکه په هغه شپه چې و»، خو دغه هڅه هېڅ کله بریالۍ نه شوه. اوتږم او کسان یې په چارکام د بامیان درې ته ښکته شول، خو دوست محمد همدغه سهار د هندوکش شمال، له سیغان څخه وړاندې، تاشقرغان ته تښتېدلی و چېرته چې د خپلواک ازبک مشر، میرعلي «چې له شجاع سره یې دښمني لرله»، واکمني وه. اوتږم اوس بله چاره نه درلوده پرته له دې چې مېکناټن ته ولیکي چې «په دغسې وضعیت کې اوس هېڅ داسې هیله نه شته چې فراري په داسې سیمو کې ونیسو چې د شجاع تر واکمنۍ لاندې دي او زموږ ماموریت په کې محدود دی. زموږ سپاره افسران وايي چې اسونه یې د لوږې او ستړیا له کبله د دې توان نه لري چې اوس سمدلاسه بل مزل وکړي؛ نو موږ اړ شوو چې د دوی تعقیب پرېږدو».[۳۰] په همغه شپه دوست محمد او ملاتړي یې په خوندي توګه د خامرد Khamard پناه ځای، د میر ولي د مریبانو د سوداګرۍ کلا ته ورسېدل. میرزا عطا لیکلي:

امیر دوه میاشتې د ازبکانو د ځانګړي مېلمه په توګه تېرې کړې او له هغه ځای څخه بلخ ته لاړ. د بلخ والي د یو ښایسته بڼ په مېلمستون کې ځای ورکړ. دلته د بخارا حاکم، نصرالله خان له خوا امیر ته د اوښ ډاګي په وسیله یو لیک راورسېد. نوموړي امیر ته بلنه ورکړې وه چې د ده دربار ته په خپل ورتګ عزت وروبښي. امیر خپله کورنۍ او نور په ده پورې تړلي کسان په بلخ کې پرېښودل او له خپل وارث، اکبرخان سره یو ځای بخارا ته ستون شو. په بخارا کې چې د اسلامي علومو ښار و امیر ته شاهي ښه راغلاست وویل شو، د استوګنې له پاره یوه ځانګړې ماڼۍ ورکړل شوه او د ورځني لګښت له پاره کوچنۍ خرڅ هم ورته حواله شو.[۳۱]

دا په بشپړه توګه څرګنده نه ده چې په بخارا کې څه پېښ شول، خو څو اونۍ وروسته دوست محمد له خپل کوربه سره بدورده شو: میرزا عطا ویلي چې وجه یې د دوست محمد د تند خویه زوی، اکبر خان څو سپکې څرګندونې وې. د دې وجه د دوست محمد مخکنۍ هڅې هم کېداې شي چې غوښتل یې د پولې نانندریزه ښار، بلخ ونیسي. ښايي د بخارا حاکم د امیر په دغه کړنو ناراضه و ځکه چې د امیر په څېر ده هم پر بلخ باندې د واکمنۍ ادعا درلوده او اوس یې د امیر پر پلان اعتراض درلود چې د ده په استازیتوب د بخارا علما د جهاد اعلان وکړي، خو له یوې او یا له بلې وجې د دوی تر منځ ترخې خبرې تبادله شوې او بارکزیو ښار پرېښود. دا نصرالله خان ته لوی سپکاوی و. بیا د بخارا مکار، بې رحمه (او ښايي څرښنده روحي ناروغ) حاکم د دوست محمد د وژلو هڅه وکړه. فیض محمد په سراج التواریخ کې لیکلي:

د بخارا امیر خپلو کسانو ته چې دوست محمد یې بدرګه کولو په پټه دستور ورکړ چې کله له امو سیند څخه تېرېږي، دوی دې هغه کښتۍ ډوبه کړي په کومه کې چې دوست محمد او شهزاده سپاره دي څو په سیند کې دوی ډوب شي؛ نو په دې توګه افغانان د ساتونکو تر نظر لاندې د امو تر غاړې ولېږدول او په کښتۍ کې کښېنول شول. هغه کوچنۍ کښتۍ چې امیر په کې کښېناست په پټه سوری کړل شوه. کله چې کښتۍ حرکت وکړ د بخارا د امیر یو کس چې له دغه دسیسې خبر نه و هم په دې کښتۍ کې ناست و. نوموړي غوښتل چې دوست محمد د سیند تر بلې غاړې بدرګه کړي او بیا بېرته راوګرځي. یو بل کس چې له دسیسې خبر و، له ده سره یې په ترکي خبرې وکړې او ورته ویې ویل چې له کښتۍ څخه ښکته شي چې د امیر سره یو ځای ډوب نه شي، خو دوست محمد په ترکي ژبه پوهېده ځکه چې مور یې ترکۍ او د کابل د یو مشر قزلباش لور وه. کله چې امیر دغه خبرې واورېدې، له کښتۍ څخه ښکته شو او نه یې غوښتل چې له سیند څخه تېر شي. د بخارا د امیر کسانو چې هر څومره هڅه وکړه چې دی په کښتۍ کې له سیند څخه تېریدو ته

وډوماري، ده ونه منله او خپلو ملګرو ته يې وويل: «دا بهتره ده چې په خپلو وينو کې ولامبم خو نه چې په سـينډ کې له ډوبېدو څخه مړ شـم ځکه چې د تورې په ژۍ زما مړينه به د بخارا د امير د نه انکارېدونکې بې عدالتۍ ببلګه پاتې شي، خو که زه ډوب شـم، هېڅوک به د هغه بد چلند په اړه چې ده زما سره وکړ چې ميلمه يې وم، خبرې ونه کړي.»*

امير له خپلې ډلې سـره د بخارا په لور د سـاتونکو تر څارنې لاندې روان شـو «خو په لاره داسـې سـخت د واورې توپان پيل شـو چې ټول يې د مرګ مورګې ته ورسـول. ډېرو کوچنيو شـهزاده ګانو له ډېرې يخنۍ څخه حتی خبرې هم نه شـوی کولای. امير خپلو شـخصي چوپړيالانو ته امر وکړ چې هر چوپړيال يو شـهزاده راواخلي او خپله ژوره توده ساه پر دوی کوف کړي چې تاوده شي» او له مرګه وژغورل شي.

لنډه دا چې دوی بخارا ته په ډېره سـختۍ ونګوښـېدل. اوس د بخارا امير هغه لړ خرڅ چې دوی ته ورکول کېده هم پرې ودراوه. له دوی څخه شاوخوا ۷۰ کسه وتښتېدل ... کله چې نصرالله خان خبر شـو، يوه اووه زره کسيزه سپره ډله يې په دوی پسې ولېږله چې د تېښتې مخه يې ونيسـي او امر يې ورته وکړ چې که چېرې سـردارانو جګړې ته مخ کړ؛ نو ويني يې دې توپې کړي او که جګړه يې ونه کړه، بيا يې دې په ځنځيرونو تړلي بېرته راولي. دوی په چراغچي Chiraghchi کې له سـردارانو سـره مخ شـول، کلابند يې کړل او يرغل يې پرې وکړ. تر څو چې مرمۍ او باروت وو، افغانانو، بخارايان نږدې پرېښـودل او د ډېرو وينې يې توپې کړې، خو په پای کې کله چې د دوی مهمات خلاص شـول، بخارايانو پر دوی رامنډه کړه او يرغمل يې ونيول. افضـل خان او اکبرخان دواړه په جګړه کې ټپي شـوي وو، څو نور کسان مړه او له پاتې کسانو څخه ډېری يې سخت ټپي شوي وو. بخارايانو دوست محمد او ورسره مل کسان يې بېرته ښار ته يوړل او د بخارا د امير په امر يې، ټول په تياره تلخونه کې واچول.[۳۲]

د ۱۸۳۹ کال د نومبر په دويمه کله چې د کابل بازار ډنډونه کنګل شـول او د کابل سـيندغاړې په ولو کې پرښې ځلېدې، شـاه شجاع له بالاحصار څخه جلال اباد ته د ژمي د تېرولو له پاره لاړ. اوس يې چې پېښـور په واک کې نه و، جلال اباد يې خپله ژمنۍ پلازمېنه ونوموله. مېکناټن هم ورسـره لاړ. دی له شـجاع څخه مخکې ورسـېد ځکه چې شـاه په نيمله کې وځنډېد چې يو کوچنی شـهزاده د نيملې د باغ د سپېدارو په منځ کې خښ کړي. مېکناټن ځان ته د ښـار په تر ټولو ښـه مېنه کې هسـتوګنځی پيدا کړ او شـجاع يې پرېښـود چې په داسـې ځای کې هسـتوګن شـي چې يو انګرېزي کتونکي د «کوډخې» نوم ورکړ.[۳۳]
ملا شکور ته په کابل کې د چارو واک وسپارل شـو او برنز د مېکناټن ځای ونيو. د کال په وروستۍ شپه چې د ژمي يخني خورا ډېره وه، برنز د نوي کال د شپې Hogmanay مېلمستيا جوړه کړه. سکاټلنډي لمن يې اغوستې، د پوستکي کڅوړه يې تر ملا تړلې وه او په خپله يې د مېلمستيا کوربه توب کولو. نوېل چېمبرلېن چې له کندهاره راغلی و په دغه مېلمستيا کې مېلمه و. ده ليکلي:

---

*د دوسـت محمد دغه خبره ډېره په زړه پورې وه. نوموړي به په خپل وخت کې يو شـمېر خپل دښـمنان وروسـته له دې ووژل چې له دوی سـره به يې د خوندي چلند ژمنه کړې وه.

موږ یوه له خوښۍ ډکه مېلمستیا درلوده، خو پرته له برندي او جین مو بل څه د ښناک له پاره نه لرل. شاوخوا د سهار په دوو بجو خوړنځي ته لاړو او د ریلز reels نڅا مو پیل کړه. کپتان سېنکلیر Sinclair چې د برسکاټلنډ جامې اغوستې وې، پر مېز ولاړ او بین باجه یې غږوله. برنز له موږ سره ډېر په ادب چلند وکړ. دی د هر چا خوښېږي ځکه چې برعکس د ډېرو مامورینو، په ده کې سیاسي چل او تېرایستنه نه شته... [بې اړنګه، دی] په ټولیزه توګه د ټولو خوښ دی او رښتیا همداسې ښه سړی دی. زما په اند، دی تر ټولو صادق، په زړه پورې، ساتېره او یو ښه ښاغلی دی چې زه نیک بخته وم چې پېژندګلوي مې ورسره پیدا کړه.[۳۴]

کومې نمانځنې چې د ژمي په بهیر کې دوام درلود د هر چا په طبعه نه وې. مخکې له دې چې بلاخره افغانستان په کرجنه توګه پرېږدي، امریکایي جنرال، جوسایه هارلن چې په بریالیتوب یې د ختیځ هند کمپنۍ، شاه شجاع، سېکانو او وروسته دوست محمد ته جګړې وکړې او یوه لنډه موده یې په خپله ځان د غور شاه اعلان کړی و، انګرېزانو ته د ډېرېدونکې غوسې په سترګه کتل. وروسته له دې چې برنز له هند څخه د نابللي پردي په توګه وشړلو، ده کور ته په لاره کې په انګوټ کې ولیکل: «په هغه ورځو کې کابل، د زرو بڼونو ښار، یو جنت و. ما دغه هېواد لیدلی چې د سپېڅلي خلوت سمونتیا ته مقدس و، خو د بېګانه او بې احساسه لړاکانو سپین سترګي ورتګ ناولی کړ. په عاداتو کې اړام•، په بده سلیقه کې نومور، د بیباکه اشغال په خونړیو یرغلونو کې اکاړ مشران چې ناپرانده• زړونه یې مات کړل، د خوښۍ، خوشحالۍ او ساتېرۍ خوشحاله غږ یې چوپ کړ...» نوموړي دغه وړاندوینه هم وکړه: «د پوځي قوې په وسیله د یو ملت د خلکو رټل او ځپل، د ټول ملت د حبس د هڅې مانا لري په داسې حال کې چې ټول د خپلواکۍ په هوډ کې همغږي دي: د داسې پروژو عمر لنډ او پایله یې له مصیبت څخه ډکه وي.»[۳۵]

خو د اشغال په لمړني ژمي کې د هارلن وړاندوینې پرته له دې چې دی یو داسې ناراضه او ځاځمن افغان برخه وال وښیي چې خپلې د عظمت شېبې یې تېرې کړې وې، بل څه ونه ښودل. برعکس، ډېرو ته د حیرانتیا وړ دا وه چې د کابل اشرافیان دومره ناراضه نه ښکارېدل. ر. ج. ر ګلیګ په خپل تصور کې چې د افغانانو په شخصي توګه انګرېزي افسران په انفرادي ډول خوښېږي، یوازې نه و، خو ده د یو افغان مشر خبره داسې نقل قول کړې ده: «کاشکي چې تاسې موږ ته د ملګرو په څېر راغلي وای، نه د دښمنانو په څېر ځکه تاسې په جلا جلا ډول ښه خلک یاست، خو کله چې تاسې ته د یو واحد په سترګو وګورو، بیا له تاسې څخه کرکه کوو.»[۳۶]

د دوست محمد مطلقې واکمنۍ او پر خپلو خلکو د لویو مالیو وضع کول او همدارنګه د ډېرو شتمنیو ضبطول چې خپله د جهاد پروژه ورباندې تمویل کړي، له شاه شجاع سره مرسته وکړه چې خپله واکمني څه ناڅه پرته له ستونزو پیل کړي. په پیل کې ډېر کابلیان او د درانیو ممتاز پوړ حاضر وو چې د بیا پر تخت کښېنولي حاکم په اړه خپل اړنګ ته پام ونه کړي او وګوري چې دی څه کوي. میرزا عطا لیکلي: «د کابل د اشغال په لمړنیو میاشتو کې انګرېزانو ډېری مشران او همدارنګه کابل او شاوخوا یې ځان ته تسلیم اومطیع کړل. لږ شمېر خلک چې د دوی اطاعت یې نه کولو، بندیان شول او کلاوې او شتمنۍ یې د کمپنۍ حکومت ضبط کړې.»[۳۷] سربېره پر دې، مېکناټن له سخاوت څخه یوې ډکې سیاسي حل لارې ته مخ کړ. په سوېل کې یې مخور دراني اشرافیان په پیسو واخیستل او په ختیځ کې یې غلزي مشرانو او همدا راز علماوو ته په لویه کچه بسپنې حواله کړې. دا د هند خزانې ته یو دروند لګښت و او ډېر ژر

• اړام: سپین سترګی

• ناپراند: ډېر کمزوره

ځرګنده شوه چې د افغانستان اشغال ارزانه نه دی، خو دغه ستراتيژۍ په لمړني مني او ژمي کې وکولای شول چې د شاه شجاع په واکمنۍ کې سوله وساتي.[38] په دې توګه اکلنډ وتوانېد چې په خوښۍ لندن ته راپور ورکړي: «ويل کېږي چې دغه هېواد ارامه دی، لارې خوندي دي، سوداګري مخ په ښه کېدو ده او شاهي نظام او د حکومت بدلون تر اوسه محبوبيت لري... ډګرمن رابرټ Robert ليکي: «ما له ډېرو مشرانو سره اشنايي پيدا کړه. دوی په ټوليزه توګه له صاحب لوجي Sahib Loge سره د اشنايۍ مينه وال دي او کله چې زه بېرته کابل ته لاړ شم، زما د کور ور به د دوی پر مخ خلاص وي. دوی زموږ سره په خوښۍ ډوډۍ خوري او کورونو ته يې زموږ په ورتګ خوشحاله کېږي.»»[39] دغه د رضايت روښانه فضا هغه اړنګ لږ پيکه کړې وه چې ايا بېرته راغلي بارکزي به په رښتيا د شاه شجاع د سولې وړانديز ومني او هغه دښمنۍ ته به د پای ټکی کېږدي چې دوه نسله په ډېره پاملرنه وپالل شوه، محمد حسين ليکلي: «ډېری سدوزي اشرافيانو د شاه شجاع د پخلاينې پاليسي بې خونده بلله. دوی به د يون په ترخ کې او يا کله به چې په دربار کې وو، په ځانګړې بڼه يو بل ته سرټکولو او داسې به يې ويل: «دا چې اوس د بارکزيو قبيلې ته دومره په درنه سترګه کتل کېږي او ټول پخواني امتيازونه يې بيا ورکړل شول، دومره وخت به تېر نه شي چې د ناراضتيا ناولې لمبې به پورته اوچتې شي. انګرېزان، چې د پوهې، منطق او سياسي تجربې ادعا کوي، څه فکر کوي چې د خپل ملګري د دښمنانو د ښې پالنې پايله به څه وي؟ د دې پايله به غمجنې او پښېمانې وي!»»
يو مسافر چې له پېښور څخه لږ وخت مخکې را رسېدلی و، ويلي:

کله چې د پېښور والي، اويتېبلې د کابل د وضعيت په اړه پوښتنه وکړه او ورته وويل شول چې د بارکزيو په ګډون ټولو ډلو سره ښه چلند کېږي، نوموړي خپلو کسانو ته مخ واړاوه، اوسېلی يې وايست او ويې ويل: «خدای دې له شاه شجاع سره مرسته وکړي او خدای د عفوه ورته وکړي.» حاضر کسان په دغه دعا حيران شول ځکه په عامه توګه دغسې دعا مړو ته کېده، نو ويې پوښتل: «شاه ژوندی نه دی؟» اويتابيلی په ځواب کې وويل: «هر څوک چې خپل سخت دښمن ته ځای ورکوي او د اعتبار غېږ ورته خلاصوي، اوږد ژوند به ونه لري، فردوسي په دې اړه وايي:

تا يو پلار وواژه او د غچ تخم دې وشينده
نو دغه يتيم به څه وخت سکون ولري
تا يو مار وواژه خو بچي يې روزې
دا څه ځېن توب دی؟

يو وخت به د دغه دښمنيو مېوه پخه شي. تاسې به ډېر ژر واورئ چې همدغه بارکزيو شاه شجاع مړ کړ.»[40]

د کابل پر ماحول نور سيوري هم پراته وو. يوه لوا چې بېرته هند ته روانه وه، وروستۍ ساتونکې ډله يې د خيبر په دره کې تر غلچکي بريد لاندې راغله چې ۱۵۰ اوښان يې له بار سره له لاسه ورکړل. وروسته له دې د علي مسجد چونۍ سمدلاسه پېښور ته تخليه کړل شوه.[41] په عين وخت کې، د افغانانو يوې ډلې يو جګپوړی انګرېز افسر، ډګرمن هرېنګ Herring چې په چکر وتلی و، په وردګو کې وواژه. نوموړی له امر څخه په سرغړونې، له سړک څخه وړاندې تللی و چې په يوه غونډۍ کې له څو افغانانو سره مجلس وکړي. دوی ټوټې ټوټې کړ. تامس سيټن ليکلي: «زموږ په برخليک کې به لوی خېګان و چې د ده مړی مو وليد. دا يوه ناوړه صحنه وه. په ډېره وېروونکې بڼه وهل شوی او ټوټې ټوټې شوی و. له لستونو څخه پرته، جامې يې ټوکل شوې او څيرې وې. تنه يې په خېټه کې نږدې دوه ټوټې وه او سينه

او پوښتې يې په چاړه وهل شوې وې. په تنه کې يې شپاړس اوولس داسې زخمونه وو چې هر يو يې د مرګ لامل کېده.»[۴۲] خو په ټوله کې، هېواد ارامه و. کله چې غلزيو له مېکناټن څخه اعانه ترلاســه کړه، دوی هم د معاملې خپله برخه ترسره کړه. په تاريخ سلطاني کې ليکل شوي: «د کابل او خيبر لاره له شوکمارانو او لاروهونکو څخه ډکه وه. دوی ټول مســافر تر ګواښ لاندې نيولي وو، خو کله چې د غلزي خانانو د لارې اداره په لاس کې ونيوه، دغه ګواښــونه له منځه لاړل او ټول ژمی سوله واکمنه وه.»[۴۳]

خو په بخارا کې د نظير خان له خوا را رســېدونکي څارګريز راپورونه د ډېرې انديښــنې وړ وو او هغه دا چې روســان د خپلې تيارۍ په وروستي پړاو کې دي چې پر خېوه يرغل وکړي. نوموړي ليکلي: «دوی د کسـپين بحيرې پرغاړه ډېر شـمېر اوښـان، ګاډي، او کښتۍ راغونډ کړي دي او پرېکړه يې کړې چې خپل پوځ او اکمالات د کسـپين د بحيرې له لارې، کير Kir ته څېرمه، چې تر خېوې پورې درې ورځې مزل لري، ولېږدوي.»[۴۴] مېکناټن چې په بخارا کې د دوســت محمد له بنديتوب څخه خبر نه و، وېرېده چې روسان به بيا له امير سره څه دسيسه جوړه کړي او پلان به جوړوي چې په هرات کې به چې اوس «څه نا څه په بې دفاع حالت کې دی» دی پر تخت کښېنوي.[۴۵]

داسې برېښـدل چې يوازې برنز پوهېده چې د روسانو دغه کړنه پر افغانستان باندې د انګرېزانو د تيري پر وړاندې نېغ ځواب و. نوموړي خپل ملګري کپتان ج. الف. جېکب Jacob ته ليکلي: «روسانو خپل ځواکونه زموږ د پاليسۍ پر ضد رامخته کړل. کابل ته په ننوتو ســره موږ لوی کړکېچ رامنځته کړ.» حتی په دغه پړاو کې، برنز پوهېده چې د انګلنډ يا روســې واکمني به پر داســې ازاد او خپلواکه خلکو لکه افغانانو باندې څومره لنډ مهاله وي. ده وړاندوينه کړې چې: «انګلنډ او روسـيه به اسـيا په خپل منځ کې ووېشـي او دغه دوه امپراتورۍ به په اوبو کې د کړۍ په څېر تر هغه وخته غټې شي تر څو چې په نه شتون کې ورکې شي او راتلونکي نسلونه به دوی دواړه په دغه سيمو کې داسې لټوي لکه اوس چې موږ د الکساندر او د هغه د يونانيانو پاتې شوني لټوو.»[۴۶] *

دغســې ريالېزم د ۱۳۳۹-۱۳۴۹ په ژمي کې خورا لږ موندل کېده. همدغه وخت په پټه د تل له پاره د افغانســتان د ضـميمه کولو خبرې کېدې. حتی دا خبرې هم کېدې چې د راج د دوبي پلازمېنه دې د همالېې له موږې، شـېملې څخه د حاصلخېزه باغونو درلودونکې درې، کابل ته ولېږدول شـي، کټ مټ هغسې چې يو وخت به مغولو د مې په مياشـت کې له ډهلي او اګرې څخه کشــمير او جلال اباد ته څېرمه د نيملې ښــايســته باغونو ته لېږدېدل.[۴۷] په ځان باندې دومره لوی باور يو لږ لويو ســتراتيژيکي تېروتنو ته لاره پرانيســتله. لمړی، د دې پر ځای چې د شــاه شــجاع د نازکې واکمنۍ ټينګولو ته پام واړوي او د اشــغال د خونديتوب او بريا له پاره اړينې ســرچينې برابرې کړي، اکلنډ هم د وروســتنيو يرغلګرو په څېر، له وخت څخه وړاندې په دې اند و چې اشغال بشپړ شوی او پام يې يو بل جګړه ييز تېري ته په يو بل تياتر کې واړولو. په دغه وخت کې ايملي پرته له سنجونې او په ښکاره په سپکه توګه ليکلي: «چينايانو د خندا وړ کړنې

---

*پر خېوه باندې د روسانو بريد داسې په مصيبت پای ته ورسېد لکه له کابل څخه د انګرېزانو شاتګ چې پای ته ورسېد. پېراسفکي خپل نيمايي اوښـان او نږدې نيمايي سـرې د منځنۍ اسـيا د واورو ژمي توپان ته له لاسـه ورکړل. دغه پايلې د شـاګ په هکله د روسـانو هيلې يو نسـل شـاته واچولې: خېوه تر ۱۸۷۲ پورې د روسـانو لاسـته و نه لوېده او دې ته ورته انګرېزان هم شـاوخوا تر ځلوېښـتو کلونو بيا افغانسـتان ته ېېرته و نه ګرځېدل. دغه وګورئ: Twin Imperial Disasters: The Invasion of Khiva and Afghanistan in the Russion and British Official Mind, 1839-1842(راتلونکی دی)

پیل کړې دي. دوی ځان وسلوال کوي، ملامتیا په کوچنیو بې ګناه امریکایي کښتیو اچوي او د جګړې بېړۍ را غونډوي. زما په اند دوی دومره خانتما دي چې په کوم عجیبه چل سره به زموږ ټولې ۷۴مادډله بېړۍ په شنو او سرو لمبو والوزوي، زموږ ټول سرتیري او ماڼوګان به اسیر کړي او دوی ته به له عاج څخه د منځ تشو مردکیو د جوړولو زده کړه ورکړي.»[۴۸] له افغانستان څخه د بمبیي د پوځ لویه برخه ایستل او خپلې نوې د تریاکو جګړې ته د هغه ډېرو اړینو سرچینو په راګرځولو سره چې په افغانستان کې د اشغال د ټینګښت له پاره ښېلې شوې وې، اکلنډ، مېکناټن ته دا ناشونې کړه چې پوره عسکر او پیسې د شاه شجاع د واکمنۍ د بریا له پاره ولري.

د هغه کوچنۍ بودجې چې شاه شجاع او مېکناټن هېواد وربانديې اداره کړی وای، یوه نېغه پایله هغه وخت ښکاره شوه چې اکلنډ د اعلی سرقوماندان هغه غوښتنې رد کړې چې په کابل کې یوه لویه کلا چې خپل ښارګوټی ولري او په کندهار کې یوه دفاعي کلا جوړه کړي. اکلنډ ویلي: «مخکې له دې چې زه د کلاوو په جوړولو لوی لګښتونه وکړم، د اوس په پرتله زه غواړم سم پوه شم چې د افغانستان وروستۍ بڼه به څرنګه وي.»[۴۹] دغه کړنې پوځ له داسې یوه وضعیت سره مخ کړ چې په دې اړه یې هره پرېکړه ستونزمنه برېښېده. په داسې حال کې چې په کابل کې ژمي د یخنۍ منګولې خښولې، ځینې عسکر په بالاحصار کې ځای پر ځای شول او ځینو ته د کلا له دېوالونو د ننه هاخوا دېخوا ځای ورکړل شو او پاتې نور په کمپ کې د کوهستان واټ تر څنګ په خېمو کې لړزېدل. سربېره پر دې، شاه شجاع پر مېکناټن زور واچولو چې له بالاحصار څخه چې په اسانۍ دفاع ترې کېدای شي خپل عسکر لیرې کړي. شاه شجاع ویل چې دی به افغانانو ته سخت بې عزته شي چې د انګرېزي عسکرو په شتون کې د ده حرم له لودیانې څخه دلته راشي. لکه څنګه چې اکلنډ د مناسبې نوې کلا جوړول منع کړي وو، جنرالانو بله چاره نه درلوده پرته له دې چې داسې سپکه دفاعي پوځي اډه او بارکونه د عسکرو د اوسېدو له پاره جوړ کړي لکه دوی چې د سوله من بنګال د وریجو په پټیو کې وي، نه د افغانستان د بدورده غرونو په منځ کې.

دا څرګنده نه ده چې چا په حاصل خېزه ځمکه کې د پوځي اډې د جوړلو پرېکړه وکړه. په داسې ځمکه کې چې شاوخوا یې ویالې او په دېوالونو محاط باغونه چاپېر او له پاسه یې د یو شمېر افغان اشرافیانو دفاعي کلاوې پرتې وې. لکه څنګه چې په دې اړه یو کتونکي یادونه کړې: «دا به د تل له پاره د حیرانتیا ځای وي چې یو دولت، یو افسر او یا د افسرانو یوه ډله چې په دې مسلک کې پوهه او یا تجربه ولري، خپل ځواکونه په یوه نیمه اشغال هېواد کې په داسې عجیبه او له تعقل څخه لیرې ځای کې واچوي.» حتی ګلیګ - چې تکتیکي پوهه یې نه درلوده - سمدلاسه پوه شو چې د دغسې ځای دفاع خورا ګرانه ده. ده لیکلي:

دا د استحکاماتو له پاره یو حیرانوونکی ځای و. کلاوې او برجونه داسې ځای وو چې یو او یا ډېرو ته یې کړی ته ورته بارکونه چې د انګرېزانو دفاعي لیکه یې جوړوله، لاندې پراته وو... داسې برېښېدل چې دوی خلک په دې قانع کوي چې انګرېزان له دوی څخه وېره نه لري او نه په دوی کوم شک کوي ځکه تدارکاتي او د مهماتو زېرمې په خپله د پوځي اډې د ننه نه وې جوړې شوې بلکې دغه زېرمې چې پر امنیت یې د پوځ پایښت ترلی و، په یوه زړه کلا کې چې دفاع یې خورا ناشونې او له بالاحصار او پوځي اډې څخه لیرې پرته وه، جوړې شوې وې او د امنیت له پاره یې یوازې سل سپاهیان د یو دویم بریدمن تر قوماندې لاندې پوره ګڼل شوي وو. داسې یوه پوځي اډه چې لوړې ترې چاپېر وې او د برجونو تر اغېز لاندې وې هېڅ شی تر خپلې اغېزې لاندې نه شي راوستی او داسې ځای پرته ده چې سیند یې له ښار څخه بېلوي؛ نو په ښار کې د نظم د ساتلو له پاره په بشپړه توګه بې ارزښته ده.[۵۰]

خو يوازې دا نه و چې پوځي اډې ته تر ټولو بد ځای غوره شوی و. اډه د خورا بد ډيزاين پر بنسټ جوړه شوې وه. دا ګليګ ته له ورايه څرګنده شوې وه چې په بېړه د ودان شوو بارکونو په هداونه کې لويه نيمګړتيا وه. له بارکونو څخه چاپېر دېوال نږدې دوه ميله اوږد و چې په اغېزمنه توګه ساتل يې ناشوني و او د دفاع له پاره يې يوازې يو نرى خندق او داسې ټيټ دفاعي دېوالونه جوړ شوي وو چې ختل پرې ډېر اسانه وو.[۵۱]

خو که څه هم د شغال ښکار او د تياتر لمړنيو لوبو د دوی پام بل لوري ته اړولی و، د يو څو افسرانو عين نيمګړتياوې تر سترګو شوې وې. د سېکنر Skinner اسواڵي لوا افسر او ځوان انګرېز- هندوستانی کپتان جېمز سکېنر چې د اعاشې او اباتې چارواکی و، ويلي وو چې زېرمې بايد د اډې له دېوالونو د ننه راوړل شي خو سېر ولېبي کاټن Willoughby Cotton بې خونده ځواب ورکړ چې «ده ته داسې ځای نه شي ورکولی ځکه چې دوی د عسکرو د بارکونو په جوړولو کې دومره بوخت دی چې د زېرمو په اړه فکر ته هېڅ وخت نه لري». يو بل کس چې د اډې ډيزاين يې تر پوښتنې لاندې راوست، ډګرمن ابرهم رابرټز Abraham Roberts د شاه شجاع د ساتونکې ډلې قوماندان و. کله چې د اډې جوړېدل پيل شول، دی پوه شو چې نه يوازې موقيعت، د اډې دفاع کمزورې کړې بلکې د بارکونو پر دېوالونو د ټګلارې ډيزاين، چې تيرکش او داسې سوري يې نه درلودل چې له پاسه پر دښمنانو لوېې ډبرې او يا جوش تېل واچول شی، د برېد په صورت کې د اډې دفاع لږ يا ډېره ناشونې کړې وه. نوموړي په يو ليک کې دغه نيمګړتياوې تورن جان سټرټ John Sturt ته چې د بنګال د انجينرۍ ډلې غړی او د اډې ډيزاين کوونکی و، په ګوته کړې، خو هغه په سپک او لنډ ځواب کې ورته وويل چې هېڅ به ونه کړي او وېې ويل: «تا ډېر ناوخته دغه سپارښتنې وکړې ځکه نيمايي بنسټ اېښودل شوی دی. زه نه پوهېږم چې څه مناسب دي او څه نه دي. ما نقشه سېر مېکناټن ته ورکړه. زه نه پوهېږم چې نوموړي له پوځي مشاورينو څخه پرته بل چا ته ښودلې او که نه، خو چې له ده څخه ما څه وا نه اورېدل؛ نو چوپتيا يې ما د ده رضايت وګڼله او په کار مې پيل وکړ. اوس له دې څخه سم کار واخلئ او د کارنتيا په اړه يې پوښتنې بې ګټې دي.»[۵۲]

حالت هغه وخت نور هم خراب شو چې انګرېزي عسکرو په ډېرېدونکې توګه له افغان ښځو سره د اړيکو په پيلولو د افغانانو عزت ته سپکاوی وکړ. ښايي تر ټولو نوموړه يې د دوست محمد له ښايسته ورېرې/ خورځې، شاه جهان بېګم سره د کپتان رابرټ وربرټن Robert Warburton واده و چې برنز او تورن سټرټ يې شاهدان وو.* په همدې کچه حساس، يو بل واده و چې د سيمه ييز غلزي مشر، ولو خان شمالزي د ښايسته خور او د قلات سياسي اجنټ، تورن لېنچ Lynch سره ترسره شو، خو تر ټولو څرګنده کړنې په کابل کې وې چېرې چې مخ په ودې د فحاشۍ شور او غږ په ښار کې د جره عسکرو چوپړ ته ور ودانګل.[۵۳] په دې اړه ميرزا عطا ليکلي: «انګرېزانو د بې شرمه بد اخلاقۍ واين وڅښل او دا يې هېره کړې وه چې هره کړنه ثواب او عذاب لري؛ نو لږ موده وروسته د شاه رژيم د پسرلي بڼونه د دغه ناوړه پېښو مني ککړ کړل... اشرافيانو يو بل ته سرونه ټکول: «هره ورځ مونږ د انګرېزانو د درواغو، تېر ايستنې او بې شرمۍ سره مخ کېږو. دومره وخت به تېر نه وي چې د کابل ښځې به دوه رګه بېزوګانې وزېږوي - دا يو سپکاوی دی!» خو په دې اړه هېڅ و نه کړل شول.»[۵۴]

---

*ډګروال سېر رابرټ وربرټن چې د وربرټن په کورنۍ کې زېږېدلی و، له خپل ګډ دوه ګوني دود او ژبو څخه يې په ښه کار اخيستنه، په خيبر کې ۱۸۷۹-۱۸۹۸ د سرحدي قوا قومانده په لاس کې درلوده او د خيبر ملېشه Khyber Riffles يې جوړه کړه

له هغه خلکو څخه چې په کابل کې یې له دغه فرصت څخه پوره ګټه اخیسته، په خپله الکساندر برنز و چې اوس د ښار په منځ کې په خپل پخواني استوګنځي کې اوسېده. ده هر څه په برم او پرتم کې کول. نوموړي په بازار کې روسۍ هنداړې پېرودې، له هغه به یې سیماب وګروول او د خپل کور په کړکۍ کې یې کېښودې. دا په کابل کې لمړنی کور و چې د ښیښې کړکۍ یې درلودې. لکه څنګه چې مېکناټن په جلال اباد کې ورځ تر بلې د حکومت ډېرې چارې په لاس کې اخیستې، برنز ته ډېر تش او بخت یې مل و. ده خپل یو ملګري ته لیکلي:

زه په کاغذ باندې دوی ته خپل نظر ورکوم، خو هېڅ کله یې په جزیاتو او تفصیل کې برخه نه اخلم... دغه زما موخې دي: چوپ اوسه، خپله تنخواه دې اخله، هېڅ داسې کار مه کوه چې امر یې درته نه وي شوی. په دغه توګه ډېر رضایت تر لاسه کوم... خو زه ډېر په زړه پورې ژوند لرم. که چاغي او خوشحالي د ښې روغتیا ثبوت وي، نو زه یې لرم. عسکري ډوډۍ مې ډېر وخت نه ده خوړلې. د اوو کسانو له پاره د ډوډۍ مېز جوړوم. شپږ افسران چې لرمونډي سکاټلنډي سهارنۍ ته یې زړه وشي، ما کره راشي او لوګي وهلي کبان، د سرو شویو کبانو کباب، مساله لرونکي خواړه او جلي وخوري او تر لسو بجو پورې خپل سګار پو کوي... په اونۍ کې یو ځل اته کسانو ته مېلمستیا کوم. اباسین د عشرت او سوداګرۍ سیند دی. زه پر خپلو ملګرو بېلابېل توکي د بمبيي د نرخ په پرتله یو پر درېیمه ارزانه پلورم، شمپاین، د پنډۍ غوښه، مدېرا واین، هسپانوي، پرتګالي او فرانسوي واین، او حتی له ابردین Aberdeen څخه د سرو کبانو سرغوچ کوتي او پرېمانه نور توکي دوی ته مونډلی شم او په خدای چې ډېر ښه ... [۵۵]

که افغاني ګنګوسو ته پام وکړل شي، د برنز عیش او عشرت یوازې په ښه خوراک او څښاک محدود نه و. د ده تل وفادار موهن لال په وضاحت ویلي چې برنز په خپل چوپړ کې کشمیري ښځې درلودې او له افغان ښځو سره یې کار نه لرلو، خو د کابل اوازو بل څه ویل.[۵۶] مېرزا عطا ویلي: «برنز په ځانګړې توګه بې شرمه و. ده به په خپل شخصي استوګنځي کې له خپلې افغانې رنډۍ سره د خوند او شهوت تاوده غسلونه کول او د بې سده خوند په کیسه او د عشق په پوډر به یې یو بل موښل. دوه انګرېزي معشوقې به یې هم ورسره یو ځای شوې.»[۵۷]
دغسې ګنګوسو د کابل د خلکو او اشغالګر پوځ ښې اړیکې په چټکۍ تروې کړې. کابل د انګرېزانو له راتګ څخه مخکې هم یوه پټه د فحشا سیمه د بالاحصار دېوالونو ته څېرمه په یوه مېنه کې درلوده چې هندي سازنده او نڅاګرې په کې اوسېدې، خو هلته دومره رنډۍ نه وې چې د ۴۵۰۰ سپاهیانو او ۱۵۵۰۰ د کمپ د ملکیانو اړتیا پوره کړي او داسې برېښېدل چې د افغان ښځو یو ډېرېدونکي شمېر په لنډ وخت کې د ډېرې ګټې له پاره اډې ته ورتللې. دغه کړنې دومره ډېرې شوې چې انګرېزانو، افغان ښځو ته د لاس رسۍ په اړه یو شعر جوړ کړ:

د کابل ښځې په چادرۍ کې
له چا سره وي خامخا په عاشقۍ کې [۵۸]

محمد حسین هراتي لیکلي:

اعلحضرت ته د ښه نیت له مخې راپور ورکړل شو چې یو مخ پر ودې د رنډیو بازار شته چې فحاشې پرته له وېرې او پرته له دې چې څوک څه ورته ووایي شپه او ورځ د انګرېزانو کمپ ته پر اس وړل او راوړل کېږي. دوی ښې جامې او ګاڼې پر تن او ښه په سینګار تګ راتګ کوي چې څوک یې ونه پېژني چې دا د کومې اشرافي کورنۍ غړې او یا فحاشې دي. دغه کړنو عامه اخلاق اغېزمن او د دولت بنسټونه یې کمزوري کړي. دا د بارکزیو دوه مخې ډله وه چې لمړی یې دغه ناولتوب ته لاره هواره کړه او بیا یې په دې هیله چې د عوامو کرکه وپاروي، پړه پر اعلحضرت واچوله. اعلحضرت دغه خبره له مېکناټن سره چې د دغه خلکو د خیانت او اخلاقي اصولو په اړه یې

تجربه نه درلوده، مطرح کړه. مېکناټن یوازې داسې ځواب ورکړ: «که موږ د دغه خوارکیو د جنسي نږدېوالي مخنیوی وکړو، دوی به ناروغه شي.» اعلحضرت ځواب ورکړ: «سمه ده، خو په دغه پاچاهۍ کې به دا لړترلړه ښه وي چې عسکرو ته دسپلین ورکړل شي او د اخلاقو د باندنۍ ونګې درناوی وکړي.»[٥٩]

فیض محمد وروسته په سراج التواریخ کې لیکلي چې افغان ننګ او عزت ته دغه ډېرېدونکي سپکاوي له خپل حکومت څخه د خلکو د ناراضتیا لوی لامل شو.

د شاه خیرخوا چې د محمدي شرعیت پلویان وو او پوهېدل چې دغه بې شرمه کاروبار د مذهبي سپېڅلتیا او درنښت پرده څیرې کړي ... شاه ته یې سرټکونه وکړه. شاه مېکناټن ته وویل چې «دی باید د دغه کړنو مخه په جزا ورکولو ونیسي. او که نه، دغه ناولې ونه به د بد اخلاقۍ ناوړه مېوه وکړي»، خو مېکناټن د شـــاه خبرو ته پام ونه کړ او په دې اړه یې هر څه هېر کړل... تر دغه وخته خلکو ته څرګنده نه وه چې د دولت په چارو او هغه موضـــوعګانو کې شـــاه هېڅ واک نه لري چې پر یوځ اغېز اچوي. اوس بارکزیو د حقیقت په بربنډولو پیل وکړ او ویل یې: «شـاه یوازې په نوم شـاه دی او د دولت په چارو کې هېڅ واک نه لري.» سـربېره پر دې، د خپلو موخو له پاره به دوی د انګرېزانو د واک ډېره یادونه کوله او پر خپلو ګاونډیو یې مسخرې کولې او ویل یې: «حتی ستاسې ښځې اوس ستاسې نه دي.»[٦٠]

د ۱۸۴۰ کال د مارچ په میاشت کې، شاه له خپلې ژمنۍ مېنې څخه بېرته کابل ته لاړ او دربار د بالاحصار د سرېټو برنډو په منځ کې راغونډ شو. اوس چې دوست محمد خان په تل خونه کې بندي و، شاه شجاع او ملاترو یې د خپلې واکمنۍ ټینګښـت ته ښــه فرصـت درلود، خو د پســرلي واورې ویلېدنې دوه سـیالې ادارې ولیدې. د واک له پاره انګرابزانو او سـدوزیو له یو بل سره سیالي پیل کړه. په همدغه وخت کې د خلکو تر منځ ډېرېدونکې انګېرنه مخ په پراخېدو وه چې د نوي رژیم د واک چارې د مېکناټن په لاس کې دي، نه د شاه شجاع.

د مخالفت وجه د شخصـیتونو ټکر نه و: شـاه شـجاع اوس هم لکه تل په مېکناټن ګران و: کله چې مېکناټن له جلال اباد څخه بېرته کابل ته لاړ، اکلنډ ته یې داسې ولیکل:

د اعلحضـرت د کرکټر په اړه زما تجربه ما په بشـپړه توګه قانع کوي چې د هغه د واکمنۍ په ټوله سـیمه کې د ده په پرتله بل وړ کس نه شته. له پنج شنبې څخه پرته، اعلحضرت هره ورځ دوه ساعته په دربار کې په ډېره حوصله خپلو مشرانو استازو ته غوږ نیسي. یوه ورځ یې د ټولو هغه خلکو سـرټکونو ته بېله کړې چې چارواکو یې د عریضـو په اړه اقدام نه وي کړی. د عدالت په پلې کولو کې ډېر رټ دی. یوه بېلګه یې د یوه قاتل جزا وه چې د نوموړي د ښـلو په پار له ډېرو سـپارښـتنو سـره سـره، شـاه عدالت پلی کړ، خو له بلې خوا اعلحضرت مهربان او بې کچې ډېر په زړه نرم دی. که د یو سلطان شخصي ځانګړتیاوې د هغه نومیالتوب تضمینوي؛ نو شاه شجاع به هرومرو ګرانښت ترلاسه کوي.[٦١]

خو د پالیســۍ په هکله یو لړ موضــوعګانو او همدا راز د واک د وېش ســاده حقیقت کرار کرار شــاه له خپل انګرېز ملاتړو څخه بېلاوه. لکه څنګه چې موهن لال لیکلي: «نه موږ د واک چارې په خپل لاس کې واخیستې او نه مو په بشپړه توګه شاه شجاع الملک ته ورکړې. له شجاع سره د هوکړې د شرطونو برعکس، موږ نه یوازې په باطن کې بلکې په پټه په ټولو چارو کې لاس وهنه کوله، خو په ظاهر کې موږ د بې پلوۍ نقاب پر مخ اېښــی و.» داســې حالتونو شــجاع

ځورولو. موهن لال بيا ليکلي: «شاه زمور په واک په غوسه شو، هغه نفوذ ناراضه کړی چې د ده په اند مور ورځ تر بلې د خپلو ګټو له پاره ترلاسه کولو او هغه شک خپه کړی و چی ټول خلک انګرېزانو ته د هېواد د واکدارانو په سترګه ګوري.»[۶۲]

د بېلتون لمړنی ټکی د پوځ په اړه مخالفت و. اکلنډ اوس له افغانستان څخه د دفاع په لوړه بیه پوه و او همدا راز خبر و چې دې د سویلي هند د کمپنۍ کوچنۍ ګټه په لوی تاوان بدله کړې. نوموړي ته له لندن څخه په کلکه دستور ورکړل شوی و چې د شاه شجاع له پاره یو اغېزمن افغان ملي پوځ ته روزنه ورکړي څو دی په خپله په خوندي توګه له ځان څخه د دفاع وړتیا پیدا کړي او انګرېزان به بیا په دې وتوانېږي چې له افغانستان څخه ووځي. لوی والي په دې اړه ليکلي: «ما مېکناټن ته په کلکه ټينګار وکړ چې خپل ټول توان د شاه شجاع د حکومت په ټينګولو، د ده د پوځ په اغېزمنتيا او د ده د ګرانښت په پيدا کولو ولګوي [ځکه چې] زمور منظم عسکر له دغه موسم څخه ډېر نه شي پاتې کېدای.»[۶۳] اکلنډ په همدې کچه شاه شجاع ته سپين وويل: «زه تر اوسه حاضر وم چې تر هغه وخته به انګرېز عسکر په افغانستان کې پاتې کېږي تر څو چې څوک تاسې ته د زيان رسولو ګواښ برېښي، خو تاسې اعلحضرت د انګرېزي عسکرو په اړه زما په هيله پوهېږئ چې ستاسې له خونديتوب سره سم يې له افغانستان څخه وباسم او ستاسې اعلحضرت پوځ به داسې تنظيم شي چې تاسې په بشپړه توګه د افغان مشروع پاچاهۍ په ساتلو کې تکيه پرې وکړئ.»[۶۴] کېدای شي په شېمله کې دغه پلان سم برېښېده، خو شاه شجاع د مېکناټن په ستراتيژۍ پوره پوهېده چې د قومي سپرو عسکرو مالي سرچينې د يو مسلکي پلي پوځ جوړونې ته په راګرځولو سره به هغه وسيلې له منځه لاړې شي چې دی يې د قومي مشرانو د ملاتړ ساتلو له پاره کاروي. شاه شجاع مکلف و چې د سپرو جنګي ډلو په بدل کې اشرافيانو ته پيسې، ځمکه او جايداد ورکړي. دغه سيستم له فساد څخه ډک و: قومي مشرانو به د تنخواوو په لېست کې د رښتيني شمېر په پرتله ډېر لوی شمېر نومونه ورکړي وو او په دې توګه به يې ډېرې پيسې ترلاسه کولې، خو همدغه پيسو په مرکز کې رژيم ته د ځايي او سيمه ييزه قومي مشرانو وفاداري ساتلې وه. د قومي مشرانو په بيه، د يو مېړن او ښه روزل شوي ځواک په جوړولو سره مېکناټن له شاه شجاع څخه هغه يوازينی فرصت واخيست چې اشرافيانو ته د دوی د وفادارۍ په بدل کې انعام ورکړي او همدا راز د نوموړي د تر ټولو ارزښتمنو ملاترو واک او شتمنې کمزورې کړي.

خو مېکناټن د اصلاحاتو په پلي کولو ټينګار کولو او ويل يې چې د خطر په پرتله يې، سپما او ګټې ډېرې دي؛ نو لکه څنګه چې تمه يې کېده، قومي مشرانو ته د پيسو ورکړه يو پر څلورمه لږ شوه. په ۱۸۳۹ کال کې د ۳,۱ ميليونو روپيو څخه دوه کاله وروسته يو ميليون روپيو ته ټيټه شوه. تر ټولو ډېرې پيسې په سويلي غلزي قبيلو چې د کابل خيبر حياتي لاره يې ساتله، کمې شوې په داسې حال کې چې قومي مشرانو طبعاً تمه درلوده چې بډای پرنګيان به د دوی خرڅ ډېر کړي. د دغه لوېي تمې برعکس کرنې دوی ته دا احساس ورکړ چې له دوی سره دوکه او خيانت شوی دی، په ځانګړې توګه هغه وخت چې د ازبک، جانباز او هزاره، حاضر باش نويو لواوو داسې جلبيان لرل چې د موهن لال په خبره له اشرافيت څخه ډېر ليرې او «د ټيټې کچې او کم ارزښته خلک و».

کله چې قومي مشرانو په دې اړه سرټکونه وکړه، د برنز تر روزنې لاندې يې باکه او نه خوښېدونکی کپتان ر. س. ټرور R S Trevor چې مېکناټن د اصلاحاتو چارې ور سپارلې وې، ورته وليکل چې «په دوو کالو کې به ټول مشران چې په پوځې

چارو کې ښکېل دي، د ده [د شاه] له چوپړ څخه به ګوښه شي او کومې پیسې چې دوی په دغه دوو کالو کې تر لاسه کوي، د خیرات په څېر یې دې وګڼي». دا یوه جدي موضوع وه ځکه چې دغه کار ټول دودیز نظم ته ګواښ و او د قومي مشرانو عاید یې بندولو. په دې توګه مېکناټن د شاه شجاع طبیعي ملاتړي چې تر اوسه د سدوزیو په راتګ ډېر خوښ وو، ناراضه کړل؛ نو بې اړنګه دا هغه پالیسي نه وه چې شاه شجاع د داسې خلکو په منځ کې ګران کړي چې د نومورړي واکمني یې ګډوډه کولی شوای.[65]
دوه کلک شاهي پلوه اشرافیان د انګرېزانو په دې کړنه چې دوی د خپلو دودیزه حقونو توړل ګڼل، ډېر په ځاځ وو. د دغه دوه کسانو شالید له یو بل څخه توپیر درلود. عبدالله خان اڅکزی چې یو ځوان میراثي اشرافي جنګیالی و، په سیمه کې له تر ټولو واکمنې او پیژندل شوې کورنۍ څخه و. د درانیو د امپراتورۍ په لمړیو کې، د احمدشاه ابدالي په سلطنت کې د نوموړي نیکه د وزیر څوکۍ په لاسته راوړلو کې د دوست محمد د نیکه سیال و او اڅکزیو هېڅ کله د بارکزیو په اړه دومره ناتې نه درلود. عبدالله خان اڅکزي د کندهار په سوبل کې له نه تسخیرېدونکې کلا څخه د سیمې لویه برخه په واک کې لرله. دوست محمد تل د ده د ملاتړ په خپلولو کې پام کولو. د اڅکزي په پرتله، سپینږیری امین الله خان لوګری څه نا څه په خپل مټ لوی مقام ترلاسه کړی و. د تیمورشاه په وخت کې د نوموړي پلار د کشمیر د والي یو لوی اداري مامور و. دی سدوزیو ته د شاه زمان، شاه محمود او بلاخره د شاه شجاع په واکمنۍ کې د وفادارۍ په وسیله د کابل سوبل ته د لوګر مهمو ستراتېژکو سیمو لویه برخه، د کابل شمال ته کوهستان او همدارنګه د خرد کابل حیاتي دره چې د سوبل له لوري یې د کابل لاره تر اغېز لاندې درلوده، تر خپل واک لاندې لرله. دی اوس ډېر سپینږیری و، خو تر اوسه یې هم ډېر واک درلود او د خپلې شخصي ملېشې سربېره یې ډېره پانګه په واک کې لرله. دوی دواړه ژمن سدوزي پلوه شاهي غوښتونکي وو چې طبعاً د دوست محمد د واکمنۍ په پرتله یې د شاه شجاع حکومت غوره ګڼلو، خو دوی په خپل هېواد کې د کافر انګرېزانو په شتون کلک اعتراض درلود او هوډمن وو چې د کافرانو هېڅ نوښت به دوی د خپل سلطان له چوپړ څخه او یا خپلو ملاتړو ته د بسپنې له ورکړې څخه محروم نه کړي. کله چې دوی کېپتان ټرور ته د خپلو معاشونو د کمښت په اړه د سرټکونې له پاره ورغلل، د موهن لال د خبرو پر بنسټ، ټرور دوی سپک کړل او وېې شړل.[66]
د دغسې لوړې رتبې او لوړ پوړي اشرافیانو عزت ته د داسې ټیټې کچې کس چلند د منلو وړ نه و. دوی شاه ته سر وټکاوه. نوموړي له دوی سره خواخوږي څرګنده کړه او مېکناټن ته یې ولېږل، خو مېکناټن ورسره مرسته ونه کړه. لنډه موده وروسته، له امین الله څخه «غوښتنه وشوه چې د خپلې سیمې مشري پرېږدي او یا دې ډېره مالیه ورکړي».[67] امین الله دغه غوښتنه ونه منله؛ نو لږ وخت وروسته د سیمې واک ورڅخه واخیستل شو.[68] له دغه شېبې څخه وروسته، عبدالله خان اڅکزی او امین الله خان لوګری په کابل کې د انګرېزانو د مخالفت تر ټولو فعال مرکزونه وګرځېدل او د داسې فرصت له پاره یې پلانونه جوړول چې د غچ اخیستلو له پاره ورته تم وو.
د مېکناټن نوي افغان ملي پوځ د جوړښت په اړه شاه شجاع د خپلو اندېښنو له پاره دلایل لرل. دی په ځانګړې توګه ډاډه نه و چې داسې انګرېزي روزل شوی پوځ به د ده اطاعت وکړي چې انګرېز افسران ولري. لکه څنګه چې ده اکلنډ ته یاده کړې وه، د شاه شجاع د ساتونکو انګرېزي ډلې د نوموړي د خبرو اطاعت ته دومره ګروهنه نه ښوده. هغه لیکلي: «زه په شخصې توګه له ډېرو افسرانو سره اشنایي نه لرم او نه په دې پوهېږم چې د دوی دنده څه ده. داسې

ښکاري چې دوی حتی په دې نه پوهېږي چې دوی زما عسکر دي. زه هیله لرم چې دغه افسران او کنډکونه چې تاسې په خپله مهربانۍ زما د چوپړ له پاره راکړي په دې پوه شي چې دوی زما مستخدمان دي؛ نو د دغه هېواد اتباع به پوه شي چې پر ما باندي تړلي خلک زما چوپړیالان دي. نه ویشت کاله کېږي چې دغه هېواد له شاهي واکمنۍ څخه محروم و او پایله یې بغاوتونه وو. اوس هره کورنۍ د خپل ځان باداره ده... نو زه هیله لرم چې ټول افسران او کنډکونه زما تر امر لاندې وي چې دا به د دوی په منځ کې او همدا راز د دوی او د دې هېواد د خلکو ترمنځ ښه احساس رامنځته کړي او د خلکو ټول بد اړنګونه به لیرې کړي.»[۶۹]

د خپل پوځ په کنټرول کې کمزورتیا، شاه شجاع ته پرته له بې وسۍ بل څه رامنځته نه کړل. همدغه مهال و چې نوموړی په ژور خپګان اخته شو. ډیورنډ لیکلي: «دی به ډېر کله د مانۍ په کړکۍ کې ناست و او د خپل وخت به یې په ښار او د ښار په هوارو کې بېلابېلو ځېزونو ته پر کتلو تېرولو. یو ځل، وروسته له اوږدې چوپتیا څخه شاه شجاع وویل چې «ده ته هر څه غونج، کوچني او خوار ښکاري او د خپل زوږتوب کابل یې له هېڅ پلوه د خپلې ځوانۍ د کابل یادونو ته ورته نه دی».»[۷۰] حتی د تل بې احساسه مېکناټن دې ته پام شو چې «اعلحضرت په دې ورستیو کې له روحي خپګان سره مخ دی».[۷۱]

که شاه شجاع هر څومره غوښتل چې نوې لواوې په خپل واک کې ولري، خو دی په کړوونکې توګه پوهېده چې پرته د انګرېزانو له مالي مرستې څخه نه شي کولای یو څه نا څه لوی پوځ ولري. د هر وخت په څېر، د داسې بې وزله، وېشلي او نه کنټرولېدونکي هېواد د ساتلو په موخه د یو لوی پوځ د درلودلو له پاره د پیسو موندل ډېر ربړن کار و. د درانیو د زرّې امپراتورۍ پوځ د باج ورکوونکو بډایه سیمو لکه سند او کشمیر په مالیو جوړ شوی و. کله چې دغې سیمې د افغان واکمنانو له لاسه ووتلې، دوی پرته له دې چې د نه منلو وړ مالیې په څه نا څه شنډو او کم حاصله ځمکو چې ورته پاتې وې، وضع کړي، د پوځ په ساتلو کې یې لویه ستونزه لرله. شجاع، اکلنډ ته لیکلي:

د سدوزیو په دوران کې، په هره کورنۍ او قبیله کې یو دروند مشر و چې د سپرو نظامیانو لګښت یې د ترلاس لاندې سیمو لکه پنجاب، سند، کشمیر، ملتان او د خراسان د یوې برخې له عایداتو څخه ورکول کېده. اوس له هرې کورنۍ څخه لس، شل کسه د مشرۍ ادعا او د لګښت د ورکړې غوښتنې کوي. زه بله چاره نه لرم مګر دا چې ستاسې د دوستانه مرستې غوښتنه وکړم.
دوست محمد چې د شوکې، غصب او استبدادي عادتونو څخه یې لاس نه شوای اخیستی، ونه شو کړی چې له خپلو عایداتو څخه خرڅ پوره کړي، په یو کال کې یې خپلو خلکو ته شپږ میاشتې پیسې ورنه کړې او د معاش په بدل کې یې د کتان جامې ورکړې؛ نو خلک ترې خپه شول او ورڅخه لاړل. که د شمېر له پلوه داسې پوځ جوړ کړم چې د دوست محمد له پوځ سره برابر وي؛ نو بیا زما او د دوست محمد تر منځ توپیر نه شته او که زه داسې لوی پوځ جوړ کړم چې د هېواد عایدات یې خرڅ پوره نه شي کړی؛ نو زه به د دوی د اعاشې له پاره پوره څه ونه لرم او که چېرې د دوست محمد د پوځ په پرتله، زما پوځ کوچنی وي؛ نو خلک به چې ورځ تر بلې په لوی شمېر زما په چوپړ کې د ګمارنې غوښتنه کوي، له ما څخه ناهیلي شي. زه له دې وجې په ستونزو اخته یم او شپه او ورځ په اندېښنو کې ډوب یم. کله چې زه د عسکرو د تنخوا په اړه سوچ کوم، زه هېڅ چاره نه شم موندلی پرته له دې چې ستاسې عالیقدر په مرسته تکیه وکړم.[۷۲]

له یوې خوا په پوځ کې د اصلاحاتو په اړه د شاه شجاع او مېکناټن تر منځ مخالفت و او له بلې خوا د شاه اداري رییس، ملا شکور د برنز او مېکناټن د نظریاتو پر وړاندې په ډېرېدونکې توګه ټینګ درېده. موهن لال لیکلي:

ده چې ټولې پیسې د دولتي او غیر دولتي لارو ترلاسه کولې، د شاه شجاع د پیسو په صندوق کې به یې کېښودې. نوموړی شاه ته ډېر نږدې و، خو دی خورا ډېر بوډا او د لوړې څوکۍ وړ نه و. حافظه یې دومره کمزورې شوې وه چې خپل ښه اشنا خلک یې نه پېژندل، حتی که یوه ورځ مخکې یې هم لیدلي وو، خو له شاه سره زموږ په تړون په بشپړه توګه پوه و او د همدغه تړون پر بنسټ پوهېده چې موږ د هېواد د ادارې حق نه لرو.[۷۳]

ډېره موده مخکې له دې چې شاه شجاع په خپلو کورنیو چارو کې د مېکناټن او برنز د لاسوهنې په اړه خپل زغم بایلي، ملا شکور هڅه کوله چې د هېواد په ورځنیو چارو کې د انګرېزانو د لاسوهنې مخه ونیسي او په ټولو چارو کې شجاع واکمن وښيي. محمد حسین هراتي په دې هکله لیکلي:

که څه هم ټول په حقیقت پوهېدل، خو تر څو به چې ملا شکور په دفتر کې و، وضعیت ته به داسې بڼه ورکړل شوې وه لکه اعلحضرت چې د سلطنت او پوځ په چارو کې واک درلود. د بېلګې په توګه، که اوږو ته به یوه ټاکلې بیه کېښودل شوه او کوم سوداګر به له دې څخه سرغړونه وکړه؛ نو ملا شکور به د کابل د مرستیال والي په توګه ده ته جزا ورکوله، خو کله به چې برنز هغه ته خپل چپړاسي د اعتراض له پاره ورولېږه چې نیول شوی کس د ده له کسانو څخه دی، بیا به یې خوشي کړ. په دی توګه به ملا شکور هڅه کوله چې حکومت ته د مشروعیت ونګه ورکړي، خو برنز او مېکناټن نه غوښتل چې په هېڅ وجه له دوی سره څوک په ټکر کې شي او نه یې د حکومت پیچلتیا ته پام کولو. دوی ورځ تر بلې له ملا شکور سره بدورده کېدل.[۷۴]

په ۱۸۴۰ کال کې کله چې پسرلی په اوړي بدل شو، دا یوازې هغه څه نه وو چې د شجاع د حکومت ګرانښت او اغېزمنتیا یې کمزورې کړې وه. خلکو د شاه په اړه هم سرټکونې کولې چې ده ته لاس رسی نه لري او له خلکو څخه ځان لیرې ساتي. د شاه دغه چلند د دوست محمد د هغه چلند سره برعکس و چې په لوی لاس یې د انساني حقونو د مساواتو پر بنسټ د خپلو خلکو سره اړیکې ساتلې. د پخوا راهیسي، هر څومره به چې شاه شجاع خپل واک کمزوری احساسولو، هغومره به یې ځان خلکو ته په شان او دبدبې ښکاره کولو. په ۱۸۴۰ کال کې هم څنګه چې نوموړی پوه شو چې واک یې له لاسه تلونکی دی، سمدلاسه داسې راپورونه ورکول کېدل چې شاه له خپلو درباریانو سره په کابل او شېرمه سیمو کې شانداره یوندودونه کوي. کله چې په دې وخت کې انځورګر جېمز رټري له دوی سره مخ شو، نوموړي لیکلي: «د شجاع پرتمینه او له شوکت څخه ډکه بدرګه له بیان څخه وتلې خبره ده. په سر کې په هسکه غاړه سینګار شوي او په ځونډیو پټ په سلګونو شاهي اسونه په تعلیم قدم روان وو» . ډېر توپونه په زرغون او روښانه سره رنګه جنډو سینګار شوي وو او اوښبونو به وخت نا وخت په دغه توپونو هوایي ډزې کولې: «د لوګیو لړې اوچتېدې او نښه ویشتونکي په وېروونکې توګه عجیبه ښکارېدل. د دوی رېږې له توپ څخه د ډزو د اور لمبو سوځولې او دوی به ورته خوشحالېدل.» کله چې د اوښانو کښوونکې توپخانه تېره شوه، د شاهي نسلي اسونو ډله راورسېده چې «په زرینه ټوټو او ګاڼو پټ وو».

ورپسې د دربار افسران روان وو، اعدام کوونکي، نېزه وهونکي، تورزن، ډولچي او د بیرغ وړونکي چې ښکر لرونکې د اوږدو څوکو زرغون او روښانه سرې خولۍ یې پر سر وې. دوی به لاره پرانیستله، خو په خپله ګڼه ګوڼه به یې بنده کړه او د نظم په راوستلو کې به یې بې نظمي جوړه کړه. ورپسې سر تر پښو وسلوال او سینګار شوې د اسونو یوه ډله په دوی پسې روانه وه، ډولچیان، چې په ستارو ښکلي شوو ډولونو یې شرنګاری جوړ کړی و، زموږ له مخې څخه تېرېدل او ډولونه یې وهل. وروسته ګڼ شمېر پښې لوڅي او څنور اس پالونکي راغلل. بیا په شنو او سپینزر رنګه جامو کې د استازي د ساتونکو یوه ډلګۍ په ټوپونو راغله او ورپسی په خپله اعلحضرت راورسېد.

شاه په ډېره دبدبه نېغ ناست و. سم د پاچا په شان ښکاره کېده. امپراتوريزه د بخمل تاج يې پر سر و چې له پاسه يې برخې څخه يې د زمرودو د پاڼو هار ځړېده او تر اوچتې وروځې يې چې په ګرانبيه ګاڼو کې ځلېده، چاپېر و. چسپ د چوڼيا ساټن کميس يې اغوستی و چې سره زر او نور ګرانبيه غمي په کې ګنډل شوي وو او له اوږو څخه تر مچ پورې يې مټ بندونونه او وښي اچولي وو. د تېرو څوکو او اوچتو پوندو د څرمنې موزې يې په پښو وې. يو تخته او پلن کشميري کمربند يې تړلی و چې يو ښايسته اصفهاني خنجر ترې ځړېده. شاه د ډېر ښايست څښتن و او داسې ښکاره يې درلوده چې هېڅ يې د عمر اټکل نه شوی کولای. د ږېرې کرکټ يې له خپګان سره ګډ له بريده وتلې خانتما و، د بڼې داسې کرکټر چې وروځو، اوږدو تورو سترګو او تک تورې ږېرې يې لس ځله ډېر کړی و.

رټري هک پک شو او ويې ليدل چې د کابل خلک يې علاقې نه ښکارېدل: «کله چې شاهي کتار د کابل په تنګو او کږو وږو واټونو کې تېرېده، هره کړکۍ، دروازه او بام له ننداړچيانو څخه ډک وو». خو دوی د شاه «د پرنګيانو شاه» په ستاينه کې هېڅ چيغه ونه وهله او نه يې د «خوښۍ او يا وفادارۍ » نښه نښانه وښوده، خو يوازې «بې حرکته کرار ولاړ وو، لاسونه يې يو تر بل تاو او په سينه ايښي، خپلې تسبيح يې اړولې او په دوامداره چوپه خوله يې ننداره کوله. دغه چوپتيا له يوې خوا د يو عارض پر چيغه ماته شوه چې غوښتل يې خپل غږ شاه ته ورسوي، خو بېرته شاته وتمبول شو او له بلې خوا د سپرې پوځې ډلې په ترپاري او د افسرانو پر چيغو چې د شاهانو شاه او د دراني کورنۍ د مرغلرې د واک او فضيلت ادعا يې کوله». يو بل افسر، لاکير وېلېس هارټ Lockyer Willis Hart زياته کړې: «دغسې بڼه او مراسم چې افغانانو ورڅخه ډېره کرکه لرله، د شاه د کمزورۍ او عيب څرګندوی وو او کله کله به د لېونتوب تر کچې ترسره کېدل».[٧٥]

د شاه شجاع له ولس څخه ليرې افراطي شاهي بڼې نه يوازې عادي خلکو ته بلکې مشرانو ته هم د سپکاوي احساس ورکړی و. د ډګرمن وېډ منشي شاه همت علي ليکلي: «د مخکني واکمن په دوره کې له اشرافيانو سره په ډېر پام او کابو په مساوي توګه چلند کېده او د ډېر نفوذ څښتن وو، خو اوس ... په ډېره سختۍ له شاه سره د ليدو وخت ترلاسه کوي او څوک چې د دربار کارکوونکو ته په غوړه مالۍ وخت تر لاسه کړي، دې ته اړ ايستل کېږي چې له شاه څخه په مناسب واټن کې په ډېره تواضع ودرېږي. ډېر داسې پېښ شوي چې دغه خلک پرته له دې چې له شاه سره حتی د يوې خبرې اجازه ورکړل شي، له دربار څخه وتلو ته اړ شوي.»[٧۶]

همدغه چلند د شجاع د ساتونکې ډلې انګرېزي افسرانو په زړه کې هم سخته کرکه د خپل تش په نامه ګمارونکي پر وړاندې پيدا کړې وه. برنز هڅه وکړه چې شاه ته ووايي: «که چېرې د اونۍ په يوه ځانګړې ورځ کې انګرېزانو ته ستاسې د ليدو وخت ورکړل شي، دوی به په دربار کې ډېر نه ترسترګو کېږي ځکه چې اوس دوی ډېر کله راځي او له تاسې سره د کتنې له پاره ډېر وخت تم وي او کله کله له ډېر انتظار وروسته پرته له کتنې بېرته لاړ شي.»[٧٧]

خو تر ټولو لويه ستونزه چې مېکناټن هم ورباندې پوه و، د شاه شجاع په ګرانښت کې هغه زياتېدونکی داغ و چې له کافر انګرېزانو سره د ده دوامداره تړاو رامنځته کړی و. د خلکو په منځ کې دغه پراخېدونکی اند هم چې نوموړی د انګرېزانو لاسپوڅی دی، د ده شهرت زيانمن کړی و. مېکناټن، اکلنډ ته ليکلي:

اعلحضرت له عجيبه او پېچلو ستونزو سره لاس او ګرېوان دی. تر ټولو لويه ستونزه يې له موږ سره تړاو دی. موږ پر تخت کښېناوه، خو زموږ د دغه کړنې د انګېزې په اړه پوهېدنه به څه وخت ونيسي. ډېر خلک شته چې زموږ دغه کړنه په لوی لاس بده تلقين کوي. زموږ د اديانو توپير بې اړنګه د خلکو د کرکې لويه وجه ده. افغان يو سخت دريزه ملت دی. دوی ته نه يوازې زموږ دين

بلکې زموږ دودونه هم د زغملو وړ نه دي؛ نو موږ باید دلته د نوښـــتونو په هره هڅه کې ډېر پام وکړو او باید هېڅ کله هېر نه کړو چې یو سیستم، که هر څومره ښه وي، کېدای شي په دغه هېواد کې یې پلي کول ښه نه وي او نه به له هرکلي سره مخ شي. ډېر پام په کار دی چې له یوې خوا د خلکو تعصب ونه پاروي شي او له بلې خوا دولت په هغه بڼه پرېښودل شي په کومه چې موږ ترلاسه کړ.[78]

مېکناټن همدې ته ورته موضوع کالوېن ته وړاندې کړه: «ستاسې ارزونه سمه ده چې بارکزي تر ټولو پاروونکي توکي په لاس کې لري. له ټولو اخلاقي ځرنګتیاوو څخه حرص، خوش باوري او تعصـــب تر ټولو پاروونکي دي او افغانان دغه درې واړه په بشـــپړ ډول لري.» که څه هم مېکناټن د ادیانو توپیر ته ســـمه اشـــاره کړې وه چې پر نوي رژیم باندې د افغانانو د اعتراضونو زړه یې جوړ کړی و او مسلمان علما په چټکۍ سره د شجاع پر وړاندې د مخالفت په مرکزونو بدلېدل، خو د افغانانو مخالفت ته یې د تعصب رنګ ورکول ناسم وو. په پیل کې د سدوزیو او انګرېزانو رژیم ملایان خپل کړي وو او له پیل څخه یې هغه ملایانو ته چې «د رژیم ملاتړ یې وکړ» تنخواوې ورکولې، خو د وخت په تېرېدو، ملایانو کرار کرار د داسې رژیم د مخالفت له پاره دلایل پیدا کول چې یوازې کله نا کله به یې د دوی له بنسټونو سره او د جوماتونو په بیا رغونه کې مرســـته کوله او رژیم د خپلو عایداتو د مظبوطولو له پاره په مذهبي ځایونو ډېره بســـپنه ودروله. لویه کرکه هغه وخت رامنځته شـــوه چې «انګرېزان تر دې کچې لاړل چې حتی د صـــوفیانو لوی زیارت، عاشـقان او عارفان د بسپنې کنټرول یې په لاس کې واخیســت حال دا چې له پخوا څخه پخوانیو حاکمانو اعانه ورته ځانګړې کوله». دا ډېره بې کفایته کړنه وه ځکه چې دغه زیارت چې پخوا د بودایانو عبادتځای و، د زاړه کابل تر ټولو مهم او پخوانی د مذهبي ټولنې مرکز و او د څو نسلونو راهیسې په کې د بارکزیو هدیره وه. سربېره پر دې، دغه ځای د دوه تر ټولو ځواکمنو او مخورو کوهستاني میراثي شېخانو، میرمسجدي او ورور یې میرحاجي تر کنټرول لاندې و. میر مسـجدي په کابل کې د پل خشـتي میراثي امام او همدارنګه د کابل د علماوو مشـر هم و.[79] دوی ډېر نفوذ درلود او د انګرېز- ســـدوزیو حکومت باید تر خپله وســـه هڅه کړې وای چې د دوی ملاتړ خپل کړي، خو داســـې برېښـــېدل چې حکومت د دغسې کړنو د ترسره کولو په هڅو کې لېوال و چې دوی یې پردي کول.

د ملایانو د عدالت د ادارې په چارو کې د انګرېزانو لاس وهنې وضعیت نور هم خراب کړ. د ملایانو نه خوښېدل (دا د پوهاوي وړ وه) چې په شـــریعت کې د کلانکار مېکناټن له خوا لکچر ورکړل شـــي. مېکناټن بیا لیکلي: «زه پر ملایانو په بشپړ ډول بریالی شوم او دوی ومنله چې په محمدي قانون کې زما پوهه د دوی په پرتله ډېره ده.»[80] خو د خپل ښار په ناولتوب او فســـاد ډوبولو کې دوی له دغه عیاش کافرانو څخه ډېره کرکه درلوده او په کلکه یې د شـــرابي انګرېزي او هندي ډلو په اړه اعتراضونه کول چې په ښکاره یې په واټونو کې شراب څښل او په فحشاوو کې ښکېل وو.

د انګرېزانو د شـــتون پر ضـــد په محافظه کاره اعتراضـــونو کې اشـــرافیان هم شـــریک وو. د ۱۸۴۰ کال په دوبي کې انګرېزانو ته د یو لوړپوړي بارکزي مشـر، سـلطان محمد خان لیک په لاس ورغی چې د پېښـور پخوانی والي و. نوموړي خپل میرني ورور دوسـت محمد ته په سـر ټکونه لیکلي وو: «زه نه شـم کولای هغه اکاړې چې انګرېزان یې کوي درته بیان کړم، ځینې خلک په ښـکاره توګه عیسـویان شـول او نورو فحشـاوو ته مخ کړ. غله ډېره ګرانه شـوې. خدای دې دغه لعنتیان زموږ له هېواد څخه وباسي ځکه چې د دوی راتګ نه یوازې دین بلکې حیا هم له منځه یوړه.»[81]

د ۱۸۴۰ کال په جولای کې ټولې دغسې ناراضــتیاوې او اعتراضــونه هغه وخت خپل کرکېچن پړاو ته ورســېدل چې د میرحاجي په لمســون د جمعې لمانځه په خطبه کې علماوو د شــاه نوم نه اخیســته او دلیل یې دا و چې د هېواد اصــلي واکمن کافران دي. د برنز له قوله، شاه شجاع سمدلاسه میرحاجي بالاحصار ته ور وغوښت. میرحاجي، شاه ته وویل:

په ښار کې شپه او ورځ ملایان او نور خلک چې اوسنی وضعیت ګوري، ده ته په غوسه دي او وایي چې دغه پاچاهي به هر څه وي خو محمدي سلطنت نه دی. خلک له ده څخه پوښتي، که چېرې شاه هم په همدې اند وي، نو د انګرېزانو پر ضد یو پاڅون به په ډېره اســانی رامنځته کړل شــي. اعلحضــرت وویل، ما بې اړنګه هڅه کړې چې د دغه خلکو تېروتلی اند په ډاډ ورکولو ســم کړم چې زه او انګرېزان لکه دوه زړونه په یو وجود کې یو، خو په داسې حال کې چې په پلازمېنه کې زما خپل عسکر نه شته او د دوی په کړنو زه هېڅ نه خبرېږم... اعلحضـرت یاده کړه چې دا هسې یوه ښکاره افسـانه ده چې هغه خلک او افسـران چې لوی والي د ده په واک کې ورکړي، خپل عســکر وبولي. یو یې حتی ده ته ورنږدې شــوی هم نه دی او نه یې داســې ښــودلې چې دوی د ده لاس لاندې دي؛ نو دا د حیرانتیا خبره نه ده چې د ده رعیت دی هسې یوه مولی بولي او دی په خپل هېواد کې عزت او درناوی نه لري... [۸۲]

همدغه وخت و چې په افغانستان کې ځینې با درکه انګرېزان د خپل موقف په نازک حالت او د خپل کښېنولي رژیم په کمزورتیا پوه شول. ابراهم رابرټس د اړیکو په پراخه کرښو، د انګرېزي چونۍ وړه شوې کچه او په مهمو اطرافي سیمو کې د انګرېزي کوچنیو تانو په اړه چې د پاڅون پر وړاندې بې وسه وې، په اندېښـنه کې و. نوموړي سـمدسـتي اکلنډ ته ولیکل او خپله اندېښـنه یې د «هغه بې شـمېره انګرېزي پوځي ډلو په اړه ورته څرګندکړه چې په هېواد کې خورې ورې پرتې وې. نوموړي زیاته کړې وه چې دغه پوځي ډلې له پوځي کنټرول څخه وتلې او د داسې سیاسي ځانګې له خوا اداره کېږي چې له پوځي اړخه یې تجربه او ارزونه خورا لږ ده».[۸۳] په عین وخت کې جنرال ناټ په کندهار کې مېکناټن ګرم وګانه. نوموړي خپل لور ته سر وټکاوه او ویې ویل:

دوی خپل فرانســوي واین څښــي، لوېې تنخواوې اخلي، هاخوا دېخوا ګرځي او لویه ګنه ګونه یې په ځان پســې جوړه کړې وي. جان بول John Bull ټولو ته ښې پیسې ورکوي، یا که رښتیا وویل شي د هندوستان د مظلومو کروندګرو پیسې دوی ورکول کېږي. د کلکتې خزانه له پیســو څخه تشــه شــوې او مهربانه اکلنډ هر څه ورته منظوروي، خو په عین وخت کې دلته هر څه بد روان دي. خلک له موږ څخه کرکه لري... خلک په واســطه ګمارل کېږي. ګڼ شــمېر ســیاســتوالو زموږ انګېزه ورانه کړه او په دغه هېواد کې یې د هر اروپایي غاړه د کســاتي افغانانو چړو او تورو ته لوڅه کړې ده او که چېرې یو شــمېر غونډونه په چټکۍ را ونه لېږل شــي، هېڅوک به ژوندي پاتې نه شي. پرته له زور څخه به هېڅ شی افغانان شاه شجاع ته تابع نه کړي.[۸۴]

حتی په معموله توګه خوشـبین برنز هم تېرا• و. ده په خصـوصـي توګه خپل ملګري، جېکب ته سـرټکولی: «داسې دوه ورځې نه شــته چې یو واحد هدف په کې وي. د راتلونکې کورنۍ او یا بهرنۍ پالیســی له پاره هېڅ پلان نه شــته چې ســړی حتی یوه اونۍ تکیه پرې وکړي. کوچني سیستمونو حاکم دي او هېڅ جامع سیستم تر غور لاندې نه نیول کېږي... او زه په خپله په دې اند یم چې وېډ [چې اوس بېرته په لودیانې کې اوســېږي] زموږ ټولو په پرتله بختور دی ځکه چې دی به د زوال پر وخت نه وي او که چېرې بدلون رانه شي، موږ به خامخا له زوال سره مخ کېږو.»[۸۵]

•تېرا: وېرې اخیستی، ډار شوی

د یو متمرکز وسلوال مقاوت لمړنۍ نښې د ۱۸۴۰ کال د مې په میاشت کې هغه وخت ښکاره شوې چې ۲۰۰۰ غلزي اس والو پر یو کتار چې له کندهار څخه غزني ته روان و برید وکړ. غلزي په لږ وخت کې شا ته وتمبول شول او دوه سوه مړي ترې پاتې شول، خو دوی دغه درس واخیست چې په هواره کې پر انګرېزانو باندې برید د جګړې سمه لاره نه ده. بیا، د اګست په نیمايي کې چې کابل ته په بریالیتوب د شاه شجاع له ننوتلو څخه لا یو کال پوره شوی نه و، کابل ته هغه خبر راورسېد چې انګرېزانو ترې ډېره وېره درلوده او هغه دا چې دوست محمد په بخارا کې له زندان څخه تښتېدلی. میرزا عطا لیکلي: «کله چې له بخارا څخه د دوست محمد د تېښتې خبر راورسېد، په کابل کې انګرېزان د خوند او لتې په غبر کې پراته وو. له دوست محمد سره یو سوداګر په تېښته کې مرسته کړې وه. نوموړي د هغه تلخونې پیره دار ته رشوت ورکړ چې دوست محمد په کې بندي و. ویل کېږي چې رشوت لس زره روپۍ و.» داسې راپورونه راتلل چې دوست محمد د افغانستان شمال ته راغلی او د جهاد جنډه یې پورته کړې. د کندز د میرولي په سرحدي پوله، سیغان کې چېرته چې دره په هوارو ختمېږي، د انګرېزانو یوه وړه تانه اړ شوه چې یو بهتره دفاعي ځای ته د بامیانو په لور شل میله شا ته شي. تر دې بده پېښه د هغه پوځي ډلې بغاوت او له پاځون کوونکو سره یو ځای کېدل وو چې شاه شجاع پر دوست محمد باندې د برید له پاره لېږلې وه. په همدغه مهال، په کوهستان کې چې له کابل څخه یوازې د څو ساعتو په مزل کې پروت و، د بل جلا پاځون خبرونه راورسېدل. هلته تاجکان په دې ناراضه وو چې په ۱۸۳۹ کال کې د کابل په نیولو کې له شاه شجاع سره د دوی د مرستې په بدل کې مناسب انعام نه دی ورکړل شوی او شجاع په ټولو هغه ژمنو کې پاتې راغلی چې له دوی سره یې کړې وې.*

یوازې یو کال تېر شوی و چې افغانانو پاڅون وکړ او د انګرېزانو پر ضد جهاد اوس پیل شو.

حماسي شاعرانو له بخارا څخه د امیر تېښته په بشپړه توګه بیان کړې. مولانا حمید ګردیزي لیکلي چې څنګه د کابل یو پېژندل شوي سوداګر، خان کبیر له خپل کاروان سره بخارا ته ورسېد او خبر شو چې امیر په یو ډوغل• کې اچول شوی. دا چې دی د دوست محمد د احسانونو پوروړی و،

خپل زړه او ځان یې کړ د امیر ازادولو ته ځانګړی
شپه او ورځ یې د خلاصون له پاره ورته سوچ کړی
د امیر په مرسته کې یې د سخا موتی خلاص کړی
سره زر یې شیندل چې بندي کوونکی یې شي د ده زنداني شوی

*وېډ کوهستانیان د پاڅون له پاره وهڅول او د دوی پیرانو، میرمسجدي او د نوموړي ورور ته یې د پاڅون په بدل کې په کال کې د ۵۰۰ تومنو وعده ورکړه، خو دغه پیسې هېڅکله ورنه کړل شوې؛ نو د تاجک پاڅون مشري همدغه علماوو کوله چې د جمعې د لمانځه په خطبه کې یې د شاه د نوم یادول لیرې کړل.

• ډوغل: ژور غار، ژور ځای

د امير په لومه کې پيره دار و کلک داسې تړلی
لکه زر خريده مريی، هڅاند د امير په چوپړ کې ستړی
کله چې امير پوه شو چې ور دی پرانيستلی
يوه شېبه يې فرصت وموند او وتښتېد بيړې نيولی [۸۶]

اکبر خان هم په همدغه مهال وتښتېد، خو مخکې له دې څخه چې له ښاره ووځي، بېرته ونيول شو. پلار يې په تېښته بريالی شو او د خان کبير په مرسته يې ځان د فقير صوفي په جامه کې داسې بدل کړ لکه دېرش کاله پخوا چې شاه شجاع په لاهور کې له رنجيت سېنګ څخه په تېښته کې کړی و. په پيل کې امير لاره غلطه کړه او په وچو غرونو کې يې په وارخطايي د ډېر مزل له وجې ورکړل شوی اس مړ شو. دی يوازې او لالهانده په اوچتو دښتو کې ګرځېده او همغه وو چې د ژوند هيله له لاسه ورکړې چې د اوښانو له يو کاروان سره مخ شو چې بلخ ته روان و. موهن لال چې وروسته د دوست محمد لمړنی ژوندليکونکی شو، ليکلي:

امير ته يو اوښ ورکړل شو چې په دواړو خواوو کې يې کجاوې درلودې. په يوه کجاوه کې په خپله امير د ناروغۍ په پلمه کښېناست. په چراغچي کې [چېرته چې يو کال مخکې امير کلابند او بيا ونيول شو] د بخارا د حکومت کارکوونکو چې د امير له تېښتې خبر وو، په کاروان کې د ده په شتون شکمن وو. دوی د کاروان ټولې کجاوې وکتلې، خو امير يې و نه موند ځکه چې امير په ډېره ځيرکۍ خپله شنه ږيره په هغه رنګ چې ده د همدې موخې له پاره پيدا کړی و، رنګ کړې وه. چا چې په کاروان کې د امير د شتون راپور ورکړی و، د افسرانو له خوا مجازات شول ځکه چې دوی يې په دغه کړنه وشرمول.[۸۷]

په راتلونکو څو اونيو کې امير له کاروان سره و. پيسې يې نه درلودې؛ نو يوازې په هغه څه پايېده چې ده په دروېزه تر لاسه کول. افغان دوديزه کيسې په دغه يون کې د امير له ربړو او ناخوالو څخه ډکې دي. فيض محمد ځينې دغه ناخوالې په خپل تاريخ کې راټولې کړې دي. نوموړي ليکلي:

امير په شهر سبز کې د ملنګانو د يو نيمه وران او زاړه هستوګنځي مخې ته ښکته شو. دلته څو کسان ناست او د شيدو چای يې څښه. امير ډېر وږی و او په دې تمه چې دوی به ده ته لږ چای ورکړي، د هستوګنځي له دروازې سره کښېناست. دغه بې فکره او ځانپاله خلکو چې ځانونه يې قلندر بلل خو د سپېځلتوب کرکټر يې نه درلود، پر امير هېڅ غږ ونه کړ او نه يې څه ورکړل. امير په وږې خېټه ښار ته لاړ او هلته يې د ملا کبير په نوم د يوه سوداګر پوښتنه وکړه. ملا کبير د کابل و، خو کورنی يې په شهر سبز کې اوسېده... کله يې چې امير وليد، ملاکبير يې لاسونه ښکول کړل او خپل کور ته يې بوت. کور ته له ننوتو سره سم، ملاکبير چې امير د ملنګانو په جامه کې ليده، زړه يې له خواخوږۍ څخه دومره ډک شو چې ژړا ورغله.

امير وروسته له دمې څخه ملا کبير د شهرسبز والي ته ولېږه چې د خپل راتګ خبر ورکړي.

کله چې والي خبر شو، سمدلاسه د ملاکبير کور ته لاړ. هلته يې د امير ډېر درناوی وکړ، په شاهي مېلمستون کې يې هستوګنځای ورکړ او وروسته له مېلمه پالنې يې، د بخارا د امير د سپک چلند په اړه خبرې وکړې او امير ته يې وويل چې که غواړي دی به د غچ اخيستنې له پاره يو لښکر بخارا ته ولېږي دوست محمد ترې مننه وکړه او ورڅخه يې وغوښتل چې پر ځای يې يو اوه سوه کسيز اس وال لښکر ورکړي چې له ده سره د امو بلې غاړې ته مل شي. والي يې غوښتنه ومنله او ټول د اړتيا وړ اذوقه او توکي يې سره له اوه سوه عسکرو ورته تيار کړل.[۸۸]

له دغه شـېبې څخه د امیر بخت مخ په ویښـېدو و. له امو څخه تېر او په خوندي توګه بلخ ته ورسـېد. کله چې دی د لارې په اوږدو کې د شمالي افغانستان له کلیو څخه تېرېده، پوه شـو چې د ده له بندي کېدو راهیسې حالت بدل شـوی او له انګرېز- سدوزي رژیم څخه د خلکو ناهیلی پراخه شـوې. په اکبرنامه کې مولانا کشمیري لیکلي: «د لارې په اوږدو کې ده له مسافرو څخه د کابل او بخارا په اړه پوښتنې کولې.»

یوه ورځ یې د مسافرو په منځ کې و لیدلی
یو ځوان چې نوی له کابل څخه راغلی
ترې ویې پوښتل چې د کابل د وضعیت دې څه خبر راوړی؟
د شاه او پرنګي مشرانو په اړه څه وایي کور او کلی
د جګړې او سولې کوم پلان یې دی جوړ کړی
او کوم خان د پخوا په شان تر اوسه پاتې شوی
ځوان وویل اې غښتلیه او د ښه بخت حاکمه!
شجاع پخوانی شجاع نه دی او نه یې ذهن مخکنی
لکه شاهان خپل ځای لري په تخت کې پاسنی
خو واکمني یې له لاسه وتلې، او واک نه لري لکه پرونی
لاس نه لري په خزانه کې، شجاع نه دی هغه شاه پخوانی
په پټه ځانځناک دی او روح یې ستړی همېشنی
په واک کې له ناظر څخه ټیټ هسې نوم یې سلطانی[۸۹]

دوسـت محمد بلاخره په خامرد کې خپل پخواني کوربه، میرولي ته ځان ورسـولو. هلته یې خپل زوی افضـل خان هم ولید چې ورته تم و. دلته دوست محمد ته ازبکي مشـر بیا د مرستې وړاندیز وکړ- میر ولي په بشـپړه ډول د ده د مرستې له امله د واک او موقف څښتن شوی و- خو دلته امیر بد خبر هم تر لاسه کړ. د نوموړي ورور، نواب جبار خان چې د ده د ازادۍ هیله یې بایللې وه، د امیر له حرم سـره یو ځای انګرېزانو ته تسـلیم شـوی و، خو امیر وار خطا نه کړ او پرېکړه یې وکړه چې پرته له جګړې بله چاره نه شـته او بیا یې د پرنګیانو پر ضـد د جهاد اعلان وکړ. د افغان شـاعرانو له پاره دا له اتلولۍ څخه ډکه شېبه وه:

خپلو زمرو ته یې د دښمن سره د جګړې کمربند پر ملا کړ
خپل خور وور پوځ یې بېرته پیدا کړ
د جنګیالو، د وسلوالو کندکونو
د پنځو سوو اس والو ډله یې ښه تابیا کړه
د کابل لات جنګي مېکناټن داسې خبر شو
چې زړور امیر ور روان، خپل پوځ یې جګړې ته ایثار کړ

زمري چمتو او ملاتړلي وو جګړې ته
د ازبک کنډکونو سره امیر جګړې ته ځان تیار کړ
لات جنګي مېکناټن، د جګړې ښتن ډاکټر ته امر ورکړ [ډاکټر پرسیول Percival] ډاکټر د ځلوېښت زره عسکرو او ځلوېښت قوماندانانو د راټولو خبر ورکړ

لکه داړه مار پرانګان ورپسې روان شول
په دې عزم چې زړور زمریان د دوی ښکار شول
په غوراري او جذبې ورانډې روان وو
د بامیانو په لور د دوی کتارونه عیان وو[۹۰]

دوســـت محمد اوس یو کوچنی ځواک چې له څه کم زر کســـه ازبک اس والو څخه جوړ و، په لاس کې درلود. دی د سوېل په لور مخ‌ته روان شو او وېې کړای شول چې د انګرېزي سپاهیانو لمړنی تانه شا ته وتمبوي. لږ وخت وروسته په بامیانو کې د صالح محمد تر قوماندې لاندې د افغان دولت پوځ، امیر ته واوښت او له ده سره یو ځای شو.
د زیاتېدونکي کړکېچ راپورونه کابل ته ورسېدل. میرزا عطا لیکلي: «دغه خبر د انګرېزي عسکرو او حتی د پاچا په زړه کې وېره رامنځ‌ته کړه. دی د امیر پرمختګ دومره نارامه کړی و چې خوب یې تښتېدلی او د شپې به د بالاحصار په ښکتنۍ برخه کې شاهي باغ ته لاړ. د تېښتې له پاره یې د خپل تخت د سپاچې لاندې یو تونل وایست.» رښتیا او یا دروغ، ډېر انګرېزي افسرانو خپلې کورنۍ له بکسونو او مالونو سره بالاحصار ته د امان له پاره ولېږلې. په پیل کې مېکناټن نه غوښتل چې تازه دمه ځواکونه بامیانو ته ولېږي او ویل یې چې دوی له کابل څخه د دفاع له کبله نه شي سپمولی. بیا یې یو لږ نارامه او له وېرې ډک پیغامونه شېملې ته ولېږل: «افغانان باروت دي او دوست محمد اورلګیت... له موږ څخه جاسوسان چاپېر دي.»[۹۱]
خو د دوی له ډار سره سره، د هغه اسوال جنګي ځواک انېول چې امیر جوړ کړی و، د کمپنۍ له دسپلین لرونکي پوځ سره په مخامخ جګړه کې برابر نه و. بلاخره کله چې د ویلیم ډني تر قوماندې لاندې انګرېزي تازه دمه ځواک بامیانو ته ولېږل شو، دغه دوه خواوې د سپټمبر په اتلسم د جمعې په ورځ سره مخامخ شوې. دوست محمد هغه کلاوې په واک کې درلودې چې د درې خوله لاندې ورته پرته وه او خپله سپره ډله یې مرکزي برخې ته ولېږله. خپل زوی، افضل خان یې هغه لوړو ته ولېږلو چې د درې د خولې کیڼ لور ته پرتې وې او میروليې د درې بل لوري په لوړو کې ځای ونیو،[۹۲] خو افغانانو تر اوسه هم د خپل ژوند په بیه دا درس اخیسته چې د انګرېز پوځ سره چې په مډرنه وسلو سمبال و، په هواره ډاګ کې جګړه یوه لویه غلطي ده. انګرېزي د اس توپچي قوا وتوانېده چې په انګرېزانو باندې یرغلیزه افغان سپاره جنګیالي مخکې له دې چې انګرېزانو ته ورسېږي، له پښو وغورځوي:

وحشي او ځګن پوځ د پرنګي
په جګړه یې پیل وکړ سمدستي
سمدلاسه په یو وار ټوله ډله
برید یې وکړ لکه باد د طاعوني

د ټوپک ډزو او د توپونو ګولۍ
ځمکه او اسمان کړل لړزاني
پرنګیان په لمبو کې را ښکاره شول
کټ مټ لکه شیطانان دوزخي

دوست محمد د جګړې حالت او په خپل ورون سخت ټپ ته په کتو سره، د شاتګ پرېکړه وکړه. که څه هم سل کسه یې مړه شول، خو د بلې جګړې له پاره یې د خپلې قوې ډېره برخه وژغورله. دغه ماتې نوموړی بې اسرې نه کړ او د بشپړ شاتګ پر ځای، د غرونو په نرۍ لارو او په وچو سیندونو کې په مزل کابل ته په دې نیت لاړ چې په کوهستان کې له تاجک یاغیانو سره وګوري.
دا یوه زړوره خو خطرناکه ستراتیژي وه. مېکناټن، برنز او جګړمار باب سېل له دوو لواوو سره چاریکار ته لېږلي وو چې د ولسوالۍ مرکزي دفتر ونیسي. اوس دغو عسکرو د کوهستاني یاغیانو او امیر تر منځ لاره بنده کړې وه. پر دې سربېره، دوست محمد ډېر کوهستاني دښمنان لرل. یوازې یو کال مخکې کله چې انګرېزان د کابل په لور روان وو، کوهستانیان د امیر پر ضد پورته شوي وو، خو امیر دا خطر پر ځان قبول کړ او هیله یې درلوده چې له انګرېزانو څخه ګډه کرکه به د پخوانیو دښمنیو د هېرېدو لامل شي.
دوست محمد مخکې له مخکې خپل استازي کوهستاني مشرانو ته ولېږل او له خپل متحد، د تګاب صافي امیر څخه یې وغوښتل چې د کوهستان او غوربند شیخان او میران دې ته وهڅوي چې د ده تر مشرۍ لاندې یولاس شي؛ نو دوست محمد د خپل وړاندیز په اړه د سملاسي ځواب په ترلاسه کولو سره سکون وموند. د جنګ نامې لیکوال غلام کوهستاني چې د همدې سیمې و، سیمه ییز یادښتونه لیکلي چې څرنګه په تګاب کې د دوست محمد راتګ ته ښه راغلاست وویل شو:

لمړی تر ټولو وړاندې چې رامخته شو د پروان و جنګیالی
نوم یې رجب خان او و هوښیار، پوه او بریالی
وېې ویل، ته امیر یې او موږ د چوپړیالان یو
ستا به امر وي، زموږ به د اطاعت درته سر ټیټ او خلاص تندی
زموږ بې ارزښته جونګړې او زموږ ډېرینه، له څخ نه ډکه ځمکه
کړه دې ارزښتمنه په خپل شتون دې دم ګړی
د امیر په امر دغه زړور پاڅون کوونکي
روان شول په اسونو داسې ځای کې غرنی
یوه شېبه یې اړنګ نه و او نه یې دمه کړه په هېڅ ځای کې
په زړونو کې یې وه وېره، د پرنګیانو د یو برید غلچکی
اندېښمن وو چې دی به ورسېږي
بد بخته برنز چاریکار ته له دوی څخه لمړنی[۹۳]

ورپسې په اونیو چریکي جګړې رواني وې. دوست محمد به دولتي تانو ته په غلچکي بریدونو زیانونه اړول، خو دومره ځواک یې نه درلود چې د کمپنۍ په لویو ځواکونو برید وکړي. په عین وخت کې، جنرال سېل په سیستماتیکه توګه د مخالفینو تر واک لاندې کلي وران کړل، باغونه او کروندې یې له منځه یوړې او د کوهدامن په شاوخوا کې یې د مخالفینو تر واک لاندې کلاوې کلابند کړې. له بلې خوا برنز هڅه کوله چې د کوهستان مشرانو ته رشوت ورکړي چې له دوست محمد سره خیانت وکړي او انګرېزانو ته یې وسپاري. د سپټمبر په پای کې برنز وتوانېد چې میر ولي او ورسره ازبکان یې له دوست محمد څخه لیرې کړي؛ نو دوست محمد ته یوازې څو سوه کوهستاني ملاتړې پاتې شول، خو بیا هم انګرېزانو ونه شو کړای چې دی ونیسي. میرزا عطا لیکلي: «د امیر او انګرېزانو ترمنځ جګړو دوه میاشتې دوام وکړ. په ټوله کې دیارلس جګړې او نښتې وشوې، خو په دغه موده کې انګرېزانو هېڅ کله د بریا ښایسته مخ حتی یوه شېبه هم ونه لید. دا دوست محمد و چې د پولو polo د بریا پنډوسکی یې د جګړې په ډګر کې درلود. بلاخره انګرېزانو خپل لښکر بس کړ او بېرته چاریکار ته داسې لاړل چې نیمايي یې مړه او ډېر وسایل او ارتزاقي توکي ترې پاتې شوي وو.»

د موهن لال په قول، د دغه جګړو او ورانیو لویه برخه غیر ضروري وه او سمه ارزونه یې نه وه شوې. د کوهستان مشرانو په وضاحت ویلي وو چې دوی حاضر دي چې خپل پاڅون پای ته ورسوي او یوازې د هغه ژمنو پوره کول غواړي چې له دوی سره تېر کال شوې وې. په ځانګړې توکه یو مهم مشر، نقشبندي پیر میر مسجدي خان چې په سیمه کې تر ټولو ډېر د نفوذ خاوند و، په حقیقت کې د تسلیمۍ په مورګه و او ژمنه یې کړې وه چې کابل ته به ځي او«د تېمورشاه په مقبره کې به پناه اخلي». نوموړی په دې اړه د شاه او انګرېز استازي ځواب ته تم و. برنز له دې سره هوکړه وکړه خو «برعکس د مخکنیو ترتیباتو»، سېل او شهزاده تېمور د میرمسجدي د کلا کلابندۍ ته ور ودانګل. د کلا دفاع دومره کلکه وه چې په سر کې دوی ونه شو کړای چې ورننوځي او ټپي او له غوسې څخه ډک مسجدي نجراب ته په تېښته بریالی شو، خو د ده په نه شتون کې یې، کلا ورانه، کورنۍ یې ووژل او ځمکه یې د دښمنانو تر منځ وویشل شوه. د کلا ویجاړونه او د اوسېدونکو د وژنې ظلم او اکاړۍ د کوهستان خلک ولړزول. غلام کوهستاني لیکلي: دوی د کلا دېوالونه ونړول،

په هر ښایسته زرین کور کې د کلا
چې جوړ شوي وو لکه د پسرلي بڼ سر تر پا
داسې اور یې ورته کړ دروازو او چتو ته
چې پیغام یې تر اسمانو ورسېدا
هېڅا د ژوند نښه په کې ونه لیده
هېڅ کله داسې ویجاړوونکې کیسه اورېدلې نه ده چا [۹۴]

نو په دې توګه موهن لال دغه پایله لیکلې: «موږ میر ولي د تل له پاره خپل دښمن کړ.»[۹۵] میر ولي په مناسب وخت کې بېرته راغی او وتوانېد چې انګرېزان له کوهستان څخه وباسي او د چوڼۍ په وروستي ژوندي پاتو عسکرو پسې چې په تېښته وو، تر کابله لاړ شي.

د اکتوبر په نیمايي کې وضـــعیت نور هم هغه وخت خراب شـــو کله چې په چاریکار کې یوه لویه کوهســـتاني ډله چې انګرېزانو روزلې وه، په بشپړه توګه دوست محمد ته واوښته.[96] د موهن لال په اند، د انګرېزانو د اشغال په ټوله دوره کې دا یو تر ټولو لوی ګواښ و چې انګرېزان ورسـره مخ شـول، امیر ازاد ګرځېده، کوهسـتان په سـرو لمبو کې و او پاتې قومونه د دې لیدو ته تم وو چې څوک بریالي کېږي.«خلک او مشــران په مســاوي توګه زموږ د هغه ژمنو په نه ترســره کولو ناراضه وو چې موږ ورسره کړې وې.»[97]
بلاخره دغه دوه لورو یو له بل ســره ټکر وکړ، خو دواړو خواوو د دغه نښــتې تمه نه درلوده. د ۱۸۸۰ کال د نومبر په دویمه، دوســت محمد په ځیرکۍ برنز او ســېل په چاریکار کې له خپلې اډې څخه لیرې، پنجشــېر ته وهڅول. دوی په پروان دره کې چې له ونو څخه ډکه او د ختېو کلاوې او د خوبانیو باغونه یې لرل، پورته روان وو چې پر یوه لیرې پرتې کلا برید وکړي. دوی ته راپور راغی چې دوســـت محمد لږ وړاندې دی او په چټکۍ د دوی خوا ته ور روان دی. د څو دقیقو په ترځ کې دوست محمد له څلور سوه اس والو سره د دوی مخ ته په یوه لوړه پرته ځمکه ښکاره شـو. د سـېل درنې وسـلې شـاته وې؛ نو هغه کسـان چې د کتار په سـر کې وو د دغه وسـلو رارسـېدو ته تم نه شـول او د برنز نږدې ملګري، ډاکتر پرســیول لارډ په ګډون چې افغان شـــاعرانو د ډاکتر په نوم پېژانده، د برید پیلولو پرېکړه وکړه. انګرېز افسـرانو خپل اسـونه یرغل ته چمتو کول چې ګوري د دوی خپلې هندي پوځې سـپرې ډلې بېرته وګرځېدې او وتښـتېدې. وروسته چې څه پېښ شـول، افغان شـاعرانو د دوست محمد له پاره د بریا اعلی شـېبه بللې:

بیا ډاکتر داسې ټوپ کړ لکه لوخړه
پوځې سپره ډله وه ور سره خپله
امیر ځیر شو ډاکتر ته
دغه سپي بدبخت ته
او ده ټوپ کړ خپل اس ته
چټکي یې ورته وه سره اور ته
ښکته د مرمرو له غونډۍ نه
د غضب توره یې وایسته له تېکي نه
دی مخ ته او اس وال یې ورپسې وو
بې ځنډه مخ پر وړاندې په ټوپو وو
په عیسویانو یې پیل کړل ګوزارونه
ځمکه توده شوه د پرنګیانو په وینه
چیغه اسمان ته پورته شوه د زړورو
د لمر او مشتري ستر‌ګې ډکې کړلې دوړو

لږ وخت وروسته ځمکې د اتلانو له وینې ګلابي رنګ واخیست

اتلانو، پرنګيان کړل قصابي او زير او زبر
د جګړې دغه ورځ وه لکه محشر
بيا افضل خان د خپل زين لاندې،
ټوپک ته لاس کړ وړاندې،
ډز يې وکړ په ډاکټر باندې
ګولۍ د ډاکټر په تنه کې ننوته، لاړه وړاندې
تر ټټر يې تېره او له شا يې ووته
تنه يې څيرې او دمه يې وخته
انګرېزانو شاتګ پيل کړ«د کابل زړور په دوی پسې وو»
بيا برنز امر ورکړ په پرېکړې بېړنۍ
چې جګړې ته توپونه راوړئ، ژر شئ
غوراري او درزاري په اسمان کې داسې جوړ شو
تا ويل چې په نړۍ کې لړزان خپور شو
په دې، د ايماندارو زړه حيران شو
جهان ټول تپ تياره شو
دوی پوه شول چې څه نه شي کولی
څنګه د اوبو يو څاڅکی په سيند کې شي سېلاب ماتولی
نو امير او افضل هم شول پورته
د جګړې له ډګر څخه لوړو غرو ته
هلته يې يو ځای د کمپ له پاره خوښ کړ
د خپلې غوسې او ستومانۍ د کښېنولو له پاره يې يو څه وخت وقف کړ[۹۸]

دوې ورځې وروسته، د نومبر د څلورم په ماښام ټېرا مېکناټن د خپل پوځي سکرتر، جورج لارنس او يوې کوچنۍ سپرې پوځي ساتکونکې ډلې سره د کابل په لمن کې چکر ته لاړ. د ډاکټر لارډ او يو شمېر نورو افسرانو د مړينې خبر يوه ورځ مخکې رارسېدلی و او ورپسې همغه مازدېګر د برنز يو د بشپړې نابودۍ پيغام هم رارسېدلی و. برنز ټينګار کړی و چې انګرېزان بايد د کابل په شمال کې خپل ټول ځايونه پرېږدي او خپلو عسکرو ته دې د مرکز په دفاع کې تمرکز ورکړي. دغه ورځ په وارخطا خبرو اترو تېره شوه - ايا عسکر بايد خپل ځايونه پرېږدي او مرکز ته راوغوښتل شي؟ ايا يوه بله

قوه دې جوړه او شمال ته ولېږل شي؟ ايا دا سم کار دی چې په کابل کې د عسکرو شمېر لږ کړل شي؟ په دغه شېبه کې چې څه پېښ شول، په اړه يې لارنس خپل يادښت داسې ليکلی:

کله چې موږ هستوګنځي ته په نږدې کېدو وو، ناڅاپه يو اس وال زما او د مېکناټن تر منځ خپل اس ځايولو او له ما څخه يې پوښتنه وکړه چې «دا لارډ صاحب دی؟» کله چې ما هو ورته وويل، ده د سېر ويليم ترسېري ونيو او چيغه يې کړه «امير، امير» مېکناټن حيران او لږ په غوسه يې غبر کړ:«څوک؟ څوک؟ چېرته، چېرته؟» سمدلاسه ما شاته وکتل، يو بل اس وال مې نږدې وليد چې راروان و، له اس څخه ښکته شو او د مېکناټن رکاب يې په لاس کې ونيو. بيا يې د هغه لاس واخيست، لمړی يې په تندې او بيايې په شنډو کېښود چې دا يې د تسليمۍ نښه وه. سېر ويليم سمدلاسه له اس څخه ښکته شو او ويې ويل: «ښه راغلاست، ښه راغلاست» او بيا يې د هستوګنځي د بڼ له لارې خپلې کوټې ته بوت. دوست محمد کوټې ته په ننوتو سره په ختيځي بڼه په سجده شو، دستار يې ليرې کړ او تندې يې په غولي ولګوله. بيا پورته شو او د تسليمۍ د نښې په توګه يې خپله توره تسليم کړه او ويې ويل چې «نور دې ته اړتيا نه لري.» مېکناټن سمدلاسه توره بېرته ورکړه او امير ته يې د هر راز پاملرنې ډاډ ورکړ که څه هم د اوږدې مودې راهيسې يې د برتانوي حکومت مخالفت کړی. امير په ځواب کې ورته وويل: «دا به د ده برخليک وو چې ده نه شوای بدلولی.»

دوست محمد يو مضبوط او قوي سړی و. لوړه او تېره پوزه، ډېرې کمان ورو ځې او بېره ږېره او بريت يې لرل. لارنس وايي: «دوست محمد... موږ ته وويل چې د پروان درې له عملياتو څخه مخکې يې د تسليمۍ پرېکړه کړې وه او په دغه عملياتو کې د ده لندمهاله بريا يوه ذره هم دغه پرېکړه بدله نه شوی کړای... د امير د ښه راغلاست له پاره خبرې ودرول شوې او د پالنې دنده يې ما ته راکړل شوه. دا ما ته له اندېښنو څخه ډکه دنده وه. دوه شپې چې د ده مسوليت زما په غاړه و، ما سترګې پټې نه کړې. هره شېبه به له کټ څخه پورته شوم او خبمې ته به ورغلم چې تر اوسه شته او که نه. ما ته دا ټول د خوب په څېر ښکارېدل چې بلاخره امير په خوندي توګه لاس ته راغی او ما دا هېڅ منلی نه شوای پرته له دې چې په وار وار خبمې ته د کتو له پاره ورشم.»[99]

که انګرېزان د دوست محمد تسليمۍ ته حيران وو او دا يې انګېرلې وه چې دی نه پوهېده چې بشپړې بريا ته څومره نږدې شوی و، خو دوست محمد د خپل اند پر بنسټ په خپله تسليمۍ کې د ترک - پارس نورمال پروتوکول تعقيبولو. ماتو شاهانو ته دا غير معمولي کړنه نه وه چې بريااليو او سيمه ييزو قدرتونو ته په دې تمه تسليم شي چې فيوډال شي. د اولسې پېړۍ په پای کې دواړه، درانيان او هوتکي غلزي د صفويانو د واليانو په توګه واک ته ورسېدل او کله چې دراني امپراتورۍ په پراخېدو وه، په وار وار يې ځايي حاکمان د واليانو په توکه ګمارلي وو. دغسې سيستم دوام او ثبات ټينګ کړی و او ماتو حاکمانو ته يې د ژوند فرصت ور ښښلو. همدا راز د حالاتو په بدلون سره دوی ته بېرته واک ته د رسېدو فرصت هم پيدا کېده. لکه څنګه چې محمد حسين هراتي ليکلي: «کله چې انګرېز پوځ د پرمختګ په درشل کې و، دوی اعلان وکړ چې هر چا دوست محمد ونيو، هغه ته به دوه لکه روپۍ انعام ورکړل شي»؛ نو امير فکر وکړ: «په دې هېواد کې چې يو کس په يوه روپۍ او يا پنځه کسه په پنځه روپۍ وژل کېږي؛ نو زما پر سر چې دغسې انعام اېښودل شوی، زما سره به خيانت ونه شي؟»

دوست محمد کابل ته لاړ او په خپله خوښه تسليم شو ځکه دی پوهېده چې د اوس له پاره خبره خلاصه ده او يو نوی سيمه ييز ځواک راڅرګند شوی. ده په وضاحت هيله درلوده چې يوه ورځ به يې انګرېزان بېرته واک ته رسوي او يا په

راتلونکې کې د دوی بشپړه ماته به ده ته دا فرصت ورکړي چې په خپله ځان واک ته ورسوي. دغه ارزونه یې وروسته سمه ثابته شوه.[۱۰۰]

په چټکۍ تیاری ونیول شو چې امیر هند ته بوتلل شي. ده ته په سخاوت خرڅ ورکړل شو او له خپل حرم سره چې هغه وخت د غزني په کلا کې ساتل کېده، بیا یو ځای شو. په دې هوکړه وشوه چې ده ته په لودیانې کې د شاه شجاع هستوګنځی ورکړل شي ځکه چې لنډه موده وروسته د شجاع حرم د کابل په لور ستنېده. میرزا عطا لیکلي: «د تمې خلاف، په نهو ورځو کې چې دوست محمد په کابل کې پاتې و، د ده او مېکناټن تر منځ ملګرتیا جوړه شوه.»[۱۰۱] مېکناټن حتی اکلنډ ته د دوست په اړه سپارښتنه وکړه. ده لیکلي: «زه باور لرم چې له دوست محمد سره به په سخاوت چلند کېږي. د نوموړي قضیه له شاه شجاع سره پرتله کېږي او زه داسې اورم چې له ده سره باید د شاه شجاع په پرتله ښه چلند ونه شي، خو د دوی قضیې بې اړنګه له یو بل څخه توپیر لري. موږ د شاه د احسان پوروړي نه یو. موږ نوموړی له خپلې پاچاهۍ څخه په محرومولو کې هېڅ لاس نه درلود حال دا چې موږ دوست نسکور کړ په داسې حال کې چې زموږ هغه پالیسیو ته یې هېڅ زیان نه و رسولی چې دی یې قرباني شو.»[۱۰۲]

امیر، انګرېزانو ته په خپله عزتمنه تسلیمۍ او په پروان دره کې د خپلې زړورتیا په ثابتولو دومره خوښ او ذهناً ارامه شو چې د برنز بښلو ته تیار و حال دا چې هر بارکزي د دوکه باز او ښوی نمک حرام په سترګه ورته کتل. [نمک حرام لوی سپکاوی دی او هغه چا ته وایي چې له خپل کوربه سره خیانت وکړي] لکه څنګه چې برنز خپل یو ملګري ته لیکلي:

له دوست محمد سره زما مرکه ډېره په زړه پورې او دوستانه وه. ده زه په هېڅ څه ګرم نه کړم او راته ویې ویل چې زه یې ښه ملګری یم او دی د هغه لیک په لوستلو تسلیم شو چې ما ورته لیکلی و. زه په دغه خبره باور نه کوم ځکه چې موږ [په کوهستان کې] کور په کور په ده پسې ګرځېدو او بل دا چې دی تسلیمۍ ته اړ شو، خو د هغه لیک په وسیله زه هیله من یم چه د ده کلنۍ خرڅ مې له یو لک روپیو څخه دوه لکو ته اوچت کړی وي. د مخه ښې پر مهال مې یو عربي اس ورته ډالۍ کړ او پوهېږې چې ما ته یې څه راکړل؟ خپله یوازینۍ توره یې چې په وینو ککړه ده. دی هند ته ستون شو ... او په لودیانې کې به ژوند کوي. په کوهستان کې ما د خپلې توپخانې، د خپلو اروپایي عسکرو د یرغل او د سپرو نظامیانو د برید ناکامۍ ولېدې، خو بیا هم خدای موږ ته بری راکړ. که موږ یوه نوې پانه واړوو، موږ به له دغه ناکامیو سره سره، له افغانستان څخه یو ښنډ جوړ کړو.[۱۰۳]

یوازې په یوه موضوع کې دوست محمد د انګرېزانو سره همکاري ونه منله. مېکناټن په وار وار له ده څخه وغوښتنه وکړه چې له شاه شجاع سره وګوري، خو دوست محمد په کلکه رد کړه او حتی د ډوډۍ هغه پتنوس یې بېرته ولېږه چې شاه شجاع ورته لېږلی و- دا په افغانستان کې د عزت په دودیزه سیستم کې لوی سپکاوی دی. د مېرزا عطا د لیکنې پر بنسټ: «امیر په ځانګړې توګه د مېکناټن د غوښتنو په ځواب کې وویل: «دا بس دي چې زه تاسې ته راغلم چې له امله یې زه د زنداني په څېر بهر ته وړل کېږم. زه به د داسې پاچا له لیدو څخه څه ترلاسه کړم چې د بدبختیو دغه توپان یې پر خپل هېواد راوست؟ له شاه څخه پرته به تاسې انګرېزان هېڅ کله نه وای توانېدلي چې افغانستان ته ننوځئ.»»[۱۰۴] فیض محمد د امیر په هکله دې ته ورته خبره کړې: «زما له شاه شجاع سره څه کار نه شته.» داسې ویل کېږي چې ده مېکناټن ته وویل: زه دلته شاه شجاع ته د بیعت کولو له پاره نه یم

راغلی.» خو مېکناټن ټینګار وکړ: «د ده موقف ته په کتو سـره، دا به یوه مناسـبه کړنه وي چې ته له هغه سـره وګورې.» امیر ځواب ورکړ: «تاسـو دی په تخت کېنولی، نه هغه لوی ولس چې په ازاده توګه غوره او خلع کول کوي. که د ده دغه دریځ رښتینی دی، نو تاسې یې ملاتړ پرېږدئ. که داسې مو وکړل، تاسې او نورو هوښیارو خلکو ته به څرګنده شـي چې څوک د سـلطنت لیاقت لري او د هېواد خلک او مشـران له چا څخه اطاعت کوي. که دی ما ته د ویلو څه لري، دلته دې راشي او ستاسې په شتون کې دې ما ته وواېي.»[۱۰۵]

شـاه شـجاع ته لوی سـپکاوی دا و چې انګرېزانو یې هغه غوښـتنه ونه منله چې دوسـت محمد سـدوزیو ته د اعدام له پاره وسـپاري. ده په اونیو مېکناټن ته ټینګار وکړ چې دوسـت محمد ته خونکاران ورولېږي چې ویې وژني او یا یې لرې تر لرې ړوند کړي، خو مېکناټن حتی په دې اړه خبرې هم رد کړې. محمد حسـین هراتي لیکلي: «اعلحضـرت هک پک شـو او نه پوهېده چې ولې دوسـت محمد په بې ادبۍ دربار ته تګ رد کړ. د امیر ټول ملاتړي او پلویان او همدا راز خپلوان چې په افغانسـتان کې پاتې وو په داسې ازاده توګه خپل کارونه کول لکه کافران چې مسـلمان شـوي وي او ټولې ګناوې یې پاکې شـوې وي! کومه پاملرنه او ښـېګنه چې انګرېزانو د دوسـت محمد ډلې او قبیلې ته وکړه، په بشپړه توګه ډېر ژر د اعلحضـرت داسې د پرسـتیژ د لاسـته ورکولو لامل شـوه لکه چې له اسمان څخه ډېر کلک په ځمکه ولوېږي. په عین وخت کې، د مېکناټن هغه هڅې چې خپل مېلمه خوښ وسـاتي او د اعلحضـرت حق له پامه وغورځوي بلاخره یې د خپل مرګ لامل شـو: نو لکه څنګه چې شـاعر وايي: «که ته له بد سـړي سـره ښـېګنه کوې؛ نو ته ښـه او ایماندارو خلکو ته زیان رسوې.»»[۱۰۶]

د نومبر په دیارلسـم، دوسـت محمد خان او زوی یې افضـل خان له کابل څخه ووتل. دوسـت محمد مخکې خپل زوی ته لیکلي وو چې «له ده سـره په ډېره مهربانۍ او درناوي چلند وشـو» او زوی ته یې ټینګار وکړ چې د ده په پله لاړ او تسلیم شي. په جلال اباد کې دوی دواړه له خپل حرم سره یوځای شول: د دوست محمد نهه ښځې، یوویشت نګورانې، یوسـل او دوه وینځې او دوه سـوه او لس مریي او چوپړیالان وو چې له لمسـیانو او نورو خپلوانو سـره ټول درې سـوه او یو اتیا کسـه کېدل.[۱۰۷] څنګه چې له امیر سـره د ښـه چلند خبر خپور شـو، دغه شـمېر بیخي ډېر شـو او کله چې دوی لودیانې ته ورسېدل، میرزا عطا لیکلي: «د امیر ټوله کورنۍ او په ده پورې اړوند کسان لودیانې ته ورسـېـدل: ۲۲ زامن، ۱۳ ورېرونـه/ ورېرې/ خوریونـه/ خورځې او ۲۹ نور خپلوان، ۴۰۰ چوپړیـالان، او ۳۰۰ چوپړیالانې چې په ټوله کې ۱۱۱۵ کسـه له امیر سره په تبعید کې یو ځای شول.»[۱۰۸]

کله چې بارکزي بلاخره لودیانې ته د ډسـمبر په پای کې ورسـېدل، په شـېملې او کابل کې سـکون او خوښـي رامنځته شـوه. سـېر وېلې کاټن چې په افغانسـتان کې د پوځي قوماندان دنده یې پای ته رسـېدلې وه او دنده ورکړل شـوه چې امیر خپل هسـتوګنځي ته بدرګه کړي حتی خپل ځای ناسـتي ته لیکلي وو: «ته به دلته هېڅ کار ونه لرې. دلته بشـپړه ارامي ده.»[۱۰۹]

خو په حقیقت کې بغاوت په هېڅ وجه پای ته نه و رسـېدلی. اکبرخان، د دوسـت محمد تر ټولو جنګیالی زوی، لږ وخت مخکې وتوانېد چې له بخارا څخه وتښتي. ده ډېر ژر ثابته کړه چې د مقاومت یو پیاوړی نوی مرکز وګرځي او د پلار په پرتله ډېر اغېزمن، بې رحمه او زورمټی څرګند شي.

۶

موږ د خپلې ناداني له امله ناکامېږو

د ۱۸۴۰ کال د فبرورۍ په پيل کې کله چې د ايډن کورنۍ له شــېملې څخه بېرته کلکتې ته روانه وه، دوی له يوه پخواني سکاټلنډي اشنا، تورن جنرال ويليم الفنسـټون سـره مخ شـول. دغه دوه کورنيو له پخوا ملګرتيا درلوده او دی چې يو زوړ او صميمي خو بې کفايته او شاړپار تورن جنرال و- د مونټسټورټ الفنسټون د تره/ترور مشر زوی هم و- د ايډن کورنۍ يې د وروســتي ځل له پاره د ســکاټلنډ په پوله په خپل کور کې چېرته يې چې ځمکه درلوده ليدلې وه. کله چې له خپلې ډولۍ څخه ووت، دی د خپل ځوان ملګري، اکلنډ د ليدو له پاره ډېر انتظار خورا ناراحته کړ. ده ايملي ته وويل: «دا عجيبه ده چې ما اې A [لارډ اکلنډ] له هغه وخت راهيسې نه دی ليدلی چې موږ د سيسۍ ښکار ته تللي وو او اوس زه بايد د ده حضور ته د منلو له پاره او زما د ګمارنې له پاره غوښتنه وکړم.»[۱]

د ناهيليو احســاس دوه اړخيزه و. که الفنســټون د دوی د موقف په بدلېدو خوښ نه و، د ايډن کورنۍ هم يوازې د الفنسټون په ليدو اندېښمنه کېده. د هغه ورځو را په دېخوا چې دوی د سيسۍ د ښکار د موسم په پيل کې د سارايي ګلانو پر پوله چټک ګامونه اخيســتل او ټوپک به يې د تخرګ لاندې نيولي وو، د الفنســټون روغتيايي حالت خراب شــوی و او اوس په «دردوونکي روماټيزم» اخته و، «خوارکی! يو لاس يې په غاړه او په پښــو ګوډ» له مرسـتې او يا لکڼې پرته يې تګ نه شــوای کولی. د نوموړي وضــعيت دومره خراب و چې په پيل کې ايملي ونه پېژانده. نوموړي ليکلي: «زما د الفي بې Elphy Bey په نوم په ياد دی او هېڅ مې ونه پېژانده چې دا همغه ســړی دی، خو يوه اونۍ مخکې مې ناڅاپه په ياد راغی.[۲] ما هغسې بد روماټيزم چې دی پرې اخته دی نړدې هېڅ کله نه دی ليدلی.»[۳]

جورج اوس هم اندېښـمن و، خو د ده اندېښـنه سـرکاري وه ځکه چې لږ وخت مخکې يې همدغه سـړی په افغانسـتان کې د پوځ د قوماندې له پاره غوره کړی و او ګمارنه يې د سېر وېلېي کاټن له تګ څخه وروسته اعلانېده: جنرال ناټ چې د اکلنډ په اند هېڅ ښاغلی نه و او د ستونزغاړي او لنډپاري• په ستړګه يې ورته کتل، يو ځل بيا دغه ځوکۍ ته له پامه وغورځول شو او اکلنډ په دې اړه ليکلي چې «دا يې يوازې له خپله لاسه دي». د اکلنډ د قضاوت او طبقاتي تعصب په اړه د ناټ وېره هم هغه وخت رښــتيا شــوه چې د ده پر ځای د ملکې د اړينې رتبې له افســرانو څخه «تر ټولو بې کفايته افسر ته د قوماندانۍ ځوکۍ» ورکړل شوه.

• لنډپاري: ژر غوسه کېدونکی، اندک رنجه

لکه څنګه چې ناټ ښه پوهېده، د الفنسټون نېمګړتیا یوازې ناروغي نه وه. لکه د ده د دورې د ملکي ډېری افسران، ده پنځه ویشت کاله مخکې په واټرلو کې د دري دېرشمې پلې لوا له قوماندې څخه وروسته په پوځي عملیاتو کې برخه نه وه اخیستې او کلونه وروسته یې چې په نیمه تنخوا دنده ترسره کوله، په ۱۸۳۷ کال کې بېرته فعال چوپړ ته په پنځه پنځوس کلنۍ راوګرځېد چې خپل زیاتېدونکی پور ادا کړي. د ده ملاتړی او هغه څوک چې دی یې هند ته ولېږه، فیټزرای سمرسټ لارډ رګلن Fitzroy Somerset Lord Raglan و، هغه څوک چې وروسته د لایټ Light غونډ ته د داسې له خطر څخه ډک یرغل په امر ورکولو نومور شو چې ځان وژنې ته ورته و.[۴] الفنسټون د هغه نرۍ په اړه پوهه او ناټ نه لرل چې رګلن ور ولېږه. ایملي یې په اړه داسې لیکلي: «دلته یې اوسېدل نه خوښېږي او په غوسه دی ځکه چې هېڅوک د لندن په اړه د هغه په خبرو نه پوهېږي او نه د ده لندني خلک پېژني. د ویلېنګټن له اوردا لیک څخه خوند اخلي ... په هندي ژبه نه یوازې دی بلکې مرستیال یې هم حتی په یوه کلیمه نه پوهېږي. دی سرټکوي چې بار وړونکي یې په خبره هېڅ کله نه پوهېږي او وایي: «زه یو تورپوسته سړی لرم چې انګرېزي خبرې کولی شي، خو ما دلته نه شوای راوستلای.» دی نه شي کولای چې داسې یو تور پوستی غوره کړي چې هندوستاني خبرې کولای شي. زما په انګېرنه له تورپوستي څخه د ده مطلب ځایي خلک دي.»[۵]

که څه هم اکلنډ پوهېده چې الفنسټون څه نا څه معلول و او له هند او هندي سپاهیانو سره یې چې دی یې مشر کېده خواخوږي نه درلوده، خو داسې نه برېښېدل چې د خپل ملګري مشري تر پوښتنې لاندې ونیسي او یا یې ګمارنه بېرته لغوه کړي. برعکس، اکلنډ د ټول کال په اوږدو کې نوموړي ته تاوده لیکونه استول او د دوست محمد له تسلیمېدو څخه لږ وخت وروسته یې له ده سره هغه وخت د اشغال په اړه خپلې اندېښنې شریکې کړې کله چې ګمارنه یې بلاخره د ۱۸۴۰ کال د ډسمبر په میاشت کې منظور شوه. ده ورته لیکلي وو: «که څه هم له افغانستان څخه زه کرار کرار د خپلو منظمو عسکرو د وتو لېوال یم، زه په دې اند یم چې لمړی باید د اوس په پرتله نوی رژیم ښه مضبوط او امنیت یې ټینګ کړل شي.»[۶]

د اکلنډ په څېر، الفنسټون هم په ټینګ عزم کې ښه نوم نه درلود او لکه اکلنډ خپل ټول کاري ژوند یې د خپلو مرستیالانو په نظریو باندې په ډېر لګولو تېر کړی و، خو په داسې حال کې چې دا به د الفنسټون په برخلیک کې وو چې د جنګ غوښتونکي کالوبن او په جزیاتو ولاړ، خو بې اړنګه هوښیار مېکناټن لاس ته ولوېږي. نوموړی لا ډېر کم بخته و چې په ټول پوځ کې تر ټولو ناوړه، بدنامه او ناکاره افسر یې مرستیال شو.

د څلور څلوېښتم پلي غونډ برید جنرال جان شلټن یو کرندی، لړاک او بې نزاکته سړی و چې خپل ښی لاس یې د ټاپو وزمې په جګړه کې بایللی و او بې پایه درد یې کرکټر تریو او تیاره کړی و. دی یو کلک دسیپلیني افسر و چې په خپل غونډ کې «د مستبد په نامه یادېده». کله چې کپټان کالن مکنزي د لمړي ځل له پاره دی هغه وخت ولید چې ده خپل عسکر هېواد ته د ننه ستانه کړي وو، په خپل یادښت لیک کې یې ولیکل: «دی یو بروس جنرال دی. هغه لویه ګډوډي چې له سیند څخه د تېرېدو پر وخت د ده د بدې ارزونې له امله رامنځته شوه د شرم وړ او د یو ښکاره او هوډمن دښمن په هېواد کې وژونکې وه.»[۷] وروسته مکنزي بیا د ده پر لاره تېر شو او ویې لیکل: «لکه څنګه چې ما یې تمه کوله، شلټن خپل غونډ له پښو غورځولی... د توپچي اسونه بې کچې ستومانه دي، د سپرې قوا همداسې در ونیسه او لوی شمېر باروړونکي ځاروي، اوښان او داسې نور ...مړه شول او د ډېرې ستومانۍ له امله به د دوی مړینه دوام ولري. له

هغه بې ځایه سختیو سره، په تېره بیا له خیبر څخه د تېرېدو په بهیر کې چې ده خپل کسان مخ کړل، ډېره ناراضتیا رامنځته شوه او حتی یو ځل د توپچي اسونو پوځیانو بغاوت وکړ.»[8]
ټولې پوځي اډې سمدلاسه له شلېټن سره کرکه پیدا کړه. جراح جان مګرت John Magrath چې له ده سره یې په هند کې لیدلي وو، ډېر ژر وویل چې شلېټن «د هر وخت په پرتله اوس د خلکو تر ټولو ډېره کرکه ترې کېږي».[9] د شلېټن حتی له نرم خویه او صمیمي الفنستون سره هم ګذاره نه کېده. الفنستون لیکلي: «له لمړۍ ورځې څخه د ده چلند ډېر سرغړوونکی و. هېڅ کله یې ما ته مالومات یا مشوره نه راکوله، خو په هر کار کې به یې عیب پیدا کولو او د افسرانو په شتون کې به یې هر امر غندلو او تر پوښتنې لاندې نیولو- ډېری به یې د امر اصلي بنه بدله کړله او په اجرا کې یې ځنډ راوستلو. داسې برېښي چې دی زما په اړه ښه نیت نه لري.»[10]
د الفنستون له سیاسي افسرانو سره هم نه وه جوړه او نه یې هغه پاچا خوښېده چې ده کار ورسره کاوه. د ۱۸۴۱ کال د اپریل په میاشت کې له میروت څخه نوموړی د خپل سفر په پای کې ژمنۍ پلازمېنې جلال اباد ته ورسېد چېرته چې شاه شجاع هم د کابل له ساړه ژمي څخه تللی و. له مېکناټن سره له لیدو څخه لږ ځنډ وروسته، ده خپل د تره زوی ته لیکلي:

زه فکر نه کوم چې زما څوکۍ په زړه پورې ده. له مسوولیت او اندېښنو څخه ډکه ده... دلته د مشورو له پاره دومره افسران نه شته. زما په څېر ډېری یې لږ وخت مخکې دغه هېواد ته راغلي. سیاسي اجنټان چې په عمومي توګه ځوان افسران دي، ډېری داسې نقشې طرح کوي چې دوی یې د اجرا مسوولیت پر غاړه نه لري. لږ موده مخکې یې حکومت ته پر هرات باندې د یرغل وړاندیز وکړ چې له کابل څخه ۶۰۰ میله لیرې پروت دی، لاره یې له ستونزو ډکه او هلته د اکمالاتي توکو د لېږد له پاره ۴۰۰۰ اوښانو ته اړتیا ده...[مېکناټن] سوړ او ځانیخوتی دی، خو زما په باور هوښیار هم دی... شاه شجاع چې ما دوه ورځې مخکې ولید، یو څورب او له اندېښنو څخه ستومانه سړی ښکاري. زه یې په یو بڼ کې چې په بد حالت کې و، خپل حضور ته ومنلم. د ده کور هم د ډېرو نورو کورونو په څېر نارامه او خراب ښکارېده. پرته له مېکناټن څخه نور ټول د ختې جونګړې لري. پاچا په لسمه نېټه کابل ته ستنېږي او زه هم باید ورسره لاړ شم. دغه ما څوروي ځکه ما نیت درلود چې یوازې لاړ شم. له ده سره مل مشاورین، یاوران او نور به ما ته په لاره کې یو لوی سرخوږی وي.[11]

یوه اونۍ وروسته الفنستون کابل ته ورسېد او د جلال اباد په پرتله یې نور هم زړه په تنګ شو. ده لیکلي: «ښار ډېر پراخ، ککړ او ګڼ دی. په عین وخت کې پرته له یو شمېر عسکرو څخه، د پوځي اډې دفاع مضبوطه نه ده ځکه چې خلک د اډې له ډېرو برخو څخه ننوتلای شي. که چېرې عسکر په بل ځای کې په کار شي، دا به د اډې دفاع ته ښه نه وي او له ما څخه اوس لاره ورکه ده چې څه شی ښه دي چې ترسره شي.»

د افغانستان په اړه یوازې الفنستون سربداله نه و. مېکناټن چې تر ټولو خیالي خوشبین انګرېز و، اوس پوهېده چې د دوست محمد له تسلیمۍ سره سره، هر څه تر اوسه نه دي سم.

سوېل ختیځ ته، پنجاب اوس په یوه مېرځمنه• ګډوډۍ کې په ډوبېدو و: په دوو کلونو کې درې سېکان پر له پسې د خالصه مشران شول چې په پایله کې یې یو بې مشره او تېر ایستونکی رژیم چې د ملاتړ باور نه شوی پرې کېدای، په افغانستان کې د اشغالګرې قوا او په فېروزپور کې د همدغه قوا د اکمالاتي مرکز ترمنځ پروت و. د ۱۸۴۱ کال د اپرېل په میاشت کې ایملي لیکلي: «پنجاب دومره بې ثباته دی چې ټول اضافي عسکر د اړتیا له کبله په پوله کې وساتل شول. د رنجیت سېنګ مړینه د الکساندر مړینې او د نیمایي هغه پخوانیو لویو فاتحانو مرګ ته ورته وه چې مور یې په اړه لوستي دي. ده ښه پوځ او ښه پاچایي درلوده او خپل پوځ او سلطنت ته یې پام کولو، خو له مړینې وروسته یې سمدلاسه هر څه په ګډوډۍ بدل شول او د نومورې عسکرو خپل فرانسوي او انګرېزي افسران ووژل. اوس همدغه عسکر په ټول هېواد کې په لوټمارۍ بوخت دي. په حقیقت کې دا په مور پورې اړه نه لري، خو له افغانستان سره زمور اړیکې ستونزمنې کوي...»[۱۲] د ایملي دغه څرګندونې سطحي وې. په حقیقت کې نه یوازې د افغانستان په لور ستانه اکمالاتي کتارونه د لارې په اوږدو کې تر بریدونو لاندې نیول کېدل او باروړونکي څاروي تښتول کېدل، بلکې زیاتېدونکي باوري راپورونه ورکول کېدل چې په لاهور او راولپنډۍ کې د سېکانو لوړپوړي مشران بارکزي، دراني او نور د حکومت ضد افغان مشرانو ته پناه ورکړې او دوی ته یې د پنجاب او پېښور په شاوخوا غونډیو کې مرکزونه ورکړي چې د افغانستان د پولې په بله غاړه کې پر انګرېزي عسکرو بریدونه وکړي. په هند کې حکومتي ادارې په ستونزمن وضعیت کې راغلې: سېک سرداران لا تر اوسه په نامه متحدین وو، خو په حقیقت کې ډېرو دغه مشرانو تر خپلې وسې هڅه کوله چې په افغانستان کې انګرېزان کمزوري کړي. دومره وخت تېر نه و چې اکلنډ خپل پام د جنګ غوښتونکي کالوېن هغه وړاندیز شوي پلان ته واړولو چې پنجاب له هند سره ضمیمه کړي څو د مخالفینو مرکزونه وتړي او په اکمالاتي لارو کې اسانتیاوې راولي. اکلنډ لیکلي: «زما په اند، که چېرې د سېکانو اداره نوره هم مخ په منحل کېدو شي؛ نو بېرته جوړول یې شونی کار نه ګڼل کېږي. وضعیت تر اوسه کړکېچن حالت ته نه دی رسېدلی، خو په چټکۍ ور روان دی.»[۱۳]

په عین حال کې، د افغانستان د لوېدیځ په اړه داسې اندېښنې وې چې تهران په پوله کې د وضعیت په ترینګلتیا بوخت دی. ډارسي ټاډ، چې د هرات د وزیر، یار محمد د خپلولو سخت کار په غاړه اخیستی و، د خپل ماموریت د ناکامۍ په اړه یې د برنز وړاندوینه رښتیا کړه او په دې کې پاتې راغی چې د هراتیانو او پارسیانو د اړیکو د نږدېوالي مخه ونیسي. وروستی بد خبر دا و چې یارمحمد ټولې هغه روپۍ په خپل جیب کې واچولې چې ټاډ ورکړې وې څو په پوله کې پرغوریانو کلا چې ایران اشغال کړې وه یو برید تمویل کړي. کله چې ټاډ په بشپړه توګه ومنله چې یارمحمد له پارسیانو سره د شاه شجاع او د ده د انګرېزي ملاتړو پر ضد د یو اسلامي ایتلاف نیت لري، د ۱۸۴۱ کال د فبروري په لسمه له رسمي اجازې پرته، بېرته کندهار ته ستون شو او عملاً یې له یارمحمد سره دیپلوماتیکې اړیکې وشلولې. په همدغه مهال یارمحمد د شاه شجاع د تره زوی، کامران شاه سدوزی ونیولو او پانسي یې کړ. د ښار واک یې په خپل لاس کې واخیست. بیا یې سمدلاسه د انګرېزانو پر ضد د پارس له محمد شاه سره ائتلاف وکړ.[۱۴] د کندهار په سوېل او ختیځ کې حتی حالات نور هم له ګواښونو څخه ډک وو. په هلمند او کلات کې دراني او نه

• مېرځمن: دښمن

ماتېدونکي توخي او هوتکي غلزي د انګرېزانو پر ضــد پورته شــوي وو. که څه هم ظاهراً دغه پاڅون پر توخي قبيلې باندې چې په دوديزه توګه له ماليې ورکولو څخه معاف وه، د ماليې د وضــع کولو له کبله رامنځته شــوی و، خو د مقاومت وېناوو پر اســلامي ناراضــتياوو تمرکز درلود او مخالفينو داســې د جهاد ژبه کاروله چې «خپل ځانونه يې د اسلام سـرتېري بلل».[۱۵] د ډېرو نورو انګرېز افسـرانو برعکس، جنرال ناټ د مخالفينو پر ضـد ځان ډېر اغېزمن ثابت کړ. ده د مخالفينو پر ضـد د چټک غبرګون يو ۵۰۰۰ کسيز ځواک جوړ کړ چې په چټکۍ هر لوري ته لېږل کېده، خو کله به يې په يوه سـيمه کې چې يو پاڅون مات کړ، په بله سـيمه کې به بل پاڅون رامنځته شـو. دی په دې اند شـو چې: «د کافرانو او اشــغالګرو په توګه، درانيان لـه موږ څخـه ښومره ډېره کرکه لري.» اختر [په هلمند کې د مخـالفينو مخکښ مشـر] خپله ډله د «مسـلمانانو او علماوو جماعت» ګڼي او خپله موخه «د اسـلام جلال» بولي. دی باور لري چې «پرنګيانو هوډ کړی چې ټول محمدي وګړي تباه کړي او ويې شړي.»[۱۶]

د ناټ سـياسـي مرسـتيال ځيرک او ورډ هنري لارېنسـن و، هغه څوک چې څلور کاله مخکې يې تر ټولو لمړی ويتکېويچ تر سترګو شـو چې د افغانستان د پولې په لور روان و او تهران ته يې په چټک تګ د پېښـو هغه سلسله رامنځته کړه چې په جګړې ختمه شـوه. په پارس کې د خپلو پلټنو او په بهسـتان کې د پخواني پارس درې ژبې ميخي نسـخې د ژباړې په بدل کې، ده ته لږ وخت وړاندې د جغرافيې شـاهي ټولنې د بنسـټ ايښـودونکي مډال ورکړل شـوی و او اوس په کندهار کې دنده ورکړل شــوې وه چې ډېر وخت يې جهاد ته د بلنې هغه پاڼې ژباړلې چې نږدې هره ورځ د کندهار او هلمند غلزيو خپرولې. په يو سند کې چې لارېنسن، مېکناټن ته لېږلی و داسې ليکل شوي وو:

ټولو سـپېڅلو او رېښـتينو ايماندارو، د خدای رحمت دې پر تاسـې ووړېږي. زه غواړم تاسـې خبر کړم چې مسـلمانانو او علماوو ۵۰۰۰ پلي کسان له چقمقي ټوپکو سره او ۲۰۰۰ بشپړ وسلوال اس وال راټول کړي او د الله په رحمت به موږ د اسلام جلال ساتو- خو موږ بايد يو ځای کار وکړو او په همغږۍ تياری ونيسـو. د دغه پاڼې په لوسـتلو سـره تاسـې او پاتې نور غلزي بايد خپلې قواوې جوړې کړئ او راځئ موږ سره يو ځای شئ. درونډ او نومیالي وزير [يارمحمد] له هرات څخه موږ ته ليکلي او د خدای په رضا، کله چې زموږ قواوې متحدې او روانې شـوې، وزير به ګرشـک ته رسـېدلی او فتح کړی به يې وي. د ملاترو په راټولولو کې ناغېړي مه کوئ، زموږ په سـپېڅلې موخه بشپړ باور ولرئ او پر انګرېزانو باندې د برید له پاره روان شئ .[۱۷]

کله چې رالېنس ته د ځرو له خوا د دغسې سندونو د راټولولو کچه اوچته شوه، دی د مقاومت په بشـپړه کچه پوه شـو چې اوس انګرېزان ورسـره مخ وو. ده ناټ ته په لړيکه ليکلي: «زه به ډېر مننـدوی شـم چې تاسـې له دري څلوېښـتم پلي غونډ سره يو ځای بيا دغه ښار ته ننوځئ ځکه چې د دولت ضد روحيه په هره ولسوالۍ کې څرګندېږي او که څه پېښ شي، د شـاهي ادارې د ملاتړ له پاره [تر څو چې تاسـې راځئ] د يوې قوې ګمارنه شـونې نه ده.» يوه ورځ وروسـته يې حتی په ډېر تلوار بيا ناټ ته وليکل: «په خواشــينۍ ســره بايد ووايم چې لوېديځ لور ته وضــعيت دومره ډېره خطرناکه بڼه اخلي چې د دولتي ادارې د ملاتړ له پاره، زه د منظمې قوا سملاسي ګمارنه اړينه بولم.»[۱۸] خو وروسته له لوستلو څخه، د لارېنسن د اندېښمنو استونو په اړه د مېکناټن ځواب دومره خانتما و لکه څومره چې پر غلط قضاوت ولاړ و. ده پر لارېنسـن تور ولګاوه چې «زموږ د موقف ډېر ناموجه سـوړ انځور کاږي او د دغه نظر په پاللو او خپرولو کې کنکوسـې خپروي. زموږ ستونزې اوس هم ډېرې دي او د نورو ستونزو جوړولو اړتيا څه ده... زه پوهېږم چې د هېواد په دغه برخه کې [دغسـې کنکوسـې] په بشـپړه توګه غلطې دي او زه داسـې دليل نه لرم چې د پاچاهۍ په هغه برخه کې چې له تا سـره

ده، په رښــتینتوب یې باور وکړم.»[۱۹] لارېنســن ته یې په یو لیک کې د ده د ارزونې په اړه چې یو پاځون په پېښــېدو دی، داسې لیکلي:

زموږ د موقف د ستونزو په اړه زه له تا سره همغږې نه یم. برعکس، زما په اند زموږ راتلونکی حالت ډېر خوښــوونکی دی او هغه څه چې موږ یې هلته لرو، ســتونزې باید هېڅ نه وي او یا ډېرې لږ وي... د دغه هېواد خلک ډېر خوشــباوره دي. دوی پر هر هغه څه چې زموږ پر ضد کارول کېږي باور کوي، خو دوی به ژر پوه شي چې موږ هغه سړي خواره نه یو لکه څنګه چې موږ انځور شـوي یو... زموږ له عسکرو سره بې اړنګه په داسې ښار کې خواخوږي نه شته چې د خپلې هستوګنې له پاره یې نیم اوسېدونکي له خپلو کورونو څخه وشړل، خو زه دا ویلی شم چې په انګلنډ کې هم داسې ښار چې پوځ په کې هستوګن وي نه شته چې دې ته ورته پېښې په کې ونه شي... دغه خلک کټ مټ ماشـومان دي او د ماشـومانو چلند باید ورسره وشي. که چېرې موږ یو شـوخ ماشـوم د کوټې په ګوټ کې ودروو، پاتې ماشـومان به ووېرېږي. موږ د دوی د لوبې سامان اخیستی، یعنې د درانیو له مشرانو څخه مو واک واخیسـت او دوی یې پایله نه خوښـــوي. دوی د واک په کارونه نه پوهېدل او د دوی په لاس کې واک پاچاهانو ته بې ګټې او زیانمنوونکی و. موږ باید دغه واک خپلو روڼ اندو ته وسپارو. دوی ملایان پاروي او د ملایانو خبرې خلک، خو دا به ډېر لنډ مهاله وي.[۲۰]

د کابل شــمال ته په کوهســتان کې همدغســې وضــعیت و. د ۱۸۴۱ کال په دوبي کې، پخوانی د «هرات اتل» اېلډرېډ پاټېنګر د ګورخه Ghukhas له یوې چوڼۍ سره چاریکار ته لاړ. هلته یې انګرېزي اډه ولیده چې د دفاعي نیمګړتیاوو له اړخه کټ مټ د کابل اډې ته ورته وه. په داســې حال کې چې د ګورخه پوځیانو د ختیو او بې دروازو بارکونه په لږ واټن کې له یوې لویې کلا څخه ښــکته پراته وو چې په لږ اوچته ځمکه جوړه شــوې وه، دوی اړ شــول چې خېمې ودروي. سـربېره پر دې، په ټولو شـاوخوا سـیمو کې د تاوتریخوالي له نښـو سـره سـره، دوی توپچي قوا نه درلوده. یو فقیر چې مخکې د پاټېنګر یو مرسـتیال خیرات ورکړی و دغه مرسـتیال ګوښـې ته کړ او ورته ویې ویل چې په بازار کې په ښـکاره ډول د انګرېزي عسکرو د ټولوژنې خبرې کېږي او «ما ته یې په کابل کې د ژمي د تېرولو ټینګه سپارښتنه وکړه». پاټېنګر پوه شــو چې یو بل لوی پاځون په پېښــېدو دی،[۲۱] خو مېکناټن د ده اندېښــنو ته غوږ ونه نیوه او نه یې توپچي او یا تقویتي قوه چې پاټېنګر د اډې د دفاع له پاره اړینه بلله، ورولېږله؛ نو پاټېنګر څو اونۍ نور څارګریز مالومات راټول کړل او یوه مفصله ارزونه یې بیا مېکناټن ته ولېږله. هغه لیکلي وو:

د کوهستان مشرانو په پیل کې د شاه شجاع ملاتړ وکړ، خو د سدوزیو او انګرېزانو د ادارې سخت ګیري د دوی ګټو او قدرت ته تر دې کچې زیانمنه تمامه شـوه چې پاچا د دې پر ځای چې د دوی پر زیاتیو سـترګې پټې کړي، اوس یې اطاعت ته اړ باسي. سـربېره پر دې، دلته د بغاوت نور دلیلونه هم شـته: د بهرنیانو واکمني، افراطیت، زموږ د عسـکرو عیاشي او په خاصـه توګه د هغه چا له جزا څخه معافیت چې په داســې یو هېواد کې ښــځې لېښــه کوي او بیا یې له ځان ســره بیايي چې خلک یې په غیرت کې نوم لري... د انګرېزانو دښـمنانو خپلې هڅې ډېرې کړې دي چې زموږ کرکټر تور وښـيي، د خلکو تعصـب زموږ پر ضـد وپاروي او قانون ماتوونکي وډوماري. د جولای او اګســټ په بهیر کې چې د کروندو حاصـلات لا اخیســتل شـوي نه وو، د درمندونو د ســوځونې او د اوبو لګولو د کانالونو د نړونې پېښې په وار وار وشوې. همدا راز باغیانو په دوامداره توګه بریدونه ترسره کول، خو شاهي ادارې د دوی د نیولو توان نه درلود که څه هم دا ښــکاره وه چې ډېر خلک د دوی په تګ او راتګ خبر وو... نږدې هره ګړۍ د پراخې توطیې د جوړښــت ګنګوســې اورېدل کېږي... او زه د دغه سپارښتنې ورکړه خپله دنده بولم چې د کوهستان له مشرانو څخه یرغمل وغوښتل شي.[۲۲]

حقیقت دا و چې د انګرېزانو پر ضد هر ځای مقاومت په ډېرېدو و. یوازې په کابل کې تر اوسه د سدوزیو او انګرېزانو د رژیم څه نا څه ملاتړ کېدلو، خو حتی هلته هم د شاه شجاع نوموړتوب مخ په نړېدو و. د مولانا کشمیري له قوله:

کړل يې خلک زور ځېلي زور زياتي د پرنګي
دوی يې ځورولي خانتمايي د پرنګي
پاتې نه دی ذره عزت په ښار کې
نظم او قانون نه شته په پام کې
خانان بې عزته شول ډېر وارې
لکه اوبه چې واچوې په خاورې
کله چې کابل ترور ځپلی شو
مصيبت وهلی سور لړلی شو
په هر کور کې وو يادونه د امير د عدالت
شپه او ورځ وو د امير په حسرت۲۳

ډېرو انګرېزي افسرانو اوس منلې وه چې د سدوزيو او انګرېزانو رژيم ناکامېږي - مېکناټن غونډې ډېر لږ خلکو نه منونکی او له بريده وتلی ډاډمن ذهنيت درلود - خو د وضعيت د بدلولو له پاره د دوی د حل لارو له يو بل څخه توپير درلود. په لندن کې د کنټرول بورډ ريس، جان کم هابهوسJohn Cam Hobhouse چې په ځوانۍ کې د لارډ بايرن نږدې ملګری او يون ملی و، استدلال کولو چې د عسکرو شمېر په بشپړ ډول ډېر شي، يا دې انګرېزان له افغانستان څخه ووځي او يا دې غښتلي کړل شي. هغه ويل چې د عسکرو شمېر دې په سکلېټي چونۍ کې چې د دوست محمد له تسليمۍ څخه وروسته يې د عسکرو شمېر ډېر کم کړل شوی و، بېرته په لويه کچه لوړ شي. د هېواد بوديجه دې ډېره او پانګونه دې په کې زياته شي. په افغان دولت دې کنټرول ډېر شي او دغه بنسټيز حقيقت دې ومنل شي چې انګرېزان د دغه هېواد واکمنان دي. شاه شجاع بايد د امر اطاعت ته اړ کړل شي. د شاتګ خبره هېڅ بايد مطرح نه شي.۲۴

برنز هم د شاه شجاع څنډې کولو او د هغه په فاسد حکومت کې د اصلاحاتو راوستلو ته لېوال و. ده د ۱۸۴۰ کال د اګست په مياشت کې د دوست محمد له تسليمۍ څخه لږ وړاندې، په يوه اوږد يادښت ليک کې مېکناټن ته خپل اند ليکلی و چې د شاه دولت بې کفايته، ناګران او ګران بيه دی او د رژيم د ژغورنې يوازينۍ لاره په اداره کې د انګرېزانو ډېره ونډه ده. دی شخصاً د افغانستان د بشپړ ادغام يا ضميمې پلوی نه و او دا يې هم په ډاګه کړې وه چې «موږ بايد هېڅ کله د افغانستان موضوع د برچې په زور حل نه کړو»، خو دا يادونه يې کړې وه چې د ډېری همکاران يې اوس په دې باور دي چې تر ټولو ښه د حل لاره د کمپنۍ په واکمنۍ Company Raj کې د افغانستان او پنجاب ادغامول دي.۲۵

برنز په خپلو شخصي مکاتبو کې توند ناقد و او د ملامتيا ګوته يې اکلنډ او مېکناټن ته نيوله. ده خپل اوښې، هالند ته ليکلي: «دلته پرته له بشپړې ناتوانۍ څخه بل څه نه شته.»۲۶ په همدغه وخت کې يې خپل مشر ورور ته ليکلي وو: «ښارونه زموږ په واک کې دي، خو نه مو هېواد په لاس کې دی او نه خلک [د خلکو ملاتړ]، خو بيا مو هم په لويه کچه هېڅ داسې څه نه دي کړي چې افغانستان پياوړی کړو. د لارډ اې A په وس پوره دي چې پېښور او هرات ونيسي او سلطنت بيا اعاده کړي ځو په خپله خپل لګښت پوره کړي او هند د خپلو ټولو لګښتونو له بار څخه خلاص کړي، خو دی هېڅ نه کوي. دی دغه شعار لري: «که زه لاړ شم، هر څه به تباه شي.» نوموړی کور ته د تګ هيله من دی، خو د هغه څه له پايلو څخه وېره لري چې تر اوسه يې ترسره کړي دي.»۲۷

په عين وخت کې مېکناټن درېيمه لاره تعقيبوله: ده تر اوســه د شــاه شــجاع د واک پياوړي کولو نظريه په ذهن کې درلوده او لکه مرستيال يې، ده هم غوښتل چې د رژيم پولې وغځوي او پرهرات بريد وکړي. ده باور درلود چې يار محمد د انګرېزانو پر ضـد قبيلې پاڅون ته ډوماري. دا هيله يې هم درلوده چې پنجاب په خپله واکمنۍ کې مدغم او [اســاسـي لارې] په کې جوړې کړي. همدارنګه د شـــمال په لور پرمختګ وکړي او د ازبک مېرولې تر واکمنۍ لاندې خاوره مدغم کړي چې د شاه شجاع د واکمنۍ پولې تر امو پورې وغځوي او دوی په خپله له منځنۍ اسيا څخه د روسانو د پرمختګ پر وړاندې چمتو وي،[۲۸] خو د ټولو دغسـې څوبمنو نقشـو پر وړاندې چې د عسـکرو شـمېر ډېر کړي او په لويه کچه انګرېزي واکمنۍ ته پراختيا ورکړي، يو نه انکارېدونکی حقيقت پروت و او هغه دا چې د کلکتې خزانه په بشـــپړ ډول تشــه وه. د افغانســتان اشــغال تل يوه لوړبيه ســوداګري ده. په ۱۸۴۱ کال کې د اشــغال ټول لګښــت په کال کې دوه ميليونه پونډو ته ورسـېد چې دا څو ځله له هغه لګښـت څخه ډېر و چې په لمړيو کې يې تمه کېده او له هغه ګټې څخه خورا ډېر و چې د ختيځ هند کمپنۍ د چای او ترياکو له سوادګرۍ څخه دغه اشغال تمويل کولو.
د ۱۸۴۱ کال د فبرورۍ په مياشت کې د محاسبې څانګې مشر چې په دغه شمېرو يې په کلکته کې کار کولو، اړ شـو چې اکلنډ ته وليکي او دغه خبر خپور کړي چې «د شپږ مياشتو له تېرېدو څخه مخکې به د هند خزانه په بشپړه توګه تشه شي».[۲۹] د مارچ په مياشـت کې د سـتونزې بشـپړه کچه اکلنډ ته څرګنده شـوه. ده مېکناټن ته وليکل: «پيسـې، پيسـې، پيسـې زموږ لمړنی، دويمه او وروسـتۍ اړتيا ده. دغسـې لګښـت چې اوس يې ته لرې، زه نه شـم ويلی چې تر څه وخته به پيسې در ورسولی شم. د لګښت ډېروالی به مو په مطلق ډول وپرځوي.»
کله چې د محاسبې پايله اعلی سر قوماندان سېر جان کېن ته ولېږل شوه، ده په خپل يادښت کتاب کې د ۱۸۴۱ کال د مارچ په ۲۶مه ليکلي : «موږ بې اړنګه په ناوړه حالت کې يو. دغه هېواد په کال کې له يو ميليون څخه ډېر لګښـــت غواړي او موږ يوازې د دومره خلکو په بيعت باوري يو چې زموږ د وســـلو مرمۍ او يا زموږ پوځې اس وال ور رســـېدای شي... هر څه به وران شي. موږ د درانه او ډېرېدونکي لګښت او د عسکرو د زياتولو توان نه لرو.» څو ورځې وروسته ده بيا ليکلي: «د هند له خزانې څخه په کال کې د يو ميليون او دوه نيم لکه [په حقيقت کې دغه شـــمېرې ډېرې اوچتې وې] پونډو لګښت د يو داسې ډبرينې پولې له پاره چې ساتل يې ۲۵۰۰۰ عسکر او له لګښت څخه ډک بنسټونه غواړي، د منلو وړ نه دی.»[۳۰]
خو په داسې حال کې چې پاليسي ګونګه او پيسې په خلاصېدو وې، اشغال ورځ تر بلې مخ په ټينګېدو و او لمړنی او تر ټولو سخت ګېره مېم صاحبانو* د پنجاب له لارې د کابل اډې ته له خطر څخه ډک يون پيل کړ. د مېکناټن له ټولنيز اړخه لېواله ښځه، فرانسـز د هغې پيشـو، طوطي او پنځه چوپړيالانې کابل ته لمړۍ ورسـېدل. د فرانسـز تګ لږ تر لږه د ايډن خويندو ته راحت ورکړ. له هغه ورځې څخه چې مېړه يې په شـېمله کې له دوی ســره پرېښــوده، دوی هڅه کوله چې له هغې څخه ځان ليرې وساتي. ورپسې فلورونسيه سېل، د جګړه مار باب نه تابع کېدونکې او په هند کې زېږېدلې ښـځه د ۱۸۴۱ کال په دوبي کې د لوېې پيانو او خپلې خوږې کشـرې لور الکســانډرين Alexandrine ســره کابل ته ورســـېـــده.

*هندوستانيانو انګريزي ښځو ته مېم صاحب ويلې. (ژباړن)

د ښـځو په راتګ هر څوک خوښ نه وو. په اړه کې د تند خويه ډاکټر جان مګرت په اند دواړه مېرمنې، مېرمن مېکناټن او مېرمن سېل «د يو او بل په څېر لړاکې او بې شرمه» وې. (خو په خواشينۍ سره نور تفصيل يې نه دی ورکړی) او د مېرمن مېکناټن د کورنيو چارو خورا بدې ورتياوې يې نه خوښېدې. ده د ۱۸۴۱ کال د مې په مياشت کې ليکلي: «ما څو ورځې مخکې د مېکناټن په کور کې ماښامنۍ وکړه او د شپږ ميله مزل په بدل کې مې ډېره بې خونده ډوډۍ وخوړه.» بيا يې ليکلي چې «الکساندرينه نادانه او نالوستې وه»، خو په دې يې هم اعتراف کړی چې «خوش خويه» وه. له دې سره سره چې الکساندرينه ګواکې نالوستې وه، د اډې نيمايي افسرانو د مينې هيله ورته پيدا کړه. مګرت يې په اړه ليکلي: «دلته يوازينۍ بکره ده ... او د واده هوډ لري... يو شـی چې دلته د هغې په ګټه دي د پرتلې نه شـتون دی.»[31]
مېرمن سـېل د هغې ډېرى مينه وال نه خوښـول او نه يې د دوی مينه ناکې خبرې خوښـېدې - «په غوړه مالۍ او تشـو الفاظو هېڅ شی نه شي ترلاسه کېدای »؛ نو نومورې دوی څارل - خو د هغې يو ښايسته لمړی بريدمن، جان سټرټ خوښ و، هغه انجنير چې بې دفاع بارکونه يې ډيزاين کړي وو؛ نو ډېر وخت نه و تېر چې دی د مينه والو په ډله کې تر ټولو مخکښ شو او د جره همکارانو حسادت يې وپارولو.
راتلونکې ته په پام، مېرمن سـېل په کارنال Karnal کې له خپل بڼ څخه دومره تخم راوړی و چې په کابل کې د خپل هسـتوګنځي چارچاپېره يې د انګرېزي ګلانو ديوالونه جوړ کړل. نومورې لږ موده وروسته ليکلي وو: «ما داسې ګلان کرلي چې د هر افغان ښـاغلي خوښ دي. زما د خوږو نخودو او جيري بند ګلونه يې ډېر خوښ شـول او دوی ټولو د خوراکي نخودو چې ډېر ښه غټ شول، د تخم غوښتنه وکړه او په باغچه ګۍ کې مې کچالو ښه په وده کې دي.»[32]

په دغه وخت کې يوازې مېم صاحبانې کابل ته رانغلې. کله چې شجاع، مېکناټن له خپلې مېرمنې سره په کابل کې وليد، ده هم له لوديانې څخه د خپل ړانده ورور، شاه زمان او د دوی د حرم د راوستلو پرېکړه وکړه. دا ځکه چې له يوې خوا به ښايي په دوی پسې خپه شوی و او له بلې خوا به ده خامخا دا ارزونه کړې وي چې مخکې له دې چې د پنجاب حالات نور هم خطرناک او يا حتی لاره يې بيخي بنده شي، بايد دوی کابل ته راوستل شي څو دی له خپلې کورنۍ څخه جلا پاتې نه شي.
له لوديانې څخه کابل ته د حرم د ورلو له پاره دوه ځوان سـکاټلنډي افسـران وګمارل شـول، دغه يون په نورماله حالاتو کې په دوه درې اونيو کې ترسره کېدای شوی، خو اوس چې خالصه د ګډوډيو سره مخ وو او ډېر غونډونه يې د بغاوت په حالت کې وو، دغه يون ډېر خطرناکه او له اړنګ څخه ډک و. ځوانو افسـرانو ته هغه وخت دغه دنده نوره هم ګرانه شـوه چې شجاع د خپلې سـپما لويه برخه او همدا راز د مغولي ګاڼو خپل نومور بکس له خپلو ښځينه سره يو ځای د راوړلو پرېکړه وکړه او دغه خبره ډېر زر خوره شوه.

جورج براډفوټ George Broadfoot چې د کاروان مســوولیت ورکړل شــوی و، یو څورب ســور ســری، حســاس، واقعبین ارکېدي و او پلار یې په کرکوال Kirkwall کې د ســېنټ مګنس St Magnus کلیسا مشـر و. مرسـتیال یې خپل ملګری، کالن مکنزي و چې یو تکړه بریتور او په اصل کې د پردشـییر و، د هند په پوځ کې یې د یو ځوان ښایسـته افسـر په توګه نوم درلود او کلکتې ته له راتګ څخه لنډه موده وروســته یې په ښــایســت کې د ښــار د یوې نومیالۍ، ادولینه پټل Adeline Pattle زړه خپل کړ. نوموړې پنځه خویندې درلودې او په خته انګرېزه، بنګالۍ او فرانسوۍ وه. ښایسته تورې ســترګې او پوســتکی یې چنــده نوګـاري Chandarnagore انــا تــه ورتــه وو. دغــه خوینــدې پــه بنګــال او وغسـای Versailles کې له خپل فرانسـوي بابا سـره سـترې شـوې وې او بابا یې شـولیې د لېتان Chevalie de L'Etang د ماریا اونتونېټ Marie Antoinette د واده اعزازي برخه وال و. دوی په خپل منځ کې بنګالي، هندي او فرانســوي خبرې کولې. د ادولینې یوې کشــرې خور د اکلنډ د مشــاور، هنري توبي پرېنســېپ Henry Thoby Prinsip ســره واده وکړ. نوموړې - که څه هم ایملي «ترپولو زړه تنګوونکې او ســتومانه کوونکې مخلوق» بللې - ویلي وو چې د اکلنډ شــورا ته د الفنســتون او مېکناټن په راوســتلو کې مکنزي نېغ لاس درلود. دا هغه څه وو چې وروســته ډېر ګټور ثابت شــول. په الیګار Aligarh کې دغه دوه افسـران له خپلو بارکونو څخه د شـاه شـجاع د حرم په لور د تاج محل له لارې سـتانه شـول. دوی په لاره کې تم شـول چې متورا Mathura ته په څېرمه ځنګلونو کې د چیتا ښکار وکړي. لودیانې ته په رسېدو ســره دوی پوه شــول چې کاروان له ړانده او زاړه شــاه زمان، یو شــمېر شــهزادګانو او ګڼ شــمېر د ببلا ببلو عمرونو او موقفونو ښــځې [له دوه ښـځینه مېنو څخه] شــاوخوا ۶۰۰ ښــځې له ګڼ شــمېر چوپړیالانو ســره او لویې خزانې او بکسـونو څخه جوړ و. په ټوله کې د دغه ډلې شمېر ۶۰۰۰ کسانو ته رسېده او د دوی د بکسـونو او نورو توکو د لېږدولو له پاره ۱۵۰۰۰ اوښــانو ته اړتیا وه، خو دغه دوو ځوانو افســرانو تمه درلوده چې داســې ارزښــتمن او په اســانۍ زیانمنېدونکی کاروان چې د شـوکمارانو وسـوسې یې پارولې، یوازې په ۵۰۰ سـاتونکو خوندي وسـاتي. دوی ته دغه دنده نوره هم هغه وخت سخته شوه کله چې دوی د سپکانو په پوله کې د سپکانو د پوځ د یوې ډلې سره مخ شول چې عسکر یې د دوی د ســاتنې له پاره خوښ کړل شــوي وو. براډفوټ لیکلي: «دغه عســکر د بغاوت روحیې اغېزمن کړي وو او د ساتنې پر ځای موږ ته د خطر سرچینه وو. د یون په پیل کې پنجاب د انارشۍ په مورګه کې و او څومره چې موږ وړاندې تلو، همدومره له ســربدالۍ ســره مخ کېدو. یاغي عســکر له هر لوري لاهور ته روان وو او کله کله به زموږ مخې ته هم راغلل. له حرکت څخه مخکې یې خپل افســران وژلي او یا شــړلي وو...»[۳۳] کاروان کرار کرار مخ ته روان و، خو دوی وکړای شول چې د محتاطې ځارنې او ځارګریزو مالوماتو په وسیله د سپکانو تر واکمنۍ لاندې سیمې له یوې پر درېیمې برخې څخه تېر شي.

حالت دوی ته هغه وخت ترینګلی شو کله چې دوی په پېښور کې له لوی بغاوت څخه هغه وخت خبر شول چې په اټک کې له اباسین څخه نه وو تېر شـوي. تر دې لا بده خو دا وه چې څلور باغي کنډکونه - شاوخوا ۵۰۰۰ کسـه - د دوی له راتګ څخه خبر شــوي وو، اوس یې لاره بنده کړې وه او له ټولې توپخانې ســره په خپلو مورچلونو کې دوی ته تم وو چې «کاروان لوټ کړي». وروسـته له دې چې له اباسـین څخه تېر شـول، مکنزي د کښـتیو مانوخونې ماتې کړې څو په دوه جېهو کې په جګړه کې ښکېل نه شي او له سبک ساتونکو څخه چې دوی یې بدرګه کول ځان وساتي. د څو ورځو له پاره دواړو خواوو هېڅ پرمختګ ونه شـو کړای تر څو چې براډفوټ یوه ورځ د یاغیانو مشـران داسې تېر ایسـتل چې د ده تر

غلچکي برید لاندې راغلل او دوی یې یرغمل ونیول. په دې توګه یې وکړای شـــول چې په خبرو اترو کې ځان ته د تګ خوندي لاره تضـمین کړي او د پېښـور په څنډه کې تېر شـي، خو په جمرود کې کاروان بیا له سـختو یاغیانو سـره چې د پولې سـاتونکي وو، مخ شـو. دوی ډېره شـتمنۍ ولکه کړه او د بېګم د ډولۍ لټولو هڅه یې وکړه، خو بلاخره دوی د خیبر له غاښي څخه پرته له یو دز څخه تېر شول.[۳۴]

کله چې دوی له جلال اباد څخه د کابل په لور تېرېدل، دواړه افسـران سـخت نارامه او اندېښـمن شـول او سـمدلاسـه پوه شـول چې افغانسـتان د یوه لوی پاڅون په مورګه دی. براډفوټ پوه شـو چې دغه خلک له انګرېزانو څخه څومره کرکه لري او اوسنی پوځ د دغه هېواد د ساتلو له پاره بسـنه نه کوي. ده لیکلي: «د اشـغالګر پوځ شـمېر لږ کړل شـوی. یوه برخه یې بېرته هند ته ولېږل شوه او هغه چې پاتې دی، د دې پر ځای چې په یوه یا دوو مهمو ځایونو کې راغونډ کړل شـي، په لوی هېواد کې په وړو وړو ډلو وېشـــل شـــوی دی.»[۳۵] د افغانســـتان په اړه چې دوی یې د واکمنۍ هڅه کوله، د انګرېزانو سوچه ناپوهي هم براډفوټ ته ټکان ورکړی و. ده په حیرانتیا ویلي:

په دې اړه زموږ بې پروایي او د دغه هېواد د بنسـټونو او کړو وړو په هکله زموږ ناپوهي د شـرم وړ ده. کله چې یو هېواد اشـغال کېږي، له سرچینو څخه یې اشغالګر پوځ تل کار اخلي او د پوځ مشر حکومتولي په لاس کې نیسي. لارډ ولېنګټن د سوېلي فرانسې ملکي دولت اداره کولو، مالیې یې ټولولې او د دولت په ټولو چارو کې یې خلک وګمارل. له اشـــغال څخه څلور کاله وروســـته، په عملي توګه موږ د دغه کړنو په ترســـره کولو کې دومره لږ تابیا لرو لکه په ۱۸۳۸ کې مو چې درلوده او تر یوې کچې په دې اړه د پوهې تر لاســـه کولو ته لېوالتیا لږ شـوې ځکه چې ټول په دې اند دي چې موږ به ژر افغانسـتان پرېږدو... داسې ښـکاري چې د هېواد د سـرچینو په اړه د کره مالوماتو ترلاسـه کول، د راټولولو بنې او د دولت او یو بل سـره د بېلابېلو پرګنو حقوق هېڅ اړین نه دي ګڼل شـوي...نو موږ د خپلې نادانۍ له امله ناکامېږو.[۳۶]

کله چې دغه دوه افسران کابل ته ورسېدل، دوی ته سمدلاسه د مېکناټن او برنز د لیدو له پاره بلنه ورکړل شوه. دوی د خپلې انګېرنې په اړه نوموړو ته څرګندونې وکړې، خو مکنزي لیکلي: «مېکناټن دغه خبرداریو ته پام ونه کړ او د برنز نوره مداخله نه خوښـــېده: برنز د جزیاتو په اســـتثنا مېکناټن ته ورته اند درلود او دومره ړوند و چې نه پوهېده په شـاوخوا کې یې څه تېرېږي.»[۳۷] خو پر ځای یې مېکناټن چې تل د تشـریفاتو څوبمن و، دوی ته د شـاه شـجاع له خوا په بالاحصـار کې د یوې لوېې مېلمسـتیا لاره هواره کړه. د ده په خبره، شـــاه شـجاع غوښـــتل چې په خوندي توګه د ده د ښځینه راوستلو او د خزانې د راوړلو په بدل کې د دغه مېلمسـتیا په جوړولو له دوی څخه مننه کوي او هر یوه ته به «یو اس، یوه توره او یوه جوړه اعزازي جامې» ورکړي.[۳۸]

دغه ټولې ډرامې مکنزي نارامه او اندېښـمن کړی و. نوموړي په کلکته کې خپلې خسرګنۍ، توبي پرېنسېب ته لیکلي چې د ده په باور دغه اشـغال په اوسنۍ بڼه ډېر سـست او حالت په عمومي ډول ډېر خطرناک دی...«په افغانسـتان کې زموږ زړور ملګري باید ژر تر ژره تقویه شي او که نه، تباه کېږي».[۳۹]

شــاه شـجاع خپلې بېګم ته د انتظار په وخت کې پرېکړه وکړه چې یوه بله ځوانه ښـځه خپله کړي: «تر ټولو سـپېڅلې ملکه چې بیرغ یې لمر دی.» دا هغه څه دي چې نوموړي، ملکې ویکتوریا تـه همغه وخت لیکلي وو او دی دوام ورکوي: «زما مهربانې او درنې خورې، خدای دې وساته! زه ډېر خوښ یم چې ستاسې عالیقدرې په بې‌ساري مهربانۍ او ملګرتیا مې ســتاسـې د مبارکۍ پیغام تر لاســه کړ او ســتاسـې د روغتیا او نېکمرغۍ خبر یې راکړ. دغه لیک د مینې په بڼ کې د بهترینې مېوې لامل وګرځېد.»

ده لیکلي چې هېڅ کله یې له برتانیې سره دومره ډېره مینه نه درلوده لکه اوس یې چې له ملکې څخه لیک ترلاسه کړ. دی بیا خپل لیک ته دوام ورکوي: «په هغه شـېبه کې د سـمونتیا او همغږۍ رنګین او خوشـبویه د ګلاب او د مینې معطر ګلونه زما د مینه ناک زړه په باغچه کې وغوړېدل او په خندا شـــول.» دی په لیک کې ملکې ته وایي چې نوموړې څه یو مینه وال د کابل په تخت کې لري او ځومره پرې ګرانه ده او لیکي:«داسـې ځلانده ذهن لکه لمر، د واکمنې عالیقدرې موقف دومره اوچت لکه اسمانونه، لکه سپوږمۍ، هوښیاره لکه عطارد، خوشخویه لکه زهره چې له لمر یې مخ بېلګه دی، نېک بخته لکه مشتري چې مریخ یې لاس دی، شوکت یې لکه زحل، د عدالت او بریا ګاڼه، د مساوات او ساتنې د تخت جلال، د شهرت او عظمت ځلانده د جنت ځورلسمه سپوږمۍ او د خپلواکۍ او ښه بخت روښانه ستورې.»[40]

خو که د ځوانې ملکې په اړه شاه شجاع هر راز احساسات درلودل، په کابل کې یې له خپلو چوپړیالانو سره مینه ورځ تر بلې لږېده که څه هم مېکناټن یې په خپل لیک کې «په مقام کې اوچت، د فضیلت او زړورتیا ټاټوبی، د هوښیارۍ او خپلواکۍ غمی، په ارزښــت او مقام کې ډېر اوچت، وتلی او د درناوي وړ» بللی و. له بلې خوا د مېکناټن پوځي ســکرتر، جورج لارېنسن د شاه شجاع په اړه داسې یادونه کړې وه: «نوموړی چې د پخوا په پرتله اوس خپل موقف ډېر خوندي ګڼي او د واک په ساتلو کې پر موږ باندې د تکیې لږ احساس کوي، زموږ په شتون کې بې صبري ښيي. ده څرګنده کړه چې دی ځومره په هغه اړینو محدودیتونو چې اســتازي د ده په بشـپړ واک لګولي د ځورېدنې احســـاس کوي... او ویې ښوده چې د استازي له څارنې څخه په خلاصون کې به ځومره خوشحاله وي.»[41]

په عین وخت کې، په انګرېزي اداره کې برنز په خپل اسـتدلال کې مخ په بریا و چې په شـاه شـجاع دې کنټرول ډېر کړل شي او شجاع ته وفادار او د نفوذ خاوند ملا شکور دې ګوښه او پر ځای یې یو انګرېز پلوه نرم او مطیع سړی وګمارل شـي. د دوه کلونو راپه دېخوا د شـاه شـجاع په اداره کې لاسـوهنه په ثابته توګه په ډېرېدو وه او په دغه پرېکړه چې ملا شـکور دې ګوښـه کړل شـي، د افغانسـتان رښـتینی حکومت بلاخره په بشـپړه توګه د انګرېزانو لاسـته ولوېد.[42] محمد حســین هراتي لیکلي: «برنز د ملاشــکور د ســیال، عثمان خان پلوی و چې مخکې د بارکزیو له وفادارانو څخه و. دغه ســړي یوازې د خپلې ګټې په پار خپل بخت په انګرېزانو کې لټولو او په هېڅ وجه یې د اعلحضــرت ملاتړ نه کولو- نو خامخا د ناراضـتیا لمبې پورته شـوې. پلار یې د [شــاه شـجاع د ورور] شــاه زمان وزیر و او له دراني خانانو سـره یې د دښــمنۍ له کبله، د پاچا پرځولو ته لاره هواره کړه، خو مېکناټن پرته له دې چې د ده وړتیا او کرکټر و ازمویي، ده ته د دغه څوکۍ په ورکولو یې ټینګار کولو ځکه چې دغه څوکۍ یې پخوا د پلار وه.» محمد حسین هراتي دوام ورکوي:

په دغه وخت کې میرزا امام وردي Imamverdi چې د دوسـت محمد له نږدې کسـانو څخه و او په جعل او مکارۍ کې یې نوم درلود، د بخارا په زندان کې ځان په لېونتوب اچولو او په خپلو غاښـو د خپلې غوښې په شکولو ازاد کړل شـو او وروسـته کابل ته راورسـېد. ده د ملاشـکور په اداره کې د خپل پرمختګ شـونتیا ونه لیده؛ نو هلته یې کار کول غوره ونه بلل او پر ځای یې له عثمان خان سـره اړیکه

ونيوه چې د اعلحضرت په ټيټ پوړې اداره کې يې کار کولو. د څو ورځو په ترڅ کې يې د ملاشکور پر ضد د پروپاګند او د بدنامۍ دومره اغېزمن کمپاين پيل کړ چې ټولو دراني خانانو او عادي خلکو د ملا شکور په هکله اعلحضرت ته سرونه ټکول. برنز او مېکناټن به په رسمي توګه ويل: «ملا د دغه دندې وړ نه دی - بايد ګوښه کړل شي.» خو که اعلحضرت هر څومره دوی ته ويل چې ملا شکور يو پرهېزګار، صادق او خيرخواه سړی دی او د ده په پرتله بل ښه والي نه پيدا کېږي، هېڅ ګټه يې نه درلوده؛ نو عثمان وګمارل شو او د نظام الدوله لقب او څوکۍ ورکړل شوه چې په ټوله پاچاهۍ کې يې واک او د پرېکړې صلاحيت درلود. ملا شکور له دندې ګوښه کړل شو او په کور کې تر کلکې څارنې لاندې ساتل کېده.

د نظام الدوله له باطني خوساتوب څخه ناخبره مېکناټن يې دومره پلوی و چې د هراتي په قول «په څو مياشتو کې په ځان ډېر خانتما شو او په ډېره بې ادبۍ يې له لويو او وړو خلکو سره چلند پيل کړ». هراتي ليکلي: «حتی د اعلحضرت په حضور کې يې سم چلند نه درلود. مېکناټن ته په غلطو راپورونو يې د اوږدې سابقې درانه درباريان، دراني او غير دراني، کمزوري کړل او بيا به يې د دوی د تنخوا د کمښت او يا بندولو پرېکړه کوله، خو دوی به چې هرڅومره اعتراضونه وکړل او اعلحضرت به چې هر څومره د دوی پلوي وکړه، هېڅ ګټه يې نه درلوده.»[۴۳]
لکه څنګه چې نظام الدوله له شاه سره ښې اړيکې نه درلودې او په بشپړه توګه يې پر انګرېزانو تکيه کړې وه، حتی ډېر سدوزي پلوو اشرافيانو دغه د خپل اړنګ رښتيا کېدل وبلل چې شاه شجاع د خپل حکومت واکدار نه دی او اوس انګرېزان د اصلي واک ټولې ملونې په لاس کې لري. فيض محمد وروسته ليکلي: «د نظام الدوله له خوښې پرته به د شاه غوښتنې هېڅ شوې او که چېرې به يو عسکر او يا بزګر چې ظلم او زياتی ورسره شوی و، د عدالت غوښتلو له پاره شاه ته راغی، که د نظام الدوله خوښه نه وای؛ نو پرته له تشو خبرو يې هېڅ نه ترلاسه کول. دا هم بارکزيو ته يوه بله ګواهي شوه چې خلکو ته به يې ويل چې له لقب څخه يې پرته، شاه د حکومت په چارو کې هېڅ واک نه لري.»[۴۴]
د شاه له پاره دا د عامه شرمېدنې يوه بله کچه وه. ده د انګرېزانو احسان نه هېرولو او غوښتل يې چې د کوروداني په پار د دوی يو ښه متحد پاتې شي، خو د وياړ او غرور څخه دومره ډک و چې يوازې د بې واکه نانځکې په څېر پاتې کېدل ورته د منلو وړ نه وو. د ملا شکور له ګوښه کېدو څخه وروسته برنز ليکلي:

زه يو ځل بيا شاه وروغوښتم . د هغه له خبرو څخه څرګندېده چې له [نوي] وزير سره ژوره کينه لري. له ما سره يې د خپل ځور او احساساتو په اړه اوږدې خبرې وکړې. ده وويل چې په خپل هېواد کې يو د اعتبار وړ سړی نه لري او ټول پر دې بوخت دي چې دی زموږ او موږ د ده پر ضد کړي - د ده دښمنان په واک کې پرېښودل شول - د عايداتو هغه برخه چې ده ته ببله شوې وه، راټوله نه شوه او ده ته ورنه کړل شوه - د ده پلويان ناراضه دي - دی په ټولو چارو کې موږ ګوښه کړی، خو بيا هم هېڅ شی سم نه شول. يوازينۍ لاره چې ده ته پاتې ده، مکې ته تګ او حج کول دي [په بل عبارت، پاچاهي پرېښودل دي] او دا چې د دغه ځای په پرتله، ده په لوديانې کې ډېر واک درلود.[۴۵]

خو شاه شجاع هېڅ کله د برنز نه خوښېده، نه يې د هغه وړتياوو ته ارزښت ورکولو او نه يې اوس ده ته د خواخوږۍ څه احساس درلود. سربېره پر دې، اوس د برنز مشر هم له ده سره همغږی شوی و. برنز په يو ليک کې ليکلي: «له مېکناټن څخه نن يوه اصطلاح واورېدل شوه او هغه دا چې شاه شجاع يوه زړه ښځه دی او پر خلکو د واکمنۍ وړتيا نه لري. ده يې ډېرې نورې غندنې هم وکړې.» برنز بيا ليکلي: «هو، لس کال مخکې تر ۱۸۳۱ کال پورې، زما [د بخارا]

یونونو ته وګوره، خو بیا هم د ده وړتیا او ناوړتیا ما ته څه مانا نه لري. موږ دلته راغلي یو چې ده ته حکومت وکړو او موږ یې باید وکړو.»[۴۶]

لږ وخت وروسته جوته شوه چې نظام الدوله له افغان اشرافیانو سره څومره بد چلند وکړ. مېکناټن د ۱۸۴۱ کال د اګسټ په پای کې، له اکلنډ څخه یو لیک ترلاسه کړ. اکلنډ ورته لیکلي وو چې مالي وضعیت اوس د زوال مورګې ته رسېدلی. کمپنۍ دې ته اړ شوه چې په اوچت سود له هندي سوداګرو څخه پنځه میلیونه پونډه پور واخلي چې د تنخواوو ورکړې ته دوام ورکړای شي.[۴۷] مېکناټن ته امر وشو چې سمدلاسه او په پراخه توګه په لګښتونو کې کمښت راولي. سربېره پر دې، د یوې رایې په توپیر، په لندن کې محافظه کاره حکومت واک ته ورسېد او نوي صدراعظم، سېر رابرټ پیل Sir Robert Peel د دغه جګړې د تمویل په اړه ناټ ونه ښود. ده او همکارانو یې دا د لارډ پامېسټن یوه ګران بیه او غیر ضروري وېګې جګړه ګڼله.[۴۸] اوس اکلنډ، چې وېګي سیاستوالو ګمارلی و، په جدي توګه خپله استعفا تر غور لاندې نیولې وه. مېکناټن هک پک شو او ویې ویل: «که چېرې دوی - محافظه کاران - شاه شجاع په بشپړه توګه زموږ له مرستې محروم کړي، زه بې اړنګه وایم چې دوی به یو بېساری سیاسي ظلم وکړي. دا به نه یوازې د ترون ماتونه بلکې په لویه کچه درغلي هم وي.»[۴۹]

مېکناټن په لیک کې اکلنډ ته یو لړمونډی اعتراض ولیکلو:«زه دغه پرله پسې لیکونو [چې د لګښت د کمولو غوښتنې په کې کېږي] حیران کړی یم په داسې حال کې چې ما د دغه دولت د خراب مالي وضعیت او د بې شمېره ستونزو په اړه چې زه یې باید حل کړم، ډېر توضیحات ورکړي... زه له دې څخه چې تر اوسه مې کړي نور زیات څه نه شم کولای.» نوموړي د شاه شجاع، چې ورځ تربلې ناراضه او اندېښمن کېده، د اداره کولو په اړه ستونزې هم اکلنډ ته په دغه لیک کې یادې کړې وې: «په دغه وروستیو کې ما له اعلحضرت سره یو شمېر جنجالي مرکې لرلې او زه په ډاډ ویلی شم چې هغه هڅو چې زه یې د لګښت د کمولو له پاره کوم، نه یوازې اعلحضرت اندېښمن کړی بلکې په هېواد کې یې د ټولو نفوذ خاوندانو دښمني هم خپله کړې ده.،» خو مېکناټن د یو ښه ملکي مامور په څېر پوهېده چې د اطاعت سر هغه څه ته ټیټ کړي چې کړنه او کېدل یې حتمي وي: «ما ته ستاسې دوامداره غوښتنې بله چاره نه ده پرېښې پرته له دې چې په بېساري توګه د لګښت کمولو ته مخ کړم. زه پوهېږم چې دغه لوی لګښت چې تر اوسه شوی، د بسپنې جدي کنټرول اړین کوي، خو تاسې به له داسې پاچاهۍ سره څه کوئ چې خالص عایدات یې په کال کې یوازې ۱۵ لکه روپۍ وي؟»[۵۰]

دا ځل مېکناټن د شاه شجاع په لږ کړل شوي خرڅ څه نا څه غرض ونه کړ او نه یې هغه بودیجه کمه کړه چې د شاه افغان ملي پوځ نوي اصلاح شوي غونډونو ته ځانګړې شوې وه. ده غوره وګڼله چې د پلازمېنې پر ځای د لیرې پرتو سیمو بودیجه کمه کړي. نوموړي په کابل کې غلزي او د خیبر مشران دربار ته وروغوښتل او ورته ویې ویل چې دوی ته د اعانې کچه ۸۰۰۰ پونډه کمېږي. په دې کې د اعانې تر ټولو ډېره برخه د ختیځ غلزیو او د دوی د مشر، محمد شاه

خان لېږ کړل شوه. محمد شاه خان چې د اکبر خان خسر و، کله چې شاه شجاع ته د چوپړ له پاره راغلی و، ده ته د «جلات مشر» وېروونکی لقب ورکړل شوی و. دغه کړنه مېکناټن ته بېخي سمه برېښېده: دی په دې باور و چې لکه په هند کې، د زړو اشرافیانو ورځې په ختمېدو دي. ده یوازې د فیوډالي سیستم حتمي مړینه ګړندۍ کوله. د دوی هر څه یې هسې لاپې بلل او په دې اند و چې د کابل حکومت سارایي کوچي قبیلو ته په پرېمانه باج ورکولو روږدی و، خو دوی یې په بدل کې داسې څه نه کول چې دغه پیسې جبران کړي.

د دغه کړنې پایلې دا ثابته کړه چې د مېکناټن په ټول کاري ژوند کې دا د نوموړي یوه تر ټولو لویه غلطه ارزونه وه چې د څو اونیو په ترځ کې یې د اشغال بشپړ سیستم ونړاوه. د غلزیو په اند، دوی د دغه اعانې په بدل کې ډېر زیار ایستلی و او په دې باور وو چې دوی د شجاع له رژیم څخه د ملاتړ په بدل کې، کابل ته د انعام له پاره ورغوښتل شوي وو. هنري هولاکHenry Havelock لیکلي: «دوی حتی یوه ګوته پرېښوده چې زموږ د تاڼو، ځرو او کمزورو پوځي ډلګیو پر وړاندې پورته شي. په دغه غاښیو او تنګیو کې بېلابېل کتارونه تېرېدل. دا په نړۍ کې تر ټولو لوی غرنیز خنډونه وو، خو دغه ښکاري قبیلو ډېر لږ او حتی هېڅ غرض پرې ونه کړ. له دغه ځای څخه د لیکونو لېږل داسې منظم او پر خپل وخت وو لکه د کلکتې او د بنګال د هرې اډې تر منځ.» کالن مکنزي هم دې ته ورته نظر درلود او په ټینګار یې ویلي وو چې دې ته غلزیو د نبغ خیانت په سترګه کتل: «سېر ویلیم راپور ورکړ چې «د قبیلو مشرانو د اعانې کمښت» ومنلو، که څه هم په زړه کې ناراضه وو،» خو برعکس دا یې د اعتماد او باور نبغ بایلل هم وګڼل. د بودیجې ټول کسر یوازې څلوېښت زره روپۍ و او د سپما دغه هڅه د جګړې د پیل او ورپسې د راتلونکو مصیبتونو اصلي وجه وه.[۵۱] موهن لال په دې اړه لنډ خو ډېر په وضاحت لیکلي: «موږ د څو لکو روپیو د سپما له پاره ټول هېواد د ځان پر ضد کړ.»[۵۲]

د ستونزې یوه برخه دا وه چې د ۱۸۴۱ کال په منې کې دغه مشرانو او د دوی اړوند کسانو د اعانې د کمښت توان نه درلود. پوځي اصلاحاتو د دوی د عاید یوه برخه خوړلې وه او د ور پاتې عاید ارزښت یې د اوچت انفلاسیون له کبله کمېده. څلور زره او پنځه سوه عسکر او ۱۱۵۰۰ د کمپ کارکوونکي چې په کابل کې مېشت وو، پر افغان وټې باندې دروند پېټی اچولی و او هېواد ته د ناڅاپي سپین زر روپیو او همدا راز د تعرفو سیلاب د ورځني اړتیا وړ توکو بیه اوچته کړې وه. د مېکناټن په قول، د ۱۸۴۱ کال د جون په میاشت کې د ځینې اړینو توکو بیه ۵۰۰ سلنه اوچته شوې وه*.[۵۳]

په دې کې د غلې بیه هم په همدې کچه لوړه شوې وه چې بې وزله افغانان یې د لوږې مورګې ته نږدې کړي وو. موهن لال په دې پوه شوی و او برنز ته یې د پایلو د خبرداري هڅه وکړه. ده لیکلي: «زموږ د غلې د اکمالاتو د دفتر افسرانو چې کومه د غلې پېرودنه کړې وه، نرخونه یې دومره اوچت کړل چې پېرودنه یې په بشپړ ډول د وګړو له توان څخه اوچته شوه. غوښه، سابه، د ځارویو له پاره واښه، لنډه دا چې د ژوندانه له پاره ټول اړین توکي ګران بیه شوي وو. د لوږې چیغې عامې وې. ډېرو خلکو حتی په زاریو یوه ټوټه ډوډۍ په واټونو کې نه شوای پېرودلی. که موږ دغه پېرودنه نه وای کړې، هر څه به پرېمانه وو.»[۵۴]

---

*په ۲۰۰۲ کال کې کابل ته د امریکا په مشرۍ د ائتلاف راتګ دې ته ورته اغېز درلود چې له امله یې په څو میاشتو کې د کورونو بیه لس برابره اوچته شوه.

او بله بدي دا وه چې مېکناټن د اعانو کمولو د جزیاتو او د اجرا د څرنګوالي دنده بې نزاکته او ناګرانه نظام الدوله ته ورکړې وه. ده نه یوازې خرڅ او اعانې په داسې بڼه کمې کړې چې د شاه شجاع ډېر وفادار ملاتړي یې سپک کړل بلکې د سپټمبر په لمړۍ نېټه یې حتی ډېر لوړ پوړي اشرافیان اړ کړل چې پوځي څوکیو ته له سره عریضې وکړي او له سره شاه ته د وفادارۍ سوګند ادا کړي. کله چې دوی دغه غوښتنې ونه منلې او ویې ویل چې داسې کړنه مخکې هېڅ کله نه وه شوې او دا د دوی بې عزتي ده او «د شاهانو دود دا نه دی چې پر خپلو چوپړیالانو باور ونه لري او د دغسې پانې غوښتنه ترې وکړي»، دوی ټولو ته د تبعید ګواښ وشو.[55] په راتلونکې درباري ناسته کې لمړني کلک مخالفت څان څرګند کړ. په دغه وخت کې محمد حسین هراتي په بالاحصار کې و. هغه لیکلي:

یوه ورځ کله چې ټول درباریان په شاهي کتنخونه کې د خپل موقف په اساس حاضر وو، صمد خان، د څلبک خان دراني بدوزي لمسي عرض وکړ: «زما تنخوا نه ده راکړل شوې.» اعلحضرت نظام الدوله ته اشاره وکړه چې په ځواب کې څه ووايي، خو ده یوازې وویل: «ته دروغ وایې!» صمد خان ځواب ورکړ: «دا ته یې چې دروغ وایې. تا ټول هغه کسان چې شاهي کورنۍ پرې ګرانه ده او ورته وفادار دي، سپک کړي دي.» نظام الدوله چې دغه رښتیا خبرې واورېدې، عصاب یې له لاسه ورکړل او چیغه یې کړه: «زه به دې سترګې وباسم.» صمد خان چې د شاه په حضور کې دغه لړاکې ولیده، په ځواب کې وویل: «که چېرې موږ د اعلحضرت په حضور کې نه وای، ما به د ژبه پر خپله توره ستا له ستوني را ایستلې وای. د اعلحضرت له راتګ څخه مخکې، ما او تا دواړو په دغه هېواد کې ډېر وخت تېر کړی او ټول ښه پوهېږي چې په هېواد کې زما کورنۍ پرته له وقفې لوړ او عزتمن موقفونه درلودل په داسې حال کې چې تا یوازې د محمد زمان خان بارکزي د متیازو لوښی وړه راوړه.»

هراتي وايي چې شاه پوهېده چې صمد خان په رښتیا له یوې لویې دراني کورنۍ څخه و. په دغه شېبه کې شاه اوچت شو او له شاهي کتنخونې څخه ووت. نظام الدوله په سرټیټۍ مېکناټن ته لاړ چې د خپلې خوښې د پېښې بیان ورته وکړي. مېکناټن سمدلاسه اعلحضرت ته ولیکل: «صمد په دربار کې د پاتې کېدو ارزښت نه لري - باید وشړل شي.» اعلحضرت د انګرېزانو هر امر ته داسې کتل لکه له اسمان څخه چې نازل شوی وي؛ نو صمد خان یې له درباره ګوښه کړ. درانیان په اندېښنو کې ډوب وو په داسې حال کې چې بارکزي په بریا او ویاړ ګرځېدل او د شاه په ناتوانۍ یې د بریا مینه ماتوله.

مېکناټن د نظام الدوله مشوره ومنله چې د غلزي خانانو اعانه په ځانګړې توګه په دې دلیل کمه کړي چې «دوی په زرګونو روپۍ خوري او دغه پیسې بېځایه ضایع کېږي. که دغه پیسې ودرول شي، هېڅوک به د اعتراض جرات ونه کړي»، خو هراتي لیکلي: «غلزیو د اعتراض جرات وکړ او ښه اوچت یې وکړ: «هېڅ حاکم هېڅ کله زموږ اعانه کمه او یا بنده کړې نه ده: موږ یې د خپل کار په بدل کې اخلو، د لارو او امنیتي تانو ساتنه کوو اوغلا شوي توکي بېرته پیدا کوو. موږ ته دغه پیسې هسې وړیا نه راکول کېږي. موږ ته په پیسو کې کمښت هېڅ د منلو وړ نه دی.»» غلزي په دې کې برحقه وو. د مغلو له وخت راهیسې، غلزیو او همدا راز د پېښور او خیبر قبیلو ته راه داري ورکول کېده چې لارې، هند ته روان پوځونه او سوداګر خوندي وساتي. ختکو له اباسین څخه تر پېښوره او افرېدیو د پېښور څخه تر جمروده لاره ساتله. هر پاچا دغه پیسې ورکولې، خو اوس مېکناټن د دغه قبیلو مشرانو ته خبر ورکړ چې دی په خپل واک او لیکلي امر دغه هوکړه لغوه کوي. د نوموړي دغه کړنه له دودیز قبیلوي قانون سره په ټکر کې وه. هراتي د وضعیت د لا ترینګلتیا په اړه لیکلي: «نظام الدوله په ځبنتوب د دوی سرټکونو ته غوږ ونه نیو او دوی ته یې ستوغې خبرې وکړې؛

نو له ده څخه په شپه کې لاړل او له کابل څخه بېرته خپلو غونډیو ته وتښتېدل چې د پاروني ور پرانیزي، بغاوت جوړ، کاروانونه لوټ او لاره بنده کړي.»[۵۶]

په اکبرنامه کې مولانا کشمیري له کابل څخه د خانانو تګ ته، نه د ځانځمن اعتراض بلکې د یوې ارزول شوې ستراتيژۍ په سترګه کتلي. د ده په قول، افغان سردارانو وېره درلوده چې د تنخواوو له کمولو څخه وروسته به دوی هند او حتی لندن ته په جبري تبعید اړ ایستل شي؛ نو د یوې کړنې پرېکړه یې وکړه. دوی سره یو ځای شول او په قران یې قسم وکړ چې پاځون به کوي څو د انګرېزي عسکرو لویه برخه د پاځون د کرارولو په موخه له کابل څخه ووځي. کله چې په کابل کې د عسکرو شمېر دومره لږ شي چې د کابل دفاع ورته سخته وي، دوی به پر انګرېزي مشرانو یرغل وکړي.

د شپې په راتګ سره خانان غونډ شول ټول
چې کښېني او وغږیږي، عبدالله خان اڅکزي ورته پرانیست خپل کور
دوی وویل اوس د حل لاره ده زموږ په لاس کې
لیندۍ تیارې او غښي مو دي په لاس کې
د دغه توپان اوبه زموږ تر سره رسېدلې نه دي
موږ باید د عمل له پاره ونیسو تیاري
مږه پر توره ښه یوو د جګړې په ډګر کې
تر دې چې ژوند وکړو د پرنګي په زندان کې
لکه شیطان، د برنز له لاسه دی دغه شر
پسېږي په غوږ کې د هر نفر
نو همدغه شپه به ځي محمد شاه خان وړاندې
له خپلو قومیانو سره چې دي توند او زړور
دوی به د جګړې کړي اور بل
په لمبو به یې واچوي سلفر
دوی به د غرونو په درو کې پټ ناست وي
نیسي به یرغمل ټول سوداګر او مسافر
نو شاه به خپل پوځ جګړې ته ولېږي
چې پوځ لاړ شي بیا به برنز سره موږ ګورو...[۵۷]

قسمت داسې و چې د غلزي مخالفینو پاڅون پر الفسټون د روماتیزم له یو نوي یرغل سره سمون درلود. یوه میاشت مخکې، د الفنسټون ډاکتر ، ډاکتر کمبل Dr Compbell دی معاینه کړ: د ناروغۍ تشخیص یې دغه ډاکتر

سـخت ووېرولو. د نوموړي د محرم راپور پر بنســټ: «له خپل راتګ څخه را په دېخوا، الفســنټون ډېر ناروغه دی. مرض يې ټولو اندامونو ته رسېدلی او ډېر يې ژوبل کړی. ما لنډ وخت مخکې ليدلی و او له هغه وخت څخه تر اوسـه د ده بدلې ونګې حيران کړم. سـم د اسـکلېټ په څېر ښـکاري. دواړه لاسـونه يې په اوږو او اوبو او پښـې يې په پلالين ټوکر ترلې وې. دی په ډېر بد حالت کې ناهيلی او په بشــپړ ډول ناتوانه و. زما په عاجز اند، د نوموړي حالت دومره خراب شــوی دی چې زه وېره لرم چې علاج يې ناشــونی دی. ما ته داډ راکړل شــوی چې هرې مهمې چارې ته به بشــپړ پام اړول کېږي...»[58] الفنسـټون دغه راپور اکلنډ ته ولېږه او له دندې څخه د معافيت غوښـتنه يې وکړه. اوس يې د هند په لوري د تګ پلان بشـپړولو چې تقاعـد واخلي او بيـا پـه سـکاټلنډ کې د خپلې خوښـې د سـيسـی جلګو تـه لاړ شـي. د لګښـت کمولو د يوې برخې په توګه، مېکناټن په افغانسـتان کې د انګرېزي عسـکرو شـمېر د بيا کمولو پرېکړه هم کړې وه. نوموړي پرېکړه وکړه چې «جګړه مار» باب سـېل، له خپل غونډ سـره بېرته هند ته ولېږي. سـېل ته يې دسـتور ورکړ چې خپل د بېرته تګ لوری بدل کړي چې د غلزيو يو څو کلاوې ونړوي او ټولې هغه د پاڅون نښې وځپي چې دی په لاره کې ورسـره مخ کېږي : مېکناټن په ارامۍ ليکلي: «دغه قبيلې ډېرې مهربانه دي، ځکه داسې وخت يې پاڅون وکړ چې زموږ له موخې سره ښه سمون لري. عسکر به هند ته د بېرته تګ په لاره دوی وځپي.»[59]

کله چې د ســېل ارکېډي انجنير، جورج براډفوټ، الفســټون ته ورغی چې څارګريز مالوت ورڅخه واخلي او د ختيځ غلزيو ته د جزا پلان ورســره بشــپړ کړي، دی يې «په داســې ډېر خواشــينوونکي حالت کې وموند چې د کار توان يې نه درلود» او داسې «ابتر او مغشوش و» چې براډفوټ د دماغي خلل شک پرې وکړ.[60]

ده په اوچتېدو ټينګار وکړ او د نورو په مرسته د مېلمنو کوټې ته لاړ. دغه هڅې دومره ستړی کړ چې نيم ساعت يې ونه شو کړای چې مجلس پيل کړي. ده څو ځلې هڅه وکړه، خو هر ځل به دومره سـتومانه شـو چې زه به خپل راتګ پښـېمانه شـوم... ده وويل چې د غلزيو د کلاوو په شمېر او پياوړتيا نه پوهېږي او په ترخه ژبه يې سر وټکاوه چې [مېکناټن] نوموړی له ټولو صلاحيتونو څخه محروم [او] له صـفر سـره ضـرب کړی دی... زه [وروسـته] بېرته جنرال ته ورغلم. دی په کټ کې پروت او ډېر بې سـېکه و... ده يو ځل بيا راته وويل چې څنګه له لمړۍ ورځې څخه مېکناټن ځورولی دی. ده په خپله ژبه وويل چې له جنرالۍ څخه يې د بريدمنۍ موقف ته ټيټ کړی. له ما څخه يې وغوښـتل چې مخکې له تګ څخه د ده ليدنې ته ورشـم، خو دا يې هم وويل: «که هر څه پېښـېږي، خو د خدای له پاره لاړې خلاصې کړئ ځکه چې کېدای شي زه له افغانسـتان څخه ووتلی شـم. ما لاړې اکلنډ ته ويلي چې که زما هر حالت وي، که يون ته جوړ او يا ناجوړه وم، که مې وجود او يا دماغ له کاره لوېدلی هم وي، زه به ځم.» دغه خبره يې دوه درې ځلې وکړه او زياته يې کړه چې د خپل کور په بيا ليدو اړينګ لري حتی که له افغانستان څخه ووتلی هم شي.[61]

براډفوټ، جنرال ته خپلې اندېښـنې بيان کړې: کله چې دی د ښـار پښـانو او وسـله جوړوونکو ته ورغی چې د غلزي کلاوو د کلابندۍ له پاره د ماين اېښــودنې ځينې وســايل ورته جوړ کړي، هېڅوک پرنګيانو ته د کار له پاره حاضــر نه شــول ځکه چې دوی نورې وسـلې جوړولې. دا چې د کومې موخې له پاره دوی په دغه کار اخته وو، برنز وروسـته وويل چې دوی کوچيانو ته چې ژر به مهاجرت پيل کړي، دغه وسلې جوړولې.[62]

په عين وخت کې د خپل معمول خاصيت په شان، مېکناټن د خپل جنرال په تګ او په ښار کې د وسلو چابکې جوړونې په اړه د څارګريزو راپورنو او حتی له کابل څخه د غلزي مشــرانو د ځاځمنې وتنې په اړه هېڅ اندېښــنه او حيرانتيا ونه

ښوده. ده اکلنډ ته وليکل چې دوی د اعانې د کمښت له کبله شخړې راپورته کوي او «د دغه سرخوړي له پاره به دوی ښه وځپل شي ... مخکې له دې چې په سوله ييزه توګه ژوند وکړي، دغه خلک به ډېرو پېنځايونو ته اړتيا پيدا کړي.»[۶۳]

د اکټوبر د نهمې په سهار، د سېل د غونډ مخکښه ساتونکې ډله چې شمېر يې شاوخوا ۱۰۰۰ کسانو ته رسېده، له کابل څخه تګ پيل کړ. دوی بتخاک ته ورسېدل چې د جلال اباد په سړک د انګرېزانو له اډې څخه يې ۱۵ ميله واټن درلود او عسکرو د غابښې خولې ته څېرمه کمپ جوړ کړ. په دغه شپه چې تيارې خورې شوې، عسکرو عجيب غږ واورېد چې له ارغاړو او د دوی پر سر د ستغو پاڼونو څخه يې انعکاس کولو. يو ځوان افسر، تامس سيټن چې د هند خوندونو ته د بېرته ورتګ لېوال و، ليکلي:

موږ چې څنګه ډله ييزه ماښامنۍ وکړه، د تشريفاتي ګارد ځايي افسرانو يو سپاهي راولېږه چې ډګروال ته ووايي چې د دوی په سر په غونډۍ کې ډېر خلک ليدل کېږي او ده واورېدل چې دوی خپل تور ټوپک ډکول... مردکي د ټوپک په ميله کې اچول کېږي او د وسپنې په يو اوږد سيخ ښې ښکته ټکول کېږي چې خپل ځای ته لاړې شي. دغه ټکونه د وسپنې اوچت غږ پورته کوي چې له ليرې واټن څخه اورېدل کېږي. دا په خپل کرکټر کې داسې يو نا اشنا غږ دی چې چا يو ځلې اورېدلی وي، هېڅ کله به يې هېر نه کړي. ډګروال غږ کړ: «ښاغلو، بهتره ده چې تاسې خپلو کندکونو ته په هر څومره چوپتيا چې کولای شئ، بېرته لاړ شئ . دوی به ډېر زر دربانديې راشي.»

ډګروال خپل کسان د کمپ ټولو برخو ته ولېږل چې ټول څراغونه مړه کړي او سيټن ته يې امر وکړ چې له دوو کندکونو سره د هغه غونډۍ لمنې ته لاړ شي چې افغانان په کې راغونډ شوي. عسکر دې زنګون کېښ او يا ناست وي او بايد داسې چوپ وي لکه مړي. تر څو چې دښمن له غونډۍ څخه نه وي ښکته شوی، بايد هېڅ ډز ونه شي. «ما د خپلو کسانو په سر کې حرکت وکړ او خپل ځای ته نه وم رسېدلی چې ناڅاپه ټوله غونډۍ د سلګونو تور ټوپکو د ارابې• څخه داسې ښکاره شوه لکه اور چې واخلي. په عين وخت کې د يالي يالي [د يا الله لنډه بڼه] چيغو هوا ځيرې کړه او ورپسې داسې انګولاوې جوړې شوې لکه زر شغالان چې يو ځای په انګولا شي». دغه يرغل څه بانديې يو ساعت دوام وکړ.

زموږ په کمپ کې اوږدې چوپتيا او دوامداره تيارې او په ځانګړې توګه زموږ له خوا پر دوی بانديې د ډزو نه کول افغانان ډېر ګيچ کړل. دوی په دې خيال وو چې ټول يا تښتېدلي دي او يا«د سويو زامن يې ټول جهنم» ته لېږلي. دوی په دوو ډلو په چيغو د کمپ په لور راروان وو چې کمپ ويجار کړي او ټپيان ووژني...
بلاخره په تياره کې دوی پيکه زموږ تر سترګو شول. زما د دوه کندکونو عسکر ناست وو او دان پور ټوپک يې د زنګنونو تر منځ نيولي وو، خو د «تيار» لنډې کليمې دوی زنګون کېښ کړل او د «اوس» کليمې په اورېدو ۱۷۰ عسکرو د دښمن په لور ارابې وکړې چې ډېره اغېزه يې درلوده. .. موږ د څلوېښتو کسانو په شاوخوا کې مړه او ټپيان لرل او که د ډګروال د زړه سکون او بصيرت نه وای، زموږ مرګ ژوبله به درې برابره وای.[۶۴]

•ارابه: هم وخته ډزې

کله چې مېکناټن د دغه غلچکي برید په اړه وارووېدل، ډېر ځاځناک شو. ده لیکلي: «د دغه سرکوزو سپین سترګی ته ګوره. له څلور یا پنځه سوه کسانو سره په خرد کابل کې چې له پلازمېنې څخه ۱۵ میله واټن نه لري کمین نیسي.» «جګړه مار» باب سېل له پاتې خلکو سره یو ځای چې شاوخوا ۱۶۰۰ کسان وو، د اکتوبر په ۱۲مه له مخکښ ګارد سره د مرستې او د غاښیو د خلاصولو په موخه ولېږل شو. د غاښي په خوله کې لمړی شپه ارامه وه. په سباوون یې دوی د خرد کابل په کږو وږو لوړو کې تک پیل کړ. ر. ج. ر. ګلیګ چې له غونډ سره هند ته روان و، ویلي:

موږ تر هغه وخته له کومې نښتې سره مخ نه شولو چې غاښي ته ښه د ننه شوي نه وو. د غاښي په دواړو خواوو کې له کمرونو او کږنګونو څخه داسې د مرمیو باران راباندې جوړ شو چې موږ پوه شوو چې لوړې له لوي ځواک څخه ډکې وې. په جګړه کې افغانان دومره ډېر تکړه او وړ وو چې د تور ټوپکو له لمبو څخه پرته موږ نه پوهېدو چې نښې ویشتونکي چېرته پراته وو. داسې برېښېدل چې دوی ته کمرونو او تیږو چې ځینې یې له یوې دیارلس انچه تختې څخه لویې نه وې، ښه پټنځایونه برابر کړي وو. دوی د پښو پر سر ناست وو، خو له کږنګ څخه د تورټوپکو او دان پورو له میلو او دستارونو د پاسنۍ برخې څخه پرته بل څه نه ښکاره کېدل. نښې یې دومره کره وې چې د مخکښ ګارد او نورو واحدونو عسکر په ځمکه غورځېدل.[65]

لکه څنګه چې کلکتې ته په یو رسمي راپور کې ورته اشاره شوې وه، دا څرګنده وه چې په اوچتو غاښیو کې «زموږ اروپایي او هندوستاني منظم عسکر د افغانانو پر ضد جګړه کې په ناوړه حالت کې وو. افغانانو په خپله اعلی زغردتوب او جلتیا، له تعقیب څخه د تېښتې توان درلود او اوږدو تور ټوپکو یې په اوږده واټن کې چې زموږ د دان پور ټوپکو مرمۍ نه ور رسېدې، په وژونکي دقت نښې ویشتلې».[66] د افغانانو دغه وړتیا چې په سیمه کې تري تام شي، انګرېزان وېرولي وو. په دې اړه سېل خپلې میرمنې ته لیکلي: «تر څو یې چې ډزې نه وي پیل کړې، هېڅوک نه پوهېږي چې دوی شته او که نه»[67] له ټیپانو څخه یو په خپله سېل و چې د غلچکي برید په لمړیو دقیقو کې یې پښه د تورټوپک مردکۍ ټوټې ټوټې کړې وه. د نوموړي د غونډ جګړن ویلي: «د زاړه سېل سکون زما ډېر خوښ شو. ده ما ته مخ کړ او وېې ویل: «وېږه، زه خو ټپي شوم.» او بیا په اس سپور قوماندې ته یې تر هغه وخته دوام ورکړ تر څو چې د ډېرې وینې د ضایع کېدو له امه یې، قومانده ډني ته وسپارله.»[68]

له دې سره، د سېل ځواکونه چې له کابل څخه تقویتي قواوې ور رسېدلې وې، د خرد کابل په غاښي کې مخته روان وو، خو په ډېربدونکې توګه درنه مرګ ژوبله ور اوښته. سېل بیا قومانده په لاس کې واخیسته، خو دا ځل یې له ډولۍ څخه قوماندې ورکولې. تر ټولو درنه مرګ ژوبله د یوې بلې شپې په برید کې شاوخوا د سهار په پنځو بجو یوه اونۍ وروسته د اکتوبر په ۱۷مه ور واوښته. د تیزین یو مشر انګرېزانو ته یو نوټ ولېږه چې په کې ویلي یې وو«دوی تنګي تاریکي [تیاره تنګي] ته رسېدلي او په دوو ساعتو کی به پر موږ برید وکړي. یو مودبه ځواب دوی ته ولېږل شو چې موږ د تاسې مشرانو راتګ ته خوښ یوو او هڅه به وکړو چې مناسب ښه راغلاست درته ووایو»[69]، خو دغه نوټ یو جنګي تکتیک و:

د دغه نوټ په وسیله انګرېزانو ته وویل شول چې اوس دې د یو مخامخ برید په تمه اوسي، خو غلزي وتوانېدل چې د ځواک اصلي برخه یې له شا څخه په انګرېزانو نابېره برید وکړي چېرته چې د شاه شجاع نوې جلب شوې حاضر باشې سپرې قوې ته رشوت ورکړل شوی و چې دوی کمپ ته د ننه پرېږدي: «دوی له یوې قبیلې وو. په داسې حال کې چې نورو جګړه کوله، دغه تل چمتو ښاغلو خپل کار څه ناڅه ترسره کړ، اوښبانه یې وژل او د اوښانو د پښو عضلې یې

غوځولې چې له تګه ولوېږي.»[70]
په دغه شپه د سېل غونډ ۸۹ کسه نور له لاسه ورکړل. همدا راز افغانانو له کمپ څخه ډېر پېټي او مهمات په خپله د کمپنۍ پر ۹۰ اوښانو په تېزين کې د غلزيو کلاوو ته يوړل. کوم عمليات چې موخه يې غلزيو ته د جزا ورکړه وه، داسې بڼه واخيسته چې قربانيان يې هغه څوک نه وو چې په نظر کې نيول شوي وو: د غرونو د غاښيو په تنګ جال کې غنه په مچ بدله شوه او ښکاريان په ډېره ناراحتۍ او حيرانتيا پوه شول چې دوی په خپله ښکار کېږي.
د اکتوبر د ۲۳مې په سهار انګرېزانو له تېزين څخه لږ مخکې د غاښي په ډېره تنګه برخه کې بيا مخ ته تګ پيل کړ. له دوو خورا لويو کمرو څخه په تېرېدو او څنګ ته يې په اوښتو سره وليدل شول چې «ټول اړخونه او غونډۍ چې له درې څخه چاپېر وې، له افغانانو څخه ډکې وې». له سنګرونو څخه په کره نښه ويشتنې او په مناسب وخت کې پر شاتني ساتونکو او د پېټيو پر کتار يرغل، «دوی يو ځل بيا زموږ ګڼ شمېر خلک ووژل او د پام وړ غنيمت يې ونيو. ما ته سخته ده چې ووايم زموږ خلک له ټول اړوند فرنيچر سره د روغتون هغه نږو خېموغوسه او عقده من کړي وو چې افغانانو په غنيمت يوړل او يا هغه بکسونو چې لږ تر لږه د دان پور دېرش زره ګولۍ په کې وې».[71] وروسته دغه مهمات د کابل پر پاتې پوځ وکارول شول چې مرګونی اغېز يې درلود.
په راتلونکې ورځ انګرېزان بيا پوه شول چې کلابند شوي، خو دا ځل د پلي قوا سربېره، د تېزين په لور د دوی لاره لوی شمېر سپرې قوې بنده کړې وه. له لنډ رکود څخه وروسته، سېل کمپ ته د يو داسې پلاوي راتګ ومنه چې د اوربند جنډه ورسره وه. مذاکرې د غلزيو په کمپ کې بيا پيل شوې. سياسي افسر، جورج مکګرېګر George MacGrego چې له غونډ سره مل و، په راپور کې ليکلي چې «ده ته مشرانو په ډېر ادب ښه راغلاست وويل او په دې خوښ وو چې پر دوی يې باور وکړ چې يوازې له يو اسوال سره د خبرو اترو له پاره ورشي. دوی ګڼ شمېر او همغږي برېښېدل او ۷۰۰ کسه يې لرل چې شمېر يې ورځ تر بلې ډېرېده».[72]
مکګرېګر هر هغه څه ومنل چې دوی غوښتل. مېرمن سېل ليکلي: «دوی به ۴۰۰۰۰ روپۍ تر لاسه کړي. دا هغه څه وو چې شخړه يې پيل کړه. د دې په بدل کې دوی ژمنه وکړه چې ټول هغه څه چې زموږ دي بېرته راکړي. د تاوان، مهماتو، پېټيو او يو شمېر تانو له لاسه ورکولو او زموږ له ځنډېدنې وروسته، اوس به موږ له هغه ځای څخه روانېږو چېرته مو چې يون پيل کړی و، خو پرته له مېږو او ټيپانو څخه.»[73] وضعيت د مېرمن سېل د يادونې په پرتله ډېر ترينګلی و. ځينې په دې باور وو چې خبرې اترې يوازې د ډېر وخت د ترلاسه کولو په پلمه وې. هنري ډيورنډ Henry Durand دغه خبرې اترې لويه تېروتنه وبللې. ده ليکلي: «دا د عمل وخت و. جګړمار باب بايد جګړه کړې وای، نه خبرې»[74]، خو د پيسو ورکړې سېل ته فرصت ورکړ چې ټيپان له يوې وسلوالې ساتونکې ډلې سره کابل ته ولېږي چې هلته حکومت ته د پاڅون د کچې په اړه هم خبر ورکړي او پاتې عسکر په چټکۍ ښکته د جلال اباد په لور روان کړي. د انګرېزي ځواک بدغوني او تروش ډاکتر، جان مکګرېګر د دغه خبرو اترو په هکله ليکلي: «خوښ يم چې جګړه به نوره نه وي ځکه چې په هرڅه کې چې سېل او ډنې لاس ووهي، هغه به خامخا ناکامه کېږي.»[75]
له بده مرغه، له دوو ورځو سکوت څخه وروسته بريدونه بيا پيل شول. د اونۍ په پای کې سېل راپور ورکړ: «د قوې وروستنۍ ساتونکې ډله هره ورځ تر بريد لاندې راځي او هره شپه پر کمپ ډزې کېږي.»[76] هر سهار «وروسته له دې چې د ځار ډله د بېګل په غږولو بېرته راوغوښتل شي، لکه جادو او سحر يې چې کړې وي، سمدلاسه افغانان له کمپه د

نیم میل څخه په لږ واټن کې له هرې ورې غونډۍ، کرکندې•، د وښــو ګېډۍ، هر بوټي او هر کمر څخه بیا برید پیل کړي او په لویه پیمانه د دښــمنانو نیمه کړۍ را څخه تاو شــي.»[۷۷] د افغانانو شــمېر په دوامداره توګه ډېرېده. مېرمن سېل په اډه کې داسې یادونه کړې: «د کابل شاوخوا ټولې کلاوې تشې دي او (ویل کېږي چې) ځوانان تللي چې په تېزین کې زموږ پر ضد جګړه کې مرسته وکړي.» د نومبر په دویمه، بلاخره د سېل غونډ له غانښي څخه تېر، په هوارو کې ښکاره او د ګندمک کوچني حاصلخېزه کلي ته ورسېد، چېرته چې د شاه جهان د نیملې باغونه وو او د شاه شجاع پوځیانو یو کوچنی بارک درلود.

دلته ســېل او افســران یې د لســو ورځو له پاره پاتې شــول چې دمه وکړي او بېرته ورغېږي، خو لکه څنګه چې د پوځ مذهبي مشر ټینګار کړی و، دا د سدتیا وخت و او هېڅا د شرابو په څښلو کې زیاتی ونه کړ. دلته هغه شمېر پوځیانو چې د مېکناټن له خوا په جوړه شــوې افغان لوا، جانبازان، کې پاتې وو «بغاوت وکړ او د انګرېزي افسـرانو په وژنه یې پیل وکړ... اوس دا څرګنده وه چې یوازې غلزي مشــرانو د خپلې اعانې د اعادې له پاره پاڅون نه دی کړی، بلکې ټول هېواد زموږ پر ضد پاڅېدلی دی».[۷۸] تر اوسه یوازې د څو ورځو په ترځ کې دغه غونډ ۲۵۰ کسه له لاسه ورکړي وو او د دوی وضعیت ورځ تر بلې په چټکۍ خرابېدو. داسې اوازې وې چې د دوی تر شا په غانښیو کې او په خپله د کابل په شاوخوا کې درنې جګړې روانې وې؛ نو د جګړې یوه شورا جوړه شوه چې د کړنو په یوه تر ټولو ښه لړۍ پرېکړه وکړي. ســېل او افســرانو یې پرېکړه وکړه چې هند ته او یا بیا بېرته کابل ته د تګ پرځای، ښکته د جلال اباد په لور خپل پاتې ۳۵ میله مزل بشپړ کړي چې د ښار دفاع بیا پیاوړې کړي او هلته دې ته تم شي چې بیا څه پېښېږي. که څه هم هېڅوک یې په پایله نه پوهېدل، خو دغه پرېکړې د جګړې بهیر بدل کړ.

د سېل غونډ د نومبر په ۱۲مه جلال اباد ته ورسېد او ښار یې پرته له کلک مقاومت څخه ونیو. د ختو ټیټ دېوالونه په نړېدو وو او عسکرو ته د جلال اباد ښار «کوچنی او ککړ» ښکاره شو، خو یوه خوا یې چې د کابل سیند ته څېرمه پرته وه، لږ تر لږه حاصلخېزه او ښه پنه کړل شوې وه او په نس وږو عسکرو، سیند له شیرماهي او د خوړو اوبو له کبانو څخه ډک وموند. دوی به په ذغالو د کبانو کباب کولو. ګلیګ په دې اړه په یوه تبصــره کې ویلي: «که څه هم عادي یون کوونکو ته ښـایي دغه ښاړ ښـار بې خونده برېښـېده، خو د زړورو او په ترخه بڼه د ځورېدلو عسـکرو په اند... دغه ښــار ډېر ښــه جزابیتونه درلودل.»[۷۹] جلال اباد ته د راتګ په ماسپښـین، براډ فوټ د اســتحکاماتو په بیا جوړولو پیل وکړ. په دفاعي دېوال کې درزونه او ســوري ډک کړل شــول، تیر کش او مورچلونه جوړشـول، لس توپونه سنګرونو ته وخېژول او ډزو ته تیار کړل شـول. لټوونکې ډلې د خوراکي توکو او وښـو د راټولولو له پاره ولېږل شـوې او د هغه خنډونو رنګول پیل شـول چې له سنجونو• څخه یې د دوی د ډزو مخه نیوله. دغه رغونه په ښه وخت کې ترسره شـوه. سـبا سـهار د غلزیو او شـینوارو ګډه قوه د ښـار سـوېل ته «په ټیټو غونډیو کې ښکاره شـوه. د ورځې په تېرېدو ګاګریزه لوړې له دوی څخه ډکې شوې».[۸۰]

د ښار دروازې وتړل شوې، خو له دې څخه لږ وخت مخکې، سېل یو وروستی چټک ځری په دې هیله ولېږه چې د خیبر له لارې په خوندي توګه په پېښور کې انګرېزي استازي ته ورشي. نوموړي په یوه ټوټه کاغذ کې په بېړه لیکلي:

• کرکنده: لویه تیږه چې له غره رارغړېدلې وي

• سنج: هغه دېوال چې د بام پر څنډه د کلا شاوخوا جوړ شوی وي

غواړم چې اعلی ســرقوماندان ته خبر ورکړم چې مخالفینو موږ له هرې خوا کلابند کړي یوو. دوه غونډونه او یوه مېکانیزه ډله د دغه پراخه دېوالونو د دفاع له پاره بسنه نه کوي او زموږ د ډېرو هڅو غوښتنه کوي. موږ سمدلاسه د پیسو او همدارنګه ۲۰۰۰۰ د دان پور ګولیو غوښتنه کوو. په حقیقت کې موږ همدا اوس هر راز مرستې ته اړ یو لکه عسکر، پیسې، خوراکي توکي او مهمات. د دغه کړنو ژر تر ژره ترسره کېدنه به موږ ته ګټور وي. عسکرو ته د ورځې نیمه ځیره ورکول کېږي او یوازې د شپږو ورځو له پاره وریجې پاتې دي او اوړه هېڅ نه شته.[۸۱]
د جلال اباد کلابندي پیل شوې وه.

په سوېلي افغانستان کې اوس په وضاحت یو لوی پاڅون په پېښېدو و. په کندهار کې لارېنس په دغه باور و: «زموږ پر ضد احساسات ورځ تر بلې ډېرېږي او زه د پرله پسې اړودوړ تصور کوم. د دوی ملایان د هېواد له یوې ګوښې څخه تر بلې زموږ پر ضد وعظ کوي.»[۸۲] د نوموړي پوځي سیال، جنرال ناټ له ده سره همغږی و او خپلې لور ته یې داسې لیکلي وو: «هېواد په خواشینوونکي وضعیت کې دی... د سېر ویلیم مېکناټن تېروتنې او کمزوری سیستم تر ټولو ډېر جنجال زېږوونکي دي. نوموړی یا باید بدل شــي او یا موږ باید د نړۍ له دغه برخې څخه ووځو... ډېر کلونه به ونیســي چې د مېکناټن کړنې بېرته جبران شي. ولې لارډ اکلنډ دغسې سړی چې د انګرېزانو اړوند هر څه یې له سپکاوی سره مخ کړل، په دغه واکمنه څوکۍ پرېښی؟»[۸۳]
په غزني کې د چوڼۍ قوماندان، ډګروال تامس پامر په همدغه کچه اندېښمن و. نوموړي ناټ ته لیکلي: «دلته سیمه ورځ تر بلې له ډېر اړودوړ ســره مخ کېږي... زه نه پوهېږم چې ولې د جنرال ســېل غونډ هېواد پرېږدي. هو، کېدای شـي دوی په جګړو خپله لار وباسي، خو دښمن به د دوی شاته لاره بنده کړي او زموږ اړیکي به له هند سره په داسې بشپړه توګه وشلوي لکه په دا تېرو دوه اونیو کې.»[۸۴]
په چاریکار کې الډرېډ پاټېنګر تر ټولو ډېر په وېره کې و. نوموړي اوس په دې کې اړنګ نه درلود چې د ده کوچنۍ د ګورخه چوڼۍ به له ټولوژنې سره مخ شي؛ نو کابل ته لاړ چې له الفنسټون او مېکناټن سره مخامخ استدلال وکړي. الفنسټون وارخطا ناست و. ډېر زړه نا زړه او اندېښمن ښکارېده، خو ده ونه شـو کړای چې پاټېنګر ته کومه فزیکي مرسته او یا لږ تر لږه هغه پوځي سپړه قوه او توپخانه چې نوموړي یې له ناچارۍ غوښتنه کوله، په دې دلیل ولېږي چې دغه ځواکونو ته په کابل کې اړتیا وه. په عین وخت کې مېکناټن وویل چې له پاټېنګر ســره د لیدو وخت نه لري او د نوموړي په لیکلي راپور یې مســخرې وکړې: «پاټېنګر داســې لیکلي لکه اوس چې [د میرمســجدي] نجرابیانو تر یرغل لاندې راغې، خو زما خیال دا دی چې د وېرې له پاره دومره ډېر لوی دلیل نه شــته. کله چې دغه خلک واوري چې غلزي بېرته ارامه شول، دوی به بېرته خپلو سوړو ته ننوځي.»[۸۵]
مېکناټن اوس هم په خپل اند کې سرتمبه برېښېده او هوډ یې درلود چې هېڅ خبر، حتی که ډېر بد او جدي هم و، باید د ده رضـایت او قناعت ګډوډ نه کړي او دا هغه وخت ډېر د پام وړ و کله چې په کابل کې ســتونزې په ښـکاره پراخېدلې، چېرته چې انګرېزان اوس په څرګنده توګه په واټونو کې کنځل کېدل. کالن مکنزي لیکلي: «د ټولو خلکو

چلند داسې و لکه د انګرېزانو په تباهۍ کې چې دوی د بریا اټکل کړی وي.» یو شمېر وژنې هم وشوې: یو عسکر په خپله خېمه کې ویده و چې یو افغان په تومانچه وواژه. یو د ټیټې رتبې عسکر چې ستونی یې غوڅ و په یو لښتي کې وموندل شو. کپتان والر Waller د یو هدفي وژونکي له خوا ټپي شو او یو تورزن، ډاکتر مېټکف Metcalfe خپل کور ته ځېرمه هغه وخت په توره وواهه کله چې له ښار څخه د اډې په لور تللو. مېرمن سېل اندېښمنه او په وېره کې وه. نوموړې په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «عمومي انګېرنه داسې ده چې مېکناټن ځان ته په ډاډګېرنه خپل ځان غولوي چې هېواد ارامه دی. دی یو سخت کار په مخ کې لري ځکه چې داسې زړوتیا له ځانه نه ښيي چې اوسنۍ ستونزې په یوازېتوب حل کړي.»[۸۶]

د نوموړي د سرزورۍ د دلیل یوه وجه دا وه چې لږ وخت مخکې یې خبر تر لاسه کړی و چې لارډ اکلنډ ده ته په افغانستان کې د زیار په بدل کې د بمبيي ولایت څوکۍ ورکړې. دا داسې څوکۍ وه چې د ختیځ هند په ټوله کمپنۍ کې یو ملکي مامور ته تر ټولو ښه وه. سربېره پر دې نوموړي ته د ملبار Malaba غونډۍ پر سر یو بشپړ ښایسته پلدیوني Palladian هستوګنځی هم ورکړل شو؛ نو ځکه دا د ده په ګټه وو چې ژر تر ژره له افغانستان څخه لاړ شي او خلکو ته د ښې دندې د ترسره کولو انګېرنه ورکړي. بیا، چې د ده له تګ څخه وروسته څه پېښېږي، ملامتیا به د ده د ځای ناستي په غاړه کېږي. نوموړي اکلنډ ته په غوره مالۍ لیکلي: «دا یو نابېره درناوی دی او داسې وخت راکړل شو چې په مسوولیت ویلی شم چې زه دغه هېواد د بشپړه ارامۍ او چټک پرمختګ په حال کې پرېږدم.»[۸۷]

هغه کس چې په ډېر احتمال سره د مېکناټن ځای ناستی کېده الکساندر برنز و. استازي نوموړی د څو میاشتو راهیسې په ډېرېدونکې توګه څنګ ته وهلی و؛ نو پرته له دې چې د خپلې خوښې لیکوالانو اثار ولولي، بل څه یې د کړنې له پاره دومره ډېر نه درلودل. نوموړي په اګست کې خپل کور ته ولیکل: «بې اړنګه، زما د ژوند تر ټولو بې موخې او لټ پړاو همدغه اوس دی. زه د حکومت له پاره له مشورې ورکولو پرته کوم بل کار نه کوم او پرته له دې چې زه د میاشتې ۳۵۰۰ روپۍ اخلم، بله کومه دنده نه ترسره کوم... [په عین وخت کې] د تسېتس Tacitus لوستل ما ته دومره خوندور دي لکه د استونو لیکل.»[۸۹] کله چې د استازي له نوې دندې څخه خبر شو، هغه لیکلي چې دی د مېکناټن ځای ناستي ته «څوبمن» دی، خو بیا هم، اوس چې د هغه انعام د ترلاسه کولو په درشل کې و چې له ډېرې مودې راهیسې یې په لټه کې و، نوموړي په دې فکر کولو چې ده په رښتیا څومره دغه څوکۍ غوښته او یا نه. خپل ورور ته یې په ورستي لیک کې لیکلي: «زه ساعت په ساعت د واک او مقام له پاره څوب له لاسه ورکوم او له ځانه پوښتم چې ایا زه د دغه لوی واک دومره وړتیا لرم لکه دومره چې زه پرې باور کوم. کله کله فکر کوم چې نه، خو کله چې په زولانو کې نه وم تړلی ، زه هېڅ کله په واک کې ناکامه شوی نه یم... هیله من یم چې دغه اړنګ مې لیرې شي ځکه چې اندېښنې دردوونکې دي. زما د کرکټر یوه لومه بشپړ جدیت دی. زه د هېڅ داسې کړنې په اړه بې پروا نه یم چې زه یې ترسره کوم. په حقیقت کې، که زه یو کار ته ملا وتړم، بیا نو بې پروا نه شم پاتې کېدای.»[۸۹]

حقیقت دا و چې د اشغال په وخت کې د برنز ډېر استعدادونه په لویه کچه ضایع شول. له مسون څخه پرته، برنز د هر انګرېز افسر او یا یون کوونکي په پرتله افغانستان ډېر پېژانده. په دغه هېواد پوهېده او پرې ګران و. د

ده ذاتي سـیاسـي وړتیا دومره کره وه لکه قضـاوت يې چې اکثراً بې عیبه و، خو نیمګړتیا يې واک او پرمختګ ته لېوالتیا وه چې دی يې په یو بشپړ داسې غیر ضروري یرغل او د اشغال په غلطه اداره کې ښکېل کړ چې دواړه يې د یو ځښن دسـپلیني له خوا اداره کېدل چې نه يې ده ته غوږ نیوه او نه يې د ده نظریو ته درناوی کولو. لکه ویتکېویچ چې د ده سـیال و، دی یو زړور او پوه ځوان و او یو داسـې بېګانه و چې د خپل زیار په وسـیله يې د خپل پېر په تر ټولو لویه جیوپولټیک هڅه کې لوی موقف تر لاسه کړ، خو دغه دواړه په بېلو وسیلو پوه شول چې دوی په پراخه امپریالیسـتي لوبه کې د سـطرنج پلې دانې دي. کله چې ویتکېویچ پوه شـو چې د عمر خواري او زیار يې لـه پامه وغورځول او ضـایع شـول، د روحي خپګان او کرکې په حالت کې يې ځان وژنه وکړه. دغه حالت ته د برنز ځواب عیاشـی ته مخ اړول وو. په دې توګه، نوموړي تر نن پورې په افغانسـتان کې خپل ځان د کرکې څېره وګرځولو. د افغان ماخذونو پر بنسټ، د برنز همدغه کړنو د کابل وروستي وژونکي اور ته پلته ووهله. په دې هکله مېرزا عطا تر ټولو ښـه افغاني بیان کړی چې څرنګه برنز دغه اور بل کړ. نوموړي لیکلي چې په کابل کې اشـرافیان په پرمختلونکې توګه د انګرېزي اشـغال په هکله ځاځمن کېدل او په ځانګړې توګه د دوی د کړنو هغه بنه چې پر غلزي مشـرانو يې پیسـې کمې کړې وې، شـاه شـجاع يې څنګ ته کړی او د نوموړي وزیر، ملاشـکور يې له دندې ګوښه کړی و. دا د خپلې ناتوانۍ په هکله د شاه شجاع سرټکونه وه چې بلاخره يې عزت او ایمان ته د سپکاوي په اړه د شـاهي سـردارانو ځاځ د اشـغالګر پوځ پر وړاندې اوج ته ورسولو. د مېرزا عطا په قول: «دوی هر یو خپلو کورونو ته لاړل او په ترغونې• کې کله چې لمر په لوېدیځ کې ولوېد او سـپوږمۍ په خپله ښـکلا راپورته شـوه، دوی سره راغونډ شول او په قران يې سوګند وکړ.» په داسې حال کې چې د سېل ځواکونه لا تر اوسه په خردکابل کې وو، مولانا کشمیري د چټک عمل له پاره د ځینو مشرانو ټینګار یاد کړی دی.

پاچا هېڅ پوځ نه لري او لاټ هې جنګي [مېکناټن] نېشه دی
شراب څښي، مستي کوي، پټک يې تل په لاس کې
ناوخته کېږي، د څنډ له پاره ځای نه شته
موږ کرار کښېناستی نه شو، باید لاس په کار شو
چې سویه خبره نه شي
او ښکار مو له لاسه و نه وځي
راځئ چې د بد عمله ارواح، برنز په لوري بېړه وکړو،
او د سپېډو په چاودو کې، د ده کار جوړ کړو[۹۰]

خو په پای کې دوی هوکړه وکړه چې د اشـغالګرو تر یو بد چلند پورې صـبر وکړي چې د دوی پاڅون توجېه شـي. د نومبر په لمړي ماښـام چې د روژې لمړۍ اونۍ وه، مخکښـو سـردارانو هغه پلمه پیدا کړه چې دوی ورته تم وو. مېرزا عطا لیکلي: «د خدای په رضـا، پېښـه داسـې پیل شـوه چې د عبدالله خان اڅکزي یوه وینځه نجلۍ د ده له

• ترغونې: د ماښام تیاره

هستوګنځي ځخه د الکساندر برنز کور ته وتښتېده. خان په ځاځ خپل یو چوپړیال د نادانۍ نجلۍ د بېرته راوستلو له پاره ور ولېږه. دغه انګرېز چې له غرور ځخه پړسېدلی و، کنځاوې پیل کړې او د خان چوپړیال یې سخت وواهه او له کور ځخه یې بهر واچاوه.» دا له کچې ځخه وتلې پارونه وه. د موهن لال کشمیري په قول: «له خپلوانو سره یو ځای، عبدالله خان اڅکزی د امین الله خان لوګري کور ته لاړ، قران یې په لاس کې، ده ته یې زارۍ وکړې چې له ده سره ملګری شي چې په ښار کې خلک د پاڅون له پاره وپاروي. کله چې امین الله خان لوګري دغه غوښتنه ومنله، ځینې نور ناراضه مشران د اڅکزي کور ته ولېږل شول.»[۹۱] کله چې جرګه راغونډه شوه، عبدالله خان اشرافیانو ته وینا پیل کړه:

اوس مور برحق یو چې دغه انګرېزي ژغ ایسته واچوو: دوی د استبداد لاس غځوي چې ښاریان، لوی او واړه بې عزته کړي: له یوې وینځې نجلۍ سره جماع د مذهبي غسل ارزښت نه لري، خو مور یې باید همدلته او همدا اوس مخه ونیسو. دغه انګرېزان د خپلو هوسونو پر خرو د ځبنتوب تر دګره کښېني. تر دې کچې چې مور تول به ونیسي او لر ځند وروسته به مو یو بهرني زندان ته ولېږي. زه په خدای تکیه کوم او د جګړې معیار د خپل پیغمبر، محمد کچې ته اوچتوم او په دې توګه جګړه پیلوم. که بریا مور ته انعام راکړي؛ نو دا هغه څه دي چې مور یې غواړو، او که په جګړه کې مړه شوو، بیا هم مرګ له بې عزته او سپک ژوند ځخه ښه دی![۹۲]

نورو سردارانو، د ده د وړکتوب ملګرو خپلې ملاوې وتړلې، ځانونه یې تیار کړل او جهاد ته چمتو شول. کله چې موهن لال د خپلو ځرو په وسیله د توطې جوړوونکو په هکله خبر شو، سمدلاسه د برنز کور ته لاړ چې ده ته د هغه څه په اړه خبرداری ورکړي چې په خوتېدو وو. برنز خپله ورځ د خپلې راتلونکې په هکله په اندېښنو تېره کړې وه او په لمړي ځل یې هند ته د تګ شلمه کلیزه وه. ده دا احساس وکړ چې دغه ورځ به ده ته ژوند بدلوونکې وي. د خپل ژورنال په ورستیو لیکو کې یې داسې لیکلي: «دغه ورځ به ما ته څه رامخته کړي؟ زما په اند، تخت یا تابوت. له لمر لوېدو ځخه مخکې به پوه شم»[۹۳]، خو د غلزیو پاڅون لارې بندې کړې وې او کوم لیک کابل ته رانغی. د ۱۸۴۱ کال د نومبر په لمړي ماښام، موهن لال لیکلي:

ما برنز ولید او ورته و مې ویل [چې څه په پېښېدو دي] .. ده وویل چې نه غواړي په هغه څه کې لاس ووهي چې استازي جوړ کړي. لکه ځنګه چې هغه په ځو ورځو کې بمبیي ته ځي او بیا به دی [برنز] پخوانۍ اعانې بېرته اعاده کړي او مشران به پخلا کړي. ما بیا ورته وویل چې دا د چوپړ له احکامو سره ټکر دی چې داسې بدبخته بلاوې پرېښودل شي چې وده وکړي او د بد حالت د مخنیوي مانا دا ده چې مخکې له دې چې دښمنان مور ته زیان ورسوي دوی نابود کړل شي. کله چې برنز دغه خبرې واورېدې، له ځوکۍ ځخه اوچت شو، اسوېلې یې وکېښې، بېرته کښېناست او ما ته یې وویل چې له دغه هېواد ځخه د وتلو او د بایللو له کبله یې د ماتم وخت رارسېدلی دی.[۹۴]

کله چې موهن لال بېرته د پل چرخي بازار په لور خپل کور ته روان و، توطیه ګر په تیارۍ بوخت وو. میرزا عطا لیکلي:

همدغه شپه، د سپېدو له چاودو ځخه مخکې دوی د برنز کور ته لاړل او په خپلو بې رحمو تورو یې پیره داران ووژل. د جګړې خبر په ټول ښار کې خپور شو او د کابل نارینوو، ځوربو جنګیالو، دغه خبر له خدای ځخه هغه ډالۍ وبلله چې دوی یې غوښتنه کوله. دوی خپلو هتیو ته لاړل، وسلې یې واخیستې او د جګړې ډګر ته یې د یا چار یار [د درانیو او بارکزیو د جګړې نارې] په چیغو منډې کړې. د سپېدو په چاودو سره، دوی لکه ملخ کوځو ته راتوېي او د الکساندر برنز د کور شاوخوا ته راغونډ شول.[۹۵]

۷
ټول نظم په ختمېدو دی

د ۱۸۴۱ کال د نومبر ســهار روڼ او يخ پيل شــو. د کابل له دېوالونو بهر په باغونو کې د ژمي لمر وړانګو، له افغاني نښــترو او ســروو څخه تياره او اوږده سـيوري اچولي وو. له باغونو څخه وړاندې، په نوې جوړه شـوې اډه کې د شـاه شجاع د عسکرو د تنخواوو معتمد، کپټېر هيو جانسن Captair Hugh Johnson سهار وختي له خوبه ويښ شوی و. نوموړی تېره شپه د غونډ يوې ماښامنۍ مېلمستيا ته تللی و. خرابېدونکي امنيتي حالت ته په کتو سره، ورونو افسرانو يې وډومارو چې په اډه کې شـپه تېره کړي که څه هم افغانه معشـوقه يې د ښار په مرکز، شـور بازار کې د ده په کټ کې ورته تم وه.

نوموړي په هغه شپه په خپل يادښت کتاب کې ليکلي: «د لمر ختو په شاوخوا کې، مخکې له دې چې ويښ شـم، زما يو چوپړيال راغی او ويې ويل چې کارګران نن په خپلو کورونو کې پاتې شـول ځکه چې له دوی سـره د خپلې شـتمنۍ د چور وېره وه. د شپې له خوا داسې ګنګوسې خپرې شـوې وې چې په ښار کې به اړودوړ رامنځ ته شي. ما دغه کارګران له څو ورځو راهيسې د ماموريت په احاطه کې په يو کور کې چې ما پېرودلی و په کار ګمارلي وو.»[1] جانسـن دا ناشـونې وګڼله. پرون ماښام، مخکې له دې چې له ښاره ووځي، د پېښـدونکي اړودوړ هېڅ کومې نښې نه ليدل کېدې او لکه څنګه چې د نوموړي کور د الکسـاندر برنز کور ته نږدې و، دی ډاډه و چې که ځارګريزو مالوماتو د اړودوړ د پېښـېدو يادونه کړې وای؛ نو ملګري به يې ده ته خبرداری ورکړی وای. نوموړی زياتوي: «نيم سـاعت وروسـته مې چې چوپړيال د ښار په لور لاړ، ما ته درې چپړاســيان راغلل او ويې ويل چې زما د کور او خزانې مخ ته يوه ډله خلک راغونډ شــوي. دوی د ننوتلو هڅې کوي او برنز د دوی د ارامولو هڅه کوي.» جانسن خپلو څرګندونو ته داسې دوام ورکوي:

د اس چمتو کولو امر مې وکړ، خو مخکې له دې چې پر اس سـپور شـم، د اسـتازي پوځي سـکرتر، کپتان لارېنس ته ورغلم چې د هغه څه په هکله خبر ورکړم چې ما اورېدلي وو، خو په دې هکله يې له برنز څخه مخکې يو نوټ ترلاسـه کړی و او د جنرال دفتر ته روان و. زما يو بل چوپړيال راغی او ويې ويل چې د هغه واټ کنټرول چې زما او د برنز کور په کې دی، بلوا کوونکو په لاس کې واخيست. ځينو يې هڅه کوله چې زما دروازه پرانيزي، خو زما د خزانې سـاتونکو پر دوی باندې درنو ډزو ته دوام ورکولو. ده چې زما اس زين شـوی وليده، راته ويې ويل چې خپل کور ته تګ ناشــونی دی ځکه چې پاڅون کوونکي هره دقيقه ډېرېږي او هر اروپايي يا هندوســتاني چې مخې ته ورځي، دوی يې وژني. په دې خيال چې جنرال به يوه پوځي ډله ولېږي څو دغه بلوا وځپي او زما خزانه او د هستوګن، الکساندر برنز چې مخکې يې په يو بل نوټ کې د سـملاسـي مرستې له پاره زارۍ کړې وې، ژوند وژغوري، زما اس چمتو سـاتل کېده چې زه هم د پوځي ډلې ملتيا وکړم. زه د دفاعي دېوال سر ته وختم چې که له ښار څخه د بلوا څه نښې وليدی شم. هلته مې پنځه دقيقې لا تېرې نه وې چې د ښــار له لوري مې يو ټينګ لوګی وليد. زه ســمدلاســه پوه شــوم چې مخالفينو زما کور ته اور واچولو. ما د دان پورو درنې ارابې هم واورېدې.

ده ته د وژنو او چور د ناوړه راپورونو... رسېدل پیل شول.

موږ حیران وو چې تر اوسه هم کومې پوځي دلې ته امر نه و شوی. په ساعتونو وخت ضایع شو او د پاڅون د څپلو له پاره هېڅ کړنه ترسره نه شوه. داسې ګنګوسې چې وروسته په حقیقت بدلې شوې روانې وې چې پاڅون کوونکو زما د خزانې دېوال په ماین والوزاوه او خزانه یې چور کړه. همدا راز دروازې ته د اور اچولو په وسیله یې زما د کور واک هم خپل کړی او ټول ساتونکي، یو سوبه دار او ۲۸ سپاهیان، [اروپايي] افسران، زما ټول چوپړیالان - نارینه، ښځې او ماشومان یې وژلي او زما ټوله خزانه یې چې ۱۷۰۰۰۰ روپۍ په کې وې، لوټ کړې ده. زما په دفتر کې د دريو کلونو راپه دېخوا ټول اسناد یې سوځولي چې نږدې د یو میلیون پونډو نه تصفیه شوي حسابونه په کې وو او زما شخصي شتمني چې له ۱۰۰۰۰ روپیو څخه یې ډېر ارزښت درلود ترلاسه کړې.[۲]

جانسن باور نه کولو چې د برنز، خزانې او د ده د کارکوونکو د ژغورلو له پاره ډېر څه نه ترسره کېدل او په وار وار یې په دې اړه د پلان پوښتنه کوله. وروسته څرګنده شوه چې ستونزه له الفنسټون سره وه. کله چې په ښار کې د اړودوړ راپورونه راورسېدل، دغه ناروغه جنرال له خپل راتګ څخه را په دېخوا په لمړي ځل پر اس د سپرېدو هڅه وکړه، خو دی ډېر کلک پر ځمکه او اس هم پر ده ولوېد. وروسته له دې، د کپتان وېنسنټ ایر په قول: «الفسټون چې زما په خیال هېڅ کله یو غښتلی او ازاد فکره سړی نه و، داسې یو حالت ته یې تنزیل وکړ چې د زوړتوب له کبله یې اوس دماغ پر ځای نه دی.»[۳]

په اړه کې یو کس چې عسکر یې عمل ته هڅول، د مېکناټن سېکمن ځوان پوځي سکرتر جورج لارنس و. جانسن هم د لارنس په څېر سهار د وخته له خوبه پاڅېدلی و او پوه شو چې اړودوړ روان دی. نوموړي لیکلي: «یو ځری چې ما ښار ته د عادي توکو د پېرودلو له پاره لېږلی و، ساه نیولی او په ډېره وارخطايي بېرته راغی او ویې ویل چې ټولې هټۍ بندې دي او له وسلوالې ګڼې ګوڼې څخه واټونه ډک دي. زه سمدلاسه اوچت شوم او د استازي په لټه کې شوم. نوموړی مې د سهار په اتو بجو پیدا کړ چې له الفنسټون سره په ژورو خبرو بوخت و...»[۴]

لارنس وړاندیز وکړ چې د اوې ۵۰۰۰ عسکر دې سمدلاسه د ښار په لور د برنز هستوګنځي ته ولېږل شي او د بلوا د غدی دواړه مشران، امین الله خان لوګری او عبدالله خان اڅکزی دې ونیول شي: «حتی یوه شېبه باید ضایع نه شي.» ده بیا وروسته لیکلي: «زما وړاندیز سمدلاسه رد شو او په داسې حالاتو کې سوچه لېونتوب او بیخي ناشونی وبلل شو،» خو د نوموړي دویم وړاندیز ومنل شو او هغه دا چې: د چوڼۍ انجنیر، بریدمن سټرټ چې نوی واده یې کړی و، پر اس چارګام برید جنرال شلټن ته ورشي. دغه جنرال په سیاسنګ کې چې له ښار څخه لیرې سیمه وه، ګمارل شوی و چې د نارامه خرد کابل د غابښي خولې او د کابل ښار تر منځ د لارې امنیت وساتي. سټرټ به یې د بلوا په هکله چې د پل چرخي په شاوخوا کې لوټول کوي، خبر کړي او ویې هڅوي چې بالاحصار ته لاړ شي څو له هغه ځای څخه پر دېوال محاط ښار قوماندې کړي او مناسب اقدام تر سره کړي. لارنس باید همدا مهال، د بالاحصار په لور روان شي چې دغه پلان له شاه شجاع سره منظور کړي.

لارنس د سهار نهو بجو شاوخوا، د یوې کوچنۍ څلور کسیزه ډلې په بدرګه د بالاحصار په لور وخوځېد. نوموړي خپلو ساتونکو ته هدایت ورکړ چې «له ده سره نږدې روان وي، که اړتیا وي د بوټانو په پوندو کې دې له تېرو څوکو څخه د اس په چټک ځغلولو کې کار واخلي خو په هېڅ وجه دې نه درېږي».

د محمدخان کلا ته څېرمه یو افغان له یوه لښتي څخه راپورته شو او په داسې حال کې چې یوه لویه غبرګ لاسې توره یې خوځوله، د واټ په لور یې را منډې کړې. زما په لور یې یوه ځاځناکه منډه وکړه، خو ما د خپلې ډنډې په ور وارولو ځان ورڅخه بچ کړ، توره مې راوایسته او خپل اس مې د ده په لور په تراټ کړ، بیا زما یو ساتونکي دغه کس د کربین په ډز وویشت... کله چې موږ له واټ څخه ښکاره شوو، سمدلاسه یوې بلې ډلې چې په یوه لښتي کې پټه وه، پر موږ چیغه وکړه او د دان پورو سملاسي پرله پسې ډزې یې رااندې پیل کړې. یوازې زموږ چټکې ځغاستې او له موږ څخه اوچتو ډزو له تباهۍ څخه وژغورلو.

لارنس چې کله بالاحصار ته ورسېد، د شاه حضور ته بوتلل شو. شاه په ډېره غوسه ښکته پورته ګامونه اخیستل.

اعلحضرت په اوچت غږ وویل: «دا هغه څه نه دي چې ما استازي ته ویل چې که زما مشورې ته پام ونه کړي، پېښ به شي؟» ورپسې ما پاچا ته د خپل راتګ د موخې په هکله خبر ورکړ او غوښتنه مې ترې وکړه چې اجازه راکړي څو د شلټن غونډ ته امر وکړم چې بالاحصار ته راشي. شاه په ځواب کې وویل: «لږ صبر وکړه، زما زوی، فتح جنګ او صدراعظم عثمان خان [نظام الدوله] زما له عسکرو سره ښکته ښار ته تللي دي. زه په دې کې اړنګ نه لرم چې دوی به بلوا وځپي.»[5]

لکه څنګه چې لارنس پوهېده، په دې کې د طنز کوچنۍ ځرک هم نه و. له میاشتو راهیسې انګرېزانو، شجاع لټ او بې اغېزې بللو، خو چې کله کړکېچ راغی، دا یوازې شاه شجاع و چې سمدستي لاس په کار شو چې پاځون مخکې له دې چې له کنټرول ووځي، وځپي. نوموړي د خپلې ساتونکې ډلې وفادار او د ډېرې سابقې قوماندان، ویلیم کمبل د ۱۰۰۰ کسیزه پوځ او دوو توپونو او همدا راز له فتح جنګ سره یو ځای چې د ده صلاحیت ته مشروعیت ورکړي، د بلوا پر ضد لېږلي وو. په رښتیا، شجاع یوازینی کس و چې د برنز د ژغورلو له پاره یې هڅې وکړې که څه هم نوموړی له لسیزو راهیسې د ده کلک ناقد و. کله چې لارنس له شجاع سره یو ځای تم و، په ښار کې د فتح جنګ د بریالي پرمختګ او د پر له پسې سیمو د ارامولو په اړه راپورونه راتلل.

خو په بریځر کې، پېښو توره څېره خپله کړه. لمړی بریدمن سټرټ «په داسې حال کې چې ډېرې وینې ترې روانې وې» «توره په لاس» دربار ته راغی او «چیغه یې کړه چې دی وژل کېږي. ده وویل چې کله په دروازه کې له خپل اس څخه ښکته کېده، له ګڼې ګوڼې څخه یو سړي د ده په لور منډه کړه او دی یې درې ځلې پر مخ او ستوني په چاړه ووهلو». وروسته راپور راغی چې مخالفینو د فتح جنګ او کمبل عسکر په تنګو واټونو کې تر غلچکي برید لاندې راوستي او نښه ویشتونکو چې د شوربازار په کورونو کې پټ وو، دوی ته د سلو کسانو په شاوخوا کې مرګ ژوبله اړولې ده. دوی خپل دوه توپونه هم له لاسه ورکړي او اوس د برنز کور ته په لږ واټن کې بند پاتې شوي. شجاع اوس په ډېرېدونکې توګه د خپل زوی په هکله اندېښمن شو او د لارنس له زاریو سره سره، نوموړي «په داسې حال کې چې پلرنۍ عاطفې اغېزمن کړی و، له لږ ځنډ څخه وروسته یې بلاخره خپل زوی او صدر اعظم بېرته راوغوښتل. رټ، صادق، او جوړجاړی نه خوښوونکی صدر اعظم بلاخره سخت پارېدلی او په نیولې ساه له جګړې څخه بېرته راغی او پاچا ته یې په ځاځمنه بڼه وویل: «د بریا په شېبه کې دې موږ بېرته راوغوښتو.عسکر به دې مات شي او پر موږ ټولو به بلا نازله شي.»»[6]

موهن لال یوازې له درې ساعته خوب وروسته یوې چوپړیالې ویښ کړ او په وارخطایي یې د برنز له دروازې څخه بهر چې څو کوره هاخوا د بازار په وروستۍ برخه کې و، د لویې ګڼې ګوڼې په هکله ورته وویل: «اغا، ته ویده یې او ښار

ترینګلی دی.» موهن لال د خپل باغ انګړ ته ننوت او ویې لیدل چې خلک خپل مالونه له سـیمې څخه وتلو خوندي ځایونو ته لېږدوي.

هڅې والو له خپلو هڅیو څخه مالونه ایستل او ټول ښار په خوځښت و. د سلطان جان [د غلزیو یو مخکښ پاڅونوال چې له دوست محمد سره په بخارا کې و] سکرتر، میرزا خدا داد چې له ما سره یې اشنایي درلوده، زما کور ته راغی او ما ته یې په کور کې د پاتې کېدو او د خپلې شتمنۍ د نه ایستلو له کبله چې زه له کوم خطر سره مخ وم، خبرداری راکړ. نایب شریف هم [د قزلباشو یو مشر چې له پخوا راهیسې د برنز یو عیاش اندېوال و] خپل خسر راولېږه چې ما له خپلو ټولو ارزښتمنو مالونو سره د پارسیانو مېنې ته بوځي، خو ما د دوی دغه مهربانه مشوره ونه منله ځکه چې له کور څخه زما خوځېدنه به د پېښېدونکي خطر په اړه اړنګونه ډېر کړي؛ نو ما خپل چوپړیال له یوه نوټ سره سېرالکساندر برنز ته ولېږه. د نوموړي هستوګنځی زما له کور څخه د څو کورونو په واټن کې و. په نوټ کې مې د هغه مالوماتو په اړه ورته لیکلي وو چې ما ترلاسه کړي وو... د ده ځواب دا و چې زه باید په خپل کور کې پاتې شم او ده د عسکرو غوښتنه کړې. دوی به ژر ښار ته راورسېږي. نیم ساعت وروسته مې چوپړیال خبر راکړ چې نظام الدوله، برنز ته مشوره ورکوله چې خپل کور پرېږدي او له ده سره بالاحصار ته لاړ شي ځکه د نوموړي ژوند ته ډېر خطر و.[۷]

برنز په خپل شهرت او خوندیتوب دومره باورمن و چې یوازې دوولس ساتونکي یې لرل. نوموړي لږ شېبه مخکې پرېکړه وکړه چې له دغه وزیر سره لاړ شي، خو په وروستیو شېبو کې د نوموړي پخواني جومه دار (د برنز د ساتونکو مشر) ور په یاد کړه چې استازي ته یې پیغام لېږلی؛ نو د هغه تر ځواب پورې دې پاتې شي او دی یې وډومارو چې لاړ نه شي؛ نو نظام الدوله یوازې لاړ او ژمنه یې وکړه چې د شاه د عسکرو له یوه کنډک سره به بېرته راشي. نوموړی چې کله پر اس سپور ستون شو، له بامونو څخه ډزې پرې وشوې، خو ویې کړای شول چې په جګړې خپله لاره بالاحصار ته وباسي.

په دغه وخت کې د مخالفینو مشران داسې یوه ټولګه وه چې له ناراضه شاهي پلوو، بارکزي سردارانو، ځاځناکه اشرافیانو، چې د پوځي اصلاحاتو په هکله په غوسه وو، پخواني وزګاره بېروکراتانو او له منځنۍ پوړې «علماوو، چې د شاه په چوپړ کې نه وو»، جوړه شوې وه. دوی د شور بازار په ګوټ کې عاشقان او عارفان ته راورسېدل اوعبدالله خان اڅکزي چې سمدستي یې د پاڅون پوځي قومانده په لاس کې اخیستې وه، دوی ته لارښونه کوله. دوی په یوه باغ کې مورچلې ونیولې چې د برنز کور ته څېرمه و. کالن مکنزي په خپله یاد لیکچه کې یادونه کړې چې د مخالفینو مشرانو «له برنز څخه د داسې سړي په توګه کرکه درلوده چې په ټولیزه توګه داسې باور کېده چې ده انګرېزانو ته د افغانستان لاره وښوده او ادعا یې کوله چې له دوی سره یې په مناسب درناوي چلند نه کولو. که څه هم برنز فکر کولو چې د ټیټې کچې خلکو په منځ کې یې ګرانښت درلود، خو په دې کې ډېر اړنګ شته چې همداسې به وو حال دا چې مشرانو نوموړي ته د نظم یو داسې سیستم د اصلي پلي کوونکي په سترګه کتل چې دوی ته ډېر ناوړه و.»[۸] کله چې برنز دوی ته ځري ورولېږل چې د مخالفینو د مشرانو د سرټکونو په اړه وپوښتي او خبرو ته بلنه ورکړي، دوی له لمړي ځري څخه سر غوڅ کړ او نور یې پرېښودل چې دغه ځواب برنز ته ورسوي. ورپسې، د مشرانو سړیو ته امر وشو چې بامونو ته وخېژي او د برنز د هستوګنځي شا ته ځانونه ورسوي. برنز ته باید هېڅ ځای پرې نه ښودل شي. موهن لال لیکلي: «اوس یې هرې خوا ته څه نا څه دوه سوه کسه راغونډ شوي وو او سېر الکساندر برنز د خپلې پاسنۍ کوټې له کړکۍ نه له پاڅون کوونکو څخه د ارامۍ غوښتنه کوله او ټولو ته یې د ښه انعام ژمنه وکړه. له برنز سره کپتان ویلیم

براډفوټ، د جنرال سېل د سور سري انجنیر کشر ورور او د برنز خپل کشر ورور، چارلس چې لږه موده مخکې کابل ته راغلی و، هم په بالکن کې وو.»

په داسې حال کې چې برنز پر پاڅونوالو چیغې وهلې، براډفوټ له سینې څخه لږ ښکته [د دان پور] په مردکې ولګېد. برنز او ورور یې دغه ټپي ښکته راوړ او په لاندې خونه کې یې ځای پر ځای کړ. [سپاهي] ساتونکو چې له سختو ډزو لاندې وو، د مخالفینو د پرمختګ مخه نیوله. د سېر الکساندر ځینو چوپړیالانو غوښتل چې نوموړی په خېمه کې ونغاړي او په اوږو یې په داسې بڼه یوسي لکه نور چې د چور مال وړي، خو ده وویل چې خپل ورور او ټپي ملګری کپتان براډ فوټ نه شي پرېښودی.

په دغه شېبه کې بلواګر وتوانېدل چې د برنز د کور دروازې ته اور واچوي. «کپتان براډ فوټ د اور لمبو وخوړ او د اور لمبې هغه کوټې ته ورسېدې چې سېر الکساندر او ورور یې په کې درېدلي وو. دوی د لمبو کچې ته کتل او د رحم او بښنې له پاره یې زارۍ کولې. ورپسې بریدمن چارلس باغ ته ووت او مخکې له دې چې ټوټې ټوټې غوڅ کړل شي، شاوخوا شپږ کسه یې ووژل.»
موهن لال پر خپل بام ولاړ و او په وېره یې ننداره کوله په داسې حال کې چې د برنز له کوره مردکیو دېوالونه سوري کول او د ده شاوخوا د کړکۍ ښیښې یې ماتولې. اوس ټوپکوالو نوموړی پر بام ولید او دی باید ژر تر ژره ووځي. دی د خپلې حویلۍ د بهرني دېوال له هغه سوري څخه ووت چې مخکې یې د تېښتې له پاره جوړ کړی و. پلان یې دا و چې په مراد خانۍ کې پر دېوالونو چاپېر د قزلباشو مېنې ته چې ښه دفاع ترې کېده، په منډه لاړ شي او د برنز د مرستې له پاره انګرېز پلوه شیعه مشر، خان شېرین خان راولي، خو کله چې په واټونو کې په منډه و، مخالفینو چې له مخامخ لوري څخه راروان وو، دی ونیو او ترې چاپېر شول. همغه وو چې د کافرانو د جاسوس په توګه له ده څخه سر غوڅ کړي، د ښه بخته، سپین ږیری بارکزی مشر او د دوست محمد د تره زوی، محمد زمان خان چې موهن لال یې یو کال مخکې د تسلیمۍ او د شاه شجاع په دربار کې د ځای لاره برابره کړې وه، مخالفینو ته په مخه ورغی:

دغه نواب له خپل کور څخه بهر راغی او هغه څوک یې ورټل چې زه یې نیولی وم. زه یې د دوی له لاسونو څخه کش کړم، له ځان سره یې ستون کړم او د خپلو ښځینه په منځ کې یې ځای راکړ. دوی چې زما له لوري څه وخت مخکې مرسته ترلاسه کړې وه، ما ته یې د سهارنۍ له پاره یو قاب ښایسته پلو راوړ. د افغانانو په لاس او له دوی سره په ناسته کې به دغه خواړه په یوه بله موکه کې ناڅاپي او ډېر ارزښتمن وای، خو په اوسنیو ناورینجنو شېبو کې داسې برېښېدل چې د وریجو هره دانه زما په ستوني کې بندېده. زه اوس په یوه تیاره کوټه کې کښېنول شوم او ور راپسې کولپ کړل شو. مهربانه نواب له ما څخه وغوښتل چې خپلې ګوتې له ګوتو څخه وباسم او چېرته یې پټې کړم چې حرص د ده زوی دې ته ونه هڅوي چې د ګوتیو له پاره زما ګوتې غوڅې کړي. په عین وخت کې زما کور په بشپړ ډول لوټ شو.[۹]

لکه څنګه چې موهن لال چې هر څه یې له نږدې لیدل، اوس د ښځینه په منځ کې پټ کړل شوی و، د کوم بل شاهد داسې څرګندونه نه ده پاتې چې د برنز وروستۍ شېبې بیان کړي او تر یوې کچې هغه بېلابېلې نسخې چې اوس شته، ټولې ګنګوسې دي. تر ټولو ناشونې او په رښتیا تر ټولو خیالي نسخه د میرزا عطا ده. په دې اړه د نوموړي نکل داسې دی:

داسې ویل کېږي، کله چې غازیان هستوګنځي ته په زور ننوتل، په دغه مهال کې برنز د کور په خصوصي برخه کې له خپلې معشوقې سره د شهوت او خوند تود غسل کولو... دغه شېبه غازي چړیکان ور ننوتل او ټول یې د ژوند د بدلون له کوټې څخه را وایستل، په تورو یې ټوټې ټوټې کړل او د مرګ په ایره دانۍ کې یې وغورځول. په کور کې هر څه لوټ شول. جنګیالیو د خزانو بکسونه پرانیستل

او خپلې لمنې يې د کمپنۍ له سکو څخه چې اوچت شرنګاری يې کولو ډکې کړې. وروسته يې د تنخواوو د معتمد، کپتان [هيو] جانسن پر کور بريد وکړ او د نوموړي خزانه او د ګدام ټولې زېرمې يې لوټ کړې. هر انګرېز چې په ښار کې و، هڅه يې کوله چې ژر تر ژره اډې ته وتښتي.[10]

د دغه نکل يو بل ډول، منشي عبدالکريم په *محاربه کابل وکندهار* کې ليکلی. منشي عبدالکريم هم لکه ميرزا عطا په دې اند و چې دغه کړکېچ ګواکې د برنز لويې جنسي اشتها وزېږولو. د منشي په اند، د اور بلېدنه د عبدالله خان اڅکزي د وينځې له کبله نه، بلکې «له يوې افغانې ښځې سره په شهوت کې د برنز ډوبېدل او د هغې د مېړه بندي کول وو».

داسې ويل کېږي چې يوه ورځ برنز د ښار د حالاتو د ارزونې له پاره ګرځېده چې ناڅاپه يې يوه ښايسته افغانه ښځه تر سترګو شوه چې د خپل بام پر سر ولاړه وه او په ښايست کې بې جوړې وه. برنز يې په ليدو سمدلاسه لېونی شو، خپله دنده يې هېره کړه او د تقوا او شرم حس يې له لاسه ورکړ. وروسته له دې چې بېرته خپل دفتر ته لاړ، سمدستي يې کوتوال يا د پوليسو مشر ته وويل چې د هغه ځانګړي کور چې په هغه ځانګړې مېنه کې دی څښتن ورته راولي. دغه پوليس لاړ چې ورکړل شوی امر تر سره کړي. دی بېرته له يو ځوان، صادق، او پرهېزګار افغان عسکر سره راغی. نوموړی د دغه کور څښتن او د دغې بې جوړې ښايسته ښځې مېړه و. برنز ووېل: «زه تا ته يو کار لرم - که دې زما وړانديز ومنلو، زه به تا افسر کړم، زه به تا بډای کړم، زه به تا يو له خپلو نږدې اشنايانو څخه وګڼم!» دغه ځوان عسکر وپوښتل: «دا کوم کار دی چې زه يې بايد ستا د هيلې د پوره کولو لپاره د ترسره کولو هڅه وکړم؟» برنز وويل : «ته يوه ښځه لرې، ښايسته لکه د څورلسم سپوږمۍ. ما ستا د کور د بام پر سر وليده. زه يې له خپل ذهن څخه نه شم ايستلی. ما ته يې راکړه. ما پرېږده چې هوس مې پوره کړم او هر هغه څه چې ته يې غوښتنه کوې، هغه به ستا شي.»
ځوان عسکر له شرم څخه په لړيکه شو، د ننګ له ترخه غضب او ځاځ څخه ډک شو او په پساري يې وويل: «مردار ځناوره! له خدای څخه وېره نه لرې؟ زه يو بروا• يم چې خپله ښځه د سرو زرو په بدل کې پر تا خرڅه کړم. خبردار، که دې يوه بله خبره وکړه، زه به د خپلې توري پر څوکه څواب درکړم.» برنز چې غوښتل يې خپله سربدالي پټه کړي، دغه سړي ته يې زولانې واچولې او په تل خونې زندان کې يې لکه يو رښتينی قاتل واچاوه.

د منشي عبدالکريم په قول، دا د دغه عسکر خپلوان وو چې وروستنی ګوزار يې پر برنز وکړ:

د دغه ځوان عسکر دوولس خپلوان د برنز کوټې ته ننوتل. له دوی څخه دوه کسانو برنز ته لاس کړ، پر ځمکه يې څملاوه او يو يې پر سينه کښېناسته او په چيغه يې ورته وويل: «ځناوره، ته د سپېڅلو ښځو د بې عزته کولو جرات کوې؟ که ته د عدالت په محکمه کې مشر وای؛ نو راته ووايه چې د دغسې بېشرمه جزا به څه وه؟ د يهودو، عيسويانو او د زردشتيانو د عدالت کتابونه په دې اړه څه وايي؟» برنز د خپل ژوند د ژغورلو له پاره د ښځې زارۍ وکړې - خو د ده زاريو پر افغانانو اغېز ونه کړ. وروسته له دې چې کور يې لوټ کړ او ټول هغه څوک يې ووژل چې د برنز د مرستې له پاره د دوی په مخه ورتلل، برنز يې وواژه، مړی يې ټوټې ټوټې کړ، ړيره يې پرې کله کړه او سر يې په واټونو کې د ننداري له پاره وګرځولو. وروسته بلوا کوونکي زندان ته لاړل، د زندان پر ساتونکو برلاسي شول او دوی يې ووژل. بيا يې دغه ځوان عسکر او نور زندانيان ازاد کړل. يوې بلې ډلې د Bakshi پر خزانه بريد وکړ، په خپلو تورو يې ټول ساتونکي او نور مامورين يې چې هلته وموندل پر ځمکه وغورځول او بيا يې څه چې په خزانه کې وو چور کړل.[11]

د دغه بهير دربيم ډول چې د افغان جګړې لوی ويکتوريايي پېښليکونکی، سېر جان کې يې غوره ګڼي، وايي چې په داسې حال کې چې د برنز کور لمبو نيولی و، يو «نامالوم کشميري مسلمان» ده ته د مرستې وړانديز وکړ. دغه نامالومه سړی - چې په هېڅ نورو پېښليکونو کې يې يادونه نه ده شوې - هغه بالکن ته لاره پيدا کړه چېرته چې برنز او ورور يې له بلوا

• بروا: مرده ګاو

څخه د ژغورنې په هڅه کې وو او پر قران یې قسم وکړ چې دوی به د کور شا ته د باغ له لارې خوندي ځای ته ورسوي. لکه څنګه چې اوس دا واضح وو چې مېکناټن د خپل ځوان مرستیال د ژغورنې نیت نه درلود، «دواړو ځايي جامې واغوستې» او په دې هیله چې دوی به وتښتېدلی شي، په دغه سرې پسې ښکته د باغ په لور ستانه شول، خو دوی لا څو ګامونه نه وو اخیستي چې «بې وفا کشمیري په اوچت غږ چیغه کړه: «وګورئ ملګرو! سکندر برنز دغه دی!» بلواګرو له یوې دقیقې څخه په لږ وخت کې قربانیان ووژل».[۱۲]

موهن لال یې څلورم ډول لري چې ښايي تر ټولو معتبر او بې اړنګه ډېر خواشینوونکی دی. نوموړی وایي، وروسته له دې چې په ښځینه کوټه کې د الماری ور یو ساعت ورپسې کولپ و، محمد زمان خان ته یې زاری وکړې چې بام ته یې پرېږدي. کوربه یې اجازه ورکړه، خو په دغه شېبه کې هر څه پای ته رسېدلي وو. برنز او د لسو کلونو را په دېخوا د یون نږدې ملګری یې وژل شوي وو او د کور پاټې برخې یې د اور په لمبو کې پټې وې، خو د نواب د ساتونکو په قول چې وروستنۍ شېبې یې د کلا له برج څخه لیدلې وې:

کله چې چارلس ووژل شو او ټوله کوټه له اور څخه ډکه شوه، برنز اړ شو چې هغه دروازې ته لاړ شي چې باغ ته پرانیستل کېده. دلته یې ګڼې ګوڼې ته زاری وکړې چې ژوند یې وسپموي، خو پر ځای یې د ښکنځلو او سپکاوي له باران سره مخ شو... د خوندیتوب ټولې هیلې یې له لاسه ورکړې؛ نو د غاړې تور دستمال یې خلاص کړ او خپلې سترګې یې پرې وتړلې چې پوه نه شي چې مرګونی ګوزار له کوم لوري پرې ورځي. وروسته له دې یې بهر ته ګام کېښود او په یوه دقیقه کې ځاځمنو بلواګرو ټوټې ټوټې کړ.[۱۳]

مولانا کشمیري لیکلي: «د زړورو افغانانو تېرو تېغونو د نوموړي مړی د هډوکو په ذرو بدل کړ.»

دوی یې اوچت وځړول چې ټول یې ووینې
له هر ګوټ څخه د وینو سیند بهېده
د ده ټوله شتمني او مال یې په غنیمت کې یوړل
لکه د مني باد چې له ونې څخه پاڼې ورېژوي[۱۴]

له دې څخه لږ وخت وروسته مخالفینو په هېواد کې ټولو مشرانو ته یوه اعلامیه ولېږه: «د روژې مبارکې میاشتې د درېیمې سه شنبې په سهار له نورو اتلانو سره چې لکه زمري هنګامه یې جوړه کړې وه، موږ د سکندر برنز پر کور یرغل وکړ. د سپېڅلي او قدیر خدای په فضل، زړور جنګیالي له خپل کمین څخه ښې او کیڼ لوري ته خواره شول او د یو شمېر د پام وړ پرنګیانو سربېره، سکندر برنز او نږدې ۵۰۰ د کنډک پوځیان یې پر تورو باندې په بشپړ ډول نابودی او ابدي سزا ته وسپارل.»[۱۵]

د برنز بې سره تنه په واټ کې پرېښودل شوه چې د ښار سپي یې وخوري. د څه کم یوې اونۍ له پاره یې هېڅوک حتی د لیرې کولو له پاره د هڅې په فکر کې هم نه وو. بلاخره د برنز ملګری، نایب شریف چې له برنز سره یې ډېر مست ماښامونه تېر کړي وو، خپل یو چوپړیال ور ولېږه چې خوسا شوي پاتې شوني یې په خپله د برنز په باغ کې ښخ کړي.[۱۶] سېر الکساندر برنز، سرباز، څارګر، ګرځندوی، ډیپلومات او له بریا څخه محروم شوی د استازي مرستیال د مړینې پر مهال یوازې ۳۶ کلن و.

ځاځمن بلواګر وروسته له دې چې د برنز کور او د جانسن خزانې ته یې اور واچاوه او د دغو دوو کورونو اوسېدونکي یې ووژل، د سنیانو له مرکز عاشقان او عارفان او شوربازار څخه لاړل او د شاه زمان د پل خشتي جومات له لارې له پله څخه تېر شـــول چې نورې نښـــې ومومي. په عین وخت کې کله چې د چور او ګټې خبر خپور شـــو، د کابل له اطرافو څخه وسـلوال قبیلوي خلک ښـار ته راتوېي شـول. فیض محمد لیکلي: «د شـاوخوا سـیمو خلک د برنز له وژنې څخه خبر شـول او په داسې حال کې چې شـاه شـجاع او انګرېز افسـران لا تر اوسـه د یو پلان په جوړولو بوخت وو، په لنډ وخت کې ډېر خلک په ښـــار کې غونډ شـــول... دغلزیو پلي عســکرو د ډوډۍ کڅوړې پر شـــا وې او اســـوالو یې د خپلو زینونو په کڅوړو کې اچولې وې. دوی مخکې لـه دې چې خپـل داســـې نـا اړین ځېزونـه پر خپلو ځـایونو کې پرېږدي، سمدلاسه ښار ته یې اړنګه د ننه شول.»[17]

مېرمن سېل تېره شپه ناوخته لا د مخه له خپل بام څخه ګڼ شمېر وسلوال کوهستاني اسوال لیدلي وو چې د ښار په لور را روان وو. اوس کابل ته له هر لوري او د هر قوم وســلوالو خلکو د لړۍ ویاله په ســیلاب بدله شــوه. میرزا عطا لیکلي: «عبدالله خان اڅکزي او امین الله خان لوګري رضـاکارو وسـلوالو ته چې له هر لوري په اتڼ، ډولونو او خوښۍ راتلل، ښــه راغلاســت وویل. دوی یې د اســلامي جګړې په ســتندرد له دېوالونو څخه بهر راغونډ کړل او د برید امر یې ورکړ.»[18]

په هغه سهار چې د برنز پر هستوګنځي یرغل وشو، د مخالفینو شمېر شاوخوا ۳۰۰ کسه و، خو ۴۸ ساعته وروسته د جنګیالو شـمېر چې په ښـار کې راټول شـوي وو، څه نا څه ۳۰۰۰ کسـانو ته اوچت شـو، درې اونۍ وروسـته د دوی شمېر نږدې یوې بېسارې ۵۰۰۰۰ زره کسیزې کچې ته ورسېد چې په دې کې بېلابېلې ډلې له بیلابیلو ګیلو او انګېزو سره راټولې شـــوې وې چې پر انګرېزانو یرغل وکړي. لکه څنګه چې دغه بېلابېلې ډلې، چې کله کله ســـیالې هم وې، جلا جلا راورســـېدې، دوی ځان ته بېل کمپونه جوړ کړل: په حقیقت کې او په ځانګړې توګه په پیل کې، انګرېزانو هېڅ کله دا خیال نه کولو چې دغه مخالفین د دوی پر ضد یوه متحده قوه وه. د بارکزیو پلویانو په شاه باغ کې چې د شاه جهان د یو تفریحي باغ مخ په نړېدو پاتې شونی و، ځای ونیو، کوهسـتاني تاجکانو په دهمزنګ کې کمپ جوړ کړ، سـوېلي غلزي د محمد خان په کلا کې غونډ شـول او سـدوزي پلوه شـاهي غوښـتونکي، لکه امین الله خان لوګری په زاړه ښـار کې ګڼ شـــمېر درلود. ډېر راغلي خلک ســـدوزي نخبه ګان نه، بلکې له څه ناڅه وړو ډلو څخه وو: ځینې یې د کابل ســـوېل او ختیځ ته د درو او غابښـیو او د کوه دامن او لوګر نارامه پښـتانه وو، خو داسـې برېښـېدل چې په لمړیو کې دا دوامداره یاغي کوهســـتانیان وو چې ډېری یې جوړ کړی و. یو کال مخکې دوی د برنز او ســـېل زیانمنوونکي جزایي کمپاین ډېر اغېزمن کړي وو او اوس نقشـبندي پیرانو، په تېره بیا د میر مسـجدي خپلوان، میر افتاب هڅولي وو چې له ده سـره په ګڼ شـــمېر کې د نومبر د درېیمې په ماښـــام راشـــي. ځیني خلک لکه لوګریان له خپلو مشـــرانو ســـره راغلي وو، نور په انفرادي ډول د سني رادیکال علماوو په نارو او همدا راز د لوی لوټ د ګنګوسـو په اورېدو راغلل. شـاه شـجاع وروسـته لیکلي چې د ده په باور: «دغه خلک د دین له پاره نه، بلکې د دغې نرۍ د شـــتمنۍ له پاره راغلي وو چې دوی خپل ژوند

پرې ورکوي او له مرګ څخه وېره نه لري.»[۱۹] خو بې اړنګه، مخالفینو د جهاد یا دین له پاره د جګړې خبرې کولې چې خلک د جګړې له پاره جلب او خپل انقلاب توجېه کړي - دا د افغانســتان په کورني تاریخ کې څه نا څه یو نوښــت و ځکه چې مخکنۍ ډېرې شخړې په خپله د مسـلمانانو تر منځ نښـتې.* محمد حسـین هراتي لیکلي: «ټول اتباع، لوی او کوچني، بډای او بې وزله، ملکي او پوځي خلکو ته پر قران سوګند ورکول کېده چې د جګړې ملاتړ وکړي.»[۲۰]

د مخالفینو لمړنۍ نښــې د ښــار او اډې تر منځ یو شــمېر برجونه او کلاوې وې چې انګرېزي بیوروکراتو د زېرمې له پاره غوره کړې وې. هراتي لیکلي: «دغه ټولې کلاوې ښار ته نږدې پرتې وې. چریکانو ته د باغونو او لښتیو لړۍ، چې ګڼو ونو پوښلې وه، دا کار شـونی کړی و چې په اسانۍ دغه کلاوو ته ورنږدې شي.»[۲۱] د داسې نښـو غوره کول تصادفي نه وو: د مخالفینو مشــران پوهېدل چې انګرېزان د خپلو اکمالاتو د ســاتنې له پاره په اجراتو کې پاتې راغلي وو. دوی خپل اکمالات پـه اډه کې د ننـه نـه، بلکې د جعفرخـان، نشــان خـان او محمـد شــریف پـه کلاوو کې زېرمـه کړي وو. دوی پوه شـول چې که دغه کلاوې ویجاړې او یا ونیسـي، انګرېزان به یا له لوږې مړه شـي او یا به د مهماتو د نه شـتون له امله تسلیم شي او یا به دغه دواړه وشي؛ نو سمدلاسه د برنز له مړینې وروسته، دوی له ښار څخه ووتل چې کلاوې ویجاړې او زېرمې یې لوټ کړي. دوی د جعفر خان کلا ونړوله او اور یې ور واچولو. بیا یې د محمد شــریف کلا ته چې اډې ته نږدې وه، مخ کړ او بیا غازیانو د دېوالونو نړولو ته پام واړولو. دوی د مېړیانو په څېر د بنســټ په کیندلو پیل وکړ.[۲۲]

دغه سهار کپتان کالن مکنزي په درېیمه کلا کې، د نشان خان کلا، چې د برید له پاره په نښه شوې وه، وېښ شو. دغه کلا د شاه د ځواکونو اکمالاتو ته ځانګړې شوې وه او په کې د نهو میاشتو له پاره اوړه، د څارویو واښه او د انګرېزانو طبي اکمالات زېرمه وو. د کلا یوې خواته کانال او د قزلباشـو مرکز، مراد خاني پراته وو او بله خوا یې د شـاه باغ سـره نښتې وه او د انګرېزانو له اډې څخه یې یوازې څه د پاسـه یو میل واټن درلود. مکنزي په ښار کې د اړودوړ اوازې مخکې اورېدلې وې، خو د غونډ د حسـابونو په تصفیه کې ډوب و. نوموړي غوښـتل مخکې له دې چې سـبا ته د پېښـور په لور له مېکناټن سره ملتیا وکړي، دغه محاسبې بشپړې کړي.

ناڅاپه یو بربنډ سړی زما مخې ته ودرېد چې پر سـر د تورې له دوو ژورو او په مټ او ځان کې د دان پور د پنځه ګولیو له ټپونو په وینو سـور و. نوموړی د مېکناټن یو اسـوال [سـوار] و چې ما ته یې د یو پیغام د سپارلو له پاره رالېږلی و، خو په لاره کې د پاڅونوالو تر برید لاندې راغلی و. دا ما ته د حالاتو په اړه یو لوی خبرداری و؛ نو سـمدلاسـه مې د دروازو د امنیت امر وکړ او په عین وخت کې مې د کپتان د کور [چې له کلا څخه په لږ واټن کې پروت و] په پاسـني دېوال کې د تیرکش ایسـتلو امر وکړ. په دغه کور کې یو بریدمل او نهه سـپاهیان ګمارل شـوي وو. په داسـې حال کې چې موږ د پورتنیو کارونو په ترسـره کولو کې بوخت وو، له ده افغانانو څخه وسـلوال وکړي د باغونو له لارې را وبهېدل او پر موږ یې ډزې پیل کړې... زما یو کس مړ او بل سخت ټپي شو.

ورپسې، بریدګرو ټول شاه باغ ونیو. که څه هم د مکنزي سرېو چې په دوامداره توګه مرګ ژوبله ور اوښته، دوی له کلا څخه تر درانه اور لاندې ونیول خو بېځایه یې نه شوای کړی.

---

*په دغه سـیمه کې د جهاد د کلیمې د کاروني دوه مخکنۍ بېلګې شـته وې. احمدشـاه ابدالي دا کلیمه پر پنجاب باندې د یرغل د توجېه له پاره وکاروله او دوست محمد له رنجیت سېنګ څخه د پېښور په بېرته نیولو کې ترې کار واخیست.

د ورځې په بهیر کې مخالفینو د کانال اوبه بندې کړې وې او داسې کلکه څارنه یې ور څخه کوله چې زما یو ملاتړی یې چې د اوبو د راوړلو هڅه یې کوله وویشت، خو له نېکه مرغه، مړ یو زوړ څاه چې اوبه یې د څښلو وې، پیدا کړ. نږدې د غرمې پر وخت مړ د عسکرو په چانټو کې له مهماتو پرته نور مهمات نه درلودل. ما له کپتان ټرور سره اړیکه ونیوه. نوموړي لږ تر لږه مهمات راولېږل، خو نوره مرسته یې را ونه لېږله. د کپتان لارنس زړور وړاندیز چې که دوه ټولي ورکړل شي، زما مرستې ته به راشي، [د افغانستون او مېکناټن له خوا] رد شو. په ماښام کې مې خوراکي توکي له دولتي زېرمې څخه ووېشل. د شپې په ترڅ کې برېدونو په وقفه یې توګه دوام درلود او مړ په ناوړه اړنګ کې وو چې دښمن مو شمال ختیځ برج کمزوری کوي.[۲۳]

هغه ماسپښین کله چې مکنزي د خپل ژوند له پاره جګړه کوله، د مخالفینو مشرانو د ښار د ننه په خپلو غوراویو بیا کتنه کوله. تر دغه ماسپښین پورې دوی ټولو خپل اسونه زین ساتلي وو چې انګرېزان د ځوابي برید په وسیله د دوی مرکزونو ته د ننه نه شي،[۲۴] خو دا په ډېرېدونکې بڼه واضح کېده چې انګرېزانو دومره ټکان خوړلی و چې په یوه واحده او مناسبه توګه یې د پاڅون ځواب نه شو ورکولی. یو شمېر مشران چې په پیل کې یې انګرېزانو ته د مرستې وړاندیز وکړ او وروسته یې د دوی وارخطایي ولیده، اوس کرار کرار شاته کېدل او پر ځای یې تلې ته کتل چې کومه خوا یې درنېږي.[۲۵] وېنسنټ اییر په خپله یوه تبصره کې ویلي: «پرته له دې چې عاملینو ته جزا ورکړل شي، زموږ د هېوادوالو وژنه او د دولتي او شخصي شتمنیو ورانونه له اډې څخه د یو میل په واټن کې او د بالاحصار له دېوالونو لاندې ترسره شوه. زموږ له خوا د داسې کمزورۍ ښودنه، دښمنانو خپله غښتلتیا وګڼله – همدا راز هغه خلک یې زموږ پر ضد واړول چې له پاڅون سره د یو ځای کېدو له ګروهنې سره سره، تر اوسه بې پرې پاتې شوي وو او بلاخره یې ملت زموږ د تباهۍ له پاره یووالي ته وډوماره»[۲۶] ؛ نو د دې له پاره د مخالفینو د مشرانو لمړنی ګام دغه پرېکړه وه چې دوی ته به دا ښه وي چې یوې چټکې وتنې ته د تیاري پر ځای، ځانونه په یو لنډمهالي حکومت کې تنظیم کړي او یو مشر وټاکي ځکه چې پرته له دې څخه د جهاد اعلان روا نه و.
لکه څنګه چې د پاڅون په پیل کې تر ټولو ډېر مخکښ اشرافیان شاهي غوښتونکي وو، د دوی لمړی اند دا و چې شاه شجاع ته د دې فرصت ورکړي چې خپل ملحد ملاتړي وشړي. له انګرېزانو څخه د شاه ناراضتیا په پراخه کچه څرګنده وه، خو د هراتي په قول، د مخالفینو دغه وړاندیز د شاه له خوا له سختې ترټنې سره مخ شو:

د مخالفینو مشرانو یو پلاوی اعلحضرت ته ولېږه او ورته وې ویل: «تاسې زموږ پاچا یاست او موږ د بهرني اشغال پر ضد ستا د ملاتړ په لټه کې یو. موږ هیله کوو چې تاسې له دغه بهرني قوم څخه ځان بېل کړئ.» اعلحضرت ځواب ورکړ: «زما واکمني له انګرېزانو چې زه یې ډېرش کاله دروند مېلمه وم، بېلېدونکې نه ده. که څه هم د نظام الدوله او وزیر په توګه د ناکاره عثمان خان ګمارنې ډېر خپګان رامنځته کړ، خو زه دوی ته په زړه کې ګرځ نه لرم. هر څه چې پر دوی باندې کېږي، پر ما دې هم وشي.» مخالفین چې د شجاع د همکارۍ په خپلولو کې پاتې راغلل، نوموړی یې کافر اعلان کړ.[۲۷]

د یو سدوزي په نه شتون کې چې د دوی مشري وکړي، پاڅونوالو بارکزیو ته مخ واړولو. له څو اونیو راهیسې داسې ګنګوسې وې چې بلاخره د دوست محمد تر ټولو هوښیار او هوډمن زوی، اکبرخان له بخارا څخه تښتېدلی، خو د ده په نه شتون کې مخالفین اړ شول چې د نوموړي تر ټولو مشر د تره زوی، زمان خان ته ورشي. زمان خان هغه کس و چې موهن لال یې مخکې وژغوره. کله چې نوموړي د پاڅون په هکله لمړی واورېدل، خپل زوی یې چې شجاع نومېده او د شاه شجاع زوی بللی هم و، کپتان ټرور ته ولېږه چې د مرستې وړاندیز ورته وکړي.[۲۸] اوس یې چې کتل د تلې کومه

خوا درنېږي، نوموړي د پاڅون مشـري ومنله او مېکناټن ته يې په ادب وليکل چې «که څه هم خوښـه يې نه وه، خو مشـري يې ځکه ومنله چې د ډېر تاوتريخوالي مخه ونيسـي». ده ووېل چې حاضـر دی چې د شـاه شـجاع وزير شـي او د خبرو اترو په وسـيله په سـوله ييزه توګه د انګرېزانو وتلو ته لاره هواره کړي. ناخوښ هراتي ليکلي: «دوی محمد زمان خان د خپل مشـر په توګه وټاکه. نوموړی په «بډای کوچي» نومور دی، يو اطرافي څښن اوس په کابل کې تر ټولو ډېر واکمن شو.»[٢٩]

د پاڅون دوه رښـتيني مشـران هېر نه شـول: امين الله لوګری د محمد زمان نايب وټاکل شـو، (دغه لقب يې په وياړ د خپل ژوند تر پايه وساته) او عبدالله خان اڅکزی د مخالفو وسلوالو د اعلی سرقوماندان دنده واخيسته. ورپسې يوه اعلاميه خپره شوه: «نواب زمان خان بارکزی، غازي، په نرمۍ او مهربانۍ کې د وخت ګل، او په ديني سربښندنه کې د پېر حيرت، د ټولو قومونو مسـلمانانو له خوا د ايماندارو امير او د مجاهدينو امام وټاکل شـو او ټولو په دغه لقب ومانه.»[٣٠] له دې څخه لږ وخت وروسته، ملايان او ملنګان د ښار واټونو ته راووتل، ډولونه يې وهل او په رسمي توګه يې جهاد اعلان کړ.

مخکې له دې چې پاڅون نور هم پياوړی شـي، په بالاحصـار کې شـاه شـجاع د يو چټک غبرګون په حياتي ارزښـت پوهېده. نوموړی مېکناټن ته هک پک و چې ولې ځوابي برید نه کوي: د نوموړي نه يوازې چوپتيا، بلکې د سولې په وخت کې د ده ناټ چې د افغان دولت هره دقيقه يې اداره کوله، له اوسـني حالت سـره په نبغ ټکر کې وو، خو په ښـار کې له وېرې څخه له ډک وضعيت سره موازي، په اډه کې انګرېز مشـرتابه په عجيبه توګه کرار ناسـت و. داسې لکه چې وېرې کنګل کړی وي. هراتي ليکلي: «اعلحضرت بلاخره خپل سرمنشي په اډه کې مېکناټن ته له دغه پيغام سره ولېږه: «اوس ځنډ يا کرار ناسـتي ته وخت نه شـته. سـمدلاسـه عسکر ولېږه چې ښـار له ټولو خواوو کلابند کړي او مخکې له دې چې نه کنټرولېدونکې کچې ته ورسېږي، دغه بلوا وځپي. مشـران يې ونيسـه مخکې له دې چې بشپړ نظم پيدا کړي، دا کار تر اوسه هم شونی دی.»» هراتي زياتوي:

له بده مرغه د مېکناټن په اند اعلحضـرت هسـې بې کچې وارخطا و؛ نو يوازې د سـپاهيانو يو بلوک يې له توپونو سـره بالاحصـار ته ولېږه چې اعلحضرت ته سکون ورکړي. اعلحضـرت يو ځل بيا يو بېړنی پيغام ورولېږه: «موږ په حاضـر وخت کې د بالاحصار په کلا کې پوره خوندي يو، خو تر ټولو اړين د ښار امنيت دی چې بايد سـملاسي بېرته راوسـتل شي او که نه، دغه ياغي سـړي به هېڅ کله اېل نه شي!» د مېکناټن يوازينی ځواب دا و: «ولې دومره بېړه؟» که مېکناټن د اعلحضـرت مشـوره منلې وای او سـمدلاسـه يې مناسـب انګرېز عسکر له هرې خوا د ښار د کلابندۍ له پاره لېږلي وای او د مشـرانو د کورونو په سـوځولو يې نورو ته د عبرت درس ورکړی وای، دې به د خدای وېره د بلواګرو په سـترګو کې ننه ايسـتلې وای او نظم به بېرته راغلی وای! خو په دغه حالاتو کې، مېکناټن زړغی• و او اعلحضرت يوازې د خپلو ساتونکو يوه وړه ډله درلوده؛ نو د مېکناټن خوښې ته يې سر ټيټ کړ.[٣١]

په اډه کې انګرېز عيني شـاهدانو ليکلي چې مېکناټن د خپل مرسـتيال له ډاروونکې وژنې سـره سـره، په کومه کچه د حالاتو د جديت په اړه غلطه ارزونه وکړه. وينسـنټ ايير ليکلي: «مېکناټن په پيل کې پاڅون جدي ونه ګڼلو او زموږ پر وړاندې د عامه خلکو د احسـاسـاتو په اړه د ده څرګندونو نه يوازې ځان بلکې جنرال هم دوکه کولو، خو ناوړه

• زړغی: زړه نا زړه

حقیقت ژر راته څرګند شــو.»[۳۲] په رښــتیا، د ماســپښــین په پیل کې د دې پر ځای چې ځوابي برید وکړي، مېکناټن د شــاتګ پرېکړه وکړه. نوموړي له اډې څخه بهر خپله ودانۍ پرېښــوده او خپله ملکي اداره یې اډې ته ولېږدوله. په عین وخت کې الفنسټون امر وکړ چې د اډې پر دېوالونو باندې دې د ساتونوکو شمېر دوه برابره شي. پرته له پورتنیو کړنو، د ۵۰۰۰ وســلوالو عســکرو، ګڼ شــمېر د اس توپچي او د یوه کال له پاره د مهماتو له درلودلو ســره ســره، انګرېزي قوماندانانو هېڅ ونه کړل. الفنســټون، مېکناټن ته لیکلي: «ګورو به چې ســهار به څه حال وي او بیا به فکر وکړو چې څه باید وشـي.»[۳۳] نه ماتېدونکي مېرمن سـېل په غوســه وه. نوموړې لیکلي: «هر څه په ســربدالۍ او زړغي توب کې وو. اســتازی پر خپل اس ســپور شــو او دروازې ته لاړ او بیا بېرته راغی؟...»، خو مېرمن ســېل لږ وخت وروســته په نورو کارونو بوخته شـوه. د نوموړې نوی زوم، بریدمن سټرټ په تذکره کې له بالاحصار څخه په وینو کې لت پت راوړل شـو. نوموړي خبرې نه شــوای کولی ځکه چې پر مخ او اوږه د ټپونو له کبله یې عصـبي رشـتې زیانمنې شـوې وې. خوله یې نه خلاصېده، ژبه یې پړسېدلې او فلج وه. د وینې د ضایع کېدو له امله ګنګس او وضعیت یې ډېر ژوبل و. پرېوتی نه شـوی ځکه چې وینو یې ساه بندوله. په ډېره سختۍ او له ډېر درد سره، نوموړی د نورو په مرسته پاس وختو او هلته په کټ کې کښېنول شـو. ډاکتر هارکورټ یې زخمونه وتړل. نوموړی د لسو بجو په شاوخوا کې ټپي شوی و او اوس چې یوه بجه وه، زخمونه یې وچ کلک او وینې یې ټینګې شـوې وې.[۳۴]

په عین وخت کې جنرال شلټن له خپلو عسکرو سره د ښار له شا څخه ناوخته بالاحصار ته راورسېد، خو نه پوهېده چې څه وکړي. د ماسپښین په درېیو بجو جورج لارنس بېرته د شاه شجاع دربار ته راغی او د بې پلانه شلټن د پیدا کولو راپور یې وړاندې کړ:

> پر ښــار یې د خپلو دوو توپونو اتکلي ډزې پیل کړې. د برید جنرال طرزالعمل دومره حیران کړم چې څرګندولی یې نه شـم ... [هغه] ډېر ټپرا، خپه او اندېښــمن و او نه پوهېده چې څه وکړي. د نوموړي د مخ په هره برخه کې د ناتوانۍ ټاپه وهل شــوې وه. ده له ما څخه سمدلاسه پوښتنه وکړه چې څه وکړي او کله چې ما ورته وویل: «سمدلاسه ښار ته ننوځه.» ده کلک وترټلم او ویې ویل: «زما قوه بسنه نه کوي او داسې نه ښکاري چې ته په دې پوهېږې چې د واټونو جګړه څه ته وایي؟...»
>
> په دغه وخت کې پاچا څو ځله له ما څخه وپوښــتل چې عســکر ولې اقدام نه کوي او په دې ډېر ځاځناک برېښــېده چې موږ هېڅ نه کوو. شلټن د شاه په اندېښـنه ښـه پوهېده چې دی باید د بلوا د ارامولو له پاره په فعاله توګه اقدام وکړي، خو دی په حقیقت کې په لویه کچه فلج و... [۳۵]

دغه فلج والی و چې د ناراضــه مشــرانو نابېره اعتراض ته یې لاره هواره کړه - انګرېز مشــرانو خیال درلود چې دغه اعتراض د ځاځ یوه بې اسرې څرګندونه ده، نه د یو لوی پاڅون ناره - چې خلک د اسلام له جنډې لاندې سره یو کړي او په نولســمه پېړۍ کې هر چېرته انګرېزان په خپله امپراتورۍ کې له یوې خطرناکې ننګونې ســره مخ کړي. په دې اړه لارنس داســې پایله لیکلې: «کومه زړغي او بې وســي چې په پوځي شــورا کې واکمنه وه، د هغو خلکو زړونه یې له کاره ایسـتلي وو چې باید په ســېکمنتیا او پرېکندتوب یې اقدام کړی وای. د دوی د خواشـینوونکي بې زړه توب له کبله، یوه ناڅاپي بلوا چې ســمدســتي د یوه کوچني ځواک په ګمارلو ځپل کېدای شــوی، په یوه داســې پاڅون بدله شــوه چې یو زړور پوځ یې له تباهۍ سره مخ کړ.»[۳۶]

شاه شجاع چې د ماښام په ترڅ کې خپل متحدين حتی په ډېره ناهيلۍ کې په ډوبېدو ليدل، د دوی د خوشحالۍ له پاره يې د ماښامنۍ مېلمستيا وړانديز وکړ، خو دغه وړانديز ته ځواب سوړ و. افسرانو په ځواب کې وويل چې دوی به څنګه مېلمستيا ته ځي، حال دا چې د دوی تشريفاتي يونيفورم په اډه کې پاتې دی؟[۳۷] که څه هم کابل په اور کې سوځېده او د دوی دريغ هره دقيقه کمزوری کېده، انګرېز افسران د مناسبو تشريفاتي ادابو په رعايت کې تر پايه هوډمن وو.

الډرېډ پاټېنګر د نومبر د درېيمې په سهار مخ په تېرا کېدو و. نوموړی يوازې له سلو عسکرو سره په يوه مظبوطه شوې محوطه کې ګمارل شوی و. دا په حقيقت کې د کابل شمال ته د ۶۰ ميلو په واټن کې په لغماني Laghmani کې د يوې غونډۍ پر سر يو کاروان‌سرای و. همدا راز دغه تانه په چاريکار کې له انګرېزي بارکونو څخه، چېرته چې د کوهستان له پاره اداري واحد جوړ شوی و، په لنډ واټن کې پرته وه. اوس ګڼ شمېر کوهستانيان چې ښه په وسلو سمبال وو، د ده اوچت هستوګنځي شاوخوا ته غونډ شوي وو، ظاهراً دغه خلک په دې موخه راټول شوي وو چې د نجراب د سيمې ناراضه مشران چې په ۱۸۴۰ کال کې بغاوت ته اړ شوي وو او د سېل جزايي عملياتو سخت زيانمن کړي وو، د پاټېنګر له اداري سره پخلا کړي، خو پاټېنګر په ټينګه دا احساسول چې هر څه سم نه ښکاري. نوموړي وروسته ليکلي:

او کله چې دوی [د مخالفينو مشران]، چې د [کوهستان د مخالفينو د مشر] مير مسجدي لښکر ورڅخه جوړ و، پر کلاوو باندې بريد رد کړ، زه يو لړ احتياطي کړنو ته وهڅېدم چې د يوې نابېره پېښې پر وړاندې له خپل ځای څخه دفاع وکړای شم، خو لکه څنګه چې د خپلې بدګمانۍ ښودنه هوښيار کار نه و، زه اړ شوم چې نيمه تدابير ونيسم... په درېيمه ورځ زما د هستوګنځي شاوخوا د خلکو شمېر په خطر ناکه توګه ډېر شو او زه اړ شوم چې [د کلا] برجونو ته عسکر ولېږم. سهار هغه مشرانو چې نجرابيان يې راوستلي وو، لېوال وو چې زه د دوی له ملګرو سره وګورم، خو هغو نورو نجرابيانو چې له دوی څخه لږ موده مخکې راغلي وو، د ډاليو غوښتنه کوله او په نه ترلاسه کولو کې يې ناراضه وو. ما دوی ته يو شمېر پيغامونه لېږلي وو چې که دوی هغه څه ترسره کړي چې ما ورته اشاره کړې وه، زه به نه يوازې ډالۍ ورکړم بلکې له پاچا څخه به اعزازي جامې هم ورته راوړم.

وروسته، د پاټېنګر مرستيال، بريدمن چارلس رټري* دوی ته چې ۳۰ يارډه* وړاندې په رېبل شوي پټي کې ناست وو ، د ستړي مشي له پاره ورغی. ګورخه حوالدار، موتي رام دغه پېښه داسې بيان کړې: «ښاغلی رټري چې د يوې افغان قوې قومانده يې په لاس کې وه، وهڅول شو چې د خدمت له پاره نوي جلبيان معاينه کړي چې دوی ورسره راوستلي وو. دغه کسان پر اسونو سپاره وو. کله چې رټري د دوی معاينه کوله، دوی له ښۍ او کيڼې خوا د ده په لور ورغلل او ترې چاپېر شول. بيا يې په تومانچه وويشت.» په عين وخت کې، کله چې پاټېنګر له يو شمېر نجرابي مشرانو سره خبرې کولې، د

*چارلس رټري د انځورګر جېمز رټري، چې د جګړې ډېر نوموړ شوي انځورونه يې کارلي، ورور و.

*يو يارډ ۰،۹۱ متره دی. (ژباړن)

نوموړي يو افغان عسکر ده ته ورمنډه کړه چې «له دغه خيانت څخه مې خبر کړي.»

په داسې حال کې چې ډېرو موړ څک کړو، هغه په ډېرې سختۍ وپوهولم څکه چې په اشارو يې خبرې کولې. کوم مشران چې ما سره وو، اوچت شول او وتښتېدل. زه د دويمې پټې دراوزې له لارې کلا ته وتښتېدم او ورپسې بام ته وختم. له بام څخه مې ښاغلی رټري وليد چې له کلا څخه شاوخوا ۳۰ يارډه ليرې سخت ټپي پروت و او تش په نامه جلبيان، د حاضرباشانو د کمپ له چور څخه وروسته په هر لوري تښتېدل. د دښمن يوې ډلې چې په پټي کې تېرېدل، ښاغلي رټري ته پام شو او د نوموړي په لور يې منډې کړې. له دوی څخه يو کس د خپل ټوپک خوله د رټري پر سر کېښوده او ويې واژه. د ډلې يو شمېر نورو کسانو هم خپل ټوپک ورباندې تش کړل او په بېلا بېلو ځايو يې ووېشت. په دغه وخت کې ساتونکې تيار سئ شوي وو، خپل ټوپک يې ډک کړل او په ډېرو يې پيل وکړ چې له کبله يې ساحه پاکه شوه، خو دښمنان چې د دېوالونو او لښتيو تر شا پټ وو، موږ په دوامداره توګه تر فشار لاندې نيولي وو.[۳۸]

لکه څنګه چې پاټېنګر او ګورخه عسکر يې په چاريکار کې له اصلي اډې څخه يوازې له هغه مهماتو سره چې په چانټو کې يې وو، دغه کلا ته راغلي وو، د مهماتو د کمښت له امله بېګا ته په تياره کې له کلابند شوې کلا څخه ووتل او د هغه برمته افغانانو په ګډون چې د کوهستان له مشرانو يې اخيستي وو، سلاح کوټ او خزانه يې هملته پرېښودل. دوی وکولای شول چې په جګړه خپله لاره د درې په لمن کې د انګرېزانو اصلي بارکونو ته وباسي، چېرته چې ۷۵۰ ګورخه پوځيان او د دوی کورنۍ، شاوخوا ۲۰۰ ښځې او ماشومان مېشت وو. هلته دوه توپونه هم وو، خو سپاره پوځيان نه وو. دلته پاټېنګر له يوې نوې ستونزې سره مخ شو. نيمايي اباد او د بې دروازو بارکونو له پاره تر اوسه څاه نه و کيندل شوی؛ نو لږ وخت وروسته دغه کلابند شوې چونۍ اوبه نه لرلې*.[۳۹] هر ځل به چې د شپې په بهير کې يوه رضا کاره ډله څېرمه کانال ته ولېږل شوه چې اوبه راوړي، دوی به د اوبو په غاړه وويشتل او يا ژوندي ونيول شول. که به چا لږ اوبه راوړې «سمدلاسه به چور شوې او د هر چا لاسته ته چې ورغلې، همغه به وڅښې». حوالدار موتي ليکلي:

نارينه به د شپې له خوا يوې څېرمه چينې ته په پټه لاړل چې اوبه يې افغانانو بل لوري ته اړولې وې. چا به چې پټک درلود، ډک به يې کړ. د چا سره به چې لوټې وې، په ټوکر کې به يې نغښتې وې چې د اوسپنې غږ يې دوی بربنډ نه کړي. د چا سره به چې نه پټک او نه لوټه وه، ټوکر به يې په اوبو کې غوټه کړ او بېرته به يې لوند راوړ. کله به چې نارينه چې خطر يې په ځان منلی و، کلا ته بېرته راغلل، ټول به ترې چاپېر شول او د يوه ګران بيه څاڅکي د ترلاسه کولو هڅه به يې کوله، خو افغانان په دې پوه شول او هر څوک به چې چينې ته نږدې شول، و به يې ويشتل. د کلا له دېوالونو د ننه يو څاڅکی اوبه نه پيدا کېدې او خلک له تندې لېوني شول.[۴۰]

په عين وخت کې کوهستاني قومي خلک راروان وو؛ په ۴۸ ساعتو کې، شاوخوا ۲۰۰۰ تاجکان راغونډ شول چې پاټېنګر او ګورخه پوځ يې په نيمه اباد بارکونو کې کلابند کړي. بريدمن جان هاټن John Haughton په دوبلېن کې زېږېدلی د پاټېنګر همکار ليکلي: «داسې برېښېدل چې د سيمې ټول نارينه وګړي زموږ پر ضد غونډ شوي وو.[۴۱] سبا ته، کلابند کوونکو يوه څېرمه کلا ونيوه چې بارکونه لاندې ورته پراته وو او د ګوليو باران زموږ د محوطې د ننه پيل شو.» دومره وخت تېر نه و چې پاټېنګر د دان پور پر ګولۍ په ورون سخت ټپي شو او د ده پوځي قوماندان کپتان کرېستوفر کادرېنګټن Christopher Codrington په سينه کې مرګونی ټپي شو.
په راتلونکو ورځو کې دفاع کوونکي مخ په ټېلې وو. هاټن ليکلي: «[زموږ وروستۍ پاتې] اوبه هغه پوځيانو ته ورکول کېدې چې جګړه يې کوله، هر سړي ته نيمه پياله چې ډېری يې خته وه... ډېرو کسانو د پسه خامه غوښه ځبېښله چې

*دغه بارکونه تر اوسه شته او په بګرام کې د امريکا له هوايي اډې څخه په لنډ واټن کې پراته دي.

خپله تنده ماته کړي. جګړه په خپله يو وچ کار دی، خو پرته له اوبو جګړه ناشـونې ده. ګرځاو ډېر زيات و... ژړ زموږ غږ بوغ شـو، شـونډې مو وچاودې، مخونه مو په دوړو او لوګي سـپېره شـول او سـترګې مو لکه وينې سـرې شـوې.» هاټن زياتوي:

غرمې ته لږ وخت پاتې و چې ټولې چوڼۍ اله ګوېي پيل کړه. ما ته وويل شـول چې د کابل له لوري يوه ډله سـرې را روان ښـکاري. زه سـمدلاسـه لاړم چې ويې وينم. ما بې اړنګه وليدل، خو ايا دا تازه دمه مرسـتندويه ځواک دی چې موږ يې له ډېره وخته په تمه وو او يا دښمن؟ په يقين سره مرستندويه ځواک، ما په ټېلسکوپ کې سم وليدل. په سر کې يې اسوال وو، زموږ پنځمه سپره قوه، دا حقيقت د دوی د سپينو خوليو څخه څرګندېده. موږ يو بل ته مبارکي ورکړه او د خوشحالۍ اوښکې مو له سترګو وبهېدې، خو دريغی! ډېر ژر څرګنده شوه چې موږ وغولېدو. د ځلوب• عجيبه لوبې موږ د غواوو په يوې پادې تېرايستو.[۴۲]

په ټول افغـانسـتـان کې همـدې تـه ورتـه وضـعيـت و. نـاڅـاپـه او پـه چټکۍ هر کلی پـه دښـمـن بـدل شـو. د خيبر غابښـي په پښـپولاق کې پر يوه ډله ځاګړ انګرېز عسـکرو بريد وشـو او دې ته اړ شـول چې پېښـور ته شـاتګ وکړي.[۴۳] د نومبر په درېيمه د کابل سوېل ته د کپتان کرافورډ Crawford تر مشرۍ لاندې د سپاهيانو يوې کوچنۍ ډلې يو شـمېر د افغان مخالفينو نيول شـوي مشـران له کندهار څخه غزني ته لېږدول. «موږ ټوله شـپه مزل وکړ او په لمر ختو کې موشکۍ Mooshky ته ورسېدو.» دغه خبره د همت بنايه Himat Baniah په نوم يو سـپاهي کړې چې له پېښې وروسته په پوځي محکمه کې يې پوښتنو ته ځواب ويلو. نوموړی زياتوي:

د سـهار شـاوخوا اته بجې د موشـکي او څېرمه کليو خلک غونډ شـول او ناڅاپه څه نا څه ۵۰۰ خلک چې په چقمقي ټوپکو او تورو سمبال وو، پر موږ په ډېر شـور راغلل. زموږ ډېر کسـان يې ووژل او پاتې کسـان مو وتښـتېدل. موږ ټول له يو بل څخه جلا شـوي وو، يو په يوه کلا کې او بل په بله کې. ما واورېدل چې بريدمن کرافورډ تر موني Mooni پورې رسـېدلی و. کله چې دغه ۵۰۰ خلک پر موږ راغلل، له ما څخه يې هر څه واخيسـتل، حتی زما جامې يې هم يووړې. له دې وروسـته زه په لږ لنډ واټن کې وتښـتېدم. په پنځو بجو دوو اسوالو زه پيدا کړم او ويې نيولم. بيا يې د اسير په څېر د غرده Ghardeh په نوم يوې کلا ته بوتلم. [۴۴]

لنډه موده وروسـته د غلزيو يوې لويې قوې غزنی کلابند کړ. يوازې کندهار د جنرال ناټ د څکو سـترګو لاندې ارامه و. نوموړي ليکلي: «زه به د کابل ملګرو په څېر په خوب کې ګير نه شـم. د هېواد د دغه برخې د خونديتوب له پاره ما هر راز تابيا نيولې ده.»[۴۵]

خو په همدې وخت کې په کابل کې د دوو هغو حياتي کلاوو کلابندي نوره هم ټينګېده چې زېرمتونونه په کې وو. د کپتان ټرور برج لرونکی کور د شاه د زېرمتون کلا ته مخامخ پروت و. د نومبر په درېيم وروسـته له دې چې دی له خپلې کورنۍ سره له شاتنۍ دروازې په تياره کې وتښتېد، سمدلاسه مخالفينو يې پر کور يرغل وکړ. که څه هم په دغه کلاوو کې د ټول ژمي له پاره انګرېزانو ته خوراکه اکمالات راغونډ شوي وو، خو نه الفنسټون او نه مېکناټن عسکر ور ولېږل

•ځلوب: سراب: هغه حالت چې په ګرمۍ کې له ليرې واټن څخه په دښته يا د سړک پر سر اوبه ښکاري.

او نه یې مهمات ور واستول چې د دوارو کلاوو له دفاع کوونکو سره مرسته وکړي حال دا چې د مقاومت مرکز له اډې نه د یو نیم میل څخه په لړ واټن کې لیرې و او په اډه کې ۵۰۰۰ سپاهیان بېکاره ناست او امر ته تم وو. په زیاتېدونکې توګه خوابدې مېرمن سېل په خپله یاد لیکچه کې لیکلي: «لا تر اوسه هېڅ پوځي اقدام نه دی شوی چې د کلابندۍ په صورت کې د پایښت یوازینۍ وسیله خوندي وساتي. په دغه (خرابه زړه) کلا کې چې مرو کمزورې کړې، ټولې بنګالي اکمالاتي زېرمې دي. که چېرې یې مخالفین ونیسي، موږ به نه یوازې خپل ټول اکمالات له لاسه ورکړو بلکې له ښار سره به مو اړیکې هم غوڅې شي.»[۴۶]

جنرال شلټن نور اغېزمن نه و. موهن لال لیکلي: «شلټن له پیل څخه دومره ډېر بې اسرې ښکارېده چې پر هر جنګیالي یې زهرجن اثر واچاوه.»[۴۷] جورج لارنس په دې اړه همغږی و او لیکلي یې دي: «که څه هم له شلټن سره د هغه قوې په پرتله ډېر ځواک و چې په رڼا ورځ یې د قلات پر کلا یرغل وکړ او ویې نیوه، خو نومووړی په بشپړه توګه هېڅ ونه خوځېد او حتی د [زاړه مغول] شاه باغ او همدارنګه د محمد شریف کلا ته [چې اډه لاندې ورته پرته وه] چې ساتل یې په وضاحت اړین وو، هېڅ پام ونه کړ که څه هم دوی زموږ تر منځ پرتې وې او پر زېرمتونونو د پوځ پایښت تړلی و.»[۴۸]

د نومبر په څلورم د شاه شجاع د ځواکونو د تنخواوو معتمد هیو جانسن، الفنسټون ته ورغی او وضعیت یې په ډېر وضاحت ورته بیان کړ. نومووړي جنرال ته وویل چې «په اډه کې یوازې د دوو ورځو له پاره خوراکه توکي پاتې دي... او په څېرمه کلاوو کې د دښمن د شتون له امله نه شي کولی په شاوخوا سیمو کې څه وپېري. که چېرې د هر راز خطر په منلو سره زېرمتونونه خوندي ونه ساتل شي؛ نو د لوږې له کبله زموږ د ځواکونو تباهي [خامخا] ده». الفنسټون زړه نا زړه د جانسن شننه ومنله، او د کلا دفاع کوونکي، اېنسېن وارن Ensign Warren ته یې پیغام ولېږه چې د شپې په دوو بجو به مرستندویه قوا ورولېږل شي. وارن د بومي پلې قوې افسر و. دی یو ارامه او د پرېکنده زړورتیا څښتن و، خبرې به یې لږ کولې او په خپل کار پسې به له دوه کوچیاني سپیانو سره روان و، خو الفنسټون خپله ژمنه پوره نه کړه که څه هم وارن یو لړ استونې ور ولېږلې چې د سملاسي مرستې غوښتنې یې په کې کړې وې او ورته ویل یې چې که پرته له ځنډه مرسته ور ونه لېږل شي، د خپلو مورچلونو پرېښودلو ته به اړ شي. نومووړي په پیل کې ۷۰ عسکر درلودل چې ډېر یې وتښتېدل. سبا سهار په پنځو بجو د زېرمتون کلا بلاخره پرېښودل شوه. وارن او ورسره لږ شمېر عسکرو یې په زړورتیا د الفنسټون له ژمنې څخه وروسته، پوره درې ساعته نور هم په کلا کې پاتې شوي وو. مېرمن سېل لیکلي: «ورپسې دښمن سمدلاسه کلا ونیوله او موږ یې د پایښت له [کابو] یوازینۍ وسیلې څخه محروم کړو.»

اوس یوازې یو د اکمالاتو انګرېزي مرکز پاتې و. د کالن مکنزي تر قوماندې لاندې د نشان خان کلا چې د شاه شجاع د قوې له پاره پرېمانه اکمالات په کې راغونډ کړل شوي وو. لکه څنګه چې مکنزي لیکلي : «عسکرو له سنجونو څخه د ټرور د زېرمتون د لوټ صحنه په پرېشانۍ کتله او دښمن د کلا په سر کې چې زما دفاعي لیکه لاندې ورته پرته وه، موضع ونیوله. دوی په خپلو تور ټوپکو داسې کره نښه ویشتله چې زه دې ته اړ شوم چې لوېدیځه دفاعي کرښه پرېږدم.» نومووړی زیاتوي:

زه به په خاپوړو په څو زینو کې پورته شوم او یو په یو به مې په چتکۍ له دروازې څخه هغه برج ته وکتل چې کمزوری کېده. کله چې یو ځل بیا د برج لیدو ته لاړم، زما یو عسکر راته وویل چې یو افغان له مخامخ تېر کش څخه نښه نیسي، ما چې مخ ور واړولو، د عسکر سترګه څیرې او ټنډه یې په مردکۍ غار، زما له پښو سره مړ ولوېد... ماسپښین، دښمن د دېوال یوه لویه برخه پر موږ ونړوله

چې ټوټو یې زموږ د یو برج پاسنۍ برخه ولړزوله. زموږ د وروستیو مهماتو بشپړه ناکاري، ناهیلي زیاته کړه... افغانانو د سوند لرګي راوړل او د اوږدو لرګیو په سر کې یې احتراقي ځېزونه اېښي وو. د سوند لرګي یې د دېوال په بېخ کې کېښودل چې زما دروازه وسوځوي.

اوس د مکنزي ځینو اسوالو په «یو ډول نیمه بغاوت» پیل وکړ او غوښتل یې چې پر اسونو وتښتي: «زه له یو دوه میله ټوپک سره دوی ته ورغلم چې دغه هڅه یې شنډه کړم. مرمۍ مې په ټوپک کې تېره کړه او دوی ته مې امر وکړ چې دروازه بنده کړي او ګواښ مې وکړ چې نه اطاعت کوونکي به وولم. دوی ته زما پرېکندتوب څرګند شو ځکه چې زه مرګ ته چمتو وم؛ نو دوی مې اطاعت ته سر ټیټ کړ.» ماښام ته چې مکنزي او سړیو یې «پرته له دمې شاوخوا ۴۸ ساعته کار او جګړه» کړې وه، له بریده وتلې ستومانه وو:

زه د خپلو وطنوالو له خوا په ښکاره توګه بشپړې نابودۍ ته پرېښودل شوم، خو زما افغان پلویان تر پایه په کلکه راسره وو که څه هم دوی ته ډېر هڅوونکي وړاندیزونه وشول چې له ما سره خیانت وکړي. کله چې بلاخره حتی د یو ډز له پاره د مرمیو قحطي راباندې راغله، حسن خان [د مکنزي افغان تورټوپکوالو قوماندان] ما ته راغی او ویې ویل: «زما په اند موږ خپله دنده ترسره کړه. که ته دا اړینه بولې چې موږ دلته مړه شو؛ نو موږ چمتو یو، خو فکر کوم چې موږ هر څه وکړل.»[49]

ورپسې مکنزي ومنله چې د شاتګ له پاره تیاری ونیسي. د روژې میاشت وه؛ نو دوی پلان جوړ کړ چې وروسته له لمرلوېدو څخه چې د کلابند کوونکو د روژه ماتي وخت وي، سمدلاسه وتښتي. د حسن خان افغان نښه ویشتونکي تور ټوپکوال به مخکې روان وي او ورپسې به ټپیان په سملاسي جوړو شوو تذکرو کې له ښځو او ماشومانو سره یو ځای لېږدول کېږي او په اخر کې به مکنزي روان وي. پلان داسې و چې له کلیو څخه لیرې د کانال لاره تر هغه وخته ونیسي تر څو یې چې اډه تر سترګو شي او بیا به په پټیو کې د اډې په لور ځي. ټول بکسونه او خوراکه اکمالاتي توکي به پرېښودل کېږي.[50]

د تېښتې امر اسانه خو ترسره کول یې سخت وو. مکنزي لیکلي:

په ټولیزه توګه، د شپې شاتګ له مصیبت څخه ډک وي او څرګنده شوه چې زموږ شاتګ هم مستثنی نه و. زما ربړ امر ته چې ټول کالي او بکسونه باید پرېښودل شي، غوږ ونه نیول شو. ډېرو بېوزلو ښځو خپل شته پر خپلو اوږو وړل او ماشومان یې په پښو روان کړي وو. د دوی ژړا زموږ د بربنډېدو خطر زیاتولو. زه د ښځو منځ ته لاړم چې د خپل امر په اطاعت ځان ډاډه کړم، یوه ځوانه ۱۶ یا ۱۸ کلنه ګورخه نجلۍ چې خپله اوږده لمن یې د پښو تر منځ شا ته تېره او بیا پرملا تړلې وه او پر کمربند کې یې توره ورکړې وه، زما مخې ته ودرېده او خپل ټول شته یې زما له پښو سره وغورځول او راته ویې ویل: «صاحبه، تا سمه خبره وکړه، ژوند تر شتمنۍ بهتره دی.» نوموړې یو ښایسته مخلوق و، سپین مخ او غټې تورې سترګې، کالي یې تر ځان تاو کړي او اندامونه یې خلاص وو، د ژوند یو انځور، روح او انرژي. بیا مې هېڅ کله ونه لیده او وېرېږم چې یا به وژل شوې او یا به په همغه شپه یرغمل نیول شوې وي.

مخکې له دې چې دوی یو میل مخ ته لاړ شي، ډزې پیل شوې. د مکنزي ډله ډېر ژر له تور ټوپکوالو څخه چې مخکې روان وو، بېله شوه او دی په خپله له یو چپړاسي او دوه اسوالو سره د ښځو او ماشومانو په منځ کې چې چیغې یې وهلې، یوازې پاتې شو او تر سختو ډزو لاندې و. لږ شېبه وروسته کلابند شو. ده لمړی فکر وکړ چې خپل کسان یې دي، خو «دوی ډېر ژر زما تېروتنې ته په دغه ناره پام کړ: «پرنګی دی» او په تورو او چړو یې راباندې برید وکړ.» مکنزي خپل اس چو او ګرد یې تاو کړ.

توره مې له ښـۍ خوا څخه کېنې ته وهله. د خدای په مهربانۍ زما ضـربو د دوی ډېرې ضـربې شـنډې کړې او زه دومره بختور وم چې د یوه ځاځمن بریدکوونکي لاس مې غوڅ کړ. توره مې سیده د دغه سرې تر مټ تېره شوه، خو له دې وروسته، ما د سر په شاتنۍ برخه کې سـمدلاسـه داسې یو لوی ګوزار وخوړ چې د دښـمن په لاس کې تورې لاو وکړ او زه یې نږدې له اس څخه غورځولی وم. په یوه پښـه ځړېدم... بیا مې دومره په یاد دي چې پر زین نېغ ناسـت وم، دښــمنان راپسـې وو او ټولې ډلې ډزې راباندې کولې. زه د دان پورو له دوه جوپو ډزو څخه ژوندی ووتم او ټپي نه شـوم. دغه ډله راپسې وه، خو زه په ډېره چټکۍ له څو پټیو څخه تېر شـوم او له دوی څخه مې ډېر واټن ونیولو... په داسې حال کې چې په ډېر پام مخته روان وم، په ډېر وحشت مې پام شو چې لاره مې د افغانانو یوې ګڼې ډلې بنده کړې. شـاتګ ناشـونی و؛ نو خدای ته مې ځان وسـپارو او د دوی منځ ته مې اس په دغه هیله په منډو کړ چې د اس وزن به لاره راته خلاصه کړي په داسې حال کې چې توره مې د وروستۍ جګړې له پاره چمتو نیولې وه، خو ښـه وشـول چې دغه پرېکړه مې وکړه ځکه چې دغه افغانان زما خپل تور ټوپکوال وو.

بلاخره، دوی اډې ته ورسېدل. مکنزي لیکلي: «د شپې په ترڅ کې، زما د ډلې ګڼ شمېر خلک چې ډېری یې ملکي کسان وو، اډې ته راورسـېدل. په ټوله کې، زما څه نا څه دوولس کسـه ووژل شـول. له هغه غلطیو څخه چې زموږ د زوال وجه شــوې، تر ټولو بده یې زما د تانې نه غښـتلي کول وو. حتی هر هوښـیار افغان ویل چې که زما سـره د یو دوه غونډونو مرسته شوې وی، موږ به د ښار واکمنان پاتې وای.»[51]

هیو جانســن چې د خپلې خزانې په ژغورلو کې د جنرالانو غلطیو هک پک کړی و، د بلوا په یوازې ۳۶ ســاعتونو کې د ټولو خوراکي اکمالاتي توکو له لاسـه وتلو حتی نور هم حیران او په غوسـه کړی و. نوموړي په خپل یادښـت کتاب کې لیکلي:

د څلور لکو روپیو په ارزښت اوړه، وربشې، واین، بیر او هر راز اړین توکي پرته له ځوابي ګوزار څخه دښمن ته تسلیم کړل شـول. یو شمېر خلک، په ځانګړې توګه غټه او د نفوذ خاونده د قزلباشـو قبیله تر دې وخته بې پلوه پاتې شـوې وه. دوی به د یوې یا دوو ورځو له پاره زموږ په نه کارنتوب او د خزانې د ورکاوی او همدا راز زموږ د مامورینو د وژلو په اړه زموږ په ښکاره بې غورۍ خورا ډېر حیران شـوي وي. دوی حتی په خوب کې دا نه وو لیدلي چې ۵۰۰۰ کسـیزه انګرېزي ځواک چې دوی یې د ښـه دسـپلین، زړورتیا او د مشـرانو د هوښیارۍ په اړه ستاینې اورېدلې وې، کرار کښېني او یو څو بې لارې خوار برېریان یې د خپلې اډې په دروازه کې جګړې ته وننګوي. خو اوس د ټول افغان ملت سترګې خلاصې شـوې وې. هر سـړی زموږ دښـمن شـو. د هغه اوچت کرکټر پر ځای چې موږ تر دې وخته درلود، اوس موږ ته په ډېره سـپکه سـترګه کتل کېدل. په دغه ورځ د زېرمې کلا د مېړیانو غټې ځالې ته ورته وه. د غرمې په وخت کې له لیرې ځایونو څخه په زرګونو خلک غونډ شوي وو چې د سپیو انګرېزانو په غنیمت کې ونډه واخلي.[52]

افغان سـرچینې وایي چې افغانانو په څلورویشـتو سـاعتونو کې د درې کلونو پوځي او خوراکي اکمالات تر لاسـه کړل او هر څه یې ښــار ته د ننه ولېږدول. منشــي عبدالکریم لیکلي: «دوی د غنیمت مالونه پر خپلو ســرونو وړل او د غلې زرګونه انبارونه یې کوچیانو او د کلیو اوسـېدونکو ته ووېشـل، بیا به دوی هم د غلې له ترلاسـه کولو وروسـته په بلوا کې ګډون وکړ. هر هغه څه چې ډېر درانه او د لېږدولو نه وو، وران به کړل شـول.»[53]

مېرمن سـېل په وضاحت د پېښې په جدیت داسې لیکلي: «دغه حالت دښـمن ته نه یوازې باور بلکې ډېر لوټ هم ور په برخه کړ او د اروپایانو په منځ کې چې خپل شــراب یې له لاســه وتلي وو، ډېره کرکه رامنځته کړه. تر ټولو لوی زیان د طبي اکمالاتو، د ناروغانو له پاره ځاښـکو، د ونو له رېښـو څخه جوړه شـوې نشـایسـته، واین او شـمپاین له لاسـه ورکول وو.»[54] څو اونۍ وروسته کله چې د پېښې خبر جورج براډ فوټ ته د جلال اباد په کلابند ښار کې ورسېد، په

خپله يادليکچه کې يې ځاځمنه يادونه کړې:

کالن مکنزی د ښار په لمن کې په يوه زړه کلا کې و. دوه ورځې يې جګړه وکړه او بيا وتوانېد چې هغه لوی ځواک ته ځان ورسوي کوم چې بايد ده ته يې ځان رسولی وای. نوموړي خپل ټول سري او د ښځو او ماشومانو ګڼه ګونه په خوندي توګه اډې ته راوستل او په خپله دوه ځايه په توره ټپي شو، داسې اتلولي هېڅ کله نه وه ترسره شوې. له خپګان څخه ډک ماشومان او ښځې د همغه وخت وروسته تري تام او يا په مريتوب او وينځتوب ونيول شول ځکه چې ۵۰۰۰ پوځيانو هغه څه ونه شوای کړی چې ده له پنځوسو کسانو سره ترسره کړل.[۵۵]

په کلابند شوې اډه کې لوږه ډېر ژر پيل شوه. عسکرو ته نيمه ځېره ورکول کېده، خو لکه دوه کاله مخکې د بولان د مارش په بهير کې، دلته هم لمړی د اډې ملکي وګړي او بار وړونکي څاروي وکړېدل. يوه اونۍ وروسته جانسن په خپله يادليکچه کې ليکلي: «زموږ څاروي له څو ورځو راهيسې له لوږې سره مخ دي. نه د وښو يو خسړی، نه د بوسو يو خلی او نه يوه دانه ترلاسه کېدای شي.* زېرمه شوې وربشې د اډې ملکي وګړو ته په ځېره ورکول کېږي. دوی ته د ورځې يوازې د کيلو يوه پر څلورمه برخه ورکول کېږي. زموږ څاروي د ونو په منډرکيو•، څانګو او پوستکو پايي او د بار وړلو توان نه لري.»[۵۶] يوه اونۍ وروسته وضعيت نور هم خراب شو: «له تېرو دوو ورځو راهيسې، زموږ د اډې ملکي وګړي د خوړلو له پاره هېڅ نه لري پرته له دې چې د هغه مړو اوښانو او اسونو مرداره وخوري چې له لوږې مړه شوي وو. منډرکي او د ونو پوستکي ته نور لاس رسی نه شته. په اډه کې ټولې ونې لوڅې لغړې دي.»[۵۷]

جانسن په چټکۍ د خوراکي توکو يوازينۍ سرچينه پيدا کړه. د صوفي زيارت په کلي، بي بي مهرو کې چې انګرېزانو د بې مارو په نوم پېژانده** او له اډې څخه نيم ميل شمال ته پر يوه ټيټه غونډۍ پروت او د اډې شاتنۍ برخه لاندې ورته پرته وه، نوموړي له يوه مشر سره يوه سودا وکړه او لږ اوړه اډې ته راوړل شول، خو دې يوازې د څو ورځو اړتيا پوره کوله.[۵۸] سړې هوا کراو نور هم زيات کړ او د ژمي لمړنۍ واورې پر ځمکه سپين ګرد غوړولی و. په همدغه وخت کې مخالفينو په هغه توپونو چې په ښار او د زېرمتونونو په کلاوو کې يې نيولي وو، د اډې پر بمبارۍ پيل وکړ، خو په بمبارۍ کې مېتود او ښه وړتيا نه وه او د ټولې جګړې په بهير کې افغانانو د توپچي په پيدا کولو کې ستونزې درلودې، خو په اډه کې د اټکلي ګوليو لګېدل د کلابند عسکرو وېره ډېروله.

د توپونو د ډزو سربېره، د محمد شريف له کلا څخه چې مخالفينو نيولې وه، د دان پورو ارابې هم پر اډه پيل شوې. له دغه کلا څخه د اډې دروازه مخامخ ښکارېده او څنګ ته يې د ښار سړک پروت و چې افغانانو پرته له مقاومت څخه

*د غلزيو يوه دنده اډې ته د غلې او وښو برابرول وو، خو کله چې مېکناټن پر دوی باندې اعانه ودروله، دوی په ځواب کې اډې ته د دغه اکمالاتو برابرول ودرول.

• منډرکی: د ونې ښاخ

**دغه کلی او زيارت تر اوسه شته چې د هوايي ډګر واټ ته پاس پروت دی او د ايساف لويه اډه او د رېګ په کڅوړو پټ د امريکا سفارت ترې لاندې ښکارېږي.

ونیو. همدا راز په نیول شوې کلا کې افغانانو سمدستي تیرکش وایستل ځو د اډې له اصلي دروازې څخه د انګرېزانو د هر چابک برید هڅه په ډزو شنډه کړي. د نومبر په شپږم، الفنستون د انګرېزانو د مقاومت مخه نوره هم ونیوه او د افغانانو د ډزو په ځواب کې یې ډزې په دې دلیل منع کړې چې د شکمنې مېرمن سېل د لیکنې پر بنسټ: «باروت لږ دي، حال دا چې په هغه وخت کې یې د دوولسو میاشتو کلابندۍ ته بسنه کوله.»[59]

اوس ټولو ته څرګنده وه چې الفنستون ټول په خطر کې اچولي. مېرمن سېل لیکلي: «خلک یې اړنګه وایي چې دغه مشر باید ګوښه کړل شي. د خوارکي جنرال پام بېلابېلو وړاندې شوو نظریو مغشوش کړی او هغه بده ناروغي چې دی ترې کړېږي، د ده ځواک کمزوری کړی. ډېر د غندنې وړ شورماشور روان دی: د شاتګ په اړه خبرې، او پایله یې چې مسلمان عسکر به له پوځ څخه وتښتي پر خلکو بد اغېز کوي.»[60] دې په رښتیا حقیقت درلود: د ناڅاپي باور بایلل او د مشرتابه نه شتون، عسکر هک پک او په وېره کې اچولي وو. سپاهي سیتا رام لیکلي: «د پوځ روحیه ډېره ټیټه وه. هر چېرته جګړه روانه وه او لکه څنګه چې اروپايي عسکرو ته سمه ډوډۍ نه وه، دوی خپله روحیه بایلوله او داسې جګړه چې دوی پخوا کوله، اوس یې نه کوله.» حالت نور هم خراب شو.

یخنی دومره ډېره شوه چې د پوځ هغه برخه یې نېږدې له کاره وایستله چې له سپاهیانو څخه جوړه وه... موږ شپه او ورځ د توپونو له ډزو څخه ځورېدو. داسې برېښېدل چې د دښمن شمېر په زرګونو ډېرېده او د دوی اوږدو چقمقي ټوپکو په اوږده واټن کې زموږ دان پور ټوپک یې اغېزې کړي وو. که څه هم دوی د یو منظم یرغل پر وړاندې درېدلی نه شوای، خو د دېوالونو، کورونو او داسې نورو ځایونو تر شا ډزو یې موږ ډېر کړولو... ټول پوځ په یو خواشینوونکي وضعیت کې و... د خوراکه توکو بیه د لېونتوب کچې ته رسېدلې وه او هر څوک له ناوړه ربړو سره لاس او ګرېوان وو. ما ډېر صاحبان ولیدل چې د ربړو او کړاوونو له امله یې ژړل او خپل مشران او جنرالان یې د دغسې شرمېدنې په هکله ګرمول. دوی به ویل چې د دوی مشران ډېر زاړه او په حقیقت کې بې ګټې دي.[61]

دا چې الفنستون د معیوبوونکي روماتیزوم او پرله پسې ماتو له امله په ژور خپګان کې ډوب شوی و، مېکناټن د نومبر په نهم پرېکړه وکړه چې د ده د ځای ناستی له پاره شلټن له بالاحصار څخه راولي. دا یوه بله غلطي وه. شلټن نه یوازې کټ مټ د الفنستون په څېر بې ارادې و بلکې د انګرېزانو د دریځ په ناهیلۍ قانع و. کالن مکنزي لیکلي: «ده نه مرسته او نه هوساینه راوسته او په ښکاره یې د شاتګ خبرې کولې.» کله چې راورسېد، مکنزي په خندا ترې وپوښتل چې څنګه دی. ده په ځواب کې وویل: «په تن کې ډېر ښه.» مکنزي وویل: «ښه، په داسې سختو حالاتو کې دا هم غنیمت دی.» برید جنرال په ډېره غمجنه ونګه مخ ور واړولو او داسې یې وویل: «له خاورو جوړ یې او خاورو ته به ځې.»[62] د شلټن راتګ انګرېزي جګپوړي قومانده هم ووېشله. مېکناټن په دې باور و چې دا د چونۍ دنده ده چې په هره بیه له خپل موقعیت څخه باید دفاع وکړي په داسې حال کې چې شلټن جلال اباد ته پر شاتګ ټینګار کولو. وېنسنټ ایږر لیکلي: «د داسې حیاتي موضوع په اړه د نظریو توپیر خواشینوونکې پایلې رامنځته کړې. دغه توپیر، جنرال په اړین وخت کې د همغږۍ له اغېز څخه محروم کړ.»[63]

اډې ته د شلټن غوښتنه په بالاحصار کې د انګرېزانو د نه شتون او د یوې مظبوطې او په اکمالاتو بسیا کلا د پرېښودنې په مانا وه. د اډې د دریځ کمزورتیا هر چا ته څرګنده وه. ښایي یوه ډېره ښه ستراتیژي به دا وای چې اډه پرېښودل شوې وی او عسکر بالاحصار ته لېږدول شوي وای. مکنزي په دې اند و: «که څه هم موږ له لوږې سره مخ وو او اسونه او اوښان مو خوړل، خو که بالاحصار ته لېږدېدلي وای، موږ تر یو کال پورې خپله دفاع کولای شوی؛ د

دوو اونيو په ترڅ کې به پاڅون په کرار شوی وای. دا يوه داسې مضبوطه کلا وه چې ټول ښار لاندې ورته پروت و او د مخالفينو د بشپړې قوې پر وړاندې درېدلی شوی، خو هېڅ شي قوماندانان دې ته ونه هڅول چې هلته لېږد وکړي.»[۶۴]
د کلا د بنسټيزې دفاع په کمزورتيا هېڅوک دومره نه پوهېدل لکه بريدمن سټرټ څکه چې ده ډيزان کړې وه. دا چې هر څه سم مخ ته نه تلل، نومورې انديښنو کابو لېونی کړی و؛ نو د ناروغۍ له کټ څخه اوچت او په پای جامه کې راووت او په وار وار يې قوماندانانو ته پيغامونه ولېږل چې د شاه شجاع له لرغونې کلا څخه بايد نه يوازې ښځه پوځيان را ونه غوښتل شي بلکې اډه هم بايد هلته ولېږل شي. مېرمن سېل په خپله يادليکچه کې ليکلي: «که چېرې د سټرټ مشورې ته غوږ نيول شوی وای، د پرېمانه مهماتو له لېږد څخه وروسته به موږ ټولو يوه شپه له هغه څه سره چې پر اسونو وړل کېدای شوی، په زړورتيا د بالاحصار په لور مارش کړی وای. هلته به موږ د مېشتو خلکو په کورونو کې اوسېدلو (که څه هم زما په اند هوسا اينه به نه وای). دوی د ژمي له پاره خپلې غلې او نورې اړتياوې پوره کړې وې؛ نو موږ به په هره بيه ورڅخه پېرودنه کوله او په دې توګه موږ د ټول افغانستان پر وړاندې د ډېر وخت له پاره پاتې کېدای شوی.»[۶۵] خو د سټرټ د پلان په ځواب کې قوماندانانو وويل: «اډه څنګه پرېښودی شو په داسې حال کې چې موږ ډېر لګښت ورباندې کړی؟»
د شلټن له تګ څخه وروسته، شجاع د خپلو پاتې عسکرو او په دوی پورې تړلو له څو انګرېزانو سره په بالاحصار کې يوازې پرېښودل شو. د مېرمن سېل د ليکنو پر بنسټ:

[دی] د خپل حرمسرای له دراوزې سره هستوګن شو او د کلابندۍ په ټول بهير کې هملته پاتې شو. ټوله ورځ به په کړکۍ کې چې اډه ترې ښه ښکارېده، ناست و. تېلسکوپ به يې په لاس کې او په انديښنه به يې د پېښو ننداره کوله. په ناهيلی او خپګان کې ډوب و. د څه وخت له پاره يې ټول شاهي تشريفات پرېښودل او له افسرانو څخه يې غوښتل چې له څنګ سره يې په څوکۍ کښېني. مزاج به يې له ډېر خپګان څخه ناڅاپه په خوښۍ او له خوښۍ څخه خپګان ته بدلېدلو.[۶۶]

د نومبر په دويمه اونۍ په بالاحصار او د اډې په شاوخوا کلاوو کې انګرېزي تانې يا له لاسه ووتې او يا پرېښودل شوې او جګړې په بي بي مهرو کې تمرکز وکړ. دا هغه ځای و چې د ناچارو انګرېزانو وروستنۍ اکمالاتي سرچينه ګرځېدلی و. دلته د کلاوو په شاوخوا کې چې کلی او اډه لاندې ورته پراته وو يو لړ بې پايلې جګړې وشوې. د نومبر په لسمه، ياغيانو چې په شمېر کې «له مېږيانو او ملخو ډېر وو»، د غونډيو دواړه غاړې ونيولې او د کلابندۍ کړۍ يې انګرېزانو ته تنګه کړه. همدارنګه د مخامخ غونډۍ پر سر يې د رکاب باشي په نوم کلا ونيوله.[۶۷]
مخالفينو درې ورځې وروسته دوه نيول شوي توپونه د خپلو سړيو په وسيله دغه غونډيو ته وخېژول. د پښوا په څېر، شلټن د دې په ځواب کې د کومې کړنې ترسره کول په دې وجه ونه منل چې د ماتې خطر په کې ډېر و. ځاځناک مېکناټن بلاخره وويل: «جنراله، ته دښمن پرېږدې چې تا وننګوي. که تر ماښامه دې بريد ونه کړ او دغه دوه توپونه دې ونه نيول، نو ته بايد هرې شرمېدنې ته چې پر موږ نازلېږي چمتو اوسې.»[۶۸] د سهار په سپېدو کې بلاخره شلټن يو لوی لښ او چټک پلی بريد وکړ، خو سمدلاسه يوې غښتلې افغان سپرې قوې چې نېغه د ده د پوځيانو ليکو ته ورننوته، پر

دوی برید وکړ . میرزا عطا لیکلي: «افغانانو خپل ځواک راغونډ کړی و او له غونډیو څخه یې اسـونه ښـکته په ځغاسـته کړل. په سـلګونو انګرېز عسـکر یې داسـې وربېل لکه واښـه. په دواړو خواوو کې زړورتیا او مرګ ژوبلې لیدل کېدې.»[۶۹]

انګرېزانو وکړای شـول چې یو توپ سـوری او بل اډې ته کش کړي، خو د ۸۰ عسـکرو د ژوند او نږدې ۲۰۰ ټپیانو په بیه.[۷۰] دا په زیاتېدونکې توګه د زړورو او په ځان باورمنو افغانانو پر ضد د ټېرا عسکرو اغېزمنتیا ته ښه بېلګه نه وه.

د نومبر په پنځلسـمه د انګرېزانو مورال یوه بله ضـربه ولیده. دوه شـډلي څېرې وتوانېدې چې د کلابندۍ له لیکې تېرې شـي او اډې ته بد خبر راوړي. داسـې برېښـدل چې د چاریکار په ۷۵۰ کسـيزې چونۍ کې یوازې الډرېډ پاټېنګر او جان هاټن ژوندي پاتې شوي وو.

له لسـو ورځو کلابندۍ څخه وروسـته، پاټېنګر سـختې تندې پسـې اخیسـتی و او له یوځ څخه په زیاتېدونکې توګه د عسـکرو د تېښـتې په اړه اندېښـمن و. همدا راز په کلابندۍ کې د ګډون له پاره د تاجکانو او صـوفیانو شـمېر مخ په ډېرېدو و؛ نو پرېکړه یې وکړه چې یوازینۍ هیله د کابل په لور تېښـته وه. نوموړي وروسـته لیکلي: «یوځ په بشـپړه توګه د لوږې او تندې د کړاوونو له کبله بې نظمه شـوی و. د خپلو عسـکرو په کنټرول کې د بومي افسـرانو بشـپړه بې کفایتي، د دوامداره پیره داری له کبله د عسـکرو سـتړیا، او په بشـپړه توګه د اوبو او نورو خوراکي توکو د نشـتوالي له امله ما سـوچ وکړ چې د لوا حتی د یوې کوچنۍ برخې د ژغورنې یوازینۍ لاره د کابل په لور شـاتګ و که څه هم دا کار ډېر له خطر څخه ډک و. ما هیله درلوده چې کېدای شـي هغه جره فعال او چابک خلک چې د مېرمنو او بچیانو له کبله نه ځنډېږي په خوندي توګه په تېښته بریالي شي.»

خو لکه د زېرمتون له کلا څخه د مکنزي د شـاتګ په شـپه، دلته هم ګډوډي نږدې په هغه دقیقه پیل شـوه چې د پاټېنګر عسـکرو له ودانۍ څخه وتل پیل کړل. نوموړي په یو رسـمي راپور کې داسـې اعتراف کړی: «وروسـته له دې چې له دروازې څخه ووتو، دا ما ته ناشـونې وه چې نظم وسـاتلی شم.[۷۱] ما هڅه وکړه چې دوی ته لارښـوونه وکړم خو کومه ګټه یې ونه کړه. تښـتېدونکي عسـکر چې لکه لېونیان د اوبو په لټون کې وو، ویشـتل کېدل. ټول ۳۰۰ ټپیان چې شـا ته پرېښـودل شـول او هغه سـپاهیان او د دوی ښـځې چې ژوندي ونېول شـول، د تاجک مشـرانو تر منځ ووېشـل شـول او ورپسې سمدلاسه د مربیو او وینځو په څېر خرڅ شول.»[۷۲]

پاټېنګر او هاټن، چې دواړو اسـونه لرل، وکولای شـول چې کابل ته ورسـېږي. دوی به له اصـلي لارې څخه لیرې د کوهدامن د لوېدیځ اړخ په اوږدو کې د شـپې له خوا مزل کولو او د ورځې به پټېدل، خو د دوی یوازې څو سـپاهیان په دوی پسې ونګوښېدل. یو له اسیرانو او ورپسې مریيو څخه حوالدار موتي رام و چې په بې سارې توګه یې د خپل اسیر توب بیان پرېښی دی. موتي رام د ډېرو نورو سپاهیانو په پرتله ډېر مخ ته تللی و او داسې ځای اسیر شو چې خپل منزل یې تر سترګو کېده. نوموړي لیکلي:

په هغه وخت کې چې جګړه پیل شــوه، له موږ سـره دوه ګورخه فقیران وو چې په افغانسـتان کې د بېلابېلو هندو زیارتونو د زیارت له پاره راغلي وو. دوی د وسلې او مهماتو غوښتنه کوله. زموږ افسرانو یې غوښته ومنله. دغه خرېسو• او سپېڅلو څېرو په خپلو زړورو کارنامو ټول هک پک کړل. زموږ څخه هېڅ‌چا د افغانانو په وړاندې دومره ښــه جګړه نه شــوای کولی لکه دوی چې کوله. موږ ټولو یو ځای د شــپې په ترڅ کې تګ پیل کړ او پرته له کوم مزاحمت څخه تر یو کلي پورې چې قره باغ ته څېرمه و، ورســېدلو. دلته ډزې پیل شـوې او موږ د سـهار تر درې بجو پورې په جګړه مخ ته روان وو، خو دغه مهال زموږ خوځښـت دښـمن ته ښکاره شـو او دوی هره دقیقه په ګڼ شمېر تر موږ چاپېرېدل. سړک د قره باغ په منځ کې تېر شـوی و او په دواړو خواوو کې یې دېوالونه او انګورباغونه وو چې افغانانو په کې لیکې جوړې کړې وې. دوی ډېرې مرګونې او پرله پسې ډزې راباندې وکړې. یو شمېر مړه شـوو او بلاخره بشپړه ماته راکړل شـوه. د انګورو د یو باغ ور د سـړک یوې غاړې ته وتلی و او زه له همدغه وره څخه باغ ته په منډه د ننه شـوم. یو افغان مې جامو ته لاس واچولو چې ما ونیسي، خو ځان مې ترې خلاص کړ او بیا مې منډه کړې او دې ته مې پام و چې دان پور مې باید راسـره وي. زما په چانټه کې یوازې پنځه ګولۍ پاتې وې.

کله چې انګرېزي اډې ته نږدې کېده، موتي رام پوه شـو چې د افغان کلابند کوونکو په منځ کې روان دی. «زه سـمدلاسـه پوه شـوم چې نور نو د تېښتې ټولې هیلې لاړې. ما په خپل کمربند کې سل روپۍ لرلې چې د شـاه په چوپړ کې مې ټولې کړې وې. دغه پیسـې مې خښـې کړې او یوه تیږه مې په دې موخه ورباندې کېښـودله چې بیا یې پیدا کړی شـم. ورپسـې کرار کښـېناسـتم او دې ته تم وم چې څه به پېښ شـي. لنډه شـېبه وروسـته، د اسـوالو یوه ډله چې شـمېر یې څه ناڅه ۲۵ کسـانو ته رسـېده، دغه ځای ته چې زه په کې ناسـت وم نږدې شــول. ځینو یې له ښــو او ځینو له اوږو ونیولم.»[۷۳] افغانانو درې ځلې هڅه وکړه چې په خپله د موتي رام په ټوپک نوموړی وولي، خو ټوپک به بند شــو. حوالدار ورته وویل چې مسلمان دی او دا به د خدای رضـا نه وي چې ووژل شي. بیا ورڅخه وغوښـتل شـول چې کلیمه ووایي، او ده وویله.

ورپسـې زما له سـتوني څخه توره لیرې کړل شــوه او دوی [خپل مشـر] بهاوالدین ته بوتلم. زما کوټ، پتلون، د ورېښــمو دســمال، تومانچه، بوټ او ځینې نور توکي یې واخیسـتل او یوازې یوه جوړه پای جامه یې راته پرېښــوده. د کلي خلکو په دومداره توګه په مرګ ګواښـلم، خو په پای کې بهاوالدین ازاد کړم. زه به دوه میله نه وم تللی چې د سړک پر غاړه یوه سړي چې یوېې یې کوله ودرولم. نوموړي په مرګ وګواښـلم که چېرې زه یوېې ورته ونه کړم. کله چې زه له ده سره وم، هره شـېه به ډېر کړېدم - هوا ډېره سـړه وه، او ما پرته له خپلې چوڼې څخه بل څه نه لرل چې پر ځان یې واچوم. زه د ورځې بام ته وختم او ما ته داسې څرګنده شـوه چې که له مک• څخه څو خښتې لیرې کړم، کېدای شي چې څوک مې ونه ویني او وتښـتېدلی شم. ټوله شپه مې همداسې وکړل او وتښتېدم.

خو تېښتـه یې بیا بریالۍ نه شـوه.«زه ښکته د جلال اباد سـړک په لور څه نا څه لس میله لاړم چې د یوه سـردار زوی چې پلار یې په کابل کې جګړه کوله، په ما پســې څو اســوال راولېږل چې ما ده ته بوځي. د کلي ټول خلک، زاړه او ځوانان، ښځې او نر راغونډ شول او داسې چیغې یې وهلې: «کافر یا پرنګی: مړ یې کړئ، مړ یې کړئ.» خو دغه ځوان مشر له اخ وډب څخه وساتلم او راته ویې ویل چې اس یې بورس کړم. نوموړي په دوامداره توګه په یوه تلسکوپ کې د کابل په لور کتل او ویې ویل چې پلار ته یې دغه تلسکوپ سېر الکساندر برنز ډالۍ ورکړی و.»[۷۴]

• خرېس: غټ او بې کچې مزی سړی

• مک: دودکش

د نومبر په شـلمه د مخالفينو ډزې ناڅاپه ودرېدې او درې ورځې پر اډه باندې ډزې ونه شـوې. د نومبر د درويشـتم په سـهار څرګنده شـوه چې مخالفينو دغه درې ورځې د مهماتو او باروتو په جوړولو تېرې کړې وې. په دغه سـهار له لمر ختو څخه مخکې، د ميرمسـجدي تر قوماندې لاندې ګڼ شـمېر کوهسـتانيان له اډې څخه پاس غونډيو ته وختل، خندقونه او سـنګرونه يې وکيندل او په بي بي مهرو کې يې د انګرېزانو خوراکي اکمالات په بشـپړه توګه ودرول. ورپسـې يې په توپونو د اډې بمباري پيل کړه. شلټن سمدستي ورولېږل شو چې د ساحې د پاکولو هڅه وکړي.
ميرزا عطا ليکلي: «د توپونو ډزو داسې درزاری کولو لکه تندر. غازي عبدالله خان اڅکزي د درنې جګړې غبر واورېد او په بيړه يې په بي بي مهرو کې جهاديانو ته مرستندويه قوه ولېږله: دوی انګرېزي عسکر د خپلو اسونو تر کوښو لاندې کړل. انګرېزان يې په خپلو تېرو تورو ووژل. بيا يې انګرېزي توپونه ونيول، د الله اکبر نارې يې وهلې او پر انګرېزانو يې يرغل وکړ.»
د اسـوالو پر وړاندې د دفاع په موخه، شـلټن د غونډۍ په سـر کې له خپلې پلې قوا څخه دوه مربعې جوړې کړې. دا د يرغل پر وړاندې انګرېزي دفاعي ستندرد و چې په واټرلو کې د ناپليون د نېزه وهونکو اسوالو پر ضد ډېر اغېزمن و، خو په افغانسـتان کې دا يو له مصيبت څخه ډک تکتيک ثابت شـو. افغانان شـا ته شـول او د تورټوپک نښې ويشـتونکي رامخته شـول. دوی د کمرونو او ډبرو تر شـا له خپلو مرچلو څخه په ګڼو انګرېزي ليکو ډزې پيل کړې په داسـې حال کې چې د انګرېزي دان پوړ ټوپکو ګولۍ دوی ته نه شـوای رسـېدی. انګرېزان په اسـانۍ نښـه کېدل ځکه دوی د روښـانه سـره يونيفورم داسې يوه جامده کتله وه چې څو ساعته هېڅ نه خوځېده او سـيوری يې پر موږه اچولی و: له انګرېزي قوا سـره د تعميراتي چارو سـل عسـکر مل وو«چې له تورټوپکو څخه زموږ د عسـکرو د بشـپړې سـاتنې او عسـکرو ته د خونيتوب د احساس ورکولو په موخه خندقونه او سـنګرونه وکيندي... خو داسې دفاعي خندقونه جوړ نه شـول.»[۷۵]
نو عسـکر د غونډۍ پر سر ښـه په نښـه کېدل او ليکې به يې يوه په بله پسې په ځمکه غورځېدې. شـلټن تر ډزو لاندې کلک درېدلی و او هېڅ نه خوځېده. په حيرانوونکې توګه زړور خو په مرګونې توګه په نوښـــت کې ډېر پڅ، ظاهراً نه پوهېدو چې د خپلې لوا د تباهۍ په ځواب کې څه وکړي.
د دوی مصيبت هغه وخت لا ډېر شـو کله يې چې يو توپ دومره ګرم شـو چې اوس يې د افغانانو د تورټوپکو په ځواب کې نه شـوای کارولی. يو له ټيپانو څخه وېنسـنټ ايير و چې ګولۍ يې تر کيڼ لاس تېره شـوې وه چې «د اوس له پاره يې زما خدمت پای ته ورسـولو»، او کالن مکنزي په کينه اوږه کې پر ګولۍ ټپي شو. وروسته مکنزي ليکلي:

د مربعې يوه خوا درې ځلې له سـره جوړه شـوه ځکه چې مخکنۍ ليکې په بشـپړ ډول تباه کړل شـوې. زموږ مهمات کابو خلاص شـول. ماسپښين په يوه بجه عسکر د تندې او ستړيا له کبله کمزوري شوي وو، خو اوبو ته لاس رسی نه و او د مرګ ژوبلې شمېر هره شېبه ډېرېده. ما شـلټن وډومارو چې د شـاتګ امر وکړي، خو په ځواب کې يې راته وويل: «اه، نه. موږ به غونډۍ د اوس له پاره نه پرېږدو.» کله چې شـلټن د شـاتګ وړانديز ونه مانه، ډګروال الېور Olive چې يو هېوډ او پلونډ سـړی و، ووېل چې حتمي پايله به اډې ته يوه ډله ييزه تېښـته وي. لکه څنګه چې نوموړی په خوځښـت کې ډېر سـوکه و، دا يې غوره وګڼل چې هر څومره ژر ټپي شي، همدومره به بهتره وي؛ نو د دښمن ډزو ته يې ځان برابر کړ او مرګونی ټپي شو.[۷۶]

مېرمن سېل او پاتې نورو کسانو د اډې له بامونو څخه په وېره او حیرانتیا د جګړې ننداره کوله – «ما له بام څخه د جګړې ډګر سم لیدلی شوای. له دوامداره ګولیو څخه مې چې زما له څنګه په سغاري تېرېدې، د مګ تر شا ځان نیولی و.» د عبدالله خان په مشرۍ اوس د غازیانو یوه لویه ډله پر یو پټ کندو د مربعو په لور په خاپوړو راپورته شوه. دوی د انګرېزي پلې قوا له سترګو پنا وو، خو مېرمن سېل ته واضح ښکارېدل.[۷۷] څو شېبې وروسته را پورته شول او پر سره رنګه کوټوالو یې ورمنډه کړې. د تاریخ سلطاني پر بنسټ: «عبدالله خان اڅکزي چې په زړورتیا کې نوم درلورد او د همدغه سهار په لمانځه کې یې ځان‌ته د شهادت دعا کړې وه، ناره کړه: "دالله په فضل، بریا بې اړنګه نږدې ده!" او له خپلې ډلې سره یې لکه یو ځاځناک زمرۍ یا لکه د معطره مرغې یو لوی مار برید پیل کړ. ده د انګرېزانو توپ ونیو او پلې عسکر یې خواره واره او شاته وتمبول. انګرېز عسکرو د دغه برید پر وړاندې مقاومت ونه شوای کړی، نو مخونه یې واړول او وتښتېدل.»[۷۸]

په څو دقیقو کې تر ټولو نږدې مربع ماته شوه او افغانانو د نیول شوي توپ په کش کولو پیل وکړ. مېرمن سېل لیکلي: «دا هغه صحنو ته ورته وه لکه په صلیبي جګړو کې چې کاږل شوې دي. دښمن زمونږ په عسکرو پسې مخ پر وړاندې داسې روان و لکه یو لېوه چې د پسونو رمه په منډو کړې وي. کله چې دوی زمونږ توپ نیولو، زمونږ توپچیان لکه اتلان وجنګېدل. د توپ له څنګ سره دوه توپچیان ووژل شول. بریدمل مولهل Mullhal درې ځایه ټپي شو. خوارکی لېنګ Laing په داسې حال کې وویشتل شو چې توره یې د توپ په سر خوځوله او عسکر یې په اوچت غږ ستایل. دا یوه اندېښمنه او ډاروونکې صحنه وه چې زمونږ زړونه یې په درزاري کړل.»[۷۹]

خو شلېټن وتوانېد چې خپله یوه مربع له زیانمنېدو څخه وساتي او خپل بېګل وال ته یې امر وکړ چې د تیارسۍ بېګل وغږوي. بیا یې د برچو ځوابي برید پیل کړ، توپ یې بېرته ونیو او دواړه، مېرمسجدي او د مخالفینو پوځي قوماندان عبدالله خان اڅکزی یې ووژل. سلطان محمد خان دراني لیکلي: «د غازي مړینې هر مسلمان او په خاصه توګه د قبیلې غړي یې په ویر کې پرېښودل. که غازي خپل ژوند له لاسه نه وی ورکړی؛ نو ده به په همغه ورځ انګرېزي اډه نیولې وی.»[۸۰]

د یوه وخت له پاره داسې برېښېدل چې انګرېزان اوس برلاسي وو، خو کله چې افغانان شا ته شول او د مربعو پاتې عسکر بیا راغونډ شول، تورټوپک نښه ویشتونکو بیا ډزې پیل کړې او د سپاهیانو د لا ډېرو لیکو پر ځمکه غورځېدل پیل شول. جورج لارنس چې د اډې له دېوالونو څخه یې په وېره ننداره کوله، لیکلي: «له جنرال څخه په ټینګار او اندېښمنه بڼه غوښتنه وشوه چې له پرېکنده فرصت څخه ګټه واخلي او پر دښمن یرغل وکړي، خو د کومې ناڅرګندې وجې له امله، هېڅ شي ونه شوای کړی چې نوموړی له غونډۍ څخه وخوځوي.»[۸۱]

بیا د یاغي تورزنو دویمه ډله چې د وروستي یرغل له پاره چمتو وه، په پټ کندو کې راغونډه شوه. دا ځل ټولو عسکرو لیکې ماتې کړې او په داسې حال کې دوی اډې ته وتښتېدل چې افغان اسوال ورپسې وو. جورج لارنس یادونه کړې:

ټول نظم په ختمېدو و. ما له خپلې تاڼې څخه مخ په تېښته عسکر لیدل چې په چټکۍ دښمنان ورپسې او پر دوی ور ګډ وو او له هر لوري یې په ګڼ شمېر وژل. دغه صحنه دومره وېروونکې وه چې زه یې هېڅ کله هېرولی نه شم. عسکر په تېښته اډې ته په ننوتو وو او موږ پوره باور درلود چې افغانان به په دوی پسې اډې ته ننوځي، خو له نېکه مرغه او چې هېڅ تمه یې نه کېده، افغان اسوال ناڅاپه بڼې خواته وګرځېدل. موږ وروسته پوه شوو چې د دوی قومانده عثمان خان بارکزي کوله. نوموړی یو له هغه مشرانو څخه و چې

وروسته له سېر ویلیم مېکناټن سره په اړیکه کې و، خو څوک د هغه شپې د وېرې او زموږ د لړیکې انځور کاږلی شي څکه چې موږ د حتمي مرګ احساس وکړ؟ په یقین سره، هېڅ شی زموږ د عسکرو چلند توجیه کولی نه شي، خو د برید جنرال بشپړه ناتواني، په بې پروایي د غونډې په سر کې په ساعتونو د خپلو عسکرو درونه، او په سرتمبګی په ټوله ورځ کې له یو شمېر فرصتونو څخه، لکه د دښمن لندمهاله تېښته چې بېرته ځان تنظیم کړي، نه کار اخیستنه هېڅ د توجېه وړ نه دي - د نوموړي بریا د عسکرو کمزوري کول وو، هغه عسکر چې په داسې یو مشر یې باور بایلود چې د قوماندې وړتیا یې نه لرله.[۸۲]

په جګړه کې دا د بدلون ورځ وه. دغه ورځ له مصیبت څخه ډکه وه. له ۱۱۰۰ کسانو څخه چې سهار له شلټن سره ستانه شول، ۳۰۰ یې ووژل شول او په داسې حال کې چې ښځو او بچیانو یې د غونډې په بېخ کې بې اسرې ورته کتل، د پرېښودل شوو ټپیانو کولې وایستل شوې. ډېر نور چې لاره یې ونیول شوه او وېې نه کړای شول چې اډې ته ځان ورسوي، یاغیانو لټول چې وېې نیسي. فیض محمد لیکلي: «هغه پوځیان چې له جګړې څخه ژوندي پاتې شول او د اډې په لور یې تېښته وکړه، لاره ترې ورکه شوه، نو هڅه یې وکړه چې په ورو نا اشنا لارو او چاک او چولو کې پټ شي. دوی یو په بل پسې راغونډ کړل او ووژل شول.هر هغه کنټرول چې ښايي انګرېزانو پر پېښو درلود، د دغه ورځې مصیبت ترې واخیست او دوی په حقیقت کې بې اسرې پاتې شول.»[۸۳]

رښتیا همداسې وو. انګرېزانو وروسته له دې بیا هېڅ د کوم نوښت هڅه ونه کړه. مکنزي لیکلي: «د شلټن نه وړتیا د افسرانو اتل ولې شنډه کړه. دوی روحیه بایللې وه او دسپلین یې کابو له منځه تللی و.»[۸۴] ایېر په دې اړه له مکنزي سره همغږی و او په همدغه ماښام یې په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «حتی هغه افسرانو چې تر اوسه یې په خپله ګټه د پېښو د بدلون هیلې درلودې، اوس یې زموږ د راتلونکي برخلیک په اړه غمجنې اندېښنې لرلې. زموږ قوا یوې داسې بېړۍ ته ورته وه چې د تیږو او د کبانو د ګلو تر منځ د ټوټې ټوټې کېدو په خطر کې وه څکه چې یو تکړه مانو نه و چې په خوندي توګه یې د تیږو له منځ څخه تېره کړي. حتی اوس هم که د وضعیت اشتېرېنګ یو وړ لاس ونیسي، کېدای شي موږ له ورانۍ څخه وژغورل شو، خو د داسې کس په نه شتون کې، دا واضح او څرګنده ده چې یوازې خدای مو ژغورلی شي.»[۸۵]

په همدغه شپه بد خبرونه اډې ته لا را روان وو. د ښه راغلاست جوپه یېړه ډوزو د اکبرخان رارسېدل په ډاګه کړل. نوموړی د دوست محمد تر ټولو ننګیالی او له پوځي اړخه تر ټولو اغېزمن زوی وو چې لږه شېبه مخکې د میرولي ازبک له ۶۰۰۰ اسوالو سره راورسېد او سمدلاسه یې د مقاومت چارې په غاړه واخیستې.

اکبرخان لمړی څو ورځې د ده په اړه د خلکو په ستاینو او لیدو باندې تېرې کړې. مولانا کشمیري لیکلي:«د ده راتګ داسې و لکه پسرلی چه بڼ ته ژوند ورکړي.»

ټول مشران او اشرافیان د درناوي له پاره راغلل

نران او ښځې، ځوانان او زاړه ورته په دعا راووتل

دوی ورته وويل، اې زموږ ټولو ساتونکيه
زموږ پناه او اصل او اساسه، زموږ دفاع کوونکيه
داسې په اوچت اواز د دعاوو ترانه له څمکې پورته شوه
چې په جنت کې له عيسې څخه وپوښتل شول چې دا شور د څه دی[۸۶]

اکبر ډېر ژر خپل ځان هغســې دښــمن ثابت کړ لکه انګرېزانو يې چې په اړه وېره درلوده. د څو ورځو په ترڅ کې يې په ټول ځل پر اډه باندې په اغېزمن بنديز لګولو د پاځون بنه بدله کړه. ټولو څېرمه کليو ته يې ملايان ولېږل چې بزګران پر انګرېزانو باندې د اکمالاتي توکو له پلورلو منع کړي.[۸۷] شا ته پراته کلي ونيول شول او جنګيالي په کې ځای پر ځای شــول. د کليو ملکان په ســملاســي مرګ وګواښــل شــول که دوی حتی يوه بوری غله او يا واښــه پر پرنګيانو وپلورل. د کابل ســيند پر ســر نوی له لرګيو جوړ شــوی پل چې اډه يې د بالاحصــار او جلال اباد له واټ ســره نښــلوله، وســوځول شو. مېکناټن په غوسه و چې د پله د ويجاړونې په مخنيوي کې اډې هېڅ هڅه ونه کړه او دوی يوازې د سنج تر شا کرار ننداره کوله که څه هم هغه افغانانو ته چې د پله په ورانۍ کې ښــکېل وو، په اســانۍ د ټوپک ګولۍ ور رســېدې. لکه څنګه چې دوه شــاهي پلوه مخکښــه مشــران د بي بي مهرو په لوړو کې وژل شــوي وو، مخکښ د قوماندې څه ناڅه ماته مشــرتابه بېرته په کلکه يو موټی او د اکبرخان او د ده د بارکزيو تر شــا ودرېده. ګرومجن مېکناټن ليکلي: «دا په بشــپړه توګه عجيبه ده چې [مخالفين] خپل يووالی ساتي.»[۸۸]
له وزيراکبر خان ســره د غلزيو د يو واکمن مشــر، محمد شــاه خان د لور واده د مقاومت قومي جوړښــت بدل کړ. په داســې حال کې چې عبدالله خان اڅکزی مړ شــو او د مير مســجدي له مړينې څخه وروســته، کوهســتاني تاجک په ډېرېدونکې توګه څنډې ته شــول او ډېری پلويان يې له جنازې ســره لاړل چې خپل پير ښــخ کړي، اوس ســاده خو نه ماتېدونکي غلزيو په پاځون کې ډېر واک درلود. دوی خپله اډه د ښــار له دېوالونو څخه لږ وتلې د محمدخان په کلا کې جوړه کړه او دا دوی وو چې اوس يې په ډېرېدونکې توګه په غونډيو کې چې تر چوپې او وېرېدلې اډې چاپېر وې، د ليکو کرۍ ډکې کړې وې. دلته د بارکزيو ځواکونو چې د غونډۍ په لمن، شاه باغ کې يې اډه جوړه کړې وه، د دوی ملاتړ کولو. د اډې د دېوالونو د ننه، فشــار ډېر شــديد شــو ځکه چې د واورې ســاړه توپان او لوږې مورال نور هم ټيټ کړی و. اســونه دومره وږي وو چې د کېږديو مروي يې ژوول او خپل خوشــايه يې څو ځلې خوړل. مېرمن ســېل يو وږی اس وليد چې د بل اس لکۍ يې په غاښــو ترې غوڅه او په چټکۍ وخوړله په داسې حال کې چې د هغې خپلې اسپې د کراچۍ عرابه په غاښــونو شــکوله. لکه ډېر نور افغانان، ميرزا عطا د دغه يو وخت اډمارو• انګرېزانو له ســپکاوي او ناخوالو څخه خوند اخيســت: «اوس دومره واوره ووربېده چې انګرېز عسکر چې هېڅ کله يې د خراسان واوره نه وه لېدلې، داسې ويلې کېږي لکه له واورې جوړ شوي سړي. ډېر يې له لوږې مړه شول، نورو يې د بار اوښان او غوايه ووژل چې مسلمانان يې غوښــه او هندوان يې پوســتکي وخوري! په دغه ســختو حالاتو کې، لکه د دوزخ په تر ټولو ټيټ پوړ کې، ټول مذهبي مناسک او نا رواوې هېرې شــوې.»[۸۹] د کمپ ملکي کســانو چې مړه اســونو او اوښــانو ته يې لاس رسی نه درلود، ليدل کېدل چې د کوڅو يې څښتنه سپي وريت او سيخ کباب کوي.

• اډمار: مغرور، کبرجن، له خپل ځان څخه خوښ

اکبرخان له یوه اوږده کال ربړوونکي بند څخه وروسته، یوازې یوه میاشت مخکې په بخارا کې د زندان له ډوغل څخه ازاد کړل شوی و. د مولانا کشمیري په قول، لږه موده مخکې چې له زندان څخه ازاد شي، اکبرخان یو صوفي بزرګ په خوب کې لیدلی و او ده ته یې وویل چې خپله لونګۍ پر سر کړي، توره پر ملا وتړي او لاړ شي چې خپل هېواد وساتي، هغه هېواد چې ده ته خدای ورکړی.[٩٠] میرزا عطا چې دغه بارکزی وارث یې ډېر خوښ شوی و، د نوموړي له پلویانو څخه یې د کیسې دغه بڼه اورېدلې: «د بخارا اشرافي ښار علما، حاکم ناصرالدوله ته لاړل او د سردار محمداکبر خان او د ده د ملګرو د ازادولو شفاعت یې وکړ. د کابل مشرانو اکبر ته د ښه راغلاست لیک ولېږه او د ده په ازادۍ یې خپله خوښي څرګنده کړه. همدا راز یې په لیک کې زیاته کړې وه چې له وروستیو جګړو څخه راپه دېخوا انګرېز پوځ خورا کمزوری شوی او د مقاومت توان نه دی ورپاتې؛ نو د سردار راتګ ډېر په نېکمرغه وخت کې دی: اوس هغه وخت را رسېدلی چې د خپل پلار، د بې جوړې امیر!، غچ واخلې.» اکبر خان نېغ کابل ته لاړ او هلته مشرانو او نورو د پام وړ خلکو ده ته د انګرېزانو د بې عدالتۍ په اړه خبرې وکړې او له ده څخه یې د عدالت غوښتنه وکړه. ورپسې سردار په یو لیک کې له مېکناټن څخه د لیدو غوښتنه وکړه؛ نو د دوی د لیدنې تابیا ونیول شوه:

سبا ته سردار محمد اکبر خان او د ده څو د اعتبار وړ ملګري له کابل څخه ټاکلي ځای ته پر اسونو لاړل. په همدې توګه مېکناټن هم له اډې څخه دغه ځای ته ورسېد. دوی د زړه له تله یو بل ته غېږې ورکړې او د خصوصي خبرو له پاره ګوښه شول. یوازې دومره په دې اړه راپور ورکړل شوی چې سردار، انګرېز استازي ته وویل چې نور په کابل کې د ده پاتې کېدل مناسب نه دي او نوموړی باید خپل یو افسر د برمته په ډول ده ته تسلیم کړي او دوی باید د هند په لور وخوځېږي. کله چې د سردار دروند پلار، بې جوړې امیر، د انګرېزانو له توقیف څخه خلاص او خراسان ته راوګرځېد، بیا به دغه برمته انګرېز په عزت ازاد کړل شي.

مېکناټن هوکړه وکړه او دغه هوکړه لیکلې بڼې ته راوړل شوه. ټول انګرېزان په دې باور وو چې له دغې هوکړې وروسته به نوره جګړه نه وي.[٩١]

خو حقیقت لږ ډېر پېچلی و. د موهن لال په وسیله چې په ښار کې فعال پاتې و، مېکناټن د پاڅون له پیل څخه د مخالفینو له یو شمېر قوماندانانو سره په اړیکه کې و او د څو اونیو راپه دېخوا یې د پوځي ملاتړ د پېرودو شونتیا لټوله چې د افغان پوځي ډلو ترمنځ بېلتون راولي او یا له هېواد څخه انګرېزانو ته یوه عزتمنه وتنه برابره کړي. د شلټن له سختې ماتې څخه دوه ورځې وروسته، استازي د افغان مخالفینو له یو پلاوي سره چې د انګرېزانو بې قید او شرطه تسلیمي یې غوښتله، وکتل. مېکناټن په یوه نوټ کې چې د نوموړي له مرګ وروسته یې پر مېز پیدا شو، داسې لیکلي:

زما په نوښت، په پنځه ویشتمه نېټه د مخالفینو یو پلاوی اډې ته راولېږل شو او ماته یې له هېواد څخه په سوله ییزه بڼه زموږ د وتنې پر بنسټ مقدماتي سریزه وسپارله. ما دوی ته یوازې د هغو شرطونو وړاندیز وکړ چې زما په اند په درناوي به ومنل شي. سبا ته، دوی ما ته د مخالفت لیک راولېږه چې که موږ خپلې وسلې ور تسلیم نه کړو او اعلحضرت خپل برخلیک ته پرې نږدو، نو سملاسي به له جګړو سره مخ شو. دغه لیک ته ما په ځواب کې ولیکل چې موږ د ژمنې د ماتولو په پرتله مرګ غوره ګڼو او لوی څښتن به زموږ دواړو خواوو په اړه پرېکړه کوي.[٩٢]

مېکناټن چې اکبرخان ته یې د شجاع او د ده د کورنۍ تسلیمول ونه منل او اړیکې یې وشلولې، انګرېزانو د لوړې او اندېښنې غړنتیا دوه نورې اونۍ تېرې کړې. مېکناټن اوس خپله ستراتیژي پر یوه پیکه هیله تړله چې له جلال اباد، غزني او یا کندهار څخه به یوه مرستندویه قوه د اډې د ټیټ مورال پوځ وژغوري. نوموړي په وار وار له مککرېګر

ځخه چې په جلال اباد کې د سېل د غونډ سياسي افسر و، د مرستې غوښتنه وکړه: «يو درجن ليکونه وليکل شول چې په کې د سېل له غونډ سره کابل ته ستاسې د سملاسي راتګ غوښتنې وشوې. که چېرې تاسې تر اوسه راتګ نه وي پيل کړی ، زه د زړه له تله درته زاری کوم چې همدغه شېبه راروان شئ. زموږ حالت ډېر نازک دی، خو ستاسې په مرسته به موږ ټول په ښه توګه مخ ته لاړ شو؛ نو که چېرې زموږ ژوند او زموږ د هېواد عزت درته ارزښت لري، بايد مرسته راسره وکړئ.»[٩٣] خو وروستنۍ ځرې چې د خردکابل له غابښي تېر شو، د داسې پيغام سره راغی چې په جلال اباد کې سېل په خپله کلابند دی او د خپل پوځ د شمېر په پرتله له ګڼ شمېر مخالفينو سره مخ دی؛ نو له کابل سره د مرستې توان نه لري. نوموړي دا راپور هم ورکړ چې خيبر له لاسه تللی؛ نو له پېښــوره د ممکنه مرســتندويه ځواک لاره هم بنده شوې ده. د ډسمبر په اوومه کله چې درنې واورې لاره بنده کړه، له کندهاره د مرستندوی ځواک راتګ لږ تر لږه تر پسرليه د واورې تر ويلې کېدو پورې ناشونی برېښېده. د انګرېزانو وروستۍ اړه چې په غزني کې وه هم کلابنده شوې وه او په کابل کې يې د خپلو وطنوالو د مرستې توان نه درلود.[٩٤] اوس چې يوازې د يوې ورځې خوراکي توکي پاتې وو، هېڅ کومه هيله نه وه پاتې. لوږه را نږدې کېده او پوځي مشرتابه فلج پاتې و. دواړه الفنستون او شلټن په ناهيليو کې ډوب وو. مات او وړي عسکر د بغاوت په مورګه وو. د افغان مقاومت شمېر اوس ۵۰۰۰۰ ته رسېده چې د انګرېزانو په پرتله پنځه برابره ډېر و.

د ټولو دغه لړيکو او اندېښــنو پايله د ډســمبر د اتمې په ماښــام د انګرېزي قوماندانانو يوه بېړنۍ غونډه وه. په دغه وخت کې الفنستون، شلټن او مېکناټن له يو بل سره د ناراضتيا له کبله ډېرې لږ خبرې کولې او د ماشوم په څېر چيغې وهونکی شلټن په ځانګړې توګه د مېکناټن په اړه له سپکاوي ځخه ډک و: «زه يې په ملنډو سپکوم، زه غواړم چې سپک يې کړم.»[٩٥] د جګړې په شورا کې نوموړی په ښکاره د جنرال په وړاندې لړاک و. پرغولې يې برستن تر ځان تاو کړې وه او کله کله به چې د څه په اړه د ده نظر وغوښتل شو، ځواب به يې اوچت خرېدل وو.

په دغه غونډه کې الفنســټون هغه ليک وليکه چې مېکناټن ورڅخه غوښــتی و. نوموړي په رســمي توګه د تســليمۍ د خبرو اترو د پيلولو مسوليت په خپله غاړه واخيست. په ليک کې يې داسې ليکلي وو:

د کلابندۍ پر وړاندې د درېيو اونيو له مقاومت وروسته، د خوراکي توکو او ښو نه شتون، زموږ د عسکرو بد وضعيت، د ټپيانو او ناروغانو ګڼ شــمېر، د لوېې او بد موقعيته اډې په دفاع کې ســتونزې، د ژمي راتګ، د اړيکو شــلېدل، د مرســتندويه قوې د راتګ ناشــونتيا او زموږ پر ضد د ټول هېواد د وسلوال کېدو پر بنسټ، زه په دې اند يم چې نور په دغه ځای کې خپله دفاع شــونې نه ده او ته بايد د خبرو له وړانديز څخه چې تا ته شوی کار واخلې.[٩٦]

نورو افسرانو هم په رسمي توګه د انګرېزانو له اډې څخه دفاع ناشونې وبلله «خپل بې اړنګه او پرېکنده نظر يې ورکړ چې عسکر په خپل اوسني حالت کې د نورو پوځي عملياتو توان نه لري؛ نو هندوستان ته د خوندي شاتګ په موخه د خبرو اترو له پاره بايد هېڅ وخت ضايع نه شي، خو دلته شاه شجاع او د نوموړي ګټو ته هېڅ اشاره نه وه شوې ځکه چې د دوی لمړنۍ دنده په اډه کې د دوی تر قوماندې لاندې د انګرېزي عسكرو د عزت او سوکالۍ برابرول وو.»[٩٧] د پوځ چمتووالی چې شجاع يوازې پرېږدي، انګرېزانو ته د نوموړي له بې ساري وفادارۍ سره نېغ په ټکر کې و حال دا چې د مخالفينو له خوا ډېر هڅوونکي وړانديزونه ورته وشــول چې خپل ناګرانه کافر متحدين پرېږدي. مېکناټن په وار وار خبرداری ورکړ چې د شجاع يوازې پرېښودل به انګرېزانو ته «تل پاتې بدنامي» پرېږدي، خو چا پام ورته ونه کړ او امر

ورته وشـو چې له اکبرخان سـره وګوري چې په کومو شـرطونو له افغانسـتان څخه د انګرېزانو د سـمدسـتي وتنې خوندیتوب تضمین کېدای شي.

د دغه دواړو تر منځ لمړنۍ لیدنه د کابل سـیند پر کنګل شـوې غاړه د سـوځېدلي پله د سـکرو له پاتې شـونو څخه لږ وړاندې ترسـره شـوه. له مېکناټن سـره لارنس، ټرور او مکنزي مل وو. اکبر د مخالفینو ټول مخکښ مشـران له ځان سـره راوسـتلي وو.[۹۸] مېکناټن، لکه څنګه چې د ده ځانګړتیاوې وې، له صـداقت څخه لیرې د خپل ځان په برحق ښودنه یې سریزه چې په روانه درباري پارسي یې لوستله، پیل کړه: «لکه څنګه چې له وروستیو پېښو څرګنده شوه چې د شـاه شـجاع الملک د ملاتړ له پاره په افغانسـتان کې د انګرېزي پوځ شـتون افغان ملت ډېری ناراضـه کړي او لکه څنګه چې انګرېز دولت پرته د افغانانو له وحدت، خوشـحالی او سـوکالی څخه بله موخه نه لري؛ نو چې شـتون یې د موخې د مخنیوي وجه ګرځي، دوی د پاتې کېدو هیله نه لري.» ورپسـې د مېکناټن د تړون د مسـودې غوښـنه برخه راورسـېده: «لمړی؛ په کابل کې به انګرېز عسـکر پېښـور او بیا هند ته په بشـپړه عملي شـونتیا سـره ژر سـتنېږي. دوهم؛ سـرداران به له انګرېزانو سـره په خوراکي اکمالاتو او ترانسـپورت کې مرسـته کوي او دا به تضـمینوي چې انګرېزي عسکرو ته به د لارې په اوږدو کې زیان نه رسېږي او له دوی سره به په عزت چلند کېږي.»[۹۹] مېکناټن په خپل نوټ کې لیکلي چې په دغه شېبه کې «اکبرخان مداخله وکړه او راته وېې ویل چې موږ اکمالاتو ته اړتیا نه لرو ځکه چې سبا سهار ته زموږ په تګ کې کوم خنډ نه شته. زه دا په دې موخه یادوم چې د دغه ځوان بې پامه احساساتي بڼه وښیم. نوموړی، نورو مشـرانو پرځای کښـېناوه او پرته له دغه مداخلې څخه یې نور چلند درووند و او په ښـکاره د خپل بخت ناڅاپه بدلون لوړ مقام ته رسولی و.»[۱۰۰]

دوه سـاعته وروسـته دوی هوکړې ته ورسـېدل. انګرېزان به درې ورځې وروسـته، د ډسـمبر په ۱۴مه وځي او د دوی د خوندیتوب تضـمین شـوی و. کپټان ټرور به د برمته په ډول دوی ته سـپارل کېږي، انګرېزان به له جلال اباد، غزني او کندهار څخه هم وځي، د لوړې بیانې په بدل کې ډوډۍ، غله او د ترانسـپورت څاروي به انګرېزانو ته لېږل کېږي چې په لاره کې ورسره مرسته وشي. شاه شجاع ته به په کابل کې د یوه عامه وګړي په توګه د پاتې کېدو او له انګرېزانو سره د تګ خوښه ورکول کېږي. لمړی به له بالاحصار څخه پاتې شو انګرېز افسران وځي او ورپسې به بالاحصار اکبر خان ته سـپارل کېږي. په عین وخت کې به دوسـت محمد په لودیانې کې له نظربندۍ خلاص او خپل تخت ته به د بېرته راګرځېدو اجازه ورکول کېږي. افغانان به پرته د انګرېزانو له خوښـې، له بهرني قدرت سـره ائتلاف نه کوي او په بدل کې انګرېزانو ژمنه وکړه چې «انګرېز پوځ به افغان خاورې ته نه ننوځي مګر دا چې په خپله افغان مشـران ترې غوښـتنه وکړي.»

د مېکناټن په اند، د دغه شـرطونو منل دومره ښـه وو لکه په هغسې حالاتو کې چې ده یې تمه کوله، خو لکه تل سـاده او د غلط قضـاوت څښـتن، اکلنډ ته یې ولیکل: «موږ به له افغانانو څخه لکه ملګري روان شـو او زه خوښ یم چې له دې وروسته هر دولت چې جوړېږي، زموږ سره به د ښه پوهاوي ګروهنه ولري.»[۱۰۱]

له یوه کس سره چې په دې اړه مشوره ونه شوه، شاه شجاع و - هغه سړی چې په نوم یې جګړه او اشغال پیل شو. د دغه هوکړې د شرطونو په اړه چې مېکناټن منلي وو، د شاه شجاع د غبرګون په هکله یوازینی بیان چې تراوسه پاتې دی، د نوموړي د ژوند لیکونکي، محمد حسین هراتي دی:

کله چې اعلحضرت ته د دغه هوکړې په هکله پټ راپور راغی، مېکناټن ته یې داسې ولیکل: «زه دې بېرته دغه هېواد ته یوازې د دې له پاره راوستم چې دښمن ته مې وروسپارې؟ ته لا تر اوسه د بارکزیو او د دغه هېواد د خلکو په بې ایمانۍ نه پوهېږې؟ پر دغه کساتي خلکو باندې د پیسو په شنلو سره، ته نه یوازې خپله بلکې زموږ مړینه او تباهي هم ګړندۍ کوې! ایا دا معقول کار دی؟» مېکناټن په ځواب کې یوازې وویل: «اوس په دغه هوکړه کې د بدلون راوستلو له پاره ډېر ناوخته دی.» اعلحضرت ډېر خپه او له اندېښنو څخه ډک لکه د سیمابو مایع یو پر بله تلو، شپه او ورځ به یې لاسونه موښل او ویل به یې: «مېکناټن له سده وتلی - او د دې پایله به زموږ دواړو مرګ وي! »

مېکناټن په بالاحصار کې پاتې انګرېز عسکرو ته امر وکړ چې له بالاحصار څخه ووځي او اکبر خان ته یې پیغام ولېږه چې بالاحصار پرېښودل شو او دی کولی شي خپل سړي په کې ځای پر ځای کړي.
اکبرخان سمدلاسه ۲۰۰۰ تورټوپکوال ورولېږل. د کابل پاک اندو اوسېدونکو وېره درلوده او ویل یې : «که چېرې اکبرخان د بالاحصار کلا ونیسي، د شاه شجاع ښځینه، ماشومانو او پر ده پورې تړلي خلکو ته به څه پېښ شي!»

د ژر پېښېدونکي جنسي تېریو او لوټ په اړه اندېښنو اعلحضرت د خپګان په ګرداوي کې ډوب کړی و، خو د بالاحصار ډېری اوسېدونکي پخواني کارکونکي وو چې په همدغه ودانۍ کې زېږدلي وو او همدا راز وفادار چوپړیالان وو چې د شاهي کورنۍ تر ساتنې او ملاتړ لاندې لوی شوي وو. دوی لږ ترلږه له ناچارۍ وار خطا نه کړ او سمدلاسه د انګرېزانو له وتلو څخه وروسته یې، په جرئت دروازې په ځان پسې وتړلې او د مخالفینو هغه عسکر یې ووژل چې کلا ته مخکې ننوتلي وو. د اکبر خان عسکر په ناهیلۍ شاتګ ته اړ شول.[۱۰۲]

د ده عسکرو دوه ځلې بیا د بالاحصار په اصلي دروازې د برید هڅه وکړه، خو د شاه شجاع کورني عسکرو چې انګرېزانو له پخوا څخه «یوه بېکاره د ګړ بړ ډله» بلله، په بریالیتوب شاته وتمبول او سخته مرګ ژوبله یې ور واړوله. لارنس لیکلي : «موږ د ده [د شجاع] چټک غبرګون او زړورتیا په داسې کړکېچنه شېبه کې د ستاینې وړ بولو او د زړه له تله مې ارمان درلود چې زموږ خپلو مشرانو داسې سېکمنتیا او انرژي له ځانه ښودلې وای، هغه مشران چې لا تر اوسه داسې برېښېدل چې زموږ د عزت او خوندیتوب د تضمین توان یې نه درلود.»[۱۰۳]
په داسې حال کې چې انګرېزانو د شجاع خبرداریو ته پام ونه کړ او سرونه یې ټیټ کړل او تسلیم شول، په خپله شجاع په قوت پاتې شو او په بریالۍ توګه په بالاحصار کې تر هغه وخت پورې پاتې شو چې څو میاشتې وروسته په خپله خوښه د خپلې ښځې اکمال شوې کلا څخه د پسرلي په پیل کې ووت.

په داسې حال کې چې مېکناټن په پټه شاه شجاع قرباني کولو، لارډ اکلنډ په نابېره توګه تر یوې کچې د شجاع پخوانی سیال، دوست محمد د نڅا په یوه مېلمستیا کې خوشحاله ساتلو. د شېملې له «تازه او سپکمنوونکې» هوا څخه وروسته، د ایډن کورنۍ د کلکتې د اوړي تودې او نمجنې هوا حیرانه کړې وه. ایملي خپلې یوې ملګرې ته لیکلي: «موږ له افغان سیاست سره د خپلې مینې پام له ژوندي کبابېدو څخه د ځان ساتنې په اړه ورځنیو ستونزو ته واړولو. زه باید ووایم چې موږ دغه لوړې موخې ته له دې امله پام وګرځولو چې په دې دواړو کې یې ارزښت ډېر او ترلاسه کول یې هم ستونزمن دي؟...»[104] ډېرې ګرمۍ د نوموړې او د دې د اند پخلی وکړ او اوس دا وخت را رسېدلی و چې دوی د اسیا له ربړو څخه په چټکۍ بېرته کېنزنګټن Kensington ته لاړ شي: «زموږ جورج په هند کې ښه دنده ترسره کړه، که څنګه؟ ته پوهېږې چې دی زموږ ډېر خوښېږي او درناوی ورته لرو، حتی د ګرمۍ په موسم کې چې ډېر د خندا وړ دی... اوس زما په اند ده ډېر څه وکړل او ښه به وي چې دی هم وطن ته لاړ شي، خو په وطن کې هېڅوک دې ته غوږ نه نیسي او د دغه میاشتې استونو زه بې اسرې کړې یم.»[105]

خو دنده، دنده وه. د ملکې ویکتوریا د زېږندې په کلیزه کې، د بنګال په خیشته او نمجنه جون میاشت کې، «په هند کې تر ټولو بده هوا چې تر اوسه حس شوې وه»، دغه خویندو د یوې مېلمستیا د جوړولو پرېکړه وکړه. له مېلمستیا څخه لږ وروسته ایملي لیکلي: «زموږ د ملکې میلمستیا ډېره له پرتم څخه ډکه وه، زه ډېره هېله منه یم چې دا به زموږ وروستۍ مېلمستیا وي او ډېره خوشحاله یم چې ښه تیره شوه. ما خپلې د الماسو ګانې اچولې وې!» د مېلمستیا معظم مېلمه، چې ټولو ته له یوې خوا د حیرانتیا وړ او له بلې خوا د اکلنډ د بهرنۍ پالیسۍ د لوېې بریا څرګندونه وه، په خپله امیر و. ایملي زیاتوي:

دوست محمد، زامنو او درباریانو یې زموږ په مېلمستیا کې برخه اخیستې وه. دا لمړی ځل و چې نوموړي اروپايي مېرمنې په خپلو بې شرمو جامو کې ولیدې، خو ده د نڅا ننداره ونه کړه - جورج بلې کوټې ته بوت. دی ډېر شاهي سړی دی او خپل نیمه بندي او نیمه ارزښتمن موقف په ډېره هوښیاري تمثیلوي. ما له دوست محمد څخه غوښتنه وکړه چې د سطرنج لوبه وکړو څو جورج ته له مېلمه سره د ناستې لږ څه دمه ورکړم. موږ پرله پسې لوبه وکړه او ما ته دا یوه بریا وه که څېرې د ځایي سطرنج لوبې توپیر زموږ د سطرنج لوبې سره په پام کې ونیسو. د لوبې په بهیر کې ده په دوامداره توګه نوي قوانین جوړول؛ نو که دی دوست نه وی، ما به دغه کار له نصاف څخه لیرې ګڼلی وی.[106]

وروسته ایملي له خپل سطرنج ملګري څخه پوښتنه وکړه که څېرې اجازه ورکړل شي چې د ده او پلویانو یې یو انځور وکاږي. دوست محمد ومنله چې د نوموړي پنسل ته کښېني. خو وروسته، لکه دومره چې د کلکتې هوا هک پک کړې وه، په همدې کچه لوديانې ته د دوست محمد تګ، پرته له دې چې خبره یې کړي او انځور بشپړ کړي، حیرانه کړه. څه نا څه ځاځناکې ایملي خپلې خور ته په انګلنډ کې لیکلي: «ما د دوست محمد او د ده د کورنۍ انځور کاږلو، خو سهار د برو ولایتونو په لور روان شو حال دا چې یو وراره یې ما تر اوسه انځور کړی نه و. زه سهار په ډېره بیړه اوچته شوم او کالوبن له انګوټ څخه دغه هلک بېرته راوست او له سهارنۍ څخه مخکې مې مخ ته کښېناست چې انځور یې بشپړ کړم. دغه هلک ډېر د جودېز ایسکریت Judas Iscariot انځور ته ورته و، خو ډېر ښه هلک و. که څه هم کالوبن سهارنۍ نه وه کړې، خو په پارسي یې په اشارو په زړه پورې خبرې کولې.»[107]

وروسته له دې چې دوست محمد له کلکتې څخه لاړ، په افغانستان کې حالات په چټکۍ مخ په خرابېدو وو.

دوه اونۍ وروسته خبر راورسېد چې په لندن کې محافظه کار حکومت تاکل شوی. اکلنډ چې په خپلو غوراوېو سوچ وکړ؛ نو د لوی والي له څوکۍ څخه یې استعفا غوره کړه. لارډ الېنبوره چې په پیل کې یې هغه یادښتونه ولیکل چې له کبله یې برنز لس کاله مخکې اباسین ته ولېږل شو، د اکلنډ ځای ناستی وګمارل شو.

یوه اونۍ وروسته، د برنز د وژنې او د لارډ اکلنډ د ټولې افغان ستراتیژۍ د چټکې ناکامۍ خبرونه بنګال ته د ډاګې په وسیله راورسېدل. لمړنی خبر چې د لوی والي اداري ته ورسېد د جنرال سېل له خوا په یو استولې لیک کې و چې نومړي درې اونۍ مخکې په جلال اباد کې لیکلی و. ده اکلنډ ته په کابل کې د لمړني مصیبت د ګنګوسو په اړه او همدا راز د خپلې کلابندۍ په هکله لیکلي وو. اکلنډ، اعلی سرقوماندان سېر جسپر نېکولز Sir Jesper Nicholls ته ولیکل: «اړینه نه ده چې درته ولیکم چې دغه استونې مې څومره ځوروي. دا ډېرو جدي او ژورو فرضیو ته لاره خلاصوي. زه به د خپل اند په اړه څه درته ونه وایم، خو پوښتنه دا ده چې څه باید وکړل شي؟»

ورپسې نومړي بېلابېل غوراوي جوړ کړل، خو داسې ښکارېدل چې لکه په کابل کې د خپلو جنرالانو په څېر، دی هم د خواشینوونکو خبرونو لړۍ فلج کړی و او له پیل څخه یې د یو سملاسي پوځي ځواب د نظریې مخالفت وکړ. نومړي په دې اړه ولیکل: «زه سبا ته د یوې خاصې شورا د درلودو وړاندیز کوم، خو ماته څرګندېږي چې موږ باید داسې ځای ته د بیا نیولو په موخه د تازه دمې عسکرو په لېږلو فکر ونه کړو چې اوس مو ښایي له لاسه لاړ شي... زه وېره لرم چې په ټولیزه توګه د افغانانو ملي احساس پارېدلی دی.»[۱۰۸]

خو په حقیقت کې اکلنډ څو میاشتې مخکې پوه شوی و چې د ده ټوله افغان پالیسي یوه له ناورین څخه ډکه تېروتنه وه او ټول هندي دولت یې د دېوالیه توب• له خطر سره مخ کړی و. اوس چې مصیبت په ډېرېدو و او د نومړي خزانه تشه وه، په دې کې یې هېڅ اړینګ نه درلود چې په دغه ټوله پروژه خط کش کړي او نورې سرچینې په دغه جګړه ونه لګوي ځکه چې په ښکاره له ناکامۍ سره مخ وه؛ نو شاه شجاع، مېکناټن او حتی د ده پخوانی د سیسی ښکار ملګری «الفي بې Elphy Bey» یې پرېښودل چې د دغه ګډوډۍ چاره په یوازېتوب په خپله وکړي. له کلکتې څخه هېڅ مرسته ور ونه لېږل شوه.

د ډسمبر په دویمه اونۍ په کابل کې ډېره واوره ووربده. وربځې له هندوکش څخه ښکته راغلې او سمدلاسه یې د ښار په شاوخوا کې ګردجنې او خړې غونډۍ سپینې او ځلانده کړې. د اډې پر بامونو پنډه واوره پرېوته او د کابل سیند کنګل شو. میرزا عطا لیکلي: «سردارانو او غازیانو ته واوره ستونزه نه وه ځکه چې دوی په کې عادت و، خو له هند څخه راغلی پوځ له واورې سره عادت نه و؛ نو ډېر مړه شول او ډېرو نورو د زیاتې یخنۍ له امله د جګړې توان له لاسه ورکړ.»[۱۰۹]

• دېوالیه توب: افلاس، د یوې کمپنۍ داسې حالت ته وایي چې د پور د بېرته ورکړې توان ونه لري

مېکناټن ته واوره تر ټولو کوچنۍ اندېښــنه وه. لکه څنګه چې هوکړه شــوې وه، نوموړي پاتې کلاوې چې له اډې څخه پاس پرتې وې تســلیم کړې او اکبر خان ته د ۲۰۰۰۰ روپیو په ګډون، لویه بیانه چې ســردارانو یې غوښــتنه کوله هم تحویل کړه، خو لا تر اوســه خوراکي توکي او واښــه په ډېره کوچنۍ پیمانه اډې ته رســېدل او پوځ او د بار څاروي د لوږې په مورګه وو.[110] له ژمنې سره سم د بار وړونکو څارویو او کراچیو کوم څرک هم نه لګېده چې انګرېزانو د بېرته تګ په وخت کې د خپل مال د لېږد له پاره ورته اړتیا لرله؛ نو له دې کبله د ډســمبر څوارلســم چې د انګرېزانو تګ ته ټاکل شوی و، پرته د دوی له کوچني خوځښت څخه تېر شو. په عین حال کې، کومه سرکشي چې په اډه کې پاتې وه، په وېرېدلي اندېښنې او ډار بدله شوه. مکنزي لیکلي:

د تعقل کمښت دومره ډېر و چې په سلګونو دښمنان چې په وسلو ښه سمبال وو، پرېښودل شول چې اډې ته ننوځي او د اډې په شاوخوا کې د ننه څارګرېزه مالومات ټول کړي. له یو ډک شپېړ پونډه توپ څخه څو یارډه لیرې، یو غلزي پر بریدمن سټرټ خپله توره راوایسته یوازې له دې امله چې دغه افسر د نوموړي د رډسټرګو ملګرو مخه ونیوه. زموږ عسکر په داسې ربټ ډول له ډزو منع شوي وو چې د اډې ملکي کارکوونکي او زموږ افغان ملګري به ډېر ځلې زموږ له دېوالو څخه یوازې څو یارډه هاخوا لوټ او حتی وژل کېدل. زموږ د بامونو له مورچل څخه ۱۵۰ یارډه لیرې، د ټولې اډې تر سترګو لاندې د پنځمې سپرۍ قوا د پسونو رمه یوړل شوه.[111]

اکبرخان چې د انګرېزانو په ناچاره وضعیت پوه شــو، اوس یې خپلې غوښــتنې زیاتې کړې. ډېر توپونه باید ورته تسلیم کړل شي او نور کسان دې هم د برمته په توګه ور وسپارل شي. مېکناټن چې په یو بې بېخه ځاه کې خپل لوبدل لیدل، خپلو قوماندانانو ته یې بیا بالاحصــار ته د لېږد او حتی د افغانانو پر وړاندې، چې اوس دومره څک نه وو، د جګړې د بیا پیلولو خبره وړاندې کړه. د لارنس په قول: «مېکناټن وویل چې په ناڅاپي ډول د جګړې له پاره خپلې لښــکرې کابل ته د ننوتو په موخه وباســو او د ښــار د دېوالونو لاندې له دښــمن ســره جګړه پیل کړو. نوموړي د زړه له تله هیله درلوده چې لکه څنګه چې پوځ یې اوس له بالاحصــار څخه د تازه دمو پوځیانو په راتګ غښــتلی شــوی، جنرال به یوه واضح او څرګنده لاره غوره کړي.»[112] خو یو ځل بیا، شلټن او الفنسټون د ټولو پلانونو مخالفت وکړ او د هر وخت په پرتله، اوس ډېر هوډمن ښــکارېدل چې له افغانســتان څخه هر څومره ژر چې شــونې وي ووځي. لارنس لیکلي: «په همدغه ماښــام کلاوې تشې شــوې او ســمدلاســه افغانان ور ننوتل. زه او اســتازی جومات ته څېرمه پر یوه ډومبسکه درېدلي وو او له کلاوو څخه د خپلو عســکرو د وتنې ننداره مو کوله. زه پرته له دې چې وشــرمېږم غواړم ووایم چې له خپګان او غوسې څخه مې ســترګې پر اوښــکو لمدې شــوې کله مې چې کلاوو ته کتل، هغه کلاوې چې په کابل کې زموږ د لرزانده ځواک وروستنۍ ستنې وې، هغه کلاوې چې نیول او دفاع یې زموږ د ډېرو وینو په بیه وې او هغه کلاوې چې پر له پسې مو بېرته خپل بې وفا او د بریا له هلهلو څخه ډک دښمن ته ورغولې.»[113]

لږ وروسته، د رڼا او هیلو یو ناڅاپه څرک ښکاره شو. د نومبر په شلم هغه نظام الدوله یا صدراعظم چې مېکناټن پر شجاع تپلی و، خبر ورکړ چې د نوموړي پخوانی ملاتړی، د بارکزیو مشر نواب زمان خان چې په پیل کې یې د بلوا مشري په غاړه اخیســتې وه، «خوابدی شــوی ځکه چې خلک اوس پر محمد اکبر راټول شــوي او اوس یې پیغام راولېږه چې غواړي د انګرېزانو متحد شي. انګرېزانو چې د افغانونو له تېرو تورو څخه د امان په لټون کې وو، دې ته یې له اسمان څخه د زېري په ســترګه وکتل».[114] په همدې مهال دا خبر هم راورســېد چې د خوراکي توکو د لوږې بېې له امله، ډېر یاغیان له اکبر خان څخه ناراضه شوي.[115] مېکناټن سمدلاسه د بېل یې کړه، اېل یې کړه په نویو هڅو پیل وکړ. دی

ســخت کرېابه و چې د ژمي په نیمایي کې د هند په لور له شـــاتګ څخه ډډه وکړي چې په بدورده غرونو کې له بالقوه ناورین څخه په امان کې شـي؛ نو څو توطیې یې په یو وخت کې په لاره واچولې، «ده هر نوي ترکیب ته چې د مخکني په پرتله یې ډېرې هیلې پیدا کولې، لاس اچولو» نو د موهن لال په وســیله، د قزلباشــو او غلزیو مشــرانو ته د ۲۰۰۰۰ روپیو وړاندیز وشــو چې له یاغیانو څخه جلا شــي او د انګرېزانو ملاتړ وکړي. مېکناټن دا هم په ډاګه کړل: «که د افغانانو کومه برخه په هېواد کې زموږ د پوځ پاتې کېدل غواړي، زه به د هغه هوکړې په ماتونه کې خپل لاس خلاص وګنم کومه مې چې د وتلو په هکله کړې ده. دا هوکړه په دې باور شوې ده چې افغانان زموږ وتل غواړي.»

خو مېکناټن په ناچاره توګه له خپل توان څخه په وتلي حالت کې ښــکېل و. نوموړي موهن لال ته په ســربداله لیکلي: «ډېره ســخته ده، نه پوهېږم چې څه وکړم.» [۱۱۶] دی د خپښــې په قوت چې اکبرخان یې له غلزیو ســره نښــلولی و، نه پوهېده او حتی په دې هم نه پوهېده چې په کومه کچه ډېر افغانان د خپل هېواد له کافرو اشغالګرو څخه کرکه لري. سربېره پر دې، موهن لال تر څار لاندې و او د اکبر څارګرو د مېکناټن اماتوري توطیو په اړه ده ته په تفصیل مالوت ورکول. همدا راز، د یاغیانو په منځ کې زیانمنې ګنګوســې وې چې مېکناټن هر هغه چا ته چې اکبر او یا د دښــمن نور مشــران ووژني، د پیســو د ورکړې ژمنه کړې. د میرزا عطا په قول: «مېکناټن په پټه مشــرانو ته یو لیک ولېږه چې هر هغه چا چې د ســردار محمد اکبر خان غوڅ ســر ده ته ورور، د ۱۰۰۰۰ روپیو انعام به ورکړل شــي او د اســتازي د مرستیال په توګه به وګمارل شي. کله چې خانانو دغه لیک ولوست، سمدلاسه یې اکبر ته وسپاره او اکبر دغه لیک له ځان سره وساته.» [۱۱۷] کېدای شي دغه کیسه رښتیا وي. په یقین سره، د موهن لال له لیکونو څخه داسې شواهد لیدل کېږي چې د عبدالعزیز په نوم یو هدفي وژونکي د عبدالله خان اڅکزي د وژنې په بدل کې موهن لال ته حواله لېږلې وه. نوموړي ویلي وو چې د نومبر په درویشتم کله چې عبدالله خان اڅکزی د شلټن پر وړاندې په جګړه بوخت و، ده په زهرجنه ګولۍ په شا کې وویشت؛ نو دا خود د دې مانا ورکوي چې د مخالفینو د مشرانو د وژلو په موخه، موهن لال د پیســو ژمنې کولې [۱۱۸] او دا هېڅ شــونې نه وه چې نوموړي د دې جرئت کړی وای چې له اســتازي څخه د صلاحیت اخیستنې پرته دغسې کار وکړي.

اکبرخان چې له دې څخه خبر شــو، نو پرېکړه یې وکړه چې مېکناټن ته یوه اړکۍ• کېږدي چې دوه مخي یې بربنډه کړي. د ډسمبر د دوه ویشتم په ماښام یې خپل دوه د تره/ ترور زامن اډې ته ولېږل. کپټان جېمز سکېنر د سپرې ډلې یو ځوان انګرېز- هندوستانی قوماندان و. د ده پلار د سېکنرهاړس Skinner's Horse یا د سکېنر سپرې قوا بنسټ ایښودونکی و چې د پاڅون په لمړۍ ورځ په داسې حال کې ونیول شو چې له ښار څخه یې په چادرۍ کې د تېښتې هڅه کوله. کپټان جېمز ســکېنر د اکبرخان دغه دوه کســه بدرګه کړل. د ماښــامۍ په ترڅ کې، د بارکزیو اســتازو مېکناټن ته یو حیرانوونکی نوی وړاندیز وکړ. دوی وویل چې انګرېزان کولی شي تر پسرلي پورې په افغانســتان کې پاتې شي او شجاع هم پاچا پاتې کېدای شي که چېرې انګرېزان د وزیر په توګه د اکبر د ګمارنې ملاتړ وکړي او ده ته د رښتیني واک چارې ورکړي. ســربېره پر دې، که چېرې مېکناټن په لیکلي بڼه له اکبرخان ســره د مرســتې ژمنه وکړي، یوه خورا اوچته د ۳۰۰۰۰۰ پونډو بیانه او په کال کې ۴۰۰۰۰ پونډه ورکړي؛ نو اکبرخان به په خوښــې د امین الله خان لوګري ســر ورته

• اړکۍ: دام

راوړي. مېکناټن ته ظاهراً داسې فرصت ورکړل شو چې مخکنۍ هوکړه ځیرې کړي او له اکبرخان سره یوه پټه معامله وکړي. د انګرېزانو بېخي کمزوري موقف ته په کتو سره، دغه وړاندیز په شکمنه توګه له سخاوت څخه ډک برېښېده، خو لکه څنګه چې مېکناټن تر پایه د خپل ښاخ ساتنه کوله، داسې ښکارېدل چې ځان یې په دې باور کړی و چې توطیې یې دومره اغېزمنې وې چې اکبر یې جوړجاړی ته اړ ایست څو خپل موقف وساتلی شي. د امین الله خان سر یې رد کړ او ویې ویل چې یوازې د نوموړي نیول او د بندي په څېر یې انګرېزانو ته سپارل بسنه کوي، خو پاتې ښکاردانه یې تر ستوني تېره کړه او یو پارسي سند چې خپله رضا یې په کې څرګنده کړې وه، لاسلیک کړ. د موهن لال په قول: «داسې نه وو چې استازي دغه وړاندیز ته هېڅ د شک په سترګه نه کتل، خو لکه څنګه چې د پوځي مرستې هیله یې هېڅ نه درلوده او د شاتګ نظریه یې د برتانيې نوم ته شرم ګڼله، دی داسې و لکه سېلاب وړی چې شاوړي ته لاس اچوي.»[119]

دا اکبرخان ته داسې ګواهي وه چې د مېکناټن د دوه مخۍ د ثبوت لپار یې ورته اړتیا لرله. دغه سند یې امین الله خان ته وښود او نورو مشرانو ته یې د مېکناټن له خوا له دوی سره د شوو هوکړو د ماتونې لېوالتیا او همدا راز د دوی تر شا د نوموړي د پټو معاملو په اړه خبرداری ورکړ. بیا یې مېکناټن ته پیغام ولېږه چې سبا ته بیا له ده سره وګوري چې د توطیې جزیات بشپړ کړي. مېکناټن یې غوښتنه ومنله او سهار د لمرختو په وخت کې یې جورج لارنس، مکنزي او ټرور له دغه وړاندیز څخه خبر کړل. د لارنس په قول، مېکناټن وویل چې:

دی له هر اړخه موجه هیله لري چې دا به زموږ اوسنۍ ستونزې ژر او په خوښۍ پای ته ورسوي او اکبر به موږ ته امین الله خان د بندي په توګه وسپاري. بیا سر مېکناټن ما ته وویل چې وروسته ځان دې ته چمتو کړم چې په چارګام پاچا ته ځان ورسوم او د اکبر د وړاندیز په هکله یې خبر کړم. ما یو ځل بیا یادونه وکړه چې دغه طرح خطرناکه ښکاري او له ده څخه مې وپوښتل چې د کومې درغلۍ شک دې ورباندې ونه کړ، ده ځواب راکړ: «هو، خطرناکه ده، خو که بریالۍ شي، د هر راز خطر ارزښت لري. یاغیانو د هوکړې حتی یوه ماده هم عملي نه کړه او زه په دوی هېڅ باور نه لرم. که چېرې په دغه وسیله موږ خپل عزت وساتلی شو؛ نو هر څه به سم شي، خو په هر صورت، زه سل ځلي مرګ غوره ګڼم، نه چې بیا د تېرو شپږو اونیو ژوند ولرم.»

په دغه شېبه کې، د مکنزي د تورټوپکو مشر، حسن خان چې په ایمانداری یې د زېرمتونونو له کلا څخه د شاتګ لارښوونه کړې وه، خبرې پیل کړې او «په وار وار یې له افغان مشرانو سره د خطرناکې ناستې د وژونکې پایلې د شونتیا په اړه سر ویلیم ته خبرداری ورکړ. نوموړي استدلال کولو چې د خپلو وطنوالو د نیت په ارزونه د سر ویلیم په پرتله ډېر پوهېږي او هغه څه ته چې موږ یې خیانت بولو، دوی یې بې حرمتي نه ګڼي.» مکنزي هم وویل چې دغه وړاندیز ډېر شکمن ښکاري، خو مېکناټن په ځواب کې وویل: «یوه توطیه! ما ورته یوازې پرېږدئ - په دې هکله په ما باور وکړئ!» الفنستون چې همدې ته ورته اعتراض وکړ، مېکناټن په ښاخ ورته وویل: «ما ته یې پرېږده. په داسې شیانو زه تر تا ډېر پوهېږم.»

داسې پرېکړه شوې وه چې شلېږ له مېکناټن سره یوه پوځي بدرګه ولېږي، خو د هر وخت په څېر، سېره قوا بې نظمه وه او اسوال تر اوسه تګ ته چمتو نه وو. له لږ انتظار وروسته، بې صبره مېکناټن پرېکړه وکړه چې د خپلو درې مرستیالانو، لارنس، ټرور او مکنزي په ملتیا یوازې له خپلې وړې شخصي ساتونکې ډلې سره لاړ شي. اکبرخان په ټاکلي ځای کې چې هوکړه ورباندې شوې وه دوی ته تم و. ده له ځان سره خپل خپلوان سلطان جان بارکزی او خپل خسر،

د غلزیو مشر محمد شاه خان راوستي وو. همدا راز اکبر خان یو درېیم مشر چې انګرېزانو ونه پېژنده خو په حقیقت کې د امین الله خان کشر ورور و هم راوستلی و چې د مېکناټن د خیانت شاهد شي.
غونډه په پوره درناوي پیل شوه. مېکناټن اکبر ته یو اس چې مخکې یې نوموړي ستاینه کړې وه ډالۍ کړ. د یاغیانو دغه ځوان مشر له مېکناټن څخه په درناوي مننه وکړه چې پرون یې یوه دوه میله تومانچه او له خپلې بګۍ سره یوه جوړه اسونه ورلېږلي وو. دوی له اسونو څخه ښکته شول او د اسونو جالوغونه یې پر یوې هغه وړې غونډۍ وغوړول چې افغانانو ورته اشاره وکړه چې واوره پرې نه وه پرته. دغه غونډۍ له اډې څخه څه نا څه پنا وه. ورپسې استازی د اکبر خان تر څنګ کښېناست او ټرور او مکنزي د ده څنګ ته کښېناستل. لارنس د مېکناټن تر شا ودرېد. وروسته اکبر خان ورته ټینګار وکړ؛ نو دی پر یوه ګونډه کښېناست. بیا، لارنس د افغانانو ډېرېدونکي شمېر ته چې په همدې ځای کې غونډېدل، اشاره وکړه او ویې ویل که چېرې د دغه غونډې خبرې پټه بنه لري؛ نو ښه به وي چې دا نور افغانان لاړ شي. همدغه خبره مېکناټن یو ځل بیا اکبر ته وکړه او ده په ځواب کې ورته وویل: «دوی ټول په دغه راز کې شریک دي.» لارنس وروسته لیکلي: «اکبر لا دغه خبره بشپړه کړې نه وه چې زما لاسونه وتړل شول، تومانچه او توره مې له کمربند څخه واخیستل شوې او زه یې په زور له ځمکې اوچت او بیا یې ځان سره کش کړم. محمد شاه خان غلزي چې زه کلک نیولی وم رابانديې چیغه کړل: «که د ژوند ته ارزښت ورکوې، راسره راځه!» زه تاو شوم او ومې کتل چې مېکناټن پروت دی، سر یې چېرته چې مخکې یې پوندې وې، لاس یې اکبرخان پر خپلو لاسونو کلک نیولی او حیرانتیا او وېره یې په ونګه کې خوره وه.»[120] د مېرزا عطا د بیان په قول:

په داسې حال کې چې لارنس لیرې کش کول کېده، سردار [اکبر] پر مېکناټن چیغه کړه: «ته د یو لوی پاچا وزیر یې، د یو پرتمین پوځ مشر یې، ټول بهرني لوړپوړي خلک ستا د پوهې او لاسته راوړنو درناوی کوي، خو زه له هغوی څخه نه یم. زه تا یو داسې ځبن ګڼم چې په خبرو دې باور نه شي کېدی او خپل باطني خیانت په هغه څه کې ښيي چې لیکي یې! موږ دې په جګړه کې مات نه شوای کړی او اوس غوارې په درغلۍ موږ تباه کړې. ته بې ایمانه یې، ټګماره دوکه ماره! ته دومره تېز یې چې زموږ په هوکړه کې خیانت کوې! څه خیال دې درلود چې زه به په کابل کې د خپلو وطنوالو پر ځاې په تا باور وکړم؟ څه فکر دې کولو چې د خپلې ګټې له پاره به موږ دومره په اسانۍ یو د بل په تباه کولو کې ښکېل کړې؟ ته پوهېږې چې له ځان څخه دې څومره یوه مسخره څېره جوړه کړې؟ شرم وکړه، ته د ملنډو او مسخرو اله یې. زما دا نیت و چې له کابل څخه د وتلو پر مهال په عزت د هند په لور بدرګه کړل شې، خو ستا توطیه دا وه چې ما په چا ووژنې. ستا دماغ له تور لوګي ډک او له انساني ارزښتونو تش دی. اوس ماسره د کابل ښار ته راشه!»

وحشت وهلي مېکناټن د تېښتې هڅه وکړه، «لکه یوه کوتره چې وزرې وهي څو د باز له منګولو وتښتي». اکبر «لاس ور واچاوه، خپله تربې توره یې راوایسته او بیا یې د استازي ځګر څیرې پرانیست او سر یې له تنې غوځ کړ. د نوموړ لوی وزیر مېکناټن صاحب له بې سره تنې اندامونه غوځ شول او لکه د لېونې سپي مرداره، تنه یې ښار ته کش کړل شوه. بیا یې له سر او خولې سره په څلور پوړیز بازار کې وځړول شو.»[121]
کالن مکنزي چې په غونډه کې و، دغه بېړ لړ بل شانته بیان کړی. نوموړي لیکلي، کله چې د افغان وسله والو یوه ډله ناستو کسانو ته رانږدې شوه، اکبر خان مېکناټن ته وویل چې څنګ ته یې نږدې شي چې پټه خبره ورته کوي. کله چې مېکناټن د ده خواته کوږ شو، اکبرخان ناڅاپه چیغه کړه «بګیریش! بګیریش» یعنې «وې نیسه! وې نیسه!» او مېکناټن یې کلک ونیوه. د اکبر مخ «د یوې ډېرې شیطاني غوسې» بڼه خپله کړې وه او د مېکناټن مخ له «هیبت او حیرانتیا ډک»

و. کله چې اکبرخان تر ملا ونیو او تومانچه یې ورته ونیوله چې پر اس سپور شي او له ده سره ښار ته لاړشي، مېکناټن چیغه کړه «از برای خدا» یعنې «د خدای له پاره». «استازي نه غوښتل چې ورسره لاړ شي او ویې پوښتل: «پر ما څه کوې؟»» ورپسې سلطان جان، اکبر خان ته وویل: «ژر شه، که نه ، مونږ به ټول هغه عسکر ونیسي چې له اډې څخه را روان دي» نو اکبر خان پر هغه دوه میله تومانچه استازی وویشت چې نوموړي لږ وخت مخکې ورکړې وه. مېکناټن لا تر اوســه ژوندی و، خو اکبر خپل یو چوپړیال ته امر وکړ چې پر خپل تورتوپک یې ختم کړي؛ نو همدې د برتانیې د اسـتازي ژوند ته د پای ټکی کېښـود. بیا یې اکبر سـر غوڅ کړ او امر یې وکړ چې د کپټان ټرور له مړي سـره چې مخکې سلطان جان وواژه، یو ځای د ده مړی په واټونو کې کش کړي.[۱۲۲]

کله چې تاوتریخوالی پیل شـو، د مېکناټن شخصي شپاړس کسیزه ساتونکې ډله سـمدلاسـه وتښتېده او د افسـرانو د ژغورلو له پاره یې هېڅ هڅه ونه کړه.[۱۲۳] کله چې دوی د اډې په لور خپل اسـونه چارګام کړي وو، له اډې څخه د بدرګې ځندېلې سپره ډله په مخه ورغله. دوی هم بېرته وګرځېدل او د اډې په لور وتښتېدل. لارنس لیکلي:

[له اډې څخه] حتی یو سړی هم را ونه لېږل شـو، نه د کشـف په موخه یوه ډله راولېږل شـوه، نه یو چټک او لنډ برید ترسـره شـو او حتی یو ډز هم ونه شـو، خو د دښـمن سـپرې او پلې ډلې ولیدل شـوې چې په بیړه د محمدخان کلا ته روانې وې او یو شـمېر افسـرانو وویل چې په خپلو لرکوتو کې یې د غونډې په ځای کې په وضاحت دوه سړي لیدل چه پر ځمکه پراته وو. د دوی د مړیو د ترلاسـه کولو له پاره هېڅ هڅه ونه شـوه؛ نو زمونږ له مورچلونو څخه زمونږ د دان پورو په واټن کې د ننه، په رڼا ورځ، د برتانیې اسـتازی په وحشـي توګه ووژل شـو او د ده ټوټې ټوټې مړی په سـاعتونو هملته پروت و. بیا یې یوې اکاړې بلوا هر راز سـپکاوی وکړ او په ټول ښـار کې یې وګرځولو، خو د دوی د ژغورنې له پاره هېڅ هڅه ترسره نه شوه او نه د دغه بېساري سپکاوي غچ واخیستل شو.[۱۲۴]

په عین حال کې، مکنزي او لارنس وتښـتول شـول. «د غلزیو یوه کړۍ توري په لاس او له ډکو تور ټوپکو سـره له دوی دواړو چاپېر شوه او د «دا کافران ووژنئ» چیغې ډېرې احساساتي کېدې. .. » خو اکبر وژغورل. مکنزي په منندویه بڼه لیکلي: «ده خپله توره راوایستله او خپل څنګ ته یې په مېړانه کېښـوده، خو کله چې ډاډه شـو چې زه اوس خوندي یم، غرور یې په درانه چلند لاس بری شــو، ما ته یې مخ واړولو او په بریمنه توګه یې په وار وار په ســپکه بڼه راته وویل: «شــما ملک ما ره میګیرید!» یا «تاسـې زمونږ هېواد نیسـئ!»[۱۲۵] لارنس هم پر همدغه مهال د غلزیو یوې ځاځمنې ګڼې ګونې چې د قرباني نارې یې وهلې، د ټوپک په زور او ترلې د محمد خان کلا ته چې د غلزیو مرکز و، بوتللو او دوی دواړه یې په یوه کوټه کې واچول. مخکې له دې چې د کوټې دروازه بنده کړي، یو ســړي پر خپله توره په مکنزي ګوزار وکړ. محمد شاه خان غلزی چې نږدې ولاړ و، تر مکنزي یې لاس چاپېر کړل. توره د ده په اوږه ولګېده او غوڅه یې کړه.[۱۲۶]

لږ شېبه وروسته، امین الله خان لوګری چې د مېکناټن د توطې فرضي قرباني و، د دغه دوه بندیانو کوټې ته په چټکۍ ننوت او دوی ته یې وویل چې ژر به د توپ په خوله کې والوزول شي. د دوی له کوټې څخه بهر غلزي غونډ شـوي وو چې دغه دوه کافر بندیان وځځېر•ي. دوی به له ارګنې څخه پر دوی نارې تو کولې او د خپلو تورو څوکې به یې ارګنې ته د ننه کړې او ټوپک بـه یې ورتـه نیول. پیره دار یوازې دومره وتوانېـد چې دغـه ګڼـه ګونـه پرې نږدې چې دوی ووژني. څو دقیقې وروسـته، یو بل شـورماشـور جوړ شـو. بندیان اوچت شـول چې وګوري څه پېښـږي. دوی د نېزې په څوکه کې د یو سړي غوڅ لاس ولید. غلزیو دوی ته نارې کړې: «ښه یې وګورئ، ډېر ژر به ستاسې هم همداسې کېږي.»

• ځځېرل: سپکول، ښکنځل

دا د مېکناټن لاس و. د مېکناټن او ټرور ســـرونه د نېزو په څوکو کې ګرځول کېدل او تنې یې په کوڅو کې کش کېدی. بیا پوســت کړل شــول، او پوســتکي یې په بازار کې د غوښــې په چنګک کې وځړول شــول.[۱۲۷] حتی د مېکناټن لوېې شــنې عینکې ننداريې ته کېښودل شوې.[۱۲۸] میرزا عطا لیکلي:

ټول ننداريې ته راغلل او د کرکې ناړې یې ور تو کولې. د یوه سـړي په کړنو کې صـداقت او بشـپړ درناوی داسـې طلایی سـکې دي چې لکه اسـعار هر چېرته اعتبار لري او خپل ځښـتن په ډېرو کړکیچنو حالاتو کې له سـپکاوي سـاتي. «که ته ایمانداره او صـادق اوسـې، په خلکو به ګران وې. په درغلۍ کې به خلک کرکه درڅخه وکړي او له پامه به دې وغورځوي!» نو له همدې کبله د ســـردار نومیالتوب عام شـو او هر چا په وار وار ویل چې د انګرېزانو ټوله لاسـته راوړنه دا وه چې د خپلې ناکامه ځانپالنې وړې خره بېرته هند ته وچلوي او د هند ښـــځې دې ته اړ باســې چې د خپلو مېړونو په ماتم کې د کونډېتوب غمجن څادر پر ســـر کړي! دا ټولو ته څرګنده وه چې هغه انګرېزانو چې په پالیسۍ کې یې د هوښـیارۍ او ښـه قضاوت او په جګړه کې د زړورتیا غوړې کولې، د خراسـان د سـردارانو په پرتله بې ارزښته وو. دوی په حقیقت کې په ختو کې بندې کچرې وې![۱۲۹]

د بنګال لوا د مارش صحنه. دغه لمړي پرله پسې انځور شوي انځورونو ښايي د اباسين پوځ ښيئ چې د سند له لارې افغانستان ته نږدې کيږي

له دادور Dadur څخه بولان ته ننوتنه. د ۱۸۳۹ کال په پسرلي کې د سېرجان کېن تر مشرۍ لاندې یو ۱۲۰۰۰ کسیز انګرېز- هندي د اباسین پوځ د بولان له لارې کندهار فتح کړ. د دغه یرغل موخه دا وه چې شاه شجاع د دوست محمد ځای ناستی کړي ځکه چې شاه شجاع ته د انګرېز پلوي په سترګه کتل کېدل

د اباسین پوځ د بلوچستان په تنګو غاښیو کې د هغه بلوڅانو غلچکي بریدونو په وړاندي ډېر ناتوانه او زیانمنونکی و چې په تنګیو کې پټ وو. نښتي او په لیري واټن کې هدفي ډزي معمول وې. د سپاهي سیتا رام دغه ځای داسي په یاد دی: « دا د دوزخ خوله وه. بلوڅانو به په شپني بریدونو کې موږ ربړولو او د اوښانو اوږده کتارونه یې ځان سره وړل. دوی به چې فرصت پیدا کړ، هر څوک یې وژل او د غره له ارغاړو څخه یې لوی کمرونو زموږ په لور ښکته رغړول

د ۱۸۳۹ کال په اپریل کې د اباسین پوځ کندهار پرته له جګړې ونیو. دلته شاه شجاع داسې ځای یو دربار جوړ کړ چې د خپل نیکه احمدشاه ابدالي د مقبرې ګمبذه ترې ښکارېده

پر غزني باندې یرغل. وروسته له دې چې د اباسین پوځ له بولان څخه تېر او کندهار یې ونیو، د غزني د نه ماتېدونکو او مظبوطو دېوالونو په لور یې پرمختګ ته دوام ورکړ. د غزني ښار پنډ او شپېته فوټه اوچت دېوالونه لرل. دا انګرېزانو ته یوه لویه ستونزه شوه ځکه چې دوی خپل درانه توپونه په کندهار کې پرېښي وو. د برنز ارزښتمن څارګر مشر،موهن لال کشمیري مالومات ترلاسه کړل چې د ښار یوه دروازه په خښتو نه ده پټه شوې او کچېرې نابېره یرغل پرې وشي، نیول یې شوني دي.

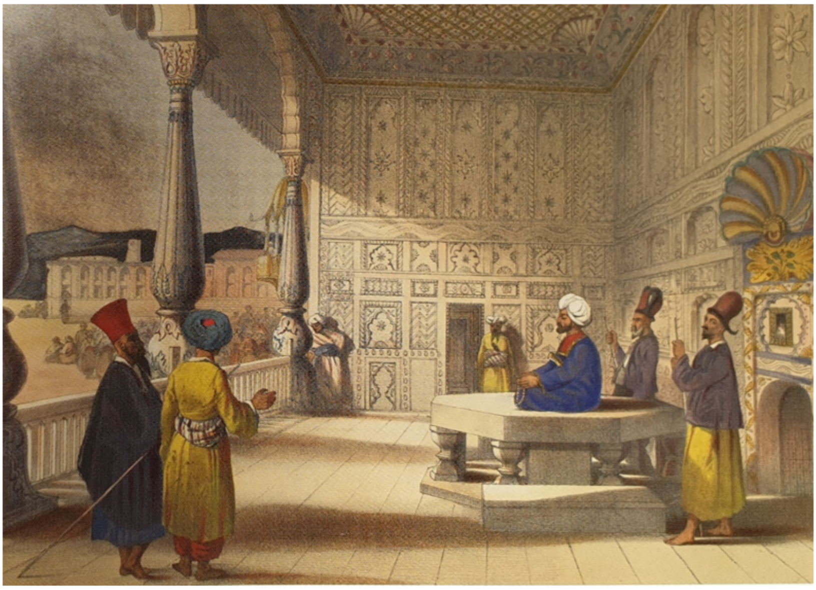

په کابل کې د شاه شجاع الملک دربارخانه. د غزني له نیولو وروسته دوست محمد له کابل څخه وتښتېد او شاه شجاع د ۱۸۳۹ کال د اګستې په میاشت کې پر تخت کښېنول شو. ده به په بالاحصار کې خپل دربار په دغه دالان کې چې مغولي بڼه یې لرله، جوړولو. نوموړي به همدلته خپل اشرافیان او انګرېز افسران څورول. دوی به یې په ساعتونو تم ساتل چې د ده سره لیدنه وکړي. یو برتانوي افسر، لاکییر وېلېس هارټ چې وروسته انځورګر شو لیکلي: « له دغه بڼې او تشریفاتو څخه افغانانو کرکه لرله او دا د پاچا لوی عیب و چې کله کله به د لېونتوب کچې ته ورسېد.»

د انګرېزي اشغال په وخت کې د کابل بنار

د کابل ښځې اشغالګرو عسکرو ته زړه وړونکې وې – دې له ناورین څخه ډکې پایلې وزیږولې.

د شاه شجاع الملک درباریان. په دغه انځور کې د اکبر خان خسر، محمد شاه خان غلزی (په کیڼ لوري کې) چې انګرېز- سدوزي رژیم ته راوستل شو، په دربار کې د جلات مشر وېروونکی تشریفاتي لقب ورکړل شو. دی وروسته یو له مخکښو مخالفینو څخه و او د ۱۸۴۲ کال د شا تګ په بهیرکې د غلزیو په لوړو غاښیو کې، نوموړي د هر چا په پرتله د انګرېزي چونۍ د تول وژني ډېره پېره په غاړه درلوده.

د رټري یوه خاکه چې د اشغال په لمړیو ورځو کې مخکې له دې چې اډه جوړه شي د خېمو لیکې ښیي. د بالاحصار لوړه د انځور په شاتنۍ کینه خوا کې لیدل کېږي

امیر دوست محمد، انګرېزي استازي ته د ۱۸۴۰ کال د نومبر په میاشت کې تسلیمېږي.
مېکناټن او مرستیلان یې کابل ته څېرمه د قلعه قاضي درې ته پر اسونو چکر ته تللي وو
کله چې دوست محمد ورته تسلیم شو

بوډا، بې اغېزې او روماتیزم ځپلی جنرال ویلیم الفنسټون په افغانستان کې د انګرېزانو نظامي قوماندان و. کله چې پاڅون پیل شو، دی له ډېرې وارخطايۍ داسې حالت ته لاړ چې د پتېینې توان يې نه درلود

د انګرېزي اشغال پر ضد افغان پلي سرتېري په کره او اوږد میل لرونکو تورټوپکو په اډه کې پر داسې انګرېزي ځايونو ډزې کوي چې دفاع يې انګرېزانو ته ناشونې ده.

افغان پاڅونوال له کابل څخه بهر پر انګرېزي اډه د برید تیاری نیسي. دغه انځور ښيي چې څرنګه له ښکېلاکي ډولي اډو څخه له هرې خوا غونډۍ چاپېر وې او دفاع يې کابو ناشونې وه. په دغه انځور کې د انګرېزي ماموریت اډه کیڼې خوا ته لیدل کېږي

کپتان کالین مکنزي د پاڅونوالو پر ضد د اکمالاتي کلا قومانده په لاس کې درلوده. دی او لارنس (ښي لوری ته) کله چې له افغانستان څخه بېرته لاړل، ډېر نومور شول او په افغاني جامو کې یې انځور ته له درېدو څخه خوند اخیست

مېرمن سېل په اسارت کې پټکی پر سر کړی.

تورن جنرال سېر رابرټ هنري سېل چې خپلو عسکرو یې د «جګړه مار باب» په نوم پېژانده ځکه چې هر وخت به یې سختو جګړو ته ور ودانګل.

الکساندرینه، د خرد کابل په غاښي کې له ټول وژني وروسته، اکبرخان یرغمل ونیوه.

انځورګر ایېر، دلته يې خپل انځور کاږلی.

کپتان سکېنر، دلته مخکې د انګرېزانو له وتلو څخه اسیر دی. د ۱۸۴۲ کال د شاتګ په بهیر کې د جګدلک په غاښي کې د جګړې په ترڅ کې ووژل شو

د هغه کلا انګړ چې انګرېز اسیران په کې ساتل کېدل

افغانانو د څلورڅلوېښتمې پلې قوې وروستي ژوندي پاتې پوځیان د ګندمک د غونډۍ په سر کې ولیدل او بیا یې کلابند کړل. که څه هم د انګرېزانو شمېر د افغانانو په پرتله ډېر لږ و، دوی وروستي مقاومت ته مخه کړه. دوی د دفاع له پاره یوه مربع جوړه کړه او څو ځله یې افغانان تر هغه وخت پورې د غونډۍ لمنې ته وځغلول تر څو چې د دوی مرمۍ خلاصې شوې. بیا یې په برچو تر هغه وخت پورې جګړه وکړه تر څو چې یو پر بل پسې ووژل شول

په جلال اباد کې د انګرېزانو چونۍ چې له اوچت برج څخه یې یو تېزسترګې افسر په لیرې واټن کې ډاکتر براېډن ولید چې د کلا په لور ور روان و او بیا یې ژغورونکې ورولېږل

د *پوځ پاتې شونې* په نوم د مېرمن بټلر نومور انځور چې د جلال اباد دېوالونو ته د ډاکټر براېډن ستومانه رارسېدنه ښيي. په دغه انځور کې د رسامي او نقاشي له پاره له ځانګړو تیلو څخه کار اخیستل شوی

دقيق خو بې رحمه تورن جنرال پالک د
کساتي پوځ قوماندان و چې سوېل ختيځ
افغانستان يې وران ويجاړ کړ او کابل يې
وسوځلو.

جنرال ويليم ناټ په هند کې د کمپنۍ يو
مشر جنرال و. دی يو ځيرک ستراتيژست
و او خپلو تکړه زړورو سپاهيانو ته تل
وفادار او له دوی سره يې بې کچې ډېره
مينه درلوده. نوموړی په انګرېزي
جنرالانو کې تر ټولو اغېزمن ثابت شو. د
۱۸۴۲ کال د اګسټ په مياشت کې يې د
افغانستان له يوه سره تر بله پوري مارش
وکړ او ټول هغه ځواکونه يې مات کړل
چې د نوموړي پر ضد لېږل شوي وو او
د سپټمبر په اولسمه، دوه ورځې وروسته
چې جنرال پالک د کابل ښار بيا ونيو،
کابل ته ورسېد.

کساتي پوځ د ۱۸۴۲ کال د سپټمبر په میاشت کي کابل ته ورسېد. وروسته له دې چې انګرېز اسیران يې ازاد کړل، دغه پوځ د کابل لوی چارچته سرپټی بازار وران کړ، هغه نوی جومات يې له خاورو سره برابر کړ چې د انګرېزانو د ماتې په ویاړ جوړ شوی و او د ښار ښېلابېلو برخو ته يې اور ورته کړ.« داسې چیغه پورته شوه چې کابل لوټ ته پرېښودل شوی.»

دوست محمد (د نڅاګرو د کړۍ کيڼې خوا ته ناست دی) کابل ته د بېرته تګ په لاره کې په لاهور کې هرکلی ورته وويل شو. وروسته له دې چې شاه شجاع په خاينه بڼه د خپل زوی بللي په لاس ووژل شو او انګرېزان په بشپړ ډول له افغانستان څخه ووتل، دوست محمد بېرته په ۱۸۴۲ کال کې پر تخت کښېنول شو.

۸

د بېګلو کوکې

د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په شپږم، د سهار له نهو بجو څخه وروسته له کابل څخه سمدلاسه شاتګ پیل شو. تېره شپه بریدمن سټرټ چې اوس څه نا څه جوړ شوی و، د شاتنۍ دروازې کيڼ لوري ته د دېوال په یوه برخه کې ماینونه ښخ کړل چې یوه پراخه چوله رامنځته کړي څو پاتې ۳۸۰۰ سپاهیان، ۷۰۰ اروپايي سپره او پلې قوا او ۱۴۰۰۰ د اډې ملکي کارکوونکي او پر اډې پورې تړلي ملکي خلک ترې تېر شي. ماینونه د لمرختو پر وخت وچول شول او دېوال بهرني لوري ته داسې ړنګ شو چې د خندق پر سر یې پل جوړ کړ.

د کلا د ړنګ کړل شوي دېوال له یوې غاښورې چولې څخه په کتو، له کابل نه چاپېر د برېښنده سپینو غرونو له کرۍ څخه لمر راپورته شو او د یوې ښایسته رڼې او سړې ورځې پیلامه یې څرګنده کړه. پر ځمکه کابو یو فوټ واوره پرته وه،[1] خو د اډې د ننه له څه ناڅه خوندي دېوالونو څخه د افغانستان په غرونو کې د یو نا څرګند برخلیک په لور تګ ته تم عسکرو یوه نه الهام بښونکې صحنه جوړه کړې وه. ګرومجن جورج لارنس چې له کالن مکنزي سره یوځای ازاد شو څو د شاتګ په څارنه کې مرسته وکړي، په دې اړه خپل اند داسې څرګند کړی: «یو په پښو لړزانده، په ملا کوږ او روحیه بایللی پوځ له هغه څه څخه ډېر په توپیر کې دی چې څه موده مخکې د سړیو یوه منظمه او خوشحاله ټولګه ښکارېده.» داسې واورې ته په رسېدو سره چې تر اوسه ګام په کې نه و ایښودل شوی «په هر ګام کې به [سمدلاسه] سړي یو فوټ په واره کې ننوتل... زما زړه ولوېده ځکه چې زه پر دې باور شوم چې موږ خامخا یو سټ ځواک یو».[2]

اوس له هغه ورځې څخه دوې اونۍ تېرې شوې وې چې انګرېزانو په یقیني توګه واورېدل چې اکبرخان د دوی سیاسي مشر سر ویلیم مېکناټن وواژه. د متناقضو ګنګوسو په ترڅ کې، له دوو ورځو اندېښمن انتظار څخه وروسته د پوځ تر ټولو بده وېره په حقیقت بدله شوه. هو، انګرېزانو خپل مشر او مهرمن مېکناټن خپل مېړه له لاسه ورکړ.

د افغانانو په منځ کې د هغه حیرانوونکې بشپړې ناکامۍ په پار چې اډمارو پرنګي اشغالګرو وګاله، د خوښۍ جشن و، خو لږ تر لږه د شاعرانو په منځ کې د مهرمن مېکناټن په اړه مودبه خواخوږي هم شته وه. په اکبرنامه کې مولانا کشمیري د مهرمن مېکناټن په ژبه کې د ویر درد انځور کړی، هغه درد چې نوموړې وروسته له دې څرګند کړ چې ورته وویل شول مېړه یې بیا نه راځي.

غم یې اوج ته ورسېد او له خپل خاوند څخه د محرومیت ساندې یې پیل کړې

دې چیغه کړه: اې د پرنګي هېواد شهزاده

تا ته په روم کې درناوی کېږي او په اېتوپیا کې نوموړ یې

خو په دغه هېواد کې ته په مرګ محکوم شوې
دلته ستا مرګ حتمي و
بېرته راشه! زه له تا سره په بې وزلۍ کې خوشحاله یم
د دغسې لوړ موقف په پرتله دروېزه ښه بولم
نن سپین سترګي او فاسد غله
ستا پر رغرېدونکي سر داسې لوبې کوي لکه پر پنډوسکي
بېرته راشه، اې ویاړمنه فاتح
تا هغه تخت او تاج ته اعزاز ورکړ چې ستا و
خو نن په کابل کې، د واټونو د دوړو پر سر
ستا بې سره تنه پرته ده، او سر دې بې تاجه دی[۳]

خو د مولانا د خواخوږۍ څرګندونه هغه ډاډمنتوب پیکه کړې وه چې د څواکمنو انګرېزانو فوق العاده چټک زوال له هر څه نه ډېر د خدای د ناراضــتیا له کبله و: دروغجنو او درغلګرو کافرانو ته خپله موجه ســزا ورکړل شــوه او د مولانا په اند، د دې وروستی ثبوت په کابل کې د واورې بېساری توپان و چې له امله یې د خدای په غضب اخته کافرانو ربړې او شرمېدنې لا ډېرې شوې:

د دومره غم او ماتم، درد او بدبختیو له کاللو سره سره
خدای د دوی ربړونه لا نه وه بس کړې
نو د دوی د بشپړې تباهۍ له پاره یې
په کابل تر ټولو سوړ ژمی راوست
له اسمانه داسې یوه بلا راښکته شوه
چې حویلۍ او بام له واورې یو شول
په بهانده سیند کې نورې اوبه نه وې
په ځلانده لمر کې نوره تودوخه نه وه
څارویو بهر انګولاوې او رمباړې وهلې
د سیلۍ په وژونکو چړو ټوټې ټوټې شوې
د پرنګیانو ډلې ته چې لا د مخه مصیبت ځپلې وه
د واورې او د واورې د توپان غږ اورېدنه لکه ناورین و
عسکر ډېر خو ډوډۍ یې لږ وه
مصیبت شا ته او مرګ یې مخ ته ولاړ و
پاتې کېدل یې بې عقلي وه او تګ یې ناشونی
نه د سولې هیله، نه د جګړې فرصت [۴]

په دغه پړاو کې، انګرېزانو هم دا احساس وکړ چې کوم غضب وربانديې نازل شوی دی. حتی سرکښې او تل هوډمنې مېرمن سېل ومنله چې اوس کلابند عسکرو ته هر څه ډېر بد برېښي، خو په خپله یادلیکچه کې یې بیا هم، لکه څنګه چې د نوموړې ځانګړتیا وه، حالات دومره جدي نه دي بیان کړي:

یوه خپګانوونکې د کرېسمس ورځ ده او زما حالت له خوښۍ ډېر لیرې دی. لارنس د ننه راغی، ډېر ستومانه او د اندېښنو له کبله لس کاله زوړ ښکارېده... نایب شریف د سېر الکساندر برنز د خښېدو لګښت له خپله جیبه ورکړ، خو بیا هم خښ نه کړل شو او د مړي یوه ټوک برخه یې لا تر اوسه د خپل باغ په ونو کې ځړېږي. [اوس] د استازي سر په چوک کې د پوزي په یوه کڅوړه کې ساتل کېږي او اکبر وایي چې دا به بخارا ته ولېږي چې پاچا ته وښيي چې څنګه یې دلته پرنګیان ونیول او څه ورسره کوي... که موږ له یوه تړون پرته او یا د یوه تړون پر بنسټ هم لاړ شو، زه وېره لرم چې لږ خلک به مو ولایاتو ته په رسېدو کې ژوندي پاتې شي... [۵]

نوموړې زیاتوي کله چې د هغه مالونو او کالیو په راټولولو بوخته وه چې په شاتګ کې یې له ځان سره وړل، د تامس کمبل Thomas Campbell د شعري ټولګې یوه کاپي یې وموندہ،

کتاب مې چې خلاص کړ، په هواېنلندن Hohenlinden مې سترګې ولګېدې چې یوې څلوریزې یې شپه او ورځ ځورولم:

لږ او لږ به له هغه ځایه لاړ شي چېرته چې ډېرو سره لیدل
واوره به د دوی کفن شي
او د دوی تر پښو لاندې هر چم به
د یوه عسکر مقبره شي [۶]

د انګرېزانو په منځ کې وضعیت لا نور خراب شو. انګرېزي عسکر اوس پوه شول چې مېکناټن داسې وخت ووژل شو چې له افغانانو سره یې د لاسلیک کړې هوکړې د ماتولو هڅه کوله. دوی نه یوازې وږي، په خپل چل کې پړ او بندیز وهلي وو، بلکې اوس په دې هم پوه شول چې له اخلاقي اړخه یې هم موضع له لاسه ورکړې ده. سربېره پر دې، د دوی هغه تصور هم غلط وخوت چې هغه افغان جنګیالي چې په شمېر او ځیرکتیا کې پر دوی برلاسي وو، ټول ځانګړي غرني جنګیالي نه وو، بلکې - لږ تر لږه یوه برخه یې - یوازې «د ښار سوداګر او کسب کار وو؛ نو په خپل خپګان کې مو حتی دغه تسلیت هم له لاسه ورکړ چې موږ له قومي جنګیالیو سره په جګړه بوخت یو».[۷]
د مېکناټن له مړینې وروسته، اوس الډرېډ پاټېنګر چې سخت ټپي شوی و، د انګرېزانو تر ټولو لوړپوړی ژوندی سیاسي افسر و. سره له دې چې نوموړي الفنسټون او شلټن ته ووېل چې پر اکبر باور ونه کړي او دوی ته یې ټینګار وکړ چې یوازینۍ هیله د بالاحصار په لور تګ دی، خو شلټن په شاتګ باندې ټینګار ته دوام ورکړ او پاټېنګر یې په یوه ډولۍ کې کښېناوه او د تسلیمۍ او شاتګ د شرطونو په اړه یې د خبرو اترو له پاره ولېږه. نوموړي وروسته لیکلي: «زه یې په ناروغۍ کې له خپلې کوټې څخه په زور وایستلم او دنده یې راکړه چې د یوې داسې ځبنې ډلګۍ د خوندیتوب له پاره خبرې اترې وکړم چې یوازې په خپله تباهۍ کې تکړه وه.»[۸] اکبر اوس د خوندي لارې او اکمالاتو په بدل کې د دوی د خزانې او ټولو توپونو د سپارلو غوښتنه کوله.
خوراکي توکو او بار وړونکو څارویو ته د انتظار په بهیر کې انګرېزان په دوامداره توګه ځځېړل کېدل. تر ټولو ډېر تېرې کوونکي د غلزیو ډېرېدونکی شمېر و چې په ډله ییزه توګه به د اډې دروازو شاوخوا ته راتلل چې د اوس مهال بې اسرې اشغالګر او د دوی لا تر اوسه پاتې افغان ملګري وځوروي، وې کنځي او لوټ یې کړي. وېنسنټ ایر لیکلي:

له دغه خلکو مو هره ورځ ډېر ځور ګاللو. دوی بې ازاره پلورونکي چې له ښار څخه به له غلې او وښو سره راغلي وو، وروسته له دې چې له اډې څخه به ووتل، سمدلاسه لوټول. زموږ په سپاهیانو یې ډېر ځلې بریدونه کول او په دغسې شېبو کې پر دوی باندې د ډزو د اجازې غوښتنه په وار وار رد شوه که څه هم دا ټولو ته څرګنده وه چې د دوی مشرانو په خپله موږ ته مشوره راکړې وه چې په دغسې حالاتو کې پر دوی ډزې وکړو... نو پایله یې دا وه چې زموږ عسکرو هره ورځ تر ټولو سپک او له حقارته ډک پیغورونه او کړنې له داسې چا څخه زغمل چې د یوې برچې برید به دوی ټول داسې خواره کړي وی لکه پخلې.[9]

ترټولو عذابوونکې پوهېدنه دا وه چې ټولو هغه افغانانو چې له انګرېزانو سره په اړیکه کې وو په بشپړه توګه یقین درلود چې انګرېزان په خپله د اړۍ په لور روان دي. د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په نهه ویشتمه، هیو جانسن په خپله یادلیکچه کې داسې لیکلي:

په ښار کې زما یو شمېر ځایي ملګري هره ورځ زما لیدو ته راځي. پرته له دې چې په خبرو کې یې توپیر وي، په یو غږ وایي چې د بلوا په پیل کې د خپلې ښځې او ځبنتوب له کبله مو ټوله دغه بلا په خپله پر ځان راوسته. دوی دا هم وایي چې د شاتګ په بهیر کې زموږ خوندیتوب یوازې په خپله موږ پورې تړلی دی او د هېڅ مشر په ژمنو باید تکیه ونه کړو ځکه چې دوی هر یو مخکې تر مخه نیت کړی چې تر وروستۍ کچې به هڅه وکړي چې موږ پو پنا کړي.[10]

موهن لال چې په ټول کابل کې یې بېساري اړیکي لرلې، پر له پسې خبرداري ولېږل چې انګرېزان د غلچکي برید په لور نبغ روان دي او د قزلباش مشرانو هغه صریح ځارګریز مالومات یې ورولېږل چې انګرېزان به له ټولوژنې سره مخ شي، خو ده ته پام وا نه اړول شو.[11] هیبتناکه کنګوسې خورې وې چې افغانان به انګرېز ښځې ونیسي او ټول نارینه انګرېز به پرته له یو کس څخه ووژنې چې نوموړی به د خیبر د غاښې په خوله کې بې پښو او لاسونو پرېږدي او پر سینه به یې یو نوټ وټومبي چې انګرېزانو ته خبرداری ورکړي چې هېڅ کله بیا افغانستان ته د ننوتلو هڅه ونه کړي. مېرمن سېل چې تل یې سپینې خبرې کولې، له شاتګ څخه یوه شپه مخکې په خپله یادلیکچه کې په ناهیلۍ لیکلي: «افغانان موږ ته وایي چې له حتمي مرګ سره مخ یو.» [12]
د ټولو په پرتله، په خپله شاه شجاع انګرېزانو ته د هغه برخلیک په اړه چې دوی ته تم و ډېر خبرداری ورکړ. محمد حسین هراتي لیکلي: «اعلحضرت پاټېنګر ته ولیکل: «په دغه ساړه ژمي کې د اډې پرېښودل د ځبنتوب وروستۍ کچه ده. باخبر، جلال اباد ته د تګ پرېکړه هېڅ باید ونه کړئ. که تاسې خامخا له اډې څخه وځئ؛ نو راځئ ژمی له موږ سره په بالاحصار کې تېر کړئ او دلته به یو ځای د ژمي پای ته تم شو. که چېرې مو اکمالات خلاص شي، موږ به په شاوخوا سیمو کې د لوټ له پاره چټک او لنډ بریدونه وکړو»، خو دغه وړاندیز ونه منل شو...»[13]
لکه څنګه چې موهن لال ورته اشاره کړې، د انګرېزانو دغه پرېکړه چې شاه شجاع یوازې پرېږدي، په رښتیا لویه بې وفايي وه. نوموړي لیکلي: «د درې ګوني تړون مادو ته هېڅ درناوی ونه شو او د شاه شجاع دولت چې موږ تېر دوه کاله وساتو، د خپلو دښمنانو منګولو ته پرېښودل شو. که چېرې موږ د یو خپلواک پاچا په څېر پرېښی وای، ده به خپل بارکزي دښمنان له منځه وړي وای او خپل ځان او موږ به یې اوس له دغه وژونکو پایلو څخه ژغورلي وای.» [14]
شجاع د انګرېزانو په بې وفايۍ خپه او ګیله من نه ښکارېده، خو د خپلو متحدینو سوډرتوب هک پک کړی و. په لودیانې کې له خپلو انګرېزي کوربه والو سره له مکررو اختلافونو سره سره، د څو کلونو په ترڅ کې یې د هندي کمپنۍ روان اداري اغېزمنتوب خوښ شوی و، خو په تېرو شپږو اونیو کې یې چه څه ولیدل، د دوی په اړه د ده له باور سره

په نبغ ټکر کې وو. څنکه انګرېزانو، په ټېره بیا واکمن او یو وخت پوه مېکناټن داسې ساده بډانګه کار وکړ؟ «سېر ویلیم مېکناټن ماته غوږ ونه نیو.» دا هغه څه دي چې بې اسرې شاه شجاع، اکلنډ ته لیکلي او زیاتوي چې مېکناټن ته یې په وار وار وویل چې:

د دغه خلکو له وژلو او یا زولانې کولو څخه پرته بله چاره نه شته. زه دوی ښه پېژنم، خو زما خبرې بې ګټې وې...
ما ډېر ځلې وویل چې زه هېواد پرېږدم ځکه چې یو پاڅون به خامخا کېږي، خو استازي به راته ویل چې غم ونه کړم او هېواد به په یو ځو لواوو ارامه کړي. ما بیا ورته وویل: «پام کوه چې ته غولېدلی یې او زه له هېواد څخه وځم» ، خو مخه مې کورنی نبولې وه. ژمی راغی او زه لاړ نه شوم او ورپسې اړودوړ پیل شو. دغه خلک څه سپي دي! ما هیله درلوده چې له خراسانه تر پارس پورې ټول هېواد ارامه کړم. داسې ځوک شته وو چې زما مخه یې نیولې وای؟ خو دوی دا موضوع کافر او مسلمان ته واړوله چې له کبله یې ټولو خلکو له ما څخه مخ واړولو.[۱۵]

شاه شجاع په ځانګړي ډول د مېکناټن د وروستیو خبرو اترو بنې ډېر ځاځناک کړی و چې په خپله د ده له بودیجې له اوږدمهاله سپما څخه وروسته یې د پیسو دومره لوی رقم اکبر خان ته ورکړ او په دې توګه یې ده ته مناسبې سرچینې پرې نه ښودې چې د ښې دفاع له پاره یې وکاروي:

محمد اکبر او نور له لوړې مړه کېدل - تا په خپلو پیسو دوی په پښو ودرول. تا خپل دښمن ته پیسې ورکړې چې په خپله تا ووژني. دی به ستا په پیسو څه کوي، خو که ستا پیسې نه وای، لس ورځې به نه و پایېدلی.
ما پرته د سېر ویلیم مېکناټن له اجازې حتی اوبه هم نه څښلې او په وار وار مې ورته وویل چې موږ به نابود شو. کپتان لارنس ژوندی دی، د ده پر وړاندې مې دا ورته ویلي. کپتان برنز اوس مړ دی، ده خپل زړه ته کتل او د خلکو خبرو تېر ایسته. ما ورته وویل چې خلک ور څخه خوښ نه دي او ستا په اړه بد نیت لري، مه غولېږه، خو زما خبرو څه ګټه نه لرله... په یوه یا بله وسیله زه تر اوسه پایېدلی یم، خو اوس سړي راڅېږي او وایي چې شجاع اسلام ډوبوي او خلک وایي چې زه له تاسې [انګرېزانو] سره یم، نو له دې امله خلک له ما څخه لاړل.

لکه څنګه چې د نوموړي ځانګړتیا وه، خپل لیک ته یې داسې پای ورکړی: «څه چې د خدای رضا وي، هغه به پېښ شي.»[۱۶]

جورج لارنس یوازینی ژوندی پاتې افسر و چې له شاه شجاع سره یې نږدې اړیکې لرلې؛ نو دا د ده په خوښې پورې اړه درلوده چې د شاه شجاع وروستی بېړنی پیغام جنرال ته ورسوي. په پیغام کې یې له جنرال څخه هیله کړې وه چې اډه پرې نږدي او د اکبرخان په ژمنو په هېڅ وجه باور ونه کړي. پاچا ټینګار کړی و چې: «تر هغه پورې چې موږ له خپل موقعیت څخه ساتنه کوو، دوی به موږ ته زیان ونه شي رسولی، خو که خپل ځایونه پرېږدو، نو بیا به په مړو کې شمېرل کېږو.» لارنس لیکلي: «پاچېنکر مې په مناسبه توګه له دغه خبرداریو څخه خبرولو. ده به الفنسټون ته بوتلم او هغه ته به مې خبرداري تکرار کړل... خو موږ ته به یې وویل چې اوس پاتې کېدل ګټه نه کوي او موږ باید شاتګ وکړو.»[۱۷]

شاه شجاع چې د اډې واکمنان د خوندي شاتګ په ناشونتیا قانع نه شوای کړی؛ نو هڅه یې وکړه چې خپل ځو اشنایان وژغوري. په دې اړه وېنسنټ ایېر لیکلي:

[ده] له بریده وتلې هڅه وکړه چې مېرمن مېکناټن او ورسره مل ښځینه وډوماري چې له پوځ څخه چې له منځه به یوړل شي، بېلې شي او د نومړي تر ســـاتنې لاندې په بالاحصـــار کې پاتې شــي. ده له برید جنرال انکتیل Anquetil څخه چې د ده د پوځ قومانده یې په لاس کې وه، همدې ته ورته غوښتنه وکړه: «چې د اړتیا پر وخت یوازې پرې نه ښودل شي او له هغه پوځ څخه محروم نه شي چې تر اوسه ورته ویل کېدل چې خپل پوځ یې دې وګڼي.» خو دغه ټولې غوښتنې بې ګټې وې. جنرال او د جګړې شورا هوډمن وو چې باید شاتګ وکړي او ویې کړ.[18]

د مېرمن سېل په قول، د جنورۍ په پنځمه د شپې ناوخته شاه شجاع د وروستي ځل له پاره له خپلو متحدینو هیله وکړه او په لاس چټک لیکلي «پیغام کې یې غوښـــتنه وکړه چې که چېرې لږ تر لږه د ده د پوځ یو افســـر ورســـره پاتې شي؟»[19]

خو اوس یې چې شاه شجاع یوازې پرېښود او مشورو ته یې پام ونه کړ، دغه افسران د خپل ژر پیلېدونکي حرکت په تیاریو بوخت وو او حتی د نومړي پیغام ته یې د ځواب فکر هم ونه کړ.

د جنورۍ په شپږمه د سهار په نهه بجو د بېګل او ډولونو له غږ سره سم، لمړني انګرېز عسکر له اډې څخه ووتل او د جلال اباد په ســړک د خردکابل غاښــي په لور تر ګونډو پورې په واوره کې یې کرار او کمزوري درانه ګامونه اخیســتل پیل کړل. له ځلانده لمر سره سره، د مېرمن سېل ترمامیتر د تودوخې درجه «له صفر څخه ډېره ټیټه ښوده».[20]

د خوشبینۍ څه نښې علامې شته وې: په داسې حال کې چې شاوخوا ۱۰۰ افغانان راغونډ شوي وو چې د اشغالپال پوځ د وتلو ننداره وکړي، هغه غازیان چې د اډې په دروازو کې به غونډېدل، په مرموزه توګه تري تام وو او د پوځ مخکښـــه ســاتونکې ډله پرته له دې چې له کوچني مقاومت سره مخ شي، وړاندې روانه شوه. حتی د کلاوو هغه کرۍ چې تر اډې چاپېر وه او په تېرو شــپږو اونیو کې ورڅخه په اډه باندې ډزې کېدې، په بشــپړ ډول چوپه وه. هیو جانس چې اوس یې زړه ارامه شوی و، لیکلي: «حتی یو کس هم د کلاوو پر دېوالونو نه لیدل کېدو.» نو له دې کبله مخکښه ساتونکې ډله ډېره خوشحاله وه:

په اډه کې د ننه، د دوو میاشـتو او درې ورځو له بند څخه وروسته، چې په لړ کې یې مور یو شـمېر جګړې بایللې، د خپلو افسـرانو او عسکرو یوه لویه برخه مو له لاسـه ورکړه او په اډه کې مېشـتو خلکو سخته لوږه، یخني او اضـافه کاري وګالله، سـپاهیان په دې تمه ډېر خوشحاله وو چې بلاخره په دغه موسم کې له داسې سړې هوا څخه روانېږي او په تېره بیا په داسې وخت کې چې د ټول ژمي له پاره د سوند لرګي خلاص وو او د اډې کابو ټولې د مېوې ونې وهل شوې او سوځول شوې وې.[21]

مېرمن ســېل خپله وروســتۍ ســهارنۍ د خپل خوړنځي د مېز په لرګیو پخه کړه. بیا یې دســتار پر ســر کړ او د پســه له څرمنې جوړ افغان پوســتین یې چې افغان ملګرو یې د اغوســتو مشــوره ورکړې وه، واغوســت. دې خپله شــل کلنه امیندواره لور هم ځان ســره مل کړه. نومړې د کپتان لارنس وړاندیز چې د دوی ســاتنه به وکړي، ونه منلو او پرځای یې د سکېنر له هغې سپرې قوا سره روانه شوه چې روښانه یونیفورم یې درلود او مخکښه ساتونکې ډله ترې جوړه وه. د هغه بدرګې ډلې نښې نه لیدل کېدې چې مشـرانو یې ژمنه کړې وه چې له انګرېزانو سـره به ولېږل شي، او نه د کابل په کنګل سیند کې هغه په بېړه جوړ شوی او پر اوبو اېښی خوځنده پل په ټاکل شوي وخت کې کار اخیستنې ته چمتو و؛

نو عسکر به یو ساعت په لیکه کې درېدلي وو چې پر پله تېر شي. که څه هم د مېرمن سېل زوم، برېدمن سټرټ ټپي و، نوموړي ټوله شپه تر ملا پورې په اوبو کې تېره کړې وه چې د توپونو د لېږد کراچۍ په سیند کې ډوبې او پر سر یې تختې کېږدي، خو د پله له کبله د ټول هغه ځنډ او ګډوډۍ سره سره چې په زرګونو بېرېدلو، وږو او کرختو د اډې هغه ملکي خلکو جوړه کړې وه چې د خوندیتوب په موخه په خپله له سپاهیانو سره ګډ شوي وو، داسې ښکارېدل چې د افغانانو د تورو په پرتله، اوس هم مخ په تېښته عسکرو ته واوره ډېره خطرناکه وه. جورج لارنس لیکلي: «هوا کرغېچوونکې او کنګلوونکې وه. خوارکیو بومي عســکرو او د کمپ ملکي خلکو ته زما ډېر زړه بد شــو چې تر ګونډو پورې په واوره او چیکړو کې روان وو. ما هغه کســان چې مســولیت یې زما په غاړه و یو ځای نه شــوای ســاتلی. ځینې د توکو حاملین به چټک مخ ته روان وو، خو ځینې نور به چې د ماشومانو او ښځو ډولۍ لېږدولې، ډېر شاته پاتې کېدل.»[۲۲]

لمړنۍ ستونزه وروسته له یوولسو بجو سملاسي هغه وخت رامنځته شوه چې نواب زمان خان اڅکزي انګرېزانو ته پیغام ولېږه چې خپل ټګ ودروي او نور مخ ته لاړ نه شي ځکه چې د دوی د خوندي ټګ له پاره یې تر اوســه ټول تیاری نه دی بشپړ شوی. په دغه شېبه کې بلاخره مخکښې ساتونکې ډلې د سټرټ له بېړني جوړ پله څخه تېرېدل پیل کړي وو او عسکر چې د برید له خطر سره په بې وسۍ مخ وو، په سړه هوا کې د اډې او سیند تر منځ په اوږده لیکه کې تم وو. الفنسټون چې د تل په څېر اوس هم زړغی و، د درېدو امر وکړ او بیا نه پوهېده چې اوس څه وکړي. په همدغه مهال، د هغو غازیانو په ګډون چې تر اوســه تري تام وو، د افغانانو یوه لویه جوپه له بي بي مهرو څخه په داســی بڼه راښــکته شوه چې فضا یې له بریمنو نارو څخه ډکه کړې وه او د ماموریت د تشې شوې ودانۍ چې د اډې اصلي ودانۍ شمال ته نېغه پرته وه، په لوټ او ســوځولو پیل وکړ. د لوګي لوخړو او د نږدې ډزو غږ وېره رامنځته کړه چې لـه کبلـه یې جوالیانو او د کمپ ملکي وګړو لیکې ماتې کړې او«په عســکرو ورګډ شــول چې له امله یې په دوی کې بشــپړه ګډوډي رامنځته شوه».[۲۳]

غازیان یو ســاعت وروســته د ماموریت د ودانۍ پر دېوالونو وختل او پر تم عســکرو یې ډزې پیل کړې. د ســاتونکو شاتنۍ ډلې د اډې له سنجونو څخه پر دوی ځوابي ډزې کولې. تر یوې بجې پورې، د اروپایي پلي پوځي ډلې پنځوس کسه په واوره کې مړه او یا ټپي پراته وو. مکنزي پوه شــو چې ټول وژنه په پېښېدو ده او الفنسټون اوس هم زړغی دی؛ نو له امر څخه په ســرکښــی یې خپل اس چارګام کړ - جنرال په کمزوره غږ ورپســې نارې کړې: «مکنزي، دا کار ونه کړې.» مکنزي پله ته ځان ورسولو. هلته یې شلټن ته وویل چې ټګ بېرته پیل کړي. د مکنزي له پرېکنده کړنې سره سره، ورځ په تیاره کېدو وه او بلاخره په پنځو بجو د شاتنۍ ساتونکې ډلې وروستی سپاهي له اډې څخه ووت. دوی په سړه هوا کې یوولس ســاعته د اډې پر بامونو کې پرته له ډوډۍ تېر کړل.[۲۴] د دوی په وتلو ســره، غازیانو د تشــې شــوې اډې په لور منډه وکړه، بامونو ته یې وختل او سمدلاسه یې په خپلو اوږدو تورټوپکو پر عسکرو باندې ډزې پیل کړې.

په دغه پړاو کې چې د عسکرو لویه برخه د بګرامیو سیمې ته چې د لمړنۍ شپې د تېرولو له پاره ټاکل شوې وه، په نږدې کېدو وه، ډېری بارونه او ټول مهمات لا تراوســه له پله څخه تېرېدو ته تم وو. غلزي غازیانو چې دوی د خپلو تورټوپکو د ګولیو د واټن د ننه وموندل، د کمپ ملکي کسان او د شاتنۍ ساتونکې ډلې وروستني عسکر به چېرته چې درېدلي وو، هملته به پر ځمکه وغورځېدل. دوی داســې ترهېدلي وو چې لمړی په ټمبه او ټېله او بیا یې یو بل ســره په جګړو له پله څخه د تېرېدو هڅې کولې. د وېرې په دغه صحنه کې:

د [کالن] مکنزي د دغه شــرموونکې ورځې یوه تر ټولو زړه دردوونکې صــحنه تل په یاد وه. د نوموړي ســـترګې ناڅاپه په یوې کوچنۍ هندوستاني ماشــومې ولګېدې چې په بشــپړ ډول بربنډه په واوره کې ناســته وه. مور یا پلار یې تر څنګ نه لیدل کېدل. دغه ښــایسته ماشومه شاوخوا دوه کلنه وه، یوازې دومره لویه وه چې د خپلو کوچنیو پښــو پر سر نېغه ناسته وه. ولول وېښــته یې تر نرم او کوچني سـتوني تاو راتاو وو او ښـایسـته تورې سـترګې یې چې د خپلې نورماله کچې په پرتله دوه برابره غټې شــوې وې، په تېرېدونکو وسـلوالو او اســوالو او همدا راز په نورو عجیبو صـحنو کې خښــې وې...نوموړي ډېر داســې نور کوچني وژل شــوي ماشــومان په لاره کې ولیدل. همدې ته ورته، ښځې چې اوږده تور وېښتان یې په خپلو وینو کې خیشته وو، مړې پرتې وې... [لږ څنډ وروسته] افغانانو [په واوره کې ګنه ګونه جوړه کړه او مخ په مرګ کسان یی ختمول] او په خپلو چړو یې ټپي پوځیان وهل.[۲۵]

که څه هم سټرټ، جنرال ته یاده کړې وه چې له پله څخه لږ وړاندې سیند دومره ژور نه دی او اوښـان او اسونه په کې تېرېدی شــي، خو داســې برېښــېدل چې دغه مالومات له چا ســره شــریک شــوي نه وو. د اډې له ســنجونو څخه په ډېرېدونکې توګه د ډزو له دوام ســره ســره، د ښــځو او ماشــومانو په ګډون، ســپاهیانو هڅه کوله چې د توپونو له کراچیو څخه پر نوي جوړ شـوي پله تېر شي؛ نو مازدیګر ناوخته کله چې لمر د غرونو تر شا ښکته کېدو او سیوري په چټکۍ اوږدېدل، د سیند غاړه په یوه «کنګل شوي» ډنډ بدله شوه او دومره ښویه شوه چې د بار اوښـانو ته ناشونې وه چې حتی ســیندغاړې ته ور نږدې شــي. لکه څنګه چې د اډې له ســنجونو څخه ډزې کره او ډېرېدې، خېمې، د باروتو بېلرونه، د دان پورو د ګولیو بکسونه، د جامو او خوراکه توکو بستې په لویه پیمانه د کابل په سیندغاړه کې پرېښودل شـول. د اډې د اور لمبو، پر پرېښـول شـوو بوریو او زین کڅوړو باندې رڼا اچولې وه. شـاتنۍ سـاتونکې ډله دې ته اړ شـوه چې د هغه ښو توپونو څخه چې د وړلو اجازه یې انګرېزانو ته ورکړل شــــوې وه، دوه یې ســــوري کړي چې ځکه په واوره کې کش کول یې دوی ته ناشـــوني وو. په پاڼې کې وېره او ترور دومره زیات و چې کابو ټول بارونه له پله څخه تېر نه کړل شـــول؛ نو په دې توګه د کلابندۍ له پیل څخه تر اوســـه الفنســـټون د دویم ځل له پاره تر ټولو لویه تېروتنه وکړه او هغه دا چې اوس بیا د اکمالاتو په خوندي ساتلو کې پاتې راغی.

ایېر لیکلي: «شپه رانږدې شـوه، خو غازیانو چې د ماموریت ودانۍ او د اډې کابو هرې ودانۍ ته اور اچولی و، د اور لمبو د سیمې شاوخوا څو میله رڼا کړې وه. دې یوه بېساري وېروونکې صحنه جوړه کړې وه.»[۲۶] کله چې وروسته له لمر لوېدو هوا نوره هم ســړه شــوه، اووه میله وړاندې په بګرامیو کې اوس د عســکرو اصــلي برخه د ډوډۍ، ســوند لرګیو او د خېمو رارسـېدو ته بې ګټې تم وه. څو سـاعته وروسـته په داسـې حال کې چې شـپه لا ډېره سـړه او تیاره کېده، داسـې خبرې خورې شــوې چې خوراکه توکي او نور بارونه له لاســه وتلي دي. د شــاتګ د څو ســاعتونو په ترڅ کې دغه څواک اوس یو ځل بیا خپل ټول اکمالات له لاسه ورکړل.

په دغه شــپه په بګرامیو کې ګډوډې واکمنه وه. د شــاتنۍ ســاتونکې ډلې وروســتي عســکر د شــپې په دوو بجو کمپ ته راورســېدل. «دوی په ټوله لار کې له جګړې ســره مخ وو او د هغه بدبخته خوارکیو نارینه، ښــځینه او ماشـــومانو له دوامداره لیکو څخه تېر شـــول چې د یخنۍ او یا ټپونو له کبله مړه او یا د مرګ په مورګه پراته وو. په دغه لیکو کې ځینو به چې د خوځښــت توان له لاســته ورکړی و، له خپلو ملګرو څخه وغوښــتل چې مړه یې کړي او عذاب ته یې پای ورکړي.»[۲۷] د ساتونکو شاتنۍ ډلې حتی د کمپ تر خولې پورې «د شلګونو سپاهیانو او د کمپ ملکي کسانو لیکه ولیده چې په ناچارۍ مرګ ته په واوره کې تم وو».

په دغه شپه کې یوازې څو نېک بخته کسانو لږ خواړه درلودل. مېرمن مېکناټن چې له ځان سره یې خپل خوراکي توکي

لېږدول، جورج لارنس ته يې «لږ سره غوښه او هسپانوي واين» ورکړل. نور کابو ټول خلک وږي پاتې شول او «دې ته اړ شول چې پرته له ډوډۍ، اور او سرپناه په واوره کې څملي... د سړيو چوپه چوپتيا د دوی د ناهيلۍ او بې وسۍ څرګندونه کوله، هېڅ غږ نه اورېدل کېده».[28]

مېرمن سېل د ډېرو نورو خلکو په پرتله نېک بخته وه. که څه هم خپل ټول مال يې له لاسه ورکړی و او د خوراک له پاره يې څه نه درلودل، خپله هغه برېستن يې د خپلې لور چوپړيالۍ ته ورکړه چې پر اس ورباندې کښېناستله؛ نو په غير معموله توګه مېرمن سېل او په دې پورې اړوند کسانو داسې څه درلودل چې په دغه شپه يې پر ځان واچوي. څو نورو کسانو هم ښه بخت درلود. د بېلګې په توګه، بدخويه ډاکټر مګرت يوه تشه ډولۍ وموندله چې په کې ويده شي، خو اوس دا څرګنده شوه چې بنګالي سپاهيان نه پوهېدل چې له واورې سره څرنګه مقابله وکړي. د دوی دغه ناتواني د مکنزي وفاداره تورټوپکوالو د وړتيا سره په نېغ ټکر کې وه. دوی وښوده چې له دغسې حالت سره څرنګه مقابله وکړي. ايير چې د دوی وړتيا اغېزمن کړی و، ليکلي: «کمپ ته له رسېدو سره سم، لمړی يې يو کوچنی ځای له واورې څخه پاک کړ او ورپسې ټول څنګ په څنګ يو بل ته ډېر نږدې د کړۍ په بڼه داسې پرېوتل چې پښې يې د کړۍ منځ ته وې او ټولې تودې جامې چې دوی درلودې، په برابره او مساوي توګه يې پر ځان واچولې. په دغه ساده بڼه د يو او بل د وجود د تودخې له توليد څخه په کار اخيستنې، دوی له يخنۍ وهنې څخه ځانونه وژغورل. کپتان مکنزي چې له دوی سره پروت و، وويل چې له يخنۍ څخه يې هېڅ د ناراحتۍ احساس ونه کړ.»[29]

د دغه تخنيک اړينتوب سبا ته څرګند شو. ډېر عسکر د يخنۍ له کبله مړه شوي وو. جورج لارنس ليکلي: «زما خېمې ته نږدې، سپين وېښته بوډا لارښود مګرېګر د ډېرې يخنۍ له کبله شخ پخ مړ پروت و. دی له ډېرې ستومانۍ هلته پرېوتلی و او په دې توګه يې ځان مرګ ته سپارلی و.»[30] ډېری د ځانيخود سکاټلندي په لټه کې شول. نوموړی دېرش کلن ويليم برايډن William Brydon و چې د شاه شجاع د پوځي ډلې د ډاکټر د مرستيال دنده يې درلوده. ده په خپل پوستين کوټ کې چې د پسه له څرمنې جوړ و، توده شپه تېره کړې وه او اوس په سباون کې يې هغه خلک چې لا تر اوسه ژوندي وو په بېړه هڅول چې ښکته پورته ټوپونه ووهي. ده په خپله يادليکچه کې ليکلي: «ما بوميانو ته چې زما څنګ ته پراته وو وويل چې جګ شي، خو يوازې څو کسانو د جګېدو توان درلود. ځينو يې په حقيقت کې پر ما وخندل چې زه دوی خوځېدو ته هڅوم او په عين وخت کې يې خپلو پښو ته اشاره وکړه. د دوی پښې داسې تکې تورې شوې وې لکه د لرګيو د سکرو ګرکې. دغه خوارکي يخنۍ سوي وو او هملته پرېښودل شول.»[31]

د شاتک دويمه ورځ د لمړۍ ورځې په پرتله لا ډېره له شرغوبل څخه ډکه وه. وېنسنټ ايير ليکلي: «اوس له نيمايي څخه لږو عسکرو د دندې ترسره کولو وړتيا درلوده. يخنۍ حتی د ډېرو تکړه سړيو لاسونه او پښې داسې سوي وو چې د دوی ځواک يې اوبه او د دندې توان يې ترې اخيستی و.» حتی اسوالو د دې توان نه درلود چې پر خپلو اسونو سپاره شي؛ نو دوی «خپلو اسونو ته اوچت کړل شول... د اسونو په کوښو د کلکې واورې غونډاري داسې ټينګ سرېښ وو

چې پر ســوټک او څولۍ• يې ترې ليرې کول. کومه هوا چې موږ تنفس کوله، په بېرته راوتلو کې به په خوله او ســږمو کې کنګل شــوه او زموږ په برېتو او ږيرو کې به يې کوچني د کنګل ګړونګي جوړ کړل... اوس يوازې څو ســوه د جګړې وړ سرې پاتې وو.»[۳۲]

عسکر نه يوازې له فزيکي اړخه ډېر کمزوري شوي وو بلکې د دوی اراده او پر ځان باور او کنټرول لا ډېر زيانمن شوي وو. هيو جانسن په خپله يادليکچه کې ليکلي: «د سهار د اونيمو بجو په شاوخوا کې، پرته له دې چې امر ورته وشي او يا بېګل وغږول شــي، مخکښــې ســاتونکې ډلې تګ پيل کړ. دســپلين مخ په ختميدو و.»[۳۳] پاتې بکســونه او بارونه پر اوښــانو او غوبو لا بار شــوي نه وو چې يو لوی شــمېر افغانان د غرونو له ارغاړو راښــکته شــول او هر څه چې لاســته ورتلل، له ځان سره يې وړل. د افغانانو يوې ډلې پر درېيو توپونو چې سپاهيانو پر کچرو کش کول، هغه وخت ناڅاپه مخامخ برید وکړ کله چې کمپ ته څېرمه د خښتو له يوې کوچنۍ کلا څخه تېرېدل. دغه توپونه افغانانو ونيول او هغه سپاهيان چې بايد د توپونو ســاتنه يې کړې واى، ســمدلاســه وتښــتېدل. په لاره کې د عســکرو له مخته تګ ســره ســم د افغانانو شــمېر ډېرېده. دوی له انګرېزانو ســره موازي د ليکو په دواړو خواوو کې روان وو او پر مهاجرو چې د دوی تر منځ يې په ټمبه او ټېلې او شرغوبل منډې وهلې داسې اټکلې ډزې کولې لکه شپانه چې په ماهرانه ډول د ترهېدلو پسونو يوه رمه کنټرولوي. ترهېدلو سپاهيانو د ځوابي جګړې اراده لا د مخه بايللې وه.

يوه بشــپړه هندوســتاني لوا - د شــاه شــجاع ۲۹مه لوا- همغه ســهار اکبرخان ته واوښــته. ډېر نور ســپاهيان چې يخنۍ داسې سوي وو چې نور يې د مخته تګ توان نه درلود، خپله وسله ايسته واچوله او بېرته کابل ته په دې هيله وتښتېدل چې د دوی د زخمونو له کبله به په ښــار کې د مريبو ســوداګر پر دوی غرض ونه کړي او بل دا چې «د هغه حتمي مرګ په پرتله چې دوی له پوځ سره په تګ کې ليدلو، اسارت يې غوره ګڼلو». څو مياشتې وروسته په سلګونو دغه پخواني سپاهيان د کابل په بازارونو کې وليدل شول چې ګوډ او مات نګوښېدل او خير يې ټولولو.

که څه هم اوس دومره خوراکه توکي او مهمات پاتې نه وو چې د پوځ اصــلي برخې له پاره تر جلال اباد پورې بســـنه وکړي، خو پوځ پنځه ميله لا مزل نه و کړی چې په دويم ماسپښين الفنسټون د بت خاک د خرد کابل د لوی غاښي په خوله کې د درېدو غږ وکړ؛ نو لکه څنګه چې جانسن يې يادونه کړې،«يوه بله ورځ يې هم له لاسه ورکړه».

موږ له کابل څخه يوازې د ورځنۍ ځيرې يوه پر څلورمه برخه چې د پنځو ورځو له پاره يې بســـنه کوله له ځان ســـره درلوده چې تر جلال اباد پورې مو ورســـوي. د څارويو له پاره مو هېڅ واښـــه نه درلودل او نه يې د پيدا کولو هيله وه؛ نو په دغه بنه يې بدبخته عسکر چې يخنۍ کابو فلج کړي وو، په واوره کې پرته له سرپناه څخه د يوې بلې شپې تېرولو ته اړ ايستل. عسکرو ته ځايونه نښاني شــوي نه وو، بشــپړه ګډوډي او ســربدالي واکمنه وه. د ســپاهيانو درې پر څلورمه برخه د کمپ له ملکي خلکو سره ګډ شــول او نه پوهېدل چې د دوی پوځي قرارګاوې چېرته وې.[۳۴]

مېرمن سېل په همدې کچه د جنرال مشرۍ ته په غوسه وه او نوره هم په دې باور شوه چې په لويه کچه ټولوژنه ژر پېښېدونکې ده. نوموړې ليکلي:

• څولۍ: سکنه

دغه نااړینې تمبدنې، مور د خوراکي توکو له کمښت سره مخ کوي او ټول افسران یا عسکر د سرپناه د نه شتون له امله سم فلج شوي...
لا تر اوسه یو فوټ واوره پرته ده، د سرېو له پاره ډوډۍ او د څارویو له پاره واښه نه شته او حتی له څېرمه سیند څخه د اوبو ترلاسه کول سخت دي ځکه کله چې زموږ سرې د اوبو راوړلو هڅه وکړي، پر دوی باندې ډزې کېږي، خو له دې سره سره، زموږ حاکمان دومره روند اخلاص لري چې موږ ته وایي چې سرداران وفادار دي او اکبرخان زموږ ملګری دی او او، او دلته یې زموږ د پاتې کېدو غوښتنه ځکه وکړه چې ښایي سرداران خپل عسکر غاښیو ته ولېږي چې موږ ته یې امنیت ونیسي! هو، په دې کې اړینګ نه شته چې دوی به خپل عسکر هلته ولېږي، خو هر څه هغسې پېښېږي لکه څنګه چې موږ ته مخکې له حرکت څخه ویل کېدل.[۳۵]

نو د دویمې شپې له پاره عسکر په ورې نس په دېره واوره کې پرېوتل*. خو دا ځل شاوخوا ټولې ارغاړې له افغانانو ډکې وې او ټوله شپه یې پر دوی ډزې کولې. داسې ګنګوسې خپرې شوې چې په خپله اکبرخان دوی ته د ډزو لارښوونه کوي. ایر لیکلي: «یوه د لوږې، یخنۍ، ستړیا او مړینې شپه وه او د هر راز مړیني خیال چې زه یې کولی شم، یو یې دومره دردمن نه دی لکه کنګلېزه یخني چې د سړي د بدن هر حساس غړی تر هغه وخته شکنجه کړي تر څو چې ډېر سخت روح په خپله د انسان د بې کچې رېړې او ځور له امله لاړ شي.»[۳۶]
خو د راتلونکو ورځو په پرتله، د لمړیو دوو ورځو رېړې هېڅ وې.

بتخاک د خردکابل د غاښي له اوچتو کړنګونو څخه بر په لنډ واټن کې پروت دی*. همدلته، د غاښي خولې ته څېرمه، دوه میاشتې مخکې د جګړه مار باب پر غونډ باندې لمړی ځل داسې وخت برید وشو کله چې دوی د شپې تېرولو له پاره تم شوي وو. اوس همدغه کړنګونه د سباوون په بهیر کې د لا ډېر خونړي غلچکي برید شاهدان شول. د پخوا په څېر، وژنې وروسته له دې پیل شوې چې د تورټوپکو د ډکولو داروونکي غیبي غږونه واورېدل شول.[۳۷]
له لمر خاته څخه لږ مخکې، یو لوی شمېر افغانان په تیاره کې د کمپ په شاتني لوري کې ټول شوي وو. کله چې سپاهیان پاڅېدل چې د یخنۍ له کبله هغه مړه کسان ولټوي چې پر ځمکه د څو پاتې خېمو شاوخوا ته پراته وو، په همدغه شېبه جګړه پیل شوه. هیو جانسن لیکلي:

په لمرختو کې دغه صحنه داروونکې وه. زموږ ځواک په بشپړه توګه بې نظمه و. داسې ښکارېدل چې هر سړی د یخنۍ له کبله داسې

*د شاتک پوځ ته به دا ډېره ښه وای چې د شپې له خوا یې مزل کړی ځکه چې واوره به کنګل وی او غلزیو به په شپه کې کره نښې نه شوی ویشتی. په ۱۹۸۰ مو کلونو کې له همدې کبله افغان مجاهدین په همدغه تک لوري د شپې له خوا مزل کړلو، خو دا یو داسې پوځ و چې د غرونو او ژمي جګړو له پاره روزل شوی نه و او نه یې د داسې جګړو له پاره سم تجهیزات لرل.

*پوځ کولی شوای چې د لته بند تک لوری ونیسي چې ډېر له خطر څخه ډک نه و. دا تر اوسه مرموزه پاتې ده چې دوی ولې دا کار ونه کړ. د افغان انګرېز په دویمه جګړه کې، انګرېزي پوځ همدغه تک لوری ونیو او د خردکابل او تیزین له وېروونکو غاښیو څخه یې ډډه وکړه چېرته چې ډېرې وژنې ترسره شوې وې.

فلج شوی و چې کابو خپل دان پور یې په لاس کې نه شوی نیولی او یو ګام یې نه شوی اخیستی. ځینې دښمنان د کمپ په شاتنۍ برخه کې راښکاره شول. د کمپ ټولو ملکیانو د کمپ مخکنۍ برخې ته لویه ډله یېزه منډه وکړه، سرې، ښځې او ماشومان... ځمکه د مهماتو په بکسونو او بېلابېلو مالونو پټه وه. دښمنان ډېر ژر په ګڼ شمېر راغونډ شول. که چېرې دوی پر موږ یرغل کړی وای، موږ به هېڅ مقاومت نه و کړی او هر یو به وژل شوی وای.[38]

خو افغانانو د دې پر ځای چې دلته برید پیل کړي، دوی د پوځ تر ټولو مخکښــه برخه او ملکیان د خردکابل غاښــي د خولې په لور په ډېره ځیرکۍ سم کړل. د ښځو مشري مېرمن سېل کوله - «زه د یو ګیلاس هسپانوي واین په څښلو، چې په نورو حالاتو کې یې ښــایي د بې تهذیبۍ ښــځې احســاس راکړی وای، ډېره منندویه وم.» په عین وخت کې، جنرال الفنسټون او کارکوونکو یې د افغان اسـوالو یوه ډله ولیده چې شـاته په یو واټن کې د یوې جنډې لاندې درېدلي دي او په وضاحت د تګ لارښوونه کوي. د انګرېزانو انګېرنه چې دا اکبرخان و سمه وخته؛ نو مکنزي او لارنس ورولېږل شـول چې د خوندي تګ له پاره چې په کابل کې ژمنه ورســره شــوې وه، ورســره بیا خبرې اترې وکړي. اکبرخان ومنله چې که ملګري یې، مکنزي او لارنس، ده ته د یرغمل په څېر وسپارل شي، دی به خپل تر ټولو بانفوذه خلک له انګرېزانو څخه مخکې «غاښـي ته چې غلزیو نیولی و، ولېږي څو نوموړي ترې وباسـي» او د انګرېزانو امنیت خوندي شي.[39] دغه شـرط ومنل شو.

لارنس لیکلي: «موږ چې د اکبر دوه اړوند کســان راســره وو، د دښــمنانو په منځ کې تر هغه وخته وړاندې لاړو چې اکبر خان ته ورســېدو. دی د یوې غونډۍ څنګ ته ناسـت او سـباناری یې کولو. موږ ته یې په درنښـت سـت وکړ او خپلو کسانو ته یې امر وکړ چې زموږ وسلې راڅخه واخلي... بیا، موږ کښېناستو، خو د داسې سړي له کاسې څخه خوراک چې لږ وخت مخکې یې اسـتازی وژلی و، موږ بې لرزې پرې نه ښـودو.»[40] وروسـته کله چې اکبر په نرمۍ دغه دوه ځوان افسـران ترټل چې ولې انګرېزانو مخکې له دې چې دی یې د لارې د امنیت له پاره تابیا ونیسـي، له کابل څخه حرکت پیل کړ، دوی د غاښـي له منځه د دان پورو ډېرې ارابې واورېدې. دلته، د سـاتونکو مخکښــه ډله یوه ښــه ترسـره شــوی غلچکي برید ته ورپورې وهل شوې وه.

وروسته څرګنده شوه چې غلزیو څو ورځې دغه شېبې ته تابیا نیوله. پټمونه، تېښلي• خندقونه او د تيږو سنګرونه په داسې واټن کې په پام جوړ شـوي وو چې د انګرېزي دان پورو ګولۍ نه ور رسـېدې، خو د درې بېخ ته دومره نږدې وو چې انګرېز ځواکونه د افغان تورټوپکو د ویشــتنې په واټن کې د ننه وو. لکه څنګه چې اوس باید په اتوماتیک ډول د پلو ځواکونو کړنه وای، هېڅ داسې هڅه تر سره نه شوه چې جناحي ډلې مخکې تر مخکې اوچتو ځایونو ته د کتار د امنیت له پاره ولېږل شـي - نو اوس چې د پوځ مخکنۍ برخه ښــه د غاښـي خولې ته ننوتلې وه، غلچکی برید پیل شــو. په همغه شپه مېرمن سېل لیکلي*: «موږ لا نیم میل مخته نه وو تللي چې درنې ډزې راباندې پیل شوې. هغه افغان مشران چې له مخکښــي ډلې ســره وو، زموږ څخه یې وغوښــتل چې دوی ته نږدې روان اوســو. بې اړنګه، دوی له خپلو ملاتړو څخه

• تېښلي: هغه ځای چې لږ ژور وي

*په حقیقت کې، جبارخیل او خروټي غلزي چې په دغو غاښیو کې ګزمه کوله، د بارکزیو د مشرانو په نه اطاعت کې به یې دومره د ملامتیا احساس نه وي کړی. غلزیو له بارکزیو څخه دومره کرکه درلوده لکه له سـدوزیو څخه. مېکناټن دوی ته د پیسـو په اړه خپله ژمنه ماته کړې وه او اوس دوی غوښـتل چې خپلې پیسې ترلاسه کړي.

غوښتل چې په لوړو کې خلکو ته ور چيغه کړي چې ډزې ونه کړي، خو ملاتړو يې دغه کار په اغېزمنه توګه ونه کړ. دغه مشـران له همداسې خطر سـره مخ وو لکه موږ چې ورسـره وو، خو زه ډېره په دې باور يم چې دوی به په انفرادي ډول ځان قربان کړی وای چې خپل وطن له موږ څخه خلاص کړي». نوموړې دوام ورکوي:

وروســته له دې چې له ډېرو درنو ډزو څخه تېر شــوو، د جګړن تېن Thain اس مخې ته راغی چې د ملا او د شــا پښــو تر منځ په ګولۍ لګېدلی و. کله چې موږ څه ناڅه خوندي ځای پيدا کړ، خوارکی سټرټ بېرته پر اس سپور شو چې د جګړن تېن غم وخوري. نوموړی پر اس سـپور و چې اس يې ولګېد او کله چې دی له ځمکې بېرته اوچتېده، په ګېډه کې سـخت ټپي شــو. دی پر يو ټټو په ډېره سـختۍ دوه کسانو نيولی و او د خرد کابل کمپ ته يې راوړ.
هغه ټټو چې د سټرټ مېرمن ورباندې سپره وه، په غوږ او ورمېږ کې ټپي شـو. زه له نېکه مرغه يوازې پر يوه ګولۍ په مړوند کې ولګېدم. درې نورې مې اوږې ته نږدې له پوسـتين څخه، پرته له دې چې ما خوږ کړي، تېرې شـوې. پر موږ باندې له پنځوسـو ياردو څخه په لږ واټن کې ډزې کېدې، خو موږ خپل اسـونه ډېر چټک په داسـې لاره کې وځغلول چې په نورمال حالت کې به مو ډېر په پام پرته له دې چې پرې سپاره شو تېر کړي وای؛ نو په دې توګه موږ ته زيان ونه رسېد...

د ډېر شـرغوبل له کبله غاښی ډېر ژر بند شـو او «په داسې حال کې چې چېرته خوځېدی نه شـوای، موږ د ډېر وخت له پاره د درنو ډزو لاندې پاتې وو... اوه دېرشــم [غونډ] پرته له دې چې يو ډز وکړي، کرار کرار وړاندې خوځېدلو. دوی له يخنۍ څخه دومره فلج شـوي وو چې د افسـرانو هېڅ راز ډومارنې نه شـوی هڅولی څو دښـمنان چې له ځينو څخه يې نه يوازې دان پور بلکې د دوی د تن جامې اخيسـتې وې، شــاته وتمبوي. د څلور څلوېښــتمې قوې يو شــمېر ســړيو د ســپاهيانو له چانټو څخه ګولۍ واخيســتې... په ټول دغه بهير کې زموږ خلک له لوړو څخه د ډزو له کبله په دوامداره توګه پر ځمکه غورځېدل... [لړترلړه] پنځه سوه عسکر او ۲۵۰۰ په کمپ پورې تړلي ملکيان ووژل شـول...»[۴۱]
خو د مل کسـانو د ويناوو پر بنسټ، د عسـکرو لمړۍ څپه چې مېرمن سـېل هم ورسـره وه، څه نا څه لږ زيانمنه شـوه. هيو جانسـن ليکلي: «د پوځ مخکښـې سـاتونکې ډلې د پام وړ زيانونه وزغمل، خو که چېرې د پوځ له شـاتنۍ برخې سـره پرتله شي، دوی بيا هم ډېر نېک بخته وو.»

هلته د وژنو صحنې ډېرې وېروونکې وې. د دغه ډاروونکي غاښـي په ټوله لاره کې چې کابو پنځه ميله ده، موږ د دښـمن له ډزو سـره مخ وو. ټول بارونه پرېښـودل شـول. دښـمنانو نه يوازې د لوړو په دواړو خواوو کې له هر کمر او غار څخه پر موږ د ډزو باران جوړ کړی وو بلکې درې ته هم راښکته شول او سړي، ښځې او ماشومان يې ووژل. ټوله پنځه ميله اوږده لاره په مړيو او د مرګ په مورګه ټپيانو پټه وه. اوه دېرشـم بومي پلي غونډ له نيمايي څخه ډېر پوځيان له لاسـه ورکړل او په همدغه تناسـب نور ځواکونه هم زيانمن شـول. حتی هغه څوک چې ژوندي پاتې شول، په ډېره سختۍ خوځېدی شوای ځکه چې لاس او پښې يې يخنۍ سوي وو. زموږ کړاو هغه وخت لا ډېر شو کله چې د واورې ورېدل پيل شول.[۴۲]

په داسـې حال کې چې د دان پورو د ډزو انعکاس ته يې په دره کې غوږ نيولی و، لارنس او مکنزي ټول سـهار له اکبرخان سـره په وړو خبرو اترو تېر کړ. مکنزي چې يو ښـه ژبپوه و، ويلي چې اکبرخان به په دري ژبه چې د ډېرو انګرېزانو زده وه، خپلو خلکو ته چيغه وکړه چې انګرېزان «وسـپموئ» او بيا به يې په پښـتو ژبه چې د قبيلو ژبه وه او يوازې د مکنزي او څو نورو افسـرانو زده وه، ورته وويل چې ټول ووژنئ. ماسـپښـين ناوخته، دوی دواړه يو ځل بيا لکه د مېکناټن د وژنې

په ورځ، د اسیرانو په ځېر روان کړل شول، خو دا ځل د اکبرخان د تره زوی، سلطان جان بارکزي تر ساتنې لاندې وو. د هغه لارې صحنه چې دوی پرې تېر شول په بېساري توګه وېرونکې وه. لارنس یې داسې څرګندونه کړې:

له هرې خوا څخه سپاهیان او د کمپ ملکیان لوټ کېدل او چا به چې د خپلو پیسو او یا ارزښتمن مال له ورکولو ډډه وکړه، سمدلاسه به په چړو ووهل او یا ووژل شول... دوی به چې کله موږ ولیدو، دغه خوار مخلوق به موږ ته د مرستې چیغې وکړې. د دوی ډېرو زه وپېژندلم او ما ته به یې زما په نوم اخیستلو غږ وکړ، خو موږ څه کولای شوی... غلزیو اوس د وینو خوند څکلی و او په ښکاره یې خپل پرانګغونی طبیعت ښودلو. له موږ سره د دوی چلند تند او بې رحمه کېدلو او غوښتل یې چې موږ د ژوند هیله هېره کړو او قربانی ته ځان وسپارو. خپلې په وینو ککړې اوږدې چاړې به یې زموږ مخ ته خوځولې او راته به یې ویل چې شاوخوا د مړیو انبارونو ته وګورو ځکه چې موږ به هم ډېر ژر د دوی په منځ کې پراته وو. دوی به چیغې راباندې وکړې: «تاسې کابل ته د مېوو له پاره راغلي وئ، کنه؟ اوس یې خوند درکړ؟»

کله چې لارنس د یو انګرېز مړی ولید چې په لاره کې اوږد پروت و، پر اس نږدې ورغی او ګوري چې ژوندی دی:

دغه خوار ملګري سر پورته کړ، زه یې وپېژندلم او چیغه یې راته وکړه: «د خدای له پاره کپتان لارنس، ما دلته مه پرېږده!» ما له خپل اس څخه ټوپ کړ، ده ته ورغلم. سلطان جان خپلو دوه کسانو ته امر وکړ چې ما سره مرسته وکړي؛ نو د دوی په مرسته مې پورته کړ. نوموړی د څلورڅلوېښتمې قوې یو بریدمل او د لمړی داسې ښکارېدل چې یوازې کیڼ لاس یې له لاسه ورکړی، خو په ډېره خواشینی او وېرې، کله مې چې پورته کړ، ګورم چې له ورمېږ څخه تر ملا پورې ټوک ټوک غوښ و. افغانانو وویل: «د ده د پورته کولو ګټه څه ده؟ په څو دقیقو کې به مړ شي.» زه زړه نا زړه ور ټیټ شوم او دغه خوار ملګري ته مې وویل چې موږ ده ته هېڅ نه شو کولی، بیا ده راته وویل: «نو داسې چې ده، د خدای له پاره، ډز راباندې وکړه.» ما په غمجنه توګه ورته وویل: «زه حتی دا هم نه شم کولی.» بیا یې راته وویل: «نو همدلته مې پرېږده چې مړ شم.» موږ همدغسې کړنې ته اړ شولو...
کله چې موږ وړاندې روان وو، د دښمن ګڼ شمېر سپاره او پلي مو ولیدل چې له راز راز لوټ کړل شوو مالونو سره د کابل په لور ستانه وو. یو بد عمله، یوه کوچنۍ هندي نجلۍ‌خپل شاته پر اس کښېنولې وه... [۴۳]

په دغه شپه چې انګرېزان د غاښې سر ته رسېدلي وو، دغه ځای ورته د تېرې شپې په پرتله لا ډېر سوړ ښکاره شو. ماښام د واورې ورېدل پیل شول او د شپې په نهو بجو دغه ورېدل په توپان بدل شول. د ټول پوځ له پاره یوازې څلور خېمې پاتې وې چې یوه یې مېرمن سېل او د هغې لور ته ځانګړې شوه. د سوند او خوراک له پاره هېڅ نه وو، خو لږ تر لږه له ځینو ډاکټرانو سره تر اوسه د دوا کڅوړې شته وې. د ډاکټر برایډن ملګری او سکاټلندي وطنوال، ډاکټر الکساندر برېس Bryce «راغی او د سټرټ ټپونه یې وکتل». دا مېرمن سېل لیکلي او نوموړې زیاتوي: «د ده پر ټپونو یې ټپۍ کېښودې، خو له ونګې یې زه پوه شوم چې د ژوندي پاتې کېدو هیله یې ورته نه لرله. بیا یې زما له مړوند څخه ګولۍ وایستله او زما پر دواړو ټپونو یې ټپۍ کېښودې...[دغه شپه] نیمه یخنۍ وهلي سپاهیانو او د کمپ ملکیانو په زور هڅه وکړه چې نه یوازې زموږ خېمې بلکې زموږ د خوب کټونو ته راننوځي... د دغه کمبخته خوارکیو ډېری د خېمې شاوخوا ته په دغه شپه مړه شول... ډېرې ښځې او ماشومان وتښتول شول.»[۴۴]
ایېر لیکلي: «واوره ټولو ته د خوب توشکه وه او له سهار څخه مخکې ډېرو ته کفن شوه. دا ډېره عجیبه وه چې موږ په هر صورت په هغه وېرونکې شپه کې ژوندي پاتې شوو.» مولانا کشمیري دغه فکر ته په اکبرنامه کې داسې انعکاس ورکړی:

ژمي له خپلې بې رحمۍ سره
د کابل په زړورو خلکو مینه وروله
که کافران د واورې له کبله مړه نه شول
او یا د لوټمارانو له تورې څخه
ځنګلي سپیو، لېوانو او شغالانو ته له هر لوري
ګیدړې غږ کړ او دوی یې د غوښو مېلمستیا ته را وبلل
بازانو پورته ګردې الوتنې کولې
ټولو ښکاري ژوو ته یې سخاوتمنده بلنه ورکوله
په هغه لاره څو کسه ژوندي وتښتېدل؟
ټول ښکته وغورځول شول او په واوره کې پرېوتل [۴۵]

د جنوری په نهمه د شاتک په څلورم سهار، د تودوخې په منفي درجه او د لوړو او د توپان په منځ کې بلاخره وارخطايي بشپړې ناهیلۍ ته لاره ورکړه. د شاه شجاع د پوځي ډلې یو وروستی افسر چې ژوندی پاتې شوی و لیکلي: «د سړیو له پښو څخه به غوښې پټرې پټرې غورځېدې. په دغه شپه کې په شلګونو خلک د یخنۍ له کبله مړه شول.»[۴۶]
لکه څنګه چې د هر وخت په پرتله د واورې توپان په ډېر شـــدت دوام درلود، په ټوله ورځ کې یوازې یو میل پرمختګ وشو. منشي عبدالکریم لیکلي:

په هر لوري کې اسمان له واورو ډک و. د اسمان څنډه نه لیدل کېده او داسې سخت باد پیل شو چې ونې یې له بېخه وایستلې. تورې تخته ورېځې له تندر او برېښنا سره خورې شوې. د ډېرې واورې په ورېدو سره یخنې ډېره شوه او هر څه په سپین پوډر داسې پټ وو لکه کافور. انګرېز عسکر یخنۍ ووهل، د دوی د ګوتو سرونه ټوټه ټوټه لوېدل، نرمې حجرې یې له هډوکو غورځېدې او حتی پښې یې له ښونګرو جلا کېدې. په کنګل شوو ضایعاتو کې د خوځښت په نه شتون کې د مړي او ژوندي توپیر نه شوی کېدای. افغان قبیلې چې له دغسې سختو حالاتو سره روږدې وې، غونډۍ ډکې کړې وې او په یرغل ښکته شول چې بې وسه انګرېز عسکر لوټ کړي. کله چې ور نږدې شول، افغانان پوه شول چې دوی نیمه مړه دي، یخنۍ داسې کلک کړي وو لکه تیږه، نور یې د خپلو وسلو، سرو زرو او نورو شتمنیو پروا نه لرله، یوازې دومره په خود کې وو چې په خپل ربړن وضعیت پوهېدل.[۴۷]

همدغه ماښام الفنسټون په عمل کې ومنله چې د ده عسکر له تباهۍ سره مخ دي او ټولې ښځینه انګرېزانې یې - یا لږ تر لږه هغه انګرېزانې چې د افسرۍ رتبې یې لرلې* - اکبرخان ته په لاس ورکړې. ټوله ورځ اکبر په پوځي کتار پسې و او ټینګار یې کولو چې تر خپلې وسې هڅه کوي چې د غلزیو مخه ونیسي، خو دا ادعا یې کوله چې اوس یې حتی د دوی خپل

*د افسر له رتبې ټیټو انګرېزي ښځو ته وویل شول چې دوی د خپل غم په خپله وخوري. په دغه غابښیو کې د یو قومي کس د وینا پر بنسټ چې ما خبرې ورسره وکړې، د ډېرو دغو ښځو ځایي حرمونه کورونه شول او نورې چې دومره د خیال نه وې، د وینځو په څېر خرڅې شوې.

مشران هم مخه نه شي نيولی ځکه چې اوس دوی د وينې خوند څکلی. پر ځای يې، نوموړي د ښځو، ماشومانو او هغه ټپي افســرانو چې ده ته ځانونه ســپاري د ســاتنې وړانديز وکړ. په پای کې ۱۹ کســان، دوه نارينه، اته ښــځې او نهه ماشــومان د اکبرخان خلکو بوتلل. مېرمن سېل او لور يې، الکسـاندرين د سـټرټ مېرينه هغه وخت وليده کله چې دی د يو لړزانده ټټو په شـا تړل شـوی و. مېرمن سېل ليکلي: «ډېرې خوځېدنې د ده کړېدل ډېر او مړينه يې ګړندی کړه، خو دی لا هم په سد کې و او پوهېده چې زه او ښځه يې ورسره يوو. موږ په خپګان کې دغه تسليت درلود چې د ده مړی مو په عيسوي مراسمو خښ کړ...» لږ وروسته نوموړې بيا ليکلي:

کورني خپګان او کړاوونو دومره زور راباندې اچولی و چې نه ما او نه مېرمن سټرټ په خپله دا پرېکړه کولای شوی چې د سردار د ساتنې وړانديز ومنو او يا نه. لږ پيکه هيله مو درلوده چې جلال اباد ته به په خونديتوګه ورسېږو؛ نو موږ هم په دغه بېړ پسې شـوو... په يوه ډېره اوږده لاره د خرد کابل کلاوو ته بوتلل شـوو. هلته مو محمد اکبر خان له نورو يرغملو سـره وليد. موږ ته درې کوټې ځانګړې شـوې وې. هرې کوټې يو کوچنی وړ درلود، خو کړکۍ په کې نه وې؛ نو ډېرې تياره او چټلې وې... په نيمه شـپه کې موږ ته د پسـه غوښـه او ډېرې غوړې وريجې راوړل شـوې. ټول هغه څه چې زه او مېرمن سـټرټ يې اوس لرو په تن کې مو هغه جامې دي چې له کابل څخه په کې روان شوو.[۴۸]

د انګرېزانو له پاره هغه چا ته د خپلو ښځو سپارل چې دوی د اکاړانو په سـترګه ورته کتل تر ټولو شـرموونکې شـېبه وه. برعکس، د انګرېزي مېم صاحبانو د ساتنې وړانديز د افغانانو له پاره د مېړانې نښه وه. منشي عبدالکريم ليکلي:

قوماندان اکبرخان په بې رحمه جګړه کې ښکېل شـو، خو کله يې چې د ښځو او ماشـومانو وېروونکې وضعيت وليد، ډېر زړه يې ورته بد شـو. له خدای سـره د مينې او د حرمت په پار يې امر وکړ چې ژوندي له مړو څخه جلا کړل شـي او ژوندي دې تاوده ځای ته يوړل شي او د پسه پوستين او د سمور چپنې دې ورکړل شي. ډېرې يخنۍ د دوی په رګونو کې وينه درولې وه؛ نو اکبرخان دوی نغري ته نږدې ځای پر ځای کړل چې بېرته په سد کې شي. افغان مېلمه پالنه داسې ده! حتی وروسته له ډېرې درنې جګړې څخه دوی له کمزورو سره چې له سخت کړاو سره مخ وي، داسې مرسته کوي لکه د خپلې کورنۍ غړي يې چې وي ځکه چې که د خدای رضا وي حتی کافر د ثواب وجه کېدای شي.[۴۹]

خو هغه خلکو ته چې تر اوسه په شـاتګ کې وو ربړو دوام درلود. د جنوری د لسـې په سـهار، د خردکابل په لوړو کې د دويمې شپې له تېرولو وروسـته، هيو جانسـن واضح ليکلي: «د کابل له ټولې قوا څخه اوس حتی يو سپاهي نه دی پاتې. زموږ د بارونو هره کوچنۍ برخه له لاســه ووته. موږ ټولو خپل ځانونه ضـايع بللي... زموږ په منځ کې هر سـړی دا فکر کوي چې په راتلونکو ساعتونو کې په مرګ محکومېږي، يا به يې يخني يا لوږه او يا به يې دښمن وژني... سـترګې مې واورې وړې دي، ډېر درد کوي او کابو داسې يم لکه ړوند. څو افسران اوس ليد نه لري.»[۵۰]

دغه سهار ډاکتر برايډن نېک بخته و چې د مېرمن مېکناټن د خوراکه توکو توښـه يې ومونده. کله چې نوموړي اکبرخان ته وسـپارل شـوه، دغه توکي ترې پاتې شـوي وو. هغه غوښـه او هسـپانوي واين چې مخکې يې له جورج لارنس سـره هم شريک کړي وو، اوس خلاص وو خو هګۍ او يو بوتل واين تر اوسه پاتې وو... هګۍ ابشـولې نه وې خو يخنۍ کلکې کنګل کړې وې. واين هم داسـې ټينګ شـوي وو لکه شـات...«برايډن ښـه بخت درلود چې د پايښـت له پاره يې لږ څه ومونډل

ځکه چې د شاتګ تر ټولو بده ورځ لا نه وه رارسېدلې». يخنۍ وهلي او واورې ړانده کړي عسکرو د تيزين غاښي په تنګو لارو کې تيندک• وهلو او دلته يو ډېر دقيق غلچکی برید ورته تم و. برايډن په خپله يادليکچه کې ليکلي:

دغه يو ډېر هيبتناکه تک و. پر موږ باندې د دښمن دوامداره ډزې وې او ګڼ شمېر افسران چې د واورې له کبله يې سترګو څه نه ليدل او نه پوهېدل چې کومه خوا روان دي، غوځ غوځ شول. زه په لوړو کې ډېره لاره د يوناني سوداګر، ښاغلي بنېس Bannes مخ ته روان وم او هغه ته مې لاره ښوده او ډېر ځلې مې دومره د ړوندوالي احساس وکړ چې يو موټی واوره به مې په سترګو وموښله او نورو ته مې هم همدا سپارښتنه کوله ځکه چې درد يې ډېر ارامه کولو. کله چې د تيزين په لور ښکته کېدو، سپين والی دومره ډېر نه و او کله چې لمر ولوېد، زموږ نابينايي هم ورکه شوه، خو اوس چې موږ غاښي ته ننوتلي وو، دښمن ډېر رانږدې شو او ډزې يې ډېرې شوې. دا يوه لويه تباهي وه.

په ټوله لار کې دښمن له اړخونو او شا څخه پر موږ ډېر زور اچولی و او کله چې ماښام د تيزين درې ته ورسېدو، له بومي غونډ نه چې له کابل څخه روان شوی و، يوازې څو کسه ژوندي پاتې وو... څنګه چې ډاکتر برېس غاښي ته ننوت، په سينه کې ولګېد او د مړينې پر وخت يې خپل وصيت ليک کپتان مارشال ته ورکړ.[51]

الفنستون په خپل رسمي يادښت کتاب کې حکومت ته ليکلي: «سپاهيانو لږ يا هېڅ مقاومت ونه کړ. د دوی ډېرو د لاس يا پښو ګوتې له لاسه ورکړې وې او له واورې څخه ډک دان پور يې دومره کارنده نه وو؛ نو حتی که دوی يې د کار اخيستنې توان هم درلوداى، ګټه يې نه لرله. وژنې ډېرې وېروونکې وې او کله چې موږ کبار جبار [خاک جبار] ته ورسېدو، د پوځيانو او د کمپ د ملکيانو تر منځ په سختۍ توپير کېدای شوای. ډېرو پوځيانو خپلې وسلې او تجهيزات ايسته اچولي وو او په اسانۍ زموږ د وينو تږي او ځنګلي دښمنانو ښکار شول.»[52] د تل په څېر، د الفنستون اوامرو يوازې حالات لا ډېر خرابول. لارنس ليکلي: «زموږ پوځي مشرتابه چې د شاتګ د بهير په اداره کې يې خپله ناتواني داسې ثابته کړه لکه له شاتګ څخه مخکې په عملياتو کې يې چې ښکاره کړې وه، په ډېره عجيبه ناقصه توګه يې زموږ سرېو ته د ځوابي ډزو امر ورنه کړ چې پايله يې زموږ ليکو ته د دښمن ننوتل او پرته له توپيره تر تزين پورې زموږ د بې مقاومته خلکو وژنه وه...»[53] ستړي او بې اسرې جانسن ليکلي: «موږ داسې يوه لويه ګڼه ګونه وو چې هر ډز زموږ د کتار يوې يا بلې برخې ته مرګ ژوبله اړوله.»[54]

د جنورۍ د يوولسمې په ماښام، وروسته له يوې بلې ټولوژنې چې ټوله ورځ يې دوام وکړ، کله چې په دوامداره توګه لړېدونکی کتار د تيزين له غاښي په تيندک ووت اود جګدلک حاصلخېزه کلي په لور روان و چې د درې په ښکتنۍ برخه کې پروت دی، د مرګ ژوبلې شمېر ۱۲۰۰۰ کسانو ته رسېدلی و. يوازې ۲۰۰ پاتې عسکر مخ په وړاندې روان وو. شاتنۍ کوچنۍ ساتونکې ډله د شلټن تر قوماندې لاندې وه. نوموړي د لمړي ځل له پاره خپل ځواک وښود او د کتار په شا کې يې د افغانانو د نږدې کېدو مخنيوی کولو. جانسن ليکلي: «هېڅوک د شلټن زړورتيا ته نه شي رسيدای. هغه داسې و لکه يو ګلډانګ• سپی چې له هرې خوا د ګڼ شمېر څو رګه سپيانو تر برید لاندې وي او هڅه کوي چې سر، لکۍ او څنګ ته يې خولې واچوي. اسوالو او پلو د شلټن په کوچنۍ ډله برید وکړ او که څه هم دوی په شمېر کې پنځوس ځله

• تيندک: په منډه يا تک کې پر ډېره يا بل شي باندې د پښې لګېدل او کابو لوېدل

• ګلډانګ: غټ خولی سپی

د شلټن د سرېو په پرتله ډېر وو، خو چا د نږدې کېدو جرئت ونه کړ... کله چې درې ته ښکته کېدو، موږ په رښتینې انګرېزي بڼه شلټن ستایلو او په دغه شېبه کې موږ هم طاقت ونه شو کړی او په غونډیو کې د دښمن ننښې ویشتونکو ته به نېغ ودرېدو.»

په دغه شپه، په داسې حال کې چې پاتې عسکر د جګدلک په یوه د ختو کوچنۍ او ورانه ودانۍ کې کلابند او وږي پاتې وو، اکبر خان، الفنسټون او شلټن د خبرو اترو له پاره ور وغوښتل. هیو جانسن له دوی سره مل و او لیکلي یې دي: «سردار او ډله یې په ازاده هوا کې په یو لنډمهاله کمپ کې وو. دغه مشر موږ ته په بېساري مهربانۍ او ظاهري خواخوږۍ سترې مشي وویل او کله چې پوه شو چې موږ وږي او تږي یو، سمدلاسه یې چېرته چې موږ ناست وو په ځمکه د دسترخوان د غوړولو امر وکړ.»[۵۵] دوی ته یې په خپل کمپ کې د اور غوږو لمبو څنګ ته د ناستې بلنه ورکړه، ماښامنۍ یې ورکړه، خو بیا یې پرې نه ښودل چې بېرته خپلو عسکرو ته ستانه شي. شلټن په ځاځ و او د افسر او عسکر په توګه یې د دې حق غوښتنه کوله چې بېرته پرېښودل شي، د خپلو سرېو مشري وکړي او په جګړه کې مړ شي، خو غوښتنه یې ونه منل شوه.

د راتلونکې شپې په نهو بجو وروسته له دې چې ټوله ورځ د دومداره ډزو لاندې وو او دا څرګنده شوه چې پاتې ټول مشران یې اسیر او یا وژل شوي، د پاتې ژوندیو ډېری «چې اوس له لوږې او په ځانګړې توګه له تندې کابو لېوني شوي وو او د څلورویشتو ساعتونو را پدېخوا په مزل کې وو، یا که رښتیا وویل شي د څلورویشتو ساعتو را پدېخوا لکه ژوي د ښکار اله وو» پرېکړه وکړه چې د ژوندي پاتې کېدو یوازینۍ هیله یې په شپه کې د تګ دوام دی، خو د دوی لاره څېرۍ ته ورته اغزنو بوټو چې تر یو بل ښه تاو کړل شوي او شېږ فوټه اوچت وو، بنده کړې وه. «دغه بوټي لږ شېبه مخکې د غاښي په تر ټولو تنګه لاره کې ځای پر ځای شوي وو.»[۵۶] هر هغه چا به چې په لوڅو لاسونو د بوټیو د نړولو او یا په منګولو د ختلو هڅه وکړه، و به ویشتل شول. یوازې څو کسه په تېرېدو بریالي شول. یو له هغه کسانو څخه چې په تېرېدو کې پاتې راغی، سیتا رام و. نوموړي لیکلي چې ولې:

کله چې جنرال صاحب لاړ، ټول دسپلین له منځه لاړ چې له کبله یې افغانانو ډېر ځورولو... یو شمېر سپاهیان او د دوی اړوند ملکیان د خپل ژوند د ژغورلو له پاره دښمن ته واوښتل. زما غونډ تری تام شو؛ نو زه د اروپایي غونډ له پاتې کسانو سره یوځای شوم. ما دا فکر وکړ چې له دوی سره په یوځای کېدو به زما چانس ډېر شي چې له دغه کرکجن هېواد څخه ووتلی شم. خو دریغ، دریغ، څوک له برخلیک سره مقابله کولی شي؟ موږ په جګړه اخته وو او د لارې په هر ګام کې مو سرې له لاسه ورکول. پر موږ مخامخ، له شا او د غونډیو له سر څخه برید وشو. په حقیقت کې هر څه راته دوزخ وو. زه نه شم کولی هغه وېره بیان کړم. په پای کې موږ یو اوچت دېوال ته چې لاره یې بنده کړې وه، ورسېدو. کله چې موږ د تېرېدو هڅه وکړه، زموږ ټوله ډله تباه شوه. سرېو د خدایانو په څېر جګړه کوله، خو د مقابل لوري شمېر پر دوی غلبه درلوده. زه د تورټوپک پر ګولۍ د سر په یو اړخ ولګېدم.

سیتا رام بې سده شوی و او کله چې په سد کې راغی، پوه شو چې:

د اس پر شا تړل شوی او په چټکۍ له جګړې څخه د کابل په لور وړل کېږم. زه پوه شوم چې زه یې نیولی یم څو د مریي په څېر مې خرڅ کړي. ما زارۍ وکړې چې ما په ټوپک وولي او یا مې ستونی غوڅ کړي او افغانانو ته مې په خپله او پښتو ژبه ښکنځلې وکړې... خو زما تښتوونکو وګواښلم چې که چوپ نه شم، ما به په همدی ځای سمدلاسه مسلمان کړي. څه یوه ډاروونکې ټول وژنه مې په دغه لاره کې ولیده! پښې او لاسونه له واورې څخه راوتلي وو، اروپایان او هندوستانیان نیمه ښخ وو... دا داسې صحنه وه چې تر څو ژوندی یم هېره به مې نه شي.[۵۷]

یو له څو کســانو څخه چې وتوانېد د بوټیو له دېوال څخه تېر شــي، وروســتی ژوندی پاتې برېدمل ډاکټر برایډن و. د نوموړي په یاد وو چې:

ډېره ناوړه ســربدالي وه، او دغه چیغې «ودرېږئ، ودرېږئ، اســوال شــاته کړئ» دوامداره وې. وروســته له دې چې له غابــي څخه تېر شــو، ما سمدلاسه په ډېره سختۍ ځان د کتار سر ته ورسولو. موږ په تیاره کې دومره ډېر مزل نه و کړی چې زه په دې پوه شــوم چې کلابند شــوي یوو. په دغه شــېبه کې زما چوپړیال په بېړه ما ته راغی او وېې ویل (چې) ټپي شــوی او ټټو یې ورک دی. له ما څخه یې هیله وکړه چې ځان ســره یې په اس ســپور کړم، خو مخکې له دې چې اس مې څنګ ته ودروم، یو افغان په ســر باندې پر چاړه ووهلم او ښکته وغورځېدم. که چېرې مې په عسکري خولۍ کې د بلک وډ Blackwood مجلې یوه برخه نه وای ایښې، زه به خامخا وژل شــوی وی ځکه چې زما له ککرۍ څخه د هډوکي یوه پرخچه غوڅه شــوه او زه کابو بې ســده شــوم. کله چې بېرته په ګونډو پاڅېدم، ګورم چې دویم ګوزار راباندې کېږي؛ نو ما خپله توره ورمخته کړه، ګمان کوم چې د توري ژۍ مې د برېدکوونکي ګوتې غوڅې کړې ځکه چې چاړه یې پر ځمکه ولوېده. ده یوه لوري او ما پرته له خولۍ بل لوري ته منډې کړې. چوپړیال مې مړ شــوی و او هغه کســان چې ما ســره وو، بیا مې هیڅکله ونه لیدل. زه له خپلو عسکرو سره بېرته یوځای شــوم او پر ونو باندې، چې په غابــي کې لاره پرې بنده کړل شــوې وه، پر لاس او پښو ختلو. یو افغان له غونډۍ رامنډه کړه، او ما ته یې په اوږه کلک ګوزار راکړ.[۵۸]

برایډن چې سخت ټپي و د یو افسر د اس رکاب یې ټینګ نیولی و او د ګڼې ګوڼې او سربدالۍ له صحنې څخه لیرې کش کړل شــو؛ نو په دې توګه وژغورل شــو. د ســپوږمۍ په رڼا کې یې پر نورو ډېرو مړیو تیندک کولو چې ســترګې یې په مرګوني بڼه پر یو ټپي شــوي اسوال ولګېدې. د ده له سینې څخه ګولۍ تېره شــوې وه او په ســره یونیفورم کې وینې ترې بهېدې. نوموړي، برایډن پر لاســونو کلک ونیو او ورته وېې ویل چې ټټو یې دی واخلي مخکې لـه دې چې بل څوک یې بوځي. بیا، اسوال شاته ولوېد او مړ شو. برایډن چې له دغه خیر رسوونکي څخه مننداوی او د نورو ژوندي پاتې ټپیانو په پیدا کولو کې هڅاند و، پر ټټو سپور او په تیاره کې ستون شو.

څو نور کســان هم په حیرانوونکې توګه په تېښــته بریالي شــول. په چاریکار کې د ګورخه له چونۍ څخه یو وروســتی ژوندی پاتې کس، حوالدر موتي رام و چې بیا کابل ته له رسېدو سره سم مریتوب ته ونیول شـو. نوموړي اورېدلي وو چې د کابل انګرېزي اډه مخ په وتلو وه او وتوانېد چې له خپل نیوونکي څخه یو ځل بیا د جنورۍ د شــېږمې په شــپه وتښتي.
کله به چې افغانانو دی درولو، ده به ورته وویل چې یو اوښــبون دی او د شــاه شـجاع له خدمت څخه وشــړل شــو. ده هغه تیره وموندله چې د خپل ژوند توښــه یې ترې لاندې ایښې وه او بیا وتوانېد چې له خپلو همکارانو ســره داسې وخت یو ځای شي چې دوه ورځې وروسته د خردکابل په ټولوژنه کې حاضر و. نوموړي وروسته لیکلي:

په جګدلک کې انګرېزي ځواک د اکبرخان اســوالو کلابند کړی و او څومره یې چې توان و، دومره خلک یې ووژل. ما له دغه عاموژنې څخه په تیاره کې ځان خلاص کړ او د غونډیو سر ته مې یو ځل بیا پناه یوړه. هلته یوه ورځ پاتې شــوم او شپږویشت ساعته مخکې مې چې لږ ډوډۍ خوړلې وه، بیا مې څه نه وو خوړلي. له یخنۍ مې حس له لاســه ورکړی و... ما د مرګ هیله کوله چې له دغه کړاو څخه

چې نور د زغملو نه و، خلاص شم؛ نو لاړې ته په دې هوډ ښکته شوم چې زه به لمړني افغان ته چې مخ ته راشي ځان ښکاره کړم ځو د يوې زړه سواندې تورې ګوزار وپاروم. ما يوه ډله وليده چې رانږدې کېده او ځان سره مې وويل چې زما د مرګ شېبه راورسېده.

خو دغه ډله پنځه هندو سوداګر وو*.

سوداګرو راته وويل: «دا چې ته هندو يې، موږ به د ژوند وژغورو، خو لمړی بايد موږ ته پيسې راکړې.» زه يې ولټولم او زما له کمربند څخه يې همغه سل روپۍ واخيستې او بيا يې لس روپۍ بېرته راکړې. دوی يو درمسال ته چې يو هندو فقير په کې و، بوتلم. له هغه څخه مې هم د ژغورنې غوښته وکړه او همغه پاتې لس روپۍ مې ده ته ورکړې. نومورې ما ته د فقيرانو سرې جامې را واغوستې، زما په مخ يې ايرې وموښلې او راته ويې ويل چې د زيارت کولو په پلمه به هارډورHardwar ته ستانه شو او زه به د ده د مريد په ډول چلند کوم. لږ وخت وروسته يوه ډله د مېوې سوداګر راورسېدل. زه، فقير او هغه نور سوداګر له دوی سره يوځای شوو او له اوچتو لارو څخه د پېښور کېڼ لورې ته ښکته شوو. تر هغه چې زه د سېر جسپر نيکولز Sir Jasper Nicholls کمپ ته چې له لودياڼې څخه يو مزل دېخوا و، نه وم رسېدلی، ډېر ګوښه مزل مې کولو.[٥٩]

تر ټولو کم بخته په سلګونو هغه سپاهيان او ملکيان وو چې نه په تېښته وتوانېدل، نه د مړيو په توګه ونيول او نه ووژل شول. يوازې د تيزين په غاښې کې، افغانانو له ۱۵۰۰ دغه کسانو څخه مالونه او جامې واخيستې او بيا يې هلته په واورو کې پرېښودل چې له لوږې او يخنۍ مړه شي. د دوی انګرېز ګمارونکو دوی يوازې پرېښودل او افغان نيوونکو يې سپک چلند ورسره وکړ.[٦٠] مېرمن سېل او نور بنديان چې کله کابل ته تلل، دوی ډېر داسې څه په راتلونکو ورځو کې وليدل. نومورې په خپله يادليکچه کې ليکلي:

لاره په ناوړه او ټوټې ټوټې بربنډو مړيو ډکه وه. موږ څه نا څه له دوو سوو مړيو څخه تېر شوو. ډېری يې اروپايان وو. ټول بربنډ او په خلاصو ټپونو پټ وو... يو شمېر د کمپ ملکيان مو ژوندي وليدل خو وږي او يخنۍ سوي وو. خپل حواس يې له لاسه ورکړي او د لېونو په څېر وو... دغه ډېره وېروونکې صحنه وه. د وينو بوی خوا بدوونکی و او دومره ډېر مړي پراته وو چې ورته نه کتل ناشوني وو څکه چې اس ته مې بايد لارښوونه کړې وی چې پر دوی پل کېنږدي.

دوی د کمپ له يو شمېر ملکيانو سره مخ شول چې د غارونو او کمرونو له شا څخه راپورته شول. «د کمپ دغه ملکيانو د افغانانو له وژونکو چړو او له ډېرې سړې هوا څخه هلته پناه وړې وه.»

له دوی څخه هر څه اخيستل شوي وو او يوازې څو کسانو د دې توان درلود چې پر لاسونو او ګونډو خاپوړې وکړي. پښې يې يخنۍ سوې وې. دلته، جانسن خپل دوه چوپړيالان وموندل: د يوه لاس او پښې يخنۍ سوې وو، په يوه لاس يې د تورې ډېر سخت ټپ و او د دانېور يوه ګولۍ يې په ګېډه کې ننښتې وه. د بل ښی لاس په مټ کې په بشپړه توګه غوځ و. دواړو د اغوستو هېڅ نه لرل او پنځه ورځې يې د ډوډۍ څکه نه وه کړې... دغه ټپيانو او وږيو له بوټيو او وښو څخه اور بل کړی و او يو ځای راغونډ او يوبل ته نږدې راټول شوي وو چې تاوده وي. وروسته مو واورېدل چې له دغه خوارکيو څخه هېڅ يو له دې ناورين څخه ژوندی ونه وت او دوی د پايښت له پاره خپل مړي خوړل.[٦١]

*دا د ملتان او شکارپور کاتري Khatri سوداګر وو چې د بخارا او سند تر منځ د منځنۍ اسيا په سوداګرۍ کې يې لوی لاس درلود. دغه وګورئ: Arup Banerji, Old Routes: North Indian Nomads and Bankers in Afghan, Uzbek and Russian Lands, New Delhi, 2011, p.2.

د جنورۍ د دوولسمې په شپه، له پوځي ډلې څخه یوازې اتیا کسان وتوانېدل چې د جګدلک د اغزنو بوټیو له دېوال څخه تېر شي.

د دوی ډېری - د شلتن د څلور ځلوېښتمې پلې قوې شاوخوا شل افسران او پنځه څلوېښت عسکر او یو څو توپچیان او سپاهیان - لس میله وړاندې د ګندمک د غونډۍ پر سر په سپېدو کې ولیدل شول او بیا کلابند شول په داسې حال کې چې لاره یې ورکه کړې وه او نه پوهېدل چې په کومه لاره لاړ شي. د دښمن په پرتله دوی په شمېر کې بیخي لږ وو - او «له هرې جونګړې څخه خلک د وژلو او لوټ له پاره راووتل.» - یوازې د شلو دان پورو او هر یوه د دوه ګولیو په لرلو سره، دغه پوځیانو پرېکړه وکړه چې خپله وروستۍ مقابله وکړي. دوی ته د رحم او بښنې وړاندیز وشو خو دوی ونه منلو. ټولو دا احساس کولو چې د دوی غونډ کله چې د نومبر د درویشتم په ماښام د بي بي مهرو له غونډۍ څخه وتښتېد، سپک او وشرمول شو او اوس دوی پتېیلې وه چې تر مرګه وجنګېږي څو د خپل غونډ عزت بېرته اعاده کړي. دوی یوه مربع جوړه کړه او له ځان څخه یې دفاع وکړه .تر څو چې د دوی ګولۍ خلاصېدې «څو ځله یې افغانان له غونډۍ څخه ښکته وځغلول». او بیا یې په برچو جګړې ته دوام ورکړ».[۶۲] بیا، یو پر بل پسې ووژل شول*. افغانانو یوازې نهه کسه اسیر ونیول. له دوی څخه یو کپټان تامس سوټر Thomas Souter و چې د څلور څلوېښتم غونډ رنګینه پیتي یې تر ملا تاو کړې وې. غلزیو فکر وکړ چې دغه سړی چې رنګینې جامې یې په تن دي، کېدای شي د پیسو په بدل کې یې د ازادولو هڅه وشي. نوموړي لیکلي: «زما ډولي بنې ته په کتو سره دوی فکر وکړ چې زه یو لوی سړی یم. وروسته له دې چې په تومانچه کې مې ګولۍ خلاصې شوې او اوږه مې داسې سخته غوځه شوه چې توره مې له لاسه ولوېده، دوه کسانو ونیولم او له دغه ځای څخه یې په بیړه لیرې بوتلم، پرته له خولۍ او پرتوړ څخه، نورې جامې یې راباندې وایستلې او یو کلي ته یې بوتلم.»[۶۳]

پنځلس نور اسوال وتوانېدل چې تر فتح اباد پورې ورسېږي. دوی د ځینو کلیوالو سباناری ومنلو او کله چې ورته کښېناستل، لس کسه یې ووژل شول، څلور نور یې کله چې پر اس سپرېدل څو له کلي څخه ووځي، د بامونو له سره وویشتل شول. وروستی یې د الډرېډ پاټینګر ځوان وراره/ خورېړ، تامس و چې خلک پسې شول، وې نیوه او سر یې ترې غوځ کړ. نوموړی د شاه جهان د نیملې په باغ کې د ښایسته سروو او ویالو په منځ کې پټ و چې ونیول شو. دا هغه ځای و چې شاه شجاع ته په ۱۸۰۹ کال کې ماته ورکړل شوه او نوموړي خپل تخت له لاسه ورکړ.

یوازې یو سړی له دغه ځای څخه وړاندې په تګ بریالی شو. ډاکټر برایډن لا تر اوسه پنځلس میله د جلال اباد له خوندي ځای څخه لیرې و. ده لیکلي:

زه یوازې مخ ته روان وم چې یوه څه نا څه شل کسیزه ډله مې تر سترګو شوه چې زما په خوا راروانه ده. کله چې زه ورنږدې شوم، دوی غټې ډبرې په لاس کې واخیستې... نو ما په ډېره سختۍ خپل ټټو په ډک ډک کړ. کله چې د دوی له منځه تېرېدم، ملونه مې په خوله کې

---

*کله چې لیکوالان، ننسي او لویس ډوپري Nancy and Louis Dupree په ۱۹۷۰ مو کلونو کې ګندمک ته لاړل، دوی له کلي څخه بر، د غره په تیږو کې هډوکي، د ویکتوریایې وسلو او پوځي وسایلو ټوټې وموندې

ونیوه او ښۍ او کیڼې خوا ته مې توره وهله. د دوی چاړې ما ته نه رسېدلې، خو پر یوه یا دوه ډېرو ولګېدم. لړ وړاندې، دې ته ورته یوه ډله مخ ته راغله. ما هڅه وکړه چې له دوی څخه هم همداسې تېر شم لکه د مخکنۍ ډلې څخه، خو دلته دې ته اړ شوم چې ټټو مې د توري په څوکه په ډګ ډګ کړم. په دغه ډله کې له لارې څخه لږ لیرې پر یوه ډومبسکه یوه سړي ټوپک درلود او پر ما یې ښکته ډز وکړ. زما توره یې ماته کړه او یوازې شپږ اینچه اوږده په لاستي کې پاتې شوه.

براېډن وتوانېد چې له دغه بریدکوونکو څخه ځان خلاص کړي، خو یوه شو چې ګولۍ په خوارکي ټټو لګېدلې او«په ملا ټپي دی».

بیا مې پنځه اسوال ولیدل چې سرې جامې یې په تن وې. ما فکر وکړ چې دوی زموږ غیر منظم پوځي اسوال دي؛ نو د دوی په لور روان شوم، خو کله چې نږدې ورغلم، پوه شوم چې افغانان دي او د کپتان کالیر Collyer اس یې تر مخ کړی. ما هڅه وکړه چې وتښتم، خو ټټو په ډېره سختۍ خوځېده. دوی یو کس په ما پسې راولېږه. نوموړي د توري ګوزار راباندې وکړ. کله چې ما خپله ماته توره د دفاع له پاره د ده د ګوزار پر وړاندې ونیوه، له لاستي څخه ولوېده. دی مې له څنګه تېر شو، خو بېرته راوګرځېد او زما په لور یې بیا یرغل وکړ. دا ځلې، کله یې چې پر ما ګوزار کولو، ما د تورې لاستی د ده سر ته وار کړ چې ځان ترې بچ کړم، خو زما د کیڼ لاس شا غوڅه شوه او لاس مې له کاره ولوېد. بیا مې ښی لاس اوږد کړ چې ملونې ونیسم، فکر کوم چې دښمن مې د تومانچې خیال ورباندې وکړ ځکه سمدلاسه یې مخ وګرځلو او په ډېره چټکۍ بېرته لاړ. وروسته مې تومانچې ته لاس کړ چې ما په جیب کې اېښې وه، خو هغه هم نه وه. زه اوس بې وسلې وم او پر یو داسې خوارکي ځاروي سپور وم چې وېره مې درلوده چې تر جلال اباد پورې به مې ونه شي رسولای.

دغه ډاکټر ناڅاپه د بشپړې کمزورۍ احساس وکړ: «زه وارخطا شوم او له سیورو وېرېدم. ما په رښتیا دا فکر کولو چې له زین څخه به ښکته ولوېږم، خو د دې په اوج کې ...» د جلال اباد د کلا له برج څخه، نوموړی یو تیز سترګي افسر ولید او سمدلاسه د مرستې له پاره ځغلوونکي ورولېږل شول.

له لمړنیو کسانو څخه یو کپتان سېنکلر Sinclair و چې چوپړیال یې خپل یو بوټ ما ته راکړ چې پښو یې کړم. زه د تعمیراتو خوړنځي ته بوتلل شوم. ډاکټر فارسایډ Forsyth زما په ټپونو پټۍ وتړلې او وروسته له یوې ښې ماښامنۍ څخه مې په ډېره منندوېۍ له ښه خوب څخه خوند واخیست... کله چې معاینه کېدم، زه پوه شوم چې سربېره په کیڼ لاس، په کیڼ زنګون هم په توره ټپي شوی یم او یوه ګولۍ مې لږ اوچته له پرتوږ څخه تېره شوې او څرښنده زما په پوستکي لګېدلې وه... خوارکی ټټو نېغ شپاله ته بوتلل شو. هلته پرېوت، خو بیا هېڅ کله پورته نه شو. وروسته له دې چې ما حالت بیان کړ، جنرال سېل سمدلاسه یوه ډله ولېږله چې هوارې ولټوي... خو دوی یوازې د کپتاین هاپکېنز Hopkins او کالیر او ډاکټر هارپر Harper مړي وموندل...[۶۴]

په دغه شپه د جلال اباد پر دروازه څراغونه ولګول شول او بېګل وغږول شول چې که څوک ژوندي پاتې وي لاره ور وښيي، خو هېڅوک رانغلل. کپتان تامس سیټن لیکلي: «له سوېل څخه تېز باد لګېده چې د بېګلو غږ یې ټول ښار ته خپرولو. د بېګلو دغه وېروونکې کوکې به هېڅ کله هېرې نه کړم. دا زموږ وژل شوو عسکرو ته د ماتم کوکې وې چې ټوله شپه اورېدل کېدې. دې یو نه څرګندوونکی غمجن اغېز درلود. د ډاکټر براېډن کیسې د ټولو په زړه کې وېره واچوله ... ټول پوځ تباه شو. یوازې یو کس په تېښته بریالی شو چې دا وېروونکې کیسه بیان کړي.»[۶۵]

په راتلونکو ورځو کې، د ډاکټر براېډن د ملګري ښاغلی بنېس Banness یوناني سوداګر او د یو شمېر سخت سره ګورخه پوځیانو په ګډون، څو نور ژوندي پاتې کسان ګوډ او مات راورسېدل. په لنډ وخت کې دا افسانه خپره شوه چې په افغانستان کې د انګرېزانو ټول پوځ پوپنا شو. یقیناً چې داسې نه وو، په کندهار او جلال اباد کې لویې چونۍ ژوندۍ پاتې شوې او حتی د کابل له پوځ څخه ۲۰۰۰ سپاهیان له ۳۵ انګرېز افسرانو، ۵۱ خصوصي عسکرو،

۱۲ ښځو او ۲۲ ماشومانو سره بلاخره بېرته خپلو کورونو ته راغلل. دوی ټول یا یرغمل (اروپایان) نیول شوي وو او یا بېرته کابل ته تللي کسان (هندوستانیان) وو چې هلته یې دروېزه کوله، خو دا انګرېزانو ته یوه خارق العاده ماته او افغان مقاومت ته کابو یوه معجزوي بریا وه. د انګرېزي امپراتورۍ په اوج کې، په داسې وخت کې چې انګرېزانو د نړۍ دومره ډېره وټه کنټرولوله چې بل هېڅ وخت یې په دې کچه بیا تر کنټرول لاندې رانغله او په داسې وخت کې چې دودیز ځواکونه د صنعتي ښکېلاکي پوځونو له خوا په هرځای کې له ټولوژنې سره مخ کېدل، دا د ښکېلاکي پوځونو د بشپړې سپکاوۍ یوه لږمونډې شېبه وه.

دغه کیسه سمدلاسه افغان شاعرانو او سندرغاړو بیا بیان کړه. هر ځل به چې بیا دغه کیسه ویل کېده، د مرګ ژوبلې او د بریا کچه به هم ورسره اوچتېده. میرزا عطا لیکلي :

داسې ویل کېږي چې ۶۰۰۰۰ انګرېز عسکر - نیمایې یې له بنګال څخه او پاتې نیمایي یې له نورو ولایتونو څخه - پرته له دې چې چوپړیالان او د کمپ اړوند ملکي کسان ورسره وشمېرل شي، افغانستان ته لاړل، خو یوازې څو کسه ګوډ او مات بېرته ژوندي ووتل. پاتې یې پرته له ګور او کفن څخه پر ځمکه داسې خواره پراته وو لکه خوسا کېدونکي خره. د انګرېزانو پیسې او سره زر دومره خوښېږي چې پر هره شتمنه سیمه لاس ابردي، خو په افغانستان کې دوی څه ګټه وکړه پرته له دې چې له یوې خوا یې خپله خزانه تشه کړه او له بلې خوا یې خپل پوځ له سپکاوي سره مخ کړ. داسې ویل کېږي چې د انګرېزانو له ۴۰۰۰۰ کسیز پوځ څخه چې په کابل کې و، ډېر یې اسیران شول، ډېر یې معیوب او دروېزګر په کابل کې پاتې شول او پاتې یې په غرونو کې پوپنا شول؛ داسې لکه یوه بېړۍ چې ډوبه شي او بیا موندل یې ناشوني وي؛ نو ځکه د خراسان د سلطنت اشغال او اداره کول اسانه کار نه دی.[۶۶]

۹
د یوه پاچا مړینه

د انګرېزانو د بشـپړ پوځ د ړنګولو خبر په چټکۍ په ټوله سـیمه کې خپور شـو. د بخارا امیر دغه خبر د خپلو دوو انګرېزي بندیانو، چارلس کانولي او ارتر سـټاډرډ Charles Connolly and Arthur Stoddard په وژلو ونمانځلو. په هرات کې وزیر یار محمد پوه شو چې اوس نه شاه شجاع او نه انګرېزان د ده مخه نیولی شي، له دغه فرصت څخه په کار اخیسـتنې یې خپل سـلطان، کامران شـاه سـدوزی پانسـي کړ. دغه خبر حتی په هند کې ډېر هیاهوی جوړ کړ. په ډهلي کې د چاندني چوک بازار بانکوالو دغه خبر د ښـکېلاکي اداري په پرتله دوې بشـپړې ورځې مخکې ترلاسـه کړ. د دودیزې سوداګرۍ د لیک استونې سیستم د ښکېلاکي سوکه ډاګي سیستم Harkara په پرتله ډېر چټک او اغېزمن و.[۱] مخکې له دې چې کلکتې ته ورسـېږي، دې خبر لا د مخه د هندوسـتان په سـور او اوړدو کې د کمپنۍ د واکمنۍ ډېرو مخالفینو ته هیلې او ډومارنې زېږولې وې. په ۱۸۵۷ کال د لوی بغاوت پیلېدل تصادفي نه و. بغاوت د سپاهیانو په هغه لوا کې پیل شـو چې انګرېزي افسـرانو یې د خردکابل په واورو کې یوازې پرېښـې وه او همدا راز په هغه ملکي مرکزونو لکه اګره، لکنهو او کنپورکې بغاوت رامنځته شـو چې پارسـي مطبوعاتو د انګرېزانو د ماتې په اړه افغان حماسـي شعرونه او نثرونه په خوښۍ بیا چاپ کړل.[۲]

لاړډ اکلنډ کابو تر ټولو وروسـتی کس و چې د دغه ناورین په هکله یې واورېدل. د ډاکټر برایډن د کیسـې چټکه اسـتونه پوره په دوه اونیو کې د لوی والي مقام ته د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په دېرشـمه ورسـېده. لکه څنګه چې ایملي ایډن ویلي، دغه خبر«خوارکی جورج» په لسـو سـاعتو کې لس کاله زوړ کړ. ده چیغه وکړه، ډېر په توغمه• شـو او بیا خپل کټ ته لاړ. نوموړی بېرته نیمایي فلج راښـکاره شـو او داسـې باور کېده چې کوم ډول مغزي سـکته یې کړې وي.[۳] په راتلونکو ورځو کې، د ده خور ورځ تر بلې اندېښمنه کېده او په ناهیلۍ به یې خپل ورور ته کتل چې د مخ رنګ یې ژېړ، د ورځې په برنډه کې ښـکته پورته ګامونه اخلي او د شـپې په چمن کې پړمخې اوږد پروت وي او د راحت له پاره مخ پر یخ چمن موښې. یوازې څو اونۍ مخکې، د ده اعتباري سلاکار، مېکناټن له کابل څخه ده ته لیکونه اسـتول او ورته یې لیکل چې د خلکو په منفي خبرو باور ونه کړي او هر څه سـم روان دي. اوس د نوموړي ټوله ښـکېلاکي سـتراتیژي او «د عامه ښـېګڼې او امنیت له پاره زما ټول هغه پلانونه چې ډېره پانګونه مې پرې کړې وه، د داسـې یو افت او بلا له امله شـنډ شـول چې په تاریخ کې لږ سـاری لري».[۴] په یقین سـره «که څه هم څومره یې چې بیان ناشـونی دی په همدې کچه بوږنوونکی هم دی»، دغه ټول ناورین په خپله د اکلنډ له لاسـه و. لا نور بد خبرونه را روان وو او هغه دا چې اکبر او د مقاومت نور مشـران اوس په جلال اباد، غزني او کندهار کې د پاتې درې نورو انګرېزي چونیو د ختمولو په لور روان

• توغمه: غوسه، غضب

دي. په هند کې ګنګوسې خپرې شـوې چې لکه څنګه چې اوس د هند د پوځ ډېره برخه په چین کې د اکلنډ د تریاکو په جګړه اخته ده، افغـانـان بـه لـه خیبر څخـه ښـکتـه راوبهېږي او د پخوا پـه څېر بـه د هنـد ډاګونـه بیـا لوټ کړي. لندن یوه بله اونۍ وروسته د پېښې په هکله خبر شـو. د ټایمز ورځپاڼې اولس ته د لمړي ځل له پاره دغه خبر خپور کړ: «په خواشینۍ سره خبر ورکوو چې هغه ځاګړیز خبرونه چې مونږ ته نن راورسېدل، تر ټولو ډېره غمجنه او له خپګان څخه ډکه بڼه لري.» څو ورځې وروسـته یوه د معمول په څېر روس کرکجنه مقاله خپره شـوه چې په دغه پېښـه کې د روسیې لاس لرلو ته په کې څه ناڅه نېغه خو ناسمه اشاره شوې وه او لیکل شوي وو چې لمړنۍ سرۍ چې هدفي وژنې ته په نښه شـو، بل څوک نه، بلکې الکساندر برنز و چې د ویتکېویچ سرسختـه سیال او «د روسي اجنټانو لېوال دښمن» و.[۵] د سېر رابرټ پیل Sir Robert Peel نوی محافظه کار حکومت دې ته چمتو و چې له افغانسـتان څخه پوځ وباسې او د ټولې هغه چټلۍ څخه چې مخکني لېبرال حکومت رامنځته کړې وه لاس ومینځي، خو اوس کابینې په دې سـلا وکړه چې لمړی دې د هېواد پوځي حیثیت بېرته اعاده کړل شـي. د اباسـین د پالیسـۍ بنسـټ ایښـودونکی ایډیالوجسـت، لارډ ایلېنبوره چې د لوی والي اکلنډ د ځای ناستي په توګه لېږل شـوی و، د دغه ناورین په اړه هغه وخت خبر شـو چې بېړۍ یې د فبرورۍ په یوویشـتمه په مدراس Madras کې لنګر واچولو. نوموړي د ولایت له مقام څخه سمدلاسه رابرټ پیل ته ولیکل چې افغانانو ته د داسې سبق ورکولو نیت لري چې دوی به یې هېڅ کله هېر نه کړي: «په افغانستان کې زموږ د وسـلوال پوځ ویاړ باید بېرته اعاده شي... د هند د ساتلو له پاره چې له هر راز سختۍ سره مخ کېږو، باید پرې برلاسي شـو.»[۶] کله چې ایلېنبوره کلکتې ته ورسـېد - په داسې حال کې چې په سـتونزو کې ډوب او سـپک شـوي مخکني والي او د هغه د خور سـره یې کابو هېڅ خبري نه کولې - یو بل خبر راورسـېد چې غزنی هم د غلزیو لاس ته لوېدلی او خلک یې یا ژوندي نیول شوي، یا وژل شوي او یا مریتوب ته اړ ایستل شوي.

په دغه وخت کې یو ښه په وسلو سمبال مرستندوی ځواک چې له شپږو لواوو څخه جوړ و او د کساتي پوځ ناولی نوم ورکړل شـوی و، د مېروت او فېروزپور له اډو څخه مخکې تر مخکې لېږل شـوی و چې د سـوتلج Sutlej له سـیند څخه تېر او د پېښـور په لور روان شـي. دوی ته امر شـوی و چې د ورانونې او ویجاړونې له پاره چمتو شـي. د دغه ځواک د قوماندې له پاره د اکلنډ لمړنۍ خوښـه، لکه الفنسـټون یو بل زوړ او په نظامي چارو کې پوخ جنرال و، خو عسـکر نېک بخته وو چې دغه لړزانده او کمزوری بوډا، سـېر هري لملي Sir Harry Lumley د روغتیایي سـتونزو له وجې ور ونه ګنل شـو؛ نو پر ځای یې، تورن جنرال جورج پالک ته قوماندانې ورکړل شـوه. نوموړی په اګره کې د خپلې بنګلې پر برنډه ناسـت و او خپل سـهارنی نری سـیګار یې څکولو چې دغه امر یې ترلاسـه کړ. پالک یو دقیق، حساس او سخت سـری کارنده لندنی و چې په هند کې له دېرشـو کلونو څخه ډېر د کمپنۍ افسـر و او په نیپال او برما کې یې په جګړو کې برخه اخیستې وه. لکه څنګه چې د جورج لارنس کشر ورور، هنري ویلي وو: «پالک د هر ښه جنرال په څېر د دغه دندې وړتیا لري.» کله چې په جلال اباد کې د کلابند دېوالونو د ننه جورج براډفوت له دغه ګمارنې خبر شـو، ده هم خپله خوښـي څرګنده کړه. نوموړي لیکلي: «که څه هم پالک ناپلیون نه دی، خو په دغه سیمه کې د ټولو هغه افسـرانو په پرتله وړ کس دی چې تر اوسـه یې ما د پېژندنې فرصـت موندلی.»[۷] په عین وخت کې کله چې پالک د خپلې ګمارنې په هکله خبر شو، د دوست محمد ساتونکي، کېپټان نېکلسن Nicholson ته امر ولېږل شو چې له افغان پولې څخه خپل بندي لیرې کړي او په انزوا کې یې تر ځارنې لاندې ونیسي. د شـمال لوېدیځې پولې اجنټ جورج کلاک George Clerk، نېکلسـن ته

امر وکړ: «ته باید د دغه لیک له ترلاسه کولو سره سم، پرته له ځنډه تر ټولو کلک ګامونه د دوست محمد په توقیف کې پورته کړې. نوموړی کوټه قلفي کړه او پرته له دې چې ته اجازه ورکړې، د ده سره یې د افغان او یا هندوستاني سلاکارانو د هر راز اړیکو مخه ونیسه.»[۸]

د څو ورځو په ترڅ کې، دوست محمد له مسوري Mussoori څخه بر، په لوړو غونډیو کې یوې ګوښه ودانۍ ته ولېږدول شو. د خپل بندي د ساتلو په اړوند د نېکلسن دغه کړنو هغه له کچې وتلې وېره او بدګماني ځرګندوله چې په دغه وخت کې په هند کې پر انګرېزانو واکمنه وه. د سپاهیانو د یوې کوچنۍ ساتونکې ډلې پر ځای، د ملکې له لوا څخه لږترلږه یوسل او لس کسیزه نوې راغلې انګرېزي ډله وګمارل شوه. حتی د سکېنرز هارس اسوال غونډ چې د سکېنر د زوی، جېمز په ګډون، یو کنډک یې له کابل څخه د شاتګ په بهیر کې یو پنا شو، له سیمې څخه لیرې کړل شو ځکه چې «د محمدیانو شمېر په کې دومره ډېر و چې دا ډېر غوره او ښه برېښېدل چې داسې عسکر دندې ته ونه ګمارل شي چې مذهب یې - که هر څومره موږ ته ګروهنه ولري- د خپلې دندې نه ترسره کولو ته وهڅوي». ښه ارزول شوي اقدامات ونیول شول چې د دوست محمد د تېښتې او له افغان مخالفینو سره یې د اړیکو ټینګولو مخه ونیسي. نېکلسن لیکلي: «د امیر په حریم کې عسکر ګمارل شوي او همدارنګه له لنډور او راجوپور څخه راغلې لارې په دوامداره توګه د عسکرو تر څارنې لاندې دي. زما له اجازې پرته هېڅ بېګانه ته د ننوتلو اجازه نه ورکول کېږي. یوازې د اړتیا په وخت کې مې که چا ته اجازه ورکړه؛ نو له هغه سره به یو اروپايي عسکر مل وي.» د اړیکو د مخنیوي په موخه نورې احتیاطي کړنې هم ترسره شوې:

... ما د غونډۍ په بېخ کې یوه کوچنۍ تانه جوړه کړه چې له لوېدیځ اړخه د هر راز بېګانه کسانو، په ځانګړې توګه د افغانانو او کشمیریانو د راتګ څار وکړي او د هر شکمن بني ادم په اړه سمدلاسه خبر راکړي... سربېره پر دې، زه دا وړاندیز هم کوم چې زما په اوسني ماموریت کې داسې یو کس وګمارل شي چې د اباسین شاوخوا ته د ټولو هېوادونو په ژبه خبرې وکړی شي او له ده سره به یو هندو چپړاسي او څلور غرني کوچیان مل وي. د دوی دنده به دا وي چې هر شکمن کس په پټه د غونډیو له لارې تر ټولو نږدې عسکرو پورې راولي او بیا یې هغه ساتونکو ته ور وسپاري چې د امیر کور ته څېرمه به وګمارل شي.

یوه بله کړنه به دا وي چې ټول کشمیریان د مسوري غونډیو ته له راتګ څخه منع شي، مګر دا چې دوی ځانګړې اجازه لیک ولري.

ځکه یو افغان ځری به هڅه ونه کړي چې په خپله له دوست محمد سره چې تر کلکې څارنې لاندې دی، نېغې اړیکې ونیسي؛ نو د داسې چا په مرسته به دا کار وکړي چې ډېر شک ورباندې نه کېږي. دا ډېره شونې ده چې داسې سړی به کشمیری وي.

د ځری په توګه د دوی کرکټر ټولو ته دومره ځرګند دی چې د یادولو اړتیا یې نه شته او زه په ځانګړې توګه پر دوی ډېر شکمن یم؛ نو له دې وجې غواړم دا وړاندیز وکړم چې په لودیانه او امباله Amballah کې امر وشي چې هېڅ کشمیري، پرته ستا له اجازه لیک څخه د دون Dhoon درې یا غونډیو ته پرې نه ښودل شي. که چېرې د امباله ولسوالۍ پولیس د هر کشمیري یون کوونکي په اړه ما ته د ډاک په وسیله مالومات راولېږي، دا به ښایي زما له هڅو سره هم مرسته وکړي او په دې وسیله به زه د خپلې تانې خلک هم د څار په اړه کنټرول کړی شم.

کلاک سربېره پر دې چې د نېکلسن ټول اقدامات یې منظور کړل، نوموړي ته یې ځانګړې واک ورکړ چې «هر شکمن سړی ونیسي او سم یې تلاشي کړي».[۹]

په عين وخت کې، ټولو د ملامتيا ګوتې اکلنډ ته نيولې. په هغه شپه چې براېډن جلال اباد ته ورسېد، تامس سيټن په خپله يادليکچه کې ليکلي: «بې اړنګه، د الفنسټون څښتوب د دغه سپکاوي او سونځ ناورين نېغ لامل دی، خو اصلي عامل يې هغه څوک دی چې داسې سختې او له مسوليت څخه ډکې څوکۍ ته يې داسې يو سړی غوره کړ چې روماتيزوم په لاس او پښو ګوډ او دماغ يې د بدن دردونو ته سرټيټ کړی و او په هيڅ وجه يې د دغه دندې توان نه درلود.» [١٠] ډېر ژر، د انګرېزي مطبوعاتو او د ولسي جرګې د ډېرو غړو په ګډون، هر څوک همدغه پايلې ته ورسيدل. په تېره بيا، د ولسي جرګې يو محافظه کار څوان غړي، بېنجمېن ډېسرېلي Benjamin Disraeli د اکلنډ پر ضد په ولسي جرګه کې يو دوامداره کمپاين په لاره واچولو.

کلکتې ته په رسېدو سره، ايلېنبوره د مخکني لوی والي په وړاندې دومره لړاک و چې جورج په لندن کې خپل ملګري، هاب هوس Hobhouse ته وليکل چې داسې برېښي لکه ايلېنبوره چې بيخي لېونی شوی وي. [١١] اکلنډ بله چاره نه درلوده، مګر دا چې ډېره پړه په خپله غاړه واخلي او بېرته په بې حرمتۍ کور ته لاړ شي. په دغه وخت کې د ده ليکونه، چې د پوهاوي وړ دي، له ناهيليو ډک وو. نوموړي هاب هوس ته ليکلي و: «زه ډېر خپه يم. په افغانستان کې زموږ پېښې نه جبرانېدونکې ګڼم، خو موږ بايد د هر هغه څه له پاره چې ژغورلی يې شو نور خطر په غاړه واخلو چې له نورې تباهۍ څخه يې وژغورو... زه وېرېږم چې زموږ په برخليک کې د نورو مصيبتونو په اړه اورېدل هم شته.» [١٢]

خو اکلنډ نه پوهېده چې هغه رژيم چې ده په کابل کې جوړ کړی و په هيڅ وجه ختم نه و. انګرېزانو شاه شجاع تل له پامه غورځولی و او کمزوری يې ګڼلو. اوس چې برنز او مېکناټن دواړه مړه وو او د دوی د کابل پوځ کنګل شوي مړي د غلزيو په واورو پټو غاښيو کې د ټپوسانو خوراک شول، شاه شجاع د بالاحصار د اوچتو دېوالونو تر شا خوندي او په امنيت کې پاتې شو. په رښتيا، اوس چې د ده انګرېزي متحدين نه شته وو، په کابل کې يې د خلکو او مشرانو په منځ کې نومورتوب په ښکاره توګه مخ په ډېرېدو و. د مېکناټن د بدو مشورو په نه شتون کې، شاه شجاع چې د تل په څېر د مصيبت پر وړاندې کلک او هوډمن درېده، وتوانېد چې په افغان قومي سياست کې خپله ځيرکتيا وښيي.

شاه شجاع اوس د هغه دوه پاتې لمړنيو مخالفينو، امين الله خان لوګري او نواب زمان خان بارکزي، له حسادت څخه ګټه پورته کوله چې د اکبر خان پر وړاندې يې درلود ځکه اکبرخان په دې وروستيو کې راوړسېد او د پاڅون مشري يې په داسې وخت کې په لاس کې واخيسته چې دوی انګرېزانو ته ماته ورکړې وه. شاه شجاع د څو ورځو په ترځ کې له دوی سره په داسې وخت کې خبرې اترې پيل کړې چې اکبرخان له کابل څخه ډېر ليرې انګرېز اسيران په لغمان کې يوې خوندي کلا ته بوتلل او بيا بېرته کلابند شوي جلال اباد ته لاړ. شاه وتوانېد په دې هيله يو نوی ائتلاف جوړ کړي چې دی په واک کې پاتې شي او اکبر خان ګوښه پاتې شي.

شجاع دغه دوه کسانو ته په دې موخه ورنږدې شو چې بېلابېلې پانګې خپلې کړي. د اکبرخان تره، نواب زمان خان د بارکزيو د مشرۍ د وراثت په لړۍ کې د مشرۍ مدعي و او په کابل کې يې يوه لويه شتمني - تول تېي او ناروغه انګرېزان- تر کنټرول لاندې وه، خو نوموړي لږ نظامي وړتيا او همدارنګه ډېرې لږ مالي او د ذکاوت سرچينې درلودې. برعکس، بوډا خو لا تراوسه ډېر ځيرک نايب امين الله خان لوګري، په دې ورستيو کې ډېره شتمني غونډه کړې وه. ده هغه پيسې چې له انګرېزانو څخه يې د تسليمۍ د هوکړې پر بنسټ ترلاسه کړې وې، د کابل هندو بانکوالو سره يې په معاملو کې لا ډېرې کړې وې. دغه پيسې يې د سپاهيانو د يوې قوې په جوړولو او همدا راز په لوګر کې په خپلو قومي خلکو ولګولې. نوموړي دا وياړ هم درلود چې يو له هغه کسانو څخه و چې انګرېزان يې په بشپړه توګه په کابل کې وځپل، خو دا چې نوموړی نه سدوزی او نه بارکزی و او څه نا څه د ټيټې کچې له کورنۍ څخه و، ظاهراً يې د دې توان نه درلود چې د دغه يوې يا بلې قبيلې له ملاتړ څخه پرته واک ته ورسېږي؛ نو له نواب زمان خان او شاه شجاع سره په ائتلاف يې وکړی شول چې د دواړو قبيلو ملاتړ ترلاسه کړي.[13] نايب امين الله خان تل سدوزي سلطنت ته وفاداره و. نواب زمان خان له خپل جذاب وراره څخه کرکه درلوده لکه يو عادي سړی چې کله کله د خپلې ځانپالنې له وجې له يو رښتيني استعداد څخه ولري. دغه ائتلاف دوامداره ښکارېده ځکه چې دې ټولو ښکېلو خواوو ته څه ورپه برخه کول او هر لوري ائتلاف ته داسې څه راوړل چې بل ورته اړتيا درلوده.

د شاه شجاع د ژوند ليک ليکونکي، محمد حسين هراتي د ليکنو پر بنسټ، شجاع هر څه په بې عيبه دقت پلان کړي وو. نوموړي ليکلي:

د بارکزيو پروپاګند، چې اعلحضرت له انګرېز يرغلګرو سره هېڅ توپير نه لري، خپلې ريښې په لويو او عامه خلکو کې غځولې وې. له دې سره د مقابلې له پاره او د نبي مشورې په پلې کولو سره چې له اوسني پاڅون څخه چې سلطنت يې ګواښلو، د وتلو يوازينۍ لاره وه، شاه شجاع له مهربانه او فاضل امين الله خان لوګري سره د بيا پخلاينې لاره خپله کړه. ده خپل تر ټولو ګران او ور زوی، شهزاده شاپور د امين الله کور ته ولېږه او نواب زمان خان ته يې د ۲۰۰۰۰۰ روپيو د ورکړې ژمنه وکړه؛ نو اوس امين الله او ډېرو نورو خانانو د اعلحضرت ملاتړ ځکه وکړ چې مخکې نواب د امير په توګه له دې وجې ټاکل شوی و چې اعلحضرت د بهرنيانو او کافرانو د ګټو له پاره چوپړ کولو، خو اوس يې چې خپل استقلال بېرته ترلاسه کړی او بېرته يو رښتينی مسلمان پاچا شوی، امير ته نوره اړتيا نه شته او زمان خان به د وزير څوکۍ ته چې يو واکمن مقام دی، خوشحاله وي. اکبر خان په دغه نوي ائتلاف کې برخه نه درلوده.

د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په اولسمه، د شاه شجاع زوی، شهزاده شاپور، امين الله خان لوګری او زمان خان بارکزی په بالاحصار کې د شاه دربار ته لاړل چې دغه هوکړې ته رسمي بڼه ورکړي. هراتي ليکلي: «دوی له خپلو جنډو، اسوالو، دراني خانانو، غلزيو، د کابل اوکوهستان پارسي ژبو سره يو ځای د اعلحضرت ليدنې ته لاړل چې له ده څخه امر واخلي. له دغه شېبې څخه وروسته، هر سهار او ماښام دغه دود ترسره کېده او اعلحضرت دغه نوي متحدين د څوکۍ، اعانو او نقدي انعامونو په ژمنو بوخت ساتلي وو. په عين وخت کې يې جورج مککرېګر او په جلال اباد کې د انګرېزانو قوماندان ته وليکل چې بلاخره اوس حالات تر کنټرول لاندې راځي.»[14]

د فبرورۍ د مياشتې د دويمې اونۍ په پای کې، د تېرو درې مياشتو مصيبتونو سره سره، دا په ډېربېدونکې بڼه واضح کېده چې د اکبرخان ښکاره بريا په هېڅ وجه يوه حتمي پايله نه وه ځکه چې شاه شجاع لا تراوسه هر څه درلودل چې د خپل پاينښت له پاره ترې کار واخلي. بې اړنګه، د شاه شجاع د بخت يوه عجيبه بېرته ويښېدنه چې د ده ژوند يې اغېزمن

کړي، دغه وه چې ښايي نوموړي اوس د خپلې واکمنۍ د هر وخت په پرتله، د خپلو پلرني سيمو ډېر کنټرول په لاس کې درلود. د درانيانو او قزلباشو ډېرو مشرانو چې وليدل د تلې کومه خوا درنه ده، خپله ګټه يې په شاه شجاع پورې تړلې وګڼله او يو په بل پسې د نوموړي دربار ته لاړل چې ښــــنه ترې وغواړي او خپله وفاداري ورته څرګنده کړي. مولانا کشميري ليکي: «کله چې نوی ائتلاف سم ټينګ شو، شاه به خپل حضور ته ټول خانان په دربار کې منل.»

ده ټول اوچت خانان نور هم اوچت کړل

او په پوځ يې د مهربانۍ باران جوړ کړ

کابل له تاوتريخوالي او پارونو خلاص شو

حکومتولي يو ځل بيا د شاه کار او بار شو

خو اکبر ته يې کومه څوکۍ ورنه کړه

په زړه کې يې د کرکې اور لا سوړ شوی نه و... [۱۵]

حالات تر اوسه نازک وو. شجاع لا تر اوسه له بالاحصار څخه د وتلو جرئت نه درلود او پر خپلو دوو نويو متحدينو، په ځانګړې توګه د امين الله خان پر متبو متکي پاتې و. د ميرزا عطا په خبره: «شاه شجاع څه نا څه شکمن و ځکه چې د کابل دغه دوه مشـران يو وخت د دوسـت محمد خان ملاتړي وو: ايا دوی د شـجاع د وژلو توطيې په جوړولو بوخت وو؟ او په تېره بيا په داسـې وخت کې چې ويل کېدل انګرېزان اوس بيا رانږدې کېږي او کېدای شـي د خراســـان د بيا اشغال هڅه وکړي. شجاع د پاڼ او پړانګ تر منځ و، خو پاچا په دغه وخت کې څه نا څه لس زره کسيز پوځ، دوولس توپونه، بېشمېره خزانې او د باروتو پرېمانه زېرمې لرلې.» [۱۶] دغه ارقام ښايي خوشبينانه وو، خو له خپلو ټولو ستونزو سره سره، د تېرو څو مياشتو په پرتله د شاه راتلونکې اوس روښانه وه. [۱۷]
د فبرورۍ په اوومه، شجاع په خپل لاس د زړه له تله يو ليک «زما ګران زوی» شهزاده تيمور ته چې له جنرال ناټ سره په کندهار کې و، ولېږه. موهن لال کشـــميري چې په کابل کې پاتې و او له ټولوژني څخه يې ځان وژغوره، ژمنه وکړه چې دغه ليک د خپلې ځارګرې شـــبکې او ځرو په وســـيله کندهار ته ورســـوي. ده خپل ليک د برخليک په بنه د الهي نه پوهېدونکې رضا د منلو او په هغه څه چې پېښ شول د شرم او خپګان په څرګندولو پيل کړ. «دلته موږ د هغه صحنو تکرار وليد چې د دغه ســيمې خلکو په وار وار ترســره کړې دي.» نوموړي ليکلي: «ما د هغه څه په اړه چې پېښــېدونکي وو، ډېر ځلې انګرېزانو ته خبرداری ورکړ - خو دوی ما ته هېڅ پام ونه کړ. برخليک داسې صحنې رامنځته کړې چې ما يې هېڅ کله د پېښـــېدو هيله نه کوله. د کابل خلکو د ملحدانو پر ضـــد د جګړې اعلان وکړ او حتی له ما څخه يې مخ واړولو او ويل يې چې شاه د انګرېزانو سره دی.» بيا يې خپل زوی ته څرګنده کړه چې د ځان د ژغورلو له پاره دې ته اړ شو چې خپله بڼه بدله کړي: «ما دوی ته وويل چې انګرېزان ماته څه ارزښت لري؟ خو انګرېزانو، بې اړنګه، له ما سره په مهربانۍ چلند کړی و او زه د دغه ملت اوږد مهاله مېلمه وم - خو څه مې کړي وای؟ دا ما ته نه ښـايېدل - خدای دې ما له دغه شـرم څخه [چې له خپلو ملګرو منکر شـوم] وسـاتي چې زه يې احسـاسـوم. که چېرې د خدای رضـا وه او بيا مو سره وليدل، زه به د خپل زړه رازونه درته ووايم. دا به زما په قسمت کې وو چې داسې وکړم.»

بیا یې شـــهزاده تیمور ته د خپلو هیلو په هکله لیکلي وو: «غم مکوه، اوس حالات ښـــه دي او هر څه ســـم روان دي. خوښ او خوشحاله اوسه - مور به اوس هم هغه څه ترلاسه کوو چې په اړه یې ناهیلي شـوي وو او زه به پر تا پوره پام وکړم. زه هغه جزیات چې زه یې غواړم نه شـم درلېږلی ځکه چې لارې له خطر څخه ډکې دي. د ویلو له پاره ډېر څه شـته - که چېرې حالات زما له هیلو سره سم شول او وضعیت په خوشحالۍ واوښت، هر څه به ډېر ژر درته ووایم.» [۱۸]

اوس چې د مخالفینو مشـرتابه لا تراوسـه یو موټی نه بلکې ټوټې ټوټې وه، د شـجاع لیکونو د ده د ډېرېدونکي ډاډمنتوب څرګندونه کوله. په یو لیک کې یې مککرېګر ته ټینګار کړی و چې د یو چټک پرمختګ په موخه د کابل په لور راروان شي. مخکې له دې چې د بارکزیو د بې وفایۍ په اړه خپل زوړ مضمون بیا پیل کړي، له مکرېګر سره یې دغه ژمنه وکړه: «سـتا یوه پښـۍ به هم ژوبله نه شـي.» بیا، نوموړي په ځانګړې توګه خپل زوړ دښـمن، امیر دوسـت محمد خان ته د انګرېزانو درناوی وغنده چې تر اوسه یې ورته کولو. ده مککګرېګر ته داسې لکچر ورکړ:

د داسې پېښو سره سره، ولې دوست محمد او کورنۍ یې په عشرت کې هلته پاتې دي؟ تاسې له دغه سپي سره څرنګه چلند کوئ او په بدل کې تاسې له دغه بې ایمانه څه ترلاسـه کړي. د صـاحب (مېکناټن. ژباړن) په غچ کې چې په دغه هېواد کې مړ شـو، زما هیله ده چې محمد اکبر، دوسـت محمد، ښـځې او ماشـون یې په بې وزلۍ کې د هندوسـتان په بازارونو او واټونو کې ولیدل شي. خدای د زما د زړه دغه هیله ترسره کړي! که چېرې اکبر زما لاسته راشي؛ نو څرنګه چلند به ورسره وشي! [۱۹]

دا چې انګرېزانو له دوسـت محمد څخه په هغه بڼه غچ وانه خیسـت چې شـجاع یاده کړې وه، یوه وجه یې دا وه چې له اکبرخان ســره د جګړې ډېر اســیران وو. ځینې یې هغه ټپیان وو چې په کابل کې پرېښــودل شــول، ځینې یې د ترون پر بنسـټ د یرغمل په څېر ورسـپارل شـوي وو او پاتې یې یا تسـلیم شـوي او یا ژوندي نیول شـوي وو چې له هغه کلیو او غارونو څخه را ایســتل شــوي وو چې دوی پناه ور وړې وه. په ټوله کې، ۱۲۰ اروپایان راغونډ کړل شــوي وو چې د نه ماتېدونکې مېرمن سېل او امیندواره ماتم وهلې لور، کونډه شـوې مېرمن ټرور او د مېرمن مېکناټن او د هغې د پښۍ په ګېون (لکه چې طوطي یې د کابل نه له شاتګ څخه ژوندی نه و وتلی) ، څه نا څه څلوېښت کسان یې اکبر نیولي وو.

لمړنۍ څو ورځې تر ټولو سختې وې. د اکبرخان بندیان د غاښیو په لاره چې په واوره پټ وو، بوتلل شول او د غره پر سر په چټلو کلاوو او لیرې برجونو کې سـاتل کېدل. اسـیران څو ورځې په «سـوځوونکي یخ » باد کې په داسـې لاره سـپاره روان کړل شــوي وو چې د دوی د ملګرو له وینو څخه ډک او ټوټې ټوټې مړي په کې پراته وو. کله کله به یې خپل نږدې ملګري په کې وپېژندل. د ببلګې په توګه، جګدلک ته څېرمه مکنزي د جېمز James یا ښـاغلی جیم سـکېنر Gentleman Jim Skinner د مړي پاتې شـونې ولید چې د نورو مړیو په انبار کې پروت و. بیا یې د درېدو اجازه وغوښـته چې یو تېښـلی قبر ورته وکیندي. دوی د «بربنډو، ټپي او یخنۍ سـوېو ســـپاهیانو له کوچنۍ ډلو څخه تېر شـــول چې یو بل ته نږدې راغونډ شـوي وو... افسـوس! مور دغه ځپل شـوو خوارکیو ته هېڅ مرسـته نه شـوی کولای او په راتلونکو څو ورځو کې له دوی څخه یو هم ژوندی پاتې نه شـو». [۲۰] د دې ارزونه سـخته ده چې اسـیر انګرېز افسـرانو به څه توان درلود چې

خپل سـپاهیان وژغوري، خو له غانښـیو څخه ډېر ژر ګنګوسـو هند ته لاره وموندده چې انګرېز افسـران یوازې د ځان ژغورنې په هڅه کې وو او خپل سرې یې مریتوب او مرګ ته پرېښـودل.
د یوې کلا اوسېدونکو نه غوښتل چې اسیران ورسره هستوګن شي او ویل یې چې «موږ کافران یو» او دوی یې اړ ایستل چې د«غواوو په یو خرابه شـپول» کې واړوي.[۲۱] دوی د کنګلیزه پنجشـیر سـیند له یو شـمېر ځانګو څخه «چې نه یوازې ژورې بلکې اوبه یې هم ډېرې چټکې بهېدې»، تېر شـول. یو ځل لـه سـیند څخـه د تېرېدو په مهال «د افغانانو یوې لوټمارې ډلې پر ټولو هغو کسـانو برید وکړ چې د سـیند په غاړه پاتې وو... ډېرو له ناچارۍ ځانونه سـیند ته واچول او ډوب شـول».[۲۲] بیا، پر یو ډېر ستوغ غاښي ختل پیل شـول. مېرمن سېل لیکلي: «لاره دومره ستوغه وه چې زه اړه شـوم چې د اس یال• کلک ونیسم څو زه او زین مې یو ځای ښکته ونه غورځېږو.» د غاښي په سر کې دوی د قبیلوي دښمنۍ په یوه خپلمنځي نښـته کې ګیر شـول، خو هغه د ګولیو باران چې دوی په خرد کابل کې لیدلی و، دا ورته په تاوتریخوالي کې کابو هېڅ وه، لېرترلږه مېرمن سېل ته : «یو څو د تور ټوپکو ډزې وشوې او د اوچتو خبرو ډېر شـور و. لږ وروسته بیا هر څه پای ته ورسـېدل.» اوس یو ډېر کوچنی خوند هم دوی ته لوی عشـرت ښـکارېده. مېرمن سـېل یو سـهار لیکلي : «موږ له مخ مینځلو څخه ډېر خوند واخیست او د دال او تربوچې• لوی سباناری مو وخوړ.» [۲۳]
خو کله چې دوی د اکبر خان د خسـر کلا ته ورسـېدل، د اسـیرانو وضـعیت سـمون وموند. د ټولو افغان او یو شـمېر هندي مسـلمانانو په لیکنو کې پر خپلو بندیانو د اکبرخان مهرباني ډېره ښـه او بېلګه یېزه یاده شـوې او په حماسـي شـعرونو کې د ادب، صـداقت او مهربانۍ بېلګه او یا یو ډول افغان صلاح الدین یاد شـوی چې تر اوسـه په کابل کې په همدې ځانګړتیاو یادېږي. د منشي عبدالکریم بیان یې یوه بېلګه ده:

کله چې د قوماندان اکبر خان مېلمانه ورغېدل او د دربېدو او د بدن د سـویو غړو د خوځېدو توان یې پیدا کړ، دغه قوماندان کلا ته راوګرځېد چې د ادب او درناوي په پار د دوی لیدنه وکړي.
بندیان ټول په لیکه کې لړزانده او په وېره کې ودرېدل چې خپله منندوینه څرګنده کړي. اکبرخان دوی ته ډاډګېرنه ورکړه او جنرال الفنسـټون او د وزیر کونډې ته یې ډېر درناوی څرګند کړ. ده هر یو ته یوه د چرمو چپنه ورکړه چې ژۍ یې د سـمور د پوسـتکي وې او په خپله یې د دوی پر اوږو واچولې. همدارنګه دوی ته یې په داسې حال کې د پسـه پوستین ورکړ چې سـترګې یې له اوښـکو ډکې وې او ویې ویل: «هېڅوک وړاندوینه نه شي کولی، هېڅوک برخلیک او الهي حکم نه شي بدلولی. ما ته په کابل کې زما د پوخ سپینږیري وایي چې په ژوندي تاریخ کې دومره ډېره سړه هوا او واوره په دغه سیمه کې نه وه شوې. هېڅ مه وېرېږئ، زه به ستاسې ساتنه وکړم او د لغمان تودې هوا تـه بـه مو ولېږم چې ورغېږئ او تر هغـه وختـه پـه کې هوسـا ژوند وکړئ تر څو چې هوا توده شـي، واورې ویلې شـي او د هندوسـتان لارې یو ځل بیا پرانیستل شي.» د قوماندان اکبرخان ښساري ښـه چلند، تواضع او زړه سواندې پاملرنې د ټولو درناوی او خوښـي وګټه او د ژوند تر پایه یې د منندوینې سـوګند وکړ. کله چې اسـیر مېلمانه لغمان ته ورســېدل، د مېرمنو له پاره پراخه هسـتوګنځي ځانګړي شـوي وو او چوپړیالانې نجونې یې چوپړ ته ګمارل شـوې وې. ډوډۍ هم ورته پرېمانه وه: غلې، دانې او غوښـې، د پسه لم، چرګان، هګۍ او هر راز تازه او وچې مېوې.[۲۴]

هغه څه چې ښـایي ډېر د حیرانتیا وړ وي، دا دي چې په داسې حال کې چې ځینې انګرېز بیانونه د جګړې د بندیانو په

• یال: د اس پر غاړه اوږده وېښته

• تربوچه : سره مولۍ

ځور او کړاو تمرکز کوي، خو ډېر نور انګرېزان د اکبرخان ستاینه کوي چې دوی ته یې پاملرنه درلوده. پاټېنګر په رسمي توګه جنرال پالک ته لیکلي وو څو داډ ورکړي چې «په افغاني بنه، دوی ته ټوله هغه پاملرنه شوې چې یو بندي یې تمه لري او کله که کوم بد چلند راسره شوی، هغه د اکبرخان له خوښې پرته، د ټیټو کچو خلکو کړی او کله چې په دې اړه ده ته سرټکونه شوې؛ نو تر خپلې وسې یې سرغړوونکي ترټلي دي.»[25] لارنس لیکلي چې «اکبرخان خپله ډولۍ مېرمن سېل او مېرمن مېکناټن ته ورکړه. او تل یې په ادب کې چلند کولو» په تېره بیا له مېرمن مېکناټن سره او مېرمنو ته یې ډاډ ورکړ«چې دوی یې» درانه مېلمانه دي او هر څه چې دوی غواړي، دی به یې ورته راوړي او وروسته له دې چې لاړې خوندي شوې، دوی به سمدلاسه جلال اباد ته ولېږي. په عین وخت کې دوی کولی شي په ازاده توګه خپلو ملګرو ته لیکونه ولیکي. کله چې لارنس اکبر ته وویل چې بندیان لږ پیسو ته اړتیا لري، ده ته یې سمدلاسه ۱۰۰۰ روپۍ ورکړې: «ما چې د پیسو رسید پاڼه ورکړه، ده څیرې کړه او ویې ویل چې داسې کاغذونه د سوداګرو تر منځ وي، نه د ښاغلو تر منځ.» وروسته کله چې لارنس د یو چوپړیال په اړه چې دی یې ښکنځلی و، اکبرخان ته سرټکونه وکړه، «سردار دغه سړی ښه وډبولو او ویې ویل: «که یې دا بس نه وي او ته خوشحاله کېږې، زه به یې غوږ غوڅ کړم.»»[26] په حیرانوونکې بڼه، بندیانو په پراخه توګه د افغانانو په ښو ځانګړتیاو اعتراف کړی. کالېن مکنزي په خپل اسارت کې لیکلي: «په دې کې هېڅ اړنګ نه شته چې افغانان او اروپایان د هندوستانیو او اروپایانو په پرتله ډېر ښه سره جوړېږي. افغانان ډېر سخت سره، زړور او خپلواک نسل دی، ډېر هوښیار او د مجلس له پاره د خبرو تیاره او خوندوره زېرمه لري چې له دوی څخه ډېر په زړه پورې مل او ملګري جوړوي... افغان ښاغلي په ادب کې ډېر حساس دي او دوی په خپله اعلی چلند لري.»[27] وېنسنټ اییر په دې اړه همغږی و او لیکلي یې دي: «افغان ښاغلي ډېر په زړه پورې یون ملي دي.» که څه هم سلطان جان یوازې یوه میاشت مخکې د لارنس ملګری، کپتان ټرور وژلی و، خو کله یې چې ډېره اشنایي ورسره پیدا کړه، نوموړي داسې ویلي: «سلطان جان په طبیعي توګه د ښه مزاج خاوند و او له ماشومانو سره یې ډېره مینه لرله»* [28]

خو دغه بندیان له ځینو خپلو هغه انګرېزانو څخه په لویه کچه ناراضه وو چې یو ځای ورسره بندي وو. مېرمن مېکناټن چې تر یوې کچې یې خپل بکسونه ژغورلي وو، چا ته یې خپلې جامې او واین نه ورکول؛ نو په دې توګه د ټولو بده اېشېده. انګرېزه-هندوستاني مېرمن وېډ لا ډېره د دوی نه خوښېده. لغمان ته له راتګ څخه لږ وخت وروسته ، نوموړې خپل انګرېز مېړه طلاق کړ او پر ځای یې له خپل یو یرغمل نیوونکي سره د واده په نیت اړیکې ټینګې کړې او

*دغه اندونه په ځانګړې توګه باید حیرانوونکي نه وي او باید د ستاکهولم سنډروم Stockholm Syndrome یوه بېلګه ونه ګڼل شي. (ستاکهولم سنډروم یو داسې رواني حالت دی چې یرغمل شوي له یرغمل کوونکو سره د خپل پایښت له پاره خواخوږي پیدا کوي. ژباړن) د افغانانو په اړه د انګرېزانو اند په دودیزه توګه مثبت او ستایونکی دی. د مونټسټورټ الفنسټون په اند افغانان برسکاټلندیانو Scottish Highlanders ته ورته دي. (د دې په هکله د بېن هاپکېن Ben Hopkins ډېره ښه شننه وګورئ The Making of Modern Afghanistan). د نولسمې پېړۍ په وروستیو او د شلمې پېړۍ په لمړیو کې انګرېز افسران د افغانانو په دغه ځانګړتیاوو پوه شول او د دوی پوله یېزه جګړې یې د ښونځي په ډرامو او ډګري سپورتونو کې لیدلې دي. دغه ځانګړتیاوو د کلېپلېنګ Klipling په لیکنه کې هم لاره موندلې ده. د «اصیل پښتون» نظریه تر اوسه ژوندۍ ده په تېره بیا د وروستي اشغال په بهیر کې په انګرېزي ځواک کې چې افغانانو ته یې د «ذاتي جنګیالیو» په سترګه کتل. د دغه ځانګړتیا د استعارې یوه ډېره کمرنګه بېلګه د رامبو ۳ Rambo III په نوم د سلوېسټر سټلون Sylvester Stallone په فلم کې لیدلی شئ.

مسلمانه شوه، «د مسلمانانو دود او دستور یې خپل کړ او د خپل دین د بدلولو څرګندونې یې کولې... نومورې د ځینو پلانونو په اړه چې اسیرانو د تېښتې له پاره جوړ کړي وو مالومات برښند کړل چې کابو د تولو د سرونو د غوځولو وجه ګرځېدلي وو... خپل وینده ته یې وویل چې مېړه یې څرنګه د سرو زرو سکې په خپله چپنه کې پټې کړې دي؛ نو ښکاره وه چې بیا دغه سره زر ترې واخیستل شول.»[۲۹] له بدخویه شلتن څخه تر تولو ډېره کرکه کېده. ده کابو له هر بندي سره شخړه کوله حتی هغه وخت چې دوی تول د فبرورۍ په نولسمه زلزلې کابو مړه کړي وو، ده یوه پلمه پیدا کړه چې شخړه جوړه کړي. کله چې زلزله پیل شوه، مکنزي د کلا په هوار بام کې و او د همدغه بام لاندې په کوټه کې شلتن په څوکۍ ناست و:

ده په غوسه شاوخوا وکتل چې څوک یې څوکۍ ښوروي. مکنزي چیغه وکړه: «زلزله ده، جنراله!» او په داسې حال کې چې مېرمن سېل ته یې چیغه کوله، په هغه زینو کې یې ښکته منډه کړه چې شاوخواته یې چاکېدې او نړېدې. دوی تول د خدای په مهربانی په خوندي توګه ښکته شول. ماښام ته شلتن راغی څو مکنزي په دې پوه کړي چې په کومه کچه یې ده ته سپکاوی کړی؛ نو په ډېره رسمي او درنه بڼه یې مکنزي ته وویل: «مکنزي، غواړم تا سره خبرې وکړم.»، «ډېر ښه جنراله.» ورپسې شلتن ورته وویل: «مکنزي، نن ته تر تولو لمړی ښکته لاړې.» مکنزي په ډېره سړه سینه ځواب ورکړ: «په زلزله کې همداسې باید وشي، جنراله. دا مې په مانېلا Manila کې له هسپانیوي تولکمو څخه زده کړي.»[۳۰]

مېرمن سېل د معمول په څېر د زلزلې په هکله خپله روحیه داسې بیان کړې: «زموږ د کوټې بام په هیبتناکه اوچت غږ ولوېد. کله چې زه ښکته کېدم، زینې نړېدې، خو زه ژوبله نه شوم. زه مېرمن سټرټ ته اندېښمنه وم، خو ما یوازې د خاورو خځلو یو انبار لیدو او کابو ګیج او ګوله وم چې یو خوشحاله غږ مې واورېد: «مېرمن سېل، دلته راځه، تول جوړ او روغ دي.» او تول مې په حویلۍ کې روغ رمټ ولیدل...» نومورې زیاتوي : «د مېرمن مېکناټن پشی، تر خاورو لاندې وه خو بېرته راویستل شوه.»[۳۱]

په همدغه سهار د فبرورۍ په نولسمه، د جلال اباد له سوېلي دروازې څخه تامس سیټن له یو مېتي* سره ولېږل شو چې د یوې کارګرې ډلې مشري وکړي.

ده او سړیو ته یې امر شوی و چې له ښار څخه لرې بهر نیمه نړېدلي د خاورو دېوالونه چپه کړي. د دغه دېوالونو تر شا افغان اسوالو هغه ډلې ځورولې چې انګرېزانو هره ورځ په وښو پسې لېږلې. سیټن ته ویل شوي وو چې دغه دېوالونه چپه کړي څو په دروازه کې د توپ د ډزو مخه پرانیستل شي او د سیمې دغه توله برخه اس ساتونکو او د کمپ هغه ملکیانو ته خوندي شي چې واښه رېبي او بیا یې وچوي. په دې کې بېړه پکار وه او سیټن ته کلک دستور ورکړل شوی و چې له لمر لوېدو څخه مخکې دا کار بشپړ کړي ځکه چې جاسوسانو راپور ورکړی و چې اکبرخان او پوځ یې له جلال اباد څخه د اس په مزل یوازې یوه ورځ لیرې دي: کله یې چې خپل بندیان داسې ځای خوندي کړل چې انګرېزانو نه شوی

* مېتي: دوه سرې تسکوره، کلنګ

ژغورلی - یا یې سـیالانو نه شـوی تښـتولی- اکبر بېرته راوګرځېد چې په هېواد کې د پاتې انګرېزانو شـتون ختم کړي. له یوولسو بجو څخه لږ وخت وروسته، سیټن خېل مېتی کېښود او ښکته د درې له منظرې څخه یې خوند اخیست. دغه شېبه یې یوه پیکه لړزه تر پښو لاندې احساس کړه او ورپسې یې ټیټ غوړمباری تر غوږ شو. بیا یوه وقفه راغله او ورپسې:

سمدلاسه غوړمباری ډېر شو او داسې د تندر غږ ترې جوړ شو لکه ۱۰۰۰ بګۍ چې په کنډ او کپر لاره کې په چټکۍ روانې وي. زما زړه بد شو، خوا مې ګرځېده او سخته وېره مې بدن ته ننوته. ځمکه لکه سمندر پورته او بیا بېرته ښکته شوه او ټول ډاګ د څپو په څېر زموږ په لور راروان شو. خوځېدنه دومره ډېره وه چې زه نږدې لوېدلی وم او هره شېبه مې د ټول ښار د بلع کېدو تمه کوله. زما سترګې کلا ته واوښتې او کتل مې چې دېوالونه، مورچل او کورونه په ډېر شدت پورې وورې ښوري او په بشپړه توګه نړېږي. سوېل او لوېدیځ لوري ته، سـنجونه چې موږ په ډېر زیار او سـتومانۍ جوړ کړي وو داسـې نړېدل لکه رېګ. ټوله کلا د دوړو په یوه لویه وربځ کې ورکه شوه او د هیبت او ترور چیغې ترې راپورته شوې.

کله چې «دغه سونځ غږ او لړزه» ودرېده، چوپه چوپتیا جوړه شوه. «سرې مې له وېرې تک شنه وو او زه د مړي په څېر تک ژیړ وم. د درې شاوخوا ته مې چې وکتل، هر ځای مې د دغه الهي غضب ناوړه نښې نښانې ولیدې. هره کلا، هر کلی او ښار د دوړو په ټینګو لوخړو کې پټ وو. له ځینو دوړو څخه داسې څه پورته کېدل لکه هغه ځای چې اور اخیستی وي. له نورو ځایونو څخه د برېښکي په څېر داسې اوچتې ټینګې لوخوړې پورته کېدې لکه ماین چې په کې چاودلی وي.» دا څرګنده وه چې نه یوه کلا، نه یو کلی او نه یو ښار جوړ پاتې و.

کله چې وړمې د جلال اباد له ښاره دوړې لیرې کړې، د ورانۍ او ویجاړۍ یوه ناوړه صحنه راښکاره شوه. د کورونو بنیالي او تراشلې پاسنې پوړونه چې څو دقیقې مخکې د مورچلونو شاته پاس درېدلي وو، ټول له منځه تللي وو او تیرونه، پایې، کړکۍ، دروازې، خادې د دېوالونو وړې ټوټې، د بامونو ځنډې، خاورې او دوړې ټول ګډ او وډ انبار پراته وو. دېوالونه هم په همدې کچه په ډېر بد حال وو او شاوخوا ته یې مورچلونه نړېدلي او د دېوالونو بېخ ته یې د خاورو خځلو انبارونه جوړ کړي وو. په ډېرو ځایونو کې دېوالونه چاودلي او ډېرو برجونو درزونه کړي وو. په ختیځ دېوال کې دومره لویه چوله جوړه شوې وه چې دوه ټولې ځنک په ځنک ترې تېرېدی شوی... د سلو درنو توپونو د یوې میاشتې ډزو به دومره ورانی نه وی کړی لکه د څو ثانیو زلزلې چې وکړ.[۳۲]

په راتلونکو ساعتونو کې، سر انجنیر جورج براډفوټ، جنرال سېل د ورانو دفاعي لیکو کتنې ته بوت. سېل د ورانۍ کچې هک پک کړ. نوموړي کلکتې ته ولیکل چې هغه وخت چې دوه میاشتې مخکې جلال اباد ته ورسېد، «د جلال اباد دېوالونه په داسې حالت کې وو چې د دفاعي شونتیا له پلوه یې زموږ ناهیلي توجېه کوله». کلا یې پر خپلو لاسونو په سوچه فزیکي کار په ډېر زیار خوندي کړه او «د کپتان براډ فوټ د حیرانوونکي هوډ او پوهې په مرسته، عسکرو په سخت او بې دمې کار دغه ښار بېرته په ښه توګه د دفاع وړ کړ.» اوس باید دفاع کوونکي هر څه بېرته له سره پیل کړي ځکه چې زلزلې «ټول سنجونه وران کړل، د ښار یوه پر درېیمه برخه خلک یې ژوبل کړل، د پېښور لوري په دفاعي دېوال کې یې یوه لویه چوله جوړه کړه او د کابل لوري دروازه یې په یوه بې بڼې کنډوله بدله کړه»[۳۳]

پرته له دې چې ټوله چونۍ په کارګرې ډلې بدله شي او سمدلاسه چاک او چولې بېرته جوړې شي، بل بدیل نه شته و. کله چې کار لږ مخته روان و،«لمر لوېدو ته نږدې، د اکبر له کمپ څخه یوه کوچنۍ اسواله ډله د ښار له پاره راغله.

توپچي اوګسټس ابټ Augustus Abbot چې پيره يې کوله، پر دغه ډلې د توپ يو ډز وکړ او دوی په ځغاسته له سترګو پنا شول».[۳۴] براډ فوټ وپسېد: «د اکبر له پاره اوس ښه وخت دی.»[۳۵]

دفاع کوونکي نېک بخته وو ځکه چې پنځه داسې پرېکنده ورځې افغانان ونه ليدل شول چې زلزلې انګرېزانو ته له کلا څخه دفاع ناشونې کړې وه؛ نو داسې برېښېدل چې زلزلې کلابند کوونکي دومره سخت ژوبل کړي وو لکه کلابند شوي چې ژوبل شوي وو. په دغه وخت کې خلکو په چونۍ کې کابو هېڅ خوب نه کولو. سېټن ليکلي: «هر سړی به په سپېدو کې اوچت شو او له لږ رڼا کېدو سره سم به کار ته چمتو و. افسرانو او عسکرو به ورکړل شوي کارونه په عزم کول... د څلورويشتم په ماښام د برجونو رغونه بشپړه شوه، د کلا شاوخوا سنجونه داسې جوړ شول چې په ډېرو ځايو کې يې د پخوا په پرتله دوه برابره قوت درلود. کار ډېر سخت و، د ماښامه به مې لاسونه دومره پړسېدلي وو چې د خوراک له پاره مې پنجې او چاکو ته ګوتې نه شوی راټولولی. په دغه څلورو ورځو کې نه يو افسر او نه کوم عسکر جامې بدلې کړې. هر څوک په خپل سنګر کې د دفاعي دېوالونو تر شا ويده کېدل او د برید په صورت کې دفاع ته چمتو وو.»[۳۶]

د فبرورۍ په پنځه ويشتمه بلاخره اکبرخان له سيند څخه تېر شو او د ازبک اسوالو د راتګ دوړې يې د ښار په سوېل کې غونډۍ Piper's Hill ته د ختلو په مهال له ليرې ښکاره شوې، «ټول په بنيالۍ ښه سپاره وو ، جنډې ورسره وې او يوه ښايسته ننداره يې جوړه کړې وه». څو دقيقې وروسته، اسوالو په وښو رېبونکو او وښو راوړونکو پسې چې په منډو يې تېښته کوله له غونډۍ څخه ښکته خپل اسونه په ځغاستو کړل. دراوزې وتړل شوې او«افغانان له لوی ځواک سره راغلل او لوی شمېر پلي سرتېري تر موږ چاپېر شول». د ښار کلابندي اوس په ډېر شدت بيا پيل شوه، خو اوس هغه شېبې تېرې وې چې چونۍ په اسانۍ زيانمنه کېدای شوی.

لکه په کابل کې، اکبرخان سمدلاسه اغېزمنې کړنې په لاره واچولې چې ښار ته د اکمالاتو مخه ونيسي. نوموړي د ټولو کليو اوسېدونکي په مرګ وګواښل که چېرې دوی پر پرنګيانو باندې خوراکي توکي، ګوګړ، ښنګلي مالګه• او مهمات خرڅ کړي. دومره وخت نه و تېر چې سېټن په خپله يادليکچه کې د خپلې ډېرېدونکې لوږې په هکله ليکل پيل کړل: «د مارچ دويمه، هوسانه په چټکۍ له منځه ځي. چای ډېر وخت مخکې خلاص شوی، کافي نن خلاصه شوه، بوره په خلاصېدو ده، کوچ خلاص دي، غواوو ته واښه نه شته، شمعې نه شته او واين او الکول اوس تېر يادونه دي. په راتلونکو څو ورځو کې به زموږ د غوايه مالګينې غوښې او د لوازې بورې ځيره نيم پونډ (۲۲۶ ګرامه. ژباړن) ته راټيټه شي او تمه کېږي چې نوره ځيره به هم لږ شي.» څو ورځې وروسته يې بيا په لا ډېره بدمرغۍ ليکلي : «ناری يا ناشتا مو نن ونه کړه او غوښه ډېره لږمونډې کېږي. [۳۷] سبل د مارچ په درويشتمه جنرال پالک ته په پېښور کې احوال ورکړ چې نور د مقاومت توان نه لري: نوموړي خپل ټول باروړونکي اوښان له منځه وړي وو چې پاتې واښه اسونو ته ورکړي او ده ارزولې وه چې مالګينه غوښه به د اپريل په څلورم خلاصه شي.[۳۸] د دان پورو له پاره ګولۍ هم اوس په خطرناک ډول مخ په خلاصېدو وې.

اکبر يو ځل بيا د اسلام د اتل دريځ غوره کړ او د يو سپېڅلي جنګيالي په توګه يې له خپل نوي نوميالتوب څخه کار واخيست چې نور ملاتړ او متحدين حتی د هغه خلکو په منځ کې ترلاسه کړي چې د ده په مشرۍ شکمن وو. لکه څنګه

• ښنګلي مالګه: پوتاشيم نايټريټ، هغه مالګه چې د دارو، باروتو او سرې په جوړونه کې کار ورڅخه اخيستل کېږي

چې مکګرېګر د مارچ په نیمايي کې پالک ته لیکلي: «دی اوس ځان داسې سړی ښيي چې کور، کورنۍ، له چا سره کوم تړښت او کومه موخه نه لري، خو د رښتیني دین بیا اعاده او د دښمنانو نابودي غواړي.»[39] له لغمان څخه د جلال اباد په لاره کې يې چې هر ځاې شپه کوله، له وخت څخه په کار اخیستنې يې افغان اشرافیانو ته پیغامونه لېږل چې د ده ملاتړ وکړي. نوموړي به د جهاد ژبه په داسې نېغه او نوښتیزه بڼه کاروله چې نه ده او نه بل چا تر اوسه کارولې وه.[40] ده دا رموز هم وکړ چې هر څوک چې له شاه شجاع سره متحد کېږي، له هغه سره به د مرتد چلند وشي. هېڅوک به بې پلوه نه پاتې کېږي. اکبر خان، سید احیاالدین ته چې د شاه شجاع یو نږدې متحد اشرافي و، داسې لیکلي:

ښه ډاډه اوسه: ته چې له پرنګیانو سره د اړیکو ساتلو ته اړ شوی وې او اوس يې که چېرې د پایلو په اړه وېره لرې، زه له تا څخه هیله کوم چې په دې اړه په زړه کې هېڅ وېرې ته ځای ورنه کړې، ځکه تا د وخت له غوښتنې سره سم عمل کړی. هر سړی، لوی او کوچنی، د خپلو ګټو له پاره دې ته اړ و چې له پرنګیانو سره څه نا څه تړښت ولري، خو اوس د دغه کرکجن نسل کتاب په باد شیندلو پاڼو بدل شوی او اوس چې د اسلام د پوځ لیکې په کلکه یو موټی شوې، ستا د شا ته کېدو وجه څه کېدای شي؟ زه دغه لیک درته لیکم چې کلکه هیله در څخه وکړم چې هر راز پردیتوب پرېږده او زما کور خپل کور وګڼه. که چېرې مور سره ولیدل، ته به پرته له ځنډه بېرته راوګرځې او زموږ ملګرتیا به نوره هم ډېره شي. زه باور لرم چې ته به دغه لوري ته اوښتنه سمدلاسه پیل کړې.[41]

اکبر، تره باز خان ته چې یو بل اشرافي و، په خپل لیک کې حتی ډېر روښانه مذهبي - او حتی تصوفي - عرض وکړ: دی باید پرنګیان پرېږدي او د رښتینو ایماندارو ټولنې ته راوګرځي. ده لیکلي:

داسې ځارګریز مالومات مې ترلاسه کړل چې تا لالپوره پرېښې او غونډیو ته دې پناه وړې. له دې څخه څرګندېږي چې ته له اسلامي نسل څخه د بېلتون نیت لرې. زما درنه ملګریه، دغه الهي کلام اوس خپور دی. د تېرو څلورو میاشتو په بهیر کې د دغه خاورې هوښیارو او سپېڅلو سړیو ښایسته خوبونه لیدلي او داسې لیدلوري يې ترسترګو شوي چې پاک پیغمبر او څلورو یارانو يې د اسلام له پاره خپلې توري تر ملا تړلې وي. ټول اسلام یو موټی او یو زړه شوی او موږ له کفارو سره په جګړه کې ښکېل شوو. د کافرانو نسل مغلوب او ټول تباه شو. دا د انسان پرېکړه نه ده بلکې د خدای حکم دی. ته باید د خپل مذهب په ګټه خپلې سترګې خلاصې کړې... په خپله قضاوت وکړه، زه او ته باید د مسلمانانو په منځ کې په عزت او درنښت ژوند وکړو او یا خپل ژوند د کفارو په منځ کې تېر کړو؟ که ته د اسلام ښېګڼه غواړې؛ نو زما خپل کور او شتمني خپل وګڼه، خو که ته د کفارو سره چې موږ نه غواړو اړیکې ورسره ولرو، ملګرتیا ته دوام ورکوې؛ نو ما ته ژر خبر راکړه.[42]

دغه نارو او غوښتنو خپل بشپړ اغېز درلود. د اکبر خان پوځ په لوړه کچه لوی شو په داسې حال کې چې د یو بریالي مجاهد په توګه يې د لوړېدونکي حیثیت خبرونه په غرونو کې خپرېدل. د ده له ډېرو ستایونکو څخه یو میرزا عطا و:

غازي سردار محمد اکبرخان د انګرېزي چوڼۍ کلا بندي پیل کړه او تبلیغیان يې اطرافو ته ولېږل چې دغه تبلیغ کړي: «هر څوک چې رښتینی مسلمان دی؛ نو د قران دغه ایت باید اطاعت کړي: «د خدای په لاره کې په خپلو مالونو او سرونو جهاد وکړئ. دا ستاسې له پاره ښه دي که پوهېږئ.»» ده هرڅوک هڅول چې د عیسویانو پر ضد جګړه کې ګډون وکړي. د دغه اعلان په پایله کې ۲۰۰۰ لېوال ځوان جنګیالي د اکبرخان له پوځ سره یوځای شول. کله چې دغه ځوان اتل د بخارا له بند څخه ازاد شو او کابل ته راغی، ده دولت او شتمني نه درلودل، خو اوس يې خزانه له انګرېزي لوټ کړل شوو مالونو څخه تر سرمو ډکه وه او وسله ټوټونه يې په دان پورو او باروتو ډک وو. د ده په بریمنو رکابونو پسې په زرګونو زړور جنګیالي روان وو. ده پلان درلود چې لکه په کابل کې، انګرېز افسران ژوندي ونیسي او خزانه يې ترلاسه کړي چې د خپل پلار، امیر دوست محمد خان چې په هند کې يې په اسارت کې ژوند کولو، ازادي

تضمین کړي؛ نو دوه میاشتې یې د جلال اباد له ښار څخه بهر د چونۍ په کلابندۍ او د خندقونو او سنګرونو په جوړولو کې تېرې کړې.[۴۳]

د مارچ په پای کې کلابندکوونکي په بریالیتوب نږدې راغلل او د کلابندۍ ماشین او لرګین دېوالونو یې د ښار دېوالونه ته د اتیا یاردو په واټن کې نږدې راوړل. اوس هېڅ خوراکي توکي ښار ته نه د ننه کېدل او اکمالات ورځ تر بلې مخ په کمښت وو. اکبرخان یوازې یوې ښې توپخانې ته اړتیا لرله چې کلا ته لاره پیدا کړي، خو د سېل په شتون کې، اکبرخان د کابل په پرتله له یوې لوړې روحیې لرونکي دښمن سره مخ و. د کلا د دېوالونو د ننه، د کمپ هر چوپړیال ته وسله ورکړل شوه او حتی اوښبونو او د اسونو ساتونکو ته نېزې جوړې او ورکړل شوې چې له عسکرو سره د سنجونو تر شا په مورچلو کې مرسته وکړي او په ځانګړې توګه هغه وخت چې عسکر لنډ او چټک برید ترسره کوي. کله به چې دفاع کوونکي د مهماتو له کمښت سره مخ وو، دوی به یوه خولۍ چې د دوو خواوو څنډې یې پورته اړول شوې وې، یوې لوېې سرې ته ورته نانځکې ته ور په سر کړه او له دېوال څخه به یې پورته ونیوله چې ډزې پرې وشي. بیا په ماښام کې کله به چې کلابند کوونکي بېرته خپل کمپ ته لاړل، دوی به بهر ووتل او د ګولیو ټول پوچک به یې راټول کړل چې وروسته یې ویلې کول او په قالب کې به یې هغه څه ترې جوړ کړل چې چونۍ ورته اړتیا لرله. سېټن لیکلي: «موږ ټول په خپلو ځانګړو دفاعي ځایونو کې ویده کېدو. افسرانو تورې له ملاوو کابو هېڅ نه لیرې کولې او ښایي خپلې موزې یې هم نه ایستلې. هېڅا یونیفورم نه اغوست - او په ډېر پام مو په خپل ځای کې اېښې وو- خو موږ د اوښ شړۍ اغوستې. پر دوی باندې کیندلو، لوېدو، نم، دوړو او خټو اغېز نه کولو او نه په کې ښکاره کېدل... دومره وخت تېر نه و چې اکبرخان په دې حقیقت پوه شو چې د ده د بریا یوازېنی چانس دا دی چې لوږه موږ بهر راوتلو ته اړ کړي.»[۴۴]
د اپریل په لمړۍ نېټه دفاع کوونکو له کلابند کوونکو څخه په بریالیتوب غلا وکړه او خپله د خوراکي توکو زېرمه یې ډېره کړه. دا کلابند کوونکو ته یو لوی ګوزار و. اکبر د مارچ میاشتې په وروستیو ورځو کې پرېکړه وکړه چې چونۍ له هغه لږو وښو څخه هم محرومه کړي چې په مرغه کې پاتې وو. ده د اسوالو تر ساتنې لاندې یوه رمه پسونه څرځایونو ته ورخوشې کړل چې پاتې واښه خلاص کړي. د کلابندۍ کړۍ ورځ تربلې ټینګېده او شپانه دومره زړور شول چې د مارچ په یودېرشم یې خپلې رمې تر څلور سوه یاردو نږدې د کلا ارغاړي بیخ ته راوستې. په لمرلوېدو کې وږیو دفاع کوونکو په داسې حال کې چې «د پسونو د غوښو ټوټې او ورنونه یې په خیال کې ګرځېدل، رمو ته یې کتل چې لاړې او له سترګو یې پنا شوې»، خو سبا ته، سېل دوی ته تابیا نیولې وه.
سېل امر وکړ چې په سپېدو کې اسوال پوځیان باید د ۶۵۰ کسیزه پلې قوې، رضاکاره نېزه والو او د براډفوت تعمیراتي انحرافي قوې سره یو ځای په چوپه چوپتیا انتظار وباسي. کله چې پسونه دومره نږدې شول چې دوی ور رسېدی شوی، له شمالي دروازې څخه سمدلاسه د تعمیراتو عسکر ووتل او د دښمنانو په سنګرونو یې ډزې پیل کړې چې د کلابند کوونکو پام ځان ته واړوي. په عین وخت کې، د سوېل دروازه په چوپتیا خلاصه کړل شوه او اسوالو په ډېره تېزۍ د رمو په لور ځغاسته پیل کړه. شپانه او د دوی ساتونکي وتښتېدل. سپرو عسکرو په چټکۍ پسونه راغونډ او کلا ته یې

د اوچتېدونکي پل draw bridge* په لاره د ننه کړل دغه ټول مانور تر لســو دقیقو لږ وخت ونیو. تر څو چې افغان اسـوال راښـکاره کېدل، عسـکر او پسـونه کلا ته په خوندي توګه ننوتلي وو. په همدغه شـپه کله یې چې د نمانځنې په ماښـامنۍ کې د پسه کباب وخوړ، سیټن په خپله یاد لیکچه کې لیکلي: «موږ ټولو لوږه روحیه درلوده. کله چې دښمن د توغمې نڅا کوله، موږ له دېوالونو څخه د اوچتې خندا سلامي ورته کولې، «بئئئه-بئئئه!» څلور سوه او یو اتیا پسونه او څو وزې مو په دغه ورځ کلا ته د ننه کړې او دې د شپاړسو ورځو له پاره د غوښې د ورځنۍ څېړې درې په څلورمه برخه راته برابره کړه... په درېیمه ورځ یو جاسوس کلا ته راغی او ویې ویل کله چې اکبرخان خبر شو چې موږ یې پسونه وړي دي، دومره ځاځناک شو چې خپل سرې یې له وېرې نه شوی ورنږدې کېدی.»[۴۵]

له دې څخه لږ وخت وروســته، اکبرخان یو ډېر ســخت زیان وګالو. نوموړي ټوله ورځ په کلا باندې د یو برید مشــري وکړه او ماښــام بېرته کمپ ته لاړ چې د خاجراني Khajrani قبیلې یوې ډلې ته چې ده ته د چوپړ له پاره راغلي وو، ســتړې مشې ورکړي. د هغه راپورونو پر بنسټ چې له انګرېزانو سره یو خواخوږي افغان قومي مشر انګرېزانو ته ورکړي وو:

وروسته له دې چې له نویو راغلو خلکو سره یې ستړي مشې وکړل، سردار اکبرخان چې ټوله ورځ یې څه نه وو خوړلي څو ګامه څنګ ته شـــو چې ورته راوړې ډوډۍ وخوري او د برید په موخه د جلال اباد دفاعي لیکو ته د خاجرانیو نږدې کېدل وګوري. نوموړی چېرته چې ولاړ و، د یوه دوه میله ټوپک پر ګولۍ سخت ټپي شو. ګولۍ یې د مټ په غوښـې برخې ولګېده او له سینې څخه یې تېره شـوه. د ده د سـرتېرو روحیه ډېره ټیټه شـوه. دوه کسـه ونیول او په دې کړنې تورن شـول. یو له دوی څخه د شـاه شـجاع پېش خدمت و. دوی ویل چې ټوپک په تېروتنه خلاص شو. سردار په خپل ځای کې پروت و او پرته له محمد شاه خان غلزي [خپل خسر یې] بل هېڅوک نه ور پرېښودل کېدل... [۴۶]

ټولو افغان سرچینو دغه پېښه د هدفي وژنې یوه هڅه ګڼلې. میرزا عطا د داسې ګنګوسو راپور ورکړی چې په دې کې د انګرېزانو لاس و. ده لیکلي: «جنرال سـېل بې ګټې له هر راز وسـیلې څخه په کار اخیسـتنې غوښـتل چې سـردار له خپل مورچل څخه وشـړي، خو په پای کې په دې بریالی شــو چې د ســردار یو اعتباري شـخصـي چوپړیال ته دوه لکه روپۍ ورکړي چې ســردار ووژني. دغه بدبخته خپل ایمان او عزت د پیســو په بدل کې خرڅ کړل او یو فرصــت ته تم و چې سردار وولي. که څه هم اکبر خان په ګولۍ ټپي شو، خو خدای وساتو او مړ نه شو.»[۴۷]

خو ډېرو کتونکو سدوزیو ته ګوته نیوله. د فیض محمد د لیکنو پر بنسټ:

ځینې حاضرینو دغه ناشکره سرۍ چې اکبرخان یې ټپي کړ، سمدلاسه ونیو او وروسته له دې چې د اکبر خان په ټپ پټۍ ولګول شوې، ده ته یې راوست. اکبرخان نوموړی وترټلو او د وجې پوښتنه یې ترې وکړه. نوموړي پښېماني څرګنده کړه، ځکه یې مچې کړه او د شاه شجاع یو لیک یې راوایسـت چې په کې د اکبر د وژنې په بدل کې یې د ۵۰۰۰۰ روپیو ژمنه ورته کړې وه. ده دا هم وویل چې شـاه شـجاع او انګرېزانو ۲۵۰۰۰ روپۍ مخکې تر مخکې ورکړې وې او پاتې ۲۵۰۰۰ روپۍ به وروســته د اکبرخان له وژنې ورکړي. ســردار د شـجاع لیک ځان سره وساتو او لکه څنګه چې دغه سړي رښتیا وویل، سردار وبښلو، خو غازیانو دی او ملګری یې چې په دغه دسیسه کې

* draw bridge داسې پل دی چې یوه خوا یې پورته کېږي څو له لاندې یې غټې بېړۍ تېرې شي او په پخوا وختونو کې د هغه کلاوو په دېوال کې به همداسې پل جوړ شو چې څلورو خواوو ته یې د دېوالونو بېخ ته خندقونه کیندل شوي وو څو دښمن کلا ته د ننوتلو لاره ونه لري. د دغه پل هغه سر به په رسیو تړل شـوی و چې د خندق په بله غاړه کې و. کله به چې د کلا اوسـېدونکو د خطر احسـاس وکړ، د پله دغه سـر به یې پورته کړ؛ نو پل به د کلا له دېوال سره داسې ودرېد لکه دروازه. (ژباړن)

ورسره شریک و، ونیول او دواړه یې ووژل.[48]

د هغه راپورونو پر بنسټ چې اسیرانو ته د دوی نیوونکو ورکړي، داسې برېښي چې دغه ممکنه هدفي وژونکی ژوندی کباب کړل شو.[49]

کله چې د مارچ میاشت په اپریل بدله شوه، یوازې اکبر تر فشار لاندې نه و. په کابل کې د شاه شجاع نوی ائتلاف اوس تر ګواښ لاندې و ځکه چې د ده دوه نویو ور اوښتیو متحدینو، امین الله خان لوګری او نواب زمان خان، دواړو د واک او د ښار په نورو سرچینو د کنټرول ځنګلې وهلې. د مارچ په نیمايي که د دوی سړیو د ضرابخانې او د ګمرک له ادارې څخه د مالیو د اخیستلو د حق په سر په واټونو کې وسلوالې نښتې وکړې.[50]
بله ډېره ګواښوونکې خبره دا وه چې د اکبرخان د وسلوال جهاد د نارې له وجې اوس د مسلمانانو د مشر په توګه، د شاه شجاع اعتبار تر پوښتنې لاندې و. په دې اړه فیض محمد لیکلي:

اکبرخان شاوخوا سیمو ته لیکونه ولیکل چې دغه پیغام خلکو ته ورسوي: «که چېرې شاه له مسلمانانو سره په صداقت چلېږي، د انګرېزانو سره مینه نه لري او ستاسې په کټه د دولت او مذهب چارې مخته وړي؛ نو تاسې غږ ورباندې وکړئ چې جهاد اعلان کړي چې موږ ټول یو موټی پر انګرېزانو برید وکړو او د دوی له شتون څخه دغه هېواد خلاص کړو.» سردار په دوامداره توګه په خلکو باندې تر هغه وخته د جهاد غږ وکړ تر څو چې د ده په دستور عالمانو او د دوی زده کوونکو د اولیاوو له زیارتونو څخه قرانونه په سر کېښودل او کلي په کلي، بانډه په بانډه خلکو ته ورغلل او له ملا امامانو او مؤذنانو څخه یې وغوښتل چې خلک جهاد ته وهڅوي؛ نو د خلکو وړې او لوېې ډلې د شاه د مانۍ دروازو مخې ته راغونډې شوې او ده ته یې چیغې وهلې چې د جهاد اعلان وکړي. دوی به په اوچت غږ وویل: «راځئ چې انګرېزان له دغه هېواد څخه وباسو.»[51]

دغه کړنو شاه په ډېر سخت موقف کې پرېښود. په عامه توګه، نوموړی دې ته اړ ایستل شو چې له خپلو انګرېز ملاتړو څخه لاس واخلي او په دربار کې د کافرانو د نابودولو اعلان وکړي،[52] خو په خصوصي توګه، ده تر اوسه ځان د انګرېزانو د احسان پوروړی احساساوه او په دې باور و چې د بارکزیو د ماتولو له پاره د دوی مرستې ته اړتیا لري؛ نو له همدې کبله یې مکګرېګر ته یو لړ لیکونه ولېږل او زارۍ یې ورته کولې چې ژرترژره کابل ته انګرېز عسکر ورولېږي او په ډېرېدونکې ناچارۍ یې دا پوښتنه هم کوله چې عسکر به څه وخت وررسېږي. لکه څنګه چې محمد حسین هراتي لیکلي:

اعلحضرت له پرېکړې څخه ځان تېرولو. ده به ژمنې کولې چې انګرېزانو ته ځرې ورلېږي چې دوی وډوماري چې په خپله خوښه دغه هېواد پرېږدي، خو په حقیقت کې یې انګرېزانو ته د خپلې وفادارۍ ډاډ ورکولو. لمړی یې خپل منشي، عنایت الله خان بامیزی، بیا یې خپل شخصي چوپړیال، دین محمدخان انګرېزانو ته ولېږه. درېیم ځل یې په پټه دوی ته ولیکل: «څرنګه د دغه دسیسه جوړونکو او درغلګرو بارکزیو او پارېدلو کابلیانو له فشار څخه ځان خلاص کړو؟» مکګرېګر بېرته په ځواب کې ورته ولیکل چې اعلحضرت دې دوه نورې اونۍ په کابل کې ځان ټینګ کړي ځکه چې له پېښور څخه مرسته راروانه ده. اعلحضرت په پرله پسې پلمو دوه نورې میاشتې تېرې کړې، خو کومه مرسته ور ونه رسېده.[53]

د شجاع تېر ته په کتو سره، له انګرېزانو سره د ده په خواخوږۍ تر اوسه په پراخه کچه په کابل کې شک کېده او ډېر مشران په سمه په دې باور وو چې دی خپلې اصلي موخې پټوي. په سراج التواریخ کې راغلي: «لکه څنګه چې شاه ځندمن عمل کولو، بارکزیو عوامو ته ویل: «شاه شجاع د انګرېزانو مینه وال دی. د ده په داسې خبرو مه غولېږئ چې له عمل سره یې په ټکر کې دي. که دا خبره رښتیا نه وي؛ نو ولې تراوسه جلال اباد ته نه دی تللی او له هغه اسنادو سره سم چې ده انګرېزانو ته ورلېږلي، ولې دوی تر اوسه نه دي وتلي.»»[۵۴] په داسې حال کې چې د مارچ میاشت وړاندې روانه وه او په جلال اباد کې د اکبرخان د زړورتیا کیسې په کابل کې خورېدې، د شجاع د اصلي متحد نایب امین الله خان لوګري په ګېون، ډېرو ملاتړو یې ده ته ټینګار کولو چې سمدلاسه جلال اباد ته په تګ سره خپله ژمنتیا وښيي او یا لږترلږه په خپل استازیتوب، خپل یو زوی هلته ولېږي.[۵۵]

دا چې شجاع اوس د پاڼ او پړانګ تر منځ ایسار شوی و او نه یې غوښتل چې انګرېزانو ته بې اعتباره شي؛ نوموړي یو شمېر مشرانو ته رشوت ورکړ چې له ده څخه پرته لاړ شي. د مارچ په دویمه شهزاده تیمور ته امر وشو چې جلال اباد ته لاړ شي، خو دی د خرد کابل له خولې، بت خاک څخه وړاندې لاړ نه شو.[۵۶] د مارچ په اتلسمه، امین الله او نور بارکزي په بالاحصار کې د شاه دربار ته لاړل او د خلکو په شتون کې یې پر نوموړي غږ وکړ چې له کلا څخه راووځي او د یو ۸۰۰۰ کسیز پوځ مشري وکړي چې د کافرانو پر ضد جګړه کې له اکبرخان سره یو ځای شي.[۵۷] مولانا حمید کشمیري د شجاع دوه مخې پالیسي د اکبرخان له زړورې جګړې سره پرتله کړې:

یوه ورځ یوه ډله مشرانو او جنرالانو
د شجاع د دربار کتنخونې ته لاره ومونده
دوی ورته وویل: «اې نوموره پاچا!»
ته څه غواړې وکړې؟ موږ ته وو ایه!
ته شاهي څوکۍ په خپل واک کې لرې
ځکه چې ستا په چوپړ کې موږ په خپله ژمنه ټینګ ولاړ یو
موږ باور درلود چې ته به له هېواد څخه دفاع وکړې
چې ته به پر قانون عمل او د قانون ساتنه وکړې
نو راته وو ایه چې اکبر څه ناروا کړې
چې تا د ده د تباهۍ له پاره ملا تړلې
پرته له دې چې ته یې د دغه خاورې پاچا کړې
او شیطاني ځواکونه یې ګوډ او مات کړل
د دې پر ځای چې هغه ته اوچت مقام ورکړې
ته هڅه کوې چې ښکته یې وغورځوې
تا د ده د وژلو دنده یو چا ته سپارلې
خاصو سړیو او بې ایمانه ځناورو ته

شپه او ورځ د خپل قلم سولوي
زموږ دښمنانو ته لیکونه لیکي؟ [58]

د اپریل په څلورم پر شـــاه باندې فشـــار نور هم هغه وخت ډېر شـــو چې د کابل د علماوو مشـــر میر حاجي، په دې وروستیو کې د وژل شـوي میرمسـجدي ورور هم د جهاد له نارې سـره یو ځای شـو او د جمعې د لمانځه په وعظ کې یې شجاع د کفارو پر ضد د اسلامي پوځ مشری ته وسکوندېو. موهن لال د میرحاجي په هکله لیکلي: «خاین او ریاکاره میر حاجي د جلال اباد په لاره کې خېمه ودروله او تبلیغیان یې ښـــار ته ولېږل چې مذهبي جګړې ته د ده د تګ اعلان وکړي او دا تبلیغ کړي چې هر هغه مسلمان چې له ده سره نه یو ځای کېږي، کافر به وګڼل شي.»[59] او هراتي لیکلي: «بیا یې د ځنګلي فقیرانو یو اوږد لاریون د جلال اباد په لور روان کړ. دوی د جګړې جنډې، قران شـــریفونه، له زیارتونو څخه سـپېڅلي توکي ځان سـره لېږدول او په پراخه لاریون کې یې مذهبي شـعارونه ورکول. دا کېدای شـوی د ځان له پاره د میرحاجي یوازې او یوازې سیاسي ګټه اخیستنه وه، خو اعلحضرت پوه شـو چې که چېرې له دوی سره لاړ نه شي، یو نوی بغاوت به په کابل کې پیل شي.»[60]

وضـعیت اوس ډېر کړکېچن و. په دغه شـپه، نواب زمان خان د یوه مهر شـوي قران سـره خپله ښـځه مانۍ ته ولېږله چې شـجاع ته د خپلې وفادارۍ ډاډ ورکړي. «د نوموړي ښـځې شـاه شـجاع ته زارۍ وکړې چې پرته له وېرې له بارکزیو سـره جلال اباد ته لاړ شـي او د دې مېره به دغه داعیې ته وده ورکړي او د یو وفادار چوپړیال په څېر به د اعلحضـرت تر څنګ ودرېږي. د میرحاجي نارې ته په پام سره او د ټولو مشرانو ټینګار ته په کتو سره، شاه بلاخره دې ته اړ شو چې خپله خېمه ولېږي او له دوی سره جلال اباد ته لاړ شي.»[61]

د جګړې شـاهي خېمه په سـیاسـنګ کې د جلال اباد په لاره ووهل شـوه. اندېښـمن موهن لال لیکلي: «زه کابو هېڅ باور نه کوم چې دی به جلال اباد ته کوم وخت روان شي او که داسې وکړي بارکزي به یې یا ژوند او یا ووژني.»[62] شاه یو بله اونۍ په بالاحصـار کې سـودایي پاتې شـو چې جنرال پالک به وتوانېږي چې خپل پوځ له خیبر څخه دې لوري ته راواړوي. نوموړي په ناچارۍ مکګرېګر ته لیکلي: «اوس کابو یوه میاشت کېږي چې جلال اباد ته مې د عسکرو لېږل ځنډولي، خو په دغه وخت کې مې سـتا څخه هېڅ لیک ترلاسـه نه کړ. زه سـتا د نیت په هکله کابو هېڅ نه پوهېږم. که انګرېز عسـکر په راتلونکو لسـو، پنځلسـو ورځو کې راورسېږي، ښه به وي، خو هرڅومره چې ژر راشي دومره به ښه وي او که چېرې را ونه رسېږي، څه باید وکړل شي؟ دا داسې موضوع نه ده چې عادي چلند ورسره وشي. هر څه چې ته د مشورې ور ګڼې، ما ته یې په ساده ښه ولیکه چې سم پرې پوه شم او په اړه یې تابیا ونیسم.» نوموړي زیاته کړې: «سـتا له لاسه ما د ټولو محمدیانو په منځ کې خپل ګرانښت له لاسه ورکړ، خو ته لا تر اوسه په دې نه یې پوه شـوی. هیله کوم ځان پوه کړه. دوی وایي چې زه غواړم رښتینی ایمان له منځه یوسم. دا د ژوند او مرګ موضوع ده... خدایه، ته مې وساته.»[63]

خو تورن جنرال جورج پالک د بېړې ســـړی نه و. ده په ډېر پام په پلان جوړونه او په ډېر دقیق لوجســـتیک کې نوم درلود. د جنوری په میاشـــت کې د کابل پوځ ټولوژنې ته په کتو ســـره، نوموړي هوډ درلود چې دې ته به اړ نه کړل شـــي چې حتی یوه شـــېبه هم مخکې له دې چې بشـــپړ تیاری ونه لري خوځېدل پیل کړي. په دې هکله، په کلکته کې اعلی ســـر قوماندان ســـر جســـپر نېکلس Jasper Nicholls د ده تر شـــا ولاړ و او لندن ته یې ولیکل: «ډېره ښـــه ده چې د کمپنۍ د پوځ یو متین او پامیالی افسر قومانده په لاس کې ولري. هره هغه بیړنۍ کړنه چې یو جنرال یې د نومورتوب له پاره کوي، تر ټولو بد اغېز به ولري.»[۶۴]

پالک د فبروری په پنځمه پېښـــور ته ورســـېد. دلته د پوځ روحیه ډېره ټیټه او ډېر ســـپاهیان په روغتون کې بســـتر پراته وو. ۱۸۰۰ کســـان د ناروغۍ په نوملړ کې لیکل شـــوي وو. همدارنګه په شـــاتګ کې د ژوندي پاتې یخنۍ ســـویو ســـپاهیانو نرۍ لیکه ګوډ او ماته پېښـــور ته رارســـېده. دوی به د ماتې د بهیر او د افســـرانو په اړه چې دوی یې یوازې پرېښې وو کیسې کولې؛ نو فضا په چټکۍ بغاوتي شـــوې وه. پالک پوه و چې دغه ناراضتیا باید له منځه یوسي؛ نو ســـمدلاســـه یې ســـپاهیانو ته ډاډګېرنه پیل کړه. د ده لمړنۍ کړنه ســـپاهیانو ته د وړیو لاس ماغو او اوږدو جورابو ورکړه وه چې له یخنۍ څخه یې وساتي. نوموړي نېکلس ته لیکلي: «زه باید په وار وار د دوی د لیدنې له پاره روغتون ته لاړ شم او په هره وسیله د دوی په هوساینه کې ډېروالی راولم، دوی ته باید دا وښیم چې زه ناټ ورسره لرم.» دومره وخت نه و تېر چې د ناروغانو شمېر ورځ تر بلې ټیټېده او په ښکاره په کمپ کې فضا مخ په ښه کېدو وه.

په راتلونکو دوو میاشـــتو کې نورې لواوې او د اکمالاتو واګونونه راورســـېدل. پالک کرار کرار خپله قوا راټولوله. هر ماښام به پر اس سپور شو او په لرکوت کې به یې هغه منظمې دفاعي لیکې او سنګرونه کتل چې افریدیو په خیبر کې د انګرېزانو د پرمختګ د مخنیوي په موخه جوړول. ده دا محاســـبه کړې وه چې ۲۷۵۰۰۰ ګولیو ته اړتیا وه چې د پوځ هر کس ته ۲۰۰ ورســـېږي او دا ټول د مارچ په نیمایي کې ورته راورســـېدل. نوموړی د اوښـــبونو د تېښـــتې له وجې دوې نورې اونۍ وځنډېد چې پوځ یې بېرته د لېږد وړتیا پیدا کړي. له فېروز پور څخه یې د اســـوالو د یوې بلې لوا او یو شـــمېر د اسونو نور توپونه هم راوغوښتل. په عین وخت کې یې په ډېرېدونکې توګه ناچاره سېل ته په جلال اباد کې ولیکل: «ستا وضـــعیت هېڅ کله زما له پامه نه دی غورځېدلی ... زه یوازې د اړتیا له کبله تراوســـه دلته پاتې یم؛ نو ځکه له تا څخه هیله کوم چې پرته له هېڅ اړنګه ما ته ووایي چې تر کومې ورځې مقاومت کولی شې.» سېل په ځواب کې د وریجو په اوبو کې، چې یوازې له ایودین iodine څخه په کار اخیســـتنې ښـــکاره کېدل، ورته ولیکل چې مالګینه غوښـــه یې د اپریل په څلورم خلاصېږي.[۶۵]

بلاخره اوښـــان، د اســـوالو لوا او توپخانه د مارچ په ۲۹مه راورســـېدل. په دغه شـــپه پالک امر وکړ چې کمپ دې پرېښـــودل شي او هر څه دې د خیبر په خوله کې د جمرود کلا ته ولېږدول شـــي. یوه اونۍ وروســـته، د اپریل په پنځم، د سهار په دریو بجو یې خپلو عسکرو ته امر وکړ چې په دریو ډلو ووېشل شي او په تیاره کې په چوپتیا د خیبر د لوړو په لور تګ پیل کړي. له لمر ختو سره، افریدیانو ولیدل چې د پالک سپاهیان د دوی له سنګرونو څخه پاس د لوړو دواړه خواوې نیولې. په برېخر کې قبایلو خپل په دقت جوړ شـــوي ســـنګرونه پرېښـــودل او په بیړه یې شـــاتګ ته مخ کړ. د ماسپښـــین په دوو بجو د پالک منځنۍ ډلې د علي مسجد کلا نیولې وه او بیا په ډلو وېشـــل شـــوي وو او دې ته چمتو وو چې د جلال اباد مرستې ته روان شي.[۶۶]

په هغه سهار چې د پالک سپاهیان د خیبر په لوړو کې روان وو، شاه شجاع بلاخره له خپلو انګرېزي متحدینو څخه لاسونه مینځلي وو. ده چې له مکګرېګر څخه د خپل وروستي بې اسرې لیک ځواب ترلاسه نه کړ، اوس یې بله چاره نه لرله پرته له دې چې په کلا کې له خپلې سرېناه څخه ووځي او د جلال اباد په لور روان شي.

ده یوه بې خوبه شپه تېره کړه. «ښکته پورته نارامه ګامونه یې اخیستل، خدای یې یادولو، او په وار وار یې له خپل خواجه چوپړیال څخه د وخت پوښتنه کوله.» بیا یې اودس وکړ، له خپلو ښځو سره یې خدای په اماني وکړه او له خپلو پاتو الماسو، یاقوتو او ملغلرو یې کوچنۍ غوټه جوړه کړه. «د سپېدو په لمړیو شېبو کې یې دوه رکعته سنت لمونځ په خپل محرم هستوګنځي کې وکړ او غوښتل یې چې دوه رکعته فرض لمونځ د سیاسنګ په کمپ کې وکړي. دی په خپله ډولۍ کې کښېناست او ډولۍ وړونکو ته یې ټینګار وکړ چې چټک لاړ شي چې لمونځ قضا نه شي. اعلحضرت یوازې لږ شمېر چوپړیالانو بدرګه کولو.»[۶۷]

د نومبر د دویمې راهیسې کله چې بغاوت پیل شو، تېره ورځ چې د اپریل څلورمه نېټه وه، شاه شجاع د لمړي ځل له پاره له بالاحصار څخه ووت. دی خپلې خېمې ته د سیاسنګ په لور روان شو او هلته یې عسکر معاینه کړل او د کابل اشرافیانو سره یې کتنه وکړه. په دغه ناسته کې یې په رسمي توګه جلال اباد ته خپل تګ اعلان کړ او تر بېرته راتګ پورې یې خپل ګران زوی شهزاده شاپور په کابل کې خپل ولیعهد وګمارو او نصرالله چې د امین الله خان لوګري مشر زوی و، د شاپور لندمهاله لوی وزیر وټاکه. د میرزا عطا د لیکنې پر بنسټ: «پاچا له ځان سره ۲۰۰۰۰۰ روپۍ او یو شمېر دوه بره شالونه راوړي وو چې د کابل مشرانو ته یې د دوی له منصب او موقف سره سم ډالۍ کړي. د شاه په ځانګړې توګه امین الله خان لوګری ډېر خوښ و ځکه چې د ده تر ټولو نږدې همرازه شوی و. بیا، له خپل زوی سره په ډولۍ کې کښېناست او بېرته بالاحصار ته لاړ چې خپله وروستۍ شپه له خپلې کورنۍ سره تېره کړي.»[۶۸]

خو شاه شجاع په دې نه پوهېده چې د ټولو په حضور کې امین الله خان ته د اعزاز ورکړه د ده د بل متحد، نواب زمان خان د قصدي سپکاوي تعبیر وګرځېد. نایب امین الله خان او نواب زمان خان له یو بل سره کابو هېڅ خبرې نه کولې او اوس په سیاسنګ کې د ټولو پر وړاندې له امین الله سره د شاه صمیمیت ښودنې، د نواب په کمپ کې لوی سپکاوی رامنځته کړ په داسې حال کې چې دی د امین الله په پرتله له ډېرې لویې کورنۍ څخه و. میرزا عطا په دې هکله لیکلي :

زمان خان یو لوی سړی و او ډېر جنګیالي یې درلودل حال دا چې امین الله خان په دې وروستیو کې یوازې یو د ده له چوپړیالانو څخه و. د سیاسنګ په دربار کې، نواب زمان خان او نورو هغه مشرانو ته چې امیر دوست محمد خان ته نږدې وو، اعزازي چپنې ورنه کړل شوې او د شاه په خوښۍ او پاملرنه کې ډېر نادیده وګڼل شول. د بخت دغه بدلېدنه په نواب ښه ونه لګېده. که چېرې شاه په مساوي توګه دوی ته د اعزاز په سترګه کتلي وای، کېدی شوای چې د دوی پټ اختلاف د ډېرېدو پر ځای لږ شوی وای، خو په داسې حال کې چې نواب او ملګري یې له ډېرې غوسې خوټېدل، پاچا یې پام ورته ونه کړ.

د زمان خان مشر زوی، شجاع الدوله تر ټولو ډېر خپه و. پر نوموړي باندې دغه نوم د ده پلار بللي [شاه شجاع] ایښی و چې په زېږېدنه کې یې هم حاضر و.

شجاع الدوله، چې د زړور او یا اتل مانا ورکوي او دغه نوم د ده په شخصیت اغېز کړی و، خپل پلار ته داسې سر وټکاوه: «امین الله خان لوګری زموږ چوپړیال و او اوس نورو کوچنیو مشـرانو چې په ټولنه کې دومره نفوذ نه لري، د پاچا ټوله پاملرنه او لورینه ځانته اړولې او ټولې اعزازي څوکۍ دوی ته ورکړل شوې دي. په عین وخت کې، موږ ته هېڅ پام نه کېږي. تاج او پاچاهۍ ته زموږ ټول چوپړونه او قربانۍ هېرې شوې. موږ په وچو شونډو ګورو چې موږ ته یو کور ودانی نه ویل کېږي، خو د نورو ستاینې کېږي. که زه یې توان پیدا کړم، پاچا به ووژنم.» که څه هم پلار یې ورته وویل چې اوس د دې خبرو وخت نه دی او باید د انګرېزانو پر ضـد جګړې ته پام واړول شي، خو دغه هلک د پلار خبرو ته هېڅ پام ونه کړ او د یوه غلچکي برید پلان یې جوړ کړ چې هغه وخت یې ترسره کړي کله چې شاه له کلا څخه د کمپ په لور روان شي. له سپېدو څخه مخکې، دی له پنځلسو وسلوالو سره تر هغه پټ ناست و چې د بدرګې شاهي اسواله ډله رانږدې شوه.

کله چې د شاه شجاع ډله له بالاحصار څخه په کږو وږو لاره روانه شوه، د نواب زوی راښکاره شو او د خپل پلار بللي په ډولۍ یې غږ وکړ. د ډولۍ وړونکي ودرېدل او ډولۍ یې پر ځمکه کېښـوده. شـاه له پردې څخه بهر وکتل او په دغه شېبه کې تم وسلوال ډز وکړ. په وینو ککړ شاه شجاع له ډولۍ څخه راووت او په نکوښـېدو یې هڅه کوله چې له پټیو څخه تېر شي. یو له هدفي وژونکو څخه چې د تېښـتې په حال کې و، شـاه شـجاع ولید او په خپل ګمارونکي یې چیغه وکړه چې ختم یې کړي؛ نو شجاع الدوله ورپسې روان شـو او پر پرېوتلي پاچا یې ټوپ کړ. په داسې حال کې چې په بې رحمۍ یې په توره وهلو، دغه چیغې یې وربانـدې کولې: «همدا اوس هغه اعزازي چپنه راکړه!» ده لـه مړه پـاچـا څخه ګاڼې، د سرو زرو وښې، کمر بند او توره واخیستل - دې ټولو د یو میلیون روپیو ارزښت درلود - د پاچا نرمه تنه چې د وړیو نرمو بخملي بالښـتونو ته زېږېدلې وه، اوس له پښـو څخه نیول شـوې او په کنډ او کړېر او ډېرینه ځمکه خندق ته کش کړل شوه.[۶۹] هراتي په تبصره کې لیکي:

دغه بې عیبه پاچا د دوه لمونځونو په منځ کې شـهید کړل شـو. په خپلو سـهارنیو دعاوو کې یې د خدای سـپېڅلی نوم په وار وار واخیست، خو قاتلینو ابدې جزا ترلاسه کړه! شهنواز چې د شاه یو چوپړیال و د مقاومت هڅه وکړه او دوه هدفي وژونکي یې ټپي کړل. بیا چې کله پوه شـو چې سـاحه کې اوس څوک نه وو او د ګاڼو غوټه هلته پرته وه، غوټې ته یې لاس کړ او د کلا په لور یې منډه کړې. دغه غوټه یې په دې نیت د یو زاړه دېوال په یوه چوله کې پټه کړه چې وروسـته یې خرڅه کړي، خو دی په دې کار کې ولیدل شـو، او دغه غوټه د شجاع د وژونکي او د هغه پلار، نواب زمان خان لاسته ولوېده.
افسـوس دغه سـلطان ته چې یو وخت یې د شـاهي باغ په لارو کې ګامونه اخیسـتل، خو هېڅ کله یې د خپلو هیلو او موخو ګلان ونه شکول او پر ځای یې، په وینو او دوړو کې پرېوت او مړی یې پرته له دې چې ښخ شي په ډاګ پروت و. دی د سفر میاشتې په درویشتمه مړ شـو او خپل تل پاتې هسـتوګنځی یې په جنت کې ځانته جوړ کړ. «څکه چې موږ د خدای بنده ګان یو او ده ته به موږ بېرته ورځو.»[۷۰]

شهزاده شاپور سمدلاسه بالاحصار ته لاړ چې د شاهي ښځو او ماشومانو ساتنه وکړي. د پلار مړی یې څلورویشت ساعته د وژنې په ځای کې پروت و. سـدوزیو د کلا دروازه بنده کړه او د ړانده زمان خان په مشـرۍ سـره راغونډ شـول. په داسـې وخت کې چې دوی د یوې سـتراتیژۍ په جوړولو بوخت وو چې خپل موقف وسـاتي او له قاتلینو څخه غچ واخلي، «بارکزیو په خوښـۍ د مبارکۍ چیغې وهلې او میرحاجي چې جهاد یې پلمه کړی و، له خپلو جنډو سره سمدلاسه راوګرځېد او داسې اعلان یې وکړ: «موږ لوی صاحب [شاه شجاع] ولېږه چې له کوچني صاحب

[مېکناټن] سره یو ځای شي.» ټولو یو بل ته مبارکۍ ورکولې او داسې یې ویل: «اوس مو د کافرو بهرنیانو ریښې له هېواد څخه وایستلې.»»[۷۱]

یوازې یو سړی دا خپله دنده وګڼله چې د شاه شجاع مړي ته ورشي. دا سړی د شاه شجاع سقاو، مهترجان خان اسحاقزی و چې په لودیانه کې یې په تبعید کې د شاه شجاع ملتیا کړې وه. دی په همغه شپه ناوخته د شجاع مړي ته ورغی او ورسره پاتې شو چې له ټوټې ټوټې کولو څخه یې وساتي. سهار ته، ده او د شاه یو بل چوپړیال، عظیم ګل خان چې د عرض بیګي دنده یې لرله، د شاه مړی د خښولو له پاره چمتو کړ. دوی دواړو یوازې د ده د وژنې ځای ته څېرمه په یو نړېدلي جومات کې یو تېښلی قبر وکیندلو او هلته یې ښخ کړ. د قبر پر سر یې د ده ډولۍ کېښوده. دوی په هغه ځای کې هم تیرې غونډې کېښودې چېرته چې وژل شوی و.

د همغه دوبي په پای کې،په وینو ککړه ډولۍ او تیرې تر اوسه په هغه ځای کې شته وې چېرته چې د شاه دوه وفادارو چوپړیالانو پرېښې وې.[۷۲]

د شلمې پېړۍ په پیل کې، تاریخپوه فیض محمد ته ویل شوي وو چې وروسته شاه شجاع د خپل پلار، تیمورشاه په ښایسته مغول ډوله مقبره کې ښخ کړل شو. همداسې به وي او دا شونې ده چې د مقبرې په تلخونه کې له درې قبرونو څخه یو د ده وي، خو که دا ریښتیا وي، د نوموړي قبر نښه شوی نه دی او څه نه دي پرې لیکل شوي چې دا د شاه موقف په نني افغانستان کې ښيي.

حتی د شاه شجاع په خپل دوران کې، د دغه دوو قبیلو ترمنځ د شخړو په اړه د بریال بارکزیو اند په هغه بڼه اغېز اچولی چې افغانانو د جګړې په اړه لیکنې کړې دي، ځکه چې دوی لږ تر لږه د هغه شاعرانو ملاتړي او خواخوږي وو چې دغه لیکنې یې کولې. د بېلګې په توګه، مولانا حمید کشمیري د شجاع د وژونکي په خوله کې دغه وینا اچوي چې د شاه په ځانکندن کې په چیغو ورته وایي: «اې بې رحمه مستبده! ته څه وخت شاه وې چې ځانته شاه وایې؟» او بیا زیاتوي:

دغه هېواد چې تا ته یې د شاه لقب درکړ
تا د ورانۍ سیوری پرې واچاوه او ویجاړ دې کړ
لکه لېونی پیل داسې نېشه وې
تا پرنګي ځواکونه وهڅول او مرسته دې ورسره وکړه
په کابل او غزني ناتار راغی
د ظلم لاس هر کور ته ورسېد

تا د اسلام خاوره د کفارو په خاوره بدله کړه
تا د کفر بازار سېکمن او ځواکمن کړ
ستا ظاهري بڼه لکه په مکه کې د يوه حاجي ده
خو په باطن کې د مسلمانانو د وينې تږی يې
تا زما ډېر ورونه ووژل
او ته وايي چې زه تا وژنم؟
زه له قانون سره سم د غچ ويني وباسم
ستا د ستوني په وينو به تا ومينځم چې له وينو پاک شې[۷۳]

دا په يقين سره رښتيا دي چې شاه عيبونه لرل او د قضاوت او ارزونې ډېرې غلطۍ يې وکړې. هغه په جګړه کې کابو هېڅ اغېزمن مشر نه و او د پاچاهۍ په ټول دوران کې، د ده غرور او ځان لوړ ګڼنې ډېر بالقوه ملاتړي ورڅخه پردي کړل. لکه څنګه چې ويليم فرېزر وروسته له دې چې شاه شجاع په لمړي ځل د انګرېزي هند له پولې په ۱۸۱۶ کال کې تېر شو، ليکلي: «بې اړنګه، دی په خپلو غوښتنو او تمو کې له بريده وتلی شاهانه و.»[۷۴] د شجاع دغه د برم او پرتم شاهانه نظر د تيموريانو له سلطنت څخه سرچينه اخيستې وه: نوموړي په ۱۸۳۴ کال کې لارډ بېنټېنک Lord Bentinck ته ليکلي و چې دی باور لري چې «د خدای د ځانګړې ساتنې لاندې دی».[۷۵]
خو له ټولو دغه نيمګړتياوو سره سره، شجاع يو د پام وړ سړی و: د ډېرې پوهې خاوند، هوښيار، هوډمن او په عزم کې تر ټولو ډېر نه ماتېدونکی و. د خپل ژوند په بهير کې يې په وار وار ډېرې بدمرغۍ وزغملې چې وچې يې ډېری وخت د ده له کنټرول څخه وتلې وې، خو دی هېڅ کله ناخوالو ته تسليم نه شو او نه يې نهيلی ته مخ کړ. نوموړي په خپله ځوانۍ کې، کله چې ورور يې خلع قدرت او ړوند کړل شو او دی په تېښته کې و، داسې ليکلي: «کله چې له سختيو سره مخ شوې، هيلې له لاسه مه ورکوه، تورې وريځې ډېر ژر ړنه باران ته لاره ورکوي.»[۷۶] د ده په ټول ژوند کې دغه خوشبينۍ ده ته قوت ورکړی و. کټونکو، حتی په ډېرو خرابو حالاتو کې په وار وار د ده د «ظرافت او درنښت» يادونه کړې.[۷۷] انګرېزانو، دی ناکاره او بې اغېزې بللو او برنز په ځانګړې توګه مسخرې وربانديې کولې او ويل يې نوموړی داسې يو سړی دی چې د خپلو نيکونو سلطنت يې بايلود، خو کله چې د ۱۸۴۱ کال د نومبر په مياشت کې د پاڅون کړکېچنې شپې راغلې، شجاع يوازينی کس و چې د پاڅون پر وړاندې يې يو اغېزمن ځواب وړاندې کړ. همدارنګه، نوموړی يوازېنی سړی و چې د برنز د ژغورنې هڅه يې وکړه که څه هم برنز تل هڅه کوله چې نوموړی سپک کړي.
شاه شجاع تل په غير معمولي توګه خپلو متحدينو ته په درنښت وفادار او خپلو تړونونو او هوکړو ته په داسې سيمه کې صادق و چې په دې دوارو کې يې ښه نوم نه درلود؛ نو ځکه نوموړي هېڅ کله بارکزي له دې کبله ونه بښل چې هغه جوړښت يې مات کړ چې د ده د نيکه، احمدشاه ابدالي او د دوست محمد خان د نيکه، حاجي جمال خان تر منځ شوی و او هغه دا چې سدوزي به پاچاهي کوي او بارکزي به د دوی وفاداره چوپړيالان وي. ده خپل ځانته د ډېر باکلتوره پارسي ژبو صفويانو او تيموريانو د تمدن د رښتيني وارث په سترګه کتل او په دې

باندې ډېر پوهان لکه مونټ ســټورټ چې په ۱۸۰۹ کال کې یې د شــجاع په دربار کې وخت تېر کړی و، په ډېره حیرانتیا پوه شــوي وو. د خپلې پاچاهۍ په اړه د ده لیدلوری یو شــاته پاتې غرنی او په انزوا کې ســلطنت نه بلکې داسې یو سلطنت و چې له نړۍ سره په اتحادونو تړلی او د عام پارسي تمدن په وسیله د سیمې له نورو هېوادونو ســره له دیپلوماتیکي، کلتوري او وېه ییز اړخه وحدت ولري. په خواشــینۍ ســره، دغه لیدلوري ته حتی نن هم د رسېدو نښې نه لیدل کېږي که څه هم دغه نظریه هېڅ کله په بشپړ ډول مړه شوې نه ده.

د شجاع واکمنۍ خپلو تېروتنو نسکوره نه کړه، بلکې په افغانستان باندې د یرغل او اشغال له ناورین څخه ډکې غلطې ادارې چې مشري یې اکلنډ، مېکناټن او په پای کې الفنسټون کوله، د نوموړي واکمني له زوال سره مخ کړه. دغه ادارې نوموړی په یو داسې بېخونده او سخت حال کې راوست چې له یوې خوا انګرېزو اعتبار پرې نه کولو او دوی غلط کار ورڅخه اخیســته او له بلې خوا په ټول هېواد کې د کافرانو د نانځکې په توګه ورته کتل کېدل، خو بیا هم، د ۱۸۴۱ کال پاڅون د شــاه شــجاع پر ضــد نه، بلکې په ځانګړي ډول د انګرېزانو پر ضــد و. بې اړنګه، له افغان سرچینو څخه په ښکاره څرګندېږي چې د پاڅون ډېرو برخه والو خپله موخه دا بلله چې شاه له هغه زرین قفس څخه ازاد کړي چې د دوی په اند انګرېزانو د خپلو ګټو له پاره په کې اچولی و. ده ته پاڅون کوونکو حتی د پاڅون د مشــرۍ وړاندیز وکړ او هغه وخت یې له ده ســره مخالفت پیل کړ چې نوموړی له خپلو انګرېز ملاتړو څخه لیرې نه شو. پاڅون ډېر وروسته هغه وخت د سدوزیو- بارکزیو د واک په شخړه بدل شو چې اکبرخان کابل ته راورسېد. کله چې اکبرخان له کابل څخه جلال اباد ته لاړ، ډېر اشرافیان بېرته شاه شجاع ته واوښتل. په دغه بهیر کې نوموړي په حیرانوونکې توګه خپل ګرانښــت درلود او کابو د ټولو هغه کســانو په پرتله ډېره موده ژوندی پاتې شــو چې په دغه ناکامۍ کې ښــکېل وو: شــجاع نه یوازې د برنز، مېکناټن او د کابل د پاتې پوځ په پرتله، بلکې د هغه سړي، رنجیت سېنګ په پرتله هم ډېر وخت ژوندی پاتې شو چې د ده تر ټولو ګرانبیه شتمني یې اخیستې وه.

د شاه شجاع تر ټولو لویه تېروتنه دا وه چې د خپلو بې کفایته انګرېزي ملاتړو په عسکرو یې ډېره ډېده وهلې وه. ده باید په ۱۸۳۹ کال کې وروســته له دې چې واک ته ورســول شــو، د ټولو انګرېزي ځواکونو په بېرته تګ ټینګار کړی وای. لکه څنګه چې په هغه وخت کې د افغانستان په هکله تر ټولو حساس او پوه انګرېز کتونکي، چارلس مسون یاده کړې وه: «افغانانو پر دغه جوړې باندې اعتراض نه درلود، خو د ترغیب او مینې په بنه یې خوښ نه وو.»[۷۸] لکه څنګه چې په ۱۸۴۲ کال کې له کابل څخه د انګرېزانو له وتنې وروســته، د ده ګرانښــت بېرته اعاده شــوی و، د ســدوزیو د واکمنۍ د ملاتړ له پاره لا ډېر څه شــته وو، خو ده باور او تکیه پرې ونه کړه. پر ځای یې، ده د تل له پاره په خپلو ناګرانه متحدینو ځان غوټه کړی و او نه یې غوښتل چې له انګرېزانو سره خپلې اړیکې تروې کړي چې همدا یې د زوال وجه وګرځېده.

نو په پایله کې، د شــاه شــجاع توپاني ژوند چې ډېره برخه یې په ناکامیو کې تېره شــوې وه پای ته ورســېد. د ده بې وخته مړینې خپلو ځای ناســتو ته کوم وراثت پرې نه ښــود: لکه څنګه چې مولانا کشــمیري لیکلي، د ده زامن او لمســیان اوس داســې وو«لکه په یو څرځای کې چې یوه رمه شــپون ونه لري». که څه هم د کابل پوځ له ټولوژنې وروسته داسې برېښېدل چې د سدوزیو د واک بیا را ژوندي کېدل شوني وو، خو د نوموړي له مرګ څخه وروسته

د ده زامن او ړوند ورور، شاه زمان په یو ناهیلي وضعیت کې پاتې شول او ډېر لږ فرصت ورته پاتې و چې د خپلې کورنۍ واک مضبوط کړي. په دې اړه هراتي دغه یادونه کړې: «سدوزیو ته ورځ په توره شپه بدله شوه... اعلحضرت ۶۵ کلن و چې ووژل شو: ده د خپل اوږده ژوند د بریا او بدبخت خوند څکلی و او په دې پوه شوی و چې په خپل بې وفا او هوبي• لاس لاندو باور ونه کړي. شاه شجاع الملک چې له یوې اشرافي کورنۍ څخه و، هېڅ کله نه غوښتل چې د انګرېزانو د ډېرو کلونو مېلمه پالنې د احسان په هېرولو ځان وشرموي، خو د مېکناټن پر له پسې غلطو پرېکړو نوموړی داسې کمزوری کړ چې بېرته اوچتېدل یې ناشوني وو.»[۷۹]
خو د شاه شجاع مړینې، نه جګړو او نه وژنو ته د پای ټکی کېښود ځکه چې په داسې وخت کې چې د ده مړی د کابل په دوړو کې پروت و، د پالک کساتي پوځ لا د مخه د جلال اباد په لور روان و او لکه څنګه چې مېرمن سېل له خپلو اندېښمنو بندي کوونکو څخه واورېدل، دغه پوځ نه اسیر نیولو او نه یې په چا رحم کولو.[۸۰]

•هوبي: مذبذب

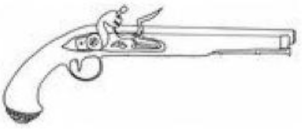

۱۰
د ناښنده موخې له پاره يوه جګړه

د ۱۸۴۲ کال د اپرېل د شپږمې په ماښام، د جلال اباد په شاوخوا کې د اکبر خان توپخانه په درزاري شوه او يو لړ د خوښۍ رڼاوې يې د توپونو په پرله پسې ډزو جوړې کړې. ټوله شپه ډزو دوام وکړ - دغه ډزې د چونۍ له دېوالونو څخه اورېدل کېدې - او ورپسې به د خوښۍ نارې او د ساز او نڅا غږ د کلابندۍ له ليرې ليکو څخه راغی.

اکبرخان د توپخانې د ډزو امر ورکړی و چې د شجاع مړينه او پر سدوزي سيالانو او دښمنانو د بارکزيو مرګونی ګوزار ولمانځي، خو د کلابند ښار له دېوالونو د ننه، په ډزو دغه لمانځنه په يوه بله مانا تعبير شوه. په چونۍ کې پوځيان پوهېدل چې پالک به د خيبر د نيولو په موخه د سختو او ستونزمنو عملياتو هڅه وکړي؛ نو په چونۍ کې انګرېزانو داسې وګڼل چې د توپونو ډزې د پالک د ماتې په خوشحالۍ کېږي. د انګرېزانو د يو جاسوس يو غلط راپور د دغه تېروتنې پخلی وکړ او دا په کې زياته شوې وه چې اکبر خان مرستندويه ځواکونه خيبر ته لېږلي چې د پالک پاتې پوځ ختم کړي.

سېل د جلال اباد د دفاع له پاره خپله ټوله ارزونه په دې خيال کړې وه چې پالک به ډېر ژر د دوی ژغورنې ته ورځي او اوس چې مهمات نږدې خلاص وو او يوازې ۵۰۰ پسونه د عسکرو د خوراک له پاره پاتې وو، سېل په دې باور شو چې اوس دومره بديلونه نه دي ور پاتې؛ نو په ژور خپګان کې ډوب شو. د نوموړي ځوانو افسرانو دی وډومارلو چې ټول خطرونه په ځان ومني او د کلابندۍ د ماتولو له پاره يوه وروستۍ هڅه وکړي که څه هم له غلزيو او شينوارو څخه جوړ د اکبرخان لوی پوځ په شمېر کې لږترلږه درې برابره د چونۍ د پوځيانو په پرتله ډېر و. ورپسې د جګړې يوه شورا جوړه شوه او د شورا په غونډه کې «هر چا خپل اند څرګند کړ چې که دوی ستړي؛ نو ښه به دا وي چې وسله په لاس د نرانو په څېر مړه شي». لکه څنګه چې ريوېرډ جورج رابرټ ګليګ ليکلي: «دوی به خپله وروستۍ هڅه وکړي او په خپله وروستۍ جګړه کې به ښکېل شي. پايله يې چې هر څه شوه، شي دې، خو دوی ته به د دان پورو دومره ګولۍ پاتې نه شي چې په يوه بله هڅه کې يې وکاروي؛ نو ځکه دا اړينه ده چې د دوی بريا نه يوازې حتمي بلکې بشپړه هم وي، دومره بشپړه چې دوی ته د خيبر او ښايي له خيبر څخه وړاندې لاره هم خلاصه شي.»[1]

په همدغه ماښام وروسته له ډېرو خبرواترو، يوه ساده ستراتيژي جوړه شوه. ټې عسکر او د کمپ ملکيان به له خپلو جوړو کړو نېزو سره په کلا کې په دفاعي سنګرونو کې درېږي او پاتې ټول جوړ عسکر به په درېيو ډلو وېشل کېږي. درې واړه به «مخامخ د اکبرخان پر کمپ يرغل کوي، کمپ به سوځوي، اکبرخان به د سيند په لور شاته تمبوي، او ټولې وسلې به يې چونۍ ته راوړي».[2] دوی د ماتې په صورت کې بل پلان يا بديل نه درلود. د راتلونکې ورځې له ساړه سباوونه مخکې، د اپرېل د اوومې د سپېدو په رڼا کې د ښار دروازې خلاصې شوې او د ډسمبر د پای راهيسې کله چې د سېل قوا جلال اباد ته راورسېده، په لمړي ځل ټوله چونۍ د ښار له دېوالونو بهر راووته. د سېل تمه وه چې د

اکبر پر دفاعیانو نابېره برید وکړي، خو د جنرال د دغه قمار خبره په یو ډول نه یو ډول د اکبرخان سـړیو ته رسـېدلې وه. کله چې د جلال اباد په ختیځ کې د غرونو تر شـا لمر راپورته شـو، عسـکر پوه شـول چې اکبرخان مخکې له مخکې خـبر شـــوی و او خـپـل ټـول پـوځ یـې «چـې پـه زرګـونـو پـوځـیـان وو»، جـګـړې تـه چـمـتـو کـړې و.[۳] ډزې سـمدسـتي پیل شـوې او لمرنۍ مرګ ژوبلې ترټولو ختیځ لوري ډلې ته ورواوښـتې. د دغه ډلې قومانده اورډ ریري تعمیدي شراب نه څښـونکي هنري هولاک کوله. اکبر خپل ټول اسـوال د ده په لوري د یرغل له پاره واسـتول. کله چې «د اسـوالو لویه ډله» ورنږدې کېده، هولاک په کراره خپلې ډلې ته امر وکړ چې مربع جوړه کړي. وروسـته یې له دوی څخه چاپېر اسوالو ته سخته مرګ ژوبله واړوله او یرغل یې شاته وتمبولو. نوموړي وروسته لیکلي: «ما تل دا احساس کولو چې خدای زما په پلو دی.» په کلا کې د کلابندۍ په بهیر کې د ده له وعظ څخه عسـکر ډېر سـتړي شـوي و، خو دلته د جګړې په ډګر کې، د ده په کابو مرموزه بڼه سـره سـینه یې ډېره خوښـه شـوه. په دې اړه یې یو عسـکر داسـې لیکلي: «دی له ډزو لاندې داسې ارامه درېدلی و لکه چې له مېرمنو څخه په یوه ډکه حجره یا مېلمه خونه کې ولاړ وي.»[۴]
د جګړې په ټول بهیر کې، د ښـار له دېوالونو څخه توپخانې په ډېره ځیرکۍ له دغو درېیو انګرېزي ډلو سـره مرسـته کوله. دا هغه څه وو چې انګرېز پوځیانو په کابل کې هېڅ کله سـم کار ترې نه و اخیسـتی. خو دلته، لکه د اشـغال په لمړنیو جګړو کې، د توپخانې کره او اغېزمنو ډزو د افغان قبایلو پر ضد جګړه کې ډېر توپیر راوسـت ځکه چې افغانان د توپ له مردکیو څخه ډکو ګولیو او له مړرنو چاودېدونکو مرمیو سـره اشـنا نه وو. سـربېره پر دې، د جلال اباد هوار ډاګونه هم د دسـپلین لرونکې پلې قوا د انګرېزي ډوله جګړې په ګټه وو او دلته افغانانو له غرنیزه چریکي تکتیکونو څخه چې په غاښـیو کې انګرېزانو ته ډېر زیانمنوونکي وو، کار نه شـوی اخیستی؛ نو سمدلاسه دا څرګنده شوه چې له شپږو میاشتو وروسته اوس وضعیت د انګرېزانو په ګټه بدلېده.
کله چې سـېل خپل مرسـتیال ویلیم ډني ته امر وکړ چې د ختبو په هغه کوچنۍ کلا یرغل وکړي چې د ښـار او اکبرخان د کمپ تر منځ ولاړه وه، په پرمختګ کې لږ وقفه راغله. په ګډوډۍ کې، کله چې ډني - هغه سـړی چې په ۱۸۳۹ کال کې یې پر کندهار بریالی یرغل وکړ او یو کال وروسـته یې دوسـت محمد خان ته په بامیانو کې ماته ورکړه - د خپلو سـړیو په سر کې په منډه د کلا له دروازې څخه د ننه کېده، په ګولۍ ولګېد او مړ شو، خو له دې سره سره پرمختګ دوام وکړ. د اکبرخان لیکو ته په نږدې کېدو سـره، افغانانو پر انګرېز پوځیانو ډزې پیل کړې. انګرېز پلې ډلې خورې شـوې او له برچو سره یې پر افغانانو ورمنډه کړې. تامس سیټن چې یو له هغه کسانو څخه و چې تر نورو مخکې وو، داسې لیکلي:

زموږ ډلې ډېر ژر د اکبرخان کمپ ته د ننه شـوې. موږ ورمنډې کړې او پرته له کوم خنډه ورانديې لاړو. دښـمن په ونو کې مخ په تېښـته شـو. موږ د دوی ګڼ شـمېر ولیدل چې په سـیند کې یې ځانونه واچول. د سـیند اوبه دومره ډېرې او چټکې وې چې ډېری یې مړه کړل. د دښـمن اسـوالۍ ډلې د څه وخت لپاری مقاومت وکړ، خو کله یې چې د دوی پر ضـد زموږ د اسـوالو او توپونو ننداره ولیده، دوی هم د سـیند په غاړه شـا ته شـول. د اکبر ټول کمپ زموږ لاس ته ولوېد. د ده توپونه، مهمات، جنډې، د لوټ مال او نور هر څه یې چې درلودل، موږ ونیول. وروسـته، د بېګل په غږ زموږ پلې جنګیالیو ته د بېرته تګ امر وشـو او زه له څو کسـانو سـره له دوی څخه بېل شـوم چې خېمو او څېړو ته چې د ونو له څانګو او درمو څخه جوړې وې، اور واچوم. دغه څېړې او خېمې بیخي ډېرې وې او لوګی یې دومره ډېر و چې ټولې درې ته یې زموږ د بریا خبر ورکړ. یو شـمېر اوښـان او د غلې ډېرۍ هم لاسـته راغلې... د دښـمن پر تانو باندې د برید په ترځ کې له خواشـینوونکې تېروتنې سـره سـره [د ډني وژل کېدل]، زموږ مرګ ژوبله په حیرانوونکې توګه لږ وه. په ټوله کې زموږ یوولس کسه ووژل شول.[۵]

د ماښام په اوو بجو هر څه پای ته ورسېدل. ځېل شوي او ټپي افغان کلابند کوونکي ژر د ګندمک په لور بېرته ستانه شول او غرمې ته نږدې د اعاشې او اباتې کارکوونکي لا د وخته ښار ته په ډېره پیمانه د نیول شوو باروتو، د توپ او ټوپک ګولیو او د غلې په لېږدولو بوخت وو. همداراز «ډېر چرګان او هیلۍ چې هاخوا دېخوا الوتل» هم راوړل شول. خوشحاله ګلیګ لیکلي: «بریا هېڅ کله دومره بشپړه نه وه لکه دا چې وه. اکبر او ځېل شوی پوځ یې د کابل په لوري وتښتېدل او په دې بل لوري کې د سیمو مشرانو خپلې تسلیمۍ راولېږلې.»[۶]

نږه ورځې وروسته کله چې بلاخره د پالک مرستندویه ځواک ترسترګو شو، د چونۍ پوځیانو د دې توان درلود چې د دوی بدرګې ته پر اسونو ورشي. کساتي پوځ په دې خیال و چې دوی به اوس د چونۍ کلابند شوي پوځیان په اوږدو ږیرو، ستړي ستومانه مخونو، څیرې او زړو جامو کې ویني، خو پر ځای یې دوی «کټل چې دغه ټول پوځیان چاغ، ګلابي، د ښې روغتیا خاوندان، په ډېر پام او پاک ږیرې خرېیلي او داسې پاکې جامې یې په تن وې لکه د هند په یوه تر ټوله منظمه اډه کې چې هستوګن وي. خو برعکس، موږ د مرستدویه ځواک سرېو، له دوی سره ډېر توپیر درلود... زموږ کوټونه او پرتوګونه څیرې او چټل وو او لمر مو شونډې او مخونه تناکې کړي وو.»[۷]

په داسې وخت کې چې د پالک ځواک ښار ته د ننه کېدلو، دوی ته مخامخ باجه غږول کېده او داسې پخوانۍ یعقوبي• Jacobite سندره یې ورته بلله: «اه، تاسې باید ډېر مخکې راغلي وای.»

د تل په څېر، چا جنرال پالک بیړې ته نه شوی اړ ایستلی او پرمختګ یې په بې رحمۍ له تاوتریخوالي ډک او په ډېره مېتودیکي بڼه و.

کله چې ده پر خیبر خپلې منګولې ټینګولې، د ده سپاهیانو د افغانانو د مخکنیو ظلمونو په بدل کې غچ اخیستنه پیل کړه. دوی به د هغه افریدیو چې دوی وژلي وو تنې ټوټې ټوټې کړې او د خپلو ټوپکو «برچې به یې د دوی په ککریو کې وهلې وې او د بریا د نښې په څېر به یې کمپ ته راوړلې». په وژل شوو کې یو شمېر افریدۍ ښځې هم وې*. د پالک یو افسر دویم بریدمن ګرین ووډ Greenwood دغه سپاهیان وترټل، خو یوه یې په ځواب کې ورته وویل: «صاحبه، په دغه ناولي غابښي کې ما خپل دوولس پوځي ورونه له لاسه ورکړي؛ نو زه به په ډېره خوشحالۍ خپله برچه په یو میاشتني خیبري ماشوم کې چې د مور په غېږ کې یې هم وي، خښه کړم.»[۸]

پالک په دې اړه داسې څه ونه کړل چې د دغه ګروهنې مخنیوی وکړي او کله چې د جلال اباد په لور روان و، د ده کساتي پوځ به هغه کلي وسوځول چې دښمن به وګڼل شول. دوي یوه بانده چې د لوټ مال او د وژل شوو عسکرو یونیفورم یې په کې وموندل، په مېتودیکي ډول له خاورو سره برابره کړه. پالک په یوه استونه کې په بې پروا بڼه لیکلي:

• د برتانیې په تاریخ کې په ۱۶۸۸ کال کې د معزول او تبعید شوي پاچا، دویم جېمز پلویانو ته یعقوبیان وایي. ژباړن

*کېدای شي دغه ښځو جنګیالیو ته اوبه وروړلې. په جګړه کې دا د پښتنو ښځو دود و.

«د علي بوغان Ali Boghan ويجاړونه د نابېره احســـاســـاتو د پارېدنې پايله وه چې هېڅ تمه يې نه کېده او موږ يې د مخنيوي له پاره احتياطي چارې اړينې نه وې ګڼلې.»[٩]

جلال اباد ته چې ورســېد، پالک بيا هلته تم شــو. که څه هم په چوڼۍ کې ډېرو کســانو غوښــتل چې پرته له ځنډه په اکبرخان پســې چې کابل ته په تېښــته کې و، لاړ شــي، خو پالک هوډمن و چې هېڅ څه د بخت ازموينې ته پرېنږدي. لکه څنګه چې چوڼۍ خپل ټول اوښــان د کلابندۍ په بهير کې خوړلي و، پالک په دې اند و چې د پوره اکمالاتو د لېږد له پاره د بار ځاروي لږ دي؛ نو مخکې له دې چې د کابل د بيا نيولو په موخه وړاندې لاړ شــي، لږترلږه ۹۰۰۰ نورو اوښــانو ته اړتيا وه.[١٠]

ســربېره پر دې، تراوســه دا هم څرګنده نه وه چې نوی لوی والي به ده ته د څومره وړاندې تګ صــلاحيت ورکړي او په ډېرېدونکې توګه داسې نښې، نښــانې ليدل کېدې چې اېلېنبوره چې يو وخت جګړه پال و، اوس په وېره کې و او اړنګ يې ډېرېده. اېلېنبوره د کلکتې د تشې خزانې په هکله اندېښــمن و؛ نو پالک او ناټ ته يې پيغامونه لېږل چې اوس چې جلال اباد نيول شــوی او اکبرخان ته ماته ورکړل شــوې ده، دوی بايد د عملياتو پای ته رســول پيل کړي او بېرته هند ته د راتګ تابيا ونيســي. که چېرې اړتيا وي، بنديان او يرغمل دې خپل برخليک ته پرېښــودل شــي. د جلال اباد او کندهار چوڼيو هېڅ باور نه کولو چې دوی د کابل له بيا نيولو څخه منع کړل شول، هغه هم په داسې وخت کې چې اکبرخان مخ په تېښـته و. کله چې براډ فوټ دغه خبر واورېد، داسې يې وليکل: «داسې ښـکاري چې په دغه هېواد کې تېروتنې زموږ په برخه دي. د پلازمېنې په لور يو ځواکمن پرمختګ به بې اړنګه بريالی وي او دا هم کابو يقيني ده چې پايله به يې د هېواد بشـپړه تسـليمي وي... [خو] جنرال ته د حکومت له خوا هېڅ ډول دسـتور نه دی ورکړل شـوی او حتی که همدا اوس يې کولی هم شوای، ده به يرغل په لاره نه و اچولی ځکه چې نوموړی نه پوهېږي چې مشران څه غواړي.»[١١]

په کندهار کې کله چې لارنس - چې په انګرېزي هند پورې يې د ټول افغانستان د ضميمه کولو کمپاين کولو - د کندهار په ګډون د ټول افغانسـتان د پرېښـودلو په هکله ولوستل، هک پک شـو او داسې يې ليکلي: «د کندهار د پرېښـودلو بې وخته امر داســې و لکه زموږ پر ســر چې ټکه ولوېږي.» جنرال ناټ لا ډېر زړه توری شـــو چې د بريا شــېبې ورڅخه واخيستل شوې. نوموړي خپلې لور ته ليکلي:

په واک کې خلک يا ټول لېوني دي او يا خدای د يوې ښـې موخې له پاره ړانده کړي دي. زه له کار څخه ډېر ډېر ســتومانه يم. له دغه هېواد څخه ستړی يم او د خپلوهېوادوالو له ځبنتوب څخه ستړی يم... زما عسکرو څلور مياشتې تنخوا نه ده اخيستې. د کندهار په خزانه کې حتی يوه روپۍ نه شته او پور هم نه اخيستل کېږي. د ناروغانو او ټپيانو له پاره هېڅ درمل نه لرم. د عسکرو له پاره د غوايو کراچۍ نه لرم او نه يې د پېرودلو او يا کرايه کولو له پاره پيسې شـته او مهمات مې لږ دي. د تېرو شـپږو مياشـتو راهيسې مې د دغه ټولو غوښـتنه کړې ده او کوم يې، خو يوه کوچنۍ مرسته هم راسره نه ده شـوې... څومره مې په اسـتراليا کې يوه ښـايسته ځای ته زړه کېږي.[١٢]

جنرال پالک او ناټ دواړو بېرته تګ نه غوښــت؛ نو هر څه يې ځنډول او اېلنبوره ته يې پرله پســې پلمې لېږلې چې ولې تر اوسه په بېرته ورتګ نه دي توانېدلي - خرابه هوا، د لېږد د وسيلو نشتوالی، پيسې او داسې نور - او په عين وخت کې يې

په هند او برتانیه کې تندلاري پالیسـي جوړوونکي هڅول چې ایلېنبوره اند بدلولو ته وړوماري. ډیوک اف وېلېګټن* Duke of Wellington، چې د جګړې ډېر پلوی و، لوی والي ته ولیکل: «دا ناشـونې ده چې په هغه کلکه بنه چې زه یې غواړم تا ته ټینګار وکړم چې په ختیځ کې زموږ د پوځ د حیثیت بیا اعاده څومره ارزښـت لري.»[۱۳] پالک هم کلکتې ته په پرله پسې لیکونو کې همدغه خبره کوله او ویل یې: «زموږ د وتلو په اړه زه وېره لرم چې په اوسني وخت کې به دا تر ټولو بده اغېزه ولري. دا به یوه ماته وګڼل شـي او د یو ځواکمن ملت په توګه به زموږ حیثیت د نړۍ په دغه برخه کې له منځه لاړ شي.»[۱۴] ایلېنبوره یوه شو چې نوموړی به په دې تورن شي چې یو ښه فرصت یې له لاسه ورکړ چې له اکبرخان څخه یرغمل ازاد او د انګرېز پوځ حیثیت بېرته اعاده کړي؛ نو د داسـې لارې په لټه کې شـو چې خپل دریځ بېرته بدل کړي.

پالک دې ته تم و چې ایلېنبوره یې پرې ورخوشـې کړي، خو په عین وخت کې یې له هغه افغانانو غچ اخیسـت چې د ده لاس وررسـېده. نوموړي جزایي ډلې د جلال اباد د درې قبیلو ته لېږلې چې د «دوی د کورنو د بامونو په نړولو او د هر هغه څه چې سـوځول کېدل، په سـوځولو» دوی ځانته تابع کړي.[۱۵] یو غونډ په سـوېل کې د شـینوارو سـیمې ته ولېږل شـو چې ټولې کلاوې او ټول کلي وسـوځوي او ټولې ونې یې چپه کړي. یوازې په یوه ورځ کې یې ۳۵ کلاوې وسـوځولې. د توپچي اګسـتس ابټ Agustus Abbott تر قوماندې لاندې یو بل غونډ د ګندمک په لور ولېږل شـو چې د کلیو اوسـېدونکو ته چې د څلورڅلوېښـتمې قوې وروسـتي ژوندي پاتې یې په ټولیزه توګه وژلي وو، سـزا ورکړي. نوموړي وروسـته لیکلي: «موږ د انګورو ټول باغونه له منځه یووړل او د دوه پېړیو زړو ونو چاپېر مو ژوره کړۍ وکینده. د دوی کلاوې او کورونه مو وران کړل، دېوالونه مو والوزول او د دوی ښـایسـته ونې مو وچېدو ته پرېښـوې**. دغه غچ په خپل اغېز کې بشـپړ او دوامداره و. دغسـې بد چلند د خواشـینۍ وړ و، خو د درس داسـې ورکړه اړینه وه.»[۱۶] د پوځ سیاسي افسر، مکګرېګر هم د دغه ظلم او ورانۍ په پلوۍ لیکلي چې کېدای شي وران دېوالونه ژر ورغول شي، خو د ونو داسـې له منځه وړل چې یو متمدن اند ته به بربریت ښـکاره شـي، یوازینۍ لاره وه چې افغانانو ته «زموږ د ځواک کچه ښکاره شي څکه چې دوی د خپلو ونو له سیوري خوند اخیست». داسې امر شوی و چې «سمدلاسه د هر هغه کلي چې له اکبرخان سره د مرستې ګمان پرې کېده، کلاوې، کورونو، ونې، غله او واښه له منځه یووړل شي».[۱۷]

په عین وخت کې، په جلال اباد کې د تودوخې او له وچې یې د مرضـونو راتګ د پوځیانو ناخوښـي او ځورېدنه ډېروله. لمړی بریدمن ګرین ووډ په دې هکله لیکلي:

د افسرانو په منځ کې ناهیلي او د عسکرو په منځ کې د ناراضتیا بنګاری هغه وخت ډېر شو چې دوی لمړی په ورځو او وریسې په اونیو بېکاره پراته وو... هره ورځ ګڼ شـمېر اوښـان او نور د بار وړلو څاروي مړه کېدل او د دوی له مردارو او په کمپ کې د چټلۍ تورم د زغملو وړ نه و. د مړو څارویو مردارو چې په هره خوا کې پراته وو، په میلیونونو مچان وزېږول او له دوی څخه به فضـا توره وه. دې زموږ ربړه دومره ډېره کړه چې یوه دقیقه ارامتیا راته ناشـونې شـوه. تدارکات خراب او لږ وو. د سـړیو په منځ کې ناروغي خوره شـوه او

*ډیوک اف وېلېګټن هغه ایرلندي انګرېز پوځی و چې ناپلیون ته یې په ۱۸۱۵ کال کې په واټرلو کې ماته ورکړه او وروسته له ۱۸۲۸ کال څخه تر ۱۸۳۲ کال پورې د برتانیې صدراعظم و. (ژباړن)

**په ۱۹۹۰ مو کلونو کې کله چې طالبانو په پروان کې چې تاجک کلي په کې ډېر دي، خپل زغم بایلود، د باغونو او انګور تاکونو پر وراندې یې همدغسـې تکتیک وکارولو.

دوی به په ترخه بنه سرټکونه کوله چې د دې پر ځای چې سمدلاسه د دښمن په لور د خوځېدو قومانده ورکړل شي، دوی د دې له پاره دلته راوستل شول چې د ډارنو په څېر په دغه طاعون وهلي ځای کې مړه شي.[18]

د تودوخې درجه ډېر ژر ۴۳ سانتي ګرېټ ته اوچته شوه او ډېرو افسرانو به خپل وخت د کورونو په سرو تلخونو کې تېرولو.

په کلا کې یو سړی په ځانګړې توګه ډېر غمجن ښکارېده. تامس سېټن لیکلي: «هر ماښام، کله به چې عسکرو ماښامنۍ پیل کړه، جنرال سېل به غلی ووت چې ظاهراً زموږ د کار د پرمختګ کتنه وکړي، خو په حقیقت کې به د خپلې ښځې او لور د ناچاره وضعیت په اړه په فکر کې ډوب و او له ځان سره به یې ارزونې کولې چې دوی څرنګه وژغوري.» سېټن پوه شو چې اوس خو کلابندي ماته شوې او په دې اړه د سېل اندېښنې لیرې شوې وې؛ نو د نوموړي فکر خامخا د خپلې کورنۍ د برخلیک په اړه ډېر څرخي، په ځانګړې توګه اوس چې اېلېنبوره له افغانستان څخه د پوځ د ایستلو په اړه سوچ کولو او داسې ښکارېدل چې د جګړې یرغمل او نور برمته کسان به په اسارت کې پرېښودل شي. د کلابندۍ په وخت کې داسې ګنګوسې هم وې چې اکبرخان به مېرمن سېل د ښار د دېوالونو مخته راولي او هغې ته به د سېل پر وړاندې شکنجه ورکړي چې تسلیمۍ ته یې اړ کړي. یو ماښام سېټن په پیره درېدلی و او په دې مهال سېل هم یوازې ورښکاره شو. دلته، سېټن خپل زړه راغونډ کړ او له جنرال څخه یې پوښتنه وکړه چې که دغه ګنګوسې رښتیا شي، دی به څه وکړي: «زما لوري ته یې، ژېړ خو جدي مخ واړولو او په کېپډلو ژورو احساساتو یې داسې ځواب راکړ: «زه به د هر توپ میل د هغې په لور واړوم، زما زاړه هډوکي دې د دغه کلا په ړنګو کې ښخ شي، خو زه به هېڅ کله تسلیم نه شم.»»[19]

داسې ښکارېدل چې د سېل له خوا د اکبرخان ماته، مېرمن سېل او نورو اسیرانو ته یو له ښو او بدو څخه ګډ خبر و. لکه د جلال اباد په چونۍ کې، دوی غلطې ګنګوسې اورېدلې وې چې پالک ته ماته ورکړل شوې؛ نو دوی په ژور خپګان کې ډوب شوي وو، خو کله چې د سېل د بریا او د خیبر له لارې د پالک له بریالي راتګ څخه خبر شول، دوی ته د ابهام حالت بیا راژوندی شو او له یوولسو اونیو ثبات وروسته، بیا پر اسونو کښېنول او د شمال په لوري ولېږل شول چې د انګرېزانو د ژغورنې له ممکنه هڅې لیرې وساتل شي. دوی وروسته خبر شول چې د جلال اباد له جګړې څخه وروسته، ډېرو مشرانو - په ځانګړې توګه د ختیځ غلزي مشرانو - «غوښتنه کوله چې دوی ټول ووژل شي، خو یوازې په خپله اکبرخان د دوی د ژغورنې له پاره مداخله کوله.»[20]

مخکې له دې چې دوی بیا لالهانده ولېږل شي، د اکبر خان خسر او په لغمان کې د بابکرخیل غلزیو مشر چې دغه بندیان یې په اسارت کې وو، د دوی د مالونو غوره توکي واخیستل. مېرمن سېل لیکلي: «ده د مېرمن مېکناټن ټولې ګانې واخیستې چې له یو لک روپیو څخه یې ډېر ارزښت درلود او همدا راز د دېرش - څلوېښت زره روپیو په ارزښت شالونه یې هم ترې واخیستل.» خو مېرمن سېل نه غوښتل چې په اسانۍ لوټ شي. نوموړې دوام ورکوي: «دوی زما

جعبه لرونکی بکس په ډېره خوښۍ واخیست - خو ما هسې بې ارزښته چتیات او یو څو کوچني بوتل چې ما ته بې ګټې وو، په کې اېښي وو. هیله منه یم چې افغانان د دغه بوتلو مواد د دارو په خیال وخوري او اغېزمن ورته تمام شي. په یو بوتل کې نایتریک اسید او په بل کې د سپلورنایټریټ محلول و.»[۲۱]

څو ورځې وروسته د اسیرانو کاروان د ټېي اکبرخان له کاروان سره چې د کابل په لوري روان و، مخامخ شو. کله چې جورج لارنس د دوی له څنګه تېرېده، اکبر خان یې په ډولۍ کې ولید . نوموړي لیکلي:

اکبرخان په رنګ ژېړ او ناروغه ښکارېده او ټېي لاس یې په غاړه کې اچولی و. زموږ سلام ته یې په ډېر ادب ځواب ورکړ او کله یې چې زه له څنګه تېرېدم، ما ته یې موسکا وکړه او په اشاره یې راته وویل چې ورسره یوځای شم. نوموړی په ډېره ازاده بڼه او د یو سرتېري په څېر د سېل د بریا او د خپلې ماتې په هکله وغږېد. زموږ د عسکرو زړورتیا او همدا راز د سېل ښکاره بڼه یې چې د خپلو عسکرو په سر کې پر خپل سپین اس سپور و، وستایله. ده ومنله چې سړیو یې په بېړه تېښته وکړه او دی په خپله ړ شو چې له خپلې ډولۍ ووځي او په اس وتښتي. که چېرې په ده پسې زموږ ځواکونه څو میله د سیند تر غاړې تللي وای، هغه حتماً یرغمل نیول کېده ځکه چې نوموړی څو ساعته هلته تم و څو یوه جاله ورته برابره کړل شي چې له سیند څخه یې تېر کړي.[۲۲]

وروسته اکبر خان دوی ته د خدای په امانی لاس وخوځولو او د کابل په لوري روان شو. بندیان په یوه بله لاره د تېزین غاښي په سر کې یوې کلا ته ولېږدول شول. په لاره کې دوی یو ځل بیا د جنوری د میاشتې د شاتګ په لاره تېر شول او په وار وار هیبتناکه تېر یادونه یې تازه کېدل. لارنس لیکلي: «ډېر هغه مړي چې په واوره کې پټ پاتې وو، لږ خراب شوي وو خو ډېر نور په اسکلېټ بدل شوي وو.»[۲۳] تر ټولو غمجنه صحنه د سپاهیانو د لښکر د ببرو او ځنګلي شوو پاتې عسکرو لیدل وو چې ځینې یې تر اوسه د اوچتو غاښیو په غارونو کې پټ وو. مېرمن سېل یو غار ولید چې مخې ته یې د انسانانو ډېر هډوکي انبار پراته وو «او د غار خولې ته څېرمه له وینو څخه داسې ښکارېدل چې د پایښت له پاره دوی یو بل خوړل. په غار کې لږ د ننه، ما د اروا په څېر درې څېرې ولیدې چې په خاپوړو خوځېدلې او د تېرېدو په مهال کې مې له دوی څخه د مرستې غږ واورېد».[۲۴]

په راتلونکو څو ورځو کې د یرغملو جبري یون په باران او ډېرو ختو کې و. سروبي ته څېرمه باران دومره ډېر شدید شو چې بلاخره ناروغه الفنستون یې ختم کړ. لکه څنګه چې ده ډېر مخکې وړاند وینه کړې وه، دی به بیا هېڅ کله په پوله کې د ښایسته سیسیو دیدن ونه شي کړی. که څه هم د دغه ناورین پړه چې د بندیانو دغه حالت ته یې لاره هواره کړه، یوازې او یوازې د ده په غاړه وه، خو د ده د شخصي جذابیت له وجې، نورو یرغملو یې په وفاداری تر پایه پالنه وکړه. ده ته مکنزي او لارنس په ځانګړې توکه زړه سوی درلود او د نوموړي د چوپړیال، مور Moore سره یې په نوبت د دغه بوډا جنرال چې ورځ تر بلې یې حالت خرابېدو، پرته له درمل څخه پالنه کوله. مکنزي «وتوانېد چې د انارو له پوټکي څخه د سېکمنتیا شربت جوړ کړي او تر یوې کچې د الفنستون وروستیو ځورېدنو ته ارامتیا ورکړي».[۲۵] لارنس لیکلي: «ده په وار وار راته وویل چې هیله او حتی دعا کوي چې مړ شي. د شاتګ ډاروونکی هیبت یې په خوب او ویښه کې تل د سترګو مخې ته ولاړ و. زموږ ټولو زړه ډېر ورته بدېده او هڅه مو کوله چې دغه بوډا ته ډاډګېرنه او ارامتیا ورکړو، خو هېڅ ګټه یې نه کوله ځکه چې ذهن او ځان یې له کاره وتلی و او په ښکاره یې د شاتګ پېښو زړه مات کړی و. زخمونه یې جوړ نه شول، خو ده یې پروا نه لرله. د ذهن ربړېدنه یې دومره ډېره وه چې حتی د خپل وجود دردونو ته یې پام نه کېدلو ...»[۲۶]

د ژوند په خپله وروستۍ شپه کې، الفنسټون له خپل چوپړيال څخه يوه کاسه اوبه او يو پاک کميس وغوښت. له مينځلو او کميس بدلولو وروسته، نوموړي مکنزي ته وويل چې هغه دعاوې ولولي چې مړينې ته په نږدې خلکو لوستل کېږي او خپل له ژړا څخه ډک چوپړيال ته يې وويل چې سر يې اوچت کړي. د دغه مهال په اړه لارنس داسې ليکلي:

زه خوارکي جنرال ته نږدې په وچ غولي پرېوتم. [ده] ټوله شپه هېڅ سترګې پټې نه کړې ځکه چې له ډېر درد څخه ځورېده. ما څو ځلې خبرې ورسره وکړې، خو ده به يوازې مننه راڅخه کوله او و به يې ويل چې زه ده ته هېڅ نه شم کولی او ډېر ژر به هر څه پای ته ورسېږي... درد يې ډېر زيات و، خو ده به په زغم او منلو ګاللو. په وار وار يې ما ته وويل چې ډېر خواشينی دی چې د شاتګ په بهير کې ونه وژل شو. د ده د مهربانه او نرم طبيعت او د نورو په کارو کې د نه غرض له کبله، موږ ټولو ورته درناوی کولو او که څه هم ده ته يې خپله مړينه تر ټولو خوشحاله خلاصون و، خو موږ ټول يې په مړينه خواشيني وو.[۲۷]

کله چې اکبرخان د جنرال له مړينې خبر شو، په درناوي او ادب يې امر وکړ چې مړی يې له چوپړيال سره جلال اباد ته ولېږدول شي، خو دا به د الفنسټون په برخليک کې وو چې حتی په مړينه کې هم وځورېږي. بېرته د جلال اباد په لاره کې يوه ډله لاروي غلزي پوه شول چې څه لېږدول کېږي. دوی تابوت خلاص کړ، بيا يې مړی لوڅ لغړ کړ او په تيږو يې وويشت. اکبر يوه بله اس واله ډله ولېږله چې مړی او ساتونکي يې وژغوري. بيا يې دواړه، مړی او چوپړيال، په جاله کې د کابل سيند له لارې د جلال اباد دروازو ته ولېږل.

هلته د اپريل په دېرشمه، پالک او سېل دغه کم بخته جنرال په بشپړو پوځي تشريفاتو خښ کړ*.

کله چې د اکبرخان د بشپړې ماتې خبر کابل ته ورسېد او د ده ځپل شويو جنګياليو د اپريل د اتمې په ماښام کابل ته نګوښېدل پيل کړل، هلته ډېره وېره رامنځته شوه او د بارکزيو ډېرو ملاتړو غونډيو ته تېښته پيل کړه.[۲۸]

د فتح جنګ او سدوزي شهزادګانو چې د خپل پلار له وژنې راهيسې وارخطا په بالاحصار کې ايسار پاتې وو، هيلې بيا راژوندۍ شوې. دوی د خوراکي توکو، وسلو او مهماتو په غونډولو پيل وکړ او د دوی د اصلي متحد، امين الله خان لوګري په هڅونې يې د کوهستان له تاجکانو سره خبرې اترې پيل کړې چې نور عسکر خپلې داعيې ته جلب کړي. لکه په وار وار د پخوا په څېر، کابل د سدوزيو او بارکزيو تر نفوذ لاندې سيمو وېشل شوی و او نواب زمان خان په نهيلۍ د امين الله او د ده د سدوزي متحدينو پر وړاندې له خپلو اډو څخه دفاع کوله. د اپريل په لسمه جلال اباد ته په خپله يوه استونه کې موهن لال کشميري داسې راپور ورکړی: «د امين الله خان لوګري واک ورځ تر بلې ډېرېږي. دی د شاه او فتح جنګ د خزانې واک په لاس کې لري او د خپلې قبيلې سړي، لوګريان راټولوي.»[۲۹]

* په پای کې پالک د ده مړی هند ته ولېږدولو او د کلکتې په پارک سټريټ Park Street هديره کې داسې ځای ښخ شو چې د هغه مقبرې څخه دومره ليرې نه دی په کومه کې چې مېرمن مېکناټن د خپل مېړه هغه پاتې شوني ښخ کړل چې نوموړي يې په موندلو برياله شوه.

مېرمن سېل د تل په څېر د دغه پېښو په اړه سپینه خبره وکړه او په خپله یادلیکچه کې یې لیکلي: «په کابل کې مېلمستیاوو زور اخیستی. نواب زمان خان وایي چې دی به پاچا شي، اکبرخان او جبارخان هم همدغه خبره کوي او امین الله خان هم لکه محمدشاه خان او شهزاده فتح جنګ دې ته ورته خیال لري.» نوموړې زیاتوي:

> عسکر هره ورځ د جګړې له پاره روان وي... اوس د ګوزار وخت دی، خو یوازې له دې کبله چې موږ څو کسه د اکبرخان په لاس کې یو، زه د وخت پر ضایع کېدو اندېښمنه یم. زموږ د هېواد د درنښت او عزت په پرتله، زموږ ژوند څه ارزښت لري؟ داسې نه ده چې زه د خپل ستوني غوڅېدو ته حاضره یم. برعکس، زه هیله منه یم چې د بریا برتانوي توغ یو ځل بیا په افغانستان کې ووینم، بیا به د امیر دوست محمد خان واک ته د رسېدنې په هکله کومه نیوکه ونه لرم. راځئ چې موږ یوازې دوی ته وښیو چې ماتولی یې شو، د دوی خاین مشران وشرموو او د خپلو عسکرو د ناوړه وژنې غچ واخلو او راځئ چې لکه یو په متروکو شړل شوی سپی، له دغه هېواد څخه په پټه وتلو سره د انګرېزانو نوم بد نه کړو... پرېږده چې زموږ لوی والي او اعلی سر قوماندان په دې فکر وکړي او زه خپلو لمسیانو ته د جرابو اوبدل وکړم، خو زه له ډېر وخت راهیسې د یو سرتېري ښځه یم؛ نو نه شم کولی په داسې حال کې ارامه کښېنم چې زموږ پر عزت لکه ولګول شي... که ما واک درلودای، افغان مشرانو به هېڅ کله زه نه وای هېره کړې ځکه چې ویل کېږي د ښځې غچ ډېر هیبتناکه وي، خو له اکبر، سلطان جان او محمد شاه څخه به هېڅ راز غچ اخیستنه زما د غچ تنده ماته نه کړي.[۳۰]

رکود او ابهام د مې میاشتې په نیمه هغه وخت مات شو چې اکبرخان کابل ته ورسېد. په خپله معموله سېکمنتیا او پرېکندتوب یې سمدلاسه د سدوزیو کلا کلابند کړه او یو لړ لوی ماینونه یې د تر ټولو اسانه زیانمنېدونکو برجونو لاندې کېښودل. دلته یې هم له هغه تکتیک څخه کار واخیست چې په جلال اباد کې ورته د ملاتړو په ټولولو کې ډېر اغېزمن و. نوموړي یو ځل بیا خپل ځان د اسلام د اتل په څېر څرګند کړ او سدوزي یې د انګرېزانو ملګري او خاین وبلل. ده نورو مشرانو ته ولیکل: «دا د ګمراه کافرانو پر وړاندې د رښتیني ایمان د خاوندانو د یو موټي کېدو د بېساري ارزښت خبره ده؛ نو ځکه د رښتیني ایمان مخلصو پلویانو په دې خوښه وکړه چې ما د خپل مشر په توګه ومني او زما پر لارښوونه عمل وکړي.»[۳۱]

یوازې په یوه اونۍ کې اکبرخان وتوانېد چې امین الله خان ته رشوت ورکړي چې د سدوزیو ملاتړ پرېږدي. یوه اونۍ وروسته یې میرحاجي خپل کړ چې په وسیله یې د «کابل علما او کوهستانیان» هم د ده پلویان شول.[۳۲] نوموړي له هغه سپاهیانو څخه هم یو غونډ جوړ کړ او وسلوال یې کړل چې د شاتګ په مهال یې انګرېزي پوځ پرېښی و. د مې میاشتې په پای کې، ۱۲۰۰۰ کسه د ده تر جنډې لاندې ودرېدل چې د سدوزي دفاعیانو په پرتله درې برابره ډېر وو.[۳۳] وروسته له دې چې فتح جنګ یوه میاشت تر بمبارۍ او ماین چاودنو لاندې و او د باروتو زېرمه او د توپ ګولۍ یې خلاصې شوې، دی بلاخره تسلیمۍ ته اړ شو. د جون په اوومه، اکبرخان ته په بالاحصار کې بلنه ورکړل شوه. د همدغه میاشتې په پای کې فتح جنګ اړ ایستل شو چې ټول واک اکبرخان ته چې رسماً یې ځان وزیر ټاکلی و، وسپاري؛ نو اکبرخان سمدلاسه ټول واک ترلاسه کړ. فتح جنګ وروسته بیا اړ ایستل شو چې په یو لیک کې پالک ته دغه توضیحات ورکړي: «ما سردار محمد اکبرخان ته د ټولو شتمنیو او هر راز چارو بشپړه اداره وروسپارله او د تل له پاره مې د هر څه په هکله د ټولو موضوعګانو د ارزونې او حل واک ورکړ. نوموړی چې د انګرېزانو سره هر راز جوړښت کوي، زه یې منم او منظوروم او څه بدلون به په کې نه راوستل کېږي.»[۳۴]

داسې ښکاري چې په پیل کې اکبرخان لا تراوسه د یو سدوزي تش په نامه مشرۍ ته د اړتیا احساس کولو چې خپله واکمني مشروع کړي: د هغه تورې لکې سره سره چې سدوزیو د کرکې وړ کافرانو سره اتحاد کړی و او دغه لکې سدوزي زیانمنول، خو د احمد شاه دراني د اولادې داسې کرشمه وه چې اوس هم اکبرخان د دې اړتیا احساسوله چې د هېواد مشرۍ ته یو سدوزی وساتي،[35] خو د جولای میاشتې په پیل کې اکبرخان له دغه ناسمې عقیدې څخه ستړی شو او کله یې چې د میاشتې په نیمايي کې د فتح جنګ او پالک تر منځ یو لیک کشف کړ، ده سمدلاسه ټول سدوزي شهزادګان او ړوند بوډا شاه زمان راغونډ او د بالاحصار په سر کې یې بندیان کړل. فیض محمد لیکلي: «دغه لیک د عزت، غیرت او وفادارۍ له ټولو دودونو سره په ټکر کې و او هغه ترون یې ماتولو چې شاه د ده سره کړی و؛ نو ځکه یې بندي کړ او ټولې هغه ګانې او ګران بیه توکي یې ضبط کړل چې فتح جنګ ترلاسه کړي وو، خو د اکبرخان لا تراوسه زړه تش نه و. نوموړي غوښتل چې شاه ته په متروکو جزا ورکړي او ټول شته یې ضبط کړي.»[36]
کله چې اکبرخان د وزیر په توګه د خپل واک په اوج کې و او د بالاحصار ماڼۍ یې په واک کې وه، ده پرېکړه وکړه چې هغه انګرېز افسران ماښامنۍ ته راوغواړي چې د غزني په سقوط کې یرغمل نیول شوي وو او د ده په امر په دې وروستیو کې کابل ته راوستل شوي وو چې له نورو یرغملو سره یې یو ځای کړي. د دوی په منځ کې یو پېټ خولی السټری ځوان هم و چې وروسته یې د هند د تاریخ بهیر بدل کړ. نوموړی کېپټان جان نېکلسن نومېده او داسې سړی و چې په اسانۍ چا اغېز نه شوی پرې کولی، خو وروسته یې خپلې مور ته داسې لیکلي: «زه هېڅ کله له داسې ښاغلیو او مهذب سړیو سره نه وم ناست. دوی ډېر ښایسته دي او د افغان سردارانو په توګه، د ډېر درنښت او وقار خاوندان دي... ما چې د دوی ناستې کړې ته له یوه سره تر بله وکتل، دواړه، پاچا وژونکي او خپلوان وژونکي سړي مې تر سترګو شول - په دې مېلمستیا کې زموږ د استازي قاتل ښايي داسې سړی و چې ترټولو یې لږ لاس پر وینو سره وو.»[37] د نېکلسن همکار، دویم بریدمن کرافورډ هم د اکبرخان بې عیبه چلند هک پک کړی و. نوموړي وروسته لیکلي:

موږ ته په ډېره مهربانۍ ښه راغلاست وویل شو. ما هېڅ باور نه کولو چې داسې مېړنی، خوش خویه، په زړه کې مهربانه او صادق سړی به چې زموږ د روغتیا او په مزل کې د ستړیا په اړه یې پوښتنې وکړې د مېکناټن قاتل او زموږ د عسکرو د ټولوژنې مشر وي... ده د ماښامنۍ غږ وکړ او په پاټېنګر او ټروپ Troup پسې یې سړي ولېږل چې زموږ لیدو ته راشي. کله چې دوی راورسېدل موږ ټول داسې ښې ماښامنۍ ته کښېناستو چې ما په میاشتو نه وه خوړلې. د ماښامنۍ په ترڅ کې وزیر په بېلابېلو موضوعګانو خبرې او ټوکې کولې ... سبا سهار ته، دغه شیطان ډېر ښه سباناری راولېږه... او د جامو او داسې نورو توکو چې موږ اړتیا ورته لرله یو نوملړ یې وغوښت څو موږ ته یې برابر کړي.[38]

یو سړی چې د نوي وزیر له خوا دومره په درنښت چلند ورسره ونه شو، د برنز پخوانی منشي او د څارګرو مشر موهن لال کشمیري و. اکبرخان د موهن لال او انګرېزانو تر منځ یو لړ مکاتبې کشف کړې وې او په دې هم خبر شوی و چې دغه منشي په فعاله توګه فتح جنګ ته وسلې او مهمات راټولول. د هغه چلند برعکس چې اکبر خان له انګرېزانو سره وکړ، موهن لال سم دلاسه کوټه قلفي او وډبول شو او وروسته شکنجه ورکړل شوه.
موهن لال په یو لیک کې چې په زندان کې یې په چټکۍ له ډېرو ګرامري تېروتنو سره لیکلی و او بیا وتوانېد چې په قاچاقي توګه یې انګرېزانو ته ولېږي، داسې لیکلي: «زه یې څملولم. بیا پر ما باندې یوه اوږده څوکۍ (کوچ) کېښودل شوه چې خلکو یې په سر ټوپونه وهل. دوی زه په لرګي وهلم او په ډېره لړاکه او بې رحمه بڼه یې شکنجه راکوله. اکبر

۳۰۰۰۰ روپۍ له ما څخه غواړي او وايي چې که يې ورنه کړم، زما سترګې به وباسي. زما ټول ځان ډېر سخت ډبول شوی. زه د دولت له امر پرته، د هېڅ شي ژمنه نه شم کولی مګر دا چې د خپلې تباهۍ ننداره وکړم. زما پښې له ډېرې قف پايي څخه پړسېدلې دي.»[۳۹]

يوه اونۍ وروسته موهن لال بيا يو خبر ولېږه چې حالت يې ډېر خراب شوی دی: «کله کله له لاس او پښو څخه کلک نيول کېږم او په شا مې يوه درنه تيږه اېښودل کېږي او په عين وخت کې مې سره مرچ د سترګو او پزې سره سوځول کېږي. کله کله قف پايي کېږم. له هر راز کړاو څخه چې تصور يې کېدای شي، ځورېږم. دی له ما څخه ۳۰۰۰۰ روپۍ غواړي. وروسته له دې چې په لړاکۍ يې له ما څخه کار واخيست، ۱۲۰۰۰ روپۍ يې ترلاسه کړې او وايي که چېرې پاتې روپۍ ورنه کړل شي، زما سترګې به وباسي او په سره اوسپنه به مې وسوځوي.» موهن لال د خپل ليک په دوام کې وايي چې که ووژل شي، حکومت بايد په ډهلي کې د ده د ښځې، دوه ماشومانو او بوډا پلار پالنه وکړي. له څو نورو ورځو شکنجو وروسته، نوموړی په ناهيلۍ کې ډوب شوی و او د داسې ليکونو ليکل يې پيل کړل لکه دی چې بل څوک وي او د موهن لال په هکله داسې خبري کوي چې اوس مرسته ورته بې ګټې او ناوخته وه: «موهن لال درې ځله ډېر سخت ووهل شو او ډېر ظالمانه او بې عزته چلند ورسره وشو. دی تر اوسه د ۱۸۰۰۰ روپيو ورکړې ته اړ ايستل شوی او خدای خبر دی چې ده ته به نور څه پېښ شي. په خپله مهرباني مو له دغه ربړو څخه د ده د ژغورنې له پاره څه وکړئ.»[۴۰] خو د برنز په نه شتون کې چې له ده ساتنه وکړي، موهن لال د پالک په پوځ کې داسې څوک نه لرل چې له ده سره مرسته وکړي؛ نو له جلال اباد څخه يې کوم ليک يا ډاډګېرنه ترلاسه نه کړه. يوازېنی کس چې د ده د خلاصون له پاره يې د پيسو پيدا کولو هڅه وکړه، په ډهلي کې د نوموړي پخوانی د کالج ملګری او اوس ځارګر او د وېډ منشي، شهامت علي و چې په اېندوړ کې يې د کابل له هندو بانکرانو څخه د پور اخيستنې هڅه وکړه چې د ده خلاصون ته لاره هواره کړي او په دې کې بلاخره بريالی شو.[۴۱] په دې اړه اکبرخان ته د پالک له خوا يو ناوخته اعتراض ليک هم مرستندويه و، خو ظاهراً موهن لال تر هغه وخته پرېښودل شو ترڅو چې مسلمان نه شي.[۴۲]

په عين وخت کې، اکبرخان د بالاحصار دفاعي برخې بيا جوړې کړې، خندقونه يې وکيندل او خوراکي توکي او مهمات يې زېرمه کړل څو که چېرې انګرېزان د کابل د بيا نيولو هڅه وکړي د دفاع له پاره چمتو وي.[۴۳] همدارنګه، د تيزين او خردکابل د غاښيو تنګو برخو ته يې سړي ولېږل چې سنګرونه او مورچلې وکيندي.

له درې مياشتو انتظار وروسته، د جولای په دوه ويشتمه بلاخره پالک او ناټ هغه امر ترلاسه کړ چې دوی ورته تم وو. اېلېنبوره له داسې کليمو څخه په کار اخيستنې چې ټول مسووليت يې د دغه دوو جنرالانو پر غاړه اچولو، دوی ته يې امر وکړ چې که دوی غواړي «نو کولای شي د کابل په لاره له هېواد څخه ووځي». دغه امر يې هم ورکړ چې «د انګرېزي پوځ د ځواک پرېکنده ثبوتونه هلته پرېږدي».[۴۴] نو اوس د دغه جنرالانو تر منځ لوبه پيل شوه چې څوک به ژرترژره کابل ته ورسېږي که څه هم د ناټ مزل ډېر اوږد و - شاوخوا ۳۰۰ ميله حال دا چې د پالک پر وړاندې ۱۰۰ ميله پراته وو.

ناټ همدغه ماښام په احساساتي بڼه خپلې لور ته ليکلي: «دوی مې تړلې لاسونه خلاص کړل. ما ته اوس ګوره، زه به سمدلاسه لاس په کار شم. زه دلته ناست يم او په ډاډمنه توګه ليکم چې زما ښايسته او اصيل غونډونه به دوی ته سم سبق ورکړي.»[۴۵]

یو بل سرې چې دغه خبر ډېر خوشحاله کړی و، جنرال سېل و چې په دې هکله یې لیکلي: «د خوښۍ احساساتو دومره غلبه راباندې کړې چې سم لیکل نه شم کولی.»

جنرال ناټ د تلوسې او ګډوډۍ په حال کې بلاخره د اګست په اتم له ۶۰۰۰ پوځیانو سره له کندهار څخه ستون شو.[۴۶] د کندهار اداره یې د شاه شجاع کشر زوی، شهزاده صفدرجنګ ته وسپارله. دغه شهزاده چې ویل کېږي د یوې لودیانۍ نڅاګرې زوی و، سوګند وکړ چې ښار به د سدوزیو تر ولکې لاندې ساتي که څه هم ناټ اړنګ درلود چې دی به ډېر دوام ونه شي کړی او په شخصي توګه په دې باور و چې «د انګرېزانو له وتلو وروسته به په کندهار کې ډېره ګډوډي او وینه تویونه رامنځته شي».[۴۷] خو دغه ځوان شهزاده هوډمن و چې که وکړای شي، ښار به تر خپلې ولکې لاندې وساتي. کله چې ناټ له کندهار څخه لاړ، صفدر جنګ ډېر ژر په یو لیک کې داسې ورته ولیکل: «مور له ټینګ هوډ څخه پرته بل څه نه احساسوو چې د پاچا د وینې غچ واخلو. همدا اوس زما وینې داسې په خوټېدو دي چې پرته له ښې غچ اخیستنې بل فکر نه شم کولی. زما دې په خدای قسم وي چې تر څو ژوندی یم، زه به بل کار ونه کړم او ټول پام به مې غچ اخیستنې ته وي: یا به زما برخلیک هم د پلار په څېر شي او یا به د ده د مرګ بدل واخلم.»
یوولس ورځې وروسته، پالک له لږ لوی پوځ، ۸۰۰۰ عسکرو سره له جلال اباد څخه حرکت وکړ، خو د ده لاره ډېره خپګانوونکې وه. څومره ډېر به چې کساتي پوځ وړاندې تله، همدومره ډېر مړي به یې ترسترګو کېدل او همدومره ډېر به د دوی تګ هیبتناکه کېده. لمړی یې د «شپېتو خلکو اسکلیټونه د ګندمک په غونډۍ کې خواره واره» ولیدل. د افسرانو توپیر په اسانۍ کېدی شوی ځکه چې «اوږده وېښته یې تر اوسه پر ککریو سرېښ وو». وروسته چې پوځ جګدلک ته ورسېد، تامس سیټن د خپلو سترګو لیدلی حال داسې بیان کړی: «غاښۍ له مړیو څخه دومره ډک و چې لاره یې بنده کړې وه. مور اړ شولو چې دوی یوې خواته کړو چې توپونه مو تېر شي. دا یوه ناوړه صحنه وه او مور ته ژور احساس پیدا شو چې د دغه ناورین په بدل کې به هېڅ راز غچ بسنه ونه کړي... د ټولې لارې په اوږدو کې، په هره شېله او په هر ګوټ کې له کابل څخه د تښتېدلو هغه خلکو اسکلیټونه او مړي پراته وو چې یا وژل شوي او یا له ستومانۍ یا ډېرې یخنۍ مړه شوي وو.»[۴۸] همدارنګه لمړی بریدمن ګرین ووډ داسې لیکلي:

د ځینو یوازې اسکلیټونه پاتې وو او ځینې نور مړي تر اوسه سم پاتې شوي وو او بڼه یې په بشپړه توګه سمه پاتې وه، خو رنګ یې بدل شوی و. د دوی سترګې په ښکاره لیدل کېدې چې ښکاري مرغانو خوړلې وې. دغه مرغانو په هوا کې په دوامداره توګه زما پر سر دورې وهلې او داسې برېښېدل چې زه یې په خپل حریم کې یو پردی او نابللی مېلمه ګڼلم. کله چې د یو لوی کمر ګوټ ته واوښتلو، پنځه، شپږ مړي سر په سر پراته وو او یو ګرګس چې په خوړلو یې اخته و، په لنډ واټن کې یې ها خوا بې پروا ټوپ واچولو او دومره سپین سترګی و چې پرته له دې چې والوزي، خپل لوی وزر یې رپول. ما په خپه زړه له دغه خوابدوونکې صحنې څخه مخ واړولو او په دې هوډ شوم چې زه به پر خپل ټول توان هڅه وکړم چې د افغانانو د غچ دغه پور ادا کړم.[۴۹]

دوی له دې څخه بدتره حالت لا نه و لیدلی او هغه دا چې جګدلک ته څېرمه د غونځو په دېوال کې یې په سلګونو مړي ولیدل چې په تیاره کې هغه وخت ویشتل شوي وو چې د ختلو په موخه یې پر اغزن دېوال منګولې خښې کړې وې او تر اوســه هماغه ځای پراته وو چېرته چې ویشـــتل شـــوي و. له دې څخه لرې وړاندې، د جګدلک د خاورینې کلا د ټیټو دېوالونو د ننه چېرته چې د شاتګ په بهیر کې پوځیان یوه ورځ او دوه شپې پاتې شوي وو، دوی له اتیاوو تر سلو د مړیو اســکلیټونه ولیدل چې کوټه پراته وو. دغه مړي له دوو خواوو څخه هغه وخت د غلزیو د تورټوپکو د ډزو لاندې راغلي وو چې شـــلټن او الفنســـټون اکبرخان ته د خبرواترو له پاره ورغلي وو او دوی یې بې ګټې بېرته راتګ ته تم وو. ســـیټن لیکلي: «دوی په لیکو کې ویشـتل شـوي وو او همداسې مو په لیکو کې پراته وموندل. غوښې یې لا تر اوسـه شـته وې او هر مخ په بشـپړه توګه هغه چا ته د پېژندنې وړ و چې مخکې یې پېژندلو.» دې ته څېرمه، د درې په سـر کې یو ګرد د ځار برج و. دلته یې د سـلګونو هغه سـپاهیانو او ملکیانو مړي وموندل چې افغانانو ژوندي نیولي وو، وروسـته یې کالي ترې ایستلي او بیا یې واورو ته شړلي وو چې مړه شي.

حتی تر بام پورې، ټول برج له اسکلیټو او مخ په ورستېدو مړیو څخه ډک و او د مړیو یوه ډېرۍ له برج څخه بهر وه. د دغه ډېرۍ یو سـر له دروازې څخه نیمایي د ننه او بل سـر یې د برج له دېوال څخه نیولې تر اووه ویشـتو فوټو پورې اوږد پروت و او زینې ټولې پر مړیو پټې وې. ډېره هیبتناکه صحنه وه. داسې ښکاري چې دغه خوارکیو دلته پناه اخیستې وه. هغوی چې وروسته برج ته د ننه کېدل، هغه چا ته به یې هوا بنده کړه او مړه به شـول چې له دوی څخه مخکې د ننه شـوي وو او بیا به یې د دوی مړي ایسـته واچول چې ځان ته ځای پیدا کړي خو د نورو په راتګ سره به دوی هم له منځه لاړل - تر پښو لاندې به شول، ساه به یې بنده شوه او مړه به شول او هغه چا به ایسـته واچول چې له دوی څخه وروسـته راغلي وو. جګړه له ځانسـره تر ټولو هیبتناکه بلا لېږدوي - د غچ روحیه زېږوي، پالنه ورکوي، د بدنیتۍ ټولې هغه جذبې پاروي چې د سـړي په زړه کې لاسـبرې دي او داسـې کړنو ته یې هڅوي چې د خدای مخلوق ته نه، بلکې یو شـیطان ته ښـایي... اوس سـپاهیانو هر چېرته چې کولی شـول هلته یې له ژوندیو او که ژوندي نه وو له مړیو څخه غچ اخیست.[۵۰]

په هر هغه ځای کې چې باور کېده له اکبرخان سره یې تړاو درلود په ځانګړي ډول سخت چلند کېده. یو ښـایسـته کلي چې باغونه او بڼونه ترې چاپېر وو، د سپاهیانو په اند د اکبر خان د خوښې دوبنی هستوګنځی و او که څه هم هستوګن یې پرته له جګړې تسلیم شول، د کلي «هر کور وران کړل شو، ونې یې یا چپه او یا یې پوټکي وایستل شول او وروسته د ښکېلو سپاهیانو ډلې د پام وړ ګڼ شمېر سخوندر، پسونه او وزې راغونډ او کمپ ته یې راوستل».[۵۱]
په پیل کې د پالک په پرتله د ناټ پرمختګ ډېر له دســپلین څخه ډک او تاوتریخوالی یې لږ و، خو کله چې په یو کلي کې یو شـمېر عسکر مړه شـول او بیا د غلزیو مشـران په رسـمي توګه تسـلیم شـول، یوه بشـپړه ټولوژنه پیل شـوه. ټول بالغ نارینه په برچو ووژل شـول، پر ښـځو جنسـي تېري وشـول او مالونه یې لوټ شـول. نوېل چمبرلېن لیکلي: «اوښـکو او زاریو ګټه نه کوله. دان پور به په لوی لاس اوچت کړل شـو، ماشـه به کش کړل شـوه او خوښ به هغه څوک وو چې سمدلاسه به مړه شـول. دغه زلنده• قتلونه (چې د خدای پر وړاندې یوازې او یوازې ډېر ناوړه دي) په رښتیا ډېر ناوړه وو... دا په افغانسـتان کې یوه تر ټوله ښـایسـته دره ده، خو موږ ورانه او ویجاړه کړه. هندوسـتانیان د افغانانو پر ضد

•زلند: جابر، ظالم

دومره پارېدلي وو چې هر څه یې ورانولی شــوی وران یې کړل او ټولو کلاوو او مانیو ته یې چې لاس رســېده اور ورته کړ.»[۵۲]

د ناټ په پوځ کې عیســوی ملا رېویرډ ای. اېن. الن Rev. I. N. Allen ته دغه پېښــو لا ډېر ټکان ورکړی و او لیکلي یې و چې یو مذهبي مشــر کابو هېڅ کله د دغســې صـحنو لیدو ته نه و اړ ایســتل شــوی او زیاتوي: «هره دروازه به په زور خلاصه کړل شـوه، هر سړی به له لیدو سره سم ووژل شـو. پوځیان انګړ په انګړ، برج په برج په دوی پسې وو او ډېر لږ کسان په تېښـته بریالي شـول. یوه دروازه چې د کور اوسېدونکو نه خلاصوله پر شېږ- پوندړه توپ والوزول شـوه او د کور ټول اوســېدونکي پر برچو ووژل شــول.»[۵۳] یو عســکر چې په ســبا د دغه کلي کلا ته لاړ، وویل چې «شــاوخوا ۱۰۰ مړي خواره پراته او شــېږ یا اته ماشــومان په نیمه ســویو ســکرو کباب او د ســوځېدلو خځلو د کوټې لاندې پټ کړل شـوي وو. په کلا کې یوازې یوه ښځه ژوندۍ وه او بې اسرې د پلار، ورور، مېړه او ماشـومانو مړیو ته چې شاوخوا ته یې پراته و، ناسته وه. وروسته یې د دوی مړي یو ځای ته کش کړل او په منځ کې یې کښېناسته».[۵۴]

کله چې ناټ غزني ته نږدې شـو، د ولایت د بارکزي والي په مشرۍ ۱۲۰۰۰ درانیانو یوه لنډه خو سخته جګړه د دوی پر ضـد پیل کړه. کله چې دفاعیان بېرته د ښـار دېوالونو ته د ننه شـول، پالک هم داسې ځای واړول چې د توپونو ګولۍ نه ور رسـېدلې. په راتلونکې سـهار ټول ښـار په بشـپړ ډول تش و. غلزي وېرېدلي وو که څه هم د سـلطان جان په مشـرۍ مرستندویه ځواک په دې وروستیو کې ور رسېدلی و، خو د شپې په بهیر کې یې ښار پرېښی و. له سپېدو سره سم، ناټ د ښــار دروازې والوزولې. نوموړي وروســته په خپل راپور کې ډېر لنډ لیکلي: «ما د غزني د ښــار، د کلا او ټولو اړونده هنري توکو د ورانولو امر وکړ.»[۵۵]

خو یوازې د یو وروستي دود سرته رسونه پاتې وه. د هند د تاریخ په نوم یو نوموړ کتاب اېلېنبوره لوستی و. که څه هم د دغه کتاب لیکوال جېمز مېلر James Mille هېڅ کله هندوستان ته نه و تللی، نه یې کوم هندوستاني پېژنده او نه یې کومه هندي ژبه زده وه، خو په کتاب کې یې اېلېنبوره یوه بشــپړه غلطه نظریه منلې وه چې د دې ادعا یې کوله چې د ســـلطان محمود غزنوي (۹۹۸ - ۱۰۳۰) د مقبرې دروازې له چندڼ لرګي څخه جوړې هغه افســانوي دروازې وې چې نوموړي په ګجرات کې د سومنات لوی معبد د لوټ په مهال پټې کړې وې، خو په حقیقت کې په خپله مقبره او دروازې یې په یولسـمه پېړۍ کې د سلجوقیانو د هنر ځړېنده وې- رالېنسـن یې هم په لیدو سـمدلاسـه پوه شـو چې په دروازو کې حکاکي شــوي لیکنې په عربي ژبه وې چې په اسـلامي بڼې په شـېږ ګوټه ســتوریو کې چې پېچلې عربي مېناتورۍ ترې چاپېر وې، لیکل شـــوې وې، خو هر څه چې وو، پروا یې نه کوله ځکه چې اېلېنبوره دغه دروازې غوښــتې وې؛ نو خامخا به ورکول کېدې.

نو لکه څنګه چې تمه یې کېده، اېلېنبوره د شــمالي او ختیځ هند مشــرانو او شــهزادګانو ته په خطاب کې یوه اعلامیه خپره کړه چې څنګه یې د ۸۰۰ کلونو ســـپکاوي غچ واخیســـت او څنګه یې له ښــکېلاکي پېر څخه مخکې پر هندوانو باندې د افغانانو د پېریو تســـلط برعکس کړ. د انګرېزانو له برکته، هغه دروازې چې یو وخت د هندوانو د ســـپکاوي نښې وې اوس له پوځي اړخه د اباسـین پر ها خوا هېوادونو باندې د هند د ځواکمنتیا په نښـو بدلې شـوې. وروسـته، دغه دروازې له یوې جبرې تشــریفاتي ډلې سـره یو ځای په هند کې ســمې وګرځول شــوې او په تشــریفاتو به هک پک لارویو ته د ننداره له پاره اېښـودل کېدې چې د هند خلکو ته د انګرېزي حاکمیت مهرباني او پیاوړتیا وښيي، خو هندي

شــهزادګانو کوم غبرګون ونه ښــود. همدې ته ورته، د هنداونو غبرګون لا ډېر ســوړ و ځکه چې په دې هکله نه شهزادګانو او نه هندوانو څه اورېدلي وو.[56] کله چې رالېنسن د دغه ښايسته سلجوقي دروازو د ايستلو مديريت کولو، نوموړی پوه شــو چې دوی به په ســختۍ په ســومنات کې کېښــودل شــي ځکه چې د ســومنات نه وې. دغه معبد د زرو کلونو راپدېخوا په کنډوالو بدل شوی و او بل دا چې په خپله هندوانو د دغه ټولې ډرامې هېڅ پروا نه لرله.[57]
افغانان هم د دروازو په وړلو دومره خپه نه وو. د رالېنســن د ليکنې پر بنســټ، د مقبرې منجور هســې په بې پروايی خپلې اوړې وخوځولې او ويې ويل: «دغه زاړه لرګي به ســتاســې څه په کار شــي؟»[58] خو په دې هکله ميرزا عطا داسې سپينه خبره کړې: «اېلېنبوره امر وکړ چې دروازې هند ته ولېږدول شي چې د خراسان بيا نيول تشهير کړي او په داسې يو هېواد کې لوی لګښتونه توجيه کړي چې ډېر لږ عايدات يې لرل. لکه څنګه چې وايي، رښتينی ځواک لباسي پروپاګند ته اړتيا نه لري! تر نن پورې د دغسې ځواک دوامداره نښې د ګڼ شمېر انګرېزي پوځيانو خوسا کېدونکي مړي دي چې تر اوسه يې د خراسان کوچنۍ او لويې لارې بندې کړې دي.»[59]

د جولای په ټوله مياشــت کې، د يرغملو د تبادلې په هکله څو ځلې د خبرو اترو هڅې وشــوې. لمړی مکنزي او بيا لارنس جلال اباد ته ولېږل شول چې له پالک سره يوې هوکړې ته ورسېږي، خو په پای کې خبرو څه پايله ورنه کړه. دوی دواړه بېرته په درناوي خپل اسارت ته لاړل ځکه چې له اکبرخان سره يې همداسې ژمنه کړې وه.
پاټينګر يو ځانګړی ليک پالک ته ولېږه او د داسې هوکړې په هکله يې خبرداری ورکړ چې ټول انګرېز نارينه او ښځې ازاد کړل شي خو ګڼ شمېر بې اسرې سپاهيان په افغانستان کې بند پرېښودل شي. نوموړي ليکلي: «که چېرې موږ يوازې د يو څو انګرېزانو د ازادۍ له پاره پيسې ولګوو؛ نو د انګرېزانو نوم او حيثيت به په هند کې د خپل رعيت او عســکرو پر وړاندې زيانمن شي.»

په داسې حال کې چې په زرګونو بومي عسکر او په دوی پورې تړلي د کمپ ملکي خلک په دغه هېواد کې د مرييتوب حالت ته اړ ايستل شــوي، ډېر نور کم بخته چې خپلې پښې، لاســونه او يا د بدن نور غړي يې له لاســه ورکړي خپل ناځرګند پايښــت ته په دروېزه دوام ورکوي. که دغه خلک هم ازاد نه کړل شي او که چېرې ټول نه، خو ډېری يې په راتلونکي ژمي کې مړه شي؛ نو ما ته داسې ښکاري چې حکومت به د ځان پر ضد کړکې ته لاره هواره کړي او که يوازې انګرېزان د پيسو په بدل کې ازاد کړل شي، د ناښنده پلوۍ تور به پرې ولګېږي.[60]

سـرېېره پر دې، د بند پاتې هنديانو حال ډېرې پاملرنې ته اړتيا لرله. د مرييو يو ســوداګر چې هغې کلا ته راغلی و چېرته چې يرغمل په کې ســاتل کېدل، مېرمن ســېل ته ويلي و چې «څلور ســوه هندوســتانيان په کابل کې په دې ډاډګېرنې بند پاتې دي چې جلال اباد ته به په خوندي توګه ورسـول شـي... نارينه په شـپږ څلوېښــت او ښـځې په دوه ويشــت روپيو خرڅېږي». له ازبک ســوداګرو څخه چې د کابل په مارکېټ کې ډېری وو او د مرييو ســوداګري يې کوله، ډېره وېره کېده ځکه چې دوی په ځانګړي ډول عادتاً پر خپلو مرييو باندې بې رحمه او ظالم وو. کله چې جوســـايه هارلن د خلم له

منځه تېر شـو، د ازبکانو «شـیطاني نوښـتونه» یې بیان کړل او هغه دا چې ازبکانو به خپل یرغمل سـم پر خپل زین ګنډلي وو: «چې یرغمل د دوی تر شا سم روان وي او شا ته پاتې نه شي، دوی به د اس د وېښتو یوه کوڅۍ په یوه ستن کې چې چنګک غوندې کړه وه پېودې وه او بیا به یې دغه کوڅۍ د یرغملو په ګروي کې د سـینې له هډوکي څو اینچه لیرې تېره او غوټه کړې وه او بل سـر به یې له یوه پړي سـره غوټه او پړی به یې د اس پر زین تړلی و؛ نو لاس تر شـا تړلي بې اسـرې یرغمل به اړ وو چې د اس څنګ ته چټک روان وي.»[۶۱] کله چې اکبر، پالک ته ګواښ وکړ چې که دی د کابل د بیا نیولو هڅه وکړي، د جګړې ټول انګرېز یرغمل به سـمدلاسـه شـمال ته ولېږل شـي چې د مریيو په څېر د بخارا په مارکېټ کې خرڅ شي، یرغملو ته د اندېښنو له پاره یو بل ښه دلیل پیدا شو.

خو له کابل څخه بهر په یوه کلا کې انګرېز یرغملو څه ناڅه په هوسـاینه کې ژوند کولو. دغه مهال اکبرخان واورېدل چې د پالک او ناټ پوځونو له دوه لوریو د ده د پلازمېنې په لور حرکت پیل کړی. د نوموړي تر ټولو نږدې متحد، محمد شاه خان غلزي دی وډومارو چې د کافرانو پر ضد د وروستۍ جګړې، مرګ یا ژوند له پاره تیاري ونیسي. ده خپل زوم ته وویل: «دوی جګړه غواړي؛ نو د خپلو وینو تر وروسـتي څاڅکي ورسـره وجنګېږه. راځه چې دوی ټول نیسـت او نابود کړو»[۶۲] نو د جمعې په ورځ اکبرخان پر اس د پلچرخي جومات ته لاړ او له منبر څخه یې د انګرېزانو پر ضـد د وروسـتي او پرېکنده جهاد له پاره له احساساتو څخه ډکه غوښتنه وکړه.

کله چې یرغملو د اګسـت په پنځه ویشـتمه شـپه د خوب له پاره تابیا نیوله، دوی ته دغه بدمرغه خبر ورکړل شـو چې ژرترژره به د شـمال په لور هندوکش ته ولېږدول شي. همغه شـپه د سـپوږمۍ په رڼا کې دوی ته امر وشـو چې خپل پاتې مالونه په هغه ټټوګانو او اوښـانو بار کړي چې اکبرخان ورلېږلي وو. ښځو ته د لمړي ځل له پاره وویل شـول چې افغاني بورکې واغوندي. مکنزي سـخته تبه لرله او فکر یې کولو چې مړ کېږي. دی په یوه کجاوه کې چې د اوښ په یوه خوا کې تړل شوې وه کښېنول شو.[۶۳] دوی د کابل په لمن کې د بابر د مقبرې د دېوالونو له څنګه تېر او د کوهستان په لاره روان کړل شـول او ورته وویل شـول چې لمړنی منزل یې د شـمال لوري ته د اکبرخان هغه کلا ده چې په بامیانو کې د بودا لرغوني دره لاندې ورته پرته ده. دغه دره د بودا د مجسمو په لرلو نوموړه ده.[۶۴]

دوی یوې څلور سوه کسیزه اسوالي ډلې لېږدول. د دغه ډلې مشري د صالح محمد خان په نوم یو قزلباش اسوال افسر کوله. نوموړی د شـاه شـجاع په چوپړ کې و، خو کله چې دوسـت محمد په ۱۸۴۰ کال کې له بخارا څخه بېرته راغی، د شـاه شـجاع چوپړ یې پرېښـود او له دوست محمد سره یوځای شـو. جورج لارنس او هیو جانسـن له همغه وخته لږ پېژنده او د ساتونکو په ډله کې پاټېنګر خپل لس پخواني عسکر چې له ده سره یې په ۱۸۳۸ کال کې د هرات د کلابندۍ په بهیر کې مرسـته کړې وه، ولیدل. په دوی کې حتی دوه هغه تورټوپکوال هم وو چې د اډې د کلابندۍ په وخت کې یې د انګرېزانو په پلوۍ لـه مکنزي سـره څنګ په څنګ جګړه کوله.[65] ټول، پاټېنګر، لارنس، جانسـن او مکنزي ژر د یو فرصت په شتون پوه شول او له دوی سره یې خبرې پیل کړې چې که له دوی څخه کوم یو رشوت اخیستلو ته څوبمن وي. په لمړیو کې دوی په سـنګینۍ ځان ډډې ته کولو، خو کله چې د شـمال په لور د کولو Kulu د بې رحمه غرونو په لړۍ کې د کاروانونو د تګ لوري په سـتغه لاره ختل او ورپسې د هزاره ګانو د سیمې په اوچتو چاودلو ځمکو کې روان وو او کله چې د پالک او ناټ د غوځو بریاوو د راپورونو رارسېدل پیل شول، د دغه ساتونکو چلند بدل شو.

تر ټولو لمړی جانسن، صالح محمد ته خبره یاده کړه. نوموړی په دې هکله د اګسټ په ۲۵مه په خپل ژورنال کې داسې لیکلي:

صالح محمد یو خوش طبعه او خوشحاله انډیوال دی او له موږ غونډې کافرانو سره تعصب نه لري. نوموړی د پیسو عسکر دی او د یرغملو دومره پروا نه لري. دی څو میاشتې مخکې په بخارا کې د قاسم په اسارت کې و. زه ټوله لاره ورسره مل وم او د ده کیسو ته مې سات تېر و. دی په خپل اټکل یو لوی اتل دی. د اتلولۍ کیسې یې پای نه لري او زه د دوه دلیلونو له کبله ورته سم غوږ نیسم. لمړی دا چې زما سات تېرېږي او دویم دا چې زما په غوږ نیونه د درناوي او خوښۍ احساس کوي او زه هیله من یم چې په دې به د ځان د ګټې له پاره ترې کار واخیستی شم.

څو ورځې وروسته کله چې دوی دواړه یوازې ناست وو، جانسن خبره ور یاده کړه. نوموړي لیکلي: «کله چې زموږ له قوماندان سره زما اشنایي ښه ډېره شوه، یوه ورځ چې موږ دواړه یوازې ناست وو او زه ډاډه وم چې درېیم کس زما خبرې نه اوري او لکه څنګه چې زه نه پوهېدم چې غبرګون به یې څرنګه وي؛ نو په نیمه ټوکه او نیمه جدي بڼه مې ورته وویل چې موږ به د پیسو یو غر ورکړو که چېرې د بامیانو پر ځای موږ مخالف لوري ته د ناټ د پوځ په لور بوځي او په عین وخت کې مې په هند کې د خوندونو غورې ورته کولې چې که زموږ د ازادولو وروسته دی هم هند ته د تګ ګروهنه پیدا کړي. لمړی زما په وړاندیز هک پک شو.» [66] خو دومره وخت تېر نه شو چې نوموړي په وضاحت وویل چې «غواړي پوه شي چې موږ د خپلې ازادۍ له پاره څه ته تیار یو» او له بندیانو یې غوښتنه وکړه چې پرته له ټوکو ده ته خپل وړاندیز ورکړي.[67]

کله چې دوی بامیانو ته ورسېدل، خبرو اترو دوام درلود. موهن لال چې تل د ښه تدبیر څښتن و، د دغه خبرو اترو له دوام سره یې مرسته وکړه. ده په کابل کې د خپلو قزلباشو ملګرو په وسیله یو لړ له ژمنو ډک لیکونه یرغمل ساتونکو ته ولېږل. وروسته اکبر خان په یو لیک کې صالح محمد ته امر وکړ چې بندیان نور هم د شمال په لور، خلم ته وخوځوي؛ نو لارنس خپله بولۍ اوچته کړه او صالح محمد ته یې د ۲۰۰۰۰ روپیو نغدې بیانې د سملاسي ورکړې او همدارنګه د نوموړي د ژوند تر پایه په میاشت کې د زرو روپیو د ورکړې وړاندیز وکړ. لکه څنګه چې عطا محمد لیکلي: «سره زر عجب شی دي: په لیدو یې سترګې خوښې مومي او غږ یې خپګان لیرې کوي»؛ نو دغه وړاندیز د صالح محمد پام ځانته واړولو او دې ته تیار شو چې یرغمل ازاد کړي.[68]

د صالح محمد په مرسته، یرغملو په یوې اشارې د هغه کلا کنټرول په خپل لاس کې واخیست چې دوی په کې ساتل کېدل. بیا یې له خپلو پخوانیو ساتونکو سره د څلورو میاشتو اضافي تنخوا ژمنه وکړه که چېرې د کلا په دفاع کې د دوی تر ژغورنې ورسره مرسته وکړي. کله چې صالح محمد د دفاع له پاره بندیانو ته ټوپک ورکړل، دوی چې اوس له څو میاشتو لټ اسارت وروسته بلاخره خپل برخلیک په خپل لاس کې درلود، دومره هک پک شول چې اوس پیره دارۍ ته په رضا کاره توګه نه حاضرېدل. په دغه شېبه کې مېرمن سېل اوچته شوه چې وروسته یې په اړه داسې لیکلي: «زه په دې اند شوم چې ښایي سړي د خپلې دندې په ترسره کولو کې وېره ولري؛ نو لارنس ته مې وویل چې ما ته ټوپک راکړي چې د پیره دارۍ مشري زه وکړم.»[69]

د مېرمن سېل د څکو سترګو لاندې ډېر وخت تېر نه و چې یرغملو دومره زړه پیدا کړ چې انګرېزي جنډه یې په لکړه کې ورکړه. پاټېنګر هم لکه په کوهستان کې د سیاسي اجنټ په توګه دنده پیل کړه او د څېرمه سیمو ټولو مشرانو ته یې

بلنه ورکړه چې د ده دربار ته ورشي او اعزازي جامې ترلاسه کړي. د سپټمبر په څوارلسم جانسن په خپله یادلیکچه کې لیکلي:

زموږ توطیه نوره هم په غوړېدو وه. له څو میلو شـاوخوا سـیمو څخه کابو ټول بانفوذه مشـران زموږ لیدلو ته راغلل...موږ ته یې د وفاداری ژمنې وکړې او د اړتیا په وخت کې یې د جنګیالیو د مرسـتې ژمنه هم راسـره وکړه. موږ نه پوهېدو چې زموږ پوځ څه کوي او چېرته دی، خو داسې مو ګڼل چې دوی به کابل ته نږدې شوي وي او ښایي له اکبرخان سره په جګړه بوخت وي؛ نو که همداسې وي، دا د حیرانتیا ځای نه دی چې ښایي اکبرخان له پنځه، شپږ سوه اسوالو سره هره شېبه په دغه دره کې راښکاره شي. اوس موږ خپل ټول پام له کلا څخه د دفاع مضبوطتیا ته اړولی او د مورچلو د غارونو مخې ته مو چې هر څه د لید مخنیوی کولو، لیرې کړل چې که چېری زموږ په کلا تېری وکړي، دوی ته تود هر کلی ووایو.[70]

یوه اونۍ وروسـته، دغه پخواني یرغملو د مېرمن سـېل په مشـرۍ، حتی له تېرېدونکو کاروانونو څخه د مالیې اخیسـتل پیل کړل.

سهار د وخته د سپټمبر په لومړۍ نېټه، د پالک له کمپ څخه بهر یو اسوال د پالک د یوې څارونکې ډلې په لور مخامخ روان و. کله چې یو عسکر ودراوه، دغه اسوال خپل ځان د شاه فتح جنګ په نوم وروپېژانده.
د اګسـت په پای کې په بالاحصـار کې داسې ګنګوسې وې چې وروسـته له دې چې اکبرخان د سـدزویو د تاج دغه ځوان وارث په سرو اوسپنو داغي کړ، اوس یې د وژلو پلان جوړوي. د دغه اوازې په خپرېدو، د بالاحصار پخوانیو کارکوونکو د زندان په خاورین بام کې یو سـوری جوړ کړ او فتح جنګ یې د یو تونل له لارې چې د دېوال لاندې جوړ شـوی و، له کلا څخه وایسـته او په چندولو کې یې د قزلباشـو مېنې ته بوت. هلته اسـونه تیار ورته زین شـوي وو او نوموړي څلورویشت ساعته وروسته له جنرال پالک سره سباناری وکړ.[71]
د هغه ویناوو پر بنسـټ چې فیض محمد په دې هکله کړې دي، دغه ځوان شـاه پر انګرېزانو تور ولګاوه چې د ده پلار یې یوازې پرېښـود او د دې غوښـتنه یې کوله چې انګرېزان باید په هغه ژمنه عمل وکړي چې د ده له کورنۍ سره یې کړې وه. داسې ګڼل کېږي چې فتح جنګ انګرېزانو ته دغه لاندې خبرې هم وکړې:

«انګرېزانو د افغانسـتان په اشـغال کې بله موخه نه درلوده پرته له هغه څه چې د دوی په اند پایله به یې بلاخره دوی ته ګټوره وي. دوی هېڅ کله زما له پلار سره مرسته ونه کړه او حتی هېڅ پام یې ورته نه کولو... خو له دې سره سره، زه تر اوسه [درې اړخیزه] تړون ته چې زما د پلار او انګرېزي دولت تر منځ شوی، ځان ژمن ګڼم. زه اوس ځکه تاسې ته راغلی یم چې که تاسې په خپله ژمنه ولاړ یاست؛ نو له ما سـره به مرسـته وکړئ او د یرغل په موخه به د کابل په لور وخوځېږئ، او که نه، بیا زه هم انګرېزي دولت ته کومه ژمنتیا نه لرم او ستاسې ځان غوښـتونکې موخې او بدنیتي به ټولو ته ښکاره شي.» جنرال پالک د فتح جنګ د خبرو په اورېدو د شـرم احساس وکړ؛ نو د متانت له وجې او چې د خلکو له شونډو پر انګرېزانو پورې تړلی بد نوم لیرې کړي، د ده مرستې ته تیار شو.[72]

دا څرګنده نه ده چې د فتح جنګ او انګرېزانو تر منځ پورتنۍ خبرې شـوې او که نه، خو پالک په رښـتیا د فتح جنګ ښـه هر کلی وکړ او له پیل څخه یې داسې په ادب او درنښـت چلند ورسـره کولو لکه مېکناټن چې له شـاه شجاع سره

درې کاله مخکې هغه وخت کولو چې نوموړی په همدغه دره کې د خپل تخت د بیا نیولو له پاره روان و، خو په شخصي توګه، فتح جنګ د پالک خوښ نه و او په اړه يې داسې ليکلي: «دغه ناخوښ شهزاده ... په ښایسته بڼه ډنګر او د ښایسته ونګې ځېښتن دی، خو په ماغزو کې د استعداد څه نه لري او نه په اخلاقو کې د درناوي وړ دی. په دې هکله زه د شاه هغه ګروهنې ته اشاره کوم کله چې په ۱۸۳۹ – ۱۸۴۰مو کلونو کې يې په کندهار کې دنده درلوده.«نوموړي کله کله د چونې پر عسکرو جنسي تېری کولو.»»[٧٣] پالک دا هم لیکلي چې ده په لوی لاس له شاه څخه دغه حقیقت پټ کړ چې دوی به له کابل څخه وروسته له دې ووځي چې خپلو هغه محدودو موخو ته ورسېږي چې اېلنبوره ورته ټاکلې وې: د اکبرخان ماتول، د جنګي بندیانو او یرغملو ازادول، د دومره سپاهیانو موندل چې څومره يې شونتیا وي او افغان قبیلو ته د انګرېزانو په اند د دوی د خیانت په بدل کې د جزا ورکول.[٧٤]

يوه اونۍ وروسته د سپټمبر په اتمه، د پالک ځواکونه پر کابل باندې د یرغل له پاره وروستي مزل ته چمتو وو؛ نو له جګدلک څخه يې د تيزين غاښې د خولې په لور حرکت وکړ. د غونډيو له سر څخه پر دوی ډزې د ورځې له تېرېدو سره سمې ډېرېدې. که څه هم پالک په شااوخو ټولو لوړو کې څارونکې ډلې ځای پر ځای کړې وې، خو کله چې تیاره خوره شوه، د تور ټوپکو غیبي ګولۍ د انګرېزي ځواکونو پر کمپ ورېدې. لمړی بریدمن ګرین ووډ لیکلي: «عسکر بهر ته راوغوښتل او تیارسئ وساتل شول. دښمن په دوامداره توګه زموږ پر کمپ له هغه لوړو څخه ډزې کولې چې زموږ په کنټرول کې نه وې او د دوی ګولۍ لکه ګلۍ زموږ د خېمو په منځ کې ورېدلې. د غونډيو اړخونه زموږ د عسکرو د دان پوړو او د دښمن د تور ټوپکو د ډزو له څرک څخه رڼا وو.»[٧٥] سبا سهار په سپېدو کې، د پالک د څارنې مخکښې ډلې خبر ورکړ چې د محمد شاه خان غلزي او امین الله خان لوګري په ملاتړ، اکبرخان په خرد کابل کې له خپلو جوړو کړو مورچلونو څخه له ۱۶۰۰۰ عسکرو سره په دغه لور خوځېدلی او اوس له دوی څخه لږ وړاندې د تيزين په لوړو کې دی.

پالک خپل ځواکونه په درې ډلو ووېشل. هغه ډلې چې له برسکاټلډیانو او په اوږدو جامو پټ له افغان تورټوپکوالو څخه جوړې شوې وې، د غاښې په دواړو ارغاړو يې پورته ختل پیل کړل او د غاښې په بېخ کې، د سېل تر قوماندې لاندې توپچي او د اسوالو مخکښه ډله په احتیاط وړاندې روان شول. ګرین ووډ لیکلي: «موږ په ډله ییزه بڼه مخته روان وو، خو په هېڅ لوري کې مو د دښمن د شتون څه نښې نښانې ونه لیدې. کله چې څه ناڅه دوه میله تنګي ته ننوتلو، ناڅاپه د لوړو له دواړو خواوو څخه یوه اوږده لمبه خوره شوه او ګڼ شمېر ګولیو زموږ د سرونو شاوخوا ته په شپېلي او بزاري تېرې شوې. غونډۍ د دښمن له لیکو ډکې وې او پر موږ يې ډېرې درنې ډزې پیل کړې.» [٧٦] په دغه ځای کې يو له هغه کسانو څخه چې نږدې مړ شوی و، ډاکتر برایډن و چې د لوا د ډاکتر په توګه يې خپله دنده بیا پیل کړې وه. «دی د بانس پر يو تیر چې ډولۍ پرې وړل کېده ناست و کله چې د دښمن يوه شپېږ پونډه ګولۍ ولګېده او بانس يې په پرخچو بدل کړ، خو دی هېڅ ټپي نه شو.»[٧٧]

د تېر ځل برعکس چې برایډن له خپلو همکارانو سره چې سترګې يې واورې وړې وې او په دغه غاښې کې نکوښېده، دا ځل د پالک عسکرو چمتووالی درلود. ابټ د توپ ډزې پیل کړې او په عین وخت کې «سېر رابرټ [سېل] دیارلسمې لوا ته امر وکړ چې ښي لوري ته پر لوړو وخېژي او پر دښمن یرغل وکړي او نهمې او یودېرشمې لوا ته يې د کیڼ لوري پر لوړو د ختلو امر وکړ.» دا هغه څه وو چې ګرین ووډ بیان کړي او نوموړی زیاتوي:

موږ په بېړه او سربدالۍ پورته ختلو. غونډۍ داسې ډېره لوړه او ستغه وه چې سړی په اسانۍ نه شوای ختلی، خو د دښمن ډزو زموږ ختل ګړندي کړل او په لنډ وخت کې دوی ته ورورسېدو. د دښـمن ډزې بيخي ډېرې وې او زموږ په منځ کې ګولۍ له هر لوري په شـپېلي تېرېدې او هاخوا دېخوا لګېدې. دښمنان بېشمېره ډېر وو او داسې ښکارېدل چې دوی د خپل ژوند تر وروستۍ شېبې له غونډۍ څخه د دفاع هوډ درلود، خو کله چې زموږ سـرې د غونډۍ سـر ته ورسـېدل او په خپلو ټوپکو کې يې برچې ورکړې او بيا يې په لوړه چيغه د هورا په ويلو پر دښـــمن ورمنډه کړې... افغانانو د جګړې چيغې «يا الله يا الله» پيل کړې او په داســې حال کې چې موږ يې په بېلابېلو ښايسته نومونو لکه سپيو، کافرانو او داسې نورو نوملو، زموږ په لور رانږدې کېدل او موږ ته يې ډاډ راکولو چې هېڅ کله به کابل ته ونه رسېږو. د کپتان براډ فوټ عسکرو دوی ته همدې ته ورته سپکې سپورې ويلې.[78]

کله چې افغانان د خپلو مورچلو پرېښـــودلو ته اړ ايســـتل شـــول، د ســـېل په قومانده، انګرېزي پوځيانو د موږې په اوږدو کې افغانان څوکه په غونډيو کې ځغلول. په عين وخت کې د غونډيو په بېخ کې اســوالو د اکبر خان پر توپونو يرغل وکړ. دا هغه توپونه وو چې نوموړي د الفنسټون له ځواکونو نيولي وو او اوس يې توپچيان هغه سپاهيان وو چې د خپل بخت ازمويلو له پاره اکبرخان ته ور اوښـــتي وو. کله چې اســـوال ورنږدې شـــول، دغه بدبخته تښـــتېدلي ســـپاهيان ســـمدلاســـه «ووژل شـــول».[79] جګړې ټوله ورځ دوام وکړ. افغانانو په ډېره زړورتيا خپل مقاومت ته دوام ورکولو او حتى يو انچ هم نه شاته کېدل. بلاخره انګرېزي پوځ پر دوی برلاسی شـو او د برچو په زور له هرې پرله پسې څوکې څخه وشـړل شـول. ماسپښـين ناوخته، انګرېزانو د ټولو غونډيو څوکې ونيولې او د اکبرخان سـړيو ته بله چاره پاتې نه شـوه پرته له دې چې شـاته شي او په داسې حال کې وتښتي چې دوی مخته او د دوی مشـر او نور غلزي مشـران په دوام داره توګه ورپســې روان وو. د دوی ماته دومره بشـــپړه وه چې ســـبا ته انګرېزان د خردکابل په لا ډېرو لوړو او ستغو لارو کې داسې تېر شول چې حتى يو ډز ته هم اړ نه شول.

د سـپټمبر د پنځلسـمې په ماښـام د پالک سـتومانه پوځ بلاخره کابل ته ننوت، خو اوس د اکبرخان په ګډون کابو ټول وګړي له ښار څخه تښتېدلي وو. په دغه شپه، انګرېزانو د اس د ځغاستې په هغه ډګر کې واړول چې درې کاله مخکې د مېکناټن په امر جوړ شـــوی و. په راتلونکې ورځ کې فتح جنګ په بالاحصـــار کې پر تخت کښـــېنول شـــو، خو دا ځل د بالاحصار د بيرغ پر لکنه د انګرېزانو توغ ورپېد.

ناټ او د کندهار پوځ يې دوه ورځې وروسـته کابل ته ورسـېدل او د سـپټمبر په يوويشـتم، انګرېزانو ته په کابل کې خبر ورســـېد چې د جګړې ۱۲۰ يرغمل هم راروان دي.* پالک د خپل يو ځوان افســـر، ســـېر رېچمانډ شـــېکســـپير Sir Richmond Shakespeare په مشـــرۍ ۶۰۰ قزلباش اســـوال د دوی د موندلو له پاره ولېږل. دغه افســـر خبر نه و چې يرغملو په خپله ځان ازاد کړی؛ نو کله يې چې دوی وليدل چې د زندان د ســـاتونکو تر ســـاتنې لاندې د ده په لور ډاډمن روان دي ، نوموړی هک پک شـو. ورپسې د خوښۍ او خوشحالۍ چيغې پورته شوې «موږ وژغورل شوو» خو يوازې يو کس ناراضه ښکارېدلو. د دغه کس په اړه مېرمن سېل داسې ليکلي: «جنرال شلټن د يو لوړپوړي افسـر په توګه دا نه هېرول چې بايد درناوی ورته وشي. کله چې سېر رېچمانډ پر ده باندې تر ټولو لمړی غږ ونه کړ او د ده د رارسېدنې راپور يې په مناسبه بڼه تېر نه کړ، سخت د سپکاوي احساس يې وکړ.»[80] مکنزي له ډېرې تبې مغشوش او دومره ډېر ناروغه

* قزلباش د يرغملو د ازادولو په خبرو اترو کې انګرېزانو ته ډېر ګټور وو او د يرغملو د ازادۍ له پاره يې د رشـــوت د اړينو پيســـو په برابرولو کې مرســـته وکړه.

و چې له ځمکې اوچتېدی نه شـوی او کله چې ورته وویل شـول چې وژغورل شـول یوازې «اه» یې وکړل: «او کله یې چې سېر رېچمانډ او صـالح محمد ولیدل چې یو بل ته خپلې لونګۍ ورکوي، یوازې یوه لته پوښـتنه یې په سـر کې وګرځېده چې داسې یو ښاغلي لکه ریچمانډ ته په کټو سره چې د یو داسې کرغېړن کس لکه صالح محمد سره راکړه ورکړه کوي؛ نو د شېکسپیر به هم له داسې چټليو سره سروکار و او کنه.»[۸۱]

یوه ورځ مخکې له دې چې یرغمل کابل ته ورسېږي، جنرال سېل د شـمال په لور د دوی مخې ته د سـتړي مشـي له پاره ورغی. مېرمن سېل چې کابو یو کال خپل مېړه نه و لیدلی، د بیا لېدو په هکله یې داسې لیکلي: «دا موږ ته ناشـونې ده چې د ده د راتګ په هکله خپل احساسات په سمه توګه بیان کړو. ما او لور ته مې د خوښۍ راتګ دومره ډېر ځنډنی شوی و چې د ده لیدل په نابېره توګه راته دردمن شـول او سـتوني مو داسـې ډک شـول چې په ژړا یې راحت نه موندلو.»[۸۲]

مکنزي چې تر اوسه تبه لرله په تیندک جنرال ته ورغی او ورته ویې ویل: ««تاسې ته مبارکي وایم جنراله!» دغه زړور بوډا ده ته مخ واړولو او د ځواب هڅه یې وکړه، خو احساساتو یې پرې غلبه وکړه. د مخ ونګه یې پرله پسې تروشه او تروه کېده، بیا یې اس ته چوکه ورکړه او په چارګام له دې ځایه چټک لاړ.»[۸۳]

کله چې د جګړې یرغمل کابل ته ورسـېدل، دوی ته د توپ پر یوویشـتو ډزو هرکلی وویل شـو او کمپ ته د ننوتلو په حال کې په کتار کې ولاړ پلي عسـکرو دوی ټولو ته د خوښـۍ نارې وهلې. اېنسـېن ګرېنول سـټېپلټن Ensign Greville Stapylton وېلي: «دوی یوه خارق العاده بڼه خپله کړې وه. ټولو اوږدې ږیرې او برېت پرېښـي وو او افغاني جامې یې پر تن وې. خلکو په سختۍ خپل ملګري په کې پېژندل.»[۸۴]

کسـاتي پوځ په کابل کې یوازې دوه اونۍ پاتې شـو. عسـکرو لمړۍ څو ورځې د کابل له باغونو څخه د تازه انګورو او مېوو خوړلو په مشـغولا او د ښـار په لیدلو تېرې کړې او ډېری هغه ځایونو ته لاړل چې تېر کال ظلمونه او وژنې په کې شـوې وې. هغه چا چې کابل د اشـغال په وخت کې لیدلی و، اوس یې په لیدو حیران شـول. انځورګر جېمز رټري لیکلي: «زما په نه شـتون کې ډېر ناوړه بدلونونه راغلي وو. بشپړ ویجاړ کورونه او تور دېوالونه مې تر سـترګو شـول. هېڅوک نه ښکاره کېدل. خلکو ښـار پرېښـی و، هسـتوګنځي یې تش او تیاره وو. موږ په واټونو کې پر اس سـپاره روان وو خو هېڅوک مو ونه لیدل او پرته د یو بې څېښـتنه سـپي له انګولا څخه، چې ښـایي انګرېزي وینې یې څکلي وې، بل هېڅ غږ مو تر غوږ نه شـو. زموږ د نیولي غږ او «اسـونو د کوښـو انعکاس» د تړلي بازار په اوږدو کوڅو کې خورېدلو».[85] په ۱۸۳۹ کال کې نوېل چېمبرلېن د وروسـتي ځل له پاره د برنز کور ته د کرېســمس په مېلمســتیا کې د ګډون له پاره تللی و. په دغه مېلمستیا کې برنز د بر سکاټلند جامې اغوستې وې او په خپله سکاټلندي لمن کې یې د مېز پر سر سکاټلندي نڅا وکړه. اوس یې د اور لمبو کور له خاورو سـره یو کړی و او سـوځېدلي او تور بنسـټونه یې خلکو د خزانې د موندلو له پاره کیندلي وو. چمبرلېن په خپل ژورنال کې لیکلي: «د سېر الکسـاندر کور چې ما ډېرې د خوښۍ شـېبې په کې تېرې کړې وې

په کندېواله بدل شـوی و او اډه چې ډېرې پیسـې مو پرې لګولې وې، ټوله ویجاړه پرته وه. هلته نه یو کور، نه یو بارک او نه کومه ونه پاتې وه.»[۸۶]

هیو جانس لا ډېر هک پک و او وروسته له دې چې کابل ته بیا لاړ، په خپل ژورنال کې یې سمدلاسه داسې ولیکل: «کله چې د خپل پخواني کور د کوڅې په ګوټ کې تېرېدم، و مې نه شو کړی چې پرته له لیدو یې بېرته لاړ شم. که څه هم زه په دې تمه وم چې د ټول کور بامونه به نړېدلي وي، خو داسې یوې بشپړې ورانۍ ته تیار نه وم. نه زما د کور او نه زما د کور څنګ ته د سېر الکساندر برنز د کور یوه خښته پر بله ایښې پاتې وه. پرته د خځلو او خاورو له کوټې څخه چې زموږ د کم بخته خلکو مړي یې لاندې پراته وو، بل څه نه لیدل کېدل. د سـېر الکسـاندر د حویلۍ په انګړ کې هغه ځای هم راوښودل شو چې دی په کې ښخ و. روح یې دې ارامه وي!»[۸۷]

خو د ګوډو او ماتو سپاهیانو لیدنه ډېره زړه دردوونکې وه. دوی د کابل په واټونو کې په سـوال او دروېزه له سـاړه ژمي ژوندي وتلي وو. هغه افسران چې ډېر راستمن وو د خپلو غونډونو د سپاهیانو په راټولولو کې یې هڅې پیل کړې: په دې هڅه کې لمړی بریدمن جان هاټن، هغه څوک چې له پاټېنګر سـره یوځای له چاریکاره تښـتېدلی و، تر ټولو بریالی و. دی چې د کابل په پټیو، کوڅو او د مرییو په مارکېټ کې د دوی په لټون کې و، لږترلږه ۱۶۵ ګورخه یې پیدا کړل او په دوی کې یې ډېری حتی له مرییتوبه ازاد کړل.

په دې بهیر کې دا جوته شـوه چې په ټوله کې شـاوخوا ۲۰۰۰ سـپاهیان او د کمپ ملکیان ژوندي پاتې وو. دوی ټول راغونډ کړل شـول او دوه افسـران ورته وګمارل شـول چې د دوی د درملنې چارې مخته یوسي. په دې بهیر کې د ځینو د بدن غړي هم پرې کړل شول.[۸۸]

د هغه زرګونو انګرېزانو او هندوستانیانو د ښـولو له پاره هم ډلې وګمارل شـوې چې تر اوسـه یې مړي په ښـار کې هر ځای پراته وو. لکه څنګه چې موهن لال ویلي: «دوی موږ ته چیغې وهي چې غچ یې واخلو.»[۸۹] دومره وخت نه و تېر چې عسکرو پر پالک زور واچولو چې د کابل خلکو ته په جزا ورکولو خپل ځواک څرکند کړي. پالک هم همدا غوښـتل او دومره ډومارنې ته یې اړتیا نه لرله.

اکبرخان له ماتې وروسـته د شـمال په لور خلم ته تښـتېدلی و او هلته د انګرېزانو لاس نه شـوی ور رسـېدی، خو امین الله خان لوګري او قومیانو یې د پروان له غازیانو سـره یو ځای پرېکړه کړې وه چې له کابل څخه یوازې پنځه دېرش میله د شمال خواته د مېلو او چکر په سیمه، استالف کې خپله دفاع مضبوطه کړي.

په افغانسـتان کې اسـتالف یو له هغه ځایونو څخه و چې په ښـایسـت کې یې تل نوم درلود - په شـپاړسـمه پېړۍ کې امپراتور بابر په دغه ځای مین شـو او په خپل دوبني هسـتوګنځي او د ګلابو په بڼ کې به یې د واین مېلمسـتیاوې جوړولې. درې سـوه کاله وروسـته، برنز به همدغه ځای ته راتلو او د کابل له ډیپلوماتیکې پېچلتیاوو څخه به یې دلته

دمه کوله. د بدړ او غوز ونو سربېره، دغه سيمې «تر ټولو ډېر حاصلخيز د انګورو او نورو مېوو باغونه» لرل. له غره څخه د بهانده اوبو ويالې يې له کبانو ډکې وې. پالک د غچ اخيستلو له پاره همدغه ځای ته پام واړولو.

کله چې د نوموړي پوځ له کابل څخه د شـمالي په هوارو کې د انګور باغونو په منځ کې تېرېده، لکه له دوی څخه مخکې چې ډېرو يون کوونکو پر دغه ځای زړه بايللی و، د عسـکرو زړه هم په غونډۍ کې د ښـارګوټي شـاوخوا ته د رڼو اوبو ويالو او شـنو پټيو يووړلو، خو سره له دې يې دغه ځای وران ويجاړ کړ. ښارګوټی يې کلابند کړ، بيا يې بريد وربانديې وکړ او ورپسې يې په سيسـتماتيکه توګه لوټ او تالا کړ. کله چې پوځيانو پنځه سـوه مرييتوب ته اړ ايسـتل شـوي سپاهيان وموندل چې په ربړن وضعيت کې په ځنځيرونو تړلي په تلخونو کې ساتل کېدل، دوی په ډلو ډلو ټپي افغانان راغونډ کړل او بيا يې «د خپلو قربانيانو د کتان جامو ته اور واچاوه» او ژوندي يې وسوځول. بيا يې د اسـتالف ښـځې په خپل منځ کې د کمسايي د دانې په اچولو ووېشلې.[۹۰]

د نوېل چمبرلېن اسوال د شاتنۍ ساتونکې ډلې يوه برخه وو. کله چې نوموړی هلته ورسېد، خپل د سترګو ليدلی حال يې داسې بيان کړې:

د دغه صحنې ليدنه له بيان څخه وتلې خبره ده... کېږدۍ، بکسونه او هر شی په لارو کې او د هغه کم بختو مړيو څنګ ته پراته وو چې له دې ځای څخه يې په تګ کې ځنډ کړی و او يا يې په زوروتيا تېښتې ته مخه نه وه کړې او نه يې غوښتل چې ښځينه او ماشومان يې مخکې له دې چې دوی يې په دفاع کې ځانونه قربان کړي، زموږ لاس ته ولوېږي. لکه څنګه چې پوهېږئ، له څوارلس کلنو څخه پورته خلکو باندې دريغ ونه شـو... څو کسـه زما پر وړاندې ووژل شـول، کله کله به ځينې يوازې ټپيان وو او په دويمه ګولۍ به ووژل شـول... ځينې پوځيانو (په بنه کې نه، خو په زړه کې بې رحمه خونکارانو) غوښـتل چې له ښـځو غچ واخلي...له دغه بريد څخه مخکې، د کابل په لور زموږ د پرمختګ له خبرېدو سره سم، د کابل د مالونو لويه برخه او د غټو مشرانو ښځينه مخکې له مخکې استالف ته لېږدول شوي وو ځکه چې افغانانو دغه ځای نه ماتېدونکی ګڼلو... د تاړاک صحنې هيبتناکه وې. هر کور له انګرېزي او بومي عسکرو ډک و او په حويليو کې د ننه يې هر څه په بشـپړ ډول له خاورو سـره برابر کړي وو. سـامان، اسـباب، کالي او په کورونو کې چې هر څه وو ټول لارو کوڅو ته غورځول شـوي وو... ځينو وسـلې واخيسـتې، ځينو ګاڼې او ځينو کتابونه... کله چې عسـکرو خپل زړه تش کړ، د کمپ ملکيانو ته وار ورسـېد او دوی د ورانونې او ويجاړونې کار بشـپړ کړ... عسـکرو ته دغه ټوله ورځ دنده ورکړل شـوې وه چې ښـار وسوځوي او عسکرو او د کمپ ملکيانو هر هغه څه اخيستل چې د لرلو ارزښت يې درلود.

پر نوېل چمبرلېن باندې د استالف د بېګناه ښځو او ماشومانو ربړو ډېر سخت اغېز وکړ:

کله مو چې ښار نيولو، ما يو ټنډ مخی کوچنی ماشـوم په لاره کې ناسـت وليد چې داسې يې ژړل لکه زړه يې چې پرک چوي. دغه خوراکی يوازې پرېښـودل شـوی و او يا د ډېرې بيړې له کبله له مور او پلار څخه يې پاتې شـوی و... په يو بل ځای کې مې د يوې بوډۍ ښـځې په ليدو چې مړه پرته وه سـخت ټکان وخوړلو. د دې له څنګ سـره يو د درېيو- څلورو مياشـتو ژوندی ماشـوم هم پروت و، خو دواړه ورنونه يې په ګوليو سوري او ځيري وو. دی کمپ ته ولېږدول شـو، خو ځورېدنې ته يې مرګ ډېر ژر د پای ټکی کېښـود. لږ وړاندې يوه بله ښځه له خپل ټپ څخه نالېده او ټوله شـپه يې پرته له سـرپناه څخه همدلته تېره کړې وه؛ يو ماشـوم يې کلک په غېږ کې نيولی و او داسـې برېښـېدل چې د خپلو دردونو په زياتېدو يې په ماشـوم باندې عاطفه ډېرېده... په لاره کې د زړو او ورو، بډايو او بېوزلو مړي پراته وو... کله چې زه خپه او زړه توری بېرته کمپ ته تلم، يوه ډنګره بوډۍ مې ولېده چې له خپل پټنځای څخه په دې خيال راپورته شوې وه چې موږ د وخته بېرته تللي يو. نوموړې په سختۍ د يوې ورې ويالې په لور روانه وه چې خپله تنده ماته کړي... ما يې کوزه ورته ډکه کړه، خو په بدل کې يې يوازې دغه راته وويل: «په پرنګيانو د لعنت وي!» زه په داسې حال کې بېرته کمپ ته لاړم چې له خپل

ځان، نرۍ او اکاړ مسلک څخه مې کرکه پیدا کړه. په حقیقت کې موږ له جواز لرونکو وژونکو څخه پرته بل هېڅ څه نه یو.[٩١]

کساتي پوځ په استالف کې له غرونو ښکته شو او د ولایت مرکز، چاریکار یې لوټ او وسوځولو. دا هغه ځای و چې یو کال مخکې پاټېنګر او هاټن له خپلو ګورخه پوځیانو سره کلابند پاتې وو. په تاریخ سلطاني کې سلطان محمد دراني داسې لیکلي: «کساتي پوځ ټولې ولسوالۍ ته اور ورته کړ.» او بیا د لوټ له مال سره «بېرته کابل ته روان شو.»[٩٢]

کله چې بېرته کابل ته ورسېدل، دوی یوه شول چې په کابل کې د دوی پاتې همکاران هم کرار نه وو ناست: د براډفوټ عسکرو د لوی سرپټي او څلور پوړېزه یا چار چته بازار په طاق کې چاودېدونکي توکي ایښي وو. دغه بازار د شاه جهان په واکمنۍ کې جوړ شوی و او نه یوازې یې د مغلو د اعلی مهندسۍ د عجایبو په توګه نوم درلود بلکې په ټوله منځنۍ اسیا کې یوه تر ټوله ښه ودانۍ هم وه. ځینې خلکو ویلي چې دغه ښکلې ودانۍ چې په زړه پورې کاشي کاري شوې وه او د لرګي ګومبزې چتونه یې نقاشي شوي وو، په افغانستان کې یوازېنۍ تر ټولو ښایسته ودانۍ وه، خو پالک یې د ورانولو هوډ کړی و ځکه چې په همدغه ځای کې د مېکناټن مړی په چنګک کې د سپکاوي له پاره ځړول شوی و. میرزا عطا د دې ودانۍ ورانول د انګرېزانو د کمزورتیا او دوه مخۍ یوه بله نښه ګڼلې: «کله چې انګرېزان کابل ته ننوتل، د شانداره څلورپوړیزه بازار په ګډون یې د ښار لوېې ودانۍ په توپونو ورانې کړې. هغه متل دی چې وایي: «په اوښ یې زور نه رسېده، په خره باندې بار کجاوې ته یې لرګي ونیول! »»[٩٣] دغه ورانونې د جګړې یو له هغه تناقضاتو څخه وې چې انګرېزانو په لمړي سر کې برنز د خپلو ګټو او سوداګرۍ د پراختیا له پاره اباسین ته لېږلي و، خو اوس له دغه ناورین څخه ډک داستان وروستۍ پېښه په دې سیمه کې د سوداګرۍ د اصلي مرکز کساتي ورانونه وه؛[٩٤] نو په اباسین کې د بېړۍ چلولو له بریده وتلې ستایل شوې طرحه هېڅ شوه او اوس مخکې له دې چې انګرېزان د سوتلیج بلې غاړې ته بېرته لاړ شي، په منځنۍ اسیا کې یې تر ټولو لوی مارکېټ له خاورو سره برابر کړ.

لکه په استالف کې، د لوی بازار وراونونې په کابل کې لوټماریو، وژنو او جنسي تېریو ته لاره هواره کړه. چمبرلېن وروسته له دې چې په اووم د اکتوبر بېرته کابل ته لاړ، داسې لیکلي: «د کندهار او جلال اباد د اډو پوځیان او ملکیان په ښار کې په تالا بوخت وو. هر ځای، دلته او هلته، د لوګي تورو لوخړو د مشرانو د کورونو د سوځېدنې څرګندونې کولې... همدارنګه، د ښار یوه برخه هم په لمبو کې وه.»[٩٥] دغه لمبې هسې تصادفي نه وې. په دې هکله لمړی بریدمن ګرین ووډ لیکلي: «کله مو چې په کابل کې شاوخوا دوه اونۍ تېرې کړې، یو ماښام [موږ ته] امر وشو چې سبا ښار ته د تګ له پاره چمتو اوسو. د تګ موخه راته ونه ویل شوه، خو موږ ښه پوهېدو چې هلته به څه کوو او په دې اړه زموږ اټکل سم وخوت. سبا ته مو ټول اصلي چوکونه او بازارونه والوزول او په ښار کې مو ډېرو ځایونو ته اور واچولو. کورونه مو هم په ډېر لږ وخت کې وران کړل او کالي، د سان جامې، پوستینچې، برستنې او د اغوستلو هر څه مو بهر راویستل او له منځه مو یوړل... زموږ ځینې سرېیو یو شمېر د سیسۍ او نورو غوښو سرتېرلي انګرېزي کوټي پیدا کړل او ځانونه یې ښه پرې ماړه کړل... »

دغه ویجاړونې د تیارې تر خورېدو او د پوځیانو تر ستومانۍ پورې دوام وکړ:

له اور او لوګي څخه زموږ ډېر پوځیان داسې ښکارېدل لکه مګ پاکې. په راتلونکو ورځو کې نورې ډلې ښار ته ولېږل شوې چې په پای کې پرته له بالاحصار او د قزلباشو له مېنې څخه ټول کابل په بشپړ ډول وران او سوځول شوي و... ټول کورونه له وچو لرګیو جوړ شوي وو؛ نو کله به یې چې اور واخیست، بیا یې ژغورنه ناشونې وه. اور لګونو تر هغه وخته چې موږ په څېرمه سیمه کې وو دوام درلود... یو لوی جومات چې افغانانو د الفنستون پر پوځ باندې د بریا په ویاړ جوړ کړی و، والوزول او ویجاړ کړل شو.[٩٦]

خو د ګرین ووډ دغه د خوښۍ څرګندونې د هغه څه په اړه وضاحت نه ورکوي چې د خپلو فرضي دښمنانو د تښو هڅيو او کورونو د نړولو سربېره، انګرېزي لوټمار پوځ داسې کړنې ترسره کړې چې هغوی ته په اوسني وخت کې د خپلو قزلباشو او هندو متحدينو پر ضد د جنګي جرمونو نوم ورکول کېږي. بې اړنګه، د کابل هندي سوداګرو سوله منه ټولنه په پېړيو د راز راز افغان واکمنانو له لوري د پيسو د ترلاسه کولو په موخه خپل سري نيونې او شکنجې ګاللې وې، خو بيا هم تر اوسه په کابل کې پاتې وو او اوس يوازې په اته څلوېښتو ساعتو کې انګرېزي لوټوماری دوی پوپناه کړل. لکه څنګه چې په دې هکله يوې رسمي پلټنې اعتراف کړی: «له بده مرغه په کابل کې له ډېر تشدد څخه کاراخيستنه رښتيا ده.» اګستس ابټ وروسته اېلېنبوره ته داسې اقرار وکړ:

مخکې له دې چې موږ ور ورسېږو، ټولو افغانانو ښار پرېښی و او يوازې هندوان او پاړسيان هلته پاتې وو. هندوانو چې زموږ د کابل پوځ له تباهۍ څخه وروسته يې لوی خطر پر ځان منلی و او زموږ په سلګونو کم بخته عسکرو ته يې ډوډۍ او پناه ورکړې وه، په طبعي توګه تمه درلوده چې موږ به يې ساتنه وکړو؛ نو دوی په خپله مېنه کې په بشپړه توګه له خپلو کورنيو او شتمنيو سره پاتې شوي وو. پاړسيانو [قزلباشو] زموږ د يرغمل افسرانو او عسکرو په موندلو کې راسره مرسته کړې وه؛ نو دوی ته هم د دوستانو په سترګه کتل کېدل، خو د هندوانو د سيمې په پرتله، چندول چې قزلباش په کې اوسېدل دومره کمزورې مېنه نه وه چې له امر څخه د يوې سرغړوونکې ډلې تر خطر لاندې وي. لږ لنډ وخت وروسته، د ۱۸۴۲ کال د اکتوبر په نهمه، يوه ډله انجنيران ووټل چې د ښار مارکېټ وران کړي. په پوځي کمپ کې داسې يوه عمومي انګېرنه رامنځته شوې وه چې کابل به چور ته پرېښودل شي؛ نو سپاهيان، ډېر اروپايي عسکر او په زرګونو د کمپ ملکيان د ښار په لور وخوځېدل او ښار ته چې نيمګړي دېوالونه ترې چاپېر وو، پرته له کومې ستونزې ننوتل. هغه عسکر چې د انجنيرانو د ساتنې له پاره لېږل شوي وو، د ښار په يوه يا دوو دروازو او همدار راز مارکېټ ته نږدې په يو ځای کې غونډ شوي وو؛ نو دوی له هغه تاوتريخوالي څخه هېڅ خبر نه وو چې د هندوانو په مېنه کې ترسره کېده. هلته، د کورونو دروازې ماتې کړل شوې، په ښځو جنسي تېري وشول، شتمنۍ په زور لوټ او مالکان يې لکه سپي په ډزو وويشتل شول... [٩٧]

هنري لارېنسن، هغه سړی چې په ۱۸۳۷ کال کې يې د افغانستان پولې ته څېرمه د وېتکېويچ په ليدو سره د جګړې لمړنيو ګامونو ته لاره هواره کړې وه او تر دغه وخته يې د انګرېزي واکمنۍ پر مهربانۍ باور درلود، د کابل د اشغال په وروستيو ورځو کې د انګرېزي ځواک داسې سپکې ځان ښودنې يې سخته کرکه وپاروله. نوموړي په خپل ژورنال کې داسې ليکلي:

ګڼ شمېر خلک بېرته کابل ته راغلل ځکه چې زموږ د ساتنې په ژمنو يې تکيه کړې وه. ډېرو يې خپلې هټۍ بېرته پرانيستلې، خو اوس دغه خلک له خاورو سره برابر کړل شول. مال يې تالا شو او د دوی مخته يې کورونه وسوځول شول. هندوانو، چې شمېر يې څه نا څه ۵۰۰ کورنيو ته رسېدلو، هر څه له لاسه ورکړل او دې ته اړ شول چې په زاريو زموږ د پوځ تر شاه هند ته ستانه شي. چندول هم نږدې د همدغسې برخليک سره مخ شوی و. که چېرې غلام خانې [د قزلباشو د مېنې خاص ساتونکي] وسلې ته لاس نه وی اچولی او د خپل ژوند تر پايه يې له خپلې شتمنۍ څخه د دفاع هوډ نه درلودی، نو زموږ لوټماران به د دوی په لور هم ورغلي وی.[٩٨]

ناټ هم په همدې کچه ناهيلی شوی و. ده په نهم د اکتوبر ليکلي: «پرته له دې چې د افغانانو او د ټولې نړۍ د خندا وړ شوو، زه بيخي نه پوهېږم چې موږ د څه له پاره دلته پاتې يوو.»[٩٩]

د اکتوبر په لسم سهار، انګرېزانو د ژمي لمړنۍ واوره ولېده چې د کابل غونډۍ یې ګردجنې کړې وې. اوس یې چې کابو ټول ښار سوځولی و، پالک په همدغه سهار امر وکړ چې دوې ورځې وروسته به له افغانستان څخه وځي څو د داسې واورې له توپان سره مخ نه شي لکه کوم چې د الفنسټون د پوځ په تباهۍ کې یې مرسته کړې وه.
انګرېزانو له افغانستان څخه خپله وتنه پټه ساتلې وه او د کابل ډېر اشرافیان چې له انګرېزانو سره یو ځای شوي وو، داسې ګڼلې وه چې اشغال به د پخوا په څېر دوام ولري. موهن لال چې ډېر کله یې د انګرېزانو او افغان اشرافیانو په منځ کې اړیکې ټینګولې سخت خوا بدی شو او دا یې په نېغه له دې افغانانو سره خیانت وبللو. نوموړي وروسته لیکلي: «زموږ د تګ په وخت کې مې دوی ته نه شوی کتلی. دوی ټول په ژړا راغلل او ویې ویل: «موږ خپل ملګري وغولول او جزا مو ورکړه او دې ته مو اړ ایستل چې د خپلو وطنوالو پر ضد ودرېږي او اوس یې د زمریانو خولې ته یوازې پرېږدو.»» د موهن لال په ګډون ټول پوهېدل چې د انګرېزانو له تګ وروسته به اکبر خان کابو په یقیني توګه سمدلاسه بېرته کابل ته راشي او«ټولو هغه خلکو ته به جزا ورکړي چې زموږ پلوي یې کړې وه، بندیان به یې کړي او په زور به پیسې ورڅخه واخلي».[۱۰۰] شاه فتح جنګ هم په همدې اند و. د پالک له اعلان څخه یوه ورځ تېره شوې نه وه چې نوموړي خپل تخت پرېښود او اعلان یې وکړ چې له خپل ړانده تره، شاه زمان سره هند ته ځي. د ده کشر ورور او پر شجاع باندې تر ټولو ګران زوی، شاپور په خپله دې ته حاضر شو چې د شاه فتح ځای ونیسي، خو ډېرو کمو خلکو دا باور درلود چې د ده واکمني به له څو اونیو څخه ډېر پایښت ولري.
په یوه هڅه کې پالک غوښتل چې د شاپور واکمنۍ ته د پایښت یو فرصت برابر کړي؛ نو د اکتوبر په یوولسم یې د کابل پاتې اشرافیان په زور وهڅول چې بالاحصار ته لاړ شي او شاپور ته د وفادارۍ سوګند وکړي. هلته، یو د وفادارۍ د ژمنې سند په بېړه جوړ کړل شو او دوی ټولو خپل مهرونه پرې ولګول. بیا دوی جلا جلا په قران لاس کېښود چې د خپلې ژمنې پخلی وکړي: «په دغه خوشحاله شېبه کې چې سلطان (شاپور) چې د سلطان زوی دی زموږ حاکم شوی او موږ سوګند یادوو او خدای او پیغمبر ته یې او ټولو پیغمبرانو ته... د دې پخلی کوو چې موږ به له دغه دروند او نومیالي حاکم څخه پرته بل حاکم غوره نه کړو. موږ به له ده څخه خپل چوپړ ونه سپموو او دا پر خپل ځان، هېواد، عسکرو او وګړو فرض ګڼو چې امرونه یې سرته ورسوو.»[۱۰۱] خو د راټول کړل شویو اشرافیانو له غوښتنو سره سره، پالک دوی ته د وسلو او مهماتو ورکړه ونه منله؛ نو په دې توګه یې دوی ته دا ناشونې کړه چې خپلې ژمنې او سوګند وساتي.[۱۰۲] د پوځ بیړنۍ وتنې نه یوازې انګرېز پلوه اشرافیان د مرګ له خطر سره مخ کړل بلکې خپل ډېر سپاهیان یې هم په اسارت کې پرېښودل. خوابدي مکنزي په دې هکله لیکلي: «موږ باید د خپلو عسکرو د موندلو له پاره ډېره موده پاتې شوي وای. په سلګونو دغه سپاهیان په مریتوب کې بند پاتې شول.»[۱۰۳]
کلونه وروسته، مکنزي یو داسې سپاهي ولید چې مریتوب ته اړ ایستل شوی و او بیا په تېښته بریالی او هند ته بېرته راغلی و. لکه څنګه یې چې همداسې ګمان کولو، دغه سپاهي ورته وویل چې «په هغه وخت کې غرونه له اسیرانو ډک وو. [وروسته] ډېر اسیران د مریبو په څېر بلخ ته ولېږدول شول. په دوی کې انګرېزان هم وو. که چېرې زموږ عسکرو ته د څو نورو ورځو د پاتې کېدو اجازه ورکړل شوې وای؛ نو دغه اسیران به یې ازاد کړي وای.»[۱۰۴]
د ۱۸۴۲ کال د اکتوبر په دوولسمه له لمرختو سره سم، انګرېزانو له بالاحصار څخه انګرېزي توغ ښکته کړ. ریو. ای. ان الن د دغه شېبې په اړه داسې لیکلي: «خپلو پخوانیو شرمېدنو او اوسنی ځاځ ته مو شا واړوله - دا یوه د خپګان او

بې عزتۍ صحنه وه.»[۱۰۵] نوېل چمبرلېن د دوی تر شا د خپلو سترګو لیدلی حال داسې بیان کړی: «ټول اسمان د اور له لمبو څخه سور رنګ درلود.» پرته له یو څو مېنو څخه چې تر اوسه شته وې، د کابل ټول ښار یا د بېنونو ښار چې د برنز په اند په سیمه کې تر ټولو ښکلی و، اوس په خوګلنو ویجاړو بدلېدلو. منشي عبدالکریم لیکلي: «ورانونې او غچ اخیستنې د کورنیو او هستوګنځایونو بېخ وایسته. ډېر لږ معزز ښاریان بې زیانه پاتې شول. بازار ویجاړ کړل شو، ټش ځایونه په مړیو ډک کړل شول او چټلۍ او توږم هوا ککړه کړې وه. داسې ځایونه چې یو وخت ښایسته باغونه وو اوس ګرګس او کونګ په کې ګرځېدل. خلک داسې ناچاره شول چې اوس د دروېزګرو په څېر له سختې بې وزلۍ سره لاس او ګرېوان وو.»[۱۰۶]

که ډېر عسکر دې ته خوشحاله وو چې بېرته د هند په لور خپلو اډو ته ستانه دي، خو له کابل څخه دغه د تګ لړۍ یوه له خپګان څخه ډکه ننداره وه ځکه چې ډېرې بېلابېلې ډلې چې د اکلنډ د ناکامې او خطرناکې تجربې ښکار شوې وې، په انګرېزانو پسې په غناسکي• وې: هغو اشرافیانو چې د انګرېزانو پلوي یې کړې وه، په تېره بیا انګرېز پلوه قزلباشانو اوس بله چاره نه لرله پرته له دې چې په خپلو بېرته تلونکو متحدینو پسې لاړ شي. پر دوی سربېره، د هغه ګوډ او ماتو سپاهیانو اوږدې لیکې هم ورپسې وې چې د الفنستون افسرانو د شاتګ په وخت کې یوازې پرېښې وو او اوس چې د ډېرو یې د بدن غړي ترې غوڅ شوي وو په ډولیو او د اوښانو په کجاوو کې په منجېدو لېږدول کېدل. هغه پنځه سوه بې وزله هندو کورنۍ هم په دوی پسې روانې وې چې لوټ شوې وې، کورونه یې وران کړل شوي وو او جنسي تېري ورباندې شوي وو. د کتار په شا کې، د سدوزي کورنۍ پاتې ژوندي غړي او د شاه شجاع، شاه زمان او فتح جنګ حرم و چې د پاچاهۍ د بېرته ترلاسه کولو هیلې یې بې کفایته او ناګران اشغال شنډې کړې وې او اوس بیا په یو پردي هېواد کې د ناڅرګنده راتلونکې سره مخ کېدل. لکه څنګه چې محمد حسین هراتي د پایلې په څېر د خپل کتاب، واقعیت شاه شجاع، په پای کې لیکلي: «نو په دې توګه انګرېزانو د سدوزیو شاهي کورنۍ تباهي بشپړه کړه!»[۱۰۷]

کله چې پالک خپل ستومانه پوځ د خردکابل له کړوونکې او غمجنې* لارې چې اسکلېټونه هاخوا دېخوا په کې پراته وو، بېرته روان کړی و او د الفنستون د پوځ له پاتې شونو څخه تېرېدلو - «داسې توکو لکه جرابې، لاس ماغو، ړمنځې، مات چیني لوښې او د توپونو ارابې چې د مړو عسکرو په ککریو لګېدلې وې، موږ ته د خپلو عسکرو سپکاوی رایادولو» - په همدغه وخت کې خبر راغی چې ایلېنبوره له هغه کورنۍ سره د یو وروستي خیانت مشري وکړه د کومې په نوم چې انګرېزي دولت پر افغانستان یرغل کړی و.[۱۰۸] دوه اونۍ مخکې، د اکتوبر په لمړۍ نېټه، له شېملې څخه لوی والي یوه اعلامیه خپره کړه چې له سدوزیو سره یې د انګرېزي دولت د اړیکو د شلولو خبرتیا په کې ورکړې وه. نوموړي دغه پرېکړه په بشپړو ناسمو دلیلونو کړې وه او هغه دا چې شاه شجاع داسې کړنې ترسره کړې چې له کبله یې«خپله وفاداري هغه دولت ته تر پوښتنې لاندې راوسته چې دی یې واک ته رسولی و». دا په ښکاره دروغ خبره وه: له خپلو ټولو ناکامیو سره سره، شاه شجاع انګرېزانو ته کلک وفادار پاتې و او حتی هغه وخت هم چې انګرېزانو په یوه اړخیزه توګه د ده سره کړی تړون مات کړ او دی یې د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په میاشت کې خپل برخلیک ته یوازې پرېښود. ایلېنبوره

•غناسکي: په ربړو او کړاو تګ

*دلته لیکوال د دولاروسه Dolorosa کلیمه کارولې چې د غم یا درد او عذاب لارې ته وایي او د عیسویانو په باور په بیت المقدس کې هغه لاره ده په کومه چې عیسی ع پر صلیب باندې مېخ کولو ته بوتلل شو. (ژباړن)

په اعلامیه کې خپلو څرګندونو ته داسې دوام ورکړی: «لوی والي به افغانان پرېږدي چې په اوسنۍ انارشۍ کې چې د دوی د خپلو جرمونو له کبله رامنځ ته شوې، یو حکومت جوړ کړي.» د دغه اعلامې په پای کې داسې څه لیکل شوي وو چې د اوولین Orwellian* له نظریې سره یې ښه سمون درلود: «د یو ملت له خوښې پرته پر دوی د یوه حاکم تپل به د برتانیې د حکومت له پالیسیو سره په ټکر کې وي. لوی والي به په خوښۍ هر هغه حکومت په رسمیت وپېژني چې د خلکو په خوښه جوړ شوی وي او د خپل ګاونډ هېوادونو سره ښې اړیکې وپالي.»[۱۰۹]

په حقیقت کې اېلنبوره په دې باور و چې یوازې یو سړی کولی شي په افغانستان کې بېرته نظم راولي. د پورتنۍ اعلامې له خپرولو سره سم، امیر دوست محمد خان په چوپتیا له څارنې څخه په مسوري کې ازاد کړل شو. میرزا عطا لیکلي:

امیر مخکې له دې چې فېروز پور ته لاړ شي، ټولو ته یې یوه د خوشحالۍ مېلمستیا ونیوله. هلته یې له لوی والي سره وکتل او وروسته، د فېروز پور په لور په رسمي توګه ۵۰۰ اسوالو او پلو عسکرو بدرګه کړ. د بار د لېږد له پاره د غوایو بګۍ، پیلان او اوښان هم ورکړل شول. د امیر زوی حیدر خان [چې د غزني په سقوط کې ژوندی نیول شوی و] او حاجي خان کاکړ [چې د اوترم د پلټنې ډله یې وځنډوله او دوست محمد ته یې بخارا ته د تېښتې فرصت ورکړ] لودیانې ته ولېږل شول چې د امیر له بدرګې سره یوځای شي. دوی دوه میاشتې وروسته د افغانستان په لور حرکت وکړ؛ لارډ اېلېنبوره یوه ګران بیه اعزازي چپنه ورکړه او یوه اوږده خصوصي ناسته یې ورسره درلوده. نوموړي دوست محمد ته په ټینګار وویل چې هېڅ کله د برتانوي دولت پر وړاندې ونه درېږي او مخالفت یې ونه کړي، له سېکانو سره ښې اړیکې ټینګې کړي او له دښمنۍ څخه لاس واخلي. ده دا مشوره هم ورکړه چې خپل زوی، اکبرخان لارې ته راولي. ورپسې دوی خدای په اماني وکړه او اېلنبوره امر وکړ چې د دوست محمد ورځنۍ خرڅ دې تر هغه وخت پورې ورکړل شي څو چې خیبر ته نه وي تللی.[۱۱۰]

له کابل څخه دویم شاتګ په ارامۍ پیل شو. د عسکرو، مهاجرو او د کمپ د ملکیانو اوږدې لیکې د خردکابل او تېزین له غاښیو پرته له دې چې یو ډز وشي تېرې شوې، خو کله چې له جګدلک څخه لږ مخکې د غلزیو اصلي سیمې ته نږدې شول، نښې ویشتونکې ډزې پیل شوې. نوېل چمبرلېن چې د پوځي ډلې په وروستۍ برخه کې و، لیکلي:

په داسې حال کې چې زه ټوپک په لاس او د قوماندې پر اس سپور د ټولو هغه پوځیانو شاته روان وم چې زما تر قوماندې لاندې وو، سپین سترګي دښمن پر ما او ما پر دوی ډزې کولې. په دغه وخت کې مې د اس له ورمېږ څخه ګولۍ تېرې شوې او بیا څو ګامه وروسته زه په خپله په ګولۍ ولګېدم. له لګېدو سره سم ګرد وچورلېدم او په ځمکه ولوېدم، خو ډېر ژر بېرته اوچت شوم او له ډېر درد سره وړاندې نګوښېدم. ما هوډ درلود چې افغانان به زما د وژل کېدو خوند ونه ویني. کله مې چې خپلې شا ته لاس کړ، ما فکر وکړ چې ژوند مې نور په ختمېدو دی، خو کمپ ته له رسېدو وروسته، موږ ته څرګنده شوه چې ګولۍ مې تر پوستکي نه وه تېره شوې او کله چې ډاکتر ګوته وروړه، ګولۍ لاندې د ډاکتر پر مېز ولوېده.[۱۱۱]

---

* اوولین یو ستاینوم دی چې د جورج اوویل George Orwell د ټولنیز وضعیت په اړه هغه نظریې ته اشاره کوي کومه چې نوموړی یې یوې ازادې ټولنې ته زیانمنه بولي. دا نظریه هغه پالیسۍ څرګندوي چې د پروپاګند، څارنې، له حقیقت څخه په انکار او د غلطو مالوماتو په خپرولو ډېر سخت قوانین رامنځته کوي. (ژباړن)

خو ځینې نورو دومره ښــه بخت نه درلود. چمبرلېن لیکلي چې د لمړي شــاتګ په څېر اوس د کمپ ملکیان او مهاجر د لارې په غاړه چپه کېدل. دوی هملته پرېښــودل شــول «چې غلزي یې ووژني ځکه چې موږ د دوی د لېږد له پاره کومې وســیلې نه لرلې. ما خپلو ســړیو ته وویل چې له اســونو ښــکته شــي او خپل اس مې هم ورکړ چې دغه خوارکي پرې ولېږدوي، خو دوی داسې کمزوري شــوي وو چې پر اســونو یې ځانونه نه شــوی نیولی؛ نو زه دې ته اړ شــوم چې دوی د هغه بې رحمه بدماشــانو چړو ته پرېږدم چې د بې وزله، ډنګر او بې اســرې مخلوق د ســتوني په غوڅولو یې جلال موندلو. له هرې سیمې څخه چې موږ تېرېدو، د هغه خلکو مړي به مو لیدل چې له موږ څخه مخکې ډلو پرېښي وو».[۱۱۲]
کله چې چمبرلېن جلال اباد ته ورسېد، براډفوټ د هغه کلا په دېوالونو کې ماینونه خښول چې دوی دوه ځله بیا رغولې او په بریالیتوب یې ترې دفاع کړې وه. د هر برج لاندې ډېر لوی ماینونه او د ســنجونو په اوږدو کې لږ واړه مینونه کېښودل شول.[۱۱۳] د اکتوبر په ۲۷، وروسته له دې چې پالک حرکت وکړ، سمدستي یوه لویه چاودنه وشوه او د کابل په څېر، جلال اباد هم د ویجاړۍ په لوګیو کې پرېښودل شو.[۱۱۴]
د شــاتګ په دویم پړاو کې کله چې خیبر ته ښــکته کېدل، انګرېزان له تر ټولو ســخت مقاومت ســره مخامخ شــول. افریدي د معمول په څېر د خپلو غرنیو کلیو څخه را و ښهېدل چې پر انګرېزانو یرغل وکړي، ویې وژني او لوټ یې کړي. دلته انګرېزانو بیا په غچ اخیســتنې پیل وکړ. د اکتوبر په ۲۹مه شــپه چمبرلېن په چټکۍ لیکلي: «په چا رحم نه کېدلو. موږ له ۱۵۰ څخه تر ۲۰۰ کســه ووژل ... ټولې زېرمې او کلي تالا او وســوځول شــول.» د نومبر په لمړۍ نېټه، جان نېکلســن د لنډ وخت له پاره له خپل کشــر ورور الکســاندر ســره ولیدل مخکې له دې چې د غاښــي په ســر کې د کتار وروستۍ برخې ته ولېږل شي څو له چمبرلېن سره یو ځای شي.
سبا ته، د عیسوي ملا، الن په ملتیا، چمبرلېن او نېکلسن له علي مسجد څخه ښکته په کږه وږه لاره مزل پیل کړ. کله چې په لاره کې یو تېره ګوټ ته واوښتل، هلته یې لاره د خپلو هغه همکارانو له مړیو څخه ډکه ولیده چې پرون ماسپښین له دوی څخه بېل شوي وو. د دوی ټوله ډله د افریدیو د غلچکي برید لاندې راغلې وه او افریدي ورباندې برلاسي شوي وو. اوس د دوی «ټوک ټوک او لوڅ او لغړ مړي دلته، هلته پراته وو او په غوښــو یې سپیانو او ښکاري مرغانو له وخته پیل کړی و. په دوی که دوې بومي ښځې هم وې چې یوه یې ځوانه او ښایسته وه».[۱۱۵] په مړیو کې د نېکلسن کشــر ورور هم لوڅ لغړ او ټوټې ټوټې پروت و. د افریدیو د دود سره سم، د الکسـاندر د بدن تناسلي غړي غوڅ او په خوله کې یې ورکړل شــوي وو.[۱۱۶] دغه پېښې، نېکلســن په یو احســاســاتي عقلي ناروغ بدل کړ او له ټولو مســلمانانو ســره یې داسې کرکه پیدا شــوه چې د دوی د تباهۍ هیلې یې په ســر کې پاللې. نوموړي په راتلونکو ډېرو کلونو کې کله کله د دوی پر ضد جګړو کې برخه اخیســتله او د ۱۸۵۷ کال په لوی پاڅون کې یې خپل زړه تش کړ.[۱۱۷]
سبا سهار چې په افغانستان کې د دوی وروستۍ ورځ وه، دا ځل د چمبرلېن وار و چې تر غلچکي برید لاندې راشي. دی یو ځل بیا په شــاتنۍ ســاتونکې ډله کې و او کله چې د لارې په وروســتۍ برخه کې د جمرود کلا په لور ښــکته کېده، تور ټوپک نښې ویشتونکو چې په لوړو شېلو کې پټ وو، د ده پر ډله یې د ګولیو باران جوړ کړ. چمبرلېن لیکلي:

زه له خپلې ډلې څخه څو ګامه مخکې پر اس ســپور روان وم، ډزې ډېرې نږدې لګېدې. ما خپلې ډلې ته مخ واړولو او یو افســر ته مې وویل: «دغه خلک په نښه کې دومره بد نه دي.» دا رښتیا وه او یوه شېبه وروسته زه ولګېدم. ګولۍ داسې کلکه راباندې ولګېده چې غبر یې زما یو ملګري واورېد او راته وېې ویل: «زړه اندېیواله، ولګېدې.» خو ما یې خبرېدو ته اړتیا نه لرله. لوا خپل اســونه په چارګام کړل

چې له دِزو څخه ځانونه وباسي. زه دې ته اړ شوم چې له اس څخه ښکته شم یا که رښتیا ووایم له اس څخه نیمه لوېدلی وم چې ښکته شوم او بیا په داسې حال کې چې یو سپاهي نیولی وم څو ونه لوېږم، اس مې وړاندې کش کولم. بیا، د یو لوی کمر شاته پرېوتم چې له دِزو څخه خوندي اوسم تر څو چې لږ وخت وروسته یوه ډولۍ راته راوړل شوه او د جمرود کمپ ته ولېږدول شوم.[118]

چمبرلېن د جګړې په وروستۍ ګولۍ ټپي شو. جمرود لکه یوه پوله چې په سترګو نه لیدل کېده هغه ځای و چې د افغانستان له وژنو څخه ډک تاوتریخوالی په کې ناڅاپي په ټپه ودرېد. ریو. ای. ان الن د پېښور په لمنو کې یوې بلې بدلې نړۍ ته په ماښام کې ورسېد. نوموړي په حیرانتیا لیکلي: «خلک د واټونو په غاړه ناست او غله دانه او خواړه خوراکي توکي یې خرڅول. موږ چې له څو میاشتو راهیسې پرته له دښمن څخه بل انسان نه و لیدلی، دا موږ ته عجیبه صحنه ښکارېده.»[119]

ورپسې د پنجاب له لارې د کمپنۍ تر واکمنۍ لاندې، فېروزپور ته څېرمه د سوتلېج سیمې ته د پنځو اونیو اوږد یون پیل شو. چمبرلېن ټوله لار په ډولۍ کې یووړل شو: «دومره ناجوړه وم چې له منظرو څخه مې خوند نه شوی اخیستی... د یون په بهیر کې په سلګونو خلک د ډېرې ستومانۍ او ټپونو له کبله مړه شول. زه د نورو په پرتله، یو له نیک بختو څخه وم چې ژوندی پاتې شوم. زه هیله لرم چې بیا هېڅ کله له داسې ربړو سره مخ نه شم.»[120]

د پوځیانو لمړنۍ ډله له کرېسمس څخه لږ وړاندې د ډسمبر په درویشتمه فېروزپور ته ورسېده. کله چې له کښتیو څخه په جوړ شوي پله تېرېدل، لارډ اېلېنبوره د سیند په بله غاړه کې د دوی د ښه راغلاست له پاره درېدلی و او د لوا یوې تشریفاتي ډلې دغه سندره غږوله: «سوبمنو• اتلانو ته ګورئ چې راغلل.» د کالن مکنزي ښینې/ ورېنداړې جولیه مارګرېټ کمرون Julia Margaret Cameron چې یوه لمړنۍ مخکښه عکاسه وه، د اېلېنبوره په هکله داسې د یادښت وړ خبره کړې: «اېلېنبوره په ټولو اداري موضوعګانو کې جګړه مار او له ادارې وتلی دی... [خو] په پوځي موضوعګانو کې بې کچې څوبمن او لېوال دی او یوازې پوځي چارو د ده پام ځانته اړولی دی.»

د ښه راغلاست له پاره، د بانس یو لوی طاق درول شوی او د کتان په رنګینو ټوټو ښکلی شوی و. مکنزي لیکلي: «دغه طاق د پانسي یو لوی دار ته دومره ډېر ورته و چې له لاندې یې عسکر په کړسارې خندا تېرېدل.»[121] له دې څخه پاس د ۲۵۰ پیلانو دوه میله اوږده لیکه د لارې په اوږدو کې جوړه وه. پر پیلانو ښکلې نملې اچول شوې وې او په خپله لوی والي د دوی د شوندېکونو په رنګولو کې برخه اخیستې وه.[122] نوموړي د لمانځنې یوه لړۍ رسم ګذشتونه هم په هغه ځایونو کې په لاره واچول چې دوی ورڅخه درې کاله مخکې د افغانستان په لور ستانه شوي وو څو د ده په خبره د پوځ بریالی بېرته راتګ ولمانځي. د سېل، پالک او ناټ د درناوي له پاره د توپ یوویشت ډزې وشوې. حتی د هغه دروازې له پاره چې د سومنات د معبد یې ګڼله، هغه وخت د توپ یو ډز وشو چې د جعفري ګلانو په هارونو کې پټه اډې ته راوړل شوه. ورپسې په تجیرونو کې پرله پسې مېلمستیاوې جوړې شوې که څه هم وروسته له هغه څه چې په پوځیانو باندې تېر شوي وو، ډېرو کسانو د داسې خوشحالیو ناټ نه درلود. په یوه مېلمستیا کې مکنزي بېرته خپلې کېږدۍ ته لاړ او وېې لیکل: «ډېرو لږو کسانو هغه خوشحالي احساسوله چې دوی یې تمه کوله... ټول [پخواني] یرغمل له روحي خپګان څخه ځورېږي، ځینې لکه اییر بیخي ډېر اغېزمن شوي او ځینې مېرمنې هغه څه په خوب وینې چې دوی یې هره شپه د څو میاشتو له پاره شاهدانې وې.»[123]

• سوبمن: بریالی

اعلی سر قوماندان سېر جسپر نېکولس هم دغو لمانځنو ناهيلی کړی و. وروسته له دې چې د يو څه وخت له پاره يې د عسـکرو د مارش ننداره وکړه، بېرته خپل دفتر ته لاړ چې يو رسـمي راپور وليکي چې ولې د ده پوځ د داسـې بېسـاري مصـيبت سـره مخ شـو. نوموړي ليکلي: «ما به د هېڅ راز درناوي او اعزاز په بدل کې د دغه يرغل مشـوره نه وای ورکړې.»[۱۲۴] او بيا يې په پايله کې داسې ليکلي: «دغه ګران بيه جګړې چې قانونيت يې شکمن و، وروسـته له دې چې نه يوازې ډېرې تباهۍ او تاوانونه يې راواړول بلکې د انګرېزانو د وسـلوال پوځ پر عزت او شـهرت يې تور داغ ولګاوه او د انګرېزانو واکمني يې کمزورې کړه، وروسـته له دې چې پنځلس ميليونه پونډه پرې ولګول شـول [په اوسـني وخت کې له پنځوسـو ملياردو پونډو څخه ډېر] چې له کبله يې د هند خزانه تشـه شـوه، د هند د بانکي پور شـبکه يې د ړنګېدو مورګې ته بوتله او د تل له پاره يې د ختيځ هند کمپنۍ د پور د بېرته ورکړې توان زيانمن کړ، وروسـته له دې چې شـاېي ۴۰۰۰۰ خلک ووژل شـول او ۵۰۰۰۰ اوښـان له منځه لاړل او وروسـته له دې چې د بنګال پوځ يې داسې راڅخه پردی کړ چې اوس د بغاوت له پاره چمتو دی، انګرېزانو افغانسـتان داسـې له لاسـه ورکړ لکه په کومه توګه يې چې ترلاسـه کړی و.» په داسـې وخت کې چې دوسـت محمد له جلا وطنۍ څخه بېرته هېواد ته د تګ په درشـل کې او د تخت د بيا لاسته راوړنې په مورګه کې و، د چټک ډاګي په وسيله خبر راورسېد چې په قبيلوي اړودوړ کې شهزاده صفدر جنګ په کندهار کې او شهزاده شاپور په کابل کې بارکزيو دښمنانو د واک پرېښودلو ته اړ ايستل.

په حقيقت کې پرته له يوازې غورياڼي لوی والي څخه، افغانان خو پرېږده، بل هېچا د انګرېزي بريا خبره نه کوله. په دې هکله ميرزا عطا ليکلي:

کله چې پاتې عسکر په خوندي توګه له افغانسـتان څخه ووتل، لوی والي په خپلو ويناوو دوی ته ښـه راغلاسـت وويل. هغه متل دی چې وايي: افغانســتان د بازانو کور دی، خو هند د خوســاکېدونکو مرو کارغانو ځای دی. ... وايي چې انګرېزان د دويم ځل له پاره افغانســتان ته يوازې په دې موخه ننوتل چې انګرېز يرغمل ازاد کړي، خو په لکونو پيســې يې افغانانو ته په رشــوت ولګولې چې لاره ورکړي او له دې سره سره يې په زرګونو نور سـړي هم له لاسـه ورکړل. بيا يې د کابل مارکېټ په ورانولو خپله اصلي څېره وښـوده او سمدلاسه بېرته هند ته لاړل. دوی هيله درلوده چې په افغانستان کې ځانته ځای پيدا کړي چې د روسـې د پرمختګ مخه ونيسي - خو د ډېرو پيسـو د لګولو او د خپلو ډېرو خلکو له قربانولو سـره سـره، يوازېنۍ پايله يې خپله تباهي او شـرمېدنه وه. که انګرېزانو د دې توان درلودی چې افغانســتان فتح او اشــغال ته يې دوام ورکړي؛ نو دوی به له داسـې هېواد څخه بېرته تللي وی چې څلور څلوېښــت ډوله انګور لري او نورې مېوې لکه مڼې، انار، ناشـپاتي، رواشـې، توت، خوږې هندوانې، موشـکي خټکي، خوبانۍ او شـفتالو لري؟ او داسې سړې اوبه چې په ټول هند کې نه موندل کېږي؟

پر افغانسـتان باندې د انګرېزي هند يرغل چې پيسـې او پوځي وسـيلې يې ضـايع کړې او د ډېرو عسـکرو، د سـپينو او تورو، ژوند يې واخيســت، د خاينو هندي کارغانو او زړورو افغان بازانو تر منځ يې يوه بې انډوله جګړه رامنځته کړه: کله به چې دوی يو غر ونيو، دې ته به څېرمه بل غر تل په بغاوت کې و. په حقيقت کې انګرېزانو به هېڅ کله، هېڅ وخت او حتی په کلونو کلونو خراســان اېل کړي نه وی. د انګرېزانو او د دوی کارغانو ته ورته عسـکرو هډوکي د افغانسـتان دغرونو په ارغاړو کې خواره او ناخښ پراته دي. په دې جګړه کې زړوورو افغانانو شهادت ته هوډ کړی و او هم په دې نړۍ او هم په هغه بله کې د بريا څښتن شـول: بې اړنګه، رحمت پر هغه چا دی چې د شهادت جام يې وڅښه![۱۲۵]

دا چې د میرزا عطا غازیانو له جګړې څخه وروسته په افغانستان یا په جنت کې رحمت ترلاسه کړ او کنه، څرګنده نه ده، خو دا بې اړنګه رښتیا دي چې د ډېرو لړو هغو خلکو، په تېره بیا د انګرېز- سدوزي نظام پلویانو، چې په جګړه کې یې برخه اخیستې وه، ژوند سمون وموند. حتی له جګړې څخه مخکې، ډېرو افغانانو انګرېزانو ته خبرداری ورکړی و چې کم بخت شاه شجاع ته ښېرا شوې؛ نو ځکه یې تر ټولو ښه پلانونه هر کله په مصیبت ختمېږي.[۱۲۶] د شاه شجاع له مړینې ډېر وخت وروسته؛ دغه بد بخت داسې برېښېده چې هر هغه چا ته په برخه شوی و چې له واک څخه د دوست محمد د شړلو په هڅه کې یې برخه اخیستې وه. رنجیت سېنګ، ویتکېویچ او مېکناټن خو لا د مخه مړه شوي وو. د خالصه په غوښتنه، وېډ په پوله کې له هغه څوکۍ څخه لیرې کړل شو چې ده یې په حسادت ساتنه کوله او د منځني هند په انډور کې یوه کم ارزښته څوکۍ ورکړل شوه. د برنز هغه کم بخته د بار اسونه چې په ډېره سختۍ یې اباسین ته لېږدولي وو، هم مړه شول: کله چې دا په ډاګه شوه چې دغه اسونه د ځغاستي نه وو، د رنجیت سېنګ مینه ورسره پای ته ورسېده او شپول یې ځای شو؛ نو لکه څنګه چې خلک نه پوهېدل چې له دوی سره څه وکړي، دومره وخت نه و تېر چې مړه شول.

چارلس مسون، هغه کس چې له جګړې څخه وړاندې هم په کابل کې و، له یو خواشینوونکي برخلیک سره مخ شو. په ۱۸۳۸-۱۸۳۷ کلونو کې د برنز له ناکامه ماموریت څخه وروسته، کمپنۍ له مسون څخه پام واړولو او دې یې ګوښې ته کړ ځکه چې اوس دغه کمپنۍ له افغانستان سره د جګړې په تیاریو بوخته شوې وه که څه هم نوموړی د هر بل انګرېز په پرتله د افغانستان په اړه ډېر پوهېده. دی په ۱۸۴۰ کال کې د کابل په لور په هغه لاره روان شو چې د اباسین پوځ پرې تللی و او بیا نوموړي ویلي وو چې په دغه لاره د پوځ د تېرېدو له کبله سیمې ډېرې زیانمنې شوې وې. دی تر کلات پورې ورسېد او کله چې انګرېزانو د کلات پر ښار یرغل وکړ، دی یې ونیو او د خیانت او جاسوسۍ په تور یې بندي کړ. ده په شپږو میاشتو کې خپله بېګناهي ثابته کړه او ازاد کړل شو. بیا، کله چې لارېنسن وروسته له ډېرو پلټنو په کراچۍ کې پیدا کړ، په لیدو یې هک پک شو چې په دغه سړي څه شوي وو چې ده یې د سیمې د یو لوی لرغونپوه په توګه ډېر درناوی کړلو. په دې هکله یې وروسته داسې لیکلي:

کله چې د کراچۍ په کمپ کې وم، ښار ته لاړم چې د هغه سړي (مسون) لیدنه وکړم چې ما یې په هکله ډېر اورېدلي او لوستلي وو. دی مې په یوه خرابه کوډخه کې له څو بلوڅانو سره نیم لوڅ او نېشه پیدا کړ. زه څو ساعته ورسره پاتې شوم او د هر څه په لیدو یې سخت وردربېدلم. په پیل کې یې داسې پوچه ژبه کاروله چې ما د لېونتوب خیالورباندې وکړ، خو وروسته یې راته وویل چې تېره شپه په لیکنو بوخت و او یو بوتل واین یې د ماښامنۍ په خوړلو کې څښلی و او اوس چې ورځ شوې وه، نېشه یې تر اوسه په سر کې وه، خو له دې سره سره، زه په دې اند شوم چې نوموړی به خپل سد له لاسه ورکړي. ما ته یې خپلې یو شمېر لیکنې راکړې، خو په داسې ګونګه او ټوکماره بڼه لیکل شوې وې لکه څنګه چې دی پرې غږېده او ما ته داسې ښکارېدل چې خپل ټول مالومات یې د خپلو لیکنو په بڼه کې ګونګ کړي وو. د برنز، اکلنډ او وېډ په اړه یې کابو ترخې خبرې کولې... د خپلو یونونو په هکله او په افغانستان کې د خپل کار په اړه یې تر اوسه دوه ټوکه کتابونه بشپړ کړي وو او اوس په درېیم ټوک بوخت و. د کتابونو ډېرې برخې یې چې ما ته وښودې عجیبه او غیر معمولي وې؛ نو دغه کتابونه به چاپ او خپاره نه شي - لیکنې یې رواني نه دي او تسلسل نه لري. همدارنګه نظرېې یې داسې په

ګونګه توګه خيالي او لنډې ليکل شــوې چې د اوســنې وخت په خوند برابرې نه دي. که پاټينګر يې په همدې بڼه چې اوس دي د چاپ اجازه ورکړې، مســون به د يو ځانمن غبي په توګه وپېژندل شــي، نه د يو خواريکښ، راســتکاره او شــعوري ســړي په څېر چې دی په رښتيا همداسې دی. زه هيله لرم چې بمبيي ته د ده د تګ له پاره څه لارې چارې ترسره شي.[۱۲۷]

خو په دې هکله هيڅ څه ترسره نه شول او مسون دې ته اړ شو چې پر خپل ځای کرار کښېني او په افغانستان کې د مېکناټن د مرګونې تېروتنو ننداره وکړي. نوموړي بل څه نه شــوی کولی پرته له دې چې رســنيو ته بې نومه ترخې ليکنې ولېږي. په يوه ليکنه کې يې داسې ليکلي: «نن مې ســتاسې په ورځپاڼه کې ولوستل چې ځېنې خلک به په افغانســتان کې وګمارل شي. د دغه کړنې دليل څه کېدای شي؟ ايا دغه اوښان هلته ستړي شوي دي؟ دغه ځېنې چې په سياسي څانګو کې له ډېر وخت راهيســې کار کوي، ايا په پوځي چارو کې د دوی ګمارل د يو نوي ســيســتم پيلامه ده چې په پوځ کې يوشــانتوب رامنځته شـي؟»[۱۲۸] نوموړی بلاخره انګلنډ ته لاړ چېرته يې چې خپرونو داسې سـړې کره کتنې وزېږولې لکه څنګه چې لاړښنسـن يې وړاندوينه کړې وه او په هېواد کې مېشـتو سـيالانو يې د يو لرغونپوه په توګه نومورتوب زيانمن کړ. دی په ببوزلۍ کې پاټرز بار Potter's Bar ته څېرمه په ۱۸۵۳ کال کې «د مغزو د يوې ناڅرګندې ناروغۍ له کبله مړ شو»، خو نوموړی په دې نه پوهېدو چې ۱۶۰ کاله وروسته به د افغان لرغونپوهنې د پلار په توګه درناوی ورته وشي.
الډرېډ پاټينګر چې په افغانسـتان کې د خپل چوپړ په بدل کې کوم انعام ترلاسـه نه کړ، په کمپنۍ کې يې له دندې څخه استعفا وکړه او خپل تره/ ماما، سېر هنري پاټينګر ته د اوسېدو له پاره هانګانګ ته لاړ. هانکانګ ته د ده له تګ څخه لږ وخت مخکې، مشـر پاټينګر چينايان دې ته اړ ايسـتلي وو چې دغه ټاپو ده ته وروسـپاري؛ نو هلته له رسـېدو سـره سـم، د لوېې لوېې پخواني لوبغاړي خپل ځان د دغه ټاپو لمړنی والي کړ. نوموړی هملته په ۱۸۴۳ کال کې د خپلو ټپونو، سخت ژوند او د فزيکي او روحي خپګان د اغېزو له کبله مړ شو.[۱۲۹]
برېډ جنرال شـــلټن ته په څه نا څه حيرانوونکې توګه په پوځي محکمه کې د هغې پړې په هکله برأت ورکړل شـــو چې د پاځون پر وړاندې يې له ناورين څخه ډک چلند کړی و، خو له نوموړي څخه د تل په شان کرکه کېدله. په ۱۸۴۴ کال کې کله چې په دوبلېن کې لـه اس څخـه ولوېد او مړ شـــو، لاس لاندي يې د پريټ ډګر تـه راووتـل او د ده مرګ يې د خوشحالۍ په درېيو چيغو ولمانځه.
په افغانستان کې د مېرمن سېل او د هغې د مېړه د ژوند په اړه د نوموړې يوه نسخه په استلي سرکس Astley's Circus کې د ډرامې په يوه نوموړه لوبه بدله شوه. دغه لوبې ته «د کابل يرغمل» نوم ورکړل شوی و، خو درې کاله وروسته په ۱۸۴۵ کال کې د انګرېزانو او سـېکانو تر منځ د جګړې په بهير کې، په خپله «جګړه مار باب» سـېل له جورج براډفوټ سره يو ځای د موډکي Moodki په جګړه کې هغه وخت مړ شو چې کمپنۍ له فرصت څخه په کار اخيستنې غوښتل د پنجاب شــتمنې ســيمې تر خپل واک لاندې راولي. وروســته کونډې مېرمن ســېل ســوېلي افريقا ته مهاجرت وکړ او په ۱۸۵۳ کال کې په کېپ ټون Cape Town کې مړه شــوه. د قبر په شـناخته يې داسـې ليکل شـوي: «له دغه تيږې لاندې مېرمن سېل پرته ده.»[۱۳۰]
ډاکتر برايډن چې له کابل څخه د انګرېزانو د شاتګ په بهير کې د کمپنۍ يوازينی اروپايي کس و چې جلال اباد ته ژوندی ورسېد، په راتلونکو کلونو کې په يو بل لوی ښکېلاکي ناورين کې ښکېل شو: پنځلس کاله وروسته په ۱۸۵۷ کال کې په سيمه کې د لوی پاځون په بهير کې نوموړي د لارنس د کشر ورور، هنري تر مشرۍ لاندې په لکنهو کې د ولايتي اداري په

دفاع کې برخه واخيسته. بلاخره دی په ۱۸۷۳ کال کې هغه وخت په خپل کټ کې مړ شو چې د تقاعد ارامه ژوند يې په نېګ Nigg کې چې په برسکاټلند کې مخامخ بلک ايل Black Isle ته پروت دی تېر کړ.
اکلنډ خپل پاتې ژوند په څه ناڅه شرم کې په کېنزېنګټن کې تېر کړ او يوازې په ۶۵ کلنۍ کې په ۱۸۴۹ کال کې مړ شو. درې مياشتې وروسته يې خور، فني هم ورپسې لاړه.[۱۳۱] وروسته دا هم ثابته شوه چې د امپراتورۍ جوړونه د دغه کورنۍ په استعداد پورې تړلې نه وه: د دغې کورنۍ راتلونکې غړي، انتوني ايډن Anthony Ede يوسل او څوارلس کاله وروسته بيا همداسې هڅه وکړه او په سوېز کې له شرموونکې ناکامۍ سره مخ شو.*
اتل او ځيرک موهن لال ته هغه لوی پورونه چې د کلابندۍ په بهير کې د مېکناټن په ګټه د ځان په نامه اخيستي وو چې د افغان مخالفو مشرانو د هدفي وژنو له پاره پيسې برابرې کړي او بيا هغه نور پورونه چې په ۱۸۴۲ کال کې يې واخيستل چې د يرغملو په ازادولو کې يې وکاروي، هېڅ کله بېرته ورنه کړل شول. ده ويل چې په ټوله کې ۷۹۴۹۶ روپۍ پوروړی و؛ نو له دې امله نوموړی د خپل ژوند تر پايه په پورونو کې ډوب پاتې شو. د عدالت د اعادې له پاره، دی بلاخره له خپل هم پوړي منشي شاه محمد علي سره برتانيې ته لاړ چېرته چې د کمپنۍ د مشرانو د ملاتړ ترلاسه کولو په هڅو کې يې نوي تقاعد شوي ډګروال وېډ او ځوانې ناوې يې په ايل اف وېټ Isle of Wight کې مېلمه پالنه وکړه. دی سکاټلند ته هم لاړ چې په مانټروز کې د برنز کورنۍ ته د نوموړي ليکونه او ژورنال وروسپاري. په اېډنبوره کې نوښتګرو سکاټلندي عکاسانو، ډېوډ اکټيويوس هېل David Octavius Hill او رابرټ ادمسن Robert Adamson د ده عکسونه په ګډو افغان-کشميري جامو کې واخيستل. دغه جامو ته د ټايمز مجلې د «شانداره هندي جامو» نوم ورکړ.[۱۳۲] په برتانيه کې يې له برنز سره د خپلو يونونو يو يادښت کتاب چاپ کړ او همدارنګه د دوست محمد ژوندليک يې په يوه لوی نهه سوه مخه يېزه کتاب کې په دوه ټوکونو کې خپور کړ. ده حتی له ملکې وېکتوريا او شهزاده البرټ Albert سره هم ليدنه درلوده، خو افغان جګړې يې پر ژوند اغېز کړی و او د ده کاري ژوند ته يې عملاً د پای ټکی اېښی و.
کله چې بېرته هند ته لاړ، ده ته د لکنهو او حيدراباد په معتبرو ولايتي ادارو کې د پارسي منشي په توګه هغه څوکۍ ورنه کړل شوې چې ده يې غوښتنه کړې وه. انګرېزي مامورينو پر ده اعتبار نه درلود او په وار وار يې د ده په هکله ليکلي وو چې دی «ځانمن» دی او له «خپل لمخې څخه پښې ډېرې اوږدې غځوي». نوموړی نه يوازې دا چې اوزګاره پاتې شو، بلکې خپلې کشميري پنډېټ ټولنې يې هم ورټلو او له ټولنې يې وشړلو. د ۱۸۵۷ کال په پاڅون کې، بغاوتي سپاهيانو په دې تور چې د انګرېزانو خواخوږی دی د ده د وژنې تکل درلود، خو دی په تېښته بريالی شو. دی بلاخره په بېوزلۍ او ورکنومۍ کې په ۱۸۷۷ کال کې په داسې حال کې مړ شو چې ښکېلاکې او تر ښکېلاک لاندې خواوو له ځانه شړلی و.[۱۳۳]
د سدوزيو شهزادګانو همدې ته ورته برخليک درلود. د ۱۸۴۳ کال د مارچ په مياشت کې دوی ټول په لاهور کې بند پاتې وو چې نه بېرته افغانستان ته او نه انګرېزي هند ته تللی شوی او لکه پلار يې دېرش کاله مخکې، هره ورځ يې په دې وېره کې تېرولې چې سبک کوربه وال به يې پاتې شتمنې لوټ کړي.[۱۳۴] دوی ته بلاخره له پولې څخه د تېرېدو او خپل د کوچنيوالي ښار ته د تګ اجازه ورکړل شوه، خو دا هم په واضح توګه ورته وويل شول چې دوی ته به يې د پلار په څېر

* خو په نيوزيلند کې د ايډن کورنۍ ځان ته يو تل پاتې نوم جوړ کړ. د دغه هېواد د هغه وخت پلازمېنه د جورج په نوم ونومول شوه او د کرېکټ اوسنۍ لوبغالی د ايډن پارک په نوم دی. لارډ اېلېنبوره چې په هغه وخت کې صدراعظم و، خپل نوم ته يې د اسټرليا په نقشه کې ځای وموند.

لوی هستوګنځي ورنه کړل شي او خرځ به یې هم کوچنی وي.[۱۳۵] په پای کې ټول سدوزي په پوروونو کې ډوب شول او په ملي ارشیفونو کې د دوی د پورورکونکو او حکومت تر منځ یوه لړۍ مکاتبې شته چې پر دوی باندې یې د پور د نه ورکړې عریضې کړې وې. دوی ټول، پرته له کومې استثنا په بې وزلۍ کې مړه شول.
کالن مکنزي چې په لودیانه کې د سرحدي غونډ د جوړولو له پاره ګمارل شوی و، په داسې حال کې چې نوی واده یې کړی و، په ۱۸۴۷ کال کې لودیانې ته ورسېد. هلته یې د افغان مهاجر ټولنې په اړه له خپګان څخه ډکه لیکنه کړې. دغه افغانان په ورځني ژوند کې د پایښت له پاره له ډېرو ستونزو سره لاس او ګرېوان وو. مکنزي په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «کومې ربړې چې موږ په خپل تېري هغه خلکو ته ورواړولې چې موږ یې د مرستې ادعا کوله باید هېرې نه شي. په خواشینۍ سره، ډېر لوړ پوړي او معزز خلک اوس د بشپړې بې وزلۍ کچې ته راټیټ شوي دي. یو پلار او زوی چې د شاه شجاع له کورنۍ سره یې نږدې اړیکې درلودې، هېڅ کله د دوی لیدو ته یوځای نه ورتلل ځکه چې یوازې یوه چوخه یې درلوده. یو بل لوړ پوړی سړی دې ته اړ شو چې حتی خپله توره د ډوډۍ په بدل کې وپلوري. د شاه شجاع یو پخواني چوپړیال په خپګان وویل: «زه له لوږې روژه نیسم او کومه ورځ چې لږ دال پاخه کړو، زموږ په کور کې اختر وي.»»[۱۳۶]
د ړانده او بوډا شاه زمان غوښتنه چې د سرهند د صوفیانو په زیارت کې د درویش په څېر ژوند وکړي، د پټیالې Patiala مهاراجا ونه منله،[۱۳۷] خو کله چې په ۱۸۴۴ کال کې مړ شو، دغه مهاراجا له ځانه نرمښت وښود او د شاه زمان مړی یې پرېښود چې په دغه زیارت کې د خپلې ورېندارې، د شاه شجاع مشره ښځه او د دوست محمد خور وفابېګم، د قبر تر څنګ خښ شي.[۱۳۸]
د سدوزي شهزادګانو وروستی څرک د رابرټ واربرټن Robert Warburton په یادښت کتاب کې موندل کېږي. دی د یو انګرېز افسر او شاه جهان بېګم د خوشحاله واده ثمره و. شاه جهان بېګم د دوست محمد خورځه/وربره وه چې د لودیانې په افغان تبعیدي ټولنه کې ستره شوې وه.

دوی چې په دولتي او اولسي کچه هرې نیمګړتیاوې لرلې، هغه وخت زما عمر دومره نه و چې زه یې قضاوت وکړم، خو پر ما باندې له هغوی څخه د ځینو مهرباني چې په کلونو یې دوام درلود تل یو شانته او نه بدلېدونکې وه. زه د دوی له حرمسرای څخه نه منع کېدم او په پارسي ژبه کې زما بلدتیا ما ته د دې توان راکړی و چې زه د ټولو شهزادګانو له ښځو سره خبرې اترې وکړم... هلته دوه ورونه وو، شهزاده شاپور او شهزاده نادر چې دواړه د بدقسمته شاه شجاع الملک کشري زامن وو. دغه دواړه په ځانګړي ډول زما ځکه ډېر خوښ شول چې په خپلو جنجالونو کې یې له زغم څخه کار اخیست، په هر هغه چا مهربانه وو چې له دوی سره په اړیکه کې کېدل او د نورو خلکو احساساتو او هیلو ته یې پام اړولو. ما په دغه بڼه ډېر لږ ریښتیني ښاغلي لیدلي لکه دوی چې وو. هندي دولت د میاشتې ۵۰۰ روپۍ مشر ته او ۱۰۰ روپۍ کشر ته ورکولې - دا په ریښتیا ډېرې کمې پیسې وې چې دوی نه یوازې خپلې کورنۍ ورباندې چلولې بلکې هغه چوپړیالانو ته یې هم اذوقه پرې برابروله چې په کابل کې له خپلو کورونو څخه شړل شوي وو او د هند په تودو ډاګونو کې یې په دې هیله مزل کړی و چې دغه شاهي کورنۍ یې مرستندویه شي.[۱۳۹]

د جګړې افغان بریمنو ته هم خوشحاله پایلې ور په برخه نه شوې. دوست محمد خان په چټکۍ نواب زمان خان بارکزی ګوښې ته کړ او نوموړي ته بیا هېڅ کله لویه دولتي څوکۍ ورنه کړل شوه.[۱۴۰] امین الله خان لوګری اخلالوونکی او ډېر ځانپاله وګڼل شو او د جګړې له پای څخه سمدلاسه وروسته په عمري قید محکوم شو. نوموړی د خپلې هغه

ګروهنې له وچې بندي شو چې د فیض محمد د لیکنې پر بنسټ: «سوله من خلک یې ناوړه کړنو ته هڅول.»[۱۴۱] د امین الله ورور چې په لودیانه کې مهاجر شوی و، مکنزي ته وروسته وویل چې دوست محمد «د امین الله له لور سره واده وکړ او وروسته یې په خپلو لاسونو د ده پر خوله بالښت کېښود، ساه یې پرې بنده کړه او مړ یې کړ».[۱۴۲]

د انګرېزانو له تګ څخه وروسته، وزیر اکبرخان یو کال په واک کې پاتې شو، خو کله یې چې پلار په ۱۸۴۳ که بېرته راغی، دی د لغمان او جلال اباد د والي په توګه هلته ولېږل شو. بیا، دومره وخت نه و تېر چې د نوموړي دربار ته د دوست محمد د مخالفینو د مرکز په سترګه کتل کېدل. کله چې اکبرخان ته په ۱۸۴۷ کال کې زهر ورکړل شول، ډېرې پراخه ګنګوسې خپرې شوې چې دا کار د ده د پلار په امر ترسره شوی.[۱۴۳] له مړیني څخه لږ وخت مخکې، اکبر په یو لیک کې له مکنزي څخه «په مینه ګیله کړې وه چې په ملګرتیا کې سست دی او خپل حال او احوال ده ته نه ورلېږي». دولت، مکنزي منع کړ چې د لیک ځواب ورکړي «ځکه چې دغه لیک د دښمن له خوا و»،[۱۴۴] خو مکنزي د محمد شاه خان غلزي یو لیک ته ځواب ورکړ. له محمد شاه خان سره هم د دوست محمد ناتې لږ شوی و ځکه چې د ده په اند، واک یې بې کچې ډېر شوی و؛ نو د خپل زوم له مړینې څخه وروسته، دی هم سمدلاسه د لتاړونې سره مخ او په کافرستان کې تبعید ته اړ شوی و. نوموړي مکنزي ته یو لیک ولېږه چې خپله ملګرتیا ور په یاد کړي او ترې وپوښتي چې ایا د مکنزي په اند دغه ملګرتیا تر اوسه شته؟

مکنزي ته یو سید لیک راوړی و. محمد شاه خان دغه سید ته یوه نښه هم ویلې وه چې د لیک له ورکړې څخه مخکې یې له مکنزي څخه ځواب وغواړي چې د ده په اړه د نوموړي مزاج مالوم کړي. سید خبرې داسې پیل کړې: «محمد شاه خان له تا نه پوښتي: «کله چې [د مېکناټن له مرګ څخه وروسته] د محمدخان په کلا کې ستا ژوند په خطر کې و، ما څه وکړل؟»» مکنزي په ځواب کې ورته وویل: «کله چې پر ما باندې یو چا توره پورته کړه، محمد شاه خان زما تر غاړې لاسونه تاو کړل؛ نو توره د ده په اوږه ولګېده او وینې یې کړه.» بیا سید لیک ورکړ او د لیک له لوستلو وروسته، مکنزي وویل: «زه یې تل خپل ملګری ګڼم.»[۱۴۵]

یوازېنې سړي چې د افغان - انګرېز له لمړۍ جګړې څخه ګټه پورته کړه هغه څوک و چې د تخت د چپه کولو په موخه یې جګړه پیل شوې وه. د ۱۸۴۳ کال د اپریل په میاشت کې وروسته له دې چې له خالصه سېکانو سره یوه موده مېلمه و، دوست محمد پېښور ته ستون شو او د خیبر غاښې په ستغو لارو علی مسجد ته ورسېد. هلته، اکبرخان د ښه راغلاست له پاره ورغلی و او دی یې تر کابل پورې بدرګه کړ. فیض محمد لیکلي: «د ښار په لارو کې خلک په لیکو کې ولاړ وو او زړو او وړو یې پر راتګ خوشحالی کوله. په لیدو به یې د ملاتړو سترګې رڼا او سینې به یې له ویاړ څخه ډکې شوې. خوښي او خوشحالي بیخي ډېره وه. اووه ورځې او شپې د خوښۍ لمانځنې ترسره شوې. پر څراغونو شپې روښانه شوې وې او د ورځې به غزلې او سندرې ویل کېدې. د جشنونو او ښادیو انګازې اوچتېدې او هر ځای د خوشحالۍ چیغې وې.»[۱۴۶]

کوم ځارګریزه راپورونه چې انګرېزانو په افغانستان کې له خپلو جاسوسانو او خواخوږو څخه په ۱۸۴۳ کال کې ترلاسه کول، د دې څرګندونه کوله چې «د امیر او د ده د کورنۍ واکمنې هسې په نامه ده او له کوهستانیانو، غلزیو، د کنړ له خلکو او خیبریانو څخه هېڅ شی نه اخلي. دوست محمد خپل وخت او پیسې پر بې ګټو هڅو لګوي چې دسپلینې کنډکونه جوړ کړي او هسې په شوده ګۍ د هندي شهزادګانو تقلید او له دوی سره سیالي کوي».[۱۴۷]

خو لکه پخوا، انګرېزي څارګرې ادارې د دوست محمد د ورتیا په اړه سم اټکل نه و کړی. امیر کرار کرار خپل واک ډېر کړ او په ختیځ افغانســتان کې یې خپله واکمني پراخه کړه؛ نو په دې توګه یې د خپلو راتلونکو لاســته راوړنو له پاره بنسټ کېښود چې لمړی بامیان او بیا بدخشان او ورپسې خلم او ټول شمالي افغانستان فتح کړي. د ۱۸۵۰ مو کلونو په پیل کې یې د غزني په شاوخوا کې غلزي قبیلې ځانته تابع کړې او په ۱۸۵۵ کال کې یې په کندهار کې خپل مېرني ورونه له واکه وشړل. دی د خپلې مړینې تر وخت، ۱۸۶۳، پورې له انګرېزانو سره کړو تړونونو ته وفادار پاتې شو، د مالیې راټولونه یې له ۲,۵ میلیونو څخه ۷ میلیونو ته ورسوله او د مډرن افغانستان پر کابو ټولو سیمو یې واکمني درلوده. د هرات په ګډون، د دوست محمد د فتحو وروستۍ پولو د اوسني افغانستان پولې جوړې کړې، خو له ده څخه پېښور پاتې شو - دغه سیمه تر اوسه د افغانانو، په تېره بیا د پښتون نشنلېستانو د ناراضتیا سرچینه ده.

عجیبه دا وه چې له هغه اداري اصلاحاتو څخه دوست محمد ګټه پورته کړه کوم چې مېکناټن ترسره کړل څو د شاه شجاع واکمني مضبوطه کړي. مېکناټن د دراني قبیلو د مشرانو واک لږ کړ، یو مسلکي پوځ یې جوړ او د مالیې راټولولو یو کارنده جوړښت یې رامنځته کړ.[۱۴۸] بې اړنګه، دا یوازې یوه له هغه ګڼ شمېرو کړنو څخه وه چې انګرېزي ښکېلاک د افغان دولت په داسې جوړونه کې ونډه واخیسته چې له اشغال څخه د مخکې وخت په پرتله اوس په افغانستان کې د یو دولت شتون په ښکاره احساسېده، خو اوس دغه سم راغونډ او منظم افغانستان چې دوست محمد په کې واکمني کوله، په خپل تاریخ کې د هر وخت په پرتله ډېر بېوزله او په انزوا کې و. دغه هېواد نور د ورېښمو شتمنه څلورلاره نه و او نه د تیموریانو پارسي کلتور پرتمینې ورځې بېرته راتلې. په خپل تاریخ کې د لمړي ځل له پاره د بارکزیو تر واکمنۍ لاندې افغانستان څه نا څه وروسته پاتې هېواد شو.

هرات وروستۍ ښار و چې دوست له خپلې مړینې څخه لږ مخکې کلابند او بیا فتح کړ. د خپل سیال، شاه شجاع برعکس چې ښايي بې نومه قبر یې د خپل پلار، تیمورشاه د مقبرې په تل خونه کې وي، دوست محمد هملته د ګذرګاه په صوفي زیارت کې چې په افغانستان کې تر ټولو ښکلی زیارت دی، ښخ کړل شو. نوموړی له یوه ښایسته او لوی ځلي لاندې چې په حکاکي شوو مرمرو ښکلې شوی، د سیمې د یو ډېر پېژندل شوي بزرګ صوفي او شاعر، خواجه عبدالله انصاري څنګ ته د معززو په ځای کې ښخ دی. د دوست محمد اولادې د ۱۹۷۰ مو کلونو تر انقلابونو پورې پر یو موټي افغانستان واکمني وکړه.

اوس په افغانستان کې هرات تر ټولو ارامه او ښېرازه دی او ګذرګاه تر اوسه د زیارت کولو له پاره ډېر نومور ځای دی. رابرټ بایرن Robert Byron په ۱۹۳۰ مو کلونو کې لیکلي: «هر څوک ګذرګاه ته ځي، بابر تللی و، همایون لاړه، شاه عباس یې د اوبو رسونې سیستم ته سمون ورکړ او تراوسه د چکر له پاره د هراتیانو د خوښې ځای دی.» او اوس چې اتیا کاله تېر شوي، همغسې ښکلی ځای پاتې دی. دغه زیارت د هغه غونډیو په څنډه کې دی چې تر ښار چاپېره دي. یو لوی تیموري ور، یو ارامه او ساړه انګر ته لاره پرانیزي چېرته چې پر قبرونو او یادګاري څلیو ډېرې ښکلې خطاطۍ شوې دي. توتکۍ د نښتر او څېړۍ په ونو کې په چټکۍ ها خوا دېخوا الوتنې کوي، زاړه سړي په سیورو کې په خوب ویده او خپل سپین دستارونه یې سر ته بالښت کړي وي، ځینې نور په نرمۍ خپلې تسبېح اړوي او شاوخوا ته یې کوترې کو کو غاړې کوي.

د افغانسـتان او پاکسـتان په نورو ځایونو کې، د طالبانو له بېرته راتګ سـره د صـوفیت مریدي چې د دوی له عقیدې سره په ټکر کې ده منع کړل شـوه: زیارتونه یا وتړل او یا والوزول شـول او د سـازندګانو د موسـیقي الې ماتې کړل شـوې، خو په ګذرګاه کې صوفیان پرته له دې چې څوک څه ورته ووايي تر اوسه شته. کله چې په ۲۰۰۹ کال کې زه هلته وم، د مریدانو یوې ډلې سمدلاسـه د دوسـت محمد د مقبرې شـاته په ذکر پیل وکړ. دوی ټول په ګونډو ګرد ناسـت وو او کله چې یو د اوږدو څنو مشرسندرغاړي د خواجه صیب یو شعر په اوچت اوازه بللو، نورو چکه ورته وهله او«حق! حق! حقیقت! حقیقت!» نارې یې وهلې او بیا یې نارې تر هغه وخته چټکې او اوچتېدې چې دوی د روحانیت وروستۍ کچې ته ورسېدل. بیا د شا په تخته پر قالینو پرېوتل او په ډېره خوښۍ او په اوږده ساه یې اسوېلي ایستل چې دمه یې جوړه شي.

د ۱۸۴۴ کال په دوبي کې وروسته له دې چې دوست محمد بېرته په تخت کښېناست او د خپلې لوټ او ړنګې پاچاهۍ پر بیا یووالي او بیا رغولو یې پیل وکړ، د نړۍ په بله برخه کې تزار نېکولس سـمدلاسـه پرته له بلنې د وېنسـر په کلا کې د ملکې وېکتوریا او شهزاده البرټ مېلمه شو.
له تزار سره یې د بهرنیو چارو وزیر کونټ نېسلروډ مل و. نوموړی هغه څوک و چې په ۱۸۳۷ کال کې یې ویتکېویچ د یو ماموریت د ترسـره کولو له پاره دوسـت محمد ته لېږلی و؛ نو که د روسـانو او انګرېزانو تر منځ سـیالۍ او پر یو بل باندې بدګمانیو د افغان جګړې ناورین وزېږولو، اوس دا وخت رارسېدلی و چې د شخړې له سکاسې* څخه په سوله ییزه توګه مخ واړوي.
تزار چې له خپلو درباریانو سـره په پټه او بدل نوم (کونټ اورلو) یون کولو چې د پولندي تروریسـتانو د هدفي وژنې ښـکار نه شـي، په یو هالندي انګوټ کې په نابېره توګه د جون په لمړۍ نېټه د وولېچ Woolwich لنګرځای ته ورسـېد. کله یې چې یوه شپه د روسـي په سـفارت کې چې د وېسـټ مېنسـټر په اشبرنهم هوس Ashburnham House کې و، تېره کړه، بیا په اورګاډي کې وېنسر ته لاړ.
وېکتوریا چې پنځه ویشـت کلنه او امیندواره وه، د داسـې اکاړ تاتار د راتګ تمه یې نه لرله او یوه بدګماني هغه وخت رامنځته شـوه چې د تزار له راتګ سـره سـم د نوموړي یو کس کاداني ته ولېږل شـو چې یوه د څرمنې کڅوړه له بوسـو څخه ډکه کړي. تزار له دې څخه د توشـکې کار اخیسـته او د کمپ په پوځي کټ کې به هر وخت ورباندې ویده کېده، خو په پای کې، د ملکې دغه مېلمه خوښ شو. دې د جون په څلورمه خپل تره ته لیکلي:

دی بې اړنګه ډېر د پام وړ سړی دی او ښکلی هم دی، ونګه یې بنیالۍ او چلند یې دروند دی. خورا ډېر بانزاکته او په حیرانوونکې توګه ډېر مودب او پامیالی دی، خو د سـترګو بنه یې ډېره ډاروونکې ده او ماهېڅ کله دې ته ورته څه نه دي لیدلي. ما او البرټ ته نوموړي داسې خیال راکړ چې دی یو خوشحاله سړی نه دی او د خپل لوی واک او ځواک دروند پیټی یې پر اوږو په دردوونکې توګه پروت دی. خندا کابو هېڅ نه کوي او کله چې وخاندي، ونګه یې خوشحاله نه ښکاري، خو له نوموړي سره مجلس ډېر اسانه دی.[۱۴۹]

*سکاسه: د انسان او یا ژوي په بڼه هغه وهمي څېره چې په شپه کې وېرېدلي کس ته ښکاري

د لیدنو په پای کې شـــهزاده البرټ، تزار د چېزېک هوس Chiswick House کوټې ته بوت - د ا د لندن په لوېدیځ کې د کلیوالي سیمو او پالېزونو په منځ او د تېمز سیند Thames په غاړه کې یوه وېنېټو پلېډیني* Palladian ودانۍ ده چې په عجیبه توګه هلته یوازې یوه جوړه شوې. دلته د ډېون شیر Devonshire ډیوک، هغه څوک چې د وېګ بنسټ ته ډېر ارزښـــتمن و، د تزار په وياړ يو لوی تشـــریفاتي ســـباناری جوړ کړی و چې د هېواد ډېرو واکمنو ســـیاســـتوالو او ټولې ډیپلوماتیکي کړۍ په کې برخه اخیستې وه. د دغه لیدنې د اصلي موضوع په هکله په يو باور نه کېدونکي ځای کې خبرې ترســـره شـــوې. دغـه ځـای د چېزېـک ســـرېټي بـازار د ســـینـدغـاړي لـه پـلـې لارې څخـه لـږ بـر پـروت و. د جون په اتمه، د دوبې د یوې ځلانده ورځې په پنځه پاتې دوو بجو، شـــاهي اســـواله ډله د چېزېک هوس په دروازه ننوتله. له دغه ډلې څخه مخکې یوه د بدرګې اســـواله ډله چې ملي تشـــریفاتي یونیفورم یې درلود راغله او په عین وخت کې د کولډســـتریم ګارډس Coldstream Guards او هاړس ګارډس Horse Guards هنري ډلو د روســـې ملي ســـرود وغږولو. د امپراتورۍ توغ د سمر پالر Summer Parlour او شاهي توغ د ارکېډ Arcade پر سر اوچت کړل شول او د توپ یوویشـت ډزې له هغه توپخانې وشـوې چې د کوټې په انګړ کې ځای پر ځای شـوې وه. ورپسـې تزار په داسـې لاره سالون ته بوتلل شو چېرته چې د ډیوک ځلور زرافې ولاړې وې. سالون د منځنیو پېړیو د لوېې خېمې په بڼه تیار شوی و. د مېلمســـتیا په بهیر کې تزار ډېرې خبرې له ډیوک اف ولېنګټن ســـره کولې او د لارډ مېلبورن Lord Melbourne او د صـدراعظم سـېر رابرټ پیل سـره یې هم مجلس وکړ. کونټ نېسـلروډ نېغ خپل پخواني سـیال، لارډ پامسـټن ته ورغی. پامسټن په خپل دولتي کاري ژوند کې د روسېې په مخالفت کې نوم درلود. دوی دواړو ټول ماسپښین له يو بل سره په خبرو تېر کړ.[۱۵۰]

د دې لیدنې موخه د دغه دوو لویو قدرتونو په منځ کې د اړیکو ټینګول وو چې د داســـې ناســـم پوهاوي او بدګمانۍ مخنیوی وکړي کومه چې په منځنۍ اسیا کې د ډېرې وینې تویونې وجه وګرځېده. لکه څنګه چې تزار، رابرټ پیل ته وویل: «زه هیله لرم چې د خپلو دوستانه خبرو په وسیله د دغه دوو هېوادونو په منځ کې بدنیتي له منځه یوسو.»[۱۵۱] د عامه اړیکو له پلوه، د تزار لیدنه یې اړنګه یوه لویه بریا وه. نوموړي په خپله ښـــایســـته ونګې او دروند چلند د لندن ټولنې ښځې اغېزمنې کړې وې. برون ستاکمر Baron Stockmar لیکلي:«دی د ښځینه ښایست مینه وال دی او خپلو پخوانیو انګرېزي معشـوقو ته یې ډېره پاملرنه لرله». خو ټوکې یوې خوا ته، له ښـه نیت سـره سـره، د چېزېک سـباناري په ترځ کې خبرو اترو د راتلونکو شخړو له پاره تخم وشینده.

تزار چې د انګرېزي پارلمان او مخالفو ســـیاســـي ګوندونو د نفوذ په اړه دومره مالومات نه لرل، له برتانيې څخه په دې باور لاړ چې د ملکې او نورو مخکښـــو وزیرانو، په ځانګړې توګه د ســـېر رابرټ پیل او د ده د بهرنیو چارو وزیر لارډ ابردین Lord Aberdeen سره خصوصي او شخصي خبرې اترې د حکومت د پالیسۍ په مانا وې. دی په ځانګړې توګه په دې باور و چې برتانیه به اوس له روسیې سره لاس يو کړي چې عثماني امپراتوري ټوټې کړي، خو انګرېزانو دغه خصوصي خبرو اترو ته یوازې د شخصي نظریو د تبادلې په سترګه کتل، نه د داسې کومې ژمنې په سترګه چې تزار ګڼلې

*وېنېټو پلېډین هغه ودانیو ته وايي چې په جوړولو کې یې د مهندس انډریه پلېډیو Andrea Palladio له ډېزان څخه الهام اخیستل شوی وي. نوموړی د ایټالیا د وېنېشن Venetian ښار هستوګن و. (ژباړن)

وه.[۱۵۲]

سـبـاناری پـه سـمـبولیک ډول پـه ډېره ګډوډۍ او لېونتوب پای ته ورسـېد: د زاکسـني Saxony پاچا په ګډون ځینې مېلمانه په جالو کې چې د ډیوک جالوانو چلولې له ډنډ څخه تېر شول چې د ډیون شیېر زرافې وګوري، خو زرافې په اوبو کې مخامخ لوري ته واوښتې او د چېړبک هوس د انګړ په چمن کې یې د تزار د ډلې هغه خلک تر پښو لاندې کړل چې په بله غاړه کې تم ولاړ وو. د پارک کارکوونکو، چې تشـریفاتي دولتي یونیفورم یې اغوسـتی و، بلاخره زرافې له دغه ځای څخه وایستلې، خو له دغه شبې څخه یو لږ پېښو، لفظي تېروتنو او ډیپلوماتیکي ناسم پوهاویو په ۱۸۵۳ کال کې د روسیې او برتانیې تر منځ داسې یوې جګړې ته په کریمیا کې لاره هواره کړه چې مخنیوی یې ناشونی و.
دا ځل د انګرېزانو او روسانو سیالۍ د اته لکو خلکو ژوند واخیست.

د کېم Kim د کیسـې په پای کې، کېپلېنګ Kipling د خپلې کیسـې اتل ته دغه خبره په خوله کې ورکوي: «لویه لوبه مخکې نه، بلکې هغه وخت پای ته رسېږي چې ټول مړه شي.»
په ۱۹۸۰مو کلونو کې له ناکام اشـغال څخه وروسـته، له افغانسـتان څخه د روسـې بېرته وتنې د شـوروي اتحاد د انحلال لاره هواره کړه. کابو شـل کاله وروسـته، په ۲۰۰۱ کال کې، انګرېز او امریکایي عسـکر افغانسـتان ته ننوتل، داسـې ځای ته چې که برتانیې ته پام واړوو، انګرېزانو د څلورم ځل له پاره په دغه هېواد کې د خپلې څلورمې ماتې له پاره خپلې متې ونغاړلې. د پخوا په څېر، د میلیاردونو ډالرو د لګولو، د ټول افغان پوځ د روزنې او د اشـغالګرو د بې سـارو پرمختللو وسـلو سـره سـره، په پای کې افغان مقاومت وتوانېد چې کرکجن کافران لمړی کلابند او بیا یې شـرموونکې وتنې ته اړ باسـي. په دواړو حالاتو کې، اشـغالګرې قوې د ډېرو لګښـتونو په بدل کې د لږ لاسـته راوړنو له وجې د جګړې د دوام هوډ له لاسه ورکړ.
له ډېرو توپیرونو سره سره، په یوویشتمې پېړۍ کې د افغانستان د اشغال او په ۱۸۳۹- ۱۸۴۲کلونو کې د دغه هېواد د اشـغال ترمنځ بې اړنګه ورته والی هم شـته. د دواړو شـخړو په تکامل کې د سـیاسـي جغرافیې اغېز په ربښـتیا شـته. په خپله د کابل موقعیت یوه موضـوع ده - چې له یوه لوري د کوهسـتان تاجک وګړو ته نږدې دی او په بل لوري کې یې د ختیځ غلزي مېشت دي او بله د قبیلو موضوع ده. اوس یو بل پوپلزی، حامد کرزی د ختیځ غلزیو په مشرۍ له چریکي بریدونو سـره لاس او ګرېوان دی. کرزی د نفوذ او ملاتړ سـیمه نه لري او په حیرانوونکې توګه له هغه فرعي قبیلې څخه دی له کومې چې شـاه شـجاع و او نن غلزي د طالبانو د جنګیالیو لویه برخه جوړوي او مشـري یې یو بل قومي مشر، ملا عمر کوي چې د هوتک له حاکم ټبر څخه دی*.[۱۵۳]
د دغه کتاب له پاره د پلټنو په بهیر کې، په ۲۰۰۹ او ۲۰۱۰مو کلونو کې افغانسـتان ته زما د اوږده یون په پیل کې ما ځانته دوه موخې وټاکلې. لمړی دا چې ما غوښـتل چې د دغه جګړې په هکله لږ مونده افغان سرچینې چې ما یې په شـتون

---

*ملاعمر د سوبلې افغانستان د لمړني واکمن، میرویس هوتکي لیرې خپلوان دی.

باور درلود وموم. زه په دې کار کې بریالی شـوم او په دغه کتاب کې مې ترې کار واخیسـت. دویم دا چې زه د دې کازمن وم چې پر افغان انګرېز لمړۍ جګړې پورې تړلې دومره ډېرې سیمې په خپلو سترګو ووینم څومره یې چې په داسې حالاتو کې شـونتیا وه ځکه چې پر افغانسـتان باندې د ایسـاف* د کنټرول منګولې په ښکاره ورځ تر بلې سـستېدې. په ۲۰۱۰ کال کې طالبانو د افغانسـتان په اویا سـلنه خاوره کې شـتون درلود او د کرزي حکومت له سـتراتیژیکي اړخه له ۱۲۱ مهمو ولسوالیو څخه یوازې پر ۲۱ ولسوالیو بشپړ کنټرول درلود. په پورته یاده شوې اویا سلنه خاوره کې هغه سیمې راتلې چې د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په میاشـت کې د انګرېزانو د شـاتګ لارې په کې پرتې وې. زه په دې پوهېدم چې په دغه کتاب کې د انګرېزانو د شـاتګ لارې په اړه د لیکنې په موخه باید دغه سـیمو ته لاړ شـم چې د جغرافیې په اړه یې ځان سم پوه کړم. ما په ځانګړې توګه غوښتل چې ګندمک ته لاړ شم او هغه ځای ووینم چېرته چې انګرېزانو خپل وروستی مقاومت وکړ.

د ۱۸۴۲ کال د شاتګ لاره د غرونو هغه لړۍ ته وځي چېرته چې توره بوره او د پاکستان پوله پرته ده. د کوټې په ګېون چې د طالبانو د جلب سـیمه ده، دغه سـیمې تل د غلزیو ټاټوبی وې او دي. ما ته مشـوره راکړل شـوه چې له ځایي ساتونکو پرته دغه سیمو ته د تګ هڅه ونه کړم؛ نو بلاخره د یو سیمه ییز قومي مشر په ملتیا چې د کرزي په حکومت کې وزیر هم و، هلته لاړم. دا د جګدلک په نوم یو پلونډ سـړی و چې په ۱۸۸۰مو کلونو کې یې په جمعیت اسـلامي کې د روسانو پر ضد جهاد کې نوم پیدا کړ.

د همدغه جګدلک غلزي نیکونه وو چې په ۱۸۴۲ کال کې یې انګرېزي پوځ ته ډېرې بدې مرګ ژوبلې واړولې. په خپله جګدلک هم کله چې په همغه غاښـیو کې په ګاډي کې ورسـره روان وم څو ځله همدغه خبره یاده کړه. ده وویل: «دوی مور دې ته اړ ایسـتو چې وسـله واخلو او له خپل عزت څخه دفاع وکړو؛ نو موږ دغه حرموني ټول ووژل.» که څه هم په دې موضـوع پورې اړه نه لري، خو اوس خبره راغله او هغه دا چې د نوموړي دومره خبرو د ده مخه ونه نیوله چې خپله کورنۍ له کابل څخه د لندن په شمال کې د نارتالټ Northolt خوندي سیمې ته ولېږي.

په هغه ورځ چې موږ ګندمک ته تللو، ما ته ویل شوي وو چې باید د سهار په اوو بجو د جګدلک وزارت ته ورشم چې د کابل په هغه اداري محله کې و چې اوس د وزیراکبرخان په نوم یادیږي؛ نو ما هم په کږو وږو امنیتي کتنځایونو او پټري تارونو razor wire کې چې تر وزارت چاپېر وو خپله لار وایسـته چې جګدلک ته ورشـم. هلته مې کتل چې د جګدلک حاضرباشـو سـاتونکو نوموړی په بیړه د مضـبوطو زغروالو اس او وي SUV ګاډو کتار ته ور د ننه کوي او شـاوخوا د لاسي مخابرو شغاری دی او ټوپک ډزو ته تیار دي.

جګدلک په خپله ګاډی چلولو او تر شـا یې له وسـلوالو افغان سـاتونکو څخه ډک د پیک اپ ګاډي روان وو. کله چې موږ له پلازمېنې وتلو، د اوسـني اشـغال د ناکامۍ نښې هر ځای لیدل کېدې. کابل د نړۍ یوه تر ټولو بې وزله او ګڼ وډه پلازمېنه پاتې ده. که څه هم د امریکا متحده ایالاتو شـاوخوا ۸۰ میلیارده ډالر افغانسـتان ته وبهول، خو کابو ټولې دغه پیسې په دفاعي او امنیتي چارو کې ورکې شـوې او د پاکسـتان د ولایتي ښـارګوټو د واټونو په پرتله چې ډېر له پامه غورځول شـوي د کابل واټونه تر اوسـه ډېر ویالې ویالې وو. په واټونو کې ځراغونه نه وو او ظاهراً د کثافاتو د ټولولو

*نړیوال مرستندوی امنیتي ځواک چې په ۲۰۰۱ کال کې ملګرو ملتونو جوړ کړ او په ۲۰۰۳ کال کې یې ناټو ځای ناستی شو

ځرک هم نه لیدل کېده. د جګدلک د خبرې پر بنسټ، دا یوازې د پېټي سړدی. له ۲۰۰۱ کال څخه را په دېخوا، له څه باندې یوې لسیزې راهیسې، د یو درجن هېوادونو او کابو زر اېجنسیو له هڅو سره سره، افغانستان لاتراوسه په بد حالت کې دی: په افغانستان کې یو پر څلورمه برخه ښوونکي نالوستي دي، په ډېرو سیمو کې حکومت کابو هېڅ نه شته: نیمايي واليان خپل دفتر او ډېر يې برېښنا نه لري. د عامه خدمتونو کارکوونکي ډېرې بنسټيزه زده کړې او وړتیاوې نه لري.

موږ د کابل ښار په کنډ او کپر واټونو کې او د امریکا سفارت د استحکامي دېوالونو او د ناټو د هغه بارکونو له څنګه تېر شوو چې ټیک په هغه ځای کې يې جوړ کړي وو چېرته چې ۱۷۰ کاله مخکې انګرېزانو خپله اډه جوړه کړې وه. ورپسې بت خاک ته ورسېدلو او بیا په کږه وږه لاره د غاښیو په سپېره لیکه کې وړاندې روان وو. لمړی خردکابل او بیا تیزین ته، چې کابل له خیبر سره نښلوي ورسېدلو.

دا رښتیا ډېره ډراماتیکه او احساساتي منظره وه. زموږ په دواړو خواوو کې په اوچتو پرتو باروت رنګه کمرونو کې د خپل شوو او ماتو ډبرو د پوړونو چاودلو لیکو هاخوا دېخوا په زګېرویو لاره ایستلې وه او پاس، د غاښورو غرونو څوکې د ګرد په ډاروونکو وربځو کې پټې وې. د لارې په اوږدو کې جګدلک په ترخه بنه له خپل حکومت سره د لوېدیځې نړۍ د چلند په اړه سر وټکاوه. کله چې موږ له لومړي غاښي څخه په ښکته کېدو کې وو، ده په کرار غږ وویل: «په ۱۹۸۰مو کلونو کې چې موږ امریکایانو ته روسان وژل، موږ يې د ازادۍ جنګیالي نومولو، خو اوس موږ جنګسالار بولي او مخ راڅخه اړوي.» په سروبي کې، چېرته چې غرونه یوې سرې بخونې اوچتې دښتې ته غېږه پرانیزي چې په کې ځای ځای د غلزي کوچیانو خېمې لیدل کېدې، موږ له اصلي سړک څخه ووتو او د طالبانو د سیمې په لور ستانه شوو. پنځه نور د پیک اپ ګاډي چې د جګدلک له پخوانیو مجاهدینو ډک وو له یوې فرعي لارې راښکاره او له موږ سره یوځای شول. ټولو خپل راکټونه پورته پورته خوځول او خپل مخونه يې په خپلو لونګیو کې پټ کړي وو.

د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په دوولسمه، وروستي ۲۰۰ یخنۍ سوي انګرېز عسکر د جګدلک په کلي کې د زرګونو غلزیو له لوري کلابند شول. یوازې څو کسه په دې وتوانېدل چې د غونځو له دېوال څخه ها خوا تېر شي، خو شکر دی چې په دغه ځای کې موږ ته تود هرکلی وشو. دا زما د کوربه لمړی ځل و چې وروسته له وزیر کېدو څخه خپل کلي ته راغی او ویاړمنو کلیوالو يې د تېرو وختونو په یاد خپل پخوانی قوماندان داسې غونډیو ته د چکر لپاره بوت چې د سارايي وېلني او ترخې بوی په کې خور و او بیا يې د غرونو لمنو ته بوت چې د خیرو پر ګلانو او د توت پر ونو پټې وې او سپېدارو خپل سوری پرې غوړولی و. دلته د شاوخوا څوکو په سر کې، د ځار هغه برج ته څېرمه چې بربنډو او یخنۍ وهلو سپاهیانو په کې پناه اخیستې وه، د جدلګ د پخوانیو مجاهدینو د هغه خندقونو او تلخونو پاتې شونې پراته وو چې د روسانو پر ضد يې ترې کار اخیسته. کله چې دغه چکر پای ته ورسېد، د کلي خلکو د تیموریانو په بنه د درې په بېخ کې د خوبانیو په یو باغ کې موږ ته مېلمستیا وکړه. هلته پر قالینو د انارو د غوټیو او د انګورو تر چیلې لاندې کښېناستو او زموږ مخ ته د کباب او قابلي پلو پرله پسې غوري کېښودل شول. په داسې حال کې چې د غرمنۍ په بهیر کې کوربه والو کله کله د غونځو دېوال او په کلي کې نورو هغه ځایونو ته اشاره کوله چې په ۱۸۴۲ کال کې انګرېزان په کې سټ شوي وو، موږ د دغه جګړې په هکله د خپلو کورنیو تېر یادونه سره پرتله کړل. ما د خپل تر نیکه د ورور، کالن مکنزي چې دغه ځای ته څېرمه یرغمل نیول شوی و، په هکله خبرې وکړې او له دوی څخه مې پوښتنه وکړه چې د

هغه وخت او اوسـني وضـعيت په هکله دوی کوم ورته والېويني. جګدلک په ځواب کې وويل: «اوسـنی حالت کټ مټ همغه وخت ته ورته دی. په دواړو پېښـو کې بهرنيان د خپلو ګټو له پاره راغلل، نه زموږ د ګټو له پاره. دوی وايي: «موږ ستاسې ملګري يو او غواړو چې مرسته درسره وکړو.» خو دروغ وايي.» محمد خان، زموږ کوربه او د دغه باغ څېښتن چې موږ په کې ناست وو، له جګدلک سره همغږی و او ويې ويل: «حتی اوس هم که څوک افغانستان ته راځي، دوی به د برنز، مېکناټن او ډاکټر برايډن برخليک ولري.» ټولو حاضرينو په هوښياری د هو سر وخوځولو. په خپلو هېوادونو کې د هغه پوځيانو نومونه چې د ۱۸۴۲ کال په جګړه کې مړه شـــوي وو، ډېر مخکې هېر شـــوي، خو دلته هغه پېښــې لاتراوسه يادېږي.

يو بوډا سړي چې زما ښي لوري ته ناست و، وويل:«له انګرېزانو څخه وروسته، روسان راغلل، او دوی مو هم وشړل، خو وروســـته له هغې چې زموږ د کلي ډېر کورونه يې بمباري کړل.» نوموړي زموږ شـــاته په غونډيو کې يوې موړې ته اشـاره وکړه چې د ختو له رنګو کورونو څخه ډکه وه. بيا، محمد خان وويل: «موږ د نړۍ بام يو. له دغه ځای څخه هر ځای ليدی او کنټرولېدی شي.» ورپسې جګدلک له محمد خان سره په همغږۍ وويل: «افغانستان د هر هغه ملت له پاره چې ځواکمن کېږي، د يوې څلورلارې په څېر دی، خو موږ د دې وس نه لرو چې خپل برخليک په خپله کنټرول کړو. زموږ برخليک زموږ ګاونډيان ټاکي.»

د مازديګر کابو پنځه بجې وې چې له دسترخان څخه د ډوډۍ وروستۍ ټوټه پورته کړل شوه او په دغه وخت کې موږ ته څرګنده شـوه چې اوس ګندمک ته د تګ له پاره بيخي ناوخته دی. نو پر ځای يې پر اصلي لاره نېغ جلال اباد ته لاړو چې څه ناڅه خوندي ښار و. هلته پوه شوو چې موږ له لوی خطر څخه بچ شوي يو. په همغه سهار په ګندمک کې د دولتي ځواکونو او د کليوالو د يوې ډلې تر منځ چې طالبانو يې ملاتړ کولو نښته شوې وه؛ نو د مېلمستيا لوپې کچې، اوږدوالي او زموږ خېټورتوب له دې څخه وژغورلو چې نېغ د غلچکي بريد په لور ستانه شـوو. دغه نښـته ټيک هغه ځای شـوې وه چېرته چې په ۱۸۴۲ کال کې انګرېزانو خپل وروستی مقاومت کړی و.

سـبا سـهار په جلال اباد کې د غلزيو د مشـرانو يوې جرګې ته لاړو چېرته چې د اوربند تر جنډې لاندې د ګندمک شـنه رېږي راغلي وو چې د پرونۍ نښـتې د پېښـېدو په اړه خبرې اترې وکړي. د ګډونوالو کيسـې د هغه څه په اړه وې چې ما د معمول په څېر د کرزي د حکومت په اړه اورېدلې وې او دا يې وښـوده چې څرنګه د فسـاد، بې کفايتۍ او بې احسـاسـۍ يوې ګډولې د طالبانو بېرته راتګ ته چې مخکې کرکه ترې کېده لاره هواره کړه.

په داسې حال کې چې وژونکو بې پيلوټه الوتکو په څېرمه هوايي ډګر کې په دوامداره توګه ناسـتې او الوتنې کولې، غلزي سـپينږيرو د هغه پېښـو يادونه کوله چې څرنګه تېر کال دولتي عسـکرو د دوی د کوکنارو حاصـلات له منځه يووړل. حکومت له کليوالو سره ژمنه کړې وه چې که چېرې دوی يې عسکرو ته د منځه وړلو اجازه ورکړي؛ نو دوی ته به بشپړ تاوان ورکړل شـي، خو هېڅ کله تاوان ورنه کړل شـو. ورپسـې د کرنې په موسـم کې، د ګندمک خلک يو ځل بيا جلال اباد ته لاړل چې له دولت څخه غوښتنه وکړي چې د کوکنارو پر ځای د نورو حاصلاتو په کرنه کې مرسته ورسره وکړي. دولت ژمنې وکړې، خو بيا دغه خلکو ته هېڅ شی ورنه کړل شـول؛ نو دوی کوکنار وکرل او سـيمه ييزو دولتي چارواکو ته يې خبر ورکړ چې که دا ځل يې د حاصـــلاتو د له منځه وړلو هڅه وکړه، دوی به بله چاره ونه لري پرته له دې چې مقاومت ته مخ کړي. کله چې عسـکر بيا هغه وخت ورغلل چې موږ ګندمک ته څېرمه په جګدلک کې وو، د کلي خلک

دوی ته تیار تم ناست وو او له ځایي طالبانو څخه یې د مرستې غوښتنه هم کړې وه. په دغه نښته کې نهه پولیس ووژل شول، شپږ ګاډي له منځه لاړل او لس پولیس یرغمل ونیول شول.

کله چې جرګه پای ته ورسېده، د ګندمک دوه سپین ږیري مور ته راغلل او په یوه چاینکه شین چای مو بنډار وکړ.

یوه یې وویل: «تېره میاشت ځینې امریکایي افسرانو مور یوه هوټل ته د مجلس له پاره وروغوښتلو. د امریکایانو یو افسر له ما څخه وپوښتل: «تاسې ولې زمور څخه کرکه لرئ؟» ما ځواب ورکړ: «ځکه چې تاسې زمور دروازې الوزوئ، زمور کورونو ته ننوزئ، ښځینه مو له وښتانو کش کوئ او ماشومان مو په لغته وهئ. مور دا نه شو منلی او ځوابیه جګړه به وکړو. ستاسې غاښونه به مات کړو او کله مو چې غاښونه مات شول، هغه وخت به تاسې بېرته داسې لاړ شئ لکه له تاسې مخکې انګرېزان چې ووتل. دا کار به خامخا کېږي .»»

«بیا هغه څه درته وویل؟»

«هغه خپل ملګري ته مخ واړولو او ویې ویل: «چې سپین ږیري یې داسې دي؛ نو ځوانان به یې څرنګه وي؟» په حقیقت کې دلته ټول امریکایان پوهېږي چې خبره یې خلاصه ده. یوازې د دوی سیاستوال له دغه حقیقت څخه انکار کوي.»

ورپسې هغه بل سپینږیري وویل: «دا د امریکایانو وروستۍ ورځې دي. بل ځل به د چینایانو وار وي.»

د لیکوال یادښت

په ۱۸۴۳ کال کې، کله چې په جلال اباد کې د پوځ عیسوي ملا رېو. ج. ر. ګلیک د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې له کوتلځي• بېرته راغی، د دغه له ناورین څخه ډکې لښکرکشۍ په اړه یې یو یادښت کتاب ولیکه. نوموړی یو له هغه نیک بخته کسانو څخه و چې له دغه جګړې څخه ژوندی وتلی و. ده لیکلي: «جګړه د یوې ناښندې موخې له پاره پیل شوه، د بېړې او وېرې په عجیبه ګډوله کې مخته وړل کېده او د افت، ځور او کړاو له زغملو وروسته داسې پای ته ورسول شوه چې نه یې حکومت ته چې دغه جګړه یې اداره کوله، او نه یې د پوځ لوېې برخې ته چې جګړه یې مخته وړله، کوم برم او جلال ور په برخه کړ. د دغه جګړې په ترسره کولو سره نه یوه سیاسي او نه یوه پوځي ګټه ترلاسه شوه او له کبله یې له افغانستان څخه زموږ بېرته وتنه د یو مات پوځ شاتګ ته ورته وه.»[1]

د څلور څلوېښتمې پلې قوې په نوم د ویلیم بارنز ولن William Barnes Wollen یوه نوموره نقاشي شته چې په کې د ګندمک د غونډۍ پر سر یوه ډله شډل خو هوډمن عسکر داسې انځور شوي چې له برچو سره په یوه نرۍ کړۍ کې ولاړ دي په داسې حال کې چې پښتانه قبايلي جنګيالي ورنږدې کېږي. دغه نقاشي د خپل وخت تر ټولو نوموړ انځور وګرځېد. همدې ته ورته، د «پوځ وروستی پاتې شونی» په نوم د مېرمن بټلر Butler یو اثر هم ډېر نوموړ شو چې په کې ډاکټر براېډن چې ګواکې یوازېنی ژوندی پاتې پوځي و داسې انځور شوی چې پر خپل ستومانه او مخ په لوېدو اس باندې د جلال اباد د کلا د دېوالونو مخې ته رسېږي.

ټیک هغه وخت چې په ۲۰۰۶ کال کې د لوېدیځ له لوري د افغانستان د اشغال خوند تریو کېده، ما ته د افغانستان د اشغال له پاره د برتانې د لمړۍ ناکامې هڅې په اړه د یو نوي تاریخ د لیکلو اند پیدا شو. له یوې اسانه فتحې او د یو لوېدیځ پلوه ګوډاګي واک ته له رسولو وروسته، کښېنول شوی رژیم له ډېرېدونکي مقاومت سره مخ کېده او تاریخ بیا تکرارېده.

د لمړنیو پلټنو په بهیر کې، زه ډېرو هغو ځایونو ته لاړم چې له پورتنۍ جګړې سره یې تړاو درلود. په افغانستان کې په لمړۍ ورځ زه د شمالي ډاګونو ته لاړم چې په چاریکار کې د الدرېډ پاتېنګر د بارکونو پاتې شوني ووینم. په بګرام کې اوس له دغه ځای څخه په لږ واټن کې د امریکایانو د هوايي قواوو اډه پرته ده. په هرات کې د دوست محمد خان مقبرې ته چې د ګذرګاه په صوفي زیارت کې ده، لاړم. په جلال اباد کې د کابل په سیندغاړه کې کښېناستم او همغسې په سکرو کباب خوندور د سیند کبان، شیر ماهي مې وخوړل چې ۱۷۰ کاله مخکې انګرېزي کلابند عسکر ورباندې پايېدل او په ځانګړي ډول د «جګړه مار باب» سبل ډېر خوښېدل. کندهار ته چې ورسېدم، هغه ګاډی چې په ما پسې هوايي ډګر ته استول شوی و، پر شاتنۍ ښیښه یې هغه وخت د نښې ویشتونکي ګولۍ ولګېده کله چې محوطې ته نږدې کېده. وروسته زه د بابا ولي زیارت ته چې د ښار په څنډه کې و، لاړم. دا یو له هغه ځایونو څخه و چې د هنري لارنس خوښېدلو. بیا مې یوه امریکايي ګزمه ولیده چې د ارغنداب له سیند څخه د تېرېدو په مهال کې پرIED ماین والوزول شوه. دا هغه ځای و چې لکه د انګرېزانو په لمړي اشغال کې، اوس یې هم د اشغال شوې سیمې او د افغان مقاومت تر واک لاندې سیمو تر منځ پوله جوړه کړې وه. په کابل کې وتوانېدم چې د بالاحصار د لیدو اجازه ترلاسه کړم. هغه

• کوتلځي: قصابخانه

وخت د شــاه شــجاع مانۍ وه او اوس په کې د افغان پوځ د څارګرې ادارې مرکزي دفترونه دي چېرته چې د جګړې له لمرۍ کرښې څخه راغلي راپورنه ارزول کېږي او شــاوخوا يې د ۱۸۴۲ کال انګرېزي ســوري توپونه او د ۱۹۸۰مو کلونو روسي T72 ټانګونه سرچپه پراته دي.

ځومره چې زه ډېر ورته ځير کېدم، همدومره ډېر داسې راته برېښــېدل چې په افغانســتان کې د لوېديځ له ناورين څخه ډکې لمړنۍ بند پاتې کېدنې په ښکاره هغه انګازې درلودې کومې چې اوس، زموږ په پېر کې خطرناکې نوې ښکېلاکې neo-colonial هڅې رامنځته کړې دي، ځکه چې د ۱۸۳۹ کال جګړه د يو داســې ګواښ په اړه د تحريف شــوو څارګريزه راپورونو پر بنسټ پيل شوه چې کابو هېڅ نه شته وو: په دغه قضيه کې يوې ډلې ځانپالو او ايډيالېسټ جګړه پلوو په کابل کې يوازې د يوه روســي پلاوي په اړه مالومات تحريف کړل او بيا يې په اړه له مبالغې څخه کار واخيســت چې د يو خيالي روسي يرغل په هکله وېره رامنځته کړي. لکه څنګه چې په تهران کې د برتانيې ســفير جان مکنيل چې له روســانو څخه يې کرکه لرله په ۱۸۳۸ کال کې له تهران څخه ليکلي وو: «موږ بايد دا په ډاګه اعلان کړو چې هغه څوک چې زموږ پلويان نه دي؛ نو زموږ پر ضــد دي... موږ بايد افغانســتان ونيســو.»[2] نو په دې توګه يوه داســې ناړينه او ګران بيه جګړه رامنځته شوه چې په بشپړه توګه يې مخنيوی کېدای شوای.

د دغه دوه يرغلونو ورته والی چې زه ورباندې پوه شــوم، نه يوازې دا چې بې بنســټه نه دی، بلکې پر حقايقو ولاړ دی. يو ســل او اويا کاله وروســته، همغســې قبيلوي ســيالۍ او همغســې جګړې له نويو بېرغونو، نويو ايډيالوژيو او د نويو ګوډاګي لرونکو په څېره کې دوام درلود. په همغه ښارونو کې داسې بهرنيانو چې په همغه ژبه غږېدل اډې جوړې کړې او له همغه غونډيو او اوچتو غاښيو څخه بريدونه ورباندې کېدل.

په دواړو قضــيو کې، يرغلګر په دې اند وو چې دوی به هېواد ته ورننوځي، رژيم به بدل کړي او په دوو کلونو کې به بېرته ووځي. په دواړه قضيو کې دوی ونه توانېدل چې په لويه او پراخه شخړه کې بند پاتې نه شي. همغسې چې د ۱۸۴۱ کال د پېښو په کابو کولو کې د انګرېزانو بې وسي نه يوازې د مشرتابه د ناکامۍ زېږنده وه بلکې د مېکناټن او شاه شجاع تر منځ د ستراتيژيکو اړيکو پرېکېدنه يې هم وجه وګرځېده، اوس هم د ايسـاف د مشرتابه او اولسـمشـر کرزي ترمنځ ســړې اړيکې د اوســنيو پېچلو حالاتو لوی لامل شــوې. کله چې زه په ۲۰۱۰ کال کې کابل ته لاړم، په هغه وخت کې د برتانيا خاص استازي، سېر شېررډ کوپر کولز Sir Sherard Cowper-Coles د هالبروک Holbrook په اړه داسې وويل: «هالبروک يو داسې غوبی دی چې هر ځای ته ځي، له ځان سـره خپله د چيني لوښـو هټۍ وړي.» (داسې سـړی دی چې په خپلو بې پروا کړنو او خبرو وضــعيت لا ډېر ترينګلی کوي. ژباړن). دا دغســي تعريف دی چې ۱۷۴ کالـه مخکې د مېکناټن بنه په بشپړ ډول خلاصه کوي. شېررډ د «له کابل څخه تلګرافونه» په نوم يو يادښت کتاب ليکلی. د اوسـني اشـغال د ناکامۍ په اړه د نوموړي شـنې په حيرانوونکې توګه د اکلنډ او مېکناټن شـننو ته ورته دي: «هېواد ته ننوځو خو په دې سم نه پوهېږو چې څنګه به بېرته ورڅخه وځو.» دا کابو داسې ښکاري لکه په لوی لاس چې اصلي ننګونې نه په ګوتو کېږي. دا ځکه چې په دوامداره توګه موخې بدلېږي، يو ثابت، څرګند او منظم پلان نه شــته، ماموريت په بېسارې کچه ورو مخ ته ځښېږي، د سياسې او پوځي قوماندې په مشـترتابه کې يوالی نه شـته او داسې نه شـتون هم بېسارې کچې ته رسېدلی. په ډېر نازک وخت کې پام بل لوري ته واړل شو او سرچينې هم بلې خوا ته وګرځول شوې (په

اوسنی قضیه کې عراق ته، او هغه وخت د ترياکو جګړې ته)، د سیمه ییزو متحدینو غوراوی ناسم و او سیاسي مشرتابه کمزورې وه.[3]

لکه اوس، هغه وخت هم په افغانستان کې بېوزلی دا ناشونې کړې وه چې له خلکو څخه مالیې ټولې کړي چې په وسیله یې خپل اشغال تمویل کړي؛ نو په لیرې پرتو سیمو کې د قانون د پلي کولو لګښت د اشغالګرو سرچینې تشې کړې. اوس امریکا په کال کې لس میلیارده ډالر په افغانستان کې لګوي. هغه پیسې چې امریکا یې په هلمند کې د دوو سمندري کنډکونو په ساتنه کې لګوي، د هغه پراختیایي او پوځي مرستې په پرتله ډېرې دي چې دغه هېواد یې له ټول مصر سره کوي. په دواړو قضیو کې له افغانستان څخه د پوځیانو د ایستلو پرېکړه د داسې فکتورونو پر بنسټ وشوه چې له افغانستان سره یې دومره تړاو نه درلود لکه دومره یې چې د اشغالګرو هېوادونو په مالي وضعیت او د سیاست په ناڅاپي بدلونونو ټرېنګ درلود.

کله چې زه په خپلو پلټنو کې مخته روان وم، ما ته د دې کتل حیرانوونکي وو چې اوس څنګه د ورځپاڼو په سرمقالو کې په همغسې اوږده بڼه په اخلاقي اصولو شخوند وهل کېږي لکه د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې په لیکونو کې چې وهل کېده. لکه څنګه چې یو انګرېز افسر په ۱۸۴۰ کال کې ویلي وو، ایا موږ باید د انسانیت ګټو ته وده ورکړو او د داسې دودونو لکه د زناکارو ښځو سنګسارولو په منع کولو سره د ټولنیزو او نورو اصلاحاتو کلک ملاتړ وکړو؟ او یا باید، پرته له دې چې خلک وپاروو، یوازې د هېواد اداره کولو ته خپل پام واړوو؟ که چېرې ستا متحد خپل دښمنان ژوندي سوځوي او په اوبو کې یې اېشوي، ته به مداخله وکړې؟ ایا د لوېدیځ سیاسي سیستمونو د پلي کولو هڅه کوې؟ لکه څنګه چې د څارګرې اداري مشر سېر کلاډ وېډ په ۱۸۳۹ کال کې د یرغل له پیل څخه مخکې خبرداری ورکړی و : «زموږ د بنسټونو د فضیلت په اړه له هغه اوچت باور څخه پرته چې موږ ورسره اشنا یو او په یوه نوې او نه ازمویل شوې خاوره کې د دوی په پلي کولو کې زموږ د اندېښنې له څرګندونې څخه پرته، بل هېڅ داسې څه نه شته چې وېره ترې وشي او یا له هغوی څخه خوندي وساتل شي. دغسې لاسوهنه، که له تاوتریخوالي څخه ډک غبرګون نه زېږوي؛ نو لېترلږه به تل ترخې شخړې رامنځته کړي.»[4]

د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې ناورین، اوس په افغانستان کې لوېدیځوالو ته یوه نارامه کوونکې بېلګه ده. دا هېڅ تصادفي نه وو چې په کابل کې د بهرنیو خبریالانو بنداړځای ته د ګندمک هستوګنځي نوم ورکړل شو او د افغانستان په سوېل کې د انګرېزانو پر یوې اصلي اډې د سوټر کمپ Camp Souter نوم کېښودل شو. سوټر د څلورڅلوېښتمې پلې قوې یوازینی پوځي و چې په وروستي مقاومت کې ژوندی پاتې شوی و.

خو برعکس، د افغانانو له پاره د انګرېزانو د ۱۸۴۲ کال ماته له بهرني اشغال څخه د ازادۍ سمبول وګرځېده او د هر بهرني ځواک د واکمنۍ په نه منلو کې یې د هوډ نښه شوه؛ نو له همدې کبله په کابل کې دیپلوماتیکي سیمې ته د وزیراکبر خان نوم ورکړل شوی، هغه ځوک چې د بارکزیو په پروپاګند کې د ۱۸۴۱-۱۸۴۲ کلونو د ازادۍ یو مخکښ جنګیالی پاتې شوی دی.

په لوېدیځ کې موږ ښایي دا هېر کړي وي چې د دغه تاریخ جزیاتو د بهرنۍ واکمنۍ پر ضد د افغانانو کرکې ته بڼه ورکړه، خو دغسې جزییات د افغانانو هېر نه دي. شاه شجاع ته په ځانګړي ډول د یو داسې خاین په سترګه کتل کېږي چې بهرني اشغالګر ته یې د خپل هېواد د اشغالولو لاره ورکړه. طالبان له خپلو ځوانانو څخه پوښتنه کوي: «غواړئ چې د

شاه شجاع د زامنو په خبر په یاد کې پاتې شئ او یا د دوست محمد؟» کله چې واک ته ورسېد، ملا عمر په لوی لاس د دوســـت محمد په څېر په کندهار کې د محمد خرقه شـــریفه له زیارت څخه راوایســـته او تر ځان یې تاو کړه او لکه دوست محمد خان، خپل ځان یې امیرالمومنین اعلان کړ. دا په نېغه او لوی لاس د افغان-انګلیس د جګړې د پېښو بیا راژوندي کول وو چې په انګازو یې سمدلاسه ټول افغانان پوه شول.

تاریخ هېڅ کله سل په سلو کې یو شان نه تکرارېږي او دا رښتیا دي چې د ځینې مهمو پېښو تر منځ چې اوس پېښېږي او په ۱۸۴۰مو کلونو کې پېښې شـوې وې، توپیر شـته. د افغان مقاومت په هسـته کې اوس یوه داسـې یو موټی کوونکې څېره نه شته چې ټول افغانان یې د مشروعیت او عدالت سمبول وګڼي. ملاعمر، دوست محمد او یا وزیر اکبرخان نه دی او قومونه هم په ده پسـې داسـې ونه درېدل لکه په ۱۸۴۰مو کلونو کې چې د یو مشـر تر شـا ودرېدل. د محافظه کارو او په دفـاع کې ښـــکېل قومي پاڅون کوونکو چې د ســـدوزیو- انګرېزانو واکمنۍ یې په ښـــکېلاکي پېر کې پای ته ورســـوله او د اخواني انقلابي طالبانو تر منځ چې غواړي په افغانســـتان کې وارده شـــوې ســـوچه وهابي ایډیالوژي پر بېلابېلو مذهبي کلتورونو وتپي، څرګند توپیر شـته. او تر ټولو مهم توپیر د کرزي هغه هڅه وه چې یو پراخ بنسـټه او په دموکراتیکه توګه ټاکلی حکومت جوړ کړي. له ډېرو عیبونو او بې کچې فســـاد ســـره ســـره، د کرزي حکومت بیا هم د ســدوزي شـاه شـجاع د رژیم په پرتله ډېر اسـتازوال او محبوب دی، خو د سـیمې د توپوګرافۍ، وټې، مذهبي لېوالتیااوو او قومي جوړښـتونو د نه بدلېدو له کبله، د یوسـلو اویا کلونو پخوانۍ ماته موږ ته تر اوسـه ځینې مهم ګواښـونه په ګوتو کوي. اوس هم دومره ناوخته نه دی چې په ۱۸۴۲ کال کې د برتانیې له تېروتنو درس واخلو، او که نه، دا یقیني برېښـي چې په دغه هېواد کې د لوېدیځ څلورمه جګړه به له دومره لږو سـیاسـي ګټو سـره پای ته ورسـېږي لکه مخکنۍ درې جګړې او لکه همدغه تېرې جګړې، وروسـته له شـرموونکې ماتې څخه به ځواکونه په سـپکاوي ترې وایسـتل شي، افغانسـتان به یو ځل بیا په قومي ګډوډیو کې پرېښـودل شـي او دا به ډېره شـونې شـي چې هغه څوک بیا واک ترلاسـه کړي چې د پرځولو په موخه یې جګړه پیل شوه.

لږ وخت مخکې له دې چې انګرېزان دېرش کاله وروســـته بیا په شـــوده ګۍ د افغان-انګلیس په دویمه جګړه کې ځان ښـکېل کړي، جورج لارنس په لندن کې د ټایمز ورځپاڼې ته ولیکل: «اوس نوی نسـل سـر راپورته کړی او د دې پر ځای چې له تېرو درســـونو څخه په صـــداقت ګټه پورته کړي، دوی غواړي او د دې لېوال دي چې یو ځل بیا موږ په دغه کړکېچن او ناخوښ هېواد کې ښـکېل کړي... که څه هم کېدای شي د پوځي ناورین مخنیوی وشي او که له پوځي اړخه پرمختګ هر څومره بریالی هم وي، دا شـونې ده چې له سـیاسـي اړخه به یې پایلې بې ګټې وي... له کابل څخه د شـاتګ ناورین باید د تل له پاره راتلونکو مشـرانو ته د یو خبرداري په څېر پاتې شـي څو بیا داسـې پالیسـی تکرار نه شـي لکه کومې چې په ۱۸۳۹-۱۹۴۲ کلونو کې یې ترخه مېوه ثمر شوه.

د دغه سیمې له مرکزي ستراتېژیکي ارزښت سره سره، د افغانستان د تاریخ په هکله په حیرانوونکې توګه ښې لیکنې لږ دي او کومې چې شــته دي، هرې یوې یې په انګرېزي ژبه د چاپي بیانونو او یا په لندن کې د ډېرو کټل شــوو هندي دفتر لـه ارشـــیفونو څخـه کار اخیســـتی. کـه څـه هم لـه لوی وېکټوریـایي تـاریخ درې ټوکـه ییز کتـاب څخـه نیولې، د فلش من Flashman تر انتیکونو پورې، دافغان-انګلیس د جګړې کیسـه ډېر ځل ویل شـوې ده، خو د جګړې په هکله حتی په تخصـصي اکاډمیکو خپرونو کې هېڅ داسې چاپي څه نه شـته چې د نولسـمې پېړۍ په لمړیو کې یې له افغان معاصرو

سرچینو او له داسې اسنادو څخه کار اخیستی وي چې په خپله د افغانانو چې تېرې ورباندې شوی و او تر اشغال لاندې شوي وو بیان په کې وي او یا د ښکېلاک پرضد د افغان مقاومت په اړه یې له اسنادو ګټه پورته کړې وي.[5]

د افغان-انګلیس لمړۍ جګړه په بې ساري توګه ښه مستنده ده او ما د جګړې د ټولو لوریو له بېلابېلو نویو سرچینو څخه ګټه پورته کړه. په تېرو څو کلونو کې، د هغه انګرېزانو چې په جګړه کې ښکېل وو په سلګونو زاړه او ځېرې لیکونه او په وینو ککړې یادلیکچې د خپلو کورنیو په بام لاندې تحویلخانو کې رابرسېره شوې او ما دغه نویو اسنادو ته چې د بېلابېلو کورنیو په کلکسیونونو، په چلسي Chelsea کې د ملي پوځ په موزیم او برتېش کتابتون کې وو، لاس رسی وموند.

دلته په ډهلي کې د تېرو څلورو کلونو راهیسې، د هند په ملي ارشیف کې د ۱۸۳۹-۱۸۴۲ کلونو د اشغال په پنډو اسنادو کې پلټنې کوم. په پورتنیو اسنادو کې د اشغال په اړه کابو ټولې هغه مکاتبې، استونې او په لاس لیکلي یادښتونه شته چې په کلکته کې د اکلنډ په پوځ او اداره کې رامنځته شوې وې. په هغه د پام وړ ځېزونو کې چې ما وموندل، په دې کیسه کې د یو اساسي انګرېز لوبغاړي، الکساندر برنز داسې لیکونه شته چې تر اوسه خپاره شوي نه وو او همدارنګه د انګرېزي پوځ د ظلمونو په اړه یوه پلټنه ده چې داسې ښکاري لکه د وېکټوریایي د پېر ویکي لیک. سربېره پر دې، ځینې ډېرخواشینوونکي اسناد هم شته چې د هغه سپاهیانو د پوځي محاکمو په اړه دي چې مریتوب ته اړ ایستل شوي او وروسته په تېښته بریالي شوي وو. دوی چې کله بېرته خپلو غونډونو ته راغلل، له پوځ څخه د تېښتې په تور محاکمه شول.

د جګړې په هکله د هند په ملي ارشیف کې په فارسی ژبه یو لیکل شوی تاریخ هم و چې تر اوسه نه و ژباړل شوی او کار ترې نه و اخیستل شوی. دغه کتاب، *محاربه کابل و قندهار* منشي عبدالکریم لیکلی. نوموړي له یو انګرېز افسر سره چې په دغه جګړه کې ښکېل و د منشي په توګه کار کولو. ده لیکلي چې د ۱۸۵۰مو کلونو په پیل کې یې دغه پروژه په دې هیله پیل کړه چې په زاړه عمر کې د یوازیتوب پام پرې غلط کړي او چې خپلو اولادونو او لمسیانو ته په نړۍ کې د حقایقو په هکله درس ورکړي، خو زیاته کړې یې ده چې «داسې ښکاري چې اوسنۍ پېښې په ځانګړې توګه د هند په تړاو وي».[6] کېدای شي دغه خبره په هند کې د کمپنۍ پر ضد پاڅون ته یوه پټه اشاره وه او په رښتیا په ۱۸۵۷ کال کې همداسې یو پاڅون رامنځته شو. پاڅونونه لمړی په هغه غونډونو کې پیل شول چې سپاهیان یې انګرېز افسرانو په ۱۸۴۲ کال کې له کابل څخه د شاتګ په بهیر کې یوازې پرېښي وو.

د پاکستان د لاهور په پنجاب ارشیف کې مې د کلاډ وېډ داسې لیکنې او یادښتونه وموندل چې تر اوسه کار نه و ترې اخیستل شوی. دی د لوېې لوبې لمړنی څارګر مشر و او په ۱۸۳۵ کال کې د ده تر مشرۍ لاندې د شمال لوېدیځ پوله پیژه اېجنسۍ North West Frontier Agency جوړه شوه. په دغه ارشیف کې د نوموړي د څارګرې شبکې د هغه کارکوونکو ټول راپورونه شته چې په پنجاب، همالیا او له هندوکش څخه هاخوا تر بخارا پورې خواره وو. همداراز، د پنجاب په ارشیف کې د شاه شجاع ټولې هغه مکاتبې هم شته چې په لودیانه کې د ده د تبعیدي ژوند او د تخت د بېرته نیولو د هڅو په اړه دي.

په روسي سرچینو کې زه وتوانېدم چې د وېډ تزاري سیال، کونټ پېروفسکي او د ده تر نظر لاندې زده کړیال، ایون ویتکېویچ چاپي اسنادو ته لاس رسی ومومم. تل داسې ګڼل کېدل چې مخکې له دې چې د سن پیټرزبورګ په مېلمستون

کې خپل سر په ګولۍ والوزوي، ویتکېویچ خپل ټول اسناد له منځه وړي وو، خو دا څرګنده شوه چې د برنز په اړه د ده د لیکنې او په بخارا کې د ټولې انګرېزي څارګرې شبکې د بربنډولو د اسنادو په ګډون، د نوموړي یو شمېر څارګرېزه راپورونه تر اوسه شته. دغه راپورنه د لمړي ځل له پاره په انګلیسي ژبه دلته ترسترګو کېږي.

خو د سرچینو په موندلو کې مې تر ټولو ښه پرمختګ په حیرانوونکې بڼه په کابل کې د افغان بډایه سرچینو موندنه وه. په ۲۰۰۹ کال کې کله چې د کرزون Curzon د دورې سوځېدلي برتانوي سفارت ته څېرمه، د رای ستیورټ د ختو په کلا کې مېشت وم، په افغان ارشیف کې مې پلټنې پیل کړې. دغه ارشیف د نولسمې پېړۍ په یوه ښایسته ماڼۍ کې دی چې په عثماني بڼه د کابل په مرکز کې جوړه شوې او په حیرانتیا سره زیانمه شوې نه ده، خو دلته د شاه شجاع او دوست محمد د پېر اسناد د ناهیلتیا تر کچې لږ وو، خو کله چې په ارشیف کې په پلټنو بوخت وم، له جوان شیر سره مې اشنايي پیدا کړه. دی یو ځوان افغان تاریخ پوه او د فول برایټ Fulbright فارغ دی. د یوې غرمنۍ په مهال، نوموړي د زاړه ښار په جوی شیر کې د زړو کتابونو یو پلورنکي ته بوتلم. د دغه پلورونکي د کتابونو له غرفې څخه ما ته داسې وبرېښېدل چې زما د اړتیا څه شی به ونه لري، خو وروسته څرګنده شوه چې نوموړي د ډېرو هغه اشرافیانو شخصي کتابتونونه پېرودلي وو چې په ۱۹۷۰-۱۹۸۰مو کلونو کې یې مهاجرت کړی و؛ نو له یو ساعت څخه په لږ وخت کې مې د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې په هکله اته داسې پارسي سرچینې وموندې چې مخکې ترې کار نه و اخیستل شوی او ټولې د جګړې په وخت او د انګرېزانو له ماتې څخه وروسته په افغانستان کې لیکل شوې وې، خو یو شمېر یې د ۱۸۵۷ کال له لوی پاڅون څخه مخکې د هند په پارسي مطبعو کې د ځایي کار اخیستنې له پاره چاپ شوې وې.

په دغه سرچینو کې د اتلولۍ حماسي شعرونو دوه ټولګې دي. یوه یې اکبرنامه یا د وزیر اکبرخان تاریخ دی چې مولانا حمید کشمیري لیکلی او دویمه یې جنګ نامه یا د دغه جګړې تاریخ دی چې محمد غلام کوهستاني غلامي لیکلی. د دغه دواړو لوستل داسې دي لکه د رولند سندرې The Song of Roland• افغاني بڼه چې سرې لولي او دواړه په ۱۸۴۰مو کلونو کې په اغېزمنه پارسی د لرغونې فردوسي شهنامې په څېر د افغان مقاومت د مشرانو په ستاینه کې لیکل شوي. داسې ښکاري چې د هغه شعرونو له بډایه ټولګې څخه چې افغان بریا ته ځانګړي او ډالۍ شوي وو یوازې پورتني دوه کتابونه پاتې شوي. د داسې حماسي شعرونو ډېره برخه په ګړنۍ بڼه له یو سندرغاړي څخه بل ته او له یو شارګړ• څخه بل شارګړ ته پاتې شوې ځکه چې د افغانانو له پاره د انګرېزانو پر ضد د دوی بری کابو یوه معجزه وه. دا داسې یوه لویه بریا وه چې د ټرفلګر، واټرلو او د برتانیې جګړې بریاوې یې په ګډه کچې ته رسېږي.[۷] (Trafalgar,Waterloo, Battle of Britain د برتانیې درې بریالۍ جګړې دي. ژباړن)

د جنګنامې یوازینۍ کاپي په ۱۹۵۱ کال کې په پروان کې وموندل شوه. لمړۍ او وروستۍ پاڼې یې نه وې او ظاهراً په چاریکارو کې د ختیځ هند کمپنۍ د انګرېزي اډې پر لوټ شوو کاغذ پاڼو لیکل شوې ده. جنګنامه د مقاومت کوهستاني مشر میر مسجدي په اړه څرګندونې کوي. نوموړی نقشبندیه صوفي پیر و او په پاڅون کې یوه مهمه څېره و، خو

• د رولند سندره د هغه جګړې په اړه د حماسي شعرونو یو فرانسوی کتاب دی چې په ۷۷۸ عیسوي کال کې د فرانسې او بسک Basque (اوس د فرانسې او هسپانیا یوه برخه) تر منځ شوې وه. ژباړن

• شارګړ: مجلسي سندرغاړی

جنگنامه وايي چې نوموړي په مقاومت کې مرکزي ونډه درلوده. اکبرنامه چې دا ځل په ۱۹۵۱ کال کې په پېښـــور کې ومونډل شـوه، د جنگنامې برعکس د اکبرخان سـتاينه کوي. مولانا کشـميري ليکلي: «لکه لوی رسـتم، په دغه کتاب کې به د اکبرخان نوم د تل له پاره په ياد پاتې شي. اوس چې دغه حماسي شـعرونه بشـپړ شـول، د نړۍ په هېوادونو کې به خپاره شي او د لويو خلکو مجلسونو ته به ښکلا ورکړي. دا به اوس له کابل څخه هرې غونډې ته داسې يون کوي لکه د پسرلي وږمه چې له يو بڼ څخه بل بڼ ته خوربږي.»[۸]

د عين الوقايع کتاب چې لږ ورسته ليکل شـوی د پاڅون په اړه د هراتيانو د نظر څرگندوی دی. هرات د افغانسـتان په لوېديځ کې له پارس سره پوله لري. د نولسمې پېړۍ دوه نور کتابونه، تاريخ سلطاني او سراج التواريخ يا د تاريخ څراغ د افغانســتان د پاچاهانو رســمي درباري تاريخونه دي چې د پېښــو په اړه د دوســت محمد خان د ځای ناســتو له انده څرگندونې کوي.[۹] په دې وروسـتيو کې د مقاومت د يو مخکښ مشر امين الله خان لوگري پاتې پارسي ليکونه چې په ملي موزيم کې د طالبانو تر لوټولو روغ پاتې شــول، د نوموړي اولادې بيا چاپ کړل. د دغه ټولگې نوم پادشــاه خدمتگذار صادقين غازي نايب امين الله خان لوگری دی.[۱۰]

د مېرزا عطا محمد ځائمن او خوابدي، خو لـه بصــيرت څخه ډک د «نوای معرکه» کتاب د جگړې په هکله د يو شـکارپوري ټيټ پوړي افسـر له نظره څرگندونې کوي. (شـکار پور اوس په پاکسـتان کې دی، خو هغه وخت هسـې په نوم د کابل تر واکمنۍ لاندې و.) دغه افسـر لمړی د شاه شـجاع په چوپړ کې بوخت و، خو وروسـته د کافرانو په مرسـته د شــاه شــجاع ډېډه لگونې ناهيلی کړ او بيا يې په ډېرېدونکې خواخوږۍ د مقاومت په اړه ليکنې کولې.د ليکنې بنه يې د اطرافي مغلو په څېر ډېره مفصــله او د هغه وخت د ليکوالانو د ليکنو په پرتله ډېره ټوکماره او ژوندۍ ده. دغه کتاب چې د انگرېزانو د ماتې په اړه په دوامداره توگه کرکجنې څرگندونې کوي، په حيرانوونکې توگه د شکارپور د لمړني انگرېز مالې ټولوونکي، اي بی ايسټ وېک E B Eastwick په غوښـتنه ليکل شـوی. ميرزا عطا په سـريزه کې په ترهېدلې بڼه ده ته په عذر ليکلي: «هغه متل دی چې رښـتيا ويل ترخه دي، که څه هم ما د ښـو او بدو پېښـو په بيان کې هڅه وکړه چې له داسې کليمو څخه کار واخلم چې چا ته په کې سـپکاوی ونه شي، زه هيله لرم چې د دولت لوړپوړو چارواکو سـپکاوی نه وي شــوی، خو په هر صــورت، د دغه فاني او بې ايمانه نړۍ خوښــي او غم تلپاتي نه دي.«دغه نړۍ د يو خوب په څېر ده - ته يې چې هر رنگ انځور په خپل سـر کې جوړوې، جوړ يې کړه خو نړۍ تېرېدونکې ده، تر هغه وخته پورې چې ته هم په خپله له دې نړۍ څخه لاړ شې.»»[۱۱]

ښــايي داسـې سـرچينه چې تر ټولو ډېر په زړه پورې او مهم مالومات لري *واقعيت شاه شجاع* وي. دا په خپله د شــاه شـجاع رنگين او د زړه خوږي کتاب دی چې له جگړې څخه يې مخکې په تبعيد کې په لوديانه کې ليکلی او وروســته له دې چې ووژل شــو د ده يو ملاتړي نوي مالومات ور زيات کړل. شــاه شـجاع په سـريزه کې ليکلي: « هغه پوهانو ته چې د بصـيرت خاوندان دي دا څرگنده ده چې لويو شــاهانو تل د خپل ســلطنت پېښــې او هغه بريالۍ جگړې چې دوی په کې برخه اخيســتې ثبت کړې دي. ځينو ته چې خدای اســتعداد ورکړی، په خپله يې د خپل ســلطنت په دوران کې پېښــې ليکلي، خو ډېرو دغه دنده وتلو ليکوالانو ته سپارلې ده چې دغسې د ملغلرو ټولگې د تاريخ په حافظه کې پاتې شي؛ نو د مهربان خدای په دربار کې دغه عاجز بنده هم هوډ وکړ چې له هغه وخت څخه چې په اوولس کلنۍ په تخت کښېناستم ، د خپل سـلطنت د دورې جگړې او پېښې وليکم چې د خراسـان تاريخ پوهان د دغه پېښـو او جگړو په واقعي تفصيل

پوه وي او مفکر لوسـتونکي له دغه بېلګو څخه درس واخلي.»[۱۲] په دغه کتاب کې په افغان لوري کې د اصـلي لوبغاړو هـيـلې او وېـرې څـرګـنـدې شــوې چې د دغـه دورې لـيـکـنـو تـه يـوه حـيـاتـي زيـاتـونـه ده. عجيبه دا ده چې په داسې حال کې چې ډېرې دغه سـرچينې دري ژبو افغان تاريخ پوهانو ته ښې مالومې وې، او دوی په نشـنلسـتي دري تاريخونو کې په ۱۹۵۰ او ۱۹۷۰مو کلونو کې ورڅخه کار اخيسـتې، خو له دغه سـرچينو څخه حتی يوازې له يوې څخه هم په انګليســي ژبه د دغه جګړې په تاريخونو کې کار نه دی اخيســتل شــوی او يوه يې هم په انګليسي ژبه نه ده اړول شوې که څه هم يوازې د واقيعت شاه شجاع د څو څېرکو لنډيز بڼه په ۱۸۴۰مو کلونو کې د کلکتې په يوه مجله کې چاپ شــوې. همدارنګه د کولمبيا په پوهنتون Columbia University کې د ســراج التواريخ په بشپړه ژباړه باندې اوس رابرټ مکچزني Robert McChasney کار کوي او ما ته په سخاوت دې ته د لاس رسي فرصت راکړل شو.

دغه بډايه او مفصله سـرچينې موږ ته ډېر داسې څه وايي چې اروپايي سـرچينو له پامه غورځولي او يا ورڅخه خبرې نه دي. د بېلګې په توګه، برتانوي ســرچينې په خپل پوځ کې د بېلابېلو ډلو په شــتون ښـې خبرې دي او په اړه يې ليکنې کړې، خو داســې برېښــي چې په لويه کچه له هغه ترينګلتياوو څخه خبر نه دي چې په افغان لوري کې يې د مخالفينو بېلابېلې ډلې وېشــلي وې. د افغانانو په بيان کې، دا واضــح څرګندېږي چې افغان مقاومت ژور درزونه لرل. بېلو ډلو د بېلو قوماندانانو تر مشرۍ لاندې په بېلو ځايونو کې اډې جوړې کړې وې او په خورا لږ همغږۍ يې چارې پر مخ وړلې. ســربېره پر دې، ســيالو ډلو بېلابېلې موخې درلودی او د خپلو ګټو له پاره يې تل ائتلافونه جوړول او پرېښــودل. په دې اړه يوه ځانګړې حيرانتيا دا وه چې په پيل کې ګومره مخالفينو غوښـتل چې شـاه شـجاع د دوی د پاچا په څېر پاتې شي او يوازې يې له ده څخه دا غوښــتل چې خپل انګرېز ملاتړي وشـړي. وروســته له دې چې انګرېزي پوځ د خپلې تباهۍ په لور د خردکابل غاښـيو ته ســتون شــو، شــاهي پلوه قوې ســمدلاســه بېرته شــاه شــجاع ته واوښــتې. ټيک داسې لکه د روســانو ګوډاګي چې د ټولو د تمې خلاف په ۱۹۸۰مو کلونو کې د روســانو له وتلو وروســته ډېر وخت په واک کې پاتې شـو، کيدای شـوی چې شـاه شـجاع هم تر ناڅرګند وخت پورې په واک کې پاتې شـوی وای که چېرې خپل زوی بللې يې د شخصي خپګان له کبله په خاينه توګه نه وای وژلی.

د افغان سرچينو د مقاومت لوبغاړي له هغو افغان لوبغاړو څخه څه نا څه توپير لري چې په انګرېزي سرچينو کې ياد شــوي. د انګرېزي بيانونو په پرتله په افغان ســرچينو کې ميرمســجدي کوهســتاني او امين الله خان لوګري او د ده لوګريان ډېر وتلي او څرګند دي او په تېره بيا په هغه بيانونو کې چې وروســته د بارکزيو تر ملاتړ لاندې ليکل شــوي او په پاځون کې د دغه بريمنې کورنۍ په مرکزي ونډې ټينګار کوي، هغه څه چې يوازې د انقلاب په وروســتي پړاوونو کې رښتيا وو.

بله ډېره مهمه خبره دا ده چې د افغان ســرچينو په برکت د افغان مقاومت مشـران ناڅاپه داسـې سـم سـړي څرګند شــول چې له خپلو ټولو حواســو ســره ښــه انســانان وو چې خپل انفرادي اندونه او انګېزې يې درلودې، خو انګرېزي سـرچينو په ټوليزه توګه يوازې د رېږورو تنګ نظرو او متعصبو په سـترګه ورته کتلي. د افغان سـرچينو په برکت اوس د دې پوهېدل شـوني شـول چې ولې افغان مشـرانو چې ډېر يې د شـاه شـجاع وفادار ملاتړي وو خپل ژوند په خطر کې واچولو او د کمپنۍ ظاهراً نه ماتېدونکو ځواکونو پر ضد يې وسـله واخيسـته. درووند او د عزت څېښـتن امين الله خان

ته یو ټيټ پوړي انګرېز افسـر سـپکاوی وکړ او خپلې ځمکې يې هغه وخت له لاسـه ورکړې کله يې چې د اوچتې ماليې ورکړه ونه منله. د تند خویه ځوان عبدالله خان اڅکزي معشـوقه الکسـاندر برنز لېښـه کړه او کله يې چې د بېرته راوسـتلو هڅه وکړه، ملنډې وربانديې ووهل شـوې. مير مسـجدي نږدې و چې تسـليم شـي، خو وروسـته په دې اړه له پوهاوي او خبرتیا سـره سـره، انګرېزانو د ده پر کلا برید وکړ او ټوله کورنۍ يې ووژله. بيا ي کلا ضـبط شـوه او د انګرېزانو مرکزي ولايتي دفتر په کې جوړ شـو. ځمکه يې د دښـمنانو په منځ کې ووېشـل شـوه. د اکبرخان پرمختللې او پېچلې څېره تر ټولو بشپړه انځور شـوې. د ده یوناني ګندهاري مجسـمې خوښـېدې، غوښـتل يې چې د لوېديځ زده کړې په خپل هېواد کې دود کړي او په کابل کې د مقاومت تر ټولو زړه وړونکی او سـرتېری مشـر ګڼل کېدلو. په اکبرنامه کې حتی د ده د واده د کټ خوندونه په تفصيل ليکل شوي؛ نو اوس د انګرېزي سرچينو کاريکاتورونه «خاين مسلمانان» زموږ په سترګو کې د ماسپښيني فلمونو په اتلانو بدلېږي.

افغان سـرچينې موږ ته یوه هنداره هم راکوي چې د الکسـاندر برنز د تره/ ترور د زوی، رابي برنز Robbie Burns په خبره «خپل ځان په کې داسـې ووينو لکه څنګه چې نور خلک مو ويني.»[13] دا ځکه چې د اروپايي بيانونو برعکس چې برنز يې یو مينه ناک سـرښـندونکی بللی، د افغان حماسي شـاعرانو د شـعرونو پر بنسـټ، برنز یو د شـيطاني جاذبې درلودونکی دوکه باز، او په غوړه مالۍ او خيانت کې استاد و. ده د کابل اشرفيان په فساد ککړ کړل. یو اشرافي دوست محمد ته وايي: «برنز په ظاهر کې یو سـړی خو په باطن کې یو رښـتینی شـيطان دی.»[14] همدې ته ورته، د افغانانو په اند لوېديځ پوځونه په بې رحمۍ، د ډېرو بنسـټيزو اخلاقي اصـولو په نه لرلو او په ځانګړې توګه د ملکي وګړو د مرګ ژوبلې په هکله په بې پروايۍ کې د پام وړ وو. په اکبرنامه کې دوست محمد خپل زوی اکبرخان ته داسې خبرداری ورکوي: «د دوی غوسه او د زيان رسونې لېوالتيا د کورونو د سوځولو او په لمبو کې د پټو دېوالونو په مانا ده.»

نو په دې ډول دوی خپل ځواک ښيي
څوک يې چې مخې ته درېږي په ترور کې يې اچوي
د دوی دود دی چې خلک ځانته مطيع کړي
چې هېڅوک د مساواتو ادعا ونه کړي

سـربېره پر دې، په افغان سـرچينو کې په دوامداره توګه سـرټکونې شـوې چې انګرېزانو ښـځو ته هېڅ درناوی نه درلود. دوی به چې هر ځای تلل، بې عزتي او جنسـي تېري به يې کول. او «شـپه او ورځ به پرته له کنټرول ښځه د شـهوت پر اس» سـپاره وو. نو په بله وينا، په افغان سـرچينو کې انګرېزان خاين ، پر ښـځو تېري کوونکي او ځېونکي تروریسـتان دي. په داسې سترګو موږ ته کټل هغه بنه نه ده چې موږ يې له افغانانو څخه تمه لرو.

د ټولو افغان سرچينو په زړه کې په خپله د شاه شجاع مرموزه څېره پرته ده. شـاه شـجاع د خپلو او د ده د ملاتړو له ليکنو څخه یو داسې پېچلی او ډېر ځيرک سـړی راڅرګندېږي چې د پخوانيو تيموري شـاهانو بڼه يې ځانته غوره کړې وه. په *واقعيت شـاه شـجاع* کې د ځان په اړه د څرګندونو پخلی يې د هغه نورو ليکوالانو په ليکنو کې کېږي چې دی يې یو داسې هوډمن، زړور او نه ماتېدونکی سـړی بللی چې د خپل برخليک د هر راز ناخوالو پر وړاندې ودرېد. دغه انځور په حيرانوونکې توګه له هغه فاسـد او بې کفايته انځور سـره توپير لري چې انګرېزي خانتما چارواکو نوموړی له پامه

غورځولې و حال دا چې لمړی يې د دراني امپراتورۍ دغه وارث بیا واک ته ورسوالو او بیا يې هڅې پیل کړې چې څنډې ته يې کړي. همدارنګه نوموړی د بارکزیو د یوسل اویا کلونو له پروپاګند څخه وروسته په اوسني افغانستان کې د یو کمزوري هېواد پلورونکي خاین په څېر بد نوم لري. شاه شجاع په خپل چارچاپېر کې یوه تهذيبي پارسي نړۍ جوړه کړې وه - هېڅ داسې نښې نه شته چې د شاه پښتو زده وه او بې له دې ورته راځي چې په پښتو يې لیکنه نه ده کړې. ده د یوې داسې ګرځنده پاچاهۍ ژوند وکړ لکه له ده څخه مخکې مغولو چې کړی و او په ډېرو برخو کې داسې راڅرګندېږي لکه د تیموریانو وروستی پاچا چې وي . نوموړي په داسې ځای کې واکمني کوله چې د ایران، منځنۍ اسیا، چین او هندوستان په څلور لاره کې پروت و، نه په داسې ځای کې چې تر څنډو يې غرونه چاپېر وي لکه وروسته چې همداسې شو.

که تېر ته نظر واچول شي، د شاه شجاع واکمني د یوې نړۍ د پای او د بلې د پیل په مانا وه. له ډېرو ګران بیه تېروتنو سره سره، د افغان-انګلیس لمړۍ جګړې مهمې او اوږدمهاله اغېزې درلودې. د انګرېزانو له پاره يې یوه ثابته پوله جوړه کړه. د څو کلونو په ترڅ کې انګرېزانو پنجاب چې د سېک خالصانو تر واکمنۍ لاندې و او د اباسین کوزې سیمې چې د سند امیرانو تر واکمنۍ لاندې وې ځان سره مدغم کړې، خو دوی دغه سبق هم زده کړ چې پېښور به د دوی د راج شمال لوېدیځه پوله وي.

دغه جګړې د افغانانو له پاره د دوی هېواد د تل له پاره بدل کړ. کوم اصلاحات چې انګرېزانو راوستي وو، دوست محمد ته په میراث پاتې شول او دغه اصلاحاتو ورسره مرسته وکړه چې داسې یو افغانستان مظبوط کړي چې له جګړې څخه د مخکې پېر په پرتله اوس ډېر جوت و. بې له دې، شاه شجاع او د ده ډېرو هم پېرو هېڅ کله د افغانستان کلیمه نه وه یاده کړې. - ده ته دا د کابل یو سلطنت و چې د دراني امپراتورۍ وروستۍ پاتې ټوټه وه چې د جغرافیې په یوه څنډه کې پرته او ده د خراسان په نوم بلله، خو د یو نسل په ترڅ کې د افغانستان نوم په پراخه کچه د هېواد د ننه او بهر په نقشو کې شتون وموند. په دغه هېواد کې خلکو خپل ځانونه افغان یادول. د شاه شجاع بېرته راتګ او ناکامه ښکېلاکي جګړه چې د ده د بیا واک ته رسولو په موخه پیل شوه د سدوزي کورنۍ واک يې بلاخره له منځه یووړ او د دراني امپراتورۍ وروستي یادونو ته چې دوی يې بنسټ اېښی و د پای ټکی کېښود؛ نو په دې توګه دغه جګړې د اوسني افغانستان د پولو په تعریفولو کې لویه ونډه درلوده او د تل له پاره يې د یو هېواد نظریه چې نوم يې افغانستان دی پیاوړې کړه.

که د افغان انګلیس لمړۍ جګړې د یو هېواد په توګه د افغانستان په مضبوطتیا کې مرسته وکړه، اوس پوښتنه دا ده چې اوسنۍ لوېدیځه مداخله به د یو هېواد په توګه د افغانستان په مړینه کې مرسته وکړي.

دغه کتاب د لیکنې په مهال د لوېدیځ پوځ بیا د یو کمزوري پوپلزي په مشرۍ حکومت ته د افغانستان د پرېښودلو تابیا نیوله. دا ناشونې ده چې د دغه رژیم او د یو ټوټې ټوټې او وېشلي افغانستان د برخلیک وړاندوینه وشي، خو هغه څه چې میرزا عطا له ۱۸۴۲ کال څخه وروسته لیکلي اوس هم همغسې رښتیا دي: « بې له دې، دا اسانه کار نه دی چې د خراسان پر سلطنت یرغل او واکمني وشي.»

اخځلیک

Chapter 1: No Easy Place to Rule

1 Alexander Burnes, *Cabool: A Personal Narrative of a Journey to, and Residence in that City in the Years 1836, 7 and 8*, London, 1843, p. 273, for details of the Kabul spring.

2 Sultan Mohammad Khan ibn Musa Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 219.

3 Khurasan also included much of eastern Iran, but was not usually thought to include northern Afghanistan.

4 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Eighteenth Event.

5 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 226.

6 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Eighteenth Event.

7 Dominic Lieven, *Russia against Napoleon*, London, 2009, pp. 45–7.

8 Quoted in Sir John Malcolm, *Political History of India*, 2 vols, London, 1826, vol. I, p. 310.

9 Iradj Amini, *Napoleon and Persia*, Washington, DC, 1999, p. 112; Muriel Atkin, *Russia and Iran 1780–1828*, Minneapolis, 1980, p. 125.

10 OIOC, Board's Collections: Sec Desp to India, vol. III, Draft to Governor General-in-Council, 24 September 1807, no. 31; J. B. Kelly, *Britain and the Persian Gulf, 1795–1880*, Oxford, 1968, pp. 82–3. For the Russian nobleman beneath the barge see Peter Hopkirk, *The Great Game*, London, 1990, p. 33.

11 Amini, *Napoleon and Persia*, p.129.

12 Sir John William Kaye, *Lives of Indian Officers*, London, 1867, vol. I, p. 234.

13 There is a wonderful account of the two boys' trip written by Edward's descendant Barbara Strachey in *The Strachey Line: An English Family in America, India and at Home from 1570 to 1902*, London, 1985, pp. 100–5. The diaries of both boys survive in the India Office Library, though Elphinstone's writing is so scruffy as to be partly illegible. Mountstuart Elphinstone's is in BL, OIOC, Mss Eur F88 Box 13/16[b] and Edward Strachey's at Mss Eur F128/196.

14 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 40. The 1761 Battle of Panipat was the fifth at the site.

15 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, Introduction, pp. 1–9.

16 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 63.

17 Olaf Caroe, *The Pathans*, London, 1958, p. 262; Syad Muhammad Latif, *History of the Punjab*, New Delhi, 1964, p. 299; Robert Nichols, *Settling the Frontier: Land, Law and Society in the Peshawar Valley, 1500– 1900*, Oxford, 2001, p. 90.

18 H. T. Prinsep, *History of the Punjab, and of the rise, progress, & present condition of the sect and nation of the Sikhs [Based in part on the 'Origin of the Sikh Power in the Punjab and political life of Muha-Raja Runjeet Singh'],*

London, 1846, vol. I, p. 260; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 84; Mountstuart Elphinstone, *An Account of the Kingdom of Caubul, and its dependencies in Persia, Tartary, and India; comprising a view of the Afghaun nation, and a history of the Dooraunee monarchy*, London, 1819, vol. I, p. 317.

19 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 57–75.

20 Ibid., *Waqi'at-i-Shah Shuja*, Introduction.

21 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 212.

22 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, Introduction.

23 Ibid., The Seventh Event.

24 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 95.

25 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 217.

26 Ibid., p. 215.

27 Ibid., pp. 244–69. Afghans still have a tendency to talk about Indians and even Pakistanis in this way. As rice and meat eaters they see themselves as infinitely superior human beings.

28 Robert Johnson, *The Afghan Way of War – Culture and Pragmatism: A Critical History*, London, 2011, p. 48.

29 B. D. Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, London, 2008, pp. 129, 159; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 281.

30 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 288.

31 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, pp. 2–7.

32 Ibid., p. 13.

33 Ibid., p. 21.

34 Ibid., pp. 52–4.

35 BL, OIOC, Forster Papers, Mss Eur B 14/Mss Eur K 115, 12 July 1785.

36 Adapted from Caroe, *The Pathans*, p. 244.

37 Though widely attributed to Khushhal, many scholars doubt the authenticity of this celebrated couplet.

38 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, pp. 67–8.

39 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, p. 171, WF to his father, 6 March 1809.

40 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

41 Sayed Qassem Reshtia, *Between Two Giants: Political History of Afghanistan in the Nineteenth Century*, Peshawar, 1990, p. 18; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 8.

42 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 86.

43 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, pp. 82–3, 282.

44 Ibid., pp. 80–1.

45 Ibid., p. 399.

46 Ibid., vol. II, p. 276.

47 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, p. 149, WF to his father, 22 April 1809.

48 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 44.

49 Ibid., p. 42.

50 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. II, p. 276.

51 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 1.

52 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, pp. 164–5.

53 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 43.

54 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, p. 177, WF to his father, 7 May 1809.

55 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, p. 87.

56 Ibid., p. 89.

57 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 223.

58 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, pp. 201–6, WF to his father, 19 June and 6 July 1809.

59 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 115.

60 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 229.

61 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

Chapter 2: An Unsettled Mind

1 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 10–12.

2 Khuswant Singh, *Ranjit Singh: Maharaja of the Punjab*, London, 1962.

3 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

4 Ibid.; Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 13–15. Sikh sources give a rather different account.

5 Prinsep, *History of the Sikhs*, vol. II, pp. 14–15.

6 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

7 Turk Ali Shah Turk Qalandar, *Tadhkira-i Sukhunwaran-Chashm-Didah*, n.d.

8 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

9 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 135.

10 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Seventh Event.

11 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, pp. 171–2, WF to his father, 9 May 1809.

12 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 136.

13 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Eighth Event; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 136–7; Prinsep, *History of the Sikhs*, vol. II, p. 22.

14 Arthur Conolly, *Journey to the North of India, 1829–31*, London, 1838, vol. II, pp. 272, 301.

15 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Ninth Event.

16 Eruch Rustom Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade: A Study of British Relations with the Sikhs and Afghans, July 1823–March 1840', unpublished PhD thesis, SOAS, c.1930, p. 18. Wade did his best to stamp out the trade: Sir C.M. Wade, *A Narrative of the Services, Military and Political, of Lt.-Col. Sir C.M. Wade*, Ryde, 1847, p. 33.

17 Jean-Marie Lafont, *La présence française dans le royaume sikh du Penjab 1822–1849*, Paris, 1992, p. 107.

18 Ibid., p. 110.

19 Punjab Archives, Lahore, from Metcalfe, Resident in Delhi, to Ochterlony in Ludhiana, 6 January 1813, book 8, no. 2, pp. 5–8.

20 Sadly this much repeated and thoroughly delightful story may well be apocryphal: certainly I have been unable to trace it back further than Edward Thompson's *The Life of Charles Lord Metcalfe*, London, 1937, p. 101, where it is described as 'local tradition . . . this sounds like folklore'. It may well have been inspired by the famous miniature of Ochterlony in the India Office Library. In his will, BL, OIOC L/AG/34/29/37, Ochterlony only mentions one bibi [an Indian consort, either a legal wife or a mistress], 'Mahruttun, entitled Moobaruck ul Nissa Begum and often called Begum Ochterlony', who was the mother of his two daughters, although his son Roderick Peregrine Ochterlony was clearly born of a different bibi. Nevertheless it is quite possible that the story could be true: I frequently found Old Delhi traditions about such matters confirmed by research, and several Company servants of the period kept harems of this size. Judging by Bishop Heber's wonderful description of him, Ochterlony was clearly Indianised enough to have done so.

21 Punjab Archives, Lahore, from Ochterlony in Ludhiana to John Adam, Calcutta, 9 July 1815, book 14, no. 226, pp. 5–8.

22 Punjab Archives, Lahore, Captain Birch to Adam, Ludhiana, 2 December 1814, book 15, no. 6.

23 Punjab Archives, Lahore, vol. 18, part II, Letters 117 and 118, p. 535. In Urdu the address reads: Banam-i Farang Akhtar Looni Sahib. Ochterlony's name – or rather its Urduised rendering, Akhtar Looni – translates as Crazy Star.

24 Punjab Archives, Lahore, Fraser, Ramgurh to Ochterlony, Ludhiana, 3 September 1816, vol. 18, part II, Case 118, pp. 538–9.

25 Punjab Archives, Lahore, Captain Murray to Sir D. Ochterlony Bart. K.C.B., vol 18, part II, Case 150, pp. 653–8.

26 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 39; *Waqi'at-i-Shah Shuja*, Introduction.

27 Punjab Archives, Lahore, Adam to Ochterlony, 5 October 1816, book 9, no. 98, pp. 637–9.

28 Punjab Archives, Lahore, Ludhiana Agency, Murray to Ochterlony, 20 January 1817, book 92, Case 17.

29 Punjab Archives, Lahore, Adam to Ochterlony, 5 October 1816, book 9, no. 98, pp. 637–9.

30 Mohan Lal Kashmiri, *Life of Amir Dost Mohammad of Kabul*, London, 1846, vol. I, pp. 104–5. This was presumably a euphemism for rape.

31 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 29–39.

32 Patrick Macrory, *Signal Catastrophe: The Retreat from Kabul 1842*, London, 1966, p. 35.

33 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 140.

34 Punjab Archives, Lahore, R. Ross, Subhatu to Sir D. Ochterlony, Kurnal, 2 September 1816, book 18, Serial no. 116. Ross reported: 'I am writing to you in Goorkhalee libas [dress/disguise] a most perfect image in which after closing this I shall slip out of my house by a by-path into the beds of the Ganges whence I shall proceed with a Subadar and a Sipahi (*Nusseeree*), out of uniform and like myself in Goorkhalee dress to look at the royal party'.

35 Charles Masson, *Narrative of Various Journeys in Baluchistan, Afghanistan and the Panjab, 1826 to 1838*, London, 1842, vol. III, p. 51.

36 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirtieth Event.

37 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 39–56.

38 Josiah Harlan, 'Oriental Sketches', insert at p. 42a, mss in Chester Country Archives, Pennsylvania, quoted in Ben Macintyre, *Josiah the Great: The True Story of the Man Who Would be King*, London, 2004, p. 18.

39 Harlan's 'Sketches', p. 37a, quoted in Macintyre, *Josiah the Great*, pp. 22–3.

40 Godfrey Vigne, *A Personal Narrative of a Visit to Ghuzni, Kabul and Afghanistan and a Residence at the Court of Dost Mohamed with Notices of Runjit Singh, Khiva, and the Russian Expedition*, London, 1840, p. 4.

41 Punjab Archives, Lahore, Ludhiana Agency papers, Wade to Macnaghten, Press List VI, Book 142, serial no. 44, 9 July 1836. Shah Mahmood Hanifi, 'Shah Shuja's "Hidden History" and its Implications for the Historiography of Afghanistan', *South Asia Multidisciplinary Academic Journal* [online], Free-Standing Articles, online since 14 May 2012, connection on 21 June 2012, http://samaj.revues.org/3384.

42 See, for example, Punjab Archives, Lahore, Captain C. M. Wade, Pol. Assistant, Loudhianuh to J. E. Colebrooke, Bart., Resident, Delhi, 1 June 1828, Ludhiana Agency Records, book 96, Case 67, pp. 92–4, for one round of the slave-girl saga. See also Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', p. 6.

43 Victor Jacquemont, *Letters from India (1829–1832)*, London, 1936, p. 162.

44 Jean-Marie Lafont, *Indika: Essays in Indo-French Relations 1630–1976*, New Delhi, 2000, p. 343.

45 Ibid.

46 Public Records Office (now The National Archives, Kew), PRO 30/12, Ellenborough, Political Diary, 3 September 1829.

47 M. E. Yapp, *Strategies of British India: Britain, Iran and Afghanistan, 1798–1850*, Oxford, 1980, pp. 247, 111–12; Mark Bence-Jones, *The Viceroys of India*, London, 1982, p. 15.

48 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 39.

49 Norris, *The First Afghan War 1838–1842*, p. 15.

50 Laurence Kelly, *Diplomacy and Murder in Tehran: Alexander Griboyedov and Imperial Russia's Mission to the Shah of Persia*, London, 2002, ch. XIX, pp. 153–61.

51 Edward Ingram, *The Beginning of the Great Game in Asia, 1828–1834*, Oxford, 1979, p. 49; Wellington to Aberdeen, 11 October 1829, Arthur Wellesley, Duke of Wellington, *Supplementary Despatches and Memoranda of Field Marshall Arthur Duke of Wellington*, ed. by his son, the 2nd Duke of Wellington, London, 1858–72, vol. VI, pp. 212–19.

52 Kelly, *Diplomacy and Murder*, p. 54.

53 Orlando Figes, *Crimea: The Last Crusade*, London, 2010, p. 5.

54 Peter Hopkirk, *The Great Game*, London, 1990, p. 117.

55 Ibid., p. 117; PRO, Ellenborough, Political Diary, II, 122–3, 29 October 1829.

56 BL, OIOC, Secret Committee to Governor General, 12 January 1830, IOR/L/PS/5/543.

57 Hopkirk, *The Great Game*, p. 119.

58 Cobden, quoted by Norris in *First Afghan War*, p. 38.

59 National Archives of India (NAI), Foreign, Political, 5 September 1836, nos 9–19, Minute of Charles Trevelyan.

60 Ingram, *Beginning of the Great Game*, p. 169.

61 James Lunt, *Bokhara Burnes*, London, 1969, p. 39.

62 The two cousins may have spelled their surnames differently, but were in fact closely related.

63 Thanks to Craig Murray for pointing out that Burnes was not educated at the Trades School as Kaye had maintained.

64 Alexander Burnes, *Travels into Bokhara, Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary and Persia, also a Narrative of a Voyage on the Indus from the Sea to Lahore*, London, 1834, vol. I, p. 127.

65 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 51.

66 Jacquemont, *Letters from India*, pp. 171–3.

67 Burnes, *Travels into Bokhara*, vol. I, p. 132.

68 Ibid., p. 143.

69 Ibid., p. 144.

70 Lunt, *Bokhara Burnes*, p. 49. The dray horses were all dead by 1843. According to Norris, they 'died in luxury, far from their Kentish meadows, from over-feeding': *First Afghan War*, p. 47. See also Yapp, *Strategies*, pp. 247, 208.

71 Sir John William Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, pp. 231–3.

72 Burnes, *Travels into Bokhara*, vol. II, p. 334.

73 Lafont, *Indika*, p. 343.

74 Burnes, *Travels into Bokhara*, vol. II, pp. 313, 341; vol. III, p. 185.

75 Ibid., vol. II, pp. 330–2.

76 Quoted in Norris, *First Afghan War*, p. 57.

77 BL, OIOC, Enclosures to Secret Letters (ESL) 3: no. 69 of no. 8 of 2 July 1832 (IOR/L/PS/5/122), Wade to Macnaghten, 11 May 1832.

78 Ibid.

79 Ibid., attached letter, 'Translation of a note from Shah Shoojah ool Moolk to Hajee Moolah Mahomed Hussein, the Shah's Agent with Capt. Wade'.

80 BL, OIOC, F/4/1466/5766, Extract Fort William Political Consultations of 12 February 1833: Shah Shuja to the Secretary and Deputy Secretary to Govt, received 18 December 1833, and F/4/1466/57660, Macnaghten to Fraser, 8 December 1832.

81 BL, OIOC, Board's Collections, F/4/1466/57660, no. 52479.

82 BL, OIOC, IOR/P/BRN/SEC/372, Item 34 of Bengal Secret Consultations, 19 March 1833, From the Governor General to Dost Mahomed, written 28 February 1833.

83 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Second Event.

84 Lafont, *Indika*, p. 351.

85 Cited in Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', pp. 178–9.

86 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 146.

87 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Third Event.

88 NAI, Foreign, Secret Consultations, 10 April 1834, no. 20.

89 Ibid.

90 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 148.

91 Ibid., pp. 148–62.

92 NAI, Foreign, Political Consultations, 5 September 1836, nos 9–19, Minute of Charles Trevelyan. Trevelyan and Arthur Conolly were the ones who really formed the Indus Policy of Lords Ellenborough and Auckland.

93 Macintyre, *Josiah the Great*, p. 18.

Chapter 3: The Great Game Begins

1 Elizabeth Errington and Vesta Sarkhosh Curtis, *From Persepolis to the Punjab: Exploring Ancient Iran, Afghanistan and Pakistan*, London, 2007, p. 5.

2 George Rawlinson, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, London, 1898, p. 67.

3 Royal Geographical Society, Rawlinson Papers, HC2, Private Journal Commenced from 14 June 1834, entry for 24 October 1834.

4 Ivan Fedorovitch Blaramberg, *Vospominania*, Moscow, 1978, p. 64.

5 Yapp, *Strategies*, pp. 138–9.

6 I. O. Simonitch, *Précis historique de l'avènement de Mahomed-Schah au trône de Perse par le Comte Simonitch, ex-Ministre Plénipotentiaire de Russie á la Cour de Téhéran*, Moscow, 1967, quoted by Alexander Morrison, *Twin Imperial Disasters: The Invasion of Khiva and Afghanistan in the Russian and British Official Mind, 1839–1842* (forthcoming).

7 Sir John MacNeill, *The Progress and Present Position of Russia in the East*, London, 1836, p. 151.

8 Rawlinson, *Memoir*, p. 67.

9 Ibid., p. 68.

10 NAI, Foreign, Secret Consultations, 17 October 1838, nos 33–4.

11 Rawlinson, *Memoir*, p. 68.

12 NAI, Foreign, Secret Consultations, 17 October 1838, nos 33–4.

13 Errington and Curtis, *From Persepolis to the Punjab*, p. 5.

14 NAI, Foreign, Secret Consultations, 17 October 1838, nos 33–4.

15 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60; Melvin Kessler, *Ivan Viktorovitch Vitkevich 1806–39: A Tsarist Agent in Central Asia*, Central Asia Collectanea, no. 4, Washington, DC, 1960, pp. 5–8; V. A. Perovsky, *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva under General Perofski in 1839*, trans. from the Russian for the Foreign Department of the Government of India, Calcutta, 1867; Mikhail Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', *Central Asian Survey*, vol. 3, no. 1 (1984), p. 72.

16 'Peslyak's Notes', *Istorichesky Vestnik*, no. 9, 1883, p. 584.

17 Letter from V. A. Perovsky, Military Governor of Orenburg, to K. K. Rodofinikin, head of the Asian Department at the Ministry of the Foreign Affairs, 14 June 1836, quoted by N. A. Khalfin, predislovie k sb. *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (preface to Notes on the Khanate of Bukhara), Moscow, 1983.

18 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60.

19 Perovsky, *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva*, pp. 73–5. Morrison in *Twin Imperial Disasters* points out that this passage was in fact written by Ivanin, not Perovsky.

20 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara)

21 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60.

22 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara).

23 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 70.

24 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara).

25 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', pp. 73–4.

26 Ibid., p. 70; Morrison, *Twin Imperial Disasters*, pp. 16–17.

27 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara).

28 Cited by Morrison in *Twin Imperial Disasters*, p. 16.

29 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 72.

30 N. A. Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House), *Voprosy Istorii*, 1966, No. 10; also Yapp, *Strategies*, p. 234. The original source for this is Duhamel's memoirs.

31 Kessler, *Ivan Viktorovitch Vitkevich*, p. 12.

32 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 74.

33 Ibid.

34 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60.

35 Ibid., p. 64.

36 Burnes, *Cabool*, p. 104.

37 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 70.

38 See Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 184–8; Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, pp. 307–9; Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 101–7; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, pp. 15–17; Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', p. 203.

39 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 May 1837, no. 08, Masson to Wade, 25 February 1837.

40 Ibid.

41 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 186. The Amir who commissioned the *Siraj* left a marginal note on the mss: 'I heard from some elderly men that Hari Singh was riding on an elephant and heading into the fray when suddenly a bullet struck him in a fatal spot and he died. It is not known who killed him.' Whatever the truth, Afghan literature has

always assumed that it was Akbar Khan who personally despatched Hari Singh, and he is credited with the deed in Kashmiri's *Akbarnama* and several other epics.

42 Norris, *First Afghan War*, p. 114.

43 Burnes, *Cabool*, p. 139, and his letter to Calcutta, 9 October 1837, NAI, Foreign, Political Consultations, letters from Secretary of State, 28 September 1842, no. 21.

44 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 445.

45 Ibid., pp. 447–9.

46 See for example Maulana Hamid Kashmiri, *Akbarnama.*

47 Ibid.

48 Ibid., ch. 9.

49 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 97.

50 Vigne, *Visits to Afghanistan*, pp. 176–7.

51 Burnes, *Cabool*, p. 140.

52 Ibid.

53 Ibid., pp. 142–3.

54 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 162–72.

55 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 10.

56 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 192.

57 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 11.

58 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, pp. 452–3.

59 Ibid. A more accurate translation of Garib Nawaz would be 'He Who Cherishes the Poor'.

60 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, Burnes to Holland, nos 3–4.

61 Sir Penderel Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, London, 1989, p. 492.

62 This was of course the same Macaulay who ignorantly remarked in his Minute on Education that 'a single shelf of a good European library was worth the whole native literature of India and Arabia . . . the historical information which has been collected from all the books written in the Sanscrit language is less valuable than what may be found in the most paltry abridgments used at preparatory schools in England'. In the 'anglicist' vs 'Orientalist' debate which followed, Macaulay and Macnaghten were on opposing sides. For the procession see Emily Eden, *Up the Country: Letters written to her Sister from the Upper Provinces of India*, Oxford, 1930, p. 1.

63 Emily Eden, *Miss Eden's Letters*, ed. by her great-niece, Violet Dickinson, London, 1927, p. 293.

64 W. G. Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, London, 1840,pp. 209–10. The Venetians, masters of a previous trading empire, had a similar approach.

65 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 263.

66 Ibid.

67 Eden, *Up the Country*, p. 18.

68 Fanny Eden, *Tigers, Durbars and Kings: Fanny Eden's Indian journals, 1837–1838*, transcribed and ed. by Janet Dunbar, London, 1988, p. 72.

69 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 299; Eden, *Up the Country*, p.3.

70 Eden, *Up the Country*, p. 156.

71 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, pp. 77–80.

72 Eden, *Up the Country*, pp. 4, 46.

73 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, p. 124.

74 Ibid., p. 60.

75 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, pp. 249–50.

76 Yapp, *Strategies*, p. 245; A. C. Banerjee, *Anglo-Sikh Relations: Chapters fromJ. D. Cunningham's History of the Sikhs*, Calcutta, 1949, p. 53.

77 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, pp. 250–2.

78 BL, OIOC, ESL 48: no. 87 of no. 1 of 8 February 1838 (IOR/L/PS/5/129), Extract of a letter from Wade to Macnaghten, 1 January 1838.

79 BL, OIOC, ESL 50: no. 18; Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', p. 385.

80 BL, OIOC, ESL 48: no. 87 of no. 1 of 8 February 1838 (IOR/L/PS/5/129), Extract of a letter from Wade to Macnaghten, 1 January 1838.

81 NAI, Foreign, Political Consultations, 11 September 1837, no. 4.

82 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 76.

83 NAI, Foreign, Political Consultations, 6 June 1838, nos 21–2.

84 BL, Broughton Papers, Add Mss 37692, fol. 71, Auckland to Hobhouse, 6 January 1838; Norris, *First Afghan War*, p. 139.

85 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 42.

86 Herawi, *'Ayn al-Waqayi*, p. 29; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I,pp. 189–90.

87 Norris, *First Afghan War*, pp. 129–30.

88 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, nos 3–4, 1, 11–14. Extracts from private letters from the late Sir Alex Burnes to Major Holland between the years 1837 and 1841 relating to affairs in Afghanistan.

89 Burnes, *Cabool*, pp. 261–2.

90 BL, OIOC, L/PS/5/130, Burnes to Macnaghten, 18 February 1838.

91 BL, OIOC, ESL 48: no. 100 of no. 1 of 8 February 1838 (IOR/L/PS/5/129), Burnes to Auckland, 23 December 1837.

92 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, nos 3–4, 1, 11–14.

93 Norris, *First Afghan War*, p. 141.

94 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 76.

95 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 465.

96 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 162–72.

97 Norris, *First Afghan War*, p. 151.

98 NAI, Foreign, Secret Consultations, 22 August to 3 October 1838, no. 60, Pottinger to Burnes.

99 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, p. 281.

100 Michael H. Fisher, 'An Initial Student of Delhi English College: Mohan Lal Kashmiri (1812–77)', in Margrit Pernau (ed.), *The Delhi College: Traditional Elites, the Colonial State and Education before 1857*, New Delhi, 2006, p. 248.

101 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, pp. 307–9.

102 Burnes to Macnaghten, 24 March 1838, Parliamentary Papers [PP] 1839, Indian Papers 5. For fuller text see PP 1859.

103 NAI, Foreign, Secret Consultations, 22 August to 3 October 1838, no. 602, Burnes to Macnaghten.

104 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 11.

105 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 77.

106 Morrison, *Twin Imperial Disasters*, p. 22.

107 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, nos 3–4, no. 04, Burnes to Holland, Peshawar, 6 May 1838.

108 BL, OIOC, ESL 49: no. 12 of no. 11 of 22 May 1838 (IOR/L/PS/5/130), Auckland's Minute of 12 May 1838.

109 Eden, *Up the Country*, p. 125.

110 Norris, *First Afghan War*, p. 161.

111 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 293.

112 BL, OIOC, ESL 49: no. 12 of no. 11 of 22 May 1838 (IOR/L/PS/5/130), Auckland's Minute of 12 May 1838.

113 Eden, *Miss Eden's Letters*, pp. 299–300.

114 Eden, *Up the Country*, p. 186.

115 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, pp. 70–89.

116 Ibid., p. 90.

117 Ibid., p. 190.

118 Major W. Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot, C.B.*, London, 1888, p. 121; also Henry Lawrence, in Yapp, *Strategies*, p. 247.

119 BL, OIOC, Mss Eur E359, Diary of Colvin, entry for 1 June 1838.

120 Norris, *First Afghan War*, p. 182.

121 *Calendar of Persian Correspondence of the Punjab Archives abstracted into English*, Lahore, 1972–2004 vol. 2, p. 158. Mirza Haidar Ali, an attendant to Shah Shuja ul-Mulk, to the Political Agent, Ludhiana, 15 September 1837.

122 Maulana Mohammad-Ghulam Akhund-zada Kohistani, b. Mulla Timur-shah, *mutakhallis ba* 'Gulam' (or Gulami Mohammad Ghulam), *Jangnama. Dar wasfi-i mujahidat-i Mir Masjidi-khan Gazi wa sair-i mudjahidin rashid-i milli-i aliya-i mutajawizin-i ajnabi dar salha-yi 1839–1842 i. Asar: Maulina* [sic] *Muhammad-Gulam Kuhistani mutakhallis ba 'Gulami'*, Kabul 1336 AH/1957 (*Anjuman-i tarikh-i Afgh anistan*, No. 48) [preface by Ahmad-Ali Kohzad, without index], pp. 184–6.

123 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, pp. 207–8.

124 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Fifth Event.

125 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 290.

126 Ibid., p. 311.

127 Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, p. 505.

128 NAI, Foreign, Secret Consultations, 21 November 1838, no.104, Mackeson to Macnaghten, 16 August 1838.

129 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 495.

130 Yapp argues convincingly for Macnaghten being the main driving force behind the invasion – see *Strategies*, pp. 246–7.

131 Colonel William H. Dennie, *Personal Narrative of the Campaigns in Afghanistan*, ed. W. E. Steele, Dublin, 1843, p. 30.

132 Sir John William Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. 2, p. 254.

133 Yapp, *Strategies*, p. 253.

134 Sir John William Kaye, *History of the War in Afghanistan: From the unpublished letters and journals of political and military officers employed in Afghanistan*, London, 1851, vol. I, p. 375.

135 Henry Marion Durand, *The First Afghan War and its Causes*, London, 1879, p. 81.

Chapter 4: The Mouth of Hell

1 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Wade to Auckland, 31 January 1839.

2 Yapp, *Strategies*, p. 263.

3 Dennie, *Personal Narrative of the Campaigns in Afghanistan*, p. 51.

4 Norris, *First Afghan War*, p. 254.

5 Ibid., p. 248.

6 Ibid.

7 *Calendar of Persian Correspondence,* vol. 2, p. 1119, 11 December 1838, Shah political Agent, Ludhiana

8 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 305.

9 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, p. 162.

10 Ibid., p. 159.

11 J. H. Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott, GCB*, London, 1854, vol. I, p. 79 .

12 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Singh* pp. 213–14.

13 Eden, *Up the Country*, pp. 205–6.

14 Henry Havelock, *Narrative of the War in Affghanistan in 1838–9*, London, 1840, vol. I, p. 72; Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 392.

15 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, p. 182.

16 Ibid., p. 175.

17 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 393.

18 Saul David, *Victoria's Wars: The Rise of Empire*, London, 2006, p. 27.

19 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 91.

20 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 162, The English in Sindh and the Bolan Pass.

21 Ibid.

22 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 419.

23 Ibid., p. 415.

24 NAI, Foreign, Secret Consultations, Burnes to Holland (pte), 21 March 1839, 8/43, 28 September 1842.

25 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 11.

26 Major-General Sir Thomas Seaton, *From Cadet to Colonel: The Record of a Life of Active Service*, London 1873, p. 74.

27 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 7.

28 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 162, The English in Sindh and the Bolan Pass.

29 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 85.

30 G. W. Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain GCB*, Edinburgh, 1909, pp. 31–2.

31 *Calendar of Persian Correspondence*, vols. 2 and no. 3, contains many of the letters sent out by Shah Shuja and Wade in an attempt to raise the tribes of Afghanistan for the Sadozai restoration. E.g. vol. 3, no. 206, 19 February 1839, p. 30.

32 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. I, pp. 262–3.

33 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 198.

34 Major William Hough, *A Narrative of the March and Operations of the Army of the Indus 1838–1839*, London, 1841, pp. 83–4.

35 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 89.

36 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 122.

37 Hough, *March and Operations of the Army of the Indus*, p. 68.

38 George Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, London, 1875, p. 7.

39 Sita Ram Panday, *From Sepoy to Subedar*, trans. Lt. Col. J. T. Norgate, London, 1873, pp. 88–9. This is an irresistible text, but also a somewhat problematic one. The Hindustani original, supposedly written down in Devanagari by Sita Ram in retirement, has never come to light, and the earliest version of it appeared in English in the 1870s. It was then translated *back* into Arabic-script Hindustani (as the *Khwab o Khiyal*) for use as an examination text for the Indian Civil Service (ICS). It is always possible that there is no original, and that the text was actually written by the British officer who first published it. However, having read many other letters allegedly written by sepoys to the Delhi press, and in fact clearly written by their British officers, I am inclined to accept the authenticity of this text.

40 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 170, The English in Sindh and the Bolan Pass.

41 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 3, p. 155, no. 1000, 9 June 1839, Shah Shuja to Colonel Wade.

42 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 171, The English in Sindh and the Bolan Pass.

43 National Army Museum, NAM 2008–1839, Gaisford Letters, p. 1, Camp Artillery Brigade Near Kabool, 20 August 1839.

44 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 101.

45 National Army Museum, NAM 1983–11–28–1, Gaisford Diary, p. 1.

46 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 12–13.

47 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 115.

48 National Army Museum, NAM 1983–11–28–1, Gaisford Diary, p. 1.

49 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 206.

50 Haji Khan Kakar had already sent a verbal message to Shah Shuja, but this was the first sign that he was planning to act on his word – see NAI, Foreign, Secret Consultations, 16 October 1839, no. 70, Abstract of letters received by Shah Shooja from different Chiefs West of Indus in reply to communications addressed to them by His Majesty; sent for the perusal of Captain Wade.

51 Kashmiri, *Akbarnama.*

52 Letter of Alexander Burnes quoted by Emily Eden, *Up the Country*, p. 291.

53 National Army Museum, NAM 2008–1839, Gaisford Letter, p. 1, Camp Artillery Brigade Near Kabool, 20 August 1839.

54 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Macnaghten to Auckland, 6 May 1839.

55 William Taylor, *Scenes and Adventures in Afghanistan*, London, 1842, p. 95.

56 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 104, The Thirty-Fifth Event.

57 Ibid.

58 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 225.

59 Amini, *Paadash-e-Khidmatguzaari-ye-Saadiqaane Ghazi Nayab Aminullah Khan Logari*, p. 4.

60 Rev. G. R. Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, London, 1843, p. 39.

61 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, London, 1843, pp. 91–2.

62 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain GCB*, p. 35.

63 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, fols 63–8, Auckland to Hobhouse,18 June 1839.

64 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 3, p. 111, no. 762, 16 May 1839, Political Agent, Ludhiana to Shah Dad Khan; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 169.

65 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 259; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 43.

66 NAI, Foreign, Secret Consultations, 16 October 1839, no. 70, Abstract of letters received by Shah Shooja from different Chiefs West of Indus in reply to communications addressed to them by His Majesty; sent for the perusal of Captain Wade.

67 William Barr, *Journal of a March from Delhi to Peshawar and thence to Cabul*, London, 1844, pp. 134–5.

68 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 3, p. 50, no. 334, 19 March 1839, Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

69 Ibid., p. 52, no. 356, 21 March 1839, Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

70 Ibid., p. 56, no. 382, 27 March 1839; p. 58, no. 399, 1 April 1839; p. 60, no. 410, 3 April 1839; p. 64, nos 443 and 444, 8 April 1839; all Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

71 Ibid., p. 57, no. 394, 31 March 1839, Khalsa sarkar to General Avitabile.

72 Ibid., p. 87, no. 604, 1 May 1839, Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

73 Ibid., p. 29, no. 200 and p. 104, no. 716, 13 May (for demands of the Khyber chiefs) and p. 107, no. 735, 15 and 21 May 1839, Maharajah Ranjit Singh to Political Agent, Ludhiana.

74 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, pp. 223–4.

75 Eden, *Up the Country*, pp. 292, 310.

76 Yapp, *Strategies*, pp. 363–5.

77 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 264.

78 BL, OIOC, ESL 79: no. 5 of Appendix VI in no. 3 of no. 71 of 20 August 1840 (IOR/L/PS/5/160), Extract from a demi-official letter from Todd to Macnaghten, 15 June 1840.

79 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Wade to the Governor General, 31 January 1839.

80 NAI, Foreign, Secret Consultations, 12 June 1839, no. 75, Wade to Maddock,18 July 1839.

81 Taylor, *Scenes and Adventures in Afghanistan*, pp. 101–2.

82 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 171.

83 BL, OIOC, Mss Eur D1 118, Nicholls letters, Keane to Nicholls, August 1839.

84 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, p. 97.

85 Mirza ʻAta, *Naway Maʻarek*, pp. 39–56.

86 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 226–7.

87 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 238–42.

88 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 174.

89 *Waqiʻat-i-Shah Shuja*, The Thirty-Fifth Event.

90 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, p. 98.

91 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, pp. 178–9.

92 *Waqiʻat-i-Shah Shuja*, The Thirty-Fifth Event.

93 Mirza ʻAta, *Naway Maʻarek*, pp. 173–6.

94 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 17.

95 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 46.

96 National Army Museum, NAM 1983–11–28–1, Gaisford Diary, pp. 71ff.

97 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 173–6.

98 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 53.

99 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, pp. 166–7.

100 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 173–6.

101 Ibid.

102 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 228.

103 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 307.

104 Havelock, *Narrative of the War in Affghanistan*, vol. II, p. 97.

105 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 236–7.

106 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 53.

107 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 14.

108 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 25.

109 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 461.

110 Hough, *March and Operations of the Army of the Indus*, pp. 251–2.

Chapter 5: The Flag of Holy War

1 Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House).

2 BL, Add Mss 48535, Clanricarde to Palmerston, 25 May 1839.

3 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 209n.

4 NAI, Foreign, Secret Consultations, 18 December 1839, no. 6, Translation of a letter from Nazir Khan Ullah at Bokhara to the address of the British Envoy and Minister at Kabul dated 15th Rajab / 24 September 1839.

5 Perovsky, *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva*, pp. 73–5. Also quoted, in a slightly different translation, in Morrison, *Twin Imperial Disasters*, pp. 22–4. Morrison says only four letters from Vitkevitch in Kabul survive in his file in the Russian archives.

6 Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House); also Morrison, *Twin Imperial Disasters*, p. 23.

7 Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House),pp. 194–206.

8 Sungurov's notes were assembled into a memoir by his cousin I. A. Polferov in 'Predatel' (The Traitor), *Istoricheskij vestnik*, St Petersburg, vol. 100 (1905),p. 498 and note. See also Kessler, *Ivan Viktorovitch Vitkevitch*, pp. 16–18.

9 Blaramberg, *Vospominania*, p. 64.

10 Morrison, *Twin Imperial Disasters*, p. 32.

11 George Pottinger and Patrick Macrory, *The Ten-Rupee Jezail: Figures in the First Afghan War 1838–42*, London, 1993, p. 7.

12 Yapp, *Strategies*, p. 268; David, *Victoria's Wars*, p. 35.

13 Eden, *Up the Country*, pp. 205–6.

14 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 126, The Thirty-Fifth Event.

15 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 69.

16 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 144–8.

17 James Rattray, *The Costumes of the Various Tribes, Portraits of Ladies of Rank, Celebrated Princes and Chiefs, Views of the Principal Fortresses and Cities, and Interior of the Cities and Temples of Afghaunistan*, London, 1848, p. 16.

18 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24.

19 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 69–70.

20 Ibid., pp. 71–2.

21 Rattray, *The Costumes of the Various Tribes*, p. 16.

22 Many thanks to Craig Murray for bringing this to my attention. Both Alexander and James Burnes, as well as Mohan Lal Kashmiri, were enthusiastic Masons

23 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 27.

24 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 315.

25 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 228.

26 Mohammad Ghulam Kohistani, *Jangnama*, p. 70.

27 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 20.

28 J. H. Stocqueler, *Memorials of Affghanistan: State Papers, Official Documents, Dispatches, Authentic Narratives etc Illustrative of the British Expedition to, and Occupation of, Affghanistan and Scinde, between the years 1838 and 1842*, Calcutta, 1843, Appendix I, 'The Pursuit of Dost Mohammad Khan by Major Outram of the Bombay Army', p. iv.

29 Ibid., p. ix.

30 Ibid.

31 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24 .

32 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 228–31.

33 BL, OIOC, Elphinstone Papers, Mss Eur F89/3/7; Yapp, *Strategies*, p. 332.

34 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, pp. 54–5.

35 Macintyre, *Josiah the Great*, pp. 264, 308.

36 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 71.

37 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 305–12; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 226; Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 197.

38 Thomas J. Barfield, 'Problems of Establishing Legitimacy in Afghanistan', *Iranian Studies*, vol. 37, no. 2, June 2004, p. 273.

39 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, fol. 188, Auckland to Hobhouse, 21 December 1839.

40 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 127, The Thirty-Fifth Event.

41 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 32.

42 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 109.

43 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 258.

44 NAI, Foreign, Secret Consultations, 18 December 1839, no. 6, Translation of a letter from Nazir Khan Ullah at Bokhara to the address of the British Envoy and Minister at Kabul dated 15th Rajab / 24 September 1839.

45 Ibid.

46 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 September 1842, no. 37–38, Sir A. Burnes Cabool to Captain G. L. Jacob, Rajcote, Private, Cabool, 19 September 1839.

47 Yapp, *Strategies*, p. 339.

48 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 323.

49 Quoted in Yapp, *Strategies*, p. 344.

50 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 49–50.

51 Ibid., p. 50.

52 National Army Museum, NAM 7101–24–3, Roberts to Sturt, 10 May 1840.

53 Yapp, *Strategies*, pp. 322–3.

54 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24.

55 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, pp. 282–3.

56 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 399.

57 National Army Museum, NAM 7101–24–3, Roberts to Sturt, 10 May 1840.

58 Jules Stewart, *Crimson Snow: Britain's First Disaster in Afghanistan*, London, 2008, p. 64.

59 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 124, The Thirty-Fifth Event.

60 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 235–6.

61 NAI, Foreign, Secret Consultations, 5 October 1840, no. 66, Macnaghten to Auckland.

62 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 314–15.

63 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, fol. 188, Auckland to Hobhouse, 21 December 1839.

64 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 June 1840, no. 95–6, Auckland to Shah Shuja.

65 M. E. Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 27, no. 2 (1964), p. 342. See also Thomas Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton, 2010,pp. 118–20.

66 BL, OIOC, ESL, 88, no. 24 of no. 32 of 17 August 1842, Lal, Memorandum,29 June 1842.

67 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 380–1.

68 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 50.

69 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 January 1840, no. 75–77, Shah Shuja to Auckland.

70 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 245.

71 NAI, Foreign, Secret Consultations, 24 August 1840, covering letter of Macnaghten of 22 July 1840.

72 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 January 1840, no. 75–77, Shah Shuja to Auckland.

73 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 314–15.

74 Waqi'at-i-Shah Shuja, pp. 124–5, The Thirty-Fifth Event.

75 Rattray*, The Costumes of the Various Tribes*, p. 3, and Lockyer Willis Hart, *Character and Costumes of Afghanistan*, London, 1843, p. 1.

76 Shahmat Ali, *The Sikhs and Afghans in Connexion with India and Persia*, London, 1847, p. 479.

77 NAI, Foreign, Secret Consultations, 24 August 1840, Sir A. Burnes' report of an interview with Shah Shooja with some notes of Sir Wm Macnaghten to GG. Capt. Lawrence accompanied Burnes.

78 NAI, Foreign, Secret Consultations, 5 October 1840, no. 66, Macnaghten to Auckland.

79 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 245.

80 BL, OIOC, IOR L/PS/5/162.

81 BL, OIOC, ESL 74: no. 5 of no. 24 of no. 13, 19 February 1841.

82 BL, OIOC, ESL 70: no. 35 of no. 99 of 13 September 1840, Burnes Memo of a conversation with Shah Shuja, 12 July 1840.

83 National Army Museum, NAM 7101–24–3, Roberts to Osborne, 18 February 1840.

84 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 256–7 .

85 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. I, p. 272.

86 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 17.

87 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 314–15.

88 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 237.

89 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 17.

90 Ibid.

91 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 197; BL, OIOC, no. 7 of no. 122 of 16 October 1840 (L/PS/5/152), Macnaghten to Torrens, 22 August 1840.

92 Dennie, *Personal Narrative*, p. 126.

93 Mohammad Ghulam Kohistani, *Jangnama*, pp. 184–6.

94 Ibid, pp. 157–8.

95 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 349–50.

96 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 205–10.

97 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 360.

98 Mohammad Ghulam Kohistani, *Jangnama*, pp. 193–5.

99 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 49–52.

100 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 126, The Thirty-Fifth Event. For the tradition of rulers surrendering see the perceptive analysis in Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, pp. 117–18.

101 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 209.

102 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, p. 98.

103 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, pp. 280–1.

104 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 210.

105 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 240.

106 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 126–7, The Thirty-Fifth Event.

107 Stewart, *Crimson Snow*, p. 71.

108 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 211.

109 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 53.

Chapter 6: We Fail from Our Ignorance

1 Eden, *Up the Country*, p. 389.

2 Ibid.

3 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 334.

4 Karl Meyer and Shareen Brysac, *Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire in Europe*, London, 1999, p. 93.

5 Eden, *Up the Country*, p. 390.

6 BL, Broughton Papers, Add Mss 37703, Auckland to Elphinstone, 18 December 1840.

7 Helen Mackenzie, *Storms and Sunshine of a Soldier's Life: Lt. General Colin Mackenzie CB 1825–1881*, 2 vols, Edinburgh, 1884, vol. I, p. 65.

8 Ibid., p. 75.

9 National Army Museum, NAM 1999–02–116–9–1, Magrath Letters, Letter 9, Cantonment Caubul, 22 June 1841.

10 BL, OIOC, ESL 86: no. 38 of no. 14, 17 May 1842, Elphinstone Memo, December 1841.

11 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Major-General William Elphinstone to James D. Buller Elphinstone, 5 April 1841.

12 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 343.

13 BL, Broughton Papers, Add Mss 37705, Auckland to George Clerk, 23 May 1841. See also Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 67.

14 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 291; Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 382; see also Yapp, *Strategies*, p. 366.

15 See for example the letter from Malik Mohamad Khan and Abdah Sultan in Ghazni to Naib Aminullah Khan Logari, undated but c.1841, reproduced in Amini, *Paadash-e-Khidmatguzaari-ye-Saadiqaane Ghazi Nayab Aminullah Khan Logari*, p. 167. The original was in an album of letters (which now seem to have disappeared) in the Kabul museum.

16 M. E. Yapp, 'Disturbances in Western Afghanistan, 1839–41', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 26, no. 2 (1963), p. 310.

17 BL, OIOC, ESL 75: no. 37 of no. 34 of 22 April 1841 (IOR/L/PS/5/156), Aktar Khan's address to Naboo Khan Populzye, and forwarded by that Chief to Ata Mahomed Khan (Sirdar), who transmitted it to Candahar. Translated by H. Rawlinson, February 1841.

18 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 272–3.

19 Rawlinson, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, p. 81.

20 BL, OIOC, ESL 81: no. 64a of no. 109 (IOR/L/PS/5/162), Extract from a letter from Macnaghten to Rawlinson dated about 2 August 1841.

21 Colonel (John) Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment, Shah Shooja's Force, in 1841*, London, 1878, pp. 5–6; George Pottinger, *The Afghan Connection: The Extraordinary Adventures of Eldred Pottinger*, Edinburgh, 1983, p. 117.

22 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Pottinger to Maddock, 1 February 1842.

23 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 21.

24 BL, OIOC, Board's Collections of Secret Letters to India, 13, Secret Committee to Governor General in Council, 694/31 December 1840.

25 Burnes to Wood, February 1841, in John Wood, *A Personal Narrative of a Journey to the Source of the River Oxus by the Route of the Indus, Kabul and Badakshan, Performed under the Sanction of the Supreme Government of India, in the Years 1836, 1837 and 1838,* London, 1841, pp. ix–x.

26 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 September 1842, nos 43, Burnes to Holland, 6 September 1840.

27 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 September 1842, no. 37–38, A. Burnes to J. Burnes.

28 Norris, *First Afghan War*, p. 317. For the cost of the Afghan War to the Company economy see also Yapp, *Strategies*, pp. 339–42; Shah Mahmood Hanifi, 'Impoverishing a Colonial Frontier: Cash, Credit, and Debt in Nineteenth-Century Afghanistan', *Iranian Studies*, vol. 37, no. 2 (June 2004); and Shah Mahmood Hanifi, *Connecting Histories in Afghanistan: Market Relations and State Formation on a Colonial Frontier*, Stanford, 2011. See also Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 25–30.

29 Yapp, *Strategies*, p. 341.

30 BL, OIOC, IOR/HM/534–45, Papers Connected to Sale's Brigade, vol. 39, Nicholls Papers and Nicholls's Journal, 26 March 1841.

31 National Army Museum, NAM, 1999–02–116–9–1, Magrath Letters, Letter 8 and 9, Cantonment Caubul, 21 May and 22 June 1841.

32 Lady Florentia Sale, *A Journal of the Disasters in Affghanistan 1841–2*, London 1843, p. 29.

33 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 14.

34 Ibid., pp. 15–17.

35 Ibid., p. 8.

36 Ibid., p. 121.

37 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 99.

38 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 20.

39 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 99.

40 NAI, Foreign, Secret Consultations, 25 January 1841, nos 80–82, Translation of a letter from His Majesty Shah Shooja ool Moolk to Her Majesty the Queen of England.

41 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 54.

42 Yapp, *Strategies*, p. 315.

43 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 124–5, The Thirty-Fifth Event.

44 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 244–5.

45 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 387.

46 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 286.

47 For the degree to which Afghan debts endangered the financial underpinnings of the East India Company, see Hanifi, *Connecting Histories in Afghanistan*, and Shah Mahmoud Hanifi, 'Inter-regional Trade and Colonial State Formation in Nineteenth Century Afghanistan', unpublished PhD dissertation, University of Michigan, 2001.

48 David, *Victoria's Wars*, p. 45.

49 Quoted in Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 138.

50 BL, OIOC, ESL 81 (IOR/L/PS/5/162), Extract from a letter from Macnaghten to Auckland, dated Cabool, 28 August 1841.

51 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 96.

52 BL, OIOC, ESL 88: no. 24 of no. 32, dated 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Mohan Lal's Memo.

53 Barfield, 'Problems of Establishing Legitimacy in Afghanistan', p. 273; also Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, p. 120; Hanifi, 'Inter-Regional Trade and Colonial State Formation in Nineteenth Century Afghanistan', p. 58.

54 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 319.

55 Ibid., p. 381.

56 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 131–2, The Thirty-Fifth Event.

57 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 21.

58 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Extract of a letter from Asst. Surgeon Campbell in Medical Charge of the 54th N.I., dated Cabool, 26 July 1841.

59 Pottinger, *The Afghan Connection*, p. 120.

60 BL, OIOC, Mss Eur F89/3/7, Broadfoot to W. Elphinstone.

61 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, pp. 26–8.

62 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Captain Broadfoot's Report.

63 Macrory, *Signal Catastrophe*, pp. 141–2.

64 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 138.

65 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 80.

66 BL, OIOC, ESL 81: no. 10 of no. 109 of 22 December 1841 (IOR/L/PS/5/162), Macnaghten to Maddock, 26 October 1841.

67 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p.11.

68 Quoted in Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 149.

69 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 149.

70 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 15.

71 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 93.

72 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 20.

73 Ibid., p. 24.

74 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 338.

75 National Army Museum, NAM 1999–02–116–10–4, Magrath Letters, Camp Tezeen 25 October 1841.

76 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 25.

77 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 157.

78 Ibid., pp. 156–7.

79 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 118.

80 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 165.

81 NAI, Foreign, Secret Consultations, 13 December 1841, nos 1–2, Sale to Nicholls, 13 November 1841.

82 Quoted in Hopkirk, *The Great Game*, p. 238.

83 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 35–9.

84 Ibid., vol. I, pp. 350, 360.

85 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, p. 161.

86 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 22.

87 BL, OIOC, ESL 81: no. 64a of no. 109 (IOR/L/PS/5/162), Extract from a letter from Macnaghten to Auckland, dated Cabool, 29 September 1841.

88 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 286.

89 Ibid., p. 287.

90 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 22, The killing of Burnes.

91 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 390–1.

92 Mirza ʻAta, *Naway Maʻarek*, pp. 215–20.

93 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 289.

94 BL, OIOC, ESL 88: no. 24 of no. 32, dated 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Mohan Lal's Memo.

95 Mirza ʻAta, *Naway Maʻarek*, pp. 215–20.

Chapter 7: All Order Is at an End

1 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 1, entry for 2 November 1841.

2 Ibid., pp. 1–2.

3 Pottinger, *The Afghan Connection*, p. 141.

4 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 62.

5 Ibid., pp. 63–4.

6 Ibid., p. 65.

7 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 401–2.

8 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 105.

9 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 407.

10 Mirza ʻAta, *Naway Maʻarek*, pp. 211–24, Events leading to the murder of Burnes and the great revolt.

11 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 54–7.

12 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, pp. 163ff.

13 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 408–9.

14 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 22, The killing of Burnes.

15 BL, Wellesley Papers, Add Mss 37313, James Burnes to James Carnac,1 February 1842, Extract of a Persian Letter in exhortation from the Khans of Cabaul to the Chiefs of the Afreedees, a copy of which was received from Captain Mackinnon by Mr. Robertson at Agra on 20 December.

16 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 155.

17 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 249.

18 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 29; Mirza ʻAta, *Naway Maʻarek*, pp. 211–24, Events leading to the murder of Burnes and the great revolt.

19 Quoted by Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 380.

20 *Waqiʻat-i-Shah Shuja*, p. 132, The Thirty-Fifth Event.

21 Ibid., p. 137.

22 Ibid.

23 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 106–7.

24 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 75.

25 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 39.

26 Major-General Sir Vincent Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, London, 1879, p. 87.

27 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 133, The Thirty-Fifth Event.

28 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 39.

29 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 133, The Thirty-Fifth Event.

30 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 369.

31 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 133, The Thirty-Fifth Event.

32 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 89.

33 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, p. 187.

34 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 29–32.

35 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 67–9.

36 Ibid., p. 69.

37 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 35.

38 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 47–8.

39 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Pottinger to Maddock, 1 February 1842.

40 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 47–8, 51.

41 Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, p. 15.

42 Ibid., pp. 21–4 .

43 Yapp, *Strategies*, p. 179.

44 BL, OIOC, ESL 88: no. 74 of no. 32 of 17 August 1842 (IOR L/PS/5/169), Court Martial of Himmat Bunneah, 'An European Special Court of Inquiry held at Candahar by order of Major Genl. Nott commanding Lower Afghanistan for the purpose of enquiring into such matter as may be brought before it', Candahar, 15 June 1842.

45 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I,pp. 394–5.

46 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 38.

47 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 413.

48 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 74–5.

49 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 106–7.

50 Ibid., p. 107.

51 Ibid., pp. 108–10.

52 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 8, entry for 3 November 1841.

53 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 57–8.

54 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 46.

55 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 109.

56 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 15, entry for 2 December 1841.

57 Ibid., p. 16.

58 Ibid., p. 15.

59 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 47.

60 Ibid., p. 82.

61 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, pp. 110–13.

62 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 108–10.

63 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 116.

64 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 133.

65 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 66.

66 Ibid., p. 47.

67 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 137, The Thirty-Fifth Event.

68 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 84.

69 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24, Events leading to the murder of Burnes and the great revolt.

70 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 124.

71 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Pottinger to Maddock, 1 February 1842.

72 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 416; 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 47–8, 54.

73 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, p. 55.

74 Ibid., p. 56.

75 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 176.

76 Ibid., p. 162; Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 121.

77 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 85.

78 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 271.

79 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 86.

80 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 271.

81 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 93.

82 Ibid.

83 Fayz Mohammad, *Siraj al-Tawarikh*, vol. I, pp. 251–3.

84 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 123.

85 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 182.

86 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 25, Akbar Khan returns to Kabul.

87 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 120.

88 Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 347.

89 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

90 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 25, Akbar Khan returns to Kabul.

91 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

92 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

93 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 178.

94 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

95 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 123.

96 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 180.

97 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 100–1.

98 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

99 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 188.

100 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

101 Ibid., Macnaghten to Auckland, Encl with Lawrence to Pottinger, 10 May 1842.

102 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 138, The Thirty-Fifth Event, The death of Macnaghten.

103 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 110.

104 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 323.

105 Ibid., p. 329.

106 Ibid.

107 Ibid., p. 355.

108 BL, Broughton Papers, Add Mss 37706, fol. 197, Auckland to Nicholls,1 December 1841.

109 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

110 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 111.

111 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 124.

112 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 111.

113 Ibid., pp. 111–12.

114 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 253–7.

115 Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 349.

116 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 December 1842, no. 480–82, quoted in Mohan Lal's Memo.

117 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

118 Hari Ram Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War, Based on Mohan Lal's Observations*, Chandigarh, 1940, p. 246. Mohan Lal appears to have doubted the truth of Abdul Aziz's claim.

119 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 421–2.

120 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Macnaghten to Auckland, Encl. with Lawrence to Pottinger, 10 May 1842.

121 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

122 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 December 1842, no. 480–82, Mohan Lal's Memo.

123 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 216.

124 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 139.

125 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 127.

126 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Macnaghten to Auckland, Encl with Lawrence to Pottinger, 10 May 1842; Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, p.32.

127 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 66–72.

128 BL, OIOC, ESL 82: Agra Letter, 22 January 1842, (IOR/L/PS/5/163), Pottinger to MacGregor (date unclear).

129 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

Chapter 8: The Wail of Bugles

1 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 30, entry for 6 January 1842.

2 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 143.

3 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 28.

4 Ibid.

5 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 132–4.

6 Ibid., p. 147.

7 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 96.

8 Quoted by Peter Hopkirk in *The Great Game*, p. 258.

9 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, pp. 247–8.

10 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 30, entry for 29 December 1841.

11 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War, Based on Mohan Lal's Observations*, pp. 176–8.

12 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 141.

13 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 138, The Thirty-Fifth Event, The death of Macnaghten.

14 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 428–9.

15 NAI, Foreign, Secret Consultations, 1 June 1842, no. 19, Shuja's letter to the Governor General on the causes which led to the murder of Sir Wm Macnaghten (free translation).

16 Ibid.

17 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 142.

18 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 249.

19 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 142.

20 Ibid., p. 143.

21 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, pp. 30–1, entry for 6 January 1842.

22 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 144.

23 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 258.

24 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 135.

25 Ibid.

26 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 259.

27 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 145–6.

28 Ibid., p. 146.

29 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 261.

30 Ibid.

31 Brydon Diary, quoted in John C. Cunningham, *The Last Man: The Life and Times of Surgeon Major William Brydon CB*, Oxford, 2003, p. 88.

32 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, pp. 261, 265.

33 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 31, entry for 7 January 1842.

34 Ibid.

35 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 149.

36 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 264.

37 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 138.

38 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 33, entry for 8 January 1842.

39 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 265.

40 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 151.

41 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 155.

42 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 34, entry for 8 January 1842.

43 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 154–5.

44 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan 1841–2*, p. 155.

45 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 28.

46 BL, OIOC, Mss Eur C703, Diary of Captain William Anderson, entry for9 January 1842.

47 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 66–72.

48 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan 1841–2*, p. 158.

49 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 66–72.

50 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 41, entry for 9 January 1842.

51 National Army Museum, Diary of Surgeon-Major William Brydon, NAM 8301/60, entry for 10 January 1842.

52 BL, OIOC, Mss Eur F 89/54, First Elphinstone Memorandum, n.d.

53 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 163.

54 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 36, entry for 10 January 1842.

55 Ibid.

56 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 142.

57 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, pp. 114–15.

58 National Army Museum, Diary of Surgeon-Major William Brydon, NAM 8301/60, entry for 13 January 1842.

59 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 57–8.

60 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 188; Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 197.

61 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 160.

62 National Army Museum, NAM 6912–6, Souter Letter, Lieutenant Thomas Souter to his Wife.

63 Ibid. The colours were later returned 'though divested of the tassels and most of its tinsel'.

64 National Army Museum, NAM 8301/60, Diary of Surgeon-Major William Brydon, entry for 13 January 1842.

65 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 186.

66 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 230–2, Pottinger succeeds Macnaghten, leaves Kabul and is plundered.

Chapter 9: The Death of a King

1 *Delhi Gazette*, 2 February 1842.

2 Munshi Abdul Karim's *Muharaba Kabul wa Kandahar* was for example published in Lucknow in 1849 and in

a. Kanpur in 1268/1851; Qasim-Ali-khan 'Qasim' Akbarabadi's *Zafar-nama-i Akbari* (as in Sprenger), or *Akbar-nama* (as in Peshawar catalogue, completed in 1260/1844), was published in Agra, 1272/1855–6.

3 Charles Allen, *Soldier Sahibs: The Men Who Made the North-West Frontier*, London, 2000, p. 43.

4 BL, Broughton Papers, Add Mss 37707, fols 187–8, Auckland to Hobhouse,18 February 1842.

5 Hopkirk, *The Great Game*, pp. 270–1.

6 PRO, Ellenborough Papers, 30/12/89, Ellenborough to Peel, 21 February 1842.

7 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, pp. 162–3.

8 NAI, Foreign, Secret Consultations, 31 January 1842, no. 70a, Clerk to Captain Nicholson, i/c of Dost Mohammad Khan, camp, Saharanpore, 12 January 1842.

9 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 June 1842, no. 34, Captain P. Nicholson with Dost Mohammad Khan, to Clerk, Mussoorie, 2 May 1842.

10 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 190.

11 BL, Hobhouse Diary, Add Mss 43744, 26 August 1842.

12 BL, Broughton Papers, Add Mss 37707, fols 187–8, Auckland to Hobhouse,18 February 1842.

13 There is an excellent analysis of this in Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', pp. 350–1. See also Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. III, p. 104.

14 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, The death of Macnaghten.

15 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 29, Shuja-ul-Mulk sets out for Jalalabad and is killed at the hands of Shuja-ud-Daula.

16 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 236–9, Muhammad Akbar Khan besieges Jalalabad, Shuja al-Mulk is killed in Kabul.

17 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 436–8.

18 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 April 1842, no. 32–3, MacGregor to Maddock, Translation of letters received from Captain MacGregor at Jellalabad on 22 March 1842.

19 Ibid., 'From Shah Shoojah to Captain Macgregor dated 8th Feb and written *seemingly* in H.M.'s own hand'.

20 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 173–4, 168.

21 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 180–3.

22 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 173–4, 170.

23 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 180–3.

24 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 72–4.

25 BL, OIOC, ESL 88: no. 36 of no. 32 of 17 August 1842 (IOR L/PS/5/169), Eldred Pottinger to Pollock, 10 July 1842.

26 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 173–4, 191.

27 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 146–7.

28 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 176.

29 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 237.

30 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 149.

31 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 190–1.

32 Seaton, *From Cadet to Colonel*, pp. 192–4.

33 NAI, Foreign, Secret Consultations, 29 June 1842, no. 8, To: T. A. Maddock Esq, Secr. to the Govt, Political Dept, From: R. Sale, Major General, Dated Jellalabad, 16 April 1842.

34 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 195.

35 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 82.

36 Seaton, *From Cadet to Colonel*, pp. 195–6.

37 Ibid., pp. 197–8.

38 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 167.

39 BL, OIOC, ESL 85: no. 20 of no. 3 of 21 April 1842, MacGregor to Pollock,14 March 1842.

40 See Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 75–80, 98–102, 105–7.

41 BL, OIOC, ESL 83: Agra Letter, 19 February 1842 (IOR/L/PS/5/164), Mahomed Akbar Khan to Sayed Ahai-u-din.

42 Ibid., Translation of a letter from Mahomed Akbar Khan to Turabaz Khan Ex Chief of Lalpoora.

43 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 236–9, Sardar Mohammad Akbar Khan besieges Jalalabad.

44 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 198.

45 Ibid., pp. 207–8.

46 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 April 1842, no. 14–15, n.d., Pollock transmits letter from Captain Mackeson on the wounding of Mohammad Akbar Khan.

47 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 236–9, Sardar Mohammad Akbar Khan besieges Jalalabad.

48 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 272.

49 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 183.

50 For the complicated politics of Kabul at this period, see Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', pp. 350–1.

51 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 273.

52 BL, OIOC, ESL, 86: no. 30 of no. 14 of 17 May 1842, Lal to Macgregor, 30 January 1842.

53 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

54 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 274.

55 BL, OIOC, ESL, 86: no. 30A of no. 14 of 17 May 1842, Lal to Colvin,29 January 1842; also ESL, 84: no. 27 of no. 25 of 22 March 1842, Conolly to Clerk, 26 January 1842.

56 BL, OIOC, ESL, 85: no. 24 of no. 3 of 21 March 1842, Shuja to MacGregor, recd 7 March 1842.

57 BL, OIOC, ESL, 86: no. 30 of no. 14 of 17 May 1842 (IOR/L/PS/5/167), Lal to MacGregor, 18 March 1842.

58 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 29, Shuja-ul-Mulk sets out for Jalalabad and is killed at the hands of Shuja-ud-Daula.

59 NAI, Foreign, Secret Consultations, December 1842, no. 480–2, Mohan Lal's Memorandum of 29 June enclosed with a letter from General Pollock, Commanding in Afghanistan, to Maddock, Secretary to the Governor General, dated Jelalabad, 10 July 1842.

60 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

61 NAI, Foreign, Secret Consultations, December 1842, no. 480–82, Mohan Lal's Memorandum of 29 June enclosed with a letter from General Pollock, Commanding in Afghanistan, to Maddock, Secretary to the Governor General, dated Jelalabad, 10 July 1842.

62 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. III, p. 109n.

63 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 April 1842, no31, Translation of a letter from His Majesty Shah Soojah ool Moolk to Captain MacGregor written by the Shah himself.

64 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 165.

65 Ibid., pp. 166–7.

66 Ibid., pp. 169–70.

67 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

68 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 237–9, Shuja' al-Mulk is killed in Kabul.

69 Ibid.

70 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

71 Ibid.

72 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 303, 309.

73 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 29, Shuja-ul-Mulk sets out for Jalalabad and is killed at the hands of Shuja-ud-Daula.

74 Punjab Archives, Lahore, from Fraser, Ramgurh to Ochterlony, Ludhiana,3 September 1816, vol. 18, part 2, Case 118, pp. 538–9.

75 NAI, Foreign, Secret Consultations, 10 April 1834, no. 20, Wade to Bentinck, Translation of a letter from Shah Shuja, 12 March 1834.

76 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 212.

77 These were the words of Josiah Harlan on meeting Shuja for the first time in Ludhiana. Josiah Harlan, 'Oriental Sketches', insert at p. 42a, Mss in Chester Country Archives, Pennsylvania, quoted in Macintyre, *Josiah the Great*, p. 24.

78 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. I, p. ix.

79 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

80 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 200.

Chapter 10: A War for No Wise Purpose

1 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 158–9.

2 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 209.

3 Ibid., p. 210.

4 Quoted in Stewart, *Crimson Snow*, p. 179.

5 Seaton, *From Cadet to Colonel*, pp. 210–11.

6 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 162.

7 Charles Rathbone Low, *The Life and Correspondence of Field Marshal Sir George Pollock*, London, 1873, p. 276.

8 Lieutenant John Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, London, 1844, p. 169.

9 Charles Rathbone Low, *The Journal and Correspondence of Augustus Abbott*, London, 1879, p. 315.

10 Ibid., p. 306.

11 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Broadfoot to Lord Elphinstone, 26 April 1842.

12 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, p. 35.

13 Quoted by Hopkirk, *The Great Game*, p. 273.

14 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, p. 57.

15 Low, *The Journal and Correspondence of Augustus Abbott*, p. 320.

16 Ibid., p. 317.

17 Ibid., pp. 318–19.

18 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign*, pp. 173–4.

19 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 215.

20 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 185.

21 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 203.

22 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 187.

23 Ibid., p. 197.

24 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 211.

25 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Broadfoot to Lord Elphinstone, 26 April 1842.

26 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 190.

27 Ibid., p. 194.

28 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*, pp. 198–9.

29 BL, OIOC, ESL 86: no. 30 of no. 14 of 17 May 1842 (IOR/L/PS/5/167), Lal to MacGregor, 10 April 1842.

30 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 217, 254.

31 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. III, pp. 453–5.

32 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 53.

33 NAI, Foreign, Secret Consultations, December 1842, no. 480–82, Mohan Lal's Memorandum of 29 June enclosed with a letter from General Pollock, Commanding in Afghanistan, to Maddock, Secretary to the Governor General, dated Jelalabad, 10 July 1842.

34 Ibid.

35 Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, pp. 125–6.

36 Fayz Mohammad, *Siraj al-Tawarikh*, vol. I, p. 284.

37 Quoted in Allen, *Soldier Sahibs*, p. 47.

38 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II,pp. 316–17.

39 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*, p. 186.

40 Ibid., p. 187.

41 Fisher, 'Mohan Lal Kashmiri (1812–77)', p. 249.

42 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*, p. 189. Mohan Lal's conversion to Islam is recorded in the *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 282: 'An Indian munshi disobeyed this order by delivering small quantities of powder to the Bala Hisar. When it was discovered, Sardar Muhammad Akbar Khan had the man jailed. After his imprisonment, the Indian converted to Islam and was immediately freed'. Mohan Lal had long used a Shia alias and his conversion may have been part of a much longer game of double identity that he had been playing for several years.

43 BL, OIOC, ESL 88: no. 28 of no. 32 of 17 August 1842 (IOR L/PS/5/169), Pollock to Maddock, 11 July 1842.

44 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II,pp. 79–84, 109–10.

45 Ibid., p. 43.

46 The Rev. I. N. Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, London, 1843, p. 216.

47 Ibid., p. 217.

48 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 209.

49 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, pp. 191–2.

50 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 221.

51 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 169.

52 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 136.

53 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, pp. 241–2.

54 BL, OIOC, Mss Eur 9057.aaa.14, 'Nott's Brigade in Afghanistan', Bombay, 1880, p. 81.

55 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, p. 126.

56 Romila Thapar, *Somanatha: The Many Voices of a History*, New Delhi, 2004, pp. 174–5.

57 Yapp, *Strategies*, p. 443.

58 Rawlinson, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, p. 132.

59 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 244–69, The second coming of the English to Kabul and Ghazni.

60 BL, OIOC, ESL 88: no. 36 of no. 32 of 17 August 1842 (L/PS/5/169), Pollock to Maddock, 14 July 1842.

61 Josiah Harlan, *Central Asia: Personal Narrative of General Josiah Harlan, 1823–41*, ed. Frank E. Ross, London, 1939, p. 228.

62 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 210.

63 Mackenzie, *Storms and Sunshine,* vol. I, p. 187.

64 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 260.

65 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 189.

66 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 98, entry for 29 August 1842.

67 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 220.

68 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 348–54, The march to Bamiyan to release the prisoners.

69 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 272.

70 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 111, entry for 14 September 1842.

71 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, p. 147, The fate of Princes Shahpur and Timur.

72 Fayz Mohammad, *Siraj al-Tawarikh*, vol. I, p. 284.

73 Low*, The Journal and Correspondence of Augustus Abbott*, p. 349. For Fatteh Jang's alleged penchant for homosexual rape, see Yapp, *Strategies*, p. 318.

74 BL, OIOC, ESL 90: no. 30 of no. 52 of 19 November 1842 (IOR/L/PS/5/171), Pollock to Maddock, 21 October 1842.

75 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, p. 212.

76 Ibid., p. 213.

77 Ibid., p. 222.

78 Ibid., pp. 213–14.

79 Ibid., p. 223.

80 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 273.

81 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 190.

82 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 275–6.

83 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 191.

84 National Army Museum, NAM 9007–77, Ensign Greville G. Chetwynd Stapylton's Journal, entry for 21 September 1842.

85 Rattray, *The Costumes of the Various Tribes*, p. 16.

86 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, pp. 142, 152.

87 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 116, entry for 21 September 1842.

88 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 194.

89 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 88.

90 Joseph Pierre Ferrier, *A History of the Afghans*, London, 1858, p. 376.

91 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, pp. 143–9.

92 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 280.

93 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 244–69, The second coming of the English to Kabul and Ghazni.

94 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 69.

95 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 151.

96 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, p. 243.

97 NAI, Foreign, Secret Consultations, 3 May 1843, no. 20, A. Abbott to Ellenborough, 29 March 1843.

98 Low, The Life and Correspondence of Field Marshal Sir George Pollock,p 415

99 Stocqueler, The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott, vol. II, p 163

100 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 490.

101 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 254–69, The return of Amir Dost Muhammad Khan to Kabul.

102 Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 483.

103 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 194.

104 Ibid., vol. II, p. 30.

105 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, pp. 321, 325.

106 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 82–4; Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 152.

107 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

108 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 326.

109 The text of the Simla Proclamation is given in full in Norris, *First Afghan War*, pp. 451–2.

110 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 254–69, The return of Amir Dost Muhammad Khan to Kabul.

111 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 154.

112 Ibid., p. 155.

113 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 344.

114 BL, OIOC, BSL (1) 27,873, Governor General to Secret Committee 48/, 19 October 1842.

115 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 352.

116 Allen, *Soldier Sahibs*, pp. 53–5.

117 I have written at length about John Nicholson's psychopathic behaviour in 1857 in my *The Last Mughal: The End of a Dynasty, Delhi 1857*, London, 2006.

118 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 158.

119 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 359.

120 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 158.

121 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 198.

122 Ibid.

123 Ibid., p. 194.

124 BL, OIOC, HM/434, Nicholls Papers, Nicholls's Journal, vol. 40, 7 January 1843. See also Pottinger, *The Afghan Connection*, pp. xi-xii.

125 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 244–69, The second coming of the English to Kabul.

126 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 12.

127 Royal Geographical Society, Rawlinson Papers, HC4, Masson Diary, entry for 1 December 1839.

128 BL, OIOC, Mss Eur E162, letter 4.

129 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 199.

130 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 167.

131 Eden, *Up the Country*, p. xix.

132 *The Times*, 25 October 1844.

133 See Michael Fisher's excellent essay 'Mohan Lal Kashmiri (1812–77)', in Margrit Pernau (ed.), *The Delhi College*, pp. 231–66. See also Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*. The book has an admiring introduction by the young Jawaharlal Nehru.

134 NAI, Foreign, Secret Consultations, 29 March 1843, no. 91, From the Envoy to the Court of Lahore, Ambala, 4 March 1843.

135 NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1843, no. 539, From Colonel Richmond, Camp Rooper, 18 December 1843.

136 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, pp. 27, 29.

137 NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1843, no. 539, From Colonel Richmond, Camp Rooper, 18 December 1843.

138 Aziz ud-Din Popalzai, *Durrat uz-Zaman*, Kabul, 1959, ch. The Private Life of Zaman Shah from His Dethronement till His Death.

139 Robert Warburton, *Eighteen Years in the Khyber 1879–1898*, London, 1900, p. 8.

140 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 57.

141 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 198. See also NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1843, no. 531, From Colonel Richmond, Agent of the Governor General in the North West Frontier, Ludhiana, 27 November 1843.

142 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, p. 33.

143 BL, OIOC, ESL no. 20 of 3 March 1847 (IOR L/PS/5/190), Lawrence to Curvie, 29 February 1847.

144 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, p. 23.

145 Ibid., p. 32.

146 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 297.

147 NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1844, no. 531, From Colonel Richmond, Agent of the Governor General in the North West Frontier, Ludhiana, 27 November 1843.

148 Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, p. 127.

149 *The Letters of Queen Victoria: A Selection from Her Majesty's Correspondence between the Years 1837 and 1861*, ed. Arthur C. Benson and Viscount Esher, vol. II: *1844–1853*, London, 1908.

150 James Howard Harris Malmesbury, *Memoirs of an Ex-Minister: An Autobiography*, London, 2006, vol. I, entry for 6 June 1844, pp. 289–90.

151 Quoted by Figes, *Crimea*, p. 68.

152 Ibid., pp. 61–70.

153 I'd like to thank Michael Semple for pointing this out ot me.

Author's Note

1 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 182.

2 J. A. Norris, *The First Afghan War 1838–1842*, Cambridge, 1967, p. 161.

3 Sherard Cowper-Coles, *Cables from Kabul: The Inside Story of the West's Afghanistan Campaign*, London, 2011, p. 289–90.

4 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Wade to the Governor General,31 January 1839.

5 The one striking exception to this is Christine Noelle's remarkable *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan: The Reign of Amir Dost Muhammad Khan (1826–1863)*, London, 1997, but its treatment of the First Afghan War is very brief and she has accessed only a small number of the available Dari sources for the period.

6 Munshi Abdul Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, Kanpur, 1851, Introduction.

7 In his *Chants Populaires des Afghans*, Paris, 1888–90, p. 201, James Darmesteter mentions a whole body of song and poetry about the war, and adds that Muhammad Hayat sent him a collection from the war, but that it hadn't arrived by the time of publication.

8 Maulana Hamid Kashmiri, *Akbarnama. Asar-i manzum-i Hamid-i Kashmiri*, written c.1844, published Kabul, 1330 AH/1951, preface by Ahmad-Ali Kohzad, ch. 34.

9 Muhammad Asef Fekrat Riyazi Herawi, *'Ayn al-Waqayi: Tarikh-i Afghanistan*, written c.1845, pub. Tehran 1369/1990; Sultan Mohammad Khan ibn Musa Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, began writing on 1 Ramzan 1281 AH (Sunday 29 January 1865) and published first on 14 Shawwal 1298 AH (Friday 8 September 1881), Bombay; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, pub. Kabul, 1913, trans. R. D. McChesney (forthcoming).

10 Muhammad Hasan Amini, *Paadash-e-Khidmatguzaari-ye-Saadiqaane Ghazi Nayab Aminullah Khan Logari* (The Letters of Ghazi Aminullah Khan Logari), Kabul, 2010.

11 Mirza 'Ata Mohammad, *Naway Ma'arek* (The Song of Battles), pub. as *Nawa-yi ma'arik. Nuskha-i khatt-i Muza-i Kabul mushtamal bar waqi'at-i 'asr-i Sadoza'i u Barakza'i, ta'lif-i Mirza Mirza 'Ata'-Muhammad*, Kabul, 1331 AH/1952.

12 Shah Shuja ul-Mulk, *Waqi'at-i-Shah Shuja* (Memoirs of Shah Shuja) written in 1836, supplement by Mohammad Husain Herati 1861, published as *Waqi'at-i Shah-Shuja. Daftar-i avval, duvvum: az Shah-Shuja. Daftar-i sivvum: az Muhammad-Husain Harati*, Kabul, 1333 AH/1954 (*Nashrat-i Anjuman-i tarikh-i Afghanistan*, No. 29) [pub. after the text of the Kabul manuscript, without notes or index, with a preface by Ahmad-'Ali Kohzad].

13 Robert Burns, 'To a Louse', *The Collected Poems*, London, 1994.

14 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 10.

15 Ibid., ch. 32.

انګرېزانو د لمړي ځل له پاره د ۱۸۳۹ کال په پسرلي کې پر افغانستان يرغل وکړ. په داسې حال کې چې نېزه وال اسوال چې تکې سرې چپنې يې پر تن او داسې پوځې خولۍ يې پر سر وې چې بڼکې په کې ټومبل شوې وې، د لښکر مخته روان وو، څه نا څه شل زره انګرېزي او د ختيځ هند کمپنۍ عسکر د غاښيو له لارې افغانستان ته وبهېدل او شاه شجاع الملک يې بيا پر تخت کښېناوه.
انګرېزان په لاره کې له دومره مقاومت سره مخ نه شول، خو له اشغال څخه دوه کاله وروسته، افغانان د جهاد د نارې په ځواب کې راپورته شول او په هېواد کې له تاوتريخوالي څخه ډک پاڅونونه پيل شول. د افغان-انګليس لمړۍ جګړه په نوولسمه پېړۍ کې د انګرېزي پوځ په لويې شرمېدنې پای ته ورسېده. د داسې يو ملت بشپړ پوځ چې په هغه وخت کې تر ټولو ځواکمن هېواد و، په لوړو غرونو او د واورو په انبارونو کې د شاتګ په بهير کې تر غلچکي بريد لاندې راغی او هلته افغان قومي خلکو په بشپړه توګه مات کړ.
په افغانستان کې د لوېديځ لمړنۍ بندپاتې کېدنه له اوسني ډېرېدونکي کړکېچ سره څرګند او اړوند ورته والی لري: له هغه دښمن سره چې اوس ناټو د افغانستان په بېلابېلو ښارونو لکه کابل او کندهار کې مخ ده، له هغه څه سره چې انګرېزان دوه پېړۍ مخکې په همدغه ښارونو او له همدغسې دښمن سره په جګړه کې ښکېل وو ډېر د پام وړ ورته والی شته.
نو اوس داسې يو تاريخ ته چې بايد تر ټولو ډېر پام ورته راوګرځول شي اړتيا شته. د يوه پاچا بېرته راتګ د افغان لمړۍ جګړې تر ټولو ښه او پرېکنده شننه ده چې په ټولو ښکېلو خواوو کې د نه هېرېدونکو څېرو ليدلی حال په کې ويل شوی. د ډېرو نويو او مهمو روسي، او د سوېلي اسيا په ارشيفونو کې د اردو او پارسي سرچينو په ګډون، د دغه کتاب په ليکلو کې له پراخه نويو موندل شوو سرچينو څخه کار اخيستل شوی. همدارنګه د شاه شجاع د خپل ژوند ليک په ګډون په دې کتاب کې د لمړي ځل له پاره په هغه پېر کې د شخړې په اړه د افغانانو له نهو بشپړو داسې سرچېنو څخه کار اخيستل شوی چې تر اوسه ژباړل شوې نه وې. ويليم دالرېمپل د جايزې ګټونکی او داسې تاريخپوه دی چې کتابونه يې ډېر نومور او په لوی شمېر خرڅېږي. د ده دغه ارزښتمن کتاب د برتانيې تر ټولو لوی ښکېلاکي ناورين بيا بيانوي او په اوس وخت کې موږ ته د ښکېلاکي غوښتنو، د کلتورونو د ټکر، ځبنتوب او بې ځايه غرور په اړه د عبرت لنډه کيسه ده.

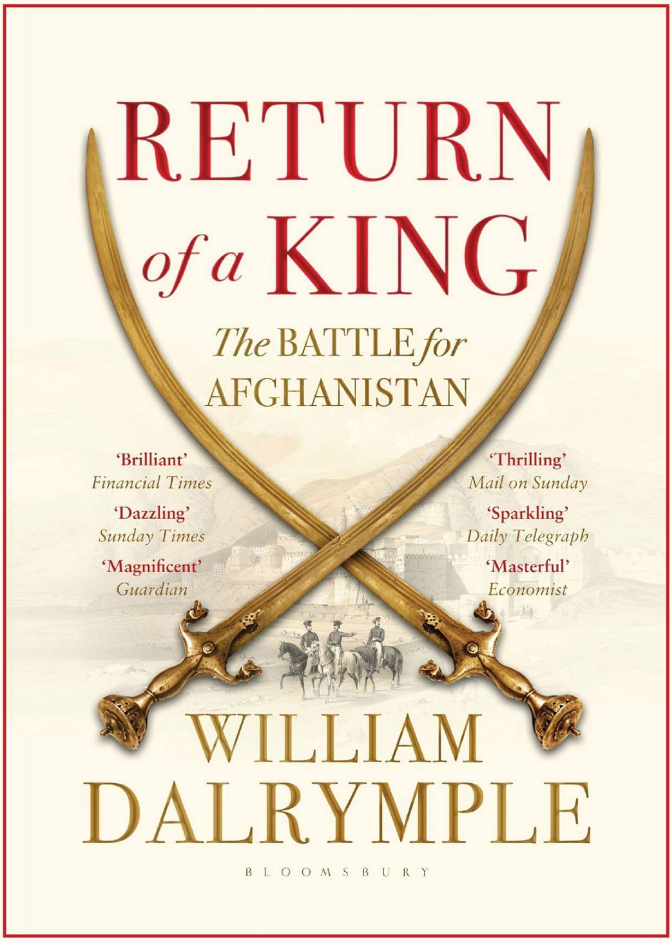

مگس هېسټينګز: يو وتلی او د ښه استعداد تاریخپوه

مايـه جزنـوف: ډلرېمپـر لکـه يـو تاريخپـوه پلټنـې کـوي، لکـه يـو وګړپـوه سـوچ کـوي او لکـه يـو ناولېسـټ ليکنـې کـوي

پـه تاريـخ کـې داسـې يـو لـږ مونـدی پوهانـد چـې پـه رښـتيا ښـې ليکنـې کـوي